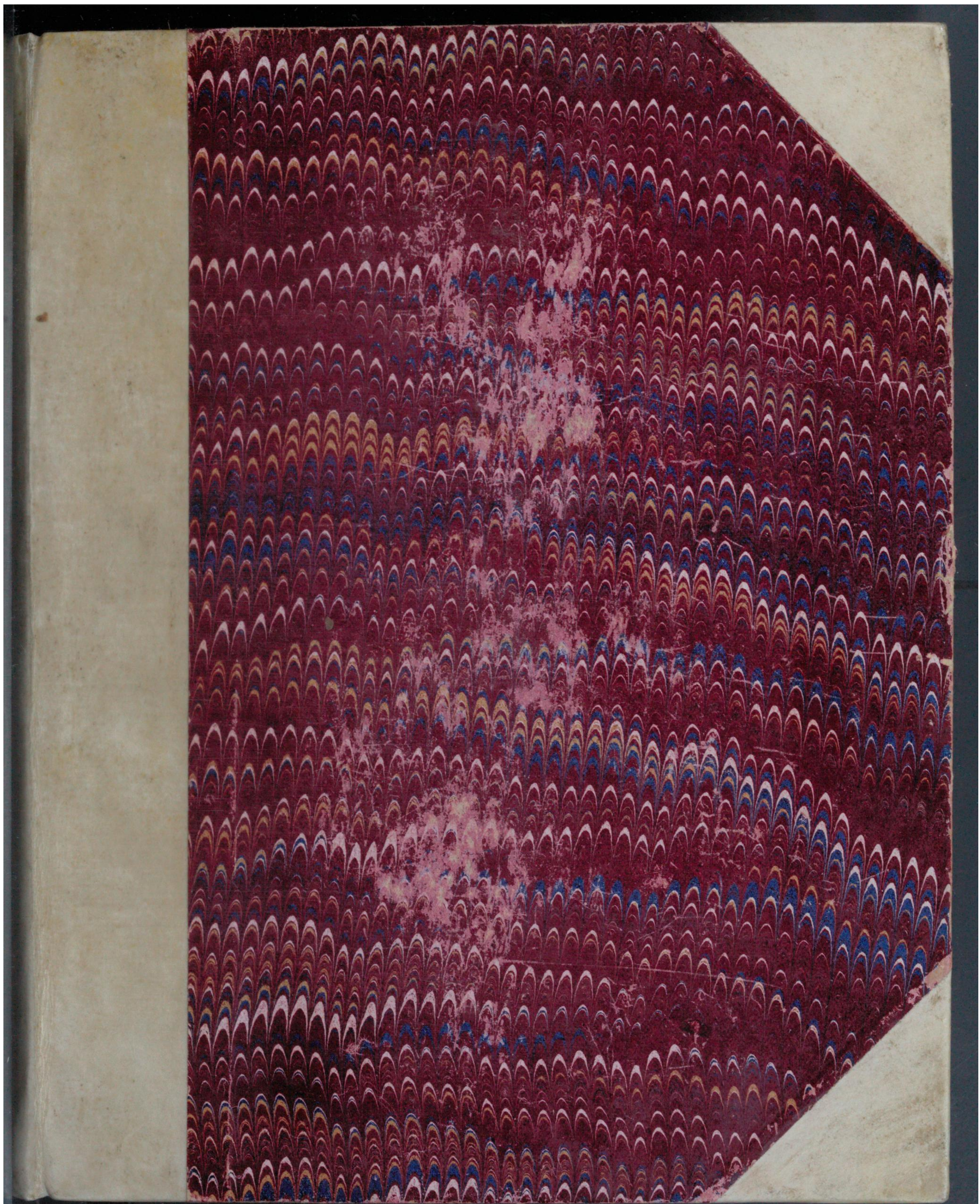
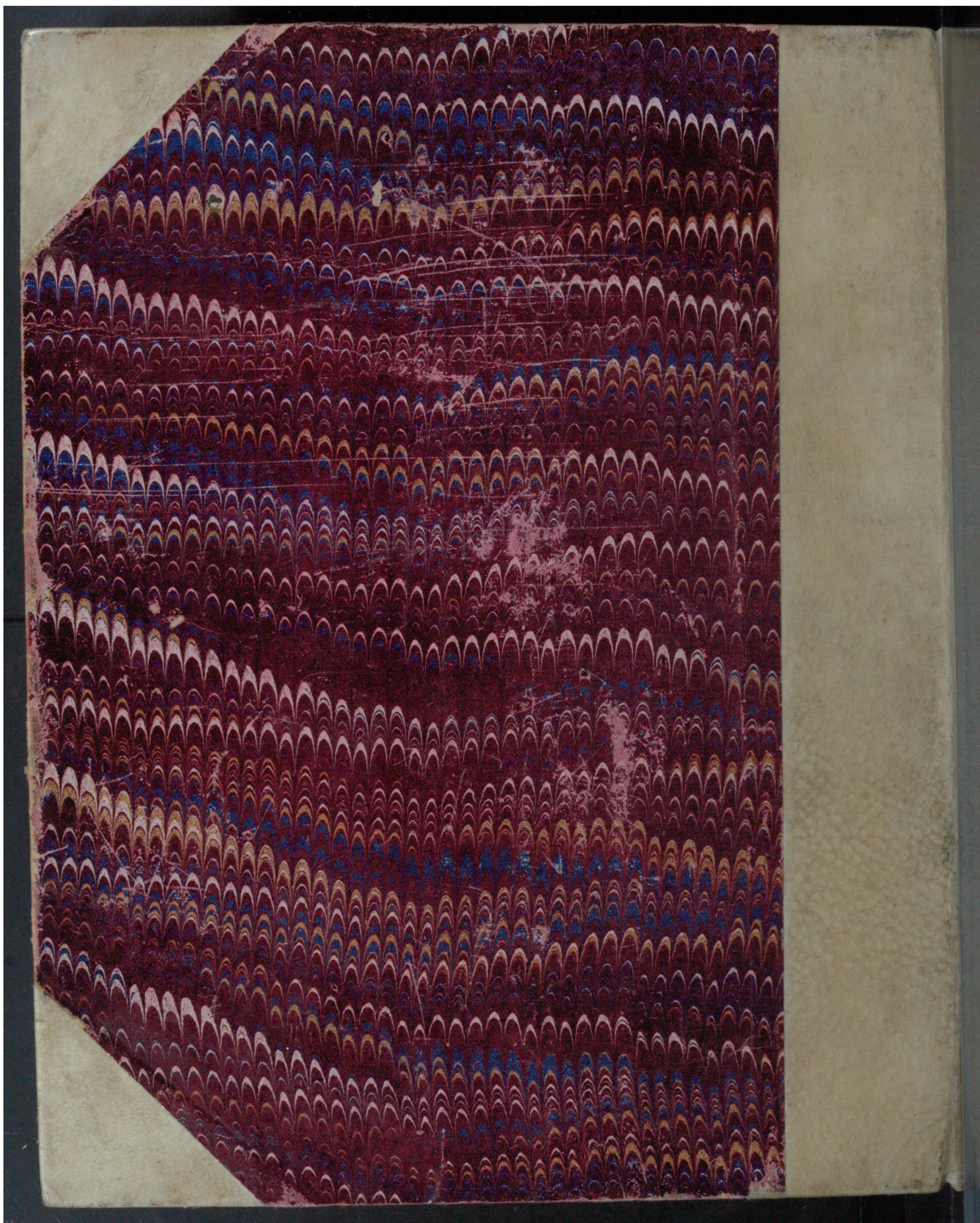

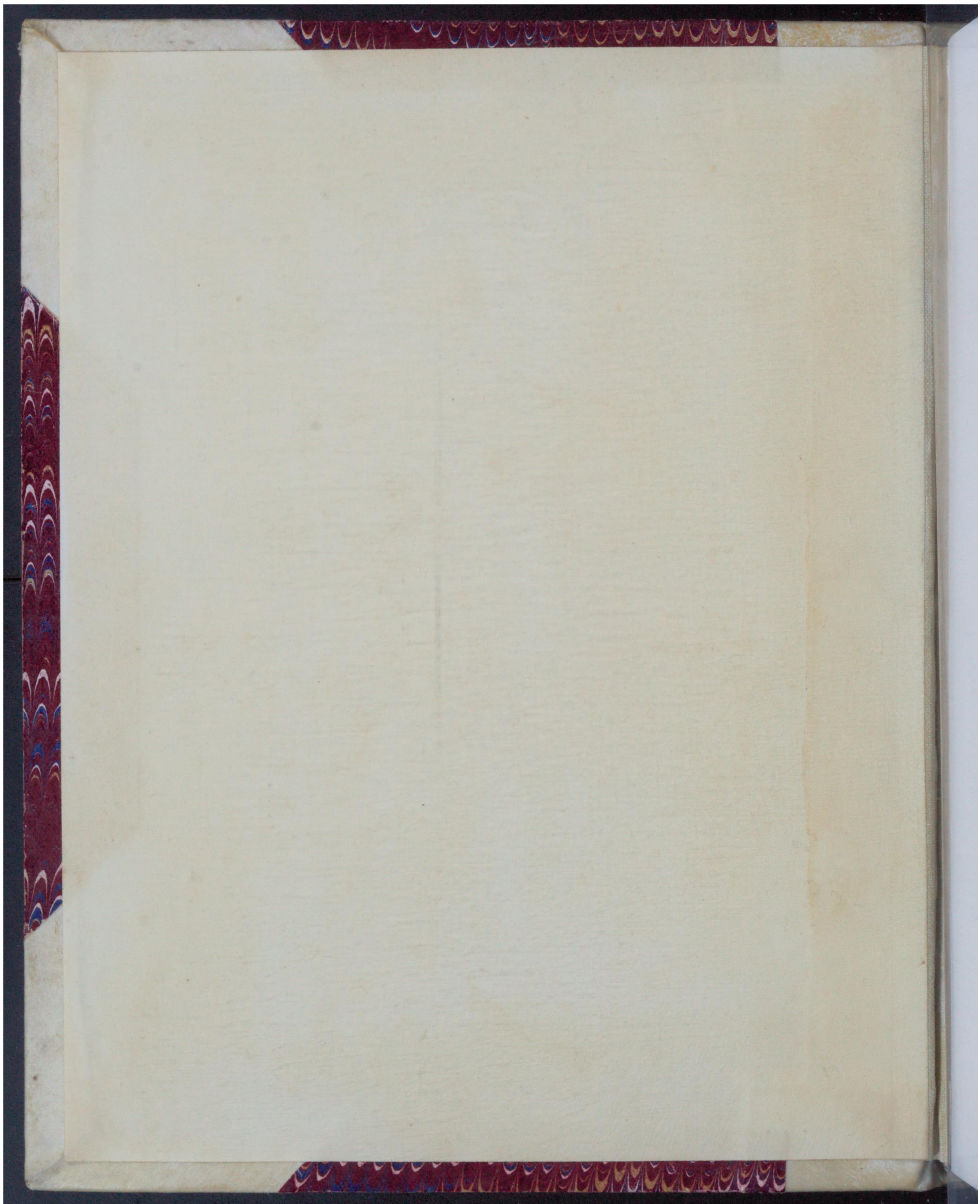

559
D
44

MicroChamber ©
Beschermvel
KB

DE LEERE
DER
GEREFORMEERDE KERKEN
Van de
VRYE NEDERLANDEN,
Begrepen in derselver
GELOOFSBELYDENISSE:

Van woord tot woord verklaard, en tot gebruik na eisch van saken toegepast, in 39 Predikatien; voor desen stukswijse vervolgens uitgegeven, ende nu te samen in een Boek begrepen, van

BALTASAR BEKKER,
S. T. D. En Predikant tot AMSTERDAM.

t'AMSTERDAM,
By DANIEL van den DALEN,
Boekverkoper op 't Rokkin, bezyden de Beurs, 1696.

BERIGHT.

DE Predikatien van my begonnen in April des jaars 1694. van week tot week, daar na om de drie weken of de maand, by twee, drie, teffens, uit te geven, hebbe ik tſedert laten ſtaan (om redenen die ik daar na noch in dien ſelfden Somer voor een deel te kennen gaf, en voorts onder my behoude) uitgeſonderd die ik over de BELYDENIS begonnen hadde; met dewelken ik noch voortvoer, als van eenerleyen inhoud zijnde, om deſelve dies te beter noch in 't ſelfde jaar ten einde toe vervolgens af te doen. Nochtans en liet ik die niet uitgaan, voor dat alle waren afgedrukt: op dat de bladen door verloop van tijd niet lichtelik verſtrooid, en ſo de tſamenhang van 't werk verloren wierde. 't Is om de ſelfde reden, dat ik die nu ook, ter bede van den Drukker, tſamen onder eenen Tytel brenge, de Voorrede na gelegentheid des tijds verandere, ende noch eene enkele predika-

tie tot een Besluit daar achter stelle; om dit werk so tot een Boek te maken, en den Leeser beter te gerieven. Die meer berights begeert, heeft de Voorrede hier aan volgende te lesen.

VOOR-

VOORREDE
Aan den
LESER.

DE leere der Gereformeerde Nederlandsche Kerken is begrepen in de FORMULIEREN so genaamd, in 't duitsch so veel te seggen zynde als BEWERPEN of BEWERPSELS; ende komt seer na by aan het grieksch woord ὑποτύπωσις, *hypotyposis*, het welk vertaald is *voorbeeld* der gesonde woorden, die in waarheid en in liefde te betrachten zyn. 2 Tim. 1: 13. Die Formulieren echter by ons heden in gebruik zyn tweederhande; van de Leere ende van den Dienst der Kerken. Met de eerste word verklaard, in wat gevoelen dat wy 't samen staan belangende de saken des Geloofs, waar over 't Kristendom te samen eens of niet wel eens gesind is: en de anderen zyn die na welken d'openbare Godsdienstplegingen en Diensten in de Kerk geschikt zyn; doch van welken ik hier noch niet spreken sal.

Maar 't gene aan myn tegenwoordig oogmerk naast is, onse Formulieren van de Leere zyn de Catechismus en Belydenisse, die elk in 't besonder de geheele Leere des Geloofs in 't kort begrypen; en dan noch de Regelen in 't jaar 1619. te Dordreght vast gesteld, aangaande de besondere verschillen met de Remonstranten: welke drie verscheidene stukken by malkanderen gedrukt, de Predikanten alle voor 't aanvaarden hunder diensten ondertekenen; hoewel de beide laatsten, en insonderheid het allerlaatste, aan de meesten van te voren onbekend. De oorsaak is, om dat hen dese schriften in de hoge Scholen niet geleerd zyn; maar de stukken en verschillen van de Leere, uit verscheidene andere boeken, na dat Leeraars ofte Leerlingen de keure nemen, worden voorgedragen en verklaard.

Den Catechismus hebbense in hunne eerste jeugd geleerd, gelykse dien ook van den predikstoel verklaren moeten; waar door hen die niet onbekend kan zyn. Daar by bevindmen, dat seer veel daar over is geschreven: het zy na de wyse van

catechisatie, dat *mondelinge ondervraginge* te seggen is; of ook van *predikatien*, dat is, *verkondigingen* van het Euangelium, so alsmen die gewoon is van den predikstoel te doen. Dien hebbe ik self dan ook al over ses en twintig jaren catechismuswyse, dat is door vragen en antwoorden, en dat drievowd, met den naam van *Kindermelk*, *Gesneden Brood* en *Vaste Spyse*, uitgelegd: so als nu alles met het gene daar aan vast is in de *Friesche Godgeleerdheid* is te zien. Maar over de *Confessie*, dat is Belydenis, en weet ik meer niet dan maar twee vermaarde Leeraars, en die beide op de hoge School tot Groningen, die daar verklaring over uitgegeven of geschreven hebben. De eerste is Henricus Alting: wiens beknopte Uitlegginge over de Belydenis der Nederlandsche Kerken nooit gedrukt, maar van my self in myne jeugd gelesen, en geheel eens uitgeschreven is, ten dienste van desselven Soon, als doen Professor in 't Hebreewsch. De ander Samuel Maresius; die een latynsch boek over de Belydenis, by hem genaamd *Belgium Orthodoxum*, dat is, Reghtsinnig Nederland, in 't jaar 1652. heeft in druk gegeven. Hy hadde diergelyke reden, maar niet so gewightig als ik heden, om dat doe te doen. Om seker boexken, in 't begin sijns hoogleermeesterschaps aldaar tot sijnen laste uitgegeven, als ware hy van geen gesond gevoelen in de Leere; had hem sijn ouder amtgenoot, de heer Henricus Alting, so geraden, dat hy tot stoffe sijner openbare *Disputatien* of Redentwistingen, de Belydenis der Nederlandsche Kerken nemen soude: om daar gelegentheid uit aan de hand te krygen, sijne overeenkomst van gevoelen met derselver Leere te betoonen. Het gene nu die heer op sijn Professors dede, dat doe ik op sijn Predikants; hy met die Disputatien, en ik met dese Predikatien; hy in de tale van de hoge Scholen, en ik in de tale van de Kerken daar het de belydenisse van behelst. Doch dan is 't grootste onderscheid noch in de wyse van behandelen: waarin sich die geleerde man gansch niet en bind aan d'order ofte woorden der Belydenis; maar vryelik alleen van sulke saken spreekt, als aan den inhoud van 't Artykel dat hy voor heeft grensen; met sodanig ene order en verkiesinge van stukken als 't hem goed docht, so als de latynsche leser in 't werk self sal konnen sien. Maar den heer Alting volgende, ('t is jammer dat so nutten werk verborgen blyft, en so ik meene nu geheel te

soek

ſoek is) ſo houd ik my ſeer naaw aan d'eigene woorden, ſchikkinge en redeneeringe van dit vermaarde Formulier: om te betoonen, dat ik niets en ſchrome, daar ik my niet rondelik op ſoude willen en vermogen te verklaren; en ook, om ſo den reghten ſin daar van tot op den grond te peilen, en den Leſer naakt en klaar te doen beſien. Daarmede hope ik dan ook anderen te doen verſtaan, wat de Belydenis, het oudſte Formulier van onſe Kerken, en dat nederlandſcher herkomſt is, in waarheid leert: op dat ſy, als'er over iemants leere iets te doen valt, daar niet mis aan taſten, om hem ſtrydigheden tegen de Belydeniſſe aan te wyſen; even als de Roomſchgeſinde leeraars, doe ſy eerſt genoodſaakt wierden de genaamde Ketters met getuigeniſſen der Schrifture of der oude Kerkenleeraars te bevechten; toonende hoe onbedrevene beſtryders datſe waren van degenen die de Schrift en Vaderen (alſo genaamd) veel beter wiſten en behielden dan ſy ſelf.

Dit vond ik noodig, lieve Leſer, als een hoofdwerk eerſt voor allen by myn leven af te doen: beliefde 't God het ſelve my ſo lang te gunnen, die nu al tien jaren verder henen ben dan die vermaarde Leeraar als hy ſijn voorſchreven boek aan 't licht braght; daar hy negen jaren mede beſig was geweeſt. Wat my belangt, ik ſie dat myne dagen henen gaan: en alhoewel het my niet ſo beſonder is geopenbaard, *dat d'afleg-ginge mijns tabernakels haaſt ſal zijn*; nochtans denk ik'er alle dagen om. Gelyk ik dan in de Gereformeerde Kerk geboren ben, en opgebraght; gelyk ik vyfendertig jaren lang in dadelike oefeninge van den Dienſt, de Leere van die Kerk trowhertig voorgeſtaan, en na vermogen ook gevorderd hebbe; gelyk ik noch deſelve, de vier laatſte jaren herwaarts, van de vlekken die ſy moght behouden, of van anderen gekregen hebben, ſoeke ſchoon te maken; geloovende dat elk van ons die deſen Dienſt van God verkregen hebben, al waar hy ſo iets aan de Bruid van Chriſtus meint te ſien, het ſelve ſchuldig is haar aan te wyſen: ſo ſoud ik ook niet anders willen ſterven dan ik wilde leven; ende wil derhalven *alle neerſtigheid doen*, *dat gy na mynen uitgang van deſe dingen meugt gedachteniſſe hebben.* Dus verre magh ik wel met den Apoſtel ſpreken; 2 Pet. 1: 14, 15. die ſulx niet heeft geſchreven dan om ons te leeren, 't gene wy te volgen

hebben, en ons selven na vermogen en vereisch van saken toe te passen.

Nu sal ik mynen Leser seggen, hoe ik dese saken in dit werk behandele, op dat hy 't tot sijn meeste voordeel lesen magh. Ik geve eene predikatie vooraf, ter Inleidinge des ganschen werx; en sluite 't selve ook met eene, om de leere en de saken daar in voorgedragen als in eenen bundel toe te passen. Om te gewisser staat te konnen maken, heb ik elk Artykel in eene enkele predikatie, ende nooit ook meer dan een, begreepen. In iegelike Predikatie neem ik drie dingen voor te doen: den Text door ene korte uitlegginge te openen; dan den Artykel, onder handen, te verklaren; en eindelik dat deel der Leere dat daarin word voorgedragen, toe te passen: van welke schikkinge ik hier den Leser nu besonderlik berighten sal.

Aangaande 't eerste, ben ik veel gewoon geweest, wanneer ik Catechismus predikte, den Text der H. Schrifture eerst met weinig woorden op te klaren; om aan te wysen dat het leerstuk, daar de onderwysinge van spreekt, daar in begrepen is: of achte dat het gansch onnutt, en slechs *pro forma* is, gelyk men spreekt, dat is, om welstaans wille so iets uit Gods Woord vooraf te lesen; om niet den schyn te geven, dat de Catechismus in de plaatse van Gods Woord staat; immers daar 't gebruik nu algemeen is, dat by ouds niet plagh te zyn, van niet te prediken dan over sekeren bestemden Text. So is het dan daar van noch vreemder, geenen Text te lesen; so als 't echter op verscheidene plaatsen, die ik wete, de gewoonte is en blyft. Nu, in 't verhandelen van elk Artykel vergelijk ik drie Copyen met malkander, daar iets in de voorgaande door de volgende veranderd is. De eerste 1562. in het Walsch, en 't jaar daarna in Nederduitsch gedrukt. De andere, na oversiening en verbeteringe der voorgaande, volgens het besluit van een Synode 1566. t'Antwerpen gehouden, en 't selfde jaar in 't Walsch, en 1581. in 't Latyn gedrukt. Deselve is ook in de *Harmonia Confessionum*, dat is te seggen, overeenstemminge der Belydenissen, ingelyfd, in 't jaar 1582. niews verduitscht, te Dordreght in druk uitgegeven, en tsedert tot op de Synode Nationaal 1619. overal gevolgd. De derde is dan, die in dat Synode laatstmaal oversien is, en tot heden onderhouden word.

De-

Deſelve is ſo menigmaal in 't Nederduitſch herdrukt, datmenſe meeſt al by den Bybel of het Niew Teſtament en Pſalmboek in 8. of in 4. vind: ook in 't Hoogduitſch, Latyn, oud en het hedendaagſche Griekſch, vertaald. Indien ik met den aanvang van dit werk bedacht geweeſt ware om het ſo geheel als 't nu is teſſens aan het licht te geven: het hadde wel gepaſt, den text van elk Artykel der Belydeniſſe na dien van de H. Schrifture boven elke Predikatie te ſtellen. Maar 't voorneemen was doe eerſt om alle weken eene, daar na om de twee weken twee Predikatien tſamen op drie vellen effen by malkanderen gedrukt aan 't licht te geven: en ſo dat ſomtyds wat bekrompen uitquam, was de plaats te klein om ſommige Artykelen die vry lang zyn, daar op in te ſchikken. Doch 't werk op deſen voet begonnen zynde, en wilde ſich in het vervolg niet wel ſo ſchikken; ſulx ik met den Drukker moeſt te rade worden, om het achter een te drukken tot den einde toe, en dan geheel ſo teſſens aan het licht te geven. Dies heb ik dat gebrek, terſtond geſeid, gepoogd te helpen door de wyſe van verklaren die ik houde; als hebbende van elk Artykel d'eigene woorden in den draad der rede ingevlochten, ſonder iets voor by te gaan: en voorts, op dat de Leſer alles als met eenen opſlagh ſijner ogen magh beſien, den ganſchen text der Belydeniſſe, noch achter 't einde van 't geheele werk navolgens deſen driederleyen druk geſteld. Waar uit hy ſal bemerken, dat het op de woorden of beſondere ſtellingen niet aan komt, alsmen oordeel ſpreken ſal van iemants overeenkomſt met de Formulieren onſer Leere; aangeſien dat daar verandering in vallen kan, wanneermen iets bequameliker meint te konnen ſeggen of verklaren of beveſtigen, dan in het eerſt bedacht was, of vereiſcht wierd, om verſcheidene meiningen, die naderhand eerſt opgekomen of op 't niew betwiſt zyn, uit te drukken. Dit blykt beſonderlik aan 't XVI. Artykel *van Gods eewige Verkieſinge*, 't welk een van d'allerkortſten is: na dat in 't Synodus van Dort de grootſte helft daar achter afgeſneden is, daar 't meeſt verſchill om was; en echter 't ſelfde afgeſneden deel met niewe Regelen veel wyder uitgebreid; ſo als ook over d'andere Artykelen, derwelker vyf in alles waren daar 't verſchil voornamelik om by quam, is geſchied. Van welke *Regelen*, alſo genaamd, ik ook noch

hope eens te handelen, ſo God will en wy leven ſullen: op dat ik my dan ſo ten vollen magh gequeten hebben van 't bewys myner vaſthoudenheid aan alle Formulieren onſer Leere; hebbende ook om die reden geen gewagh daar van gemaakt, ter plaatſen daar het anders pas gegeven hadde, in 't verklaren van 't voornoemde XVI. als ook 't XIV. XV. XX. en meer navolgende Artykelen, op welken die beroemde vyf te paſſen zyn.

Nu van het derde ook noch iets te ſeggen, ſo begeer ik niet, dat iemand van myn oordeel, hoemen ene Predicatie in order ſchikken moet, iet ſal beſluiten uit de gene die ik hier in houden moeſte. Want aangeſien 't verdeelen van de ſaken die daar in verhandeld worden aan myne eigene keure niet en hing; als moetende daar in degene volgen die den ſchryvers der Belydeniſſe na vereiſch van tyds gelegentheid heeft goed gedacht; der welker oogmerk mede niet en was te prediken, maar verantwoordinge van ons Geloof te doen: ſo hebbe ik de Toepaſſinge van ſommige Artyklen wel op elk een beſonder; maar ook van ſommige op twee of drie of meer te ſamen toegeſteld; na dat elk Hoofdſtuk onſer leere in maar een of ook in meer Artykelen begrepen was. Somtijds komt ook een deel van het gebruik der Leere in 't Artykel ſelfs: ſo als de Leſer in 't vervolg ſal konnen ſien. Dit hadde ſomtijds vryelik ſijn werk al ſo te ſchikken, als met eene in 't doorleeſen ſal te merken zijn: als mede dat van d'eerſte XV. ſommige Artykelen beknopteliker zijn verhandeld als na mate van de volgenden wel ſcheen vereiſcht te werden. Beſonderlik is dat te merken in den VIII. ende XII. welke ieder maar een vell of weinig meer beſlaan: door dien dat doe na 't eerſt genomen opſett (als geſeid) ſo de VIII. en IX. als X. XI. XII. teſſens uitgegeven wierden, en alſo de IX. met het blad van S. de XII. met dat van Z. beſloten moeſte zyn.

Indien men vraagt, waarom ik het niet liever op ene andere wyſe dan door Predikatien behandeld hebbe; waarin ik geenen Text der Heilige Schrifturen hadde te verklaren, noch Toepaſſingen te maken, maar ſlechs (en dat ook dan dies te ruimer) de verklaringe van de Belydenis te doen? Ik ſegge, 't was my, boven 't gene dat daar van al eens geſeid is, meeſt te doen om aan te wyſen, hoe een ander, dien het luſten moghte my hier in te volgen, deſen wegh, van my nu eerſt geopend, verder ſoude kon-

konnen banen, om ſo wel dus de Belydeniſſe als den Catechiſmus aan de Nederlandſche Kerk bekend te maken, als haar even na en nuttig zijnde. En om deſe reden hebbe ik al tot Ooſterlittens, eerſte plaatſe myns beroeps, daar ik de Predik-order aan my ſelven hadde, de Belydenis eens in de plaatſe van den Catechiſmus van 't begin af tot den einde toe gepredikt; (ſonder datter dit nochtans het ſchrift van is) en hier ook tweemaal eens, in d'Oude en eens in de Weſter Kerk, als 't myne beurt was de Belydenis-predikatie (alſo genaamd) voor 't Heylige Avondmaal te doen, den draad der ſelve ſtiptelik gevolgd. Want dat by ons de wekelike Catechiſmus-Predikatien maar in 't gebruik zyn, daar in is de order van de Paltz gevolgd, die by 't uitgeven van den Catechiſmus door bevel van Paltsgraaf Frederijk eerſt opquam: zijnde geen beſondere Belydenis op name van de Kerken ſijns gebieds geſteld, ſo wel als deſe Catechiſmus dien beſonder eigen was; hoewel aan onſe Kerken ook gemeen gemaakt, eer de Belijdenis derſelven by een algemeen beſluit in deſe landen aangenomen was. Dit zyn de redenen waarom ik deſen wegh van onderwyſinge ben ingeſlagen, waarin ik mogelik niet vele volgers hebben ſal: gelyk ik 't ook aan ieders keure laten wil; met bede evenwel, my myne pogingen niet qualik af te nemen, alſo die ſekerlik ten goede zyn geſtrekt.

Met dit vertrouwen heb ik ook dit werk al tydelik verſcheidene vermaarde Godgeleerden toegeſonden, alle buiten opſpraak zynde van de allerminſte onreghtſinnigheid, en geen van allen myn gevoelen daar ik onlangs voor te lyden hadde toegedaan. De welke ieder by ſich ſelven, ſonder van malkanderen te weten, 't ſelve met meer dan gemeene opmerkinge (ſo als ik verſochte) ook geheel doorleeſen, ende my met hunne ſchriftelike goedkeuringen tot het uit geven noch meer aangemoedigd hebben. So dat ik ook in deſen (moeſt ik daar verantwoordinge van doen) den 55. Artykel van de Nederlandſche Kerken-ordre overvloediger dan de gewoonte mede brengt betonen ſoude achtervolgd te hebben. Want men gemeenlik daar toe ſoekt de genen die van eenen ſelfden aanhang of geſindheid zijn, in aanſien der verdeeldheid diemen in de Kerken onſer eigene Belydenis beſpeurt; die ook ſeer ſelden het geheele werk doorleſen, volgens

gens

gens hunne eigene verklaringen, in die getuigenissen welke sommige uitdrukkelik voor hunne boeken stellen, duidelik te sien. Om dat hier ook te doen en ben ik niet beraden, om gelijke redenen als ik geen voorhoofd myner schriften met Lofdichten wil versieren: zynde my genoeg, dat ik maar voor my self gerust magh zyn, en t'aller tyd bereid om rekenschap myns doens te geven voor de menschen, maar noch meest voor God. 't Welk alles daar op uit sal komen, dat het strekken magh tot meer en meerder vorderinge in de kennisse der Waarheid en Godsaligheid. De God der Waarheid geve datwe die getrouwelik bewaren, en ten einde toe behouden mogen! Want hy die het beloofd heeft is getrow: denwelken zy de heerlikheid tot in der eewigheid. Amen.

Amsterdam den 1696.

ONT-

ONTLEDINGE
Van de
BELYDENISSE
En met een
De SCHETSE van dit WERK.

IN de Belijdenisse der gereformeerde Kerken onser Nederlanden, achter dit werk volgende, en waar van het de verklaringe behelst, word duidelik vertoond, hoe wy de saken die men moet geloven, na de Schrift verstaan; hoe verre ende in wat stukken wy met die van andere gesindheid, en besonderlik het Pausdom, over een zyn stemmende, of daar van verschillende. Dit alles is in XXXVII. Leden of Artykelen begrepen; waar van de order, t'samenhang en onderscheidinge dusdanig is.

Voor af gaat eene Predikatie ter Inleidinge, over 1 *Pet.* 3: 15.

Voorts word dan de Belydenisse self in drie Hoofdstukken afgedeeld pag. 23.

I. De beide Gronden des Geloofs, God en sijn Woord, in de XI. eerste Artykelen; daar van hier de verhandeling drieledig is.

1. God in sijn Wesen aangemerkt word eerst beschreven van sijne Eigenschappen, in het I. Artykel.

2. Daarna de Middelen, waar door hy dus verre of noch verder zy te kennen, in het II --- VIII. Artykel. Die Middelen zyn tweederhande; syne Werken en syn Woord. II. Art.

(1) Hoe dan God uit syne werken, dat is uit de Scheppinge, Onderhoudinge en Regeeringe aller dingen zy te kennen, word in 't II. Artykel aangewesen; pag. 44. en daar op gepast *Rom.* 1: 19.

(2) En op het einde van het selve, dat hy verder word gekend uit de Schrifture, van dewelke in vyf volgende Artykelen gehandeld word. pag. 56. te weten.

A. Eerst, bewysende de Godlikheid van dese Schriften uit 2 *Pet.* 1: 19, 20, 21. in den III. Art.

B. Daarna aanwysende wat boeken dat voor Kanonyk of regelmatig en van goddelyk gesagh te houden zyn 2 *Pet.* 3: 2. in den IV.
C. Dan voorts, waar op 't bewys van godlikheid berust 2 *Thess.* 2: 13 in 't V.
D. En welke datmen houd voor Apokryf *Jes.* 8: 20. in 't VI.
E. Ten laatsten, de volmaaktheid van de Kanonyke boeken, om alleen te zyn de Regel des Geloofs *Deut.* 12: 32. in 't VII. Artykel.
3. Nu word de kennisse van God uit die volmaakte Schrift noch dieper uitgehaald; en in dat eenig enkel Wesen drie Personen aangemerkt, in 't VIII --- XI. Artykel: als 0,
(1) Dat in 't gemein die Drieheid in dat enkel wesen word geleerd VIII. IX. pag. 127.
A. Hoedanig die by ons verstaan word. 1 *Joh.* 5: 6--9. VIII.
B. En hoe deselve uit de Schrift bevestigd word. 1 *Joh.* 5: 7. XI.
(2) Doch aangesien dat over d'eerste van die drie Personen geen verschil is: so word van de anderen bewesen, dat sy mede twee Personen in de Godheid van den Vader onderscheiden, zyn. X. XI. pag. 145.
A. De Soon; Syne eewige Godheid leert het X. Artykel, volgens *Hand.* 8: 37.
B. En het XI. godlike Bestaanlikheid van den H. Geest. uit 1 *Kor.* 2: 11.
II. Navolgens desen grond der H. Schrifture, en die kennisse der allerheiligste Drieëenigheid daar in geopenbaard, so worden nu de middelen ook daar in aangewesen, om hem so te kennen en te dienen als ter Zaligheid van nooden is. Deselve zyn in 14. volgende Artykelen beschreven, en in tweederleye Werken, der Nature en Genade, onderscheiden.
1. En wederom die der Nature tweesins aan te merken; in hun geheel, en als daar na bedorven zynde: so als in 4. Artykelen verklaard word; in de drie eerste 't een en 't ander t'samen, en in 't vierde de verdorventheid alleen. pag. 176. 177.
(1.) Van de eerste drie van dese vier Artykelen (het XII--XV.) belijden wy Gods werk van Scheppinge en van Voorsienigheid: der Scheppinge in 't eerste en laatste, (XII en XIV.) algemeen en in 't besonder; ende der Voorsienigheid daar tusschen beiden (XIII.)
A. Te weten van de Scheppinge.
a. In 't algemeen van alles. b. En-

b. Ende in 't besonder van de Engelen.

α. Eerst alle goed geschapen. } *Neh.* 9: 6.

β. Doch sommige derselven namaals afgevallen.

B. Van Gods Voorsienigheid, tot onderhouding en reegeringe van alle dingen word na volgens *Klaagl.* 3: 37, 31. in den XIII. Art. onderwys gedaan.

C. Daar na volgt dan besonderlik te spreken van den Mensche.

a. Syne Scheppinge.

b. En synen Val; waaruit dan voorts sijn onvermogen tot het ware goed. *Pred.* 7: 29. XIV.

(2.) Het laatste deser vier Artykelen spreekt van Verdorventheid, den mensche Gods voorname hoofdwerk t'sedert aangekomen, dat in d'Erfsonde bestaat. *Rom.* 5: 12. XV.

2. Tot welks verbeteringe, en so tot herstellinge des menschen, Gods Genadewerken strekken: van de welken in elf volgende Artykelen gehandeld word, en in den eersten het Besluit, van God daar toe genomen, en d'Uitvoeringe in de tien volgende verklaard. pag. 234.

(1.) 't Besluit is van Gods eewige Verkiesinge, waar van de text *Efes.* 1: 4, 5, 6. en 't XVI. Artykel spreekt.

(2.) D'Uitvoeringe daar van is eerst in de Beloftenisse, en daarna in de Vervullinge te sien.

A. In de Beloftenisse, meer dan eens gedaan, gedurende den tijd des ouden Testaments; wierd aan Gods volk de Middelaar der Saligheid hoe langs hoe klaarder voorgesteld. En dit word kortelik op *Gen.* 3: 15. in 't XVII. aangewesen, doch in 't verklaren op 't XVIII. verder uitgebreid. pag. 262.

B. 't Vervullen der beloftenissen moet dan in den Middelaar, en in de Middelen der saligheid, door hem te werk gesteld, bestaan. Het eerste word in twee, (XVII. XIX.) het ander in de seven volgende Artykelen verklaard.

a De Middelaar eerst aangemerkt in sijn Persoon, als het beloofde Zaad; 't welk tweesins blykt.

α. Uit syne heilige Ontvangenisse en Geboorte, *Gal.* 4: 4. XVIII.

β. En daar uit volgende vereeniginge van de twee Naturen, God en Mensch in een Persoon. 1. *Tim.* 3: 16. XIX

b. De Middelen van God door hem te werk gesteld tot onser Saligheid zyn aan te merken

α. In 't gemeen, als een bewys van Gods Reghtveerdigheid en Barmhertigheid te samen. *Rom.* 3:24, 25. XX.

β. 't Welk in 't besonder blykt uit de onderscheidene Genadenwerken. XXI---XXVI. pag. 293.

א. De Voldoeninge des Middelaars aan Gods gereghtigheid, voor onse sonden. *Hebr.* 5: 5---10. 't amt bekleedende van Opperpriester, in hem self daar voor te offeren. XXI.

ב. Gods verdere Weldaden nu daar uit ontstaande. XXII---XXV. pag. 304. welke zyn

aa. Reghtveerdigmakinge. XXII. XXIII. waar van geleerd word

αα. Door wat middel die verkregen word, te weten het Gelove. *Hand.* 16:31. XXII.

ββ. En waar in sy besta: dat is in de Vergeevinge van Sonden. *Rom.* 4:6, 7, 8. XXIII. pag. 325.

bb. Heiligmakinge, die wy van God genieten, en de goede Werken die wy daar door doen. *Psal.* 32:2. XXIV.

cc. Vryheid van den dienst der Wet. *Gal.* 3:24, 25. XXV.

dd. Voorbiddinge des Middelaars voor ons by God. XXVI.

III. So groten Saligheid word nu te huis gebragt aan d'algemeene kristelike Kerke, daar sy voor bereid is. Om 't welk wel te verstaan, in elf Artykelen ten einden uit geleerd word so als volgt pag. 413.

1. Van de Kerk self, in ses Artykelen: beschreven

(1) In haar Lichaam, dat sy is Gods uitverkoren volk. *Psal.* 33:12. XXVII.

(2) In hare Leden; die verplight zyn ieder een sich by de Kerk te voegen. *Psal.* 111:1. XXVIII.

(3) In hare merktekenen; om sich te voegen by de ware Kerk. *Psal.* 111:1. XXIX.

(4) In hare Regeeringe, beschreven in noch drie Artykelen: te weten

A. Van de kerkelike Amten in 't gemeen, *Filip.* 1:1. XXX.

B. En in 't besonder, XXXI. XXXII.

a. Van het amt der Kerkendienaars, Ouderlingen en Diakenen. *Filip.* 1:1. XXXI.

b. Van Kerkenorder ende Kerkentucht. *Matt.* 18: 17. XXXII.

2. Van

2. Van de Bondzegelen of Sakramenten, waar door ſy in 't gelove word geſterkt, in drie Artykelen.

(1). Eerſt in 't gemeen. *Rom.* 4: 11. XXXIII.

(2). Daarna beſonderlik van beide Sakramenten van 't Niew Teſtament.

A. Den Doop *Matt.* 28: 19. XXXIV.

B. En 't Avondmaal. 1. *Kor.* 11: 23--29. XXXV.

3. Van 't amt der Overigheid; dat tot beſcherminge der Kerke dient. *Rom.* 13: 1. XXXVI.

4. Van 't laatſte Oordeel 't welk den ſtaat der Kerken hier op aarde eynden ſal. 2 *Kor.* 5: 10. XXXVII. Art.

Pag. 609 word dit ganſche werk ter Narede beſlooten.

MISSTELLINGEN my in 't herleeſen voorgekomen ſtaan dus te verbeteren.

(b.) Is van boven af te tellen, op wat regel het misdrukte ſtaat; en (o.) van onder.

Pag. Reg.
12. b. 1. Mark. 13: 11.
13. b. 9. waar uit gy rekenſchap van uwe hope hebt te
16. o. 11. eerſten kriſten Keiſer
17. b. 10. ἀνάθεμα
19. o. 22. zynde; en de genen
20. b. 12. Godfried Winge,
--- b. 13. is, dat Guy de Bres
21. o. 5. om vervolgd geweeſt zijn, waren ingeſteld; maar
26. b. 11. dat daar door kenbaar
27. o. 2. dat is inwendige
29. o. 21. hoe veel te minder dan ſijn weſen.
30. o. 11. 10. ſo volgt, dat niemant
39. b. 15. *genoegſaam*, *onſienlijk*,
41. b. 16. Hand. 17: 27.
--- b. 5. *faneròn*, of *blykelijk*;
47. o. 1. }
48. b. 1. } XII. en XIII.
67. b. 4. ἄγγελοι
--- b. 17. en wederom de woor-

Pag. Reg.
141. b. 12. heeft, dat hy door
---- o. 17. *zy met u.* 2 Kor. 13: 13. Hier was
204. b. 13. maar ראה *re-ée* 't welk
235. b. 2. 3. ('t welk hy hen doet gedenken, 2: 11.) en ſeit, dat God ons heeft verkoren
---- o. 12. Dat was, gelyk hy hier
248. b. 14. en pag. 241, 242. na te ſien
258. o. 22. Slang gewendt,
262. b. 11. Hier voor pag. 250. gemaakt
---- b. 22. volgd (van welken
263. b. 4. Dan 9: 24.
279. b. 16. 1 *Tim.* 3: 16.
309. b. 12. ſo ſy 't woord
---- b. 16. *præ reverentia*
312. o. 21, 22. *onovergankelijk*
324. o. 1. boven pag. 304. in de Belydenis
334. b. 11. om het tot
379. o. 19. *judaicæ*, de Hoofd-

den *Heer en Saligmaker* so wel by 't naast voorgaande
71.o.11.10. Israël. Men noemt ook de vier laatstgenoemde boeken tsamen מלכים *Melachym*,
76. b. 12. van vier andere
--- o. 2. der vier andere
110. o. 12. (als 't al geseid is)
117. o. 9. spreekt. 1 Kor. 14: 20.
124. o. 13. die versekeringe tweesins
---- o. 12. door drie onwraakbare getuigen; en so dan dubbeld
125 o. 18. De saak berust op dubbelde getuigenis van drie Getuigen,
135. b. 2. maar door 't Middelburgsche Synode 1582. daar
137. b. 9 verstooren. Gen. 11: 7. Want
---- b. *henen gaan?* Jes. 6: 8.
139. o. 10. *ene Duive.* Matt. 3: 16. Luk. 3: 21, 22. Ik sie
140. b. 13. *des H. Geestes.* Matt. 28: 19. Op dit
---- b. 14. boden voor; die beide
388. o. 6. Euangelium ontbonden
394. b. 11. om het tot veel
449. b. 16. 17. pag. 424.
454. b. 19. de komste van Messias,
476. b. 5. πρεσβεύομεν *presbeuomen*,
---- b. 3. πρεσβεὺς *presbeùs*
482. b. 3. en sy wederom
---- o. 15. moght sy wel
483 o. 6. zyn, behalven Kosters,
---- o: 8. van welker roepinge
485. o. 1. self Regeerders
491. b. 15.16. genoemd; en de Diakenen alsso voorbygegaan. Misschien
---- b. 18. boven pag. 477.
494. o. 7. en ook hemself,
495. b. 2. geval van weigering
503. o. 18. αἱρετικὸς *hairetikòs*
520. o. 18. μυστήριον, *mysteerion*, en in het Duitsch.
540. o. 10. 11. lam, vs. 6, 8.
541. b. 1. seit slechs, *quo de*
542. o. 12. sonder datse sich op 't

INLEI-

INLEIDINGE.

1 *Pet.* 3: 15.

Zyt altyd bereid tot verantwoordinge, aan enen iegeliken die u reekenſchap afeiſcht, van de hope die in u is; met ſachtmoedigheid en vreeſe.

DIkmaals heb ik voor deſen overdacht de woorden des Apoſtels/ daar hy ſeit; metter herten gelooft men ter reghtveerdigheid, en met den monde belydmen ter ſaligheid: Rom. 10: 10. in twijfel/ hoe hy daar gelove en belydenis/ als twee beſondere oorſaken/ de eene van regtveerdigheid/ en d'andere van ſaligheid voor ogen ſtelt. Of weetende/ om niet te ſpreken/ dat Chriſtus ſelf de reghte oorſaak van het een en 't ander is: ſo ſchijnt dat Paulus deſe twee/ 't Geloof en de Belijdenis/ als plighten; en de andere/ Gereghtigheid en Saligheid/ als uitwerkſelen/ of als gevolgen van deſelve onderſcheid. Doch by aldienmen 't ſo wil nemen; ſo en is het niet te vatten/ hoe de Saligheid niet al ſo wel onmiddelik uit het Gelove volgt als de Reghtveerdigheid; of hoe de mond het verder brengen ſoude konnen dan het herte; verkrygende (als Petrus ſeit) het einde des Geloofs, het welk de Saligheid der Sielen is. 1 Pet. 1: 9. Doch enkelik te rugge gaande tot de naaſte woorden ter voorſeide plaatſe/ ſo geven die ten eerſten openinge tot den regten ſin. Indien gy, ſeit hy/ met uwen monde ſult belijden den Heere Jeſus, en metter herte geloven, dat hem God uit den dooden opgewekt heeft; ſo ſult gy ſalig worden. Daar ſietmen/ dat hy het gelove en belijdeniſſe beide tot de ſaligheid vereiſcht. Gelijk als Chriſtus; die geloofd ſal hebben en gedoopt ſal zijn, ſal ſalig worden: Mark. 16: 16. want met den Doop doen wy belijdenis van ons Gelove. Daarom was het genoeg daar by te ſeggen/ die niet en ſal geloofd hebben, die ſal verdoemd worden; en niet eens nodig hier den Doop noch eens te noemen. Want ſo wie 't Evangelium gehoord/ en niet geloofd ſal hebben: wat reden is'er om te denken/ dat ſich die noch ſal laten dopen/ tot een bewijs van dat hy het glooft? Maar komt hy eerſt ſo verre/ dat hy metter herten ter reghtveerdigheid gelooft, dat is/ met een gelovig herte de gereghtigheid van Chriſtus aanneemt en ſich eigen maakt: ſo ſal hy ganſch niet ſchromen metten monde daar belijdeniſſe van te doen. En dan ſal die belydeniſſe zijn ter ſaligheid; om datſe over een komt met het herte/ en alſo na waarheid is. Want niemant ſal met ſijnen mond belijdeniſſe doen ter ſaligheid/ die met ſijn herte ter

te ter regtveerdigheid niet en gelooft. Het sal maar Heere, Heere, zijn te seggen / sonder herte: waar op geene saligheid en volgt; maar / wech van my, want ik en kenne u niet. Matt. 7: 22/23.

Gelijk nu dese salige belijdenis (om so te spreken) hare kraght en waarde uit het reghtveerdigmakende gelove heeft: so word ook het gelove door belydenisse openbaar. Want indien wy den selfden geest des geloofs hebben; gelijk geschreven is, ik hebbe geloofd, daarom heb ik gesproken: so gelovenwe ook, daarom sprekenwe ook. 2 Kor. 4: 13. dat is / na datwe dan geloven / daarna is het datwe spreeken. Segt gy / dat rees uit het voorseide blykt / dat vele so wel spreken die so niet geloven: dat zyn die luiden niet daar die Apostelen op sien. Het zijn geen tijdgelovigen / die om des voordeels wille / en in den tyd van voorspoed wel geloven; doch in de tijden van verdrukkinge te rugge / of geheel ter leure gaan: maar die in sulken tijd als doe d'Apostelen beleefden / wanneer sy alle / die godsaliglik in Christus wilden leven / daarom vervolginge te lijden hadden: (2 Tim. 3: 12.) hen self bevonden in alsulken staat / als Paulus daar beschrijft; dat sy om Jesus wille altyd als in den dood overgegeven, ende in alles verdrukt zijn geweest. 2 Kor. 11: 8. Die dan sich niet ontsiet den Heere Jesus te belijden / wanneer hy daar om lijden en ter dood toe strijden moet: dien is 't gelove niet maar in den mond geslagen; maar in sijn herte wel so diep geworteld / dat het door verdrukkinge / hoe meer getrapt / hoe meer ter lippen uitberst; als van God geopend / om hem te belijden voor de menschen / daar sijne eere en der leere van de waarheid dat vereischt.

Dus vinden wy 't by Petrus ook gesteld; die desen ganschen Brief met vele lessen tot geduld en onvertsaagdheid in vervolging van doorsaaid heeft: en in dit kapittel van het 22 vs gelegentheid genomen hebbende / om de gelovigen tot lijdsaamheid in de verdrukkinge te onderrichten daar 't goed doen in de boose weereld als verboden scheen; so segt hy dat sy maar op God / en niet op menschen moeten sien. Daar toe brengt hy te passe uit den 34. Psalm; dat de ogen des Heeren zyn over de reghtveerdigen, en syne ooren tot hun gebed: maar 't aangesight des Heeren is tegen de genen die quaad doen. 't Welk hy dan nader toepassende / seit: wie is het die u quaad sal doen, indien gy navolgers van het goede zijt? vs 12/13. Maar (seit hy verder) indien gy ook lydet om der gereghtigheid wille, so zijt gy salig; gy meugt dat voor geluk rekenen. Des geeft hy daar op niewen moed / seggende; en vreest niet uit vreese van hen noch en werdet niet ontroerd. vs 14. Wat dan? Als gy maar God te vriend hebt / so zijt gy wel bewaart: en wat de menschen aangaat / als die geen oorsaak konnen vinden / waarom sy u doen lijden; en niet en konnen qualik van u spreken / sonder liegen. Nu geeft hy hen tot alle beiden raad. In 't gene Godt betreft / dat maar het hert opreght magh zijn; en God / die 't herte kent / het selve goed keuren / datse hem voor ogen hebben. Daar toebehoort het gene hy hier segt: maar heiligt God den

Heer

Heer in uwe herten. Dat is tot de geruſtheid van't gemoed genoegh.
Doch nademaal de menſchen van uw hert niet weten; maar ſlechs op
uwe woorden letten; en voorts op uwe werken ſien: ſo zijt altijd bereid,
tot verantwoordinge; (dit is het gene daar we nu van ſpreken ſullen) niet
ſlechs met woorden / maar ook met der daad: gelijk hy dat in 't volgen=
de te kennen geeſt / wanneer hy hen vermaant / te hebben ene goede con-
ſcientie, dat alles is ſo alsſe ſeggen; en dat daar niets tegen opkomen
ſal / daar in ſy qualik van u ſouden konnen ſpreken als van quaaddoenders.
Maar doenſe dat met uwen goeden wandel in Chriſtus te laſteren: dat ſy
daar in beſchaamd mogen worden, wanneer ſe niets daar af bewijſen kon=
nen. Dus eindigt hy 't 16. vs: en geeſt daar door genoeg te kennen/
waar toe hy wil dat die VERANTWOORDINGE dienen ſal.

Daar van ſal ik te deſer tijd door Gods genade in 't beſonder ſpreken /
om ter Inleidinge te ſtrekken over de BELYDENIS van onſe Nederland=
ſche Kerken / by my t'hans voorgenomen / (onder 's Heeren ſegen) van
Artijkel tot Artijkel te verklaren/ en tot een reght gebruik des Kriſteliken
Leſers toe te paſſen. God biddende / die ons dit nu in ſijne vreſe heeft ver=
leend / te onderneemen dat wy het ook ſo mogen eindigen; tot prijs van
ſyne Heerlikheid / en tot verkryginge van onſe Saligheid / in Chriſtus
Jeſus. Amen!

Laat ons dan deſe Verantwoordinge by den Apoſtel eens beſien; om
die daar na op de Belijdeniſſe toe te paſſen.

I.

Hy wil dat wy Verantwoordinge ſullen doen / wanneer 't ons afge=
eiſcht word; en als 't ons niet word afgeeiſcht / nochtans bereid zijn om
te doen. Dit ſeit hy op die wijſe / dat hy ons beduid / wat Verantwoor=
dinge hy van ons eiſcht / en hoe hy die vereiſcht. Dat laat ons onder=
ſcheidentlik beſien.

I. Van 't woord en heb ik niet beſonderlyx te ſeggen: alſo 't van ſelf
genoegh verſtaanbaar is / en ook genoeg betekend in voorgaande woor=
den / daar dit mede t'ſamenhangt; ſo niet / het ſal in 't volgende noch
nader blijken / door 't gene hier nu van te ſeggen is. So wel ἀπολογία
Apologia, dat hier ſtaat in 't Griekſch / als Verantwoordinge, ſo als men
't ſelve leeſt in 't Duitſch; is een Antwoord te ſeggen / die op beſchuldi=
ging gegeven word. Gelijk als onſe Heer / beſchuldigd zijnde voor den
Raad / gevraagd wierd van den Hogen-prieſter: en antwoord gy niets?
wat is 't dat deſe tegen u getuigen? Matt. 26: 62. Pilatus desgelijx de
Joden eerſt gevraagd hebbende / wat beſchuldiginge brengt gy in tegen de-
ſen menſche? Joh. 18: 29. verklaarde/ na dat hy den Heere Jeſus ſelf
daar op gehoord hadde / ik en vinde in hem geen ſchuld. 19: 4/ 6. Die
verantwoordinge / ſo kraghtig / dat de Righter ſelf daar door van ſijnen
onſchuld overtuigd moeſt ſtaan / noemt Paulus ene goede belydeniſſe;
1 Tim. 6: 13. 't welk ons hier na wel ſal te paſſe komen. Voor af is dat
hier uit te ſien / dat het geen reghte Apologia, of geen genoegſaam ant=
woord

woord op beschuldigingen is / wanneermen so niet antwoord dat men die verantwoord; dat is / met antwoorde te niete doet. Want desen nadruk heeft dat ledeken in 't Duitsch; gelijk slaan en verslaan; dat is / also te slaan / dat die geslagen word de kraght verliest om wederom te slaan. Nu / die verantwoordinge daar Petrus hier op siet / beduid hy ons / waar over die te doen sal zyn / aan wien / en ook by wat gelegentheyd: doch so / dat de manier van seggen 't een door 't ander ook noch meer verklaart.

1. De sake die verantwoord moeste worden / is de Hope die in ons is: niet van tydelike / maar van eewige; niet van sienlike / maar van onsienlike dingen. Want het Gelove is een vaste grond der dingen diemen hoopt, ende een bewijs der saken diemen niet en siet. Hebr. 11: 1. De Hope en de Vrese zyn de verwachtinge van toekomende dingen: de hope van het goede / en de vrese van het quade. Ik sal eenvoudig spreken: Gelove / Hope / Liefde / zyn drie kristelike deugden: de twee zyn voor dit leven / en de derde blijft en word volmaakt in 't eewig leven. 1 Kor. 13. 't Gelove siet op Gods genade ter reghtveerdigheid / als tegenwoordig; de Hope siet op onse saligheid / als noch toekomende / daar ons 't gelove reght toe geest. Dat leert ons Paulus klaar / wanneer hy seit: wy zijn in Hope salig geworden: de Hope nu die gesien word en is geen hope; want het gene iemant siet, waar toe sal hy dat hopen? Maar indienwe hopen 't gene wy niet en sien, so verwachten wy 't met lijdsaamheid. Rom. 8: 24/ 25.

Dit is dan ene Hope den gelovigen eigen: daaromme seit hy / van de hope die in u is; waar in wy van de anderen verschillen / die geen hope hebben. 1 Thess. 4: 13. In desen aansien word de leere of inhoud van het Euangelium ook self genaamd de Hope der belofte, die van God geschied was tot de vaderen, in tyden van het oude Testament: tot welke onse twaalf geslaghten (seit Paulus) geduriglik nacht ende dagh dienende, verhopen te komen. Daar over wierd hy van d' ongelovige Joden beschuldigd / als of hy dese hope t' onreght boude op d' opstandinge van Jesus: die sy ontkenden / om datse hem gedood hebben; waar over sy niet wilden in het ongelijk gesteld zyn. Want anders had hy in de sake self geen andere hope, dan sy self ook waren verwachtende; te weten 't eewig leven uit de opstandinge der dooden. Hand. 26: 6/ 7/ 8. en 24: 15. Daar stelt d' Apostel 't hoofdstuk van het Euangelium in / de leere der Apostelen en der Profeten: hier en 1 Kor. 15: 1/ 2. En Petrus geeft genoeg te kennen / dat hy 't ook also verstaat / dat daar het einde des Geloofs, de saligheid der zielen door verkregen word. Waar toe wy hebben levendige hope, ener onverderfelike erfenisse, die in de Hemelen voor ons bewaard word; ende ener saligheid die eerst geopenbaard sal worden in den laatsten tijd. 1 Pet. 1: 9/ 4/ 5. En dese hope / op so vasten grond gebowd / beschaamt ons niet; wy konnen daar niet in bedrogen worden: maar ook so roemen wy noch in de Hope van Gods heerlikheid. Rom. 5: 5/ 2.

Die hope stelt d' Apostel hier dan vast dat in ons is; indien hy ons met vrught tot verantwoordinge derselve aanspraak doet.

2. Maar wie sal 't zijn / aan wien ons dese Hope te verantwoorden sal staan? Een iegelijk die 't van u eischt. Hoe? evenveel of hy daar reght toe heeft of niet? Neen / maar die reekenschap van u komt eischen. Nu is dat haast te vinden: also elk een geen reekenschap van ons te eischen heeft; maar sy alleenlik wien wy schuldig zijn / of maghtig om ons opwysinge te doen van 't gene wy anderen ten achteren zijn; ten minsten na hun voorgeven / en waarom sy ons voor 't reght betrekken. Geeft, segt Paulus / enen iegeliken wat gy schuldig zijt: en onder anderen / eere dien gy eere schuldig zijt. Rom. 13: 7. en heeft daar 't ogeloop de Overigheid; invoegen als ook Petrus / alle maght in eenen naam begrijpende/ eert den Koning. 1 Pet. 2: 17. Nu seit de Saligmaker: sy sullen u overleveren in de Synagogen, ende gy sult getrokken worden voor koningen ende stadhouders; om mynes naams wille. Let nu op het volgende: neemt dan in uwe herten voor, van te voren niet te overdenken, hoe gy, u verantwoorden sult; ἀπολογηθῆναι, *apologethénai*: Luk. 21: 12/ 14. Siet daar de gene / die u rekenschap πρὸς ἀπολογίαν *pros apologian* tot verantwoordinge afeischen sullen. Het was dan ook alsulken eisch van reekenschap/ wanneer d' Apostel Petrus selve met Johannes voor den joodschen Raad reghtelik ondersocht wierde. Hand. 4: 9. Ten self den einde wierde Stefanus ook voor desen Raad gebraght, Hand. 6: 12. en eischte hem de Hogenpriester rekenschap / wanneer hy vraagde / zijn dan dese dingen also? 7: 1. Voor sulke Rekenmeesteren stond Paulus mede / als hy seide; mannen broeders ende vaders, hoort mijne verantwoordinge die ik tegenwoordelik tot u sal doen: Hand. 22: 1. wanneer een overste der Roomsche benden / den geheelen joodschen Raad ontboden / en Paulus voor hen gesteld hadde / om de sekerheid te weten van 't gene daar hy van beschuldigd was. 21: 30. Agrippa gaf dat mede duidelik te kennen / wanneer hy hem verlof gaf voor hem self te spreken; en Paulus sich gelukkig achtte / dat hy sich verantwoorden moghte. 26: 1/ 2/ 3. En dat was beide over dese Hope, die te voren is verklaard. 24: 15. en 26: 6. Daar hebben wy dan dese reekenschap, en ook de genen die deselve komen eischen: de Reghters en beschuldigers / belangende de hope die in ons is; en die sy self niet hebbende ons ook benemen souden sose konden. En dit is dan ook die Verantwoordinge die hy vereischt.

II. Maar hoe vereischt hy die? Hy seit ons iet dat voor / en iet dat nevens te betraghten staat.

1. Dit moet dan voorgaan / dat wy daar altijd bereid toe zijn. Bereid: dat schijnt de Saligmaker niet te willen / volgens 't gene flus gemeld is / daar hy seit: neemt dan in uwe herten voor, van te voren niet te overdenken, hoe gy u verantwoorden sult. Want ik sal, seit hy / u mond ende wijsheid geven, welke niet en sullen konnen tegenspreken noch wederstaan, alle die sich tegen u setten. Luk. 21: 14/ 15. daarom / so wat u in die ure

gegeven word, datselve spreekt. Matth. 13: 11. Matt. 10: 19. Loopt dan niet reght hier tegen aan / het gene Petrus segt / datmen bereid moet zijn? In geenerhande wyse; maar hy segt het selfde / of ten minsten bowt hy op denselfden grond. Want hy en seit hier niet / bereid u telkens, als gy reekenschap moet geven; maar / zijt altijd bereid. Het selfde seit de Saligmaker ook in opsight van dien grooten algemeenen Rekendagh: daarom zijt ook gy bereid. Matth. 24. 44. Wat is dan hier bereid te zijn? Sijn werk op voordeel hebben / sijn stuk wel te verstaan; op datmen nooit verlegen sta / om rekenschap van sijn geloof te geven / so dikmaals als ons die word afgeeischt. Maar aangesien dat dikmaals 't aansien en de maght der genen die ons reekenschap afeischen / of de boosheid van degenen die ons voor de Raatsvergaderingen slepen / of de loosheid van de gene die veel listige omleidingen gebruiken om ons te verstrikken / en in leer of leven lasteren; ons kan beschroomd doen zijn / om sulken strijd met sulke menschen aan te gaan: so troost ons onse Saligmaker met die reden / dat het met geen menschelike wijsheid noch welsprekentheid te doen sal zyn / of sy die meerder / of wy minder hebben. Want wy en spreken niet van dese dingen die wy hopen dat God ons bereid sal hebben / met woorden die de menschelike wijsheid leert; maar met woorden die de H. Geest leert. 1 Kor. 2: 9/ 13. also God niet en wil / dat wy het sullen zijn die daar dan spreken / maar sijn Geest; van wien die Leere en die Hope is / daar ons die rekenschap van afgevordert word. Marc. 13: 11. Sulx is tot allen tyden ook bevonden / wanneer vervolgingen ontstaan zijn tegen de belyders van de waarheid / dat die vrymoedigheid des Geestes hen in dese reekenschap en verantwoordinge geholpen heeft / tot overtuiginge der genen die hen daar toe persten / en tot verachtinge der banden en des doods.

En dit is 't ook / waar toe d' Apostel wil dat elk altijd bereid sal zijn; dat is / gewillig en bequaam. I. Gewillig / om self ook tot een dankoffer geofferd te worden over de offerhande en bedieninge des Geloofs; Filip. 2: 17. met dese ernstige verwachtinge en hope, dat ik (seit Paulus) in geene sake beschaamd sal worden: maar in alle vrymoedigheid, Christus altijd magh worden groot gemaakt: bereid zijnde / om niet alleen gebonden te worden, maar ook te sterven voor den naam van Jesus. Hand. 21: 13. also hy sijn leven niet dierbaar achtede voor hemselven, om 't Euangelium van Gods genade te verkondigen. 20: 24. tot welk verantwoordinge hy gesett was / en volgens dien altijd bereid. Filip. 1: 17. Maar dit was Paulus / sult gy seggen. Ja / als een voorganger; doch om daar in van alle de gelovigen gevolgd te worden; wien 't uit genade was gegeven, niet alleenlik in de sake van Christus te lyden, maar ook te sterven; denselfden strijd hebbende, alsse in hem sagen ende hoorden. vs. 30. II. Die bereidwillighheid moest sekerlik te grooter en te losseliker zijn / wanneer die door geen dommen drift van bygelovigheid / maar op gewisse kennisse / gelove / en (so als het hier gesegd word) hope van de saligheid gevestigd is.

Dit

Dit leert ons niemant elders beter dan d' Apoſtel ſelf in ſijnen tweeden
Brief / met woorden / die de ſake duidelik voor ogen ſtellen ; alle neerſtig-
heid , ſegt hy / toebrengende , ſo voegt by uw gelove deugd , en by de
deugd kenniſſe , en by de kenniſſe matigheid , en by de matigheid godſalig-
heid , en by de godſaligheid broederliefde , en by de broederliefde liefde te-
gen alle. Dit zijn de bereidſelen tot onbeſprakelike reekenſchap en onver-
tſaagde verantwoordinge van onſe Hope. Want ſo deſe dingen by u zijn,
ende overvloedig zijn: ſullenſe u niet ledig noch onvrugtbaar laten in de ken-
niſſe des Heeren Chriſtus ; waar uit hy rekenſchap van ſijne hope heeft te
doen. Wanneer hy hier dan ſeit / zijt altijd bereid tot verantwoordinge /
het is het ſelf de dat daar ook dan volgt : beneerſtigt u om uwe roepinge en
verkieſinge vaſt te maken : want dat doende en ſult gy nimmer ſtrukelen ;
Gy ſtaat dan al te vaſt in uwe ſchoenen / dan dat gy ter verantwoordin-
ge beſwijken ſoud. 2 Pet. 1: 5---8 / 10.

2. Dit alles moet dan voorgaan ; men moet altijd bereid zijn tot die
reekenſchap / om ſijn gelove te verantwoorden / wanneer het daar toe
komt : maar hoe heeft ſich een Kriſten nu daar in te dragen / dat hy die
verantwoording behoorlik doe ? Hy moetſe met Sachtmoedigheid en Vree-
ſe doen : twee ſaken / daar noch wat beſonderliker op te letten ſtaat.

(1.) Sachtmoedigheid heeft noodig / dat men haar hier plaats beſchik-
ke ; alſo die anders al te ſeer beſet is met omſtandigheden / die haar bui-
ten ſluiten. De wreedheid en het onverſtand der tegenſprekers en vervol-
gers ; of hunne valſche ſtreken / die ſy tot verdonkering der waarheid
ſteeds gebruiken ; 't onlydelijk verwijt van valſche leeraars / zielver-
derſelike ketters en verleiders / beſmett met ongemeene vuiligheden / en
ik en weet niet wat al meer : ſulx alles is bequaam om iemant / die niet ſon-
derlinge met ſachtmoedigheid gewapend is / tot enige uitſpoorigheid te
brengen ; waar door hy ſijne menſchelike ſwakheid / tot groot nadeel van
des Heeren naam / en van de achtinge der Hope die hy op hem heeft / ten
toon moght ſtellen. Voorwaar de onderdrukkinge ſoude wel enen wijſen
dul maken. Pred. 7: 7. Derhalven antwoord ſulke dwaſen na hunne
dwaasheid niet / op dat gy hen niet gelijk en werdet. Spreuk. 26: 4.
Hoe dan ? Niet anders / dan als Paulus die Sachtmoedigheid in dit geval
op 't leevendigſt verbeeld : wy worden geſcholden , en wy ſegenen ; wy
worden vervolgd , en wy verdragen ; wy worden gelaſterd , en wy bidden.
1 Kor. 4: 12 / 13. Dat is de reghte aart van ene goede conſcientie , die
Petrus nevens die Sachtmoedigheid vereiſcht ; en 't is de reghte wegh om
de vervolgers ook beſchaamd te maken / die uwen goeden wandel in Chri-
ſtus laſteren. Want de langmoedige is beter dan de ſterke , en die ſijn ge-
moed bedwingt , dan die ene ſtad inneemt. Spreuk. 16: 32.

(2.) Maar wat is dit voor ene Vreeſe , met die ſachtmoedigheid alhier
gepaard ? Voor God of voor de menſchen ? Voor God / dat kan niet we-
ſen ; alſo hier van de menſchen word geſproken / die ons tot reekenſchap
van onſe hope vorderen ; en de ſachtmoedigheid is buiten twijfel iet dat op
de

de menschen siet. Daar by de Vreese dus onmiddelik gevoegd / hoe kan die mede anders dan op menschen sien? Nochtans moest dat dan strijden tegen 't gene dat hy in de naast voorgaande lesse self gesegd heeft; vreest niet uit vreese van hen noch en wordet niet ontroerd Doch dese tegensprekinge en soude noch niet grooter zijn / als die van Salomo: antwoord den sot na sijne dwaasheid niet; en / antwoord enen sot na sijne dwaasheid. Spreuk. 26: 4/ 5. Want schoon sich Salomo terstond daar duideliker op verklaart / hoe dat antwoorden na de dwaasheid van den sott in tweederleyen sin te nemen is; d' Apostel laat ons daarom niet verlegen / om uit d' omstandigheden sijner woorden / 't woord van vreese hier ook tweesins te verstaan. Want so die onbevreestheid / die hy eerst vereischte / niet belett / d' eerbiedigheid die hy nochtans vereischt ontrent de genen die ons reekenschap afeischen / dat wy hen die souden weigeren: so laat hy dan die vreese blyven / die wy hen beneffens d' eere schuldig zijn. By Paulus is dat onderscheid ook aan te merken. Wilt gy de maght niet vreesen, seit hy/ so doet wel: en evenwel daar na vermaant hy hen die wel doen/ datse enen iegeliken geevende het gene sy hen schuldig zijn; mitsdien ook vreese sullen geven / diense vreese schuldig zijn: en dat is / seit hy / om der conscientie wille, die u daar toe verplight. Want of de maght misbruikt word of gebruikt so als 't behoort / om reekenschap van ons geloof te eischen; so is nochtans de maght altijd van God. Rom. 13: 3/ 7/ 5/ 1. So dan so verre als 't God is die daar tot u spreekt / door dese menschelike maght; doet uwe reekenschap met vreese: maar voor so verre als het wederom Gods Geest is die daar voor u spreekt / en sy in 't misbruik van die maght niet meer dan menschen zijn; so vreest ook niet, uit vreese voor hen, als Goden; na dien se sich als Goden daar in niet en dragen. Siet / hoe d' Apostel dit woord vreese in dat selfde vers tweesins verstaat. Die vreese voor hen, dewelke God van u is eischende / als maghten van hem self gesteld / en die gevoegd moet zijn met die sachtmoedigheid van welke wy gesproken hebben / in die verantwoordinge der hope welke in u is: moet evenwel niet doen / dat gy hen vreesen soud in 't gene sy maar aan hen selve zijn; dewijle sy Gods wille hier in niet en doen / maar gy dien lijdet / tot beproevinge van uw geloof.

Daar hebtge nu / Geliefden / d' openinge van den Text / waar uit de meininge van den Apostel blijkt te zijn; dat ieder Kristen in de hitte der verdrukkinge / of ook in vredens tyd daar op bedacht / indien eens wederom vervolgingen ontstonden: sich t' allertijd volveerdig en bequaam / en dus bereid most vinden / om sijns Geloofs Belydenis en verantwoordinge te doen / waar op de Hope sijner Saligheid berust: in voegen dat hy / over 't selve aangeklaagd / van leer en leven reekenschap kan geven / aan de genen die van God met maght in 't Weereldlijk en Kerkelijk voorsien zijn; met die Sachtmoedigheid die een der vrughten van 't Geloof is / en die eerbiedigheid of Vreese, die alle menschen aan de maghten over hen gesteld verschuldigd zijn.

II.

't Is mijn voorneemen niet geliefde Kristenen / hier alles op te seggen/ wat tot Toepassinge wel dienen kan: dat doende / soud ik mijn voornaamste oogmerk missen / 't welk in 't begin geseid hebbe te zijn / van de Geloofs-belijdenis te spreken / die ik voorneemens ben / van stuk tot stuk vervolgens met U te verhandelen. Daar toe leg ik den grond nu op die lesse des Apostels / die ons tot Verantwoordinge verplight; die verantwoordinge bestaat in Reekenschap; of liever de geeischte Reekenschap in Verantwoordinge van sulke Hope / als wy hebben tot de Saligheid. Sal die Verantwoording in reekenschap bestaan; en Reekenschap bestaat in 't oplesen en bewijsen van de posten / daar ontvang en uitgift uit bereekend werd: so siet men wel / dat het voornaamste hier Belijdenis moet zijn. Want die is ene opwijsinge en een bewijs der Leere / daar 't Geloof op rust / en onse Hope uit rijst. Ja 't bloot opwijsen geeft in desen self bewijs: so klaar als dese Leere sich van self aan de conscientien der menschen openbaart. En dat te meer / om dat het selden anders gaat / of dese eisch van Rekeninge is op valsch aangeven / en verkeerd beschuldigen gegrond: so dat de goede conscientie alleen (na des Apostels eisch in het 16. vs.) genoeg is / om de eischers te beschamen; waar van de Heiland self ons tot een dubbeld voorbeeld strekt. Was 't om de Leere: die was openbaar; wat ondervraagt gy my? vraag, seit hy / aan de genen die 't gehoort hebben, wat ik tot hen gesproken hebbe: Sie, dese weten, wat ik gesegd hebbe. Joh. 18: 21. Was 't van sijn leven? Wie van u, seit hy / overtuigt my van sonde? Joh. 8: 46. En Paulus / alhoewel tot die volmaaktheid niet gekomen: nochtans als 't op 't geloven / en 't beleven van die Hope aanquam; sijne eigene conscientie gaf hem die tweederley belijdenis tot verantwoordinge op. Belangende sijn leven: Mannen Broeders, seit hy / ik hebbe met alle goede conscientie voor God gewandeld tot op desen dagh. Hand. 23: 1. En hier in oefene ik my selven, om altijd ene onergerlike conscientie te hebben by God en de menschen. 24: 16. 26: 4. Van sijne leere was de hoofdsomme; dat hy wierd geoordeeld over de Hope der belofte, die van God tot de Vaderen geschied is. 26: 6. Hoe hy en andere daar over sich besonderlijk verklaard hebben / is daar en elders / so als dat flus al eens gemeld is / ook bescheidelik te sien.

Doch alle die Verantwoordingen, wat warense anders als Belijdenissen? gelijk als Paulus die van Christus voor Pilatus noemt. 1 Tim. 6: 13. Belijdenissen seg ik / om die reden / als geseid is / dat belijden van so klare waarheid hier so veel is als bewijsen. En derhalven sienwe hier den reghten oorsprong der GELOOFS-BELYDENISSEN, welker vele tsedert in gebruik gekomen zijn: waar van eerst iet in 't gemein / en dan van sulke als noch heden in 't gebruik zijn / en dan eindelik van onse Nederlandsche in 't besonder iets gesaid moet zijn.

I. Die Σύμβολα *Symbola*, dat is / ten aansien van den oorsprong tsamenbrengsten, om dat verscheide leerstukken daar in zijn by een gebraght; doch

doch na't gemeen gebruik des woords so veel als of men seide Kenwoorden of Kenschriften, gelijk de Leuse of het Woord / waaraan het krijgsvolk eener self de bende / wacht of legering / elkander kent: zijn alderëerst uit de verbolgingen ontstaan. Dusdanige zijn eerstmaal by den Doop / als korte voorschriften van Belijdenissen / die allen kristenen daar over wierden afgeeischt / in goed gebruik geweest. Sulx vindmen niet alleenlik by de oudste kristen schryvers / Grieken en Latijnen / Ireneus en Tertullianus; maar self ook by den heiligen Apostel / die hier Pe 21. den Doop noemt ene vrage ener goede conscientie tot God; met welke goede conscientie hy hier geseid heeft / dat men rekenschap van sijne hope geven sal. Daarna heeft de verbolginge veroorsaakt / dat voorname Leeraars / als Justinus / Athenagoras / Tertullianus / Ἀπολογίας *Apologias*, dat is / Verantwoordschriften uitgegeven hebben; waarin sy rekenschap van hunne hope gaven: wel met sachtmoedigheid / en vrese; maar ook met die vrymoedigheid / die met de goede conscientie bestond. De eerste schreef het syne aan den keiser Antonius en den Roomschen Raad; de tweede aan den tweeden Antoninus / en de derde insgelijx / gelijk de eerste aanspraak mede brengt / aan sulke als doe de regeeringe in handen hadden. Het blijkt niet / dat hen die uitdrukkelik zijn afgeeischt; maar wel / dat hen de nood daar toe geperst heeft / door de verdrukkingen die't Kristendom te lyden hadde / en daar de raadsbesluiten en plakkaten steun toe gaven: tegen welke sy sich met die schriften sochte verweeren / en tegen de verbolgingen gedekt te zijn; so niet / op dat de weereld weten moght / dat sy met onreght onderdrukt / en in de hope hunder saligheid volstandig waren. Dit was ontrent 200 jaren na de komste des Verlossers in de weereld: waar uit men siet / dat d'eerste oorsprong der Verantwoordschriften deselfde is geweest / die ook d'Apostelen tot mondeling vertoog van leer en leven / als voor is aangewesen / veroorsaakt hadden. Nu / so als wederom die korte Symbola voor alle kristenen / by alle tijds gelegentheid / zijn in 't gebruik geweest: so heeft de twist en twyfeling aangaande enig stuk der leere / of de nadere verklaringe desselfs / aanleidinge tot niewe Symbola gegeven. Gelijk als tot Nikea in den jare 325. ter vergaderinge van 318. bisschoppen / onder opsight van den eersten keiser Konstantijn / wel twe of drie / op 't stuk der H. Drieëenigheid; en noch besonderliker van de Godheid onses Saligmakers / tegen de gesintheid van Arius zijn gesteld. Daarna tot Syrmien / ontrent het jaar 356 ook meest al siende op de Godheid van den Soon / en tegen het gevoelen der Fotinianen ingesteld. Tot Aquileja wierd niet lang daarna dat Symbolum / het welk men naderhands genoemd heeft der Apostelen / en in den Heidelbergschen Catechismus word verklaard / in XII. Artykelen bestaande; en voorts het Symbolum Romanum ook bekend / uit enige voorgaande tsaamgesteld. De tijd sal my begeven / so ik hier in 't besonder wil beschryven so veel Symbola, als telkens tegens niews opkomende gevoelens in verscheidene algemeene kerkvergaderingen /

deringen / onder Keiserlijk gebied zijn opgesteld : tot Konstantinopelen 384. onder Gratianus / tegen Macedonius; tot Efesen 434. onder Theodosius / tegen Nestarius ; tot Chalcedon 454 onder Marcianus / tegen Eutyches / en diergelyke meer. Ik sla ook over so veel Symbola van enige vermaarde Leeraars aan de kerkvergaderingen opgegeven : als van Eusebius tot Nikea / van Marcellus aan paus Julius van Acatius tot Seleucien / van Eustatius Theofilus en Libanius gesonden aan Liberius ; het Symbolum van Basilius / van Episanius ; en diergelyke meer. Maar 't eerste Symbolum van Syrmiën (want daar zijnder twee geweest) is 't eerste daar ik so uitdrukkelik in lese ἀνάθημα, *anathema*, dat is vervloekt ; op elk besonder stuk / dat daar beleden word / so iemant daar van anders leerde of geloofde. Waarin sy wel de tale der Apostelen gebruikten ; hoewel die maght niet hebbende / noch gave van onfeilbaarheid / noch ook by saken van so groot gewighte die gebruikende / als doe die gansch een ander Euangelium verkondigde / of tot den Heere Jesus Christus geene liefde hadde / die was bij hen vervloekt. Gal. 1: 8. 1 Kor. 16: 22. En verder gingen doe d' Apostelen noch niet. Maar na de vierde eewe metter tijd het kerkelijk gesagh / en de verbitteringe door verdeeltheid teffens aangewassen zynde : so was 't voorts alles anathema, Wat men anders leerde / dan by suiken *Synodus*, of Tsamenkomst van kerkelike leeraars / nu dus / dan so / besloten was ; na datter meer of min van dese of die gesindheid waren / die 't dan met stemmen overhaalden. En die de maght dan voor dien tijd in handen hadde / die gebruiktese ; maar tot ter nederwerpinge / en niet tot stichtinge. Self niet degene die by onderlinge brieven / die sy *pacificas & synodicas*, of synodale vredebrieven noemden / malkanderen versterkten ; also het was om andere leerende te sterker uit te sluiten / aan wien sy niet en schreven ; ja self ook weigerde de brieven van hen komende / eens aan te nemen : als Sozomenus en Theodoretus melden. Die bitterheid allenx van meerder kraghten ondersteund / als 't Pausdom in het westen d' overhand begon te krygen / so wierden andere genoodsaakt / om op 't niew Verantwoordingen te schryven / bestaande in Geloofsbelydenisse / die hen de lastering en de vervolginge had afgeperst. So was het met de Albigensen of Waldensen / die na het jaar 1150. op het hittigste / en sonderlinge door de sekte der dominikaner moniken / om het bewaren van de onwankelbare hope hunder saligheid meest zijn verbolgd geweest. Men lese die Belydenisse by Pierre Gillis / in de Historie der Waldensen / by hem in de Fransche tale uitgegeven / en by Ægidius van Breen verduischt.

II. Met dese volgende verstrojinge / eensdeels door dwang verdreven / anderdeels door merkeliken aanwas der Belijders hunder Leere / sich enige derselven in Bohemen hebbende ter neer geset / daar Hieronimus van Praga en Johannes Hus noch veel vermeerderinge en versterkinge toe deden : so hebben dese die Belydenis gevolgd ; uit welke en noch wel drie andere / die d'eene na den andere / en t'elkens met wat meer beschaafdheid/

heid / uitgegeven wierden / is die Geloofsbelydenis te saam gesteld / die al by Luther en Melanchton in den Jare 1532. goed gekeurd / daar na 1573. wierd aan het licht gebraght.

Doch als de REFORMATIE, dat is / Hervorminge des Pausdoms / zijnde de verbeteringe of suiveringe der Leere en des Dienstes / van de dolingen en misbruiken / die door verloop van so veel eewen ingeslopen / en door der Geesteliken maght en dwinglandye onverbeterlik geworden waren; door Zwinglius in Swijtserland begonnen / door Luther en de sijnen meest in Duitschland en de noorder Koningrijken doorgeset; en van Calvin en syn gevolg in Vrankrijk / en beneffens die Luther in de Nederlanden voortgesett; van daar in Engelland met kragt voortslaande / ook op den voet van Wiclef 100. jaar te voren daar begonnen / en na veel Bloedvergietens eindelik bevestigd was: so hebben dese Volkeren / d'een voor en 't ander na / op 't niew Geloofs bekentenissen ingesteld. Niet dat sy in de Leere van malkanderen so veel verschilden; maar na dat de gelegentheid der tijden / en de aart der menschen / en der dolingen of misgebruiken / daar van sy meest bestreden wierden / dat best mede braghten. Waarom sy ook malkanderens Belijdenissen wel vertekend hebben: om te betonen / dat sy meer verscheidenheid van stijl en woorden / als van saken of gevoelens daar in vonden. Ik salse kortheids halven slechs na ordre van den tijd / wanneer se ingesteld en opgegeven zijn / alhier verhalen. I. Die van Bohemen ofte der Waldensen stelik voor de eerste / om voorseide redenen van oudheid / schoon sodanig als de selve nu is / later uit gekomen. II. De Augsburgsche 1530. door eenige Ryxvorsten aan Keiser Karel eerst vertoont / eerst in het Hoogduitsch en doe voorts in 't Latijn gedrukt. Daar na 1540. tot Worms verbeterd / vermeerderd en verklaard door d' eigene Personen / daar doe tegenwoordig / die deselve 1530. hadden helpen stellen en den Keiser opgewesen. III. De Steden Stratsburg / Costniz / Memmingen en Lindaw / de Swabische genaamt / den selfden Keiser in het selfde jaar door hunne Afgesanten voorgedragen / en in 't Latijn gedrukt. IV. De Baselsche 1532 door de Bedienaars hunner Kerken / als ook door die van Stratsburg ondertekend: daar na ook by de stad Mulhusen voor de hare uitgegeven / beide in 't Hoogduitsch / en daar ook in 't Latyn gedrukt. V. De eerste Swijtsersche 1536 op name aller Swijtsersche Kerken te Basel ingesteld / en op de tsamening der Leeraaren tot Wittenberg vertoond; en 't jaar daar na tot Smalkalden / van alle Godgeleerden ende Stenden daar vergaderd / goed gekeurd / in Duitsch en in 't Latijn gedrukt. VI. De Saxische 1551. op der Saxische Kerken name door Melanchton in 't Latijn gesteld / om aan 't Concili van Trenten voorgesteld te worden; en van deselve Kerken / benevens die van Meissen / als ene wederhalinge der Augsburgsche ondertekend. VII. De Wirtenbergsche / van den Hertoge van Würtenberg door syne Afgesanten 1552. aan 't selfde Concilie voorgesteld. VIII. De Fransche 1559. eerst tot Amboise aan

Francois

Francois den tweeden / daar na 1561. aan Karel den negenden / Kouing
van Vrankrijk / op aller Protestanten name van dat Koningrijk / in 't
Fransch vertoond / en 1566. door derselver Predikanten in 't Latijn aan
't licht gebracht. IX. De Engelsche; eerst in den jare 1552. door de
Kerkenleeraars van dat Rijk by een gesteld / ten tyde van den Koning
Eduard; en naderhand 1562. door last der Koningin Elisabet / in alge-
meene Kerkvergaderinge oversien / op vele plaatsen ook veranderd en
verbeterd; en so hervormd doe eerst / en namaals 1604. noch gelijker-
wyse by den Koning Jakob vast gesteld. X. De laatste Switsersche;
1566. by die van Zurich eerst gesteld; daar na vervolgens ook by die van
Bern / Schafhusen en Santgallen / (neder Swijtsersche Kantons, dat
is / verdeelingen van vrye Heerlikheden) voort by de Grawbonders / die
van Mulhusen en van Bien / Geneve en Savoyen / als mede by de
Poolsche en Hungarische Leeraars die van d' Augsburgsche Belyde-
nisse niet en zijn: en van de Schotsche Kerken mede aangenomen. XI.
Nu volgt de Nederlandsche / daar af ik in 't besonder spreken sal; doch eerst
noch eenige andere melden / die tsedert uitgekomen zijn / en dan op dese
alle enige bedenkingen ter neder stellen. XII. De Schotsche Kerken
hebben onder Koning Jakob 1580. ene eigene Belydenis gesteld; doe /
en noch eens in 't jaar 1590. en laastmaal 1608. van allerley Stands per-
sonen ondertekend. XIII. De Yrsche / 1615. tot Dublyn gemaakt.
XIV. Doch naderhand in Engeiland verscheidene verdeeldheden / en
betoerten over saken van den Godsdienst opgeresen zijnde; door de gene
die den Bisschoppeliken dienst niet goed en keurden / ten tyde van den
eersten Koning Karel / d' overhand gekregen hebbende / veranderde de
eerste Engelsche Belydenisse / en stelden ene nieuwe / by algemeene Kerk-
vergaderinge en een Parlement; 't welk ook de Koning / doe op 't Ei-
land Wicht / niet konde laten toe te stemmen / in den jare 1647. dese komt
met onse Nederlandsche / alsmede met de Fransche en Schotsche / nader
over een.

Ik hebbe geene andere Belydenissen willen melden / dan der Prote-
stanten die in d' openbaren Kerken leeren / ende met gesagh der hoogste
maghten ondersteund; die ook by ons gelijkelik (hoewel niet even seer)
schriftmatig zijn geoordeeld / en van onse Leeraars op verscheide plaatsen
mede ondertekend werden. Waar uit dan blijkt I. hoe verre sich de Lee-
re der Gereformeerde Kerken strekt / in Vrankrijk en de Nederlanden so
genaamd; waar voor de Engelsche en Duitschen seggen Protestanten;
dat is Betuigers / om dat sy geprotesteerd, dat is betuiginge gedaan
hebben tegen het Concilie, dat is de Raadvergaderinge van de Roomsche
Geestelikheid tot Trenten / om sich aan deselve niet te onderwerpen.
Derhalven die iets leert / het gene hy in eene der Geloofsbelydenissen /
hier gemeld betoonen ~~kan~~ geleerd te zijn / die magh van onreghtsinnigheid
noch Ketterye niet beschuldigd worden. II. En aangesien / dat die Bely-
denissen echter niet alleenlik de eene na de andere gemaakt; maar ook de-

 selvige

selvige behouden / en nochtans daar na verandert zijn: soo blijkt / dat geene van die allen so volmaaktelik gesteld is / na het eigen oordeel der Belijders; dat daar inne geen verbeteringe meer te dulden zy. De tijd die ons noch alle dagen leert / het verder ondersoek der Heilige Schriftuuren / en de niewsopkomende gevoelens / en bestrijdinge der waarheid / doen ons dikmaals op bequamer woorden denken / of de saken self ook dieper uitpluisen, om 'er netter of bequamer van te spreken. III. Men siet ook / dat vast alle die Belijdenissen in hunne opkomst anders niet dan tot Verantwoordinge zijn ingesteld geweest (alleen de Engelsche / de Schotsche en de Yrsche uitgesonderd) om Reekenschap te geven aan den Keiser / Koningen en Magistraten / van de Leere die gelasterd en vervolgd wierd; om daar inne vryheid te bekomen. Wy sien daar nevens / hoe sy alle met Sachtmoedigheid en Vrese zijn gesteld; en so de lesse des Apostels daar in wel gevolgd. Maar als die Vryheid door sodanige Sachtmoedigheid niet te bekomen was / en metten aanwas van 't vermogen der Belyders / de Vrese ook met een verging: so wierd die Vryheid door de wapenen verkregen / en in een reght veranderd / dat door de maght word ondersteund. Dat voordeel van de Protestantsche Kerken magh hunner Leden nochte Leeraars tot geen nadeel strekken.

III. Ik sluite met onse eigene Belijdenisse / op welk al 't voorseide eindelijk uitkomen moet. Daar is het kortelik aldus mede toegegaan. In d' eerste tijden van de Spaansche Vervolgingen / veel Protestanten over Zee na Engelland ontweken / vergaderde de Nederduitsche Kerk tot Londen onder Koningin Elisabet / Johannes à Lasco / en Marten Michon / vermaarde Leeraars / stelden daar te samen Katechismus / en Belijdenisse / eerst in 't Latijn / daar na in 't Duitsch / met wille van den Nederduitschen Kerkenraad tot Londen / 1554. t Einden gedrukt. Met dese was 't dat de Geloofsgenoten in de Nederlanden sich ook behielpen; ter tijd toe / dat ene andere Belijdenis wierd opgesteld / bequaam om aan den Koning van Spanje / al mede tot verantwoordinge voor te dragen / en daar op vryheid van de oeffeninge sulker Leere te versoeken. Men weet de eerste makers niet; dan 't seggen is / Guy de Bres / met hulpe sijner medebroederen in Vlaanderen / en Godsried Minge / twee beroemde Predikanten / daar de meeste hand in hadden. Men noemt ook noch verscheidene voorname Leeraars van dien tijd / van wien deselve ondertekent zy. Altoos is seker Brief aan Koning Filips den tweeden 1562. en een ander 1566. aan den Keiser Maximiliaan / waar by hen die Belijdenis op den gemeenen naam der Nederlandsche Protestanten / ten voorseiden einde opgewesen word. Eerst is de selve te Geneve 1562. in het Fransch gedrukt: daar na in een Synode onder 't Kruis / t' Antwerpen 1565. oversien / en 't jaar daar na noch eens in 't Fransch gedrukt als voren tot Geneve. Men heeft daar na in enige Synoden / die men noemt Nationaal, om dat de Leeraars van de gansche Nederlandsche Natie, en niet van d' eene of andere Provincie alleen; (dan noemt men het Provin-

ciaal) daar in te samen komen / te weten t' Emden 1571. te Dordrecht 1578. tot Middelburg 1581. en 's Gravenhage 1586. besloten / dat de Predikanten / Ouderlingen en Diakenen / alsmede Leeraars van de Hoge en leege Scholen / die Belydenisse / na de verbeterde Coppe van 't jaar 1565. met hunne eigene handen onderschryven souden. En so als'er oorspronkelik in 't Frnasch of Walsch is uitgekomen / so zijn ook tsedert onse Nederlandsche met de Walsche en Fransche Kerken overeengekomen / dat wy malkanderens Belydenissen onderschryven / en daar mede onse tsamenstemming in de Leere opentlik betuigen.

Het laatste Nationaal Synode 1618. ende 1619. gehouden binnen Dordreght / ter oorsake van de sweevende verschillen tusschen de Gereformeerde Predikanten der vereende Nederlanden / binnen welke nu de Kerken die deselve Leere voorstaan / voorts bepaald zijn / die voor de vereeniging der seven Landen eerst en meest door d' overige Spaansche Nederlanden zijn verstroid geweest: bevestigende / na enige verbeteringe van niews ook de Belydenisse tegen eenige beswarenissen van de Remonstranten; soo genaamd van sekere Remonstrantie of Vertoogschrift / by 't een deel der Predikanten aan de Staten van Holland ingegeven; waar op het antwoord van de anderen / genaamd Contraremonstrantie, den selven ook den naam van Contraremonstranten gaf. Dewelke d' eersten in 't Synode verre overstemmende; (gelyk sich die in 't begin der sittingen al van het lichaam afgescheiden hadden) met tsamenstemminge van alle uitheemsche Leeraars / mede daar vergaderd; besloten en verkregen van de Staten deser Landen: dat geen andere Leere in de openbare Kerken meer geleerd moght werden, dan die met de Belydenisse mag bestaan. Dewelke wierd verstaan dat ook met alle d' andere Belydenissen der Gereformeerde Kerken over een komt; so als in het Versoekschrift van 't Synode in de 177. sittinge §. 2. staat uitgedrukt. Alsmede §. 1. dat dit en de andere Besluiten van 't Synode in de Kerken deser Landen, niet en konnen ofte mogen werden uitgevoerd, om die te onderhouden, sonder het believen de goedkenninge, en nadere overweeginge (ἐπικρίσει) van de hoogste Overheden deser Landen: by wien dan ook (besluit ik) 't uiterst oordeel staat / of iemand die Belydenis te buiten gaat. Dus is dan die Belydenisse / eerst mede / als de andere / tot Verantwoordinge gesteld / om Reekenschap te geven / by de Regeeringe / die doe deselve eischte / en verwierp; verdrukkende de genen die sich daar by hielden: nu echter in de rekeninge goed gedaan / by hen wien 't reght alleen is toegekend / om die te sluiten / en ook te besorgen / dat den inhoud daar van nagekomen werde. Sy is in 't eerst dan aan te merken als de andere die εἰς ἀπολογίαν, tot Verantwoordinge, en εἰς λόγον, tot Rekenschap van het Geloof en Leere daar onse Ouders om zijn vervolgd geweest; maar nu veranderd εἰς ὑποτύπωσιν in een voorbeeld der gesonde woorden, 2 Tim. 1: 13. en tot een Symbolum, waar aan de eigentlike Leere der Gereformeerde Nederlandsche Kerken te bekennen / en hoe verre van de andere verscheiden / of gelykstemmende met deselve zy.

Na dat wy dan uit al 't voorseide hebben konnen hooren / hoe 't met so vele en verscheidene Geloofs-Belydenissen onderlinge / en in 't besonder met de Nederlandschen in den grond gelegen zy ; waar door (also het noodig scheen) de draad van dese Rede vry wat langer / dan 't gemeen bestek ons anders toeliet / uitgelopen is : so word het tijd om eens ook dese rekening te sluiten ; op datwe met die vrught / dewelke uit de woorden des Apostels in dit opsight was te halen / tot verhandeling der selve mogen overgaan. Want wat noch meer in desen soude te bedenken vallen / wat aansien sulke Formulieren / als is de Geloofsbelydenisse onser Kerken / in de Kerk / en by elk eenen der Bedienaars / of der Leden van deselve toe te schryven zy : dat sal sich self noch beter schikken / in het gene wy doch sullen moeten seggen op den VII. Artykel ; alsmede van 't gebruik der selver in de Kerk / de Leeraars / en de Ledematen : so dat de lankheid des vertoogs / hier nu gedaan / in desen wederomme werd verkort. Ik sal dan hier nu meer niet seggen / dan dat wy aan malkanderen hertelik te wenschen hebben / den sin / de waarheid en de sekerheid van de Belydenisse onser Kerken te verkrygen en behouden / die so veel tydlyk Goeds en Menschen Bloeds gekost heeft / om de Vryheid te verwerven / die wy nu so lang genieten. Dat onse eenigheid niet meer gespleten / noch ook de suiverheid der Leere ooit geschonden werde : maar dat de Nederlandsche Kerk hoe langs so meer van 't Godlyk Licht bestraald / en onse herten op het kragtigste doorscheenen werden. Dat ons besonderlik 't werk der uitlegginge en der toepassinge van dit vermaarde Formulier / waar toe wy ons begeven hebben / tot meerdering van kennisse der waarheid ter Godsaligheid gedyen magh : tot dat wy alle sullen komen tot de eenigheid des Geloofs / en wassen tot de volle mate onser kennisse in Christus . den welken met den Vader en den Geest zy alle Heerlikheid tot in der Eewigheid. Amen.

I. ARTY-

I. ARTYKEL.

Inhoudende,

Datter een eenig God is.

1 *Kor.* 8: 4.

Wy weten, dat een afgod niets is in de weereld, en datter geen ander God en is dan een.

Het komt meermalen den Gelovigen te passe/ datse mogen seggen / so als Paulus: dewijle wy den selfden Geest des Geloofs hebben; gelyk geschreven is, ik hebbe geloofd, daarom heb ik gesprooken: so gelovenwe ook, en daarom spreken wy ook, 2 Kor 4: 13. Psal. 116: 10. Gelijk de mond spreekt uit den overvloed des herten, na het eigen seggen van den Saligmaker / Matth. 12: 34. so kan't niet anders zijn / of die wien 't herte vol is van gedachten / die Gods Woord en Geest ons leeren/ bevinden mede datse 't moeten seggen; ende ook also uitseggen alsse 't ingenomen hebben / of liever / daar van ingenomen zijn. Dan sal men als Gods woorden spreken, na de regelmate des Geloofs, 1 Pet. 4: 11. Rom. 12: 7. Daar toe zijn dese Symbola van ouds af nutt geweest / van welken in voorgaande Predikatie gesproken is. Hoe breeder die zijn uitgebreid / hoe ruimer en bescheideliker sy de Leere des Geloofs in hare deelen en voornaamste saken open leggen; hoe beter sy ook dienen / om de sprake des Geloofs daar aan te toetsen. En nademaal nu de Geloofs-Belydenis der Nederlandsche Kerken ons dat gene klaar voor ogen stelt; 't welk voor 't gevoelen van die Kerken moet gehouden worden: so sullen wy deselve van Artykel tot Artykel laten spreken / en daar aan toetsen wie datse gelooft of niet gelooft.

Met God dan tot de sake. 't Geheele Lichaam onser Kristelike Leere is door dese Belijdenis in 37 Artykelen begrepen: die wy bequamelik in drie deelen sien te onderscheiden: so dat de 11. eerste spreken van bei de gronden des Geloofs / God en sijn Woord, de 15. volgende van den volmaakten weg en middelen der Saligheid / die God in 't werk stelt / en de mensch gebruiken moet; en de 11. laatste van den staat der genen die de Saligheid beerven sullen / dewelke zijn de gene die geloven.

Van 't eerste word gesproken met die order / dat voor af gaat ene algemeene Belydenis aangaande God: so als hy aangemerkt word in sijn

Wesen /

Wesen / in den eersten Artijkel; daar na geseid / waar uit wy weten 't gene ons van hem bekend is / en dat is sijn Woord; dat word in ses naast volgende Artijkelen verklaard. 2 --- 7. en dan daar uit breed spraakeliker aangewesen het gene ons de Schrift van God is leerende / in drie verschei-dene personen aangemerkt. 8 -- - 11.

Wy hebben nu dan over 't eerste onderlid te spreken; wat wy van God gelooven / navolgens 't gene 't I. Artijkel ons daar van te kennen geeft. Dat leerstuk sal ik eerst eenvoudig / so als 't voorkomt / hier verklaren / daar na sal ik'er de Belijdenisse breder af doen spreken; en eindelik de toe-passinge op den voornaamsten inhoud maken.

I.

d' Apostel spreekt hier van den Afgod eigentlik / om op te lossen 't gene hem gebraagd was van 't Afgoden-offer / en maaltyden / daar men 't vleesch at 't welk den Afgoden geoffert was; of 't ook voor kristenen ge-oorlof d was daar by te zijn. Hy geeft dan onder anderen te kennen / dat in de sake self niet weesentlijx en was: maar enkelik d'inbeeldinge slechts van de menschen; die men wel niet voeden / maar nochtans / om erger-nis te mijden / wel ontwijken magh. Daar uit ontstaat dan dese tegen-stellinge; van 't heidensch Bygelove / dat sich veele Goden inbeeld / en van 't ware kristelijk Gelove / dat maar eenen God erkent.

I. Het Heidendom / de Godheid al te menschelijk begrijpende / heeft dese veelheid sulker Ondergoden / door welke d'oppermogentheid in 't ge-ne de Natuur te boven gaat sich werksaam toont / uit menschen hersenen verdicht. Sulx noemt hy dan met reden εἴδωλον, *eidolon*; dat is maar beeltenisse; eerst in de herssenen der menschen; en daar uit afge-beeld in uiterlike stoffe / Goud of Silver / hout of steen. En overmits dat hertsenbeeld van niet met al / en nergens buiten 's menschen hersenen te vinden is so kan aan 't gene dat sy God noemen / geen ander eigen-schap noch werkingen worden toegeschreven / dan in dat uiterlike beeld is / dat te pronk staat in de kerk. Het word met reden ook van ons gehee-ten Afgod, als iet dat van God af is, so verre als enig ding ter weereld wesen kan. Waarom het ook den mensche van God aftrekt; navolgens 't gene Paulus elders mede daar van schrijft. 1 Kor. 12: 2. Die dan den Afgod dient / verschilt so veel van dien die tot God komt, Hebr. 11: 6. dat hy in waarheid van hem af hoereert. Psal. 73: 27.

Een Afgod is dan / schoon hy God genaamd word / niets ter weereld: alsoder sulke Wesens als d'Afgodendienaars in die Ondergoden stellen / niet in wesen zijn; maar 't gene datter is / dat is niet meer dan 't uiterli-ke Beeld. So staat het by den waren God te boek. Deut. 4: 28. Psal. 115: 4--7. en 135: 15/ 16/ 17. Jes. 44: 9--20. en 48: 20. en 46: 6/ 7. Jerem. 10: 3/4/5/9.

II. Wat nu de ware Godheid aangaat / die en is maar een. De gan-sche Schrift getuigt dat / en het kan ook anders niet begrepen worden; wanneer we 't eerst reght eens zijn / wat men sal door God verstaan: te

weten /

weten / sulk een Wesen / dat door sulke eigenschappen word begrepen als in dit Artykel staan gemeld. Die eene van deselve slechs van God ontkent / die kent geen God. Die iets volmaakter kent dan God / die kent God self niet / noch den genen die volmaakter soude zijn. God is te seggen het volmaaktste Wesen datter is. Laat ons daar af dan de Belijdenis der Nederlandsche Kerken hooren; so sal dit deel van onsen text geen meer verklaringe van noden hebben.

Sulx doende / staat ons niet voor by te gaan / dat eens voor al in dit begin geseid word / hoe wy ons / belangende de Leere die in desen en de volgende Artykelen begrepen is / verklaren : dan sullenwe van dit Artykel in 't besonder spreken.

I. Wy dan geloven alles wat wy sullen seggen metter herten, en wy belijden 't selve metten monde. Om dat het gene wy geloven meter herten tot reghtvaardigheid, als 't gene daar wy door gehouden werden voor reghtveerdig;dat moet so diep gewortelt en so kraghtig zijn/dat wy't ons niet ontsien in 't openbaar te seggen : al soude 't ons na den lichame / en in dit leven grotelyx hinderē / daar door versmaad geworden zijnde voor de weereld. Daarom belijden wy 't ook met den monde, 't gene ons ter saligheid gedyen sal. Rom. 10: 10. Wanneer dan die belijdenisse word gedaan voor menschen die deselve niet geloven/maar de yverigste Belijder daarom haten en vervolgen : soo heeft men reden om te denken / dat de mond belijd het gene 't hert gelooft. Want anders ware 't veel voorsightiger te swijgen/ 't gene niet dan met gevaar beleden word. Maar heeft de Kerke rust / en isse de vervolginge te boven ; ja self in staat om tot den stoel te vorderen / of ook op 't kussen te verheffen die belijden / en de anders gesinde afte weeren;dan sal de mond veelmaals belijden 't gene 't herte niet gelooft. Dat is een volk dat met den monde nadert, enGod slechs met de lippen eert, doch hunne herten verre van hem doen. Jes. 29: 13. Hier aan zijn de waarachtige belijders dan te kennen / dat sy niet schromen ene waarheid voor te spreken / die gemeenlik word verworpen/en der selver openhertige belijders meest in 't lyden brengt. Hier door ontdekken sich de gene die bedektelik geloven/'t gene sy niet derven opentlik belijden/om datse vresen 't self de deel te hebbē dat een ander heeft beproefd/ te weten/datse, als aleer/ niet uit de Synagoge souden geworpen worden. Joh. 12:42. Maar laat het veilig wesen syn gevoelen uit te spreken : sy sullen sich by menigten dan openbaren/en de mond uitlegginge van 't herte doen Doch 't sal der meest op aankomen / wanneer de Saligmaker tot het laatste oordeel sal gekomen zijn;en daar belyden of versaken voor God sijnen Vader en sijne heilige hemel-boden / alle die hem hier beleden of verlooghend sullen hebben voor de menschen. Luk. 12: 8/ 9. God geve / dat we dan ook niet beschaamd en worden in den dagh van Christus.

II. Nu laat ons komen tot den uitleg van de woorden der Belydenisse die de saak betreffen. Want al so seker als wy weten, dat een Afgod van nature niet alleen geen God, maar ook niets in de weereld is : hier / en Gal. 4:8.

so vast geloven en so onbeschroomd belijden wy / datter is een eenig God; maar seggen ook wat wy daar door verstaan / wanneer we seggen GOD; en door hoedanige Eigenschappen hy ons kenbaar zy.

1. Het WESEN ener sake is / navolgende 't gemeen gebruik des woords / dat gene daar iet in bestaat / waar door het is al wat het is; en dat self door sijne eigenschappen / en die eigenschappen door der selver werkingen te kennen zijn: De wesentlike en onscheidelike Eigenschap / en sonder welke iet niet kan begrepen worden dat te zijn het gene 't is / word ook het wesen van de saak genaamd. Doch dat en is hier noch de sin van 't woord niet: maar het gene sulken Wesen heeft dat op sich self bestaat / en aan geen ander toegeschreven word / dat daar kenbaar zy of daar het door besta. Men noemt et anders in 't Latijn *Substantia*, in 't Duitsch selfstandigheid, dat op sich self bestaat. 't Hebreewsch תושיה *toeschija*, dat ook Wesen word verduitscht / betekent eigentlixt de saken so als se is; gelijk het eenmaal ook in 't Duitsch te lesen staat. Job. 26: 3. Dit seit niet / dat elk Wesen niet van enig ander Wesen afgekomen / of daar uit geworden zy: maar dat het door een ander wesen / dat ook so geworden is / niet en besta. Dienvolgens die also geworden zijn / en van malkanderen niet af en hangen in 't bestaan: betoonen dat 'er zy een hoger Wesen / daar het al van af komt en van af hangt / in sijn wesen en bestaan; en dat derhalven self volstrektelik van geenerhande oorsaak is / maar uit en in en door sich self bestaat. Dit is het dat de Naam Jehova, so als men dien op heden leest / te kennen geest: door welken God hem self van de versierde Goden / en voorts van alle schepsel onderscheiden wil; als zijnde die hy is. Exod. 3. 14/ 15.

Dit Wesen dan kan maar een EENIG Wesen zijn / en daar en is geen ander God dan een; een God en Vader van allen, Efes. 1: 6. uit wien / en door wien ende tot wien alle dingen zijn Rom. 11: 36. Want so iets uit hem niet en is / dat moet dan van hem self / of van een ander eerst beginsel zijn: en welk van beiden dat we stellen / so is dat self dan God / en 't is geen God. Het is dan God; also het gansch geen oorsaak heeft / en van hem selven is: en 't is geen God / om dat het d' algemeene oorsaak niet van alles is; het welk alleen den naam van God verdient. So is 'er dan maar een / of daar en is geen God. Doch datter sekerlik een God zy / sal hier na bewesen worden: hier stond ons noch maar te verklaren / wat wy door GOD verstaan.

Dat eenig Wesen noemen wy EENVOWDIG niet in dien sin / dat het verkleininge betekene; gelijk men somtijds noemt eenvowdig die wat klein zijn van verstand; maar 't geeft te kennen / d' uiterste volmaaktheid die bedacht kan werden / ende geen verdubbelinge van sijn self / noch versameling en tsamenstellinge van deelen / noch vereeniging met andere Wesens / enigsins van noden heeft. Gelijk de onvolmaaktheid die in een ieder ander Wesen is / waar boven altijd noch iet dat volmaakter zy bedacht kan worden / door tsamenstellinge van veel tot een volmaakter word: na 't spreek-

woord

woord *Vis unita fortior*, Vereende kraght is sterker. De Son en Maan zijn elk maar een / maar niet eenvowdig een / also sy beide uit veel deelen zijn te saam gesteld. Een ieder mensch is een; maar niet eenvowdig een; also hy uit twee wesentlike deelen / Ziel en Lichaam tsamen is bestaande: en de Ziel is een; maar in de welke wesentlike kraghten/ als verstand en wille/ sakelik verscheiden zijn. Maar al wat wy in God als onderscheidene eigenschappen aanmerken / en van de welke wy nu aanstonds sullẽ sien dat hy ons nader woord beschreven: dat is maar so na ons begryp/ niet dat het ook in God soo is. Dat kan ik hier niet beter seggen/ dan ik 't eertyds in mijn boek de Vaste Spyse xiij. §. 11. gesegd hebbe / te weten: ,, al wat wy van God seggen konnen dat is God self: maar overmits ,,ons klein verstand syne onbegrijpelike volmaaktheyd in eenen greep niet ,,raken kan; so moeten we dikwyls toetasten/ om God so als by perseelen ,, te leeren kennen. En God self voeg sich na ons begrip / wanneer hy in ,, syn woord so van hem selven spreekt. Ik salder ene grove gelykenisse by doen/ om de sake noch wat nader te verklaren. Om niet alleen de Sterren aan den Hemel onderscheideliker aan te merken / maar ook noch op den loop van sommige te letten: so werd de Hemel by inbeeldinge in Tekens/ Graden/ en Minuten af gedeeld: schoon die daar waarlik niet en zyn. Nochtans is daarom die afdeelinge niet sonder grond: also daar waarlik dese uitgestrektheid is / die so word af gedeeld; en die verandering van plaats / aan sulken mate duidelik vernomen word. In God is alles in hem self al een en 't selfde: en dat onderscheid van Eigenschappen is in hem oneindig minder dan het is in ons begrip / dat dus of so gesteld is / en waar aan sich Gods volmaaktheid dus of so vertoont. De welke echter op sich selven / sonder opsight van die Eigenschappen aangemerkt; so houden sich de Godgeleerden aan dien regel / dat niets in God is 't gene niet en is God self.

Dit so eenvoudig eenig Weesen word ook Geestelyk genaamd/ gelijk God is een Geest, Joh. 4: 24. Niet dat'er enige gelykheid in het minste zy van Weesen / tusschen God en andere Geesten buiten God: also die alle Schepselen zijn / by welker geen de Schepper enigsins magh vergeleeken worden. Jes. 40: 18/ 25. Derhalven komt het daar niet meest op aan/ wat wy door 't woord van Geest verstaan: den Adem of den Wind / of kraght der Werkinge / of drift of sinlikheid van 't menschelyk Gemoed; so als de Schrift dat woord verscheidelik gebruikt. Noch ook leevendige Geesten onses Bloeds / die oorsaak der beweeginge van alle deelen onses Lichaams zijn; gelijk het by ons dikmaals werd verstaan. Of liever het gene hier te pas komt / daar van 't Bidden word gesprooken / dat God Geestelijk van aart of Geestelik gesind is; willende dat hem de mensche met den Geest / dat inwendige beweeginge der Ziele / en niet blotelik met uitterliken/ monde / sal aanbidden. So worden wy dan wederom van Goddliken

aart/ dat is/ der Godlike Natuur deelachtig, wanneer we Godsgesinde worden; en van de Weereld af gespeend / ontvloden zijnde het verderf dat in de weereld is door de begeerlikheid. 2 Pet. 1: 4. De meening is dan ook niet/ dat God maar sulken Geest is als wy daar gemeenlik by verstaan / te weten ene onstoflike en redenmaghtige Selfstandigheid. Dit word met waarheid wel van God geseid / so als het menschelyk verstand beseffen kan: maar dat en is nochtans het reght begrip van 't Godlijk Wesen niet; van 't welk een der vermaardste Leeraars onses tijds met reden seit; dat God geene sake ons bekend gelijk zy, self niet enigen Geest van eindige volmaaktheid, (hoedanig 't al is buiten God) gelijk als onse Geest is. En dan noch eens: De geestelijkheid der Ziele en Gods komen niet meer over een dan der Ziele en des Lichaams. *Cocc. Sum.* Cap. viij. §. 105, 106. & xvij. §. 12. Doch brengen wy met desen naam van Geest so verre als wy konnen / om Gods onbegrijpelijk / en derhalven onuitdrukkelike Wesen uit te drukken / met een woord van meer volmaaktheid dan die van een Lichaam is. Want alle onlichamelike werkingen seer veel volmaakter dan die van een lichaam zijn. Gods Wesen is dan Geestelik: om dat het niet alleen / so als wy 't best begrijpen / door verstand en wille / soo als onse Zielen; maar noch veel volmaakter werkt. Ik segge veel volmaakter; om dat echter noch het onderscheid oneindig is.

2. Dit sullen ons de volgende EIGENSCHAPPEN konnen leeren / dewelke by de Leeraars meest al in on-mededeelbare en mededeelbare onderscheiden worden. Dat heb ik ook in mijne Vaste Spijse op den viij. Sond. nagevolgd; en daar by noch die beiderleye Eigenschappen in ene sekere ordre geschikt / om de selve dies te klaarder en bescheideliker te verstaan xiij. §. 20--38. Also de Catechismus die beschrijvinge / gelijk hier de Belijdenisse / daar ter plaatse niet en doet: so stond het aan onse eigene verkiesinge / wat wijse en ordre tot de verklaringe de beste ware. Doch hier en heeft het sulke reden niet/ daar d'eigene woorden der Belijdenis ons voorschrift zijn / om enige andere op te maken. Ook is de meening nooit geweest / te seggen / dat wy God door effen dese Eigenschappen / en geen andere / moeten kennen: also 't getal daar af verscheidelik gemaakt word / en d'andere Belijdenissen daar in mede verscheiden zijn; ja self hier enige daar na zijn bygevoegd / daar in den eersten Druk geen meldinge van was geschied. Te weten 't woord Almaghtig, heeft 'er 't Synodus van Dordreght by gedaan; en ook de laatste woorden / een seer overvloedige fontein aller goeden, zijn van den tweden / maar niet van den eersten druk. De eerste was in 't Duitsch van 1563. en d' andere van 1582. Want aangesien dat God is onbegrijpelijk / (so als terstond geseid sal worden) so geven wy maar eenige geringe staaltjes op/ de ene dus de ander so; waar by wy doen begrijpen / dat hy onbegrijplyk

grypliik is. Wat nu die Eigenschappen self belangt / waar mede God alhier beschreven word: het heeft niet veel beslaghs van node / de selve nader te verklaren; also de woorden self genoeg verstaanbaar zijn. Doch so daar in het een of 't ander iet wat duisterheid mag zijn: dat sal sich self in het bewijs wel redden / 't welk wy op ieder stuk / uit klare Texten der Schrifture / geven sullen.

Eewig is hier niet te seggen / 't gene blotelik maar lang van duur / of daar in onbepaald is; so als het anders dikmaals voorkomt in de Schrift: maar het gene noch begin noch einde heeft. Dus geeft de Schrift te kennen / dat de Eewige God, also genaamd Esai. 40: 28. is de eerste en de laatste. Jes. 44: 6. Daar was niets voor hem / en daar volgt niets na hem; hy was 'er eerder noch iet anders was; en hy sal blijven / schoon het alles moght vergaan. Dies is hy God van eewigheid tot eewigheid. Ps. 91: 2. en 102: 27/ 28.

God is voorts Onbegrypelyk, ten aansien van d' oneindigheid sijn Wesens / dat derhalven ons begrijp oneindiglik te boven gaat: en alle Godgeleerden doet verklaren, als onder anderen Maresius op dese self de plaatse / *facilius esse, de Deo scire quid non sit, quam concipere quid sit*; dat het lichter zy van God te weten wat hy niet en is, dan te begrijpen wat hy is. Dit geeft de Shrift te kennen alsse seit / dat God een ontoegankelijk licht bewoont, 1 Tim. 6: 6. dat self de sin des Herten niet en is te kennen, noch sijne wegen na te speuren. Rom. 11: 33/ 34. noch te doorsoeken sulke groote dingen als hy doet, Job. 5: 9. hoe veel te minder van sijn Wesen self / waar door hy so diepsinnig en so wonder werksaam is? Siet God is groot, en wy begrijpen 't niet. Job. 36: 26.

So veel te lichter is het te begrijpen / dat hy voor lichamelike ogen gansch Onsienlyk is: so dat hem geen mensch ooit gesien en heeft noch sien en kan. 1 Tim. 6: 16. Dit gaat so verre / dat het self de op meer plaatsen word getuigd / alwaar den inhoud en de tsamenhang der rede meer op het gesigte des verstands dan der lichamelike ogen schijnt te sien. Dat niemand God ooit heeft aanschouwd, 1 Joh. 4: 12. schijnt van 't lichamelijk verstaan te zijn / gelijk het onse Oversetters ook verklaren uit het 20. vs: maar daar Joh. 1: 18. word geseid / niemant heeft ooit God gesien: dat is soo als sy dat verklaren / gekend; te weten met volkomene en naakte kennisse sijns wesens en sijns willens.

In beiden is God Onveranderlyk: gelijk hy self rond uit verklaart / ik Jehova, werde niet verandert; Mal. 3: 6. en sijn Apostel ons getuigt / dat by hem niet alleenlik geen veranderinge, maar selfs geen schaduwe daar van en is. Jak. 1: 17. Al is 't dat sich verandering in sijne werken laat bespeuren; dat is wel uitwendig in ons en in de Schepselen also: nochtans verandert hy daarom van wille niet; want Gode zijn alle sijne werken van eeuwigheid bekend. Hand. 15: 18.

Veel minder kan sijn Weesen dan verandert werden; also wy d' onveranderlikheid sijns Willens ook niet anders dan door die bestendigheid sijns Wesens reght beseffen konnen.

Wat Eigenschappen meer God konnen worden toegeschreven / die rusten alle in de ONEINDIGHEID sijns Wesens / dat in geenerhande wijse eind of palen / 't zy van tijd of plaats / of van volmaaktheid heeft. Doch om de woorden wel te onderscheiden: de tyd betreft de eewigheid; en de volmaaktheid is daar in begreepen / dat hy onbegrijpelijk is. Hier schijnt het op de plaats te sien: gelijk 't getuigenisse der Schrifture op de kant gesteld te kennen geeft; waar in geseid word / dat de Hemel, ja de Hemel der Hemelen hem niet begriipen soude. 1 Kon. 8: 27. Dat wil dan seggen sijne Alomtegenwoordigheid: waar af de Schrift ons op verscheidene plaatsen onderrighting doet. Psal. 139: 7/ 8/ 9. Jerem. 23: 24. Hand. 17: 27. Hebr. 4: 13. 1 Kor. 12: 6.

De ALMAGHTIGHEID is sulken kennelike eigenschap van God/ dat sonder die geen alderminste gedachte op hem in den mensche vallen kan: en dat d' Almaghtige soo veel te seggen is als God; en daarom God hem self genoeg verklaart / wanneer hy seit / Ik ben d' Almaghtige, Gen. 17: 1. De plaatsen der Schrifture die ons 't self de seggen / zijn so vele / datse ons in 't lesen dik ontmoeten; en derhalven niet van noden in 't besonder hier te melden. Doch staat alleenlik aan te merken / dat dese selfde Eigenschap in 't oud Testament door 't woord שדי *Schaddaj*, dat is / Algenoeghsaam, en in 't niew Testament door παντοκράτωρ *Pantokratoor*, dat is / Albeheerscher, Alvermogende en Allesmaghtige word uitgedrukt: van welke 't een het ander verklaart / op sulken sin als Job tot God sprak: ik weet dat gy alles vermeught. Job. 42: 2. Waar uit dan volgen moet / dat God van menschen handen niet en word gediend, als iets behoevende; also hy selve allen het leven, den adem, en alle dingen geeft. Hand. 17: 25.

Daar by komt / dat hy zijnde insgelijx VOLKOMEN WYS, sodatter geen doorgronden is aan sijn verstand, Job. 40: 28. waarom hy ook alleen wijs word genaamd: Rom. 16: 27. 1 Tim. 1: 17. Jud. v. 25. so volgt/ niemant verder wijs is dan hem God laat weten; en dat ook de grootste wijsheid in het schepsel niet met al is by die van den Schepper / wien (se als geseid is) alle sijne werken / (en wat isser dat sijn werk niet is?) gelijk als naakt ontleed / voor ogen staan. Hebr. 4: 13.

Uit dese beide Eigenschappen / Gods Almaghtigheid en wijsheid blijkt/ dat Job met reght geseghd heeft / dat God wijs van herten is, en sterk van kraght. Job. 9. 4. Want hy is wonderlijk van Raad, en groot van Daad. Jes. 28: 29. en Jerem. 32: 19.

Van Gods REGHTVEERDIGHEID getuigt de gansche H. Schrifture/ door en door; ende: en is geensins te verstaan gelijk de Reghtvaardigheid des

des menschen / so die ergens in hem selven moghte zijn / bestaande in ene over eenkomst van des selven wille en werken met Gods wille en wett. Want Gods Reghtveerdigheid staat reght daar tegen over; alsō zijn vrye en onberispelike wille en werkinge/de regel van des menschẽ wille en werkinge is. Al wat God will of doet / dat is daarom reghtveerdig om dat hy het will of doet. Siet hy sal roven (by manier van spreken) wie sal het hem doen wedergeven? wie sal tot hem seggen wat doet gy? Job. 9. 12. 't Zy dat hy geeft of neemt / de mensche moet te vreden zijn / en seggen noch / de naam des HEERE zy geloofd. Job. 1: 21.

Doch daar is nader oorsaak om van Gods Reghtveerdigheid te roemen/ om dat hy die ten goede van het schepsel strekt. En dit is 't gene dat wy zijne GOEDHEID noemen. Want de HEERE is aan allen goed. Ps. 145: 9. Dit seit dan David ; en dat seit de gansche Schrift /so verre / dat als 't er op aan komt / so is er dan niemand goed dan God. Matt. 19: 17. ende dat daarom / dewyle hy is ene seer overvloedige fonteine van alle goed , gelijk met woorden in 't Artykel by den tweeden druk daar achter aan gevoegd staat uytgedrukt. Want alle goede gave en alle volmaakte gifte is van boven , van den Vader der lichten af komende. Jak. 1. 17. wat is dat / Vader der lichten? By u , seid David / God aanspreekende / is de fontein des Levens in uw Licht sien wy het licht. Psal 36 10. Het Licht is soet , en 't is den ogen goed de Sonne te aanschouwen. Dat is dan by gelykenisse licht, het gene ons aangenaam is/ende ons goed doet : gelijk het quaad en 't gene droevig is / genaamd word duisternisse. Pred. 11. 7/8. So is dan God een oorsprong en de eerste oorsaak van al 't gene dat ons goed en aangenaam bejegent/of noch ooit na desen te verwachten staat. Maar gaat niet uit den mond des Allerhoogstẽ 't quade so wel als het goede? Klaagl. 3. 38. Amos 3. 6. Ja / volgens zijne eigene verklaringe : Ik formeere 't licht en scheppe de duisterenisse : ik make den vrede (dat is alle heil en voorspoed) en ik scheppe 't quaad: ik Jehova doe alle dese dingen Jesa. 45. 7. 't Is waar; wy noemen dat nu quaad / om dat het ons mishaagt / ons moeyelijk en lastig valt / en over onse sonden wroegt/ die God daar mede straft / waarom het ook een quaad der straffe word genaamd. Maar echter is het goed/ dat God daarmede 't quaad der sonde straft : en weten wy ; dat ook den genen die God lief hebben alle dingen mede werken ten goede , den genen die na sijn voorneemen geroepen zijn , Rom. 8: 28.

II.

Daar hebtge nu gelief de Kristenen / den sin des eersten Hoofdstuks onser Kristelike Leere / in welx Belijdenisse wy met allen / die den Kristeliken name voeren / ja met de Joden en Mahometanen self / te samen stemmen. Ik segge / datse 't alle met ons wel belijden ; maar niet / dat sy geen andere dingen stellen / die daar mede strijdig zijn. Doch die zijn dies te kragtiger te wederleggen / als sy de waarheid van dien algemeenen grond der Eenigheid en onafhankelikheid des Goddeliken Wesens / duideliker toestemminge geven. Nu is van alle

Joodsche

Joodsche Wetten / die sy 613. tellen / d' Allereerste: te geloven en bekennen, datter is een God, de Schepper van Hemel en Aarde, de eerste en de algemeene Oorsaak aller dingen; en het tweede / te geloven dat die opperste God een is. So segt ook Mahomet / in 't tweede Hoofdstuk van den Alkoran; daar is niet meer dan een eenig, levendig en eewig God. En 't is by die van sijnen Aanhang / een gemeen gebruik / dat hunne Schriften / van wat inhoud sy ook mogen zijn / dit opschrift hebben: In den Name des Almaghtigen en Barmhertigen Gods. Het zyn de Heidenen van wien wy volgens dit Artijkel meest verschillen: en niettemin zyn de verstandigsten derselven / daar in met ons eens / dat sy een eenig opper Goddelyk Wesen kennen; doch 't gene sy doen werken door alsulken meenigte van ondergoden / dat het eind noch maat heeft. Dienvolgens ligt nochtans die eerste grond van ons Gelove so veel vaster / als deselve breeder onderleid is; en is 't licht van kennisse in desen klaarder / dat self ook den ongelovigen, die blind zijn voor de stralen van het Euangelium / aldus eenparig in de ogen schijnt. So veel te noodiger sal 't ons dan zyn / in desen immers vast te staan; en so veel schandeliker / en so veel schadeliker indien het anders moght bevonden worden. Laat ons de proeve dan eens nemen / hoe 't sich in desen met ons heeft.

Of dit Artijkel van het Paapsche kristendom so suiver wel beleden word / sal namaals te besien staan / alswe van d' aanbiddinge der Heiligen / dat is der Afgoden / (die by Mahometanen noch by Joden niet geleden worden) spreken sullen.

Dat het noch met de Papisten sulken haast niet heeft / is wel te sien / door dien dat wy ons self de naaste zijn; en echter hier al mede buiten opspraak niet. Want so wy anders wandelen dan wy belijden / so onse Buyk of Mammon onse God is / of sowe meer den menschen soeken te behagen / of op den vleeschelijken arm betrouwen; so weten wy / wat daar de Schrift van seit: Filip. 3: 18/19. Matt. 6: 24. Gal. 1: 10. 1 Thess. 2: 4. Jerem. 17: 5/ 7. So wy belyden God te kennen, en wy verlooghenen hem met de werken; so moeten wy wel grouwelike menschen zyn. Tit. 1: 16. Wat helpt ons die Belijdenisse dan? Indien wy hem alsó verlooghenen; (Hoe kan dat kraghtiger geschieden / dan met werken / die veel duideliker spreken dan de woorden?) Hy sal ons ook verlooghenen, 2 Tim. 2: 12. en seggen dat hy ons niet eens en kent. Matt. 7: 21/ 22/ 23.

So iemant dunkt dat hy hier niet aan schuldig is / dien sal ik toonen / hoe hy sich ter goeder trouwen op dit stuk beproeven sal. Indien hy God van herten kent / en de volmaaktheid syns Eigenschappen na behoren acht en eert; hoe sal hy niet sijn best doen / om de Godheid meer en meer te naderen; waar door hy (so als Petrus 't noemt der Goddelike nature magh deelachtig werden. 1 Pet. 1: 4. Indien wy ons dan anders dragen / dan Gods volmaakte Eigenschappen

schappen mede brengen; indienwe doen of denken / of so spreken / dat wy die soo veel als looghenen of tegenspreken; so en belyden wy dien eenigen volmaakten God niet / maar ontseggen hem. Laat sien / of ik dit niet noch wat besonderliker toonen kan.

D'EENVOWDIGHEID des goddeliken Wesens / so als die flus verklaard is / moet ons met eerbiedigheid weerhouden van het dertel redeneeren over sijn volmaakt en onbegrijpelijk bestaan. Syne Eigenschappen te begrypen als die van de schepselen / dat soude de volmaaktheid die in God is gansch te niete doen; also daar niets in God is dat God self niet is. Verstaan en willen / doen en weten / goedheid en gereghtigtigheid / genade en gestrengheid; merkt dat alles aan in God te zijn: doch so als dat in God is / alles een en 't selfde; maar alleenlik onderscheiden in 't begrip des menschen / die sich nevens God also bevind / na dat hy sich dus of so aan hem betoont / so in sijn woord als in sijn doen. De mensche zy dan niet bekommerd / hoe Geregtigheid in God bestaan sal met Barmhertigheid / vergevinge der sonden met der selver straffe; het is by hem al een. Syne uiterste volmaaktheid lyd niet dat het een het ander niet en zy / het gene ons dan dus dan anders voorkomt / of geen enerleye wijse op ons werkt. In desen is hy ook *Schaddaj*, de gene die genoegsaam is in dat ondeelbaar enkel EEN, dat so veelvuldig op het schepsel werkt.

So ons de Schrift hier na iet leert / dat iets in God magh stellen 't welk meer zy dan een: men hoede sich nochtans van sulx in 't minst tot nadeel van die enkele eenheid te begrypen / of ook met sulke woorden uit te drukken Dat alderdiepst geheim der allerheiligste Drieeenigheid / waaraf ons 't VIII. en IX. Artijkel spreken sal / moet niet so grof van ons behandeld worden / dat die begrepen werde als of Gods volstrekt eenvowdig enkel Wesen schier drievoudig ware. Waar voor sy sich niet wel en hoeden / die so licht Drievuldigheid hier seggen als Drieeenigheid; schoon dat het laatste (als wy hooren sullen) seer schriftuurlijk / maar het eerste onnatuurlijk / ende tegens de volstrekte Enkelheid en Eenheid van sijn Wesen strijdig zy. Dewyle wy dan so geloven / waarom en spreken wy so niet?

Dat GEESTELYKE Wesen wil ook geestelik gediend zijn: niet uitwendig / maar veel meer inwendig met het herte. Joh. 4: 24. Rom. 2: 28/ 29. Want aangesien dat Gods volmaaktheid die hy aan hemselven heeft / en sijne goedheid die hy ons bewyst / ons tot den Dienst verplight: so moet deselve ook daarna geschikt zijn; dat de Geest des menschen als 't voornaamste deel / die meest van Godes werk in is / ook den dienst bestiere tot erkentenis van die volmaaktheid / daar het lichaam / als verstandeloos / gansch niet bequaam toe is. Wech dan / met al dien vleeschelikenGodsdienst en lichamelike oefeninge, die tot weinig nut is. 1 Tim. 4: 8. God wil geheiligd zijn in uwe herten, 1 Pet. 3: 15. en u verniewd sien in den Geest des gemoeds. Efes. 4: 23. Vertrowt dan niet op valsche woorden,

den; bedriegt u selven met den blooten naam niet van des Heeren dienst en Tempel: Jer. 7: 4. indien gy self geen Tempelen des H. Geestes zijt / en God met Geest en Lichaam eert en dient. 1 Kor. 6: 19/ 20.

Gelooft gy mede dat God EEWIG zy? vertrowt hem dan te meer. Indien hy eens uw God is / so is hy't van eewigheid geweest / en sal het blyven tot in eewigheid. Hy neemt sijn volk van niemant over die voor hem geweest zy; noch hy geestet ook aan niemant over die na hem wesen sal. Maar dit hangt te samen: Heere gy zijt ons een toevlught, en/van eewigheid tot eewigheid zijt gy God. Psal. 90: 1/ 2. Wat sietge dan met sulken yver op de tydelike dingen? wat sucht en sorgtge dan so smertelik voor dit vergankelijk leven / en voor den bow des aardschen Tabernakels; en sucht so weinig om dat goddelijk gebow / dat eewig is/ en in de Hemelen bereid? So gy opreghtelik gelooft/ so merkt niet aan de dingen die men siet, maar die men niet en siet. Want die men siet zijn tijdelijk, maar die men niet en siet zijn eewig. 2 Kor. 5: 2. en 4: 17/ 18. Heb. 11: 1.

Begrypt gy dat Gods Wesen ONBEGRYPELYK is: so wacht u wel voor uwe zielen, dat gy dan geen gelijkenisse op hem past van iets dat gy begrijpt. Deut 4: 15. En meint voor al niet/ dat hy t'eenemaal sodanig is als gy. Psal. 50: 21. Segt liever / als gy Gods volmaaktheid aanmerkt / dat dan uw verstand so veel als niet met al is. Spreuk. 30: 2/ 3/ 4. Psal. 73: 22. Job. 37: 19/ 20. Wat hadde dit al twist en tweedraght uit de Kerk gehouden / indien de dertelheid van 't menschelijk verstand sich niet te diep in Gods geheim had ingelaten: om van sijn Wesen en Bestaan / also te denken en te spreken / als of het beide niet alleen wel te begrijpen ware; maar ook verworpelijk de gene die het niet al even eens begrypen / als by hen word verstaan. Doch sy begrijpen 't buiten twyfel best / die daar af niets begrypende verbaast uitroepen / ô diepte! Rom. 11: 33. de kennisse is my te wonderbaar; sy is hoge, ik en kander niet by. Psal. 139: vs. 6.

God is ONSIENLYK: en wat doen dan sulke menschen die sich enen sienelijken God verbeelden / ende niet gewoon zijn als in sienelike maaksels van hunne eigene handen aan te bidden; maaksels die op't allerbest gelyken na de gene die deselve maken / doch uiterlijk / en verder niet: leevenlose menschen beelden; of noch erger / seer wanschapen / en van allerleye beestelike maaksels tsaamgesteld. Hoe word des menschen herte door die sightbare gedaanten afgetrokken van die ernstige betrachtinge van Gods volmaaktheid! daar de geest des menschen sich ten diepsten over intrekken / en van alle 't uiterlike afsien moeste / soude hy God in den geest en waarheid dienen als 't behoort. Maar die God sien wil daar hy (so te seggen) sienlijk is; sal hem in sijne werken sien; doch wederom niet anders dan onsienlijk, in sijne eewige kraght en goddelikheid, gelijk ons 't volgende artykel dat uit Paulus leeren sal. Rom. 1: 20. Doch so

God

God self dan evenwel onsienlijk is; so is het redenmatig / dat ook ons gelove / nopens 't gene dat we tot belooninge van hem verwachten, zy van saken die men niet en siet. Hebr. 11: 1. Want of schoon niemant God ooit heeft gesien; de Soon heeft ons soo veel van hem geopenbaard als 't nodig is. Joh. 1: 18. En als hy noch voor 't laatste eens geopenbaard sal zijn / so sullen we hem sien gelijk hy is. 1 Joh. 3: 2. Dat magh en moet ons hier te vreden stellen: Siet met gelovige ogen den Onsienliken, en houd u vast. Heb. 11: 27 vergel. 1 Pet. 1: 8.

Want God is ONVERANDERLYK: en om dat hy sich niet verandert / so worden sy die hy verkiest ook niet verteerd. Mal. 3: 6. Om dat hy steeds deselfde blijft; so sullen de gelovigen ook voor sijn aangesighte woonen en bevestigd worden. Psal. 102: 28/ 29. En of dat niet genoeg en ware: God, willende den erfgenamen der beloftenisse overvloediger bewysen de onveranderlikheid sijns raads; is met enen eed daar tusschen gekomen: op dat wy door twee onveranderlike dingen, in welke het onmogelijk is dat God liege, ene sterke vertroostinge souden hebben; den toevlught genomen hebbende om de voorgestelde hope vast te houden. Heb. 6: 17/18. Soekt dan u selven in die hope te bewaren / en versterken / door uws selfs verandering tot beter; sonder welke niemant tot Gods koningrijke in gaan sal. Matt 18: 3. Tracht yverig daarna / dat gy der goddelike nature moogt deelachtig werden; 2 Pet. 1: 4. en doet werken van de genen die geboren zijn niet uit vergankeliken, maar uit onverganKeliken zade, door Gods levendig en eewig blyvend Woord; 1 Pet. 1: 23. in hope van een onbeweeglijk koningrijk te ontvangen, so laat ons self standvastig ende onbeweeglijk zijn. Hebr. 12: 28. 1 Kor. 15: 18.

En waarom souden we toch niet? Want overmits dat God ONEINDIG is / so zijn we overal met hem bewaard. Die quaad doet sal hem nergens konnen ontgaan; Psal. 139: 7- 12. en die maar wel doet / dien sal hy behoeden over al waar dat hy henen trekt. Gen 28. 15. Schoon sy die ons beleedigen / der menschen handen al ontkomen / wat sal 't hen baten? soude 't daarom de Heere niet sien? Klaagl. 5: 36. Al laagt gy lieden tusschen twee rijgen van steenen als begraven / sijne aldoorsiende ogen souden u daar vinden / en van daar verlossen. Psal. 68: 14. Word de reghtveerdige ten landen uitgejaagd / God is so wel een God van verre als van naby. Jerem. 23: 23. Want siet God is hoge; nochtans siet hy den nederigen aan, en den verhevenen kent hy van verre. Psal. 138: 6. En vreest niet seit hy: want siet, ik ben met u; Ik sal uw zaad van den opgang brengen, en ik sal u versamelen van den ondergang. ens Jesa. 43: 6/ 7.

En so dat is / wie sal hem deeren welken God behoed? Also hy is d' ALMAGHTIGE: so God dan voor ons is, wie sal tegen ons zijn? Rom. 8: 31. Hoort / hoe sich Asaf in den Algenoegsamen vernoegen konde. Wien heb ik (seit hy) nessens u in den Hemel; nessens u en lust my ook niet op der aarde? Dit heeft my eens een geleerd man in d' hebreeusche sprake dus vertaald: wien heb ik in den hemel, so ik nessens u iet hebbe op der aarde?

Psal. 23: 25. De sin is immers al so goed: die niet met God alleen te vreden is op aarde / wat sal hy aan hem hebben in den hemel? Sijne Algenoegsaamheid vermaant ons ook / om voor sijn aangesight te wandelen / en sleghs opreght te zijn. Gen. 17: 1. Sulx doende sal ook niemant vreesen; God is sijn schild / en grooten loon. 15: 1. Dit voegt deselfde Asaf ook te samen. Want my aangaande, seit hy; 't is my goed, na by God te wesen. Ik sette myn betrouwen op den Heer Jehova, om alle sijne werken te vertellen. Psal. 73: 28.

Geeft hy niet aanstonds blijk van sijne mogentheid / als gy om hulp verlegen zijt: so schrijft dat sijne groote WYSHEID toe / die ieder ding heeft schoon gemaakt op sijnen tijd. Pred. 3: 11. en denk / dat u niet toe en komt, de tijden en gelegentheden te bepalen of te weten. Hand. 1: 7. Maar siet ook toe / dat gy u niet te diep in sijnen Raad geeft / om te weten 't gene hy voor ons verborgen houd. Deut. 29: 29. Denkt iemant dat, gewisselik hy sal verslonden worden. De duisternis van ons verstand is veel te groot om sulken sterken Licht te sien. Job. 37: 19/ 20. Wy sien het maar van verren / als in enen Spiegel aan: 1 Kor. 13: 12. en Paulus / die so grooten deel der goddelike Wijsheid hadde / roept uit / wanneer hy die beseft; O! diepte des Rijkdoms van Gods Wijsheid en Kennisse! wie heeft den Sin des Heeren ooit gekend? Rom. 11: 33/ 34.

God is REGHTVEERDIG als een Reghter / en hy is het als een Vader. Als Righter dan te vreesen voor de bosen / en te soeken van de goeden: de Righter van de gansche aarde sal het oordeel van de onderdrukkers der gelovigen doen wederkeeren tot gereghtigheid, en d' opreghte van herten sullen 't volgen. Gen. 18: 25. Psal. 94: 15. En 't is hen ook te raden; aangesien hy die reghtveerdig oordeelt / ook hun Vader is; en dat die reghtveerdige Vader sijnen kinderen wel reght sal doen. Joh. 17: 25. Luk. 18: 7. So dan / is Gods REGHTVEERDIGHEID te vreesen / voor de genen die hem niet en kennen / noch den woorde van sijn Euangelium gehoorsaam zijn: 2 Thess. 1: 8. het is den genen die hem kennen / en gelovig dienen / al so troostelijk / dat God niet onreghtveerdig is; en daarom ook hun werk en arbeid in de Liefde niet vergeten sal. Heb. 6: 10.

Want nademaal dat hy Gereghtigheid met GOEDHEID paart; so is 'er einde noch te mate aan den Rijkdom sijner Goederen: die wy bevinden tweederley te zijn / so als hy daar van aan de weereld in 't gemeen / of aan een deel der menschen in 't besonder geeft. Ik spreke van de menschen; die alleen bequaam zijn hier op aarden daar gevoelen van te hebben; en om der welker wille ook den beesten goed geschied. Want God hen alles onderdanig heeft gemaakt: Psal. 8: 7. waarom het sijne goedheid aan dē mensch is / dat hy menschen ende beesten onderhoud. Psal. 36: 7. En dat ook niet alleenlik aan de gene die hem in erkentenisse houden: maar hy doet ook sijne Sonne opgaan over bosen ende goeden, en hy regent over de reghtveerdigen en onreghtveerdigen. Matt. 5: 45. Op datse hem de een so wel als d' ander souden soeken, offe immers in sulk een bewijs van sijne goedheid

heid hem niet tasten ende vinden moghten; als daar in bevindende / dat hy niet verre is van enen iegeliken onder ons. Hand. 17: 27. Hoe groot moet dan sijn goed wel wesen / dat hy boven desen wechlegt voor de genen die hem vresen en op hem betrouwen; Psal. 31: 20. die hem daar voor erkennen en ten hoogsten roemen dat het aardrijk vol is van Gods goederen? Psal. 104: 24. Maar dat en is het noch niet al: maar so, gelijk geschreven is; Het gene d'oge niet en heeft gesien, en d'oore niet heeft gehoord, ende 't gene in des menschen herte niet is opgeklommen, 't gene God bereid heeft dien die hem lief hebben. 1 Kor. 2: 9. Jes. 64: 4. Psal. 31: 30.

Die overvloedige FONTEIN van alle goederen, geeft ons vrymoedigheid om hem te bidden: strekt uwe Goedertierentheid uit over de genen die u kennen, ende uwe Gereghtigheid over de opreghte van herten. Psal. 36: Vs. 11. Of singen we dit liever met Owdaan uit het 19. en 25. vers van sijne Uitbreiding over desen Psalm?

Gods goedertierentheid ontsluit
 Een rijke bron, een volle zee
Van kraght en overvloed, waaruit
 Gezegend worden mensch en vee;
Die 't al behoed en 't al versaad
Wat d' ademtoght te neus uit gaat.

Die U dan kennen, over hen
 Strek uwe goedertierentheid:
Dat eewig uwen Naam erkenn,
 En tot uw loffpraak sta bereid
De ziel van U bestraald; en weer
Een heilig' uitvloed tot u keer!

Vergelykinge van dit Artykel met de andere Belydenissen.

Ik hebbe in 't begin geseid / dat ik d'Artykelen van onse Nederlandsche Belydenisse een voor een met die van d'andere der protestantsche Kerken vergelyken / en daar in de overeenkomst van derselver leere tonen soude. Dat staat my hier dan kortelik te doen / so verre als het eerste Artykel strekt: hoewel nochtans wat breeder dan wel in de volgende / daar ik dat gene maar sal melden daar besondere aanmerkinge op vallen kan; doch hier bescheidelik vertoonen / wat van desen inhoud by de anderen staat uitgedrukt of niet en staat; also dit als het hoofd-artykel is van allen / daarmen 't vind voor aan gesteld.

Ik segge / daarmen 't vind voor aan gesteld: want weinige van die XIV. ver-

verscheidene Geloofsbelydenissen een besonder hoofdstuk of Artykel daar af hebben. Niet daarom dat den Kerken voor en van de welke die zijn uitgegeven ooit gedacht heeft / dat het niet van groot gewighte was: maar om die reden / dat het door de swaarte sijns gewights diepst op den grond ligt / daar de anderen op rusten; zijnde van nature best bekend / en daarom in de meeste Formulieren niet gesteld. Want die het hebben nagelaten / die hadden maar voor ogen / 't gene sy als Kristenen geloof den / te verklaren; latende dat gene als voor uit gesteld / daar 't gansche menschdom in te samen stemt / en dat derhalven geen verklaringe behoeft. Maar / als geseid is / dese / en die andere daar dit artykel in komt / 't werk uit den grond ophalende; verklaart sich op die wijse / dat wel het gemeen gevoelen dat de redelike weereld van de Godheid heeft daar in geseid word: doch op sulken wyse / dat met een de grond gelegd word / om er beter en met eene breeder af te spreken / dan de weereld wys is of het menschelyk verstand begrijpen kan.

Ik sal de Formulieren der Belijdenissen / kortheids halven / by 't getal maar noemen / so als ik se ter Inleidings-predikatie pag. 18. 19. na vervolg der tijden dat deselve uitgegeven zijn / heb opgesteld. De I. III. IV. V. VI. gaan dit stuk geheel voorby. De II. IX. X. XIII. en XIV. verklaren sich daar over wel uitdrukkelik; maar makender geen eigen Hoofdstuk of Artykel van / dat op sich self alleen besta. Dat doen beneffens d' onse / die de XI. is / alleen de VII. VIII. en XII. Nu sal ik dan de woorden van die acht hier achtervolgens stellen.

II. D'Augsburgsche seit in den I. Artykel / datter is een godlijk Wesen, 't welk genaamd word ende is God, eewig, onlichamelijk, ondeelbaar, van onmetelijk vermogen, wijsheid, en goedheid &c. 't Gene daar meer bystaat / word in onse Belijdenis op andere plaatsen in 't besonder voorgedragen. De woorden / onlichamelijk, ondeelbaar, en onmetelijk, staan wel in d'onse niet: maar sy betekenen nochtans / en sy bevestigen met een het gene daar in is geseid; dat God is geestelijk, en daarom niet lichamelyk: noch deelbaar; als niet zynde uit verscheide deelen tsaamgesteld / die dan gevolgelik daar in ook niet te scheiden zijn. Onmetelijk, dat komt met die oneindelikheid over een / die in den onsen is gesteld.

VII. De Würtenbergsche spreekt daar van op 't I. Artykel aldus. Wy geloven enen eenigen, waren, eewigen, oneindigen God; almaghtigen Schepper: &c. van welk laatste hier na. Dat hier gesproken word van eenen waren God / is / om dat vele worden genaamd Goden / die verdicht zijn / en dat anders geen God is in waarheid dan maar een. De Schrift spreekt daarom ook also / in onsen Text / en 't gene volgt: als ook Joannes / dese is de waarachtige God. 1 Br. 5: 20.

VIII. Der Fransche Belijdenis is dit het I. Artykel in 't geheel. Wy geloven en erkennen enen eenigen God, die een eenig en eenvowdig geestelijk Wesen zy: eewig, onsienlijk, onveranderlijk, oneindig, onbegrijpelijk,

pelijk, onuitſprekelijk, het gene niet is te begrijpen / is noch minder uit te ſpreken: almaghtig ten hoogſten wijs goed, reghtveerdig en barmhertig. Die beide laatſte eigenſchappen zijn begrepen in de Goedheid; als een tweederley bewijs der ſelve / in het ſtraffen en vergeven: ende word ook by verſcheidene Godgeleerden onder ons alſo verklaard.

IX. D'oude Engelſche op 't eerſte deel des I. Artijkels. Wy geloven dat'er een ſekere goddelike Natuur en kraght is, die wy God noemen: enſ. Het overige is van de H. Drieeenigheid. Natuur en kraght zijn hier twee woorden die het ſelf de ſeggen: alſo door kraght geen bloote eigenſchap verſtaan kan worden van een ſeker Weſen dat die kraght heeft; maar het Weſen ſelf: en is derhalven of'er ſtonde / kraghtige Natuur, of kraghtig Weſen; als het gene zijnde / dat aan alle dingen kraght en leven geeft.

X. De laatſte Swijtſerſche begint aldus het III. Hoofdſtuk. Wy geloven ende leeren, dat God een in Weſen of Natuur is; door hem ſelf beſtaande, voor hem ſelf genoegſaam onſienlijk, onlichamelijk, onmetelijk, eewig: Schepper aller dingen, ſo ſienlijk als onſienlijk; ten allerhoogſten, goed, leevendig, alles doende leeven en behoudende, almaghtig en ten hooghſten wijs, genadig en barmhertig, reghtveerdig en waarachtig. Dit door hem ſelf beſtaande, is ſijne onafhankelikheid / waar door hy God is / en al 't ander van hem afhangt. Die algenoegſaamheid is in d'Almaghtigheid begrepen / ſo als die hier te voren is verklaard door 't woord שדי *ſchaddaj*. Als aller dingen Schepper word hy ons hier na vertoond in onſer Belydenis het XII. Artykel. Hy die van niemant afhangt, en daar 't al van afhangt; ſulx dat hy genoegſaam over alles / en (om ſo te ſpreken) alles onder hem ſtaat watter is: die word met reden ook genaamd de allerhoogſte; in 't Hebreewſch עליון *Eljoon*, de allerhoogſte God, die Hemel en Aarde beſitt. Gen. 14: 22. Als ook de leevendige God: Pſal. 42: 3. Matt. 16: 16. in tegenſtellinge der Afgodsbeelden die geen leven hebben; Jeſ. 44: 8/9. en der Afgoden ſelf / die gantſch geen weſen hebben: als ook om dat hy 1 Kor. 8: 4. 't al doet leven en behouden: gelijk dat boven pag. 30. mede is verklaard. Het woord waarachtig is daar even ook al eens gehoord.

XII. De Schotſche Kerk ſeit op het I. Artykel. Wy belyden en erkennen eenen God alleen; welken alleen wy moeten aanhangen, welken alleen wy dienen, welken alleen wy eeren moeten, en in wien alleen wy ons betrouwen moeten ſtellen: die eewig, oneindig, onbegrypelijk, almaghtig, onſienlijk, een in weſen is, ende nochtans in drie perſonen onderſcheiden, &c. Hier in is niets boven 't gene dat in de anderen geſeid is: behalven dat tot de godsdienſtigheid en oefening van dit geloof behoort.

XIII. Die van Yrland op het 8. art. Daar is maar een levendige en ware eewige God; ſonder lichaam, deelen of hertstoghten: van oneindige maght, wijsheid en goedheid: de Schepper en onderhouder aller dingen, beide der ſienlike en onſienlike.

XIV. De laatſte Engelſche verklaart het alles in het II. hoofdſt. op den ſelfden ſin: doch breeder kan op dit papier niet ſtaan.

II. AR-

II. ARTYKEL.

Van de tweederlye Kennisse der Godheid.

Rom. 1: 19.

Het gene van God kennelijk is, dat is in hen openbaar; want God heeft'et hen geopenbaard.

De Heere Jesus / aangesproken van de Samaritaansche Vrouwe/over't Hoof dverschil der Joden met de Samaritanen / belangende d'aanbiddinge des waren Gods; gaf haar ten eersten tot bescheid: Gylieden aanbid het gene gy niet en weet; wy aanbidden 't gene wy weten. Joh. 4: 23. Dat geeft in't eerst te kennen/dat iemand die gelooft datter een God is / ten minsten weten moet wat hy gelooft; en dat hy sekerlik dien God moet kennen dien hy wil aanbidden. Onkunde maakt onminne: Hoe sal iemant God lief hebben, so lief en weerdig achten / dat hy hem aanbidde; so hy hem niet gesien en heeft / noch met lichamelike ogen / noch met de ogen des verstands? 1 Joh. 4. Dienvolgens moet ook die belijdenis onnutt / en dat gelove maar een bygelove zijn / waar af in den eersten Artijkel der Geloofsbelijdenis verklaringe is gedaan: so lang als 't niet en blijkt / dat wy hem so wel kennen/als't van noden is om dat van hem te seggen 't gene daar in is geseid. So is het dan met reden/dat na die verklaringe/aangaande't gene wy van God geloven/hier nu openinge word gedaan van sulke middelen en gronden/waar door wy van die waarheid so versekerd zijn: dat wy deselve niet alleen belijden met den monde / maar ook opreghtelik geloven met het herte. Wy sullen dese middelen nu sien.

Doch / om ons self daar af niet weinig te beloven / so sal ons hier d' Apostel onderrighten van de sekerheid der kennisse die in den menschen is van God; en dat die is van God: te weten / 't gene wy belijden als van hem te weten 't selve is van hem gekomen / datwe 't weten. Derhalven sullenwe hier eerst van den Apostel dese sekerheid: daar na uit de Belijdenis de waarheid; en so door vergelijkinge van beiden het Gebruik van dese waarheid sien.

I.

D' Apostel / willende so Heidenen als Joden overtuigen / datse voor God schuldig / ende in henselven niet reghtveerdig zijn; op dat hy Gods

gereghtigheid in Christus dies te klaarder toont: so geeft hy eerst op van de Heidenen; en toont dat sy wel beter weten dan se doen. Altoos belangende den Gods-dienst / sy enkonnen sich niet verontschuldigen / indiense hem niet dienen so als dat behoort / na eisch van sijnen aart en eigenschappen; als of se die niet wisten, in so verre als het nodig is: Also het gene dat van God kennelijk is, in hen openbaar is; want God heeft'et hen geopenbaard. Daar geeft hy reden van sijn seggen / en bevestigt die met een.

I. De Reden / waarom dat de Heidenen / wanneerse God niet na behoren dienen / daarmede sich niet konnen verontschuldigen dat sy hem niet genoegh en kennen: is / dat sy hem immers ja genoegsaam kennen / sonder dat een ander 't hen behoeft te leeren; Het gene van God kennelijk is, dat is in hen openbaar. Dit is ene uitspraak; daar van 't onderwerp is / 't gene van God kennelijk is, en de verklaringe / dat sulx is in de menschen openbaar.

1. Τὸ γνωστὸν τῦ θεῦ, *to gnooston toeu Theoeu*, het kennelike Gods, van woord tot woord geseid: niet dat voor God / of by God kennelijk is; also geen ding hem onbekend is; en derhalven alles meer dan kennelijk en met der daad bekend moet zijn. Maar / so als dat hier uit den t'samenhang der woorden / die het oogmerk des Apostels toonen / wel vertaald is; het gene voor den mensche van God kennelijk is, het gene menschen van hem konnen weten; dat is het gene daar hy hier van spreekt. En die bepalinge was hier te maken op de onbegrijplikheid des goddeliken Wesens / die onder andere eigenschappen by het I. Artijkel in het selve is aangemerkt: so dat God hier niet in hem self volkomen kennelijk word voorgesteld; maar dat alleenlik toegestaan / dat hy daarom nochtans niet onbekend is / maar bekend. Want hy en is niet verre van enen iegeliken van ons. Hand. 14: Daar is dan wel iets kennelijk van God, al is het niet begrijpelijk: so verre echter kennelijk / als hy van ons gediend wil zijn. Want hy dat kennelike in 't naastvolgende vers noemt / Gods eewige kraght en goddelikheid; waar door hy ons aanbiddelijk te voren komt; en dat so veel te meer / als ons dat kennelike self min kennelijk / dat is / als goddelijk / ook min begrijpelijk moet zijn. Hoe verder boven ons begrijp / hoe goddeliker ons sijn Wesen voorkomt: en so dra wy iets als goddelijk begrijpen; so moet volgen / dat we 't wesen daar van niet begrijpen. Alleen die onbegrijpelike uitneementheid doet ons begrijpen dat het goddelijk moet zijn: want sulx het self de is / dat wy bedieden met de naam van God.

2. Dat kennelike nu is in de menschen / en bysonder in de Heidenen self / openbaar; φανερὸν *faneron*, of openbaar; so als het woord hier best is voegende / in opsight van het volgende / dat daar van in het Grieksch so wel als in het Duitsch is afgeleid: dat is ten minsten kennelijk. Want so het niet en blijkt so heeft men daar van gene kennisse; en heeft 'er iemand kennis af / het moet hem blijken. Dit φανερὸν blijkelike is (ge-

lijk d'Apostel elders segt / de werken des vleesches zijn openbaar) sodanig / dat het niet ontkend kan werden: also het voor een ieders ogen opentlik in 't licht staat / niet afgesloten nochte ergens mede overdekt is; in voegen dat de gene die daar maar ontrent komt / of sijne ogen derwaarts wend / het aanstonds ook gewaar moet worden. So ook / wanneer 't verstand sich schikt om God te kennen / en so op hem wil denken: het gene van hem is te weten is daar in openbaar.

Wanneer hy seit in hen, so geeft hy te verstaan / dat alle menschen dese kennis by sich hebben; so verre / dat sy die van andere niet en behoeven aan te nemen of te halen. Maar of dit licht van kennisse in hen als een beginsel / grond of regel; dan of het als ene uitspraak of besluit uit sulken grond of eerst beginsel aan te merken zy: moet uit den draad der rede des Apostels / of uit de nevensgaande omstandigheden afgenomē worden. Wanneer hy seit / dat self de Heidenen het werk der wett bevinden in hunne eigene herten / en de gedachten hen vryspreken of beschuldigen: Rom. 2:15. so spreekt hy buiten twijffel van sulk een beginsel / dat hem ingeschapen en met hem geboozen is. Maar hier en seit hy niet so blotelik / dat dese kennisse van God is in den mensche / gelijk hy dat gevoelen sijner Wett in sich bevind: maar hoe het gene daar van in hem is / in hem gekomen zy; en dat is uit het gene tot bevestiginge van de reden die d'Apostel daar geseid heeft / van hem volgens hier gesteld word / openbaar.

II. Want God, seit hy / heeftet hen geopenbaard. Dit gaat noch even verre / als dat God de Wet in hen geschreven heeft: dat is 't gevoelen en de kennisse van goed en quaad in hen geschapen / ofte met de scheppinge teffens ingegeven / en also / gelijk wy seggen / ingeschapen. Want dat hy niet en spreekt van enige openbaringe die achter na geschied / waar door den mensch iet van Gods wege word geleerd / dat hy van self niet weten konde: is wel te sien uit de verklaringe die in 't naastvolgende daar af te lesen is; te weten / dat Gods Kraght en godlikheid uit sijne schepselen vernomen word. Die schepselen dan / en also Gods werken voor der menschen ogen staande: so kennen sy daar uit de Schepper aanstonds alle even seer / so verre als 'er acht op geven; waar toe God hen 't verstand heeft ingeschapen; als een licht / en als een oge / dat van binnen uitsiet na al 't gene dat daar buiten is. Dat licht dan / ende dat vermogen aan den mensche; van God in de scheppinge gegeven zijnde: so moet ons niet alleen bekend zijn wat het zy; maar ook noch heden / sal het goed doen / in den mensche gevonden worden. Van 't een en 't ander laat ons dan een weinig spreken.

Belangende het eerste / is men altijd eens geweest / dat God den mensch heeft ingeschapen sulken licht (om so te spreken) des verstands / gelijk geseid is / om den Schepper in de schepselen te sien; waar van wy volgens de Belijdenisse nader spreken sullen. Dus heeftmen mede nooit getwijfeld / of d' Apostel wil hier ook het selfde seggen: nademaal hy sich daar over dus verklaart met woorden die onmiddelik op dese volgen /

God

God heeft'et hen geopenbaard. Hoe heeft hy 't dan geopenbaard? Alsó dat sijne onsienelike dingen, uit de schepselen verstaan en doorsien worden. Maar tsedert dat Descartes ons een ingeschapen denkbeeld van de Godheid in bedenken heeft gegeven; zijnde een indrukſel van het godlik Wesen in het menschelyk verstand / waarmede ieder mensch geboren zy / en 't welk een blinde en een dove / buiten enige aanmerkinge van schepselen die buiten ons zijn / even seer als alle anderen in sich bevinde: so hebben sommige de woorden des Apostels in het 19. Vs. daar op gepast; God heeft'et hen geopenbaard, te weten / door alsulken denkbeeld als geseid is. Doch nademaal het volgende ons reden van dit seggen geeft / genomen van het gene buiten ons in al 't geschapene te sien is / als van goddelike hand gekomen / en bewijs vertoonende van een oneindig Wesen / daar het al van afhangt watter is: so lijd de draad der rede desen uitleg niet. Wat echter van dat denkbeeld zy / laat ik berusten by degenen die den aart en kraghten van des menschen ziele door de reden ondersoeken: en houde hier my selven slechs aan 't gene dat in de Belijdenis daar van gesteld is / eermen die gedachten van Descartes wist.

Het ander dan betreffende / dat noch te seggen was: dat licht in 't menschelyk verstand / waar door hy sich bequaam vind / om al 't gene in de weereld is als werken van een eewig en oneindig wesen aan te merken; dat is den mensche ingeschapē / ende is ook noch in hem Want van de menschen so als die nu zijn / en wel besonder van de Heidenen / die anders niet en hebben dan dat licht / spreekt hier d'Apostel / dat het in hen openbaar is / en / God heeft'et hen geopenbaard. Daarby komt / dat hy in 't vervolg noch nader op den tijd die tegenwoordig / sodanig als die nu ook is / en dus dan na den val van Adam / spreekende; verklaart / dat Godes Kraght en Godlikheid dus van de scheppinge der weereld af niet zijn, maar nu noch worden verstaan en doorsien: met een te kennen geevende / dat dit altijd van den begin af so geweest is / als het heden is; en dat het heden is gelijk het van 't begin af is geweest. En dat was nodig / soude 't daar toe dienen / dat de menschen niet te verontschuldigen en souden zijn; gelijk hy op het einde van dat Vs betuigt. Want so dat licht so klaar is / dat het hen kan overtuigen van die waarheid: so en zijnse niet te verontschuldigen / wanneer se God niet leeren kennen / of hem kennende so niet en dienen / als die ewige Kraght en Goddelikheid vereischt. Doch hoe des niet min de mensch in sijn verstand bedorven is door Adams val; daar af sal 't tijd van spreken zijn / wanneer ons 't XIV. Artijkel daar toe stoffe geven sal. Nu laat ons gaan verklaren 't gene onder handen is.

II.

De Schrijvers der Belijdenisse / hebben dese woorden ook alsó verstaan; nadien sy sich daar op beroepen in't Artijkel datwe nu voor ogen hebben. Het selve spreekt van Middelen om tot die kennisse van God te komen / die in het eerst beleden is. Derselver steltmen twee: derwelker

eerste eigentlik hier op de plaats verhandeld word / en 't ander kortelik maar aangewesen / om in de volgende Artykelen daar breeder van te spreken. Wy kennen hem (te weten God) door twee middelen: 't een minder / 't ander meerder; 't een duisterder en min volkomen / het ander klaarder en volmaakter: deselve zijn Natuur en Openbaringe / de Reden en de Schrift; gelijk die beiden in den 19. Psalm op 't 2. en 8. Vs. en in den 147. het 15. en 19. Vs. ook duidelik te onderscheiden zijn. Hier van is 't / dat men in 't gemeen gewonelik twee Boeken noemt / waar uit men God moet leeren kennen; der Nature en Schrifture: derwelker eerste wy dan nu wat nader sullen moeten overwegen.

Dat word ons eerst in den Artykel aangewesen / welk het zy; en dan besonderlijk verklaard / hoe daar met om te gaan.

I. 't Bewijs word voorgesteld met dese woorden / datwe God ten eersten kennen door de scheppinge, onderhoudinge en regeeringe der geheele weereld. De Schrift / die in de naaste volgende Artykelen tot enen grond van alle vordere bewijsen sal bevestigd worden / niet hebbende een enkel woord van die betekenis in de hebreeuwsche tale: drukt dien sin uit door twee namen van de twee voornaamste deelen des geheels / na de bevattinge en het gemeen gebruik der menschen; Hemel en Aarde, en somtyds ook de Zee afsonderlik daar by; met alles wat daar in begrepen is; en noemt dat by gelijkenis hun Heir, Gen. 1: 1. en 2: 1. en 14:22. Ex. 20: 11. Nehem. 9: 6. 't Is ook gesproken na den stijl der selve Schrift / dat al 't geschapene aldus te samen aangemerkt / door Scheppinge, door Onderhoudinge en door Regeeringe bestaat. Want door sijnen wille zijnse en zijnse geschapen. Openb. 4: 11. Sy zijn dan eerst geschapen; en nu zijnse noch; dat is / sy worden onderhouden en bestierd van eene self de opperoorsaak / dat is van God. By Nehemias word ter aangemelde plaatse onderschelden / dat God alle dingen heeft gemaakt, en nu noch leevendig maakt; dat is so veel / als dat hy 't leven en de kraght der selven onderhoud. Doch wat van dese driederhande werkinge besonderlik te seggen is / dat sal hier na op twee besondere Artykelen / te weten op de XII. en XIII. sijne eigene plaatse vinden. Wy sullen echter nu terstond van elk een weinig nader moeten melden / wanneer de wijse en het middel van bewijs der Godheid uit de schepselen eerst sal verhandeld zijn.

II. Daar komt het nu dan toe: en word ons wat bescheideliker aangewesen / wat middel van bewijs; wat daar uit kan besloten worden; en dan / hoe verre dat het strekken magh.

1. Het Middel om de Godheid te bewijsen word op dese wijse voorgesteld / dat de geheele weereld is voor onse ogen als een schoon boek, in 't welk alle schepselen, groot ende klein gelijk als letteren zijn, die Gods onsienelike dingen aan ons geven te beschouwen. Dit is omtrent de tale van de Schrift. Want wat seit David anders / als hy seit; de hemelen vertellen Gods eere, ende 't uitspansel verkondigt sijner handen werk. D'een dagh aan den anderen stort overvloediglik sprake uit; en d'eene nacht aan d'andere

dere toont weetenschap: geen sprake noch geen woorden zijnder daar hunne stemme niet en word gehoord: hun rightsnoer (of geluid) gaat uit over de gansche aarde, en hunne redenen aan 't einde der weereld. Psal. 19: 2--5. Aanmerkelike woorden / die ons de sake driewerf onder ogen stellen: vertonende de deelen/de tijden en de plaatsen van dit Boek / om so te spreken / daar dese letteren te lesen staan; en dan de tale die deselve tsamenspellen. De deelen: namelik / de Hemelen, het Uitspansel; en daarna besonderlik de Sonne. De tijden: dagh op dagh, en nacht op nacht. De plaatsen: over de geheele aarde, en tot aan het einde van de weereld. Van geen van allen word iets uitgesloten; uit alles / en altijd / en overal word dese tale duidelik gehoord. Hoedanig is die nu? Ook algemeen/ altijd en overal deself de: geen sprake noch geen woorden zijnder, daar hunne stemme niet en word gehoord: niet nu en dan eens / of maar slaawelik; maar overvloedelik word dese sprake uitgestort. Wat spreektse dan / dat overal / gedurig / en so overvloedig word gehoord? 't Is alles louter weetenschap: van geen geringe saken; maar tot Gods eere, en van sijner handen werk. Gelijker wijse worden ook de Hemel, en besonderlik de mane en de sterren, 't werk van Gods vingeren genaamd. Psal. 8: 4. de 104 Psalm geheel / beneffens andere uitdrukkelike plaatsen in de Psalmen / 65: 7--14. en 145: 15/ 16. en 147: 8/ 9/ 14/--18. en 148: 1--10. melden ons het selfde; en 't geheele boek van Job / wat is het anders dan ene uitlegginge van dit schoon/groot/Boek der Nature; daar wy nu ook dan eens in lesen sullen?

2. En wat is 't datwe daar uit leeren? 't Zijn Gods onsienelike dingen: dit maar voor eerst geseid. De dingen diemen siet, (gelijk als Paulus tweemaal spreekt / 2 Kor. 4: 18. en Heb. 11: 3.) of anders ook door middel van de uiterlike sinnen enigsins verneemt / wat / waar / wanneer 't ook wesen magh; zijn een bewijs van 't gene niet gesien kan worden; Gods sienelike werken toonen sijne onsienelike dingen. En welke zijn die dan? *Syne eewige kraght en goddelijkheid*, gelijk d' Apostel Paulus segt. Rom. 1: 20. So heeft het onse eigene nederduitsche Oversettinge / die doe noch niet begonnen was / wanneer de laatstemaal is oversieninge gedaan van de Belydenis / in 't nationaal Synode 1619. Daar staat dan/ eewige mogentheid en godheid; 't welk niet so wel als 't ander over een komt met het Griekseh. Want mogentheid is eigentliker ἐξουσία *exousia*, maght, om iets te mogen doen; maar δύναμις, *dynamis*, het gene hier staat/ dat is kraght, om het te konnen doen. So ook is godheid eigentlik θεότης *theotees*; waar mede men Gods wesen wil te kennen geven. Maar Paulus seit θειότης *theiotees*, dat is goddelikheid: te kennen gevende/ dat /schoon sijn wesen / als oneindig / voor den mensch niet kenbaar is; nochtans die werken sich als goddelijk/ dat is / van ene oneindige oorsaak voortgekomen / en daar door dan d'uitneementheid der goddelike werkinge / als ons vermogen en begrijp oneindelik te boven gaande / klaar voor ogen stellen. Deself de reden doet ons ook besluiten / dat de

kraght, door welken alles is geschapen ende heden noch bestaat; noodsakelik moet eewig zijn; om datse onuitputtelijk en onafhankelijk moet zijn/ daar sulke werkingen doe door ontstaan zijn ende noch bestaan. Dit voegt de Schrift ook so te samen/ ende houd sich vreemd so iemant dat niet sien en kan. En weet gy 't niet? en hebtge 't niet gehoord? dat de eewige God, de Schepper van de einden der aarde, noch moede noch matt en word? Jes. 40: 28. En hoe de Goddelikheid ook uit deselve werken blijkt/ is uit voorgaande woorden vs 12. te verstaan. Wie heeft de wateren met sijne vuist gemeten, en van de hemelen met de spanne de mate genomen; met enen drieling het stof der aarde begrepen; de bergen op ene wage, en de heuvelen op ene weegschale gewogen? Gelykerwyse Salomo. Wie is ten hemel opgeklommen ende nedergedaald? wie heeft den wind in sijne vuisten versameld? wie heeft de wateren in een kleed gebonden? wie heeft alle de einden der aarde gesteld? Hoe is sijn naam (vraagt Salomo) of de name sijns Soons? so gy het weet. So kraghtig is 't bewijs van Godlikheid in dese werken: dat hy/ (om so te spreken) ten hemel soude moeten klimmen/ om de netste kennisse desgenen die dit doet/ en van het gene dat hy doet/ van daar te halen: Spreuk. 30: 4. te kennen gevende/ dat die dit alles doet/ noodwendig boven alle kraghten der geschapene Natuur moet zijn; en volgens dien de Schepper self. 't Is een bewijs dat hy moet God zijn/ die sulx alles/ of ook iets van allen doet. Want die getuigenissen der Schrifture spreken op die wyse/ datse elk een deser werken proefsgewyse stellen als een kennelijk bewijs van godlikheid der werkinge die daar in word gesien: also geen eenerleye werken op die beide plaatsen staan gemeld; die echter sonder d'andere genoegsaam zijn geacht om dese Godlikheid klaarblijkelik daar in te sien. Dus word de Regen ook alleen als een der goddelike werkẽ voorgesteld. Zynder ook onder d' ydelheden (dat is ydele afgoden) der Heidenen die doen regenen? Waarmede de Profeet te kennen geeft/ dat so sy dat maar konden doen; sy souden meer doen; ja 't een doende soudẽ sy ook al het ander konnen doen/ dat boven alle kraghten der Nature gaat/ en volgens dien bewijst de goddelike kraght des genen die dat alles doet. Dus word ook dikmaal het geheel bewijs uit een van d'andere werken op sich self genomen. Job 9:8. Jes. 40: 22. en 44: 24. Psalm 135: 7. en op veel andere plaatsen meer.

't Is hierom dat de Scheppinge, de Onderhoudinge en Regeeringe aller dingen, in dit Artykel zijn by een gesteld; mitsdien daarmede word geseid/ dat uit het een het ander ook bewesen word. De Scheppinge/ daar zyn wy self niet by geweest: maar de Onderhoudinge en Regeeringe van alles blijkt ons klaar voor ogen: en wy besluiten daar uit/ dat die 't eene doet/ het ander ook gedaan moet hebben; also het een so wel als 't ander een oneindig/ dat is/ goddelijk vermogen eischt. De Schrift self voegt het daarom ook by een: en spreekter op die wijse van/ dat aanstonds het bewijs van Godlikheid daarnevens uitblinkt: van hem/ te weten/ die de aarde gemaakt heeft door sijne kraght, die de weereld bereid heeft door

fijne wijsheid, ende den Hemel uitgebreid door fijn verstand. Siet daar de Scheppinge: wie is de gene die dat heeft gedaan? Deself de buiten twijffel/ die noch heden doet het gene volgt. Als hy fijne stemme geeft, so is'er een gedruis van Wateren in den Hemel, ende hy doet de Dampen opklimmen van 't einde der Aarde: hy maakt de Blixemen met den Regen, ende doet de Wind uit fijne fchatkameren voortkomen. Jerem. 10: 12/13. en 51: 15/16. met deself de woorden. Dit is van d'Onderhoudinge nu siet daarnevens de Regeeringe des weerelds/ by de Scheppinge gevoegd; die dus beschreven word. Door 't woord des Heeren zijn de Hemelen gemaakt, en door den geest fijns monds al hun heir. Nu volgt een proefstuk van de Onderhoudinge. Hy vergadert de wateren der Zee als op eenen hoop; hy ftelt de afgronden fchatkameren. Daar op komt de Regeeringe. Laat de ganfche Aarde voor den Heere vresen, laat alle inwoonders van de Weereld voor hem fchrikken; als voor den genen die het alles houd in sijn geweld. Waar uit is dat te merken? So als hy heeft gedaan/ so doet hy noch; of/ so als hy noch heden alles heeft in sijn bestier/ so moet hy alles ook veroorsaakt hebben. Want hy fpreekt, en 't is er; hy gebied, en 't ftaat er. Psal. 33: 6--9. Van de Regeeringe spreekt hy daarna noch breeder vs 13--16. in den self den Psalm. So datwe klaarlik mogen sien/ hoe goeden grond het hebbe 't gene wy alhier belyden: dat de Scheppinge/ Regeeringe/ en Onderhoudinge der gansche Weereld een bewijs van eewige en goddelike kraght is in den genen die dat doet. Die werken/ ons begrijp en kraght te boven gaande/ getuigen dat derselver oorsaak onbegrijpelijk/ oneindig/ eewig is: die geen begin kan hebben uit iets van dien allen; maar self 't begin van alles wesen moet/ om dat hy alles heeft in sijn bestier.

Maar siet eens/ Kristenen/ hoe dit onscheidelik te samen hangt/ so in de woorden des Apostels als in de Belijdenisse/ die deselve sich hier eigen maakt. De kraght die iets van allen doet dat tot de scheppinge/ onderhouding/ en regeeringe des weerelds enigsins behoort/ is buiten twijfel eewige en goddelike kraght. De gene die maar kan doen regenen/ of donderen/ of waayen/ en so voorts; die kan het alles doen; 't is geen geleende kraght/ of van God toegelaten/ maar eigen goddelike kraght die iets van desen doet. Die de gewoone kraghten der Nature dus bestiert en onderhoud/ of buitē order der Nature iets van desē werkt/ moet meester der Nature zijn, en die dit alles in deselve doet/ daar af self ook de oorsaak zijn. 't Is by gevolge dan geloochend Gods oneindige en goddelike kragt/ so iemant iet van dese werken aan een eindig schepsel toeschrijft; of het schepsel God gemaakt. Of God verlooghent en verschuilt hem selven; so hy aan 't schepsel toestaat iets te scheppen/ of het selve maar kan toestaan. En dat doet hy sekerlik/ so hy het laat den Regen of den Wind regeeren/ 't welk werken zijn van eewige en goddelijke kraght. Dit bidde ik/ lieve Kristenen/ onthoud hier slechs; tot dat wy tot het XIII.

en XIV. Hoofdstuk komende / van dese goddelike werken / de Scheppinge en de Voorsienigheid / in het besonder sullen spreken.

3. De vrught van dese kennis / die de mensche / sonder nader openbaringe / door een opmerkelijk beschouwen der Nature kan bekomen / is dat hy (gelijk 't Artijkel voorts uit Paulus seit) niet te verontschuldigen en zy. Rom. 1:20. Waar in niet te verontschuldigen? daar in / dat sy God kennende, hem niet als God verheerlikt hebben of gedankt; so als d' Apostel daar onmiddelik op volgen laat. Nu / God als God verheerliken, so veel als hem betreft / en hem ook danken voor het gene wy van hem genieten; is dat gene daar de mensche door de scheppinge en eigene nature toe gehouden is. Want na Gods beeld geschapen / als ons 't XIV. Artijkel seggen sal; of immers (na dat wy dus verre best begrijpen) redenmaghtig; en daar door tot kennis komende van die volmaaktheid eener Opperoorsaak van dit Al; en daar hy self van afhangt in al wat hy is en heeft: so vind hy sich hier dan verpligt, de eere van de uiterste volmaaktheid aan de selve toe te schrijven / dat is deselve boven sich en boven alles watter is in waarde te verheffen. Daarby komt / dat hy om die hoge oppermogentheid / en voor al 't gene dat hy van de selve heeft ontvangen en noch dagelijx geniet / hem self en alles wat hy heeft en wat hy meer vermagh; sich noch te meer verplight vind die te dienen / en also te danken. Want om hem iets te geven in vergeldinge / dat heeft hy niet / en God en heeft het niet van doen. Psal. 50:12. Rom. 11:35/36. Noch meer: die tot God komt, moet niet alleen geloven dat hy is; maar ook dat hy is een belooner van degenen die Hem soeken? Hebr. 11:6. Van God af hankelijk te zijn / in wesen en in onderhoud; en daarenboven noch in hope van belooninge voor schuldige gehoorsaamheid: dat moet den mensche overtuigen / dat hem de verplightinge om God te dienen en te danken aangeboren zy. Maar wat bewijst die hope van belooninge / indien 't ontvangen zijn en wel zijn ons alreeds verplight heeft tot den dienst des Scheppers? De selfde kraght en goedheid van de Godheid: welke / hebbende den mensch van niet tot iet gebragt / en hem de kraght en stoffe aan de hand gegeven hem te kennen en te dienen: daar mede te verstaan geeft / dat die dienst niet vrughteloos kan zijn; om dat de vrught / bestaande in dien loon / den mensch noch nader brengt tot God / en so tot sijnen dienst bequamer maakt dan hy te voren was. Hoe hy God nader komt / hoe hy hem beter kent / en meer van hem geniet / die hem nu ook noch loont na alles wat hy in den eersten dienst genoot. So veel te overvloediger heeft hy dan stoffe hem te danken / als God en goed in alles; ende boven alles te vereeren.

De mensche dan / dit van naturen weetende / sal sich niet konnen verontschuldigen / indien hy God niet heeft verheerlikt noch gedankt: indien hy daarom word gestraft / indien sich God niet nader aan hem openbaart; indien Gods Woord hem niet verkondigd / indien sijn Geest hem niet gegeven word. Indien hy 't eerste pond niet wel besteed; wat reden heeft

heeft hy om te klagen dat hem 't ander niet en word betrouwd? Nochtans en sal hy sonder dat niet komen tot dien staat der salige beloonlinge; die daar niet na getracht heeft / en niet goed gedacht God in erkentenis te houden: vs 28. maar is verydeld in sijne overleggingen, sijn onverstandig hert verduisterd, vs 21. en daarom (verre van belooning) van God self ook overgegeven aan de begeerlikheden van sijn herte; (vs 24/26.) die hy liever heeft gehad te volgen dan dat klare licht van sijn verstand/ waar door hy Gods onsienelike dingen uit de schepselen doorsien kon en verstaan.

Ik segge dat hy konde; na dat reeds geseid is / dat hy 't niet en doet. De oorsaak der verdorventheid / en ook hoe verre dat die gaat/ moet op 't XIV. Artijkel zijn geseid. Hier blijkt nu / dat de twijfeling / die den geleerden so veel werx maakt / niet so swaar is op te lossen als het schijnt: of daar ook Atheïsten, dat is Ongodisten/ zijn; die niet alleenlik in hun leven / wensch en wille loghenen datter een God zy / (want de dwaas dat in sijn herte seit, Psal. 14: 1.) maar het mede waarlik niet geloven. Dat is dan/ of'er menschen zijn/ die gansch van God niet weten; sulx de ondervindinge van veele woeste volkeren ons schijnt te seggen. Sy hebben 't zaad van kennisse / maar 't schiet niet op; sy hebben 't licht in huis / maar houden d'ogen toe. Hunne aangeboorene verdorventheid / (waar van hier na) geholpen door de woeste opvoedinge en den ommegang met haars gelijke menschen / sonder middel van een beter onderwijs; en dus hun onverstandig herte dies te meer verduisterd zijnde: so gaat dat licht van kennisse in hen bykans tot niet. Ik segge wederom / bykans: also de minste oefening van onderwijsinge dat licht ontvonkende; en sulke menschen door dien wegh / als voor is aangewesen / opwaarts leidende / dat sy wat meer als van der Aarde na den Hemel sien: so merktmen aanstonds datter licht is / ook so klein als 't is; 't welk verder aangesteken helder uitblinkt/ en die menschen van de Godheid overtuigt.

III.

Wy sien uit alles wat daar van geseid is / wat de reden of 't verstand des menschen / wel gebruikt / vermagh / om God te leeren kennen sonder de Schrifture / ofte eer hy daar toe komt. Daar van een goed gebruik te maken / so sal ik eerst de handeling van dit bewijs betoonen; om / sulx gedaan / het dan ook verder aan ons selve toe te passen.

I. Door drie gewone wegen word het menschelijk verstand tot kennisse der Godheid opgeleid / die in de Scholen heten *Causalitatis*, *Eminentiæ & Negationis*; dat is / die van Oorsakelikheid, Uitneementheid en Ontkenninge. De eerste is/ door alle werken der Nature/in hunnen naasten oorsprong aangemerkt / de verdere oorsaak na te speuren / tot aan derselven eerste oorsaak toe / so verre als men komen kan: 't welk eindelik

delik dan komt tot eene selfde / van wat werken dat men ook begint. En dese algemeene oorsaak is dan God. So is dan d'eerste wegh degene die in de beschouwinge der schepselen bestaat / so als de woorden des Apostels nu verklaard zijn. En wanneer dit eenmaal wel begrepen is / so openen sich die twee andere wegen dan van self. De tweede namelik / door alles aan God toe te schrijven 't gene de volmaaktheid van het schepsel overtreft: de derde / door hem af te schrijven en van hem te scheiden al wat enige onvolmaaktheid of bepaaldheid mede brengt / hoedanig in een ieder schepsel word verstaan te zijn. Die beide wegen zijn elk in 't besonder wel te vinden / so men op den aart van alles wat men buiten God verneemt behoorlik lett.

Want alle werken der Nature / daar die voetstappen van Gods eewige Kraght en Goddelikheid zijn ingedrukt / bewijsen ook met eene / dat sijn wesen en vermogen onbepaald / en over sulx van d'uiterste volmaaktheid is. Dat een of andere volmaaktheid / kraght / vermogen in dit schepsel en niet in het ander is; 't welk wederom iet heeft daar van het eerste niet en is voorsien; en dat het onderscheid in desen al gedurig meer en meer ontdekt word / en alsso oneindig is: bewijst genoegsaam dat hy al 't vermogen self heeft / van so velerley volmaaktheid der verscheidene schepsels / ende niet met allen hem ontbreekt. Gemerkt ook / dat wy nooit ten einde komen van so veel verscheidenheid / vermogens / en geheimen der Nature; maar al hoe verder wy die ondersoeken / hoewe meer voor handen sien: daar uit besluitenwe met reden / dat God noch al meer is en vermagh dan den nauwkeurigsten voorsoeker sijner werken ooit gebleken is. En dat is die Uitneementheid des goddeliken wesens / waar toe die tweede wegh ons leid.

Voorts / alhoewel een ieder schepsel in hem self volmaakt is / voor dat gene dat het is; invoegen dat'er geen gebrek is in den aart: so is het echter niet volstrektelik volmaakt / nemaar in sekere deelen en besondere eigenschappen dus of so bepaald. Dus sietmen als dat een vogel sonder wieken niet en vliegt: de mensche self niet sonder voeten gaat / noch sonder oogen siet; door overlegginge en redeneeringe tot kennis komt; van tyd tot tyd / van plaats tot plaats verandert / self om tot volmaakte rijpheid van sijn lichaam en verstand te komen. Die onvolmaaktheid dan / dewelke onvermijdelijk is in het schepsel / en door welke 't schepsel eigentlik volmaakt is als een schepsel; af te scheiden van het denkbeeld / dat wy door de vorige betrachtinge van God begrepen hebben: dat is die derde wegh van Loogheninge of Ontkenninge / alsso genaamd; waar door ontkend word / dat Gods uiterste volmaaktheid enige gemeenschap met die van het schepsel heeft.

II. Siet daar nu dan 't oneindig onderscheid dat tusschen God en 't schepsel is; en dat noodwendig so verstaan moet worden / so de schepselen

als so veel letteren ons de volmaaktheid van den Schepper tsamẽ spelle/ en in dit groot Boek van de Weereld sullen voorstaan om te lesen. Merkt daarom met my aan / waar ons nu in 't besonder op te letten staat; om in dit lesen niet te haperen / of iets te lesen dat in 't Boek niet staat.

1. Voor alle dingen moeten wy ons hoeden / datwe aan de letteren niet toe en schryven / 't gene aan den Meester dienwe daar in lesen eigen is. Ik segge / dat uit al 't voorseide klaarlik is te sien / hoe seer de grond van ons Gelove word geschud: indienwe enigsins gedogen dat aan 't schepsel / goed of quaad / hoe wijs of groot van kraght het ook magh zyn / het minste deel van dat gewoon bestuur des Weerelds / of van ongewoone werken der Nature toegeschreven werde. Bemerkt met eene / hoe wy ons besondigen/wanneerwe ietwes wonders of besonders boven menschen kraghten/na ons oordeel/sien gebeuren: indienwe daar af enige andere oorsaak dan God self bestaan te soeken; die sich door alsulke werken duidelik laat sien. Siet / hoe onmogelyk het zy / daar dit niet word in acht genomen / Gods eewige en onuitputtelike Kracht en Godlikheid uit 's Weerelds scheppinge/ regeeringe en onderhoudinge te konnen sien. En so dat niet en is: hoe sal de mensch dan ook niet zyn te verontschuldigen/die in sijn herte seit/daar is geen God? Psal. 14: 1. So verre is 't van daar/dat sy in 't minst gemeenschap met de Atheisten souden hebben / die 't schepsel weigeren sodanigen verstand en kraghten toe te schryven / dewelke enigsins na Godheid swemen: en die niet willen dat men ooit sal twyfelen / of 't Gods werk of des schepsels zy dat sich aan ons vertoont. Want so dat niet klaarblykelik te onderscheiden is: so is 't niet waar het gene Paulus seit; dat het kennelike van Gods eewige kraght en godlikheid so openbaar is in den mensche / als hier boven is getoond. En seg ik dan noch eens: hoe sal de mensch / die sulke werken siet / so hy geloven moet dat ook het snoodste schepsel die kan doen / daar uit besluiten konnen dat'er is een God die alles doet?

2. Maar vast gesteld/dat dit onfeilbaar uit de woorden des Apostels volght; en dat de gene/ die sich vast wil houden aan 't Gelove der Gereformeerde Kerken/sulke dingen van het schepsel niet eens denken magh: so moet het waarlik in ons self ene onverschoonelike blinheid zyn / so wy de goddelike hand niet in de schepsels konnen sien; of ene bystere verbasterdheid / indien wy d'ogen niet en willen openen; of door gewoonte van in desen die te sluiten / ons gesight verdonkeren / tot een bewijs der droevige verhardinge van onse herten. Ik had hier over veel te seggen / so ik 't niet en meinde klaar genoegh geseid te hebben in het 25. hoofdstuk van mijn Ondersoek aangaande de Kometen: daar ik hier der kristen Leser henen sende.

3. Derhalven laat ons toesien/ datwe self in desen niet en mogen buiten verontschuldiginge zyn. Want so wy God aan 't licht der heiliger Schriftuuren sonder dat van de Nature willen sien; bedriegen wy ons selven/en vervallen in de duisternisse daar nooit licht en schynt. De Schrift

(gelijk nu flus gehoord is) stelt ons de Nature self voor ogen / ende wil dat wy eerst menschen / en dan kristen menschen zijn. Die God door geen natuurlike beredentheid heeft leeren kennen; hoe sal hy ogen krijgen om te sien / wat schrift van God is dien hy niet en kent? Heeft hy nooit iets van God gesien / hoe sal hy weten dat de Schrift van God is? also hy sekerlik moet zijn / indien hy spreekt of schryft. Sal hy een kristen heten / die noch so veel niet als een Heiden is / in kennisse en dienst van God? Hoe sal hy zijn te verontschuldigen / die sijn verstand niet eens gebruikt heeft / om God als den Schepper uit sijn werk te leeren kennen: of sijnen Geest ontvangen / om hem noch te leeren kennen als Verlosser / uit de Schrift? Wat reden heeft hy om te klagen / dat hem Christus niet gepredikt word: indien hy niet heeft willen horen spreken so veel schepselen / die hem vermelden van den welken hy gesonden is? Hoe sal hem Gods beschreven Woord verlichten / die des Heeren Woord, waar door de Hemelen gemaakt zijn, niet in 's Weerelds wijs bestier heeft willen sien? Hoe sal Gods Geest / door middel van sijn Woord hem in sijn herte schijnen; die self Gods werk / en kraght / den geest sijns monds in sulken heir van sijne werken schijnende / niet eens ter herten neemt? Psal. 33: 6.

4. Want neemt eens / dat een mensche God natuurlik kent / en na die kennis niet en dient; dat hy God kennende, hem niet als God verheerlikt noch en dankt: wat helptet / anders van dat dese kennis hem niet laat onschuldig zijn aan die verdoemelike sonden / die hy tegen beter weten doet; en dat hy self geen ruste heeft / al eer hy noch voor Gods reghtveerdig oordeel word gesteld; also hem sijne eigene gedachten self beschuldigen, van 't gene dat de conscientie getuigt? Rom. 2: 15. Indien de Heidenen Gods wett niet hebbende, hen self hier in ene wett zyn, daar verscheidene hun leven voor een goed deel na bestieren; en ons overtuigen / dat wy / noch veel klaarder siende door twee lichten / dan sy door dat eene / en soo veel te kraghtiger noch door de Schrift als door de Reden zijn verligt: waar sullen wy verschynen / als die ongelovige geslaghten opstaan willen in den dagh des Oordeels / ende ons verdoemen? Want so de Heidenen in 't gros niet zijn te verontschuldigen / om dat sy Gods Reght weetende alsulke dingen niet alleenlik doen: maar ook een welgevallen hebben in degenen diese doen: (Rom. 1: 32.) hoe sullen wy ontvlieden, indien we op noch so veel groter licht / dat ons door Gods geopenbaarde Woord verschijnt / geen acht en geven? Hebr. 2: 3. 2 Pet. 1: 19. Want onse God is een verteerend vier. Hebr. 12. 29.

Het gene ons over dit stuk in den Catechismus op den XVII. Sondagh word geleerd dat heb ik mede kortelik verklaard in mijne Fr. Godgel. pag. 357. doch breder het gebruik daar van getoond in 't Ondersoek van de Kometen op het XXXI. kap. daar ik den Leser / om hier korter af te scheiden / henen wijse.

Dit zy dan ons besluit / dat wy dat licht der Reden / dat in ons noch

over

over is / niet laten uitgaan; maar steeds met opene ogen staan beschouwen dese grote werken der Nature/die ons God/en sijne wijsheid/kragt en goedheid leeren kennen: hem voor sodanig kennende / daar over ook verheerliken en danken. Begin dat / kristen mensche / met de domme Heidenen / begin dat met de onmondige kinderen /begin dat met het stomme vee: hef op van 't gene boven of beneden / van 't gene achter of dat voor u is / van 't gene dat na by of verre is; van alles dat gy kloots gewyse om u henen siet: het sal u alles medestemmen. Sing met Otwdaan behoudens weinige / veranderinge uit sijne Uitbreidinge over den 8 Psalm.

Als ik uw werk, den weerschijn van u wesen;
En 't spiegelglas van uwen glans beschow:
Dan is uw lof te groot, en nooit volpresen;
Dan vatt ik uit de grootheid van 't gebow
D'onmeetlikheid en grootheid van den Maker:
Niet, dat ik hem na sijn grootheid vatt:
Maar 't is de schild, waar op de Godversaker
Gevoelt, dat al sijn stormtuig stukken spatt.
Ik trek my in, en soek my in my selvem,
Wanneer mijn geest dit alles overleit,
Of hoger klimt, of dieper poogt te delven:
Der wonderen Gods is noit genoegh geseid.

Derhalven seggenwe met Paulus: Den Koning der eewen, den onverderfliken, den onsienliken, den alleen wysen God, zy eere ende heerlikheit in alle eewigheid Amen. 1 Tim. 1: 17.

Vergelykinge met d'andere Geloofsbelydenissen.

Den inhoud van dit Artykel / betreffende de kennisse van God uit de Nature / gaan alle d'andere voorby: behalven de Fransche / welker II. Artykel met onsen tweeden overeenkomt; en de laatste Engelsche / die in den eersten van het selfde begint.

De Fransche spreekt daar van aldus. Dese eenige God openbaart sich sodanig aan de menschen: voor eerst door sijne Werken, so door de scheppinge, als onderhoudinge en regeeringe derselve werken; ten tweeden, en veel klaarder in sijn Woord; ens. 't welk met bykans deselfde woorden in den onsen is geseid; alleen in 't Frans daar af gelaten zynde 't gene in de Nederlandsche tot verklaringen daar noch is bygedaan.

De Engelsche Belydenis begint aldus. Alhoewel het licht der Nature ende de werken der Scheppinge ende Voorsienigheid, Gods goedheid, wijsheid ende maght so verre bekend maken; datse de menschen niet onschuldig laten: so en zijnse nochtans niet genoegsaam, om die kennisse van God en sijnen wille te geven die ter saligheid van noden is; so als dat boven breder is geseid / en daarom hier niets by te doen.

III. ARTYKEL.

Van Gods beſchreven Woord.

2 *Petr.* 1: 19, 20, 21.

Wy hebben het profetiſch Woord, het welk ſeer vaſt is: ende gy doet wel, dat gy daar acht op hebt, als op een licht ſchynende in ene duyſtere plaatſe; tot dat de dagh aanlichte, en de morgenſterre opga in uwe herten. Dit eerſt weetende, dat geen profezye der Schrift is van eigene uitlegginge. Want de Profezye en is voortyds niet voortgebraght door den wille eens menſchen: maar Gods heilige menſchen hebbenſe geſproken, gedreven zynde van Gods Geeſt.

DE kenneſſe die ieder menſche door 't verſtand hem ingeſchapen heeft van God / brengt ons tot daar toe / dat wy (als hier voor getoond is) niet en zijn te verontſchuldigen / is 't ſake dat wy hem ſo niet en eeren nochte dienen als 't behoort; en overſulx ook niet beloond en worden maar geſtraft. Doch aangeſien dat ons dit niet gelukkig maar rampſalig maakt; alſo de weereld door die wijsheid God niet heeft gekend, 1 Kor. 1: 21. of kennende niet heeft verheerlikt noch gedankt: Rom. 1: 21; ſo heeftet God behaagd / om 't ſchepſel niet onnutt of ſonder ſijnen dienſt en gunſt te laten zijn / een nader middel hem te kennen en te dienen aan de hand te geven. En dat is / boven 't gene hy van ſelf met ſijn verſtand uit het beſchouwen van de ſchepſelen beſluiten kan / hem woordelike onderrightinge te doen.

Dit is de eigentlike grond van 't kriſtelijk Gelove / voor ſo verre als 't de kennis en den dienſt die ons de Reden en Nature leert te boven gaat: van welken dan in onſe en de andere Belijdeniſſe of alleen / of breeder dan van 't ander word geſproken; ende hier beſonder in vijf volgende Artijkelen / na dat daar af den aanvang in 't voorgaande was gemaakt. Want daar geſeid is / dat ſich God veel klaarder en volkomeliker dan door de Natuur aan ons bekent maakt, door ſijn heilig ende godlijk Woord; ſo veel te weten / als ons in dit leven, tot ſijne eigene eere en tot onſe ſaligheid van noden is, Dit word vervolgens dan beveſtigd en verklaard: eerſt / door de godlikheid derſelve Schriften te bewijſen / in den derden; daarna deſelve boeken aan te wij=

wijsen die daar voor te houden zijn / in 't vierde; ten derden / 't aansien en gesagh derselven te bevestigen / in 't vijfde; met tegenstellinge van boeken die van sulke kraght en aansien niet en zijn / in 't sesde; en eindelik te tonen de volmaaktheid deser boeken / met verwerpinge van alles wat daar buiten of daar boven van de menschen word geleerd / en sulx te samen in den sevenden Artykel.

I.

D'Apostel Petrus sal ons hier den grond nu leggen tot het eerste / so wy sijne voorgestelde woorden insien met dat oogmerk dat hy voor heeft. En dat is / den kristenen de sekerheid der leere die hen was verkondigd / en waarin hy hen met desen brief versterken wilde / (gelijk hy seit op 't 12--5. Vs) in tegenstellinge van kostelik verdichte fabelen, so heidensche als joodsche / die sy te voren moghten aangehangen hebben / met weinig woorden aan te wijsen. Vs 16. Eerst was hy by hemself volkomelik versekerd / dat hy waarheid schreef; door 't gene hy daar af vernomen hadde op den berg / daar hy aanschouwer was geweest van 's Heeren majesteit. Vs 17/ 18. Doch die deselfde ondervindinge niet hadden / en waren daarom niet versteken van genoegsaam onderright. Dit hadden sy met hem gemeen: en seit hy daarom wy en gy, in aansien van 't profetisch Woord of Profezye; welker deugd en nuttigheid hy aan prijst / om deselve wel in acht te nemen. Vs 19/ 20/ 21.

I. Merkt eerst / wat noemt hy Profezye, Vs 21. Profezye der Schrift, Vs 20. en het profetisch Woord? Vs 19. In 't Griekseh is προφητεία *Profeteia* Voorsegginge, προφήτης *Profétees* Voorsegger; daar van is 't dat wy seggen Profetie en Profeet. So noemt de Schrift de openbaringen / van God onmiddelik aan sekere personen nu en dan gedaan / waar in hy aan de menschen iets besonderlijx te kennen gaf: waar onder veel was van toekomende dingen / welker voorkennisse het klaarst bewijs van godlikheid betoonde; waarom sy daar van / als 't voornaamste en verwonderlijxte / meest Profeten zijn genaamd. Daarom ook 't woord of rede die sy spraken een profetisch Woord; en voor so veel als het beschreven is / de Profetie van de Schrift, als ook van Paulus de profetische Schriften, Rom. 16: 16. zijn genoemd. Van dese is het dat hy nu sal seggen 't gene daar gemeld is / om het lesen van deselve aan te prijsen.

II. Sulx doet hy / door verklaren van den aart en afkomst deser Profetie; 't eerste in het 19. en het ander in het 20 en 21. Vs.

1. Den Aart der Profezye doet hy ons door hare sekerheid en nuttigheid verstaan.

(1.) De Sekerheid / daar in bestaande / dat sy 't hadden: en wat hadden sy daar aan? dit / dat het vast en bondig was.

A. Wy hebben (seit hy) het profetisch Woord. De Joden hadden dat van

van ouds / daar Petrus een van was. Gods woorden zijn hen toebetrowd: Rom. 3: 1. Psal. 147: 19/ 20. waar van sy kinderen (dat is so veel als leerlingen / 2 Kon. 2: 3/5/7. en 4: 4/ 38. en 6: 1.) van de Profeten zijn genaamd. Hand. 3: 25. 't Is dan ontrent gelijk als Moses ook geseid heeft: dit woord is seer naby u; in uwen monde ende in uw herte, om dat te doen. Deut. 30: 14. Nu Kristenen geworden zynde/ en ook so vele als'er uit de Heidenen noch by gekomen waren: behielden sy dat Woord / en sy genoten het te samen / tot hun verder onderwijs; als uit het volgende noch nader blijken sal.

B. Dat Woord/seit ons d'Apostel/is ook vaster βεβαιότερον, *bebaióteron*, dan eenig ander woord: dat is / na d'eigenschap der griekische tale / seer vast, gelijk het hier derhalven wel vertaald is. Die vastigheid is te verstaan / als Paulus mede seit / dat het woord door Gods boden (die hy te voren ook Profeten noemde / Heb. 1: 1.) tot hunne vaderen gesproken vast geweest is: in voegen / dat de overtredinge van 't selve strengelik gestraft is / Hebr. 2: 2. en de belofte daar in aan Gods volk gedaan ook vast geweest; Rom 4: 16. dat is te seggen / bondig en van onversettelike waarheid / die geen tegenseggen noch geen tegenstreven lijd. Sodanig is dan het profetisch Woord.

(2.) Daar uit moet volgen dese groote Nuttigheid / waarom d'Apostel sonderlinge reden heeft om hen dat aan te prijsen; gelijk hy vorder tot hen spreekt / gy doet wel dat gy daar op acht hebt. Beleefdelik erkent hy / dat sy van de quaadste Kristenen of Israëlijten niet en waren; alsu sy acht gaven op het Woord / gelyk als Lydia en die van Bereën. Hand. 16: 14. en 17: 10/ 11. Doch 't is een sonderlinge stijl dien hy gebruikt / om hen daar toe te overreden / en daar nevens nader te berighten. Hy seit / wat nuttigheid hen het gebruik der Profetie geven kan; en dan ook / hoe verre dat het strekken magh.

A. Sy hadden / seit hy / acht daar op / als een Licht, in ene duistere plaatse schijnende. Die duistere plaatse schijnt hy in de herten te betekenen: om dat hy 't vorder licht der Morgensterre daar ook wil doen opgaan / en ook degene die in 't duister wandelen de meeste achting geven op het licht. Daar is verduisterdheid in ons verstand / so als wy eerst geboren zijn; 't welk Paulus noemt den ouden mensche, indien gy op den draad van sijne reden acht geeft. Efes. 4: 11-- 22. Daar dan 't verstand des menschen niet aan toe kan komen / van wegen der duisternisse, Job. 37: 19. dat sal hy door dit licht der Profezye sien. So is de Profezye dan gelyk een Licht: so als ook David van Gods woord belijd / dat hy 't er aan bevonden heeft / en sich daar ook aan houden wil. Uw woord is ene lampe voor mijnen voet, ende een licht voor mijn pad. Psal. 119: 105. Dat licht schijnt in het duister / dat is / verlicht de ogen des verstands. Psal. 19: 9.

B. Doch Petrus wil niet seggen / dat het daar by blijven sal. Dat licht / so sy'er acht op geven / staat noch van groter licht gevolgd te wor-

worden; of immers nader by te komen. Want sy dat maar gebruiken tot den tyd toe dat de dagh aanlichte, en de morgensterre opga in derselver herten. Laat sien / wat hier de Dagh en wat de Morgensterre zy.

a. Daar is een Dagh van meerder licht voor 't gansche volk des Heeren: daar Paulus ook van spreekt / in vergelykinge van 't licht der kennisse en der genade van het niew Verbond met dat van 't oude / als van het meerder met het minder / dat daar by is als de nacht. Rom. 13: 12. Te weten / onder Israël sodanig / dat nochtans daar enig licht in scheen / gelyk als van de Maan of Sterren in de nacht: maar in het Heidendom was 't louter duisternis geweest / daar 't licht van dat profetisch Woord ontbrak. Efes. 5: 8. en 4: 17/ 18. waar van ook over Heb. 10: 25. pag. 14. iets geseit is; als mede / dat de dagh des niewen Testaments allenxkens ryst. Dus gaat het ook met ieder mensch of kerk in dese of gene plaats besonder toe; en kan d'Apostel hier so wel van 't een als van het ander zyn verstaan.

b. De Morgensterre, in 't Griekisch φωσφόρος, *Fosfóros*, en in 't Latyn *Lucifer*, dat is Lichtbrenger of Lanteerndrager: so word genaamd een van de seven diemen noemt Planeten, en by de Sterrekundigen den naam van Venus draagt. En dat so langen tyd van 't jaar als sy de Sonne 's avonds niet en volgt / maar 's morgens voorgaat; en sy voor hem rysende / den dagh vast mede brengt. Daar by word eens de koning van Assyrien / om synen glans van heerschappye / vergeleken. Jes. 14: 12. Maar anders past sich Christus desen name toe: niet wel als hier / φωσφόρος; maar met twee woorden / ἀστὴρ ὀρθρινὸς, *asteer orthrinòs* Sterre van den Morgen. Openb. 22: 16. In desen aansien seit ook Paulus / dat Christus over u sal lichten, so gy ontwaakt van geesteliken slaap. Efes. 5: 14. Dat licht / daar mede hy ons door syn Woord en Geest beschynt / word ook genaamd de Morgensterre, ἀστὴρ πρωϊνὸς *asteer proinòs*. Openb. 2: 28. Waar uit men sien magh / dat de Morgensterre hier te seggen is een helder licht / dat op een minder volgt / en van een meerder staat gevolgd te worden.

Waar toch? Hy seit / in uwe herten. Wat dit te seggen zy / dat sal ons Paulus best verklaren / als hy seit: God die gesegd heeft, dat het licht uit de duisternisse soude schynen, is de gene die in onse herten heeft geschenen, tot verlichtinge der kennisse van Gods heerlikheid in 't aangesight van Jesus Christus. 2 Kor. 4: 6. Hy spreekt daar niet als kristen / maar als een Apostel; na al 't gene dat de tsamenhang der rede daar bewyst. Hoewel ik dan niet wil verwerpen / so 't hier iemant op de gansche kerk en elk gelovige wil passen; 't schynt echter dat hy seggen wil: gebruikt gy dat profetisch Woord / tot dat gy self van God / gelyk als sy / verlicht sult worden; en 't licht dat hen beschenen heeft u ook beschynende / gy alle van den Heere moogt ge-

leerd zijn / en so profeteeren. Jes. 54: 13. Joh. 6: 46. Joël. 2: 28. Hand. 2: 17/18. 1 Kor. 14: 1.

2. Nu volgt / hoe hy 't profetisch Woord verheft / in aansien van des selven herkomst / niet van menschen maar van God. Dit leert hy tweesins; op het 20 en 21. Vs: eerst seggende / dat het verstand der selve Schriften van geen menschen zy te halen / op het 20; en dan tot nadere verklaringe / en so met eenen tot bevestiginge / van wat herkomst datse zijn / op 't 21. Vs.

(1.) Het eerste seit hy als ten hoogsten nodig om te weten; dit eerst wetende: want sonder dat en sal men 't ander so niet achten / so als hy leert datmen behoort te doen. Maar die dat weet het gene hy nu seggen sal / dien sal hy sonder moeite tot eerbiedigheid en achtinge van dese Schriften doen verstaan. Het gene sy dan weten moesten was / dat geene Profezy der Schrift is van eigene ἐπίλυσις *epilysis*, uitlegginge, of oplossinge. Dat is te seggen: de Profeten wisten self niet op te lossen de verborgentheden die sy openbaarden door hunne eigene uitvindinge; maar moesten d'uitkomst aan den tijd bevelen. Of; 't was hun eigen niet / of uit hen self / dat sy oplossinge van veel verborgene dingen gaven diemen hen quam vragen. Wat dan?

(2.) Dat sal nu 't ander zijn; waar in hy ons de reghte herkomst van de Profezyen aanwijst / tot bewijs van 't gene daar gesegd is: eerst toonende / van waar deselve niet en zy; en dan / van waar.

A. Het eerste: Want de Profetie der Schrift en is voortyds niet voortgebraght door den wille eens menschen. 't Hing niet aan 's menschen wille om te profeteeren. Wanneer daar vele leeraars tsamen waren / en ieder een derselven sich gewillig toonde / om de voorgestelde vragen op te lossen: so en konde 't echter niemant anders doen / dan hy tot welken 't woord des Heeren dan geschiedde. Zach. 7: 4. Als Daniel eens met sijn vieren bad / om d'oplossinge van 's Konings droom te mogen weten; so wierd deselve hem alleen geopenbaard. Dan. 2: 17/ 18/ 19. En Habbakuk stond op de wacht, en hield wacht; om te sien, wat God in hem soude spreken, en wat antwoord of oplossinge hy geven soude. Habb. 2: 1. Ja 't is aan Bileam en Jonas wel gebleken / dat sy beide (alhoewel uit ongelijke oorsaak) profeteerden tegen hunnen wille. Num. 22. en 23. Jon. 2. Wat seg ik van die twee? Self Moses / prinse der Profeten / quam daar noode aan: Want / send toch Heere, seit hy / wien gy send; maar send my niet. Exod. 4: 13. Hoe souden sy dan uit hun eigen hebben konnen antwoord geven / van het gene dat hun eigen niet en was?

B. Hoe dan? Gods heilige mannen (want so wierden de Profeten om die reden veel genaamd) hebbense gesproken, door Gods Geest gedreven zynde. Merkt / wat voor mannen dese Schrijvers waren / en hoese tot dit schrijven zijn gebraght.

a. Gods menschen weren 't / so als eertijds by Gods volk genoemd ge-

geweest zijn die van God tot hunder onderrightinge gesonden waren / 1 Tim. 6: 11. en 2 Tim. 3: 17. en so wel 70 maal Gods mannen in 't oud Testament. So dan wel menschen aan henself als andere / 't welk hen de Heere doet gedenken met den naam van menschen kind, als hy hen aanspreekt. Ezech. 2: 3 / 4 / 5. ens. Maar als Gods menschen echter onderscheiden / en in dien sin Heilig; so als hen d'Apostel hier met nadruk noemt.

b. Die dan van God tot sijnen dienst also geheiligd waren / dien paste 't ook / dat sy door sijnen Geest, (dat is / door syne kraght / Mich. 3: 8. Hand. 2: 8.) φερόμενοι, *ferómenoi*, gedreven wierden om te spreken. Dit woord wel 64. maal in 't niewe Testament gebruikt / word hier en Hand. 2: 2. en nergens meer aldus / vertaald. Daar staat πνοὴ, geblaas. dat is een wind / dewelke was βιαίας *biaias*, sterk, geweldig, kraghtig: en die φερομένη, gedragen, gedreven; of dryvende. gelijk het selfde woord vertaald is / Hand. 27: 15 / 17. sy gaven 't op / sy streken 't zeil / en dreven henen / gelijkmen seit / als voor Gods weer ende wind. Hier nu dan de Profeten van Gods Geest gelijk als enen wind gedreven zijnde / en hadden selve niet met al te seggen; gelijk een schip sich niet beweegt / maar word bewogen van den wind en stroom / en luistert niet na 't roer van eigen oordeel / wille of begrijp. Hierom seit Paulus / dat de Schrift is / met een woord / θεόπνευστος, *theópneustos*, als ofmen seide / godgeblasen, dat is / van God ingegeven, ingeblasen. Want ook de werkinge van Godes Geest en kraght op 's menschen geest dus by den drift des winds / als een geblaas / wel vergeleken word. Joh. 3: 8.

So volgt dan / dat de woorden der Profeten / Gods / en niet hunne eigene woorden waren; (gelijk als Paulus ook van sijnen dienst is sprekende. 1 Thess. 2: 13.) en dat Gods heiligen Geest door de Profeten sprak. Hand. 28: 25. Hebr. 3: 7. en 9: 8. en 10: 15. Waar mede dan d'Apostel kraghtiglik bevestigd heeft / dat voor de kristenen aan welken hy doe schreef niet beter was te doen / als acht te geven op 't profetisch Woord / om wijs te worden tot de saligheid / die in den Heere Christus Jesus is; gelijk als Paulus mede van deselfde Schriften spreekt. 2 Tim. 3: 15.

II.

D'Apostel heeft nu al so veel voor af geseid / dat wy op die Artijkel niet veel meer behoeven; 't welk voor een deel ook uit sijne eigene woorden is by een gesteld. Behalven dat / so sullen volgende Artijkelen noch seggen 't gene anders hier ter leeringe uit Petrus woorden dienen moeste: waarom wy dan hier maar behoeven kort te zijn / en die vijf Lessen / over even veel Artijkelen / in hunne tsamenstellinge voor eene nemende; ons niet bekommeren / om ieder van deselve in volkomene gedaante ener welgevoegde Predikatie den Leser op te wijsen.

Voor af is echter noch wat aan te merken op t' voorgaande Artijkel/ daar op't einde woord geseid/ter inleidinge tot alles wat in vijf Artijkelen daar na verklaard sal worden: dat God hem selven ons noch klaarder en volkomeliker dan door de Nature geeft te kennen, door sijn heilig ende godlijk Woord. Dit wel: veel klaarder en volkomeliker, so veel als ook al in't begin van desen is gesegd/en voorts geseid sal worden; waarom dat woord ook heilig ende godlijk word genaamd. Maar dan is noch te weten, dat die klaarheid en volkomenheid sich verder niet en strekt / dan tot so veel als ons van noden is in desen leven, tot sijner eere en der sijnen saligheid. De Schrift en geeft'et self niet breeder op. Daar blijft noch veel verborgen / dat ons God niet openbaart. Deut. 29: 29. Wy kennen en wy profeteeren maar ten deele; 't volmaakte sal hier na eerst komen: 1 Kor. 13: 9/ 10. en wy selve weten noch niet / hoe het na dit leven met ons wesen sal / als dat het alles overvloedig wel sal zijn; hoe ende wat / dat sal de dagh eerst openbaren als het komt. 1 Joh. 3: 2. Maar om den mensche wijs te maken ter Saligheid, hoe die door Christus te bekomen zy / daar toe is 't dat de Schrift ons dienen moet. 2 Tim. 3: 15/ 15. So dan / al die verlichtinge tot kennisse, die ons daar in gegeven word / is tot Gods Heerlikheid: 2 Kor. 4: 6. en t'onser saligheid; om dat het is om sijne deugden te verkondigen, die ons door 't woord der Profetie heeft geroepen tot sijn wonderbaarlijk licht. 1 Pet. 2: 1.

Waar uit dan wel te sien is / dat men in die dingen niet moet wijs zijn boven 't gene dat geschreven is: Want dat is boven 't gene men behoort wijs te zijn. 1 Kor. 4: 6. Rom. 12: 3. Waar tegen sich nochtans de meeste menschen hedendaags verlopen: wanneer sy veel van dingen seggen / daar de Schrift geheel van swijgt ; of 't gene maar van verre en als in 't voorby gaan word geseid / met veel versekerdheid voor andere stukken / die sich door de gansche Schrift vertoonen / aandringen / als van 't uiterste gewighte / daar de saligheid aan hangt. En dat zijn dingen / daar men niet al over duisend / maar nu noch voor honderd / ja voor vijftig jaren in de kerk noch niet van wist te spreken; en des niettemin de Leere des Geloofs volkomen hadde / so veel als ons ter saligheid van node was. Wat dit voor dingen zijn / dat sal hier na by 't een en ander stuk / dat ons in volgende Artijkelen ontmoeten sal / noch wel te passe komen: genoegh voor eerst / dat ik hier die vermaninge voor af magh doen / om desen grond / eens wel gelegd in dit Artijkel / by 't ondersoek der volgenden altijd in acht te houden.

Nu laat ons kortelik besien / wat dit Artijkel seit. Het eerste deel is van de herkomst / en het ander van de weerdigheid van het profetisch Woord.

I. Desselven Herkomst word ons aangewesen eerst aangaande 't spreken / en daarna het schrijven van Gods Woord.

1. Aangaande 't eerste / word daar in geseid het gene wy daar Petrus hebben horen seggen; ende met ontrent de selfde woorden. Wy belyden, dat dit Woord Gods niet en is gesonden nochte voortgebraght door menscheliken wille: maar dat Gods heilige mannen dat gesproken hebben, gedreven zynde door den heiligen Geest; gelijk den heiligen Petrus seght. Hier over valt dan ter verklaringe niet meer te seggen/ na dat het eens geseid is: dan alleen misschien/ dat ons de Schrift ook elders leert / op welke wijse dat Gods Geest door die mannen sprak. Te weten / dat sulx meest door middel van de sinnen / in- of uitwendig; of ook onmiddelik aan hun verstand vertoond is: en 't selve van de sekerheid van goddelijk te zijn ten klaarsten overtuigd. Sy sagen / of sy hoorden iets; of wel meest sagense en hoorden tsamen; het zy in slaap en droom / of wakende. Doch altyd word dat niet gemeld / maar uit besondere beschryvingen met veel omstandigheid verstaan / wat insgelijx van d'andere openbaringen / daar dat niet by en is / te denken zy. Want / om van die Profeten daar wy schrift van hebben maar te spreken; in deselven is te merken / dat van weinigen verhaald zijn de Gesighten in de welken hen die openbaringen geschied zijn. Het boek van Daniël is vol gesighten: Ezechiël begint en eindigt; so als Zacharias ook begint / en Amos eindigt/ met Gesighten. Van Jesaias en van Jeremias worden in so grote boeken niet meer dan in elk maar een Gesight uitdrukkelik verhaald: te weten / Jes. 6: 1 -- 8. en Jerem. 24: 1 -- 4. waar by men stellen magh het gene Jerem. 1: 11/ 12/ 13. word gemeld. En echter telt men volgens de onderscheidinge der Joden in den laatsten 17. en in den eersten 36. Profezyen. In geen van de elf andere Profeten vindmen een Gesight beschreven; uitgesonderd dat also verstaan word het verhaal met welk Hoseas sijne profeteeringe begint: nochtans is daarom al het ander buiten diergelijk gesighte niet geweest; als blijkt uit plaatsen daar Gesighte word genoemd / en geen geschiedenis van het gesighte word verhaald. Jes. 1: 1. en 2: 1. en 13: 1. en 21: 6. Habb. 1: 1. en 2: 1. En buiten dat is het genoegh geseid / het gene sy gedurig seggen / dat tot hen het Woord des Heeren zy geschied. Dan 't was van allen de volmaaktste wijse / so als God met Moses sprak: 't welk by gelijkenis geseid word / dat hy de gelijkenis des Heeren sagh; hoewel daar geen gelijkenis van God en is. Maar God deed hem onmiddelik verstaan het gene hy wilde: al even eens / als iemant spreekt met sijnen vriend; niet door bewijs van brief of bode / maar van mond tot mond. Num. 12: 8. Men magh de waarheid van mijn seggen uit ontelbare getuigenissen der Schrifture sien.

2. Dus verre strekten Gods besondere openbaringen / en 't mondeling verhaal der selven aan elx huisgesin en nageslaghte / voor een onbeschreven Woord: waar van ook wel waarschijnelik verschei-

dene aantekeningen in geschrift gemaakt zijn / en bewaard. Nu volgt dan Gods beschreven Woord, gelijk 't Artijkel verder segt: dat God daarna, door ene sonderlinge sorge, die hy draagt voor ons en onse saligheid, aan sijne knechten de Profeten en Apostelen geboden heeft, sijn geopenbaarde Woord by geschrifte te stellen: en hy heeft self met sijnen vinger de twee tafelen der Wett geschreven. Hier word geseid / dat Gods Woord door sijnen last / en ook door sijn exempel is in schrift gebraght.

(1.) Belangende den last tot schrijven is het waar / dat God / wanneer sich niet alleen het menschelijk geslaght vermeerderde; maar ook insonderheid dat eene huisgesin van Abraham afkomstig / door de linie van Jakob / die genaamd was Israël, tot een seer talrijk volk gewassen was: het onderhouden sijner wetten / hen van tijd tot tijd geopenbaard / door middel van geschrift gevestigd heeft. Niet / dat de last van schrijven overal uitdrukkelik daar by gesteld is: want het maar somtijds voorkomt / dat God iet besonders heeft belast te schrijven; als / Ex. 17: 14. en 34: 27. Deut. 31: 19. Jes. 8: 1. en 30: 8. Jer. 30: 2. en 36: 2. Ezech. 43: 11. Hab. 2: 2. Openb. 2: 1/8/12/18. en 3: 1/7/14. en 14: 13. en 19: 9. en 21: 5. Maar dat een geheel boek door Gods uitgedrukt bevel geschreven is / bevindenwe niet dan van Moses Wetboek; Deut. 27: 3/8. en Joannes Openbaringe 1: 11/19. doch die ook de eenigste geweest is wien eens iet uitdrukkelik verboden wierd te schrijven. Op. 10: 4. Maar anders vindenwe / dat van d'Apostelen verscheidene voordachtelik geschreven hebben hunne leeringen / die sy van God ontfangen hadden voor 't gemeen belang der kerken. Luk. 1: 3. Joh. 20: 31/32. 2 Pet. 3: 1. 1 Joh. 2: 1/7/8/12/13/14/21/26. en 5: 13. Hoewel ons meer ontmoet het gene in besondere gelegentheid / en tot een sonderling gebruik van d'eene of andere gemeinte of persoon geschreven is; gelijkmen siet Hand. 15: 23. en 18: 27. Rom: 15: 15. 1 Kor. 4: 14. en 5: 9/11. en 9: 15. 2 Kor. 1: 13. en 2: 3/4/9. en 7: 12. en 9: 1. en 13: 2/10. Gal. 1: 20. en 6: 11. Filip. 3: 1. 1 Tim. 3: 14. besonder uit den Brief aan Filemom / waar af de oorsaak ook voor aan staat uitgedrukt. Daaromme lieten sy ook wel te schrijven 't gene die gemeinten of personen niet besonder nodig scheen. 1 Thes. 4: 9. en 5: 1. Des niettemin so stond dit vast / het gene Paulus eenmaal seit: dat al het gene sy ooit schreven des Heeren geboden zijn. 1 Kor 14: 37. Want die van Thessalonika daarom geprezen wierden / dat sy het gene van d'Apostelen gesproken of geschreven wierd / niet als der menschen, maar als Godes Woord ontvingen / en dat het waarlik ook so was. Thess. 2: 13. So datmen magh besluiten / wanneer dit eenmaal vast gesteld is / (als in 't vervolg geschieden sal) dat sy gesproken hebben door Gods geest: sy dan ook anders niet geschreven hebben dan gedreven zijnde van den selfden Geest.

(2.) En waarom soudenwe dit ook in twijfel trekken? nadien God self

selfde Wet der 10. Geboden in twee steenen Tafelen geschreven heeft: dat is / door enkel goddelike kraght / de letters / daar die in te lesen is / in die twee steene Tafels ingedrukt: word derhalven by gelykenis genaamd Gods vinger, en ook Gods geschrifte. Exod. 24: 12. en 34: 1/28. Deut. 4: 13. en 5: 22. en 10: 2/4. Gods vinger is Gods kraght. Exod. 8: 19. Luk. 11: 20. vergeleken met Matt. 12: 28.

2. Uit al 't voorgaande blijkt dan / dat het door Gods sonderling bestuur is by gekomen / dat die Boeken / die wy noemen de Schrifture / tot behoudenis der waarheid van de Leere / die tot saligheid der menschen door Gods Geest is ingegeven / aan die mannen die deselve eerst verkondigd hebben; eertijds in geschrifte zijn gebraght / en tot op desen tijd bewaard. Hierom is 't datwe sulke Schriften noemen heilige en goddelike Schriften. 't Woord goddelike heeft so geen verklaringe van noden/also de reden daar van uit sich self bekend is. En heilig heten mede dese schriften volgens de verklaringe nu flus gegeven / om dat die geheiligd / dat is / afgesonderd en geschikt zijn tot een goddelijk gebruik: also het gene godlyk is moet heilig zijn / om dat God heilig is / in sulken sin / dat hy door d'uiterste volmaaktheid van sijn wesen van het schepsel op oneindelike wijse onderscheiden is. Om dese weerdigheid is 't datmen alle dese Boeken der Schrifture in een Boek betrokken / al van oude tijden af in 't Grieksch Τὰ βίβλια ta Biblia, dat is / de Boeken noemt waar van men nu in 't Duitsch den Bybel seit; als willende te kennen geven / dat alle boeken by die goddelike schriften niet met allen / en dit eigentlik de Boeken zijn / daar 't kristendom sich aan gelegen laat.

III.

Also dit en de vier naastvolgende Artykelen aan een verknocht zijn / sprekende te samen van het selfde hoofdstuk / namelik de heilige Schrifture: so sal ik de toepassinge maar sparen tot het einde van den VII. Artykel; dan hier alleenlik tot besluit iet seggen / om den Leser / uit het gene hier geseid is / tot meer aandaght nopende den inhoud der vier volgende Artykelen wat op te merken.

De Schrift moet heilig heten in alsulken sin als sy dat woord self heeft gebruikt. Dat is / van 't gene dat desselfden aarts is / afgescheiden tot een sonderling gebruik: of iemant in 't besonder toegeeigend / het gene sonder die toeeigening gemeen was; en tot alles even na als 't ander dat van eenerleyen aart / en op die wijse niet geheiligd is. Die boeken dan by ons genaamd de heilige Schrifture, zyn op die wijse ook van God en van derselver schryveren geschikt tot leeringe, tot wederlegginge, tot verbeteringe, tot onderwysinge die in de reghtvaardigheid is; 2 Tim. 3: 16. en mogen tot geen saken die van andere nature zijn misbruikt / of iet dat tot de menschelike weetenschap behoort daar uitbewesen worden. Sy sondigen ook tegen dese heiligheid / die hunne eigene driften en uitregelige hertstoghten met woorden van de

heilige

heilige Schrifture uitsetten / en tot schendinge van hunne medekristenen misbruiken. De godlikheid der selven woord met een geschonden / als Gods Naam onteerd word; door een misbruik syner Schriften en der woorden die daar in geheiligd zyn: al eveneens of God sich met sijn Woord na onse passien moest schikken / of t'eenemaal sodanig zijn als wy. Psal. 50: 21. En droevig is het / so dit meest van dien geschied / denwelken dese heilige en goddelike boeken in 't besonder toebetrowd zijn / om deselve uit te leggen en den leerling toe te passen: als of sy die alleen verstonden / of verklaren en gebruiken mogten na believen; gelijk als mannen die Gods Woord in erfpaght hebben / daar niemant deel aan heeft / of moet het van hen overnemen / in sulken sin als sy 't verstaan. Tot desen seit d'Apostel: Is Gods Woord van u uitgegaan; of is het tot u alleen gekomen? 1 Kor. 14: 35. Is 't Gods / en niet der menschen woord: wat maakt sich daar een sondig mensche meester af / als of 't sijn eigen ware?

Met wat eerbiedigheid behoordemen dan niet die heilige en goddelike Schriften te behandelen? deselve wel naauwkeurig onderscheidende van al wat menschelijk daar tegen over / of daar nevens staat? dat is van 't gene door Vertaalders of Uitleggers in den sin veranderd/of ook door redeneeringe daar uit getrokken/ ofte door gewoonte en overleveringe / na menschelijk bedunken / dus of so verstaan: en op die wijse dan Gods eigen Woord niet is. Doch hier van sullenwe op't einde van dit alles breeder spreken: eerst wetende / dat dese Schriften niet en zijn van eigene uitlegginge der menschen / die ook van geene menschen afgekomen zijn. Daaromme past het ons deselve dies te neerstiger te ondersoeken; indienwe 't eewig leven daar in willen vinden. Joh. 5: 39. Hoe dat te doen zy sullenwe hier na besien: dit ondertusschen wenschende / dat wy deselve leesende en wel bewarende; ook door de selve mogen salig zijn. Dat zy alsso: Amen.

Dit hoofdstuk van de heilige Schrifture in vijf onderscheidene Artykelen begrepen zijnde: so sal de Vergelykinge met d'andere Belydenissen best op 't einde van die alle passen; daar wy die dan ook toe sparen.

IV. ARTY-

IV. ARTYKEL.

Van de Kanonyke Boeken der H. Schrifture.

2 Pet. 3 : 2.

Op dat gy gedachtig zijt aan de woorden die van de heilige Profeten te voren gesproken zijn, ende aan ons gebod die des Heeren en Saligmakers Apostelen zijn.

INdien twee onveranderlike dingen, in welken het onmogelijk is dat God liege, te weten sijne eigene geloofweerdigheid met bygevoegden eed; genoegsaam overvloedig zijn / om ene sterke vertroostinge te geven; so moet het immers waar zijn / dat wy door de Schrift volkomene vertroostinge genieten / om onse hope vast te houden. Hebr. 6: 18. Rom. 15: 4. Indien dan ook Gods Woord daar door te vaster is, om dat het is 't Profetisch woord, dat maar een nachtlicht heeft verstrekt doe't noch alleen was: so moet deselve ons noch vaster maken / wanneer de dagh daar op gevolgd / ons al het self de dat doe in de nacht geschemerd heeft / veel klaarder toont, door middel van het Apostolisch woord, dat van den selfden Geest is ingegeven door welken de Profeten ook gesproken hebben. Heeft God een ding maar eens gesproken, het moet wel waar zijn; en het gene tweemaal is gehoord, dat is dan dubbeld waar. Psal. 62: 12. Sodanig zijn de Schriften der Profeten en Apostelen / die ons deselfde hope onser saligheid verkondigen; die ons tot sulken einde ook zijn voorgedragen: de eerste in de naastverhandelde / en beide tsamen in de tegenwoordige vermaninge des heiligen Apostels; die hier nu na het einde toe van desen Brief so wel geplaatst is / als de eerste op 't begin gepast heeft / daar hy 't selfde wit beoogde dat hy hier te kennen geeft. Want het was daar / om sijne Kristen Joden op te wekken door vermaninge, Vs 13: en so betuigt hy hier / dat sijne beide Brieven daar toe zijn geschreven / dat hy ons gemoed, indien het maar opreght is / door vermaninge opwekken moghte.

Wat ons belangt / het moet ons insgelijx vermanen; of wy souden dese woorden niet gebruiken tot dat einde daar se toe geschreven zijn / om dese hope vast te houden / die alleenlik uit die heilige en goddelike Schriften moet getrokken worden: indien we maar te voren weten welke dat de reghte zijn / om geene menschelike Boeken in de plaats van goddelike / of daar nevens / aan te nemen; en met een de vastigheid derselver / om

daar op te mogen steunen met gewisse hope / neffens de volmaaktheid om'er alles in te hebben wat tot steunsel van die hope nodig is. Het eerste word in't IV. en VI. Artykel / het ander in het V. en het laatste in den sevenden verklaard.

Hier staat ons dan naawkeurig te besien / wat dit voor Boeken zijn / die ons van goddelike mannen / als Profeten en Apostelen / zijn toegekomen; so datwe die nu hebben: om te weten watwe hebben / en op welke Schriften datmen sulken acht moet geven, als den woorden der Profeten en Apostelen des Heeren toebehoort. So laat ons dan de woorden des Apostels overwegen; deselve op 't Register van de Boeken in het IV. Artykel passen; en dan voorts betoonen / wat bericht daar uit tot die voorseide hope onser saligheid te halen zy.

I.

D' Apostel / als gesegd is / wijst met dese woorden 't oogmerk aan / waarom het hem in beide Brieven zy te doen geweest. Dat was / om een opreght gemoed, door veelerleye vermaninge opgewekt / te doen gedenken aan de woorden der Profeten en Apostelen; en so met een te wapenen op allerley gevaar van spotternye / die men dreef met dese hope en vertroostinge ter saligheid / die uit gemelde Schriften word gehaald. Dit toont het eerste Vs. met het geheel verbolg der rede van het 3. Vs/en voorts ten einde toe; gelijk een neerstig en aandachtig Leser self kan sien. Nu / als hy wil dat wy aan sekere lessen der Profeten en Apostelen gedachtig zijn; so geeft hy ons te doen verstaan / dat wy besien / wat woorden en geboden 't zijn / daar hy van spreekt / en hoe hy wil datmen daar aan gedachtig zy.

I. Hy spreekt van tweederleye Schrijvers / en so ook van tweederleye Schriften / der Profeten en Apostelen; gelijk als Paulus mede / dat de Kerk / dat is gemeinte der gelovigen / gebowd is op den grondslagh der Apostelen en der Profeten. Efes. 2: 20. Dit zijn de Schrijvers; en der selver Schriften noemt hy woorden der Profeten / en geboden der Apostelen: om dat met onderscheid dan aan te merken / so laat ons 't een na 't andere besien.

1. Profeten en Apostelen: derselver eersten zijn ter naastvoorgaande lesse / na vereisch der woorden des Apostels / die wy onder handen hadden / al verklaard. Apostelen, Ἀπόστολοι *Apostoloj* (gelijk ἀπόστολος *Apostolos* Apostel) is te seggen Afgesondene: en 't word hier by geseid / van wien; de Apostelen des Heeren en Saligmakers. Die Heer en Saligmaker ons genoeg bekend uit vorige onderwijsinge / eer wy 't verklaren der Belijdenisse ondernomen hadden; behoeft ook hier niet nader aangewesen noch beschreven / om te weten dat hy spreekt van Jesus Christus: wiens Persoon / en Amt en Staat hier na besonderlik noch staan verklaard te worden in den XVIII. XIX. en XXI. Artykel; waar toe wy dit dan sparen sullen.

Wy stellen hier dan voor bekend / dat dese Afgesondenen sodanig zijn van onses Heeren en Saligmakers wege / van welken sy ook na den stijl van Paulus πρεσβεύουσι, *presbeuousi*, Gesanten zijn. 2 Kor. 5: 20. Geen blote Boden, als wel eer te voren; מלאכים *Mal-achym*, ἄγγελοι *Angeloi*, 't welk meestentijd in Duitsch luid Engelen: soo wierden de Profeten ook genaamd. 2 Kron. 36: 15/ 16. Maar dese hier en overal Apostelen, 't welk in 't gemeen gebruik der grieksche sprake zijn sodanige / die met gesagh tot een of ander hoog bewind gesonden zijn: 't welk ook te kennen word gegeven daar d'Euangelisten seggen / dat de Heere en Saligmaker hen by't senden maght gaf, Matt. 10: 1. Mar. 3: 14/ 15. Luk. 9: 1/ 2. en daar over self ook met dien name van Apostelen vereerde; so als Lukas in't besonder meld. 6: 13. En mogelik is dit de reden/ dat de tsamenstellinge der woorden/ als met voordacht / hier tweevoudig is te merken: alſo d'Apostel segt van woord tot woord / so als't in't Grieksch is luidende/ ons der Apostelen gebod, des Heeren en Saligmakers; so dat het woord gebod, als tusschen beide staande / so wel met dat van Heer en Saligmaker, als van Apostelen; en wederom so wel by 't naastvoorgaande / 't welk is het gebod', als by het verdst afstaande namelik Apostelen gevoegd kan worden. Gebod derhalven: eerst wel der Apostelen / van wien het wierd gesproken; maar ook des Heeren ende Saligmakers / van wien sy afgesonden waren / en also een goddelijk gebod.

2. Nu komt het daar toe / dat we letten op het gene van die beiden is / Profeten en Apostelen / daar aan hy wil dat wy gedachtig zijn. Doch laat ons hier niet doolen / dat we 't onderscheid der woorden voor noodsakelijk bewijs van onderscheidelike saken of der selver eigenschappen niet en nemen. Want den Profeten schrijft hy in den schijn maar woorden toe / en die van hen gesproken zijn; maar den Apostelen / daar hy self een af is / wel een gebod. Doch als wy denken / dat geboden ook met woorden zijn begrepen / en 't profetisch woord so vast is, als d' Apostel ons hier voor geleerd heeft / om dat sy door Gods geest gedreven zijn geweest: so is hun woord so wel Gods woord als der Apostelen gebod Gods woord is; en derhalven anders niet dan maar verwisseling van woorden / na vereisch van saken / so als hier bequamelijkst te pas quam om deselve aan te merken. Te weten / om de woorden der Profeten, als de gene die te voren al gesproken waren / en also van ouds bekend / als nu te voegen met die van d' Apostelen; daar hy self een van was / die dit hier schreef; en daarom ook seit / ons gebod. Dat woord dan van d' Apostelen / doe eerst daar by gekomen / was geen voorsegginge so seer van saken die noch te gebeuren stonden / als wel een ἐντολὴ *entolæ*, gebod, bevell, of lesse, daar in Gods volk wierd onderwesen van 't volbrengen der voorgaande Profezyen: om uit kraght van dese saligmakende genade, die nu allen menschen was verschenen, de godloosheid en de weereldsche begeerlikheden te versaken; en dan matiglik, reghtveerdiglik en heiliglik te le-

ven in de weereld. Tit. 2: 11/ 12. Want dat was ook van de Profeten so voorseid.

II. En hier aan isset dat hy daarom ook wil hebben datmen sal gedachtig zijn: niet blotelik onthoudende dat de Profeten dit of dat voor af gesproken, of d' Apostelen het een of't ander ons geboden hebben; maar om het een by't ander wel in acht te nemen. Want dit wil ons de Schrift betekenen/ wanneerse seit gedenkt, of zijt gedachtig; namelik dat gy 't in acht neemt/ en dat gene doet waar toe het u voorseid of voorgesteld/ geleerd/ en geboden is. So seide God/ gedenkt den Rustdag, hoe dat gy dien heiligt. Exod. 20: 8. Ende Moses/ wacht u dat gy den Heere uwen God niet en vergeet; waar in? dat gy niet soudet onderhouden sijne geboden, en so voorts. Deut. 8: 11. Behoudse dan en doetse; want dat sal uwe wijsheid ende uw verstand zijn. 4: 6. Deselve tale voerden de Profeten op den selfden sin: Gedenkt de Wet van Moses mijnen knecht, seit God. Mal. 4: 4. Als ook d' Apostelen des Heeren: gedenkt uwe voorgangeren, die u Gods woord gesproken hebben, volgt hun gelove na. Hebr. 13: 7. Nu/ dat is 't gene/ dat van self ook spreekt: daarom dit hier by latende/ laat ons tot het gebruik van desen overgaan.

II.

Dat sal voor eerst zijn in't verklaren van dit IV. lid onser Belijdenisse/ dat gegrond is in dit onderscheid der Schriften die voor goddelijk te houden zijn/ en in 't gemeen genaamd zijn Kanonyke, dat in 't Griekisch betekent regelmatig; en onderscheiden van de Apocryfe, so genaamd/ waar van wy op het VI Artykel nader sullen spreken. Die regelmatige dan/ die op 't einde des voorgaanden hoofdstuk heilig ende goddelijk genaamd zijn/ worden hier nu onderscheiden in manieren als gesegd word op 't begin van dit Artykel/ en daar na in order opgeteld.

I. De onderscheidinge bestaat in dese woorden: Wy vervatten de H. Schrifture in twee Boeken, des Ouden en des Niewen Testaments; welke zijn Kanonyke Boeken, daar niet tegen valt te seggen. Waar in behalven 't onderscheid der Boeken ook geseid word/ in wat achtinge die Boeken zijn; doch 't gene op den V. Artykel noch verklaard moet worden. Dat de Belijdenisse van twee Boeken spreekt/ uit welken het geheel/ dat wy den Bybel noemen/ is te saam gesteld: daar door zijn twee verscheidene *Volumina* of Rollen, so men heden noemt versamelingen van verscheidene stukken ofte schriften/ te verstaan; des Ouden en des Niewen Testaments. Het onderscheid van desen is gegrond in onsen voorgestelden Text; als onderscheidelik beveelende ons te gedenken aan de woorden der Profeten en Apostelen: alsoo de eerste/ so genaamd/ gelijkelik genaamd zijn Boeken van het Oude, en de laatste van het Niewe Testament. De reden van dat onderscheid/ (om hier een weinigh tot verklaringe voor af te seggen) is tweederley. Want nademaal dat God sijn Testament/ dat is bespreek van sijne beste goederen aan sijn besonder volk/ uit kraght van sijn

Verbond

Verbond met hen gemaakt / tweesings verklaard heeft ; eerst wat duister en van verre / en daar na veel klaarder van naby : so zijn die Boeken daar hy op de eerste wijse daar van spreekt / genaamd het Oude, en de andere / waar in de mensch navolgende de laatste wijse onderwesen word / het Niewe Testament. Ten anderen / so zijn ook d'eerste Boeken in dien tijd geschreven / als 't volk des Verbonds op d' eerste wijse onderwesen ; en God volgens 't selve onderwijs van hen ook is gediend geweest : maar dese laatsten in den tijd der laatste onderwijsinge en des diensies van 't Niew Testament. Van d'eerste magh alleen verstaan zijn / 't gene men so dikmaals in de laatsten leest / de Schriften of de Schrift : also de laatsten doe eerst zijn beschreven / en noodsakelijk te onderscheiden van de gene daar sy doe van spraken / als door af in wesen zijnde / en waar uit sy ook bevestigden het gene sy besonders leerden ; 't zy by monde / als in 't eerste / of / als namaals mede / in geschriften.

II. Nu worden dan de Boeken na malkander opgeteld ; eerst die van 't oude / en daarna van 't niewe Testament. Te weten dese (staat'er) worden in Gods Kerk , (dat is / het volk aan wien sich God besonder heeft geopenbaard / waar van het XXVII. art. spreekt) aldus gesteld. Want eerst een mensche door de Kerke komt tot kennisse van dese Boeken ; en derhalven is 't genoegh voor eerst / door haar te weten / welke 't zijn die sy voor goddelijke / en mitsdien voor kanonyke boeken houd : daarna moet ondersocht zijn of sy daar aan reght heeft / of met reden enige van dese boeken ingesloten / of ook andere heeft uitgesloten van dien Regel daar het volgende artijkel ons berigt van geven sal.

1. De boeken des ouden Testaments, in order hier vervolgens opgeteld / so als 't gebruik is by de Kristenen / zijn by de Joden al van oude tijden onderscheiden in de Wett en de Profeten , Matt. 11: 13. Luk. 16: 16. of in Moses ende de Profeten : vs 29 / 31. Hand. 26: 22. 't welk eenerley is / aangesien de Wett door Moses is gegeven. Joh. 1: 17. De Wett, of 't Wetboek so genaamd 1 Kron. 34: 14 / 15. Nehem. 8: 2 / 9. was 't hoofdwerk van de Schrift gedurende den tijd des ouden Testaments ; en de Profeten waren / die d'historie van 't volk dat na die Wet bestierd wierd / en de lessen daar toe dienende beschreven hebben. Daaromme wijsen de Profeten selve na de Wet. Jes. 8: 20. Mal. 4: 4. Dus verre volgen heden noch de Kristenen ook die verdeelinge der Joden : hoewel sy dat gebruik niet hebben van de Wet / als eertijds wesen moeste onder 't Oude Testament / en heden t'onreght by de Joden onderhouden word. Wy sullen dan de Boeken eerst in order noemen / en daar na in 't kort beschrijven.

(1.) De Boeken worden dan by ons aldus geteld en onderscheiden.

I. De Wet van Moses is beschreven in vijf Boeken , te weten / Genesis, Exodus , Leviticus , Numeri , en Deuteronomium II. Der andere Boeken tellen wy noch vier en dertig ; en die van driederleye slagh. 1. De twaalf eerste zijn Histori-boeken ; te weten / 't Boek van Josua , de Righ-

teren, Ruth, twee van Samuël, twee van de Koningen, twee der Kronyken, genaamd *Paralipomenon*, het eerste Boek van Esra, Nehemia, Esther, 2. De vijf middelste zijn Boeken van Leeringe of onderwijsinge / als Job, Davids Psalmen: drie Boeken van Salomon; namelik de Spreuken, de Prediker, en ’t Hoge Lied. 3. Noch seventien die wy besonder noemen de Profeten; in grooten en kleinen onderscheiden. (1.) De vier grote Profeten: Jesaias, Jeremias, [en sijne Klaagliederen die hier in de Belijdenis vergeten zijn.] Ezechiel en Daniel. Ende voorts (2.) De andere twaalf kleine Profeten; namelik Hoseas, Joël, Amos, Obadja, Jona, Micha, Nahum, Habbakuk, Zefanias, Haggaj, Zacharia, Maleachi. De Joden / alhoewel sy niet een van die Boeken uitlaten / noch daar by voegen: maken de verdeelinge nochtans gansch anders; en also / dat sy ’t getal op 22. Boeken passen / om met de Letters van hun A B C. gelijk te maken.

(2.) Nu laat ons ook een weinig van den inhoud deser Boeken spreken / die hier gesteld zijn na den tijd wanneer sy eerst geschreven / of de saken die daar in verhandeld staan gebeurd zijn / van ’t begin af tot aan ’t boek van Job; daarna is d’order en het onderscheid der saken mede / en voornamelik in acht genomen.

De WET beschreven in vijf boeken van dien hoogh-beroemden Moses / daarin is d’opkomst en de grondslagh van den Joodschen Staat / dies tijds alleen Gods uitverkoren volk / omstandiglik vertoond. Want Genesis, dat is geboorte, oorsprong, word ook wel het boek der scheppinge genaamd: om dat des Weerelds eerste opkomst uit een niet daar in verhaald word; en vervolgd met sulx als ’t volk daar hy Wetgever van gesteld was: van naby betrof tot op den tijd dat sy in staat gebraght zijn om een volk te worden / dat een eigen land bewoonde / hen van God gegeven; en navolgens sulke wetten / als in volgende vier boeken staan / bestierd te worden. Dit was ontrent 2300. of 2400. jaren na de Scheppinge; so langen tijd begrijpt den inhoud van dit I Boek. Het tweede is in ’t grieksch geheten Exodus, ’t welk Uitgang is te seggen: om dat de Uitgang der Israëlyten uit Egypten daar in ’t eerste deel omstandig is beschreven; ende voorts verscheidene voorname wetten / rakende de Reght- en Godsdienst plegingen in ’t ander deel zijn bygesteld. Bykans de 150. jaren duurden de geschiedenissen van dit boek &c. Het derde word in ’t Grieksch genaamd Leviticus, om dat het der Levyten dienst / het Priesterdom en d’Offerhanden meest betreft. Het vierde Numeri, Getallen, of ook *Liber Numerorum*, ’t Boek der Tellingen geheten in ’t Latijn om dat het in ’t begin spreekt van de tellinge der manschap in het volk van Israël / bequaam ten oorlog / ofte tot den kerkeliken-dienst. De Joden noemen ’t במדבר *Bammidbaar*, in de Woestijne: daar de Historien gebeurd zijn / en de Wetten uitgesproken / die daar in beschreven staan. Deuteronomion een grieksche naam / so veel geseid als Wetverhaal, bestaat in ’t wederhalen van verscheidene Wetten en geschiedenissen / der drie naastvoorgaan=

voorgaande Boeken; doch vermeerderd met een groter aantal niewe Wetten / en geeindigd met vermaningen / bedreigingen en segeningen / die besloten worden met den dood van Moses. De tijd van die drie laatste Boeken is niet meer dan 40. jaren.

D' HISTORI-BOEKEN, zijn de gene die d' Historie van Israël beschrijven / van den dood haars eersten opperhoofds en gronder van derselver Staat en Kerkbestier / tot op de overheersinge der selven door de Koningrijken van Assyrien en Babylonien / ontrent den tijd van 900. Jaren lang. Het Boek van JOSUA, die Moses volgde in 't bestier des Joodschen volks / beschrijft de loffelike oorlogsdaden van dien held / by 't inneemen van 't beloofde Land: daarna desselfs verdeelinge / na 't onderbrengen en verdelgen van de volkeren die daar 't besit af hadden / welke God verworpen hadde om het Israël te geven. Het Boek der Righteren, of JUDICUM (dus in 't Latijn genaamd) verhaalt den staat des joodschen volks / gedurende dien tijd dat sy het Land bewoonden sonder Koning; van Josua tot na aan 't einde van den Righter staat / ontrent 300. jaren tijds. Het Boek van RUTH behelst maar eene historie / ten tyde van de Righteren gebeurd / belangende die vrouw also genaamd: om aan te wijsen / hoe sy uit het Heidendom door huwelijk aan Israël gekomen / en voorts door haar 't geslaght van David is gesticht.

De staat des joodschen volx verandert met de Boeken die men noemt van SAMUEL, om dat het eerste van desselfs geschiedenis begint / en 't ander de Historien daar aangeheght vervolgt. Doch sy beschrijven ons de opkomst van den koningliken staat in Israël; na Eli / die met eene Priester / en Samuel / die ook Profeet was; laatste Righteren des volx. Daarna 't rijk van Saul den eerste Koning / die van God verworpē wierd / in 't eerste Boek. Het andere beschrijft de daden en regeeringe des tweeden Konings David; op wiens nasaten God de kroon bevestigd hadde. Het eerste en tweede Boek der KONINGEN, zijn een vervolg der twee voorgaande Boeken achter een: beginnende met Salomon den derden koning / en den laatsten die 't geheele land en volk alleen regeerde; waar van sijn soon Rehabeam 10 Stammen wierden afgescheurd / die sich Jerobeam ten Koning maakten. Na welken tijd de stoel van David bleef in 't rijk van Juda / en het ander hield den naam van Israël. De Joden noemen die vier laatstgenoemde Boeken alle מלאכים *Mal-achým*, der Koningen: te weten die van Samuel het eerst en tweede / en de volgende het derde en vierde Boek: behelsende te samen 's volx geschiedenissen van byna 600. Jaren. De Boeken der KRONYKEN, ('t is een griekssche naam) dat is der Tijd-rekeningen van dat selfde volk / ook anders in het Grieksch genaamd παραλειπόμενα *Paraleipomena*, voorbygelaten of overgeslaegene geschiedenissen / verdienen dese namen niet seer wel: also sy niet alleen deselfde tijden / maar meest ook deselfde saken al beschrijven; en dat dikmaals ook noch met deselfde woorden: so nochtans dat de Kronyken in 't begin van hoger tijd zijn opgehaald / en de geslaght-registers al

al van Adam af beginnende / tot op den tyd van David / aan de volgende geschiedenissen hechten; ook meer van't rijk van Juda / min van Israël verhalen dan de boeken van de Koningen; doch einden met den self den tyd / dat is der Babylonische Gevangenisse. Welx einde na verloop van 70. jaren / en't begin van 's volx verlossinge / is ook het einde van het tweede der Kronyken / en 't begin van ESRA, wiens beschrijvinge sijn eerste boek, en dat van NEHEMIA, Esdras tweede boek genaamd word. De tyd begrepen in die beide boeken / is geheel onseker om te gissen; dat van ESTHER joodsche dochter / uit de ballingschap tot koningin van Persien verheven / beschrijft het groot gevaar waar in haar volk gestaan heeft onder Ahasuerus / persiaanschen koning haren man; en de verlossinge die God door haar te wege braght. En hier is 't einde van d' Historien des joodschen volx / so verre als ons de goddelike Schriften brengen; daar noch wel ruim 450 jaren aan ontbreken eer die komt tot Christus / daar 't verhaal des niewen Testaments begint. Des moetmen de geschiedenissen van dien tusschen tyd / uit de Apocryfe boeken en Josefus halen.

Der LEERING-BOEKEN is het eerste dat van Job / איוב *Ijoob* in 't Hebreewsch genaamd; waar van de tijd onseker is wanneer gebeurd zy / 't gene in't begin en einde daar van word verhaald; behalven dat d'omstandigheden en de namen / so van plaatsen als personen / oorsaak geven om te gissen / dat hy al voor Moses tijden heeft geleefd. Het Boek behelst voornamelik de nutste lessen van Gods mogentheid en 's menschen schuldige eerbiedigheid en lydsaamheid / die ergens in de gansche Schrift te vinden zijn. De PSALMEN, dat is / liederen in 't Grieksch te seggen / zijn tot 150 / meest van David / en derhalven in 't gemeen na hem genaamd / en by de Leeraars in vijf boeken onderscheiden. Sy zijn doorgaans gepast op de manier / van den Godsdienst / en den staat des volx of dichters, onder 't oude Testament; doch sommige met opsight op dien van het Niew / en wel besonderlik van Christus, die de grondslag en het hoofd van beiden is. De SPREUKEN in 't latijn *Proverbia*, zijn't gene sy genaamd zijn / en van Salomo; te weten sommige der gene die hy tot 3000. toe in alles by sijn leven heeft gesproken: vol van wysheid in 't bestier der zeden; so als sijn *Ecclesiastes*, dat is PREDIKER van nuttelike overdenkingen / genomen uit het menschelyk beloop des leevens / en gemengd met spreuken van gelyken inhoud als het eerste. Sijn Lied der liederen, ook in 't Latijn na den hebreewschen stijl genaamd *Canticum Canticorum*, dat is te seggen een uitneemend / of so als wy 't noemen / 't HOGELIED: is't swaarste om uit te leggen in den ganschen Bybel. Door my altoos; hoewel er heden vele / en daar onder ook niet weinig jonge lieden / niet veel swarigheid in stellen; maar vlak toe tasten / om het niet alleenlik op den staat des geestelikenhuwelijx / des hemelbruidegoms met sijne kerke; maar ook de besondere bedeelingen der tyden van 't niew Testament tot 's weerelds einde toe / te passen.

Nu

Nu volgen de PROFETEN in 't besonder so genaamd ; vier grote, om de grootheid hunder boeken / vergeleken by de anderen die ongelijk veel kleinder zijn ; behalven Daniel / die desen naam van wege d'allergrootste saken die hy handelt boven anderen verdient. Derselver inhoud salmen best verstaan / indienmense niet in die order alsse in den Bybel volgen / maar / so als sy in tyde na malkanderen gevolgd zijn achter een wil stellen. En dat is licht om doen ten aansien van de meesten / welker tijd van profeteeringe op het begin van ieders boek is aangetekend ; maar blijft onseker van die vier Joël; Obadja / Nahum / Habbakuk ; daar geen aantekeninge is bygesteld. Die spaar ik dan op 't laatst / en segge van de twaalf / dat gene Profezyen in geschrifte zijn bewaard van enige Propheten die geweest zijn voor Elias en Elisa; van de welken ook geen schriften zijn. De genen diewe hebben zijn van later tijden; en derhalven lange na de scheuringe des rijks van Juda en van Israël: der welker sommige voor de verwoestinge en Babylonische Gevangenisse / sommige daar onder / en sommige noch na deselve zijn geweest.

Voor de Gevankenisse waren sy te onderscheiden door de twee verscheidene Koningrijken / daar sy hunne profezyen spraken / Juda ende Israël. In dat van Juda liet sich JESAIAS nevens MICHA, ende na hen ZEFANIAS hooren. In Israël eerst JONA; en daar na HOSEAS ende AMOS, in den selfden tijd als die twee eerste onder Juda profeteerden. Men leest van Jesaia. 2 Kon. 19: 2/ en 20: 1. en van Jona 2 Kon. 14: 25. Die sesse / hebbende dan na Elias / ende voor den ondergang des koningryk van Israël geprofeteerd / dat 130. jaren eerder door d'Assyriers / dan dat van Juda door de Babiloniers vernietigd is: so zijn de schriften die sy nagelaten hebben genoegsame getuigenissen van den staat des volx in hunnen tijd ; en komen met den inhoud der Historien / so als in 't tweede boek der Koningen / en 't tweede der Kronyken staan beschreven / over een. Te weten / beide koningrijken met afgodery beladen / en met ongereghtigheid so seer vervuld / dat self godvrughtige koningen niet maghtig waren 't land daar van te schuimen: so was dan hun gedurig roepen tegen dese sonden met bedreiginge van beider Koningrijken val en ondergang. Daar onder mengden sy nochtans vertroostingen / voor Gods verkozen volk / dat sich met den gemeenen grouwel niet besmett en vond: door hen Gods Heil met den Verlosser te beloven / den ondergang van hunne onderdrukkers te voorseggen ; daar by volkomene verlossinge van sonden en van straffen der afgoderye / en voorts een breedsaam / heerlyk / eewig Koningrijke / met en over vele volken te voorspellen. Sy dreigen ook Gods straffen en verwoestingen aan vreemde volkeren / die Gods volk plaagden ; 't welk meest alleen den inhoud van drie onder de vier volgende Profeten is.

Deselve ven / derwelker tijd van profeteeringe niet aangetekend is / heeft JOEL d'eerste plaats : en is de eenighste die tot sijn eigen volk gesproken heeft ; die hy in disren tijd tot boete roept / en met Gods hulp en eenige

genade troost. Obadja anders ook Abdias, na den griekschen stijl/ dreigt den Arabiers van Edom, dat is Esaus nageslaght/ die Israëls of Jakobs broeder was/ den ondergang; vermits derselver haat en vyandschap aan Israël betoond. Nahum dreigt den Assyriers/ en Ninive derselver hoofdstad/ voor de tweedemaal, dat niet meer/ als in Jonas tijd/ verschoond/ maar schrikkelik verwoest sal worden. En Habbakuk stelt den Chaldeër eerst ten geessel van sijn eigen volk de Joden; daar na den selven ook de welverdiende straffen voor: en bid voor de behoudenisse van sijn volk.

Ten tijde der Gevangenis, heeft Jeremias aan dat deel des volx dat de Chaldeers in hun land gelaten hadden/ en tegen sijnen raad noch na Egypten trok/ geprofeteerd; Ezechiel aan 't ander deel/ dat buiten lands verboerd was: beide tot verwijt van vuile sonden; en vertroostinge/ als voren/ aan de gene die sich suiver hielden of bekeerden. Het boek *Threnorum* of der Klaagliederen van Jeremias, geeft te kennen in hoe jammerliken staat het volk was om der sondẽ wille/ en een voorschrift van opreghte boete die sy moesten doen. Van Daniel, die den geheelen tijd der ballingschap sijns volx aan 't hof te Babel heeft geprofeteerd/ zijn seer merkweerdige voorseggingen te boek gebraght; den tijd betreffende/ van doe af dat hy schreef/ tot's volks volkomene verlossinge door den Messias/ en der weerspannigen vernielinge/ met Stad en Tempel/ voor altoos.

Na de Gevankenisse profeteerden Haggai ende Zacharias tessens: 't volk aanmoedigende tot den bow des Tempels/ als van hen verhaald word Esd. 5: 1. en uit hunne schriften vorder blijkt: en hen vertroostende in die benawde tijden, die van Gabriel/ Gods bode/ ook aan Daniel verkondigd waren. 9: 24. Maleachi of Malachias is de laatste der Profeten; ende heeft gepredikt als de Stad en Tempel weder opgebowd/ en de Priesterlike dienst hersteld was. Hy bestraft desselven misbruik en de sonden van het volk; bedreigt de sondaars en vertroost de reghtgelovigen met d'aankomst van des Heeren dagh/ die doe op handen was.

Dus verre dan de Boeken diemen noemt des Ouden Testaments: van welken Paulus segt/ dat sy den Joden toebetrowd zijn; Rom. 3: 2. gelijk derselver laatste/ die men in 't besonder noemt Profeten/ ons dat ook genoegsaam leeren/ dat in dien tijd Gods besonder volk en de reghte dienst des waren Gods alleenlik was by Israel; na dat God een Verbond met hen gemaakt heeft/ bevestigd door de Wetten die in Moses Boeken staan. D'Historien betroffen 't selfde volk/ en die met hen te doen hadden; verder niet. De Schrijvers waren Joden/ dat is Israëliten; en sy spraken ende schreven aan de Joden; self ook het gene de naburige volkeren betrof. 't Was voor 't gebruik nochtans van Israel: daarom ook alles in de Joodsche tale/ dat is/ in 't Hebreewsch. En 't weinige Chaldeewsch datmẽ daar onder vind/ is ook meest om der Joden wille die by de Chaldeën sich onthielden/ of noch verder omgang met hen hadden/ in en na den tijd der ballingschap.

Dit

Dit is alle die Schrift, van welke Paulus seit dat sy van God is ingegeven; ende voor dien tijd nutt tot leeringe, tot wederlegginge, tot verbeteringe, tot onderwijsinge die in de reghtveerdigheid is. 2 Tim. 2: 16. Doch dese lessen der Profeten gaven ook met een te kennen / dat een tijd van verbeteringe te verwachten stonde. Hebr. 9: 10. waar in God klaarder blijk van sijne goedheid aan sijn volk betoonen / en meer volken dan dit eene in 't verbond betrekken soude; 't selve doende onderhouden op volmaakter wijse/ die tot aan het einde van de Weereld onveranderd blijven soude. Want indien dat eerste onberispelijk geweest ware, so en soude voor het tweede geen plaatse gesocht zijn geweest. Hebr. 8: 7. Doch van den inhoud en het onderscheid der twee Verbonden sal hier na gesproken worden / by gelegentheid des XVII. en XXVI. Artijkels: hier is het datwe nu maar van de Boeken spreken; dus laat ons d'overige ook besien.

Die van't Niew Testament/ in alles 27. stukken / en doorgaans kleinder dan die van het Oude / maken naawlijks op het derde deel na so veel schrifts uit / en nochtans genoegh; also de grond alreeds in d'andere gelegd was / en ten breedsten uitgebreid. Alleen was noodig / dat nu die verbetering wierd aangewesen / de vervullinge bewesen van al 't gene dien aangaande was voorseid / en 't onderscheid daar uit ontstaande duidelik verklaard. Dat doen nu dese laatste Boeken / ook wel altemaal van Joodsche Schrijvers: maar niet in de Joodsche / maar de Grieksche tale; die in dien tijd de gebruikelikste voor 't gemeen van al die landen was / daar 't Euangelium verkondigd wierd. Ook niet geschreven aan de Joden in hunne afkomste / maar na hun gelove aangemerkt / 't welk sy aan die verbeteringe gaven: en so dan voorts ook sonder onderscheid van volk of land / aan alle die van dat gelove waren / het zy dan Joden / het zy Heidenen; 't welk by hen de gemeene naam van alle volkeren is die geen Joden zijn. Want Heidenen komt van het grieksch woord ἔθνη *Ethne*, 't welk so veel als Volkeren te seggen is.

Die Boeken zijn / gelijk de andere die na het Wetboek volgen / drierderhande: behelsende Historien / Leeringen en Profecyen.

HISTORI-BOEKEN zijnder vijf; derwelker vier genaamd zijn EUANGELIEN, van 't grieksch woord εὐαγγέλιον *Euangelion*, 't welk goede boodschap is te seggen / hoedanig ook by Esaias was beloofd. Jes. 40: 9. en 52: 7. Die goede boodschap / in 't verkondigen van de geboorte / leer en daden / dood en opstandinge des langverwachten Middelaars; waar door hy 't volk (tot wien die Boeken zijn behoorende / eens en voor al volkomelik met God versoend heeft: is de volkome inhoud van die Boeken / welke door den naam der Schrijvers onderscheiden zijn. MATTHEUS word van MARKUS meest gevolgd, somtijds ook met deselfde woorden: doch bekort in 't eerste / en so hier en daar vermeerderd met iets dat Mattheus niet en heeft; meer echter overslaande van het gene dat hy heeft. LUKAS heeft vele dingen met

die twee gemeen; maar ook veel in't bysonder / dat sy niet en hebben. JOANNES schrijft seer weinig van het gene d'anderen geschreven hadden; ende legt sich niet so seer op de Geschiedenissen / als op Leeringen by den Heer Jesus uitgesproken. Het vyfde boek / de HANDELINGEN der Apostelen / behelsen 't gene dat de naam te kennen geeft; beginnende van 's Heeren Hemelvaart / en't gene daar in weinig dagen op gevolgd is: de uitsendinge van die Apostelen / met kraght van wonderen / eerst door het gansche land der Joden / en daar na door alle landen / so aan Heidenen als Joden; en voornamelik van Paulus / wiens historie alleen bykans de laatste twee derdedeelen van het boek bestaat.

De LEERING-BOEKEN zijn de Brieven der Apostelen: de meeste en de langste zijn van Paulus / en de overige van drie andere / so veel alsser voor handen zijn.

Van Paulus zijn de 14. voorste; welker 9. hy aan 7. kerken heeft geschreven; de 3. volgende aan twee besondere Leeraars / de dertiende aan besonderen vriend; en de laatste / hem gemeenelik ook toegeschreven / (hoewel sijn naam daar by / gelijk als by de andere / niet staat) aan alle Joodsche Kristenen in 't algemeen. Aan de ROMEINEN schrijft hy een volkomen lichaam van de kristelike Leere; aan de KORINTIERS twee Brieven tot verbeteringe van de seden / tot regelinge van den Godsdienst / en vereenigingе der verdeeldheid die daar was ontstaan. De Brief aan de GALATERS is van seer gelijken inhoud / als aan die van Romen: meest nochtans geschikt tot weeringe van't afgestelde Jodendom / dat enige in't Kristendom behouden wilden / of bestonden in te voeren. Aan die van EFESEN betoont hy / tot hoedanigen godsaligheid en oeffening der deugden hen de roepinge uit het verbystеrd Heidendom / tot de gemeenschap van de Kristen Kerk verplighten moeste. Die van FILIPPI en KOLOSSUS worden insgelijx vermaand en onderwesen / tegen't misverstand en misbruik / daar hen andere Leeraars toe verwoerden: in twee aan die van THESSALONIKA geeft hy verscheidene nutte lessen / tot vertroostinge en onderreghtinge in het gelove en de hope van de saligheid. De beide Brieven aan TIMOTHEUS en een aan TITUS, voorname Leeraars / d'een tot Efesen en d'ander in het eiland Kandien / zijn enkele onderrightingen / vermaningen / en opwekkingen; daar toe behoorende / op dat sy wisten hoe sy in Gods huis verkeeren moesten. 1. Tim. 3: 15. De Brief geschreven aan FILEMON is een kristelijk voorschrijven / om Onesimus, desselfs verlopenen / en nu bekeerden dienstknecht / weder aan te nemen. Aan de HEBREEN, dat is Joodsche Kristenen / geeft hy een grondig en omstandig onderright / aangaande 't Oud en Niew Verbond: betoonende hoe veel de Dienst des laatsten dien van't eerste overtreft; en hoe de eerste sijnen opsight hadde op den laatsten: waar door hy hen vermaant tot lydsame volherdinge in 't kristelyk Gelove / tot den einde toe.

De seven Brieven van drie andere Apostelen bestaan meest in vermaningen / bestraffingen en onderrightingen tot een godsalig leven: JAKOB

des

des Heeren Jesus neef / in eenen / ende PETRUS in twee Brieven; beide aan de Kristenen die van hunne afkomst Joden waren. JOANNES geeft dit mede te verstaan in sijnen eersten Brief; 2: 2. daar 't opschrift aan ontbreekt: en spreekt geduriglijk van Liefde / die de ziel is van het Kristendom. Zijne andere twee Brieven sijn geschreven aan besondere personen; de tweede aan sekere voorname kristen Vrouwe / welker yver in 't Geloof hy prijst: en de derde aan enen Gajus / dien hy wapent tegen enen bosen snateraar Diotrefes. De Brief van JUDAS, broeder van Jakobus / is een algemeine lesse aan alle Kristenen; vermanende te strijden voor 't Gelove, so hy selve schrijft op 't 3. vs: en dat in opsight van boosaardige menschen die ter kerken ingeslopen waren / vs. 4. en gevaar van straffe liepen / na 't exempel van den ouden tijd.

Joannes OPENBARING is het eenigste PROFETISCH boek des Niewen Testaments: vertoonende in verscheidene Gesighten dingen die doe haast geschieden moesten; so als 't Opschrift daar van meld. Wat saken / en van welke tijden / vroeg of laat / daar in betekend worden; is tot heden toe / door een onnoemelijk getal van uitleggers noch niet uitgevonden; schoon het sommige sich vastelik verbeelden / daar ons de tijd noch nader van berighten sal.

Siet daar nu / Kristenen / de 39. boeken van het Oude en de 27. van het Niew Testament; te samen 66. in den ganschen Bijbel / so als wy die nu tellen / en verbolgens aangewesen hebben. D'af deeling in Kapittelen en Versen is van de Schrijvers selve niet gemaakt; maar lang daarna van anderen tot meer gerief daar by gevoegd: en was ook eerst veel anders dan op heden; so als ook de Joden noch te deser tijd de boeken van het Oud Testament (want sy het Niew niet aan en nemen) op ene geheel andere wijse onderdeelen dan by ons geschied. Doch 't wesen van de sake blyft daarom het selfde: het zijn die Boeken daar het kristelijk Gelove op berust / en daar in zijn het alle Kristenen te samen eens.

III.

Nu eischt de order en af deeling in 't begin gemaakt / dat wy van al 't voorseide ene nutte Toepassinge maken: doch die en laat de tijd ons nu niet toe. Het sal ook beter komen dat we die bewaren tot op 't einde van den VII. Artykel / als het overige dat dit hoofdstuk des Geloofs betreft met een verklaard sal zijn; gelykwe 't mede in 't besluit van 't naastvoorgaande Artykel daar toe verlaten hebben. Dit ondertusschen wel onthoudende / dat dit de Schriften zijn daarin wy 't eewig leven moeten soeken; mits ondersoekende de woorden der Profeten en de geboden der Apostelen: en die na desen regel wandelen, over deselve sal zijn vrede en barmhertigheid, en over Gods Israel, ter saligheid. De genade onses Heeren Jesus Christus zy met uwen geest, Broeders. Amen. Gal. 6: vs 16/ 18.

V. ARTYKEL.

Waar de heilige Schrift haar aansien ende autoriteit van heeft.

1 *Thess.* 2: 13.

Daarom danken wy ook God sonder ophouden, dat als gy het woord van Gods predikinge van ons ontvangen hebt, gy dat hebt aangenomen; niet als des menschen woord, maar (gelijk het waarlik is) als Gods Woord; dat ook werkt in u die geloovet.

Hoewel daar geen twee saken zijn so lijnreght d'eene tegen d'andere strijdende als de Waarheid en de Leugen: so zijnder echter ook geen twee die s'waarder van malkanderen te onderscheiden zijn. Hoe vreemd dit magh gelijken, 't leert ons dagelix de ondervindinge: de grootste waarheid komt den mensche dikmaals alderongelovelixt, en d'allergrofste leugen seer waarschijnlijk voor. De duisterheid van ons verstand, de veelheid der omstandigheden van so veel en veelerhande saken, ende verkeerdheid van des menschen wille, die so seer geen waarheid soekt als 't gene hy liefst hadde dat het waar moght zijn; met ongenegentheid tot so veel arbeids als een grondig ondersoek vereischt: dit alles is daar buiten twijfel oorsaak van. En aangesien de saken die de kennis en den dienst van God betreffen, alderverdst af zijn van 't bereik des menscheliken verstands, en allerminst geschikt na sijnen bosen wille en verdorvene hertstoghten: so is 't geen wonder, so de menschen hier de waarheid licht veranderen in leugen, als Paulus seit; Rom. 1: 25. en konstelik verdichtte fabelen zijn nagevolgd, gelijk het Petrus aanmerkt 2. Pe. 1: 16. en menschen woord voor Gods woord aangenomen hebben: so als den Joden al by ouds verweten wierd Jes. 29: 13. Matt. 15: 8.

So veel gewightiger dan als de kennisse en dienst van God is, so veel sorgeliker is 't daar in te dolen: en so veel lichter als dat (om voorseide redenen) daarin gebeuren kan, en d'ondervindinge ons klaarder daar van overtuigt; dat *quid pro quo* het een door 't ander voor Gods Woord word aangenomen, dat Gods Woord is, en niet en is: soo veel sorgvuldiger moet hier de mensche zijn om goud en schuim te scheiden, en te beproeven *quid distent æra lupinis.*

Hy doet wel, die sich reght verbeeld,
Wat onkruid van het kruid verscheelt.

Dien-

Dienvolgens hebbende beleden sekere openbaringe van God / begrepen in geschrifte / die ons de ware kennisse en den dienst desselfs tot 's menschen eewige en volle geluksaligheid verklaart : so was het nodig dat we wisten / welke dese Boeken zijn / en hoe van andere te onderscheiden die daar t'onreght voor gehouden worden. Deselve nu dan aangewesen zijnde / so staat ons noch te seggen / wat aansien en geloofbaarheid wy aan deselve hebben toe te schrijven ; het welk in dit Artijkel word geseid. En dit is 't self de dat ook in die voorgestelde woorden des Apostels is te lesen : die wy dan eerst een weinig uithalen / daarna de woorden der Belijdenis daar mede vergelijken / en so ten laatsten tot ons eigen nutt betraghten sullen.

I.

D' Apostel binnen Thessalonica een goed deel kristenen vergaderd hebbende : hoewel sy niet so edel waren als die van Bereën ; Hand. 17: 11. sy hadden evenwel dien lof noch boven anderen / dat sy veel van de ongelovige en bose Joden om de wille van het kristendom verdroegen / sich houdende aan het gebod van's Heeren ende Saligmakers Apostelen, gelijk wy boven door den heiligen Apostel Petrus onderwesen zijn. Dit dede den Apostel Paulus goed ; gelyk hy hier met ronde woorden self verklaart : sich toonende verblijd te zijn / dat al syn vlijt en arbeid / in den Dienst aan hen besteed / met sulken aangename vrught beantwoord wierd. Voor alle dingen was hem lief / dat sijne leeringen / mitsgaders die van Silas en Timotheus / by hen in sulken achtinge gehouden wierden als 't behoorde : waar uit noodsakelik moest volgen / datse hun gelove / dat daar op gebowd was / ook met lijdsaamheid bekroonden / onder de vervolginge van hunne medeburgers / die sy leden. Daaromme (seit hy) danken wy ook God sonder ophouden : de meeninge hier van / dus al genoegh verstaan / sal ik niet verder ondersoeken ; om tijd en plaats te winnen voor dat gene daar hy God voor dankt. Dat is de vrughtbare ingang hunder predikinge by de kristenen van Thessalonika : waar in wy onderscheidelik bemerken 't Onderwerp daar hy van spreekt / en 't gene hy daar op in die van Thessalonika heeft aangemerkt.

I. Daar hy van spreekt / als iet / daar hy voornamelik op letten moest; was het ontvangen van het woord der predikinge ; laat dit wat nader onderscheiden worden.

1. Het Woord, dat is de reden / lesse / uitspraak / volgens den hebreewschen stijl. En desgelijx / der predikinge, uit het latijnsch woord *prædicare*, 't welk verkondigen als van wat aangenaams / betekent : gelijk hier ook in 't Grieksch staat *κήρυγμα keerugma*, verkondiging, uitroepinge ; na 't gene den verkondigers der goede boodschap word belast ; ene stemme seit, roept. ens. Jes. 40: 6. en 62: 6/ 7. So overvloeit hun herte / om van blijdschap uit te roepen 't gene hen bevolen is daar van te spreken. Nu / dat hy tsamen voegt / het woord der predikinge ; dat is wederom

derom op sijn hebreewsch geseid / so veel als het gepredikt woord; de aangekondigde of uitgeroepene rede der Apostelen.

Dat hy nu seit / Gods prediking: geeft te kennen dat de last van God was om te prediken; dat sy 't ook deden door de kraght en op den naam van God / en dat het ook van goddelike dingen was al watse spraken: dit alles komt daar in tot een. 2 Kor. 5: 19/ 20. Matt. 10: 20.

2. Een woord of rede word gesproken en gehoord: 't word uit gegeven van dengenen die het spreekt / en 't word ontvangen van dengenen die het hoort. Hoe 't uitgegeven was / heeft hy hier heiliglik betuigd / van 't 9. vs af tot hier aan toe: maar hoe 't ontvangen is / dat word hier nu geseid. Hy seit / gy hebt het woord der prediking ontvangen: derhalven niet verworpen, 't gene reght daar tegen over staat. Matt. 10: 14. Sy wisten ook van wien sy dat ontvingen / als Timotheus: 2 br. 3: 14. van ons, seit Paulus; en alsa van menschen: niet onmiddelijk van God/ gelijk hy self. Ik hebbe, seit hy / van den Heere ontvangen 't gene ik u ook overgegeven hebbe. 1. Kor. 11: 23. Maar die van Thessalonika ontvingen 't woord van Paulus en Sylvanus en Timotheus, derwelker namen boven aan den Brief staan / en op welker naam die ook dan moet geschreven zijn. Want (om dit in 't voorby gaan aan te merken) nooit hoor ik Paulus seggen wy of ons, in brieven daar sijn naam alleen voor staat: maar wel ik ende my; daar hy beneffens anderen / en echter voor hem self iet in 't besonder spreekt.

II. Nu laat ons hooren hoe het Woord te Thessalonika ontvangen is. Dat was met veel Eerbiedigheid / en met geen minder Vrught.

1. D'Eerbiedigheid blijkt uit de tegenstellinge / van het so niet, maar so te hebben aangenomen.

(1.) Niet als der menschen woord: hoewel sy menschen waren die het spraken. Doch aangesien sy ook te kennen gaven / dat sy 't uit hun self niet hadden / noch uit eigene beweginge verkondigden: maar als van God daar toe geroepen / onderwesen en gesonden zijnde: so wierd het niet ontvangen als der menschen woord. Sy sagen op de genen niet die hen dat Woord verkondigden; maar op hem / die hen daar toe uitgesonden hadde.

(2.) Hoe dan? hy seit hoe sy 't ontvangen hebben; en geeft te kennen/ dat sy daar gelijk aan hadden.

A. Hoe haddense 't ontvangen? Als Gods eigen Woord. Gelijk als Israel aleer tot Moses seide: spreekt gy tot ons, al wat de Heere onse God tot u spreken sal; en wy sullen 't hooren ende doen. Deut. 5: 27. So seide Christus mede tot d' Apostelen: die u ontvangt ontvangt my; ende die my ontvangt, ontvangt hem die my heeft gesonden. Matt. 10: 40.

B. Maar haddense daar in ook misgetast; dat sy het gene waarlik maar der menschen woord was/ voor Gods woord aangenomen hadden? Neen trouwens! Paulus houd sich wel versekerd dat het waarlik ook so was. Want sy en waren 't niet die spraken / maar Gods Geest die door hen sprak. Matt. 10: 20.

2. Dat wist hy trouwens by hem selve: maar sy toonden mede/ dat sy in de keuse niet bedrogen waren/ door de vrught die sy daar af getrokken hadden/ die sy gevoelden en die aan hen was te sien. Het werkt, seit hy/ in u die gelovet. In 't volgende geeft hy te kennen/ dat hy hier meer verstaat dan het Gelove alleen/ 't welk door dat Woord in hen gewerkt zy: en dat sy hun Gelove toonden uit de werken; gelijk Jakobus elken een vermaant te doen. 2: 18. Hy seit dan eerst/ dat sy geloofden; soo veel hadde dat in hen gewerkt/ dat sy het woord der Predikinge voor geen woord der menschen/ die bedriegen konnen en bedrogen worden; maar voor Gods Woord/ die niet liegen kan/ erkennende: daar aan volkomelik gelove gaven. Dat nu gelovende; also den inhoud van het selve was om ene sterke vertroostinge te geven: (Hebr. 6: 18.) so wierden sy navolgers der gemeinten in Judea, om het selve ook te lijden van hunne eigene medeburgers. Indien sy enigsins getwijffeld hadden/ of dat woord der Predikinge was Gods Woord/ daar op men sich verlaten moght: het soude sotheid zijn geweest/ so veel daar om te lijden/ en dat van hunne eigene medeburgers; daar sy vrede en gemak by hebben konden/ so sy dese predikinge als een woord der menschen/ daar het d'andere voor hielden/ lieten varen.

Dit diende kortelik tot openinge van den Text: nu laat eens sien/ hoe dit Artijkel der Belijdenisse daar op sluiten wil.

II.

Den inhoud raakt de achtinge en 't aansien/ welke de voorseide Boeken/ die wy noemen der Schrifture/ by ons hebben: 't welk eerst verklaard word/ en daarna de redenen geseid/ waar op so groote achtinge berust.

I. Die achtinge bestaat in twee/ de Regelmatigheid en de Onfeilbaarheid. Ik onderscheide dese eigenschappen/ om dat de eene sonder d'andere kan zijn/ en hier ook onderscheidentlik daar van gesproken word. De wetten zijn in alle landen/ en by alle volkeren en staten/ regelen/ daar elk na leven moet: doch sy zijn daarom niet onfeilbaar/ maar in veele deelen seer berispelijk; ja dikmaals onreghtveerdig of onnut. In desen Regel echer word volkomene reghtmatigheid bespeurd; so als wy dan besonderliker sullen sien.

1. De Regelmatigheid word dan met dese woorden aangewesen. Alle dese Boeken alleen ontvangen wy voor Heilig ende Kanonyk; om ons Gelove na deselve te reguleeren, daar op te gronden, en daar mede te bevestigen. Merkt wel; (want hier word nu de grond gelegd van ons Gelove; en niet alleen van 't Kristelijk/ maar ook besonder van het Protestantsch Gelove) wat Boeken/ en waar voor dat die te houden zijn.

(1.) 't Zijn dese Boeken/ die daar nu so achter een zijn opgenoemd. Dat onderscheid ons van 't geheele Heidendom/ 't welk dese Boeken niet en kent. Voorts alle dese Boeken/ dat is/ so wel die van 't niewe als van 't oude Testament: dat onderscheid ons van de Joden/ die 't nie-

we Testament niet aan en nemen. En dese Boeken ook alleen: derhalven geenen Alkoran daarnevens / en noch min daar boven / als de Turken en Mahometanen: noch een of andere van diemen noemt de Apocryfe; die 't Pausdom noch daar byvoegt / als wy by gelegentheid van 't naaste Artykel sullen sien.

(2.) Nu / in wat achtinge zijn by ons dese Boeken? Sodanig dat wy die ontvangen voor Heilig en Kanonyk: in sulken sin als op het einde van het naast voorgaande Artykel pag. 63. is verklaard; en hier noch nader word betekend met de woorden die nu volgen; om ons Gelove daarna te reguleeren, daar op te gronden, en daar mede te bevestigen. So zijnse dan de Regel / 't Fondament en het Bewijs van 't gene wy ter Saligheid geloven: En hy die in die Boeken spreekt / geeft ook deselve daar voor uit. I. Tot de Wett en tot het Getuigenisse; indiense niet en spreken na dit woord (terstond daar voor gemeld het woord der heidensche waarseggers en besweerders) dat geenen dageraad (dat is geen licht van waarheid / als hier voor verklaard is p. 58/59.) heeft. Want dusdanig is de sin der woorden in de hebreewsche tale Jes. 8: 20. Siet daar / hoe datse na de Wett gewesen worden / en na dat woord belast te spreken / salder dageraad voor hen te hopen staan. So word dat woord hen dan ten Regel voor geschreven; waar van sy niet en mogen afgaan noch ter reghter noch ter slinkerhand; Deut. 5: 32. of sy vervallen aanstonds tot een woord / sodanig als het al is buiten dit / dat geenen dageraad en heeft. II. Het woord van Regel self uitdrukkelik gesteld Gal. 6: 16. word ook by velen hier toe by gebraght; maar die den text wel insiet / moet bekennen dat d'Apostel daar niet van de Schrift en spreekt. Gelijk het ook niet klaar is / dat de grond of 't fondament van 't kerkgebow / dat Paulus den Apostelen en den Profeten t'samen toeschrijft / Efes. 2: 20. moet van de schriften der Apostelen verstaan zijn; en niet van d'eerste leevendige steenen aan dat geestelijk gebow gelegd / die uit de Joden waren; die eerst alleen daar toe gebruikt zijn / in den tijd als de Profeten daar aan bowden; en insgelijx de eersten ook die van d'Apostelen daar toe bewerkt zijn: welk eerste metselwerk nu hoger opgehaald wierd / met alsulke steenen uit het Heidendom / die God tot Abrahams kinderen verwekken wil; waar onder die van Efesen ook zijn geweest. Doch 't is de tyd noch plaats hier niet / om dit uitvoerlik te verhandelen: maar slechs ter loops hier aangemerkt / op dat men niet en denke dat ik die twee plaatsen / die met uitgedrukte woorden 't selfde schijnen aan te wijsen dat hier moest bewesen worden / hier vergeten hadde; daarse ieder een (meer op den klank der woorden dan den t'samenhang der rede lettende) gewoon is by te brengen. Maar so de Schriften moeten ondersocht zijn / om'er 't eewig leven in te vinden; Joh. 5: 39. en Paulus niets en heeft gesproken buiten Moses ende de Profeten; Hand. 26: 22. en ook de boeken van het niewe Testament geschreven zijn / op datmen daar op bou-

we

die het Gelove van dat Jesus is de Christus; die de grond is van de Leere en de Hoeksteen van 't gebouw: Joh. 20: 31. 1 Kor. 3: 11. Efes. 2: 20. so word met reght geseid / dat dese boeken zijn de Grond of 't fondament van 't kristelijk Geloof. III. Met eene zijn deselve ook 't Bewijs daar van; als een getuigenis van dese waarheid / dat gehaald word uit de Wett: Jes. 8: 20. die geenen naam so dikmaals in de Schriften der Profeten heeft / als desen / Psal. 19: 8. en meer dan twintigmaal in eenen Ps. 119. So zijn ook de Profeten tot getuigen / en hunne lessen als getuigenissen, daar de waarheid door bevestigd word. D'Apostelen zijn ook getuigen, Hand. 1: 8 / en 2: 32. en hunne leere een getuigenisse; en dat self op den naam van God. 1 Joh. 5: 9. Openb. 1: 2. So spreekt de Schrift dan self op desen sin / dat sy is tot bevestiginge van de saken des Geloofs.

2. Dat was de Regelmatigheid der heilige Schrifture: nu volgt d'Onfeilbaarheid / dat wy geloven sonder twyfeling al wat daarin begrepen is. Hier van moest goede en gewisse reden zijn te geven / of 't soude al te licht gelovig zijn: de saak is van te grote aangelegentheid; also sy 's menschen ewig wel of qualik zijn betreft / of hy een woord volgt dat hem voor licht op den reghten wegh / of derwaarts af leid / daar geen dageraad en is. Het sal dan sonderlinge nutt en nodig zijn / dat wy eens aan de zuilen wrikken op welke dit geloof berust / dat geenen twijfel heeft aan iets van allen dat in dese Schrift begrepen is.

II. De woorden der Belijdenisse wel bemerkende / so sie ik dat daar in een driederley getuigenis begrepen is: het eerste is in de Kerk / het ander in de Herten der gelovigen / en het derde is in de Schriften self. Wy sullen sien wat staat daar op te maken zy.

1. Op 't eerste word altoos niet al te vast gebouwd: alsoo die reden met de tweede vergeleken / en van minder kraght beleden word te zijn: Te weten / niet so seer, om datse de Kerk aanneemt ende daar voor houd: maar wel insonderheid, en dan sy. Het is dan niet insonderheid om d'eerste reden; en evenwel so is het daarom ook. In 't Pausdom wilmen dat het wel insonderheid / ja schier alleen daarom sal zijn. Sy hebben hier gestadig Augustinus in den mond / die eens geseid heeft / dat hy de Schrift niet voor Gods Woord gehouden soude hebben, had hem 't gesagh der Kerke niet daar toe gebraght. Ik spaar de moeite van sijn seggen goed te maken / so 't niet wel geseid is: want wat magh 't ons schaden so hier Augustinus in gemist heeft? nademaal geen Roomsgesinde self sal derren seggen / dat die grote leeraar nooit en doolde. Maar onse eigene Oversetters nemen dit ook voor een deel van hun bewijs / om enig boek voor Kanonijk of Apokryf te houden / in de Voorrede over d'Apokryfe Boeken; so enig boek ook by de Joodsche Kerk daar voor gehouden is of niet: tot reden gevende / om dat d'Apostel seit / dat hen Gods Woorden toebetrowd zyn.

Rom. 3: 2. Of dat bewijs al vast gaat weet ik niet. Hen is wel meer betrowd dat niet wel is bewaard geweest: het eigen handig Wetboek was een langen tyd te soek; 2 Kron. 34: 14. en 't boek van Baruch is den Joden mede toevertrowd geweest / Jerem. 36: 1 --- 4 / 27 --- 32. en echter houden wy 't voor apokrijf. De Kristen Kerk en heeft geen minder reght dan eertyds die van Israël; maar so daar onderscheid in moet gesteld zijn / so heeft sy dat so veel groter als sy meer van God verheerlikt ende rijker begenadigd is. Nochtans en soude niemand mogen vastgaan op 't getuigenisse van de Kerke; om dat die bestaat uit menschen / en geen mensch onfeilbaar is. Men heeft dan best te seggen / als ik aangetekend vinde op de kant van dit Artijkel / in den druk van 1615. nevens dese eerste reden; dat die d'aanleidende oorsaak is. 't Geeft een vooroordeel / dat de Boeken moeten goed zijn / die van sulken menigte geleerder en godvrughtiger personen / (daar ik hen al voor houde / als ik in beraad sta om na hun gevoelen ondersoek te doen) voor so heilig en so godlijk zijn geacht. Dit doet dan dat ik daar eens nader proef af neme / of die Boeken wel sodanig zijn als de achtinge die hen de Kerk toedraagt te kennen geeft.

2. So komt het dan insonderheid nu daar op aan / dat ons de heilige Geest getuigenisse geeft in onse herten datse van God zyn. Indien ik dit getuigenis also versta / dat God my door besondere openbaring in mijn herte sulx getuigt: so stel ik ene onfeilbaarheid in my. 't Getuigenisse van Gods Geest en kan geen leugen zijn: Want de Geest is 't die getuigt dat de Geest de waarheid is. 1 Joh. 5: 6. Maar is het ene eerbiedige verslagentheid in mijn gemoed / die Gods Geest onder 't lesen in my werkt; gelijk als Moses self al eer betuigde / ik ben seer bevreest en bevende: Hebr. 12: 21. so sal ik self daar uit besluiten / dat dit een godlijk werk is / en de kraght van 't godlijk Woord. Want Gods Woord is levendig en kraghtig, en scherper snydende dan enig tweesnydend sweerd; ende gaat door tot de verdeelinge der ziele en des geestes, der t'samenvoegselen ende des mergs; ende is een oordeelder der gedachten en der overleggingen van 't herte. Hebr. 4: 12. Is myn Woord niet also? als een vyer, spreekt de Heere? ende als een hamer, die ene steenrots te morsel slaat? wanneer 't also gaat / dat men word verslagen in 't herte (Hand. 2: 37.) als men sulke Boeken leest of hoort. Maar so die werkinge niet of seer selden word gevoelt; het is niet dat daarom Gods Woord die kraght niet heeft; maar dat de mensch den aandacht niet en heeft die hem betaamde / in een stuk van sulken ernst. Gelijk God niet en laat hem selven te betuigen / en 't gene van hem kennelyk is / in de menschen openbaar is; al geester menig niet veel acht op / en dat licht in hem verduisterd word: so is de kraght ook in Gods Woord sodanig / al is 't dat die in alle menschen niet en word gemerkt. God is te lesen in de Boeken der Nature en Schrifture: zijn iemants oogen duister / dat hy 't niet kan sien; het staat 'er evenwel. Doch dit Bewijs

is

is voor my self; en word hier ook niet anders opgegeven / als om my by my self te overtuigen; niet om anderen daar mede ietwes te bewijsen; gelijkmen ons in 't Pausdom sonder reden nageeft datwe leeren. Want wie van de menschen weet het gene des menschen is, dan de geest des menschen die in hem is? 1 Kor. 2: 11. maar so een ander 't van my niet en weet / ik moet het weten.

3. De derde reden is; dewylse ook het bewys van dien (te weten van Goddelikheid) by hen self hebben. Dit onderstelt besonderlik de kennisse van God en sijne eigenschappen / die buiten de Schrifture door het ingeschapen licht / en uit aanmerkinge van sijne werken word gehaald; gelijk in 't II. Artijkel is geleerd. Want moestmen die ten aller eersten uit de Schriften halen / so moest hunne onfeilbaarheid van elders eerst bekend zijn. Doch die is niet te begrijpen sose niet van God is: aangesien geen schepsel kan onfeilbaar zijn. Want alle schepsel hangt aan het bestier des Scheppers / die het dus of so bepalen kan; waar door het anders kome uit te vallen dan de staat of wille van het schepsel / doe het sich in 't een of ander dus of so verklaarde / mede braght. Gelijk een kind dan / dat nooit wist noch hoorde dat het enen vader hadde / ook dan sijns vaders brief noch hand niet kennen sal; dewijl het niet en weet wat hand of stijl van schryven dat sijn vader heeft / of van wat sinnen dat hy is / om so te schrijven of ook anders als dat schrift vertoont: also kan niemant ook de Schrift daar wy van spreken voor Gods Woord erkennen die God niet en kent; maar God eerst kennende / so oordeelt hy of sulken Schrift is goddelijk of niet.

Maar wat bewijs nu in de Schrift van Godlikheid? Dat daar in word geseid het gene niemant weten kan dan God: om dat het enkelik van sijnen wille afhangt; die in niemants maght is / maar de maght op alles heeft. Sodanig is 't voorseggen van toekomende geschiedenissen der saken die door geen natuurlike gevolgen van aan een geschakelde oorsaken te weten zijn. Want dat is buiten twijfel goddelijk: Verkondigt dingen die hier na eerst komen sullen; op dat wy weten dat gy Goden zyt. Jes. 41: 23. Wie heeft dat laten horen van ouds her? wie heeft dat van doe af verkondigd? Ben ik het niet, de Heere? ens. Dat sulx nu in de Schrift wel klaar te merken is / kan niet geloochend worden: gemerkt de blinden selve tasten konnen, dat de dingen die daar in voorseid zijn geschieden. Dit zijn de laatste woorden van dit vijfde Artijkel: waar over noch wat breeder moet gesproken zijn. Want overmits de Godlikheid van alle dese Boeken (als op 't begin van dit Artykel staat) en die alleen, hier moest bewesen worden: so schijnt dat dit bewijs hier veel te kort komt; aangesien dat dit het minste deel van dese Boeken is / daar iets in word voorseid; en dat al 't gene dat daar in voorseid is noch niet is geschied. Daarom is 't noodig / dat de t'samenhang van saken wel in acht genomen werde / gelijk ik seggen sal. Neemt / dat die Boeken hunnen aanvang nemen van Historien / die

wel te samen hangen; die by twee duisend jaren eer beginnen dan de oudste schriften die van anderen voor handen zijn; die in de latere tyden met deselve wel te samen stemmen/ in alles daar die menschelike schriften self wel over een zijn: so blijkt ten minsten / dat d'Historien daar in verhaald waarachtig zijn. Want meer versekering en kannen van de waarheid der Historien niet hebben. Daar in word nu gemeld van enige Profeten / die d'een dit d'ander dat / en sommige ook eenerleye saken / op verscheidene tyden / plaatsen en gelegentheden voorverkondigd hebben; en welker inhoud op den staat des volks in die omstandigheden seer wel past; en men bevind dat die voorseggingen gesproken en te boek gebraght zijn lange voor den tijd dat sulx gebeuren soude / en als de saken noch den minsten schijn daar van niet hadden / maar eer het tegendeel vertoonden. Dienvolgens salmen moeten seggen / dat het ware Profezyen zijn / die God heeft ingegeven / somen siet gebeuren 't gene daar in was voorseid. Dit word by een gevoegd wanneer geseid word: verkondigt de vorige dingen, welke die geweest zijn; op dat wy het ter herten nemen, en het einde daar van weten: of doet ons de toekomende dingen hooren. Jes. 41: 22. Wat de vervullinge belangt / die word dan klaarst gesien / wanneer het blijkt dat die by andere schrijvers word verhaald dan die de voorsegginge beschreven hadden. Wanneer ook d'eene Profezye op de andere sluit / en d'eerste van de laatste word vervolgd. Gelijk dat van den tijd der Babylonische Gevankenisse / by Jeremias 25. eerst uitdrukkelik op 70. jaren is bepaald geweest; Jer. 25: 11/12. dat word vervolgd by Daniel 9: 2. en op dien voet noch 70. weken / die daar op te volgen stonden. En so sietmen dat de volgende voorseggingen ook tot verklaringe/en mitsdien tot bevestiginge der voorgaande strekken: so dat de blinden selve tasten konnen, dat de dingen die daar in voorseid zyn, geschieden. Daar by komt / dat de Lessen die gemengd zijn met de Profezyen / of ook wel geheele boeken vullen / als de Leeringboeken flus genoemd; so nett op sulke tijden / plaatsen en personen passen / wien sy worden toegeschreven: dat daar door de waarheid van d'Historien en Profezyen noch te meer bevestigd word. Dit alles in 't besonder aan te wijsen / en dan so diep als 't wel geschieden kan hier uit te halen; dat soude een werk van langer asem zijn dan ons bestek verdragen kan: waarom ik 't aan de neerstigheid des kristeliken Lesers voorts bevelen wil.

Alleenlik zijn hier noch twee saken wel te overwegen: dat wy 't bewijs niet verder uit en strekken dan 't behoort; en echter ook niet enigsins onnutt en maken / door het selve wel met woorden te verheffen / maar in waarheid te verkraghten of verkleinen.

Het eerste is / dat dit bewijs voornamelik maar past op 't Oude Testament; waarin de Profezyen staan die wy vervuld sien onder 't Niewe. Doch dan moet noch bewesen worden / dat in 't niewe Testament de waarheid staat; die niet en kan bewesen worden

uit

uit des selfs besondere Profezyen; also daar anders geen en zijn/ dan 't boek der Openbaringe/ dat niet geloofd word noch geheel verbuld te zijn. Wat sekerheid dan is daar van de waarheid der Historie/ en wat bewijs der Leere van de Brieven der Apostelen; die ons verklaren dat het gene in de Wett en de Profeten staat in hunne tyden is verbuld? Voor eerst is die verbullinge ten grooten deele in de saken self te sien/ al waren daar geen boeken van. Want Land en Stad en Tempel van den Joodschen Godsdienst zijn verwoest; de Boeken van de Wett en de Profeten/ hen al eer alleen betrowd/ in handen van de Heidenen/ dat is/ van ons. Dit was voorseid dat in den tyd van den Messias te gebeuren stonde: waar uit volgt/ dat die dan ook moet gekomen zijn; en also lang geweest/ als dat geweest is/ dat is/ langer dan sy Land en Stad met die belostenisse hebben ingehad. Is Jesus nu die Heiland niet geweest die hen beloofd was? laat hen toonen wie 't geweest zy; want de tyd en plaats daar hy verwacht moest worden zijn voorby. Dit heb ik wat uitvoerliker behandeld in mijn Uitlegginge over Daniel; daar ik den Leser henen wijse. Ten anderen, word ook self by de Joden niet ontkend/ dat Jesus waarlik heeft gedaan de wonderwerken die hem worden toegeschreven: en sy en hebben niet een enkel woord om te bewijsen/ dat de Leere en de Roepinge van Moses ende de Profeten was van God; het welk wy niet al ruim so klaar en hebben voor de Schriften der Euangelisten en Apostelen. Dit is hen van verscheidene/ maar laatst en kraghtigst aangewesen van den heer Limborgh/ in 't Latynsch geschrift/ dat hy met enen Jode/ hier tot Amsterdam/ onlangs in druk verwisseld heeft.

Het ander dat ik seggen wilde/ en ook wel dient in acht genomen/ is: dat ons bewijs tweesins verswakt word/ of geheel vernietigd/ door twee wegen; welker eene seer gemeen is/ en de ander heden eigen aan den styl der genen die sich meest met de Profeten besig houden. I. De eerste zijn sy alle/ die de Joden voedsel geven tot die vuile lasteringe/ dat de Heere Jesus maar een Toveraar geweest zy/ die door kraght des Duivels sijne wonderwerken heeft verright: wanneer sy wel de daad ontkennende/ den selven echter toestaan dat een schepsel dat kan doen; en God aan 't selve heden noch veel grooter dingen toe laat/ die men dagelyx gebeuren siet. Want so dat waar is; laat hen seggen/ waarom 't ook niet wel kan wesen/ dat God sulx voor dien tyd wel heeft toegelaten aan den eenen of den anderen bedrieger/ om sijn Volk te straffen of ten minsten te beproeven? Dit is van my en anderen ook meer dan eens ten klaarsten aangewesen; en ook niet ongemerkt gelaten op het II. Artykel/ daar God uit de werken was te kennen/ pag. 47/51. gelijk hier nu vervolgens uit sijn Woord. II. Die nu de wonderwerken minst of niet/ de Profezyen meest/ of schier alleen voor het bewijs der goddelyke Schriften achten/ zijn tot verwondering van ons: die niet begrypen

pen konnen / hoe sy dan de meeste Profezyen so verklaren / dat daar noch weinig van verbuld geweest zy in den tijd als Christus quam ; het meeste t'sedert eerst van langer hand verbuld is ; en een groot deel heden noch eerst staat verbuld te worden ; dienvolgens ook so lang 't bewijs van Godlikheid daar aan ontbreekt. Alsmede / by aldien de Schrift des Ouden Testaments / schoon tot de genen spreekende die onder de Wett zijn / so niet gesprooken heeft dat het ook onder de Wet verstaan konde worden. Want het dies tijds volstrektelik moet onverstaanbaar zijn geweest / het gene heden noch niet word verstaan van den geleerdsten en naawkeurigsten doorsoeker der Schrifture / in sulken sin als sy 't verklaren. Nochtans moest ieder een het konnen sien / indien het nu de tijd is dat die saken eerst geheuren souden : is de verbullinge niet klaarder / so moet het slecht staan met de Profezyen. Maar so wy blyven by den letterliken sin / en volgens dien de saken soeken daar de woorden henen wijsen : so blijft de vastigheid van ons bewijs / daar de Belijdenisse onser Kerken op berust.

Om alles dan voor 't laatst in eenen bundel t'samen te bevatten : van die drie Redenen / waar mede wy / na inhoud der Belijdenis / de Godlikheid der Schrift bewijsen / dient d'eerste tot aanleidinge / voor ons en nevens anderen ; om te hebben en te geven een seer goed vermoeden van die Schriften / als wel weerdig zijnde nader ondersocht te worden. Het tweede is tot eigene overtuiginge des genen wien God de genade doet van sijnen Geest : so dat hy dan niet meer gelooft om 't seggen van de Kerk ; maar om de kraght die hy nu self so godlijk in dat Woord bevind. Want diergelijk gebeurde eertijds dien van Sichar. Joh. 4: 42. Het derde strekt tot overredinge der anderen / die desen Geest noch niet en hebben / den welken God eerst onder 't lesen geeft.

III.

Ik sal nu wederom de Toepassinge noch schuldig blyven / om redenen als in den vorigen gemeld : en ook besonderlik / om dat ons noch verscheidene bedenkingen ontmoeten sullen / ten einde van den volgenden Artijkel ; die ons gelegentheid sal geven / om het onderscheid wat nader te bemerken tusschen dese Boeken die genaamd zijn Kanonijke en de Apokrijfe. Waar uit van self dan volgen wil / dat het Gebruik van dese stoffe des te overvloediger sal zijn. Wy sullen dat ten minsten dan noch eerst verwachten : vermanende tot een besluit / uit d'eerste woorden des Apostels / dat wy nu na behoren onderright uit dit Artykel / de Godlikheid der heilige Schrifture wel beproeven / Gods Woord van 't woord der menschen wel sorgvuldig onderscheiden ; en immers ons beneerstigen / dat wy de kraght van 't goddelijk getuigenis des Geestes in ons self gevoelende / deselve duidelik in onse werken laten sien. Dat zy alsoo. Amen.

VI. ARTYKEL.

Onderſcheid tuſſchen de Kanonyke en Apocryfe Boeken [der H. Schrift.]

Merkt dat de naam van Heilige Schrift by 't Synodus van Dordreght uit dit opſchrift is gelaten.

Jeſ. 8: 20.

Tot de Wett en tot het Getuigeniſſe; ſoſe niet en ſullen ſpreken na deſen woorde, 't ſal zijn datſe geenen dageraad en ſullen hebben.

Na datwe van de Kanonyke Boeken der Schriſture in twee naaſtvoorgaande Artijkelen geſproken hebben; welke daar voor zijn te houden / wat goddelike achtinge denſelven toe te dragen / en op wat redenen die achtbaarheid te gronden zy: ſo eiſcht de order / datwe nu vervolgens ſpreken van de Apocryfe, na den inhoud van het VI. Artijkel / daar wy toe gekomen zijn. En alhoewel de Schrift van deſe Boeken nergens in 't beſonder ſpreekt; ſo dient nochtans 't getuigenis hier boven aan geſteld / om ons aenleidinge daar toe te geven; alſo daar in ook 't onderſcheid getoond word tuſſchen 't gene dat Gods Woord is ende niet en is.

Want de Profeet; voorſeggende van 't 5. Vs de nietigheid der vyandlike pogingen om 't volk van Juda te verdelgen; en daar in trooſtende de reghtgelovigen: vermaant hen mede tot ſtandvaſtigheid / in tegenſtellinge der genen die door tegenſpoed der oorlogsplagen ſouden ſtruikelen; en raad hen vaſt te houden aan de Wett. Vs. 16. Daartegen toont hy d'ydelheid der genen/die met Gods woord niet te vreden zijnde/ſich nevens dien/ of in desſelven plaatſe tot de nietige en ſotte ſpraak der heidenſche Waarſeggers (in 't Hebreewſch אובות *Ovooth* Buikſprekers) of Duivelskonſtenaars, ('t woord Duivel ſtaat niet in 't Hebreewſch / maar ידעונים *Jid-onym*, Wicchelaars, of tekenbedieders, ſo als het Amama vertaalt) begaven. Vs. 19. Dienvolgende vermaant hy hen/ om ſich tot Gods Wet en Getuigeniſſe te begeven; en waarſchowt voor al 't gene dat daar voor niet kan beſtaan: op 't 20. Vs. Daar van laat ons de woorden in den grond beſien; en ſo den ſin begrijpende / daarmede vergelijken 't gene in dit VI. Artijkel van de Apokrijfe Boeken word geſeid.

I.

Ter naast voorgaande Predikatie pag. 82. heb ik al in 't voorbygaan aangewesen / welk 't oogmerk deser lesse en de sin der woorden zy. Nu noch wat nader: mits dat wy voorts een weinig daar op staan en sien. Dus is te merken / dat de lesse des Profeets tweeledig is: hy wyst ons na het Woord toe dat ons dient / en van al't ander af dat niet en dient.

I. Waar wyst hy dan na toe? Tot de Wett en tot het Getuigenisse. Laat eerst sien / wat dit voor twee namen zijn; en dan / hoe dat hy daar van spreekt.

1. Hy voegde die twee namen hier te voren ook te samen Vs. 16. seggende: bind het Getuigenisse toe; versegelt de Wett onder mijn leerlingen. Dat was voor de ongelovigen / voor welke Gods geheimen zijn gelijk een toegebonden en versegeld boek / dat niemant lesen kan; Jes. 29: 11. ter tijd toe dat het den gelovigen geopend en van God geleerd sal worden. Jerem. 31: 34. De Wett nu is de Wett van Moses / als voor pag. 69. op het IV. Artijkel is getoond. En op den V. heb ik mede aangetekend / hoe dat God sijn woord en wetten als Getuigenissen voorstelt aan sijn volk; en sy die ook daar voor erkennen en ten hoogsten roemen / als dat besonder in den 119. Psalm op 't overvloedigst is te sien. Hier schijnt dat het Getuigenis met namen op de Profezyen past / die Jesaias aan het volk betuigde / en daar van hy hen d'uitkomste gaf in acht te nemen; om daar mede te bewijsen / dat hy die door Gods ingeevinge gesproken hadde. Dit geeft de tsamenhang van 't 17. Vs. met het 16. te verstaan.

2. De sprekenswyse hier gebruikt vertoont ene afgebrokene rede; ende geeft daar by te kennen / dat het ernst is. Want men dus 't laatste dikmaal eerst segt / daar de kraght van 't seggen in gelegen is; en dan het eerste op het laatst wel nalaat / door de kraght van spreken als verslonden zijnde / en gelaten aan den hoorder om het na te denken. Gelijk als Jes. 66: 18. daar van woord tot woord staat: ende my aangaande; hunne werken en hunne gedachten! het komt om te vergaderen. ens. dat is / het gene ik doen sal / daar geven hunne werken en gedachten oorsaak toe. Hier soude insgelijx de volle uitspraak van dit deel der rede dus in order moeten luiden; begeeft u tot de Wett en tot het Getuigenis: doch uit voorseide oorsaak omgekeerd / aldus; tot de Wett en 't Getuigenis wilt u begeven. Maar om die andere reden blijft het laatste achter / ende word door 't yverig uitsetten van het eerste wel van self daar by verstaan. Dus wyst hy ons dan wel met weinig woorden / maar met grooten ernst / tot de Wett en tot het Getuigenisse.

II. Waar wyst hy nu van af? Hy seit: (so als het hier vertaald is) in dien se niet en spreken na desen woorde; het sal zijn, dat se geenen dageraad sullen hebben. Hier in staat ons te ondersoeken / wat door DIT woord zy te verstaan / en hoe dat sy die daar na spreken geenen dageraad en sullen hebben.

1. So als de woorden hier vertaald staan / moet door DIT woord, het

het naast voornoemde / de Wett en het Getuigenisse te verstaan zijn. Maar na de order en de tsamenstellinge der woorden in't Hebreewsch / so is DIT woord het gene dat terstond hier na beschreven word / dat geenen dageraad en heeft. Of so als het Piscator heeft vertaald / wiens Bybel in 't Hoogduitsch by veel gereformeerde kerken in Hoogduitschland word gebruikt: so niet, so laat hen spreken na dit woord dat geenen dageraad en heeft; 't welk ook van onse Nederduitsche Oversetters in de kanttekeninge is gevolgd. Dat is: (gelijk het Amama / die hen den wegh gebaand heeft, in sijn Bybelsche Conferentie verklaart) Laatse dan spreken na den woorde der Waarseggers en Tekenbedieders (van welken in het voorgaande vs. gesproken is) by 't welk geen vreugde, geen verlichtinge en is, of iets dat 's menschen herte kan versekeren. Siet daar DIT woord dan / daar sy niet na spreken moesten.

2. Nu moetmen sien / hoe in dit Woord geen dageraad en is. Te weten / sose niet te raden zijn / maar 't woord der mompelende Wicchelaars by hen in sulken achting is: so laat hen na dat selve spreken / en sien eens hoe 't dan dagen sal. Sy sullen dan dit woord bevinden so als 't is / te weten sonder licht of dageraad. Want als die by gelijkenisse word genoemd; so word daar heil en voordeel by verstaan. De jeugd van den Messias soude uit de baarmoeder des dageraads gelijk een daauw ontstaan; Psal. 110: 3. en sijne Bruid siet als de dageraad. Hoogl. 6: 10. Een seer voorspoedig koning / schoon een heiden zijnde / was als een soon des dageraads. Jes. 14: 12. So Israël een vast- en rustdagh na behooren hield en wel beleefde / hun licht stond voort te breken als de dageraad. Jes. 58. 8. Gods uitgang tot sijns volx verlossinge is als de dageraad. Hos. 6: 3. Doch van dit alles souden zy door 't woord der Wicchelaars en mompelaars versteken zijn, geen dageraad en soude hen daar van opgaan: maar / so als in het volgende verklaard word / elk een van hen sal doorgaan hard gedrukt en hongerig. Want alsulk onheil brengt den oorlog mede. En 't sal geschieden wanneer hem hongert, en hy dus den wrangen smaak van d'oorlogsrampen krijgt; so sal hy dan seer toornig zijn, en vloeken: niet alleen op sijnen Koning, die 't land niet beter heeft bewaard; maar ook op sijnen God; den Afgod die hem so bedrogen heeft / of dese mompelaars die hem op name van den Afgod goed geluk verseherd hadden. En dat sal hy doende / als hy opwaarts sal sien: misschien tot God die in den Hemel woont / wanneer hy dus bedrogen eindelik eens wijser word; of immers als hy opsiet en het land beschouwt hoe / dat verwoest is / tegens alle hope die hem door dit woord der mompelaars gegeven was. Hy sal sien dat het nacht is / en gansch geen dageraad in sulken woord.

Dus / meen ik / zijn de woorden nu genoegh verklaard; en wy daar door geleerd / dat buiten Gods bekende Wetten en Getuigenissen geen bescheid van ons aanstaande wel of qualik varen / noch onderrightinge hoe ons daar nevens te gedragen in het minst te halen is. Die sich op andere berighten / schoon voor wat goddelijks door menschen voortge-

braght / vertrouwen willen / die sullen sich in 't einde seer bedrogen vinden / en beklagen / als hen 't ongeluk sal treffen 't welk sy meenden te ontgaan. Waar uit dan mede volgt, dat wy wel moeten toesien / om geen Boeken of berighten aan te nemen voor Gods woord of heilige Schriftuuren / die sodanig niet en zijn. Nu sal 't te doen zijn / dat wy / na den inhoud van dit VI. Artijkel / van de Apokryse Boeken spreken.

II.

De woorden der Belijdenisse zijn daar in tweeledig: eerst in 't gemeen verklarende / het gene dan bysonderlik daar in te onderscheiden staat.

I. 't Word in 't gemeen gesteld: wy onderscheiden dese heilige Boeken van den Apokrijfen En dit is volgens 't gene boven is geseid pag. 68. daar dese onderscheidinge orders halven is gemaakt. Ik noeme t onderscheiden, so als 't ook in den Artijkel staat: om dat hier geen verdeelinge kan vallen; dewyle dese Boeken / daar wy nu van spreken sullen / tot deselve soort van Boeken niet behooren / maar van andere nature zijn. Want sy den naam van heilige hier niet en dragen / die aan de andere gegeven word / van welken tot hier toe gesproken is. Die heilige zijn Kanonyke Boeken; (welk woord hier voor pag. 82. is verklaard) maar daar wy nu van spreken sullen / Apokryfe.

't Woord APOKRYFE is gebroken Grieksch: ἀπόκρυφος apokryfos, is anders niet te seggen als verborgen: en word also vertaald / daar Christus (van wat anders als van Boeken spreekende) seit: dat geen ding is ἀπόκρυφον apokryfon, verborgen 't welk niet openbaar sal worden; Mark. 4: 22. Luk. 8. 17. als ook van Paulus / daar hy Christus roemt / dat alle schatten van wijsheid ende kennisse der goddelike saken in hem ἀπόκρυφοι apokryfoi verborgen zijn. Kol. 2: 3. En 't is wat sonderlings / dat by Gregorius Nyssenus in 't Vertoogh van sijne ordineeringe ten Predikdienst gesegt word van Joannes Openbaringe; dat hy daar in ἐν ἀποκρύφοις en apokryfois in 't verborgene gesproken heeft. So dat men siet / dat die benaminge oorspronkelik niet is tot nadeel maar tot lof. Nochtans is 't blijkelijk / dat al van ouds af by de grieksche Kerkenleeraars dese naam gegeven aan de Boeken die de Kerk gebruikte / tot verkleininge derselven is gebruikt geweest: ja self ook verder dan in desen / datse (als hier na geseid word / in de Kerke slechs gelesen moghten worden; also hen Athanasius daar van uitdrukkelik is onderscheidende. Want in het stuk dat uit den 39. van sijne Feestdaghs-brieven noch behouden is / noemt hy wel driederhande Boeken: κανονιζόμενα, kanonizómena, regelmatige; ἀναγινωσκόμενα anaginooskómena, leesbare; en ἀπόκρυφα apókryfa, verborgene, diemen niet lesen moghte. Sodanig zijn de gene die noch heden in het Pausdom zijn geacht voor apokrijf; gelijk een weinig verder noch gesegd sal worden: en d' ἀναγινωσκόμενα of die gelesen wierden, waren Boeken van die waarde als hier na gesegd word / datse de Kerk wel lesen magh. Het blijkt derhalven / dat oorspronkelik die

naam

naam van APOKRYF gegeven is aan sulke Boeken/ die van de gene welke by de oude wijsen ende vaderen zijn goed gekeurd verschilden, ende meer ἀποκρυφῆς apokryfees verborgen te zijn, dan ἀναγνώσεως des leesens weerdig waren: gelijk dat mede op den naam van Athanasius in 't Kort Begrijp der H. Schriftueren staat. Waar uit te sien is/ van waar de naam van Apokryfe Boeken eerst ontstaan is / waarom deselve so genoemd zijn; 't zy dat wy heden 't self de woord noch in dien self den sin gebruiken ofte niet. Nu laat ons sien/ wat dit voor Boeken zijn.

Derselver namen worden by den druk van 1563. en 1582. door Thysius 1615. by een gesteld; en also mede in de *Harmonia Confessionum*, dat is Tsamenstemminge der Belydenissen, op den gemeenen naam der Fransche en Nederlandsche Kerken 1581. te Geneven uitgegeven/ niet gemeld. Daaromme zijnder die by 't nationaal Synode van Dordreght 1619. eerstmaal ingevoegd. So dat nu de besondere verklaringe van die gemeene stellinge/ dat de Apokrijfe Boeken van de Kanonijke onderscheiden zijn/ tweeledig is: Het eerste lid bestaande in d' opstellinge der Boeken die onse kerk is houdende voor Apokrijf / en 't ander in 't verklaren van de achtinge waar in deselve by haar zijn.

1. De gene dan die by ons apokrijf zijn worden dus geteld. Het derde en vierde boek van Esdras, 't boek van Tobias en van Judith; het boek der Wijsheid, Jesus Syrach, Baruch; het gene bygevoegd is tot d'historie van Esther; 't Gebed der drie mannen in den vyere; d'historie van Susanna, van het beeld Beel en den Drake; 't Gebed van Manasse en de boeken van de Macchabeen. Doch staat hier neffens aan te merken: dat by de eerste Kristenheid en in 't begin der Reformatie aan enige der kanonyke boeken wel getwijfeld is; en wederom voor kanonijk gehouden die by ons nu zijn geacht voor apokrijf. Van 't oude Kristendom is dat bescheidelijkst by Athanasius te sien / daar hy den korten inhoud van de boeken der Schrifture stelt. Doch tsedert dat de Reformatie is doorgebroken/ en 't Pausdom in 't Concilie van Trenten vast gesteld: so is 't verschil alleenlik met de Roomsche Kerk: die sommige van dese Boekē houd voor kanonijk; Tobias, Judith, 't boek der Wijsheid, en van Syrach, Baruch, de twee eerste van de Macchabeen; gelijk deselve in 't Concilie van Trenten op de IV. Sessie tusschen ende achter de kanonijke boeken staan genoemd. Dus blyven echter Apokrijf degenen die op dat register niet zijn uitgedrukt: het derde en vierde boek van Esdras / d'aanhangselen van Esther en van Daniel/ 't Gebed van Manasse / en het derde boek der Macchabeën.

Den inhoud deser Boeken is verscheiden: also derselver sommige behelsen Leeringen / sommige Geschiedenissen / en sommige Gesighten ende Profezyen.

Tot LEERINGE behooren dese 't boek der Wijsheid, 't welk aan Salomon word toegeschreven / en d' *Ecclesiasticus* of Prediker van Jesus Syrach, die in later tyden een seer wijs man by de Joden was.

Van de GESCHIEDENISSEN zynder ettelike die behooren tot die van de

de kanonijke Boeken / om daar by tusschen in gevoegd of aangehecht te worden; en andere volstrekt en op sich self bestaande.

Invoegsels zyn die twee / 't Gebed van Manasse, die koning was van Juda; behoorende tot sijne historie / en slaande op 't gene daar van sijn Gebed vermeld word. 2 Kron. 33: 18/19. So ook 't Gebed van Azarias, en 't Gesang der drie mannen in het vuur; als een gedeelte van het 3. kapittel in het boek van Daniël / in te voegen tusschen 23/en 24. Vs. waarom 't getal en order van de versen ook daar na geschikt is; in voegen dat het 24. dan word het 91. Vs. in den hebreewschen text van Daniël / en dat kapittel in 't geheel dan 97. verssen heeft.

Aanhangsels zijnder mede drie. Aan Daniël / d' historie van Susanna, en die van Beel en den Drake te Babel / als het 13. en 14. kapittel van sijn Boek. Aan Esther: een vervolg van 't 10; en dan noch 6 gansche kapittelen; doch die d' historie / beschreven in het boek van Esther / niet vervolgen; maar enige andere dingen daar van verschillende of ook daarmede strijdende verhalen; als voorgevallen met deselfde personen en in den selfden tyd.

Volstrekte boeken van Geschiedenissen zijnder ses. Het derde boek van Esdra, verhalende d' historie der Babylonische Gevangenisse en verlossinge; so verre als op de tyden past / van 2 Kron 35. 36. en het geheele eerste boek van Esra / en van Nehemias. 't Boek van Tobias past op de geschiedenissen die den ondergang des rijks van Israel verhalen; 2 Kon. 17 en dat van Judith na de Babylonische Gevangenisse; hoewel de tyd onseker is. De boeken die men noemt der Macchabeen, die volgen alle na de tyden der Verlossinge: beschryvende d' historie der Joodsche saken onder sommige nasaten van den groten Alexander. Doch d' oudste historie is die van 't III. boek / beschryvende den handel der Egyptenaren met de Joden onder Filopator: dan volgt die van het I. en II. boek / behelsende het gene sy te lyden hadden van de Syriërs; gedurende den tyd der koningen / Antiochus Episanes / Eupator en Demetrius. Nochtans en volgen dese boeken in 't verhaal niet op malkanderen; maar gaan te samen: alsoo het tweede boek verscheidene saken en geschiedenissen ophaalt van voorgaande / of deself de tyden als in 't eerste. So dat de tyd der geschiedenissen / begrepen in die drie boeken te samen / ontrent 80. jaren is; beginnende ontrent 320. na de herstellinge des joodschen volx uit de gevankenis van Babel / en eindende ontrent de 130. voor de komst des Saligmakers in het vleesch.

Ik noem PROFETISCHE geschriften / 't boek van Baruch en het vierde boek van Esdra: also het eerste op het boek van Jeremia slaat / en 't gene daar in 't 36. kapittel word verhaald; en voorts een deel der profeetsyen van denselven Jeremia nader aandringt en verklaart. Het ander is byna geheel uit seldsame openbaringen en onderscheidene Gesighten tsaamgesteld: waarom het wel met reden een profetisch boek genaamd magh zyn, indien de profeetsyen en de leeringen daar in verhaald met de be-

bekende schriften der Profeten over een te brengen zijn. Dit staat ons nu van alle dese boeken tsamen te besien.

2. Derselver achtinge word in't vervolg van dit Artykel so verklaard: dat eerst geseid word / tot hoe verre dat die streckt; en dan / wat aan derselver achtinge ontbreekt.

(1) So verre gaat de achtinge van dese boeken datse de Kerke lesen, en onderwysinge daar uit magh nemen, en so voorts. Merkt wel: men maghse lesen; en daarom zijn het goede / stichtelike boeken. Want geen andere en maghmen lesen; het kristendom verband en brand de quade boeken / liever dan die noch te lesen. Hand. 19: 19. Maar 't is wat meer dan lesen / datse niet alleen een ieder lid der kerke / voor sich self; maar self de Kerk in't openbaar magh lesen: dat is / so dat het boeken zijn / (gelijk ter voorgaande plaatse word geseid) ὁ κνονιζόμενα μὲν, ἀναγινωσκόμενα ἢ μόνον τοῖς κατηχουμένοις, wel niet regelmatig verklaard, maar alleen te lesen voor de geloofsleeringen, of na't Grieksch te spreeken catechiseerlingen of gecatiseerden. 't Gebruik nochtans van die in't openbaar te lesen is by de hedendaagsche Nederlandsche kerken niet: maar wel by de Engelsche / navolgens hunnen Commun Prayer, ofte 't Formulierboek alsmen daar magh sien.

Maar d' onderwysinge daar uit te nemen magh niet verder gaan / dan voor so vele als sy over een komen met de kanonijke boeken. Daar heeft 1563, en 1582. gestaan / in dingen die overeenkomen: 't welk enigsins wat anders is; also die onderwijsinge aan gaande sulke dingen wel niet over een komen konde met die dingen. En derhalven is dit beter; voor so veel als niet alleen deself de dingen / maar ook d'onderwysinge daar over / met de kanonyke boeken tsamen stemt: also derselver sommige / 't een meer en 't ander min / in ettelike plaatsen met deselve strijdig zijn; gelyk terstond noch nader blyken sal.

(2) Dus verre / seg ik / en niet verder / gaat de achtinge van dese Boeken volgens de Belydenisse: maar sy en hebben sulken kraght en vermogen niet, datmen door enig getuigenis van dien enig stuk des Geloofs of der kristelike Religie moge bevestigen. In de copye 1563. heeft gestaan: maar sy (te weten de Kerke) en magh daar uit geen getuigenisse voortbrengen, om iet van de Wett ofte kristelike Religie te bevestigen. Die woorden van de Wett, schijnt my toe dat op't oude Testament en 't Jodendom gepast zijn / en die van kristelike Religie op't Niewe: te kennen gevende / dat noch de Joden noch de kristenen ooit hun Gelove bouwden op die Boeken. 't Woord kristelijke staat in den druk van 1582. niet by dat van Religie, maar van Geloof: 't welk mogelik (also het even veel is) niet met voordacht by die van de Synodus van Dordreght so veranderd is; also die order hier geen onderscheid en maakt.

Maar 't doet my wonder / waarom dat het byvoegsel van den self den tweeden druk so niet gelaten is gelijk het was: dit namelik / 't welk in den eersten niet en staat; so verre ist, datse d'autoriteit van de andere HEILI-

GE BOEKEN souden mogen verminderen: so datter dit woord heilige voorbachtelik schijnt ingevoegd / 't welk hier met andere gepaard / te kennen geeft / dat dese boeken mede heilig zijn; hoewel die naam op 't einde van den III. Artykel den anderen alleen word toegepast / uit oorsaak dat deselve van God self zijn ingegeven. Want hierom isset datwe die so noemen / gelijk dat ook ter self de plaatse pag. 63/64. is verklaard. Self komt dit einde ook met het begin van dit Artijkel gansch niet over een: alwaar gesegd word / dat wy dese HEILIGE boeken onderscheiden van de Apokryfen; die dan mede niet en konnen heilig zijn. Ende magh daar van gevolgelik so niet gesproken worden / als of daar tweederhande boeken heilig waren; dese en die andere: maar 't zijn die andere alleen die desen name weerdig zijn geacht; en daarom d'andere of heilige, een van die beide woorden was hier maar alleen van noden om de meininge bequameliker uit te drukken. Ik sie dat Revius twee jaren na 't voorseide Synodus 1623. in sijne grieksche oversettinge dit met een woord geholpen heeft: also hy seit / ἑτέρων θεοπνεύστων ὄντων dat is / der anderen die van God ingegeven zijn; of beter / [als] van God ingegeven zijnde, te kennen gevende / dat dese niet van God zijn ingegeven. En in't Latijn daar tegen over staat: *Tantum abest ut divinorum illororum librorum authoritatem imminuere valeant*, so verre is 't van daar / dat sy d' authoriteit der selve goddelike boeken souden konnen verminderen; 't welk noch het duidelijxt van allen is.

Gelijk in't eerst de Boeken niet genoemd en waren / diemen houd voor Apokrijf: so word het nu gelaten by 't Register dat daar van in dit Artijkel nu staat uitgedrukt; al is 't dat neffens dien geen redenen daarby gevoegd zijn / waarom dat dese Boeken niet so wel als d'andere voor heilig en voor goddelijk te houden zijn. Misschien is dat wel / om dat de kentekenen van goddelikheid op 't V. Artijkel aangewesen / aan dese Boeken niet te merken zijn; en daar dat niet en is / derselver goddelike achtinge van self vervalt. Doch so het echter word vereischt / het sullen ons de niewe Nederduitsche Oversetters daar in overvloediglik voldoen / met hunne Voorrede over de Apokrijfe Boeken: welke in gemeene handen zijnde / hier nu niet noodig is om uit te schrijven. Doch aangesien dit maar een werk van weinig mannen is / dat ook in geene kerklike vergaderinge / hoog ofte laag / ooit ondersocht / of met gemeene toestemminge bevestigd is: so sal 't ons vry staan / hunne redenen ter toets te brengen; in sulker voegen datwe de Belijdenis der Nederlandsche Kerken in desen noch te meer bevestigen / en het gevoelen der reghtsinnigen daarnevens dies te klaarder doen verstaan.

Het zijn vier Kentekenen (so als sy die ook noemen) waar door de Kanonyke van gemeene Boeken mogen onderscheiden worden / en welker geen aan d' Apokrijfe Boeken te bespeuren zy. Eerst datse zijn beschreven van Profeten: sulks sy bewijsen met den naam van profetische schriften, Rom. 16:26. en van profetisch woord. 2 Pet. 1: 19. Maar geen van beide

Apoſtelen en ſeit ons/ welke Boeken in 't beſonder ſy daar by verſtaan: als ook niet / dat de profezy der Schrift, (gelijk het Petrus noemt) geſproken zijnde door Gods Geeſt / ook van de ſelf de menſchen en geen andere beſchreven zy. Het blijkt niet dat de mannen van Hizkija, die een goed deel van Salomons Spreuken hebben uitgeſchreven en te boek gebraght / Spreuk. 25: 1. ook ſelf Profeten zijn geweeſt. Van Samuel / hoewel hy een Profeet was / zijn die beide Boeken niet geſchreven die van hem den name dragen: alſo ſyn dood al in het I. Boek op't 25. hoofdſtuk word gemeld. Der meeſte Boeken / buiten die beſonderlik genaamd zijn de Profeten / en word de Schrijver niet genoemd: en't zijn niet meer dan giſſingen dat Moſes 't boek van Job / of Eſra de Kronijken heeft by een geſteld. En ook en ſeit Joſefus niet / (uit wien Euſebius 't heeft uitgeſchreven) dat geen Profeet na Malachias zy geweeſt; maar dat na Artaxerxes tijden geen ἀκριβὴς διαδοχὴ geen net vervolg geweeſt zy der Profeten. Derhalven wel Profeten / maar met tuſſchen poſen; dan eens en dan eens niet. Behalven dat ſo zijn d' Hiſtorien der Apokrijfe Boeken doorgaans ouder dan de tijden van Maleachi; ende konnen daarom ook wel voor deſelve al geſchreven zijn geweeſt. De Boeken van de Macchabeen zijn't alleen/ die men bewijſen kan dat / na de tijden van Maleachi geſchreven zijn; alſo de ſaken die daar in verhaald ſtaan doe noch niet gebeurd en waren.

Het tweede merk eens Kanonijken boex ſal zijn / dat het geſchreven zy in de Hebreewſche tale: en dat om deſe reden / dat de Schriften van het oude Teſtament geſchreven zijn voor d'Iſraelytſche Kerke; en dat die d' Hebreeuſche tale alleen gebruikte. Sulx is hier voor pag. 74. van ons ook aangemerkt. Maar ſtaat daar by ook waar te nemen / dat verſcheidene ſchriften van't Niew Teſtament niet zijn geſteld in d'eigene tale van de kerken daar ſy eerſtmaal aan geſonden zijn. Want anders moeſt de Brief aan de Romeinen in 't Latijn / aan de Hebreen in 't Hebreewſch geſchreven zijn; en aan die van Filippi / zijnde ene colonie, dat is volkplantinge van de Romeinen / Hand. 16: 12. mede in 't Latijn. 't Komt daar dan ook niet eens op aan / of / na't getuigenis der Ouden / het Euangely van Mattheus in 't Hebreewſch geſchreven zy geweeſt / en in het Griekſch vertaald: alſo daar niet een volk of land meer is / daar het Hebreewſch of 't oude Griekſch als d'eigene tale meer geſproken word; maar beide ſo by Joden als by Kriſtenen door onderwijſinge uit de ſcholen word gehaald.

Hier paſt het / iets van de Vertalingen te ſeggen. Niet of deſelve nodig zijn; dat ſpreekt van ſelf: Dan't is de vrage of de Bybel autentijk, dat is volkraghtig en ſo goed als eigenhandig zy te achten / ſo als deſelve uit d'oorſpronkelike talen in verſcheidene andere vertaald / en onder ons te leſen is? Waar op ik ſegge: indien wy op de letters en de woorden ſien / ſo is het ſeker / dat geen autentijk geſchrift meer in de weereld is; ſelf in d'oorſpronkelike talen niet: maar dat het alles maar copy, dat is / een af-

schrift is van 't eerste schrift / het een na 't ander / om de goddelike boeken door de weereld te verspreiden. 't Was ook niet mogelijk / dat d'eigene hand der eerste schrijvers in so veeler menschen handen komen konde: en also seker / dat een afschrift d' achtinge moest hebben van 't origineel, dat is 't oorspronkelyk schrift; dewijle self de Koning sich daar aan moest houden. Deut. 17: 18 / 19. Het zijn de letters niet / veel min de stippen; maar het is de sin der woorden / evenveel in welke tale / daar de goddelike waarheid op berust. Dien sin verneemt men uit den blijkeliken tsamenhang der woorden die daar neven staan / en geenen twijfel onderworpen zijn. De Drukkery / noch maar 250. jaren oud / gaat merkelyk veel sekerder als dat veelhandig schrijven / door al de weereld tot op dien tijd toe gebruikt geweest: en echter is op heden noch geen Bybel so naukeurig ooit gedrukt geweest / die sonder feilen was. Vergeefs word dan by Letterkundigen getwist om d'oudheid van de taal of stippen / om enige verschillen en misstellingen van namen of getallen: daar groote boeken over zijn geschreven sonder vrught. Steunt d' achting en onfeilbaarheid der goddelike Schriften op alsulke dingen; so heeft het volk Gods Woord niet / om dat geen kennis van deselve nemen kan: so hebben 't self noch de geleerden niet / om dat sy 't ook in lang niet eens en zijn; en sulx 't geschil doch nooit voldongen word / daar elk self reghter is. Maar so nu de vertalinge niet wel getrow moght zijn? wat dan? So self ook 't afschrift niet getrow moght zijn? Die twee merktekenen op 't einde van het V. Artykel aangewesen / pag. 84. 85. verklaard / die steken door 't afschrijven en vertalen heen; en schijnt dat licht van godlikheid so klaar en kraghtigh door / dat daar geen twijfel overblijft. 't Verschil der Oversetting is veroorsaakt door onkunde of onachtsaamheid der Oversetters: het is te helpen door taalkundige uitleggers van de Schrift / die ons te stade komen als de gene die den sin verklaren; so wel voor sulken die d'oorspronkelike taal verstaan / als die sich met de oversettingen behelpen mosten. Doch so d'oorspronkelike Text self duyster is: so sal 't verschil in de vertalinge dien self verlichten. So niet; het zy d'oorspronkelike / het zy vertaalde Schrift / daar sal altijd iets over blijven dat ons oefeninge geeft Doch ondertusschen heeft Gods goedheid wel gesorgd / dat geen hoofdsakelike dingen duisterlik zijn uitgedrukt: en 't gene tot vermeerdering van kennis dient / also geschreven / dat alles t' eniger tijd verstaanbaar is geweest; het zy Geschiedenissen wanneer niet lang voorleden waren / het zy Voorseggingen na dat die zijn vervuld. Zijn daar dan heden dingen / de Historien betreffende / daar door onkunde van omstandigheden iets aan ontduisterd is: daar zijn dan wederom ook Profezyen / die niet of niet so wel verstaan zijn voor / als na dat die vervuld zijn. Daar blijft dan altijd iets dat ons verstand en oordeel werk / en ons gelove oefeninge geeft; het zy dat wy voor uit sien in het Boek des Heeren / of na den ouden tijd te rugge sien: vele sullen 't naspeuren, en de weetenschap sal vermenigvuldigd worden. Dan. 12: 4.

Wy

Wy keeren weder tot de voorseide Voorrede der Apokryfe Boeken. Het derde merk van goddelikheid bestaat in't Joodsch Register van de Kanonijke Boeken, by Josefus in sijn schrift tegen Appion in sijn I. Boek verhaald. Doch dit en moeten wy niet verder trekken / dan daar van reeds gesegd is pag. 83. 84. op de eerste reden / tot bewijs van godlikheid der Kanonijke boeken in den vorigen Artijkel uitgedrukt. Dat Christus of d'Apostelen niets uit een van die boeken hebben bygebraght / dat hebbense met enige der gene die op't kanonijk register staan gemeen: Ruth / Esra / Nehemias / Esther / 't hoge Lied / de Klaagliederen / Obadja / Nahum / Zefanja / Haggai: en is daar tegen wel iet aangetrokken / dat in geen van alle Boeken / kanonijk noch apokryf / te vinden is. Matt. 2: 23. Joh. 4: 5. Jud. vs 14/15.

De vierde reden houd de streng: te weten / dat de saken in een boek begrepen godlijk / en met d'andere boeken geensins strijdig zijn: hoedanige verscheide proeven uit de Apokryfe Boeken worden bygebraght; daar ik den Leser henen wijsen / enso dit stuk hier mede sluiten wil.

III.

De Toepassinge / als van voorgaande 3. Artijkelen tot achter 't lyf de sparende: so bid ik God / dat hy ons voorts den Geest des onderscheids verleenen wille / om 't kostelijk te scheiden van het snoode, Gods Woord van menschen woord; om na sijn onverderflijk Woord te wandelen / en met getrouwen yver voort te gaan ter onverderflikheid. Amen.

VII. ARTYKEL.

Volkomenheid der H. Schrifture, om alleen te zijn een Regel des Geloofs.

Deut. 12: 32.

Al dit woord, welk ik ulieden gebiede, dat sult gy waarnemen om te doen; gy en sult daar niet toedoen, ende daar van niet afdoen.

Die so veel Boeken van den Regel des Geloofs als apokryf verwerpt / geeft klaarlik te verstaan / dat hy de andere / die kanonyk geoordeeld zijn / daar toe alleen genoegsaam acht. Dienvolgens en behoef ik hier nu niet te seggen / hoe dese Text en't volgende Artijkel op't voorgaande past. Ik sal dit dan ten eersten beide kortelik verklaren / en dan de gemeene Toepassinge van alles maken.

I.

Men siet hier wel dat Moses 't volk de nette onderhoudinge van sijne Wet inscherpt: want die zijn de Sake daar hy duidelik van spreekt; en d'Onderhoudinge derselven is het gene dat hy eischt.

I. Hy spreekt van al dit woord, dat ik (seit hy) ulieden gebiede.

1. דבר Davaar is in 't gemeen een woord, ene rede, ofte sake. En al dit woord, of alle dese woorden, redenen of saken; komt op een. Geboden of voorwaarden eens Verbonds zijn mede woorden, דברים devarijm, na den hebreewschen stijl van spreken: gelijk de tien Woorden zijn de tien geboden of voorwaarden; of Artykelen, so als wy heden op dien sin gewoonelijkst dat woord gebruiken. Wanneer hy dan seit alle, so word daar niets van uitgesloten / noch van 't voorgaande noch van't toekomende: insonderheid dewijl hy niet en seit / dat ik u geboden hebbe, of gebieden sal; maar tusschen beide / dat ik u gebiede.

2. Aldus dan sprekende / so schijnt dat hy hemselven als Wetgever instelt: dat Ik u gebiede; niet dat de Heere uwe God u gebied / gelijk hy anders is gewoon te spreken. Deut. 5: 12/ 16/ 32. en 6: 1. Doch luistert toe. De Heere, segt hy / gebood MY, dat ik u insettingen en reghten leerde; Deut. 4: 14. en dat / om te houden de geboden des HEEREN en sijne insettingen die ik u gebiede. 10: 13. en 13: 18. Siet daar dan: Gods geboden / hen door Moses voorgesteld; en wederom die Moses hen van Gods wege en door Gods last geboden heeft.

II. Het komt nu op de Onderhoudinge van die Geboden aan; hoe hy hen die gebied in acht te nemen / en hoe hy hen daar in bepaalt.

1. Ten minsten seit hy hen so veel / dat syn gebod in alles wel in acht genomen moeste worden: also hy seit/dat sult gy waarnemen om te doen. 't zijn twee verscheidene saken/ een gebod waarnemen, en doen.

(1.) 't Waarnemen is / dat men daar acht op geeft / dat men'er wel op lett / waar iets geboden word / en wat den inhoud daar van zy: en dat men 't wel onthoud, om als 't te pas komt daar aan plaats te geven. Want hy vermaant hen dikwils / datse sullen hooren na des Heeren geboden. Deut. 11: 27. Neemt waar ende hoort, seght hy hier. Settet uw herte op alle de woorden die ik heden onder u betuige. 32: 28. Ende 27: 1. wacht u, dat gy den Heere uwen God niet en vergeet, dat gy niet en soud houden alle sijne geboden. 8: 11. Hy eischt ook ernstige betrachtinge van't selve woord: dese woorden, segt hy/sullen in uw herte zijn. 6: 6.

(2.) Dit alles komt dan noch ten laatsten op het doen uit: 't welk de gedurige tale door dit gansche boek is. 1: 18. en 8: 1. en 12: 14. en 15: 5. en 19: 9. en 24: 18/ 22. en 21: 1. Want dat is eerst sijne stemme gehoorsaam zijn; 30: 2. en de geopenbaarde dingen waren om te doen. 29: 29.

2. De last in desen word op 't aldernaawst bepaald / wanneer hy segt: gy en sult'er niets toe doen, noch daar niets van af doen. Dit had hy hen te voren al eens breeder voorgesteld: Gy en sult tot dit woord, dat ik u gebiede, niets toedoen; ook daar van niet af doen; op dat gy bewaret de geboden des Heeren uwes Gods, die ik u gebiede. Deut. 4: 2. Dit af en toedoen heeft men buiten twijffel op die beide wijsen te verstaan. I. Dat sy het Wetboek met geen andere wetten vermeerderen / noch enige daar uit laten souden; menschen geboden met Gods Wetten vermengende / of

Gods geboden verminkende. Van't eerste word die reden gegeven / dat
gy, soo doende / leugenachtig bevonden word : Spreuk. 30: 6. alsodat
toedoen niet op menschen name / maar op Gods name geschied; als of het
Gods geboden waren / die maar van menschen zijn. Van 't ander is de
reden desgelijx te denken : also de wetten die men wech neemt op den
naam van menschen wetten worden wechgenomen; en dienvolgende daar
in ook leugen word begaan. Het is dan wederzijds so veel als kanonyke
wetten apokryf verklaren / en apokryfe kanonyk. II. Men neemt ook
van Gods Wetten af / wanneermen die wel uit het Wetboek niet en
neemt; maar schoonmense daar in laat staan / deselve echter niet en
onderhoud / maar daar van afwykt ; afwyken is ook af doen. Deut.
31: 29. So is het dan ook aan de andere kant / wanneermen meer
doet dan bevolen is : want te vergeefs eerense God / leerende leeringen
geboden van menschen. Matt. 15: 9. Jes. 1: 12. en 29: 13.
Siet daar / beminde Kristenen / so naauw is hier de mensch bepaald : so
seer sorghvuldig moet hy zijn / dat hy het goddelijk en 't menschelijk wel
onderscheiden; het goddelijk ten uitersten in achtinge nemen / en 't men-
schelijk verwerpen moet. En die naawkeurige sorghvuldigheid is niet on-
noodiger maar noch veel noodiger geworden / by volgende vermeerderin-
ringe van de Schrift. Want so God iets van't vorige had willen missen /
hy hadder 't volgende niet by gedaan : en hoe hy self daar meer quam by
te voegen / hoe minder noodig 't was dat menschen het vermeerderden;
hoe meer vermetelheid het ook moest zijn / noch meer te willen doen of
leeren / dan God self boven d'eerste wetten / en die doe genoegsaam wa-
ren / daar na geboden heeft. Nu sal het licht zijn om te sien / hoe wel dat
d'inhoud van den VII Artykel in Gods Woord gegrond is ; dies wy
daar in ook des te korter sullen mogen zijn.

II.

De goddelike Boeken / die men noemt de KANONYKE
ten Regel des Geloofs gesteld / en d'apokryfe daar van af gescheiden
zijnde : so was het noodig datwe wisten / of die kanonyke boeken nu dan
wel alleen genoegh zijn / om den mensche op den wegh der saligheid te
brengen / en daar geen andere toe noodig zijn. Dit word ons eerst verse-
kerd by manier van Stellinge; daar na door Tegenstellinge van een nood-
sakelijk gevolg verklaard ; en eindelijk 't Besluit tot goed gebruik van
dese waarheid daar uit opgemaakt.

I. De Stellinge daar sullenwe eerst d' Uitspraak / en daar na de Rede-
nen van sien.

1. Dit isser d' Uitspraak van / of dit is eigentlik de stellinge. Wy ge-
loven, dat dese heiliger Schrifture Gods wille volkomelik vervat ; (Gods
wille, voor so verre als dit stuk betreft / gelijk nu voorts gesegd word)
ende dat al het gene dat de mensche schuldig is te geloven, om salig te wor-
den, daar in genoeghsaam geleerd word. Hier in is niets dat uit het gene
nu alreeds gesegd is niet genoegsaam word verstaan : des gaan wy blote-

lik maar over tot de Redenen / waar mede dit bevestigd word.

2. Die Redenen zijn eigentlijk maar twee; doch beide even kraghtig; so dat derselver eene alleen tot volle overtuiginge genoegsaam zy.

(1.) Dit is de eerste Reden. Want overmits de geheele wijse van den Dienst, welken God van ons eischt, aldaar in 't lange beschreven is: so is 't den menschen, al waren 't self Apostelen, niet geoorloofd anders te leeren, als ons nu geleerd is door de heilige Schrifturen; ja *al ware 't ook een Engel uit den Hemel*, gelijk d'Apostel Paulus seit. Daar in word iets voorondergesteld / daar dan de waarheid der voorgaande stelling uit besloten word.

A. De Onderstelling is / dat de manier of wijse van den Godsdienst, so als God dien van ons eischt, in die voorseide Boeken / en dat in 't lange, beschreven is. Dese drie onderscheidelike saken worden hier geseid: 1. dat de wijse van den Dienst welken God van ons eischt, daar in beschreven is; 2. in 't lang daar in beschreven is; 3. en ook volkomen en geheel daar in beschreven is. Dit alles is genoegsaam aangewesen in voorgaande lessen / en besonderlik op den IV. Artykel: daar de geheele inhoud van den ganschen Bybel kortelik gemeld; en so getoond is / dat alles daar in aankomt op den Dienst, den welken God van eersten af / tot op het laatste toe / aan sijn volk heeft geboden / en also van hen geeischt. Want al wat ons daar in geopenbaard is / tot de kennisse behoorende / dat is te doen om desen Dienst: hoe soudense anders hem aanroepen of in hem geloven konnen / sose van hem niet gehoord en hadden? Rom. 10: 14. Nochtans al wat se van hem hooren en geloven/dat is maar om te doen. Deut. 29: 29. Het zy na inhoud van de Wett. het was om God te vreesen en te dienen. 6: 13. het zy na 't Euangelium / het was om enen redeliken en Gode welbehageliken Dienst Rom. 12: 1/ 11. en 6: 16/ 17/ 18. Van 't eerste is ook besonderlik gesproken pag. 61: het ander blijkt uit het getal van 66. Boeken der Schrifture / en derselver inhoud in 't besonder; daar nevens uit het laatste / dat daar niets bedacht kan worden/ 't gene meer ter zaligheid van nooden zy. Want ook / so doe de Wet also volmaakt was / datter David self geen einde aan konde sien; Psal. 119: 96. en hy daar door volmaaktelik in alle deelen / en wel klaarlik wierd geleerd: Psal. 19: 9/ 10/ 12. hoe veel te meer / na dat 'er 't Euangelium is by gekomen; het welk beschreven is, op dat gy geloven soud, dat Jesus is de Christus Gods Soon, en sulx gelovende, in sijnen naam het eewig leven hebben? Joh. 20: 31. De dienst na 't Euangelium gedaan heeft tot een einde 't eewig leven. Rom. 6: 22. 1 Pet. 1: 9. Daar word dan tot de saligheid niet meer vereischt / dan 't gene in de Boeken des ouden en niewen Testaments begrepen is.

B. Op desen grond word dan besloten / dat den menschen niet geoorlofd is, iets anders voor te schrijven, als ten self den einde dienende / en met alsulke maght. Want anders is 't gelegen met de kerkelike wetten/ waar van hier na. 't Bewijs hier van is nu voor af al klaar gemaakt door de verklaringe van onsen Text.

Het

Het selfde word noch meer bekraghtigd met de woorden des Apostels; die dit so hoog opneemt/ dat hy seit: al ware't ook dat wy ofte een Engel (dat is bode) uit den Hemel (by manier van spreken) u een ander Euangelium verkondigde, buiten het gene dat wy u verkondigd hebben, die zy vervloekt. Ἀνάθεμα anathema, dat is/ verbannen van de eenigheid en de gemeenschap van de Kerk/ als des onweerdig: om dat hy sich ontrouw gedragen heeft in 's Heeren dienst/ Gods woord vervalschende, gelijk als Paulus spreekt. 2. Kor. 4: 2. Wy sullen hier terstond noch sien/ hoe self d'Apostelen dit anathema hebben in het werk gesteld. Gelijke kraghtige betuiginge deed ook Johannes op het einde van syn boek. Openb. 22: 18/ 19. Doch 't was hen geen van beiden om hunne eigene achtinge te doen; also sich Paulus self daar mede in betrekt. Indien wy, seit hy/ of een bode uit den Hemel, ens. dewijl hy self gebonden was aan 't gene hy van God ontvangen hadde/ om dat en anders niet aan de Gemeinte te verkondigen: 1 Kor. 11: 23. en 15: 1. en ook Johannes dese dingen uit hem self niet en betuigde, maar die geseid heeft/ siet ik kome haastelik; en 't was de Heere Jesus die dat sprak. Openb. 22: 20.

(2.) De tweede Reden tot bevestiginge van die eerste stelling voortgebraght is dese. Dewyle het verboden is, by Gods Woord iet toe, of iet daar af te doen; so blykt daar uit wel, dat desselven Leere seer volmaakt, ende in alle manieren volkomen is. Dit stuk is/ mein ik/ door verklaringe der woorden van den Text genoegsaam klaar: des ik daar niet meer by doen sal.

II. De Tegenstellinge is van de leere die verworpen word; en is die van het Pausdom: wordende daar in geseid/ waar in sy onreght leeren/ en waar uit dat blijkt.

1. De Leere van het Pausdom raakt de weerdigheid der menschelike schriften; niet der quade/ maar der goede/ als van Heiligen geschreven: en dat in vergelijkinge der gene die van God zyn ingegeven. Dit word eerst in 't gemeen/ daar na besonderliker uitgedrukt.

(1.) Dus in 't gemeen. Men magh ook (staat'er) geener menschen schriften, hoe heilig sy geweest zijn, gelijken by de goddelike Schriften. In den allereersten druk stond/ tegenstellen; dat noch verder gaat: doch dit is so veel kraghtiger geseid als 't sachter is; indienmen menschelike schriften by de goddelike niet eens magh gelyken, veel min denselven tegenstellen.

(2.) Nu in 't besonder: dus worden hier verscheidene stukken/ daar sich het Pausdom op beroemt/ vervolgens op genoemd.

A. Eerst de Gewoonte, die by Gods Waarheid mede niet magh vergeleken worden. De reden is/ om dat de waarheid is boven al. Want wy en vermogen niets tegen de waarheid, segt Paulus/ maar voor de waarheid. 2 Kor. 13: 8. Die reden spreekt van self: want gewoonte van liegen kan geen leugen tot waarheid maken.

B. Noch de groote Menigte. Gy en sult (seit Moses) de menigte in bo
se

se saken niet volgen. Exod. 23: 2. De menighte der leugenaars maakt ook geen leugen waar.

C. Noch de Oudheid. Want het oude niet altyd best is; en daar is geen ouder schrift of tesse dan de Bybel self.

D. Noch de Successie van Tijden of Personen. Het woord Successie, stond in den eersten druk in Duitsch / en daarom klaarder: te weten achtervolginge van tijden en personen. Die geld hier mede niet: also doch by vervolg niet anders dan het self de Evangelium van mond tot mond moet overgaan. 1 Kor. 11: 23. en 15: 1. 2 Tim. 2: 2.

E. Noch de Concilien, Decreten, ofte Besluiten. Concilien, seit in 't Latijn so veel als Raadsvergaderingen; in 't Griekisch Synoden, dat is Esamenkomsten / van de Leeraars en opsienders der Kerken / Decreten ('t welk ook een Latynsche naam is, word met een verduitscht Besluiten; in sodanige vergaderingen dan gemaakt. Daar is'er geen geweest/ na die byeenkomst der Apostelen / die seggen konden / so als sy van hun Besluit: het heeft den H. Geest ende ons goed gedacht. Hand. 15: 28.

Doch van dit alles moet op syne plaatse over 't XXX. en XXXII. Artykel noch gesproken worden.

2. 't Bewys / waarom dit al te maal in opsight van onfeilbaarheid verworpen word / is uit sich selve klaar. Want alle menschen zijn uit haar selven leugenaars, (hier is dit van den eersten druk uitgelaten/ ende hunne wijsheid en kan God niet onderworpen worden; om dat het hier ter sake niet en dient) ende ydelder dan de ydelheid selve. Dit seggen uitgedrukte Texten van de Schrift Psal. 116: 11. Rom. 3: 4. Psal. 62: 10.

III. 't Besluit is dan. Daarom verwerpen wy van ganscher herten, al wat met desen onfeilbaren Regel niet over een komt. Dit spreekt nu ook van self: en word nochtans tot overvloed noch met twee Texten der Schrifture ondersteund: gelijk ons d'Apostelen geleerd hebben.

Derselver eerste is: Beproeft de Geesten offe uit God zijn. Geesten dat is drijsten/ leeringen der menschen; gelijk verleidende geesten. 1 Tim. 4: 1. en de geest des Antichrists, terstond hier na. Joh 4: 1. Die proeve word van Paulus ook vereischt 1 Thess. 5: 21. Hier stond by in den eersten druk: Hy (te weten Joannes) bewijst, dat mense door sijne Schriften kennen sal. Door syne Schriften dat en seit hy niet: maar stelt de proeven voor belangende den Antichrist/ dat het de Joden zyn/ die Jesus niet en hielden voor den Christus / en loochenden dat die alsnoch gekomen was; als blijkt uit Vs. 3. en 2: 22. en 2: 22. en 2: 61. Vs. 7.

De tweede plaats is dese. So iemant tot u komt, en dese leere niet mede brengt; ontvangt hem in uw huis niet. 2 Joh. Vs. 10. 11. d'Apostel voegt'er by / segt ook niet tot hem zijt gegroet; en geeft'er reden van. Misschien had dese Vrow aan wie de Brief houd / eene Kerk in huys; gelijk als Aquila en Priscilla 1 Kor. 16: 19. daar niemant als een broeder en noch min als Leeraar moght outvangen worden die in de leere met dese niet eens en was. Het XXXII. Artykel sal ons stoffe geven / om hier breeder van te spreken.

III.

III.

Nu word het tijd / om eindelik hier plaats te maken voor de Toepassinge van alles / dat nu in dese vijf Artijkelen / belangende de heilige en goddelike Schriften / is geleerd: navolgens de belofte / telkens als wy een Artijkel eindigden daar van gedaan pag. 64/77/88/100. En aangesien het hier dan niet te doen is / om 't gebruik te maken van een deel of enkele spreuke uit de Schrift genomen; maar van 't geheel beschreven Woord / so in sijn lichaam aangemerkt: so is het billik datwe dan ook geenderley gebruik vergeten / waar toe de Schrift sich selven aanbied / en waar toe 't Niew Testament getuigenis van geeft aan 't Oude / dat het dienstig is. Want so veel grooter sal de vrught zijn der betrachtinge van beiderleye boeken / so des Niewen als des Ouden Testaments. Nu seit d'Apostel ons / dat alle Schriften van God ingegeven ons nuttig zyn tot Leeringe, tot Wederlegginge, tot Verbeteringe, en tot Onderwysinge. 2 Tim. 3: 16. daar voegt hy vierderley gebruik te samen: en dit is 't vijfde / tot Vermaninge; also hy wil dat een getrow opsiender maghtig zy om te vermanen door de gesonde leere / so wel als om de tegensprekers te weerleggen. Tit. 1: 9. Het sesde / dat daar noch van elders by komt / is Vertroostinge: alsó het gene is voorschreven, tot onser leeringe voorschreven is; op dat wy door Vertroostinge der Schriften hope souden hebben. Rom. 15: 4. Wy sullen dan besien / of wy uit sulx als ons van dese Schriften in die vijf Artijkelen is voorgekomen / die sesderhande vrughten rispen mogen.

I. Hoewel het niet en zijn dan Leeringen / die in voorgaande vijf Artijkelen verhandeld zijn: des niettemin schiet daar noch vry wat over dat uit het vorige word afgeleid en uit den selfden boesem spruit. Want eens gesteld / dat wy als Kristenen van Gods beschreven woord voorsien / en echter mede gelijk alle menschen reden maghtig zijn: so is daar uit te merken / hoe veel beter dat de staat eens Kristens is dan die van alle anderen / die dat behulp niet hebben. Een Kristen gaat de Heidenen en Joden / een Protestant de Roomsche Kerk hier in te boven; dat hy Gods Woord heeft / dat hy 't nu dubbeld heeft / en dat hy dat alleen / volkomelik en suiver heeft; gelijkwe dat noch wat besonderliker moeten sien.

1. De Heidenen / Gods Wett noch Woord niet hebbende, hoewel sy echter door 't natuurlijk licht henself tot ene wett zijn / (Rom. 2: 14.) en dat sy Gods onsienelike dingen door 't sien der schepselen bemerken konnen; so dat het geene van God kennelijk magh zijn / hen door dat middel / sonder Schrift / van God self is geopenbaard: nochtans en strekt dat verder niet / dan op dat sy niet te verontschuldigen en zyn. Want nademaal het hen niet en heeft goed gedacht, God in erkentenis te houden; of d'ogen voor dat ingeschapen licht behoorlik op te doen; verydeld zijnde in hunne overlegginge, en so verduisterd in hun onver-

ſtandig herte: Rom. 1: 20/ 19/ 28/ 21. So is dat licht hen meer tot hinder als tot nutt; alſo ſy God en Gods recht kennende / hem niet verheerliken noch dienen na die kenniſſe / en ſo te ſwaarder ſtraf baar zyn. Hoe groot was dan aleer het voordeel van een Jode, dat hem Gods Woorden waren toebetrowd? 2: 1/ 2. Wat groot volk iſſer, dat ſo reghtveerdige inſettingen en reghten heeft als deſe ganſche Wett? Deut. 4: 8. Want God heeft Jakob ſijne woorden bekend gemaakt; Iſraël ſijne inſettingen en reghten. Alſo en heeft hy aan geen volk gedaan, en ſy en kennen ſijne reghten niet. Pſal. 147: 19/ 20. Dat woord was hen als ene lampe voor de voeten / en als een licht op hunne paden. Pſal. 119: 105. Dat gaf hen als den wyſen ogen in het hoofd/ terwyl de Heidenen als ſotten by duiſter wandelen in hunne wegen. Pred. 2: 14. Hand. 14: 16. So veel te nader braght die hen dan ook tot God / van welken alle Heidenen / dus doende / verre af hoereerden. Pſal. 73: 27. Siet daar / ſo groot een onderſcheid maakt ſlechs dat eene deel der goddelike Schriften tuſſchen Heidenen en Joden; dat deſe uit de Wett tot Saligheid geleerd / doch d'andere / als zynde ſonder Wett / verloren zyn.

2. De Joden zyn nochtans lang de gelukkigſte noch niet; noch in den tyd geweeſt wanneer Gods Woord by hen alleen te vinden was: en heden noch ſo veel te weiniger / na dat ſy 't ander deel van Gods geopenbaarde Woord verworpen hebben; want in den tyd des ouden Teſtaments was het getuigenis noch toegebonden, de Wett verſegeld onder hare leerlingen. Jeſ. 8: 16. Sy waren noch in ſmertelyk verlangen na een niew Verbond; waarin ſy alle van den kleinſten tot den grootſten toe den Heere ſouden kennen, Jerem. 31: 31/ 34. ſo lange als ſy die belofteniſſe niet verkregen hadden. Maar God had over ons wat beters voorbeſchikt, op dat ſy ſonder ons niet ſouden volmaakt worden. Heb. 11: 39/ 40.

Welk is dan 't voordeel van een Kriſten / en welke is ſijne nuttigtigheid nu meer dan der Beſnydeniſſe? Sy hebben Moſes ende de Profeten; Luk. 16: 29. wy ook: maar ſy verwerpen het gebod van ſyne Apoſtelen, die ſo veel meerder is dan Moſes, als hy die 't huis gebowd heeft meerder is dan 't huis. Hebr. 3: 3. Laat dan de Joden roemen op de Schrift: wat hebben ſy dat wy niet hebben? Zyn ſy Diſcipelen van Moſes? Joh. 9: 28. wy ook; maar zyn ook daar en boven Jeſus diſcipelen, van welken Moſes heeft geſchreven. 5: 46. Zyn ſy 't van Moſes maar alleen; ſo zynſe 't van de letter, en wy van den geeſt: de letter maar alleen gelaten dood; de geeſt maakt leevendig, die door de letter henen ſtraalt. 2 Kor. 3: 6. Want het einde van de Wett is Chriſtus, tot reghtveerdigheid voor enen iegeliken die gelooft. Rom. 10: 4. Siet daar hoe weinig dat een Jode heden aan den Bybel heeft / die ſich met Moſes ſonder Chriſtus vergenoegt / en ſo dan Moſes ook mee een verlieſt.

Doch daar was raad toe / sose maar den tijd in acht genomen / en Gods genade, die hen door 't Euangelium met dat niew licht van kennisse bestraalde / niet vergeefs ontfangen hadden. 2 Kor. 6: 1. Maar hunne sinnen zijn verhard geworden. Want tot op heden blijft een deksel op hun herte, in 't lesen van het Oude Testament, sonder eens ontdekt te worden. Hunne ongelovigheid ontsett hen van 't voornaamste deel der goddelike Schrift; om datse 't Niewe Testament niet aan en nemen: daar wy door 't selve, als met ongedekten aangesighte, de heerlikheid des Heeren al spiegelende aanschouwende; na 't selfde beeld veranderd worden in gedaante, en dat van heerlikheid tot heerlikheid (hoe meer wy in die boeken lesen / hoe meer wy door deselve in Gods kennisse verhelderd worden) als van des Heeren Geest. 2 Kor. 3: 14/ 18.

3. Van veel gelukkigen in desen vind sich een groot deel ongelukkig: die dubbelde schat goddeliker Schriften / des Ouden en des Niewen Testaments / in 't kristendom voor hen verborgen zijnde onder 't Pausdom / en 't licht dat op den kandelaar moest staan / gelijk als onder ene kooren mate meest bedekt. Men wiste naawlijx voor Calvijns en Luthers tijden / wat boek de Bybel was; ja self het Niewe Testament was ook by Moniken niet eens bekend. Men kende langen tijd den Bybel verder niet dan 't volk van Mahomet dien kent: in aansien van besondere personen / spreuken en geschiedenissen daar uit getrokken / en door hunne menscheliike leeringen vermengd; noch hoofd noch steert behoudende / noch enig lid op sijne reghte plaats / om 't lichaam goddeliker leere in sijnen reghten stand te setten. Noch erger was 't voor keiser Karels tyden / nu by de 900. Jaren / en 700. voor de Reformatie; in welken die Epistelen en Euangelien alsoo genaamd / dat sijn uittreksels van de Brieven der Apostelen / en van de Boeken der Euangelisten / door sijne instellinge zijn in 't gebruik geweest: eerst om slechs voor te lesen / en volgens ook noch te verklaren ende toe te passen / door sulke Leeraars die wat meer verstonden dan maar lesen. Mitsdien bleef echter 't boek in sijn geheel meest onbekend; en volgens ook de gansche t'samenhang van Gods huishoudinge met sijn verkoren volk / in de bedeelinge der tijden so des Ouden als des Niewen Testaments. Dit wierd ons by 't herbormen van den kristeliken Gods-dienst wederom geheel ter hand gesteld. En woont Gods woord daar door nu rijkerliker onder ons dan ooit voor 't Pausdom self / in d'eerste tyden van het kristendom; wanneer de Schrift so niet in alle talen voor den ongeletterden te lesen was / gelijkmen heden siet. So verre dat het Pausdom self meer lichts daar door ontvangt / en tot het lesen van de Schrift meer vryheids geeft. Siet daar 't geluk (indien sy 't wel besessen) van 't volk dat dese Schriften kent; siet daar het voordeel van het kristendom; siet daar den rijkdom van de Protestantsche kerk! Hoe sullen wy ontvlieden, indien wy op so groote saligheid geen acht en slaan? Heb. 2: 3. Hoe konnen wy vergaan / indienwe door dat leeven-

dig en eewig blyvend zaad des goddeliken Woords herbooren zijn? 1 Pet. 1: 23.

II. Maar of de blindheid of de nydigheid stelt sich hier tegen / om ons dat voordeel te verwisten; met opgesochte redenen die ons nu toestaat ook te wederleggen.

1. Dat groot geluk staat ons het Heidendom niet toe; 't welk dese Schriften niet en kent / en daarom groslik doolt. De sotten zijn daarom noch wel te vreden met hun eigen / om datse niet en weten dat het quaad is / of een ander beter heeft. Pred. 4: 17. Sy spreken op 't bescheidenst als sy toestaan / dat God mogelijk by ons na inhoud deser Boeken wel gediend wil zijn; maar dat hy hen tot andere lessen heeft verplight / die na verscheidentheid der landen en der volkeren verscheiden zijn. Hoe scherpt een mensche sijn gesight / die in het duister sonder keers wil sien! Segt / blinde Heidenen / die so veel siet dat God maar een is / en daarom self ook uwe Goden maar voor ondergoden houd: of schoon de menschen veelerhande zijn / tot uiterliken dienst of dus of so bequaam; is 't niet al eenerley uitdruksel dat sy alle hebben van de Godheid / als haar self altijd gelijk? Kan God dan iets verklaren of gebieden dat met sijne eigene natuur of wesen strijd? Toont eens in een van alle dese Boeken dat niet met Gods volmaakte eigenschappen / so als deselve van naturen aan den mensch bekend zijn / over een komen; immers in so verre als de Schrift haar self / en d'eene plaats met d'andere verklaart. Al 't Heidendom in een gesmolten en is niet maghtig om de kraght van dese goddelike Schrift te wederstaan.

2. Maar 't Jodendom / dat self met ons op Moses ende de Profeten rust; verwerpt de Schriften van 't niew Testament; en segt / wat schade is 't ons / so wy doch met de anderen alleen te vreden zyn? Ik segge tot den Jode; so hy het Niew verwerpt / so heeft hy 't Oude ook niet meer; om reden als terstond geseid is: en ook om dat der beiden achtbaarheid op eenerleye gronden steunt; so als het pag. 87. ook al eens aangewesen is. Want is het waar dat Moses in de weereld is geweest / getuigen dat de Joden ?die het met hem houden; en word het self ook by de Heidenen bekend gestaan? sy die de aldersnoodste vyanden van Christus kruisse zijn / getuigen echter selve dat hy is geweest; getuigen mede / dat hy sulke wonderwerken heeft gedaan. Maar sy en weten niemant die hem een derselve ooit getracht heeft na te bootsen / of ook werkelik daarin heeft wederstaan; gelyk als Jannes en de Jambres tegen Moses deden. 2 Tim. 3: 8. So zijn dan sijne wonderwerken klaarder dan die van den middelaar der Wett / en heeft het Euangelium so veel te grooter luister als het selve door so veel te grooter wonderen bevestigd is. Hebr. 2: 1--4. Wy hebben noch in handen schriften van de Heidenen die oog- en oorgetuigen der beginsselen van 't kristelijk Gelove zijn geweest: hoedanige aangaande Moses nochte de Profeten niet voorhanden zyn. So moet

moet de gansche weereld dan getuige zijn / dat wy in desen so veel rijkeliker zijn voorsien; en hebben reden om te roemen / dat ons God nu noch so veel nader is dan hy den Joodschen volke is geweest.

Kan dat hen dan noch tot jaloersheid niet verwekken / in ons nu meer dan 16 eewen lang verduld te sien / het gene Moses tot verwijt van hunne hardnekkigheid / omtrent ook even lang te voren heeft voorseid; dat God ons aanspreekt / juicht gy Heidenen, sijn volk? Deut. 32: 21/ 43. Indien wy uit die Heidenen sijn volk niet zijn / hoe geeft hy ons sijn Woord? Altoos wy hebben 't van de Joden niet: of 't is geweest van sulke / die ons benevens die van 't oude ook de boeken van het niew Verbond in handen gaven / of die wel self beschreven hebben. Het zijn d'Apostelen / die self ook Joden zijnde / ons hunnen joodschen Bybel aanbevolen / en met hunne eigene schriften (die nu zijn de boeken van 't niew Testament) vermeerderd hebben: betoonende hoe dat het niew verborgen langh in 't oude; en openbarende nu die verborgentheden in het niewe: gelyk het Paulus beide t'samen voegt / wanneer hy segt / dat de verborgentheid die lang versweegen was geweest, nu niet alleenlik was geopenbaard; maar uit de eigenste profetische Schriften was geopenbaard / die Moses volgen / en op Moses zijn gegrond. Rom. 16: 25/26. Verwerpt dan / Jode / dese laatste schriften niet / of gy verwerpt de anderen met een.

3. So spreekt het Pausdom trouwens ook / wanneer het tot de Joden spreekt / die meer by hen gehaat zijn dan by ons. Maar komtet aan henself / so stellen sy sich tegen ons ter weere / om de Overleveringen der ouden en d'Insettingen der Kerke te beschermen; min noch meer dan offe self ook Joden waren / en het kristendom vergeten hadden. Want hoe? was 't in de Joden straf baar / die de Schrift so breed noch klaar noch niet en hadden als die heden is; wanneer sy niewe lasten op der menschen schouders durfden leggen / en met menschen leeringen het volk beswaren / dat noch dienstbaar was: hoe is het te verschoonen / dat sy / die so wel als wy / de kristelike vryheid leeren / den selfden wegh inslaan; 't gesagh der Kerke (dat is / na hun seggen) der genen die de kerk als leeraars en opsienders dienen moeten / so hoog verheffende / dat self Gods Woord daar voor moet bukken / en geen boeken daar voor aangenomen dan de gene die van dese kerk zijn goed gekeurd? Wanneer d'Apostelen de kristen kerk fondeerden / so deden sy dat op de Schriften der Profeten; die daarom van de kerk die na quam hun gesagh niet hebben konden. Wat reght heeft sy nu meer om dat te geven aan de Schriften der Apostelen / die self den eersten steen aan haar gelegd / en haar gegrondvest hebben op hunne eigene geboden: sy die Apostelen des Heeren ende Saligmakers zyn? 2 Petr. 3: 2. Siet daar van de verklaringe slechs na / pag. 66/67.

Seg verder: sal de kerk de Schriften keuren / wat sal de grond of rightsnoer van haar oordeel zijn? Een menschelyk believen? So hangt de

de achtinge der Schrift aan menschen / niet aan God. Een redelijk vernuft / so als dat ietwes voor waarachtig houd of valsch / begrijpt of niet begrijpt ? So is dat maar Gods Woord / dat elk mensch oordeelt so te zijn. So veel verscheidentheid dan als in 't menschelijk verstand is / so veel hoofden so veel sinnen; so veel Bijbels sal de weereld hebben / en de kerk niet meer te seggen hebben als een ander. Of is 't dat God het aan de kerk te kennen geeft door ene affonderlike openbaringe ? Wie sal die openbaring oordeelen ? Sy self; so zijn wy noch al even verre. 't Volk van de kerk ? wat sekerheid heeft dat daar van ? of 't moest door niewe openbaring zijn : doch dan sal die van de genaamde kerk niet eens van noode zijn. Waar uit weet nu die kerk / om 't my te konnen seggen / wel'ke Boeken voor Gods eigen Woord te houden zijn ? Uit d'eigenschappen buiten twijfel van dat Woord / den inhoud en den styl van spreken / die haar verstand / so verr als 't noch geheel is haar daar in doet sien. Doch so weet ik het self dan ook; en hebbe niet van nooden om die kerk (daar dikmaals d'allerbotste menschen meest te seggen hebben) daar na te vragen. Maar dat my meest in desen overtuigt / is / (als hier voor geleerd is pag. 84.) het getuigenisse van Gods Geest / 't gevoelen van die kraght der goddelike Schriften in mijn hert : doch dat gevoelt die kerk niet / wat ik in my self gevoele. Want wie van de menschen weet het gene des menschen is, dan de geest des menschen die in hem is? also en weet dan niemant ook wat Gods is dan Gods Geest. 1 Kor. 2: 11.

III. Nu komt het dan aan ons / die desen Geest hier tot getuige roepen der godlikheid van 't Woord dat door den Geest is ingegeven. Maar hooren wy dan zijn getuigenisse wel ? Spreekt dese Geest so klaar en kraghtig wel in onse herten / dat wy daar door so seer bewogen zijn / om tegens Heidenen en Joden en Papisten so te roemen / dat wy dien schatt besitten van dat Apostolisch en Profetisch woord ? Hoe vele zijnder die de Schrift maar lesen by de sleur / of uit niewsgierigheid / of 't onderscheid van 't goddelijk en menschelijk niet gade slaan / of menschen lessen en uitleggingen tot regels nemen; de Schrift misbruiken; en / (als 't al geschied is) na de Schrift niet leven ? die alle moeten in 't besonder hier noch aangesproken / en tot verbeteringe onderwesen zijn.

1. De sleudergodsdienst / tegen de nature van het Kristendom / dat redeliken dienst vereischt (Rom. 12: 1.) self in 't hervormde Kristendom sterk ingedrongen / vertoont sich eerst en meest in 't sleurig lesen en aanhooren van Gods Woord. Hier mogen die wel voorgaan / die noch self niet eens en weten warvoor boeken in den Bybel staan / welk achter of voor 't ander staat. Die / verre van daar / dat sy de Apokryfe van de Kanonijke Boeken souden onderscheiden : sy sullen self niet anders weten / of het is al Bijbel wat in eenen band te samen sluit : het Psalmboek / Catechismus / Formulieren van Bedieninge / en wat dies meer is:

is: of wat Dathenus dikmaal slordig heeft gerijmd voor Davids eigene woorden nemen; en so singen datse noch met geest noch met verstande singen; 't welk Paulus beide van ons eischt. 1 Kor. 14: 15. Die meer niet van Gods Woord en weet / die heeft Gods Woord noch niet.

2. Indiense niet so bott noch onervaren zijn: het is niet datse sich daar boven anderen veel in geoefend hebben. Sy raken selden eens aan 't lesen; en dan doense 't noch maar so wat henen / sonder aandacht op de kraght des Geestes die daar spreekt. Waar door sy dan ook meer niet van Gods Woord getroffen worden / dan of het ware van eens menschen woord: Sy en verstaan de tale noch den stijl der goddelike Schriften niet; en de voortreflikheid der selven komt hen daarom te voren als wat vreemds. Hos. 8: 12. Veel weiniger kan hen de Schrift dan nuttig zijn / of tot so veelerley gebruik verstrekken / als boven daar van aangewesen is: dewijle sy geen onderscheid en maken watse lesen / na eisch van tijd en plaats / of van den staat waarinse zijn; maar slechs daar lesen daar 't boek open valt; dat dikmaals voor hen onverstaanbaar en voor dien tijd minstdienstig is. Gelijk vertroostinge / daar meer bestraffinge van nooden ware; of profezyen en verborgentheden / daar eerder onderwijsinge vereischt word in de beginselen en eerste gronden van het Kristendom.

3. Daar zijnder die noch ook al met verstande lesen: maar met verkeerd verstand / of al te veel verstand; te weten van hun eigen / dat noch al te vleeschelijk gesind is. Daar werkt de Geest dan ook niet in. Want de natuurlike mensche en neemt niet aan (ου δέχεται, *ou dechetai*, dat hebben sy op alle andere plaatsen so vertaald) de dingen van Gods Geest. Wat is de reden? Want sy hem ene dwaasheid zijn: en hy en kanse niet verstaan. Hoe so? om datse geestelijk onderscheiden worden. 1 Kor. 2: 14. Maar dese menschen schynen geestelijk te zijn; en meinen 't ook / om datse sich belust betoonen en bevinden op het lesen en doorsoeken van Gods Woord. Wie noemt dat quaad? alsó die man geprefen word / wiens lust in des Heeren Wet, om die te overdenken dagh en nacht. Psal. 1: 2. Maar 't is een lust en oefening die niet dan menschelijk en is; die uit des menschen eigene natuurlike gesteldheid en besondere geneigdheid rijst: gelijk als d'eene lust heeft tot een handwerk / d'ander tot de koopmanschap. So wederom een ander dan tot dese of gene weetenschap; de Godgeleerdheid / de Natuurkunde / de Historien; of waar eens ieders sinlikheid sich meest toe strekt. Daar is ook noch iet anders in den mensch / dat sijnen weetlust tot de Schriftgeleerdheid neigt: genegentheid om boven anderen seer wijs te schijnen; en daarom ook die dingen en die deelen van de Schrift meest na te speuren / daar ietwes op geseid kan worden dat niet gemeen is. Of kibbelsiekte; die hem meest doet besig zijn met disputeeren: daar dan weetgierigheid noch by komt / om verschillende gevoelens te vernemen; alleenlik maar om die te weten / of ook om voor d'eene en tegen d'andere

d'andere te dwersdryven en te harrewarren: Verkeerde krakeelingen', seit Paulus / van menschen die een verdorven verstand hebben, en van de waarheid beroofd zijn. 1 Tim. 6: 5. Want hoe en soudense ook u iet? het is hen om de waarheid niet te doen. Dit doet / dat sy gedurig schynende te leeren, nochtans nooit tot de kennisse der waarheid komen. 2 Tim. 3: 7.

4. Daar is een ander slagh van menschen / so veel te slaafscher als de gene meesterliker zijn van aart. Sy kennen geen Schriftuur als door de Kerk; ja sy en kennen (seg ik liever) geen Schriftuur als van de Kerk: en door de Kerk verstaan sy slechs de Leeraars / op sijn Paapsch. Derselver achtinge / hoe onbekend; en hun getal / hoe klein ook by hun leven zy geweest; vergrooten sy seer na derselver dood. Doch 't is de pyne weerd dat sulx het Pausdom doe / indien men so magh doen; daar oudheid is te toonen / so van misverstand als misgebruik / somtyds van ettelike honderd jaren herwaarts / van Decreten of Besluiten van Concilien die uit verscheidene koningryken waren t'saamgeroepen. Maar hier is 't oud / dat naawlyx vyftig jaar geleden is; en zyn 't besluiten van Synoden uit het een of ander landschap / of seer weinige / tot een vergaard. Magh 't Pausdom niet beroemen op de menigte: waarom vermenigvuldigen die luiden dan by eigene rekeninge 't klein getal van Leeraars / van Vertaalders / van Uitleggers der Schrifture; om van twee of drie te spreken of 'er tseventig of honderd waren / die 't so hebben uitgelegd; of lang geen seven meer dan t'seventig die 't so vertaalden / dat het niemant anders soude mogen doen?

Wat baat het my gereformeerd te heeten / en na de Schrift alleen sijn leven en geloof te righten; wanneermen ondertusschen geen uitlegginge der Schrift voor goed wil kennen / die niet gemeen is / die van de menigte der menschen en der jaren niet bevestigd is; die niet van tyd tot tyd van hand tot hand also aan ons geleerd is? So iemant daar van af derf gaan dat heet verdraaijen van de Schrift; als of d'uitleggingen der menschen Gods Woord selve waren. Wat is dat anders als de Paapsche Overleveringe te verwerpen / om andere daar voor dan aan te nemen? Wat helpt 't dan / de Schrift ten regel des Geloofs te stellen / indien ik menschen hooren moet daar God self tot my spreekt?

5. Noch erger: daar men siet / hoe dat de Schrift na menschen sinnelikheid gebogen word. Men geeft den leerling sekere schriftuurplaatsen op / die hen by overlevering der leeraars moeten dienen tot weerlegginge des Pausdoms en der Sekten; om dat de Kerk (so spreekt men) de gewoonte heeft / die also uit te leggen / dat sy tot die weerlegginge bequaam zyn. En die gewoonte kleeft ons te gemakkeliker aan / so maar een Leeraar die van name was door yver in het disputeeren is verrukt geweest / om onbedacht op enige schriftuurplaats aan te lopen die hem eerst in den mond of in de penne quam; in schyn /

of

of so als die vertaald is voor ons dienende. 't Is een bewijs te meer/ een *locus classicus*, een plaats op het register, van degene die men tegens dese en gene sekten moet gebruiken. Die met een ander oogmerk tot het ondersoeken der Schrifture komt / als om de sekten te weerleggen / en die niet eer veroordeeld heeft als ondersocht; dat is / die blotelik maar waarheid socht; so hy dan d'eene of andere Schriftuurplaats in den grond sodanig niet bevind / als de gewoonte van de Kerk is / deselve tot weerlegginge van sulk en sulk gevoelen uit te leggen: so word hy van gemeenschap met de doling en van eensgesindheid met die sekten of veroordeeld / of ten minsten al sijn leven lang verdacht gemaakt. Dus wast gewoonte wederom Gods waarheid over 't hoofd; wanneer tot wederlegginge van iemants uitlegginge niet anders is te vinden; dan dat hy aan de Kerk beneemt een kraghtig argument / 't welk sy gewoon was te gebruiken tegen sulke sekten / ende tot bescherminge der waarheid / die by overlevering daar voor te houden zy.

Wat aansien en wat achtinge de Kerk aan hare leeraars schuldig is / dat sal op 't XXX. Artijkel eerst de plaats zijn om bescheidelijk te seggen. Hier is 't maar dat wy d'achtinge der Schrift van alle menschelijk gesagh bestaan te redden: en dat en konde korter niet geseid zijn / dan met aan te wysen / dat het VII. Artykel op so veel verscheidene manieren dagelijx word overtreden; invoegen dat in desen deele slordiger Papisten zijn by ons dan onder 't Pausdom self.

6. Ik kan hier mede niet voorby / hoe der volkomentheid der H. Schrifture word te kort gedaan / wanneermen 't grootst gewighte stelt in leeringen die in de Schrift niet dan maar in 't voorbygaan aangeroerd / of slechs by gissinge daar uit te halen zijn. Waar van ik breeder spreken soude / indien 't vervolg ons geen besondere gelegentheid en stoffe daar toe geven moeste; wanneer wy van Artykel tot Artykel sullen sien / hoe merkelik men sich daar in te buiten gaat. Dus zijn wy daar in mede paapsch / dat wy op d'Overleveringen harder staan dan op de uitgedrukte klare leeringen der Schrift.

7. Ik spreek ook van dat misbruik der Schrifture niet / dat in 't bestraffen van de sonden word begaan: te weten sulke als een leeraar na sijn eigen sonderling gevoelen voor de grootste sonden houd; versuimende de gene die na klare uitspraak van de Schrift veel swaarder / en waar aan sy self doorgaans de meeste schuldig zijn. Die de Schriftuur tot voedsel doen verstrekken van hunne eigene vleeschelike drifte / en daar de woorden uit ontleenen daar sy veilig mede schelden mogen / op de Broeders / op de Overheden; en op ieder een die so de Schrift niet en verstaat als sy / of hunne vleeschelike driften tegen staat / die sy verkopen willen voor een yver van Gods Geest; uitmakende voor vleeschelyk de gene die veel geesteliker zijn dan sy. Ik late noch te spreken van de genen / die de Schrift op allerhande wyse onteeren / door bespottelike toepassingen / uitwerksels van onwetenheid en oneerbiedigheid te

samen; niet uit gebrek / maar overvloed van stoffe / te bewaren tot bequamer tijd.

8. Dat veelerhande misbruik / dus verre aangewesen / maakt / dat wy dan in den name slechs gereformeerd zijn / op sijn paapsch. Het is de waarheid niet die ons by overtuiginge der Schriften aankomt; maar die ons byoverleveringe / door gewoonte en gemeen gebruik also doet spreken als wy onderwesen worden. Want ook / indien de Schrift so veel op ons vermoght; hoe komt het datse niet so wel op onse werken en manier van leven werkt / als op 't verstand? Hoe komt dat wy so niet en leven alswe leeren? Wat oorsaak / dat de Leere ons meer dan 't Leven van de sekten onderscheid? Wie kan my seggen hoe het bykomt / dat de menschen met so heeten yver pleiten voor het goddelijk gesagh; en echter God self niet ontsien / wiens Woord sy willen voorstaan / en niet willen doen? de kraght desselfs in spijt van Joden en Papisten hoog verheffen; en self betoonen dat geen kraght in hunne herten minder werkt dan van Gods Woord? Ik hadde hier seer veel te seggen: maar sal de woorden des Apostels / tot de Joden sprekende / met weinige verandering de mijne maken. Siet, gy word een Kristen genaamd, ende rust op de Wett en 't Euangelium te samen / ende roemt boven Joden ende Heidenen op God. En gy weet sijnen wille, ende beproeft de dingen die daar van verschillen, zynde onderwesen uit de Wett des ouden en des niewen Testaments. Ende gy betrowt u selven te zyn enen leidsman der blinden, een licht (in aansien van de Reformatie) der genen die noch in de duisternis des Pausdoms zyn. Een onderreghter der onwysen, een leermeester der onwetenden, hebbende de gedaante (maar doch / helaas! niet meer dan de gedaante) der kennisse en der waarheid van de Wett der Werken ende des Geloofs. Die dan enen anderen leert, leert gy u selve niet? enz. die op Gods Woord roemt, onteert gy God door d'overtredinge des selfs? Want Gods name word om uwent wille gelasterd onder de Papisten/ onder de Joden / onder de Heidenen. Rom. 2: 17/ 18/ 19/ 20/ 23/ 24. Doch tot besonderheden sal ik nu niet komen: also ons daar toe telkens meer gelegentheid ontmoeten sal op ieder stuk dat in 't verbolg verhandeld staat te worden.

IV. Doch so daar Onderwysinge is te doen in de reghtveerdigheid, gelijk het Paulus noemt: 2 Tim. 3: 16. so komt die hier te pas. Hoe gaerne soud een opreght leeraar sien / dat sijne protestantsche Kristenen / de Leden en de Leeraars der gereformeerde Kerk / beseften dit gewightig stuk hunner Belijdenisse als 't behoort! Bemerkt eens Kristenen / hoe groote saken 't zijn die daar in t'samen komen. I. Een meerder licht dan ons verstand behouden hadde of bereiken konde / om God so verre te leeren kennen als wy noodig hebben / om hem te genieten tot volkomene gerustheid des gemoeds. II. Een klaar bescheid der goddelike Boeken / daar dese kennis uit te halen is; de regelen om die

die te proeven en van andere te onderscheiden. III. D'onfeilbaarheid van desen goddeliken Regel: te stellen boven alle menschelike schriften/ sose goed zijn; en tegen alle die niet goed en zijn. IV. En de volkomenheid van alle geestelike Leeringen daar in begrepen; so dat daar aan ter saligheid niets meer ontbreekt. Maakt dan dat licht niet enigsins tot duisternisse/ vermengt geen menschelike met de goddelike boeken in de saken des Geloofs: misbruikt de Schrift ook niet om daar uit anders iet te halen dan daar in is; blijft by het gene datse leert/ en gaat daar buiten niet. De Schrift verbetert het gebrek van ons verstand: maar sy beneemt ons het verstand niet/ noch sy en geeftet niet in saken daar 't verstand geen noodige verbetering behoeft. Het zijn twee klippen die ons hier sorgvuldiglijk te myden staan: het menschelijk verstand te willen volgen verder dan het voorgaat; of tot leidsman mede nemen/ daar de Schrift ons maar alleen toe brengen kan. Aan d'andere zijde met de Schrift te rade gaan/ in saken die sy ons niet leeren wil.

1. Ik segge/ dat men 't menschelijk verstand te veel geeft/ als men 't mede nemen/ of sich met het selve wil beraden/ over saken die alleenlik in de Schrift te vinden zijn. Sodanig zijn de saken des Geloofs/ den wegh ten hemel wijsende/ daar 't menschelijk verstand voor stille staat; en tot dien einde dingen openbarende aan ons verstand/ die 't uit sich self niet maghtig was te denken datse wesen konden; ik swijge dat het soude konnen weten/ hoe. Daarom de Schrift/ eenmaal by ons versekerd zijnde/ versekert ons wel van de waarheid deser dingen; maar sy verklaart niet/ hoe: alleenlik willende/ dat wy die vastelik geloven sullen/ eer wyse noch verstaan; en ook geloven dat het eindelijk verstaan sal worden/ na mate der volmaaktheid die sy ons versekert na dit leven/ in de volle saligheid met God.

2. So ydel als het is/ de saken van het ander Leven sonder de Schristure/ op geleide van het menschelijk verstand te soeken: so buitensporig is aan d'andere zijde/ de saken van dit Leven uit de Schrift te willen leeren. Also de mensch/ onaangesien 't bederf ontrent het geestelijk/ daar toe verstands genoegh heeft aan hem selfs. So moet hy dat dan in de Schrift niet-soeken/ wil hy den loop des Hemels/ of den aart en d'eigenschappen van de stoffelike of onstoffelike schepselen/ de kraghten en verborgentheden der nature weten: de Schrift en sal hem geen van alle dese dingen leeren/ daar toe van God niet ingegeven zijnde: maar om den wegh ter Saligheid te wijsen/ daar dese kennisse ons niet toe baten kan.

De Schrift en spreekt geen waarheid tegen/ maar en sy spreekt van alle waarheid niet. Komt haar te passe iets te noemen van die dingen die niet eigentlik in haar bestek begrepen zijn: sy spreekt 'er van gelijk een ander daar van spreekt/ na dat begrijp dat alleman van sulke saken heeft; en 't gene verder niet en gaat/ dan het gemeen gebruik des lee-

vens eischt. Maar lust het iemant de geheimenissen der Nature na te speuren / en so den aart van ieder ding uit sijne naaste oorsaak op te soeken: daar magh hem sijn verstand in helpen / dat hy ook heeft van God / daar hy de Schrift van heeft.

3. Die dit nu wel in acht wil nemen / sal sich uit die verwerringen wel konnen redden / daar mede men d'uitleggingen en strydigheden over het verstand der Schrift belemmerd siet. Het is niet anders dan een deksel van onweetenheid / wanneermen uit de Schrift wil tegenspreken dingen die door oefeninge des verstands wel uitgevonden en voor waarheid aangenomen zijn. D'een is geen Filosoof / noch Medezijn; en wil die beide tegenspreken uit de Schrift: en d'ander wil de Schrift doen spreken / om dat gene dat hy sonder de Schriftuur door oefeninge sijns verstands geleerd heeft / uit deselve te bevestigen of te verklaren. 't Is beide mis: de Schrift is niet om de gesonde Reden te mishandelen; noch ook de Reden / hoe gesond die dan magh zijn / om de Schrift uit te leggen / veel min te meesteren. Want ook en seit de Schrift niet watmen haar dus wil doen seggen; noch op de eene wyse noch op d'andere. Het zijn de menschen self / die van de saken der Nature verder niet en weten dan so als de Schrift daar van is spreekende / na het gemeen gebruik: en die dat neemen voor het uiterste verstand dat van die saken te bekomen is / om dat de Schrift so spreekt. En dat is de gemakkelixte wyse / om alles wat geleerdheid heet met ongeleerdheid te vermeesteren; alsa de Schrift so wel in ongeleerder als geleerder handen is: daar uit dan ieder neerstig Leser / Doctor (alsmen seit) in alle Faculteiten soude konnen worden / indien de Schrift ons van die dingen onderrighten kan. So niet / (want niemant lichtelik de saak so verre trekken sal) so moet men hier de Schrift met vrede laten / en haar niet vergen 't gene eigentlik haar werk niet is.

4. Siet hoe wy door het een en 't ander de Volmaaktheid van Gods Woord te kort doen / die ons in dit Artykel word geleerd. So wy met ons verstand / dat duister is / bestaan licht in Gods Woord te brengen / daar in te sien / dat niet gesien kan worden dan door sijnen Geest: betoonen wy dan geen gebrek te sien aan 't onderright / dat ons sijn Woord niet soude konnen geven / sonder ons verstand? So is 't ook aan de andere kant gesteld. Al wat de Schrift ons leert / dat leertse ons als euen regel die volmaakt is / en daar niets aan magh ontbreken van dat gene dat daar toe behoort. Siet dan eens / hoe der achtbaarheid der goddelike Schriften word te kort gedaan: datmen deselve vraagt na 't gene sy niet seggen konnen / om dat het God daar in niet heeft doen schryven; of seggen moet / dat iets word in de Schrift geleerd dat niet volkomen is.

V. En dan / geliefde Kristenen / betraght in desen uwen plight: gebruikt de Schrift; maar en misbruiktse niet. Siet wat gy hier al schuldig zijt aan God / voor desen nutten / kostelijken schatt van sijn beschreven Woord. 1. Bewaart dien boven al wat te bewaren is; doch

eer

eer gy dien bewaren kont / maakt dat gy dien verkrijgt. Want vele hebben noch den Bybel niet; alſo ſe niet en konnen leſen: dies is hy hen als een verſegeld boek. Jeſ. 29: 12. Leert leſen / laat doch uwe kinderen ook leeren leſen: dat is de ſake die den kinderen van Iſraël ten duurſten aanbevolen wierd. Deut. 6: 6--9. Doet gy 't om tydelijk behulp/ om ſtijl te maken in de weerelds handel; hier is meer oorſaak/om den ſtyl des leevens na dit leven te verſtaan. Laat hen de Brieven leſen die u uit den Hemel komen/ meer dan uit vergelegene landen / Ooſt ofte Weſt. Gy hebt hier in een Boek ſo vele boeken / en van allerhande ſaken: bequaam om u 't beſit van 's Hemels rijkdom aan te wyſen; de beide Teſtamenten van den genen die het al beſitt / en alles aan ſijne Erfgenamen geven wil. Hier zijn de Policen en de Cognoiſſementen, dat zijn Verſekerbrieven en kienbrieven / van die goederen / en van derſelver erfgenamen in den Hemel: verighe van 't Opperſtiermanſchap / bequaam om u door 's weerelds woeſten Ozeaan tot 's Hemelrijks geruſte haven op te leiden: het geeſtelijk voedſel voor heilgrage zielen / de kleedinge van Gods gereghtigheid. Hier zijn de Wetten van een hemelſch koningrijk / de ſchikkinge van Gods Huishoudinge met ſijn beſonder volk: het huiſraad en gereedſchap tot Gods huishoudinge geſchikt / waar door Gods menſche magh volmaakt zijn, en volmaaktelik tot allen goeden werke toegeruſt. 2 Tim. 3: 17. Wie ſal om ſulken ſchat niet alles doen wat doenlijk is? Wie ſal niet alles daar voor laten / en als den geeſtelike koopman al verkopen wat hy heeft/ indien het noodig is/ om dien alleen daar voor te mogen winnen? Matt. 13: 46. Koopt deſe waarheid, en verkoopt ſe niet. Spreuk. 23: 23.

2. Maar laat de koſtelikheid van 't Boek u niet beſchroomd doen zijn om het met handen aan te taſten: het is geen goud dat daar op ſitt / dat door 't behandelen of ſlijten ſal of ſmetten; 't is door en door maſſief gelouterd goud: Pſal. 12: 7. en 19: 11. het kan wel handelen verdragen / ja 't wil behandeld zijn. Ik ſal (ſeit David) mijne handen opheffen tot uwe Geboden, die ik lief hebbe; ende ik ſal uwe Inſettingen betraghten. Hoe lief hebbe ik uwe Wet? Sy is myne betrachtinge den ganſchen dagh. Pſal. 119: 48/97. Hy is een welgelukkig en lofweerdig man / wiens luſt ſo groot is in Gods Wett, dat hy deſelve overdenkt dagh ende nacht. Pſal. 1: 1 / 2. Gods Woord dan woone rykelik onder u: leert en vermaant malkanderen daar uit. Kol. 3: 16. En blijft geen kinderen in 't geeſtelijk verſtand: maar wordet kinderen in boosheid, en in 't verſtand volwaſſen; als d'Apoſtel ſpreekt.

3. Doch dit verſtand der Schriften zy niet in het ſchrift gelegen; in 't getal / den ſtand / de grootte en gedaante van de letters; in het tellen of verdeelen der kapittelen en veerſſen: welke dingen hun gebruik en mate hebben; maar geenſins tot nadeel / dan wel tot behulp der ſake moeten dienen / daar 't op aankomt; en dat is het weſentlike van Gods Woord. Het pitt en kerne moet door 't al te veel behandelen van dat uitwendige geenſins verlooren; maar voor al betracht zijn / en tot binnen

nen toe / so diep als mogelijk is / doorgedrongen / op dat Gods Woord ook self doordringen magh in onse zielen.

4. Word iet niet wel verstaan; men hoore daar de woorden van de wysen over: maar in stilligheid; niet met geroep, dat is een werk der sotten, of des genen die daar over heerscht. Pred. 9: 17. Indien dan iemant anders iet gevoelt; hy denke dat hem God dat noch wel openbaren sal, indien 't hem noodig is. Doch daar wy toe gekomen zijn, so laat ons na denselfden regel wandelen, laat ons het selfde gevoelen. Filip. 3: 15/16. God is maar een / wiens Woord het is; sijn Woord is ook maar een: een Middelaar der beide Testamenten / een selfde einde van de Wett en de Profeten; een selfde middel onser saligheid / doe voorverkondigd ende nu verkondigd; een selfde wegh / doe aangewesen / ende nu betreden / van de genen die den Bybel kopen om te lesen / en dien lesen om daar na te doen.

5. Dit is het / Kristenen / daar de vermaninge / die ik u doe / in einden moet. Indienge dese dingen weet, die in dat Boek te lesen staan / wel salig zijt gy so gy die dan doet. Joh. 13: 17. Want salig zijnse die Gods Woord hooren ende dat bewaren. Luk. 11: 28. So niet / het woord en sal geen nutt doen, indien het met gelove niet gemengd en word. Hebr. 4: 2. Want daar toe is het Woord: de dingen ons van God geopenbaard zijn om daar na te doen. Deut. 29: 29. Doch hoe te doen / dat sal hier na op ieder stuk / dat volgens de Belydenisse uit Gods Woord geleerd sal worden / te passe komen: hier had ik maar te seggen / dat wy op geen andere voorwaarde / noch met geen ander oogmerk tot de volgende verhandelinge voortgaan sullen. So dat niet aangaat / so heb ik een werk begonnen dat onnutt sal zijn: ten ware dat het noch verstrekken moghte tot betuiginge / dat het geseid is; en die 't geseid heeft / sich onschuldig sal betoonen aan dergenen bloed die 't hooren sullen en daar niet na doen. Hand. 20: 26. 't Welk God genadelik verhoeden wille; en door den Geest tot onse zielen spreken tot vertroostinge / sodanig als voor een aandachtig hert uit sijn beschreven Woord te halen is.

VI. Daar mede eindige ik dan dese Lesse; besessende / dat geen vertroostinge uit enig deel der kristelike Leere vloeyen kan / so die niet voort en komt uit het geheel: te weten uit het lichaam van de Schrift / die wy nu tessens in haar gansch beslagh beschouwen; gelijk wy ieder deel of hoofdstuk van de Leere die daar in begrepen is / vervolgens hopen in te sien. 't Is waar / dat wy tot noch toe niet so seer gesproken hebben uit de Schrift als van de Schrift; de troostfonteine niet geopend hebben / maar den toestel en gedaante slechs van buiten aangemerkt: wy hebben echter al so veel gesien / dat wy daar vrylik de tydinge van mogen brengen / als by gelijkenis aan Isaak van sijne knechten wierd gebraght / wy hebben water gevonden. Gen. 26: 32. Wat ook de wijsen deser weereld graven in den woesten akker van de weereld; om iets op te doen dat hen vasten troost kan geven / sy vin-

vinden vast de wegen voor en achter toegesloten / en de putten toegestopt. Gods Woord is 't / Kristenen / Gods Woord / dat ons die open maakt. Siet hier den verschen en den levendigen wegh; (Hebr. 10: 20.) Siet hier de wateren des levens; siet den onsienliken / en leest hem duidelik in sijn beschreven Woord. Hoe lieflijk zijn de voeten; hoe troostelijk en hoe vermakelijk de last der genen die dat Woord aan Gods gelovigen verkonden mogen! Ai my! wanneer ik denke / hoe ik wel plaght te gaan ten huise mijnes Gods / om uit sijn Woord te spreken tot sijn volk! Hy self zy righter tusschen hen die my daar van versteken hebben / en my / die al wat in my is als noch volveerdig vinde en betone tot dien heiligen en troostelijken Dienst!

Dat moest'er uit / om dat het op mijn herte lag! Maar gy / beminde Kristenen / die op de lippen van den Priester niet en wacht: wat dunkt u / is het weinig / dat gy onvernuftig zijnde by u selven / ende niets weetende, (Psalm 73: 22. Spreuk. 30: 2/3.) van God self onderwesen word; so dat God self dus dagelijx / so dikmaals als gy wilt / met u komt spreken / en u onderwysen van den wegh dien gy te gaan hebt om tot hem te komen? Psal. 32: 8. Wat hebben toch de Heidenen niet al versonnen / tot vermeerderinge van den luister der beroemde mannen / dat sy maar somwijlen mondspraak hielden met de Goden: en 't is noch heden onder 't heidensch volk wat goddelijx daar voor geacht te zijn. Josefus / joodsch Historischrijver en trompetter van den lof sijns volks / verhaalt tot roem (gelijk geseid is) van Hyrcanus/ dat God self met hem sprak. Ik segge / dat elk reghtgelovige dit ook bevind: hy en ontvangt geen niewe openbaringe / die hy niet noodig heeft; maar God versekert hem van dese / sijn Geest getuigende tot onsen geest / dat die van God is; daar door met eenen ons te weten doende wat ons van God geschonken zy. Daar oogde David op/ wanneer hy seide: Ik hebbe uwe Getuigenissen genomen tot ene eewige erve: want sy zijn myns herten vrolikheid. Psal. 119: 111. Doet hy dat nu: wat sal hy niet wel doen / wanneer hy onuitsprekelike dingen doen sal aan de genen die sijn Woord beminnen en bewaren? komt hy ons hier nu dagelijx toespreken: wat sal hy niet / wanneer wy by hem sullen komen; om by hem te woonen? Sal hy ons dan niet alles openbaren / van 't gene dat hy is / en 't gene dat wy sullen zijn? Indien hy dat niet voor heeft: (ik spreke tot de genen die Gods Woord voor ogen en in 't herte hebben) waar toe geeft hy ons dan sijn Woord? Indien de Heere lust hadde ons te dooden, hy en hadde ons nu noch in desen tyd niet laten hooren sulx als dit is. Right. 13: 23. So dan, Geliefde / vertroost malkanderen met dese woorden: 1 Thess. 4: 18. en bidt met my; gelijk Gods lieve Soon / als 't eewig Woord / voor ons den Vader bad: God Vader / heilig ons in uwe Waarheid: Uw Woord is Waarheid. Joh. 17: 17. Amen / uw Woord zy Waarheid! Amen.

Ver-

Vergelijkinge des III, IV, V, VI en VII. Artykels, met de andere Geloofs belydenissen.

Gelijk de Catechismus onser Kerken 't Hoofdstuk van de heilige Schrifture niet verhandelt; maar voor uit stelt / dat de Schrift word aangenomen by de gene die sich uit deselve laten onderwijsen: so schijnt dat ook hetselfde om deselfde reden in d'Augsburgsche en de Baselsche Belijdenissen is voorby gegaan. Daar zijn ook twee die geen besonder hoofdstuk of artijkel daar af maken: de Saxische spreekt daar van in 't artijkel van de Leere; de Swabische in den artijkel / waarmen de Predicatien uit halen moet. In alle d'anderen word van de Schrift opsettelik gesproken / en een of meer Artijkelen daar op gepast.

I. Die van Bohemen maakt'er 't I. Hoofdstuk van: en leert eerst dat de Schrift waarachtig, seker, geloofwaardig, en boven alle menschelike schriften is: 't welk sy daar na bevestigt met derselver goddelijk Gesagh en de Volkomenheid. Seit daar op dan / dat dit gevoelen is de grond des Kristendoms; vermaant / de H. Schriftuur met aandacht en eerbiedigheid te lesen en getrouwelik te prediken. Wil ook de schriften van de Leeraars, en besonderlik de Ouden, voor nutt en waarachtig gehouden / maar aan de H. Schriftuur getoetst hebben; besluitende met Augustinus / die dat so geseid heeft / dat het self in 't pauselijk Decreetboek is gesteld.

De Boeken / kanonijk noch Apokrijf en worden niet genoemd / maar voor bekend gesteld.

't Gebruik der Euangelien en Epistelen, dat is / Sendbrieven so genaamd (waar van pag 107. word by hen om der oudheid wille) boven d'andere deelen der Schrifture aangepresen.

III. De Swabische spreekt enkelik maar van de Predicatien: geen andere dan uit de Schrift te doen; 't welk blijkt dat dan te voren niet so naaw genomen wierd.

V. De Swijtsersche noemt de Schriftuur in den I. Artijkel de aller volmaaktste en de alleroudste Filosofie.

Seit in den tweeden / dat deselve door haar self moet worden verklaard. Erkent d'Uitleggingen der Ouden / so verre sy sich daar aan houden. Verwerpt in den vierden de Overleveringen die daar van verschillen. Seit op den vijfden / dat het oogmerk der Schriftuur is: Gods gunst aan den mensch te toonen / en de saligheid in Christus aan te wijsen.

VI. De Saxische seit in den I. Artijkel van de Leere, dat sy van herten aanneemt al wat in den Bybel staat: en keurt voor goed de Symbola; dat van d'Apostelen, dat van Nikea, en van Athanasius. Verwerpt

werpt daar tegen Heidenen, Joden, Mahometanen, Marcionyten, Samosatenianen, Servét, Arrius, en de Geestbestryders?

VII. De Wurtenburgsche in 't 30 kap. noemt heilige Schrifture, die Kanonyke Boeken ouden ende niewen Testaments, aan welker achtinge nooit in de Kerk getwyfeld is: acht die van God te zijn; verwerpt al wat daar van verschilt; ontseit den Paus de maght om niewe regelen voor het Geloof te maken.

VIII. In de Fransche Belijdenis komt d'inhoud van het II. Artijkel met onsen II en III. over een; die daar in kortelik by een getrokken zijn: hun derde met onsen vierden/ hun vierde met onsen vijfden en sesden. Waarin te merken is/ dat het bewijs der godlikheid uit de Schrifture self/genomen van de Profezyen/daar word voorby gegaan: maar die inwendige overtuiginge des heiligen Geestes ook daar toe uitgestrekt/ dat wy door sijn ingeven geleerd worden, die Kanonyke Schriften van andere Kerkelike Boeken te onderscheiden; 't welk is het selfde dat ik pag. 84. van de Kanonyke Boeken ook verklaard/ en pag. 99. op de Apokryfe noch eens aangewesen hebbe.

Het V. Artijkel is van eenen inhoud als ons VII. dan seit iets meer. I. Dat niet alleen iets van of tot Gods Woord te doen/ maar ook daar in iets te veranderen ons ongeoorlofd zy: 't welk echter sonder af of toedoen niet geschieden kan; also verandering het beide doet/ het een wechnemende/ en 't ander in de plaatse stellende.

Op 't einde staat; dat sy die drie *Symbola*, dat van d'Apostelen, van Nikea en van Athanasius, daaromme voor goed houden, dat deselve over een zyn komende met Gods beschreven Woord.

IX. De eerste Engelsche in den X. Artijkel en noemt de Boeken niet; dan seit alleenlik/ dat sy aanneemen en omhelsen alle kanonyke Boeken ouden ende niewen Testaments. Al 't volgende strekt om de uitnementheid en nuttigheid van dese Schriften aan te wijsen: God dankerde, die ons dat licht verwekt heeft, om t'aller tyd in onsen mond te zyn; op dat wy door geen menschelijk bedrogh, noch Duivels lagen (*insidiis dæmonum*, staat in 't Latijn) tot dolingen en fabelen souden werden afgeleid.

XI. De laatste Swijtsersche spreekt in het I. Hoofdstuk van de heilige Schrift, Gods waarachtig Woord; ende begint met dese stelling. Wy geloven en belyden, dat de Kanonyke Boeken der heilige Profeten en Apostelen beider Testamenten, Gods waarachtig Woord selve zyn; ende genoegsame autoriteit uit sich self, niet uit de menschen, hebben. Al 't volgende is om die stellinge met velen te bewijsen; waar toe ook enige getuigenissen der Schrifture worden bygebracht. Te weten 2. Tim. 3: 16. 1 Tim. 3: 14/ 15. 1 Thess. 2: 13. Matth. 10: 20. Daarna word van de dienstigheid des Predikamts gesproken/ om de Schrift uit te leggen; en daar toe bygebraght Jerem. 31: 34. 1 Kor. 3: 7. Joh. 6: 44. Hand. 10: 6. Mark. 16: 14. Rom. 10: 17. Bekent also op 't einde/

dat God de menschen die hy wil, en ook wanneer hy wil, wel sonder desen uiterliken Dienst verlichten kan: maar dat het vorige geseid is van 't gewoon gebruik der onderwysinge, ons door Gods last en sijn exempel toegebraght.

Het II. Hoofdstuk spreekt van d'achtinge die den Uitleggingen der Schriften toebehoort: beweerende dat die alleen bestaan magh / welke uit de Schrift self zy gehaald: te weten, uit den aart der tale daar die in beschreven is, na volgens de omstandigheden daarin overwogen; en na den eisch van andere gelijke of ongelijke plaatsen, die der meer en klaarder over spreken, uitgelegd: so als het met den regel van geloof en liefde voegt, en tot Gods eere en saligheid der menschen strekt.

Daar na spreekt die Belydenisse van de Vaders (dat is / eerste Leeraars van de Kerk) der selver Uitleggingen / Regelen / Besluiten der Concilien; verklarende wat breeder 't gene kortelikrr in den onsen is geseid. Besonderlik word het gesagh der Overleeveringen kraghtig wederleid: dit onder anderen daar van verklarende. Gelijk d'Apostelen in 't leeren van malkander niet verscheiden waren; so hebben ook de apostolische mannen (so noemtmen d'eerste leeraars die d'Apostelen gevolgd zijn) niets geleerd dat tegen d'Apostelen strydig was. Ja 't ware ongodvrugtig, te beweeren, dat d'Apostelen met leevendige stemme iets geleerd hadden dat tegen hunne schriften streed. Daar toe zijn daar ook enige getuigenissen bygebraght. 1 Kor. 4: 17. 2 Kor. 1: 13. en 12: 18. Matt. 15: 9. Mark. 7: 7.

XII. De XIX. Artijkel van de Schotsche Belydenisse handelt van d'Autoriteit der H. Schrifture, en verder niet: beweerende met korte woorden / dat die van God is; en verwerpende met yver hunne leere die deselve stellen aan de Kerk.

Het gene breeder in den XX. geleerd word van de generale Concilien, ens. dat sal ons beter dienen by den XXX. Artijkel.

XIII. By die van Yrland is het I. Hoofdstuk / van de H. Schrifture en de Formulieren des Geloofs. In 't 1. lid van dat kapittel stellen sy de Schrift vast; in het tweede noemense de Kanonyke Boeken / in het 3. d'Apokrypsen: sprekende daar van als d'andere Belydenissen. In 't 4. stellen sy de Oversettingen als noodig; en elk een verpligt / de Schrift met neerstigheid te lesen. In 't 5. staanse toe / dat de Schrift hier en daar wat duister is; maar seggen dat het noodige in andere plaatsen duideliker word verklaard. Het 6. schrijft de Schrift volmaaktheid toe. Het 7. en laatste neemt de Formulieren aan; van Athanasius / dat van Nikea / en dat van d'Apostelen / alsso genaamd.

XIV. De laatste Engelsche maakt ook haar I. Hoofdstuk van de Schrift: en stelt in 't 1. lid / dat sy ten hoogsten noodig is, na dat Gods vorige wegen, waar door hy sijnen wille aan sijn volk openbaarde, opgehouden hebben. In 't 2. is 't regifter van de Boeken / die van God zijn ingegeven, tot enen Regel van Geloof en Leven: het selfde zijnde dat wy mede

mede daar van hebben. Het 3. spreekt van d'Apokryfen, als van geen goddelijk ingeven zijnde; en so dan ook geen deel van desen Regel der Schrifture: en datse daarom niet en zijn van enige autoriteit in Gods Kerke; nocht op enige andere wyse goed gekend of gebruikt worden, als andere menschelike schriften. 't Welk d'Apokrypse Boeken laager stelt dan d'andere Kerken die uitdrukkelik daar van gewagen; gelyk uit vorigen is na te sien: also het schijnt / dat in 't gemeen aan dese Boeken om der oudheid wille en 't gebruik van sommige Kerken / noch wat meerder achtinge gegeven word / als aan de schriften die nooit ergens in de Kerken openbaar gelesen zijn. Daar op siet ook het gene ik pag. 92. op 't VI. Art. aangewesen hebbe. Doch kleine swarigheid: het blijkt nochtans / dat geen van alle Protestantsche Kerken enig boek derselven die wy onder d'Apokrypse tellen houd voor Kanonijk.

Het 4. en 5. lid spreekt van den grond der goddelike achtinge / die aan de Kanonijke Boeken toe te schryven zy: en seit op 't einde / dat onse volle gerustheid en sekerheid van hunne onfeilbare waarheid en goddelike autoriteit, zy van d'inwendige werkinge des heiligen Geestes, getuigenisse geevende ook met het Woord in onse herten.

't Is wat besonders / dat het 6. lid / van de Volmaaktheid der Schrifture spreekende / seit: dat daar nooit iets bygevoegd magh worden / het zy door niewe openbaringen des Geestes, het zy door overlevering der menschen. Het laatste stemmen alle d'andere Belydenissen mede toe: maar sy bepalen nergens dese vryheid van Gods Geest / om nadere openbaring aan de Kerk te doen; indien het hem believen moghte haar iets meer te leeren / of iets nader af te eischen / na den tijd van 't naderen der dingen die navolgens vorige openbaringen noch eerst geschieden moesten. Doch blyft altijd: gelooft niet enen iegeliken geeste; maar beproeft de geesten offe uit God zijn. 1 Joh. 4: 1. Het einde van dat 6. lid spreekt van de kerkelike Ordinantien / waar van de plaats is in ons XXX. Art.

Het 7. belijd de Klaarheid van de Schrift in 't gene nodig is. Het 8. leert / dat de Vertalingen geoorlofd en den volke nodig zijn. Het 9. wil mede / dat de Schrift sal uitgelegd zijn door haar self. Het 10. stelt deselve tot den eenigsten en hoogsten Reghter in de saken des Geloofs. En dat is 't gene daar het meest op aankomt / daar de Protestansche Kerken alle t'samen in verschillen van de Roomsche / en daar d'oorspronk van haar Protestanschap in bestaat: derhalven by opreghte Protestanten vast te houden / sose willen sorge dragen om niet weder Paapsch te worden.

VIII. ARTYKEL.

Dat God eenig is in Wesen, ende nochtans in drie Personen onderscheiden.

1 *Joan.* 5: 6 --- 9.

De Geest is het die getuigt dat de Geest de waarheid is. Want drie zynder die getuigen in den Hemel; de Vader, het Woord en de H. Geest: en dese drie zijn een. Ende drie zijnder die getuigen op de Aarde; de Geest en het Water en het Bloed: ende die drie zyn tot een. Indienwe 't getuigenis der menschen aanneemen; Gods getuigenis is meerder: en dit is Gods getuigenis, 't welk hy van synen Soon getuigd heeft.

Y hebben by gelegentheid gesien/ dat sich de Schrift noemt een getuigenis; en dat de waarheid van het selve meest berust op het getuigenisse van Gods Geest. pag. 83/84/90. Om dat getuigenisse noch wat beter te verstaan/ so komt ons wel te pas hier in de hand/ het gene ons d'Apostel in de voorgestelde woorden leert: van de versekertheid der leere van het Euangelium/ die 't slot en witt is van de Wett; dewelke t'samen d'inhoud van de goddelike Schriften zijn/ van welken in de naaste vijf artykelen gesproken is. Hoewel hy self so overvloedig overtuigd was van die waarheid; en dies ook met so veel vrymoedigheid den Brief begint: so wil hy echter nu betoonen/ dat hy en d'andere Apostelen te samen dus wel versekerd waren/ om 'er self getuigen van te konnen zyn; maar dat ook elken Kristen die versekeringe word gedaan door ses onwraakbare getuigen; en die noch dubbeld in het hoogst getal/ dat na de goddelike en menschelike Wetten word vereischt. Deut. 19:15. Matt. 18:16. 2 Kor. 13:1.

't Heest dies te meerder val/ dat wy daar nu van spreken/ mits dat wy van de Schrift nu tot den inhoud overgaan/ bestaande in de leere die in volgende Artykelen begrepen is: en dat het naaste daar in is/ het gene God betreft/ so veel als boven 't vorige/ dat in het I. Artijkel nopende sijn Wesen is geleerd/ van nergens als alleen maar uit de Schrift te halen is. En is dit geen der minste van so veel getuigenissen der Schrifture/ als tot berigt en tot bevestiginge der Drieeenigheid voor ons open liggen/ en ook in de drie volgende Artykelen tot bewijs van desen woorden bygebraght. Niet dat d'Apostel in sijn schryven hier

ter

ter plaatse daar op doelt: maar (als gesegd is) noemende die tweemaal drie Getuigen van de waarheid sijner leere / als dat Jesus is de Christus; so als hy doorgaans daar op staat in desen Brief / en hier besonder d'overwinninge des weerelds daar in stelt vers 5. Waar door hy dan iets komt te seggen / dat ons tot dit so diep geheim der allerheiligste Drieeenigheid als met de hand is leidende; so als wy nu dan sullen sien.

I.

Daar toe heb ik die woorden in 't geheel genomen / om uit den t'samenhang derselve dies te klaarder aan te wysen / wat kraght het 7. vers in heeft / daar dat bewijs gewoonlik uit genomen word. Merkt / dan daar in het Voorstel van 't bewijs op 't einde van het 6. vers. daar na 't bewijs / in de twee volgende; en eindelik 't Besluit / in 't 9. vers.

I. Sijn Voorstel is: de Geest is 't die getuigt, dat de Geest de waarheid is. De aardigheid in 't spreken geeft hier wat verdonkeringe aan den sin: 't woord Geest in tweederleijen sin gebruikt. Siet eerst.

1. Hy wil bewysen / dat de Geest de waarheid is. Wat is die Geest? de geestelike leere van het Euangelium. 2 Kor. 3:6. Want daar van spreekt hy in den ganschen Brief / en daar van spreekt hy hier. Gelijk nu Moses met de Wett maar Letter was / so is de Heere Jesus Geest; gelijk daar verder staat: vers 17. het is een geestelike en een redelike godsdienst dien hy eischt. Joh. 4:23 / 24. Rom. 12:1.

2. Nu dese Geest, die geestelike leere / is de waarheid; die geestelike Dienst / dat is de ware Dienst: de Heere Jesus is de ware Christus / die de Wett heeft waargemaakt / Joh. 1:14 / 17. in wien dat alles ja en amen is. 2 Kor. 1:20.

II. Welk is nu het Bewijs hier van. De saak berust op ses Getuigen / als geseid: drie in den Hemel / en drie op der Aarde.

1. Drie zijnder die getuigen in den Hemel: Dat is / drie zijnder in den Hemel die getuigen: want hun getuigenisse doense op der Aarde / aan de menschen die geloven dat de Geest de waarheid is. Maar laat ons hooren.

(1.) Wie zijnse? De Vader, het Woord, en de H. Geest.

A. De Vader; daar is geen ander Vader in den Hemel / dan God / Vader van alles / Vader onses Heeren Jesus / en door hem aller gelovigen. De gansche Schrift en spreekt geen andere taal. Die heeft getuigd / wanneer die stemme tweemaal van den Hemel quam. Dese is mijn geliefde Soon. Matt. 3:17. en 17:5. 2 Pet. 1:17.

B. Het Woord: geen ander Woord is in den Hemel ook bekend / dan 't Woord des Leevens dat in den beginne was, 1 Joh. 1:1. door welken alle dingen zijn gemaakt: dat vleesch geworden is, en onder ons op Aarden heeft gewoond, en sich betoond te zijn de eeniggeborene van den Vader. Joh. 1:1 / 2 / 14. Deselve is ook dan die getrouwe en waarachtige Getuige, Openb. 3:14. die met de daad getuigd heeft wie hy was.

C. De heilige Geest. Daar is ook in den Hemel geen heilige Geest / met desen naam besonderlijk / als een alleen bekend ; dan dien ons 't Woord send uit den Hemel / om dat hy hem send van den Vader, die in den Hemel is ; en dat wanneer hy self eerst tot den Vader is gegaan. Joh. 15 : 26. en 16 : 7. Die daarom ook met een geluid uit den Hemel op d'Apostelen nederquam. Hand. 2 : 2 / 4. Nu dese Geest word van den Sone self gesonden als Getuige. Joh. 15 : 26. en 16 : 8.

(2.) Wat brengt nu hun Getuigenisse mede? Dese drie zijn een; of zijn tot een, gelijk hier na en ook in sommige griekfsche boeken staat. Calvijn / hoewel een groot voorstander van de heilige Drieeenigheid / wil evenwel daar niet om twisten ; maar magh lyden dat het einde van dit vers zy als van 't volgende : Het oogmerk is doch van 't Getuigenis te spreken / dat komt van dese drie tot een. So zijn die drie dan daar in een. 't Bewijs op 't stuk der H. Drieeenigheid sal daarom even kraghtig zijn : maar word verswakt / ja ganssch uit dese plaatse wechgenomen / indien men 't van de eenigheid des goddelijken Wesens wil verstaan ; en niet onfeilbaar kan beweeren / datmen EEN moet lesen / ende niet TOT EEN. Merkt nu / hoe dese drie Getuigen t'samenstemmen : De saligheid eerst verkondigt zijnde door den Heere Jesus self ; en God de Vader boven dien getuigende door tekenen en wonderen en menigerleye kraghten ; en daar by noch al die bedeelinge des H. Geestes, na sijnen wille. Heb. 2 : 3 / 4.

2. Nu zijnder noch drie die getuigen op der Aarde?

(1.) Wie zijn die drie Getuigen? De Geest, het Water en het Bloed: die moetmen alle drie dan op der Aarde soeken.

A. De Geest op Aarden in de Kerk bekend / met wien de Geest die in den Hemel is getuigt, is onse eigen Geest ; Rom. 8 : 16. de Geest des menschen die in hem is. 1 Kor. 2 : 11. En sijn getuigenis is dat van onse conscientie ; 2 Kor. 1 : 12. die dese waarheid spreken door so klare overtuiginge / dat ook een ander door de kraght daar van word overtuigd. 2 Kor. 4 : 2. en 5 : 11. Want dese Geest des menschen word ook elders wel met eenen der twee andere Getuigen so gepaard.

B. Wel met het Water; 't welk ons in den Doop is ene vrage ener goede conscientie tot God. 1 Pet. 3 : 21. vergel. met Heb. 10 : 22. Want ons de Doop getuigenisse geeft van de vergeevinge onser sonden. Hand. 2 : 38. en 22 : 16.

C. So ook dan met het Bloed van Christus ; als 't gene dat ons reinigt van de sonden. 1 Joh. 1 : 7. Dat Bloed is openbaar vergoten ; en so heeft God hem voorgesteld tot ene versoeninge door het gelove in sijnen bloede. Rom. 3 : 25. Dat Bloed dan reinigt onsen Geest / dat is de conscientie van doode werken. Hebr. 9 : 14.

(2.) Siet daar drie onderscheidene Getuigen op der Aarde / niet verscheiden ; want dese drie zijn tot een. Tot een getuigenisse is 't dat hier drie t'samen komen ; dat dese drie getuigen / dat is een. Dit is van self nu klaar.

III. Uit die eenparigheid van tweemaal drie Getuigen / maakt nu d'Apostel sijn Besluit. Doch om het wis te nemen / legt hy noch enen niewen grond voor af / waar op hy sijn gebouw ter neder set.

1. De Grond is: So wy 't getuigenis der menschen (verstaat op welken niets te seggen valt) voor waarachtig aanneemen; gelijk wy moeten doen: wel aan dan; Gods getuigenis is meerder. Wie spreekt dat tegen? Want God waarachtig is, maar alle menschen leugenachtig zijn; Rom. 3:4. en 't is onmogelijk dat God liegen soude. Hebr. 6:18.

2. Wat bouwt hy nu op desen grond? Daar sett hy 't gansch gebouw van dit Getuigenis op neder. Dit is 't Getuigenisse, seit hy / dat God getuigt van sijnen Soon. Siet hier 't Getuigenisse van Gods Soon; en die dat heeft getuigd / te weten God.

(1.) Den inhoud dan van dat getuigenis was al voor af bekend; gelijk wy hebben aangemerkt: daar in bestaande / dat Jesus, bygenaamd de Nazarener / is de Christus, de Messias, of Gesalfde / die van God beloofd was aan sijn volk. Al warender de meeste Joden self die 't niet geloofden; die hy derhalven Antichristen, dat is Tegenkristenen noemt / een naam by niemant dan by hem alleen gebruikt; en dat alleen ook maar in desen Brief 2:18/22. en 4:3. en in den 2. Br. 't 7 v. al op den selfden sin.

(2.) Maar hoe is dit nu Gods getuigenisse? zijn dan die ses Getuigen Goden? Of / (om dat wy weten dat'er maar een eenig God is) zijn dan die ses Getuigen God? Ik antwoorde: indien d'Apostel waarheid spreekt / gelijk dat buiten twijfel is; so zijn die ses van God: so niet / so zijnse God. Want dat God spreekt of doet / door anderen of door hem self / dat is Gods woord of werk.

Nu van de drie op Aarden is het lichtelik te denken / datse maar van God zijn: de Geest des menschen / van God overtuigd; Het Water in den Doop / van God belast; Het Bloed van Christus / van God voorgesteld: al wat die drie getuigen / dat is / gelijk sy self / alleen en al / van God.

Maar zijn die drie Getuigen in den Hemel ook dan maar van God? of zijn die drie Getuigen God? Hier komt het nu op aan. Nu sal ik de Belydenis daar over eerst verklaring laten doen.

II.

So als ik d'order en maniere van behandeling derselve op dit stuk bemerke: so spreken de twee naaste Artykelen van de Drieheid der Personen in de Godheid t'samen / de X. en XI. van de Godheid der Personen in 't besonder. Belangende het eerste is daar eerst een Voorstel van de Leere onser kerken / op 't begin van dit Art.; daar na desselfs Betooninge / in dit en in den IX. Artykel; en eindelinge in het selfde een Besluit.

I. Het Voorstel onser Leere is: dat achtervolgende dese Waarheid ende dit Woord Gods (gelijk ook in 't begin van desen is geseid) geloven wy in enen eenigen God, die een eenig Wesen is; in 't welk zijn drie

Per-

Personen, ens. Wanneer gesegd word / dat God een in Wesen is / navolgens 't gene op het I. Artykel klaarlik is betoond: dat is / om te verstaan te geven / dat wy de leere van de H. Drieeenheid niet also verstaan / dat die aan d'eenheid van Gods Wesen enige de minste twyfelinge geven soude. Dat van de drie Personen is 't dan daar het hier op aankomt. Niet op het woord: 't welk wy bekennen dat in aansien sijner eerste herkomst en oorspronkelike betekenis in 't Latijn hier gansch geen plaats heeft; maar ook nergens in so veel betekenissen als het buiten dese sake in 't gebruik der Scholen heeft. Maar nademaal dat menigte van meest gebruikelike woorden metter tijd so seer van hun oorspronkelyk gebruik vervreemd / en heden van sodanige betekenisse zijn; dat niet alleen de eerste vinders / maar self ook de hedendaagsche taalkundigen deselve niet verstaan; so sy geen kennis hebben van de konsten / oefeningen / weetenschappen / dien 't gebruik van sulke namen eigen is: so is het ons geoorlofd dat ook in de saken des Geloofs te doen / wanneermen over 't reght verstand der woorden van de Schrift niet eens en is; om ieder sijn gevoelen uit te drukken met benamingen in welker sin men eens is / navolgens hedendaags gebruik daar van bekend. Wy sullen dan maar seggen / hoe wy dit woord Personen hier verstaan / so als het in 't vervolg van dit Artykel word verklaard.

Dat het geen blote namen zijn / geeft de Belydenis te kennen / door te seggen / dat deselve inder daad en waarheid, en van eewigheid zijn onderscheiden. Dat woord van eewigheid betekent / dat dit onderscheid niet is van drie verscheidene Wesens; als twee schepselen die van den Vader als den Schepper moghten onderscheiden zijn: also geen schepsel konde eewig zijn. Ook so verstaan het onse kerken van geen drie verscheidene Eigenschappen: also daar by staat dat sy NA hunne onmededeelbare Eigenschappen van malkander onderscheiden zijn; 't welk noch wat meer is als 'er voor 't Synode 1619. stond / elk hunne bysondere Eigenschappen bebbende; also die Eigenschappen anders wel verstaan konden worden eenerley te zijn. Ook hebbender die van 't Synode ingevoegd het woord onmededeelbaar; 't welk ik wel vinde in den Franschen druk van 1566. maar in den Nederduitschen van 1582. niet. In d'eerste staat van alle dese woorden / na dat van Personen, niets.

Nu worden die genoemd: als namelik, de Vader, de Soon en de Heilige Geest. De redenen van elx benaminge zijn uit het volgende te sien.

II. Daar in bestaat dan het Betoogh van dese leere; 't welk wederom bequamelik in tweeen word verdeeld. Want eerst berigt ons dit Artykel / en daarna bewyst het volgende / het gene dien aangaande by de Nederlandsche kerken word geleerd.

1. Laat ons dan eerst hier dat Berigt besien / 't welk doende wy bevinden /

binden / dat in 't eerst bescheidelik word aangewesen / hoe dese drie Personen onderscheiden ; en dan hoe sy malkanderen nochtans gelijk in wesen zijn.

(1.) Die onderscheidinge seit eerst / wat ieder van die drie Personen is ; en dan / hoedanig wy dat onderscheid begrijpen moeten.

A. Van ieder deser drie Personen luid de Belijdenis aldus. a. De VADER is de oorsaak, oorspronk ende beginsel aller dingen, so wel sienliker als onsienliker. Merkt wel / dat hier de Vader niet gesteld word het beginsel van de Godheid, gelijk heden de gemeene tale der Theologanten is ; maar van alle sienlike en onsienlike dingen, als van hem geschapen zijnde door den Soon. Kol. 1: 16.

b. De SOON is 't Woord, het Beeld en Wysheid des Vaders. Hy word het Woord ὁ Λόγος *ho Logos*, de Reden genaamd / Joh. 1: 1/ 14. en het Woord des Levens. 1 Joh. 1: 1. gelijk in onsen Text het Woord. II. Des Vaders Wysheid ; in welken alle des Vaders schatten van wysheid en kennisse verborgen zyn ; Kol. 2: 3. Joh. 1: 18. waarom hy ook Gods Wysheid word genaamd. 1 Kor. 1: 24. III. Des Vaders Beeld : 2 Kor. 4: 4. also hy is het Beeld des onsienliken Gods ; Kol. 1: 15. het afschijnsel sijner Heerlikheid en het uitgedrukte Beeld (χαρακτὴρ *Charakteer* de Print) sijner selfstandigheid. Hebr. 1: 3.

c. De HEILIGE GEEST de eenige Kraght en Mogentheid, uitgaande van den Vader en den Soon. Hy word in eenen asem de Kraght des Allerhoogsten en de heilige Geest genaamd / Luk. 1: 35. en Gods Geest, Gods vinger ; Matt. 12: 28. met Luk. 11: 20. welke is Gods kraght. Ex. 8: 19. uitgaande van den Vader, die hem uitsend in den naam des Soons, Joh. 14: 26. Gal. 4: 4. en den Sone / die hem uitsend van den Vader, 15: 26. en 16: 7.

B. Dus ieder van de drie Personen door besondere Eigenschappen onderscheidentlik beschreven zijnde ; so word vervolgens uitgedrukt / hoe verre dat dit onderscheid sich uitstrekt : om te tonen dat het geen drie Goden maakt ; also sy dus wel in de daad en waarheid, maar niet in wesen onderscheiden zyn. Dit word so klaar geseid / dat geen verklaringe daar over nodig is ; also het de verklaring self / en die tweeledig is.

a. Also, te weten / dat dit onderscheid niet maakt dat God in drieën gedeeld zy : aangesien dat de Schrifture ons leert, dat de Vader, de Soon en de H. Geest elk sijn selfstandigheid heeft, (gelijk de Soon terstond genoemd is 't uitgedrukte beeld van de ὑπόστασις *Hypóstasis* Selfstandigheid des Vaders. Hebr. 1: 3. onderscheiden door hunne Eigenschappen ; die daar nu geseid zijn. Dit staat dus in den alleroudsten druk : dat de Schrift ons leert, de Vader, de Sone, de heilige Geest te hebben een iegelijk sijne onderscheidene *Susistentie* (dat is 't Latijn van *Hypostasis*, Selfstandigheid,) ofte Bestandigheid, (welk woord het ander nader komt ; en de kraght van 't woordeken self volgt noch) ende sijn eigenheid alleen.

Doch also (staat voorts in alle drukken) dat dese drie Personen maar een eenig God (en daarom van geen onderscheiden Wesen) zyn. Dit woord dan in ene stellinge besloten die nu volgt.

So is het dan openbaar, dat de Vader niet en is de Soon, en dat de Sone niet en is de Vader; dat ook insgelijx de H. Geest niet en is de Vader noch de Soon. Dit seitmen in de Scholen dus: dat wel in de Godheid is een ander; maar daar in is niet wat anders; dat is / geen ander Wesen / maar ene andere Selfstandigheid.

b. Hier en tusschen dese Personen, so onderscheiden, zyn niet gedeeld, (want het Wesen is een) noch ook onder een vermengd. Want de Vader en heeft het vleesch niet aangenomen, noch ook de H. Geest; maar alleen de Soon. (Het Woord is vleesch geworden. Joh. 1: 14. waar van hier na in den XVIII. Artijkel) De Vader en is nooit sonder sijnen Soon, noch sonder den H. Geest geweest. De reden is: wantse alle drie van gelijker eewigheid zyn, in een selvig Wesen. In den eersten druk stond / van gelyker eewigheid ende wesen. 't Behoefde niet veranderd / so 't woord gelyk niet dobbelsinnig ware. Want so wy verstaan dat daar evengelykheid zy / (ἰσότης isótees seitmen dat in 't Grieksch / en in 't Latijn *aequalitas*) so is de meeninge deselfde als in den tweeden en den laatsten druk. Maar om het niet te nemen voor gelijkenisse, (ὁμοιότης *Homoiótees*) daar wel onevenheid by kan bestaan / dat d'eene meer is dan de ander: so heeftmen goed gevonden dit also te stellen / dat het geen misduidinge te lijden hadde.

Daar volgt dan tot besluit; daar is noch eerste noch laatste: want sy zyn alle drie een in waarheid, in mogentheid, in goedheid ende barmhertigheid. Dit alles volgt van self. Want daar het Wesen een en 't selfde is / daar zijn noodwendig ook deselfde Eigenschappen / die 't godlijk Wesen kenbaar maken / sodanig als in den eersten Art. door deselve ook beschreven is. Het schijnt nochtans met voordacht hier so by gesteld / om aan de Roomsche kerke geenen grond te laten / sich den Vader te verbeelden als niet so barmhertig als den Soon: of den Soon niet so barmhertig als Maria sijne moeder; so als enige van hare aanbidders 't slechte volrken doen begrijpen / om het tot afgoderye te bewegen / of deselve te verschoonen.

III.

Also met het verklaren van dien eenen Artijkel dit gansche Hoofdstuk van de H. Drieënigheid noch maar ten halven is gedaan: so is daar van niet wel de Toepassinge te maken; die wy derhalven tot het einde van den volgende Artijkel sparen sullen. Dit sal ik hier alleenlik seggen / (het gene ons gemakkeliker van dit deel kan doen scheiden / en dies ook te omsightiger tot vervolg in desen overgaan) dat in 't begin seer wel geseid is: dat wy dit geloven / achtervolgende de waarheid van Gods Woord; niet tegenstaande dat van God / so als hy aangemerkt word in sijn Wesen / een gansch Artijkel is gemaakt / eer van

Gods Woord gesproken was. Want dat / hoewel van ons ook uit Gods Woord verklaard / om dat het ons doch byder-hand was / en dat het daar van meerder licht ontvanght: was echter van naturen eerst bekend; eer men eens denken konde aan Gods Woord / of Boeken die daar voor te houden zijn. Maar dat in 't godlijk Wesen drie Personen zijn / daar geeft ons de Natuur geen kennis af: wat moeiten sommige geleerde mannen ook genomen hebben / om d'ongelovigen van dese waarheid ook te overtuigen door de Reden. In onsen Catechismus is niet eene plaats die my ooit beter heeft behaagd / dan 't antwoord op de 25. Vrage: Waarom noemt gy der drie ens. te weten / anders geene reden / dan om dat het God so in sijn Woord geopenbaard heeft. Het selfde seit ook de Belijdenis van Würtenberg: so leert ons de Profetische en Apostolische Schrifture; en die van de Waldensen / dat die selfstandige of personele Eigenschappen alleenlik met d'ogen des geloofs te bevatten zyn. Dat dan Gods Woord niet seit / dat word in desen sonder grond geseid.

Dit had ik hier so maar by voorraad aan te wijsen / met opsett / om'er breeder van te spreken / wanneer het overige ook sal verhandeld zijn: waar uit ons overvloed van stoffe daar toe in de hand sal komen. Die dan sal moeten dienen / om ons niet wys te laten zyn boven 't gene men behoort wys te zyn; maar dat wij leeren wys te zyn tot matigheid, niet verder dan ons God de mate des Geloofs heeft uitgedeeld. Wy sullen dan ook sien / hoe dese drie Personen / als so veel Getuigen in den Hemel, met de drie op Aarden sullen t'samenstemmen / om ons in dat Gelove te versterken. Ik sluite desen in gevolge van den wensch van Paulus. De genade onses Heeren Jesus Christus, die de trouwe en waarachtige Getuige is; en de liefde Gods des Vaders / die self van sijnen Soon getuigd heeft uit den Hemel; en de gemeinschap des Heiligen Geestes, die dat getuigenis aan ons versegeld heeft; zy met ons allen, Amen. 2 Kor. 13: 13.

IX. ARTYKEL.

Bewys des voorgaanden Artykels van de Drieheid der Personen in eenen God.

1 *Joh.* 5: 7.

Drie zijnder die getuigen in den Hemel; de Vader, het Woord ende de Heilige Geest: en dese drie zyn een.

Angesien dat dit Artykel aan 't voorgaande so verknocht is / dat het magh voor een gerekend worden; so houden wy ook best deselfde woorden van Johannes / die tot enen grondslagh van de voorgestelde leere kortelik geopend zijn. Ik segge meer niet dan / geopend: om dat het gansch bestek van ene Predikatie lang niet genoeg zijn soude / om af te handelen al 't gene dat wel over d'autentijkheid van dit 7. vers / en voorts belangende den sin der woorden / hier / en die daar voorgaan / en die volgen / van d'Uitleggers word by een gebraght. Na dat wy eens de godlikheid der Schriften in 't gemeen getoond / en die als seker aangenomen hebben; doch niet besonderlik van boek tot boek / van veers tot veers ten naawsten ondersocht / wat blijk van godlikheid daar in te vinden zy; 't welk een groot boek alleen vereischen soude: so nemen wy de Schrift so op gelijk se ligt / en wy erkennen voor Gods Woord al wat ons daar in voorkomt; behoudelik / so hier of daar een schrijffaut moghte zijn / die hier in geen bedenken komt.

Die woorden dan hier boven aan gesteld zijn 't herte van de Rede / die in 't vorige gediend heeft tot aanleidinge ter leere van de H. Drieëenigheid: en sy zijn 't eigentlik die dat behelsen daar 't op aan komt / en daar toe ook / na verscheidene andere getuigenissen in den Artykel worden bygebraght. En om dat die nu dient / voornamelik om te bewijsen met Schrifture 't gene in den VIII. is verklaard / als iet dat maar alleenlik uit de Schrift bekend is: so laat ons hier van achteren beginnen / en 't gene in den IX. Artykel 't laatste is laten voorgaan; nu wy daar mede reeds dus verre in ons werk voor uit zijn; en sien wat kraght daar in zy / tot bewijs van sulke drie Personen in de Godheid / en sodanige onderscheidinge derselve en gemeenschap met malkander als daar van verklaring is gedaan. Dit eerst dan / en daarna de woorden der Belijdenisse; op dat wy eindelik het alles mogen brengen tot een leersaam en een troostelijk gebruik.

I. Het

I.

Het komt hier dan nu meest op aan / te toonen / dat Joannes van die drie Getuigen in den Hemel, als van Personen spreekt. En 't gene hier ten eersten stoot / is / dat de drie op Aarde geen Personen zijn: want anders eigentlik te spreken / so is een iegelijk getuige een Persoon. Nochtans en noemt hy geen getuigenissen / maar getuigen; hoewel men anders wel gewoon is dus te spreken / dat de sake self getuigt. In sulken sin had hy niet moeten seggen / τρεῖς οἱ μαρτυροῦντες, *treis hoi martyrountes*, maar τρία τὰ μαρτυροῦντα *tria ta martyrounta*; indien hy het verstond van saken en niet van personen: want sulx de eigenschap der griekische tale (als ook der latijnsche) in dit geval vereischt. Nochtans en zijn die drie / de Geest, het Water ende Bloed, geen drie Personen; de twee altoos in 't minste niet. Ik wil 't bekennen; maar sy en getuigen ook niet uit hen selve / dan voor so veel sy aan personen eigen zijn. De Geest des menschen self is geen persoon: maar 't is de mensch / die / zijnde een persoon uit geest en lichaam t'saamgesteld; aan die kant (so te spreken) daar hy geest en van Gods Geest verlicht is / dat getuigenisse geeft. Het Water in den Doop getuigt niet: maar de persoon die met het water is gedoopt / getuigt dat / en betuigt dat hy voor waarheid houd het gene daar op hy den Doop ontvangt. Het Bloed self en getuigt ook niet: maar die sijn bloed vergoten heeft / betuigt dat ons dat tot vergeevinge der sonden strekt. Hy spreekt ook door sijn bloed / als door de daad betoonende dat hy de Christus is.

Maar in den Hemel moeten het geen namen van drie saken / die aan sekere personen eigen zijn / maar drie Personen zijn: also geen middelen van onse saligheid zijn in den Hemel / maar van den Hemel / dat is door Gods believen en bestellinge op Aarden. Die op der Aarde dat getuigenis bewerken zijn Personen: de kraght van hun getuigenisse is van God. Sy en getuigen niets dan 't gene hen van God is toegekomen uit den Hemel; en daarom is het (als te voren al geseid is) Gods getuigenisse, V. 9. Daar zijn dan geen Getuigen in den Hemel, dan die ons uit den Hemel dit getuigenis doen hebben op der Aarde / dat ook getuigd word van de drie Getuigen die van Gods wegen op der Aarde zijn. Maar wat getuige isser in den Hemel anders als Gods self? Job. 16: 19. Psal. 89: 38. Indien nu drie Getuigen drie Personen maken / en daar zijn drie Getuigen in den Hemel / daar anders geen getuige en is als God: so zijnder drie Personen in den eenen God.

Laat sien / of wy die drie Personen noch niet nader konnen vinden in 't Getuigenisse datse doen. 't Is noodig dat die drie Getuigenissen even kraghtig / en de Getuigen even geloofwaardig zijn / gelyke kennisse van saken hebbende; so een van drieën is God self. Want so dat niet en is / en 't evenwel is Gods getuigenisse: so moeten 't d'andere nood=

noodsakelik van God ontvangen hebben / so sy getuigen sullen 't gene God alleen bekend is; gelijk het buiten twijfel is / dat niemand weet het gene Gods is dan Gods Geest. Want wie heeft uit hem self den sin des Heeren gekend? Self 't gene des menschen is en weet geen ander dan de geest des menschen self / die in hem is. 1 Kor. 2: 11/16. De drie getuigen op der Aarde zijn in hen self van geen eenerleyen aart noch van gelijke waardigheid: maar (als geseid is) getuigen ook niet uit sich self / dewijle sy alleen getuigen door dat gene dat daar in van God is / van Gods wege; en so zijnse evenweerdig / ende hun getuigenisse even kraghtig / als van God. Doch hier is 't datwe van getuigen spreken / die uit hen self getuigen / en welker eene 't van den anderen niet heeft. Is deser een dan God / so zijnse 't alle drie. Nu is het buiten alle tegenspreken / dat de Vader, eerst genoemde van de drie / de eewige / almaghtige / oneindige en onafhankelike God zy; niet een van alle de bestrijders / of sy staan dit toe: dien volgens zijn het ook de twee / het Woord en de H. Geest. Dit sal noch van elk eenen deser twee besonderliker te bewijsen staan; waar toe de twee naastvolgende Artykelen bescheiden zijn.

Nu komtet op die woorden niet eens aan / dat die drie een zyn: of wy deselve van de eenigheid des Wesens / of hunder drieën t'samenstemminge tot dat Getuigenis verstaan; of dat daar moeste staan / tot een. Want aangesien dat de volstrekte Eenheid van het godlijk Wesen eens voor al uit Schrift en Reden klaar bewesen is: so volgt van self / dat dese drie Personen / zijnse God / een en deselfde in hun Wesen zijn. Nu datse God zijn / (maar geen Goden; want dan moeste ieder sijn besonder Wesen hebben) bleek ons te voren al / uit dien dat hun getuigenisse Gods getuigenisse word genaamd. Ende is ook al getoond / hoe sulx ook van die drie getuigen op der Aarde word geseid / al is 't dat sy God selve niet en zijn; maar God self de getuige zijnde in den Hemel, dienvolgens die aldaar Getuige is ook God moet zijn. Daar zijn nu drie Getuigen; en daarom / dese drie zijn God.

De swarigheden die sich boven desen souden mogen opdoen tegen dit bewijs / vervallen lichtelik van self / door 't gene tot een grondig ondersoek van d'andere getuigenissen noch geseid moet worden / waar mede dese leere van Gods heilige Drieëenigheid in dit Artykel noch bevestigd word; waar toe wy dan hier mede veilig overgaan.

II.

Na dat wy dus navolgens d'afdeelinge op het begin gemaakt / het eerste stuk van dit deel der Belijdenisse / te weten de verklaringe desselfs / op 't VIII. Artykel hebben afgedaan: so staat ons nu het II. en III. noch te doen; te weten het Bewijs van de reghtsinnige / en de Verwerpinge van d'onreghtsinnige leere tegen dese strydende / en lang veroordeeld in de Kerk. Dit laat ons dan alhier vervolgens doen.

II. Hoedanig het Bewijs in desen zy / word ons terstond op het begin

gin geseid: met woorden die in den allereersten druk van 1563. niet en stonden; maar ook al voor het Dortsch Synode / te weten 1582 / daar voor aan gesteld. Deselve luiden dan aldus. Dit alles weten wy, so uit Getuigenissen der Schrifture, als ook uit hunne Werkingen, die wy in ons gevoelen. So laat ons eerst dan die Getuigenissen hooren: en dan na dese Werkingen verneemen.

1. Daar wordender in alles seven by gebraght; twee uit het Oude / en vijf uit het Niewe Testament / derwelker laatste nu alreeds verhandeld is. 't Is niet alleen / dat sich 't Niew Testament self van het Oude onderscheid / invoegen als getoond is over 't IV. Artykel pag. 75. en in de Toepassinge daar van: pag. 106 / 107 / 108 / 109. maar de Belydenisse self maakt hier besonder onderscheid / gelijkwe sullen sien; eerst voor / en dan noch eens na het bewijs dat daar uit word verhaald.

(1.) Voor af word dan geseid: dat de Getuigenissen der H. Schrifture, die ons leeren dese heilige Drievuldigheid te geloven, in vele plaatsen van het Oude Testament beschreven zijn; doch welke niet van noden is te tellen, enſ. Hier moet ik tusschen beiden seggen / dat dit de eerste plaats is / daar het blijkt / dat door de Synodus van Dordreght geen verbeteringe in de spreekenswijse is gemaakt; gelijk ook onse Overzetters 't woord DRIEVULDIGHEID niet schromen menigmaal in hunne Aanteekeningen te gebruiken; hoewel ik lang al ben beschroomd geweest om het te hooren of te lesen. Daar is ook geen van alle kristen talen die so spreekt / behalven de hoogduitsche / uit welke dit in 't Nederduitsch is ingeslopen: maar alle seggense DRIE-EENIGHEID; want dese DRIE zijn EEN. Maar 't woord Drievuldigheid strijd regelreght met die Eenvoudigheid, die 't goddelijk Wesen al in 't I. Art. in de uiterste volmaaktheid toegeschreven is; so als van my daar pag. 26 / 33. ook is aangemerkt. Dien afkeer van dat woord heb ik voor 30. jaren al betuigd / wanneer ik dese woorden daar van stelde in de Disputatie / waar op ik Leeraar van de Goddelike Schriften ben verklaard; so als nu in de Friesche Godgeleerdheid pag. 653. te lesen staat. „ Het woord van *Trinitas* in de Latijnsche tale wel geseid / „ behoort van ons Drieëenigheid vertaald te zijn. Want alsmen seit „ Drievuldigheyd / gelijk als in 't Hoogduitsch Dreyfaltigkeit; so doet- „ men Gods volmaakte enkelheid te kort / en stelt de leere der Gerefor- „ meerde kierk in desen voor de tegensprekers bloot. 't Is niet genoegh / te seggen / dat de gene die het woord Drievuldigheid gebruikt / nochtans Drie-eenigheid daar door verstaat: om dat het ander heim niet lichter valt om uit te spreken / dit uit de eigene woorden der Schriftuur is t'saamgesteld; de saak op 't alderklaarst en kraghtigst uitdrukt daar al sulken diep geheim in steekt; het ander wederom daar tegen een wanschikkelyk begryp van God doet maken / indienmen 't so verstaat gelijk het luid. Want so in God is enige drievowdigheid; so moet hy uit

uit drie zijn t'saamgesteld in sijn geheel bestaan / en wederom 't geheel in drie gedeeld, en dese drie als deelen van malkander onderscheiden zijn: 't welk lijnreght aanloopt tegen 't gene wel uitdrukkelik in 't VIII. Artykel is geseid. Ik maak hier so veel woorden af / om dat ik sie / dat anders onse leeraars in dit stuk der Drieëenigheid so teergevoelig zijn / om iemant die niet nett genoegh in alles met den hoop is spreekende / terstond verdaght te houden als niet reght gevoelende; al is 't dat hy betuigt / dat hy in 't hoofdstuk met de broeders eens is: want / seitmen / is hy dat / waarom en spreekt hy ook niet als de broeders? Wat dan? Indien hy seide / dat God drievowdig is: en soude hy dan ook niet met de Broeders spreken? want wat gaat beter t'samen als drievuldig met Drievuldigheid? Nu kome ik tot verhandelinge van 't Bewijs / invoegen als daar van in voorverhaalde woorden des Artykels twee saken onderscheidelik betekend zijn.

a. Dat niemant denke / of daar anders geen bewijs en ware dan in die twee plaatsen / die hier na staan uitgedrukt; so word geseid / dat daar zijn vele plaatsen in 't oude Testament, (daar wy nu maar van spreken) uit welken 't leerstuk van de H. Drieëenigheid bewesen word: hoewel daar van de andere Belijdenissen geene is / die iets in desen uit het oude Testament heeft bygebraght. De onse geeft nochtans te kennen / datter meer dan dese zijn; maar niet van sulken klem en kraght als dese: dat is te merken uit het gene dat nu volgt.

b. Sy seit dan / dat het niet van nooden is te tellen die Getuigenissen der Schrifture / maar alleen met onderscheid en oordeel uit te kiesen. Die waarschouwinge en was 'er in den eersten druk niet bygedaan; en in den tweeden staat / in plaats van tellen, achter een vertellen. 't Woord oordeel is'er door het Synodus van Dordreght bygedaan; en dat (so als men lichtelik kan sien) ook al om best. Want dikmaals neerstigheid sonder keurig oordeel overtollig is; en ook noch schadelijk / indien men sich in 't tellen der bewijsen licht vertellen moghte / en so de leeringe verdachtig te maken. Maar laat ons de Getuigenissen selve sien.

(2.) Deselve worden eerst het een na 't ander voortgebraght; en dan 't bewijs uit beide t'samen opgemaakt.

A. Dit het eerste. In Genesis cap. 1: 26, 27. seit God: *Laat ons menschen maken, na onsen beelde, ende na onse gelijkenisse*; ens. *So schiep dan God den mensche na sijnen beelde: man ende wijf schiep hyse.*

Het tweede word daar sonder tusschenrede terstond aangevoegd. Gen. 3: 22. *Siet de mensche is geworden gelijk onser een.*

B. Daar uit word nu 't Bewijs aldus gemaakt. Daar uit blykt, datter meer dan een Persoon in de Godheid is, als hy seit, *laat ons menschen maken na* O N S E N *beelde*; ende wijst ons voorts de Eenigheid aan, als hy segt, *God schiep*. In plaats van meer Personen stond in den twee-

den

den druk / meer dan een Persoon; 't welk ook alleen is 't gene hier uit soude te bewysen zijn, gelijk daar na noch volgt. En in den eersten druk lees ik aldus: Het blykt daar door, dat'er pluraliteit of veelheid van Personen in de Godheid is. 't Schijnt dat in 't ander op de tweede plaats niet is gesien; maar 't gene van de eerste word geseid / ook hier stilswygens op gepast. Want de manier van spreken en 't gevolg is beide eenerley.

Hier voeg ik / als gelijkluidende / noch by / daar God aangaande die van Babel seit: komt aan, laat ONS nedervaren, namelik / om dit gebouw des toorens te verstooren. Want daar in spreekt God ook als meer dan een. So / mede Jesaias hoorde de stemme des HEEREN, dewelke seide; wien sal IK senden, ende wie sal ONS henen gaan?

Maar Joden en Socinianen / looghenende tsamen dese drie Persoonen in een godlijk Wesen / maken desen uitvlught / dat God in de eerste plaats op sijn groot meesters spreekt; Wy, seggen koningen en vorsten / in de plaats van Ik. Doch dat en doense naawelyx dan in bevelen / aan de onderdanen uitgeschreve; waar in God ganscheik het tegendeel is houdende: also hy daar in doorgaans anders niet en spreekt als Ik de HEERE; En dat insonderheid voor aan de X Geboden / IK ben de HEERE uwe God. Die so gewoon is IK en MY te seggen / seit hier niet sonder reden ONS. Dat IK en MY is om te toonen / dat hy enkelik alleen is / in aanmerkinge der veelheid vande Wesens / die d'Afgodery verdicht heeft: dat WY en ONS wil ons in tegendeel dan segge / datter meer dan een zijn / die dat Wesen hebben / 't welk sich noemt van 't wesen / Jehova, Exod. 3: 14/ 15. en sich door 't scheppen van de Weereld kenbaar maakt. Jes. 41: 4 en 42: 5. Jerem. 10: 10/ 11/ 12.

Neen / seggense / maar God spreekt d'Engelen hier aan: om hem te helpen / vraag ik / in de scheppinge des menschen? Sy meenen / ja. En sekerlik / indiense wel bedacht waren op 't gene so gemeen is by onse eigene Godgeleerden die; al so wel als sy het scheppen van den mensch genoegsaam aan de bose Engelen toe schryven: sy souden hier de streng wel vast houden / en seggen; kan een boose Geest een menschelijk lichaam scheppen uit de Lucht / waarom dan niet veel lichter ook uit leem of stof? Alsmede / kan hy sulk een lichaam dan bezielen en bewegen / daar door spreken / self ook door het lichaam van een beest: wat scheelt hem / dat hy geenen leevendigen adem in sijne neusgaten blaast, so wel als God? Gen. 2: 7 Waarom dan niet so wel van 't aller snoodste schepsel als van God den Schepper self gesegd / *agit ante calescimus illo?*

Of was een Heiden hier so veel gereeder om de goddelike hand in 't godlijk werk te sien / dan onse Kristenen / die dien aangaande tusschen God en 't schepsel noch in twyfel staan? Laat God sijn eigen werk aan 't schepsel toe; en kan de toelatinge dan so veel doen / dat het al doen kan wat God selve doet: wat vreemdigheid / indien hy hier ook d'onbedorvene Geesten sijne schepselen heeft toegelaten / en daar toe geroepen / om met hem den mensch te scheppen; invoegen dat God schiep daar na so

veel is/ als dat hy door dienst van't eerste redenmaghtig schepsel het tweede schiep? So seg ik dan/ dat na 't gemeen gevoelen datmen van de bose Geesten heeft/ in dit getuigenisse der Schriftare geen bewijs en is/ van meer Personen in het godlyk Wesen dan maar een: also't wel wesen kan/ dat die hy in de scheppinge des menschen aanspreekt/maar schepselen geweest/ en so geen God en zijn. Maar ons aangaande; die dit rond uit ontkennen van de Geesten/ en met onwederleggelike redenen weerspoken hebben: wy staan by dit bewijs/ en so by de Belydenisse die wy aangenomen en vertekend hebben; versekerd zijnde/ dat God niemand in dit werk toespreken konde dan hemself. Hy dan die een is/ hier dus spreekende/ als meer dan een; geeft klaarlik te verstaan/ dat daar meer is dan een in hem. Niet dat die meerderheid bestaat in d'Eigenschappen: maar 't zijn Personen/ die iets voorneemen/ en iets doen; gelykmen dat door onderbinding vast houd in de Scholen; *actiones sunt suppositorum*, de werkingen zijn der Selfstandigheden, niet der Eigenschappen/ door de welke die selfstandigheden werksaam zijn.

Ik sal den Joden en Socinianen noch wel nader komen. Wat waren dat voor schepselen / al waren 't Geesten/ den Schepper so gelijk in wesen/ dat hy konde seggen/ een van ons? Wat waren dat voor Geesten/ die van God geschapen/ en sijne Engelen dat is Boden zynde/ konden seggen; wie sal ONS henen gaan? Sy die God senden soude/ de Profeten/moesten immers henen gaan voor hem van wien sy uitgesonden wierden; de bode des Heeren in de boodschap des Heeren. Hag. 1:13. So God al Engelen in sijn geselschap nam/ om iets te maken of bevelen: moest hen dat Gode of gelijk in wesen/ of in achtinge evenweerdig maken; dat het al even veel dede, of de mensche hem/ den onvergelykeliken God/ of eenen van die schepselen gelyk moght worden? Scheelt dat so weinig 't gene oneindelik verscheelt? Ik sluite dan/ dat die so spreekt/ so in den naam van meer Personen spreekt: en wel sodanige Personen/die malkanderen gelijk zijn in hun wesen en vermogen: en daar het God is die so spreekt/ dat dan ook meer Personen zijn in God dan een.

(3) Dus verre/ en niet verder gaat nu dit bewys/ als dit Artykel verder seit: het is wel waar, dat hy niet en seit, hoe veel Personen dat'er zijn; maar 't gene voor ons duister is in den ouden Testamente, dat is seer klaar in den Niewen. Daar is geseid/ dat d'openbaringe van die verborgentheid so klaar niet is geweest in 't oude Testament als die nu is in 't Niewe. Dat is geen wonder; also in 't niewe alles klaarder is en dit noch syne sonderlinge reden heeft/ gelyk hier na noch blijken sal. Maar onderscheid dit wel.

A. Voor af is uitbedongen/ de Getuigenissen niet te tellen/ maar met onderscheid en oordeel uit te kiesen. So zijn dit dan de keurlixte Getuigenissen/ en die 't meest bewijsen uit het oude Testament. Nochtans bewijsen die niet meer dan daar geseid is/ datter meer Personen zijn dan een: maar niet hoe veel Personen datter zijn/ gelijk hier nu word byge-

voegd. Bewijsen dit de keurlijkste en kraghtigste bewijsen niet; so veel min de andere die niet so kraghtig zijn. Men moet dan seggen / volgens de Belydenis der Nederlandsche kerken / dat uit het oude Testament niet kan bewesen worden / dat in het godlijk Wesen effen drie Personen zijn. Maar waarom evenwel geen drie: so't doch bekend geweest is / dat de Vader alles heeft geschapen; de H. Geest door de Profeten sprak; indien ook noch de Soon sich menigmaal gelijk een Engel aan de vaders heeft vertoond; met hen gegeten en gedronken en geworsteld heeft; de Wet op Sinai gesproken / 't volk door de wildernisse heeft geleid; indien hy is die wijsheid die daar spreekt by Salomo; Spreuk. 8. indien ook dese spreuken daar toe dienen / Psal. 33: 6. Jesa. 6: 3. en 63: 9/ 10/ 11. en diergelijke meer? Want daar so veel voetstappen zyn der drie verscheidene Personen; daar moest wat meer bewijs in steken / dan dit alleen / dat daar in God meer is dan een Persoon. Voor my / ik houde my aan de Belijdenisse / en volgens die aan weinige Schrifturen; maar die houd ik vast. Indien 't den vaderen maar duisterlik geopenbaard geweest is / so is het ook maar duisterlik van hen geloofd geweest.

B. Daar tegen word nu evenwel gesegd / dat dit bewijs van de Drie-eenigheid veel klaarder is in 't Niewe Testament. Die klaarheid moet men in twee dingen soeken; in dat bestipte drietal der Personen / meer noch min / en in alsulken Onderscheid en Eenigheid derselven / als gesteld is in 't Beright des vorigen Artijkels / en nu in desen te bewijsen stond; navolgens de verplightinge hier toe al in 't begin gemaakt / dat dit nu alles met Getuigenissen der Schrifturen moest bewesen worden. Dat dan daar aan ontbrak in die van 't Oude Testament / dat moestemen nu in 't Niewe konnen sien.

(4) Wy komen daar nu toe; en mogen in 't beschouwen van deselve so veel korter zijn / als wy daar inne klaarder konnen sien. Siet hier eerst vijf Getuigenissen / die ons het een na 't ander worden voorgesteld; daar na 't Besluit daar voorts uit op gemaakt.

A. Laat ons dan die Getuigenissen sien.

a. Want eerst / als onse Heer gedoopt wierd in de Jordane, so is de stemme des Vaders gehoord geweest, seggende: *dese is mijn welbeminde Sone*; de Sone wierd gesien in 't Water; ende de H. Geest openbaarde sich in de gedaante van ene Duive. Ik sie hier in den eersten druk noch by staan: en zijnder dan niet drie? en wete niet / waarom dit by den tweeden en de volgende daar uit gelaten is. Dit wierd by Augustinus dus geseid: *Pater auditur in voce, Filius manifestatur in homine, Spiritus Sanctus cognoscitur in columba*; De Vader word gehoord in de stemme, de Soon word geopenbaard in den mensche, de H. Geest word bekend in de Duive. *Tract. 6. in Joh.* Ook hebben d'ouden so veel werx gemaakt van dit bewijs / dat het gelijk een spreekwoord was; ga Ariaan na den Jordaan, en sie daar de Drieëenheid aan. Het word van allen toegestaan / dat daar ten minsten twee Personen zijn / de Vader en de Soon. Doch dat de Soon ook God

in wesen zy / blijkt uit den bloote name niet / maar sal bewesen worden in den volgenden Artijkel. Dat nu de H. Geest niet zy de Vader noch de Soon / is mede klaar. En dat hy ook geen schepsel is / blykt daar uit: dat hy zijnde meer dan Christus na de menscheid / en die denselven boven alle schepselen met goddelike kraght heeft aangedaan; dienvolgens geen geschapen Geest en is. Dat nu die Geest geen bloote kraght van God / maar een Persoon is / behoeftmen uit de sightbare gedaante ener Duive niet te halen. Daar sie ik groot gevaar in: also God nooit hem self / in wesen of persoon; (als beide onuitbeeldelijk) maar in sijne eigenschappen / so als die ons betreffen / en so in sijne werkingen heeft uitgebeeld; gelijk als alle die gedaanten en verschijningen / tot eene toe/ by andere Schriftgeleerden / worden uitgelegd. Maar so als wy in dit Gesighte, de Persoon des Soons / en ook de Godheid van den Heiligen Geest bemerken; 't bewijs der Godheid van den Soon bewarende: so doen we hier nu nopens de Persoonlikheid des Geestes / die ons uit de volgende Getuigenissen wel haast blijken sal.

b. Ook mede is in den Doop aller gelovigen dese forme ingesteld van Christus: *Doopt alle volkeren in den name des Vaders, ende des Soons, ende des Heiligen Geestes.* Op dit bewijs wierd mede by de ouden / Tertullianus / Basilius / Ambrosius / Theophylactus / bzy wat staats gemaakt; en dat ook mijns bedunkens sonder groote reden niet. Want I. dit kan geen betwisten lijden / dat niet gedoopt magh worden in eens anders naam, dan in wiens name men geloven magh. Dat vindmen mede nergens in de Schrift / dat ooit gedoopt is of geloofd / of iemant ook belast te dopen of geloven/ in den naam van iemant anders dan van God. De Doop is tot vergeevinge der sonden: Hand. 2: 38. en word vervolgens ook alleen gedaan in sijnen naam/ die dese maght alleen heeft / om de sonden te vergeeven; en die is God. Mark. 2: 7. II. Met een volgt / dat die drie alhier genoemd / geen Eigenschappen maar Personen zijn. Want waar sprak ooit de Schrift van Eigenschappen / of van werkingen / aan welken men geloven moet / of in der welken name dat men dopen sal? Self daar sy meer niet seit / dan dat in Moses is gedoopt geweest / (niet in den naam van Moses) aan hem beneffens God geloofd, en Samuel gebreesd; 1 Kor. 10: 2. Exod. 14: 14: 31. 1 Sam. 12: 18. of ook de Doop genoemd word na Joannes: Hand. 19: 3. daar waren 't echter noch Personen die daar in benoemd zijn / en geen Werkingen noch Eigenschappen; ook geen levenlose dingen / als de Wolke en de Zee; in welken 't volk van Israël gedoopt wierd / in dien sin / dat sy daar door gegaan zijn / als de Schrift haar self verklaart. 1 Kor. 10: 1.

c. In 't Euangelium van Lukas 1: 35. spreekt de Engel Gabriël tot Maria de Moeder des Heeren aldus: *De Heilige Geest sal over u komen, ende de kraght des Allerhooghsten sal u overschaduwen; ende daarom ook dat Heilige dat uit u sal geboren worden sal Gods Sone genaamd worden.* Hier stond in 't eerste by / tot openinge van 't bewijs dat daar uit zy te trekken / 't gene volgt.

volgt. Wy sien dat hier de Vader genoemd word de *Allerhoogste*, daar na *Gods Soon*, die van de Maagd geboren werd; ende de *Heilige Geest*, die de Maagd omschaduwet. Misschien heeft dat Getuigenis den Oversienders in den jare 1582. en 1619. so klaar en kraghtig toe geschenen/ dat sy 'er die verklaringe niet by noodig vonden. Laat ons 't bewijs maar sien. I. De twee Personen/ Vader en Soon/ staan hier nu wederom bekend: maar dat de tweede hier den name van Gods Soon heeft/ om dat hy self ook God is, dat is so klaar niet als het ander; en nochtans klaar. Calvijn en andere met hem staan mede toe/ dat Christus volgens desen text Gods Soon ook na de menscheid is/ en dies met reght genaamd een heilig Saad: maar niet dat hy daarom dien name draagt/ of daar van eerst bekomen heeft; hy door Godes kraght ontvangen is. Want hy was al Gods Soon/ of immers (om niet voor den tijd om 't woord te twisten) hy was het Woord/ eer dat hy vleesch wierd: het welk Arius niet heeft derren looghenen/ en de bestrijders der Drie-eenheid heden gins en weder draapen/in enen sin/die(moghten wy hier so langwijlig wesen) met vele redenen betoond kan worden ongerijmd te zijn. II. De heilige Geest alhier genaamd de kraght des Allerhooghsten Gods/ is buiten twijfel God: also daar niets in God is dat God self niet is/ gelijk hier voor pag. 27. op het I. Artykel is getoond. Maar de Persoonlikheid van dese Kraght sal haast van elders daarby aangewesen worden. Wy hebben ondertusschen wederom de drie: den Vader die ons nooit betwist word; den Soon/ persoonlik van den Vader onderscheiden; den H. Geest/ van eene selfde Godheid met den Vader. Laat sien eer wy ten einde komen/ of die Getuigenissen tsamen ons daar niet wel dubbeld sullen seggen 't gene wy beweeren.

d. Item: *de genade onses Heeren Jesus Christus, en Gods liefde, en de gemeinschap des Heiligen Geestes zy met u.* Hier was ook in den eersten druk dit by gesteld: en hier sietmen der klaarlik dry genoemd. Maar 't moeten drie Personen in het godlijk Wesen zijn/ of 't is vergeefs genoemd. Laat ons dat sien. Geloven/ dopen/ bidden/ wien de eere daar van toe komt/ die is God: wy hebben dat al van den Doop gesien; hier komt nu het Gebed. Want van God wenschen of God bidden komt op een. Hy wenscht hier nu van drie; dat is/ hy bid de drie: den Vader/ die den naam van God draagt in 't besonder/ als hy nevens andere of eenen van de andere Personen word genoemd; (want anders word het godlijk Wesen maar verstaan) den Soon/ die by de beide namen van sijn Amt betekend word/ waar uit de wensch sijn kraght ontvangt; en laatstelik den Geest/die de gemeinschap maakt die tusschen God en ons/en tusschen ons te samen is; gelijk wy dat noch nader sullen sien.

e De laatste plaats is 't vers dat aan het hoofd van desen is gesteld/ 1 Joh. 5: 7. en boven is verklaard.

Ik sal hier nu noch by doen drie verscheidene plaatsen/ die van eenen inhoud zijn; en die derhalven tsamenvoegen/ om 'er dat bewijs volkome-

melik uit op te maken. Het seide Christus/ dat de Vader senden soude sijnen H. Geest, in sijnen naam; Joh. 14: 26. en ook/ dat hy hem van den Vader senden sal. 15: 26. en 16: 7. dewelke komende ons alles leeren, en ons in alle waarheid leiden sal. Wat meer is/ hy sal self getuigen van den Soon; dat is/ ons overtuigen van die goddelike waarheid die ons dient ter saligheid. Daar zijn ten minsten twee Personen/ die de eene van de andere/ en d'eene in den naam der andere den Geest is sendende; en dese Geest die van de twee gesonden word. 't Zijn goddelike dingen die de Geest ons leert/ en die ook niemant weet dan God. 1 Kor. 2: 11. 't Is goddelike maght/ alsulken Geest te senden: 't zy in den Vader die hem send; 't zy in den Soone die hem ook is sendende/ en in wiens naam hy van den Vader word gesonden. Daar zijn dan drie Personen/ en dese drie zijn God.

B. Nu laat ons komen tot Besluit/ dat hier tweeledig is: wat dit Bewijs nu uitbrengt/ en wat daar noch aan ontbreekt.

a. In alle dese plaatsen (staat'er) word ons ten vollen geleerd, datter drie Personen in een eenig godlyk Wesen zijn. So stond'er ook in't eerst; maar by den tweeden druk/ datter drie Personen zijn in een eenig God. Doch die van Dordreght hebben 't eerste (alsmen siet) hersteld; dat ook bescheideliker luid: een Wesen/ drie Personen. De eenheid van Gods Wesen stond voor af al vast: nu moest uit die Getuigenissen blijken/ dat'er drie Personen/ en elk van die drie niet minder is als God. Het is al meer geseid/ dat omtrde Godheid noch Persoonlikheid des Vaders geen verschill is. Van de andere Persoonen word ons ook iet toegestaan: den Sone/ dat hy een Persoon; den Geest ook/ dat hy God is. Maar 't is de Godheid van den Soon/ en de Persoonlikheid des Geestes diemen tegenspreekt. Hoe verre 't een en 't ander nu bewesen zy/ is daar gesien: wat noch ontbreekt/ sal op de twee Artijkelen die volgen voorts bewesen worden.

b. 't Word ondertusschen niet ontkend/ dat daar voor ons wat duisterheid in steekt; maar wederom daar tegen troost gegeven/ door hope van een klaarder licht.

α. Ik seg/ het word rond uit beleden/ dat dese leer de menschelike verstanden verre te boven gaat: doch daarom die niet te verwerpen is; also voor af geseid is/ dat de Schrift ons leert het gene daar geen menschelijk verstand toe komen kan. pag. 56/61. Maar daar uit volgt niet/ dat het daarom tegen ons verstand moet zijn; want wat daar boven of beneden is/ kan daar niet tegen zyn. Het soude strijden tegen ons verstand/ so wy Drieeenheid in een schepsel stelden; of ook in God drie Wesens en een Wesen/ of drie Personen en maar een Persoon. Een Wesen/ drie Personen/ maakt dat de drie en een niet eenerley en zyn. In 't redenmaghtig schepsel moet een iegelijk Persoon sijn Wesen voor sich selven hebben/ 't welk aan geen andere gemeen kan zijn; dewijle een geschapen wesen ook bepaald is binnen

nen dit en dat; maar in den Schepper zijn geen palen noch syns Wesens noch bestaans.

β. Doch daar is reden om gerust te zijn / ten aasien van 't Gelove en de Hope die wy hebben. Want wy geloven die verborgentheid in God nu door syn Woord; en wy verwachten, dat wy de volkomene kennisse en vrught derselve noch genieten sullen in den Hemel. Want daar sullen wy God sien gelyk hy is. 1 Joh. 3: 2. 1. Kor. 13: 10/ 13.

(2) Dus verre was 't geheim der heilige Drieeenigheid te halen uit de Schrift: nu vorders (als in 't eerst van dit Artykel is geseid) uit hare Werkingen; en wel voorneemelik die wy in ons bevinden. Daar worden tweederleye Werkingen / na binnen en na buiten, in 't gemeen den drie Personen in de Godheid toegeschreven. De eerste zyn de gene / daar sy onderling door onderscheiden zyn: gelyk als dat de Vader sijnen Zone genereert; de Zoon gegenereerd word; sy beide senden den H. Geest / en die van hen gesonden word. Die werken seggense dat onderlinge zijn verdeeld / om dat sy daar door onderscheiden zyn. Maar die na buiten, zyn de gene die hier nu staan uitgedrukt, in voegen als nu volgt. Voorts staan ook aan te merken de besondere Ampten ende Werkingen deser drie Personen t'onswaart.

A. De Vader is genaamd onse Schepper, door sijne kraght.

B. De Soon is onse Saligmaker en Verlosser, door sijn Bloed.

C. De Heilige Geest is onse Heiligmaker, door sijne wooninge in onse herten.

't Verklaren deser werkingen sal in de volgende Artykelen te passe komen: so die van de Persoon en Godheid / eerst des Soons in 't X, en daarna des Geestes / in den XI. Artykel; als ook nader in den XII en XIII van de Scheppinge / inden XXI en XXII Artykel van de Voldoeninge des Heilands en Reghtveerdigmakinge / en in den XXIV. Artykel van de Heiligmakinge. Des heb ik hier dan in 't besonder nu niet by te doen.

Maar dit en magh ik niet voorbygaan / dat men van die laatste Werkingen der drie Personen / diemen noemt na buiten, desen Regel in de Scholen stelt / dat die na buiten niet gescheiden noch verdeeld en zyn / maar den Persoonen alle drie gemeen. 't Welk regelreght strijd tegen d'uitgedrukte woorden der Belydenisse / als gemeld: die niet alleenlik dese Werkingen in onsen aansien onderscheid; maar ook wel duidelik voor af geseid heeft / dat dit onderscheid der Werkingen ons doet bevinden in ons selven 't onderscheid dat tusschen die Personen is. Ja dat dit wel voorneemelik daar uit te merken zy. De Catechismus voert deselfde taal; verdeelende in dat opsight d' Artykelen van ons Geloof in drie: van God den Vader, en onse Scheppinge; van God den Soon, en onse Verlossinge; van God den Heiligen Geest, en onser Heiligmakinge. En in 't verhandelen van ieder deel houd sy het selfde onderscheid / en spreekt van anders geen Persoon by ieders Werk / dan dien dat

eerst is toegepast ; noch van geen ander Werk by iegelijk Persoon / dan't gene hem geeigend is. So Catechismus als Belijdenis houd sich besonderlik hier aan de Schrift ; die nooit van 't onderscheid der drie Personen spreekt / als met besonder opsight op des menschen staat van saligheid / en Gods huishoudinge met hem ; so als uit elk een der Getuigenissen blykt, die tot bewys zijn bygebraght. Waar uitmen sien magh / hoe seer de onderwysinge die meest gebruikt / en so van mond tot mond gevolgd word / afwijkt van d'eenvoudigheid der Schriften / en d'opreghtigheid van d'openbare leere onser Kerken / begrepen in de Formulieren die wy ondertekend hebben. Daar houden wy ons veiligst aan / en myden so met eene d'oneindige verweringen en twistingen die uit d'afwykinge hier nu aangemerkt / tot nadeel van der Kerken vrede zyn ontstaan.

III. Tweeledigd is 't Besluit van dese leere ; verwerpende de Dolingen en Ketteryen met deselve strydende ; en houdende de leere en Belydenissen van de oude Kerk.

1. De Rede van Verwerpinge der Dolingen sie ik drieledig aan.

(1.) Voor af staad d'oudheid der gesonde leere vast ; Want dese leere van de H. Drieeenigheid is altyd beweerd geweest en onderhouden, by de ware Kristelike Kerke , van de tyden der Apostelen af totnu toe.

(2.) Daar na staan de voorstanders en voornaamste Leeraars vande dolingen hier tegen opgenoemd.

A. Want het reghtsinnigh Kristendom houd dese leere staande tegen de Joden.

B. En so mede tegen de Mahometanen.

C. Doch sonderling ook tegen eenige valsche Kristenen ende Ketteren : als Marcion, Manes, Praxeas, Sabellius, Samosatenus, Arius, endeandere diergelyke ; die met goed reght van de Vaders zyn veroordeeld geweest.

(3.) Nu word dan eindelik de Leere onser Kerken in dit stuck met die van d'oude Kerken vergeleken. Want wy oversulx geerne aanneemen de drie Geloof sommen : namentlik der Apostelen, van Nikea en van Athanasius ; en insgelyx het genedaar van by den Ouden in gelijkvormigheid van dien besloten is geweest.

III.

Indien ik op dit alles hier ter plaatse my maar op het smalst uitbreiden souden / het viel noch veel te breed. Waarom ik het wil sparen tot het einde deser saken ; om dat d'inhoud van de tweede naastvolgende Artykelen hier best ook in begreepen word. De vergelykinge van dese leere met die van de andere Hedendaagsche Kerken word beter ook so lang bewaard ; dewyle doch om de verscheidenheid van order in't verhandelen / deselve niet wel eer te maken is. Dat alles afgedaen / so sullen wy van dit geheim der Allerheiligste Drie eenigheid dies te bequameliker de geheele Toepassinge konnen maken. Den Vader die ons heeft geschapen / den Sone die ons heeft verlost / den H. Geest die ons verzegeld heeft / zy ondertusschen lof en dank geseid / tot aller eeuwen eeuwigheid. Amen.

X. ARTYKEL.

Dat Jesus Christus waarachtig ende eewig God is.

Hand. 8: 37.

Ik gelove, dat Jesus Christus Gods Soon is.

NA alles dat dus verre van de godlike Drieëenigheid verhandeld is blijft noch tot onsen laste te bewijsen / dat de Soon deselfde God in wesen met den Vader is; en dat de Geest in 't selfde wesen op sich self bestaat / als een Persoon / die van den Vader en den Soon verscheiden is. Het eerste word bewesen in den tegenwoordigen Artijkel: het ander staat ons op den elfden te besien.

Den SOON aangaande / word in de woorden hier voor aan gesteld aanleidinge gegeven / daar uitvoerlik van te spreken: dienvolgens laat ons daar den reghten sin af ondersoeken / om so de leere der Belijdenis in desen daar op toe te passen.

I.

De sin der woorden moet uit het beschouwen der omstandigheden eerst geopend / en dan door vergelijkinge met andere spreuken van gelijken inhoud en gelegentheid gevonden worden.

I. d'Omstandigheden zijn te weten uit den draad van een verhaal dat Lukas in dit hoofdstuk doet: Eenen kamerling der koninginne van de Moren; die/ als den joodschen Godsdienst toegedaan / was te Jerusalem geweest / om sijnen dienst aldaar te plegen / en in het wederkeeren op sijnen wagen sat en las den profeet Jesaias. V. 27/ 28. Sulx doende / had hy onderhanden 't 53. cap. 't 7. vs; wanneer Filippus / een der seven Diakenen te voren ingesteld / (6: 5.) en mede Euangelist / (21: 8.) door Gods Geest des vermaand V. 26/ 29. hem overquam; en by hem opgeseten / hem betoonde / dat die text van Christus sprak; hem voorts (gelegentheid uit dese plaatse neemende) de gansche leere van het Euangelium verklarende. V. 30---36. De welke daar op aangenomen van de Moorman / en gelegentheid van water om te dopen hen ontmoetende: so wilde hy hem dat wel doen op sijn begeeren / mits hem belijdenis afeischende van sijn geloof. En dit is die belijdensse daar hy hem op doopte / die met so weinig woorden hier staat uitgedrukt. Ik gelove, seit hy / dat Jesus Christus is Gods Soon.

Daar zijn wel redenen om te vermoeden / dat die belijdenis breed-

sprakeliker is gedaan dan sy hier is gesteld: gelijk de woorden van Filippus mede niet staan uitgedrukt / met welken hy hem Jesus heeft verkondigd; 't welk buiten twijfel met verscheidene bewijsen en verklaringen der Schriften is geschied / beginnende van dese Schrift, seit Lukas / die daar is vermeld / V. 35. Ten minsten moet den inhoud van 't bewijs geweest zijn / dat de gene van den welken hem Filippus seide dat die text was sprekende / Gods Sone zy; en dat die Jesus / daar hy te Jerusalem veel van gehoord moest hebben / die selfde was. Dienvolgens / dat die text van desen selfden Jesus Christus sprak / die onlangs te Jerusalem (gelijkmen wist te seggen) was gekruist geweest. En dat was dan / dat hy hem Jesus heeft verkondigd, als den genen in wiens naam hy en d'Apostelen de genen doopten die geloofden. Hy dan beleed / dat hy 't uit vorige onderwijsinge nu ook geloofde / en wilde daar op nu den Doop ontvangen. Want alle die Filippus geloofden; wanneer hy 't Euangeli van Gods Koningrijk en Jesus naam verkondigde, die wierden gedoopt, so mans als vrouwen. V. 12. So doopte Petrus in den naam des Heeren: 10: 48. te weten / daar op / dat sy in den Heere Jesus Christus geloofden; gelijk hy dat daarna self heeft verklaard. 11: 17.

Maar Christus den Apostelen belastende te Doopen in den naam des Vaders, en des Soons, en des H. Geestes. Matt. 28: 19. betoont daar mede / dat het niet genoegh was te belijden wie de Soon is; welken niemant eeren sal dan die den Vader eert / Jos. 5: 23. Want ook Geloof en Doop te samen gaan / noch ooit de Doop sich verder uitstrekt dan 't Gelove. Dewijle dan gedoopt moet worden in den naam der drie Personen: so volgt / dat ook 't Gelove tot de drie ter Saligheid vereischt word; en daarom niet genoeg / slechs te geloven so veel als de woorden mede brengen / dat Jesus Christus is Gods Soon.

II. Nu volgt dan / dat wy daar den sin wat nader van bestaan te ondersoeken: waar uit sal blijken / dat de Moorman met die weinig woorden alles heeft beleden wat hem tot den Doop van noden was; of dat hy 't breeder heeft verklaard / het gene Lukas 't dus in 't kort seer wel begrepen heeft. Dienvolgens laat ons nu de woorden dieper insien / en met andere schrifturen vergeleken / in derselver volle kraght hier open leggen. Dit doende onderscheid ik dese namen / Jesus Christus, zijnde de Persoon van wien hy spreekt / van desen / welken hy hem toeschrijft / dat hy is Gods Soon.

1. Hoewel die beide namen / Jesus, dat is Saligmaker / en Christus, 't welk te seggen is Gesalfde; het Amt van Godes Soon betekenen: so wil hy echter dat daar mede hier niet seggen; maar alleenlik hem beschrijven met die beide namen / by dewelken hy alomme onder 't volk bekend was / als den genen wien hy daar voor hielde dat hy was Gods Soon. 't Is waar / dat hy gemeenlik maar genaamd wierd Jesus, sonder desen naam van Christus; en dat by de Joden in geschil

stond /

stond / of hem ook die laatste naam behoorde / door den welken sy verstonden sulken Koning ende groten Heilig / als van God gesalfd was by uitneementheid / tot de verlossinge syns volx. De naam van Jesus wierd hem sonder opsight tot desselfs betekenis gegeven / in sulker voegen als meer anderen dies tijds dien name droegen en voortijds gedragen hadden. Kol. 4: 11. Hebr. 4: 8. Dus wierd hy somtijds / om hem van de anderen deselfden naams te onderscheiden / wel Jesus soon van Josef, na sijnen Vader (so se meinden) maar meest Jesus de Nazarener, na sijn gemeinde Vaderland / te weten Nazaret / genaamd. Dus / om te tonen wie de man was daar hy dit van seide dat hy was de Christus of Messias: so noemde hem Filippus d'Apostel op die beiderleye wijse; te weten / Jesus, den Soon van Josef, van Nazareth. Joh. 1: 46. Dat nu dan dese Moorman hier den naam van Christus bypoegt / is: om dat hy so veel beter onderreght was; en den inhoud van die beide namen wel verstaande / de persoon van wien hy sprak niet als 't gemeen en ongelovig volk / maar als gelovig / door deselve dus te kenneliker aanwees / om te tonen dat hy daar in niet en miste; zijnde anders niemant met die beide namen noit of ooit genoemd geweest. So 't om die reden niet en is geweest; het is ten minsten buiten twijffel dat hy noch wat anders hadde dat hem op die wijse dede spreken.

2. Te weten / 't gene andere door desen naam van Christus of Messias ons te kennen geven / dat word van hem begrepen onder dien van Godes Soon. D'Apostel op die beide wijsen spreekende / laat ons daar geenen twijfel aan. Wie is de leugenaar, dan die ontkent dat Jesus is de CHRISTUS? Dese is d'Antichrist, die den Vader en den SONE looghent. Een iegelijk die den SONE looghent, die en heeft ook den Vaniet. 1 Joh. 2: 22/23. Siet daar / die looghent dat hy is de Christus / en dat hy is Gods Soon / is by hem eenderley. Noch eens: Een ieder die gelooft dat Jesus is de CHRISTUS, die is uit God geboren; ende terstond daarna / wie is het die de weereld overwint, dan die gelooft dat Jesus is GODS SOON? 5: 1/5. Dit geeft genoeg te kennen / dat die Gods Soon is ook de Christus is. Dat selfde gaf de Hogepriester self te kennen / wanneer hy Jesus op den eed afvraagde / of hy sich uitgaf voor den Christus, en so mede voor Gods Soon? Mat. 26: 63. Waarom ook sijn beschuldiger / die hem versocht in de woestijne / hem anders nergens op beproefde / dan of hy dat al vast hadde / dat hy Gods Sone was. Matt. 4. Luk. 4. D'Apostelen beleden door den mond van Petrus / dat hy de Christus was / de Sone des levendigen Gods. Matt. 16: 16. Joh. 6: 69. Die beide namen hadde Jesus niet van node te herhalen / wanneer hy die belijdenisse hen verbood voor eerst te melden; maar seide / datse niemant seggen soude dat hy was de Christus: dat was so veel / als datse dan ook niet en seiden / dat hy was Gods Soon. Matt. 16: 20.

Maar is het daarom ook dat hy oneigentlik Gods Soon genaamd is / gelijk hy maar oneigentlik gesalfd, dat is / de Christus is? Brengt dese naam uit / dat hy is Gods wesentlike Soon / die 't selfde wesen met den Vader heeft? De naam alleen en geeft hier geen bewijs: also de vyand hem versoekende / en Petrus hem belydende / genoeg te kennen gaven / datse dit so verre niet verstonden: maar dat het selfs een naam was van uitneementheid. Uitneemender Gods Soon, dat is van God verheven en bemind / dan anderen; uitneemender gesalfd, dat is / van God begaafd / dan anderen. Want die Gods eigen Soon in wesen is / en sal sich niet verleiden laten; noch sich laten wijsmaken / dat een schepsel maght heeft hem te stellen in 't besit des weerelds die hy self geschapen heeft: en dese goddelike kraght / waar door 't onmogelijk geweest is / dat de dood hem konde houden / was den Apostelen ter tijd van die belydenis noch onbekend. Want sy en wisten lang daarna de Schrift noch niet, dat hy moest opstaan van den dood. Joh. 20: 9. Wat dan? De plaats daar dese woorden staan die onsen Text hier maken / en d'omstandigheden van 't verhaal / waar by die zijn te pas gekomen / verplighten ons / om de betekenis hier verder uit te strekken. En die geeft ons de Doop / waar mede de belydenis des Moormans hier bevestigd is; na dat die dienst van Christus self bevolen was te doen: niet blotelik in sijnen naam; gelijk het echter ook in waarheid was / en sonder hem geen Doop gebruik en hadde: maar so / dat ook de naam des Vaders en des Geestes daar zijn bygevoegd; in voegen als ons Formulier des Doops dat ook bescheidelikker leert. Die dan belast was / so te leeren en te dopen / die heeft den Moorman niet gedoopt / voor dat hy ook versekerd was / dat hy het so verstond / en so geloofde / als hy buiten twijfel onderwesen was. Dienvolgens dese man alhier belydende / dat Jesus Christus is Gods Soon; belijd daar mede / dat hy is de Saligmaker / die daar toe van God gesalfd, dat is / geheiligd en verordineerd was / om de menschen die hem dat vertrouwen te verlossen tot een eewig leven.

Hier mede word nu echter niet voldaan het gene ons noch 'te bewysen stond: te weten / dat de Christus moeste zijn / en dat ook Jesus waarlik is Gods eigen wesentlike Soon / eens selfden wesens met den Vader / en also van eewigheid. 't Is waar; doch wy en sullen dit niet schuldig blyven / na dat ons die belydenis des Moormans dese aanleidinge daar toe gegeven heeft.

II.

Laat ons nu eerst dan sien / hoe de Geloofs bekentenis van onse Kerken dit verklaart / en hoe sy 't ook bewijst. Dit word ons beide in twee leden voorgedragen / en dan in een getrokken tot besluit.

I. Die beide leden zijn / dat hy eens wesens met den Vader is / en dat hy 't is van eewigheid.

1. Het eerste stelt voor uit / dat in den Heere Jesus twee naturen zijn; also

alſo hy God en Menſch is; het welk hier na ſal blyken / als van de Menſchwerdinge in 't XVIII. en XIX. Artykel ſal geſprooken worden. Dienvolgende word hier dit ſtuk met deſe woorden voorgeſteld. Wy geloven, dat Jeſus Chriſtus na ſijne Godlike nature Gods eenig geboren (in de twee eerſte drukken ſtaat ſlechs eenige) Soon is, van eewigheid geboren: niet gemaakt noch geſchapen, (want alſo ſoude hy een ſchepſel zijn) maar eens Weſens met ſijnen Vader, *het uitgedrukte Beeld der ſelfſtandigheid* (door 't Synodus heeft 'er geſtaan eigen beeld der ſubſtantie) des Vaders, en *de glans* (de niewe overſettinge ſeit afſchijnſel) *ſijner heerlikheid*, hem in alles gelijk zynde. Het gene hier beſonderlik is aan te merken / beſtaat in deſe woorden / dat hy is Gods eeniggeboren Soon, eens weſens met den Vader. Het gene daar tuſſchen geſteld is / van eewigheid geboren, ende niet gemaakt noch geſchapen; behoort hier tot verklaringe van die eenweſentheid des Soons met den Vader: en 't gene achter aan geſeid word / dat hy denſelven in alles gelijk zy / dient tot uitlegginge van dit getuigeniſſe der Schrifture / waarmede 't ſelve hier beweſen word. Eerſt dan de ſtellinge; dan laat ons de verklaringe / en eindelik ook in 't beſonder dat bewijs beſien.

(1.) Word dan geſteld / dat Jeſus Chriſtus / alhoewel waarachtig menſche / is Gods Soon / op ſulke wyſe / dat hy word genaamd Gods eenige en eeniggeboren Soon. Het eerſte woord was in den eerſten ende tweeden druk: het laatſte is by 't Synodus van Dordreght in de plaats geſteld; alſo dit eigentlik het ſelfde is dat in de Schrift te leſen ſtaat. Joh. 1: 14/18.

(2.) Nu / dit woord / eeniggeboren, word alſo verklaard / dat hy nochtans niet is gemaakt noch geſchapen, alſo alles door hem gemaakt en geſchapen is. Joh. 1: 3. Eſeſ. 3: 9. Kol. 1: 16/17. Hy is dan ongeſchapen en geen ſchepſel / door den welken alle ſchepſel is al wat het is. Hy heeft het ſelfde eewig / onafhankelijk weſen / dat de Vader heeft; ſo dat hy mede eewig is. Het onderſcheid beſtaat alleenlik daar in / dat hy van den Vader is geboren of geteeld; ſo als dat woord gegenereerd, 't welk in den grond Latijn is / na behoren word verduitſcht. Nu / ſo als teelen / baren / en geboren of geteeld te zijn / te kennen geeft / dat iemant enen Sone heeft of is / niet door aanneeminge / verheffinge of anders ſonderlinge gunſt bewyſinge; maar door gemeinſchap van des eenen weſen met dat van den anderen: ſo moet datſelve hier dan ook verſtaan zijn / in ſo verre als met d'eigenſchappen en volmaaktheid van een godlijk weſen kan beſtaan. Dewijle dan volſtrekte Eenheid en ene onbepaalbare Onafhankelikheid Gods alderweeſentlikte en allereerſt bekende eigenſchappen zijn: ſo kan de Soon niet anderſins dan door de gemeenſchap aan dat ſelfde enkel weſen / zijn geteeld; en volgens dien ook onafhankelijk / dat is (gelijk als hier geſeid word) mede eewig zijn; om dat het gene dat van geenerhande oorſaak afhangt buiten twyfel eewig is. Dit zy genoeg hier tot verklaring geſeid van

't gene doch nooit klaar van ons verstaan sal worden / so lang als wy noch maar ten deele kennen / en God hopen so te kennen als hy is.

(3.) 't Woord ondertusschen noch verklaard / en so met een bevestigd door de woorden des Apostels / daar hy seit / dat Christus is het afschynsel van Gods heerlikheid, en 't uitgedrukte beeld (of in een enkel woord / gelijk in 't Grieksch / *χαρακτὴρ charakteer*, de print, het afdruksel) sijner selfstandigheid. Heb. 1:3. Merkt wel / *τῆς ὑποστάσεως, tees hypostáseoos* der selfstandigheid; door welk woord d'uitleggers altijd dat van Persoon betekenen: ende niet *τῆς οὐσίας tees Ousias*, des Wesens. Dit geeve ik allen Godgeleerden onser kerken wel te overwegen: op datse mogen sien / hoe blinde slagen dat men doet / wanneermen so veel regelen versint / om ons te doen begrypen / in wat voegen 't godlijk Wesen van den Vader aan den Soone zy gemeen gemaakt. Want so *hypostasis* hier is te seggen de substantie, d'essentie of 't Wesen van den Vader: so is het niet te seggen subsistentie, selfstandigheid, het welk men wil dat even 't selfde zy als 't woord Persoon. Dat maghmen dan uit dese Schrift niet halen / indien het daar niet in en is / of 't Wesen self daar door betekend word. Wat seit hier Paulus dan? Dat Gods des Vaders heerlikheid, dat is volstrekte onafhanklikheid / als boven alle schepsel zijnde / so klaarlik en so kraghtig in hem afschijnt, gelijk een Print daar in deselve leevendig is afgedrukt: so dat de Vader niet bescheideliker noch beduideliker is te sien / dan in den Soon; also hy selve segt / die my gesien heeft, die heeft den Vader gesien. Joh. 14:9. Verstaat / die Christus heeft gesien / niet na de menscheid; want niemant oit geloofd heeft dat God is gelijk een mensch / of met lichamelike ogen word gesien: maar na de Godheid / so als dan noodsakelik hier uit moet volgen / dewijl het een of 't ander waar moet zijn. Noch het en kan ook tusschen beiden niet genomen worden / als oft het moghte sien op die uitneementheid van sijnen staat / waar toe de mensche Christus Jesus van den Vader ook verheven is: also het woord *hypostasis* selfstandigheid dat niet en lijd. 't Is waar / dat ook het selfde in den selfden Brief Heb. 11:1. vertaald is vaste grond; al waar het woord geseid van de verbeeldinge der saken in gedachten door 't Gelove: maar al so seker is het dat die sin hier gansch geen plaats kan hebben / om dat hier word van God gesproken so als hy in hem self / en buiten 's menschen denkinge bestaat. Men magh dan veilig seggen / dat ter laatste plaatse 't woord hypostasis oneigentlik by wege van vernaminge / ('t welk in de scholen word geheten *metonymice*) maar hier op 't allereigentlikste word geseid.

2. Wy gaan nu voorts hier mede tot het tweede stuk; daar wederom de stellinge en het bewys / als voren / onderscheidelik zijn aan te merken.

(1.) De Stellinge is dese: dat Jesus Christus is Gods Sone, niet alleene van den tijd af, dat hy onse nature aan genomen heeft, maar van alle

eewig-

eewigheid. Want dat hy andersins Gods Soon is / heeft geen tegenspreker deser leere ooit ontkend: also hy niet alleenlik van de menschen ende van hemself / maar ook van God den Vader so genoemd is. Matt. 3: 17. en 17: 5. Maar dat hy / die also genoemd word / dat geweest is eer hy mensch geboren wierd / dat is het gene datmen tegenspreekt. En daarom word dat hier uitdrukkelijk gesteld. Doch aangesien het beiderley gevoelen op de Schriften sich beroept / so laat ons hooren wat de Schriften seggen.

(2.) En staat in desen wel in acht te nemen 't gene dien aangaande hier voor af bedongen word: dat al en seit de Schrift dat niet volmondig uit / op elke plaatse daar sy dit geheim verklaart; dies echter niettemin 't bewijs daar uit genoegsaam te bewerken zy. Want daar in 't eerst maar was gesteld; gelijk ons dese getuigenissen leeren: daar is in 't jaar 1582. bygevoegd / wanneerse tegen malkanderen overleid (nu staat'er vergeleken) worden.

Nu laat ons die Getuigenissen hooren / en dan te samen vergelijken.

A. Derselver worden dese vier gemeld.

a. Moses seit, dat *God* de Weereld *geschapen* heeft. (Genes. 1: 1.)

b. Johannes seit, dat *alle dingen geschapen zijn door 't Woord*, het welk hy *God* noemt. (Joh. 1: 3.)

c. D'Apostel seit, *dat God de eewen* (in onse oversettinge staat nu / de weereld) *door sijnen Soon gemaakt* heeft. (Hebr. 1: 2.)

d. Paulus seit, dat God alle dingen door Jesus Christus geschapen heeft. (Kol. 1: 16.)

B. Daar uit word dit bewijs by een gebraght. So moet dan de gene die genaamd word *God*, *het Woord*, *de Soon*, en *Jesus Christus*, doe al geweest zyn, als alle dingen door hem geschapen zyn. Die worden so als hier staan uitgedrukt / sal geen Arius noch Socinus tegenspreken. Maar dese sal betwisten / wat die scheppinge geweest zy: niet van de saken / seit hy / der nature / maar der genade; dewelke Christus / mensch geboren zynde / ons veroorsaakt heeft. En d'ander sal ons toestaan / dat in Christus twee naturen zijn: maar dat de goddelike eerst geschapen zy / en doe de andere schepselen door hem. So staat dan verder te besien / of die getuigenissen dat wel uitbrengen / het gene te bewijsen stond: te weten / dat het is de Weereld die door Christus is geschapen / ende niet de Kerk des niewen Testaments alleen / derwelker stichtinge met voor verhaalde spreekwijsen also beschreven zy; als mede / dat hy geen geschapen schepper / maar den Vader mede eewig zy. Tot desen einde laat ons die drie laatste plaatsen (om dat d'eerste geen geschil kan maken) noch wat dieper ondersoeken.

Johannes even eens sijn Euangelium beginnende als Moses / van 't begin der Scheppinge; niet gelijk Markus / van 't begin des Euangeliums: meld van het Woord, of Reden, (so men 't ook vertalen

magh)

magh) 't welk hy daarna het Woord des Levens noemt / 1 Joh. 1: 1. en hier seit dat het vleesch geworden is; v. 14. als iet dat niet alleenlik was by God, maar dat ook God self was; en dat in 't begin. En dit is van den tijd. Hy was dan al als God de Weereld schiep. Wat was hy dan? een schepsel? Neen: het Woord was God. Misschien dan een geschapen God: ook niet / maar self ook Schepper / door wien alle dingen zyn gemaakt; en sonder welken niets gemaakt is van al 't gene dat gemaakt is, v. 3. Dat scheppen en dat maken van al dat'er is / gaat alle kraght te boven van het schepsel. Seg niet / dat God de stoffe heeft uit niet geschapen; en ook het Woord; maar dat hy alles door 't geschapen Woord heeft opgemaakt. Dit laatste werk bewijst ook die oneindige en ongeschapene kraght des Scheppers; die de Aarde heeft gemaakt door sijne kraght, ende de Weereld heeft bereid door sijne wysheid, en de Hemelen heeft uitgebreid door sijn verstand. Jer. 10: 17. Het blijkt derhalven dat het Woord self is de wesentlike God; door welke alles in 't begin geschapen is; en echter in persoon verscheiden van den Vader / die het alles door hem heeft gemaakt. Ik ga in desen text niet verder / (so als ik anders konde doen) om tijd en plaats voor d'andere getuigenissen te bewaren.

Het gene Paulus seit Heb. 1: 2 / dat God de weereld door hem heeft gemaakt; geeft ook te kennen 't selfde dat Joannes daar geseid heeft: so als het woord αἰῶνας ajônas in den griekschen Text mede brengt. Want dat was beter eewen in de oude Oversettinge vertaald / als weereld in de niewe: alsó het dus niet dan by overbrenginge geseid kan worden / maar word oorspronkelik gesproken van den tijd. En dit heeft meerder kraght dan 't ander; alsó het wechneemt desen uitvlught / dat de Soon of 't Woord maar een geschapen schepsel zy. Want al wat ooit geschapen is / dat is op tijd geschapen / en niet voor den tijd. Ten minsten is de tyd geschapen met het schepsel / alsó het sonder tijd niet wesen kan. Dat nu voor alle eewen is / dat is voor allen tijd; en moet derhalven sonder tijd of eewe zijn geweest / indien de eewen door het selve zijn gemaakt. Dit dan uitdrukkelik van Christus hier geseid: bewijst / dat hy die voor den tijd geweest is / en door wien de tyden zijn gemaakt / self ook de eewige en almaghtige God moet zijn.

En so als Paulus verder seit / dat alle dingen door den Sone zijn gemaakt / Kol. 1: 16 / bevestigt en verklaart ons nader 't gene ik op 't getuigenisse van Joannes aangetekend hebbe. Want dat hy Christus eerst den naam van eerstgeborenen van alle schepsel geest; dat maakt hem tot geen schepsel: of men moeste (na de letter sprekende) geloven / dat het eerste schepsel niet geschapen maar geboren zy. Maar wel uitdrukkelik daar tegen hebbende gesteld / dat hy het Beeld is des onsieneliken Gods, in meerder kraght / dan d'eerste mensche na Gods Beeld geschapen / maar die nooit self Gods Beeld en word genaamd; 1 Kor. 11: 3: en daarom billik in alsulken sin als het getuigenis Heb.

1: 3. hier boven is verklaard: so noemt hy hem hier ook den eerstgeborenen van alle schepsel, als den genen die het eerste reght heeft over 't schepsel / als sijn eigen zijnde; in manieren als hier na en Openb. 1: 5. geseid word / dat hy d'eerst geborene der doden, ende nochtans geensins dood en is; maar dat hy als de erfgenaam en Heer in alles d'eerste soude zijn; vers 18. gelijk het reght der eerstgeborte by de Joden was. Want ook by den Romeinen Heer en Erfgenaam by ouds het selfde was. *Veteres enim Hæredes pro Dominis appellabant*: de ouden noemden Erfgenamen voor Heeren, seit Justinianus *Inst. lib. 2. t. 19. de Hæred. qual. & diff. §. ult.* De woorden van 't 16. vers zijn hier te duidelik / om anders als van d'eerste scheppinge verstaan te zijn. Maar Paulus / om te tonen / hoe Gods lieve Soon, van hem alsó genaamd in 't 13. vers / volkomen maghtig zy / om de verlossinge van onse sonden door sijn bloed in 't werk te stellen; vers 14. wijst eerst op sijne uitnementheid / als 't Beeld van den onsieneliken God, en eerstgeborenen van alle schepsel vers 15. en hy bewijst deselve uit de werken. Eerst van de scheppinge van alle dingen, die in de Hemelen en op der Aarde zijn, die sienlijk en onsienlijk zijn; en so ook van de hoogste mogentheden / het zy tronen, het zy heerschappijen, het zy overheden, het zy maghten. En om geen verdere opstellinge te maken / besluit hy alles voorts in een / en seit / alle dingen zijn door hem en tot hem geschapen; vers 16. ende hy is voor alle dingen, (gelijk verklaard is) ende alle dingen bestaan te samen door hem. vers 17. Hier past nu op / dat hy / die sulken meester der Naturen is / ook 't opperhoofd van alles in den staat der Genade zy. Derhalven is hy 't hoofd des lichaams, der Gemeinte; hy die 't begin is, de eerstgeboren uit den doden. Dit beide van de scheppinge en de herscheppinge by een gebraght is dan tot desen einde / dat hy in allen d'eerste soude zijn vers 18. Siet daar dan het bewijs / dat Christus een Persoon zy / onderscheiden van den Vader / ende nochtans mede eewig en almaghtig God.

II. Doch eer noch tot Besluit te komen / so worden hier voor af noch twee getuigenissen bygebraght / waar op het slot so veel te dichter toegetrokken word.

1. Die twee Getuigenissen zijn / een uit het oude / en een uit het niewe Testament.

(1.) Dit uit het oude: Sijn uitgang is van aanbeginne ende van eewigheid. Mich. 5: 1. De niewe Oversettinge seit; sijne uitgangen zijn van ouds, van de dagen der eewigheid. Dat dese plaats op den Messias past / magh by geen kristenen in twyfel staan; alsó de Joodsche Schriftgeleerden self dat so verklaren. Matt. 2: 6. Maar over sijne uitgangen, en hoe die van ouds en van de dagen der eewigheid geweest zijn / en is geen eenerley verstand. En om het alles uit te halen / en voorts uit te breiden tot al 't gene dat hier over by geleerden in bedenken komt / en laat ons oogmerk noch bestek niet toe. Men sal dat lichtelik

telik by niemant so volslagen uitgewerkt bevinden / als by dien schrift- en taalgeleerden Jakob Alting Op. Tom. P. 4. pag. 162. Niet dat ik alles op my nemen wil wat die geleerde man daar over schrijft: maar geve den geleerden te bedenken of hy 't qualik voor heeft / als hy driederleijen uitgang van Messias in die woorden vind; den eersten na de menscheid / en dat is geseid uit Betlehem; den anderen מקדם *mikkédem*, dat is alhier vertaald van ouds; en dan noch eenen / מימי עולם *mimei olaam*, van de dagen der eewen. Nu merkt hy aan / dat / als dat *kédem* oud gesteld word / sonder dat daar by staat dagen; so geeft het de volstrekte eewigheid te kennen; maar als 'er dagen by *olaam* genoemd staan / dan betekent et wel enen lang voorledenen of eersten tijd / maar die nochtans begin gehad heeft. Hier dan *mikkédem*, ende niet *mimei kédem* van de dagen der oudheid, is te seggen / dat hy is van eewigheid. So is dan dese goddelike uitgang / so te spreken / met den menschelijken hier by een gesteld: daar dan de derde by komt/namelik van de beloftenisse; die voor d'eerste maal in 't Paradys / in de dagen der eewe, dat is in 't begin des Weerelds of der tyden / is geschied.

(2.) Nu uit het niewe Testament. Melchisedek / al even veel wienmen door hem verstaan wil / (want dat komt hier niet in geschil) of ook in welken sin men 't neme / dat hy sonder begin van dagen en sonder einde des levens zy geweest: altoos is 't seker / dat hy daar in met Gods Sone na desselven menscheid niet magh vergeleken werden; so als nochtans geschied Hebr. 7:3. also 't begin en einde van deselve op der Aarden beide even seer bekend zijn. Volgt derhalven / dat het van de Godheid moet verstaan zijn / die volstrektelik begin noch einde heeft.

Na dese twee bewysen staat besonderlik in acht te nemen; dat in den tweeden druk / en die daarna gevolgd zijn / anders geene zijn gemeld; maar dat men noch twe andere vind in den eersten / die daar in de volgende zijn uitgelaten. Met voordacht buiten twyfel: om dat de oversienders der Belydenisse niet geoordeeld hebben / dat uit die twee plaatsen dat bewijs te halen was. En 't waren dese. De eerste / hy is d'eerstgeborene van alle Creature: op welke woorden flus gesegd is / hoe sy hier te passe komen. De andere: Gy zijt mijn Soon, ik heb dy heden geboren; gelijk de oude Oversettinge luid: Kust den Sone, &c. Ik soude wel betonen/ van wat kraght dat die getuigenissen/ na mijn oordeel/ zijn: maar spare dese moeite / na dat alle onse Leeraars tsedert 1582. die twee plaatsen uitgemonsterd hebben / en self op het Synodus te Dordreght niet besorgd geweest zijn / om die wederom daar in te voegen. Want dat sy de Copije van den eersten Druk 1563. niet en souden gesien hebben / maghmen geensins denken / sonder hen van onverschoonlike onachtsaamheid verdacht te maken: also Ant. Thysius / geweest Professor in de hoge School tot Harderwijk (daar na tot Leiden) een medelid van het Synode / al in den jare 1615. die beiderleije Copijen van 1563. daar het in staat / en van 1582. daar het uitgelaten is/

is / self in den druk had uitgegeven / ende nevens malkanderen doen stellen. Waar uit dan klaarlik is te sien / hoe grotelijx een leeraar of een schryver word verongelijkt / wanneermen hem van onreghtsinnigheid beschuldigt; om dat hy enige schriftuurplaats anders uitlegt als de genen / die daar meinen enig voordeel uit te halen / tot weerlegginge der dolingen: besonder in dit wigtig stuk der eewige Geboorte van Gods Soon. Doch om dat my dit niet betreft / is bloot aanwysen hier genoeg; en sal ons diergelyke noch wel meer ontmoeten / eer wy de Belydenis ten einde zijn.

2. Het Slot van alles is nu op het einde des Artykels / als hier volgt. So is hy dan (te weten Jesus Christus) de ware, eewige God, de Almaghtige, den welken wy aanroepen, aanbidden ende dienen. Daar word geseid / wat wy na inhoud van al 't gene nu voorschreven is van hem geloven / en wat eere wy hem volgens dien bewysen.

(1.) 't Is ons gelove / dat hy is de eewige en d'almaghtige God: in welke woorden niets is / 't welk hier voor niet al genoeg bewesen is.

(2.) Derhalven komt hem billik dese eere toe / dat wy hem ook aanroepen ende dienen. Ik weet niet / waarom dese beide woorden van aanroepen en aanbidden hier te samen staan; also sy doch van eenerley betekenisse zijn: behalven dat aanroepen mogelik wat meer is dan aanbidden; en dienvolgende het laatste in het eerste al begrepen was. So iemant verdere reden hier op weet te seggen / dien laat ik de verklaringe; en neme voor my self gelegentheid / om ene korte toepassinge van dit Artykel uit dese laatste woorden op te maken.

III.

't Moet ons derhalven dienen / eerst tot overtuiginge der dolenden; daar na tot onderwysinge / vermaninge / en veel vertroostinge ons selfs.

I. 't Zijn tweederhande slagh van menschen / die buiten ons sich in dit stuk te buiten gaan: de genen die iets boven Godes Soon vereeren / en die hem eeren boven 't gene sy van hem geloven.

1. De eersten zijn die van de Roomsche kerke: want eeren sy ook wel den Soon / die in de plaatse van den Vader / die God is van eewigheid / of nevens hem in plaatse van den Soon / of boven hem / desselven Moeder eeren / die een sterflijk mensche was? So doet het Pausdom: daar de heilige Drieëenigheid / en daar de Godheid van den Soon so sterk gedreven word / en tegens oude en niewe dolingen verdedigd / met so groten yver als by ons; en echter wederom vernietigd / door die meer dan goddelike eere (immers meer dan sy aan God bewysen) diese dagelix alomme / groot en klein / en over alle dingen aandoen dese sterflelike Moeder / na de menscheid / van Gods mede eewigen en evenmaghtigen geliefden Soon. Ik soude hier vertonen / hoe klaarblykelik d'afgoderije in desen den bescheidensten self onder

hunne eigene leeraars in de ogen schijnt / die daar van wateren; sodatse 't self bestraffen / en beklagen datse geen gehoor en vinden: indien ons 't XXVI. Artykel geen nader oorsaak en aanleidinge daar toe te geven hadde.

2. Het moet / is 't mogelijk / de Eenigheids-gesinden (om hen op 't bescheidenste te noemen) aan de andere zyde overtuigen; die niet geloven / dat de Sone d'eewige en almaghtige God selve met den Vader zy: niet tegenstaande dat sy hem aanbidden / om alsulke saken die alleen in Gods vermogen zijn; en met sulken eere als den eewigen almaghtigen God toebehoort. Want die aanbidlikheid en kan God aan geen schepsel mededeelen; en 't schepsel is ook niet bequaam om die te vaten. Het eerste segt God self / met d'uiterste betuiginge: myne eere sal ik geenen anderen geven; Jes. 42: 8. en daar en is geen groter eere / noch die hem so eigen is als de aanbiddinge. Het schepsel is ook niet aanbiddelyk / om dat het onsen nood / gedachten noch begeerten niet verneemen kan; noch / die al weetende / de kraght heeft om ons dat te geven / 't gene dese lieden also wel als wy van Christus bidden. Maar willen sy met goeder herten hem aanbidden / dat sy 't met ons ook op deselfde gronden doen. Want sy ten minste so veel uit sijne eigene woorden moesten konnen leeren als al eer de domme Joden daar uit merkten: dat hy so niet konde spreken als hy sprak / dat God sijn eigen Vader was, of 't was dat hy daar mede hem selven Gode gelijk maakte. Joh. 5: 18. God heeft geen schepsel ooit so hoog verheven / dat het hem gelijk zy: en hy kan het ook niet doen; om dat hy geenen God kan maken / ende self kan blyven / die geen ander is noch wesen kan dan een.

II. Wy daar dan latende de genen die aanbidden 't gene sy niet weten / ofte meenen wel te weten dat geen God is / die alleen moet aangebeden zijn: dit echter weetende / en vastelik gelovende / bemerken uit het gene nu voorseid is / waar het ons toe dienen moet.

1. Want het vermaant ons eerstelik / om ook den Sone so te eeren als den Vader; Joh. 5: 23. Niet om die reden slechs / die daar word bygevoegd / om dat de Vader hem gesonden heeft: maar als den Vader evengelijk zijnde; het welk hy geenen roof geacht heeft, maar als 't gene dat hem eigen is / hoe wel bevonden in gedaante als een mensch. Filip. 2: 6/8. De glans der heerlikheid sijns Vaders schijnt in hem / om dat in hem gelyke glans is als die van den Vader / aan wiens Godheid niemant ooit getwyffeld heeft. Derhalven denk niet / kristen mensche / dat gy Christus na behooren eert / so lang als gy hem aanmerkt als te leen / of by vergunninge so hoog verheven: het komt hem toe van self. Segt tot den Soon so wel als tot den Vader: wie en soude u niet vresen, koning der volkeren? want het komt u toe. Jer. 10: 7. So dan het komt hem toe / om dat hy 't maghtig is: het komt hem toe / om dat hy 't weerdig is / als God en als de Middelaar van

God

God en menschen / die ons verplight heeft door besondere weldadigheid. Het Lam en konde niet als 't Lam; maar wel om dat hy 't Lam is / doch als mede leevende in alle eewigheid; de eere ontvangen en de heerlikheid en kraght, dewelke hem alleen behoort die op den troon sitt, en die leeft in alle eewigheid. Openb. 5: 13/14. So seg dan / kristen mensche / so wel tot hem als tot den Vader: Gy, Heer, zijt weerdig om te ontvangen de heerlikheid en eere en kraght: want gy zijt ook de gene die alle dingen self geschapen hebt; en door wiens wille sy noch zijn en eerst geschapen zijn. 4: 11.

Zijt dan niet suimig / kristgelovigen; den Soon te kussen, daar gy met hem op den wegh zijt; eer u de tijd ontga / of 't voetpad opgegraven werde. Aanbid maar eenen God; maar bid den Sone met den Vader aan. Onthoud hem dese eere niet: maar dankt den Vader / die u sijnen Sone heeft geopenbaard; Gal. 1: 16. als weetende / dat hy gekomen is om ons den waren God te leeren kennen. 1 Joh. 5: 20. So leert dat dan van hem: want niemant kent den Vader dan de Soon, en dien de Soon dat openbaren wil. Matt. 11: 27. Denkt niet dat gy den Vader hebt / so gy den Sone niet en hebt: want die den Sone niet en eert, en eert den Vader niet. Joh. 5: 23.

2. Maar siet my daar en tegen 't voordeel dat ons dese leere geeft / en dat wy die verstaan. Wy hebben niet te seggen / toon ons den Vader, wanneer wy maar den Sone kennen: die my gesien heeft, seit de Soon / die heeft ook den Vader gesien; so dat de genen die hem kennen / ook den Vader moeten kennen. Ende van nu af, dat gy dit stuk behoorlik hebt begonnen te verstaan / so kent gy hem en hebbet hem gesien. Joh. 14: 9/8/7. Wy kenden God den Vader door de Scheppinge: maar sijne almaghtige reghtveerdigheid moest ons verschrikken over onse sonden / indien wy sijnen Sone niet en kenden / tot verlossinge van onse sonden; als den selfden God in wesen met den Vader. Waarom dat het bewijs van Gods genade in den Soon / niet stryden kan met Gods gereghtigheid in sijnen Vader; als zijnde beide in dien eenen selfden God: noch de genegentheid des Soons tot onser eewige versoeninge / met die bereidheid van den Vader ter reghtveerdige verdoemenisse / na verdienste van de sonden; also sy beide eens in wille als in wesen zijn. Derhalven wat de Soon ons goeds wil / dat wil ook de Vader / aan de genen die door sijnen Sone tot hem komen. Dit gaat so diep / en voegt sich so genaaw in een / dat self de Soon is in den Vader / en de Vader in den Soon So wie belijd dat Jesus Godes Soon is; God blijft in hem, en hy in God. 1 Joh. 4: 15. Daar uit ontstond aleer sijn kraghtig bidden / dat ook noch op heden voor ons deugd doet in den Hemel. Ik in hen, en sy in my: op dat sy volmaakt zijn in een. Reghtveerdige Vader; de Weereld heeft u niet gekend; maar ik heb u gekend: en dese (dat zijn wy nu die opreghtelik in hem geloven) hebben ook bekend, dat gy my gesonden hebt. Ende ik hebbe hen

uwen name bekend gemaakt, ende sal hem bekend maken: op dat de liefde daar mede gy my lief gehad hebt, in hen zy, ende ik in hen. Joh. 17: 25/26. O troostelijk gebed! hoe kraghtig en hoe seker sal dat nagekomen worden / daar hy om bid / die 't self in handen heeft om ons te geven; self mede God / gelijk in mogentheid met hem wien hy daar over aanspreekt; ende ook van eenen selfden wille als van wesen / die anders geene saken wil begeeren dan de Vader geven wil!

Wat segtge nu / mijn lieve Kristen; op dese vrage des Apostels / gelooft gy dit van ganscher herten? Gelooft gy in Gods Soon? Dat vraagde eens de Sone self aan eenen die van d'aangeborene blindheid was genesen; maar doe noch self so blind van herten was / dat hy hem weder vraagde / wie is hy, Heer, op dat ik in hem magh geloven? Maar gy, geliefde / hebt hem nu gesien; en die hier in de goddelike Schriften met u spreekt, deselve is 't. Joh. 9: 35/36/37. Hoort nu dit sterk gesight des blindgeborenen: hy sagh hem eer hy wist wie dat hy was; de wille om hem te geloven drong voor by 't verstand. De liefde die hy hadde tot den Vader maakte hem gewillig / om ook in den Sone te geloven / en daar door so seer begeerig om hem wel te kennen. Wat sullen wy niet zijn / noch willen doen / die hem so kennen / dat wy in volstrekter sin verklaren konnen / een ieder voor hem selven: Ik gelove, dat Jesus Christus Godes Sone is, en Gods eigen eenigste en eengeboren Soon / waarachtig eewig God; d'Almaghtige / den welken wy aanroepen / eeren ende dienen? 't Is niet alleen de eere die hem toekomt / dat hy Gods eigen Soon is / welken alle dingen onderworpen zijn: maar ook het voordeel dat wy daar in voor ons self bevinden / dat het is de Soon en niet een dienstknecht / so als eertijds Moses / die ons word verkondigd als de Middelaar van God en menschen. Want (seit hy self) de dienstknecht blijft niet eewiglik in 't huis; de Sone blijft 'er eewiglik. Indien u dan de Soon sal hebben vry gemaakt, so sult gy waarlik vry zijn. Joh. 8: 35/36. So is dan Christus over de Gemeinte als de Soon over sijn eigen huis: wiens huis wy zijn, indienwe maar de vrymoedigheid der hope tot den einde toe behouden. Heb. 3: 6. Welgeluksalig zijnse alle die op hem betrouwen! Psal. 2: 12.

XI. AR-

XI. ARTYKEL.

Dat de H. Geest waarachtig ende eewig God is.

1. *Kor.* 2: 11.

Wie van de menschen weet het gene des menschen is, dan de geest des menschen die in hem is? Also en weet ook niemant het gene God is, dan Gods Geest.

SO als nu meer dan eens geseid is / word by geenerhande Kristenen ontkent de Heilige Drieënigheid / in sulken sin / dat dese drie zijn een ; de Vader / Soon en Geest: als mede / dat de Vader waarlik God in wesen / en de Soon persoonlik van hem onderscheiden zy. Maar dat die drie in God zijn / als verscheidene Personen / in een selfde Wesen / en de Sone wesentlik meer dan een mensche / en eens selfden goddeliken wesens met den Vader zy : dat is het gene dat op den naastvorigen Artykel moest bewesen worden / en navolgens de Belydenisse nu bewesen is. GODS GEEST, die by uitneementheid genaamd is heilig, afgescheiden in sijn wesen self van alles wat God niet is ; word ook in God erkend van allen die den naam van Christus als den Saligmaker noemen. Maar dat hy meer zy of iet anders dan Gods kraght en werkinge / moet nu van ons bewesen worden : te meer / also men niet kan tegenspreken / dat het menigmaalen in Gods Woord so voorkomt / en dat self d'uitwerxelen en gaven van Gods Geest met die benoeminge betekend worden. Laat ons dan sien / of daar ook plaatsen zijn / daar die verklaringe te kort komt / en sulken tale word gesproken / die ons kan doen geloven 't gene dat wy hier belyden.

Ik stelle dese boven aan / in welke Paulus / willende verseekeren de leere van sijn Evangelium / sich op 't getuigenisse van Gods Geest beroept : en ben verwonderd / dat de kraght der redeneeringe die hy daar in gebruikt gemeenelik niet meer in acht genomen word / noch 't herte daar van uitgehaald ; wanneermen uit de nevensgaande woorden echter noch bewijs neemt voor de Godheid van den H. Geest. Te weten / uit het 10. vs / alwaar gesegd word / dat de Geest Gods diepten ondersoekt ; 't welk evenwel niet meer bewijst dat dese Geest is een persoon / dan dat de Liefde een persoon is / om dat d'Apostel op de selfde wyse van haar spreekt. Maar laat ons wel bemerken 't gene hy den selven toeschrijft in het 11. vs : ik meene datmen sal bevinden / dat d'A-

postel hier gansch niet ter sake spreekt / indien hy niet voor vast houd / het gene dat wy hier beweeren willen ; te weten / dat de H. Geest self God in wesen is / en in dat godlijk wesen op hem self bestaat / als onderscheiden van den Vader en den Soon. Dit aangewesen hebbende / sal ik de woorden der Belydenisse daar by passen / en den wegh dan wysen om ons dese gansche leere nuttelik te doen betraghten.

I.

Het Euangelium / seit Paulus / was ons van nature niet bekend: God heeft het ons geopenbaard door sijnen Geest. Maar maghmen daar op vast gaan ? Ja / seit hy verder : want de Geest ondersoekt alle dingen, tot Gods diepten toe. v. 10. Is dese Geest nu een persoon / die d'ondoorsoekelike diepten ondersoekt / hoedanige Gods diepten zijn : (Rom. 11 : 33.) so moet hy self niet minder zijn dan God. Dat is het gene / dat hy buiten twyfel vast stelt ; als hy 't vorige bevestigt met die reden / die hy van den Geest des menschen neemt. Om welke te begrypen / is te merken / dat de rede des Apostels in twee leden onderscheiden is; alsó/dat hy Gods Geest hier met den Geest des menschen vergelijkt/ verklarende dat het in desen met die beiden even eens gelegen is.

I. Belangende den Geest des menschen, daar hy buiten twijfel 's menschen Ziele door verstaat ; so seit hy / vragens wyse / als iet datmen niet kan looghenen : wie van de menschen weet het gene dat des menschen is, dan de Geest des menschen die in hem is ? Hy spreekt van dat te weten 't gene des menschen is : en is te merken uit de draad der Rede / dat hy door het gene dat des menschen is verstaat des menschen diepten, of gedachten / die hy by hem selven heeft ; als niet te peilen zijnde / in so lang als hy die by sich houd / en door geen woorden ofte tekenen te kennen geeft. Indien hy dat wil doen / so weet een ander ook wat in hem is ; en dat so veel / en meer niet dan hy op die wyse van sich uitgeeft. Maar 's menschen Ziele self weet uit haar self het gene in haar is ; also het hare eigene gedachten zijn / en elk is medewustig van sijn eigen doen.

II. Nu volgt het gene hy te seggen hadde van Gods Geest : te weten / dat also ook niemant anders weet het gene Gods is, dan Gods eigen Geest. Dit is hier buiten twyfel / dat al even eens verstaan moet worden als in 't eerste lid: te weten/ 't gene dat God by hem selven denkt/ de diepten sijner innerste gedachten ; van 't gene hy besloten en bereid heeft om te geven dien die hem beminnen. vs 9. 10. Dat hadde God in d'eerste tijden voor een groot deel noch verswegen, Rom. 16 : 25. maar nu aan sijne Apostelen geopenbaard door sijnen Geest ; en door deselve aan de menschen ; wien het sonder dat onmogelijk zijn soude sulx te weten / veel meer dan de gedachten van de menschen te doorgronden die sijns gelijke zijn. Maar aan Gods Geest zijn die van self bekend / so wel als aan den mensche sijne eigene gedachten / dat is / het gene in den geest des menschen is / en daar besloten blyft. Want dat de Geest Gods

Gods diepten onderſoek / is niet te ſeggen dat hy uit hem ſelf die niet en weet: alſo dat zijn Gods eigene onderſoekingen, Job. 11: 7. waar door op menſchelike wyſe word verſtaan de diepſte kenniſſe van ſaken / die by ons door neerſtig onderſoek verkregen word. Pſalm 44: 22. Hoe konde 't anders met de Schrift beſtaan / dewelke doorgaans op die wyſe van de goddelike kenniſſe der menſchelike hertstoghten en gedachten ſegt / dat hy de herten en de nieren onderſoekt? De Geeſt dan zijnde alleen die de ondoorſoekelixte dingen / dat is / Gods gedachten / onderſoekt: is te verſtaan dat hy deſelve ſonder vorige openbaringe / en uit hem ſelve / grondig weet.

Nu maak ik hier dan mijn bewijs uit op; en ſegge / dat de Geeſt is God in weſen / ende dat hy op hem ſelf beſtaat.

I. Het eerſte blykt / om dat Gods Geeſt ſo weſentlik in God is / als des menſchen geeſt is in den menſch. Des menſchen geeſt en is geen blote kraght of werkinge / maar wel een deel des weſens van den menſch: het is dat weſen dat in denkinge beſtaat / en 's menſchen eigene gedachten zijn gedachten van de Ziel. Nu / 't godlijk weſen weten wy dat door ſijne uiterſte volmaaktheid en volſtrekte eenheid ganſch ondeelbaar is: ſo verre en gaat de vergelykinge dan niet. Maar doch behalven dat het daar niet eigentlik op aan komt / of de Geeſt des menſchen de geheele menſch is / of een deel deſſelven: ſo is 't ſeker / dat deſelve echter tot het weſen van den menſch behorende / Gods Geeſt ook weſentlik moet God zijn; of de vergelykinge van Paulus gaat niet aan. En is het uit die oorſaak dat de menſche ſijne eigene gedachten weet / om dat deſelve uit ſijn eigen weſen zijn: ſo moet dan ook Gods Geeſt ſelf God zijn / om dat hy weet wat Gods gedachten zijn.

II. So mede / alhoewel de Ziel des menſchen geen perſoon is / maar de menſch uit Ziel en Lichaam t'ſaamgeſteld; gelijk Gods Geeſt ook niet en is een deel van God / maar 't ſelfde weſen heeft dat God ondeelbaar heeft: ſo volgt nochtans / gelijk de Ziel heeft haar beſtaan / dat ook Gods Geeſt in God beſtaat; geen blote kraght noch werkinge en zy. Gelijk de Geeſt des menſchen ook geen blote kraght noch werkinge / maar iet beſtaanlijks is: 't welk hebbende 't vermogen om te denken en te werken / 't gene 's menſchen is; ſo heeft Gods Geeſt ook het vermogen om te denken en te werken 't gene God is. Dus meen ik dat de woorden des Apoſtels tot ons oogmerk al genoeg verklaard / en deſe leere daar genoegſaam uit beveſtigd is. Nu laat ons de Belydeniſſe horen: eerſt over dit / en dan wat breeder over 't einde van den negenden Artijkel / 't welk pag. 144. tot hier toe was geſpaard.

II.

In dit Artykel doen de Nederlandſche Kerken eerſt verklaringe van deſe leere / en zy beroepen ſich daar in aan 't einde op de Schrift.

1. De leere word tweeledig voorgeſteld: het eerſte lid ſeit / wat de

H. Geest zy op hem selven / en het ander / wat hy neffens d'andere persoonen zy.

1. Aangaande 't eerste / so bevind ik / dat de woorden wederom drieledig zijn; by stellinge / by tegenstellinge / en by gevolg.

(1.) Dit is de Stellinge. Wy geloven en belyden ook, (dit was veranderd 1582. wy geloven ook ende bekennen) dat de H. Geest van eewigheid van den Vader en den Soon uitgaat. In 't allereerste stond 'er / voortkomt: het welk ik niet en wete waarom het veranderd zy; alsso dat woord al immer so bequaam is als het ander. Nu is men echter al gewoon / niet anders in het Duitsch te spreken. Beza op de plaats daar dit woord uitgenomen is / t: w: Joh. 15: 26. vertaalt het in 't Latijn *emanat* uitvloeit; ende dat om reden die hier na gesegd sal worden. Maar om dit in dien sin niet op te nemen / dat het gepast zy op d'uitwerkinge en gaven van den Geest / so word daar by geseid / dat die van eewigheid geschied. Ook dat hy uitgaat van den Vader en den Soon; en niet alleenlik van den Vader: waar over eertijds groot geschil geweest is / tusschen de Latijnsche en de Griekschle kerken; het welk noch heden niet is bygeleid. Doch onse Belydenisse spreekt met de Latijnsche / dat is / met de Roomsche kerke / in dit stuk.

(2.) De Tegenstellinge verklaart nu dit noch nader; daar gesegd word / dat de H. Geest niet zy gemaakt noch geschapen, noch ook geboren: doch in den tweeden druk stond hier gegenereerd, dat is geteeld. Dit is het eerste lid: en wil te kennen geven / dat dese Geest geen schepsel / en nochtans ook van den Sone / die van eewigheid geboren is / verscheiden zy.

Hoe is hy van den Vader mede onderscheiden? Dat seit het ander lid: maar alleenlik van hen beiden uitgaande. Het spreken enigen alsso / dat sy den Grieken nader komen / uitgaande VAN den Vader DOOR den Soon: waar van te sien is mijne Friesche Godgeleerdheid pag. 93. 423. 475. 526. Van 't uitgaan, voortkomen of uitvloeijen sal een weinig verder noch iets nader zijn te seggen.

(3.) 't Gevolg uit desen is / dat dus de H. Geest in order (niet in tijd / alsso de drie Persoonen alle even eewig zijn) de derde Persoon is der Drieëenigheid. Daar stond al wederom Drievuldigheid: welk woord ik nu al tweemaal aangewesen hebbe / dat niet betamelijk en is ontrent het gene dat Gods wesen of bestaan betreft gebruikt te worden. pag. 33. 135. Van dese drie Persoonen moet noodsakelik de H. Geest van ons begrepen worden als de derde; gelijk hy niet en kan begrepen worden so de twee niet eerst begrepen zijn / van welken hy gesonden zijnde uitgaat / zijnde Vader ende Soon.

2. Geseid dan / wat de H. Geest is op sich selve / so volgt nu / waar in dat hy met de andere Persoonen / Vader ende Soon / gelijk zy. En dat is / (gelijk het ook niet anders wesen kan) eenes selfden wesens; en dienvolgens mede majesteits en heerlikheids (alsso die beide 't wesen vol-

volgen) met den Vader en den Soon. Dit word noch nader uitgedrukt door 't gene daar is bygevoegd; als / dat hy is waarachtig ende eewig God.

II. Hier doe ik meer niet by / om dat sich de Belydenis in alles op de Schrift beroept: alsseggende na al 't voorgaande / gelijk ons de heilige Schriften Leeren; dewelke ons dan kortelik nu te ondersoeken staan.

1. De Schriften / die ons leeren 't gene in de eerste stellinge begrepen is / en zijn geen schriften die opsettelik van dese sake spreken; maar van 't beleid het welke God in het bestellen van des menschen saligheid / en het getuigenis van sijnen wille op dat stuk / is houdende. Want van dat uitgaan dat getuigd word van den Geest / als van den Vader en den Soon / Joh. 15: 26. is de verklaringe van grote leeraars / dat het op de werkingen en gaven siet: gelijk geseid is / dat het Beza heeft vertaald *emanat*, dat is / uitvloeit; om de selfde reden. Dies hebben wy wel toe te sien / wat wy van dit geheim volmondig uit de Schrift verklaren; ende wat wy slechs daar over als van verre gissen mogen / als wy meinen te bewysen. Dat dese uitgang hier gemeld niet is van eewigheid; verstaan Calvin en Beza mede / alsse seggen / dat de Heere daar ter plaatse spreekt van 't gene noch eerst na dien tyd geschieden soude / en op den eersten Pinxterdagh na sijnen Hemelvaart ook is geschied. Des niet te min getuigt de Schrift ook buiten 't gene dat uit onsen Text so klaarlik blykt / dat dese Geest niet uitgaat van den Vader en den Soon als ene gave ofte werkinge derselven: maar dat de gaven ende werkingen uitgaan van desen Geest / als van een onderscheidene Persoon. Want alle dese dingen werkt een en deselfde Geest, deelende enen iegeliken in 't besonder so als hy wil. 1 Kor. 12: 11.

2. Dit eens gesteld / so word de tegenstellinge / van niet gemaakt ens. maar uitgaande van den Vader en den Soon / met een bevestigd en verklaard. D'eewigheid derselver word / gelyk 'er wyse als die van den Soon / bewesen uit de Scheppinge; wanneer Gods Geest al sweefde op de wateren; Gen. 1: 2. die ook onteerd geweest is van sijn eigen volk / lang voor de komste van den Saligmaker in de weereld; Jes. 63: 10. door wiens ingeven de Profeten in voortyden ook gesproken hebben. 2. Pet. 1: 21. En is alsoo niet eens van node te bewysen / dat een besondere persoon / en niet ene eigenschap of kraght en werkinge van 't godlyk wesen / in die ende diergelyke plaatsen word verstaan.

3. Dat ondertusschen dese Geest eens selfden wesens met den Vader en den Sone zy; en volgens van gelijke waardigheid: blykt klaarlik uit de woorden des Apostels / daar hy tot overtuiginge van Ananias seit: dat hy den H. Geest, die in de heilige vergaderinge op besondere wyse tegenwoordig is / gelogen hebbende; daarmede niet geacht moest worden tegen menschen maar self tegen God te liegen. Hand. 5: 3/4. Want dese reden brengt niet minder uit / dan dat de H. Geest self God is / en-

de een persoon van waardigheid oneindig meerder dan de menschen zijn.

Doch daar en is geen veiliger noch bondiger maniere van bewysen / dan dat voorzeerst de Godheid van den Geest bewesen werde / uit so veel getuigenissen der Schrifture die God enen Geest toeschryven: welke van het schepsel / en alle eigenschappen / kraghten / werkingen der schepselen verscheiden zijnde; buiten twijfel iet in God moet zijn. Sulx dan by allen die den kristeliken name voeren als onwedersprekelijk bekend gestaan: heeft slechs van noden dit bewijs / dat ook de Schrift spreekt van Gods Geest als een Persoon; al noemtse dikmaals / ja wel meest / also Gods gaven / kraght en werkinge / als zijnde in 't besonder van dien selfden Geest. Wat nu van die Persoonlikheid (also te spreken) in de Schrifture voorkomt / dat hebben wy hier voor in de verklaringe van onsen Text op 't naast ontdekt en aangewesen: waar mede dan d'Eenwesentheid / de Medeeewigheid / en andere goddelike Eigenschappen van Gods Geest / van self bewesen zijn.

En volgende den grond en stijl van de Belydenisse / dewelke ons op het begin des IX. Artykels heeft geseid / dat dese drie Personen in het godlijk wesen alderbest te vinden en te onderscheiden zijn uit hunne werkingen die wy in ons gevoelen; en voorts gelet op 't gene pag. 143. daar op is aangemerkt: so is dit de gereedste wegh om dese leere van de Godheid en Selfstandigheid des Geestes op te maken; dat een gelovig mensche door den Geest bemerke / hoe hy / zijnde een persoon / die noch de Vader noch de Sone zy / ende echter God; sijn werk doet als uitgaande en gesonden van den Vader en den Soon. Dat hy derhalven in die order ook van eewigheid bestaat gelijk hy werkt. Dat is / van eewigheid uitgaande van den Vader en den Soon / gelijk hy word gesonden in den tijd: also al 't gene dan in God is / in hem is van eewigheid / om dat God eewig is.

III.

So is dat hier dan ook een dienstig leerstuk / waardig onser ernstige betrachtinge: dat wy Gods Geest erkennen als den genen die een onderscheidene persoon is van den Vader en den Sone / in het selfde godlijk wesen; en dat hy daar in de derde is. Want alhoewel sulx alles niet en schijnt iet van belang te zijn; het moet ons echter anders doen geloven / wanneer we wel bemerken wat gevolg van nuttigheid daar uit voor ons te halen zy. Dat laat ons eerst dan kortelijk besien; en tot besluit een goed gebruik van alles maken.

I. De Nuttigheden zijn in ieder lid van de voorseide leeringe te sien.

1. Dat dese Geest geen blote kraght noch werkinge noch gave zy / maar een Persoon: geeft ons te kennen / dat sijn werk en kraght en gaven / in de welken onse Saligmakinge bestaat / al even diep gegrond / en even ernstig en volkomen zijn / als 't werk der Scheppinge en der Verlossinge; die ieder een besondere persoon vereischten / na desen stijl

van

van Gods huishoudinge met sijn besondere volk; gelijkwe dat in volgende toepassinge der gansche leere van de H. Drieëenigheid noch nader sullen sien. De Heiligmakinge was ons al even nodig / ende doet ons even grote nuttigheid / om ons ter saligheid te brengen / als de Scheppinge en de Verkiesinge ter saligheid; dewelke maakte datwe zijn en alles hebben wat de mensche in dit leven heeft / en daar en boven hope tot een beter na dit leven. Sy doet ook even veel als de Verlossinge / die ons het reght geeft tot een beter / dat is / tot een hemelsch goed: also hy ons 't besitt geeft tot dat reght / hier in genade en hier na in heerlikheid. Dit doet dan een besondere Persoon / so wel als d'andere twee werken van twee besondere personen zijn: en de Geest is 't die getuigt dat de Geest de waarheid is. 1. Joh. 5: 6.

2. Dat die Persoon in 't selfde enkel en ondeelbaar eewig wesen is / 't welk ook is in den Vader en den Soon; bewijst ons I. dat sijn werk ook even godlijk en volkomen zy. So dat de gene die ons in de Saligmakinge bevestigt self ook God is; die ons heeft versegeld, en het onderpand des Geestes geeft in onse herten. 2. Kor. 1: 21 / 22. Daarom blijft ook de salvinge op u, die gy hebt van den Heiligen, (waarom word hier de Heilige Geest niet verstaan?) ende is waarachtig: 1. Joh. 2: 27. also Gods werken eewig / en waarachtig / en sijne genadegiften onberouwelijk zijn. Psal. 111: 7/8. Rom. 11: 29. II. Die eenigheid desselfden wesens met den Vader en den Soon brengt dit ook mede / dat de Geest van geenen hunder beiden enigsins verschillen kan / om niet in Christus te bevestigen de genen die de Vader hem gegeven / en die hy self gekocht heeft / om ons eewig vry te maken. De Geest en sal ons anders niet getuigen dan het gene dat ons van den Vader toegelegd / en van den Soon by hem verworven is. Matt. 20: 23. Hy sal daar van ook niet het minste achterlaten / maar ons in alle waarheid leiden. Joh. 16: 13 / 14 / 15.

3. Daar komt dit nu noch by / dat hy de derde / en also de laatste in ons werkt: also daar door bekend is / dat hy ons niet roept dan tot het gene dat gereed is / noch versekert dan van 't gene dat alreeds voor ons beschreven en volbraght is. 't Lam is ter offerhande en ter maaltyd sekerlik geslaght / de tafel is volkomelik voor ons bereid / en onse namen sijn daar hoofd voor hoofd tot dese bruiloft opgeschreven; eer ons de Geest uit alle hoeken / straten ende stegen daar toe roept. Nu roept hy ons / en hy versekert ons / dat wy daar sullen toegelaten worden / en geensins uitgeworpen / so veele als wy sijne leidinge maar volgen en sijner salvinge deelachtig zijn. Joh. 6: 37. Want sijne salvinge (gelijk gesegd) en is geen leugen. 1. Joh. 2: 27. So wegen wy dan hier geen geld voor 't gene dat geen brood en is, Jes. 55: 2. hy voed ons niet met rook / noch hy en geeft ons geene hope die ons ooit beschaamd sal maken. Gods liefde zy in onse herten uitgestort door sijnen Geest. Rom. 5: 5.

II. Wat seggen wy dan nu tot dese dingen / Kristenen? Gelooft gy door den Geest in God den Vader en den Soon; en soud gy niet geloven in den Geest / door welken gy gelooft? Getuigt u dese Geest / dat God uw Vader zy door Christus / en dat Christus is de Soon des Vaders; sonder mede te getuigen wie hy self is die u dat getuigt? Leid u die Geest in alle waarheid / en hy leert u dese waarheid niet / dat hy deselfde God is die de waarheid is. Stort hy Gods liefde self in uwe herten; en stort hy u niet in / dat hy deselfde God is / die de Liefde is? 1. Joh. 4: 16. Versekert hy u van uwselfs verkiesinge / uit Gods des Vaders eeuwig raadsbesluit; alsmede van ons selfs verlossinge / door 't bloed van Gods gelief den Soon: en soude hy u onverselkerd laten van hem selven / so dat gy niet soud kennen den getuige daar dit alles op berust? So blykt dan / dat gy die den Geest hebt ook den Geest kent dien gy hebt.

Maar sal die Geest ook wel uw leeraar en uw leidsman zijn / dien gy van God hebt / en voor God erkent; so gy niet wandelt door den Geest, en de begeerlikheden van het vleesch volbrengt? Gal. 5: 16. Soud gy u kinderen van God den Vader / ende mede-erfgenamen van den Soon / en geestelike noemen (1. Kor. 14: 37.) van den Geest / die u d'aanneeminge tot kinderen en 't erfreght self getuigt tot uwen geest: en soud gy u niet dragen als Gods geestelike kinderen; maar als vleeschelike / en als natuurlike, den Geest niet hebbende? Jud. vs 19. Dat late dese Geest doch verre van ons zijn! Maar hebbende door hem den selfden geest ontvangen / door den welken wy geloven / so laat ons ook so spreken, en so doen. 2. Kor. 4: 13.

Dus verre van die twee personen in 't besonder: nu hebben we noch van de drie te samen iets te seggen / navolgens 't gene dat op 't einde van den IX. Artykel pag. 144. is beloofd. Dat afgedaan / sal ons 't gebruik der gansche leere van de H. Drieeenigheid noch nader te betrachten staan.

I.

Het gene dat in de Belydenis ter aangemelde plaatse word geseid / en hier noch te verklaren stond / behelst de vergelykinge van dese leere met het gene dat van ouds daar mede gelykvormig of daar tegen strydende geleerd magh zijn. En dat magh ons ten bake strekken in aanmerkinge der hedendaagsche leeringen / met de oude vergeleken: om in te teugelen de dertelheid der genen die te veel den hedendaagschen trant der Scholen volgen / die dit geheim door menigte van regelen / dewelke in de Schrift niet eens bekend zijn / onverstaanbaar maken; hoewel de Schrift ons dat wil doen verstaan / so verre als sy het ons verklaart. Die / 't zy door overlevering van hand tot hand / als blindelings hunne onderwysers volgende / het zy uit eigen sucht om self wat uit te vinden / en roem van dapperheid in het bestryden van

de sekten te behalen: met menigte bewysen uit de Schrift te samen brengen / dewelke ganschelik verschillen van 't eenvowdig oogmerk der schriften in die plaatsen / daar sy pogen uit te halen 't gene daar niet in is. 't Welk doende sy de goddelike waarheid openlik ten toone stellen / en van menschenvindinge verdachtig maken / het gene in hem self wel goddelyk; maar met so vele menschenvonden overdekt / by na als menschelyk in syn geheel word aangesien. Maar laat ons sien wat de Belydenisse onser Kerken hier te kennen geeft / van 't gene eertyds dien aangaande niet reghtsinnig of reghtsinnig was geleerd.

I. Van 't eerste noemt sy eerst de Leeraars / en dan 't oordeel van de Kerk.

1. Der oude Dolingen zyn de voornaamste welker stichters hier besonderlik genoemd staan op het einde van den IX. Artykel: dewelke kortelik maar te beschryven / sal so veel zyn als wederleggen: behoudens dat derselver eigene schriften niet in wesen zyn / waar uit wy van hun eigentlyk gevoelen sekerder bericht ontvangen konden / dan wy moeten halen uit de genen die daar na gevolgd zyn / of derselver tegenstanders zyn geweest.

(1.) Wat Marcion (of liever Markion) belangt / wiens leeringen ontrent den jare 140. eerst begonden. So wy Tertullianus volgen / die hem de naaste heeft geleefd / en ook getuigt dat hy op 't einde syne dolingen herroepen heeft: hy leerde twee Beginselen van alles / het eene goed en 't ander quaad. Origenes (dat byster veel verschilt) seit / dat de man drie Goden stelde / den eenen van de Joden / den anderen der Kristenen / den derden van de Heidenen. Ik weet dan niet wat Markion van de Drieëenigheid geleerd heeft of geloofd.

(2.) Na hem was Manes, die ontrent het jaar 277. begon: en noemde God de opperoorsaak van het goed en van de Ziel; den Duivel opperoorsaak van het quaad en van het lichaam van den mensch. Maar het is Augustinus / die ons dit getuigt / ruim 100. jaren na den tyd van Manes; die self te voren ook van syne sekte was geweest.

(3.) Praxeas leefde in de tweede eewe: ende leerde dat God niet alleenlik een in wesen / maar ook in persoon is; so men uit Tertullianus magh verneemen / die hem hevig wederleid heeft. Ende schynt nochtans dat hy in dit gevoelen niet hardnekkig was; alsoo hy twee of driemaal 't selve heeft afgestaan / en telkens wederom daar toe vervallen is.

(4.) Sabellius, ontrent het jaar 260. leerde meest al 't selfde; ende seide dat die drie in God maar een Persoon zyn; insgelyx als Ziele / Geest en Lichaam eenen mensche maken.

(4.) Paulus Samosatenus, Bisschop van Antiochien / leerde mede / en ter selfde tyd / dat Christus maar een mensche / en het Woord geen onderscheidene selfstandigheid is van den Vader: en is daar over in het Synodus tot Antiochien 265. eenpariglik veroordeeld ende afgesett.

(6.) Arius,

(6.) Arius, ouderling tot Alexandrien in Egypten / wierd insgelijx veroordeeld in 't Synode tot Nikea 325. door den eersten kristen Keiser Konstantijn beschreven: also hy leerde / dat in Christus waren twee naturen; doch de goddelike ook geschapen; wel te weten voor de weereld / en de Weereld doe door hem.

Alsulker zijnder andere diergelijke meer geweest; dewelke hier ook by te noemen al te moeijelijk / onseker / en van kleinen nutte wesen soude. Seg moeijelijk / om hunne veelheid en verscheidentheid; onseker om 't verschil der schryvers in 't verhalen van der selver dolingen / d'eene dus en d'ander so: en ook onnut / om dat ons niet so veel kan helpen die verouderde gevoelens na te speuren / als de tegenwoordige te ondersoeken. Dat die voorschrevene echter hier in de Belydenisse zijn genoemd / heeft dese reden / dat daar mede onse Kerken sich ontlasten van den argwaan en beschuldiginge die hen naging / dat sy met die oude ketters hielden; en sich suiverden van dese smette die van sommige / sich uit het Pausdom onder hen begeven hebbende / sodanige gevoelens wederom ter bane braghten: als offe wouden seggen / Sy zijn wel uit ons uitgegaan, maar sy en waren uit ons niet. Want indien sy uit ons geweest waren, sy souden onder ons gebleven zijn; maar 't is op datse souden openbaar worden, datse niet alle uit ons en zijn. 1. Joh. 2:19.

Want sedert het begin der Reformatie gaan d'oude dolingen van den voorseiden Paulus van Samosaten wederom in swank; die t'sedert 140. jaren door Servetus / Valentinus / en de twee Socini / Lelius en Faustus zijn verwekt: en tot op heden heimelik door 't Protestansche Kristendom verspreid; uit welken ook deselve stichters deser leere eerst zijn opgestaan. Sy noemen sich liefst *Unitarii* Eenheidsgesinden; om datse d'Eenheid des Persoons so wel als d'eenheid van Gods Wesen voorstaan / en de Godheid van den Soon met de Selfstandigheid van sijnen Geest ontkennen. Hoewelwe niet voor vast en stellen / dat dese hedendaagsche Unitarisen / by ons genaamd Socinianen / met Socinus / of ook die drie derselver eerste hoofden met malkanderen of met Samosatenus / in dit stuk in alles eensgesind zijn: aangemerkt dat sy niet alle even eens daar van en spreken. Dan 't naaste maghmen weten uit den laatsten druk van hunnen Catechismus / in den jare 1684. in 't Latijn; waar in sy seggen 't gene trouwelik in 't Duitsch verklaard / aldus is luidende. Gy hebt verklaard het gene tot de kennisse van Gods Nature tot de saligheid van noden is: verklaar ons nu het gene gy ter selve sake acht van merkelike nuttigheid te zijn. Siet daar voor eerst wat nodig en wat nutt by hen geoordeeld word. Daar op so volgt dan. Het voornaamste is, dat wy in die gemeene doolinge niet en vervallen, waar in met blykelike tegenstrydigheid een wesen word gesteld in God, doch dat desselfs geen een maar drie Personen zijn. Sy noemen de algemeene leeringe der Kerke ene algemeene dolinge, en tegenstrydigheid het gene boven het bereik van ons verstand / en vol-

volgens dien ook boven 't oordeel is van 't gene daar in strydig zy of niet. De Schrift / die ons verborgentheden openbaart daar ons verstand van self geen spoor van krijgen konde / heeft echter aan het selve daar so veel van opgedaan / als met omsightigheid uit vorige bewijsen is getoond. Derhalven is 't niet nodig datwe nu daar meer van spreken; also de waarheid op die wyse te bevestigen so veel is als de dolinge wederleggen.

2. Het suivert ons te meer / wanneerwe met de woorden der Belydenisse verder seggen / dat de voorseide stichters van die oude dolingen met goed reght van de heilige Vaders zijn veroordeeld geweest: het zy in algemeene of besondere Synoden of Concilien / het zy door veler eigene schriften tegen de sodanigen aan 't licht gegeven; so als ten deele / en so veel als nodig boven ook al aangetekend is.

De hedendaagsche kerken hebben sich ook des gequeten in verscheidene geschriften / niet alleen der Protestantsche / maar self ook der Roomsgesinde leeraars; van dewelken onse Protestanten in dit stuk nooit afgeweken zijn. En dat so verre / dat sy hen uit Polen / daar se meest genesteld waren / uitgedreven; en genoodsaakt hebben in de Protestantsche landen hun verblijf te soeken: in welken echter hunne boeken meer dan eens verboden zijn; besonderlik in dese landen / schoon daar tegen nooit in enige Synoden ietwes is bepaald geweest; hoewel deselve in verscheidene vergaderingen van de Poolsche kerken meer dan eens veroordeeld zijn. Doch is te merken / dat dit al doorgaans by wege van afscheidinge geschied is: na verscheiden vrughtelose t'samenspraken / tot vereeniginge der Drieheids- en Eenheidsgesinden aangesteld: derwelker dese al so wel als gene onder den gemeenen naam van Protestanten / eerst in Sevenbergen / en voorts in de Poolsche landen sich verhielden. Alsmede dat geen openbare Godsdienst-oefeninge hier of elders / aan de genen die sich opentlik belyden van 't Sociniaansch geloof te zijn / word toegestaan. Daarom ontsien sy niet alleenlik sich daar voor naamkundig uit te geven: maar mengen sich liefst onder andere vergaderingen; of houden enige besonder / waar toe sy mede vryheid geven aan sodanige / die anders van gevoelen zijnde / hen nochtans daar in verdragen. So datmen eigentlik niet seggen kan / dat ergens een Sociniaansche kerk is / die daar voor bekend zy of bekend wil zijn.

Om dese redenen is 't dan niet weerdig / veel in 't wild te schermen tegen de Socinianen / als ene afgescheidene sekte / en die vaste regelen heeft huns Geloofs: dat meest op de Drieëenigheid aankomt / daar al het ander meest van afhangt; so als in 't verbolg wel sal vernomen werden. En wil ik onsen kristenen / die suiverlik de waarheid en den vrede soeken / te bedenken geven / of 't niet wel best zy / sich eenvoudiglik maar aan de waarheid vast te houden / so als navolgens de Belydenis alhier verklaard is; sonder ons veel uit te sloven met oneindige disputen / tot weerlegginge van ene sekte die daar voor niet eigentlik be-

kend is: also de gene die van dat gevoelen zijn / altijd gelegentheid tot uitvlught vinden / om te bespringen de bewysen onser leeraars daar die swakst zijn; en wanneerse sich benepen vinden / voor te wenden dat sy niet en zijn van dat gevoelen / maar slechs de gene die het zijn daar in verdragen. Al wat in desen is te doen / dat is maar tegen dese en gene enkele of weinig t'saamgevoegde schryveren te doen.

II. Verworpen zijnde d'oude dolingen / so komt et tot verkiesinge der oude Kerkbesluiten / die in desen voor reghtsinnig zijn te houden. Seit oversulx dan de Belydenisse / dat wy in dit stuk geerne aanneemen de drie Geloofsommen: (hier voor pag. 15. 16. is al geseid wat daar door word verstaan) namelik der Apostelen, van Nikea en van Athanasius; en insgelijx het gene daar van by de ouden in gelijkvormigheid van dien besloten is geweest. Eerst laat ons hier iet nader seggen van die Symbola, en dan het gene meer dien gelijkvormig is.

1. Van de twee eerstgenoemden is hier voor p. 16. gesproken; en is het tweede met het derde achter vele onser Testamenten en Psalmboeken / na de Formulieren onser Kerken / ook te sien. Op ieder van deselve iets te seggen / staat hier dit weinige slechs aan te merken.

(1.) Het eerste word self in den Catechismus / na die drie Personen in de Godheid / in drie stukken afgedeeld: is daarom dese leere daar de grond af / en de 25. Vrage en Antwoord op deselve toegepast.

(2.) Het tweede wierd in 't algemeen Synode van Nikea / op dat stuk voornamelik vergaderd / wel voordachtelik so ingesteld: dat daar de Godheid van den Soon / waarover doe 't geschil was / met besondere uitdrukkingen verklaard is. Te weten / dat hy is geboren van den Vader voor alle eewen; God uit God en Licht uit Licht; waarachtig God uit waarachtig God, geboren ende niet gemaakt; van 't selfde wesen met den Vader, door welken alle dingen zijn gemaakt. In welke woorden niets en is / dat niet en past op 't gene van ons in voorgaande Lesse op het X. Artykel is geseid: waar uit dan blijkt / wanneer 't op d'oudheid aankomt / hoe oud in desen ook de leere onser Kerken zy.

(3.) Belangende dat gene 't welk den name draagt van Athanasius / die in Arius tyden Bisschop wierd van Alexandrien / en meest met hem geworsteld heeft: het is nu al van overlange by geleerden met veel redenen getoond / dat het van hem niet is; noch ook oorspronkelik in 't Grieksch gesteld / in welke tale ook d'asschriften onderling verschillen. By Roomschgesinden self / die anders vele schriften den oudvaderen also genaamd toeschryven / welke by ons daar voor niet zijn aangenomen / gebruiken heden dese tale. De stijl en inhoud beide / seggense / betonen / dat het later moet geschreven zijn. Des niet te min staan onse Kerken toe / als de Belydenisse seit / de leere die daar in begrepen is: dewelke voor het grootste deel bestaat in de Drieëenigheid; verklarende op 't 3. his het algemeen Geloof te zijn, dat wy den eenigen God in de Drieheid, en de Drieheid in de Eenheid eeren: het welk daarna bescheideliker word ver-

verklaard tot op het 28. vs. Van daar word dan gesproken van de menschwerdinge des Soons / en twee Naturen / God en mensch in een Persoon / van 't 29. tot op het 37. vs. En alle d'andere Geloofs-artykelen zijn in de seven laatste verssen kortelik begrepen. Men siet dan / dat dit Symbolum voornamelik om dese leere van de H. Drieeenigheid is opgesteld.

4. Het gene desen gelijkformig t'sedert by de Kerken meer besloten is / moet men sorgvuldig onderscheiden van dat gene / dat daar van verschillende / ook by de Kerken in Synoden is besloten. Gelijk 'er dikmaals over dese en andere saken in die eerste tyden 't een Concilium na 't ander / en tessens mede 't eene tegen 't ander zijn gehouden / die de een des anderen besluiten of veranderd of vernietigd hebben; en d'een den anderen / na dat sy hier of daar / of voor of naar de sterkte waren / veroordeeld en verdreven hebben: waar van alleenlik maar een kort verhaal te doen / ons veel te lang moest vallen. Waar uit men sien magh / hoe gewightig en hoe teer dit stuk der kristelike leere zy / dat al van den beginne / noch meer als nu / so veele tegenspraak heeft uitgestaan.

II.

Wy komen tot de Nuttigheden en 't gebruik van dese leere: aanmerkende / dat die ons moet verplighten tot besondere sorgvuldigheid aan d'eene / en aandachtige betrachtinge aan d'andere zyde; so als ons nu dan kortelik te seggen staat.

1. Want hoe en souden wy niet seer sorgvuldig zijn / in 't handelen en overdenken van alsulken groot en diep geheim als dit is / dat so vele wyse hoofden heeft gebroken om het uit te vinden; of ten minsten woorden om het na behoren uit te drukken? Want van de eene zyde aan de Schrift verbonden zijnde / om ene leere / die alleenlik uit de Schrift bekend is / met geen andere woorden te verklaren dan de Schrift daar toe gebruikt: so vindenwe aan d'andere zyde ons genoodsaakt om van 't onse iets daar by te doen / tot nadere verklaringe van ons verstand / belangende den sin van sommige getuigenissen der Schrifture / over welke sy van ons verschillen die de leere onser Kerken tegenspreken. Doch die noodsake metter tijd (gelijk 't gemeenelik gebeurt) veranderd in ene onbepaalde vryheid / om elk na sijn best verstand of eigene kraght van redeneringe iets nader uit te vinden / dit diep geheim met menschelike redenen en woorden uit te halen: so is men meer en meer daar in verwerd / en zijn de twistingen oneindig aangewassen / die ons de Schrift nochtans gebied na ons vermogen mis te gaan.

't Misbruik der H. Schrifturen in 't gemeen hier voren pag. 112 / 113 / 115. 1. aangewesen word in 't besonder nergens meer bespeurd dan hier. Men roept vast (en 't is waar) dat dit een teder stuk is / en derhalven minst te dulden so daar iemant niet gesond van spreekt. Maar men behoorde ook te denken alsoo teeren stuk als 't is / dat daarom iemant ook te lichter te verdragen zy / so hy daar in eens mist. En dat

hy mist / moest daar uit niet genomen worden / dat hy met menschelike woorden hier of daar so niet en spreekt als andere met menschelike woorden spreken : noch ook of hy op d'eene of andere schriftuurplaats de gemeene uitlegginge niet volgt. Want menschelike redenen en zijn geen regelen van ons Geloof ; noch d'uitlegginge der menschen is het woord niet van God self.

't Betaamt ons eerder / lieve Kristenen / so veel als mogelijk in desen toe te geven / en ons te speenen van sodanige bewoordingen / die wy self uitgevonden / en begrepen hebben als bequamer om de Leere der Schriftuur in desen uit te drukken ; wanneer we sien dat die den tegensprekeren meer stoffe geven tot verwyderinge / in plaatse van tot overtuiginge te dienen. En om dat dit ons eenigst ogemerk behoort te zijn ; so soude 't merkelik tot desen einde dienen / indien men liever anderen wat te gemoete quam / so veel als eenigsins de waarheid die wy uit de Schrift begrypen lyden kan : ten minsten dat wy hen geen reden laten om te klagen / dat wy ene andere meininge van hen begrypen dan sy selve sich verklaren. Dit was het ook waar mede sich Servet verschoonde / dat hy 't niet hadde tegen de Drieëenigheid ; maar tegen de verklaringen / der genen die hem tegen stonden.

II. Want / merkt doch / Gods geliefden / om der goddeliker liefden wille : wat vrught heeft onse Kerke van dat eindelose twisten over de Drieëenigheid ? Wat is daar mede ter godsaligheid gevorderd ; die door veel twistens meest verloren gaat ? Wat doen wy om daar van een goed gebruik te maken ? Waar is de eere die wy daar te meer in geven aan den driemaal heiligen aanbiddeliken God / dat wy in 't godlijk Wesen drie Personen stellen ; hoewel wy hem so veel te meerder eere / daar voor schuldig zijn ? Is 't dat wy ook daar door te meer den Vader met en in den Sone eeren / en de gemeinschap van den Geest des Vaders en des Soons ons des te nader zy ? Is 't al ter liefde van den Vader / die ons so seer heeft lief gehad / dat hy ons sijnen Sone gaf ? Is 't door 't geloof in sijnen Soon / dat wy voor sijne Godheid en sijne eewige Geboorte spreken ? Is 't uit gemeinschap met Gods Geest / dat wy met vleeschelike driften voor hem stryden / om syne Godheid voor te staan ? Of meint gy dat de Schrift te vergeefs seit, de Geest die in ons woont heeft die lust tot nydigheid ? Jak. 4 : 5. Dit is de Geest niet van Gods Soon : en die den selven niet en heeft, die komt hem ook niet toe. Rom. 8 : 9. Maar die den Sone looghent, die heeft ook den Vader niet. 1. Joh. 2 : 23.

Wat meint gy ? Kristenen / dat het so sal te doen zijn / als God self eens ons gelove ondersoeken sal ? Soud ik hier niet / gelijk Elihu / mogen vragen ? Onderright ons wat wy hem seggen sullen : want wy niets ordentlik konnen voorstellen van wege der duisternisse, die daar over is in ons verstand. Sal 't hem verteld worden (of weerdig zijn voor hem verhaald te worden) als ik so soude spreken , gelijk men heden by de men-

menschen daar van spreekt ? Denkt iemant dat ? gewisselik hy sal verslonden worden: hy sal in dat Examen niet bestaan. Job. 37 : 19 / 20. Bedenkt derhalven liever / dat alle uwe wijsheid / so in woorden als in eigene bevattingen / niet meer dan 't eerste en grosste A B C is van de Godheid-kunde; en dat wy nu noch niet eens weetende wat wy self wesen sullen, veel weiniger in desen staat van onvolmaaktheid weten konnen wat in God is; d'welken wy hier maar van buiten en van verre sien / tot datwe hem eens sullen sien gelijk hy is. 1. Joh. 3 : 2. 1. Kor. 13 : 12. Maar dit sal ook noch al geen kennisse sijns innerliken Wesens zijn: maar sijner weesentlike en volmaakte goedheid / welke wy dan met de daad bevinden sullen; hem kennende gelijk als wy gekend zijn, om te erven 't gene hy bereid heeft dien die hem beminnen. 1. Kor. 2 : 9.

Wat dan ? Hoe sullen wy God in de Eenheid en de Eenheid in de Drieheid eeren: wiens enkel eenig wesen wy also erkennen / dat wy derselver driederhande werkingen in ons bevinden / als van drie onderscheidene Selfstandigheden; so als de Schrift ons 't werk der Saligheid beschrijft / dat daar die driederhande werkinge toe nodig zy. God / onser allen Vader door de Scheppinge / vertoornd door onse sonden / en als Righter der geheele Aarde / en bereid om ons te straffen / so wy niet met hem versoend en worden: maar ook barmhertig / en volveerdig om ons alles te vergeven; mits de voldoeninge sijns reghts door enen Middelaar / ons van hem toegestaan en van hem self ook aangesteld. Den Middelaar / die noch de Righter noch de sondaar zy; maar in Persoon van beiden onderscheiden: doch die ook self niet minder zy dan God / des amts volweerdig en des werx volmaghtig / dat hy op sich nam voor ons te doen. Voor ons / wien dat niet baten moght / indien wy hem daar voor niet aan en namen: en dat heet in de Schrift geloven; doch daar geen mensche uit hem self bequaam toe is. Wat raad dan wederom; so God dat niet en doet ? also de herscheppinge van een verdorven hert / so wel als d'eerste scheppinge / oneindelike kraght vereischt. Nochtans is dat het werk des Vaders niet / by wien versoeninge gesocht word; noch des Soons / die de versoeninge te wege brengt: Elk van hen beiden doet daar toe het gene sijnen eigenen Persone past. Siet dan den heiligen Geest alhier de derde plaats bekleden; en Gods verkorenen / die van den Vader aan den Middelaar gegeven zijn / en door den Soon als Middelaar verlost / met een niew licht beschynen / om den Soon te kennen; en niewe kraghten geven om hem aan te nemen; op dat sy in den Soon gelovende het eewig leven hebben in sijnen naam. Dus word JEHOVA uit de Schrift / en in de herten van sijn volk door ondervindinge bekend voor *Eel schaddaj* d'Almaghtige of liever Algenoegsame volmaakte God. Gen. 17 : 1. En zijn wy alle in hem dus volmaakt / in 't gene tot de saligheid van noden is. Te weten hier in hope: dat wy namaals hem aanschouwende / sodanig als hy is; in volle kraght noch met de Serafynen sullen roepen /

Heilig, Heilig, Heilig is de HEERE. Jes. 6 : 3. En ondertusschen dat wy in die hope leven / so zy de liefde Gods des Vaders / en de genade van den Soon / en de gemeinschap van den H. Geest met ons allen, Amen. 1. Kor. 13 : 13.

Vergelykinge van den inhoud deser vier Artykelen met de andere Belydenissen.

Gelyk geen ander leerstuk even seer als dit van alle tyden af bestreden is geweest: so is 'er ook niet een / waar in de Kerken so eenparig zyn / na inhoud der Belydenissen; der welker sommige nochtans daar niet van spreken. Wy sullen gaan besien / wat d'eene of d'andere hier van besonders heeft.

I. In de Belydenisse der Waldensen in het III. hoofd-stuk word geseid: dat de Persoonen in de Godheid door inwendige, eewige, en selfstandiglike (*hypostatuæ*) eigenschappen, en die onveranderlijk, zyn onderscheiden; en niet dan door de ogen des Geloofs begrepen worden. De Vader zynde als de bron en springborn van de Godheid; en so dan voorts vast op gelyken sin als boven is verklaard.

II. D'Augsburgsche in den I. Artykel daar van spreekende / verklaart dat sy den name van Persoon gebruikt in sulken sin als die by de kerkelike schryvers is gebruikt geweest; om te betekenen, niet enig deel ofte hoedanigheid, maar 't gene eigentlik bestaat.

III. De Swabische met weinig woorden hebbende geseid / dat sy geloven drie Persoonen in het eenig godlyk Wesen: verklaren / dat sy anders geen verdeelinge of onderscheid erkennen, dan alleenlik van Persoonen. Welk woord verdeelinge (*divisio*) genoegsaam schynt te stryden met het gene boven pag. 130. volgens onsen VIII. Artykel is geseid; dat dese drie Persoonen niet verdeeld zyn / maar alleenlik onderscheiden: als mede tegen de volstrekte enkelheid des goddeliken Wesens / die geen deeling in het minste lyden kan. Om dit dan over een te brengen / maghmen seggen: dat de Swabische Belydenisse dat woord deelen hier gebruikt heeft in so ruimen sin; dat d'onderscheidinge van drie in 't eene Wesen niet van blote namen werkingen of eigenschappen / maar van iet sakelyk / en in Gods wesen self gegrondet zy.

IV. De Baselsche in 't I. Art. noemt ook drie Persoonen, ende enen eewigen en almaghtigen God, na 't Wesen en selfstandigheid: en niet drie Goden. Selfstandigheid is dan *substantia*; niet *subsistentia*, 't welk beter word vertaald bestaanlikheid: sulx tot verklaringe wel magh in acht genomen worden van 't gene pag. 150. op 't woord *hypostasis* is aangemerkt.

V. Wanneer dan d'eerste Switsersche hier gebruikt het woord *substantia* van 't Wesen / laat ons dat in den selfden sin verstaan. Doch 't is wel-

wel weerdig 't I. Artykel hier geheel te stellen. Van God is ons gevoelen dit: dat hy is een in Wesen (*unum substantiâ*) drieëenig in Persoon, en almaghtig. Dewelke so als door het Woord, dat is door sijnen Soon, het all uit niet geschapen heeft: alſo door ſijnen Geeſt ende Voorſienigheid het al reghtveerdiglik, en waarlik en ſeer wyſſelijk beſtiert, bewaart en onderhoud.

VII. De Wurtenbersche noemt de drie Personen / drie door ſich ſelf beſtaande Eigenſchappen: en neemt uitdrukkelik ook aan de Symbola; te weten der Apoſtelen, dat van Nikea en van Athanaſius. En dit in 't I. hoofd-stuk.

Sy noemt in 't II. Godes Soon den Vader medeſelfſtandig; (*consubstantialem*) 't welk buiten twijfel word verſtaan in ſulken ſin / als ſy in 't III. met de onſe van den H. Geeſt is ſpreekende: en houd ſich dien aangaande aan 't Concilie van Conſtantinopelen, dat tegen Macedonius beroepen was.

VIII. De Fransche spreekt daar van op eenerleije wyſe als de onſe: en houd ſich aan de vier Concilien der oude kerk; alſmede aan de wederlegginge der dolingen daar tegen strydende / door Athanaſius, Hilarius, Cyrillus, en Ambroſius, beneffens anderen gedaan.

IX. De eerſte Engelſche ſeit ook in 't I. Artykel; dat deſe drie Perſonen zijn van eene Subſtantie. En eindelik: hoewel die drie Perſonen ſo zijn onderſcheiden, dat de Vader niet en zy de Soone, noch de Sone zy de Vader noch de H. Geeſt: ſo is God echter een; en die eene heeft geſchapen Hemel, Aarde, ende al wat in des Hemels omgang is begrepen.

XI. De laatſte Swijtſerſche ſeit op het III. hoofd-ſtuk / dat God onverdeeld, doch onafſcheidelik en onvermengd in drie Perſonen onderſcheiden zy. Dewelke drie zijn *consubstantiales*, medeſelfſtandig, mede eewig, evengelijk: in aanſien der beſtaanlikheid wel onderſcheiden, en d'eene d'andere in ordere voorgaande; doch ſonder enige onevenheid.

XIII. By die van Yrland word in 't II. Hoofd-ſtuk 't onderſcheid des Vaders en des Soons aldus beſcheidelik verklaard. Het Weſen des Vaders en heeft het Weſen des Soons niet gegenereerd: maar de Perſoon des Vaders heeft de Perſoon des Soons gegenereerd; mededeelende ſijn ganſche weſen aan de Perſoon van eewigheid gegenereerd.

De andere Belydeniſſen hebben dien aangaande niet beſonders / dat wy hier van noden hebben te verhalen; noch de gene die alhier vermeld zijn / buiten 't gene nu gemeld is iets dat enige opmerkinge behoeft.

XII. ARTYKEL.

Van de Scheppinge aller dingen, en voornamelik der Engelen.

Nehem. 9: 6.

Gy zijt die HEERE alleen: gy hebt gemaakt den Hemel, den Hemel der Hemelen, en al hun heir; de Aarde en al wat daar op is; de Zee ende al wat daar in is: ende gy maakt die alle leevendig: ende het Heir der Hemelen aanbid U.

DE heilige Schrifture / hoewel sy is om ons bekend te maken 't gene wy niet konden weten door de kennis der Nature; neemt daarom dese kennisse niet wech; maar stelt deselve eerst voor uit / verbetert wat daar aan bedorven is / en sy versterkt noch meer het gene goeds daar aan gebleven is. Dit openbaart sich al ten eersten in die order van d'Artykelen / in de Belydenisse die dus verre zijn verhandeld / en het gene ons hier nu in handen komt. Want al wat ons van God bekend is door de Reden / en in het eerste Artykel ook beleden is; dat wierd ons in den tweeden aangewesen dat uit de Natuur te halen was. Maar zijnde noch daar by geseid / dat wy hem klaarder en volkomeliker kennen uit sijn Woord / het welk ons in den derden en de vier daar naast aan volgende beschreven is: so hebben wy daarna in noch vier andere Artykelen / daar dit nu naast aan volgt / gesien / hoe veel de kennisse van God uit de Schrifture verder strekt dan ons de Reden leiden kan. En dat die ons ter Saligheid ook nodig was / is uit de toepassinge der selve wel te sien geweest. Dat nu gedaan / so leid ons voorts de Schrift / tot verdere beschouwinge van Gods volmaaktheid / in de werken der Nature: niet als de ondersoekers der Nature doen / om ons den aart en eigenschap / der dingen uit een schakel van oorsaken aan te wysen; maar om ons God als opperoorsaak daar in voor te stellen / die 't eenigst voorwerp is van ons Geloof.

Daarom / navolgende d'afdeelinge op 't begin pag. 23. gemaakt / de beide Gronden onser kennis en belydenis / God en sijn Woord / en voorts God uit sijn Woord vernomen hebbende: so komen we nu tot de Middelen / die God ons daar in aanwijst / om hem so te kennen en te dienen als ter Saligheid van noden is. En dat bestaat in de betrachtinge van sijne werken en van onsen plight daar nevens: welke in dit

en

en noch 14. volgende Artykelen beschreven zijn. Derselver eerste vier behoren tot de werken der Nature / en de elf volgende tot die van de Genade / so als gemeenlik by de Schriftgeleerden onderscheiden worden.

Doch de Nature / en besonderlik der menschen / niet gebleven zijnde so als die van God geschapen was: so word met eenen het verval en de verdorventheid in elk Artykel by Gods werken aangewesen; gelijk de laatste van de vier geheel van sulken inhoud is.

Het zijn dan de drie eerste / die elk een der goddelike Werken melden: als namelik / dit XII. van de Scheppinge / het XIII. van de Voorsienigheid / en het XIV. van de scheppinge en den val des Menschen in 't besonder.

I.

Dus komenwe tot onsen Text / vermeldende 't begin van dat voortreffelijk Gebed / dat van de Joden onder de regeeringe van Nehemias op een pleghtig vasten uitgesproken / en tot een getuigenis voor de nalatenschap beschreven is: waar in sy duidelik te kennen geven / wat achtinge sy hebben van den God dien sy aanbidden / in aansien van de gansche Weereld; en dan voorts ook van sijn volk besonder / in het naaste vers dat hier aan volgt.

Dit vers verdeelt sich als van self in twee: hoe groten God hy zy wien sy aanbidden / en hoe groten eere hem van anderen daar voor geschied.

I. Die Grootheid word hem tweesins toegeschreven; eerst in sijn Wesen / en daarna in sijne Werken.

1. In opsight van sijn Wesen / spreken sy hem duidelik met dese woorden aan. Gy zijt de HEERE alleen. Nadrukkelik. Want I. JEHOVA Heere, dat is eigentlik op 't naast na de vertalinge van Marnix de Selfwesige: om dat God van self is die hy is; Exod. 3: 14. en daarom in sijn woord en wesen onveranderlijk. Mal. 3: 6. II. הוא יהוה *Hoeu Jehovà*, Hy de HEERE / 't welk hier DIE HEERE is vertaald: so kennelik als Hy van alle andere Goden onderscheiden is; als zijnde alles / daar sy niets met allen zijn. 3. En daarom ook alleen: geen ander / noch iet anders / dat by hem magh vergeleken worden.

2. Dit blijkt uit sijne grote en onnadoenelike werken / die hem worden toegeschreven; daar in bestaande / dat hy alles wat 'er is / eerst in het wesen heeft gebraght / en noch in 't wesen onderhoud.

(1.) 't Geheele al / also daar geen gemeene naam van is in het Hebreewsch / gelijk als Weereld in het Duitsch: word daarom met de namen van de grootste deelen / en dat na het gebruik der menschen in die Taal betekend; te weten Hemel en Aarde, gelijk Gen. 1: 1. en 2: 1. of ook de Zee besonderlik daar by genoemd / gelijk als hier. Doch aangemerkt als drie verscheidene vakken / daar al 't ander in begrepen is: so word het gene die bevangen ook daar by betekend; om geen schepsel

uit te sluiten / nademaal sy alle in die drie besloten zijn. So gaan sy dan van vak tot vak / belydende dat God het al gemaakt heeft wat'er is.

A. Den Hemel. Ende om dat ook de Lucht so word genaamd / die dichtst aan d'Aarde is; en voorts dat grote ruim dat daar om heen is / daar de Sonne / Maan en Sterren staan: so word hier by de Hemel der Hemelen, gelyk als elders meer / genoemd. 1. Kor. 8: 27. Dewelke als om dat Uitspansel heen gespannen / de derde Hemel in dien aansien / en ook by gelykenis het Paradys geheten is. 2. Kor. 12: 2 / 4.

Met dese Hemelen heeft God ook al hun Heir gemaakt. Door welken somtyds wel de Sonne / Maan en Sterren / als het heir des tweeden Hemels of Uitspansels te verstaan zijn; Deut. 4: 19. die by gelykenisse door Gods kraght gesegd zijn ook te stryden voor sijn volk. Right. 5: 20. Somtyds ten aansien van den derden Hemel / die als de sitplaats van Gods hoogste majesteit word aangemerkt / Psal. 115: 3. 1. Kon. 8: 37. so worden sekere Geesten 't Hemels Heir genoemd: die als Gods lijfstrawanten om hem henen staan / 1. Kor. 22: 19 / 21. 2. Kron. 18: 18 / 20. en als redenmaghtige uitvoerders sijner willekeuren / allermeest desselven lof en roem vermelden. Luk. 2: 13.

B. Ons nader komende: hoewel de Aarde by al 't ander niet te vergelyken is: ons echter eigen en veel meer bekend / dan al het ander / geeft ons ruimer stoffe om Gods werken daar in aan te merken; het zy dat wy op het geheel / of in 't besonder op al wat daar op is onse ogen slaan.

C. Soo ook de Zee; noch wat besonderliker als een deel des Aardkloots / dat so veel in onse maght niet is / noch ook tot ons verblijf bescheiden als het droge. Met al wat daar in is: zijnde echter mede tot gebruik des menschen; en derhalven stoffe geevende om God daar uit te kennen en te dienen.

(2.) Deselfde God die alles eerst heeft voortgebraght / is ook de gene die het alles noch so in sijn wesen houd; 't welk is dat hier gesegd word / gy maakt die alle leevendig: door 't welk na den hebreewschen stijl verstaan moet worden / dat hy het al verkwikt / versterkt en onderhoud.

II. So groten God als hy die alles heeft gemaakt en alles onderhoud; so groot en algemeen is ook de Eere die hem daar van toekomt en bewesen word. Ik segge / dat hem d'allerhoogste eere toekomt; om dat hem die bewesen word van so volmaakte schepselen als 't Heir der Hemelen, dat hem aanbid, en daar in dan den anderen ten voorbeeld zijn. Nu / eigentlik zijn 't die van 't opperhemelsch Heir / Gods Engelen / die hem aanbidden; en 't zijn de Menschen op der Aarde / die hun voorbeeld volgen: hoewel het ook oneigentliker wyse word geseid / dat God self van de stomme schepselen geprezen word; Psal. 19: 2 / 3 / 4. die daarom ook tot sijnen lof op hunne wyse / met de anderen genodigd worden. Psal. 18.

Men

Men siet dan / hoe de Joodsche Kerk haar selven in 't Gebed vertrouwt op Gods roemryke werken; door dewelke de Natuur ontstaan is / en als noch bestaat. Nu laat ons de Belydenis hier nevens horen: dewelke van die beide stukken in den tegenwoordigen; en van het ander in 't naastvolgende Artykel noch besonderliker spreekt.

II.

In desen woord dan eerst gesproken van die werksaamheid in God / waar door de Weereld heden noch bestaat; daarna dat van de Engelen besonderlik verklaard / en breder uitgebreid.

I. In 't algemeen dan / God voor opperoorsaak van de Weereld kennende: spreekt van de eerste Scheppinge / waar door deselve is ontstaan; en van sijne eewige Voorsienigheid / waar door deselve noch bestaat.

1. Dit van de Scheppinge / met algemeene woorden. Wy geloven, dat de Vader, door sijn Woord, dat is, door sijnen Soon, den Hemel, de Aarde, en alle schepselen uit niet geschapen heeft; als het hem heeft goed gedacht, een iegelijk schepsel sijn wesen, gestalte ende gedaante, en verscheidene amten geevende, om sijnen Schepper te dienen. Dit staat ons nu wat onderscheidentliker te beschryven: eerst wie hy is die alle dingen heeft gemaakt; daar na / wat hy gemaakt heeft; dan / op wat wyse; voorts ook / hoedanig; en ten laatsten / tot wat einde.

(1.) Het is / gelyk 'er in het allereerst gestaan heeft / dese eewige God: en doch besonderliker van de drie Personen; een / die als de eerste; en noch een / die als de tweede daar in word benoemd.

A. De eerste is deselfde die in order d'eerste van de drie Personen is; de Vader: wien de Scheppinge besonderlik word toegeschreven / volgens d'onderscheidinge daar van gemaakt pag. 129 en 143.

B. De tweede is de Soon; alsó geseid word / dat de Vader alles door sijn Woord, dat is, door sijnen Sone heeft gemaakt. Hoe 't Woord Gods Sone zy; en waarom hy het Woord genaamd / is op de plaats daar het behoorde / t. w. pag. 125 en 129. aangewesen: en dat de Vader alles heeft geschapen door dit Woord / is insgelyx pag. 151 en 152. getoond. Spitsvinnigheden ga ik hier als noodeloos voorby.

(2.) Wat is het nu dat God geschapen heeft? Dat word geseid met diergelyke woorden als in onsen Text: De Hemel en Aarde, als het groot en kleinder vak; en alle Schepselen, die namelik daar in begrepen zijn. So dat dit meer dan geen verklaringe behoeft.

(3.) De Wyse word in 't woord der Scheppinge begrepen; en dan voorts / uit niet. Men moet bekennen / dat de Schrift door dit woord / scheppen, in 't Hebreewsch ברא *barà*, niet over al te kennen geeft / iets voort te brengen uit een niet; noch de Schrifture seit ons nergens met uitdrukkelike woorden / dat God alles heeft gemaakt uit niet. Maar wel / dat het gene men siet uit sienelike dingen niet en is gemaakt. Hebr. 11: 3. Doch niettemin / die alles op die wyse heeft geschapen / dat hy spreekt en 't is'er, hy gebied en 't staat'er; Psal. 33:

9. en 148: 5. so dat de kraght en wille hem genoeg zijn om iets voort te brengen: die heeft de stoffe daar toe niet van doen. Hy moet 'er zijn wanneerser niet en is / als hy maar wil: die ook de dingen die gansch niet en zyn, roept even eens als ofs 'er waren. Rom. 4: 17.

(4.) Hoedanig nu God alles eerst uit niet geschapen heeft / word in opsight van den Maker / en voorts van 't Maaksel aangewesen.

A. Ten aansien van den Maker / dat word met een woord in de Schrift geseid; als dat het goed was, en seer goed. Gen. 1: 4/ 10/ 12/ 18/ 21/ 25/ 31. En aangesien voor God geen regel is / waar aan hy sijne werken heeft te proeven / offe goed of quaad zijn; maar sijn wille self de regel is van alles / na welken iet sodanig zy te noemen: so word dit seer wel verklaard / als wy belijden dat God alles heeft geschapen / als het hem heeft goed gedacht; of / so als in den eersten druk gestaan heeft / na sijn welbehagen. En dat segt de Schrift; Psal. 115. 3.

B. So veel als 't Maaksel aanbelangt / so als het selve veelerhande is / so gaf hy ieder schepsel sijn besonder Wesen, na sijn Werk.

a. Een iegelyk sijn Wesen / na verscheidene gestalten en gedaanten ingeschapen. In plaatse van het woord gedaanten, stond 'er in den eersten druk figuren; 't welk Latijn is / en hier niet en paste / daar wy spreken van den aart van ieder schepsel in sijne eigene soorte; 't welk de Schrift also seit / dat God dit of dat schiep elk na sijnen aart. Gen. 1: 12/ 21/ 25.

b. En so als de nature / aart en eigenschap van ieder schepsel is / so is ook dan sijn Amt, (om so te spreken) eigentlik / indien het redenmaghtig is; en 't redenlose by gelijkenis. In 't eerste staat / een iegelik voor hem selven verscheiden officien en amten, 't welk Latijn en Duitsch is. Dit seit de Schrift / dat sy Gods Woord, dat is bevelen / doen. Psal. 103: 10. en 148: 8. So heeft hen God / na ieders aart / dan ook gegeven ene orden, die geen hunder allen overtreden sal. Vs. 6.

(5.) Dit alles nu tot desen einde / om sijnen Schepper te dienen: want de Heere alles heeft gewroght om sijnes selfs wille: Spreuk. 16: 4. Niet dat hy iets van noden hadde: want hy en word selfs ook van menschen handen niet gediend als iet behoevende; also hy self aan allen leven, adem ende alle dingen geeft. Maar 't is / als voren / om dat hem dat so heeft goed gedacht; en hy 't verstandig schepsel daar toe wil verplighten / als hem onderdaan / in hem bestaande / en in sijnen aart en orden elk tot sijnen dienst geschikt.

2. Voorts / nademaal dat God in alles / in sijn wesen en sijn werken eewig / en door geenen tijd bepaald is; so dat alle sijne werken, 't zy geschapen of noch ongeschapen / hem al even na van eewigheid bekend zyn: Hand. 15: 18. so moet noodwendig daar uit volgen / dat het even seer van hem afhangelijk zy in sijn zyn / als in sijn worden; so dat het door hem eerst ontstaan is / en door hem ook noch bestaat. Door sijnen wille zijnse, en zijnse geschapen. Openb. 4: 11. Derhalven seit nu vorder de Belydenisse: dat hyse ook nu alle onderhoud ende regeert,

geert, na ſijne eewige Voorſienigheid, enſ. Daar word geſeid / wat God / na ons begrijp / en volgens d'openbaringe ſijns Woords / behalven d'eerſte ſcheppinge noch meer aan 't ſchepſel doet; hoe / en tot wat einde dat hy 't doet.

(1.) Dat noch het ſchepſel in ſijn weſen blijft / en elk na ſijnen aart den Schepper dient / is door Gods tweederhande werkinge; dat hy het onderhoud, en dat hy 't ook regeert.

A. De Onderhoudinge is / dat hy 't alles in ſijn weſen houd. Want niet alleen als hy beval / ſo wierd het al geſchapen; maar hy heeft et ook beveſtigd voor altoos in eewigheid. Pſal. 148:6. 't Welk nergens breder noch omſtandiger verklaard word als in den 104. Pſalm.

B. En moeſt volgen/ dat hy als de Heer van alles/de Regeeringe daar van in handen hadde. Want wie ſeit wat dat geſchied, ſo 't de Heere niet en beveelt? Klaagl. 3: 37. Hy doet na ſijnen wille met het heir des Hemels en met d'inwoonders der Aarde. Dan. 4: 35. De levenloſe ſchepſelen zijn boven alle maght van 't redenmaghtig ſchepſel: maar ſend hy ſijn bevel op aarden, ſijn woord loopt ſeer ſnel. Pſal. 147: 15.

(2.) De Wyſe / ſo als God de Weereld noch regeert en onderhoud / is wel te denken uit ſijn overgroot Verſtand en onbepaalde Kraght: alſo hy wijs van herten is, en ſterk van kraght. Job. 9: 4.

A. Het eerſte doet dat hy het al beſtiert en onderhoud / na ſijne eewige Voorſienigheid. Want Gode (ſeggenwe noch eens) zijn alle ſijn werken al van eewigheid bekend. Hand. 15: 18.

B. Het ander is / dat hy het doet door ſijne oneindelike Kraght. Want die ſo groot is / dat noch van het heir des Hemels / noch van d'inwoonderen der Aarde / iemant ſijne hand afkeeren kan, of tot hem ſeggen, wat doet gy? Dan. 4: 35.

(3.) Dit ganſche werk bemerken wy/ dat tot twee Einden is geſchikt; het eene is voor ons / en 't ander is voor God.

A. Wat ons belangt; de Schrift en ſtelt ons nooit Gods Werken anders voor / of geeft ons die ook verder aan te merken / als voor ſo verre als wy daar gebruik van hebben: gelijk de ganſche ſtijl van Moſes / in 't beſchryven van de eerſte Scheppinge / als in ſes dagen onderſcheiden / daar na geſchikt is; en beſonderlik de menſch geſchapen / dat hy heerſchappye hebben ſoude over alles. Gen. 1: 26 / 28.

B. Doch dit en moeſt hy niet ſlechs voor hem ſelf beſeffen; maar op dat dan de menſche ſijnen God God daar mede diene. Want dat is eerſt den Heere ſoeken, of men hem in ſijne ſchepſelen als taſten ende vinden moghte: Hand. 17: 27. der welker nuttelijk gebruik met dankſegginge geſchieden moet. 1. Tim. 4: 3 / 4. Pſal. 8: 4 / 5. en 19: 2.

II. Van d'algemeene Scheppinge gaat de Belydenis nu over tot die van de Engelen en Menſchen in 't beſonder: doch ſpreekt in dit Artykel van de ENGELEN; en dat in ſulker voegen / dat eerſt het reghſinnig / en daar na 't verkeerd gevoelen / dien aangaande word verklaard.

1. 't Gevoelen van de Kerk in desen is bestaande in het gene dat de eerste Scheppinge der Geesten in 't gemeen betreft / en 't Onderscheid der selven / na de scheppinge gevolgd.

(1.) Van 't eerste staat 'er dus. Hy heeft ook de Engelen goed geschapen, om sijne sendboden te zijn, en sijnen uitverkorenen te dienen. Merkt dit met my nu wat besonderliker aan.

A. 't Woord Engel uit het Grieksch genomen / Ἄγγελος, *Angelos*, betekent anders niet dan Bode, die van God of menschen uitgesonden is. En word ook niet alleenlik van sodanige geseid / die self de boodschap doen; maar ook van alles daar men iet uit waarneemt / even seker of het ons geboodschapt ware. Psal. 78:49. Wanneer dan in de Schrift dat grieksch woord *Angelos* of Engel, of het Hebreewsch מלאך *mal-aach* gepast word op personen / die van God zijn uitgesonden; so komt het meest met die omstandigheden voor / dat het van menschen word geseid. Nochtans op ettelike plaatsen brengt de tsamenhang der woorden klaarlik mede / dat de Engelen of Boden meer dan menschen zijn. Gelijk als / daar het hemelsch Heir rondom Gods troon gesien wierd; 1. Kon. 22:19. en ene menigte van Engelen ofte Boden op den eersten volgde / die de boodschap aan de herders braghten. Luk. 2:9/13/15. Doch veeltijds is 'er reden om te twyfelen / of d'Engelen of Boden so genoemd / daar van so hier en daar gemeld word / menschen zijn geweest of niet. Indien geen menschen / dan zijn 't Geesten; so als flus getoond is / dat die 't Heir des derden Hemels zijn.

B. Van desen is 't dat de Belydenis nu seit / dat God de Engelen geschapen heeft; want sonder dat en kondens 'er niet zijn. So dat het niet van noden was / dat in de Schrift een duidelijk verhaal van hunder scheppinge te lesen stonde: niet meer dan de geboorte van verscheidene Personen / die in de Schrift gemeld staan; sonder dat we daarom twyfelen dat sy geboren zijn. Sy worden maar gemeld/so verre als sy van Gods wegen iets bestelden aan de menschen: niet als Geesten; (hoewel Geesten zijnde) maar als Boden / dat zijn Engelen; gelijk de menschen mede die God sond als Boden/ sonder meer beschryvinge van hen te doen. Daarom ook 't gene verder van de Engelen hier tot verklaringe word bygebraght / maar kortelik en in 't voor by gaan in de H. Schriften word gemeld. En dat is van d'Hoedanigheid der Engelen / en van derselven Dienst.

a. Hoedanig dese Geesten in 't begin geschapen zijn / is buiten twijfel goed geweest. Want als God op het einde van de Scheppinge al sijn werk eens opnam; so bevond hy dat het al seer goed was. Gen. 1:31. De sake self getuigt dat ook: alsо het goed moet zijn al wat God self gemaakt heeft / so als hy 't gemaakt heeft.

b. Het einde hunder Scheppinge is buiten twyfel als van alle andere dingen: d'Eere van den Schepper; en die so veel groter / als hy meer volmaaktheid aan die Geesten heeft gegeven. Doch 't gene ons de

Schrift

Schrift daar van vermeld / is iets dat God / en iets dat ons betreft.

α. God self gebruiktse (so als hier staat) om sijne sendboden te zijn; gelykse heten. En om dat wy daar meer niet van en weten / so begrypen wy 't als offe daar alleenlik toe geschapen waren. Daarom seit hy; Looft den Heere, sijne Engelen (of Boden) gy kraghtige helden, die sijn woord doet, gehoorsamende de stemme van sijn woord. Ps. 103:20.

β. So mede / ons aangaande / God gebruikt de Engelen of Boden / so wel de Geesten als de menschen / om sijne uitverkorenen te dienen: als uit het voorverhaalde blijkt / en 't gene sy ten beste van Gods uitverkorenen geboodschapt hebben.

(2.) Sodanig word de Scheppinge der Engelen betekend in de Schrift: die ook te kennen geeft / wat Onderscheid door volgende verandering in desen is ontstaan. Die word dan eerst gemeld; en dan besonderlik gesprokon van de genen die veranderd zijn.

A. Van die Veranderinge / en het onderscheid daar uit gevolgd / word hier geseid / dat sommige veranderd / en de overige in den eersten staat gebleven zijn.

a. Van d'eerste staat 'er / hoe dat sommige van de uitneementheid (eerst stond 'er hoogheid) in dewelke hen God geschapen hadde, in 't eewig verderf gevallen zijn. Want nademaal van Geesten (hoewel by gelykenisse) word gesproken / die den mensch bedriegen: 1. Kon. 22:19/21. 2. Kron. 18:18/20. so en heeft dat geenen grond / indien daar geene Geesten zijn / so quaad / dat sy so souden doen / indiense konden. Maar zijnde echter niet van God also geschapen; so moet volgen datse afgevallen / ende in de waarheid niet gebleven zijn: gelijk als hy die in de waarheid niet gebleven is / Joh. 8:44. en sy die hun beginsel (of uitneementheid) niet en bewaarden, en daar over in 't verderf gevallen zijn. 2. Pet. 2:4. Jud. vs 6.

b. Van d'anderen word by noodsakelijk gevolg het tegendeel geseid: dat sy door Gods genade in hunnen eersten staat volherdig ende staande zijn gebleven. Dat blijkt / uit dien dat noch so lang daar na van d'Engelen / als Gods gehoorsame trawanten / word gemeld. Ps. 103:20.

A. De genen die gevallen zijn / en so voorts anders niet dan bose Geesten, worden na 't gemeen gebruik hier Duivelen genaamd: hoewel de Schrift spreekt als van eenen / Duivel, en de menigte sijne Engelen maar noemt. Matt. 25:41. Nu / 't woord *Diabolos*, 't welk achterklapper, lasteraar, beschuldiger te seggen is; gelijk ook *Satan* vyand, tegenstander; word niet alleen personen / maar ook saken toegeschreven / die den mensche overlastig zijn.

Belangende die bose Geesten / die wy ook so noemen: daar word noch verder van geseid / hoe sy sich dragen / en hoe 't hen daar over sal vergaan.

a. Het eerste dus. De Duivelen en bose Geesten zijn also verdorven, datse vyanden van God en allen goede zijn: na alle hun vermogen loerende, als moordenaars, op de Kerke ende ieder lid van dien; om alles te

ver-

verderven ende te verwoesten door hunne bedriegeryen. Hier was ook by den eersten druk dit volgende noch aangehecht. Ja ook so verre, dat sy hen van iegelijk aanbidden doen, en beloven grote dingen aan de menschen. En dat en is geen wonder: gemerkt hy voor Christus heeft derven komen, om hem van denselven te doen aanbidden. Gelijk als dit dan door de volgende Oversienders daar is uitgelaten: so weet ik niet wat mogelik ook met het ander te geschieden stonde / indien noch eens ene oversieninge geschiedde der Belydenisse / na dat de sake dieper ondersocht / en in bedenken is gebraght.

b. So mede 't gene volgt. Zyn daarom (dese bose Geesten) door hunne eigene boosheid veroordeeld, tot de eewige verdoemenisse; dagelyx verwachtende hunne schrikkelike pynigingen: so als het eewig vier den Duivel (vyand, lasteraar) en sijnen Engelen (of Boden) is bereid. Matt. 15: 41.

2. 't Gemeen gevoelen van de kristelike kerk / aldus tot hier toe voorgedragen / word met verwerpinge van tweederleye Dolingen besloten.

(1.) Van d'eersten word gesegd: dat wy hier over dan verwerpen en verfoeyen dese dwalinge der Sadducëen, dewelke looghenen dat'er Geesten ende Engelen zyn: De Schrift getuigt dat duidelik: de Sadducëen seggen dat'er geen opstandinge en is, noch Engel noch Geest. Hand. 23: 8. Dit was in dien tijd eene der voornaamste sekten van de Joden.

(2.) Van d'anderen verbolgens: ook de dwalinge der Manichëen; welke seggen dat de Duivelen haren oorsprong uit haar selven hebben; zijnde uit hunne eigene nature quaad, sonder dat sy verdorven zijn geworden? Van deser eersten leeraar Manes is hier boven iets gemeld. pag. 167. Doch sijne dolinge belangende den oorsprong van de Engelen en Duivelen / also genaamd; vind ik by Epifanius / noch Socrates / noch Augustinus (die self met die sekte was besmet geweest) so niet uitdrukkelik gesteld als hier. Daar word gewagh gemaakt van twee verscheidene selfstandige Naturen / beide eewig; de eene goed en d'andere quaad. Dewelke t'samen strydende / en daar door onder een vermengd; so schiep God (seggense) die self het wesen van dat goed beginsel heeft / de weereld / uit die beide strijdige Naturen / invoegen dat elk schepsel schier iet van die beiden heeft / het eene meer / het ander min. Doch dese dolinge acht ik dat geene wederlegginge behoeft.

III.

't Naast volgende Artijkel / van Gods eewige Voorsienigheid / bevind ik aan den tegenwoordigen so naauw verknocht: dat ik 't Gebruik van beide t'samen maken / en met een de Vergelijkinge der andere Belijdenissen tot het einde daar van sparen wil. God ondertusschen biddende / die ons geschapen heeft / dat wy door sijnen Geest in sijnen Soon herschapen: hem nabehoren met met het Heir der Hemelen aanbidden mogen; uit wien, door wien, ende tot wien alle dingen zyn. Hem zy de heerlikheid tot in eewigheid. Amen. Rom. 11: 36.

XIII. AR-

XIII. ARTYKEL.

Van de Voorsienigheid, en de Regeeringe aller dingen.

Klaagl. 3: 37, 38.

Wie seit wat 't welk geschied, so 't de Heere niet en beveelt? Gaat niet uit den mond des Allerhoogsten het quade en het goede?

DE genen die men Atheïsten, dat is Ongodisten ende God-versakers noemt/ verdienen even seer dien name/ het zy datse plat uit looghenen dat daar een God is/ of datse sulx bekennende/ nochtans ontkennen de Voorsienigheid. Want hy en kan in waarheid geenen God erkennen die God niet en kent; dat is/ die niet en weet wanneer hy enen God bekent/ wat hy daar door versta. Nu is het seker/ dat die niet door God verstaat het allereerst en opperst Wesen/ daar het al van af hangt/ en dat self van geen ding af hangt/ die verstaat geen God; gelijk ons eens voor al in 't eerst Artykel is verklaard. Maar so daar sulk een Wesen is/ gelijk 'er is: het moet noodsakelijk daar by verstaan zijn/ dat het alles van dat Wesen afhangt wat 'er is; en dat uit hem, door hem, en tot hem alle dingen zijn. Rom. 11: 36. Daarom neemt het de Schrift op eene selfde hoogte/ of men God/ of Gods Voorsienigheid ontkent. Het is een dwaas die in sijn herte seit/ daar is geen God. Psalm 14: 1. en een godloose die God lastert, seggende ook in sijn herte/ God en siet het niet. Psal. 10: 11/ 13. Ook seit de Schrift/dat die so spreken onvernuftig zijn. Psam 94: 7/ 8.

Om dese reden word het stuk der Scheppinge altijd met de Voorsienigheid gevoegd: so seer/ dat niet alleen de Catechismus en Belydenisse onser kerken beide dese leere der Voorsienigheid terstond doen volgen op die van de Scheppinge; maar self het eerste niet verklaren sonder van het tweede ook te melden/ als daar aan behoorende/ en als een deel der Scheppinge/ die niet geheel verstaan kan worden sonder de Voorsienigheid. Dat is in 't Antwoord op de 26. Vrage van den Catechismus/ gelijk hier in het XII. Artykel der Belydenis te sien.

Doch om het laatste nu besonderliker te betrachten / laat ons voor af doen gaan ene korte overdenkinge der voorgestelde woorden / met de welken dese leere kortelik begrepen is / daar by dan vergelijken 't gene volgens in 't XIII. Artykel word beleden ; om so 't eene met het ander / nevens het voorgaande van de Scheppinge / op onse herten toe te passen.

I.

De woorden daar ons hier de Schrift van Gods Voorsienigheid in onderwijst / zijn tot vertroostinge des Joodschen volx gesteld / hier kraghtig over 't leed dat hen van menschen wierd gedaan ; de stad Jerusalem met land en volk door d'overmaght der Babyloniers ontluisterd en vermeesterd zijnde. Doch merkt / hoe dese troost alhier te passe komt. Eerst klaagt Jerusalem / dat sy Gods gramschap in dien staat op allerhande wijse draagt : vs 1--20. doch troost sich wederom / door hope op sijne eindelose goedertierentheid ; vs. 21--33. ja self ook sijne straffende reghtveerdigheid / so verre als het menschen waren die hen plaagden / welken God dat sekerlik vergelden / en sijn volk alsoo van hun geweld verlossen soude. vs. 34/ 35/ 36. Want seggense / het is niet anders dan door Gods reghtveerdige Voorsienigheid al wat de menschen aan ons doen. Dit word in 't 37/ en 38. vs. tweemaal vraagswijse voorgesteld; en daar vervolgens uit besloten / dat Gods volk geen reden heeft om eenigsins te klagen dat hen ongelijk geschied.

In beiden word het gansche werk aan God / als opperoorsaak en gemeen bestierder aller dingen / toegeschreven ; die in het eerst de Heere, en in 't ander d' Allerhoogste word genaamd. Dit laat ons nu noch wat bescheideliker sien. De eerste vrage geeft te kennen / dat geen oorsaak sonder God iets maghtig is te doen ; vs 37. de tweede / dat God sonder ietwes anders maghtig is te doen al wat hy wil. vs. 38.

I. D' onmaght van alle oorsaak buiten God word dus verklaard : dat eerst word uitgedrukt iets als ene oorsaak die het niet en is ; en dan de ware oorsaak / daar het ander alle kraght van heeft.

1. So gy na iets vraagt buiten God / 't welk gy soud meinen dat het allerminste kan te wege brengen : wie seit wat 't welk geschied ? Dat is / na allen stijl van spreken in de Schrift / wie heeft de kraght om iets te doen ontstaan dat niet en is / en hy nochtans wil datter wesen sal ? Wiens wille kraghtig zy om 't allerminste te doen zijn / of dit of dat / of dus of so ? gelijk dat word verstaan uit sulx als daar nu volgt.

2. Hy geeft te kennen / dat daar niets af komen sal / indien 't de Heere niet beveelt. Want God / als Heere en eigenaar van alles / heeft alleen die maght en kraght. Want hy spreekt , en 't is 'er,

hy gebied, en 't staat 'er, Psal. 33: 9. Als hy spreekt, so doet hy enen stormwind op staan. 107: 25. Hy sprak, en daar quam ene vermenginge van ongedierte. Hy sprak, en daar quamen sprinkhanen. 105: 31, 34.

II. So gy nu verder vraagt / wat saken 't zijn / die God als opperoorsaak sonder iemants hulp alleen bestiert: bemerk dan eerst / wie dat hy is van wien gy dese vrage doet / en siet dan self hoe verre dat dit gaat.

1. Bemerkt dat hy de Allerhoogste is / die als den Hemel heeft tot sijnen troon / en Hemel en aarde besitt. Gen. 14: 22. Jes. 66: vs. 1.

2. Waar uit dan volgt / dat alles ook uit sijnen monde, dat is na sijnen wille gaat; gelijk daar even is geseid / dat alles als op sijnen wenk en syn bevelen past: als hy maar wil / dat is (om so te spreken) spreekt / so moet het zijn al wat hy wil. Die werksame kraght sijns willens is / als 't ware na der menschen wijse / sijn kraghtdadig Woord, dat uit sijnen monde gaat. Deut. 8: 3. En dit is 't dat ook hier te voren al geseid is: dat hy doet na sijnen wille, en dat niemant sijne hand af keeren, of tot hem seggen kan, wat doet gy? Dan. 4: 35.

Maar aangesien dat alles wat God doet den mensche niet gemakkelijk / en daarom ook niet aangenaam en is: so leert ons de Profeet noch duideliker / dat het aan ons oordeel al so weinig staat als aan ons willen of vermogen / wat ons goet of quaad is; seggende / dat al so wel het quade als het goede uit den mond des Allerhoogsten gaat. Gelijk het Job ook in sijn swaarste lijden so verklaarde / dat wy 't goede met het quade van den Heere ontvangen; en de Heere geeft en neemt: so als het hem believt. Job 2: 10. en v. 21. So seide Amos mede / salder ook een quaad (te weten 't gene ons dunkt quaad te zijn / en qualik aanstaat) in de stad zijn, dat de Heere niet en doet? Amos 3: 6. Licht en de duisternisse, vrede en quaad, (dat is / so voor- als in tegenspoed) het komt ons al van God. Jes. 45: 7.

II.

Dit selve word ons in 't XIII. Artykel der Belydenisse driesins voorgedragen: belydende wat van de waarheid deser Leere zy / betuigende den Troost die daar uit rijst / en daarom dies te meer verwerpende alsulk gevoelen als daar tegen strijd.

I. De Leere die in desen word beleden / is te sien uit eene algemeene stellinge die voorgaat / en uit twee besondere verklaringen die daar zyn aangehecht.

1. Die algemeene stellinge bestaat in ene tegenstellinge van Neen en Ja; van 't gene dat ontkend en dat bevestigd word.

(1.) D' Ontkenninge is dese. Wy geloven, dat de goede God, na dat hy alle dingen geschapen hadde, deselve niet heeft laten varen, noch den gevalle of Fortuine overgegeven. Dese woorden niet heeft laten varen, staan niet in den eersten druk. Den ophef deser rede geeft den grond te kennen van sulk seggen als alhier geschied: te weten/ dat het is de goede God, van wien wy spreken. Want Godes goedheid staat den mensche voor als oorsaak/ waarom hy sijn schepsel niet verlaat: alsoo het over al deself de reden heeft/ dat hy het maaksel syner handen, in 't gemeen/ (Jes. 5: 12.) en sijn besonder volk niet sal vergeten noch verlaten. 1 Sam. 12: 22. Psal. 94: 14. Indien een mensche self sijn eigen werk niet laat ter leure gaan/ wanneer hy het bewaren kan/ om dat het hem om sijns selfs wille lief is; alhoewel hy daar noch altijd veel gebrek aan siet: hoe veel te meer sal God/ die alles goed gemaakt heeft/ het bewaren willen; daar 't hem niemant uit de hand kan brengen: in wiens hand het al is wat 'er is? So sal dan God om syner goedheid wille 't schepsel niet so blotelik verlaten: noch ook het selve aan iet anders overlaten/ so daar iets moghte wesen welken hy het aanbevelen konde; gelijk ik dat nu wat besonderliker tonen sal.

A Het eerste lijd Gods uiterste volmaaktheid niet/ noch in sijn wesen noch sijn werken/ dat hy het soude konnen doen. Sijn onveranderlijk bestaan en willen/ en syne onweerstandelike kraght/ doen/ dat hem ganlsch geen oorsaak noch van binnen noch van buiten aankomt/ die hem soude doen vernietigen het gene hy eens heeft voortgebraght: hoewel het selve/ als geschapen/ en alsso veranderlijk in sijnen aart/ niet altijd in een selfde wesen blijft. Doch die veranderinge self is 't die de Weereld onveranderd doet bestaan. Het een geslaghte gaat, en 't ander komt; maar d' Aarde blijft gedurig staan. Alle beken lopen in de Zee; nochtans en word de Zee niet vol; ter plaatse daar de beken henen gaan, derwaarts gaande keerense weder. Pred. 1: 4/7.

Gelijk nu God uit oorsaak als geseid/ sijn werk self niet vernietigt; so en laat hy 't ook niet buiten sijne sorge staan; en hy en kan ook niet. Want aangesien dat sijne werkinge so eewig als sijn wesen is; hoewel het werk bepaald is/ al so wel in wesen als in tijd en plaats: so kan 't niet zijn of God/ die door den tijd geensins bepaald noch afgemeten word/ werkt alles eewig wat hy werkt; het is hem alles tegenwoordig 't gene lang voorleden/ 't gene nu is/en hierna noch wesen sal. Want Gode zijn alle sijne werken al van eewigheid bekend. Hand. 15: 18. So dat by hem een dagh als duisend jaren is, en duisend jaren als een dagh. Psal. 90: 4. 2 Pet. 3: 8. Dit is de reden/ waar om dat de schriftgeleerden onder ons ook seggen/ dat sy de Voorsienigheid begrypen als ene gedurige Scheppinge. Want de veranderinge/ en 't onderscheid daar uit ontstaande/ is wel in het schepsel/

sel / maar niet in den Schepper. In 't eerst en was er noch geen schepsel: God dede dat dan worden; en na dat het is geworden / duren tot so lang als 't hem belieft. Dat worden en dat blyven duren onderscheiden wy in 't schepsel: maar de werkinge des Scheppers is deselfde / waar door het word en duurt / eerst wesen kryget en in het eerste wesen blyft. Gods eigenschappen / sijn volstrekt vermogen / en sijne onverdeelbare enkelheid in wesen en in werken / doen ons dat alsō van hem verstaan / dat het niet anders wesen kan. Want willen wy Gods werkinge so onderscheiden als wy sijne werken moeten doen / om dat deselve waarlik so verscheiden zijn: so tasten wy sijn Wesen aan; dat enkel / en in geenerhande wyse onderscheiden is van tijd of plaats / en maken den Almaker gelijk met het maaksel; 't welk de grond is van het Heidendom. Rom. 1: 23. So volgt dan, dat Gods eewige Voorsienigheid in de volmaaktheid van sijn wesen is gegrond; en dat alsō deselve niet ontkend magh worden van dengenen die God self erkent.

B. Nu tot het ander / dat flus in bedenken quam. Het hebben al van ouds de ondersoekers der Nature so begrepen / dat in haren loop te merken was een algemeen bestuur / waar door het al in wesen blyft; ja self besondere bestieringen op onvermoedbare voorvallen / als van hoger hand dan enig maaksel der Nature reiken kan. Doch wederom bemerkende / dat vele dingen so gebeuren als het schijnt dat met Gods eigenschappen / en besonderlik desselven goedheid en reghtveerdigheid / niet kan bestaan: so hebbense (niet eens gedachtig dat Gods wegen als sijn wesen onbegrijplijk zijn) gemeind dat hy 't bestier des Weerelds / en besonderlik der menschelike saken / aan iet anders / 't welk sy noemden de Fortuin of 't Noodlot / heeft verlaten; en dat die daar so als blindelings mee omspringt / na believen. Doch dat is even strydig met Gods eigenschappen als het ander: dat hy 't maaksel syner handen aan iet anders sal betrouwen / daar 't niet wel mede bewaard zy; noch alsō gebruikt en bestierd als sijne eere dat vereischt / die alles heeft gewroght om sijnes selfs wille. Spreuk. 16: 4. En ook / wien soude hy sijn werk betrouwen die ook sijn eigen werk niet zy; alsō daar buiten God en sijne werken niets en is? Doch wat in desen meer geseid kan worden / dat sal op 't einde beter passen.

(2) Dus dan getoond / dat Gods Voorsienigheid noodwendig moet begrepen worden; so word deselve volgens met uitdrukkelike woorden dus beleden: dat hy alle dingen alsō stiert ende regeert, na sijnen heiligen wille, dat in dese Weereld niets geschied sonder syne ordonnantie. In desen zijn te onderscheiden Gods bedryf ontrent het schepsel / en 't gevolg daar van door de geheele Weereld heen.

A. Het eerste is, dat God het all regeert en stiert, en dat hy geenen regel dan maar sijnen eigenen wille daar in (so te seggen) volgt

a. Der godlike Voorsienigheid pleegmen gemeenlik tweederleye werkinge te stellen / de Onderhoudinge en de Regeeringe van alles. De Heidelbergsche Catechismus spreekt ook van die beide in den X Sondagh: doch de woorden der Belydenisse duiden hier alleenlik op het laatste. Ondertusschen is het eerste hier van my nu al voor af bewesen en verklaard. Nu/die Regeeringe of bestieringe van alles word den Schepper so volstrekt en overvloedig toegeschreven in de Schriften / datmen die bykans volkomelik uitschryven moeste / soudemen alle die getuigenissen voortbrengen die daar in hier af te lesen staan.

b. Doch het bewijs toont ons met een den Regel of de Wetten (of 't so ware) van dit albestier. Te weten / sy en heeft geen andere dan sijnen Wille. Want hy doet na sijnen Wille (moet ons Nebukadnetsar noch eens seggen) met het heir des Hemels en met d' inwoonders der Aarde; so dat niemant sijne hand kan afkeeren, of tot hem seggen, wat doet gy? Dan. 4; 35. By sulke sijne hand, als by gelykenis gesproken / word ook syn Raad gevoegd; wanneer gesegd word / dat daar niets gebeurd / dan 't gene sijne hand en Raad te voren so bepaald heeft dat geschieden soude. Hand. 4: 28. Die dan geen andere wett heeft dan sijn eigen willen / die en heeft geen wett: alsó hy self de Heer / en so sijn wille ook de wet van alles is.

En dit en kan geen leed aan 't schepsel doen: alsoo sijn Wille heilig is; dat is/geheel verscheiden van den wille sijner schepselen / en onberispelyk; al om deselfde reden/dat sijn wille boven allen wille / en de regel van den wille van het schepsel is: Derhalven word ook van het selve hem ter eeren uitgeroepen; heilig, heilig, heilig is de Heere der heirscharen: en dat blijkt uit syne heerlikheid, waar af de gansche Aarde vol is, door so veel spoors van sijne onnaspeurlike Voorsienigheid. Jes. 6: 3.

B Nu volgt uit het voorseide / dat sonder syne ordonnantie, (dat is bevel of voorschrift) of ook ordinantie (dat is / schikkinge: in 't eerste stond er 't woord verordeninge, 't welk beter woord en beter duitsch is.) in dese weereld niets geschied. Dit is het self de dat uitdrukkelik met de verklaarde woorden van den Text geseid is: want wie seit wat, 't welk geschied, so het de Heere niet beveelt?

2. Maar aangemerkt dat daar ook by staat / dat uit sijnen mond so wel het quade gaat als 't goede; en dat wy veele dingen sien geschieden/die so qualik met de heiligheid die hem word toegeschreven over een te brengen zijn: so word er tweederleye nadere verklaringe in de Belijdenisse by gedaan; de eene rakende 't bestuur van 't quaad; en d'andere betreffende dat gene dat we niet begrypen konnen/ hoe het met syne onberispelike Voorsienigheid / so als ons die geleerd word / magh bestaan.

(1.) So veel het Quaad belangt / dat weten wy hoe doorgaans twee-

tweederley geseid word / dat van Sonde en van Straffe. 't Eerste is van God verboden / en het laatste is een werk van sijne eigene gereghtigheid. Doch nademaal hy die ook oefent door het middel van der menschen sonden / door de welken God degenen straft daar hy sijn reght aan tonen wil; gelijk het was in dat geval daar over in ons textkapittel word geklaagd: so seit ons de Belijdenisse / het gene in desen tot waarschouwinge en nadere bevestinge derselve dienen magh.

A. Die waarschouwinge is dan dese; dat God nochtans d' auteur niet is, noch schuld heeft, van de sonde die geschied. Want / is er onreghtveerdigheid by God? Dat zy verre: Rom. 9: 14. verre zy God van godloosheid, en d' Almaghtige van onreght. Waarlik God handelt niet godlooslik, en de Almaghtige verkeert het reght niet. Job. 34: 10/ 12.

B. De reden deser waarheid word aldus verklaard. Want sijne maght en goedheid is so groot en onbegrypelijk, dat hy seer wel ende reghtveerdelik sijn werk beschikt en doet, wanneer ook self de duivelen en de godlosen onreghtveerdelik handelen. Besiet met my den grond van dese reden / en 't gevolg daar van.

a. De grondslagh is Gods Maght en Goedheid: beide uit voorgaande lessen wel bekend / als onbegrypelijk; en daarom boven het bereik van onse redenkavelinge / om daar uit iets te besluiten tegen sijn geopenbaarde Woord. Want die het all in Mogentheid oneindelik te boven gaat / wat sal hem ooit ontbreken om sich onbesmet te houden van de sonde die in 't werk des schepsels is? En die oneindig is in Goedheid / hoe sal die sich besmetten willen met het quaad; en niet veel eer het quaad van 't goede scheiden; die ieder ding heeft schoon gemaakt in sijnen tijd Pred. 3: 11.

b. Die maght en goedheid van den Albestierder leert ons onderscheidelik begrijpen een ende 't self de werk / so als 't van hem en van de schepselen word uitgeright.

α. Wat Hem belangt: het kan niet anders wesen / dan dat hy seer wel ende reghtveerdiglik sijn werk beschikt. Want so spreekt David: De Heere is reghtveerdig in alle sijne wegen, en goedertieren in alle sijne werken. Psal. 145: 17.

β. Maar wat de schepselen betreft / die konnen daarom in dat selfde werk / so verre als 't door hen geschied / al is het onder Gods bestier / wel onreghtveerdiglik handelen: gelijk dat wederom aan Josefs broeders bleek; die buiten twijfel daarom niet te minder onreghtveerdiglik met hem gehandeld hadden / al was 't dat God door 't self de werk so groten heil te wege braght. Gen. 45: 7/ 8. en 50: 20. Gelijk het mede was een duivels werk / dat Judas onsen Heer verried, en d' oversten en 't volk der Joden hem den dood aandeeden: hoewel dat self de werk niet van Gods raad alleen / maar van

sijne hand bepaald was en bestierd / om sulx te doen geschieden als daar in geschied is. Hand. 4: 27.

Vraagt iemant / hoe dat kan bestaan: dien is door 't gene hier voor henen is geseid alreeds geantwoord / I. dat God onder geene Wett is/ volgens welke dat het redenmaghtig schepsel al sijn doen bestieren moet / so verre als de reden plaats heeft; komt sijn doen dan met die Wett niet over een / so is het quaad. Indien hy geene wetten hadde / so moght hy doen al wat hy wilde. Nu / als geseid is / daar en is geen wett voor God / so is er ook dan geene overtredinge byhem. Rom. 4: 15. II. Daar by komt dat God alles tot een goed gebruik bestiert het gene van de menschen maar ten quade word gedaan; gelijk aan Josef en desselven broeders bleek. Gen. 50: 20.

Dat hier van duivelen gesproken word / die neffens de godlosen 't quaad doen dat van God ten goede word bestierd; versta ik na de Schrift; dewelke duivelen ('t welk in het Griekſch luid διαβόλους diabólous) noemt alsulke menschen die niet anders doen dan liegen / lasteren en schelden: gelijk dat elders van my meer dan eens getoond is; ende nu ook also wel bekend / dat die den Bybel na behoren leest / het selve sonder iemants nadere verklaringe daar uit verstaat.

(2.) Wat nu in desen ons begryp te boven gaat / of so als de Belijdenis vervolgens spreekt / aangaande 't gene dat God doet boven 't begrijp van 't menschelijk verstand; daar nevens word geleerd wat ons aan d'eene zyde te vermijden / en aan d'andere daar tegen te beraghten staat.

A. Het gene te vermijden is / dat is / het selve curieuselik te ondersoeken, ende meer dan ons verstand verdragen kan. Het spreekt van self / dat niemant sijns verstands of ook sijns lichaams kraghten meer te laste leggen / noch afeischen magh / dan 't een en 't ander maghtig is te dragen of te doen. Want het gene verre af is ende seer diep, wie sal dat vinden? Pred. 7: 24. Nu / dese kennisse, seit David/is my te wonderbaar; sy is hooge, ik en kander niet by. Psal. 139: 6. En Salomon/noch wyser soon dan sulken wijsen vader was / verklaart volmondig / dat de mensche Gods werk niet kan uitvinden; ja indien ook een wyse seyde dat hy 't soude weten, so sal hy 't doch niet konnen uitvinden. Pred. 8: 17.

B. Hoe hebben wy ons dan hier ontrent te dragen? eerbiedig neffens 't gene datwe niet begrypen konnen / en even seer gematigd in het gene dat wy wel verstaan.

a. D' Eerbiedigheid word hier also te werk gesteld / dat wy aanbidden met ootmoedigheid ende alle eerbiedinge Gods reghtveerdige oordeelen, die ons verborgen zyn. Want hier moet gelden 't gene Paulus leert: en zijt niet hoog gevoelende; maar vreest. Rom. 11: 20. Aan d' eene zijde moet de mensch belyden / dat Gods oordeelen een groten afgrond zijn: Psal. 36: 7. maar aan de andere nochtans verklaren;

klaren; Heere gy zijt reghtveerdig, ende elk een uwer oordeelen is reght. Psal. 119: 137.

b. De Matigheid in desen te gebruiken is / dat wy ons wel te vreden houden, leerjongens van Christus te zyn; om alleenlik dat te leeren 't gene hy ons aanwijst, (dat woord stond ook in den eersten druk; maar in den tweeden/ voorhoud: de leser hebbe hier sijn keur welk van beiden beter zy) in sijn Woord, ende dese palen niet te overtreden. Dit seit ons Paulus duidelik van Christus wege: dat wy niet moeten wijs zijn boven 't gene men behoort wijs te zijn; maar tot matigheid. Rom. 12: 3. En wat is wijs te zyn tot matigheid? of wat is boven 't gene men behoort wijs te zijn? wanneermen iet wil weten boven 't gene dat geschreven is. 1 Kor. 4: 6. Want de verborgene dingen zijn voor God / maar de geopenbaarde dingen zijn voor ons. Deut. 29: 29.

II. Want so daar enige Vertroostinge is in de Schriften / gelijk ons Paulus leert; Rom. 15: 4. daar is dan wel so veel geschreven van Gods onnaspeurlike Voorsienigheid / dat dese leeringe ons geeft (gelijk 't Artykel verder seit) enen onuitspreekeliken troost. En vraagt my iemant waar in die besta / sy ligt op tweederleyen grond: Te weten/ dat sich elk gelovige in Gods getrouwe hoede en bescherminge bevind.

1. Van Gods Behoedinge is 't dat wy uit deselve leeren, dat ons niets kan overkomen by gevalle; maar door de beschikkinge (so stond 'er ook in 't eerst; maar in den tweeden druk ter ordonnantie, welk woord nochtans hier boven niet veranderd is / daar 't evenveel te seggen was als hier) onses goedertierenen hemelschen Vaders. En dat heeft tweederleye reden / de goedheid en de mogentheid van sulken Vader als hy is.

(1.) Van Goedheids wegen is 't dat hy met vaderlike sorge voor ons waakt. Want so wy aardsche vaders onse kinderen versorgen; hoe veel te meer sal God / wiens goedheid d' onse oneindelik te boven gaat? Matt. 7: 11.

(2.) En dat het hem ook al so weinig aan de Maght ontbreekt / dat blijkt / mits dat hy alle schepselen houd onder sijn geweld; also dat niet een hair van onsen hoofde (want sy alle geteld zijn) vallen kan. Daar stond by in den tweeden druk / tot het alderminste toe: 't welk mogelik niet nodig scheen daar by te laten / om dat de Saligmaker / die so spreekt / Matt. 10: 30. by een hair 't allerminste dat in Gods Voorsienigheid berust te kennen geeft. So als te voren op denself den sin van hem gesegd was / vs 29. het gene hier nu volgt; dat ook niet eens een vogelken sal op der aarde vallen, sonder den wille onses Vaders. Dit te vergroten/ so gebruikte Jesus een exempel van veel kleinder dingen / als een hair is by een vogelken: so dat de order sijner woorden hier dus omgekeerd / de kraght daar van so veel

verlieſt / als 't meer is dat ſich Gods beſondere ſorge tot de kleinſte dingen uitſtrekt / dan tot andere die niet ſo klein en zijn.

2. Van Gods Beſcherminge ſeit de Belydeniſſe verder / dat wy op ſijne voorgemelde trouwe hoede ons verlatende, noch daar en boven weeten, dat hy de Duivelen en alle onſe vyanden in den toom houd; dat die ons ſonder ſyne toelatinge en goeden wille niet en konnen beſchadigen. De ſnoodſte onſer vyanden heten (als geſeid is) in de Schrift Duivelen; 't welk is verklikkers en verſpieders onſer feilen en misgrypingen / en ſelf ook laſteraars van onſen goeden wandel in den Heere Chriſtus / als te ſien is. 1 Tim. 3: 6/ 7/ 11. 1 Pet. 3: 16. Die worden echter van God ingetoomd / dat ſy met laſteren en liegen ons niet verder in 't verdriet en brengen dan hem belieſt ons ter beproevinge van ons geloof te laten overkomen; op dat ſijn Naam door onſe lijdſaamheid in de verdrukkinge verheerlikt werde / 1 Pet. 4: 12/ 13. Want ſy en konnen daar niet meer in doen / dan hen Gods hand en raad daar in bepaalt. Hand. 4: 28. So dat het is als of hy enen haak in hunne neuſen legt. Jeſ. 37: 29. om hen te leiden en te ſtieren als hy wil: in voegen dat ſy meer niet dan een ſtok / of bijl of zage zijn / waarmede God ſijn werk doet als hy wil. 10: 15.

III. Na die verklaringe en dat gebruik der Leere / dat van ſulke kraght en vrught is in de kriſtelike kerke / word met reden dan verworpen 't gene dat daar tegen ſtryd. Derhalven volgt nu op het einde des Artykels: dat wy daarom hier verwerpen de verdoemelike dwalinge, (dat is veel meer geſeid dan ſlechs opinie, gelijk er eerſt geſteld was) der Epikureën; dewelke ſeggen dat hem God nergens mede bemoeit, ende laat alle dingen by gevalle geſchieden. Het waren tweederleye Filoſofen die met Paulus tot Athenen ſtreden / Stoiſche en Epikureën: Hand. 17: 18. die al ſo regelreght malkander tegen waren als ſy beide tegen Paulus. Want de eerſten ſtreden ſterk voor de Voorſienigheid; doch ſo / dat ſy die niet en ſtelden onder God / maar boven hem / en 't ſelve *Fatum*, dat is Uitſpraak, noemden De Grieken ſeiden εἱμαρμένη *eimarméne* ende εἱμὰρ, *eimar*; 't welk Heſychius verklaart / dat het is βία καὶ ἀνάγκη μοιραμένη. de afgedeelde of bepaalde kragt en noodwendigheid. Daar door verſtonden ſy de tſamenſchakelinge der natuurlijke oorſaken / waar door het een noodplightig uit het ander volgt: gelovende dat alles wel noodſakelik geſchied; doch niet om dat het God ſoo wil / maar om dat God niet anders kan dan de Natuur vermagh. Hy meinde / dat de Godheid door 't beſturen van des wereldsloop / en ſorge voor de menſchelijke ſaken / ſich vermoeyen; en alſo de volle geluk ſaligheid / waar in hy oordeelt dat deſelve eewig leeſt / te kort doen ſoude. Waar uit ſeer wel te ſien was / dat hy Eſaias niet geleſen hadde / die hem konde leeren Gods volmaaktheid niet ſo menſchelik te meten: hem ſeggende; En weet gy niet, dat de eewige God, de Heere, de Schepper van

de

de einden der aarde, noch moede noch matt en word? Daar en is geen doorgrondinge sijns verstands: so dat hy alles weet te doen sonder enige vermoeijinge. Ja hy geeft self den moeden kraght; verre dat hy kraghteloos of moede worden soude / Jes. 40: 28, 29.

2. Dat nu deselve Epikurus het bestier des weerelds aan 't Geval of de Fortuin / also genaamd / verliet / blijkt daar uit: dat hy in de plaats der Scheppinge niets anders dan 't Geval erkende; so als de *atomi*, dat is ondeelbare alderkleinste lichamen / door malkander tsamen vloeijen. Deselve meint hy dat al metter tijd gekomen zijnde tot dien staat in welken nu de Weereld is; de Weereld voorts in het heel bestendig blijft: of dit of dat besonderlijk daar in verandert / na dat dese atomi in eenen selfden staat te samen blijven hechten / of sich scheiden. Maar dit is 't gene dat de Schrift uytdrukkelik in onsen Text verwerpt / dat iets geschieden soude dat de Heere niet beveelt. Gelijk sy ook de eerste Scheppinge des Weerelds onderscheidentlik beschryvende / genoeg te kennen geeft / dat die niet by geval ontstaan is; noch ook door 't Geval bestaat: maar door Gods wille zijn geschapen, ende zijn als noch de dingen die der zijn. Openb. 4: 11.

III.

Dit is dan / lieve Kristenen / het eerst en laatst gebruik der leere van de Scheppinge en de Voorsienigheid te samen; dat geen ding by geval of eerst ontstaan is / of alsnoch in wesen blyft; maar alles van God word bestierd / wat in de Wereld is / en wat daar in geschied. Doch om het klaarder te begrijpen / soo sal men dit wat nader onderscheiden / om dan daar na de nuttigheden dies te beter uit te halen.

I. De Schrift spreekt selve van Geval / in aansien van den mensch / en van den vasten loop der saken in de Wereld / aan den mensch bekend. Het geen daar niet uit en volgt / en over sulks voor af niet was te weten uit de naaste oorsaak: of daar wanneer 't gebeurt / geen oorsaak af te vinden is: dat noemen wy Geval. In desen sin gebruikt de Schrift ook self dat woord: en seit / dat self den wijsen en den sotten eenerley geval wedervaart. Pred. 2: 14. Maar dat geval beveelt hy Gods bestiering evenwel: also ons die besonderlik daar in word aangewesen / so menigmael als van geval gesproken word. Ruth. 2: 14. 1 Sam. 1: 6. en 20: 1. en 12: 10. Luc. 10: 31. daar echter telkens klaarlik blijkt / dat alles in 't besonder so van God bestierd was als het is gebeurd. Daar toe leert ons de Schrift / dat 's menschen eigene gedachten / doen en laten; en het lot / hoewel in onsen aansien het toevalligste van allen: nochtans besonder onder Gods bestiering staan. Spreuk. 21: 1. en 16: 1 / 33. Niet so gebeur-

lijk / niet so ongewoon of onverwacht / of het is God die de gelegentheden op 't besonderste bepaalt. Exod. 21: 13.

Dit eens begrepen zijnde / is de dolinge daar mede strydig lichtelik te wederleggen / en de waarheid van verscheidene besonderheden dieper uit te halen.

1. Men siet uyt desen / wat van sommige gevoelens / die nu hedendaags ter bane komen / aldernaast te denken zy: der welker twee voornamelik / 't ene aan de leere der Epikureën / en het ander aan die van de Manicheën grenst.

(1) Het Epikurisdom is door Spinoza niewlings opgemaakt: wiens gronden wel ten deele met de Stoische Filosofie stemmen; in so verre als hy Gode toeschrijft / dat hy alles wat hy doet / noodsakelik so doet / en dat het niet en soude konnen zijn dat God het anders dede dan hy doet: maer dus met eenen Epikurus volgt / door sulk een vry bestuur van alles / als den Heer en Schepper toekomt / wech te nemen. Want hy in waarheid geene wonderwerken kent: also hy leert / dat alles wat daar voor gehouden word na den gemeenen loop geschied. Alleenlik / dat iet ongewoons gebeurende / dat dagelijks niet voorvalt / sulx dat ons de naaste oorsaak door gewoone ondervindinge niet kenbaar zy: daar door niet anders voorkomt / dan of 't boven de gemeene kraghten der Nature ware. Maar dit eens toegestaan / so leit daer mede niet alleen al het bewijs van Gods Voorsienigheid: maar ook van dat hy is / het gene uit de werken (volgens 't II. Artijkel) blijken moeste; ja ook van de geheele Godlikheid der H. Schrifture die in 't V. Artijkel is beleden / en voorts alles wat daar uit vervolgens word geleerd. Dies kan geen mensche een Spinosist en teffens een goed Christen zijn.

(2) Het selfde maghmen van de hedendaagsche Manicheën seggen: welke stellen / dat het snoodste schepsel / Gods en aller menschen vyand / alle dagen door de gansche wereld / en besonder in de Kerk / op aller menschen herten / en op alle lichamen werkt, doende alles en noch meer / dan ergens in de Schrift van Christus tot bewijs van sijne Godheid word gemeld. De raserny van Manes, (dese grieksche naam is rasende te seggen) heeft so verren niet gewoed: so als ik lichtelik / indien daar tijd en plaats toe ware / hier bewijsen konde. Nochtans word die / (helaas!) op heden opentlik also geleerd en voorgestreden / als of dat self de leere onser Kerken ware. Laat hen dan seggen die so spreken / waar onse Nederlandsche Kerk so schandeliken tale spreekt; waar onse Catechismus of Belijdenis dat leert. In dit Artijkel is de plaats se daar dat moeste staan / indien het ergens plaats heeft. Maar uit dit eigenste Artykel toon ik nu / hoe verre die versoeijelijke doling af zy van 't gelove dat wy hebben op d'almaghtige Voorsienigheid van hem / die alles heeft gemaakt / en alles noch alleen bestiert en onderhoud.

II. Maar eens voor vast gesteld / gelijk het is / dat Gods Voorsie-

nigheid in syne upterste volmaaktheid is gegrond / so dat hy sonder die geen God kan zijn: so moet sich alle swarigheid haast uit den wege schikken / die andersins ontrent dit stuk sich seer veelvuldig opdoet/ en oneindelike twisten baart. Laat ons dat kortelik eens sien.

1. Of God en is geen God / of 't allerminste en meest moet even seer van hem afhankelijk in werk in wesen zijn. Want wat van hem niet af en hangt / moet uit sich self bestaan / en self dan God zijn; of het hangt af van het schepsell / en dat wederom van God. Dienvolgens middelijk / is't niet onmiddelijk; so hangtet evenwel van God. Het minste hair / de minste luis of worm / het minste stofken; daar een luis uit groeit; het hangt al af van God. Matt. 10: 30. Exod. 8: 16--19. en 16--20/ 24. Jon. 4: 7. Wie kan een hair wit of swart maken? Matt. 5: 36. Wie seit het minste dat het geschied, so het de Heere niet beveelt?

2. Of God en is geen God / of hy bestiert so wel den wille als de kraghten van het redenmaghtig schepsel / het zy mensch of geest. Self is des Konings herte in de hand des Heeren; ja hy neigt en buigt het, als of 't waterbeken waren / tot al wat hy wil: Spreuk. 21: 1. Op dat het schepsel geenen vryen wille hebbe / verder dan in meedewustheid en verkiesinge bestaat / die van God af hangt en beteugeld word. Jes. 37. 28/ 29. Right 9: 23. 1 Kon. 12. 15.

3. Of God en is geen God / of hy bestiert so wel het quaad als 't goed. Het kan niet anders zijn / of 't quaad moet also wel als 't goede uit den mond des Allerhoogsten gaan. Indien alleen het goede: so is 't quaad dan uit sich self / of uit eene andere oorsaak die van God niet zy; en so ook wederom self God. Dat komt uit op de leere van de Manicheën; die van quaad en goed elk een afsonderlijk beginsel stelden. 't Is waar / dat hier geen kleine swarigheid in steckt / hoe 't quaad van God verboden en nochtans bestierd word / tot het allerminste toe. Ontkent men dit / so maakt men God onmaghtig om het quaad te weeren / dat hy niet en wil; en so hy 't wil / waarom is 't dat hy 't dan verbied en straft? Doch dit op 't allereffenst over een te brengen / is in 't vermogen niet van ons verstand; dewyle nooit het eindig met het gene dat oneindig is kan vergeleken worden / en noch so veel te minder over een gebraght. Van twee gelijke / dat is eindige / het zy saken het zy handelingen / is dat self niet wel te doen. Sie ik na boven / ik sie klaerlik wat daar boven is; sie ik na onder toe / so sie ik klaarlik wat beneden is. Maar ik en kan niet teffens opwaarts / na voren en na achteren toe sien. So veel te meer is myn verstand ontrent het goddelijk bepaald. 't Is waar dat ik Gods wet en 's menschen plight beschouwende; wel klaar begrijpe / dat hy/doende tegen dese wet / ook sonde doet, dat hy het ook is die dat doet / en dat hy sich bewust is van de wet en van sijn doen. Ik sie ook duidelik in dat begrip / dat ik van God in my bevinde / die volmaakte en onafhankelike albestuursaam-

heid waar door 't noodsakelik moet zijn / dat niet het minste goed noch quaad geschieden kan / so hy 't beletten wil: dat hy het weet / dat hy het toelaat / dat hy kraght in de natuur van 't schepsel geeft en onderhoud / en stiert / waar door het doet het gene quaad is: dat hy 't onderwerp en voorwerp doet te samen komen; waar door het quaad is daar het anders goed zijn soude / of ten minsten middelmatig en geoorlofd so die selfde daad een ander voorwerp hadde. God self en lijd niet dat wy andere gedachten van hem hebben: hy schrijft hem self het werk toe; seggende / ik sal dat doen. 2 Sam. 12:11/ 12. en 16:22. En dat gy niet en denkt / dat hy dit maar als ene straffe / (so als 't waarlik was) voor David wil doen gelden / so seyt hy; ik sal uwe wijven nemen, ende uwen naasten geven: tot bewijs / dat hy in desen alle die omstandigheden heeft bestierd / waar door het sonde was in Absalom het gene in andere omstandigheden / en by syne eigene vrouwe hem geoorlofd was.

Hoe maakt men dit dan goed? men geeft ons na / dat wy God self tot oorsaak van de sonde stellen / als leerende dat hy de sonde meer als toelaat; want dat meinen sy genoegh te zijn. Maar so het gene hy daar meer toe doet / hem aan de sonde schuldig maakt: so is de blote toelatinge self noch te veel. Want die het quaad dat hy beletten konde / echter toelaat / is die buiten schuld? Wat dan? Hy is het niet gehouden te beletten / om dat 'er geene wet is die hem daar toe bind. Seer wel: dan is 'er ook geen wet die hem verbied te doen / het gene nu geseid is dat hy doet. Is dat dan sonde als hy 't sijne doet in 't gene daar de mensch in sondigt? Neen: de mensche self en sondigt in de daad niet / so als die natuurlijk is; maar zondelijk begrepen / na de wet / die hem van God tot zegelinge sijner kraghten en beweegingen is voorgesteld. Hier leid de knoop dan / dat wy 't zedelijk met het natuurlijk / 't menschelijk en 't goddelijk te samen mengen; en teffens willen vaten / 't gene God wil dat wy onderscheiden sullen; 't werk des oneindigen / by 't onse samen in eene enkele gedachte sluiten van ons eindig en gebrekkelijk verstand. Daar in en leit dan geen verschooninge voor 's menschen sonden / dat die sonder God niet en geschied; en dat de daad waar in de sonde was / self alle kraghten en omstandigheden hadde van Gods eigene en onfeilbare bestieringe. Want waarlik 't oordeel van de deugdelikheid of ondeugdelikheid derselve en behoort niet tot het stuk van Gods Voorsienigheid / maar van Gods Wet.

III. Nu laat ons verders onsen plight betrachten.

1. Voor alle dingen wacht u / wie gy zijt / dat gy u self door valsche overleggingen niet en bedriegt. Hebt gy gesondigd: gy en hebtet niet gedaan om Gods voorsienigheid te dienen / daar gy niet eens aan gedacht hebt / maar om uwe quade begeerlikheden in te volgen. Wat God voorsien heeft is u niet bekend voor dat het is gedaan; maar eer gy 't deed / was u de wet bekend / daar in hy 't u verbood. Word gy van 't quaad dat gy bedrijft uit

Gods

Gods Wet overtuigd / denk niet dat Gods Voorsienigheid u dan verschonen sal. Maar so u quaad van anderen geschied ; meet dat niet na de Wet / die is voor hem die 't doet ; maar na Gods heilige Voorsienigheid / die wil dat gy dat lijd. Gy weet hoe David sich daar in gedroeg / als hy van Simei gescholden wierd. 2 Sam. 16: 10/ 11. Of so gy noch in 't quaad hardnekkig blijft / en segt / wat kan ik 't beteren / het was van God voorsien : so seg ik / wel ; hebt gy gesondigd om dat God het heeft voorsien ; gy sult 'er ook voor lijden / om dat God dat mede heeft voorsien. Want hy die uwe sonde heeft voorsien / heeft ook voorsien de straffe / door hem self en sijne Wet daar op gesteld.

2. Doch so gemakkelik als dese waarheid God van alle schuld van sonde vrijt : so onvermijdelik is 't voor de genen die de grouwelike doling / flus gemeld / van Gods toelatinge aan 't aller noodste schepsel / voeden. Die om de klip te mijden / van het schepsel goddelike werken toe te schryven ; eensgangs vott op ene andere versеilen ; te weten / dat God alles door hem self / doch op den bosen wille van het schepsel doet : dat hy Profeten uitsend om de menschen te bekeeren ; ja noch met onnadoenelike wonderwerken hunne sendinge bekraghtigt ; doch dat hy even grote / en deselfde wonderwerken doet / om ook den valschen leeraar godlijk aansien by te setten. O grouwel ! Maakt dat God geen oorsaak van de sonde ? En word sulke leere niet alleen geleden maar gedreven in de kristelike (ik gesweijge de gereformeerde) Kerk ? so moet haar God genadig zijn !

3. So word de Leere / het zy buiten / het zy binnen / door het menschelijk verstand bedorven ; en de waarheid dus vervalscht / ook noch / daar sy haar suiver voordoet / door der menschen dertelheid misbruikt. Dat zijn degenen die Gods raad en maght versoeken / die de middelen verachten of te veel betrouwen / die sich selfs verreukelosen / die God genen tijd en geven / of setten hem / den Heiligen van Israël een perk. Psal. 78: 41. Hoe sal ik alles dat hier wel te passe komt vermelden ? Het is te veel en veelerhande ; en nochtans al eenerleyen oorsprongs / van een ongelovig herte / dat Gods onbegrijpelike werken / en sijne onberispelike wegen / by de sijne meet. God bind sijn schepsel aan de middelen / maar hy verbind hem selven niet. So sult gy dan de middelen gebruiken ; maar gy en sult den Heere uwen God niet versoeken. Deut. 26: 16.

4. Versoekt en ondersoekt uselven liever / hoe 't magh komen / dat wel de dolingen der Manicheen en Epikureën wedersproken ; maar echter sulk een leven onder ons gevoerd word / dat daar naast by past ? Ik moet hier den Apostel laten spreken / als tot ons ; gy hebt het geloof, en ik de werken. Jak. 2: 18. Wat seg ik / den Apostel ? Geen filosoof heeft Epikurus in geschiktheid van sijn leven overtroffen ; noch hebben wy ooit konnen weten / dat op 't uiterlike leven van Spinosa ites te seggen viel. Wat sal 't dan zijn / so sy noch tegen ons eens

eens opstaan in den dagh des oordeels / ons te overtuigen / dat wy erger leef den dan sy leerden? Want wat wy mogen seggen / is 't ook dat de menschen leven souden alsse doen / indiense waarlik Gods Voorsienigheid geloof den / indiense voor die ogen hadden ; indiense daar aan dachten / dat God hoge woont en lage siet? Psal. 113: 6. en dat hy aller menschen werken door en door verspied? 33: 13. Is 't niet als offe selden met hun doen ; de Heere siet het niet , en Jakobs God en merkt het niet? Psal. 94: 7/8. Als 't maar de menschen niet en sien / om God en denkense niet eens / aanmerkt gy onvernuftige : Want daar is niets verborgen dat niet openbaar sal worden? Luk. 8: 17. God wreekt al spreekt hy niet. Want God sal ieder werk ten laatsten noch eens in 't gerighte brengen, met al wat verborgen is , het zy goed of quaad. Pred. 12: 14. en 5: 7.

Hoe dan / gelovige godvruchte zielen! hoe goed sal 't zijn indienwe hier behoorlik acht op geven. Laat de godlosen schrikken / laat de afgoden en derselven dienaars tsidderen / (Jak. 2: 19.) wanneer sy denken dat daar is een God die 't alles weet en 't al regeert ; die alle bosen heeft in sijn bedwang / die eenen iegeliken sal vergelden na sijn werk. Psal 62: 13. Rom. 2: 6. en 14: 11. Laat hen de bosen vresen / die self boos zijn / en God niet uit lief de dienen : wy vresen self den reghter niet / noch den scherprechter / het zy Godes of der menschen ; wanneer we God maar vreesen en hem kinderlike eerbiedigheid bewysen : Rom. 13: 3. als weetende / dat hy ons aller Vader is / Mal. 2: 10. die sijne opreghte kinderen om noodruft noch in nood verlegen laat. Psal. 23: 1. en 37: 3/4/ 5. Betrouwen wy op hem gerustelik / geen water sal ons dan te hoge gaan. Psal. 36: 3/ 4. Doen ons de menschen quaad : de Heere is by ons ; vreest derhalven niet / wat sal ons dan de mensche doen? Psal. 118: 6. Sy mogen ons aan goed of bloed / aan lyf of leven schade doen : maar sy vermogen op de ziele niet. Matt. 10: 28. En ook wat seggense of doense toch / dat kraght heeft / so 't de Heere niet beveelt? Uit sijnen mond ging 't goede / dat ons goed geschiedde ; uit sijnen mond gaat ook het quade / als ons quaad geschied. Is ons van menschen iet benomen / God heeft et ons benomen door die menschen ; en wat is het dan dat God ons nu benomen heeft? niet anders dan dat hy ons eerst gegeven hadde. So zy de naam des Heeren dan geloof d / voor dat wy het so lang genoten / en voor 't gene dat wy noch behouden hebben : also het beide toch tot onsen beste van hem word bestiert / 't zy dat hy geeft / of neemt. Job. 1: 21.

Dit zy dan ons gevoelen / Reghtgelovigen : dat God / die 't al geschapen heeft / ook al in wesen houd / en tot sijne eere en der menschen saligheid bestiert ; dat alles groot en klein / en goed en quaad / gebeurlyk en noodsakelyk / so als het na ons klein begryp te onderscheiden is ; voor sijne alsiende ogen even na zy / en door sijne albestuursame handen even eens beleid word en bepaald. En al so sekerlik als dit van ons also begre-

pen woord; so seker is het mede/dat het onbegrijpelijk is voor den mensche hoe God doet. Spreekt dan Gelovige/gelijk als gy gelooft. (2Kor. 4:13.) Want ondoorsoekelijk zyn Gods oordeelen, ende onafspeurlijk sijne wegen. Rom. 11: 33. Laat ons derhalven nedervallen/ groot en klein voor hem die op den Troon des Hemels is geseten / en wiens Koningrijke over alles heerscht (Psal. 103: 19.) Laat ons hem heerlikheid en lof en eere geven, en hem aanbidden die in alle eeuwigheid leeft. Segt/ Heere, gy zijt weerdig te ontvangen, heerlikheid en eere en kraght; om dat gy alle dingen hebt geschapen en door uwen wille zijn se noch al watse zijn. Openb. 4: 9/10/11. U zy dan lof en dank geseid tot in der eewen eewigheid. Amen.

Vergelykinge des XII. en XIII. Artykels met de andere Belydenissen.

Van dese twee Artykelen is by verscheidene Belydenissen / als d'I. III. VI. XII. niets uitdrukkelik gesteld. De II. V. VII. en IX. raken slechs de sake met een woord of twee / daar sy van God en de Drie-eenigheid zijn sprekende. D'Augsburgsche noemt God / als den Schepper ende Onderhouder aller dingen, sienlike en onsienlike. En de Wurtenburgsche noch al korter / Schepper van al 't sienlijk en onsienelijk. En al wat d' eerste Swytsersche en Engelsche daaraf vermelden / is hier voor pag. 74. met eenen aangetekend. Volgt nu dan verder 't gene by de overige op dit stuk noch te lesen staat.

IV. De Baselsche spreekt in het I. Artykel met bedenkelike woorden. Wy geloven dat God alles heeft geschapen door sijn eewig Woord, dat is, door sijnen eengeborenen Soon: en dat hy alles onderhoud en uitwerkt door sijnen Geest, dat is door eigene kraght. So dat God alles so als hy 't geschapen heeft voorsiet ende regeert. Dat eerste lid komt met de eerste Swytsersche Belydenisse over een / so als de woorden ook hier voor pag. 175. zyn uitgetrokken. Daar word de order en het onderscheid der drie personen so gesteld / als dat de Scheppinge geschied zy van den Vader door den Soon / en de Voorsienigheid door sijnen Geest. En dese Geest word hier voor geen persoon maar voor Gods kraght gesteld. Des niettemin belijden dese beide drie Personen in het godlijk wesen, so als wy hen ter selfde plaatse/ pag. 174/175. na den inhoud van den VIII. Artykel hoorden spreken.

VIII. De Swabische heeft dit meest op eenerleye wyse als de onse: doch sy verklaart sich wat besonderliker op de reden / waarom God geen oorsaak van de sonde zy; te weten / daarom dat sijn wille de opperste en sekerste regel van alle gereghtigheid is. Het selfde is van my hier boven pag. 198. ook geseid.

XI. De laatste Swytsersche in 't VI. Hoofdstuk stelt eerst de gesonde leere voor: en die bevestigt sy met enige getuigenissen der Schrifture

ture uit Psal. 113:4/5/6. en 139:3/4. Hand. 17:28. en met Augustinus sprekende uit Matt. 10:29. en 6:26/30.

Daarna verwerptse mede de gevoelens der Epikureen; sich daarin ook versterkende met de Schrifture. Psalm 94:3/7/8/9. Bewijst nochtans/ dat daarom het gebruik der middelen niet magh zijn nagelaten/ navolgens Paulus doen en woorden; Hand. 27:23/24/31. altijd behoudens 't opperste bestier van God: Jak. 4:13/14/15. besluitende noch eens met Augustijn/ dat ook de allerhachcheuxte dingen door het selve onversettelik bepaald zyn en bestemd.

XIII. De Ysche spreekt er nett en kort van in het IV. hoofdstuk/ op denselfden sin als d'onse: eerst §. 18. in 't gemein van Scheppinge en Voorsienigheid te samen; daarna §. 19/20. van de Engelen/ en 't onderscheid derselven in 't bysonder.

XIV. De laatste Engelsche spreekt in het IV. hoofdstuk §. 1. van de Scheppinge; en §. 2. wel insonderheid des menschen/ daar de onse noch besonderlik van spreken sal.

Sy handelt breed van de Voorsienigheid in 't V. hoofdstuk: waar van 't eerste lid deselve nett in het gemein begrijpt; het 2. d'onveranderlike onfeilbaarheid derselve/ de noodwendigheid/ de vryheid en gebeurlikheid van 't schepsel tsamenvoegt; het 3. 't selve bind aan middelen/ doch onder God. In 't 4. leeren sy/ hoe God de sonde schikt/ en self geen oorsaak van de sonde zy; en in het 5. 't nut dat den gelovigen uit de versoekingen ontstaat: in 't 6. d'oorsaak van verhardinge der bosen/ en eindelik §. 7. met weinig woorden Gods besondere voorsienigheid voor sijne Kerk; van welks genadige bestieringe sy in het naaste hoofdstuk sullen spreken.

XV. De Brandenburse van den jare 1614. die my nu eerst onder 't schryven van dit werk in handen komt/ stelt in 't V. Artykel kortelik de Scheppinge: en seit besonderlik van de Voorsienigheid in 't VI. dat God alle dingen onderhoud ende regeert/ so lang, en op alsulken wyse als het hem belieft.

Het VII. stelt de Voorweetenschap van alle dingen/ volgens Hand. 15:18.

Pag. 198. op de 19. regel van onderen, leest regelinge/ en niet zegelinge.

Pag. 200. de 4. regel van boven, indiense die voor ogen hadden.

XIV. ARTYKEL.

Van de Scheppinge en den Val des Menschen, en sijn onvermogen tot het ware goed.

Pred. 7: 29.

Siet dit heb ik gevonden: dat God den mensche reght gemaakt heeft; maar sy hebben vele vonden gesocht.

DUs lange zijnwe noch gebleven op de ruimte/ ende hebben God en sijne werken als van buiten aangemerkt. Maar nu begint het ons meer aan te gaan; mits datwe God en sijne werkingen ontrent ons self/ als van naby/ en als tot binnen toe/ besien. Want volgens de verdeelinge eerst van 't geheel/pag. 23. en laatst nu van dit tweede Deel gemaakt: pag. 176/ 177. so gaan wy in 't betrachten van de werken der Nature van 't gemeen tot het bysonder over; van d' eerste Scheppinge en 't algemeen bestier des ganschen Weerelds/ tot die van den Mensche: en dit eerst in vergelykinge van 's Menschen tweederleyen staat/ so als hy eerst geschapen en daar na geworden is; en dan ten aansien van den staat waarin het menschelijk geslaght is voort geteeld/en ieder mensch als noch geboren word. Het eerste word in desen/ en het ander in den volgenden Artykel voorgedragen.

De woorden van den Prediker zijn van dien inhoud als dit XIV. Artykel: als passende op 's menschen eerste scheppinge en volgende verdorventheid. Dewelke wy hier eerst verklaren/ en dan dit Artykel der Belydenis daar nevens overwegen sullen; gevoegelijk het een en 't ander ons te nutte maken.

I.

De wijste aller Koningen/ hier liever Prediker als Koning/ (want so noemt hy liefst hem self 1: 12/ 13.) sich hebbende begeven om met wijsheid na te speuren en te ondersoeken alles wat onder den Hemel geschied: so sagh hy wel/dat 's menschen leven/ sijne ontmoetingen en besigheden in de weereld/ so van buiten aan te sien/ meest in den grond vol moeylikheid en niet dan ydelheid en was. Want self ook als

als hy wijsheid meinde te bekomen, so bevond hy datse verre van hem was. So spreekt hy hier in 't 23. Vs. Hy socht dan evenwel ten minsten so veel wijsheid, dat hy ene sluitreden konde maken/ daar hy moghte vast op gaan. Vs. 25. En hebbende daarop verscheidene bedenkingen uit eigene oefeningen voortgebraght / so sluit hy eindelik wat hy gevonden heeft. Te weten / dit alleenlik hadde hy gevonden / dat nu kortelik verklaard moet worden. Waar over aan te merken is / waar hy 't voor op geeft / en waar in dat bestaat.

I. Hy geeft et op voor iets dat sonderling aanmerkens weerdig / en met eene seker is.

1. Aanmerkens weerdig; want Siet! seit hy; 't welk een woord is van opmerkinge / genoeg bekend. Nochtans en is het hier geen הנה *binne* gelijk elders; maar ראה *ve-ée*: 't welk so veel is/ als of hy ons dit stuk voor ogen stelde / en vertoonde.

2. Hy wil ook dat wy 't sullen nemen als iet / dat by hem genoegsaam seker is: niet door besondere en onmiddelike openbaringe / noch door getuigenis van anderen; maar door sijne eigene ondervindinge: want siet, seit hy / dit heb ik gevonden. Maar hy en seit niet hoe hy het gevonden heeft; dan dat hy al te voren Vs. 25. heeft geseid/ hoe hy sijn herte heeft begeven om te weten en om na te speuren 't gene van de wijsheid was. Of dat nu evenwel geschied zy door gebruik der Reden in het ondersoeken der Nature / sulks dat hy door redeneeringe/ uit alles wat hem daar in voor quam / sekere sluitredenen wist op te maken; of dat hy het gesocht heeft en gevonden in de goddelike Schriften / doe in wesen zijnde: dat en seit hy mede niet. Doch is te denken / dat hy wel als een groot filosoof / de diepten der Nature / en besonderlik der menschen / uit der selven loop des leevens/ handel ende wandel ondersocht / gelyk den inhoud en de stijl des ganschen boex genoegh te kennen geeft: maar dat hy echter als een Prediker קהלת *kohelet*, dat is eigentlik vergaderende ziele / sonderlinge acht gaf (so als hy vermaant te geven 4: 17.) op het gene dat hy hoorde in Gods huis, en daat hy als een wyse en een meester der versamelingen uit verscheidene by een gesochte woorden vande wysen, en seer vele spreu ken uit deselve van hem in order gesteld; dit stuk alhier ten voorschijn brengt. 12: 9/10. Dat laat ons nu besien hoedanig 't zy.

II. Hy stelt het stuk tweeledig voor / belangende den oorsprong van het quaad. Maar niet te weten / of hy op den allereersten oorsprong van het selve in het menschelijk geslaght / of van 't begin en d' oorsaak van deselve in den mensche elk besonder / of in dien aansien van het onderscheid der mans en vrouwen spreekt. Op d' eerste wyse is 't woord אדם *Adaam* mensche, d' eigene naam des eersten mans / die van God reght gemaakt is; maar de nakomelingen hebben vele vonden gesocht. De tweede sin is / dat אדם *adaam* de mensche, of de menschen in 't gemeen / so menig als er in de weereld komt / van God opreght geschapen is; maar door eigene uitvindingen verkeerd en son-

sondig word. Maar op de derde wijse / dat God אדם *adaam* den man (want alle die beteekenissen heeft dat woord) wel reght geschapen heeft; maar dat de vrouwen / van so goeden aart niet zijnde / vele vonden socken; en also de oorsaak van so veel verleiding en bedriegeryen in de weereld zijn. Op de eerste wyse word het van de meeste leeraars aangemerkt: den tweeden sin betaamt ons niet te kiesen / eer wy 't volgende artykel van d'Erfsonde neffens desen ondersocht hebbende / verseekerd mogen zijn / dat die ook met de waarheid van de Schriften magh bestaan. De derde soude best met het voorgaande tsamenstemmen: also hy niet alleenlik van de vrouwen schrijft / dat hunne herten netten ende garen en hare handen banden zijn; ens. maar ook so even/en onmiddelbaar voor dese woorden die wy onderhanden hebben / dat hy eenen man uit duisend, maar niet eene vrouwe heeft gevonden / die (gelijk hy scheen te willen seggen) vry was van sulk een bedrieglijk herte / als hy in hen hadde aangemerkt. Maar wie sal evenwel gelooven / dat God Man en Wijf geschapen hebbende / niet beide even reght geschapen hebbe; en dat de mannen niet so wel als vrouwen het gemeen verderf ende besmettinge der sonden onderworpen zijn? Dien volgens magh die sin met de gemeene waarheid niet bestaan.

En dus verplight ons 't gene nu geseid is / om de woorden op de eerste wyse uit te leggen; welke self ook met den tsamenhang van 't naast voorgaande beter voegt. Want so daar pas een man uit duisend is die voor opreght magh gaan; genomen al dat sulker vrouwen noch al weiniger te vinden zijn: hoe kan dan God die 999. ook hebben reght gemaakt, daar meer niet dan de duisendste sodanig is? Maar neemt nu eens / dat alle menschen / het zy mans of vrouwen / so in 't algemeen verdorven zijn / als nu gesegd is: van waar komt hen die verdorventheid? Die segt hy hier dan niet van God / maar van den mensche self te zijn.

1. Van God en kan 't niet zijn / want hy den mensche ישר *jaschaar* reght (effen) heeft gemaakt. God heeft den mensche dan gemaakt; maar hy en heeft hem niet so ongeschikt / noch so verkeerd geschapen als hy is; hy heeft hem reght gemaakt. Dat is niet anders/dan dat God hem heeft gemaakt sodanig als een eider mensch behoort te zijn. Uit allerleye gedaanten van eens menschen aangesight of lichaam maakt een konstig beeldenaar een vast begrip van een dat gansch volmaakt is: weerende met sijne gedachten al wat qualik / en te samen stellende al wat wel geschikt is, tot sijn eigen sonderling gebruik / en tot de voegelikte tsamenstellinge van het geheel. Sodanig denk dan dat de mensch van God geschapen is: dat aan hem niets was dat niet nett en paste by al 't ander dat vereischt word om een mensch te wesen / tot dat einde daar hy van den Schepper toe geschikt was; hem met kennis en bewustheid na behoren te vereeren en te dienen; en daar toe sulx alles te gebruiken en bestieren/als hem God

ter eerste scheppinge onderworpen hadde. So schiep hem God na sijnen beelde en gelykenis, om heerschappye over alles wat op aarden is te voeren / Gen. 1: 25/ 26/ 27. gelyk wy sius noch nader sullen sien.

2. Na dien dan God geen oorsaak der verkeerdheid in den mensch is / dien hy reght gemaakt heeft: so moet die van elders haren oorsprong hebben. Doch 't naast is / datwe die niet buiten / maar eerst in den mensche self gaan soeken / van wien de vraag is. So doet de Prediker / en vind het ook; so dat hy verder niet en heeft te gaan. Sy hebben (seit hy; namelik de menschen: want die talverandering is in den Bybel seer gemeen) vele vonden (חשבנות *bhischbonooth*, gedachten overleggingen) gesocht. Daar zijn dan 's menschen eigene uitvindingen / van hem gesocht / en niet (so 't schynt) van elders aangebraght. Of dit nu op den eersten val der eerste menschen past/ so als die Gen. 3. met verscheidene omstandigheden is beschreven/ sal sich wel ten eersten openbaren / so wy slechs van daar af in den Bybel met opmerkinge vervolgens lesen. Uit de eerste *bheschbonooth* gedachten / redeneeringen van Eva / dat die boom der kennisse haar niet nadeelig maar van grote nuttigheid zijn soude; ontstonden al ten eersten hare en haars mans gesochte vonden / om sich te verbergen / te bedekken / te verschonen. Daar na socht en vonde Kajin / 't gene hem ten moordenaar sijns broeders maakte / en veldvlughtig tot sijns lijfs versekeringe dienen moght. Leest verder; en gy sulter vinden menigte van vonden by die van sijn nageslaght. Gen. 4. en 6. En na den Sondvloed wierd de mensche niet bevonde noch te blyven by het boos gedichtsel van sijn herte? 8: 21. Lett op de vonden van de Babploniers 11: 1/ 2/ 3. van Laban 29: 23/ 26. en 31: 41. en het wijf van Potisar 39. Wat spreek ik van de ongelovigen? Self by Gods eigen volk / hoe veel bewijs geeft ons dat eene boek niet (verder sullen wy nu noch niet gaan) van die verkeerdheid / en geschondene eerste reghtheid / uit de vonden self van vader Abraham? Gen. 12: 12/ 13. en 20: 2. van Isaak daarin gevolgd. 26: 7/ 8. So ook van Sara self met Hagar / 16: 12. en van Rebekka in de segening van Jakob / 27: 6--17/ 45/ 46. van Rachel / 30: 12/ 13/ 14. en 31: 34/ 35. van Jakobs sonen tegen die van Sichem / 34: 13/ 14. en tegen hunnen broeder Josef / 37. als ook van Juda en van Thamar. 38. Al te samen vonden / die met d' eerste reghtheid van de menschen / so als hy van God geschapen was / niet over een en quam; en ons al so dan reden geeft om ook te seggen / dat des menschen herte meer dan enig ding arglistig is; ja doodelijk is 't, wie kan 't weten. Jerem. 17: 9.

II.

Na dat wy dus den sin des Predikers vernomen / en de saak alsso be-

bevonden hebben; so laat ons verder sien / wat de Belydenis ons van de Scheppinge en Val des menschen / dat is / van sijne eerste Reghtheid / en daar na gesochte Vonden / seit.

I. Van 't eerste staat er: Wy geloven, dat God den Mensche geschapen heeft uit het stof der aarde, ende heeft hem geformeerd na sijn Beeld en gelykenisse. enz. De Schrift / beschryvende de scheppinge van alles in 't gemeen / op de bequaamste wyse tot gebruik des menschen: spreekt ook uit die reden met so veel te meer omstandigheden van de scheppinge des Menschen / als een hoofdwerk / dat als 't laatste al het ander kronen moeste. Aldus vertoont ons Moses Gods besluit in desen by maniere van beradinge: als dat hy seide / laat ons menschen maken; en hoedanig / na ons beeld; en tot wat einde / datse over alles hier op aarden heerschappye hebben. Sulx dan gedaan / so segende God man ende wijf; waar mede hy hen kraght gaf om sich te vermenigvuldigen, de aarde te vervullen, en sich alles wat daar om en aan is als hun eigen ook te onderwerpen, Gen. 26/27/28. Dus heeft hy dan uit eenen bloede 't gansch geslaghte der menschen gemaakt; Hand. 17: 26. alsó van dit geschapen eerste paar 't geheele menschdom / dat den aardkloot zedert heeft beslagen / door de kraght des eersten segens is geteeld. So dat het werk der Scheppinge van alles met dit laatste werk voltrokken zynde; den mensche billik doet besluiten / dat de Hemel is des Heeren; maar de Aarde heeft hy aan der menschen kinderen gegeven. Psal. 115: 16.

Nu volgende de woorden in 't Artykel: 't zyn twee dingen die daar mede worden aangewesen; het slecht beginsel / en het heerlijk maaksel van den Mensche.

1. Van sijn beginsel / dat is van de stoffe / daar hem God uit maakte / die was niet dan 't stof der aarde, Gen. 2: 7. so als Moses dat op het geringste / na den aart der tale noemt; Waar mede hy wil seggen / dat het maar gemeene slechte aarde was; niet van den Schepper als de beste en bequaamste uitgekosen / als de menschen doen / om daar de fynste aardene vaten af te maken. Ook wil hy seggen / dat des menschen lijf en leven in Gods hand is / even als een pottebakker 't een of 't ander vormt van kley. Rom. 9: 20/21. Ik lese in den eersten druk alleenlik / vander aarden; ende in den tweeden / van den slijm der aarden, als van stof dat nat gemaakt / en so geweekt sich mengen liet om het te kneeden en te vormen tot alsulken vat als het den pottebakker best geviel.

Een weinig verder na de woorden die noch volgen sullen / met Gods wille over een komen, leestmen daar noch meer. God heeft hem dan geschapen ende gemaakt van twee dingen, van Lijf ende Ziele: het Lijf is van der aarden gemaakt, ende den Geest ende leven heeft hem God ingeblasen. Doch dit is tsedert 1582. uitgelaten; so dat nu van

van de scheppinge der Ziele niet uitdrukkelik gesproken word. Want dat God in de neusgaten van dat lichaam heeft geblasen enen leevendigen adem; en dat so de mensche zy geworden tot ene levendige ziele: dit na de letter uitgelegd / so is d' uitneementheid des menschen boven de beesten geene: Pred. 3: 19. also des levens adem נשמה *neschamá* aan mensch en beest gelykelyk word toegeschreven; Job. 41: 12. Psal. 150: 6. en self den beesten al so wel ene leevendige ziele, נפש חיה *nesesch chayà* als den menschen. Job. 12: 10. Ezech. 47: 9. Seer wel te sien / dat Moses alles op 't eenvoudigst / voor 't gemeen verstand / en so als 't uiterlik te sien is / heeft verhaald: so datmen rond uit magh verklaren / dat hy eigentlik de scheppinge der redelike Ziele niet beschryft; die op voortreffeliker wijse van den Schepper met het lichaam word vereenigd dan niet blasen in den neuse / dat is / sulk een dierlijk leven aan den mensch te geven als de beesten hebben. Want dit word nergens tot verheffinge / maar tot verkleininge des menschen in de Schrift gemeld / dat dus desselven adem is in sijnen neuse, ende dat hy derhalven ook niet veel te achten is. Jes. 2: 22.

2. Maar 't gene hem boven al wat op en neffens d' Aarde leeft in achtinge doet zijn / is / dat God 's menschen Geest in sijn binnenste formeert; Zach. 12: 1. Dat hy de redelike Ziel / van hem uit niet geschapen / (want sy onstoflijk is / en nergens hare stoffe word gemeld) also vereenigt met het lichaam: dat die beide / schoon ten uitersten verscheiden in hun wesen / echter waarlik op malkander werken; sulx dat door die tsamenvoeginge en die onderlinge werksaamheid de mensche is al wat hy is.

Nu is de Mensche / aldus wonderlik uit Ziel en Lichaam van den Schepper tsaamgesteld / ook na sijn Beeld gemaakt. Dit Beeld / (by velen onbetamelik Gods Evenbeeld genaamd / om redenen die weinig verder noch te seggen staan) behoorde men / so 't mogelijk ware / aldernaast uit Moses te verklaren: die d' eerste en de eenigste beschryver van de Scheppinge / en wel besonderlik des Menschen / is: Derhalven laat ons horen wat die seit: te meer / om dat hy 't ook alleen is in 't geheele oude Testament / die 't woord Gods Beeld, en Gods gelykenis, waarna de mensch geschapen zy / gebruikt. En dat maar driemaal en niet meer; so als ik 't hier vervolgens stellen sal. God seide in de eerste scheppinge / laat ons menschen maken, na onsen Beelde, na onse gelykenisse: op dat sy heerschappye voeren. ens. Ende God schiep den mensche na sijn Beeld, na Gods Beeld schiep hy hem; man ende wijf schiep hyse. Gen. 1: 26 / 27 / 28 / 29. Daar na dat selfde wederhalende so seit hy / dat als God den mensche schiep, so schiep hy hem na Gods gelijkenisse; man ende wijf. 5: 1 / 2. Noch eens: verbiedende den doodslagh / geeft hy dese reden / God heeft den mensche na sijn Beeld gemaakt. 9: 6. Merkt nu in desen wel / wat Moses seit / en wat hy niet en seit.

Jk merke niet / dat daar een onderscheid gemaakt word tusschen Gods Gelijkenis en Beeld; al is 't dat dese beide namen in 't begin te samen staan / en dat ook de manier van spreken wat verscheiden is. בצלמנו כרמותנו *betsalmênoeu* , *chidmoetênoeu* , MET of NA onsen Beelde, NA onse Gelijkenisse. Want dat wel meer in de hebreewsche tale so te pas komt / daar genoeg exempelen van zijn; gelijk ook buiten dese eerste plaats / maar een van beide woorden / en niet beiderleye tsamenstellinge gebruikt word. God schiep den mensch' בצלמו , *betsalmò* MET of NA sijn Beeld, בצלם אלהים *betsélem Elohym*, MET of NA Gods Beeld; en בדמות אלהים *bidmoeut Elohym*, MET of NA Gods Gelijkenisse.

Hy seit ook niet / dat het een Beeld is van Gods Wesen ; 't welk oneindig zijnde niet uitbeeldelijk en is: also een beeld noodsakelijk moet eindig zijn. By wien sult gy God vergelijken, ende wat gelijkenisse sult gy hem toepassen? Jes. 40: 18/ 25. en 46: 5. Want God alleen oneindig zijnde / waarin is 't dat hy wesentlik word uitgebeeld / dat ook oneindig soude moeten zijn? en so dan twee oneindige / God en sijn Beeld. De mensche dan een eindig wesen hebbende / hoe sal hy den oneindigen verbeelden in sijn wesen / datnoch self ook in d'oneindigheid bestaat? Want daar in is hy God / dat hy oneindig is. Merkt dat het schepsel self ten aensien van sijn wesen of selfstandigheid niet na te beelden is. Eens menschen wesen word van menschen / en der beesten/ bomen / en wat meer is/ door derselver gelijkwesenden verbeeld. Maar 't gene uitgebeeld word / is alleenlik de gedaante/ en dat onse sinnen treft. Nu / so als Gods onsienelike dingen in de *makrokosmos* grote weereld zijn te sien: (Rom. 1: 20.) so word sijne heerlikste uitneementheid besonder in den mensche / als de kleine wereeld, *mikrokosmos*, in dier voegen uitgebeeld.

Daar is dan in den mensche sulken Beeld van God: hoedanig seit nu Moses dat het is? Dat seit hy niet maar tot wat einde dat het dienen soude: om heerschappye op der aarde te gebruiken; waar door het bleke/ dat hy in volmaaktheid alles op der Aarden overtrof/ gelijk God self al 't gene dat in Hemel en op Aarden is. Des hadde Moses niet van noden / om te seggen waar dit Beeld in was bestaande; om dat het genoeg was dat men wiste wat een mensch / in vergelijkinge van God hier boven / en van 't ander schepsel hier beneden / was. Self geeft de naam en 't onderscheid van man en wijf, (hoewel ook tot een ander einde hier gesteld / Gen. 1: 27. en 5: 2. om 't middel der vermenigvuldiginge aan te wijsen) dat ook wel te kennen / so wy 't spoor van Paulus volgen: seggende / dat die wiens beeld dat iemand is / sijn hoofd is; en de gene die Gods Beeld is / sijne heerlikheid. Dus leert hy / dat hoe deugdeliker en geschikter sich de vrouwe draagt / hoe beter sy den man verbeeld/ en sijne eere ophoud; ende desgelijx de man de heerlikheid van God. 1 Kor. 11: 3---7. So sienwe daar uit alles wat ons Moses

door / en Paulus na de eerste scheppinge te rugge siende / van Godes Beeld te kennen geeft; daar in bestaat: dat God den mensche so volmaakt verheerlikt heeft geschapen / als het nodig / om van Gods wegen over al sijn schepsel hier beneden te gebieden.

Nu heeft men niet te twisten om de plaats die d'Heerschappije in dit Beeld heeft; siende dat die 't einde is / waar toe het dienen soude: so als het Moses ook te kennen geeft / wanneer hy seit / op dat sy heerschappye hebben. Men heeft ook niet te denken / dat het selve in den aart of 't wesen van de Ziel / of in des Lichaams doorm bestaat: also wy van geen Beeld des Wesens weten / dat van God te maken ware. Het komt 'er mede niet op aan / of wy alleen gereghtigheid en heiligheid, of ook de kennisse daar in begrypen; dewyle daar geen deugd noch enige volmaaktheid in den mensche kan geweest zijn / die niet in dat Beeld begrepen was. Laat sien wat de Belijdenisse daar van seit.

Deselve stelt het alles enkelik in de volmaaktheid van den Wille: dat/deselve goed, reghtveerdig ende heilig was; konnende in alles overeenkomen met Gods wille. Men moet bekennen / dat dit was het naaste om dat oogmerk te bereiken / dat de mensche heerschen soude van Gods wege; zijnde daar toe nodig dat hy goed, reghtveerdig ende heilig ware; en dat ook sijn wille over een quam met den genen van wiens wegen hy die heerschappye voerde / en van wien hy sijn gesagh ontleende. Doch aangesien dat wille eigentlik geen wille / maar een blote domme trek en neiginge te noemen is / so die niet met Verstand te rade gaat / gelijk het Paulus van den yver seit: Rom. 10: 2. so seit de selfde / dat de mensche word verniewd tot kennisse, na 't Beeld desgenen die hem heeft geschapen, dat is / Gods. Kol. 3: 10. Laat ons nu hooren / wat volmaaktheid de Belydenisse in den Wille van den eersten mensche stelt.

Hier lesen wy dan eerst / dat God den mensche goed geschapen heeft; niet (als ik denke) om daar mede iets affonderlik te seggen: maar so alles in 't gemein / wat God in den beginne schiep niet anders was dan goed; Gen. 1: 31. en als het gene dat door dese volgende eigenschappen / de Gereghtigheid en Heiligheid, betekent word.

1. Die deugden geeft d'Apostel ons te kennen dat in 't Beeld / waar na de mensch geschapen is geweest / moeten zijn; also hy wil / dat d'oude mensch verniewd sal worden na het Beeld des genen die hem heeft geschapen / in reghtveerdigheid en heiligheid der waarheid. dat is na Hebreewschen stijl van spreken / (self in het Griekisch ook by d'Apostelen veeltyds gebruikt) in ware reghtveerdigheid en heiligheid; gelijk het onse Catechismus op de 6. vrage ook vertaalt.

(1) Gereghtigheid is 't gene over een komt met Gods Wet / den mensche van naturen of door openbaringe bekend; want alle onge-

reghtigheid (in 't Griekſch ſtaat eigentlik onwettelikheid) is ſonde. 1 Joh. 3:4.

(2) Maar heilig is dan/dat het van al dat gene dat des ſelfden aarts is afgeſcheiden/ en aan iemant of tot iets beſonderlik geeigend is. So is God heilig uit ſijn eigen weſen/ afgeſcheiden van al wat den menſche meer in ſijne gedachten komen kan; en is het ſchepſel heilig/ dat uit alle ſchepſelen beſonderlik tot ſijnen dienſt geſchikt is. So dan de menſch/ wiens doen en denken al tot ſijnen Schepper ſtrekt/ om hem te eeren en te dienen.

2. Nu maghmen denken dat het waar is 't gene volgt/ dat d'eerſte menſche ganſch in alle dingen is volmaakt geweeſt, als in den allereerſten druk ſtaat/ en om ik en weet niet wat voor reden by de volgenden daar uit gelaten is. So dat (dit ſtaat er nu noch heden by/) de menſch in alles met Gods wille kon over een komen: alſo daar niets was dat hem hinderde/ of iets dat hem daar toe ontbrak. Maar niet alſo/ dat hy niet anders konde; nademaal ſijn val/ ſo haaſt daar op gevolgd/ het tegendeel genoegſaam heeft getoond. Dit had ik dan nu/ volgens onſe uitgedrukte woorden der Belydenis voor 24. jaren ook alſo geſteld in myner Vaſte Spijſe, 't hoofdſtuk VI./ handelende van Gods Beeld: van Adam ſeggende op de 19. Vrage/ dat hy uit hem ſelven KONDE ſin hebben tot goed doen. Waar uit te ſien is/ hoe reghtſinnig 't ſelve doe by die van de hoge School/ de Claſſen en gedeputeerden der Synoden is beriſpt geweeſt/als eene van de Niewigheden ende Vreemdigheden in de Leere, diemen in dat boek moeſt vinden; om dat ſulx daar van geſeid was eer 't eens onder menſchen ogen was geweeſt. Sulx is te ſien uit myne Frieſche Godgeleerdheid, pag. 408/ 411/ 469/ 509/ 521.

Al wat tot hier toe is geſeid/ komt daar op uit/ dat God den menſche REGHT gemaakt heeft. Want dat hebben wy nu ook gevonden; 't ſelve ſoekende ter plaatſe daar het was te vinden in de Schrift; en ſonder daar iets in te brengen van het onſe/ als van anderen maar al te veel geſchied. Of 't daarom is/ dat by den tweeden druk en ook voortaan/ is uitgelaten 't gene in den eerſten hier noch volgt/ en weet ik niet. Altoos dit zijn de woorden/ als 't gevolg getrokken uit het voorgeſeide: Alſo datmen in den menſche ſulken excellentie ende uitneementheid ſiet, dat het menſchelijk verſtand te klein is om dat uit te ſpreken. Hy is ſulx geweeſt, ſeit David, dat hem niets meer en gebrak dan God te zijn; *hy is met eeren ende heerlikheid gekroond geweeſt.* (Pſal. 8: 6.) Is dit verworpen/ om dat daar de menſche al te hoog word opgeſet/ of dat het woord אלהים *Elohym* in den 8. Pſalm op God en niet op Engelen (gelijk het Paulus uitlegt Heb. 2: 7.) word gepaſt; ſo moeſtmen 't Pſalmboek van Dathenus ook al lang verbeterd hebben/

en 't volk in de kerken niet doen ſingen: gy maakt hem dat hy God ſchier zy gelijke. Doch laat ons voortgaan om te ſien wat de Belydenis na luid van alle d'exemplaren nu vervolgens ſeit.

II. Dit is nu / om wat breeder uit te leggen / hoe 't geſchied zy / dat de menſche vele vonden heeft geſocht. Dat is / van 's Menſchen Scheppinge gaat de Belydenis nu over tot den Vall. verklarende waar in dat die beſtond / en 't gene daar op is gevolgd; twee dingen / 's Menſchen Afval en Verdorventheid.

1. Syn Afval word op tweederleije wyſe uitgebeeld; eerſt het formeele (als men in de ſcholen ſpreekt) daar na 't materieel, verklarende: dat is / hoe qualik ſich de menſche droeg / en waar in dat ſijn quaad gedragh beſtond.

(1.) Hoe qualik / dat word ſeer bequamelik in drie verſcheidene trappen aengeweſen: 1. dat hy hemſelve verwaarloosd / 2. willens heeft verſmeten / en 3. na quaden raad geluiſterd heeft.

A. Het eerſte is waar: alſo de menſch in eere zijnde, het ſelve niet en heeft verſtaan, noch ſijne uitneementheid erkend. Dat deſe woorden / als hy was in eere, ſo en heeft hy 't niet bekend, in beide eerſte drukken met ene onderſcheidene letter zijn geſteld; en dat daar in den tweeden druk noch by ſtaat / ende is het vee gelijk geworden: ſulx geeft baarblykelik te kennen / dat dies tijds 't gemeen gevoelen is geweeſt / dat van des menſchen val zy te verſtaan het gen David ſeit; De menſche die in waarde is ende geen verſtand en heeft, word als de beeſten die vergaan. Pſal. 49: 13/21. In welk gevoelen enige der Griekſche kriſten ſchryvers / volgende daar in de Joden / en ook wel geleerde mannen by ons leven / zijn geweeſt. Want אדם *Adam* menſche nemen ſy dan voor den eigenen name van den eerſten menſche: gelijk Eliëſer / die ten tyde der Apoſtelen geweeſt is / ende na hem Moſes Maimons ſoon / die hemſelven echter daar in tegenſpreekt. 't Is myne meininge niet / Kriſtenen / dit mede vaſt te ſtellen: maar u ſlechs aan te wyſen / dat wel getuigeniſſen uit de Schrift van de voornaamſte leeraers / gelijk ſelf, hier van de ſchrijvers der Belydeniſſe / tot bewys zijn bygebraght / en in 't gemeen ook by de kerken aangenomen of geleden / die na een dieper onderſoek ſo niet bevonden zijn; op dat gy niet en denkt dat het verdraajen van de Schrift zy / alsmen anders toont.

Dat echter d'eerſte menſch in eere zijnde, als hier voor getoond is / ſulx niet heeft verſtaan; enſ. dat blijkt wel uit den Boom der kenniſſe / die hem dat leeren ſoude / en geleerd heeft welk een onderſcheid daar tuſſchen goed en quaad zy. Want men tegenſtrydige dingen 't een door 't ander beſt leert kennen; alsmen goed en quaad beproeft heeft / weet men beſt wat goed is. Daarom d'eerſte Ouders / ſo verheerlijkt voor den vall / en anders niet gewent / en hebben hunne heerlikheid niet reght gekend / voor dat deſelve voor den val verloren was.

B. So

B. So als hy ook noch niet bevonden had / hoe licht hy dese heerlikheid verliesen / en nochtans bewaren konde / so hy toesagh: heeft hy dan hem selven willens aan de sonde onderworpen, enſ. Selfwillig stond er in de plaats van willens, by den tweeden druk: maar in den eersten van dit deel der reden niet en woord. Dat ondertusschen willens noch wat meer seit dan self willig, sal een ieder die de kracht der duitsche tale kent genoeg verstaan. Doch 't zijn twee onderscheidene dingen die hier worden uitgedrukt.

a. Dat sich de mensch heeft onderworpen aan de Sonde. Dit is het dat de joodsche meesters en ook kristen leeraars (als geseid is) die voorseide woorden Psal. 49: 13/ 21. alſo doet verstaan. Want נמשל *nimschal* dat vertalen sy niet vergeleken, maar wel overheerd of onderworpen zijn: beweerende / dat anders voor de letter כ / die daar aan volgt / geen plaats is in 't Hebreewsch; 't welk ik de taal geleerden scheiden late.

b. Sich aan de Sonde onderworpen hebbende / so onderwierp hy oversulx hem selven mede aan den dood en de vervloekinge. Dit staat ook in den eersten druk niet: ende blijkt nochtans / uit dien dat hem de dood / indien hy sondigde gedreigd was / met die woorden / wanneerge daar van eet so sultge sekerlik sterven. Gen. 2: 17. Dat is het eigentlixte duitsch na den hebreewschen sin / als alle letterkundigen bekennen sullen. En d' uitkomst heeft geleerd / dat hem de straffe na den val om de overtredinge van dat gebod is opgelegd.

c. De schuld des menschen / sijne eerste heerlikheid verlatende / rijst noch te hoger / om dat hy daar in was leenende sijne oore aan het woord des Duivels; so als de woorden verder in 't Artykel staan. En meer en staat er niet. So ook de Schrift/uitdrukkelik ons van der sonden oorsprong spreekende / haalt dien niet hoger op als van den eersten mensche: seggende / door eenen Mensche is de sonde in de weereld gekomen,, en door de Sonde de Dood. Rom. 5: 12. 1 Kor. 15: 21/ 22. Doch Moses/de historie daar van beschryvende / noemt ons een beest/de Slange, die een van de beesten op het veld was: aan de welke Eva / onse eerste moeder/d' oore leende / en de man aan haar / alſo die heeft geluisterd na de stemme van sijn wijf. Ik hebbe elders dit geheel kapittel tot den grond toe uitgehaald; en aangewesen / dat het na de letter niet verstaan magh worden. Hoe dat het dan noch eigentlik zy in sijn werk gegaan / wat stemme tot des menschen oore zy gekomen; dat word ons nergens in de Schrift verklaard. Maar 't werk der sonde op het vuilst/ af te malen / om so de menschen daar te meer van af te schrikken; so word gesegd / dat hy die sondigt uit den Duivel is: 1 Joh. 8: 8. en dat de gene die moorddadig en met valsheid sondigt / self den Duivel als tot sijnen Vader heeft; die van 't begin af sondigde met moorden, en de vader van de leugen is. Joh. 8: 44. Die plaatsen der Schrifture uit den grond op te verklaren / is ons werk

werk nu niet. Des laten wy het by 't gemeen gebruik / waar mede die op 's menschen Val zijn toegepast: den welken Paulus duidelik beogende / sich aan den stijl van Moses houd / dat Eva van de Slang door hare arglistigheid bedrogen is. 2 Kor. 11: 3. Want Moses seit ons / dat de slange listig was, en Eva / dat die haar bedrogen heeft. Gen. 3: 1/ 13. Hoe dit een werk des Duivels zy geweest / dat word ons nergens in de Schrift verklaard.

(2.) Nochtans belyden wy noch verder / waarin dat bedrogh en die verleidinge bestond. 't Zijn wederom twee trappen van misgrypinge / waar aan sich d'eerste mensche schuldig maakte.

A. 't Was Overtredinge, gelijk het Paulus noemt / en om de self de reden ongehoorsaamheid. Rom. 5: 14/ 19. Want het Gebod (merkt wel / Gebod maar geen Verbond) des leevens dat hy ontfangen hadde, heeft hy overtreden: om dat hy heeft gegeten van den boom, van welken God hem geboden hadde dat hy daar van niet eten soude Gen. 3: 11. 't Was een gebod des levens; om dat hy in het heerlijk leven dat hy hadde soude zijn gebleven; verder wijst het ons de Schrift niet aan; dan dit wel / met de tegenstelling der gedreigde dood indien hy het Gebod niet na en quam. Wat daar by gissinge noch meer op konde gevolgd zijn; daar van heb ik lang voor desen mijn gevoelen duidelik genoeg verklaard / so als in myne Friesche Godgeleerdheid / pag. 30/ 31/ 393 --- 404/ 409/ 410/ 458/ 459/ 465/ 466/ 510/ 521/ 522/ 543/ 544.

B. De t'weede trap was Gods verlatinge; also hy sich van God, die sijn waarachtig leven was, heeft door de sonde afgescheiden. Dat spreekt van self: hy at van 't gene dat hem God verboden hadde om te eten; en so haast en hadde hy dat niet gedaan / of hy wierd schuw van God; wanneer hy / overtuigd in sijn gewisse / sich rasch voor hem verbergde so hy meende.

2. Doch ware 't slechs met dese eene daad gedaan geweest: maar 't ergste was noch de Verdorventheid die daar uit is ontstaan. Dit word hier eerst reghtsinniglik geleerd / en dan de dolinge daar tegenstrijdende weerleid.

(1) Van die Verdorventheid word dan gesegd / dat in dien Val de mensche sijne geheele nature bedorven heeft. Want Eva konde de natuurlike begeerlikheid die door 't aenschouwen van de aangename vrught ontsteken wierd / so verre niet voorby de reden laten gaan; veel min de reden door sodanige overleggingen / die van den lust tot eten voedsel gaven / overheerschen; dat sy 't gebod door veel gesochte vonden eerst in twyfel trok / en voorts 't verbodene werkstellig maakte: of 't gansche werk van Gods volmaakte Beeld moest uit den haak geheven zijn / en het gebied der Rede over zijn de beweegingen des lichaams afgesteld. Daarmede had hy dan gebroken 't gene niet in sijn vermogen

gen was om weder op te maken. Dat was / so wel als 't eerste maken / in Gods maght alleen.

Het Onheil dat daar uit gevolgd is word eerst duidelik geseid / en voorts dan breeder uitgebreid.

A. Dit word geseid: dat hy daar door sich schuldig heeft gemaakt aan den lichameliken en den geesteliken Dood. Den Dood: dat leert ons Paulus wel uitdrukkelik / dat door de sonde ook de Dood, als de beloldinge derselve / ingekomen is. Rom. 5: 12. en 6: 23. Want stof zijt gy, seide God / en tot stof sult gy wederkeeren. Gen. 3: 19.

B. Dat van den geesteliken Dood word nu breedspraakelik verhandeld / eerst door onderwysinge / en dan by wege van weerlegginge; sulx dat wy niet veel hebben sullen om daar by te doen.

a. Dat Onderwys geeft ons eerst de verklaringe en dan 't bewijs derselve uit de Schrift.

α. In die Verklaringe word dan geseid / hoe veel door 's menschen Val verloren / en hoe weinig noch behouden zy.

א. De mensch geworden zijnde in alle sijne wegen godloos, verkeerd, verdorven, heeft verloren alle sijne uitneemende gaven die hy van God ontvangen hadde; gelijk uit vorige bewijsen blijkt.

ב. En 't gene hy derhalven heeft behouden, is so weinig / als ten uitersten van node was tot sulken einde als het God beliefde.

(a.) Het zijn maar kleene overbijfselen der selve gaven, die hy heeft behouden: zynde na den Val niet meer / als voren / geestelijk / maar vleeschelijk; Rom. 7:14. en in de sonden dood. Efes. 2: 1. en so veel als het leven heten magh in dienstbaarheid der sonde ende om maar vrucht te dragen voor den dood. Rom. 7: 5. Maar wat is nu dat weinige dat noch behouden is? Dat echter noch de menschen Gods reght weten 1:32. en dat het werk der Wett in hunne herten is geschreven. 2:15. So datter enig licht blijft in 't verstand; dat echter word verduisterd met onweetenheid, door de verhardinge des herten. Efes. 4: 18.

(b.) Wat nutt doet echter noch dit licht? Dat het genoegsaam is om den mensch allen uitvlught te beneemen: gelijk voor henen is verstaan / pag. 48. dat so veel kennis als de mensche heeft van God door het beschouwen sijner schepselen / hem daar toe strekt / op dat hy niet te verontschuldigen en zy. Rom. 1: 20. En daarom zijt gy noch te meer niet te verontschuldigen / ô mensche, wie gy zijt; dat self de Heidenen 't werk van Gods Wett betonen als geschreven in hunne eigene herten, hunne conscientien mede getuigende, en de gedachten malkanderen beschuldigende of ook ontschuldigende. 2: 1/ 15.

β. Maar de Belydenis bevestigt des niet tegenstaande noch het vorige met Reden / en die reden met Schrifture.

א. Reden: overmits het licht dat in ons is in duisternis veranderd is. Daar 't licht self duister is / daar kan het niet veel schijnsel van sich

sich geven: indien het licht dat in u is duisternisse is, hoe groot sal dan de duisternisse selve zijn? Matt. 6: 23.

2'. Nu / dit is 't dat de Schrift ons hier van leert, seggende: *het Licht schijnt in de Duisternisse, en de Duisternisse heeft et niet begrepen.* Alwaar de heilige Johannes de menschen *Duisternisse* noemt. Want hy spreekt daar van Christus / dat die is 't waarachtig Licht, dat enen iegeliken mensche in dese weereld komende verlicht. Joh. 1: 5/ 9.

Na dat getuigenisse uit Joh. 1: 4/ 5. volgde noch een ander in den eersten druk / ende was dit. In den Psam word geseid, *By u, Heere, is de fontein des leevens, ende in uwen lichte sien wy klaar.* (Psal. 36:10.) Ende in plaatse van de woorden daar aan volgende / daarom verwerpen wy, ens. so stonder: Het blijkt hoedanig dat de vrye wille des menschen zy, die daar is een knecht der sonden. Doch dat bewijs uit die plaats niet te halen zijnde; also het niet en volgt / so God een licht is / dat de mensche / na sijn Beeld geschapen / daarom duisternisse zy: so is deselve tsedert by 't herdrukken nagelaten. Siet daar nochtans dan wederom ene uitlegginge of bewijs der Schrift / in de Belydenis gesteld / dat by de kerken echter niet word aangenomen.

(2.) De waarheid dus verklaard en ook bevestigd zijnde / so volgt de Wederlegginge der dolinge die daar besonder tegen strijd. Deselve word dan eerst verworpen, en daar na weerleid.

A. Sy word verworpen met deselve aan te wysen / en daar ons gevoelen van te seggen.

a. Het eerste is / dat wy verwerpen alle 't gene dat hier tegen word geleerd. En dat is / van der menschen vryen Wille na den Val; daar in bestaande / dat hy soude maghtig wesen omme uit hemselven goed te denken en te doen: het zy dat hy also gebleven zy als hy geschapen was / so als aleer Pelagius en nu Socinus leerden; of dat de mensch / hoewel bedorven / om de saligheid door eigene gehoorsaamheid te soeken; nochtans bequaam is om de aangebodene middelen der genade tot herstelling aan te nemen; welk 't gevoelen is der genen die met Halfpelagianen noemt.

b. Het een word met het ander hier verworpen; door alsulke tegenstellingen als op het een en 't ander slaan.

α. Het eerste / aangesien de mensche niet dan maar een slave van de sonden is.

β. Het ander word ook niet geleden; maar geseid / dat niemant iets kan hebben, het en zy dat hem dat zy gegeven uit den Hemel. Die woorden sprak Johannes van den Saligmaker / om sijne leerlingen gerust te stellen / nopende den Doop van Jesus en den toeloop dien hy kreeg; te kennen geevende / dat hy daar wettelik aan dede / als van God daar toe geroepen zijnde: het welk geheel wat anders is als 't gene hier nu te bewysen stond. Want dat en is niet van de maght om enige bedieninge aan te nemen / of 't reght om iets

te mogen doen; maar van de kraght om iets / als uit ons self / te konnen doen het gene God gebied.

B. Dit word nu voorts bewesen uit de Schrift; en dat op tweederleyen grond: eerst dat de mensche niets heeft uit hem selven; en daar na / dat hy het alles heeft van God.

a. Hy heeftet aan hem selven niet.

α Geen kraghten. Want wie is het die hem sal beroemen, enig goed te konnen doen uit hem selven, daar doch Christus segt; *niemant kan tot my komen ten zy dat hem de Vader trekke die my gesonden heeft* (Joh. 6: .)

β. Geenen wille. Wie sal met sijnen wille voortkomen, die daar verstaat, *dat de gesindheid van 't vleesch* (so noemt de Schrift des menschen aangeborene verdorventheid.) *is vyandschap tegen God?* Rom. 8: 7.

γ. Geen verstand. Wie sal van sijne Weetenschap spreken, siende dat de *natuurlike mensche niet en verstaat de dingen van Gods Geest?* 1 Kor. 2: 14.

Dit alles nu in een begrepen; kortelik, wie sal ene eenige gedachte voorstellen; dewyle hy verstaat, *dat wy niet bequaam zijn uit ons selven, iets te denken als uit ons selven; maar* dat *onse bequaamheid is uit God.* 2 Kor. 3: 5. Hier stond in 't allereerste by / denken is veel min dan doen; waar door de kraght van het bewijs word aangewesen. Waarom dit t'sedert uitgelaten zy en weet ik niet.

b. Nu / dat de mensche alles heeft van God / word hier niet in dien sin geseid / als 't waar is van de scheppinge en de voorsienigheid: maar dat hy 't door besondere genade heeft / die als ene niewe scheppinge te achten zy; waar van hier na in 't XXIV. Artijkel sal gesproken worden. En daarom in dien sin, het gene den Apostel segt behoort met reght vast ende seker gehouden te werden: dat *God het is die in ons werkt het willen en het werken, na sijn welbehagen;* Fil. 2: 13. Want daar en is verstand noch wille, Gods verstand en wille (so als hy hem self geopenbaard heeft) gelykvormig; of Christus (van wiens werkinge door sijnen Geest hier na) heeftse in den mensch gewroght: Het welke hy ons leert, seggende, *sonder my en kont gy niets doen;* niet meer dan ene ranke / van den wijnstok afgesneden ende wechgeworpen / vrught kan dragen. Joh. 15: 5/6.

Hier quam noch by den eersten druk dit achter aan: ende Christus seit noch, *die sonde doet is der sonden knecht:* (Joh. 8: 34.) waar is dan sijnen vryen wille? Ik kan geen reden sien / waarom dit uitgelaten zy: also de Heere Jesus duidelik genoeg te kennen geeft / dat alle menschen buiten hem sodanig zijn. Want seit hy / so de Sone u heeft vry gemaakt, so sult gy waarlik vry zyn; v. 36. bewijs genoeg / dat die van hem niet vry gemaakt is van de sonde / aan deselve dienstbaar is en blijft. Waar mede Paulus stemt / wanneer hy leert / dat wy nooit vry / maar in den dienst van een van beiden zijn; ofte der Sonde ter dood, of der Gereghtigheid ten leven. Rom. 6: 16/ 17/ 18/ 20. En dit behoefde noch te meer gesegd te zijn / om dat van dese dienstbaarheid des menschen

schen aan de sonde / voor gemeld / in het besonder geen bewijs aldaar is ingebraght.

III.

Siet daar / geliefde Kristenen / so kort als mogelijk geweest is / dese leere van des menschen eerstgeschapene Uitnementheid door 't Beeld van God / en sijne volgende Verdorventheid en knechteliken wille; na eisch van 't gene de Belijdenis van onse Kerken daar van segt / bevestigd en verklaard. De veelheid van de stukken / en de rijkheid van de stoffe die ons daar in voorquam / heeft veroorsaakt / dat ik veel voorbyga; ende echter noch al langer hebbe moeten spreken dan 't gewoone perk van dese oefeningen in 't begin bepaald is. So dat'er nu geen tijd of plaatse na behoren overschiet / om so veel leeringen / en die van sulken nabedenken zijn / na eisch van saken toe te passen. Doch 't best is / dat so dese als de volgende Artijkel so gesteld zijn / dat daar in de nuttigheden van de leere voor een goed deel ons van self ontmoeten; en dat ook het gene daar wy ons nu toe begeven / niet van sulken wyden inhoud zijnde / noch wat tyd en plaats voor 't overige laten sal.

Die ondertusschen God van herten vreest / en op den eersten staat des menschen ernstig peinst: sal van sijne eigene verdorventheid gevoelig zijn / en achten als tot hem geseid: gedenkt waar van gy uitgevallen zyt, ende bekeert u. Openb. 2: 5. Sulx wy van God verhopende / den selven bidden / dat ons meer en meer door sijnen Geest in Christus name van den dienst der Sonde vry / en der Geregtigheid wil dienstbaar maken: van dagh tot dagh herschapen en vernieuwd na 't Beeld des genen die ons eerst geschapen heeft; op dat wy na dit leven met sijn Beeld versadigd werden, wanneer wy eens ter eewigheid ontwaken sullen. Psal. 17: 15. Amen / ja Amen.

XV. AR-

XV. ARTYKEL.

Van de Erfsonde.

Rom. 5: 12.

Door eenen mensche is de sonde in de weereld ingekomen, ende door de sonde de dood: ende also is de dood tot alle menschen overgegaan, in welken alle gesondigd hebben.

HEt is van overlange in en buiten 't Kristendom / so seer als enig stuk ter weereld / hard betwist geweest; waar uit het quaad den eersten oorsprong hebbe / so 't gene dat de menschen lijden / als 't gene datse doen. D'elendigheden deses leevens gaan hen eerst en meest aan 't herte: doch overtuigd van Gods reghtveerdigheid / beginnen sy uit het gevoelen van de smerte te besluiten / dat hun eigen misbedrijf daar af de oorsaak wesen moet. 't Welk sommigen op dese en gene wyse hebbende gepoogd te beteren: ook dan bevonden hebben dat het niet so lichtelik te doen was; merkende dat altijd in den mensch iet is dat tegen 't goede streeft. Want door 't natuurlijk licht de inwendig hun verstand bestralen / verstaan sy 't onderscheid van goed en quaad; waar tegen de geneigdheid van hunne eigene herten merkende te wederstreven; so siense wel dat daar een quade grond is / dien sy onuitputtelijk bevinden / altijd vuiligheid opwellende / die 't goede werk besmett en overstroomt. Maar wat hier d'oorsaak af magh zijn / is tot op heden buiten 't Kristendom vergeefs gesocht.

Geen wonder: aangesien de Heidenen de Schrift niet hebbende / den oorsprong van den mensche self niet weten; hoe soudense dan weten 't gene in den mensche is / hoe en van waar 't gekomen zy? Maar wy in 't boek des Heeren soekende / so hebbenwe / siet: dit gevonden / dat God den mensche reght en na sijn Beeld geschapen heeft; Doch dat de mensch hem self verwaarloosd heeft / en in 't verderf gestort. Maar hoe nu die verdorventheid so algemeen is / en door wat wegh tot ons gekomen / daarinne zijn de Kristenen noch self niet eens: die wel te samen ene Erfsonde erkennen / in den name; maar niet even seer de sake toestaan / die met reden so genoemd magh worden.

Nadien sy echter alle eens zijn in de Schrift / dat die daar af de waarheid schrijft: so laat ons eerst verneemen wat die seit; daar na besien / hoe de Belijdenis van onse Kerken met deselve t'samenstemt. Dan sullen wy dit en 't voorgaande Artykel ons te nutte maken.

I.

D'Apostel / hebbende geleerd / dat alle menschen / Heidenen en Joden / onder de verdoemenisse; doch door 't geloof aan Christus voor God wederom reghtveerdig zijn: wil in dit hoofdstuk desen netten stijl van Gods bestieringe omtrent het werk der Saligheid voor ogen stellen / dat daar in twe verscheidene Adams / of voornaamste hoofden sich vertonen: de eerste Adam / aller menschen vader / van den welken de verdorventheid; en de tweede Adam Christus / van den welken de reghtveerdigheid veroorsaakt is. Waar mede men magh vergelijken 't gene hy daar elders meer van seit. 1 Kor. 15: 21/ 22/ 45/ 47/ 48/ 49.

De t'samenstellinge der woorden in het Grieksch / in opsight van 't voorgaande / kan ons hier niet verder dienen; en de t'samenhang der rede in dit vers / met het gevolg / sal ons niet raken; die de woorden hier sleghs op henselve nemen / in so verre ene volslagene stellinge daar in begrepen is / waar in het al geseid word wat wy hier te seggen hebben. Want anders merken de geleerden in den draad en t'samenstel der rede aan een ἀνανταπόδοτον of achterlatinge van 't slot dat op de opening derselve paste; daarom gelijk: waar op na lange tusschenrede wierd verwacht dat volgen soude / also, of diergelijke / dat daar tegen over stonde en daar mede vergeleken wierde. Wy en behoeven dat in het verbolg niet na te speuren; alsowe 't in dit selfde vers wel vinden konnen / de woorden dus vertalende. Gelijk door eenen mensche de sonde in de weereld ingekomen is, en door de sonde de dood; also is ook de dood tot alle menschen doorgegaan, in welken alle gesondigd hebben.

De reghte ontledinge van dit geseg sal zijn te halen uit het oogmerk des Apostels. Het werk des eersten Adams stelt hy hier; na dat hy van den tweeden heeft gesproken in de twee voorgaande Vss. 10/ 11. Dus van den eersten verder spreekende op de twee volgende / so doet hy het van beide t'samen van 't 15 V. af tot aan 't einde des kapittels. 't Welk nu dan voor bekend gesteld / so is de plaats hier om ons te berighten / welk een groot quaad d'eerste Adam in de weereld heeft gebraght; so veel te erger / dat hy het alleen gedaan heeft: en noch meer / om dat het quaad door hem alleen veroorsaakt niet alleen is / maar het een het ander mede brengt; de Sonde namelik den Dood. Doch allermeest / om dat het niet van eenen slechs tot eenen / maar van hem tot alle menschen doorgaat, in den welken alle menschen sondigen dit in de weereld zijn. In desen komen ons twee dingen voor: 't inkomen van de Sonde en den Dood / en 't doorgaan van deselve over de geheele weereld. Van 't eerste nu gesproken zijnde in den XIV. Artijkel over Pred. 7: 29. so staat ons noch te spreken / na vereisch van desen / over 't laatste. Dienvolgens komt het nu alleenlik op de laatste woorden aan; dat ook van Adam zy de Dood tot alle menschen doorgegaan, in welken alle gesondigd hebben.

hebben. So zijn dan hier de doorgang van den Dood / en de gemeinschap van de Sonde / de twee stukken die in desen te betrachten staan.

I. De Dood, seit Paulus / is tot allen doorgegaan: en geeft daar mede werk voor ons / om na te denken / van wat Dood hy spreekt / welke alle desen dood zijn onderhevig / en hoe die tot hen zy doorgegaan.

1. De Dood / dus onbepaald genoemd / als daar niet by staat tweede, eenige; of geen omstandigheden daar zijn bygevoegd / die ons te kennen geven / dat een grote ramp of ongevoeligheid of onmaght in het goede by dat woord betekend word: so is deselve eigentlik van de berovinge des leevens te verstaan / 't welk sulk een mensche heeft van wien men spreekt. Dat geeft het eerste woord te kennen / voor den Val van God gesproken tot den mensche / als gy van dien boom sult eten sult gy sterven. Gen. 2: 17. Dat was doe meer als nu. Want heden mist de mensch al so veel van dat leven dat ons aller eerste Ouders hadden in het Paradijs: waar uit gedreven zijnde; waren sy al meer dan half dood / door de ydelheid des levens welke sy van doe af onderworpen waren / verbreemdinge van Gods gemeinschap / en verstek van alle goederen van desen Hof. Waar door dit leven t'sedert in dien opsight meer den Dood dan 't leven is gelijkende: hoewel de Dood op 't eigentlixste so genoemd word / die den mensche van het overige leven / so gering als 't is / met een berooft / wanneer de Ziel van 't lichaam scheid. De Schrift is veel te overvloedig in haar spreken / in dien sin als ik daar segge / om getuigenisse daar van by te brengen: die in het lesen van de selve wel ervaren is / behoeft dat niet / en voor den onervarenen soude 't vergeefsche moeite zijn.

2. Dat dese Dood gemeen zy allen menschen / die ooit in de weereld leefden / heden leven / en hier na noch leven sullen; word so sekerlik van ieder een geloofd / dat het niet nodig is bewijs daar af te togen. Wat man leeft'er die den dood niet sien en sal? Psal. 89: 49.

3. Maar dat de Dood tot alle menschen doorgaat; geeft voor eerst te kennen een beginsel / en daar na / den voortgang en verbreidinge desselfs tot allen die dat tot noch onderworpen zyn. 't Begin is nu in Adam al gesien door wien de Dood den eersten ingang in de weereld kreeg: maar het en bleef by Adam niet. De Dood eens ingekomen / ging voorts door / tot alle menschen die van Adam zijn: also de Dood maar is, door eenen mensche, die ons alle noch doet sterven die van hem zijn afgekomen. Gelijk d'opstandinge des tweeden Adams by hem ook alleen niet blijft: maar van hem doorgaat tot die alle die aan hem behoren / en het geestlijk leven van hem hebben; daar het tijdlijk leven van den eersten Adam is. 1 Kor. 15: 21/ 22. Dit seit ons Paulus: maar hoe dit geschied en seit hy niet; dat sal ons de Belydenisse dan verklaren / hoe het na de Schrift te nemen zy. Doch ondertusschen laat ons sien / of ons d'Apostel self hier niet iet naders van de saak te kennen geeft.

II. De

II. De Dood is door de Sonde (seit hy) ingekomen: so verre als die dan doorgaat / moet de Dood ook doorgaan / die als de besoldinge der sonde op deselve onvermijdelijk te volgen staat; Rom. 6: 23. Nu segt hy dan alhier / dat alle menschen tot den welken dese Dood is doorgegaan / die van den eersten mensche was / in hem gesondigd hebben; ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον. Doch dese griekische woorden worden ongemeen betwist / hoe te verstaan / so wel in aansien van derselver sin als t'samenstel. En dit geschil is maar van die twee eerste halve woorden / ἐφ' ᾧ: want d'andere / πάντες ἥμαρτον, *pantes heémarton*, sy alle hebben gesondigd, verstaat een ieder man van alle menschen die uit Adam zijn; en dat sy alle sondig zijn. Maar dit ἐφ' ᾧ *ef' hôi* in welken, seggen sy die geen Erfsonde kennen / dat hier niet behoorlik dus vertaald word; en indien al / dat het dan noch te besien staat / of dat welken niet meer op den Dood als op den eersten Mensche siet.

1. Dat kortelik nu ondersoekende / so staat dan echter vast / dat alle menschen hebbende gesondigd; men lichtelik bevroeden kan / dat sy ook alle daarom sterven; nadien de Dood is ingekomen door de Sonde: so dat die beide / Dood en Sonde dus onscheidelik te samen gaan.

2. Doch 't is bedenkelijk / of dese griekische woordekens ἐφ' ᾧ hier van ook iets besonderlijk te kennen geven. Dit word van sommigen also verklaard / dat na de niewe nederduitsche Oversettinge in welken te verstaan zy van dien eenen / dat is eersten mensche / op 't begin betekend: en dat alle menschen uit hem voortgekomen als in hem gerekend wierden / doe hy de eerste sonde dede; om in hem ook aan den Dood / als aan de straffe die daar op moest volgen / vast te raken. Wat hier de sake self betreft / sal ons in dit Artijkel de Belijdenis wel seggen: so veel als echter dese woorden aangaat is het seker / dat deselve nergens in 't niew Testament op sulken sin gebruikt / noch elders by de griekische schrijvers so te vinden zijn. Behalven noch dat ook de samensettinge der gansche rede niet wel lijden kan / dit dus van achteren geheel na voren toe te brengen; daar so veel woorden tusschen beiden staan. Maar 't komt veel beter met den griekschen stijl en met de schikkinge van des Apostels redeneering over een; dat wy 't vertalen voor so verre, of / om dat sy alle gesondigd hebben. Want aangesien de Dood is ingekomen om de sonde: so moet volgen / dat sy alle aan de sonde moeten schuldig zijn / nadien sy alle moeten sterven. So 't dan gebeuren moghte dat een mensche niet en sondigde; die soude van den Dood ook vry zijn / als maar om der sonden wille ingekomen zijnde. Dit is d'eenvoudigste verklaringe / van de taalkundigste en vermaardste leeraars onser kerken voortgebraght en voorgestaan.

Word nu gevraagd / hoe komt de sonde dus in alle menschen / na dat maar de eerste mensche eens gesondigd / en hem niemant dat heeft nagedaan. D'Apostel sal ons seggen / dat de Dood ook over sul=

sulken heerscht die niet gesondigd hebben in gelykheid deser overtreedinge van Adam: v. 14. dat is (gelijk het van Calvijn en andere voorname mannen word verklaard) alsso dat een uitdrukkelike wett aan hen was voorgesteld / gelijk aan Adam / en daar na aan Israël / wanneer de Wett door Moses hen gegeven wierd. Al evenwel bewees de Dood / die al so wel na Adam en voor Moses / als eerst in Adam en na Moses heeft geheerscht; dat doe de Sonde ook geheerscht moet hebben / van gelijken als noch heden over alle Heidenen de Wet niet hebbende. Rom. 2: 14 / 15. Men siet dan / dat de Sonde by den eersten mensche niet gebleven is / so weinig als de Dood: maar van den selven tot sijn nageslaght in 't algemeen is voortgegaan; gelijk ook de besoldinge der Sonde / dewelke is de Dood / word over het gemeen betaald.

Maar geeft ons Paulus niet met al te kennen / hoe dit by komt / dat de sonde na den Val van Adam 't gansche menschelijk geslaght bekropen heeft? Ik meene / ja. Want als hy seit / door eenen mensche: waarom en seit hy dat op Eva niet / die eerst gesondigd heeft? daarmede was de Sonde in de weereld / eerder Adam deel aan hadde. Wie seit dat Adam soude zijn verleid geweest; so Eva niet verleid / en d'eerste in de overtreedinge geweest en ware? 1. Tim. 2: 14. 't Is waar / sy was de eerste mensch die sondigde: maar sy en was de eerste mensch niet; want sy was na Adam en uit Adam. v. 13. So lang als Adam dan / als d'eerstgeschapene, noch niet verleid en was; so bleef de stam en wortel onbeseerd. Daarom door desen eenen mensche / die de eerste stam van het geheele menschdom is / heeft sich 't verderf door alle takken voortgesprreid: en het is Adams Beeld, niet Evas / dat wy dragen / seit de Apostel; en daarom ook / sodanig als dit aardsche was geworden / sodanig zijn wy aardsche menschen mede / na hem en uit hem. 1. Kor. 15: 47 / 48. So hier nu noch wat verder van te seggen valt / dat sal door de Belijdenisse te verklaren zijn.

II.

Het gene dan in dit Artijkel daar van word beleden / komt op drierleije onderrightinguit: alsso hier eerst d'Erfsonde vast gesteld / daarna verklaard / en dan de Dolinge daar tegen strydende verworpen word.

I. De Stellinge daar van is: wy geloven, dat door d' ongehoorsaamheid van Adam d' Erfsonde uitgebreid is over 't gansche menschelyk geslaghte. Dit woord / Erffonde, staande in den eersten druk / was by den tweeden 1583. dus veranderd / dat 'er stond / originale oft oorspronkelike sonde. Maar die van 't Synodus te Dordrecht 1619. hebben 't oude woord Erfsonde in de plaats hersteld. Wat redenen de eersten of de laatsten tot sodanige veranderinge hadden / is gereeder om te gissen dan te weten. Misschien is 't woord Erfsonde

sonde kraghtiger / en 't ander wat gemakkeliker ingesien: altoos Erfsonde seit meer dan oorspronkelike sonde; alsoo ier wel oorspronkelijk magh zijn dat daarom ook niet erfelijk en is. Nochtans is het de duitsche taal alleen waar in dat woord gebruikt word: want in 't Latijn / 't welk alle d'andere in desen volgen / noemt men 't niet *hæreditarium peccatum*; maar *originale* is 't gewoonlijk woord. Nu dese stellinge was nu alreeds by ons uit de verklaarde woorden des Apostels opgemaakt: staat ons dan voorts te letten op het gene tot verklaringe derselve word geseid.

II. Daar toe dient eerst nu de beschrijvinge van dese Sonde / met het gene daar aan kleeft: daar na het middel tegen sulken quaad.

1. Sy word beschreven / eerst / van 't gene datse in haar self en in den mensche is; daarna / hoedanig datse is voor God.

(1.) D'Erfsonde dan word in haar self beschreven / dat se is ene verdorventheid der geheele nature, ende een erflyk gebrek; waar mede de kleine kinders self in moeders lichaam al besmettet zyn. Merkt hier drie dingen: van wat aart die geestelike siekte zy / wie met deselve zijn besmett / en wat voor ongemak daar door veroorsaakt word.

A. Den aart betreffende so is te weten /

a. Dat het geene daad of dadelike sonde zy / (die van d'Erfsonde altijd onderscheiden word) maar ene verdorventheid; (daar stond in 't eerst verdervinge; wel op den selfden sin / maar niet so eigentlik geseid) of met een ander woord gebrek: so was 't in 't eerste ook; doch in het tweede stond gebreklikheid.

b. Dat dit gebrek niet door een toeval / noch van buiten aangekomen is; maar erfelyk. Want sodanig als de aardsche Adam is geworden / sodanig zyn ook de aardsche menschen / als daar in het beeld des aardschen dragende 1 Kor. 15: 48/ 49.

B. Nu van de genen die met dit gebrek besmett zijn: ende is te merken / dat sulx in 't gemeen en in 't besonder aangewesen word.

a. Want in 't gemeen gesproken / is 't gebrek gemeen aan de geheele nature van den mensche so als die geboren word: 't welk echter noch wel tweesins te verstaan is; van 't geheele menschelijk geslaght, gelijk in 't eerst geseid is / of van den mensche in 't geheel so als hy is. 't Gemeen gevoelen van de leeraars onser Kerken schikt sich meest al op dien beiderleijen sin. En 't luid ook beide na den klank der Schrift. Job 14: 4. I. Want wie kan seggen, ik hebbe myn herte gesuiverd; ik ben rein van myne sonde? Spreuk. 20: 9. Gelyk geschreven is, daar is niemand reghtveerdig, ook niet een. Rom. 3: 10. Psal. 14: 3. So is d'onreinigheid en onreghtveerdigheid dan algemeen. Pred. 7: 20. 1 Kor. 8: 46/ 47. II. Ook is een ieder mensch geheel bedorven: want al 't gedichtsel van sijn herte is tot allen dage, en alleenlik, boos. Gen. 6: 5. Des menschen Geest of Ziele is verduisterd in 't verstand, en ongeregeld in den wille; die na 't vleesch, dat is de neigingen des lichaams is ge-

bo-

bogen / om te doen den wille van het vleesch. So dat het ene besmettinge des geestes en des vleesches, dat is / der Ziele in des Lichaams is. 2 Kor. 6: 1. Waar door een mensche die noch niet herboren is moet weten / dat in hem niet goeds en woont. Rom. 7: 18.

b. So algemeen dan als 't gebrek in alle menschen / en in den geheelen mensch is / so is 't ook altyd en al van 't begin af in den mensche. Daarom word dit hier noch besonderlik ook van de kinderkens geseid / die noch in moeders lichaam zijn. Want niet alleenlik seit de Schrift / dat het gedightsel van sijn herte boos is / al van sijne jeugd af; Gen. 8: 21. en dat noch meer is / dat de godloosen van God vervreemd sijn, ende dolen van de baarmoeder af. Psal. 58: 4. sulx aan Gods volk ook noch verweeten word: Jes. 48: 8. maar David self bekent / dat hy in ongereghtigheid ontvangen en geboren is. Psal. 51: 6/7. So dat een kind in moeders lichaam / schoon geen sonde doende / echter sondig is / onrein van stoffe; en daar volgens dien niet reins van komen kan.

c. De uitwerkinge van die oorspronkelike Sonde is daar in bestaande / dat sy in den mensche als de wortel is der sonden, die hy doet / en die sy voortbrengt; niet alleenlik sommige / maar allerleije sonden. Want dese heeft, seit Paulus / alle begeerlikheid in my gewroght; Rom. 7: 8. en die begeerlikheid ontvangen hebbende, baart dan de Sonde, seit Jakobus 1: 25. Des komen uit alsulken herte met dit aangeboren quaad besmet / gelijk uit enen schat / sodanige gebreken voort als onse Saligmaker elders noemt. Matth. 15: 19. Daarom magh dese sonde wel een bittere wortel heten / die opwaart spruitende beroerte maakt; en door de welke niet alleenlik een / maar ook veel andere verontreinigd worden. Heb. 12: 15.

(2.) Dusdanig is die Sonde in haer self. Hoe dan voor God? So lelijk en so grouwelijk, datse genoegsaam is om 't menschelijk geslaghte te verdoemen: also de schuld is ter verdoemenisse: Rom. 5: 17. dienvolgens zijnwe van naturen kinderen des toorns; dat is / de straffe / die 't gevolg des toorns is / onderhavig. Efes. 2: 3.

2. Die aangeborene verdorventheid nu dan dus groot en schadelijk beschreven zijnde / so word met reden ondersocht / of daar wel raad toe zy? Dies volgt hier nu een onderright / eerst van het middel / en daar na van sijn gebruik.

(1.) Het Middel is een werk / van God blotelik verordend / of ook van hem self te werk gesteld: waar van het eene niet genoegsaam / en het ander duchtig word geschat.

A. Het eerste is de Doop / waar van hier na in 't XXXIV. Art. eerst gehandeld staat te worden; doch voor so verre als hier te pas komt / word daar over eerst verklaringe gedaan / en die met reden ook bevestigd word.

a. Dienvolgens is 't dat wy belijden / dat self daar door (hoewel an-

anders goddelijk en kraghtig /) deselve niet (soo heeft 'er voor 't jaar 1619. gestaan) of immers (so als 't zedert is gesteld) niet gantschelik te niete word gedaan, of (so als 't in den eersten druk was) wechgenoomen; noch geheel uitgeroeid, 't welk in de daad het selfde is. Die doling al by ouds ontstaan / word heden noch in 't Pausdom voorgestaan / en vind by sommigen ook buiten 't Pausdom plaats. 't Schijnt dat hier nu alleenlik word ontkend/dat dese smett geheelik door den Doop word wechgenomen. Of sulx ten deele dan geschied en op wat wyse / sullen wy te sijner plaetse sien.

b. Maar 't word bewesen dat so niet en is / uit dese Reden / die in 't allereerste 1563. niet en stond: aangesien de Sonde daar uit (namelik uit dese erfelike smette) altyd als opwellend water uitspringt (1584. datter altijd rivierkens uitvloeijen) gelijk uit eene onsalige fonteine. Dat bleek aan Paulus door sijns selfs bevindinge; Rom. 7: 23/ 24. en daarom leert hy anderen ook toe te sien, dat niet een bittere wortel (als geseit is) opwaart spruite. Heb. 12: 15.

B. Wat is hier tegen nu te doen? Daar is een ander middel / dat God self daar tegen stelt; 't welk eerst verklaard / en dan 't gebruik daar van word aangewesen.

a. Dit komt dan enkelik op Gods Genade aan: also die aangeborene besmettelikheid Gods kinderen niet tot verdoemenisse toegerekend, maar (so als tsedert 1582. daar is bygevoegd) door desselfs barmhertigheid vergeven word: also daar geen verdoemenis kan wesen voor de genen, die in Christus Jesus zijn. Rom. 8: 1. Doch hier van moet hier na in 't XXIII. Artykel / daar het eigentlik de plaats is / noch gesprooken worden.

b. Om echter geen verkeerd Gebruik hier af te maken / so word dat eerst geweerd / en 't reght gebruik daar nevens ook verklaard.

α. Het is dan niet / gelijk er 1583. was gesteld (te voren stond hier niet met al) om daar inne te slapen; te weten / in Gods genade / so als dat ook bequamelik geseid mogt wesen. Maar die van 't Synodus te Dordreght hebben in de plaats gesteld / om in de sonde gerust te slapen. Doch Paulus voegt het beide t'samen: Wat? sullen wy dan in sonde blyven, op dat de genade dies te meerder werde? dat zy verre. Rom. 6: 1/2.

β. Wat dan? Dat het gevoelen deser verdorventheid de gelovigen dikmaals moet doen suchten, verlangende om van dit lichaam des doods verlost te worden. 't Was eerst 1563. van hunnen lijve ontslagen, en 1583. van hare lichamen verlost: welk beide siet op 't gene Paulus heeft: 2 Kor. 5: 4/8. maar 't ander op Rom. 7: 25. Ik ellendig mensche, wie sal my verlossen (hy en seit niet / van dit lichaam des doods, maar (uit het lichaam deses doods?

III. Dus verre dan 't gevoelen onser Kerken zijnde openbaar gemaakt: so volgt op 't laatste de verwerpinge der Dolingen daar mede

stry-

strydig. Dit zijn de woorden: Hier over verwerpen wy de dwalinge der Pelagianen, die daar seggen/ dat dese sonde anders niet dan een nadoen en navolginge zy: so heeft et d'eerste druk; doch by den tweeden is er het woord nadoen uitgelaten; en tsedert 1619. uit navolginge gesteld. Laat ons hier kortelik eerst van dien naam/ en dan van dat gevoelen spreken.

1. Pelagianen noemtmen diemen houd dat van Pelagius gevoelen zijn/ die in de tijden van Hieronymus en Augustinus/ ontrent het jaar 400. en wat later leefden. Daar zijn seer vele redenen/ hier te wijdlopig om te seggen/ om te vermoeden dat Pelagius veel beter man geweest zy dan hem nagaat: en echter heeft hy 't ongeluk dat hy veroordeeld is; en dat so snode ketteryen heden noch op sijnen name staan. Daar tegen Augustijn gaat voor reghtsinnig/ welke leerde/ dat de Doop d'Erfsonde wech neemt/ en den kinderen die ongedoopt gestorven zijn/ de saligheid van God geweigerd word: 't welk beide (als geseid) al even seer als 't ander tegen het gevoelen onser Kerken strijd.

2. Doch kan Pelagius t'onreghte wel beschuldigd zijn/ (die dolinge nochtans al even veel wie dat deselve eerst bedacht heeft) gaat noch heden by Socinus volk in swang. Te weten/ dat d'Erfsonde anders niet dan maar uit navolginge soude zijn. Dat die daar seer veel quaads in doet/ word niet ontkend; daar d'ondervindinge beneffens de gehee- Schrift genoegsaam blijk af geeft. 1 Pet. 4: 3. 2 Pet. 2: 15/ 16. Spreuk. 1: 10. maar d'eerste oorsaak die de mensch tot sonde brengt/ berust daar niet. 1. Al het gedichtsel des menschen herte (dit word daar van de menschen in 't gemeen geseid) is van der jeugd af boos. Gen. 8: 21. waarom so wel niet goed als boos? waarom en zijnder niet so wel exempelen der jeugd in 't goed als in het quaad/ om na te volgen? I. De dwaasheid is gebonden in het herte van den jonge; sy moet er met de roede uit getuchtigd worden; Spreuk. 22: 15. Hoe komt er doch de dwaasheid so bes waarlik uit/ de wijsheid en de deugd al so bes waarlik in? Wie siet niet/ dat iet in des menschen hert schuilt/ dat hem ten quade neigt. III. Indien des menschen wille onverschillig is/ om 't quaad te laten of te doen: also het laten altijd veel gereeder is als 't doen; hoe komt et dat hy lichter 't quade doet als laat/ daar so veel kraghts is die hem helpt in 't laten en in 't doen hem tegenstaat? Wech dan met die gedachten/ dat d'oorspronkelike sonde anders niet dan uit navolginge en soude zijn. Hoe komt dat duisend middelen van Reghten en van Godsdienst/ die den mensch ten goede trekken/ drijven/ niet so veel op hem vermogen/ als het quaad exempel/ of ook sonder dat het quaad alleen?

III.

I. Daar is nu/ so beknopt als 't mogelijk geweest is/ op die twee Artijkelen van twee voorname stukken openinge en bewijs gedaan; den staat des menschen voor en na den Val: of dus/ Gods Beeld/ des men-

schen Val / d'Erfsonde en het algemeen Verderf daar uit ontstaan. Hoe weinig tijds of plaatse schiet 'er over / om dat alles na behoren toe te passen? Doch wy getroosten ons in desen / dat sulx voor een deel geschied is / in 't verhandelen van dese stoffe / daar ons d'inhoud en de stijl van de Belijdenisse voorging; immers wat de wederlegginge der Dwalingen betreft: en dat onse kennisse der Sonden in 't vervolg noch nader dienen sal / tot de betrachtinge van Gods genade werken / daar nu voorts af sal gesproken worden. Nochtans is hier voor ons niet wel so af te scheiden / of moeten op het minst iets over 's menschen Scheppinge / en staat voor sijnen Val / ter teugelinge van uitspattende verstanden seggen.

1. Wanneer de mensch hem self / in desen t'samenstell van Ziel en Lijf / twee so geheel verscheidene naturen / reght beschowt; hoe weinig weet hy noch te seggen wat hy is? Self is des Lichaams t'samenstellinge te wonderlijk voor sijn begrijp: Psal 139: 15/16. wat soude hy weten van de Ziele / die doch meest gewent is alles met lichamelik ogen aan te sien! Hoe weinig hem van elk deel op hem self bekend is: noch veel weiniger begrijpt hy hoe die twee te samen komen; de Ziel van 't lichaam lijd / en door het Lichaam werkt! Doch van dit wonder hebben heb ik elders breeder en voordachtelik gesproken: en hier is iets dat noch wat nader treft.

2. Te weten / dat het daarom geensins te verschoonen is / daar nu de weereld by 6000 jaren oud is / en de mensche al so lang uit Ziel en Lichaam heeft bestaan / hem self noch niet en kent; deselve sich noch onderwinden derf so breed en diep te spreken van den eersten staat des menschen voor den vall / die maar so weinig tijds / en van twee menschen is beleefd. Dies houd ik my noch / als voor 25 jaren / aan de woorden eens geleerden mans. Het is belacchelyk te willen weten van een staat die nooit geweest is noch ooit wesen sal. *Spanh. Cham. contr. de Sacram. cap. 8. §. 6.*

3. Wat willen wy toch spreken met so veel versekerdheid van 't gene daar de Schrift geheel van swijgt? Wy zijn op lang na so noch niet klaar met dat deel daar sy ons van spreekt.

(1.) Gods Beeld stelt d'een in den geheelen mensch / en d'ander in de ziel alleen en noch niet goed: d'een sal nu seggen / dat het geestelike wesen en onsterflikheid der ziele tot dat Beeld behoord; maar d'ander / dat het is gelegen in de eigenschappen of begaafdheid van de ziele. Dan is 't ook noch niet even: maar word gevraagd / of de Gereghtigheid en Heiligheid alleen / dan of 't Verstand ook tot dat Beeld behoort. Om 't een en 't ander dat daar nu gesegd is / word den Engelen Gods Beeld gemeenlik mede toegeschreven; hoewel van anderen ontkend.

(2.) So als aan d'eene kant / soo gaat het ook aan d'andere: so verre als iemand dat Beeld uitstrekt / so maakt hy ook dan rekeninge van 't verlies. D'een seit / dat Adam met den Val Gods Beeld geheel

heel verloren hadde; en d'ander / dat een deel daar af alsnoch behouden is. Dit gaat so verre / dat die 't in de geestlikheid der Nature stellen / ook noch heden in den Duivel self Gods Beeld erkennen. Dat laat ik den Socinianen doen / die 't Beeld in de Heerschappye stellen / en dan mede van gevoelen zijn / gelijk het menigten als ook onder ons geloven / dat de Duivel is een Heere over Lucht en Aarde / meer dan ooit de mensche kan geweest zijn / doe dat Beeld noch op het heerlykst in hem blonk.

Neemt doch niet vreemt van my / leergierig kristen / dat ik uit eigene ondervindinge magh spreken. Ik hadde over 25. jaren / in mijne Vaste Spyse eerst gevraagd; of Adam door den Val Gods Beeld verloren hadde? En daar op was mijn antwoord Ja. Dat was eerst goed: maar wierd daar na berispt / dat Ja doorgestreeken / en dit in de plaats gestelt; niet geheelik, maar ten deele. Doch 't selve / als de tweede druk volbraght was / wederom verworpen / als of 't mijn eigen misslagh ware. Daar was door my geen doel te treffen / daar so verscheidene Reghters en gevoelens waren. Dit is de wijsheid van de gene die gevoelen boven 't gene dat geschreven is; en dit is 't ongeluk der gener die maar uit de Schriften willen wijs zijn / dat sy allerhande menschelijk oordeel lijden moeten.

4. Maar nu / so als gy zijt / o mensch! niet als gy zijt geweest; sal de niewsgierigheid u noch al volgen / om te willen weten door wat wech de Duivel tot den mensche quam? Sal 't dan niet waar zijn dat de gansche weereld ligt in 't bose, al is 't schoon dat de Apostel 't seit; 1 Joh. 5: 19. indien hy u ook niet kan seggen / hoe die boosheid inde weereld quam? Of sult gy self ook sonder sonde zijn / indien men niet kan seggen hoe deselve van den eersten Adam af tot u gekomen zy? Sal ooit wel dat dispuit eens eindigen / dat nu so lang en hestig is gedreven / aangaande de voortplantinge der sonde / eerst van Adam af / en so van ouderen tot kinderen; en of de Zielen door de kraght des lichaams worden voortgeteeld / en de besmettinge met een; dan of de geest onmiddelijk van God geschapen van het lichaam word besmet? Is dat geleerdheid / so men 't een of 't ander dien aangaande met wat meer waarschijnlikheid kan staande houden; men stelle mijnen naam dan op 't register der onweetenden vry boven aan.

II. Hoe veel gevoegeliker ware 't kristenen / so wy ons schikten / om het weinige dat ons bekend is in Gods vrese te betraghten / en tot sijnen Dienst te passen? O rijkdom deser goddeliker leeringen / waar vond ik 't einde / so ik my begonde daar op uit te breiden? Ik bidde u / kristenen / zijt nu te vreden dat ik u het gene nu niet na behoren seggen kan / als met den vinger wijsen magh.

1. Wy weten nu / dat God ons heeft geschapen / uit Ziel en Lichaam onbegrijpelik te saam gesteld: So eert dan God met Lichaam ende Geest, die

die beide Godes zijn. 1 Kor. 6: 20. Zijt dan niet onvernuftig als een beest / dat geen verstand en heeft. Psal. 32: 9. en 94: 8. Erkent de weerdigheid van uwe Scheppinge / en verontreinigt u niet in dat gene dat gy met d'onredelike dieren weet. Jud. 10. Verheft u selven echter mede niet / wanneer gy merkt waar in gy anderen te boven gaat; het zy den dieren / of den menschen die in dommigheid den beesten nader zijn. 't Is maar d'inblasinge van den Almaghtigen die u verstandig maakt. Job. 32: 8. Maar by hem vergeleken / en uwe weetenschap by alles wat u noch ontbreekt / so segt vry: ik ben onvernuftiger dan iemant, ende ik hebbe noch geen menschen verstant. Spreuk. 30: 2.

2. Merkt wat gy aan Gods Beeld verloren hebt: verduisterd in 't verstand, vervreemd van 't godlyk leven, door de onweetenheid die in u is door de verhardinge van uwe herten. So legt dan af den ouden mensche; so wordet dan verniewd in den geest uwes gemoeds; doet aan den niewen mensche, die na God geschapen is in ware reghtveerdigheid en heiligheid; Efes. 4: 18 / 23 / 24. En word verniewd tot kennisse, na 't Beeld van hem die u geschapen heeft. Kol. 3: 10. Tracht so de godlike nature self (om so te spreken) als delaghtig, en uwen Schepper in volmaaktheid meer en meer gelijk te worden. 2 Pet. 1: 4. Matt. 5: 48. Daar is noch raad toe: God heeft self daar voor gesorgd / en hy ontfermt sich over die mismaaktheid van het maaksel sijner handen. Wy hebben 't quaadste nu gehoord; wy gaan tot troosteliker lessen over / die nu in de Belijdenisse volgen sullen. En hebben wy dan dit vertrouwen van malkanderen / dat so als wy in Adam alle zyn gestorven, also in Christus leven sullen: en 't Beeld des aardschen Adams hebbende gedragen, ook 't Beeld des hemelschen eens dragen sullen. 1. Kor. 15: 22: 49. Wat seg ik? sullenwe noch eerst? daar wy nu alle reeds met ongedekten aangesighte des Heeren heerlikheid aanschouwende gelyk in eenen spiegel; na 't selve Beeld veranderd worden in gedaante van heerlikheid tot heerlikheid, als van des Heeren Geest. 2 Kor. 3: 18. Dat zy also: Amen.

Vergelijkinge des XIV. en XV. Artykels met de andere Belijdenissen.

GEmerkt dat twee voorname saken in die twee Artykelen verhandeld staan; des Menschen eerste Scheppinge en staat voor sijnen Vall / en de Verdorventheid desselven door en na den Val: so laat ons eerst van 't een / en dan van 't ander sien.

De Scheppinge en de Volmaaktheid van den mensche word van allen niet al even breed verklaard.

I. Die van Bohemen seit / dat God hem na sijn Beeld geschapen / en met gaven sijner genade en goedertierentheid versierd heeft; gereghtigheid, ens. met een vermogen om volkomene gehoorsaamheid aan sijnen

nen Schepper te bewijsen. Siet daar het woord genade, als door den Val. Deselfde geeft daar na in 't IV. hoofdstuk ook te kennen; dat de mensche in dien staat gebleven zijnde; sich den toegang tot doorluchtiger heerlikheid soude hebben konnen maken.

V. De eerste Switsersche / in 't VIII. hoofdstuk / den mensche Gods volmaaktste Beeld op Aarden noemende / die het voornaamste van de sienlike schepselen in sich begreep; bevestigt so d'uitlegginge pag. 209. door my gegeven / dat Gods Beeld in uitneemendheid bestond.

VI. De Sarische in 't I. art. spreekt van doorluchte kennisse des menschen aangaande God ende sijnen Wille, als van God in de scheppinge hem toegevoegd.

VII. De Wurtenbergsche seit in 't VI. hoofdstuk / dat hy was voorsien van enen vrijen Wille, en met den heiligen Geest versierd.

VIII. De Fransche heeft dese uitdrukkinge: dat hy is suiver en oprecht gelijkvormig met Gods Beeld geschapen.

XI. De laatste Switsersche past op des menschen eersten staat de woorden van den 8. Psalm: en seit / dat hy uit twee verscheidene naturen, Ziel en Lijf, in een persoon, bestaat.

XII. De Schotsche seit er niet besonders van.

XIII. De Yrsche / dat Gods Beeld besonderlik in wijsheid des Verstands. en heiligheid van 's menschen Wille heeft bestaan.

XIV. De laatste Engelsche / geseid hebbende in 't IV. hoofdstuk §. 2. dat d'eerste menschen / so sy boven d'ingeschrevene / de ingestelde Wet van den verboden Boom gehoorsaamden; gelukkig souden zijn in hunne gemeinschap met God, en heerschappije hebben over de schepselen. Spreekt noch daar na in 't VII. kapittel §. 2. van een Verbond der werken; waar in het leven was beloofd aan Adam, ende in hem aan sijne nakomelingen, op besprek van eigene en volkomene gehoorsaamheid.

Wat nu den Vall / Verdorventheid en d'Erfsonde belangt / daar over hebben sich de meeste Kerken breed verklaard.

I. Die van Bohemen in 't IV. hoofdstuk stelt twee oorsaken van des menschen Val: dien leliken en verfoeijeliken Duivel, versoeker, leugenaar, doodslager; en des menschen vrijen wille, tot het quaad overslaande. Waardeert daarna de Sonden na drie trappen: en stelt so op den eersten trap den val van Adam; d'Erfsonde op den tweeden; en d'uitwerksels van deselve op den derden / zijnde allerhande sonden die de mensche dagelyks begaat.

II. D'Augsburgsche in den II. Art. stelt d'Erfsonde in des menschen schuldigheid van wegen Adams Vall: en in dessels verdorventheid; bestaande in 't gebrek van die oorspronkelike gereghtigheid / en de begeerheid tot alle quaad.

Segt in 't besonder noch / dat d'Erfsonde de verdoemenis verdient en ook veroorsaakt / in den genen die niet door den Doop en H. Geest herboren worden.

Veroordeelt mede de Pelagianen en andere / d'Erfsonde voor geen sonde erkennende. Spreekt

Spreekt van den vrijen Wille in den XVIII. art. met de woorden van Augustinus / dat deselve vry is tot het burgerlijk / maar slaafsch en onbequaam tot alle geestelijk goed.

Verwerpt de Pelagianen ook in desen / die den vrijen Willle stellen / so wel na als voor den Val.

Dat ook de vleeschelike menschen door de tucht bedwongen worden / bewysen sy uit Gal. 3: 24. en 1 Tim. 1: 9.

IV. De Baselsche in 't II. artykel spreekt er kort / en niet besonders af.

V. De eerste Swijtsersche in 't VIII. art. alleenlik dit: dat wel wat goeds kan in den mensche zijn; doch dat het van den quade steeds vermeesterd word.

VI. De Sarische verwerpt in 't I. art. belangende des menschen Vall / de dolingen van Marcion, en van de Manicheen.

Verklaart d'Erfsonde in den tweeden / so als van de eerste Vaderen, Profeten en Apostelen geleerd is tot op Augustinus toe; veroordeelt daarom ook de leere der Pelagianen ende haars gelijke rasernyen meer. Staat toe / datmen deselve noeme ene ontbeeringe van de vereischte oorspronkelike gereghtigheid, wanneermen die maar wel verstaat. Verklaart dit dan vervolgens breeder / op den selfden sin als van de kerken in 't gemeen beleden word: en sy verwerpt daar over 't seggen van de genen diemen noemt *Sententiarii* of Spreukenschryvers.

Belangende den vrijen Wille / so verwerpt sy in 't IV. art. de Pelagianen en de Manicheen.

Hier toe behoort ook 't gene sy in 't X. van het onderscheid der sonden leert.

VII. De Wurtenbergsche seit hier in het IV. wat besonders: dat de mensche door den Vall beroofd is van den heiligen Geest, en een slave des Duivels geworden.

Verklaart sich op d'Erfsonde verder / volgende Rom. 5: 16. Efes. 2: 1/2/3. meest met Augustinus / en op 't einde met Ambrosius en Bernardus / op den selfden sin.

VIII. De Fransche spreekt al meest als d'onse / en IX. de eerste Engelsche roert het kortelik maar aan.

XI. Ot laatste Swytsersche verklaart het een en 't ander breed in 't VIII. en IX. kapittel. Seit onder anderen: de mensche sondigt niet gedwongen, noch van God, noch van den Duivel; maar van self.

XII. De Schotsche kerk noemt ook de menschen van nature Gods vijanden en des Satans slaven, in het III. Art.

XIII. By die van Yrland word van 's menschen Vall / Verdorventheid en Erfsonde in 't V. hoofdstuk duidelik also geleerd / en met alsulke woorden / als by ons en alle d'anderen beleden word.

XIV. Het selfde is mede in 't VI. hoofdstuk van de laatste Engelsche te sien.

XV. Ar-

XVI. ARTYKEL.

Van Gods eewige Verkiesinge.

Efes. 1: 4, 5, 6.

Gelyk God ons verkoren heeft in Christus, voor de grondlegginge der weereld; op dat wy voor hem heilig en onstraffelyk soude zyn in liefde. Die ons te voren verordineerd heeft tot aanneeminge tot kinderen, door Jesus Christus, in hem selven, na 't welbehagen sijns willens: tot prys der heerlikheid van sijne genade, met welke hy ons begenadigd heeft in den Geliefden.

MEt so veel reden als d'Apostel seide / dat wy / zijnde Kristenen / d'elendigsten van alle menschen souden zijn; indien wy blotelik maar op dit leven hoopten: 1 Kor. 15: 19. so hebben wy ook oorsaak om te seggen / dat / so ons 't Euangelium niet anders dan den oorsprong en de grootheid der verdorventheid en leert / die in voorgaande Artijkelen beleden is in ons te zijn; so maakt ons dese kennisse elendiger dan wy te voren zijn geweest. Want dat de mensche niet en weet dat krenkt hem niet so seer; en de bevattinge van groter quaad dan wy te voren wisten dat ons drukte of genaakte / maakt het so veel te erger als het klaarder word begrepen: sulx ook de dagelikschе ondervindinge enen iegeliken leert. So ging 't Josija joodschen Koning / als hy door 't lesen van Gods wettboek desselfs inhoud dieper insagh dan te voren. Want hy scheurde door verbaastheid ende tot betuiginge van sijnes selfs versoeyinge / sijne klederen: de grimmigheid des Heeren, seide hy / is groot, die tegen ons ontsteken is; om dat onse vaderen niet gehoord en hebben na de woorden deses boeks, te doen na alles wat voor ons geschreven is. 2 Kon. 22: 11/ 13. Dus mogen wy / bemerkende en overdenkende al 't gene dat in de twee naastvoorgaande Artijkelen van 's menschen val en dodelijk verderf geleerd is / ook met reden seggen / als wel eer het volk van Juda; wee ons! dat wy so gesondigd hebben. Klaagl. 5: 16/ en klagelik / als eertijds Paulus / roepen; ik elendig mensche! wie sal my verlossen uit het lichaam deses doods? Rom. 7: 24.

Maar dese selfde Paulus is 't / die daar terstond ook by seit / dat hy Gode dank weet over de verlossinge sijns selfs uit sulk een dodelijk ver-

verf: en hoe? ik danke, seit hy / God, door Jesus Christus onsen Heer.
Vs. 24. Dit is de gansche inhoud van het tweede lid des tweeden deels
van de Belijdenisse / volgens 't gene boven op het XII. Artijkel pag.
176. 177. aangewesen is; behelsende Gods werken van Genade / van
welken d'eerste Grondslagh ligt in de Verkiesinge alhier geleerd; so als
d'Uitvoeringe daar van uitvoerliker in de tien volgende Artijkelen behandeld
word.

Van Gods genadige Verkiesinge geeft ons de Schrift geen duideliker noch omstandiger beschrijvinge / dan te deser plaatse: Efes. 1: 4/ 5/ 6. welke daarom eerst verklaard / daar na met dit Artijkel vergeleken / en 't een dan met het ander t'onsen nutte toegepast; ons van dien kommer ook verlossen sal / en stoffe geven om'er God ten hoogsten voor te danken / als Paulus in de voorgestelde woorden doet.

I.

Want niet alleenlik seit hy ons / hoe dat sich God ontrent ons na den vall / en in opsighte der verdorventheid daar uit ontstaan is dragende: maar looft en dankt hem ook daar voor / beginnende op het 3. Vs.
met dese woorden; gesegend zy de God en Vader onses Heeren Jesus Christus, die ons gesegend heeft met alle geestelike seginge in den Hemel in Christus. Siet eens / hoe veel de Hemel ook in desen verscheelt van der Aarde; dewelke God vervloekt heeft om des menschen wille; en welken vloek in ons nu van der Aarde wech te nemen / de Heere Jesus uit den Hemel komen moeste. Niet dat dit eerst van God also bedacht is / na dat hy den mensch van hem geschapen sagh vervallen / uit een overleg hoe hy hem wederom daar uit moght redden: maar 't was van hem / seit Paulus / al voorsien en onderscheidentlik also besloten / eer de mensch / ja self de weereld eens geschapen was. So dat het niet gelijk by toeval is / maar door een vast en eewig voorbesluit / dat God den mensch uit sijn verderf herstelt. Dit leert hy hier omstandiglik: also hy seit / dat dese segeningen / ons van God door Christus uit den Hemel toegebraght / sodanig zijn / gelyk hy ons (dit is de tsamenhang) in hem verkoren heeft. Na die verkiesinge is de verlossinge des menschen dan geschied; en uit die voorverkiesinge heeft God den mensche na desselven val so vele segeningen uit den Hemel toegebraght. Laat ons / om dit nu beter te verstaan / den draad der rede des Apostels volgen / die dusdanig is. Hy spreekt eerst van Verkiesinge op 't 4 / daarna van Voorverordineeringe op 't 5 Vs. het
laatste stelt hy als 't gevolg van 't eerste; gelijkwe nu vervolgens moeten sien.

I. Hy seit dat God ons heeft verkoren tot de saligheid des Hemels / die de mensch verloren hadde op der Aarde: also dat de verlossinge niet algemeen is; (want dan viel'er geen verkiesinge) maar voor de genen die van God daar toe verkoren zijn. Dies is'er aan gelegen datwe weten / wie / en hoe / en zedert welken tijd / en tot wat einde die Verkiesinge geschied zy.

1. Vraagt

1. Vraagt gy / wie datse zijn die God verkooren heeft ? d'Apostel die een Jode was / schrijft hier aan Heidenen / ('t welk zy hen doet gedenken 2: 11) en seit dan ons heeft God verkoren ? So heeft hy dan verkoren so wel Heidenen als Joden : welke laatste echter voor dien tijd/van Moses af tot Christus toe / alleen van God geroepen / en voor sijn volk gehouden waren. Maar hy en heeftse wederom niet alle uitverkoren / als uit voorseide reden te verstaan is : alsoo dan wel in 't Oude Testament verkiesinge hadde plaats gehad van 't eene volk de Joden uit so vele volkeren als in de Weereld zyn / en buyten 't Jodendom slecht ἔθνη, *Ethne*, Heidenen, dat is so veel als Volkeren, in 't gros genaamd geweest. Doch so die ook nu alle zijn verkoren / so isser dan geen onderscheid : en volgens dien ook geen verkiesinge die 't onderscheid alleen kan maken ; daarse alle even seer gesondigd hebben, ende van Gods heerlikheid versteken zyn. Rom. 3: 23. Hy seit dan elders wie de genen zyn / so de Heidenen als Joden / die God verkoren heeft ; van Joden/ dat het sijn de gene die Saligheid verkrijgen / ende niet / als d'anderen / van 't selfde volk / dewelke sijn verhard geworden. Rom. 11: 7. Van Heidenen / de genen die geloven / want sy niet alle 't Euangelium gehoorsaam zijn. Rom. 10: 16. En so als dit dan beide op een uitkomt / so seit hy weinig daar te voren / dat tusschen Joden ende Heydenen geen onderscheid en is : Vs. 12. invoegen dat God uyt de eenen so wel als de anderen verkiest en niet verkiest. Het zy dan Paulus (als geseid is) uit de Joden ; het zy d'Efesiers die uit de Heidenen / dat is / het gros van d'eertijds ongeroepene en Gods vergetene volken waren: sy nu geroepen door de predikinge van het Euangely / en ook die prediking opreghtelik gelovende / zijn onder dese uitverkorenen ; hoewel sy 't niet alleen en waren / maar alle die Gods naam door dat gelove nevens hen aanroepen, en op alle plaatsen. 1 Kor. 1: 2.

2. Maar hoe is 't nu gelegen met dit uitverkiesen / of op wat Grond is dat geschied ? 't Is Christus, seit d'Apostel / in den welken God ons heeft verkoren. Want den selven hebbende genoemd op 't naast voorgaande Vs. / dat ons die segeningen uit den Hemel ook in Christus zyn gegeven ; en dat was / om dat (gelijk hy hier nu segt) door dien dat wy daar toe in Christus uytverkoren zyn. Doch hoe dit te verstaan zy / sal het 5. Vs. vervolgens leeren ; dies wy nu tot de verdere deelen van dit vierde overgaan.

3. De Tijd wanneer ons God in Christus heeft verkoren / is met jaar noch dagh noch ure te bepalen : also het eigentlik geen tijd / maar voor den tijd geweest is ; die noch niet en was eer dat de Weereld was. Nu seit ons Paulus : dat / gelijk God was eer dat de Weereld was / also die van hem als hy wilde eerst geschapen is ; en God / als eewig en door geenen tijd te meten noch te palen / al wat hy denkt of doet ook eewig denkt en doet : so heeft hy ons dan ook verkoren voor de grondlegginge der Weereld ; gelijkenis alhier gebruikende in 't spreken / als

van menschelijk gestichte / daar de grond eerst van gelegd moet zijn / eer het word uitgestrekt en opgebowd tot dat bestek van breedte en van hoogte / dat van den Meester daar in is beoogd. Eer dan de Weereld was / so wilde God dat alles soude zijn / sodanig zyn / en so daar mede gaan als 't is geweest / als 't is / en als het namaals wesen sal. Want Gode zijn alle sijne werken van eewigheyd bekend. Hand. 15: 18.

4. Nu tot wat Einde zijnwe van God uitverkoren? Gelijk verkiesinge noodwendig onderscheid moet maken tusschen 't gene dat verkoren en gelaten word: so konde dit hier ook niet anders zyn / of God / verkiesende een seker aantal menschen uit den ganschen hoop / die door de sonde gansch onheilig / en daar door op 't hoogst berispelyk voor hem geworden was; het selve dan gedaan heeft met dat oogmerk / dat wy voor hem wederomme heilig ende onberispelyk souden zyn; so als d'Apostel verder seit. Hy voegt'er by / dat dit in Liefde zy: onseker of hy van Gods liefde t'onswaart / of van onse liefde tot God en den naasten spreekt. Want beide word het in de Schrift geseid / daar sy van Gods genaden werken aan de menschen spreekt: en wel besonderlik; wy hebben hem lief, om dat hy ons eerst heeft lief gehad. 1 Joh. 4: 19. Daar zynder ondertusschen die dit woord in Liefde niet voor 't einde deser rede / maar voor het begin der volgende verstaan; aldus: op dat wy voor hem heilig ende onberispelyk souden zyn, die ons in of door Liefde te voren verordineerd heeft, ens. Doch alhoewel ik geen besondere reden daar toe sie / so wil ik echter 't oordeel geerne aan den Leser laten.

II. Nu volgt dan dese Voorverordineeringe; uitdrukkelik alhier by Paulus onderscheiden van de Voorverkiesinge / waar van tot noch toe is gesproken: gelijk het mede is wanneer hy seit; die God te voren gekend heeft, dese heeft hy ook te voren verordineerd. Rom. 8. 29. Voorkennis is een werk van het verstand / wanneer men menscheliker wijse spreekt: maar Voorverkiesinge en Voorverordineeringe zijn van den wille; wiens welbehagen hier ook in God word gesteld / waar na deselve zy geschied. Doch 't ordineeren schikken of bepalen (want dit woord ὁρίζειν horizein, dat hier staat / sulx alles in heeft) stelt voor uit iet datter is / het gene word verordineerd; of wesen sal / indien het voorverordineerd is / προορισὲν prooristèn; gelijk als hier. God heeft den mensch dan / die hy uit de Heidenen en Joden van 't verderf verlossen wilde / ook al voor af daar toe verkoren / voorgekend; en volgens voorverordineerd, bepaald, beschikt tot dese saligheid / die hen door Christus te verwerven stond. Nu / aangesien dat alle voorverordineering mede brengt dat daar iet zy waar toe die saken of personen zijn verordineerd; als mede datter doorgaans reden van verkiesing is / waarom d'een daar toe word verordineerd en d'ander niet; en laatstelik dat die so doet een seker einde voor heeft / daar hy alles dus toe schikt: also word dit ook alles onderscheidelik alhier geseid wat daar van zy.

1. De

1. De Sake daar ons God toe voorverordineerd heeft is d'aanneeminge tot Kinderen; in 't Grieksch met een woord υἱοθεσία *hujothesia*, als of men seide kindstellinge, of beter na den aart van onse tale kindschapwinninge. Hoewel elk mensche syne kindschap heeft in opsight syner ouderen van welken hy geboren is; en alle menschen kinderen zijn van God selfs / in aansien van de scheppinge: so baat hen dat nu niet / na dat de sonde alles heeft verdorven; hunne ouders hen so dra niet in de weereld of met eenen in 't verdriet gebraght; en God / hun vader uit de scheppinge / van hen vervreemd door hunnen afval / en om hunder sonden wille ook reghtveerdelik vergramd. Hier was dan wederopneeminge tot niewe kindschap nodig / waar in sy wederomme heilig ende onberispliik voor hem moghten zijn; gelijk in 't vorige al is geseid. Tot sulx heeft ons dan God / so als hier staat / te voren ook verordineerd: ik segge tot die kindschapwinninge / die goddelijk / die door besondere verwandschap is / en uit besondere gunstbewijsinge vloeit.

(1) 't Is goddelike kindschap en geen menschelike / daar ons God toe voorverordineerd heeft: also het in hemselven was dat hy ons voornam tot deselve aan te nemen. In 't Grieksch staat εἰς αὐτὸν, *eis auton*, 't welk ik bekenne dat wel magh vertaald zijn even of 'er stonde ἐν ἑαυτῷ *en heautooi*: 't welk eigentlik te seggen is / so als het hier en meest ook van de andere oversetters in allerhande talen is gesteld; maar echter na 't gemeen gebruik der griekische sprake moest vertaald zijn / tot hem, gelijk ook in 't Latijn van Benedictus staat *in ipsum*; dat is tot hem die aldernaast genoemd is / Jesus Christus. Want tot hem en om als een deel van hem te zijn / roept en vergadert God sijn volk; gelijk in volgende Artykelen geleerd sal worden.

(2) Doch dit is ook / gelijk die kindschapwinninge / na 't gene hier gesegd word door denselven Jesus Christus: als zijnde aan de eene kant Gods Soon van eewigheid / en aan de andere eens menschen Soon; dus nabestaande aan de beide kanten / beiderleye wesen en natuur deelachtig zijnde / Gods en der menschen. Doch die het voordeel deser geestelike kindschap niet en geeft dan aan de genen / welken ook de geest der goddelike kindschap is gegeven / om hem voor Middelaar Gods en der menschen / en also voor hunnen Saligmaker aan te nemen. Want desen heeft hy maght en reght gegeven, om Gods kinderen genaamd te worden, die uit God geboren zyn. Joh. 1: 12/13. Rom. 8: 15/16. Gal. 4: 4/5/6.

(3) Heeft God dan sommigen uit het verdorven menschelijk geslaght van eewigheid verkoren en verordineerd / tot sijne kinderen en hemels erfgenamen aan te nemen: so schijnt het naaste / datmen na de reden vrage / waarom hy dan dusdanig onderscheid in het verkiesen maakt; of wat hy sonderling in dese menschen die hy uitkiest heeft voorsien dat in de anderen niet was? Doch dat is hier vergeefs ge-

vraagd: d'Apostel seit / dat het alsó na 't welbehagen van Gods wille zy geschied. Het was alsó syn welbehagen / om dat hy het so wilde. Syn wille heeft geen wett; om dat hy niemant boven hem en heeft die hem kan wetten stellen. Gelyk de gene dan die onder wetten staat te prijsen is / wanneer hy welbehagen heeft in die te doen: so God / geen wetten hebbende / maar enen wille die volstrekt reghtveerdig / alsó wel als vry en nergens aan gebonden is; God / seg ik / heeft een welbehagen in sijn eigen willen, en daarmede is het uit.

2. Doch so niet / of dat moet Gods heilbeschikkende genade in den sondaar merkelik vergroten; dat hy dien / sonder iets in hem te vinden 't gene hem daar toe bewoog / uit louter welbehagen tot syn kind en erfgenaam heeft uitverkoren / alleenlik om dat hy het wilde doen. Daarom seit Paulus verder / dat het was tot lof en prys van hem: die wierd voor 't uiterste Einde in die Voorverordineeringe van hem beoogd / en naast daar aan de Salighevd der uytverkoren waar toe sy van hem zyn verordineerd. Laat sien / wat lof en prys hem hier van toekomt / en wat voordeel voor syn uytverkoren Volk.

(1) Het is / soo veel als hem betreft / tot prys der heerlikheid van syne genade, dat is / van syne heerlyke genade. Genade is eene van de grootste deugden die Gods Woord hem toeschryft. Barmhertig en genadig is de Heere. Psal. 103: 8. De Heer en God Jehova. Laat dit onder syne eigenste eernamen roepen / dat hy is barmhertig en genadig. Exod. 34: 6. So heerlyk is syne genade als syne goedertierentheid geweldig / en so hoog als de Hemel en so wyd als de weereld is / Psal. 103: 11/ 12.

(2) Vraagt gy / wat is dat voor genade / die dus heerlyk en so seer te pryseu zy? 't Is dese / in of met dewelke hy ons begenadigd heeft in den Geliefden. Merkt onderscheidentlik / Wie en door Wien.

A. Wy zyn 't voor eerst / die van God begenadigd zyn: ONS / seit hy / heeft hy begenadigd; als te weten is uit het voorgaande / voor ons uit de anderen en boven anderen van eewigheid ter goddelike kindschapwinninge te kiesen en te schikken. Genade t'onswaart eer wy waren; en noch eerder voor dat wy die nodig hadden.

B. En die genade werkt en schikt hy ons IN, (of door) denselfden Jesus / als gesegd is / den Beminden. Dat is / in Gods beminden Soon: gelyk in sommige grieksche Testamenten staat ἐν ἀγαπημένῳ υἱῷ αὐτοῦ. Dit was de eernaam die God synen Soon by synen Doop gaf uit den Hemel. Matt. 3: 17. en daar na noch eens. 17: 5. Daarom is 't dat hem Paulus ook den Sone van Gods liefde, (dat is / na den hebreewschen styl / Gods allerliefsten Sone) noemt. Col. 1: 13.

Siet daar / Geliefde uitverkorenen in Christus / uwe eewige en onverdiende voorverordineeringe van God / uit des Apostels duidelike woorden op 't omstandigst en eenvoudigst voorgesteld. Het selfde sal nu de Belydenisse seggen / en voor al niet meer.

II. Want

II.

Want seer eenvoudiglik belijden wy in dit Artykel 't gene dienstig is van de Verkiesinge te weten / ten prijse van Gods heerlikheyd: noch naawelix so breed en so omstandig daar van sprekende als Paulus ter verklaarde plaatse doet; behalven dat daar tegen over word gesteld het gene anders ook van self daar uit is te verstaan. Te weten / dat Gods heerlikheid in desen van twee zijden word vertoond/Genade en Gereghtigheid. Sulx word ten eersten voorgesteld / en dan elk deel besonderlik verklaard.

I. Het voorstel komt ons hier tweeledigh voort. In 't eerste lid voor-ondersellen wy iets van 't voorgaande / en in 't ander stellen we wat nieuws.

1. Het gene wy voorondersellen is: dat wy geloven (volgens 't gene in de beide naastvoorgaande Artykelen beleden is) dat het geheel geslaghte Adams door de sonde van den eersten mensche (welke niemant anders was dan Adam self) in verderfenis en ondergang gevallen is. In den eersten druk stond / in plaats van sonde, schuld des eersten menschen; ende in stede van ondergang, verdoemenis: 't welk ik den Leser in bedenken geve of door 't woord ondergang verbeterd is; also het selve voorgaans / so veel als vernietiging betekent. Maar 't menschelijk geslaght en is door Adams val geensins vernietigd noch ondergegaan; dan wel so seer vermeerderd / dat het heden den geheelen Aartbodem / als men siet / beslaat. Ook / so 't ware ondergegaan / so hadde daar geen helpen aan geweest: dat niet en is daar valt niet aan te doen. Doch in den tweeden druk stond val ende verderfenis, en dat de mensch daar in gestoten is door Adams sonde; welk laatste vry wat ongemakkeliker luid / en daarom ook met reght verbeterd is.

2. Het gene nu hier by gesteld word / is / dat God hemselven aan den mensch / also gevallen / al terstond sodanig heeft bewesen als hy is; te weten, als Barmhertig en Reghtveerdig. Dat hy sodanig is / kan niet geloogchend worden: also de Schrift dat niet alleenlik op seer vele plaatsen wel uitdrukkelik getuigt / navolgens 't gene op het eerst Artykel is geseid; maar ook de gansche draad der goddelike leere sich daar henen strekt. Want self Gods andere eigenschappen komen daar in maar te pas / om ons die beide toe te passen / of d'uitwerkinge daar van te doen genieten: also Gods alderwijste alwetentheid / en onweerstaanbare Almaghtigheid / en onveranderlike raad ens. ons moeten doen geloven / dat hy sich aan de eene zyde sal ontfermen en aan d'andere sal straffen die hy wil; men magh daar vast op gaan. Ex. 33: 19. Rom. 9: 18. So datter geen verdoemenis en is te vresen voor de genen welken hy genadig is; Rom. 8: 1. noch geene saligheid te te hopen voor de genen welke hy ten oordeel opgeschreven heeft. Jud. v. 4. 2 Pet. 2: 3. Nu / dat hier echter word geseid / dat God sich daar in

in heeft bewesen alsodanig als hy is / moet niet verstaan zyn van sijn
innigst wesen : want dat noch den mensche noch iets van de gansche
Weereld in het minst of meest van noden hadde. En volgens dien
de Weereld / en daar in den mensch / geschapen hebbende uit vryer wil-
len : so en hadde noch genade noch gestrengigheid in hem geweest / in-
dien hy niets geschapen hadde van dat gene daar hy sig sodanig aan be-
wyst. 't Is dan also / dat alles eerst gesteld so als het is / de mensch van
God geschapen / van Godt afgevallen / en daar door verdoemelijk ge-
worden : so openbaart sich Gods volmaaktheid op die wyse / dat hy
is Barmhertig en Reghtveerdigh. Nu laat ons dan besien / hoe dat
dit beide plaats heeft in dit stuk dat onder handen is.

(1.) Barmhertig toont sich God / door dien hy eenigen uit de verder-
fenisse trekt ende verlost. Dit word verklaard / met aan te wijsen wie
de genen zyn die hy verlost / en uit wat insight hy dat doe.

A. Het zyn de genen die hy in sijnen eewigen ende onveranderliken
Raad verkoren heeft. In 't eerste stonder uitversien ende verkoren. Dat
uitversien magh wel verstaan zyn van de voorkennisse hier voor gemeld;
en dan is 't goed : maar niet / indien iet daar mede dat God in den men-
sche sagh 't welk hem de keure dede maken / word gemeend. Doch dit
word door de volgende uitdrukkingen genoegsaam wechgenomen.
Merkt nu dan met wat Naam en Eigenschappen de Verkiesinge al-
hier betekend word.

a. Het is schriftuurlijk / de Verkiesinge Gods Raad te noemen :
Hand. 4. 28. Hebr. 6: 18. hoewel God menscheliker wijse toegeschreven;
dewyl hy eigentlik al watter is of wat hy wil of werken met eene enke-
le bevattinge verstaande / geen beradinge noch overleg behoeft. Maar
't is te seggen / dat dit werk vol onuitputtelike wijsheid is. Rom 11:
33/ 34/ 35.

b. Twee Eigenschappen worden aan de selve toegeschreven.

α. Eerst / datse eewig is / gelijk Godt eewig is / en 't raad besluit
genomen / als hier voor gesegd is / voor de grondlegginge der Weereld.
Dies het Gods eewig voorneemen genaamd word. Efes. 3: 11.

β. Gelijkerwijs getuigt de Schrift ook d'onveranderlikheid van Gods
Raad : Hebr. 6: 17. Want sijne genaden giften en roepingen onberouwe-
lyk zyn. Rom. 11: 21.

B. Wat insight Godt hier mede heeft gehadt / dat word geseid / uit
enkele goedertierentheid geschied te zyn. Dit woord brengt Paulus
by 't gebruik van dese leere ook te pas Rom. 11: 22. De Goedertieren-
heid is / als men iemant niet na 't uiterst reght en handelt / en staat
derhalven ter gemelde plaatse tegen strengigheid. Godt toont sich
groot van Goedertierentheid, wanneer hy ons niet en vergeld na de ver-
diensten onser sonden. Psal. 103: 8/ 10. En sulx niet willende aan alle
menschen doen / so kiest hy eenigen uit den verdorvenen hoop den wel-
ken hy genadig zy. Nu / alhoewel God dese keure uit enkele goeder-
tieren-

tierenheid, gelyk wy hier belyden / en na 't welbehagen sijnes willens, so als Paulus seit / gedaan heeft: so en stelt ons dat niet buiten alle bedenken van het een of ander middel van Gods wege / of besondere gesteldheid van den mensch. Het eerste word hier toegestaan / het ander word ontkend.

a. 't Word toegestaan / ja duidelik en als noodsakelyk gesteld / dat God ons uitverkoren heeft in Christus Jesus onsen Heer. Te weten / God nam voor / ons te verlossen uit het dodelyk verderf / behoudens de voldoeninge aan sijne gereghtigheid / navolgens welke hy gedurig in syn Woord verklaart / dat hy geen sonden ongestraft sal laten. En om dat die voldoeninge in Christus was te vinden; (als hier na in 't XXI. Artykel geleerd sal worden) so besloot hy / ons in Christus de verlossinge en saligheid te geven.

b. Maar tot den Mensche komende: so is het alles sonder enige aanmerkinge (of aansien, staat in 't oud) van sijne werken. Dit blykt uit dese kraghtige redeneeringe van Paulus; door dien dat de Verkiesinge alleenlik der genade is. Want by aldien het door genade is, so is het uit de werken niet, of de genade en is geen genade meer. Ende indien 't is uit de werken, so en is het geen genade meer; of andersins en is het werk geen werk meer. Rom. 11: 5/6.

(2) Dus verre Gods genade dan; laat ons nu ook eens seggen / volgens de Belydenisse / van desselfs Reghtveerdigheid / so verre als in dit werk te passe komt. Reghtveerdig toont hy sich daar in / door dien hy d'anderen (dat zyn de genen die hy niet verkiest) laat in der selven vall ende verderf, daar sy haar selven in geworpen hebben; welk laatste kraghtiger geseid is dan het gene daar te voren stond / daarinne sy gevallen zyn. Voorts is hier by de eerste en tweede verandering een groot stuk van het einde des artykels afgelaten / het welk ten deele overtollig / ten deele dienstig / en ten deele van ene andere plaats is.

't Schynt overtollig / of ten minsten niet seer nodig / 't gene tot verklaringe daar by stond / also de vorige woorden sulx genoegsaam medebrengen. Namelik / dat God hier mede sich bewyst enen medelydenden en Barmhertigen God aan de genen die hy salig maakt, den welken hy niet schuldig was: gelyk hy sich ook verklaart enen reghtveerdigen Reghter, met bewysinge sijner reghtveerdige strengigheid over d'anderen. En dit wel duidelik na 't gene Paulus ons ter opmerkinge voorstelt. Siet dan Gods goedertierentheid en strengigheid! de strengigheid wel over de gene die gevallen zyn; maar de goedertierentheid over u, indien gy daar in blyft. Rom. 11: 22. Want daar uit moest het blyken (als hier na getoond sal worden) dat sy uitverkoren zyn.

't Was echter dienstig (en derhalven sie ik niet wat reden daar geweest zy om 't 'er af te laten) 't gene als tot verantwoordinge van Gods beleid in desen daar was bygevoegd. Te weten / dat God ondertusschen hen (dat is / den anderen die in 't verderf gelaten worden)

geen ongelyk en doet. Want dat hy sommigen salig maakt, en geschied niet om datse beter dan andere zyn; aangesien datse alle in een seker verderf gevallen zyn; tot datse God afscheid ende verlost, door sijn eewig, en onveranderlyk voornemen, dat in Jesus Christus gegrond staat, eer de Weereld geschapen was.

Doch 't laatste quam hier niet seer wel te pas; dan het behoort veel eer tot het XIV. Artykel van des menschen onvermogen tot het ware goed. Want dit zyn de woorden waar mede dit XVI. Artykel in den eersten druk besloten word. Na sulk een verstand dan so kan niemand van hem self tot dese heerlikheid komen: aangesien wy van ons selven niet bequaam zyn enig goed te denken, ten zy dat God door sijne genade en loutere goedheid ons voor kome: so is onse nature bedorven.

Hier mede is dan ook op 't kortst geopend en bevestigd alles wat in de Belijdenis/ belangende de eewige Verkiesinge/ eenvoudig is ter neer gesteld. Men heeft sig vele jaren lang daar mede vergenoegd gehouden/ self na de bekortinge van dit Artykel/ als daar nu gesien is. En gemerkt dat die Geloofsbekentenisse moet gehouden zyn voor een volkomen Formulier van alles dat ons te geloven staat: so heeft het Synodus van Dordreght / na so veel twistens en beroerten als 'er zedert over 't selve stuk ontstonden/ nochtans niets meer daar by voegende; genoegsaam te verstaan gegeven / dat het ook niet nodig was. Derhalven moet de nadere verklaringe daar van by haar gemaakt / in 18 stellingen bestaande / die 't reghtsinnig / en noch 9 die het onreghtsinnige gevoelen zyn behelsende / niet voor de leden van de kerk / maar voor de leeraars zijn; dewelke / na dat doe de saken stonden / anders niet te scheiden waren / nochte heden sonder ondertekeninge van die regels tot den Dienst der kerken worden toe gelaten. Wy sullen van deselve / en so mede nopens de vier andere der vyf beroemde Artykelen / so God wil / namaals in 't besonder spreken.

III.

Hier staat ons nu alleenlik een bequaam gebruik te maken voor Godts uitverkorene / wien 't aangaat / ende die alleen bequaam zijn / om sich dese troostelike leere toe te passen. Want den verworpenen en die verloren gaan seit Paulus / dat self 't Euangelium tot ene reuke des doods ter dood verstrekt. 2 Kor. 2: 16. Maar aan den uitverkorenen geeft dese enen onuitsprekeliken Troost: denwelken ik noch na mijn vermogen wil uitstameren / wanneer ik eerst degenen wien ik dat moet seggen opgesocht sal hebben/ langs 't self de spoor dat even aengewesen is.

I. Waar soek ik dan Gods uitverkorene kinderen? Daar Christus is / in welken en tot welken sy verkoren zijn: daar Christus word gehoord / daar Christus word gesien / daar Christus leeft / daar Christus werkt / daar Christus woont; daar Christus alles is in allen ende God in hem. Ik soek hen in de kerk / daar Christus word verkondigd en gehoord: waar twee of drie (seit hy) in mynen naam vergaderd zyn,

zyn, daar ben ik midden in. Matt. 18: 20. Na ſijnen wille heeft ons God herbor.n door het Woord der waarheid. Jak. 1: 18. Ook laten ſy hem horen door den Geeſt der aanneeminge tot Kinderen, (die ſelf de Geeſt van Chriſtus is) door wien ſy roepen, Abba, Vader. Rom. 8: 15. Gal. 4: 6. So ſy te ſwak zyn om te roepen / of te ſpreken / ſy ſuchtent uit Rom. 8: 26. En deſe ſuchtingen en blyven mede niet altijd verborgen: ſy komen t'eener tijd noch aan den dagh; al ſoude het de Geeſt ſelfs openbaren / die eens tot Ananias ſeide wat Paulus in 't verborgen dede: want (ſeit hy) ſiet hy bidt. Hand. 9: 11. Ik wil dan ſeggen / dat Gods uitverkorenen hun hert geſtadiglik tot God als hunnen geeſteliken Vader / en tot Chriſtus hunnen eerſtgeborenen Broeder / hebben. Maar dat die uitverkoren kindſchap blotelik in peinſen / horen / bidden / ſuchten niet beſtaat; geeſt Paulus te verſtaan / wanneer hy ſelve ſeit / dat Chriſtus in hem leeft; alſo hy leefde door 't gelove van Gods Soon. Gal. 2: 20. Want van de ſonde vry gemaakt, ſo leven ſy als knechten der gereghtigheid. Rom. 6: 18. Sy traghten heilig ende onberiſpelyk te zyn / en oefenen hen ſelven om te hebben ene onergerlyk geweten, ſo voor God als voor de menſchen Hand. 24: 16. Sy ſoeken hun Gelove te betonen uyt de werken Jak. 2: 18. en hunne Saligheid, waar toe ſy uitverkoren zyn / alſo ſelf mede te bewerken, met vreſe en beven. Fil. 2: 12. En ſo als ſy vertrouwen / datſe tot Gods kinderen verkoren zyn: ſo pogen ſy God hunnen Vader na te aarden / na volgende des Soons vermaninge; Matt. 5: 45/48. en ſo veel mogelyk der godlike natuur deelachtig te zyn. 2 Pet. 1: 4. En dat al door die levendige hope op die Saligheid, tot welke ſy van God verkoren en verordineerd zyn! 1 Pet. 1: 3/5. So dat ook Chriſtus, in den welken ſy geloven datſe daar toe zijn verkoren / door alſulk Gelove als in hunne herten woont, Efeſ. 3: 17. en ſy in hem gevonden willen zyn / Filip. 3: 9. wanneer de Saligheid ten vollen openbaar ſal worden / tot welke ſy in hem verkoren zyn / derwelker leven Chriſtus ende ſterven hun gewinn is. 1: 21. Want door den dood ſy eerſt ten leven ingaan / dat hen toe verordineerd is eer de Weereld was. Daaromme ſuchten ſy noch ook in deſen; wenſchende uit deſe Weereld te verhuiſen / om voor eewig by den Heere in te wonen. 2 Kor. 5: 4/8. Een klaar bewijs / dat ſy van deſe Weereld niet en zyn, en dat hun deel niet in dit leven is / Pſal. 17: 14. Want die ſo ſpreken ſoeken beter Vaderland, hier boven; Hebr. 11: 14. en daar in ene onverderfelike, onbevlekkelike ende onverwelkelike erffeniſſe, welke God in Chriſtus / eerſten erfgenaam van alles / hen verordineerd heeft / ende in de Hemelen voor hen bewaart. 1 Pet. 1: 4.

Maar wie is nu ſodanig / dat hy ſich alſo bevinde? en indien ſodanig een niet lichtelik te vinden is; wie kan dan ſalig worden? Dus vraagden eertijds de Apoſtelen / en kregen van den Heere tot beſcheid: by de menſchen is 't onmogelyk; maar by God zijn alle dingen mogelijk. Matt. 19: 25/ 26. Sy zijn ten eerſten noch ten vollen niet herboren;

maar ſy gaan van kraght tot kraght; Pſal. 84: 8. en deſe zijn 't nochtans die/ſo als eertijds op het aardſche Tſijon, namaals in het hemelſche Jeruſalem voor God verſchynen ſullen, voor alle eewigheid daar toe ten leven opgeſchreven zijnde. Jeſ. 4: 3. Bevinden ſy geen vaſte tekenen genoeg van hunne geeſtelike kindſchap / en getuigt de Geeſt ſulx noch maar flauwelik tot hunnen geeſt: Rom. 8: 16. hy helpt hen echter pogen / hunne roepinge en verkieſinge (die by God vaſt ſtaat) ook by anderen / en by henſelve / vaſt te maken. 2 Pet. 1: 10.

En nademaal de Roepinge en Wedergeboorte tot de geeſtelike kindſchap en des Hemels erfeniſſe metter tijd komt; ſo als God wil werken / vroeg of laat / ſyn werk in den verkorenen wil ſpoeden of vertragen: ſo weet de een niet van den anderen / of hy niet mogelik ook uitverkoren zy / en noch eerſt ſal geroepen en herboren worden / als 't de tijd ſal zijn / ter eerſter of ter elfder ure / welken God daar toe beſtemd heeft; en de mate ſijner hemelgaven ſal vermeerderen en ook vervullen / die in hem vereiſcht word / om voor God volheilig ende onberiſpelijk te zijn. Dit weetende / bedenkt Gods uitverkoren kind / dat ook een ander / ſchoon 't aan hem noch niet te ſien is / wel kan uitverkoren zijn: alsmede dat het God alleen is die de herten kent en proeft; en dat hy daarom 't uiterlijk bewijs van geeſtelike kindſchap (ſchoon 't voor enen tijd ook wel geveinſd kan zijn) voor ſulx erkennende als 't uiterlik in waarheid ſchijnt te zijn / ſodanige ook als Gods uitverkorenen bemint; als een die oordeelt na de liefde die geen quaad en denkt, maar dekt, en 't goede liefſt gelooft. 1 Kor. 13: 5/7. Dienvolgens is hy ook beſorgd voor enen ſwakken broeder; dat hy niet verloren ga; als eenen om wien Chriſtus, in den welken wy teſamen tot de Saligheid verkoren zijn / ook al geſtorven is. 1 Kor. 8: 11. Rom. 14: 15. Want wie van ons oordeelt eens anders dienſtknecht; daar wy doch alle eenen God zijn dienende; hy ſtaat of valt doch ſijnen Heere, en niet ons. Vs. 4.

Veel weiniger ſal iemand van hem ſelf ſo mogen ſpreken / indien hy voor Gods uitverkoren kind wil gaan; dat hem geen weldoen baat / indien hy mogelik van God verworpen is; of dat geen quaad doen hem kan ſchaden / ſo hy uitverkoren is. Want uitverkoren zijnde moet hy ook herboren zijn of worden: dewijle Gods verkieſinge ons ordineert om heilig ende onberiſpelyk voor hem te zyn; gelijk nu meermaals is geſeid. Op 't zegel onſer erfeniſſe en verkieſinge ſtaat aan de eene zijde / dat God de ſijnen kent; en aan de andere / die Chriſtus name noemt ſta af van ongereghtigheid. 2 Tim. 2: 19.

Ook ſal geen menſch / hy zy dan uitverkoren of verworpen / ooit met reden ſeggen; dat hem ongelijk geſchied / indien hy niet ſo wel als d'andere verkoren zy / die doch niet beter zijn dan hy. 't Is ſo: maar magh God / als de Heer van alles / met het ſijne niet doen als hy wil? Matt. 20: 15. Of heeft de pottebakker geen maght over 't

leem,

leem, om uit den selfden klomp te maken, 't een vat ter eeren, en het ander ter oneeren? Rom. 9: 21. Of woud gy seggen / mensche / dat God liever niemant moght verworpen / maar het gansche menschelijk geslaghte wederomme in genade aangenomen hebben? Reght/ so hy u tot raadsman had behoeft: hy soude sich maar als ten halven en van de eene zijde hebben laten kennen; als barmhertig / ende niet met een reghtveerdig. Maar hoe! (seit wederom het vleesch) en hadde hy Christus niet aan allen / alsowel als nu aan sommigen / konnen voorstellen ter versoeninge; en so dan tot betoninge van sijne reghtveerdigheid/ aan alle menschen die gesondigd hebben / om hen so alle tot de saligheid te brengen? Wat hoor ik daar? Ik wil hier Paulus laten spreken: want wat valt hier doch anders van te seggen / dan dat God sijnen toorne willende bewysen, en sijne maght bekend maken, nochtans met vele langmoedigheid verdragen heeft de vaten des toorns ten verderve toebereid: en om den rykdom sijner heerlikheid bekend te maken over de vaten der barmhertigheid, die hy te voren heeft bereid tot heerlikheid. Rom. 9: 22/ 23.

II. Hy dan die ons geroepen, en dienvolgens uitverkoren heeft, niet uit de Joden, (die van ouds daar van belofteniße hadden / maar 't gene meer is) uit de Heidenen; (Vs. 24.) verwerpen en versoeyen sulken tale / datmen God sal tegen spreken / ofte sijns doens reden vergen. Of so 't maaksel ooit magh seggen tot den maker, waarom hebt gy my also gemaakt? het sal dan zijn tot prys der heerlikheid van sijne onverdienbare genade, met welke hy ons boven andere in den Geliefden begenadigd heeft. 't Sal mogen zijn gelijk het was met David / om te seggen / wie ben ik, Heer, en wat is doch myn huis, dat gy my boven andere verkoren hebt? 2 Sam. 7: 18. Ik die als anderen al van het selfde leem ben afgesneden, Job. 33: 6. van 't selfde kley gebakken tot een vat der eere / daar so vele tot oneere van geworden zijn? Of weet ik selve niet / dat ik, als anderen / in ongereghtigheid geboren ben, en myne moeder my in sonden heeft ontfangen? Psal. 51: 7. Ik / die als anderen een kind des toorns ben van nature, (Efes. 2: 3.) hoe komt dat ik niet ben gesteld tot toorn, maar tot verkryginge der saligheid, en dat van God? 1 Thess. 5: 9. Ik / wiens gedichtsel uit mijn herte van der jeugd aan altyd boos geweest is / (Gen. 8: 21.) en die noch niet vry ben van 't verdorven vleesch / dat geene vrughten draagt dan voor den dood: (Rom. 7: 5.) hoe kom ik uitverkoren tot het leven; hoe komt een kind des toorns tot Gods kind aangenomen? Ik / die niet uit de Joden, die Gods volk van ouds zijn / maar een sondaar uit de Heidenen bekend ben. Gal. 2: 15. Die meer dan tienmaal duisend ponden schuldig ben / sal ik so vry gaan; en een ander tot den laatsten penning self betalen moeten? Sal ik dan / die so veel te quade ben / noch daar en boven tot Gods kind en erfgenaam verkoren zijn? O rijkdom van Gods wijsheid en barmhertigheid! wie kan de reden daar van vinden? wie kan de mate daar van meten? Te veel ver-

wonderinge overlaad mijn herte / om het op te beuren ; en de hoogte / diepte / lengde / breedte van Gods eewige genade na behoren te beseffen : eewig / sonder aanvang / sonder einde van den tijd / in welken God voor my bereid heeft ene erfenisse /die geen einde noch geen mate hebben sal.

Maar mogelik verlaat ik my op 't gene dat so vast niet gaat. Staat dan Gods fondament niet / dat noch boven dien verzegeld is ? 2 Tim. 2: 19. Sal Gods Raad niet bestaan, dat hy niet al syn welbehagen soude doen ? Jes. 46: 10. Of sal een mensche sijnen Raad verduisteren met woorden sonder weetenschap ? Job. 38: 2. Wie heeft oit sijnen wille wederstaan ? Rom. 9. 19. Al is 't dat ik my selven (tot myn leed) noch menigmaal te buiten ga : sal 's menschen ongestadigheid of ontrow Gods getrouwigheid te niete doen ? II. En ook / al ware 't sake dat God konde anders doen dan hy van eewigheid besloten heeft / al konde hy ook oorsaak daar toe nemen uit mijn misgedragh ; 't voornemen der verkiesinge leit niet op my alleen / maar ligt op Christus ook. Sal God dan sijnen Soon ter leure stellen ? en sulken Soon / die niets en laat ter leure gaan van 't gene hem te doen stond / om dit eewig Raadsbesluit van onse Saligheid in kraght te stellen ; die nergens in te kort quam daar hy sijnen Vader in verplight was / om 't heilverbond met sijne uitverkorenen en gunstgenoten volledig uit te voeren ? Ik hebbe (seit hy) u verheerlikt op der Aarde, ik hebbe voleindigd het werk dat gy my te doen gegeven hebt. Joh. 17: 6. In Christus / in Christus / in Christus Gods geliefden Soon / in welken hy volkomen welbehagen heeft ; in hem heeft ons de Vader uitverkoren. Hy heeft gedaan wat hem te doen stond ; en nu eischt hy ook het gene hem beloofd was ; hy eischt en hy verkrijgt. Psal. 2: 8. Hy eischt voor hem Gods uitverkorenen : Sy waren uwe, seit hy / en gy hebtse my gegeven. Nu bid hy ook dan voor deselven daar hy voor geleden heeft ; op datse met hem mogen een zyn : Ik in haar, en sy in my ; dat is de tale die hy spreekt. Hoe kan God sijne uitverkorenen verlaten / sonder sijnen eengeborenen geliefden Sone te verlaten / in wien en door wien wy ook sijne kinderen genaamd / en voor des weerelds grondslagh al verkoren zyn ? Hoe kan dat nu voorts minder zijn / dan dat sy ook met hem in een volmaakt zyn ? En dit mede / seit hy / op dat de Weereld wete, dat gy my gesonden hebt, ende haar lief gehad, gelyk gy my hebt lief gehad. Joh. 17: 23. Ende nu / ik geve hen het eewig leven, seit hy verder ; en sy en sullen niet verloren gaan in eewigheid, en niemant salse my uit de handen rukken. Niet dat de Vader hem daar mede nu alleen gewoorden laat : myn Vader, seit hy / diese my gegeven heeft, is meerder dan alle ; ende niemant kanse rukken uit myns Vaders hand. Ik ende de Vader zyn een. Joh. 10: 28. Is Vader ende Soon ons niet genoegh ? de Geest komt onse swakheid ook dan noch te hulpe ; de Geest der aanneeminge tot kinderen, door welken wy roepen, Abba, Vader. Deselve Geest getuigt

tot

tot onsen Geest, dat wy Gods kinderen zyn. En zynwe kinderen, so zynwe ook erfgenamen, erfgenamen van God, en mede erfgenamen van Christus. Siet hoe dit gansche werk aan een geklonken is; so datter niets aan te verwrikken zy. Bemerkt nu dese gulde keten eens / so wel geschakeld / datter niet een lid is uit te neemen. Die God voorkend heeft, heeft hy ook vooraf verordineerd: op datse heilig en onstrafselijk, en so den beelde sijns Soons gelykvormig; en hy so d'eerstgeboren onder vele broeders soude zyn. En die hy voorverordineerd heeft, dese heeft hy ook geroepen; en die hy heeft geroepen dese heeft hy mede gereghtveerdigd; ende die hy geregtveerdigd heeft die heeft hy ook verheerlikt. Wat sullen wy dan eindelik tot dese dingen seggen? wy sien wel / God is voor ons; de gansche allerheiligste Drieeenigheid is voor ons; Gods eewig raadbesluit / 't geheel beleid daar van / de grond / de band van alles / Christus en syn Geest; het is al voor ons: wie kan dan tegen ons zyn? Wie sal Gods uitverkorenen beschuldigen? en wie sal ons van Christus liefde scheiden, in welken wy verkoren zijn? Noch dood noch leven noch iet dat in de Weereld is of wesen kan. Rom. 8: 15/16/17/29/30/31/33/35/38. O zalig/ heilig volk /die tot so groote heerlikheid verkoren zyn! och wie sal leven als God dit sal doen? Num. 24:23. Wanneer sal ik doch ingaan, ende voor Gods aanschyn in die Zaligheid verschynen? Psal. 42: 3. Tot prys der heerlikheid van sijne genade, en sijns geliefden Soons: die ons van eewigheid heeft lief gehad, en op het einde van de eewen als by name kennen / ende tot ons seggen sal: komt nu/ gesegende myns Vaders; beërft het Koningryk dat u bereid is voor de grondlegginge der weereld. Matt. 25:39. Hem zy de prijs der heerlikheid voor sijne eewige genade van eew tot eewigheden. Amen.

Vergelykinge van dit Artykel met de andere Belydenissen.

Gelijk onse eigene Catechismus niet meer dan slechs met een enkel woord in 't antwoord op de 54 Vrage van dit diep geheim der eewige Verkiesinge en spreekt: so zijnder mede van de XV. aangetekende Belijdenissen meer niet die van Gods Besluiten en Verkiesing een artykel stellen dan die seven / de IV. VIII. XI. XII. XIII. XIV. XV. d'andere gaan dit swaarwightig stuk / gelyk onnodig / t'eenemaal voorby. D'Augsburgsche seit noch daar en boven/in den 20 Artykel van 't Gelove / dat men nopende de leere der Reghtveerdigmakinge door het Gelove niet van noden heeft te disputeeren over de Verkiesinge.

IV. De Baselsche en seit'er mede meer niet af als op het 1. Artykel: dat God, eer hy de Weereld schiep. de genen alle uitverkoren heeft, die hy met d'erfenis der eewige geluksaligheid beschenken wil. En dit is 't al (dat in de seven oudste protestantsche kerkbelijdenissen op dit stuk te vinden is. De volgende zijn daar ook vry gematigd in: de laatste Engelsche / die de eenigste is dewelke na den Remonstrant-

schen

schen tijd is opgesteld/ is ook de eerste die belangende die twisten iets bepaalt/ navolgens het besluit van 't laatste Nationaal Synode deser landen in den jare 1619. Is 't dan geen wonder/ dat men so veel waters vuil gemaakt / en de Gereformeerde kerk gescheurd heeft over sulk een leerstuk / dat sy in de eerste honderd jaren na d'uitsuivering des Pausdoms schier geheel heeft konnen missen; of alleenlik in 't gemein / niet ten dispute/ maar tot troost der reghtgelovigen heeft voorgesteld. Doch laat ons nu besien / wat de ses overige Belydenissen daar van hebben.

VIII. De Fransche in haren XII. Art. stelt de sake self wel so omstandig voor als d'onse; sonder echter iets te seggen dat hier boven ter verklaringe niet al geseid is: doch de onse spreekt daar van opmerkeliker tot betrachtinge van Gods beleid in desen. Ook so heeft de Fransche op het einde iets gelijk als 't gene uit den eersten druk van d'onse by de volgenden is afgesneden / en pag. 141. 142. na te sien.

XI. De laatste Swytserſche in 't X. Hoofdstuk spreekt in het geheel niets anders dan ter Predicatie gesegd is. Niet ſonder middel, ſeitſe/ ſchoon het is ſonder verdienſte, dat ons God in Chriſtus heeft verkoren: ſo dat de genen die nu Chriſtus door 't geloof zyn ingelyfd, deſelfde ook dan uitverkoren zyn.

Voorts dient het grootste deel des hoofdstuks tot toepassinge; waar in gesegd word/dat hoewel God ſelf de ſijnen kent, en ergens van het klein getal der uitverkorenen gewaagd word; men echter 't beste hopen moet van alle menschen / ende niemant lichtelik moet houden voor verworpen: daar toe gebruikende de plaatse Filip. 1:3/5/6. Bestraffende dan voorts de genen die sich over de personen quellen / of de selve zijn verkoren of verworpen / uit Luk. 13:23/24. Of dese leere voor hen self misbruiken / om 't goed doen nodeloos te achten; of buiten Christus ondersoeken of sy ook verkoren zyn; also die moet de ſpiegel zyn, waarinwe onſe verkieſinge beſchouwen.

XII. De Schotsche kerken op 't begin van 't VIII. Hoofdstuk / seggen kortelik / dat God in Christus ons ter Saligheid verkoren heeft.

XIII. Doch die van Yrland gaan daar in wat breeder; seggende voor eerst dit in 't besonder/ §. 12. dat het getal der uitverkorenen en der verworpenen beide ſeker ende God alleen bekend is; dat niet kan vermeerderd noch verminderd worden. Beschrijvende daar na §. 13. de Voorordineeringe / na inhoud van al 't gene boven ter verklaringe daar van gesegd is: en §. 14. rond uit verklarende / dat de beweegende oorſaak van Gods Voorverordineeringe ten leven niet en is het voorgeſien gelove, volhardinge noch goede werken, enſ.

Sy spreken §. 15. voorts dan van de Roepinge; en maken §. 16. een gebruik van dese leere: niets buiten 't gene seggende dat van ons boven is geseid.

XIV. De laatste Engelsche Belijdenis segt al het selfde / in het III. Hoofdstuk; ende in 't besonder / §. 3. 4. voegt sy d'Engelen en Menſchen

schen tsamen / als de genen welker beiden sommige verkoren ende andere verworpen zyn. Vermaant §. 8. tot zedige en matige betrachtinge van dit hoogwightig stuk.

XV. De Brandenburgsche in 't XV. Hoofdstuk bind het alles kortelik te samen; stellende de gansche leere der Verkiesinge met dese weinig woorden voor. §. 35. Wy geloven dat de genen welken God geeft het gelove, tot het eewig leven uitverkoren zyn. (Hand. 13: 48.) §. 36. Ende wederom, dat welken God verkoren heeft, dien geeft hy ook 't geloof aan Christus, en het voorneemen ende neerstigheid eens kristeliken leevens ende wandels. (Efes. 1: 4/5/6.)

Al 't overige §. 37--42. strekt tot berigt / so tegen 't misbruik als tot regt gebruik van dese leere: daar onder anderen geseid word; §. 41. dat wie begeert te weten of hy uitverkoren zy, die en moet sulx niet soeken in Gods verborgenen Raad: want dus en sal hy 't nimmer vinden. Maar wie wil weten of hy uitverkoren zy, die gelove aan Christus; so weet hy 't; gelijk geschreven staat, *het geloof is der uitverkorenen by God*. Tit. 1: 1. Item, wie van sijne verkiesing hoe langer hoe meer wil versekerd worden; die werde hoe langer hoe vromer. Volgens 2 Petr. 1: 10.

XVII. ARTYKEL.

Van de wederopreghtinge van den gevallenen mensche.

Genes. 3: 15.

Ik sal vyandschap setten tusschen u ende de Vrouwe, en tusschen uwen zade ende haren zade: dat selve sal u den kop vermorselen; maar gy sultet de versenen vermorselen.

'T IS een besonder blyk van Godheid in den God van Israël / dat hy met volle waarheid magh verklaren; myn raad sal bestaan, ende ik sal al myn welbehagen doen. Jes. 46: 10. Men heeft van hem niet eens te denken / dat hy in het minste van syn opsett afgaan / of daar in verandering of hinder van ene andere oorsaak lyden sal. Want wie heeft sijnen wille wederstaan? Rom. 9: 19. Wie heeft sich tegen hem verhard, dien 't wel beslagen is? Job. 9: 4. En wie sal sijne

hand af keeren, wanneer hy aan het werken is? Dan. 4: 35. Word hem van buiten geen verhinderinge toegebraght/ van self en sal hy nooit veranderen. Want hy Jehova is/ die niet verandert, Mal. 3: 6. die altijd zyn sal die hy zyn sal: Exod. 3: 14. so dat by hem de minste schaduw van veranderinge niet en is. Jak. 1: 17. So moet sijn raad dan wel bestaan/ en sal hy al sijn welbehagen doen.

Dat selve is in den voorgaanden ook getoond/ om te bewijsen/ dat het voorneemen ter verkiesinge beklyven moet/ so datmen daar op staat kan maken. Dies word ons ook d'uitvoeringe van dit besluit verbolgens aangewesen: waar van het eerste deel is de Belofte/ en het ander de Vervullinge daar van. Belofte, seg ik; om dat God sijn eewig Raadsbesluit den mensche dien het aangaat/ heeft bekend gemaakt; om hem daar mede te vertroosten/ ende op dien wegh te leiden door den welken hy hem wilde salig maken. D'uitvoeringe van die belofte is gelegen in 't bestel des Middelaars en sulker middelen als God met een besloten hadde daar toe aan te wenden/ den mensche voor te stellen en hem toe te brengen. Daar van spreekt de Belijdenis in den XVIII. en de volgende Artijkelen: doch hier en op 't begin van den XVIII. van de voorverkondigde Beloftenisse.

Want die is ook noch onderscheideliker aan te merken: so als deselve aldereerst is voorgesteld geweest/ en so als naderhand noch meermaals wederhaald. Het eerste is daar dit Artijkel nu besonderlik af spreekt; het ander word op het begin des volgenden Artijkels kortelik/ en maar als in 't voorbygaan aangemeld.

En als we desen seventienden wel besessen/ wat daar in word geseid en hoe; so is dan lichtelik te sien/ dat die geheel en al siet op het gene Moses in het III. Hoofdstuk van sijn eerste Boek verhaalt/ op ene wijse die meer dan gemeen ondersoek en uitlegginge vereischt. Doch 't voorgestelde vers alleen sal ons aanleidinge tot al het ander geven.

I.

Het is een vaste regel van uitlegginge der heilige Schriften/ dat alles so verstaan moet worden als de letter mede brengt; so verre als het de natuur der saken lyd/ ons van naturen of ook uit de Schrift bekend. Maar als dat anders voorkomt/ moet men 't na den aart en eigenschap der saken nemen so als 't kan genomen worden: en de Schrift sich elders ook verklaart. Nu is het seker/ dat een eigentlike Slange niet en spreekt/ noch en verstaat so iemant tot hem spreekt; gelijk het ook geen vloek is dat een kruipend beest so gaat als het van God geschapen is/ dat is op sijnen buik: als mede/ dat het gansch geen sake van belang is/ dat daar over ene sonderlinge Godspraak werde aangetekend; so ene eigentlike Slange van den mensch met voeten word getreden/ of de selve hem ook in de hielen steekt of byt. Genoegh om te geloven/ dat de woorden hier voor aan gesteld/ als ook doorgaans 't geheel verhaal van dit Kapittel/ so als vele dingen mede in

de twee voorgaande / niet zijn op te nemen na den letterliken sin: gelijk ik ook niet wete dat ooit iemant dese voorgestelde heeft verstaan; alsoo deselve dan geen hemelsche belofte van des menschen salige herstelling souden mede brengen / waar voor het echter de geheele Kristenheid van ouds af tot op heden houd. Derhalven gaan we dese woorden na vermogen eens ontleden / en met den draad van het geheel Kapittel vergelijken / en sien wat daar uit sal ontstaan.

't Is God self die hier spreekt / en 't is de Slange daar hy tegen spreekt: het zijn de beide eerste menschen die hem horen spreken / en om welker wille hy so spreekt; gelijk het ook om onsent willen die uit hen gesproten zyn / en wien het mede aangaat / is te boek gesteld. De Godspraak is in 't Paradys geschied / na dat de mensch 't verbod had overtreden / als bekend is; en de Man de schuld geworpen op de Vrouwe / en de Vrouwe op de Slang. Dewyle die beschuldiging in beiden wel waarachtig / maar nochtans d'ontschuldiginge niet reghtveerdig was: so word de straffe van God self verkondigd over alle drie. Doch valt de eerste en swaarste uitspraak op de Slange / en de laatste op den Man; na order als de misdaad was geschied. Nu was het vonnis uitgesproken op de Slange / ook sodanig als best over een quam met den aart van 't beest / na meldinge van 't 14'e vers. 't Vervolg daar van / in dit 15 Vs. begrepen / heeft sijn opsight op de Vrouwe die door hem verleid was; en behelst reghtveerdige vergeldinge van die kant daar hy 't op had aangeleid. De Vrouwe hadde hy verleid / en van de Vrouwe soude hem voortaan het swaarste onheil overkomen / en het verdriet haar aangebraght wel duisendvowd vergolden worden.

Dit voor af aangemerkt laat ons nu sien / hoe 't sich wil opdoen als we nader op de woorden letten; welke so als hier in order staan / tweeledig zijn / begrijpende d'aansegginge van Vyandschap / en de Beschrijvinge daar van.

I. De Vyandschap, begonnen van de Slange dreigt God dat hy niet verminderen / veel min byleggen / maar versterken ende onversoenlijk maken sal: so seer / dat / ofter dus lang noch geen vyandschap geweest en ware / hy die self noch verwekken soude / want ik salse setten, spreekt de Heere. Doch laat ons de partyen sien.

Deselve stelt hy tweederley; die twee doe tegenwoordige / en die hen volgen souden.

1. Doe tegenwoordig: tusschen U (So spreekt God tot de Slange) en tusschen dese Vrouwe. So staat in onsen duitschen Bybel / DESE Vrouwe; maar 't Hebreewsch en seit niet meer dan DE Vrouwe, האשה *ha-ischa*, gelijk DE Slange *hannachasch*. Daar was ook noch geene andere Vrouwe in de gansche weereld: ende schoon de Slangen onder 't kruipende gedierte op het minste twee / een manneken en wijfken onder elke soorte waren; het was maar eene tot dewelke God hier sprak / en

daar die Vrouwe van bedrogen was. So dat hier DE genoegh was / ende DESE geenen dienst kan doen.

2. Doch dese Vyandschap blyft binnen dese eerste palen niet. God seit / dat hy die ook wil setten tusschen beider Zaad ; tusschen uwen Zade, seit hy / ende haren Zade. Lichamelik en letterlik verstaan / is dit te seggen / dat die vyandschap beklyven soude tusschen alle Slangen die na desen van die eerste / ende alle menschen die uit dese eene Vrouwe van geslaghte tot geslaghte souden worden voortgeteeld. Maar dat is niet met al: de Vrouwe hadde dus dan / buiten hare eigene straffe / meerder ongemak te lyden van de Slange / als de Slange van de Vrow; gelyk dat uit het volgende wel blyken sal ; 't welk eerst ook maar eenvoudig ingesien / ons aanleidinge tot verder ondersoek van den verborgenen inhoud geven sal.

II. Die vyandschap word ons dan verder hier beschreven van het leed dat d'een den anderen aandoen soude: en eerst het Zaad der Vrouwe aan de Slange / daar na de Slange aan het Zaad der Vrouwe. En staat hier op besonderlik te letten: dat dese vijandlike daden aan de eene kant niet van de Vrouwe / maar wel van haar Zaad ; en aan de andere niet van het Zaad der Slange / maar (als de woorden medebrengen) van de Slange self / staan gepleegd te worden. Een niew bewys / dat hier de letterlike sin niet word beoogd ; also dan tegen malkanderen moesten staan / eerst Vrow en Slang / en daarna Zaad en Zaad. Maar doch / wat soudense malkanderen dan doen ?

1. הוא *Hoeu* datselve zaad / ende niet היא *hie*, deselve vrouwe (gelyk van Roomschgesinde leeraars / alhoewel niet alle / liefst gelesen word / om door die vrouwe dan Maria te verstaan) sal u, seit God / den kop vermorselen. Gepastelik gesproken op de Slangen ; als welke 't hoofd bewarende / niet lichtelik te quetsen of te doden zyn ; maar dat gequetst / ook haast hun leven laten moeten.

2. ואתה *ve-atta*, maar gy (dat is de Slange self) sult het de versenen vermorselen. תשופנו *teschoef fennOEU*, sult HEM; ende niet תשופנה *teschoeufenA* sult HAAR vermorselen: ende wat עקב *akeb* de versen of de hiele. Sulx weten we dat ongemakkelyk / maar echter geen doodwonde is. Een Slang of adder onder 't gras verschuilende / kan lichtelik den mensche onverhoeds wel in de hielen steken / en deselve door vergifte beten gansch onbruikbaar maken. So desgelyks de mensche vindende ene Slange op de aarde kruipen hem met voeten trappen / dat hy daar van sterve ; ondertusschen dat hy echter noch te-voren / ende self al stervende / den eenen ende anderen vergiftigen steek geve in de hielen van den genen die hem trapt.

Dit is d'ontledinge en letterlike sin van dese Godspraak: welken nader te verstaan / moet worden aangemerkt / dat dit wel is een deel van 't Vonnis uitgesproken tegen dese Slange ; maar so / dat daar noodsakelik iets in moet liggen / dat tot voordeel van de Vrouwe zy.

Want God het heeft alhier betekend met de Vyandschap der Vrouwe
dreigt: doch niet tot nadeel van de Vrow; also die dan hier mede ook
haar vonnis krygen soude eer 't hare beurte ware. Ook soude so ge-
durige bose vyandschap haar smerteliker moeten vallen dan gedurige
onderwerpinge aan haren man en vriend / en smerten die somtyds maar
souden komen met haar kinderbaren. So soude dan de Vrouw hier
al de swaarste sententie met een gekregen hebben voor de sententie. De
vyandschap die mynen vyand eens geheel tot niete brengt is my een ze-
gen en geen vloek; als is 't dat ik niet vry en rake sonder wonden / die
noch geneeslyk zyn. So is dan sekerlik dit deel der dreiginge in 't
vonnis van de Slang niet minder dan beloftenisse aan de Vrow.

Wat is haar dan beloofd / dat uit de woorden dus verklaard te ha-
len zy? meer / en geheel wat anders dan de letter medebrengt. Dat
beest / de Slang / en hadde haar met woorden niet verleid; al-
so geen beest / en sonderling geen Slang ooit spreken konde. Is dier-
gelyk wel by mirakel eens geschied / dat d'eselinne sprak: God dede
nooit mirakel om de menschen te verleiden maar te leiden; niet om hen te
bedriegen / maar te sterken en te vestigen in syne waarheid. So 't dan
ene eigentlike Slang geweest is / die en konde maar oneigentlik tot Eva
spreken / door exempel; eetende van de verboden vrught / en doch daar
van niet stervende: waar uit sy valschelik besloot / dat sy dan ook
geen nood van sterven hadde / al atse mede eens daar van. Sulk spre-
ken mogt so wel der Slange toegeschreven werden als geroep tot in
den Hemel aan het bloed van Abel / en het spreken van veel betere din-
gen aan het bloed van Christus. Gen. 4: 10. Hebr. 12: 24. Eens
menschen bloed ter aarden uitgestort is min bequaam tot spreken /
(en noch min tot roepen) dan een beest dat leeft. Doch was de Slang
de reghte oorsaak niet / dat Eva lust kreeg om te eten; ende die haar
dreef om 't beest / (ik stelle of 't so geweest moght zyn) dat geen verbod
ontvangen hadde / maar slechs na ingeschapene begeerte en drift te
werke ging / in dat exempel na te volgen. Daar moest dan ene an-
dere verborgene oorsaak zyn / waar door de Vrow verrascht en
overreed wierd / om 't verbod gansch anders te verstaan dan het be-
hoorde; de welke is de Duivel / in de Schrift also genaamd; daar duide-
lik van hem geseid word / dat hy die van 't begin af al gesondigd heeft /
en dat een iegelyk die sondigd, in so verre als hy sondigt / uit den Dui-
vel is. 1 Joh. 3: 8. Doch also Moses in 't verhaal der scheppinge tot
hier toe van geen andere bezielde schepselen gewaagd en hadde
dan van menschen / na Gods Beeld geschapen / en van allerhande
aart van beesten / in 't besonder kruipende / waar onder ook de Slan-
gen de voornaamste zyn: so houd hy sich aan 't gene sightbaar en ge-
voelig zynde van den mensch oogblyklik onderstheiden is; en noemt
de Slange / die daar (als ik wederom vooronderstelle) sightbaar deel
in hadde. Dus word het middel van die overredinge ten quade in

 plaatse

plaatse der voornaamste oorsaak voorgesteld. Dit is te merken dat wel meer so in de Schrift geschied. Want ook de sonde met de straffe aan een beeld word toegeschreven; (dat nogh lang niet so veel is als een beest) wanneer geseid word / dat God ook besoekinge ter straffe sal doen over Bel te Babel, ende uit sijnen muil uithalen 't gene hy verslonden heeft. ens. Jerem. 51: 44. En ook / indien een mensche uit Gods last uitdrukkelik gesproken heeft tot den Altaar te Bethel / die het werk van menschen handen was; altaar, altaar, so seit de Heere; ens. 1 Kon. 13: 2. om te betekenen / wat loon de genen hadden te verwachten / welke dien misbruikten / ofte tot afgoderye deden dienen: waarom is 't vreemd / dat hier als tot een beest gesproken word / als 't middel der verleidinge / waar toe de Vrow door aandrift van ene andere oorsaak was gebraght? Die word dan by gelykenis alhier verstaan. Stet daar dan dese Slange en de Vrouwe / die hem nu al haar leven vyand blijven moet / uit haat der ongelukkige verleidinge. Of so sy/eens voor al nu door dien eersten val bedorven / het niet in hare maght heeft sich voortaan voor diergelijk te wachten: God sal nu self doen / dat sy geenen nood meer hebbe om so swaarlik te misdoen; alsoo hy self de vyandschap sal setten / en de Vrouwe stijven in den haat dien sy alsulken slange toedraagt / dat deselve onversoenlijk zy. Dat is / door de genade die hy haar sal doen van sijnen Geest. Want die begeert tegen het vleesch, en dese staan tegen malkanderen; Gal. 5: 17. En die uit God geboren is bewaart hemselven, en de bose heeft geen vatt op hem. 1 Joh. 5: 18.

Nu van den strijd van Zaad met Zaad / en van het Zaad dat eindelik de Slang vernielen moet. Het Zaad der Slange / in den geestelijken sin / en kan niet anders dan de Sonde ende Dood zijn: alsoo die beide in de weereld quamen door den Val; Rom. 5: 12. waarin de Vrouw de eerste was. 1 Tim. 2: 14. Het Zaad der Vrouwe heeft men niet oneigentlik te nemen / wanneer het eigentlik verstaan kan worden; te weten tot so verre / dat nochtans oneigentlik haar nageslaght daar door betekend zy. Doch by uitneementheid; alsoo geen mensch van ene vrouw geboren ooit sijn leven sich volkomen meester van de Sonde sagh. Sulx is op den XIV. en XV. Artijkel duidelik genoegh getoond. Maar dit moet zijn een Zaad dat maghtig zy den kop der Slange te vermorselen; dat is den genen die 't gewald des doods heeft (welken Paulus noemt den Duivel, dat is Vyand, die gedurig tegen 't geestelike dwarsboomt) te vernietigen. Hebr. 2: 14. En waar in is 't geweld des doods gelegen? is 't in sijnen prikkel niet / waar mede hy ons noopt? De prikkel nu des doods is de Sonde, 1 Kor. 15: 56. door welken ook de Dood eerst in de weereld quam, en in de Weereld heeft geheerscht. Rom. 5: 12/ 14. Maar 't is Gods Soon, die daar toe is geopenbaard, dat hy des Duivels werk verbreken soude. Dus spreekt d'Apostel / na dat hy te voren al geseid heeft / dat hy is geopenbaard,

baard, op dat hy onse sonden soude weghneemen. 1 Joh. 3:8/5. Tot desen einde wierd hy vleesch en bloed deelagtig, seit d'Apostel; Hebr. 2: 14. en also een Zaad der Vrouwe, als geworden uit ene Vrouwe: Gal. 4: 4. op dat hy door den Dood den Dood te niete dede. Daarmede was der Slange dan de kop te pletteren geslagen / de Sonde en de kraght des Doods vernietigd zynde.

En 't mogt niet schaden dat de Vyand sich verweerde / ende sijnen overwinnaar alle so verre de mogeliken hinder dede; dat hy hem versenen vermorselde: dat is / de Sonde / 't werk des Duivels / tegen hem gewapend / ende hy door handen van de snoodste sondaars ook ter dood toe wierd gepletterd en gewondt. Want als den Vorst des Leevens kon de Dood hem niet verwinnen: maar die strekte self noch / als geseid is / tot vernielinge van Dood en Sonde / Hand. 2: 24. en om over hem so veel te heerliker te zegepralen. 1 Kor. 15: 54. Openb. 1: 18. Siet daar dan 't Zaad der Vrouwe, dat / gebeten in de hielen van de Slange / sijnen kop te pletteren getrapt heeft: als hem 't beest so na quam / dat het niet en schroomde in syn vleesch te byten / was hy 't self ook met de voeten so veel nader om het plat te treden / en den kop te morselen te slaan.

Dus lossen wy dit raadsel op / Geliefde / nu wy op het einde van de eewen zyn: ende den tijd der vervullinge beleevende / die alles klaar doet sien wat eertijds duister was; so leeren wy / dat Gods beloftenissen ja en amen zyn. 2 Kor. 1: 20.

II.

Op desen grond is 't dat in de Belijdenis ook van Beloftenis gesproken word / en met dit XVII. Artijkel duidelik geleerd / dat wel voornamelik dese allereerste belofte in het Paradys geschied een sonderling bewijs geeft van Gods goedheid en genade aan den mensch bewesen; ofte liever Wijsheid ende Goedheid beide / die sich t'samen in dit werk vertonen. Want wy geloven (word geseid) dat onse goede God, na sijne wonderlike Wysheid ende Goedheid, den mensche door sijne eigene schuld verloren van selve wederom heeft opgesocht. Dit blijkt uit sulkx als nader tot verklaringe daar van gesegd word; zijnde eerst de staat des menschen welken God ter herten nam / en dan 't bestell dat hy gemaakt heeft om den selven te herstellen.

I. De staat des menschen van God met meedogen aangesien / was: dat hy sich also (gelijck in vorige Artijkelen geleerd is) in den lichameliken ende geesteliken dood geworpen, en geheel elendig gemaakt hadde. In plaatse van geworpen stonde in den tweeden druk gestoten: maar in den eersten was 't gelijk nu ook / geworpen; en daarom wonder hoe dat ongemaklijk woord daar zedert in gestoten quam. Maar in den eersten stond daar by onsaligh: 't welk by den tweeden ende derden druk bequameliker word geseid elendig; ten minsten so als dese woorden in gebruik zyn; 't welk in alle talen meester is.

II. Nu volgt / wat dan de wijse goede God gedaan heeft om den

mensch

mensch uit sijne elende weder op te helpen; te weten / dat hy hem self opsocht en vertrooste.

1. Dat God hemselven heeft begeven om hem op te soeken, was die te nodiger / indien hy hem behouden wilde; om dat hy van hem self hoe lang so meer verloren ging; nadien de mensch al beevende van hem vlood. Dit word gelijkelik van Moses dus getuigd / wanneer hy seit / dat God de Heere Adam riep, en tot hem seide, waar zyt gy? En dat hy seide; ik hoorde uwe stemme in den Hof, ende ik vreesde u, om dat ik naakt ben: daarom verbergd ik my. Gen. 3: 9/ 10. doch dat geschiede uiterlik / om hem te reght te stellen: gelijk dat ook gevolgd is / en de straffe daar op aangeseid / eerst wel de Vrouwe / V. 16. en daar na den Man. V. 17. 18/ 19. Nochtans en waren dat geen straffen na verdienste / noch na mate der bedreigingen; ten dage als gy daar van eet, so sult gy sterven: 2: 17. Sy waren slechs tot tuchtiging en overtuiginge van sondige strafweerdigheid: de ware straffe die in 's menschen geestelijken Dood bestond / gevoelden sy in dese schuwheid voor Gods tegenwoordigheid: die hen te voren lieflijk / maar nu schrikkelijk geworden was; waar in te voren volle vergenoeginge / maar nu volkomene droefheid en verdriet was; doe door blijheid / nu door wroeginge van hun gewisse. Met sulken lijden hadde God nu medelijden; niet willende dat de verlegen mensch op sulken wyse eewig sterven soude. Maar hy ontfermt sich over 't maaksel sijner handen / en wat gaat hy doen?

2. God heeft hem (seit nu vorder de Belijdenis) getroost; 't welk veel verschilt van straffen / als hy wel verdiend hadde. En waar mede heeft hy hem vertroost? met sekere troostelike Belofte. Merkt / wat hem God beloofde; en wat voordeel hy daar-uit te hopen hadde.

(1) Daar staat / dat God beloofde hem te geven sijnen Soon: want die betekent word door 't Zaad der Vrouwe; also hier voor getoond is / dat Gods eigen Soon / geworden is uit ene Vrouwe. En wat soude die den mensche goeds te wege brengen?

(2) Hy soude sijnen Vyand quaad doen / en dat soude wederom dan goed doen aan hem self.

(A) Het hoofd der Slange soude hy vertreden. In den eersten druk stond ook vertreden; in den tweeden breken. Moses heeft geseid vermorselen; doch aangesien dit als met voeten sal geschieden / (waar op ook Paulus siet Rom. 16: 20.) terwijl de Slange 't Zaad der Vrouwe in de versenen beledigt: so schijnt hier breken niet so eigen als vertreden. En beter woord en wassen doe noch niet / also de oude oversetting 't ook so heeft; de niewe was ten tijde van het Dortsche Synodus noch niet gemaakt. Doch wat nu dit vertreden of verpletteren te seggen zy / is boven al verklaard.

(B) En aangesien dat dese Slange / volgens vorige uitlegginge en aanwijsinge / de eenigste oorsaak was / dat sich de mensche van God afgeschie-

gescheiden / en daar door in d'uiterste rampsaligheid bevond: so moest het pletten van den kop der Slange dienen om hem wederom geluksalig te maken. Want hier mede is de vyand overwonnen: ende salig is hy die overwint; want hy sal alles beërven. Openb. en 2: 7.

III.

Nu laat ons / lieve kristen menschen / 't gene daar nu ter Belijdenis geseid is met den inhoud der Beloftenisse vergelijken: en sien of 't niet wel dubbeld waar is / dat God in deselve / en 't beleid daar by gehouden / sijne onnaspeurelike Wijsheid ende onbedenkelike Goedheid op het blijkelikst vertoont?

I. Want dese beide deugden laat de grote God self daar in sien / dat hy ons lang voor af bekend maakt wat hy met ons voor heeft. Want is dat geen bewijs van goedheid / dat hy ons doet weten 't gene ons ten hoogsten in den kommerliken staat / waar in wy door de sonde zijn / vertroosten moet? Troostet, troostet myn volk, ende roept het haar toe, seit God. Jes. 20: 1. Is 't geen bewijs van sonderlinge liefde / dat God ons verborgentheden openbaart / dewelke hy alleen heeft voor de genen die hem vreesen? Psal. 25: 7. Gewisselijk / so lief heeft ons de Heere / dat hy geen ding van belang ontrent ons doen sal, het en zy dat hy 't aan sijne knechten eerst geopenbaard sal hebben: Amos. 3: 7. want sulke woorden magh men hier op ook wel passen. Dat is / als of de goede God / uit liefde tot sijne uitverkorenen dat niet en kan verbergen: daarom moest hy het Abraham noch seggen / als hy iet besloten hadde dat geen werk was van genade maar van reght.

II. 't Is evenwel geen goedheid sonder overleg / als dikmaal by de menschen eene onbesonnene genegentheid; de goede God doet ook seer wijsselijk daar aan. Want dit ook self een middel is / om den neerslaghtigen en hopelosen mensche weder op te reghten / door hem moed te geven / ende hem te geven goede woorden, troostelike woorden: Zach. 1: 13. door welke Gods Profeten dikmaals ook wel in 't besonder zyn versterkt geweest / en de gelovigen te moediger tot alle werken van geloof en godsdienst aangesett. Dus heeft hy altijd een gewillig volk. Hier mede gaf hy Jakob moed / om sijnen grammen broeder Esau in 't gemoet te gaan: Gen. 32. 33. 34. hier mede deed hy hem de reise na Egypten doen; 46: 1-5. hier mede den beschroomden Moses tot sijn volk en tot den Koning gaan. Ex. 6: 1-7. en 7: 1-6. Wat seg ik meer? de gansche Schrift is vol van diergelijke saken: ende leert ons / welke nuttigheid voor ons in 't voorverkondigen van sijnen goeden wille te bespeuren zy.

II. Laat dan dit wijs beleid en dit bewijs van goedheid in d'openbaringe van Gods Beloftenis vertoond / ons hier ten minsten dienen / om te ernstiger te overwegen / wat hier nuts voor ons in steekt / dat dese eerste heilbelofte aan de eerste menschen / en vervolgens ook aan ons verkondigd is.

1. Gods Wijsheid dan betreffende: wie hadde ooit den sin des Heeren konnen weten / dat d'eerste mensch van self gevallen in de sonde / van God afgevallen / en daar door vervallen niet alleenlik van desselfs volsalige gunste / maar ook in het uiterste verderf: nochtans behoudens Gods onkneusbare geregtigheid en onwederroepelike waarheid / sekerlik behouden / en tot volle geluksaligheid hersteld kon worden? Maar is hem dat middel aanstonds by de hand: so haast en heeft de mensche niet gegeten 't gene hem gegeven was; of God weet raad om hem te reght te helpen / door hem te reght te stellen / en genade te bewijsen. De Slang magh noch so listig zyn / en daar in al 't gedierte van het veld te boven gaan: nochtans sal hy Gods raad niet weten / en noch min ten einde helpen. Arglistig is des menschen herte, ja dodedelijk is 't, wie kan 't weten? Ik, seit de Heere / beproeve de herten, en doorgronde de nieren. Jerem. 17.9/10. en daar en is geen werk noch versinninge noch weetenschap tegen den Heere. Pred. 9: 10. II. Wie konde denken / dat Gods Wijsheid aanstonds daad en dader aan den dagh doen komen soude / en den aanslagh van de bose Slang / also genoemd / tot niete maken; om haar die so veel vonden by de hand had / om verboden vrughten aan den mond te brengen; so haast gelijk verstond te overtuigen / en 't welverdiende vonnis toe te passen? III. Hoe net heeft dese Wijsheid hier het quaad / van sulken Slang aan 't menschelijk geslaghte toegebraght / van 't menschelijk geslaghte wederom op sulken Slang gewondt / en van de Vrouw een Zaad voorsien en voorbestemd / dat haar den kop verpletten sal? Dat quaad gedacht en qualik was beleid / heeft Gods geheime wijsheid goed gedacht / en goed gemaakt; hy die uit duisternisse licht kan scheppen, en roept de dingen die noch niet en zyn als offe waren? Rom. 5: 17.

2. Wie twijfelt mede aan Gods Goedheid en Barmhertigheid in desen? daar de sake self spreekt / en 't geheel beleid van 't gansche werk? I. De sake spreekt van self. Is hy niet overgoed / die salft wanneer hy slaat / die troost wanneer hy kyft / die saligheid belooft wanneer hy de verdoemenisse spreekt / die d'overwinninge versekert aan den genen die verwonnen is / die tegengift bereid uit die het dodelijk vergift had ingeswolgen? wat is dat anders dan het leven uit den dood? II. En letmen op 't beleid hier in gebruikt: wat niet al wonderen van Goedheid doen sich daar in op? hy roept den mensche van den wegh af daar hy doolt: hem die verdiende dat hem 't goddelijk gehoor geweigerd wierde / so hy 't had begeerd; die self verschrikt wanneer hy God maar hoorde komen / sich poogde te verbergen om hem niet te sien die in 't verborgen siet: hoe soude hy gehoor versoeken / dat Gods Goedheid hem van self nu gunt? Siet nader / hoe het God (om so te spreken) niet van herten meent / als hy den mensche straft? ja hy en plaagt nochte bedroeft des menschen kinderen niet van herten. En als hy al bedroeft heeft sal hy sich terstond ontfermen so seer als hy

hy barmhertig is. Klaagl. 3: 33/ 32. Dat heeft hy van 't begin af al getoond. Hy stelt den mensch voor sich te reght om syne misdaad: en eer hy het vonnis spreekt / so geeft hy hem veel groter troost / door die beloftenisse van het Zaad der Vrouwe / dat der Slangen kop verpletten sal; veel groter dan de straffe die hy hem daar na verkondigt: niet na schuld / (gelyk flus al geseid is) maar na mate van kastydinge; om hem van dit elendig tot een salig leven op te leiden. Want hy en doet ons niet na onse sonden; ende hy vergeld ons niet na onse ongeregtigheden. Psal. 103: 10.

III. Dit alles maghmen 't Zaad der Vrouwe danken. Want sonder hem / en was'er niemant die den kop der Slange kon te morsel trappen: en dat was hier volstrektelik van node / soude God / behoudens syne onloogchenbare waarheid en gereghtigheid / den mensche uit syn verderf ter eewige behoudenisse weder brengen. In hem zyn wy volmaakt. Kol. 2: 10. Want alle schatten van Gods wysheid ende kennisse in hem verborgen zy. Kol. 2: 3. In wiens beleid en doen de Vader een volkomen welbehagen heeft. Matt. 3: 17. Wat souder af gekomen zyn / so God alsulken Zone niet en hadde; so die geen Soon des menschen / dat is / eener Vrouwen Zaad had konnen worden; en so vleesch en bloed deelachtig / door den Dood de kraght des Doods te niete doen? Hebr. 2: 14. Die zynde God van eewigheid / ook in den tyd kon mensche worden; Gods ender Vrouwen Soon; en so ons aller broeder / ende God met ons. Die dit bedenkt / wat klaagt hy over Moeder Eva / dat sy verleid / ons hare nakomelingen in so veel elenden heeft gestort? Wyt uwe Moeder niet / dat sy u maakte kinderen des toorns: maar dankt God uwen Vader / die in synen Sone u tot kinderen ter saligheid herwonnen heeft. Is 't quaad van haar; het goed is van haar ook: heeft sy der Slangen Zaad ter menschelike weereld ingelaten; haar eigen Zaad komt weder om het uit te bannen: heeft sy haar eigen nageslaght verdoemelyk gemaakt; 't is uit haar nageslaght dat wy reghtveerdig zyn. Heeft sy ons de melaatscheid aangebraght; haar Zaad / dat edel Zaad / sal ons daar van wel reinigen: so seer dat eindelik; wanneer het vergif der Slange in 't geheel verteerd / en haar de kop volkomen sal vermorseld zyn / geen vlek noch rimpel aan ons wesen sal. Dat zy also / Amen.

Vergelykinge met andere Belydenissen.

DAar zynder seven van de XV. niet die enigen besonderen Artykel van desen inhoud stellen: maar die de eene meer de andere min in andere Artykelen daar van hebben uitgedrukt.

I. Het meeste en het duidelikste spreken daar van de Waldensen; erkennende voor eerst in 't IV. Hoofdstuk Gods beloftenisse aan den mensche na den val gedaan; zynde het warachtig woord der Genade en heilig Euangelium, van den geheimen Raad der H. Drieenigheid geopen-

baard, belangende den Heere Christus en onse geheele saligheid door hem verkregen. Der selver beloftenissen zyn drie de voornaamsten, in welken alle d'andere begrepen zyn. De eerste is geschied in 't Paradys, by woorden van dit vonnis: (of van dese spreuke; *hujus sententiæ* staat in 't Latijn) en dan volgt Gen. 3: 15. De tweede is gedaan aan Abraham, ens. De derde aan David ens. in welke beloftenissen sy dan vorder seggen / dat beschreven ende afgeschilderd worden, de grootste en voornaamste werken onses Heeren Christus, selfde gronden onser saligheid betreffende. Onder anderen d'ontvangenisse en geboorte uit de maagd Maria; want hy 't Zaad der vrouwen is geworden. ensov.

V. De eerste Switsersche / segt in het X. Art. Dat Godt nooit heeft nagelaten, voor desen mensche, door dese schuld aan de verdoemenisse onderhevig, en reghtvaardige misnoeginge op sich halende, te sorgen: als blykt uit d'eerste beloftenissen, en de gansche Wet, en van Christus daar toe voorverordineerd; gelijk hy sulx ook namaals heeft vervuld.

VI. De Sarische seit in den III. Art. seer bedenkelik: Hoewel wy d'oorsaken deses wonderliken Raads, waarom het menschelyk geslaght op dese wyse moest verlost zyn, noch in dese swakheid niet en sien; maar namaals in de eewigheid eerst leeren sullen: so moestmen nu nochtans die eerste beginselen daar van weten.

XI. De laatste Switsersche begint het XI. Hoofdstuk dus. Daar by geloven wy noch ook en leeren, dat Gods Soon van eewigheid tot Saligmaker van de Weereld voorgeschikt en voorverordineerd is van den Vader.

XII. De Schotsche in het IV. Hoofdstuk spreekt daar van bykans op sulke wijse als de onse.

XIII. De Brandenburgsche in het VII. Kap. van gelijken en §. 25. dat God sijnen Soon en de verlossinge door hem te doen al van 't begin af heeft beloofd: daar by dan stellende deselfde woorden Gen. 3: 15.

XVIII. ARTYKEL.

Van de menschwerdinge onse H. Jesus Christus.

Gal. 4: 4.

Maar wanneer de volheid des tijds gekomen is, heeft God sy-
nen Sone uitgesonden, geworden uit ene Vrouwe, geworden
onder de Wet.

't ONeindig onderscheid dat tusschen God en menschen is / bestaat ook daar in / sonderling / dat hy waarachtig / maar de menschen leugenachtig zijn. Rom. 3: 4. Want wat de menschen aangaat / niet alleenlik is dat na den val gekomen / dat sy eens de eerste waarheid en opreghtigheid verlaten hebbende / nu niet meer te betrouwen zijn: maar self in die opreghtigheid noch staande / heeftmen wel gesien / hoe weinig staat daar op te maken ware dat sy daar in blyven soude. Ja het gaat de menschelike gissinge te boven / dat so vroeg / door sulken kleinen oorsaak / in so korten tijd / de mensch tot sulken swaren afval is gebraght. Maar Gods volmaaktheid is so groot / dat hy niet liegen kan. Hebr. 6: 18. Tit. 1: 2. Want hy de waarheid self is / en die altijd onveranderlijk bestaat. Mal. 3: 6. So dat degene wien God iets beloofd heeft niet moet meenen / dat met hem sal gaan als met de menschen / die somtijds wel iets beloven datse echter niet en doen. Want God en is geen mensche, dat hy liegen soude; noch menschen kind, dat het hem berouwen soude. Soude hy 't seggen, ende niet doen? ofte spreken, ende niet bestendig maken? Num. 23: 19. Siet gy op sijnen Wille; daar en is geen schaduw van verandering by hem: Jak. 1: 17. siet gy op sijne maght; niemant en is'er die sijne hand af keeren, ofte tot hem seggen kan, wat doet gy? Dan. 4: 35. Daaromme doet hy al wat hem behaagt. Psal. 115: 3. Dewijle hem dan / als onveranderlijk / geen ding mishagen kan dat hem eens heeft behaagd; en als almaghtig niets ontschieten noch beletten kan van sijn voorneemen ook in 't werk te stellen: so heeftmen sekerlik op sijne woorden staat te maken. En die so deden hebben van ouds her bevonden dat Gods beloftenissen altyd Amen waren. Laat Israël dat seggen: dat niet een woord gevallen zy van alle goede woorden die de Heere tot het huis van Israël gesproken hadde; het quam altemaal. Jos. 21: 45.

Voornamelik is dit te merken nopende dat hoofdwerk van des menschen Saligheid in Christus; dat Gods Beloftenissen, al so vele

als'er zyn, in hem ja, en in hem Amen zijn. 2 Kor. 1: 20. Gelijk al eer als 't jaar met Sara was verlopen / dat haar een Soon van God beloofd was; so besocht haar ook de Heere gelyk als hy geseid hadde, en hy dede Sara so als hy gesproken hadde: Gen. 21: 1. so ook / wanneer de volheid van den tyd gekomen was, heeft God ons sijnen Soon gesonden / in dien staat en tot alsulken einde als van hem beloofd was / en ons Paulus hier nu leeren sal.

Waarmede niet alleenlik de verbullinge van Gods Beloftenis in desen woord geseid; waar toe wy nu met dit Artijkel overgaan: maar ook aanleidinge gegeven om te spreken van het gene volgens onderscheidinge hier voor pag. gemaakt noch van de vordere Beloftenissen / na die eerste in het Paradijs gedaan / te seggen viel. 't Welk blijken sal / wanneer wy eerst den text besien / dan de Belijdenis / en die so beide ten gebruike bregen sullen.

I.

D'Apostel spreekende in desen Brief van 't reght en van 't gebruik der kristel ke vryheid (welke uit den XXV. Artykel eigentlik eerst sal te leeren zijn) heeft in 't voorgaande Hoofdstuk de gelykenis gebruikt van een onmondig kind dat onder voogden staat; hoedanig hy beweert dat de gelegentheid van Israël geweest zy in den tijd der Wett van Moses; welke na verscheidene Beloftenissen / op die van 't Paradys gevolgd en van (welken op 't begin van dit Artykel sal gesproken worden) eertyds ingekomen zijnde / als een tuchtmeester zy geweest tot Christus toe. Het selfde nu vervolgende / so komt hy tot den tijd op welken dese dienstbaarheid aan sulke eerste leeringen der schikkinge (so spreekt hy op het 3. vs. en so word ook 't woord κόσμος *kosmos* reght vertaald) stond op te houden. En dat was doe / wanneer God sijnen Sone / al so lange voor de Wett beloofd / in 't vleesch sond: en den selven stelde onder dese Wett / die te volbrengen; 't welk voor 't volk niet doenlyk was geweest. Hy spreekt hier eerst van de verbullinge des tijds; en dan van 't gene op dien tijd geschied zy / dat lang voor de Wett beloofd / en door de Wett als afgeschaduwd was geweest.

I. Den Tijd aangaande seit hy / dat de volheid van den Tyd gekomen was. De Tijd was vol / dat is / geheel verlopen / welken God bestemd / en menigwerf door de Profeten voorverkondigd hadde; wanneer dat Zaad der Vrouwe ter verlossinge sijns volks te komen stond. Die tijd was wel van eewigheid (gelijk als alle ding) by God bestemd: maar aan de menschen niet terstond / noch ook ten eersten op het naaste bekend gemaakt. 't Was by 2000. jaren t'sedert d'eerste belofte / dat God eerstmaal tijd van jaren stelde: niet der sendinge als noch van het beloofde Zaad; maar der verlossinge van 't volk wien het beloofd was / uit de dienstbaarheid die het te lyden soude hebben in Egypten / na den tijd dat God het Abraham verkondigde 400. jaar. Gen. 15: 13/14. Na die verlossinge leed het noch by de duisend jaren /

dat

dat den volke ballingschap van tienmaal seven jaren wierd voorseid / Jerem. 25: 11 / 12. Doe die tijd was verschenen / so wierd eindelik aan Daniel geopenbaard / dat het noch 70. maal seven jaren duren soude / eer dat so lang beloofde Zaad eens quam: Dan. 7: 24. 't welk Paulus hier nu seit dat doe gekomen is / en eerder niet; om dat de tijd noch eer niet vol was dat hy komen moest. So heeft men vierdhalf duisend jaren lang gewaght op dat beloofde Zaad der Vrouwe / eer men wist wanneer het komen soude / en die het eerst te weten quamen hadden lichtelik te denken dat sy 't niet beleeven souden. Wie soude niet getwyfeld hebben aan de waarheid der Belofteniſſe / so God self sijn volk niet ondertuſſchen door verscheidene middelen had ondersteund?

II. De volheid van den tyd gekomen zijnde / wat heeft dan God als doe gedaan? De Text seit / dat hy sijnen Soon heeft uitgesonden, in voegen dat hy is geworden uit ene Vrouwe enſ. Dit zyn twee saken diemen wel moet onderscheiden; alſo sy anders / volgende de woorden / wel door een te mengen waren. Want heeft God uitgesonden enen Sone / die uit ene Vrow geworden is / in sulken sin dat dit is ene beschrijvinge van desen Soon; te weten / dat hy is de gene die geworden is uit ene Vrouwe: so heeft het niet besonders in; gemerkt dat alle menschen op de selfde wijse zyn geworden / welke God tot Sonen aangenomen heeft. Het kan ook so niet te verstaan zyn / dat hem God heeft uitgesonden / na dat hy geworden was uit ene Vrouwe; in dien sin / dat hy meer niet dan maar mensche soude zyn: alſo hy eerst noodsakelik moest worden / en alſo in wesen zijn / eer hy konde uitgesonden worden. So dat het op die wijse ook al niet met allen soude gesegd zijn: alſo geen mensche ergens toe kan worden uitgesonden die noch niet geboren is. Maar dit uitsenden is geschied mits dat hy werd uit ene Vrouwe, so wel als dat hy werd onder de Wett; gelijk onmiddelik daar aan gesegd word. Nu wil d'Apostel seggen / dat de gene die Gods Soon is zy geworden onder de Wett: alſo dan ook / dat hy die nu Gods Soon al was / uit ene Vrouwe zy geworden. So dat d'uitsendinge sijns Soons iet is dat voor gaat / en sijn worden uit de Vrouw iet dat daar op gevolgd zy: so 't al niet is in den tijd / het zy ten minsten in de sake / of in order van de saken; sulx hy is uitgesonden in dier voegen dat hy werd; ten eersten mensche uit de Vrouwe, en ten tweeden dienstbaar / onderdanig aan de Wett. Nu sullenwe dan onderscheidentlik alhier twee dingen sien / d'Uitsendinge en de Menschwordinge van Godes Soon.

1. God heeft dan enen Sone, dien hy uitsend; namelik denselfden / van wiens Godheid en met eenen goddelike Soonschap op het X. Artykel al verklaringe is gedaan. Doch siet daar uit dan hier ook / God die uitsend ende God die uitgesonden is.

(1) God die den Soon heeft uitgesonden / moet hier noodsakelik de Vader zijn; aan wien die naam / henbeiden met den Geest toekomende

(siet

(siet het X. en XI. Art.) hier in 't besonder word gegeven/als 't begin der goddelike werkingen; so als ook op het VIII. Art. is verklaard.

(2) Syn Soon, hoewel desselfden wesens met den Vader/ word nochtans by desen van hem onderscheiden in persoon: so als dat de Belydenis in voorgemelde artykelen medebrengt.

2. Nu/ dese Soon is van den Vader uitgesonden; om iet sonderlings te worden.

(1) God heeft hem uitgesonden: niet/ dat hy daaromme minder is/ maar dat hy minder word; niet wel in wesen noch in weesentlike weerdigheid; (want dat is beide onverminderlyk) maar in de schikkinge en ordeninge van het werk der Saligheid ontrent den mensche; 't welk de Soon op sich nam te verrighten/ en de Vader insgelyx aan hem verliet.

(2) Want die uitsendinge word dus met twee verscheidene bestellingen verklaard/ in welke hy iet is geworden, daar ons aan gelegen is. Dit woord geworden, in 't grieksch γενηθεὶς genetheis, tweemaal alhier gesteld/ magh de gemeene betekenis aan beide plaatsen wel behouden: maar word in opsight van de bygevoegde woorden onderscheidentlik verklaard. Want beidersins geeft het te kennen enige merkweerdige veranderinge; niet in God/ maar in syn werk/ dat van syn wesen onderscheiden is; als iets geworden zynde dat niet was geweest.

A. Op d'eerste plaats dan is 't de Vrow uit welke hy geworden is. De vrow alhier gemeend sal buiten twyfel de bekende maagd Maria zyn; uit welke hy geworden is/ als hy uit haar geboren wierd Luk. 1: 35. En niemant heeft hier 't woord geworden anders ooit verstaan: ook tot so verre dat in sommige grieksche afschriften 't selfde woord staat γεννηθεὶς, gennetheis, met twee N N, 't welk niet anders is te seggen als geboren.

B. Ter tweede plaatse spreekt hy van de Wett, waar onder hy geworden is. Dat is de Wett van Moses/ of de gene die van God door Moses aan het volk van Israël is voorgesteld geweest: in welken sin het overal verstaan word/ waarmen leest de Wett, als wel bekend wat Wett daar door gemeend zy. Nu onder dese Wett is hy geworden/ als hy sich deselve onderwierp; hoewel hy als Gods Soon was boven alle Wett/ en dese Wett ook was van hem. Maar mensch geworden zynde/ uit de Vrouwe so wierd hy ook als mensch en Middelaar de Wett self onderhevig/ de gestaltenis eens Dienstknechts aangenomen hebbende. Filip. 2: 7.

God heeft dan de Belofteniſſen dus vervuld: dat als de tyd verscheenen was van hem daar toe bepaald/ hy dat beloofde Vrouwen Zaad gesonden heeft/ om sich te onderwerpen aan de Wett; van welker vloek hy ons verlossen soude/ en vervolgens tot de goddelike kindschap overbrengen; gelyk het vyfde Vs. dan voorts te kennen geeft.

II. Wan-

II.

Wanneer we nu daar mede eens gaan vergelijken 't gene daar van in dit XVIII. Artijkel word beleden; so bevinden wy dat het geheel het selfde is / doch breeder uitgebreid en onderscheidentlik verklaard. Want als d'Apostel segt / dat God het gene hy hier van hem seit gedaan heeft in de volheid van den tyd sijner beloftenissen: dat is het selfde 't gene hier ook word voor aan gesteld; dat de belofte van hem aan de Vaderen gedaan van hem volbraght is. Ende dat dan daar toe dienende van Paulus word gesegd / dat God / om die beloftenissen te voldoen / heeft sijnen Soon gesonden; wordende uit ene Vrouw / en onderdanig aan de Wett: dat is nu wederom het gene breeder hier verklaard / en dan bevestigd word.

I. Want ook aangaande de Belofte word iets meer alhier gesegd dan in den vorigen Artijkel was gemeld; en echter de Volbrenginge derselve vast gesteld.

1. Wat de Belofte self betreft: 't is meer dat daar geseid word dat deselve den Oudvaderen gedaan zy / door den mond van Gods Profeten; dan datse eens gedaan is sonder dienst van menschen / aan onse eerste Ouders in het Paradys. Want het so veel is als het gene Paulus schrijft: dat God voortijden veelmaal en op veelerleye wyse tot de Vaderen gesproken heeft door de Profeten. Hebr. 1: 1. 't Is waar dat hy daar door de Vaderen verstaat in het gemein de Voorouders van syn volk; gelijk als 1 Kor. 10: 1. Hebr. 3: 9. Rom. 2: 5. maar dat door 't woord Oudvaderen verduitscht word dat van *Patriarchen*, πατριάρχαι; 't welk eerstvaderen, Voorvaderen en Oppervaderen te seggen is. Want datmen in de plaats van dien gemeenlik seit Aartsvaderen / (gelijk als ook Aartsbisschop en Aartspriester) is een wangebruik / en ongetwyfeld uit onkundigheid van de betekenisse van dat woord / en dese door 't verkeerd uitspreken van de letteren ch in 't Fransch / als of het ware sj of tf, ontstaan. Nu / 't woord Oudvaderen word heden meest gepast op d'eerste leeraars van de kristen Kerk / of die in d'eerste ses of seven eewen zyn geweest / derwelke sedert de vervullinge nu so na seventien verlopen zyn. 't Welk uit het Pausdom hergekomen / noch heden echter so gemeen is: datmen my berispt heeft als ik 't woord Oudvaderen gebruikte in dien sinn als 't hier in de Belijdenis gebruikt word (siet / so weinig leestmen de Belijdenis / als 't niet en is om iemant door den klank van 't een of ander woord daar uit getrokken te verketteren) 't welk door het selve d'oudste leeraars en de hoofden der geslaghten / meest voor den tyd van Moses Wett geweest / verstaat. So geeft de Schrift den naam van Patriarch aan Abraham / Hebr. 7: 4. de twaalf Patriarchen Israëls of Jakobs Sonen / Hand. 7: 8 / 9. en den Patriarche David, 2: 29. In onsen Catechismus op de 19. Vr. zyn 't ook Patriarchen, die hier met den name van Oudvaderen betekend worden. Ende worden door de selve in 't gemeen verstaan de gene die de Schrift

ons noemt / van Adam af tot Moses toe; daar David / (schoon 400 jaar na Moses) ook noch by komt door besondere belostenisse aan hem geschied. Doch 't onderscheid is / dat de Catechismus de Profeten met de Patriarchen voegt; als zynde 't Euangelium door Patriarchen en Profeten voorverkondigd: maar de Belydenis geeft desen naam Oudvaderen den genen aan de welken de belostenis door de Profeten is geschied. Dit woord is by gelegentheid van 't III. Art. pag. 57. eens verklaard; so dat het nu niet meer behoeft. D'Oudvaderen zyn hier dan de voorouderen de Joden onder 't Oude Testament; gestrekt door al den tyd die van 't begin af is verlopen tot aan 't Nieuwe. Want self ook Abraham so wel Profeet als Patriarch genaamd is. Gen. 20:7. En quam hem dese naam ook toe; om dat hy de belostenis / van God aan hem gedaan / niet naliet aan syn volk bekend te maken. Gen. 18:19.

Nu sal ik dan / tot nadere opening van saken / iets van vordere Belostenissen melden / die (gelyk hier voor pag. 29.) ter inleidinge op den XVII. Art. gesegd is) na d'eerste / welke was in 't Paradys / noch nader aan de Patriarchen / ofte door Profeten zyn geschied. Niet alle / (want dat soude te langwylig zyn) maar de duidelykste / en daar door ook boven andere bekend.

Aan Abraham heeft God verscheiden malen duidelik geseid / dat in hem, niet in syne persoon / maar in sijn Zaad, (dat noch in syne lendenen / en so in hem was / Hebr. 7:5.) souden zyn gezegend alle de geslaghten van der Aarde. Gen. 12:3. en 18:18. en 22:18. Die / als het Zaad van Adam / alle de verbloekinge verdienden / souden in dit Zaad gezegend worden. De vloek verstiet hem van Gods gunstig aanschyn / tot gevoelen syner gramschap: moest derhalven ook de zegen ons herstellen in Gods gunst / en syner saligheid deelachtig maken. Deselfde weldaad hebben wy gesien dat in het Paradys verkondigd was: doch worden hier twee dingen meer geseid. I. Eerst / nademaal verscheidene geslaghten door de linie van Noah na den Sondvloed uit de eerste Ouderen gesproten waren; uit wiens geslaghte dan dit Vrouwen Zaad (dus by uitneementheid genaamd) ontspruiten soude? Dit word hier nu aan Abraham bepaald: tot wien God seit / in uwen Zade, uitsluitende van dese eere alle andere geslaghten van der Aarde; dat uit syn nageslaght / en uit geen ander / de vertreeder van den kop der Slange spruiten soude. II. Doch niet dat daarom d'andere geen deel aan 't selve hebben souden: also ten tweeden word beloofd; dat in het selve alle geslaghten van der Aarde ook gezegend souden worden. 't Welk noch so veel te meerder eere en gunste was voor Abraham / die dus ten Vader niet alleenlik van syn eigen lyflyk nageslaght; maar ook voorts der gelovigen, uit alle andere geslaghten / op den welken dese zegen komen soude / dus verheven is.

Dat eerste is daar na bepaald op Isaak / den tweeden Soon van Abraham /

braham en eenigsten van Sarah / sijne eerste Vrow ; aan de welke hy ook wel besonderlik beloofd was / als de gene met den welken God sijn heilverbond opreghten soude : sulx in dier voegen noch aan Ismaël / den welken hy te voren al by sijne dienstmaagd Hagar hadde / noch aan iemant der ses sonen die hy na den dood van Sara noch gewan by by Ketura / gebeuren moght. Gen. 17: 15--21. en 18: 9--14 en 25. Hierom wierd Isaak daar na de Soone der beloftenis genaamd. Gal. 4: 28. Waar in God nu dan niet alleenlik onderscheid maakt van geslaghten / maar ook selfs van Vrouwen / uit de welke dat beloofde Zaad afkomstig soude zyn ; om ook op sulken wijse by uitneementheid den naam van Zaad der Vrouwe te beërven. Daar na heeft God de kinderen van eene selfde vrouwe / en van eener draght / in desen onderscheiden / dat hy daarin Jakob boven Esau heeft gesteld. Gen. 25: 23. Rom. 9: 10. Het ander / van den zegen deses Zaads wierd telkens noch al / 't zy aan Isaak het zy aan Jakob / op deselfde wijse voorgesteld. Gen. 26: 3 / 24. en 21: 29. en 28: 13 / 14. en 46. 3.

En is te merken / dat in alle de beloftenissen tot hier toe telkens mede de besittinge des lands van Kanaan aan die drie vaderen beloofd is / als een zegen / die hun zaad voor sich genieten soude : doch wel te onderscheiden van den zegen welken alle de geslachten van der Aarde souden trekken van dit Zaad / in welke sy gezegend souden zyn.

Ook was tot hier toe niet bescheidelik geseid / of dese algemeene grote zegen soude komen uit den Zade deser Vaders in 't gemein also genaamd / dat is uit het geheele volk dat daar van komen soude : of wel uit enige persoon besonder die van hun geslaghte soude zyn. Doch dit en noch iet anders heeft God eerst aan Jakob / en door hem aan sijne kinderen / by Testamente voorgesteld. Gen. 49: 10. Het eerste namelik / dat het een enkel man / die daar genaamd word Schilo, soude zijn ; en 't ander / dat den tijd belangt / waar van tot noch toe niets gesproken was. Des word die daar betekend met den staat des volks ; dat eer de Rykstaf noch Wetgever niet van Juda soude wyken, voor dat Schilo quame. Waar uit met een was af te nemen / dat dit beloofde Zaad uit het geslaght van Juda / eenen der twaalf sonen van dien vader Jakob / spruiten soude ; des hadmen hem dan voorders onder geene der elf andere Stammen meer te soeken.

Noch was tot hier toe echter niet geopenbaard / waar in die Zegening der volkeren door dit beloofde Zaad berusten soude : hier word geseid / dat het in heerschappye sal bestaan ; also de volkeren hem sullen onderdanig zyn. 't Welk ook wel naast was om te denken uit het eerste seggen / dat hy als een held en heerscher 't hooft der Slange breken soude.

Doch aangesien dat vader Jakob den Wetgever met den Scepter tsamenvoegt : so geeft hy daar met een te kennen / dat die beide stonden op te houden / als de Schilo soude komen om die beide te verbeteren.

Dat van de wetten komt dan Moſes namaals breeder uit te leggen: ſeggende dat een Profeet ſal opſtaan / die noch boven hem ſal zijn; in alles dan te horen ſo als hy in dien tijd moeſt gehoord zijn. Deut. 18:18. Volgens dien de wetten / nu van hem gegeven / dan niet meer in kragt te laten dan ſo verre als het die Profeet verſtond; mits tot op ſijne komſte ſich daar aan te houden. Mal. 4: 4/ 5/ 6.

Van Moſes ſpringen wy nu voort tot David: welke koning zijnde / ende uit den ſtam van Juda; de beloftenis ontfing / dat deſe Schilo en Wetgever / ofte Koning en Profeet; uit ſijne lendenen ontſpruiten ſoude; wiens heerſchappye eewig ſoude zijn. 2 Sam. 7: 12. Pſal. 89: 36/ 37/ 38. Des word hy nu verbolgens aangemerkt voor Abrahams en Davids Soon; Matt. 1: 1. alſo aan beide deſe Vaders de twee hoofdbeloftteniſſen (ſo te ſeggen) zijn gedaan.

Deſelve David heeft noch nader door beſondere openbaringe voorſeid: dat deſe Soon een Prieſterdom by God bekleden ſoude / waar voor dat van Aaron / ingeſteld door Moſes / wijken moeſte; alſo het na de ordeninge van Melchizedek, ende in ſijne eigene perſoon eewig / dat is onovergankelijk tot andere / ſoude zijn. Sijn Koningdom word by die openbaringe ook niet verſwegen: als geſegt word / dat hy / alhoewel een Soon / nochtans als heer van David / aan Gods reghterhand ſal ſitten, heerſchen; en ook alle ſijne vyanden, (die het beeld en naam der Slange dragen) eindelik geheel noch onder ſijne voeten brengen ſal. Pſal. 110. Heb. 7. Hand. 2: 34/ 35. 1 Kor. 15: 25.

Vier honderd jaren na den tijd van David komt nu Jeſaias nader ſeggen: dat d'Immanuël, die God met ons te vreden ſtellen ſal / van ene maagd geboren moeſte worden. Jeſ. 7: 14. Want ſo is 't hebreewſche woord העלמה *ha-Alma* al 300. jaren voor de komſt des Heeren in den vleeſche door de Joden ſelve ἡ παρθένος *hee parthénos* in het griekſch vertaald geweeſt: 't welk in het duitſch te ſeggen is de maagd; en ook ſo by Matteus 1: 22/ 23. aangehaald. Sijn Lyden / Sterven en gevolgde Heerlikheid / tot onſer eewige verloſſinge / is door den ſelfden in ſijn 53. kapittel op het kraghtigſte voorſeid; en op het duidelixt / als of hy 't Euangeli predikte / vertoond.

Twee honderd jaren later doet God eindelik de openbaringe aan Daniel: hoe lang 't noch lijden ſoude / dat dit lang en veelbeloofde Zaad eens quam / om ſijnen volke d'eewige verſoeninge aan te brengen: en ſeit dat daar toe tſeventig jaar-weken zyn beſteld; ſo als de omſtandigheden dat te kennen geven / van my getoond in mijn Uitlegg. over Daniel / op 't 9: 24 --- 27. §. 920. enſov. En met een: hoedanig de verloſſinge door dien *Meſſias*, dat is Gods Geſalfden, (want ſo wierd dat Zaad der Vrouwe doe voorts by uitneementheid alſo genaamd) op 't einde des beſtemden jaartals weſen ſoude.

Nu hadde Moſes ene ruime koſtelike Tente / (want dat was de ſo genaamde Tabernakel) door Gods laſt doen maken; na 's volx uitgang

uit,

uit Egypten; om te dienen tot den Godsdienst/ na den eisch der Wet. In plaats derselve hadde Salomon/ na een gebruik van schier 500. jaren/ enen overkostelijken steenen Tempel tot den Dienst gesticht; die na verloop van noch 500. jaren door de Babyloniers verwoest/ na die voorseggingen van Daniel herbowd moest worden. En om 't volk in seer slechten tijd daar toe te moedigen: voorseiden Zacharias en Haggaj/dat dit gebow tot op de komst des Heilands blyven staan; en hy daar in noch self verschynen soude. Esra 5: 1. Hagg. 2: 5 --- 10. 't Welk ook daarna van Malachias noch bevestigd is; Mal. 3: 1. met wijdere verklaringe van alle drie/ belangende den staat en 't werk waarin de Saligmaker sich dan openbaren soude.

Siet daar nu de Beloftenissen, Broeders/ welke God den Vaderen van tijd tot tijd gedaan heeft, door den mond der heilige Profeten; als de Belijdenis in desen met den heiligen Apostel spreekt: en siet hoe veel dat ik al hebbe moeten seggen in dit kort bestek; hoewel maar weinige derselven/ en met weinig woorden/ hebbe voorgedragen. Doch siet met een/ hoe langen tijd deselve onderwege zijn geweest: van Abraham tot Christus toe twee duisend jaren ruim verlopen zijnde; en hoe sy als in duister radende/ allenx met meer en meerder licht/ doch als van verre/ zijn bestraald geweest; tot dat een volle sonneschijn de overige duisterheid verdreef; wanneer God de Beloften heeft volbraght op den bestemden tijd.

2. En dit is 't gene dat hier verder daaraan word geseit: te weten/ dat God die volbraght heeft; ende hoe doch? Door sijnen Soon te senden in de weereld; en door dien deselve heeft verrigt het gene t'onser Saligheid van noden was. Het eerste word in dit en 't naast Artykel/ en het vordere in de seven volgende geleerd. Verklarende nu hier/ hoe dat God mensch geworden; en dan/ hoe God en Mensch besonderlik daar door vereenigd zijn. Van 't eerste word geseit: dat God volbraght heeft de Belofte/ sendende sijnen eeniggeborenen ende eewigen Soon in de weereld, op den tyd van hem bestemd. 't Welk alles 't selfde is/ dat boven ter verklaringe van des Apostels woorden is geseid; als/ dat voorgestelde word sulken Soon, als God heeft uitgesonden, in de volheid van den tyd: dienvolgens sal hier geen verklaringe meer nodig zijn. Laat ons het ander deel dan sien.

II. En dat is (als geseid) tweeledig; 't eerste ter verklaringe/ en 't ander tot bevestiging geschikt.

1. Hoe dat volbrengen der Beloftenissen te verstaan zy/ word ons dan aldus verklaard. Eerst in wat staat/ daarna in wat nature dat Gods Soon/ wanneer hy hem ter weereld sond/ verscheenen zy.

(1) Van sijnen Staat te spreken; het was/ dat hy eens knechts gedaante aangenomen heeft. Niet/ eer hy noch de menscheid aangenomen hadde: gelijk het uit de woorden schijnt; om datter volgt/ ende den men-

menſchen gelijk geworden: alſo het in de menſcheid moeſte zyn / dat hy ſodanigen gedaante hebben moghte. Doch in den eerſten ſtond het duidelik alſo / dat niet wel anders uit de woorden konde opgenomen worden / dan dat hy knecht was eer hy menſche werd; als uit de vergelijkinge is te ſien. Maar ſo als 't nu geſteld is / komt het wel met Paulus woorden overeen: die eerſt geſegd hebbende / dat hy hemſelven heeft vernietigd, eer hy van ſijne menſcheid ſpreekt; ſo veel betekent / als dat hy (als 't ware) ſijner Godheid die verkleininge heeft aangedaan / dat hy heeft aangenomen de geſtaltenis een dienſtknechts: welke nu daar in beſtond / gelijk hy ſich nu voorts verklaart / dat hy den menſchen is gelyk geworden, en ook ſo in gedaante is bevonden als een menſche. Dat niet alleen; maar ook hemſelven heeft vernederd, in die menſcheid / dat hy tot den dood aan 't Kruis toe ſich gehoorſaam heeft betoond. Filip. 2: 7/8. Siet daar / hoe God den ſtaat eens Dienſtknechts quam bekleeden / door eerſt menſch te worden / dat hy dienſtbaar konde zyn; alſo hy in de Godheid niet als heerſchen konde: en dan noch in die Menſcheid dienſtbaar / door vernederinge in gehoorſaamheid / tot in den aldernietighſten en ſmadelikſten dood.

(2) Wat dan nu verder de Nature / in de welke hy dus dienſtbaar werd / betreft: ſo ſeggen wy in den Artijkel / dat hy waarachtelik heeft aangenomen ware menſchlike Nature. Dit word hier eerſt dus in 't gemeen geſteld / en dan by deelen nader aangeweſen en verklaard.

A. So als 't hier in 't gemeen geſeid word / is het beide ſo na waarheid als de woorden medebrengen: d'aanneeminge en 't gene aangenomen is.

a. Het gene hy heeft aangenomen / dat is ware menſchelike Nature: en alſo geen menſcheid blotelik in ſchijn; maar na de waarheid en het weſen ſelf. Doch daar word bygevoegd iets dat de menſche boven de Natuur is aangekomen / en daar word uitgeſonderd iets dat hem alleen nit alle menſchen niet is aangekomen.

α. Het eerſte zyn de menſchelike ſwakheden: als honger en dorſt / vermoeidheid / armoede / (en die ten uitterſten) droefheid / ſmerten / en dan eindelyk de ſmertelikſte dood; gelijk ſulx alles uit d'hiſtorie der Evangeliſten overbloedig blijkt.

β. Het ander / dat nochtans de ſonde daar van uitgenomen is: na Paulus duidelike redenen; Hebr. 4: 15, dat ſulken Hogenprieſter ons betaamde, onnoſel heilig, onbeſmet, van alle ſondaars afgeſcheiden; wien 't niet noodig waren, eerſt voor ſijne eigene ſonden, en daarna des volks te offeren, 7: 26/27.

b. En die aanneeminge is waarlik ook alſo geſchied: dat hy God zynde en God blyvende / (gelijk Gods weſen geen veranderinge / en noch min vernietiging en lijd) daar toe ſelf waarlik menſch geworden is; gelijk dat in den volgenden Artijkel noch verklaard ſal worden.

B. Om ondertuſſchen hier te ſeggen al wat hier behoort: ſo word

dan aangewesen / dat hy waarlik beide wesentlike deelen van de menscheid aangenomen hebbende; dienvolgens ook dan waarlik mensch geworden zy / en waar toe dat dit dienen moeste.

a. Het eerste aangaande weten wy / dat's menschen wesen in 't geheel uit Ziel en Lichaam is bestaande; dewelke van Gods Soon ook beide aangenomen zyn.

α. Dus word voor eerst beleden / dat hy Mensch geworden is: ontfangen zijnde in den lichame der geluksalige Maagd Maria, (want hier om seitse dat haar alle de geslaghten moeten salig spreken, Luk. 1: 48.) door de kraght des H. Geestes, en dat sonder toedoen des mans: gelijk sulk alles met byna deselfde woorden / en noch breeder / is te lesen in de Schrift. Matt. 1: 18-25. Luk. 1: 31/34/35.

β. Maar niet alleen (seit de Belijdenisse verder) heeft hy dus de menschelike natuur aangenomen, so veel het lichaam aangaat: (dit laatste lid / so veel ens. en stond niet in den eersten druk / hoewel ten uitersten noodsakelijk; om dat de Ziele anders moeste schijnen van de menschlike nature onderscheiden te zijn) maar ook ene ware menschelike Ziele; op dat hy ware Mensche soude zyn. 't Bewijs daar af is uit de leevende en redenmaghtige uitwerkingen te sien / so van sijn leeren als sijn doen, Hand. 1: 1. als mede van het lijden sijner Ziele eer hy noch in 't Lichaam leed. Matt. 26: 38.

b. Dit selve nu; dat hy so wel de Ziel als 't Lichaam enes menschen aannam / hadde grotelijx sijne reden. Want aangesien dat al so wel de Ziel verloren was als 't Lichaam; so was 't van node, dat hy se beide aanname, om deselve beide salig te maken. Hy soude anders maar een Saligmaker van den halven mensche / ja van de geringste helft des menschen / zyn. Wat segge ik? aangesien dat 's menschen Lichaam sonder menschelike Ziele niet bequaam is om verdoemenis of Zaligheid te onderscheiden: so soude daar uit volgen / dat de Heer de Ziel daar buiten latende / des menschen Saligmaker niet en hadde konnen zyn.

2. Nu gaan we over tot het ander lid; welk dient om het voorseide tegen sekere bekende doling / met bewijs uit de Schriftuuren / vast te maken: 't welk doende de Belijdenis eerst dese Dolinge verwerpt; en dan de Schriften daar deselve tegen strijd verhaalt.

(1.) Daarom belyden wy, (met de eigene woorden der Schrifturen die daar na staan uitgedrukt) het gene tegen de Ketterye (verstaat hier dolinge: so daar herdnekkigheid en scheursucht by komt / dan is 't Ketterye. 1 Kor. 11: 18/19.) van de Wederdopers, die looghenen dat Christus menschelijk vleesch van sijne Moeder aangenomen heeft. Sodanige zyn doe der tijd / als de Belijdenis eerst uitgegeven wierd / veel meer geweest dan heden; zedert dat de Doopsgesinde (welker naam sy liever horen) in seer vele dingen meer tot ons genaderd zyn.

(2) Nu laat ons horen / wat de Schrift / voornamelik op tien plaatsen //

sen / uit welken 't overige deel van dit Artykel t'saamgeweven is / daar van getuigt.

A. Dat Christus 't vleesch en bloed der kinderen deelachtig is geworden, dat seit d'Apostel. Overmits de kinderen (so heeft hy even de gelovige Gods kinderen genoemd) als menschen zijnde / *vleeschen bloed deelachtig zyn: so is hy desgelyks derselven deelachtig geworden*; op dat hy sterven konde / so als dan daar op volgt. Hebr. 2: 14. Dus volgt dan / dat hy waarlik mensch is; niet in schijn maar in zyn.

B. Dat hy de vrught van Davids lendenen is, na den vleesche. Want Petrus seit / dat *David wist, dat God uit de vrught sijner lendenen, so veel het vleesch aangaat, den Christus verwekken soude.* Hand. 2: 30. Hier uit is nader te besluiten / dat hy sijn vleesch en bloed uit moeders lichaam hebben moest / so hy de vrught van Davids lenden soude zijn: also hy sonder naasten Vader wesen soude na den vleesche.

C. Dat selfde seit ook Paulus: dat hy is *geworden uit den Zade Davids, na den vleesche.* Rom. 1: 3.

D. En nader komende / *de vrught des buix* van Maria: want so noemde haar Elisabet. Luk. 1: 42.

E. De vijfde plaats is die wy onderhanden hebben; seggende / dat hy *geworden* is *uit ene vrouwe.* Gal. 4: 4.

F. En wederom ene Spruite Davids hem te noemen / is het selfde als te voren. Nu seit ons God by Jeremias 23: 5/6. *Ik sal David ene reghtveerdige Spruite verwekken*; en dat seit hy van hem wiens name soude zijn / de Heere onse gereghtigheid, 't welk op geen anderen dan Jesus Christus past.

G. 't Is op den selfden sin dat hy ene scheute uit de wortel van Jesse of Isai genaamd word: alsmen leest by Jesaias 11: 1. dat hy die sijn volk behoorlik righten sal / gelijk *een rijsken sal voortkomen uit de afgehouwen tronk van Isai, ende ene scheute uit syne wortelen vrught voortbrengen sal.*

H. Het doeter mede toe / dat hy gesproten is uit het geslaght van Juda; waar uit ook David was. *Want het is openbaar*, seit Paulus / *dat onse Heer uit Juda is gesproten.* Hebr. 7: 14. Is hy daar uit gesproten / dat is na vleesch en bloed.

J. So ook / af komstig van den Joden, (daar stond eerst van de Vaders) na den vleesche. Want Paulus seit / dat *Christus uit de Vaderen is, so veel het vleesch aangaat*; Rom. 9: 5. hier boven ook al eens gemeld.

K. Ook word gesegt / dat hy is uit den Zade Abrahams: (daar stond by in den tweeden druk / en Davids; doch dat was nu al geseit) als hy *'t Zaad van Abraham* heeft *aangenomen*; en om dese reden *sijnen broederen in alles* is *gelijk geworden*, uitgenomen de sonde, Hebr. 2: 16.

Hier uit besluit nu de Belydenis / of brengt het voor een niew bewijs in: dat hy also in waarheid onse *Emmanuël* is, dat is te seggen, *God met ons.* Matt. 1: 21. Het welk gepast op de ontvankenis des Heeren

Heeren en geboorte uit de Maagd verstaan kan worden van 't vereen- der goddelike en menschelike nature in Gods Soon; of anders ook van de versoeninge des menschen (daar hy toe geboren wierd) met God.

III.

Nu eischte d'order / dat wy ons dit gansche werk te nutte maakten: ende sullen dat ook doen / so verre als het eene deel betreft / daar de vervullinge van Gods beloftenissen in beleden word. Het ander dat van de Menschwerdinge des Heeren spreekt / sal beter plaats tot nabetrachtinge na 't einde des naastvolgenden Artykels vinden; waar in het selfde stuk noch nader word verklaard; dat dan hier mede noch maar als ten halven was voldaan.

Wat de Beloftenissen dan alleen betreft: is waardig aan te merken / hoe die Saligheid met desen Saligmaker eerst beloofd geweest is / en daar na vervuld.

I. Want merkt eens / kristenen / Gods wondere Bestendigheid / en sijne Wysheid in 't huishouden met sijn volk: merkt wederom ook dat gesighte des geloofs en lydsame verwachtinge der heiligen in sulken langen tyd / en by so kleinen licht.

1. Men siet dan / seg ik / Gods bestendigheid en wijsheid in dit werk.

(1) Want / merkt doch / hoe volstandig Gods besluiten / en hoe onberouwelijk sijne beloften en genadegiften zyn; so als d'Apostel ook uitdrukkelik daar van getuigt. Rom. 11: 29. I. Vier duisend jaren lang / van Eva af tot Christus toe / en van den eersten Adam tot den tweeden / spreekt hy gedurig al deselfde tale; en so veel beloftenissen als'er t'sedert d'eerste zyn gedaan / die roopen alle op die selfde van dat Zaad der Vrouwe / en 't vertreden van den kop der Slange / door het selve: 't zy als Koning / 't zy als Leeraar en Wetgever van Gods wege by sijn volk / het zy als Priester voor het volk by God; het komt al op den kop der Slangen aan / dien hy daarmede sal verpletten / om so het quaad door haar veroorsaakt wech te neemen / en den mensche in 't genot des hoogsten goeds voor eewig te herstellen. So dat dan Jesus Christus mede / als den onveranderliken inhoud der belofte / heden, ende gisteren altyd deselfde is geweest / en so in eewigheid ook blyven sal. Heb. 13: 8. II. Men siet ook / dat het daarom maar alleen is / dat de kinderen van Jacob niet al dikmaals lange voor den tyd van de vervullinge verteerd zyn; om dat de Heere niet verandert nessens 't gene dat hy eens heeft voorgenomen of beloofd. Mal. 3: 6. Want anders hadden hunne veelerhande swaare sonden God al lange doen berouwen / dat hy hen wat goeds beloofd of ooit bewesen hadde. Want Jakobs zaad / so als het al terstond heeft laten blijken / was niet alleen niet beter dan een van de andere volkeren; Deut. 9: 4/ 5. maar boven anderen wel een hardnekkig volk. Ex. 32: 9/ 22. En siet / hoe menigmaal hen ook te weten is gedaan / dat sy Gods gunste lang na reghten al

verbeurd / en sijne gramschap op het selfst ontsteken hadden. Dat is gebleken uit so veele en so ernstige bestraffingen als in de Schrift staan aangetekend / en aan so vele straffen als hen dikmaals daar van overquamen. D'Assyrische en Babylonische verwoestinge en ballingschap zyn daar de onwraakbare getuigenissen van. 2 Kon. 17. en 25. Des niet te min heeft God altijd noch de Beloftenissen onder sijne dreigingen vermengd / deselve tot vertroostinge der vromen noch vermeerderd en hoe lang so duidelijker voorgesteld. Men siet het selfde aan besondere personen / die sich grovelik verliepen / en des niettemin groot aandeel boven anderen in de belofcen kregen en behielden. God vestigt de beloftenis op Juda / die sich in ontrow en bloedschande met sijne eigene schoondochter verlopen hadde: Gen. 38: 11-en 49: 10. en is de Saligmaker noch gebaren uit de linie van eenen der twee kinderen die daar van voortgekomen zyn. Matt. 1: 3. Hoe grof en heeft sich David dikmaals niet verlopen/ sonderlinge in de sake van Urija den Hethiter: by wiens weduwe nochtans / hem by sijn leven / en tot koste van sijn leven al ontwrongen / hy dien Salomo gewan; of wien hem 't koningrijk / en het geslaghte van den grooten Koning Jesus tot in eewigheid gevestigd was en bleef? Hoe grouwelik de koning Achaz 't maakte met afgodery en ongelovigheid godloselijk sijnen God afgaande: nochtans word hem ('t zy dat hy wil of niet en wil) dit groot geheim/ ten teken van Gods onverbrekelike trow / aan 't ontrow huis van David voorgesteld; dat ene maagd sal baren dien Emmanuël, die maken sal dat God altijd met ons sal zijn. Jes. 7. So blijkt dan / en het blijft / dat God waarachtig is, als alle menschen leugenachtig zyn; en daar over gereghtveerdigd / dat hy by sijn woord blijft / en het selve / tegen alle menschelike boosheid / in der eewigheid bestaat. Rom. 3: 4. 1 Pet. 1: 24/ 25. Jes. 40: 6/ 7/ 8.

Nu / is het dus gelegen; wat mistrowt d'ontrouwe en veranderlike mensche aan Gods Beloftenissen; die altijd deselfde zijn / die door gene ontrow ooit gebroken worden; die maar so veel te duideliker voorgesteld en bondiger bevestigd worden / als der menschen sondige wantrouwigheid hem oorsaak geeft om die te breken / en sijne onberouwelike gunst in onversoenlike gramschap te veranderen? 't Is louter wroeginge van een bevlekt gemoed / of immers is 't uit swakheid des geloofs; so iemant ernstelik maar denkt / dat ooit des Heeren reghterhand veranderd is. Sal ooit de Heer in eewigheyd verstoten; die sich in eewigheid ontfermt? heeft ooit de toesegginge een eynde; daar hy deselve van geslaghte tot geslaghte steeds vernieuwt? Psal. 77: 11/8/9. Niet so / kleinmoedige / en nochtans echter kinderen uit die beloftenisse, gelijk wy door 't gelove zyn met Isaak: (Gal. 4: 28) vertrowt den Heere / die verandert niet; hy die 't beloofd heeft is getrow. Hebr. 10: 23. Volgt het gelove van de Vaders na die onder de Beloftenisse leefden; ende merkt wat goed het hen wel dede / dat sy hem getrow geach-
tet

tet hebben, die 't beloofd hadde: gelijk al moeder Sara dede. Hebr. 11: 11. Doch siet wy eerst Gods wonderlike huishoudinge eens noch wat verder aan.

(2) Merkt (segge ik) Gods besonder wijs bestier in desen met sijn volk: hoe langen tijd / en hoe met die voorvaderen gehandeld heeft.

A. Meer dan twee duisend jaren maghmen rekenen / van Gods Belofte in het Paradys geschied / tot aan de eerste roepinge van Abraham / met welke die aan hem vernieuwd / en op sijn Zaad gevestigd is. So langen tijd was 't dat sich Gods gelovigen (so veel als blijkt) met d'eerste toesegginge / in 't vonnis van de Slang begrepen / hebben moeten lijden; sonder meer daaraf te weten. En als Abraham so lang daarna wat verder daar in was verlicht / en 't selfde aan sijnen Soon en Soons Soon ook gemeen gemaakt: so liepen noch meer dan 200 jaren door / eer Moses wierd geroepen / en door hem de Wet gegeven; welke by de vorige openbaringen geleken / was een licht / verlichtende de ogen, den slechten wijsheid geevende. Psal. 19: 8/9. Nochtans het gene daar van Christus in begrepen is / so veel als de Beloftenis betreft / komt op dat eene aan / dat hen noch een Profeet na Moses / die dan d'opperste zyn soude so als hy nu was / beloofd is: Deut. 18: 15-18. voor 't overige was de gansche dienst der Wett niet meer dan ene schaduwe van de toekomende beloofde goederen (Hebr. 10: 1.) waar van het lichaam namaals te verwachten stonde; sonder datmen doe noch wist wanneer. Van Moses duurde 't noch op 't minst 400. jaren / eer die nadere beloftenis op David quam; van David tot op Achaz noch omtrent 300; als de Vrouwe / die 't beloofde Zaad ter weereld brengen soude / nader wierd beschreven / datse Maagd zijn soude: en daar na 200. als de tijd van Daniel daar by betekend wierd; dewelke doe nochtans omtrnt 500 jaren was. Siet sulken langen tijd van by de 40. eewen heeft de goede en getrouwe God sijn volk met enkele Beloften opgehouden / van goederen die tot den tyd toe der verbeteringe (als Paulus spreekt Hebr. 9: 10) noch wierden opgelegd. Is 't wonder / om dat wy de reden van dit uitstel niet en sien? het volgende en sal 't niet minder zyn.

B. In alle dese lange tusschentijden / en heeft hy niet alleenlik de veelvuldige misgrijpingen sijns volx / ja self der grootste vaderen / geensins ontveinsd; maar ook met hen gesproken en gehandeld op die wijse / of 't hem gansch geen ernst en ware / noch by hem gansch geheugen meer van enige Beloftenis aan hen gedaan. Hy overstroomt de weereld met den algemeenen watervloed / laat van so veel 100000. menschen als deselve in den tijd van 1656. jaren al vergaderd konde hebben / niet meer dan vier paar overblijven. Daar boven so vernieuwt hy echter noch niet de Beloftenisse / so als die in 't eerst geschied was / maar verlaat het nageslaght van Noah in Afgoderije; doch daar hy Abraham ten laatsten uit verlost 350. jaren

na den vloed. Denselven doet hy eerst vier / vijf maal sulken heerlike beloftenis; en na dat alles vergt hy hem / den Sone der beloftenis met eigene handen noch te dooden. Of dat verzoeken heten mogt / gelijk het heet Gen. 22: 1. laat ieder by hemselven overwegen. Hy doet den zegen van het Zaad der Vrouwe over Jacob spreken; en hy seit / dat Esau d'oudste hem den jongsten dienen sal: Gen. 25: 23. en 27: 29. maar daar op doet hy hem voor Esau vlughten / ende enen Afgodsdienaar dienen 20. jaren lang. Gen. 28: 29. Hem met sijn nageslaght dat beloofd hadde het land Kanaan / daar hunne vaders maar als vreemdelingen in verkeerden tot ene erflijk eigendom te geven / uit dat so veelbeloofde erfland na een vreemd land als Egypten overtrekken; ende geeft het daarin over aan de slaverny en onderdrukkinge; in voegen dat het scheen of daar geen God was in den Hemel die eens aan haar dacht. Hoe menig isser niet gestorven / eer de boodschap van de heerlike verlossinge / veel minder de verlossinge noch self daar op gevolgd / eens was geschied? 't Is waar dat die verdrukkinge voorseid was / en daar om niet onverwacht. Gen. 15: 13/14. Maar de verlossinge quam binnens tyds / als 't scheen / en als deselve minst te hopen was / om dat doe de verdrukkinge noch wierd verswaard. *Dum enim duplicantur lateres, venit Moses:* want onder dien dat hen de last verdubbeld werd, quam Moses hen verlossen uit de smert. Hy doet den stam van David tot de wortel toe versterven / eer hy eens de beloofde Spruite voor den dagh doet komen: Jes. 11: 1. om te tonen / dat geen ding by hem onmogelijk / noch aan sijn woord of waarheid hinderlijk kan zyn.

2. Siet dan nu uit dit alles / Kristenen / hoe heeft God sijne lieve kinderen geoefend en beproefd!

(1.) Hoe hebben sy de proef gehouden / en op hope tegen hope, so als vader Abraham geloofd? Rom. 4: 18. Hoe hebbense die heerlike Beloftenissen maar van verre mogen sien; (ja wel van verre 500. 700. 1000. 2000. 3000. 4000. jaren lang) en evenwel geloofd; door dat gelove omhelst, en ondertusschen self beleden datse gasten ende vreemdelingen in de weereld waren. Dat seggende betuigden sy dan noch / dat sy een vaderland verwachtten / 't welk hen van dat beloofde Zaad moest komen; d'erfenis des Hemels door d'aanneeminge tot kinderen gewinnende. Hebr. 11: 13/14.

(2) Hoe weinig wisten sy ook noch maar van die dingen: die sy sagen als door enen spiegel in een raadsel, en van onder seker deksel dat sy op hun aangesighte hadden; in vergelijkinge van 't licht dat ons beschijnt: gelijk wy doen in aansien van het gene dat ons namaals noch beschijnen sal? 1 Kor. 13: 12. en 2 Kor. 3: 18. Nochtans hoe kraghtig was 't gelove van die mannen / die daar door so loflijk een getuigenis verkregen hebben in de Schrift! Men lese dat geheele elfde hoofdstuk van den sendbrief aan de Hebreen; daar Abel / Henoch / Noach / Abraham en Sara / Isaak / Jakob / Josef / Moses / Rachab / Gedeon /

Gedeon / Barak / Samson / Jefte / David / Samuel / tot de Profeten / toe op ene ry te pronk staan met de grote kostelike werken huns geloofs. Wie staat daar over niet verwonderd / als hy siet / dat sy sulk een getuigens verworven hebben / die de Beloftenissen noch in lange niet verkregen hadden? Waar blyven wy / op welken God wat beters beeft voorsien, op dat de kerk nu eerst met ons tot de volmaaktheid komen soude? Hebr 11: 39/40. Efes. 2:19-22. Maar waar in is die nu volmaakt? in de vervullinge van Gods Beloftenissen; van welke wy nu ook een weinig spreken sullen.

II. De volheid van den tyd is nu gekomen; welke onder de Beloftenisse wierd genaamd die aangename tijd, die dagh der Saligheid. 2 Kor. 6: 2. Jes. 49: 8. Het is de dagh des Heeren, welken Abraham / wanneer hy onder de beloftenissen was / met blydschap heeft begeerd te sien; en nu / na dat de tijd vervult was / heeft gesien, de tydinge daar van hem in den Hemel toegekomen zynde; waar over sijne blydschap buiten twijfel seer vermeerderd is. Joh. 8: 56. Want so daar self besondere beweeginge tot blydschap in den Hemel over de bekeeringe van eenen sondaar is: (Luk. 15: 7/10. hoe veel te meer by vader Abraham / om duisendmaal tien duisenden / dien het gelove tot bekeeringe in dese volheid van den tijd gegeven word? Maar wat brengt sulke blydschap daar te wege? Wat anders dan de prijs der heerlikheid van Gods Genade, door welke hy ons begenadigd heeft in den geliefden Soon / (Efes. 1: 6.) Den welken in de volheid van den tyd, navolgens vorige Beloftenissen uitgesonden, hy heeft doen worden uit ene Vrouwe: om ons / die hem aannemen door 't Gelove / in hem tot sijne kinderen en Erfgenamen aan te nemen. Indien nu dese Geest der aanneeminge ook in ons woont: so laat de werken daar getuigenis af geven; door onsen Vader in de Hemelen de eere en den dank te geven die hem toekomt: door die wonderlike trouwe in 't volbrengen der Beloften; door dien rijkdom hemelscher genade in 't verklaren van geheimenissen / die van ouden tijden af verborgen waren; door dien Geest der vryheid en vrymoedigheid / die onder de Beloften noch geen plaats en hadde / maar ons in dese volheid van den tijd / en met de volle mate moet gegeven zyn. Dit laat ons teffens met gedachten / en met woorden en met werken doen.

1. Laat ons met heilige en kinderlike vrese om dit werk bevangen zyn: wanneer we ernstelik bemerken / welk ene grote / wonderlike / schielike veranderinge 't was; dat alles buiten schijn daar van / en nooit daar minder na gelijkende / God sijnen Soon heeft uitgesonden. Verheerlikt God / en segt; een groot Profeet is onder ons nu opgestaan; God heeft sijn volk besocht. Luk. 7: 16. Dat was doe om maar eenen dooden dien hy hadde opgewekt: maar kust vry alle desen Soon, die (so te spreken) in de graven zyt, als dood in sonde, ende heden sijne stemme hoort. Psal. 2: 12. Joh. 5: 28. Efes. 2: 1. Hoort / om daar

daar na te doen; God so getrouwlik en so standvastelik in de gemeinschap van den Soon aankleevende / als hy in hem getrouwigheid aan ons bewijst: dat die dan tot Gods heerlikheid door ons magh zijn. God heeft sijn woord volbraght: dat onse plight dan ook volbragt zy / als van een gewillig volk; gelijk voorseid was dat wy souden zyn / wanneer de Saligheid die wy beleeven onder de beloften stond. Psal. 110: 3. Gy hebt so menigmaal gehoorsaamheid en dank aan God beloofd: houd ook nu woord / en offer Gode dank, betaal den Allerhoogsten uwe geloften. Psal. 50: 8. Vraag niet / wat sal ik hem vergelden / die al wat hy ooit beloofd heeft so getrouwelik betaald? Het staat'er by: 't dankoffer daar hy mede te vereeren is bestaat in sijnen wegh wel aan te stellen: die 't doet / ik sal hem (spreekt God self) Gods heil doen sien. Psal. 50: 23. Gods opperpriester heeft hem self geofferd / door die offerhande 't werk der Slange gansch verbroken: laat u bidden / Broeders / dat gy wederom u selven tot een leevendig dankoffer aan hem overgeeft. Rom. 12: 1. Hy sprak / als hy geofferd wierd / het is volbraght: Joh. 19: 30. maakt dat gy 't ook meugt seggen; streeft / en jaagt daar na.

2. En buiten allen twijfel / de verborgentheid van de Godsaligheid is groot; God is geopenbaard in 't vleesch. 1 Tim. 3: 16. Nu dat geschied is; so verkondigen wy / gelijk geschreven is; het gene d'oge niet en heeft gesien, en de ore niet en heeft gehoord, en in 't herte van den mensche niet is opgeklommen; 1 Kor. 2: 8. Jes. 64: 4. Dat van de tijden van de eewen af verswegen was, is ons door 't Euangelium geopenbaard. Rom. 16: 25/ 26. Dat raadsel is nu uitgebonden / dat van de vaderen ten tijde der Beloftenis so ondervraagd en ondersocht is. 1 Pet. 1: 10. Het licht schijnt in de Duisternisse: Joh. 1: 5. waar door wy alle nu met ongedekten aangesighte de heerlikheid des Heeren als in enen spiegel aanschouwende; na 't selve beeld veranderd worden van gedaante; en dat van heerlikheid tot heerlikheid, als van des Heeren Geest. 2 Kor. 3: 18.

So dan / gy waart ook eertyds duisternisse, sodanig dat daar gansch geen licht in scheen: gy waart gesloten buiten de verbonden / gansch geene hope hebbende, om dat gy geen Beloftenissen haddet / welke voor de Israelyten waren / (Rom. 9: 4.) ende niet voor sulke die geen Joden van nature, maar uit de Heidenen sondaars zyn. Gal. 2: 15. So wandelt nu dan ook als Kinderen des lichts. Efes. 5: 8. Laat blijken dat gy nu in betere tijden leeft / en leeft so veel te beter als gy beter weet: of immers als gy wel behoort te weten; na de mate van so veel te groter licht als nu op onse hoofden en in onse herten schijnt / by dat in d'oude tijden was. Schaamt u / so gy nu noch de reghte kennisse van God niet hebt: 1 Kor. 15: 34. of / so gy die al hebt / indien gy daar dan niet na leeft. Zyt dan vermaand / Geliefde / dat gy de genade daar wy nu van spreken / niet te vergeefs en meugt ontvangen hebben. 2 Kor. 6: 1.

3. Ten

Ten laatsten had ik u noch van den Geest / dien de volbrenginge van Gods beloften medebrengt/te spreken;so daar niet ruimer en bequamer plaats in 't volgende voor open stonde. Nu wensch ik maar / dat die het onderpand magh wesen van de erfenis / die ons door 't senden van Gods Soon als kinderen te hopen staat: dat wy de dienstbaarheid der Sonde eens onttogen; wanneer Gods verdere beloftenis / die nu noch open staat volbraght sal zyn / ten laasten eens voor eewig Abba, Vader, sullen roepen in den Hemel. Amen.

De Vergelykinge met d'andere Belydenissen, sal bequameliker achter de drie naaste Artykelen volgen; also den inhoud van die vier te samen doorgaans in deselve onder een begrepen is.

XIX. ARTYKEL.

Van de vereeniging en onderscheidinge der twee Naturen onses Heeren Christus in een Persoon.

Timoth. 3: 16.

En buiten allen twyfel, de verborgentheid der Godzaligheid is groot: God is geopenbaard in den vleesche.

Het zyn twee dingen / seit een seker schryver onlangs eerst aan 't licht gekomen / met de welke alle valsche Godsdienst ooit of ooit de overhand genomen of behouden heeft; voorwendinge van sekere verborgentheid / en de vervolginge daar by te werk gesteld. Door 't laatste hieldense de menschen in bedwang: om over 't eerste geen naauwkeurig ondersoek te doen; waar door 't bedrogh gemerkt / en hunne winst of achtinge verydeld moghte werden. Uit alle heidensche / en kerklike geschiedenissen is dat openbaar; en d'hedendaagsche ondervindinge bevestigt het met een. Maar so daar waarlik ook verborgentheden zyn: men sal die moeten soeken in de kennisse der waarheid die na de Godsaligheid, en in de hope van het eewig leven is; gelyk die van den kristeliken Godsdienst word genaamd. Tit. 1: 1. Daar zyn verborgentheden die God voor hem selven houd; maar 't gene hy ons daar van openbaart is voor de genen die hem vresen. Deut. 29: 29. Psal. 25: 14.

Doch

Doch dit was een besonder voorreght van den tijd des niewen Testaments: wanneer de volheid van den tyd gekomen was / dat de Beloftenis in desen ook voldaan moest worden; dat sy dan alle van God self geleerd, en alle, klein en groot / den Heere kennen souden. Jes. 54: 13. Jerem. 31: 34. Dus sprak dan Paulus goddelike wysheid in verborgentheid bestaande; welke van de wijsen deser weereld niet gekend/ en self by Gods volk voor een groot deel voortijds noch verswegen was geweest. 1 Kor. 2: 7/8. Rom. 16: 25/26.

Dien roem en moest hy sich van geene afgodsdienstige gemaakte leugenpriesters onder 't Heidendom beneemen laten: die wonder spraken van de heilige verborgentheden / tempelen en diensten hunner Goden; voornamelik de Eleusinische verborgentheden by die van Athenen (uit welke stad geleerde mannen denken dat d'Apostel desen Brief geschreven heeft) en 't Beeld en Tempel van Diana t'efesen / waar henen die geschikt is / buiten twijfel / wyl Timotheus aldaar opsiender der Gemeinte was. Maar Paulus leert hem/dat hy nu verkeert in enen Tem-die het huis is van den leevendigen God: en hier nu / dat de grootheid der verborgentheid / waar van de beduidinge aan desen pilaar klaar word voorgesteld / die beiden en voorts alle heidensche mysterien te boven gaat; daar in bestaande / dat God in den vleesche is geopenbaard. In dit Artykel word dat ook alsa beleden / dat de sake word verklaard / dat is so veels als / de verborgentheid geopenbaard; so verre als 't menschelijk verstand / na aanleidinge der Goddelike Schrift / begrijpen kan. Wy sullen dan den Inhoud en de Nuttigheid van beiden nu eens sien.

I.

De kraght en klem van dese reden is uit de manier van seggen / en den Inhoud te verstaan.

1. 't Is ene sonderlinge wijse ende nergens meer gebruikt in 't geheel niew Testament / op welke hier d'Apostel sijne spreuke opheft: *ὁμολογουμένως homologouménoos* dat is / buiten twyfel; eigentlik / reght uit gesproken, of men moet bekennen of om te seggen so als 't is. Want ook in enige geschrevene griekse Testamenten staat / *ὁμολογοῦμεν ὡς homologoûmen hoos*, wy bekennen of belyden dat, of hoe dat (te weten) de verborgentheid van de Godsaligheid groot is. So dat d'Apostel dit met grote versekerdheid en met geen mindere bryinoedigheid alhier verklaart: te kennen geevende / dat hy de heidensche verborgentheden hier by wil niet vergeleken hebben; alsa dit waarlik ende by uitneementheid sodanig is / daar d'andere niet dan bedrogh der Afgodspriesteren en zyn. De kristelike leere houd sich niet bedekt; of 't moest zyn voor de genen die verloren gaan, en niet en willen datmense hen ontdekken sal. En hare leeraars en gebruiken geen bedekselen der schande, noch handelen daar in arglistiglik, Gods Woord vervalschende; maar leggen alles open voor de conscientien der menschen, en als in tegenwoordigheid

van God. 2 Kor. 4: 3 / 2. Het zijn geen konstelik verdichte fabelen, maar ware woorden die so spreken: en behoeven daarom die bedekte streken niet. 2 Pet. 1: 16.

2. Want seit dan Paulus dat so klaar en openbaar is? de verborgentheid der Godsaligheid is groot. Hy noemt ons sekere Verborgentheid / en seit ons dat die groot is.

(1) Wat meent d'Apostel met het woord Verborgentheid? en welke is de gene daar hy hier van spreekt?

A. Verborgentheid, μυστηριον *mystérion*; daar zyn noch sestien plaatsen buiten dese / daar de kristelike Leere of het Euangelium aldus genoemd word; vyf daar dese naam op enig deel daar van gepast is / twee daar de sin of de beduidinge van een gesight also betekend word: Openb. 1: 20. en 17: 7. en een daar Gods eewig raadsbesluit daar by gemeend is; Openb. 10: 7. en tweemaal word bedrogh van valschen Godsdienst so genaamd. 2 Thes. 2: 7. Openb. 10: 5. Op alle dese plaatsen (en daar zyn geen meer in 't N. T.) is 't woord μυστήριον al even eens vertaald: en uit de aangewesene wel te bemerken dat het op den Godsdienst word gepast: te weten op den waren kristeliken eigentlik en uit sich self; doch mede op den valschen by toepassinge of vergelykinge / als na te sien sal staan. Want ook de ware Godsdienst dit woord / als met reghten haar behoorende / van den verdichten Afgodsdienst tot sich genomen heeft: also de Grieken voor de tyden van het Euangelium sich dat al aangematigd / en op den dienst der andere Heidenen met een gepast. Doch somen dese met den waren Godsdienst vergelykt: so is daar beiderzyds verborgentheid / maar strydig in de saak en in den sinn. De saken zyn in 't Heidendom afgodisch / ende leiden ten verderve: in 't Kristendom is 't alles in der waarheid godlyk / ende leid ter saligheid. De sin word in 't Afgodendom verdonkerd en verborgen / op datmen het bedrogh niet merken sal; maar 't Euangelium legt alles open dat verborgen was. Rom. 16: 25 / 26. 't Heet dan verborgentheid: niet daar om dat het noch verborgen is / of iet daar door verborgen word; maar om dat het verborgentheden waren die daar in ondekt zyn.

B. Indien ontdekt / so maghmen ook wel vragen / wat verborgentheid het zy? 't Is die van de Godsaligheid, εὐσέβεια *eusebeia*; altyd op eenderhande wijse in het Duitsch vertaald; en ook altijd / dat is op 15. plaatsen / in den selfden sin gebruikt. In 't Grieksch is 't eigentlik behoorlyke eerbiedigheid, of wel eerbiedigheid te seggen: in 't Duitsch leert ons het woord / dat het siet op de Zaligheid, dat is 't geluk, en dat by God: beteekenende sulken staat of oefening des menschen / waar door hy heeft of soekt geluk en heil (dat is de Zaligheid) by God. Want die tot God komt, moet geloven dat hy is, ende een belooner is der genen die hem soeken. Hebr. 11: 6. Doch met het grieksch komt nader over een het woord Godvrughtigheid, dat is / godvreesentheid wanneer

men suiver Neerduitsch spreekt. Want vrughten, uit het Hoogduitsch afgeleid is vreesen: gelijk Dathenus in den tweeden Psalm/in sijn gramschap die grootlix is te vrughten. En is ook die εὐσέβεια welvreesentheid niet anders by de Grieken dan in opsight van de Godheid so genaamd geweest; gelijk σεβάσματα sebasmata, als of men seide vreesbaarheden, die te vreesen zyn/ by ons te lesen heiligdommen, te verstaan zyn van de afgodstafelen/ pilaren/ opgerighte beelden/ welke Paulus tot Athenen sagh. Hand. 17: 23. Het komt dan aan op die eerbiedigheid/ waar mede wy God naderen/ om onse saligheid te werken/ met vreese en beven, Fil. 2: 12. dat is/ met eerbiedinge en godvruchheid. Hebr. 12: 28. Want dese saligmakende genade die ons in d'openbaringe der verborgentheid van de Godsaligheid verscheenen is/ die onderwyst ons, om godsaliglik te leven in de weereld. Tit. 2: 11/ 12.

(2). Voorwaar een seer gewightig stuk/ daar so veel heils in steekt: met reden seit derhalven den Apostel hier/ dat die verborgentheid is groot. Hoe riepen die van Efesen al eer tot spyt van Paulus en sijn Evangelium: groot is de Diana der Efeseren! Hand. 19: 34. maar Paulus daar door niet verbluft/ seit hier volmondig uit/ als of'er geen Diana ooit was groot geacht geweest/ GROOT is de verborgentheid der Godsaligheid. Groot 'isse. I. Want een groot man ons den wegh daar toe geopend heeft; Hebr. 7: 4. dat hy met reght de Soon der Allerhoogsten is genaamd: Luk. 1: 32. groot Koning, Matt. 5: 31. groot Profeet, Luk. 7: 16. groot Hogepriester, Hebr. 4: 14. Hs. 10: 21. grote God. Tit. 2: 13. Openb. 19: 17. II. Groot is het huis, of Tempel in de welke die verborgentheid ten toon staat; 2 Tim. 2: 20. III. Groot de genade en Barmhertigheid, die ons daar in bewesen word. 1 Pet. 1: 3. IV. Groot is de Liefde die ons metter daad daar in betoond word; 1 Joh. 3: 1. V. Groot de Loon der genen die hem daar in soeken; Matt. 5: 12. uit kraght der grootste en dierbare beloftenissen/ die ons daar in van God geschonken zyn. 2 Pet. 1: 4. Efes. 5: 32. So blykt dan/ en het blyft; voorseker, de Verborgentheid der Godsaligheid is groot.

II. Doch so dat nader blyken moet: d'Apostel sal ons seer veel dingen daar van seggen; dewelke alle so als hier gesteld zyn/ na malkander opgenomen/ons voorwaar te groot zyn souden om daar van genoeg te spreken. Het eerste/ dat hier eigentlik te pas komt/ sal ons overvloedig in dat stuk voldoen. En dat is/ God in 't vleesch geopenbaard. Hoe wel dit ene saak is/ die seer veel verklaringe vereischt: so sal ik echter die niet doen/ dan met de woorden der Belijdenis in dit Artykel; die ons verdere aanleidinge sullen geven/ om te toonen/ dat dit stuk ene ongemeene groote/ onbegrijplike verborgentheid behelst. Doch so als Paulus 't selve hier met sulke woorden voorstelt/ die verklaringe van noden hebben; sal ik ook tot dien einde seggen 't gene daar toe nodig is. Merkt dan; God, welken niemant ooit gesien heeft/ (Joh. 1: 18)

1: 18.) hier geopenbaard; en God in 't vleesch geopenbaard.

1. God, seit hy / is geopenbaard: verstaat in die persoon / (also daar drie zyn) die te doen heeft met het vleesch; die 't Woord genaamd word / en deselfde God is / door den welken alles is gemaakt / ende vleesch geworden is. Joh. 1: 1/ 3/ 14. God / namelik / in die persoon / die niet alleen geopenbaard is in het vleesch, maar ook is opgenomen in de heerlikheid; die als sodanig word gepredikt; volgens 't gene Paulus seit / dat het deselfde is die nedergedaald is en ook opgevaren. Efes. 4: 9 / 10.

2. God / seit hy / is geopenbaard. God openbaart den menschen sijnen wille / in het gene hunnen plight en saligheid betreft: op datwe weten hoe hy nessens ons gesind is / en wat hy van ons vereischt. Hoe dat voor eerst in de Nature / en dan voorts volmaaktelijker door de Schrift geschied / is in den II. en vyf volgende Artykelen genoegsaam aangewesen. Maar God heeft dikmaals ook wel sijne tegenwoordigheid geopenbaard / dat is / sich uiterlik door enig sichtbaar ofte hoorbaar teken laten sien en hooren / als bereid om iets te doen / of met een doende / dat den menschen tot bewijs verstrekte dat sulks te geschieden stonde / ofte dat het gene reeds geschiedde van hem was. Also verscheen of openbaarde hy sich eertyds in de vuur en wolk-kolomne aan sijn volk / Exod. 13: 21. en 14: 24. aan Vader Abraham in enen rokenden oven ende fakkel / Gen. 15: 17. en aan Elias in het suisen ener sachte stilte. 1 Kon. 29: 12/ 13. Sodanigen verschijninge in en door iet lichamelijk geest ook d'Apostel hier te kennen / als hy segt ἐφανερώθη *efanerôthe*, in het duitsch alhier gesteld hy is geopenbaard; en 't selfde woord / 1 Pet. 5: 4. vertaald verscheenen. Dat is / hy heeft sich laten sien / hy heeft sich sightbaarlik vertoond: gelijk dit selfde woord ook mede brengt op alle plaatsen / daar van geen saken maar personen word gesproken / en die meest alle op den Heere Christus sien. Men sie de plaatsen na / Matt. 16: 12/ 14. Joh. 1: 31. en 7: 4. en 21: 1/ 14. Hebr. 9: 26. 1 Joh. 2: 28. en 3: 2/ 5. 8. die alle maar alleen van Christus spreken. 2 Kor. 5: 10. van de gelovigen / en Kol. 3: 4. van beide gaar.

3. Dat waren schepselen verscheiden van den mensche: maar siet hier ene openbaringe die waarlik is het gene onder de verborgentheden van de Heidenen somtyds bedriegelik also vertoond wierd / en 't gene ook de Lycaoniers aleer sich lieten voorstaan datse aan Barnabas en Paulus self bevonden: uitroepende de Goden zyn den menschen gelyk geworden, ende tot ons nedergekomen. Hand. 14: 11. Siet hier God waarlik in den vleesche aan den mensch geopenbaard. Want vleesch (om andere betekenissen die nu niet te passe komen hier voorby te gaan) en wil niet anders seggen / dan het gene elders vleesch en bloed genaamd word; 't welk Gods Soon deelachtig is geworden / als het God beliefd heeft ons door hem te spreken in de laatste dagen: waarin hy dan ons menschen

is gelyk geworden, ende dat in alles, uitgenomen maar alleenelik de sonde. Hebr. 1: 1. en 2: 14/17. Het is op den voorgaanden al geseid / hoe Christus niet alleen een menschlyk Lichaam / maar ook ene menschelike Ziel heeft aangenomen: nochtans word maar het vleesch, als het geringste deel / genoemd / om de verborgentheid van die vernederingte kraghteliker uit te drukken; alsmede om dat de verschijninge voor d'ogen maar in 't vleesch dat is in 't lichaam plaats en hadde / de Ziel onsighthaar zynde / en alleenlik te bespeuren uit de werken. Nu heeft sich ook de Godheid op geen andere wijse in den vleesche konnen openbaren / dan door tekenen en wonderen; en menigerhande kraghten, die niet min dan godlijk waren: getuigende dat het geen werken waren ener menschelike ziele / diemen in en door dat lichaam sagh verrighten; maar der goddelike kraght / die daar in wroght. Want niemant, seide Nikodemus / kan die tekenen doen, die gy doet, so God niet met hem is: Joh. 3: 2. en de blindgeborene; indien dese van God niet en ware, hy en soude niets konnen doen, 9: 33. verstaat van sulke dingen als hy doet / en geenen mensche doenlijk zyn. Dus woont de volheid van de Godheid dan lichamelijk in hem: Kol. 2: 9. so dat men God siet als men hem siet / en in gevalle 't ons geoorlofd is also te te spreken; God met lichamelike ogen in hem is te sien geweest.

En ook en heeft sich niet alleen de Soon aldus in 't vleesch vertoond; maar die hem dus gesien heeft, heeft den Vader ook gesien: so datmen t'sedert niet van noden hadde om te seggen / toont ons ook den Vader; maar uit de werken self geloven moeste / dat de Vader in hem, en hy in den Vader was. Joh. 14: 10. Het selfde heeft God boven dien noch mede getuigd door de bedeelinge des H. Geestes, gansch na sijnen wille; Hebr. 3: 4. also hem God ook boven mate kraghtiglik daar mede heeft gesalfd gehad. Joh. 3: 34. Hand. 10: 38. So dat het dus noch eens met waarheid magh geseid zijn / dat de volheid van de Godheid sich lichamelik in hem vertoont. Dit zy so veel als tot verklaringe der woorden nodig scheen: so laat ons dan ter sake komen daar ons de Belijdenis van onderrighten sal.

II.

Deselve stelt in 't eerst en op het laatst van dit Artijkel twee besondere uitspraken; der welker eerste door het middel deel verklaard / en 't ander uit het selve by noodsakelijk gevolg getrokken word: so dat wy het geheel in drieen sien gedeeld / en so den wegh gewesen welke order ons te houden zy.

I. De eerste stelling seit ons / wie van de drie personen die in 't godlijk wesen zyn / de menscheid aangenomen hebbe; waar in die aanneeminge besta / en dan hoe verre sich deselve strekt.

1. 't Is de persoon des Soons, van welken wy geloven, dat hy mensch geworden zy. Want God de Vader heeft (als in den vorigen verklaard is) sijnen Sone uitgesonden: die geworden zy uit ene Vrouwe;

Gal.

Gal. 4: 4. en 't Heilige uit haar geboren wierd verklaard Gods Zoon te zyn. Luk. 1: 35. De vrage en is niet / of een van de drie personen / en wie van de drie (derwelker buiten twyfel dan de Sone self de naaste soude zyn) de Menscheid met de Godheid heeft aan een gevoegd: maar wie de gene zy met welke sy vereenigd is. En dat is dan / gelijk nu al geseid is / niemant anders dan de Soon. So was te voren al beleden in het VIII. Artijkel: de Vader heeft het vleesch niet aangenomen, noch de H. Geest; maar alleen de Soon.

2. Nu / om te seggen / voor so veel als wy bequaam zyn om te spreken in sulke ene grote verborgentheid / waar die aanneeminge der menscheid in besta: Het is in de vereeniginge met de menschelike nature die door de Ontvankenis des Heeren is geschied.

(2) Vereeniging: want de persoon des Soons is onafscheidelik vereenigd ende t'saamengevoegd met de menschelike nature. Merkt wel.

A. Vereenigd, niet vermengd; ende t'saamgevoegd: so datse van malkander onderscheiden blyven / ende echter aan malkander zyn.

B. Want ook deselve t'samen onafscheidelik vereenigd zyn; invoegen dat de dood self (als hier na geseid word) hen niet scheiden kan. Waar door eendeels de vastigheid van die vereeniging / die niet en is te scheiden; ende anderdeels de eewigdurentheid derselve / als door Gods besluit nooit sullende gescheiden worden / te beweeren is.

C. Vereenigd met de menschelike Nature, en met geen menschelijk Persoon; so als terstond noch nader word verklaard.

(3) En die vereeniging of t'samenvoeginge word gesegd door dese ontvangenis des Heeren in het lichaam van Maria so geschied te zyn: Want God heeft hem daar door het Lichaam toebereid: Hebr. 10: 5. also de H. Geest doe syne moeder overquam, en haar de kraght des allerhoogsten overschaduwde; waar door dat Heilige dat uit haar moest geboren worden Gods Soon genaamd zyn soude; so naauw (wil hy dan seggen) soude het met hem vereenigd zyn.

Maar dit heeft echter die bepalinge: waar door men seggen moet iets dat hier niet en is / en iets dat is.

(1) Te weten: het is so niet, datter twee Sonen Gods, of twee Personen zyn; dat is uit die vereeniging als nu geseid is / wel te sien. Dat selfde Heilige, geboren van Maria / is Gods Soon van eewigheid geboren; en God heeft sijnen Soon doen worden uit die Vrow.

(2) Maar 't is nochtans also/ dat twee verscheidene Naturen, goddelike en menschelike/ in eene enige persoon vereenigd zyn, Gods Soon was een persoon van eewigheid / eer dan hy mensch geboren wierd: mensch zynde bleef hy noch deselfde enkele persoon; so dat de menscheid geen persoonlikheid kan hebben in 't besonder / maar alleenlik in deselfde die de Godheid heeft bestaat.

(3) Daar by staat aan te merken / dat echter elke deser twee Naturen hare onderscheidene eigenschappen is behoudende. Daar door is

't dat men redenen en werken van hem leest / de eene godlijk en de andere menschelijk; so als dat doorgaans in de schriften der Euangelisten en Apostelen is te sien.

II. Tot nadere verklaringe en met een bevestiging van het voorseide woord in het verbolg wat breeder aangewesen / hoe beiderley natuur in Christus onderscheiden en nochtans onscheidelik vereenigd zyn.

1. Eerst onderscheiden: ende dat aansien van der beider Eigenschappen / de goddelike en de menschelike.

(1) De goddelike Nature word beleden dat altijd gebleven is, gelijkse is / te weten ongeschapen; 't welke geen verandering en lijd. Gelijk ook dese eigenschap uit haren aart onmededeelbaar aan het schepsel is; want dat geschapen is en kan nooit ongeschapen zyn. Dies is deselve ook tweesins oneindig.

A. In aansien van den Tijd / sonder begin van dagen of einde des leevens: gelijk d'Apostel hem in aansien van de Godheid toepast / dat van Melchizedek na de menscheid (so als anders van de Priesteren geschieden moeste / om derselver wettigheid te tonen) niet was aangetekend. Want des Heeren menschelike af komst / en 't begin en einde van sijn leven hier op Aarde was seer wel bekend. Heb. 7: 3.

B. In opsight van de Plaats of van de schepselen / vervult hy Hemel ende Aarde; so als ons Gods alomtegenwoordigheid beschreven word. Jer. 23: 24. En so en kanmen na de Godheid geensins op hem passen / dat hy eigentlik ten Hemel zy gevaren / ofte uit den Hemel nederkomt. Sulx is maar na de Menscheid te verstaan.

(2) Also nu wederom de menschelike Nature / word voorts geseid/ hoe sy geen menschelike eigenschappen heeft verloren / nocht ook goddelike daar by aangewonnen.

A. Sy heeft hare eigenschappen niet verloren; maar is een schepsel gebleven. Want al wat eens geschapen is en kan daarna nooit ongeschapen zijn; alsso 't onmogelijk en tegenseggelijk is / dat iets niet soude gedaan ofte gemaakt zijn 't gene gedaan is. Dit word in vergelijkinge van 't gene essen daar nu van de godlike natuur gesegd is / by tegenstellinge nu van de Menscheid onderscheidentlik verklaard.

a. Want tegen d'Eewigheid staat / dat hy na de menscheid heeft begin van dagen ende einde des leevens; als geseid is.

b. En tegen d'Alomtegenwoordigheid: zynde ene eindelike nature, en behoudende al 't gene dat een waar lichaam toebehoort. Hoewel dit so wat algemeen gesproken is: so blijkt nochtans/dat het gesteld is tegen d'overalheid van des Heeren lichaam ofte menscheid; uit dien dat het duideliker staat in den tweeden druk van 1582. Zynde van ene duidelike omschrevene nature; welk woord omschrevene, als seer noodsakelijk in desen tot het recht verstand der sake / ik niet en wete waarom in de laatste oversieninge 1619. daar uit gelaten is. Doch by den eersten druk stond het daar noch veel duisterder / is geeindigd: in de plaat-

plaatse dat het fransch woord *finie* of 't latijnsch *finita* moest vertaald zijn eindig; als een naamwoord / in dien sin als 't hier en meermaal word gebruikt.

B. So als de Mensheid niets van 't menschelijk door die vereeninge met de Godheid heeft verloren; so en heeftse namaals ook niet goddelijk daar by gewonnen. Want alhoewel hy aan de selve door syne verrysenis onsterflikheid gegeven heeft: nochtans heeft hy de waarheid sijner menschelike nature daar door niet veranderd. Want die onsterflikheid en strijd daar tegen niet alsó de mensche sonder sonde blyvende/ van sijner scheppinge af al onsterflyk soude zijn geweest; de dood maar door de sonde ingekomen zijnde / daar Christus vry van was die daar en boven nog den Dood door sijne opstandinge overwonnen hadde.

Daar word ook ene reden in 't Artykel bygevoegd / waarom het self ook niet en moghte zijn / dat in des Heeren menscheid enige verandering geschiedde; dewelke in den eersten druk noch niet en was. Te weten / dat ook onse saligheid en toekomstige verrysenisse mede hangen aan de waarheid van sijn lichaam. Men lese daar van Paulus na 1 Kor. 15: 13 --- 23. Wat klem dat nu in dese reden steekt / dat geve ik schrandere Leesers wel te overwegen.

2. Dus verre d'Onderscheidinge der twee vereenigde Naturen: nu van derselver Onafscheidelikheid te spreken; die eerst nadrukkeliker word gesteld / en dan verklaard.

(1) Gesteld dat dese twee Naturen also tsamen zyn vereenigd, datse ook selfs door sijnen dood niet gescheid en zyn. Want so dat ware / so en soude t'eniger tijd geen Christus zyn geweest: geen Christus die dood was / en derhalven ook geen Christus die herleeven konde.

(2) So was dan (dit word nu tot nadere verklaringe geseid) het gene hy stervende sijnen Vader beval een ware menschelike geest, (want hy seide / *Vader, in uwe handen beveel ik mijnen geest.* Luk. 23: 46.) die uit sijn lichaam scheidde: maar hier en tusschen bleef de godlike nature altijd vereenigd met de menschelike, ook selfs als hy in 't graf lagh. Ende de goddelike Nature en hield niet op in hem te zyn, gelijkse was als hy een klein kind was; hoewel sy haar voor sulken kleinen tijd niet openbaarde. Dit meen ik dat ook duidelik genoeg geseid is / om te sien waar 't henen wil.

III. Na d'eerste stellinge aldus verklaard / so volgt de tweede; ende is als een Besluit dat uit de verklaringe getrokken is. Hierom bekennen wy, dat hy ware God en ware Mensch is. Daar stond in 't eerste (ende dat seer ongemakkelik) een ware God; ende noch eens by de weerhalinge / een ware God, in plaats van blotelik te seggen / ware God. Want anders luid het als of daar meer Goden waren / of Christus een God op hem selven; 't welk wy weten dat so niet en is. 't Bewijs der Stellinge is klaar uit het voorgaande: also hy zynde maar een enkele persoon / nochtans die twee verscheidene Naturen heeft / elk

ene

eene van deselve hebbende en houdende hare eigenschappen / de godde-like al wat goddlyk / ende menschelike al wat menschelyk is. Doch 't is wel waardig dat wy hier de nuttigheid van sien / so als hier van elk eene deser twee Naturen word verklaard.

1. Ware God, om door sijne kraght den Dood te overwinnen. Want dat en staat aan niemant dan aan God alleen / die de dooden leevendig maakt, ende roept de dingen die niet zyn als offe waren. Rom. 4: 17. En dat was ook sijn amt / dat hy den Dood verslinden moest tot overwinninge. 1 Kor. 15: 54.

2. En so dan mede ware Mensch; op dat hy voor ons moghte sterven uit de swakheid sijns vleesches. (In den eersten druk stond in quaad duitsch/ in het vleesch sijner swakheid.) Want den Dood te overwinnen / dat moest hy door sterven doen: alsso hy tot dien einde 't swakke vleesch en bloed deelagtig wierd / op dat hy door den dood te niete dede het geweld des Doods. Heb. 2: 14.

En dus veel tot verklaringe van dit Artykel.

III.

Om 't selve nu / benessens het voorgaande / voor so veel als pag. 279. daar van tot hier toe is bewaard / wel waar te nemen: so laat ons beide die verklaringen van den Apostel / welke wy ten grond van de verklaringe der twee Artykelen genomen hebben / hier eerst te samen voegen / om te sien wat nuttigheid sy in 't gemeen verschaffen; daarna in hunne sonderlinge deelen onderscheiden / om so van stuk tot stuk daar mede winst te doen.

I. Te samen aangemerkt so is het ene grote wonderdadige verborgentheid / dat God heeft sijnen Soon gesonden mensch te worden uit ene Vrouwe: en dat also God self sich heeft in 't vleesch geopenbaard. Want wat verstand was maghtig om dit uit te vinden / sonder openbaringe? en wat verstandig mensche vat het niet na dat het is geopenbaard? Een raadsel schynt onmogelike dingen voor te stellen / so lang als 't niet is opgelost: maar als dat is geschied / so is het klaar voor elk / indien het wel was ingesteld; en die te voren niet begreep hoe 't wesen konde / die sal daar na begrypen dat het anders niet kan zyn. In seven dagen was 't voor Simsons gasten niet te raden / wat het moght te seggen wesen; Spyse ging van den eeter, ende soetigheid van den sterken: maar als het hen geseid was / sprakense als of 't iet ware dat elk een wel wiste; wat is soeter dan honig, en wat is sterker dan een Leew? Rigt. 14: 14/ 15/ 18. Laat sien of 't hier niet ook bykans also gelegen zy: eerst de verborgentheid / en dan eens de verklaringe daar van bemerkende.

1. Is 't geen verborgentheid: so segge my eens iemant wie de wijsheid soude hebben / om het uit te vinden buiten de Schrifture? ende so 't geen grote verborgentheid en is: wie 't in de Schrift self soude vinden / uit al 't gene buiten dit van Gods natuur en eigenschappen / sijne on-

versettelike reghtveerdigheid om 't quaad te straffen / en daar tegen over staande barmhertigheid om te vergeven / en door sijne ondoorgrondelike wijsheid over een te brengen / wel te lesen staat? hoe kan God (sal het menschelijk verstand alhier / alleen gelaten / moeten seggen) ons genadig zyn / indien hy straft? hoe kan hy straffen / so hy wil genadig zyn? Hoe kan hy op sijn uiterste reght staan / als de Schrift getuigt; en echter noch de uiterste barmhertigheid bewijsen aan deselfde menschen? Want om het aan verscheidene te doen / behoeft hy niet eens God te zijn; also dat self by menschen plaatse vind. Maar kan hy God zyn / en hem self verloghenen; of sonder sich te verloghenen de sonden teffens / straffen en vergeven; of straffende vergeven / en vergeevende straffen / volkomelik so wel het een als 't ander? Hy doet 'et evenwel. Want dat getuigt de Schrift; gelijkwe dat getuigenis hier na noch hooren sullen.

2. Siet daar het raadsel: nu het gene niemant soude konnen raden / dat verklaart hy self. Want sonder met sijn kalf te ploegen / ware 't ons onmogelijk geweest te weten. God heeft sich dien aangaande in het vleesch aan 't vleesch geopenbaard. Hoe doch? Niet God de Vader: want die eischt voldoening voor de sonde. Maar in God is een Soon / die maghtig is voldoeninge te geven / sonder dat hy iets daar by verliest: also hy self ook God; en dies volsalig / onverminderlyk en eewiglik deselfde is en blyft. Maar hoe kan God aan God voldoen / 't welk sonder lijden ende sterven (beide strijdig tegen Gods volmaaktheid) niet geschieden kan? Daar openbaart sich God in 't vleesch: daar word Gods Soon, die eewig was eer datter mensch of weereld was / die word self mensch / uit ene Vrouwe; en hy die boven alle wetten is / begeeft sich nu daar onder / om de genen die daar onder zijn daar onder wech te nemen. Kan dan op God geen lijden komen: het kan wel komen op den mensche / om te lijden / en door lyden aan Gods reght genoeg te doen. Siet / dus word God in 't vleesch geopenbaart.

II. So nu de swarigheid noch is / hoe God zy mensch geworden: is 't reden datmen ons verplighte om daar reden van te geven? Sal God niet weten hoe hy iet sal doen / dat hy heeft voorgenomen? of salmen mogen twijfelen / of 't waar zy 't gene hy verklaart also te zijn? Maar hy verklaart het niet alleenlik so te zyn / op dat wy het geloven: dan hy verklaart ook wat het zy / op dat wy het verstaan. Laat ons maar gaan van stuk tot stuk; en sien / of wy het van naby bemerkende niet sullen overtuigd staan / om te seggen / waarlik is het so / en kan niet anders zyn. Aanmerkt dan eerst d'Ontvankenis des Heeren; aanmerkt daar na de waarheid sijner Menscheid; aanmerkt dan de vereeniging der selve met de Godheid van den Soon; aanmerkt de weesentlike eigenschappen van die twee Naturen: aanmerkt / hoe alles ons verstand te boven gaande / echter met het selve over een komt. Dat alles wel gemerkt / als mogelijk by God: so siet daar dan de wijsheid

en de goedheid in / die ons met hem versoent en in de Saligheid herstelt.

1. Wat is'er mogelijk by God / so iet van al 't voorseide hem niet mede mogelijk en is?

(1) Die allereerst den mensche / man en Vrouw / de kraght inschiep / met desen zegen / weest vrughtbaar en vermenigvuldigt u: Gen. 1: 28. was sijne hand verkort / dat hy deself de kraght niet konde geven aan de Vrouw alleen / om vrught te dragen sonder man? Van wien is dese kraght / so die niet is van God; wiens kraght dan meerder dan de kraght des mans moet zyn. Deselfde kraght dan / die na order der Nature door dat middel wierd gewrooght / heeft de Allerhoogste sonder dat gewoonlijk middel aan de Maagd te werk gestelt.

(2) En die also daar in alleenlik van de menschen in 't gemeen verscheelt / dat hy door Gods onmiddelike werkinge is ontvangen / het gene middelijk met ons geschied: waarom is die nu minder mensch in waarheid die van God / als die van menschen sijne menscheid heeft; daar 't alle menschen doch van Adam hebben / en die eerst van God? En waarom heeft hy die so wel niet van Maria / of en is die niet so waarlik sijne moeder / als 't onse moeders zijn van ons? waarom hy niet derselver vleesch en bloed so wel als wy; daar doch de stoffe en de opperoorsaak ook de selfde zyn?

(3) Nu de vereeniging van 's Heeren Menscheid met de Godheid van den Soon / in beiderleye opsight aangemerkt; te weten als vereeniging / en die met de persoon des Soons / hoe swaar ons die magh schijnen door de vreemdigheid; de Schrift nochtans verklaartse so / dat wy het ook behoren te verstaan. In God is 't dat wy leven, ons bewegen ende zijn. Hand. 17: 28. Of God nu sijns Soons menscheid so veel dieper (om also te spreken) in hem doet bestaan / van so veel nader by beweegt / en leven doet als ons; dat het bestaan der selve niet op iet berust dat van God onderscheiden is; maar ook onmiddelik / gelijk d'ontvangenis / van sijne eigene bestaanlikheid komt af te hangen: moet dan niet volgen / dat die menscheid op haar self niet en bestaat / maar in de Godheid van den Soon? Ik segge van den Soon; niet van den Vader of den H. Geest: also wy doch al lange hebben toegestaan / dat daar die drie in 't eenig enkel Godlijk wesen zijn; en dat de Vader is de gene die den Sone send / de Geest / die 't menschlijk lichaam uit het vleesch en bloed der Maagd bereid. So blijft dan maar de Soon / met wiens persoon de Menscheid moet vereenigd zyn.

(4) Maar so nu dese Sone / hebbende de Menscheid aangenomen / waarlik God / en dese menscheid ware menscheid zy: so moet noodsakelik de eene als de andere hare wesentlike eigenschappen blijven houden; of God en soude niet meer God / noch menscheid menscheid zyn. Indien wy iets hier tegen strijdig komen op te vatten; het zy belangende de Godheid of de Menscheid: so maken wy gansch onverstaanbaar / tegenstrijdig en onnut sodanige verborgentheid, die God in 't vleesch ons

heeft

heeft geopenbaard. Die mensch geworden is / die is 't geworden om te zyn het gene een mensch is: en so daar ietwes in de menscheid ware dat hem niet te passe quam; hy soude hebben aangenomen dat niet nut en ware. 't Welk zijnde Gode onbetamelik aangenomen: so moetmen dat hy ook de Menscheid niet alleenlik; maar ook so gelaten heeft als die was van nature; de sonde / die een toeval en verdorventheid in de Natuur is / altijd uitgenomen zynde.

2. Wie siet in desen nu Gods Wijsheid en Genade niet? Wie sagh deselve elk besonder aan; en wie en siet geen wonder aan die paringe van beiden die sich in dit werk vertoont? Onmogelijk was 't voor het menschelijk verstand om te begrijpen / hoe die beide uiterste einden waren over een te brengen; Gods uiterste Genade en syn Reght. Doch hoe die beide door sijne onnaspeurelike wijsheid hier by een gebraght / en op het allerkragtigste bewesen; dat sal den inhoud des naastvolgende Artijkels zijn / waarom wy desen sullen sluiten met noch eene lesse / die niet diende nagelaten.

3. Deselve word ons op het einde van 't voorgaande Artijkel aangewesen; van welken noch geen verdere toepassinge gemaakt is dan de gene die op de verbullinge van Gods Belofte siet; het ander stuk van de Menschwerdinge des Heeren pag. 273. tot hier toe verschoven zynde. Daar staat dan / dat hy door deselve onse ware Emmanuël geworden is / dat is te seggen / God met ons. Wat is hier anders toe te seggen dan alleenlik dat / so God met ons is / wat heeft dan een regtgelovige te vresen; en so God voor ons is, wie is het die dan tegen ons sal zyn? Die sijnen eengeborenen Sone niet gespaard heeft, maar hem uitgesonden in het vleesch; hem die van eewigheid den Vader evengelijk is / in des tijds volheid heeft doen worden uit ene Vrouwe. Die ook hem selven heeft vernietigd / ende als een dienstknecht onderworpen aan de Wett: wat kan hy minder als de volle Saligheid beogen der genen welken hy gelijk geworden is? Die eewig God is / van onsterfliker geboorte / waar toe wierd hy ook sterflijk Mensch geboren / indien het niet was om te sterven? en wat konde minder uit den dood van Gods beminden Soon ontstaan / als 't eewig leven voor de genen die den dood om hunder sonden wille onderworpen waren? daar aan en staat ons niet te twijfelen / wien de verborgentheid van God in 't vleesch geopenbaard is; indien sich God in ons maar openbaart / indien ons hert en leven maar getuigt dat Christus in ons leeft; dat wy in hem herboren / en geheiligd zijn door sijnen Geest / door welken hy in 't lichaam van de Maagd ontvangen was. Die de besmettinge der sonden van ons vleesch en bloed doet scheiden / en ons heilig ende onberispelijk doet zyn. Want het deselfde Geest is die ons doet met God zyn / so als God met ons is; die ons doet in God zyn / so als God in ons is: op dat wy te samen ende met hem een zyn / als de Sone met den Vader een is. Och / dat dit dan so zy! IMMANUEL; God zy met ons / en wy met God!

XX. ARTYKEL.

Van Gods Reghtveerdigheid en Barmhertigheid in Christus bewesen.

Rom. 3: 24, 25.

Welken God voorgesteld heeft ter versoeninge door 't gelove, in sijnen bloede ; tot betoninge van sijne Reghtveerdigheid door de Vergeevinge der sonden.

GElijk God sijne waarheid ende trouwe in 't volbrengen van beloften toont / door dien hy niets daar van laat achterblyven / ende alles nakomt op den tijd daar toe bestemd en ook genoemd : so doet hy mede sijne opreghtigheid in desen blyken / dat hy het voor al niet minder maakt dan hy beloofd heeft ; ende daarin mede toont dat hy niet is gelijk de menschen zijn. Want d'allerbeste sullen dikmaals lichtelik wat meer beloven dan sy geven willen / als het aankomt om hun woord gestand te doen. Merkt Salomo / so rijk en maghtig / en so mild in 't geven : als hy echter aan den Tyrier ene eerlike beloninge voor sijnen dienst ten bouwe van den Tempel soude doen ; so was 't maar het land Chabul dat hy hem gaf / het slechtste dat hy hadde onder sijn gebied. 1 Kon. 9: 13. Maar hy die enen iegeliken mildelik is geevende / en sonder grote reden nooit verwijt ; geeft self ook ruimelik aan sulke die het niet verdienen / ende wien hy 't om veel groter oorsaak moght onthouden / dan die Hiram hadde om dat land aan Salomo weerom te geven. 2 Kron. 8: 2. Sodanig zijn Gods gaven niet. Al schijnt hy dikmaals hoger toon in de beloftenis te spreken / als de saken na den letterliken sin genomen lyden konnen ; alsomen die daarna so breed niet vind volbragt te zijn : het valt des niettemin veel breeder uit / dan de meest uitgestrekte letter mede brengt. Want waarlik / 't gene d'oge niet en heeft gesien, en d'ore niet en heeft gehoord, en 't gene nooit in 's menschen hert is opgeklommen, heeft God bereid den genen dien het was beloofd. 1 Kor. 2: 9. En als sy 't nu voor ogen sagen / moghtense niet reden wel verwonderd seggen : ô! hoe groot is uw goed, dat gy bereid hebt voor de genen die u vresen ; dat gy gewroght hebt voor de genen die op u betrouwen. Psal. 31: 19.

Dit is so klaar en seker / dat in de Belijdenis hier een Artijkel in 't besonder van gesteld word / 't gene wy nu onderhanden nemen: om te tonen desen rijkdom van genade / welke God door sijnen Soon / in 't vleesch gesonden / heeft gewroght; te boven gaande de verwachtinge der genen dien deselve lang beloofd was; als van verre maar gesien / en echter met gelove en lydsaamheid verwacht hebbende het gene wy nu klaar voor ogen sien. Te weten / Gods Barmhertigheid en Reghtveerdigheid / volkomelik betoond in Christus / tot verkrijginge der Saligheid / die heden noch 't begrijp van ons verstand te boven gaat.

Sulx hier dan in 't gemeen eerst aangewesen zijnde: so word in de ses volgende Artijkelen geleerd / wat werken 't zijn / door welke God dat heeft betoond / en uitgewroght door sijnen Soon in 't vleesch. Dat aan te wijsen / laat nu Paulus voorgaan; en de woorden der Belydenis in dit Artijkel sullen daar 't gebruik van tonen.

I.

D'Apostel willende met desen Brief beweeren / dat de mensche / hy zy Jood of Heiden / niet door sijne werken / maar door het Gelove by God voor reghtveerdig word verklaard: heeft in de eerste twee kapittelen getoond / dat alle menschen van reghtswege / om der sonden wille onder den gemeenen vloek begrepen zijn. Des toogt hy nu dan in het derde / dat het is 't Gelove 't welk ons salig maakt. 't Geloof aan Christus / wel te weten: als den welken God heeft voorgesteld tot ene versoening, om te betonen dat hy is reghtveerdig, en nochtans barmhartig / tot vergeevinge der sonden. Siet eerst hier Christus / ter Versoeninge van God voorgesteld; en siet daar uit dan de betoninge van dese tsamenstemminge der beide eigenschappen / Barmhertigheid en Reghtveerdigheid in God.

I. Van Christus Jesus in 't voorgaande vs gesproken hebbende / dat wy door de verlossinge die in hem is van God om niet gereghtveerdigd, dat is te seggen als reghtveerdige gehandeld worden; schoon wy so wel als alle andere menschen onreghtveerdig / dat is sondig / zijn: so segt hy hier / waar dat op rust; te weten / dat hem God self tot versoeninge heeft voorgesteld. Merkt wel.

1. God heeft hem voorgesteld. Want niemant neemt hem self die eere aan; maar die van God geroepen is, gelijk Aaron. Hebr. 5: 4. Hoe heeft hem God dan voorgesteld? also / I. dat hy hem lang te voren tot dien einde aan de Vaderen beloofd heeft; so als nu getoond is. II. Dat hy hem / als de tyd verbuld was / opentlik daar voor verklaard heeft. Eerst by sijne geboorte (als wy weten) menigwerf: en namaals by 't aanvaarden van sijns amts bedieninge / wanneer hy tweemaal uit den Hemel dede horen dese stemme; dese is myn welgeliefde Soon, in welken ik myn welbehagen hebbe, hoort hem. Matt. 3: 17. en 17: 5. Want daar in (seit ons Petrus) heeft hy van den Vader dese eere en heerlik-

heid ontvangen. 2 Pet. 1: 17. III. En ten laatsten / als hy hem aan 't kruis al stervende vertoonde voor de weereld / als verhoogd / gelyk aleer de Slang ; Joh. 3: 14. en als of God door Pilatus seide / siet den mensche ! 19: 5.

2. Waar toe is 't eigenlik nu dat hem God heeft voorgesteld ? tot ene versoeninge : εἰς ἱλαστήριον *eis hilasterion*, tot een versoensel ; zijnde eigentlik / na eisch en onder de bedieninge der joodsche Wett / geweest een seker deksel dat gelegd was op de Arke, dat is kiste, des Verbonds ; die met dit selfde woord betekend word / Heb. 9: 5. so als ook van desselven maaksel en gebruik by Moses is te sien : Ex. 25: 17-22. en 37: 6--9. Lev. 16: 2/13/14/15. Num. 7: 39. te kennen geevende / dat God daar op sich horen liet / of tegenwoordig stelde / tot syns volx versoeninge ; om hunne offerhanden / in 't gelove daar ontrent gedaan / tot saen van hunne sonden aan te nemen. Doch dit / als na de Wett gedaan / was maar als ene schaduwe die op het lichaam sagh / het welk is Christus. Hebr. 10: 1. Die dan doe in die schaduwen was voorgedragen / dien heeft God eindelik self in persoon ook voorgesteld / tot sulken einde als gesegd is ; om de sonden van sijn volk, niet schaduwender wijse / maar in waarheid / te versoenen, mitsdien dat hy ene eewige verlossinge te wege braght. Hebr. 2: 17. en 9: 12.

3. Nu / die versoeninge is door 't Gelove ende in sijn Bloed. Want het mijns oordeels twee verscheidene saken zyn ; sijn Bloed en ons Gelove / beide opsight hebbende tot die versoeninge : ende niet dat hier alleenlik van 't Gelove in sijn Bloed / als 't voorwerp des geloofs / gesprooken word ; om datmen nergens in de Schrift so leest. Het zyn dan twee verscheidene dingen ; het Geloof aan onse en sijn Bloed aan syne syde / door den welken wy versoend zyn met den Vader.

(1) Wanneer hy het Gelove noemt / so wil hy nader seggen 't gene al geseid was op het 22. Vs. dat het Gelove 't eenigst is dat onderscheid maakt tusschen gereghtveerdigd ende niet regtveerdig voor Gods vierschaar / het zy Joden het zy Heidenen : want vorders is daar tusschen d'ene en d'andere geen onderscheid / alsoo sy alle even seer gesondigd hebben. Sy worden dan niet om hunne eigene deugd of werken gereghtveerdigd / maar enkelik door de verlossinge die in Christus Jesus is, dewelke door 't Gelove aangenomen word ; gelyk op de volgende Artykelen noch breeder te bewysen staat.

(2) Nu dit / dat die verlossinge / dat is versoeninge / in Christus Jesus is / betoont het ander woord / sijn Bloed, in 't welk / of door het welke die versoeninge geschied. Te weten door sijn lyden ende sterven / daar hy bloed gestort heeft : tot betoninge van dat hy sich voor Offerhande in den dood gaf / ter versoeninge ; hoedanige Offerhanden na de Wett nooit sonder bloed geschieden moghten. Heb. 9: 7. 22. Hierom word door het Bloed van Jesus syne lydende gehoorsaamheid verstaan ; en so heeft hy verkregen de Gemeinte door sijn Bloed. Hand. 20: 28.

II. Nu

II. Nu laat dan sien / hoe komen Godes wreekende Reghtveerdigheid en soenendeveerdige Barmhertigheid in desen t'samen? Also / seit Paulus / dat dit voorstel van den Heere Jesus ter versoeninge / nu tot betoninge van Gods Regtveerdigheid in de vergevinge der sonden strekt. Want buiten dat vergeevinge van sonden enkelik een werk is van Barmhertigheid.

1. Nochtans seit Paulus eerst / dat het is tot betoninge van Gods Reghtveerdigheid. Merkt / Gods Reghtveerdigheid, en dat hy die in desen heeft betoond.

(1) Reghtveerdigheid moet hier / na eisch der sake daar hy nu van spreekt/ en daar wy ook van spreken/ zyn verstaan/ al sulken eigenschap/ waar door God onvermijdelik de sonden straft; also hy eens voor al gesproken heeft; vervloekt zy iegelijk die niet in alles by Gods Wett en blyft. Gal. 3: 10. En voores / wy weten dat Gods oordeel daar in ook na waarheid is; Rom. 2: 2. gelijk in volgende Artijkelen getoond sal worden.

(2) So is 't dan dat hy sich betoont reghtveerdig / als hy geene sonde / der gelovigen noch ongelovigen / ooit ongestraft laat; maar de sonden der gelovigen in Christus straft. So Christus voor de sonden niet gestorven ware: so soude sich Gods straffende Reghtveerdigheid verloren hebben / ontrent de genen wien hy die overgeven hadde.

2. Barmhertigheid nochtans betoont hy hier / in de vergeevinge der sonden aan de genen die geloven / voor dewelke hy versoend is door het Bloed sijns Soons. Want wat d'Apostel hier meer byvoegt raakt het onderscheid van tijd maar; daar wy nu niet van en spreken; de sake voor en na altijd deselfde zijnde. En self betoont hy die barmhertigheid in dat betonen van Reghtveerdigheid nu eerst in desen tyd; gelijk het volgende Vs. mede brengt: also hy sonder de voldoeninge / die eerst geschied is door het Bloed sijns Soons / de sonden al te voren heeft vergeven onder de verdraagsaamheid, (gelijk hier by staat) die hy hadde met sijn volk / in 't offeren en doen van dingen die niet meer dan schaduwen en waren. Want nademaal hy nu in desen tijd betoonde / dat hy met geen minder bloed als dat van sijnen Soone te versoenen was: so moet ook volgen; dat het uit Barmhertigheid geweest is / als hy hunne sonden in dien eersten tijd verdroeg; en hen de Saligheid (die daar uit volgt) op 't reght dat hen de Middelaar noch eerst verwerven soude / sonder vorige voldoeninge of verdienste hunder werken schonk. Hoe veel te meer in desen tijd / na dat hy door het Bloed sijns Soons versoend is; welken alle de Profeten dat getuigenisse geven, dat een ieder die in hem gelooft door sijnen naam, (dat is / door hem) vergeevinge van sonden heeft. Hand. 10: 43.

Dus verre dan d'Apostel: het selfde sal ons de Belijdenisse nu wat breeder seggen.

II.

De woorden zijn in dit Artijkel / alhoewel een van de kortste / wonder klaar: so dat bijna niets tot verklaringe daar bij behoeft. Self ook niet tot bewijs; also het alles is gegrond op sulx als nu te voren al bewesen is. En so daar al aan 't een of 't ander noch iets meer ontbreekt; dat komt in volgende Artijkelen te pas / daar de voldoeninge des Middelaars en de Reghtveerdigmakinge des sondaars duidelik beleden word. Des niet te min sal mogelik bij het ontleden des Artijkels noch wel iets te seggen vallen dat ons nut sal zijn.

Eerst word dan / uit het gene in de twee of drie Artijkelen hier naast voorgaande was geleden / sekere grond gelegd; waar op dan word besloten 't gene 't opschrift des Artykels mede brengt.

I. Die grond ligt in het gene wy van Gods geloven / en 't bewijs dat hy daar van is geevende in dit bestel van sijnen Soon.

1. Van God geloven wy, dat hy Barmhertigh en Reghtveerdig zy; en ook dat hy volkomelik soodanig is. Te weten / God heeft in dit gansche werk betoond / dat hy reghtveerdig en barmhertig is: of liever / dat hy voor sodanig in 't bestel van onse Saligheid erkend wil zijn. Want noch Reghtveerdigheid / of strengigheid / nocht ook Genade of Barmhertigheid iet wesentlijks in Gode zijn; also hy dat niet konde zijn dan nessens iet dat buiten hem is / ende dat sodanig dat een voorwerp van de werkingen alsulker eigenschappen konde zijn. Nu weten we / dat het voor God geensins noodsakelijk geweest / enig schepsel voort te brengen; also hy d'uiterste volmaaktheid in hem self besit: en dat het hem dienvolgende om 't even was of hy den mensche schiep of niet en schiep; en of die bleef so als hy eerst van hem geschapen was / of niet en bleef; alsmede / niet gebleven maar hem afgevallen zijnde / of hy hem dan weder ophielp of so liggen liet. Niets van dit alles konde hem verschillen voor hemselven; also hy daarom even seer gelukkig / en hemself genoegsaam was. 't Is ook met God niet als 't met ons is / dat hy sich reghtveerdig noemt of noemen laat. Want wy dat so verstaan van die gesteldheid des gemoeds / waar door men sich geneigd vind of betoont te doen het gene reght is: te weten / Reght dat boven ons / maar onder God is; die geen Wett en heeft / maar geeft. Barmhertiheid is insgelijx by ons sodanige beweegdheid des gemoeds / door welke wy geneigd zijn den elendigen te helpen / op wat wijse dat het soude mogen zijn. Maar God is in hem self so onbeweeglijk als hy onveranderlijk altijd deselfde is; en kan derhalven niet barmhertigh zijn in sulken sinn als wy. Wat dan? God noemt sich / en wy noemen hem Reghtveerdig / als hy self so doet gelijk hy ons beveelt te doen / schoon ongehouden. Want al deed hy anders / 't soude evenwel reghtveerdig zijn; daarom alleenlik om dat hy het dede / die geen wetten heeft noch reden geeft

van

van iet van alles wat hy doet. Met de Barmhertigheid is 't ook alſo gelegen: wanneer ſich God ontrent d'elendigen ſo draagt / en aan hen doet ſo als wy doen door die beweeginge van ons gemoed / dewelke (als geſeid) in God geen plaats heeft; dan is 't mede dat hy ſich barmhertig noemt of noemen laat. Nu ſtaat ons voorts te weten. I. Dat wy hier niet van beſondere uitwerkſelen van Gods Genade of Gereghtigheid te ſpreken hebben; welker menigte van proeven in ſijn Woord te leſen ſtaan: maar van dat gansch beleid van ſaken / dat hy in 't gemein / ontrent het menschelijk geſlaght / en ſonderling met ſijne Kerk / is houdende; aan welke hy de kenniſſe van ſijne wegen geeft. Want ſijne wegen, dat is wijſen van beſtuur / zyn in ſijn Heiligdom, by ſijn gelovig volk. Pſal. 77: 14. Derhalven word dit in 't gemeen van hem geſeid; de Heere is reghtveerdig in alle ſijne wegen, ende goedertieren in alle ſijne werken. Pſal. 145: 17. II. Noch nader komende / ſo ſpreken wy hier ook al niet van die verdeelde oefening dier beide eigenſchappen (ſo genaamd) aan tweederleije menschen: der Reghtveerdigheid aan d'ongelovigen / en die verloren gaan; en der Barmhertigheid aan de gelovigen / die ſalig worden. Maar hoe dat God die beide t'ſamen aan deſelfde menschen / en in eene ſelfde ſake doet blijken: namelik in 't werk van onſe Saligheid door Chriſtus uit te voeren; 't welk ſonder hem niet was te doen geweeſt. Doch daar in toont ſich God reghtveerdig en barmhertig beide / aan deſelfde menschen ende in deſelfde daad: de ſonden aan het menschdom ſtraffende in dien eenen mensche / tot vergeevinge der ſelven aan het ſelfde menschelijk geſlaghte / in ſo verre ſy geloven. Doch hoe hier anders de perſonen nopende de ſtraffe en vergeevinge te onderscheiden zyn / dat ſal ons dit Artijkel verder ſeggen.

2. Eerſt evenwel verklarende / waar in hy dat betoont. Te weten / daar in / dat hy (als hier voor breedſprakelik verklaard is) ſijnen Soon geſonden heeft. Die ſendinge heeft twee beſonderheden / en die men onderscheidelik in acht moet nemen.

(1) Het was / om aan te nemen de Nature (namelik de menschelike) in de welke d'ongehoorſaamheid begaan was. Dit word met nadruk dus geſeid: alſo het wat beſonders is / dat God den mensch en ſo ſeer te gemoet komt / dat hy ſijnen Soon doet worden 't gene dat ſy zyn; alleen de ſonde uitgenomen / die alhier geen plaats moght hebben / om dat die het gene was dat hy quam wech te nemen. Hy heeft het ſekerlik niet qualik voor / die ſich dus na de genen die ſo ſwaarlik tegen hem geſondigd hebben voegen wil; daar ſy het ſelf hem hadde moeten doen / indienſe wiſten hoe.

(2) En die aanneeminge was / om in die Nature te voldoen, aan Gods gereghtigheid; en dat in 't dragen van de ſtraffen hunner ſonden; ſulx hy gedaan heeft door ſeer bitter lyden ende ſterven. Want ſijn Dood (als noch hier na ſal blijken) vol van de grootſte bitterheid geweeſt is /

ende niet te vergelijken by den dood van andere menschen; self de genen die om de gereghtigheid / en met ondenkelike pyningingen daar toe zijn gebraght geweest. Dan sal met een bewesen worden / dat dese Dood geweest is tot versoeninge van onse sonden; waar van 't navolgende Artykel spreekt.

II. Die grond aldus gelegd / so vestigt de Belijdenis daar op 't Bewijs van Gods Reghtveerdigheid en Gods Barmhertigheid te samen; ende toont die elk besonder / als bewesen aan verscheidene personen in dit selfde werk: te weten de Regtveerdigheid aan Christus / ende de Barmhertigheid aan ons.

1. So heeft dan God (dit is het eerste) sijne Reghtveerdigheid bewesen tegen sijnen Sone, als hy onse sonden op hem heeft gelegd. Verstaat met reden / Gods gereghtigheid tot onswaart; want hy onse sonden dus niet ongestraft en laat / wanneer hy die aan sijnen Sone straft. Segt gy / dat dit dan wederom in aansien van den Sone onreghtveerdig is / dat hy hem straft om 't gene wy gesondigd hebben: so sal het antwoord aanstonds blijken uit het gene dat nu volgt.

2. Want hy heeft uitgestort sijne Goedheid en Barmhertigheid over ons, die schuldig ende der verdoemenisse weerdig waren. Hoe doch? door tweederley daden beide uit eenerleijen oorsprong spruitende / en tot een selfde uitterst einde strekkende.

(1) De daad van Gods Barmhertigheid in desen spruit uit ene seer volkomene Liefde: niet alleen des Vaders / die ons desen Sone gaf; Joh. 3: 16. Rom. 5: 8. en 8: 32. maar ook des Soons / die al so seer hem self vrywillig daar toe overgaf. Joh. 10: 17/ 18. Rom. 5: 6/ 7/ 8. Waar uit dan blijkt / gelijk geseid is / dat hem gansch geen ongelijk daar in geschied is / als hem God voor onse sonden dede lijden; nademaal hy self heeft willen lijden / en hem selven in den dood voor ons gegeven heeft.

(2) Nu heeft God die Barmhertigheid aan ons bewesen / in 't doen sterven / en herleven sijnes Soons.

A. 't Is van sijn sterven / 't gene nu gesegd word; dat God sijnen Sone voor ons in den dood geeft; woorden die te klaar zijn om'er enige uitlegginge meer op te maken.

B. En 't is van sijn herleven 't gene volgt: ende hem verwekkende, te weten uit den dood / gelijk hierna omstandigergesegd sal worden.

(3) En dit is al / op dat wy daar uit tweemaal voordeel trekken: eerst in dit leven / ende namaals na dit leven.

A. Het strekt ons in dit Leven tot Reghtveerdigmakinge, voor God: om over onse sonden niet verdoemelijk voor hem te zyn; gelijk dat in den XXII. Artykel noch geleerd sal worden. Want Paulus wel uitdrukkelik so spreekt / dat hy is overgeleverd om onse sonden, en opgewekt tot onser reghtveerdigmakinge. Rom. 4: 25.

B. Het sal ook zyn / op datwe door hem hadden de onsterflikheid en 't eewig

eewig leven. Want die onsterflijk is / moet by gevolge eewig leven, also hy niet meer sterst die niet meer sterven kan. So komt het daar dan eindelik op uit / dat Gods genadengifte 't eewig leven is, door Jesus Chistus onsen Heer. Rom. 6: 23.

III.

Gelijk wy dit Artijkel tusschen beiden sien gesteld; na dat bewijs van Christus komste in den vleesche / tot vervullinge van Gods beloftenissen aan de vaderen gedaan; en door de leere der Voldoeninge / en der Reghtveerdigmakinge / die hy daar door in 't vleesch te wege braght: so sal 't wel voegen / dat wy de toepassinge daar van tweeledig maken / om achterwaarts en voorwaarts uit te sien; de vrughten plukkende van 't gene in drie vorige Artijkelen bevestigd is / en ons bereidende om de drie volgende te nutteliker waar te nemen. 't Welk beide eerst geschied / ons tweederleye nuttigheid verleenen sal.

I. Also Gods wesen voor den mensch onkenbaar is / en daarom geene sijner wesentlike eigenschappen als noodsakelijk ons voorkomt; maar alleenlik sijn vrywillig doen tot onsen beste strekt / sodanig dat wy hem daar uit reghtveerdig en barmhertig noemen: so volgt dat wy hem dies te meer verplight zyn / aangesien hy anders hadde konnen doen. Want so als alle dingen maar door sijnen wille zijn geschapen; Openb. 4: 11. sonder dat hy het gehouden of genoodsaakt was te doen: so is het mede dat hy heeft herschapen als hy wilde en so veel hy wilde. Want na sijnen wille heeft hy ons herboren door het Woord der waarheid. Jak. 1: 12. Genomen hy hadde sich sodanig aan ons niet betoond als hy in Christus heeft gedaan; hy hadde sich niet verder als het opperst wesen aan den mensch bekend gemaakt; die dood en leven beide even seer in sijn vermogen heeft / die 's menschen lijf en ziel bederven of behouden kan: wat had een sondig mensche anders te bedenken/dan het gene dat hem konde doen verschrikken / en verbaast uitroepen / als by Jesaia staat; wie isser onder ons die by een verteerend vuur, by enen eewigen gloed woonen kan? Jes. 33: 14. Maar nu is 't de barmhertigheid des Heeren dat wy niet vernield en zyn; Klaagl. 3: 22. dat hy ons niet vergeld na onse sonden. Barmhertig en genadig is de Heere, langmoedig ende groot van goedertierentheid. Psal. 103: 10/8.

Maar ook so hy nu al barmhertig met ons handelde: wie seit dat onse ondankbaarheid en menigvuldige vergrypingen geen einde sullen maken aan die oefeningen der genade; of het misbruik en 't verachten van den rykdom sijner goedertierentheid niet sijne gramschap eens ontsteken sal? Rom. 2: 4/5. Dus doende sal ons Gods gereghtigheid veel meer tot schrik / als sijne Barmhertigheid tot troost verstrekken moeten. Maar neen: self die Gereghtigheid sal doen / dat Gods Barmhertigheid geen einde nemen sal: also hy te reghtveerdig is dat hy ons soude straffen om de minste sonde/die hy eens gestraft heeft door den dood sijns Soons. Want nademaal God niet so onregtveerdig is/ dat hy ons werk

vergeten sal / na dat hy 't eens beloofd heeft ons te lonen / al schoon dat daargeen loon aan te verdienen is: Hebr. 6:10. Hoe veel te weiniger sal sijne heilige Gereghtigheid het werk sijns eenigsten en allerliefsten Soons vergeten; den welken hy ons tot betooninge derselve heeft geschonken / heeft gesonden / ende ter volkomene versoeninge heeft voorgesteld? Neen / Kristenen: heeft God Barmhertigheids genoeg / om ons de sonden te vergeven; het is door die Reghtveerdigheid / die vast houd aan het gene hy beloofd heeft / en geen sonden straft waar voor hy het randsoen / by hem self opgesteld / tot op den laatsten penning toe ontvangen heeft. Indien Socijn of sijns gelijke hier op moght bestaan te seggen / dat hy goed heeft so barmhertigheid te toonen / als hy sijnen vollen eisch krijght; of dat hy so wreed is tegen sijnen Soon als hy barmhertig aan de sondaars wesen wil: indien hy meint dat dit uit onse leere volgt / so heeft hy 't vorige pag. 298. niet wel gelesen. Of so dat hem niet voldaan heeft / magh hy eerst verwachten 't gene in 't vervolg / op 't stuk van de voldoeninge des Middelaars / hem noch ontmoeten sal.

II. En om dat dit een stuk van groot belang is: so en sal't niet vreemd zijn datwe tot des selfs betrachtinge met dies te meerder aandacht en eerbiedinge gewapend werden; en derhalven hier eens overleggen / op wat gronden 't gansche werk van de versoeninge berust / en hoe deselve niet dan door den Dood van Gods beminden Soon te doen en was. Ik achte dat ook dienstig / so als ik het kortelik hier doen sal; om een groot getal van noodelose twisten af te snyden / die de kristen Kerk verdeelen / en hoe langer meerder van malkander scheiden. En dat komt daar by toe / dat niet in acht genomen word / het gene ik in 't begin op dit Artijkel my ten regel van verklaring stelde: dat ons Gods wesentlike eigenschappen niet bekend zyn / en wy daar niet anders van en spreken dan maar by toepassinge der onse; aangesien de werkingen die wy van God gewaar worden ons op die wijse aandoen / als de gene die de menschen uit sodanige gesteldheid des gemoeds of beweeginge des herten doen. Want het dispuit rolt meest al over dese schijf: of die Reghtveerdigheid / door welke God de sonden straft / hem so natuurlik eigen zy / dat sy als uit sijn wesen vloeit; en dat het daarom is dat hy niet laten kan de sonden / so als sy verdienen / eens te straffen. En dan / hoe dese vrijheid met sodanige noodsaaklikheid bestaan magh: dat hy echter borge toelaat / ende enen anderen die niet gesondigd heeft in plaatse van de genen die gesondigd hebben straft. Waar toe dit alles? want noch dese nocht ook enige andere Belijdenisse leert ons dat: en onse Catechismus geeft'er op de 10 Vrage; (daar de reghte plaats is) anders geene reden af / dan dat God so gesproken heeft. Hy heeft het woord gesproken; en derhalven is het reght by hem alsо te doen. So iemant vraagt / of hy dan anders hadde konnen spreken; of ook anders doen / indien hy self niet eerst also gesproken hadde: dien magh ik ook wel vragen / of God self den mensch wel anders hadde konnen scheppen /

invoegen dat hy niet gevallen ware; want dan hadde al dit werk / dat nu gedaan is om hem wederom met sijnen Schepper te versoenen / niet behoefd. Dat meer is: by aldien het hem self niet beliefd en hadde / menschen of iets datter is te scheppen; so en hadden sy hem nooit vertoornd / of enige versoeninge van doen gehad. Men moet dan seggen so als eerst gesegd is: dat het al aan Gods believen hangt; en dat hy onversettelik reghtveerdig is / om dat hy 't eens voor al daar op gesett heeft / en geseid / dat hy de overtredinge van sijne wetten straffen / ende niet verschonen sal. Als Moses / die Gods aangesight niet sien / dat is geen eigentlike kennis van sijn wesen hebben moght; nochtans Gods Naam / dat is / so verre en sodanig als hy door sijn doen aan ons bekend wil zyn / eens hoorde roepen: die was / barmhertig en genadig ens. die de ongereghtigheid ens. vergeeft, en die den schuldigen geensins onschuldig houd. Ex. 34: 6/ 7. Dat woord staat vast / en daar op maghmen vast gaan; sonder dat daar meer toe nodig is te weten of te ondersoeken boven 't gene dat geschreven is. Of is 't niet loffelijk genoeg voor God / dat hy de Righter van de gansche Aarde zy; of is 'er vrese dat hy ooit quaad reght sal doen? Gen. 18: 25. Is 't voor ons niet genoeg / dat hy self na de Reghten doet die hy den mensch heeft voorgeschreven / en daar hy self niet aan gebonden was? Of moeten wy hem daar aan binden als die anders niet en soude mogen doen; of reden van die wetten vragen / uit wat oorsprong datse komen / sijns noodsakeliken wesens of sijns vrijen welbehagens / daar het al na draayen moet? Het is dan reght by God also te doen / om dat hy wil; en desen wille heeft hy ons geopenbaard: daar is dan meer niet van.

Maar het en bleek ten eersten niet so klaar / hoe die Reghtveerdigheid bestaan kon met Barmhertigheid / of die Barmhertigheid geoefend konde worden door Reghtveerdigheid; gelijk in de versoeninge door Christus nu ten klaarsten blijkt. En 't is der goddelike waardigheid veel te na gesproken / alsmen dese borgtoght van den Middelaar aan menschelike Reghten proeft; of de Reghtsgeleerden vraagt / wat onderscheid sy tusschen sponsor ende expromissor stellen: (zijnde sulk een onderscheid in Moses wetten niet gemeld / en 't Roomsche Reght / so als men 't heeft hebben / eerst lang daar na by een gesteld) dat Christus / 't zy als sponsor, 't zy al expromissor; immers als de Borge van het niew Verbond / die salige versoeninge by God bevorderd hadde. Het komt ook niet te passe hier te vragen / of ook over schuld van misdaad borge plaats kan hebben. Want hoedanig dit by God zy / raakt de menschelike Reghten niet: het moet genoeg zijn dat het God so doet; en daar uit volgen / dat het magh bestaan. Want hy en vraagt niet / maar hy seit het ons / wat reght is; 't zy van 't gene dat hy doet / of van het gene dat ons toestaat om te doen. Mich. 6: 8.

III. En wat is 't dat ons hier nu toestaat / anders dan om sijn exempel na te volgen / Kristenen: op dat gy kinderen moogt zijn van sulken

Vader. En konnen wy dat doen / het gene daar so seer op aan komt / dat wy self niet eens begrypen konnen hoe hy die twee eischen / 't uitterst reght / en d'uiterste genade / teffens in een selfde werk voldoet? Wat raakt hier konnen doen? daar Christus noch veel meer seit; weest volmaakt, gelijk als uwe Vader in de Hemelen volmaakt is. Matt. 5:48. Het gene hy volmaaktelik is doende / doet dat so na aan de volmaaktheid als u doenlyk is. En wat is doenlyk? dat gy 't uiterst reght en d'uitterste barmhertigheid voor ogen hebt / om daar uw herte en doen in alles na te schikken: al is 't in uw vermogen niet / dat beide op een selfde voorwerp / en door eene selfde daad / in 't werk te stellen. Toont dat gy reght wilt doen / u niet ontsiende die te straffen dien gy gunstig zyt / om dat hy 't so verdient: betoont met eene dat gy sijnen dood niet soekt / die u schoon reden tot misnoeginge gegeven heeft; maar traght hem self noch te behouden / so daar reden tot meedogen of verschoning is. 't Is alles met dit eene woord geseid: en neemt het aangesighte niet aan in gerighte; so gy Gods exempel volgen / en den Vader in de Hemelen gelijken wilt. Want daar en is geen aanneeminge des persoons by God. Rom. 2:11.

Tot welken wederkeerende / so laat ons dan / geliefde kristenen / (om wel getroost hier af te scheiden) ons met eerbiedinge en Godvrughtigheid begeven tot dien stoel van Gods genade: die sich als een verteerend vuur vertoont / so lang als noch de sonde onversoend en in hare eigene gestaltenis voor ogen staat. Hebr. 12: 28/ 29. Maar laat ons ook vrymoedigheid gebruiken om ten Hemel in te gaan; als door het oude Heiligdom des joodschen Tempels afgebeeld; op enen verschen levendigen wegh, den welken Christus ons heeft ingewijd door het voorhangsel van sijn vleesch. 10: 19/ 20. Wy wandelen / vol van gelove / daar na toe: niet eens bekommerd zijnde/ hoe het God sal maken met de Wetten; die geene andere Wett heeft dan hem self. En wel te vreden dat hy maar te vreden is; die self door syne ondoorgrondelike wijsheid uitgevonden / door sijne eindelose goedheid ons bekend gemaakt / door sijne onkreukbare gereghtigheid in 't werk gesteld / en door sijne onverdienbare genade uitgevoerd heeft / die verborgentheid: van ons / elendige en hulpelose menschen / met hem self ten vollen te versoenen / en voor eewig te verlossen; ja noch meer! ons ook tot kinderen en erfgenamen aan te nemen / tot het genot der eewige volmaakte Saligheid. Op dese Saligheid wacht ik, Heere. Gen. 49: 18. Amen / ja Amen.

XXI. AR-

XXI. ARTYKEL.

Van de Voldoeninge onses eewigen Hoogpriesters Jesus Christus door sijn lyden en sterven voor ons geschied.

Hebr. 5 : 5 ---- 10.

Christus en heeft hemselven niet verheerlikt om Hoogpriester te worden: maar die tot hem gesproken heeft; gy zyt myn Soone, heden heb ik u gegenereerd. Gelyk hy ook elders segt, gy zyt priester in eewigheid, na de ordeninge van Melchizedech. Die in de dagen sijns vleesches gebeden ende smekingen, tot dengenen die hem uit den dood verlossen konde, met sterke roepingen en tranen geofferd hebbende; en verhoord zynde uit de vreese: hoewel hy de Sone was, gehoorsaamheid geleerd heeft uit het gene hy geleden heeft. Ende geheiligd zynde is hy allen die gehoorsaam zyn ene oorsake der eewige saligheid geworden: ende is van God genaamd Hoogpriester, na de ordeninge van Melchizedech.

HEt amt van Middelaar Gods en der menschen / als aan den Heere Jesus eigen zijnde / 1 Tim. 2: 5. bevindenwe dat in de Schrift drieledig voorkomt: also hy ons dan als Profeet / dan eens als Priester / dan wederom als Koning / en dat alles op den hoogsten trap / word voorgesteld. En dese drie verscheidene bedieningen staan ook in onsen Catechisimus op de 31. Vrage by malkanderen verklaard / en in de volgende op ieder kristen toegepast. In de Belijdenis en word dit onderscheid niet so uitdrukkelik / noch achter een; maar echter op verscheidene plaatsen breed genoeg / verklaard. Syn Oppermeesterschap / als hoofd van alle Leeraars en Profeten / word erkend in 't XXXII. Artykel; sijn opperkoninglijk gesagh en maght in 't XXVII. en XXIX. en beide 't samen onder eenen nam van algemeen en Bisschop ende eenigst hoofd der Kerke in 't XXXI. Doch 't schynt dat de verbolgingen / dies tijds in dese Nederlanden woedende / d'instellers der Belij-

denis

denis bewogen hebben / om dit stuk van 's Heeren Opperpriesterdom wat breeder uit te leggen; ter verantwoordinge van het versuim en het verwerpen van de Misse en den dienst der Heiligen in 't Pausdom. 't Welk degenen die den Catechismus maakten niet so seer van noden hadden: om dat sy te dier tijd waren onder de regeeringe van paltsgraaf Frederyk / den yverigsten voorstander der herstelde waarheid / en den brede over d'oefening van Godsdienst doe in Duitsland al beraamd.

Dit Opperpriesterschap word noch in twee bedieningen verscheiden: sijne Offerhande en Gebed. Het eerste word alhier verhandeld / en het ander in den XXVI. Artykel eerst verklaard; na verscheidene saken / welke aan die offerhande vast zijn / ofte daar uit volgen / tusschen beiden ingevoegd. Want in de uitvoeringe van 't werk der Saligheid door Christus volgt de Belydenis die order / datse steld: Voldoeninge / in dit Artykel; en Gods weldaden daar uit spruitende / in de vijf volgende Artykelen.

Nu / die Voldoeninge daar 't al uit komen moet / behoort dan ook wel duidelijk verklaard te zijn / indien men 't ander sal verstaan. Ik heb om dese reden ook de woorden des Apostels dus breed hier voor aan gesteld / op dat'er geen gebrek van saken soude zijn die in dit XXI. Artykel worden voorgedragen. Sy spreken klaarlik van dit eerste deel des Opperpriesterschaps; en dat ook met omstandigheden die veel lichts toebrengen tot een grondiger verstand der sake / daar 't gewight van onse saligheid aan hangt. Wy sullen dan besien wat hier daar van geseid word / en bevinden dat daar mede over een komt sulx als dit Artykel daar van spreekt: en voorts d'aanleidinge / die ons op 't einde ten gebruike deser leere word gegeven / volgen.

I.

De gansche Brief aan den Hebreën doelt schier op des Heeren Jesus Opperpriesterschap. Want aangemerkt dat ook de Priesters Leeraars waren: Mal. 2: 7. so was het niet geheel daar buiten / dat eerst daar in 't amt van Opperleeraar aan hem toegeschreven en bewesen wierd; om hier geen Priesterschap te soeken na de Wett van Moses / die als minder voor den Heere Jesus als den meerderen wijken moest. Sulx heeft hy dan in de drie eerste hoofdstukken op het kraghtigste beweerd: en brengt dat in het vierde over tot het Priesterschap; welx waarde hy hoofdsakelik daar hebbende geseid / nu in het vijfde voortgaat / en in ses kapittelen 't geheele stuk verklaart. Derselver eerste drie besteed hy in 't betoonen / dat de Heere Christus niet is sulken Priester als Aaron of des selfs nakomelingen en onderhorigen / maar als Melchizedek: doch in de laatste drie verklaart hy / hoe nochtans 't Aarons Priesterdom geheel op dat van Jesus sagh / en dat de wettigheid desselfs daar door bevestigd word. Dit Melchizedeks Priesterdom van Jesus wijst hy ons dan kortelik in dit kapittel aan; en neemt in 't volgende

daar

daar uit gelegentheid tot heilsame vermaningen. In 't sevende verklaart hy het uitvoerlik / door vergelykinge van Jesus met Melchizedek; en hy bewijst met een / dat niemant anders duchtig noch gereghtigd is tot sulken Priesterdom als hy.

Dit alles word hier kortelik in een begrepen; na dat eerst geseid is / wat een Priester heeft te doen / in 't 1. en 3. Vs hoedanig hy moet zyn / in 't 2. en dat hy ook wettiglik daar toe gesteld moet zyn / in 't 4. Nu seit hy hier / alsoo ook Christus; en bewijst eerst / dat hy wettelik beroepen is / op 't 5 / en 6. Vs; daarna / dat hy sich van syn amt getrouwelik gequeten heeft / op 't 7 / en 8. Vs; en eindelik / wat voordeel hy daar mede heeft behaald voor ons / 't 9. en eere voor hemself. op 't 10. Vs.

1. 't Woort Priester (want dit dient hier eerst verklaard) en is geen duitsch / maar afgeleid van Presbyter, so alsmen tsedert het opkomen van het Pausdom de gemeene Leeraars en opsienders der gemeinten noemt. Maar 't grieksch πρεσβύτερος *presbyteros*, daar dit oogschijnlik afkomt / is te seggen Oudste, ende word ook Ouderling by ons vertaald. Geheel wat anders word nochtans betekend door 't woord Priester; (siet dus verandert het gebruik) namelik het selfde dat in 't Grieksch is ἱερεὺς *hiëreus* (gelyk hier ook staat uitgedrukt) en in 't Latijn *sacerdos*; 't welk in beide talen vast so veel als Heiliger, te seggen of een die heiligt, is. En dat en past niet qualik op sijn amt / 't welk daar toe strekt dat hy sijn volk voor God magh heiligen / door hen met offerhanden en gebeden te versoenen. D'Apostel past dit ook in 't 9. Vs op Christus toe. En sulk een heiliger des volx die offerde (uit het Latijn *offerre* opdragen) dat is / droeg op aan God / alsull.[illegible] gabe als hy van het volk daar ontvangen hadde / met gebeden / dat hem 't selve tot versoening aangenaam moght zyn. 't Woord כהן *Coheen* Priester in 't Hebreewsch / word meest al op den eigentliken dienst der offerhanden toegepast: en so 't van verder herkomst is / het sal zijn dat het overste of bewindhebber, van saken die den godsdienst of den staat of 't hof betreffen / zy te seggen; als uit enige plaatsen van de Schrift te merken is / Gen. 41: 45. daar het overste, en Ex. 2: 16. daar het Priester, en 3 Sam. 8: 18. daar het Princen is vertaald.

Dit slechs van de betekenis des naams; waar uit met een te sien is wat de sake zy: dewelke echter daar van den heiligen Apostel in de vier voorgaande verssen dus verklaard word. Te weten dat sijn Amt is / voor de menschen, in de saken die by God te doen zijn, gaven en slaghtofferen hem op te dragen voor de sonden; Vs. / eerst namelik de sijne / en daarna des volx Vs. 3. Want hy tot desen dienst genomen zijnde uit de menschen: Vs. 1. moet konnen hebben een behoorlijk medelijden met d'onweetenden en dwalenden; also hy self met swakheit ook omvangen is. Vs. 2. En om dat hy sodanig is als alle menschen zyn: so volgt / dat niemant ook hemself die eere aanneemt; maar de gene die van God daar toe geroepen is, gelijk Aaron. Vs. 4. Van wiens instellinge in het

Priesterdom / als ook van sijne sonen / op derselver nageslaghte enkelik en voor altoos bevestigd / in de Wett te lesen is. Ex. 28. Num. 17. en 18: 1 / 19. en 25: 11 / 12 / 13.

Nu word hier Christus niet maar blotelik als Priester, maar als Hoog of Opperpriester voorgesteld: so als Aaron d'eerste / en de oudste af komelingen door de linie sijns oudsten soons / der genen die hem overleefden / na hem zijn geweest. Num. 25: 11 / 12 / 13. Die hadde dit besonder / dat de pleghtelijkte offer handen voor de sonden van het gansche volk / en d'ingang in het binnenste der Tente en daarna des Tempels / 't Allerheiligste genaamd / aan hem alleen veroorlofd was. Hebr. 9: 3 / 7. Tot dit Hoogpriesterschap seit hier dan Paulus dat hy wettelik beroepen is.

De wettigheid geeft hy te kennen door t'onwettig te verwerpen en het wettig aan te wijsen.

1. D'Onwettigheid ontkent hy / als hy seit / dat Christus heeft hemselven niet verheerlikt om te worden Opperpriester. Want dan soude hy onwettig zyn: also nu reeds op 't 4. Vs. geseid was / dat sich niemant self die eere aanneemt / maar hy moet daar toe van God geroepen zyn; also ook Christus.

2. Want dat God hem beroepen heeft / blijkt nu uit sulke duidelike dure woorden / als van God tot hem daar van gesproken zyn: derwelker twee besondere verklaringen alhier zijn bygebraght / in welken beiden David spreekt. Wy sullen sien wat kraght in die getuigenissen steekt.

(1) Dit is het eerste: dat God tot hem heeft gesproken, gy zijt mijn Soone; heden heb ik u gegenereerd. Het zijn de woorden van den 2. Psalm het 7 Vs. De vraag is / of die woorden tot hem zijn gesproken; en so ja / of die dan het bewijs uitbrengen dat hier wesen moet.

A. 't Is Davids Psalm / daar twijfelt niemant aan: die seit / dat God die woorden tot hem heeft gesproken / de Heere heeft tot my geseid, gy zijt mijn Soon. En 't kan ook niet gelooghend worden / dat God door Nathan so tot hem gesproken heeft; wanneermen dese plaats en Psal. 89: 21. met 2 Sam. 7: 14. en Hebr. 1: 5. vergelijkt. Maar dan sal ook met eene blijken / dat dit niet persoonlik te verstaan zy: maar dat sodanige beloftenissen op David en desselfs nakomelingen t'samen slaan; van welken Christus buiten alle tegenspreken de voornaamste is. Wanneer dan iets daar in gesegd word dat op David / of op iemant sijner nagesetenen op den lichameliken troon / niet past; of in so hogen toon niet toegepast kan worden: so staat'er Christus altijd voor; aan wien de stoel sijns Vaders Davids is gegeven / met die heerlikheid daar geen ding voor te groot is. Op sulken wijse brengt d'Apostel den 16. Psalm in seker deel op Christus t'huis: hoewel het David is / niet Christus (alsmen heden met geweld wil datmen alle sulke Psalmen sal verstaan) die daar in spreekt; gelijk als Petrus dat uitdruk-

uitdrukkelik getuigt. Hand. 2: 25. Nu is het seker / dat de gene wiens ontvankenis de kraght des Allerhoogsten overschaduwd heeft, om dat hy was de gene die Gods Soon genaamd moest worden; en over welken God tot tweemaal toe self uit den Hemel heeft geroepen / dese is mijn welbeminde Soon: Matt. 3: 17, en 17: 5. tot dien heeft God veel kraghtiger geseid / gy zijt mijn Soon, als ooit tot David of tot Salomo / of ook tot enig schepsel is geschied. Hebr. 1: 5.

B. Maar wat doet dit nu tot het Priesterschap? seer veel. Want nademaal de כהנים *Cohanmy* of Priesters, luiden van het grootste aansien waren / als terstond geseid is dat het woord sulx mede brengt: so volgt / dat altoos niemant nader konde zyn tot dat Hoogopperpriesterschap / als die de opperste van alle menschen was. Daar by komt / dat eer 't Priesterschap door Moses Wett geregeld was / het selve door de eerstgeborene sonen van de huisgesinnen wierd bediend; als af te nemen is uit Exod. 13: 2. en 24: 5. Num. 8: 16. Hier is Gods eerstgeboren / d'eerstgeboren aller schepselen / en self van eewigheid sijn eigen eengeboren Soon; en uit die oorsaak dan alleen gereghtigd tot dat hemelsch Priesterschap / dat anders niemant past dan hem die van den Hemel is.

(2) Doch siet hier een uitdrukkelijk getuigenis / in 't 6. Vs. Gelijk hy op ene andere plaatse segt: te weten Psal. 110: 4. De Saligmaker en d'Apostelen verhalen slechts de woorden van de Schrift / die tot bewijs was dienende: hy nooit / en sy seer selden wesen 't boek of het kapittel aan / daar die te lesen stonden. Want so gemeen (als 't schijnt) was de Schrifture door het dagelijx lesen dies tijds by de Joden / dat sy dan self de plaats wel wisten als men maar de woorden seide: droevig / dat dit nu na so veel eewen onder 't kristendom so niet en is. Maar wat word op die plaats geseid? Daar word verhaald / dat God geseid heeft / niet tot David / die het ons verhaalt / maar tot Davids Heere (die geen ander dan sijn laatste nasaat / die uitsteekende Messias of Gesalfde wesen kan; gelijk de Joden voor dien tijd het ook verstonden) en dat met eede: gy zijt Priester in eewigheid, na de ordeninge van Melchizedek, God maakt hem hier dan Priester; hy maakt hem Priester na de ordening niet van Aaron / maar van Melchizedek; en dat voor eewig en altoos. Het gene tot verklaringe belangende dien Priester en die ordeninge magh te seggen zyn / dat sal ik kortelik op 't einde doen / daar ons het selfde noch eens voorkomt op het 10. Vs. Hier is genoeg gesegd om aan te wijsen / dat Jesus Opperpriesterschap door dit getuigenis ten vollen blykt.

II. Nu laat ons sien / waar in de dienst van dit Hoogpriesterschap bestond; en hoe hy sich daar van gequeten heeft. Eerst word syne Offerhande dan beschreven; daar na hoe die by God is aangenomen; en dan / wat vrught hy voor hem self daar uit getrokken heeft.

1. Doch merkt / aangaande d'Offerhande: op welken Tijd / aan wien / wat hy geofferd heeft / en met wat vrught.

(1.) Wanneer hy seit dat het geweest is in de dagen van sijn vleesch; dat is van sijn lichamelik verkeeren hier op Aarden in den vleesche: gelijk als Petrus seit / den tijd die overig is om in het vleesch te leven; 1 Pet. 4: 2. en Paulus in het vleesch te leven of te blyven. Gal. 2: 20. Filip. 1: 22/ 24. So spreekt hy hier dan van dat deel des priesterliken dienstes niet / dat hy op Aarde niet verrighten konde / maar daarom ten Hemel varen moeste; te weten de Voorbiddinge; Hebr. 8: 4. en 9: 24. van welke ook in dit Artijkel niet gesproken word / maar (als geseid) in 't XXII. hier na.

(2) God / aan den welken hy geofferd heeft / word hier betekend door den genen die hem uit den Dood verlossen konde. So was hy dan in doods gevaar: want reeds gestorven zijnde / konde hy na menschelike wijse niet meer bidden / als gesegd word dat hy dede. Of was hy dood / so was hy 't op ene andere wijse / die ons dan te ondersoeken staat.

(3) Nu dan de Offerhande. Siet / waarin die bestond / en hoe deselve aan te merken zy.

A. Van 't eerste word hier anders niet gemeld als Bidden: en daar van geseid / hoedang dat geweest zy / en hoe dat het hem van 't herte ging.

a. Het waren dan Gebeden / en het waren Smeekingen met een.

α. Gebeden, door dewelke hy iet was begeerende: en 't blijkt dat hy begeerde de volvoeringe van 't werk der Saligheid / so veel als by den Vader noch te doen stond / aan degenen die hy hem gegeven hadde / en voor welken hy hemself nu overgaf; so als men lesen magh. Joh. 17.

β. En Smeekingen: om af te bidden 't verder lijden daar hy in was / en dat hem so lastig viel; als in de nacht voor sijnen dood geschied is in den hof Getsemane. Matt. 26: 39/ 40/ 42.

b. Of hem dat bidden en dat smeken ernst was / maghmen denken uit die sterke roepingen en tranen, met de welke die van hem gedaan zyn: als wel af te nemen is uit sulx als by de vier Euangelisten / en insonderheid de drie eersten / nopende sijn laatste bidden in den Hof / daar van geschreven is.

B. Nu / die Gebeden en die Smekingen / zijn hier als ene Offerhande aan te merken; alsso geseid word dat hy geofferd heeft. En nademaal dat alle Offerhande moest gesouten zyn; Mark. 9: 49. Levit. 2: 13. so moght die yver welken hy door sijne tranen en sterk roepen dede blijken wel een vuur genoemd zyn / dat hem in sijn offeren / voor sout verstrekte. Het Grieksche woord προσφέρειν prosferein word in desen Brief 8: 3. en 9: 28. en 10: 12. op Christus Offerhande en sijns selfs opofferinge ook gepast. Want met sodanige gebeden ende smeeekingen.

gen heeft hy al roepende en schreyende hem self geofferd aan den Vader; als uit de omstandigheden en den inhoud van syn bidden is te sien.

(4) Nu siet wat vrught dat hy van dese offerhande heeft getrokken: welke tweederley geweest is; sy was God aangenaam / en hy daar door geleerd.

A. Dat dan die Offerhande sijnen Vader aangenaam geweest zy / blijkt / om dat hy ook verhoord geweest is uit de vreese. Dus hebben onse Oversetters / en ook de meeste anderen de laatste woorden ἐκ τῆς εὐλαβείας *ek tees eulabeias* hier vertaald: en aan d'uitleggers daar door werk gegeven / om op allerhande wijse te verklaren / hoe hier vreese past op Christus / die so willig en so moedig tot den dood ging als we weten. Maar dit hadmen alles wel voorby gekonnen / so hy 't woord *eulabeia* hier so wel als Hebr. 12: 28. (want op meer plaatsen komt het ons niet voor) vertaald hadden godvrughtigheid, en ἀπὸ *apò*, van wegen; so als sy 't elders driemaal stellen. En dan is 't / gelijk 't Erasmus / Benedictus en Gualterus hebben in 't Latijn / *præ reverentia*, of *pietatis causâ*; dat is van wegen de godvrughtigheid of het ontsagh: te weten dat hy sijnen Vader toedroeg / ende in dat yverig bidden dede blijken. In die vertalinge ben ik volkomelik gerust / niet weetende wat daar op kan te seggen vallen. So is de Offerhande dan niet vrughteloos geweest; hy heeft gebeden / en hy is verhoord. Maar hoe? is hy dan uit den dood verlost? want daarom schijnt dat hy gebeden heeft / om dat hy 't dede tot den genen die hem uit den dood verlossen konde? Ja / uit den dood dien hy doe leed wanneer hy bad; dat is die dodelike bangigheid / gelijk als David meld. Psal. 116: 1--6. Want uit den dood des lichaams noch aanstaande konde God hem niet verlossen; maar alleen daar voor bewaren / als 't so hadde mogen wesen en hy hadde 't dan van God begeerd. Hy bad / dat die drinkbeker moght voorby, of overgaan: en die ging over; sulx dat hy doe opstond / en de benden die hem quamen vangen te gemoete ging.

B. Dit niet alleenlik / dat God sijn gebed verhoorde: maar hoewel sijn eigen Soon / so heeft hy noch gehoorsaamheid daar door geleerd. Merkt wel.

a. Hoewel hy was de Soon. So dit op het voorgaande siet: so dient het tot vergrotinge van sijne lijdende gehoorsaamheid; die sich in sulken staat / als uit sijn ernstig bidden bleek / niet tegenstaande dat hy was Gods eigen Soon / vernederd heeft. Indien op 't volgende: (gelijk het hier en doorgaans ook by anderen genomen word) so wil hy seggen / dat hy sich / in staat van vrijheid zijnde / om dat hy de Soon was; echter als een knecht gedragen heeft. Want stelt dit tegen malkanderen.

α. Hy die so aartig en so ernstig bad / die was Gods eigen Soon.

β. Sulk bidden echter als hy dede gaf te kennen / dat hy niet in staat van Sone maar van knecht was. Want

א. Hy leerde noch gehoorsaamheid, door onderbindinge; die enen Soon als Soon / en daarom vry / (Matt. 17: 26. Joh. 8: 36.) gansch niet en past.

ב. Want waar uit heeft hy die geleerd? uit sulx als hy geleden heeft. Dus blykt nu / dat hy so gebeden en gesmeekt heeft door 't swaar lyden dat hy uitstond; waar in hy geenen Soon / maar enen Slave was gelykende. Nu had hy aan hem self ervaren / wat het zy hemself so verre te vernietigen, dat hy gehoorsaam word tot in den dood, ja tot den dood aan 't kruis. Filip. 2: 8.

III. Een groot gewight van redenen moet dit veroorsaakt hebben. En nademaal dat geene oorsaak buiten God hem ergens toe verplighten kan: so moet hy by hemself iet groots daar in beoogd; en aangesien dat hy daar in verhoogd is / ook daar door verkregen hebben. Want God en doet syn eigen eengeboren kind so swaar niet lyden / sonder blykelyk gevolg van grote vrught. Die word hier ook dan aangewesen / en onderscheidelik gesegd / wat hy daar door voor anderen en voor hem self verworven heeft.

1. Voor anderen: dat hy aldus geheiligd of aan God geofferd zijnde, vele menschen daar door seer gelukkig maakt.

(1) Ik segge / vele menschen / maar niet alle: dan wel alle de genen die gehoorsaam zyn. Dit is geene andere gehoorsaamheid dan des Geloofs; Rom. 16: 26. Joh. 3: 36. daar in bestaande / dat men hem opreghtelik en onderdaniglik aanneemt voor 't gene dat hy is geworden door syn lyden.

(2) En wat is hy geworden? Ene oorsaak van de eewige Saligheid; dewelke elders na behoren staat verklaard te worden; want wy dus verre weten / dat daar door zy te verstaan het einde des Geloofs, de Saligheid der zielen. 1 Pet. 1: 9.

2. Nu voor hem self en had hy ook geen reden / (so te seggen) dat het hem behoefde te berouwen / die slaafachtige gehoorsaamheid door syn swaar lyden dus geleerd te hebben. Want so als God hem t'sedert uitermaten heeft verhoogd: Filip. 2: 9. so is het een besonder stuk van die verhoginge / dat hy van God genoemd is of verklaard / (en over sulx ook waarlik is) niet EEN Hoogpriester, als of 'er meer van dese order waren / maar alleen Hoogpriester, na de ordeninge van Melchizedek. Vs. 10. Behalven de gewoone heerlikheid des Priesteramts / gelyk geseid / self na Aarons ordeninge; so was dit noch so veel te groter waardigheid / dat het na desen ordeninge / voor hem alleen / en eewig is. Want dat is 't gene flus op 't 6 Vs. al eens gesegd is / ende in het 7. kapittel word getoond. En 't is het selfde dat ook de Belydenis in dit Artykel nu tot enen grond slagh neemt: waarom ik dat nu voorts ontleden / en maar kortelik verklaren sal.

II. Wy

II.

Wy sien daar in eerst de betoginge van dese Leere / en daarna 't Gebruik der selve.

I. En in de Leere eerst / in welken opsight / of (gelijk men is gewoon te spreken) in wat qualiteit Gods eigen Soon geleden heeft; daarna / hoe hy derselver heeft voldaan.

1. Van 't eerste is 't dat wy geloven, dat Jesus Christus een eewig Hoogpriester is met eede, na de ordeninge van Melchizedek. Dat dit so zy / is boven al getoond: nu laat ons sien wat daar al aan gelegen is / en wat belang wy daar in hebben; dat hy niet alleenlik lijd / maar dat hy lijd als Priester / en als sulken Priester / en die in dat Priesterdom also bevestigd is.

Eerst. Dat hy lijd als Priester / geeft te kennen / dat hy lijdende geofferd heeft. Een Priester anders leed niet / maar hy dede iets: en dat was dat hy offerde; en dese offerhande dede hy dan sterven / niet hemselven; ende sulx tot soen der sonden van den mensch. So hy nu Priester is / so moet hy ook noodsakelik iet hebben om te offeren. Hebr. 8: 3. Nu is 't dat hy hemselven heeft geofferd: 9: 14/ 25. Gal. 1: 4. Efes. 5: 2. Tit. 2: 14. een werk dat alle liefde die de eene mensch den anderen bewijsen kan te boven gaat. Rom. 5: 6/ 7/ 8. Waarom hemselven evenwel? daar was geen ander offerhande toe / om ene ware en volkomene versoeninge te maken.

Want dit is 't ander datwe moesten weten / dat hy Hoogpriester is / en dat na de ordeninge van Melchizedek. I. Als Hogepriester moest hy eens voor al / gelijk de anderen eens in het jaar, sijne offerhande doen: niet voor den eenen of den anderen besonder / maar voor het gansche volk: en dat niet om God maar te eeren / of te danken / of om enige besondere weldaad te erlangen; maar om hunne sonden te versoenen: Heb. 5: 1. Sulx alles maghmen lesen in de wett van Moses / en besonderlik in 't derde boek; waar uit het Paulus hier genomen heeft. II. Doch / daar het meest op aankomt / hy en is geen Priester van die rang / maar na de ordeninge van Melchizedek. Die was ten eersten wel 400. jaren ouder; aangesien deselve Abraham ontmoet is. Gen. 14: 11. Ten anderen was die ook weerdiger; also hy Abraham gesegend heeft: wiens nageslaght de Priesteren uit Levi waren; en derhalven so veel minder / als de kinderen altijd ook minder zijn dan hunne vaders / en als in de lendenen van Abraham begrepen / doe hy van Melchizedek gesegend wierd. Ook was deselve niet alleenlik Priester; maar ook was hy Koning / ende dat van Salem; welke naam der stad so veel te seggen is als vrede; en also beduidinge op Christus hadde / die door sijne offerhande onsen vrede met God maken / en als Koning eindelik in vrede heerschen soude. Dit word ook beide in den 110. Psalm geleerd. Ook word Melchizedek ons in de Schrift also vertoond / dat hy in alle mo-

gelike

gelike overeenkomst met Gods Sone staat: also sijn vader / moeder / noch geslagte niet gemeld zijn; noch 't begin noch einde van sijn leven; en also geen blijk dat hy in iemants plaats gekomen / of een ander hem gevolgd zy. Welk alles van de Priesters na de Wett van Moses in gebruik was/tot betoning hunder wettigheit uit het geslaght boek aan te wysen. Deut. 10: 6. 1 Kron. 6: 1---15. Nehem. 12: 10/11.

Nu is het derde, dese bondigheid van sijn Hoogpriesterschap: daar in bestaande. I. Dat hem God sodanig heeft verklaard / so lang te voren / als Aarons Priesterdom in vollen swank was. En dat dede blijken / dat hy met hetselve niet voldaan was; maar het tot den tijd toe der verbeteringe / als een voorbeeld van de wesentlike offerhande / die alleen voldoening geven konde / blyven liet. Daarna / wanneer die offerhande nu volbraght was / hy also geheiligd zynde door hemself te offeren: so heeft hem God genoemd, door 't Euangelium verklaard / en so bevestigd in dat Priesterschap / daarin hy sulk genoegen nam. II. Dat meer is / die bevestiging is noch met enen Eed geschied: Aarons Priesterdom is niet met eede ingesteld. So veel is dit Verbond dan beter, dat op sulk een beëedigd Priesterdom gevestigd is. Want God / die sonder eed geloofd moet worden / en niemant boven hem heeft om daar by te sweeren; die en sweert niet by hem selven / dan om sijnen ernst te tonen in het gene dat hy voorneemt of belooft. Hebr. 6: 13/16/17/18. III. Dat blijkt ook uit die reden / dat hy hem voor eewig in sijn Priesterdom bevestigd heeft. Want om dat hy in eewigheid Hoogpriester blyft, so heeft hy een onvergankelijk Priesterdom dat op geen anderen / (gelijk het met Aaron was) ooit overgaat. Hebr. 7: 24. Wat dan? dewijl hy Priester blijft / is 't om dat hy noch meer dan hy gedaan heeft ter versoeninge moet doen? Geensins: d'Apostel sluit daar uit het tegendeel; dat hy volkomelik kan salig maken de gene, die door hem tot God gaan; als hebbende den Vader nu voldaan: tot blijk van dien in 't Priesterdom bevestigd zynde; niet om noch meer te offeren; (dat hadde hy maar eens te doen / 9: 25.) maar dat hy altijd leeft, en altijd Priester blijft / is om voor hen te bidden. vs. 25. Doch daar van sal (gelijk geseid is) over 't XXVI. Artijkel noch gesproken worden.

Siet / so is het gelegen met het lijden van Gods Soon: dat hy als Priester heeft geleden / in hem self te heiligen; dat is / den Vader op te dragen als ene offerhande / die voldoende was tot soen van onse sonden / en verkrijginge der volle geluksaligheid.

2. Nu laat ons noch eens sien / hoe hy sich van dat Priesterdom gequeten heeft. Dat word eerst maar geseid / daarna bevestigd met de Schrift / en dan noch wat verklaard.

(1) Dit seit'er de gereformeerde Nederlantsche Kerke van: hy heeft hemself in onsen naam voor sijnen Vader gesteld, om sijnen toorn te

te stillen met voller genoegdoeninge. Dit is het selfde dat uit al 't voorgaande nu genoegsaam blijkt. Als mede dat hy is geweest hem self opofferende, waarom ook Paulus seit / sijns selfs offerhande. Heb. 9: 26.) aan den houte des Kruisses. Te voren stond'er / aan 't altaar des Kruisses. Doch t'sedert zijnde aangemerkt / dat de naam van altaar het kruis niet paste / hebben die van Dordreght 1619. 't woord hout in desselfs plaats gesteld; 't welk beter daar geheel moght uitgelaten zyn. Want het genoeg is dat de Heere hemself aan 't kruis geofferd heeft; en 't is geen duitsch / te seggen hout des Kruisses, 't welk so veel is als een hout van Kruis; in plaatse van te seggen / Kruis van hout, of houten Kruis. Ik lese 't liever dan aldus: dat hy hem selven heeft geofferd aan een houten Kruis. Doch 't is de stoffe niet / maar is die soort van straffe / daar de Schrift op siet / wanneerse seit / vervloekt is hy die aan een hout hangt. Gal. 3: 13. Want of 't een steenen of ene houte galge was / daar in toont Moses geen verscheel; die seit maar / dat een opgehangene den Heer een vloek is. Deut. 21. 23. Doch ondertusschen hebben onse Oversetters met sodanige veranderinge van altaar in hout sich niet beholpen; aangemerkt dat sy in hunne aantekening op Psal. 110: 19. het kruis noch self ook noemen den Altaar: het welk so zynde / so soude dat vervloekt hout heiliger geweest zijn dan Gods eigen Soon; also d'Altaar is / na sijn eigen seggen / 't gene dat de Offerhande heiligt. Matt. 23: 19. Want als 't geslaghte vee / welk vleesch niet meer dan ander vleesch is / op 't Altaar als op Gods tafel (1 Kor. 10: 29.) word gelegd / so is 't hem toegewijd; en word so heilig dat te voren was gemeen geweest. Maar Christus self de Priester en de offerhande zynde / en volheilig aan hemselven / hadde geen altaar van node: maar was 't self 't altaar; als hebbende hemself onstraffelijk aan God geofferd door den eewigen Geest. Hebr. 9: 14.

Nu volgt in de Belijdenis: hy heeft sijn dierbaar Bloed vergoten tot vergeevinge van onse sonden. Wat plaats dat hier het Bloed heeft / is hier voor pag. 92. op Rom. 3: 25. al getoond.

(2) Dit nu voorts uit de Schrift te bewijsen / so volgt dan / dat het is als de Profeten voorseid hadden. Uit vele plaatsen die daar van getuigen onder de Profeten / word alleenlik de voornaamste / uit het 53. kapittel van Jesaias / bygebraght; en noch eene uit de Psalmen: aan welke beiden wy ons dit maal ook dan houden sullen; te meer / also van beiden de vervullinge word aangewesen.

A. Eerst dan wat Jesaias aangaat / is te sien / wat hy voorseid heeft / en hoe 't selve waarlik vervuld.

a. Daar is by oude Joden self niet aan getwijfeld / dat het 53. kapittel van Jesaias van den groten Koning en Messias spreekt. De hedendaagsche draayen het in alle boghten / om daar door niet

overtuigd te staan. De kristenen zijn daar gerust in; nademaal sy 't lijden en de heerlikheid van Gods Gesalfden daar so duidelik/ of 't ene historie ware / in beschreven vinden. Wy sullen 't uit de vergelijkinge der aangetrokkene getuigenissen met de uitkomste sien. Vier dingen worden dan daar uit geseid.

α. Want daar is geschreven, dat de straffe op den Sone Gods gelegd is / op dat wy vrede hadden. Dit / so als het gesteld was by den eersten druk / quam met de woorden die by Jesaias staan meer over een. Te weten / dat de straffe waar door wy vrede krijgen souden op den Sone Gods gelegd is. Want dus leestmen daar op 't 5. Vs. *De straffe die ons den vrede aanbrengt was op hem.* En dat God dese straffe self op hem gelegd heeft / blijkt / om datter staat op 't 6. Vs. de Heere heeft onser allen ongereghtigheid op hem doen aanlopen.

β. In 't selfde 5. Vs. staat voort daar aan op 't einde / dat wy door sijne wonden genesen zyn. *Door sijne striemen* (dus leestmen 't heden) *is ons genesinge geworden.* So ook 1 Pet. 2: 24.

γ. Ook staat'er / dat hy is ter dood geleid gelijk een lam. Dat is: *hy en dede sijnen mond niet op; als een lam wierd hy ter slaghtinge geleid; en als een schaap dat stom is voor het aangesighte sijner scheerders, also en dede hy sijnen mond niet op.* Vs. 7. Dit is het selfde dat de Moorman op den wagen las / waar uit Filippus hem van Christus onderwees. Hand. 8: 32-35. Dit seit / dat hy onschuldig en geduldig lijden soude; also een lam een beest is dat geen quaad doet / maar sich alles doen laat / sonder tegenweer.

δ. Ten laatsten word ook uit het 12 Vs. gemeld / dat Christus onder de quaaddoenders moest gerekend worden. Daar staat / dat hy met d'overtreders is geteld is geweest.

b. Hoe dit nu alles van hem waar geworden zy / toont de Belijdenis besonderlik aan 't laatste; en verklaard sich op den inhoud van de anderen met enige uitdrukkingen die na de tweede plaatse volgen. Sy seit dan / in gevolge van dat laatste / dat het waar geworden is / wanneer hy als een quaaddoender is veroordeelt door Pilatus, hoewel hy hem ontschuldig had verklaard. Sulx is uit de historie van des Heeren laatste lijden by d'Euangelisten wel bekend. Maar Markus heeft dit daar op toegepast / dat hy aan 't kruis tusschen twee Moordenaars gehangen heeft. Mark. 15: 27 / 28. Doch Christus self / dat mede aantrekkende uit den Profeet / als iet dat ook aan hem vervuld moest worden: spreekt maar in het gemeen daar van / doch seit niet waar 't besonderlik op siet. Luk. 22: 37.

B. De tweede plaats word met die woorden aangewesen / met welken hy besluit het gene uit voorgaande spreuken volgt. Te weten: so heeft hy dan betaald het gene hy niet geroofd en hadde:

waar-

waarinne David als een voorbeeld door sijn minder lijden / van een meerder / dat op Christus komen soude / klaagt; het gene ik niet geroofd en hebbe moet ik weder geven. Psal. 69: 5. En dit is 't gene dat ook in de eerste twee getuigenissen daar so even aangemeld uit Jesaias / was geseid.

(3) Het gene nu tot nadere verklaringe van 's Heeren lijden meer geseid word / is in dese stellingen begrepen.

A. Hy reghtveerdig heeft geleden voor de onreghtveerdigen. Het zijn de woorden des Apostels; 1 Pet. 3: 18. welke in 't geheel vertoond / de sake klaar voor ogen stellen. Hy heeft, segt hy / geleden voor de sonden, hy reghtveerdig voor de onreghtveerdigen. Derhalven niet voor sijne sonden die hy geen en hadde / maar der onreghtveerdigen; gelijk Rom. 5: 6. En tot wat einde? op dat hy ons tot God soude brengen.

B. Ende dat so wel in sijne Ziele als in sijn Lichaam. Want hy gedood is in het vleesch; als Petrus noch ter selfde plaatse seit / en uit d'Historie sijns lijdens ook genoeg bekend is. Als mede / wat benaawdheid hy aan sijne ziele leed; wanneer hy bad en klaagde in den Hof / en klaghtig uitriep aan het Kruis / gelijk noch volgen sal.

C. Gevoelende de schrikkelike (te voren stond'er grouwelike) straffe, (in den eersten druk stond pyne) die onse sonden verdiend hadden. Dit is het dat uit Jesaias is gehoord / dat op hem is geweest de straffe onser sonden. En dat deselve boven maten schrikkelijk geweest zy / word bewesen uit het gene toen aan hem gesien is en gehoord.

a. Gesien; dat self sijn sweet wierd gelijk druppelen bloeds op der aarden aflopende. So staat'er Luk. 22: 44. en noch meer / dat het waren groote droppelen: 't welk dies te overbloediger bewijs gaf ener overgrote bangigheid / van sulk een groot en sterk gemoed / dat door geen eigene bewustheid sijner misdaad wierd geswakt; daar sulx maar matig weinig menschen van geswakte herssens wedervaren is. Doch in de beide eerste drukken staat / als dat hy bloed en water heeft gesweet: 't welk ene mistastinge is / in plaatse van het bloed en water dat uit sijne zyde / wanneer die met ene spies geopend wierd / gelopen is. Joh. 19: 34.

b. Dus wierd ook / toen hy aan het Kruis hing / duidelik gehoord / hoe dat hy riep; mijn God, mijn God, waarom hebt gy my verlaten: Matt. 27: 26. gebruikende also / en op hem self toepassende de woorden / die sijn voorsaat David / ook in groote bangigheid hem self bevindende / gelijk de gansche Psalm getuigt / gesproken heeft. Psal. 22: 2. Hy was dan waarlik doe van God verlaten / (want hy geene valsche klaghten maakte) die hem geenen bystand dede / maar hem in de handen van de onreghtveerdigen verliet tot in den dood; dat was so veel als sy hem konden doen.

D. De laatste stelling is / dat hy sulx alles heeft geleden tot vergeving onser sonden. Dit is het gene dat uit al 't voorgaande / en besonderlik uit die priesterlikheid (om so te spreken) van sijn lijden/ blijkt: en met een woord / het gene hy self uitdrukkelik van 't overgeven van sijn Lichaam in den dood / en het vergieten van sijn Bloed getuigt; dat het was tot vergeevinge van onse sonden. Matt. 26:28. So dat wy in hem hebben de verlossinge door sijn Bloed, te weten de vergeevinge der sonden. En in wat voegen sulx bestaat / sal in den XXIII. Artykel noch uitvoerliker verhandeld worden.

III.

II. Dus verre de belijdenis der waarheid van de Leere / nopens de Voldoeninge des Heeren aan den Vader tot versoeninge onser sonden; die hy / als de wettige Opperpriester / door sijns selfs Offerhande heeft verright. Ik sal nu anders gene Toepassinge daar van maken / dan daar my 't overige in dit Artykel self toe leid. En dat is 't selfde dat ook na den aart der saken daar voornamelik uit vloeit; en driesins / uit drie plaatse van de Schrift / word aangetoont.

1. Met veel genoegen seggen wy daarom te reght, als Paulus: dat wy anders niet en willen weten dan Christus Jesus, ende dien gekruist; wy achten 't al voor drek, om de weerdigheid der kennisse onses Heeren Jesus Christus. Dus worden Paulus woorden nagevolgd / en op ons toegepast. 1 Kor. 2:2. Fil. 3:8.

(1) Ter eerste plaatse wil hy seggen: dat van alle wetenschappen daar hy in geoefend was / hy de noodsakelixte heeft geoordeeld die van Christus / om aan de Gemeente tot Korinthen voor te dragen; en van andere te swijgen / even ofte hy niets met allen daar van wiste. So noodsakelik was 't datse doch voor alle dingen wisten wat van Christus te geloven stonde: dat geen menschelike wijsheid noch welsprekenheid daar by te passe quam. Dus seit hy; ik en hebbe niet voorgenomen iets te weten onder u, dan Christus Jesus, ende dien gekruist. Gekruist: dat is op 't allerswakste / op het allerslechtste / op het allerschandelixte van de Weereld / om daar sijn betrouwen op te setten. Maar op 't allersaligste / om hem sodanig als voor ogen af te schilderen / en wel diep in 't hert te prenten / als ene offerhande door de welke wy volkomene versoeninge by God erlangen.

(2) En op de andere plaats verlooghent hy / dat is / hy stelt ter zijden / al sijn voordeel daar hy wel op roemen konde na de Wet: maar dat hy alles wat van desen aart was / alhoewel ook tot den Godsdienst self behoorende / (also 't niet meer dan maar uitwendig was) ter zijden stelde / als of het niet en ware; en dat om de uitnementheid (so spreekt de niewe oversettinge) *der kennisse* van Christus Jesus mijnen Heere; om wiens wille ik (seit hy) alle die dingen schade gere-

gerekend hebbe, en achte die drek te zyn, op dat ik Christus moge gewinnen. Siet of d'Apostel ook wel vergenoegd was in die kennisse/ die hem so nodig scheen om self te weten en aan anderen te leeren: die hy so weerdig achte/ dat hy 't weerdigste van alles/ daar ooit een reghtschapen Jood op roemen moghte/ daarom verlaten wilde; indien 't hem anders daar in hinder soude doen.

So spreekt en so gevoelt so grooten man/ dien so veel godlike verborgentheid geopenbaard was/ aan wien Christus self verscheenen/ en die tot hem in den derden Hemel opgetrokken was geweest. Wat sullen wy/ die by hem niet te vergelijken zyn? So dan geen groter; wel wy hebbender op 't minst deselfde reden toe. I. Of was die uit al het voorseide niet te sien? ontbreekt'er iets aan sijn persoon of amt/ of aan d'uitvoeringe van dien; dat onse soen met God of niet opreghtelik of niet volkomentlik door hem bevorderd zy? Hy is de Soone self: heeft die ons dan niet vry gemaakt/ wie sal het doen? Joh. 8: 36. De Soon/ de Soon is 't self van den vergramden God/ die self gehoorsaamheid geleerd heeft uit het gene hy geleden heeft om onsen soen by sijnen Vader uit te werken: en soude ons dat niet leeren/ dat het lijden/ self ter dood toe/ van Gods eigen Soon/ tot de versoeninge genoegsaam is? Die sijnen eigenen Soon in desen niet gespaard heeft, maar hem noch self daar toe heeft overgegeven; is daar ook twijfel aan dat hy ons alle dingen met hem schenken sal? II. En of daar noch al plaats voor twyfelinge overblebe/ of al dit lijden kraght/ en reden van versoeninge hebbe: so moest het ons voldoen/ dat hy als Priester door sijn lijden sich voor ons aan God geheiligd heeft. Als Opperpriester (wel te weten) die de pleghtelike offerhande ter versoeninge des ganschen volk verrigt heeft: niet van jaar tot jaar; want dat bewijst gebreklikheid van 't gene dat in 't eene jaar gedaan in 't ander jaar herdaan moet worden: maar nu eens voor al; met ene offerhande hebbende in eewigheid volmaakt de genen die geheiligd worden. Hebr. 9: 10/14. 't Is waar/ dat in de gansche ordeninge van Aarons Priesterdom sodanig priester nochte offerhande niet gevonden worden: geen wonder; want daar ook geen duurder bloed dan dat van stieren ende bokken wierd geoffert/ en het was onmogelijk dat de sonden daar door wechgenomen souden worden. Heb. 10: 4. Maar 't is ook openbaar, dat onse Heer uit Juda, ende niet uit Levi is gesproten; 7: 14. en dat hy na ene hoger ordeninge, te weten van Melchizedek, en dat voor eewig, Priester is. III. Die komt nu niet met stieren ofte bokken/ dat is beesten bloed; maar met onsondig menschen bloed. Wat seg ik/ menschen? met het bloed van Gods geliefden Soon; ja/ (waarom seg ik het niet al?) met Gods bloed (Hand. 20: 28) en derhalven waarlik dierbaar bloed; (1 Pet. 1: 19.) dat in den Hemel op den hoogsten

prijs gesteld is: hy komt daar mede (seg ik) in dat Heiligdom te gaan; waar door niet minder dan ene eewige versoeninge verworven is. Heb. 9: 12/ 24. Segt die gesond van oordeel zyt: wat is'er nader tot versoeninge / als dat hy die deselve uit sal werken met hem self betale? wat is'er kraghtiger om het misnoegen wech te nemen; als desen ernst te tonen / datmen sich selfs niet alleen aanbied / maar ook overgeeft? 't Is vry wat meer / als 't gene Ruben sijnen vader Jakob aanbood / als hy seide; dood twee mijner sonen, so ik Benjamin niet weder brenge. Gen. 42: 36/37. 't Is waar dat Juda verder ging: die sprak; ik sal voor hem borge zyn, van mijne hand selt gy hem eischen. Maar wilde hy dan ook voor hem wel sterven? Och neen! maar so ik hem niet wederbrenge, so sal ik al mijn leven tegen u gesondigd hebben. 43: 9. Maar Christus geeft hemselven over in den dood; ja in den dood aan 't kruis: God neemt het aan / hy doet hem leveren ter dood; en (so als wy hier na noch horen sullen) hy doet hem weder opstaan / als nu lang genoeg in 't graf geweest. Is hy dan so noch niet voldaan / so helpter geen voldoen. Wat seg ik? helpt'er geen voldoen by God / wiens eigen werk en gansch bestell dit is? So helptet ook niet / al wat redenen men uit de Schrift by een moght halen / om onse twijfelingen te voldoen / indien de gene die daar nu geseid zijn niet genoeg en zyn.

2. Wat ons belangt: wy mogen vryelijk besluiten / dat wy / als de Belydenisse verder seit / nu allerley vertroostinge in sijne wonden vinden; ende niet van noden hebben eenig ander middel te versieren, (in den eersten druk stond vinden: doch daar is'er geen te vinden / maar wel te versieren) om ons met God te versoenen, als alleenlik dese *eene offerhande eenmaal gedaan*, door welke de gelovige (gelijk als nu gesegd is) *in eewigheid volmaakt worden*. Heb. 10: 14. Dit is beleefdelik / en echter duidelik genoeg / het Pausdom wedersproken; 't welk de Catechismus op het selfde stuk / ter antwoord op de 30 Vrage / met sonderbaren yver doet. Maar sekerlik / hoe is het te verschonen / datmen sich daar in van Christus / als den eenigen en den volkomenen Middelaar by God / beroemt; en echter andere tot Middelaars verkiest? Sal 't iemant beter maken dan Gods eigen Soon; kent iemant dierbaarder rantsoen dan Christus Bloed en Dood? Sal iemant Gode aangenamer zijn? Ontbreekter iet / om de versoeninge of verder aan te setten / of te verseckeren? Meld daar de Schrift iet van? Staat daar wel iemant anders tot dat werk genoemd? Hand. 4: 12. Of so wy enen anderen versinnen of versieren: sal die versierde Middelaar ons wesentliker heil beschikken / als dien God self van eewigheid heeft uitgedacht / beloofd en voorgesteld; van wien hy 't wesentlijk rantsoen ontvangen / en self de voldoeninge met woord en wonderwerk bekraghtigd heeft?

Wat

Wat is t' verstaan wy hen niet wel? of duidenwe ten ergsten 't gene sy ten beste meenen? Zal dat wel zijn / om Jesus offerhande op ons toe te passen in de Misse; door hem dikmaals op te offeren, door menschen handen / het gene hy met eens hemself te offeren niet heeft geweten goed te maken? Of moet sijn eigen vleesch / na dat het eens gedood is / nu noch duisend duisendmalen levendig gegeten worden met den monde; indien al sulx te konnen doen niet tegen Schrift en reden streed? Waar toe de Heiligen / om Middelaars by desen Middelaar te zyn? Is iemant ooit so sott / dat hy noch Middelaars gaat soeken / om hem tot het Middelaarschap aan te soeken die hem self daar toe heeft geboden / en van hem wiens gunst wy soeken self is aangesteld? Of sullen andere / die mede (op het best genomen / so sy ware heiligen geweest zyn) door hem de versoeninge verkregen hebben / noch by hem te wege brengen / dat hy ons sijn eigen werk te nutte make; of hy 't anders moghte laten steken / daar hy sulken ernst in hadde / daar hy so veel om geleden / so seer om gestreden / en het al verwonnen heeft? Wech dan met dien al te menschelijken dienst / die Christus uit de plaats houd die hem toekomt / en geen anderen en lijd.

(3) Want dit is ook de oorsaak (seit nu de Belijdenis op 't einde) dat hy door Gods Engel (dat is / Bode) ook genaamd is Jesus, dat is / Saligmaker; *om dat hy sijn volk* verlossen *soude* (waarom nu geseid verlossen, alhoewel 't woord anders goed is? want hier past / en stond ook by den eersten druk / als by Mattheus / *salighmaken van hare sonden*. Matt. 1: 21. Siet de verklaring hier van in mijne Versamelde Predikatien. pag. 105 / 106. Hy is dan / beminde Krizstenen / daar wy ons enkelik aan houden moeten: Geen ander is 'er toe gesteld / geen ander was 'er toe te vinden / die het konde doen en die het wilde doen; geen ander was ons ooit beloofd / geen ander word ons ergens in de Schrift geleerd. Niets was voor ons by God te doen / of 't is van hem gedaan; en niets van 't gene datter noch te doen staat (want wy sijn gansche werk noch niet besightigd hebben) dat hy niet op sich heeft genomen. En wy moesten doch ten minsten van hem denken als Naomi sprak van Boaz: die man en sal niet rusten, so lang als hy die sake niet voleindigt heeft. Ruth. 3: 18. Vertrowt hem dit dan toe / dat hy / dit goed en heilsaam werk aan u begonnen hebbende / ook wel voleinden sal. Fil. 1: 6. De God der genade, die ons geroepen heeft tot sijne eewige heerlikheid in Christus Jesus; deselve volmake, bevestige, versterke en fondeere ulieden. Hem zy de heerlikheid ende de kraght in alle eewigheid. Amen. 1 Pet. 5: 10/11.

Verge-

Vergelykinge deser vier laatste Artykelen met de andere Belydenissen.

DEn inhoud van die vier Artijkelen te samen opgenomen / is in geen van de andere Belijdenissen voorbygegaan ; doch onderscheiden zijnde seer verscheiden in de ordere en tsamenstellinge : waarom wy die dus best by een / als of 't maar een Artijkel ware / hier begrijpen ; en met onser viere / die nu laatst verklaard zijn / vergelyken. Want ook alles wat van Christus / sijn persoon / en staat en amt / in d'elf eerste Belijdenissen word geseid / onder een selfde opschrift in de Harmonia Confessionum is by een gesteld.

I. Die van Bohemen leert in 't IV. Hoofdstuk / datter geene verlossinge van de sonde, tyrannye en gevangenis des Duivels, Gods toorn, den Dood en eewige straffen (in 't VI. Hoofdstuk seggense / slaverny der sonde, ryk des Doods en der verdoemenisse) buiten Christus is.

In 't selfde VI. Hoofdstuk word geleerd / dat Christus eewig en waarachtig God / en ook waarachtig mensche zy in een persoon ; al op den selfden sin als in onsen XVIII. en XIX. Artijkel. Op 't einde spreken sy de tegenwoordigheid van Christus in de Misse tegen ; deselve noemende verderfelike dolingen des Antichrists : bewijsende dat Christus plaatselik nu met sijn lichaam in den Hemel is en blijft / tot aan den dagh des Oordeels toe ; maar dat hy geestelik ook by ons hier op Aarden is. En dit besluitense met Augustinus / die geseid heeft : Tot aan 't einde van de eewe is de Heere boven ; nochtans is hier ook sijne waarheid : also sijn lichaam daar hy in is opgestaan, op eene plaats moet zyn ; maar sijne waarheid over al is uitgespreid.

II. D'Augsburgsche in den III. Artijkel heeft in desen niet besonders ; dan segt maar kortelik het selfde dat by sommige der andere wel breeder is verklaard.

III. De Swabische in 't II. Artijkel / spreekt mede van dit alles kort : seit in 't besonder / dat de Saligmaker ware God en mensch, sonder enige vermenginge der naturen zy ; doch so in ene selfde persoon vereenigd, datse in alle eewen nooit wederom gescheiden worden.

IV. De Baselsche in 't IV. Artijkel / segt ook alles maar in 't kort.

V. De eerste Swijtsersche al desgelijx in 't XI. Artijkel / segt onder anderen : dat Christus alleen onse middelaar / voorbidder / opperpriester / heer en koning zy ; en so alleen ook onse versoeninge / verlossinge / heyligmakinge / ontsondiginge / wijsheid / bescherminge / aanneeminge ; alle ander middel onses levens in der saligheid buiten desen eenen Christus enkelik verwerpende.

VI. De Sarische in 't III. Art. heeft belangende de Leere niet besonders ; ook seer weinig : doch dese aanmerkelike toepassing :

Men siet in dit Slaghtoffer (van Jesus Christus) Gereghtigheid / in Gods gramschap tegen de sonde, en onmetelike barmhertigheid tot ons; ende de Liefde des Soons tot het menschelijk geslaght. So groot is de strengheid der Gereghtigheid, dat geene versoeninge sonder gereghtigheid zy: het en ware dat de straffe betaald wierde. So groot is de Toorn, dat de eewige Vader niet versoend zy dan door voorbede en den dood des Soons; so groot de Barmhertigheid, dat de Soon voor ons gegeven zy; so grooten Liefde tot ons in den Soon, dat hy desen waren ende groten toorn op sich genomen heeft. Gy, Sone Gods! onsteekt door uwen H. Geest in onse herten de betrachtinge der overgrote en verborgene saken: op dat wy door erkentenisse van dien waren toorn verschrike, en wederom door ware vertroostinge opgeright; u dan in alle eewigheid vereeren mogen.

VII. De Wurtenbergsche/ die van 't stuk der voldoeninge niet spreekt; verklaart aangaande de persoon des Saligmakers: dat hy Gode den Vader medeselfstandig zy; voorts door de menschwerdinge in hem zy eene persoon, geen twee, maar datter twee naturen zyn, geen eene flechs: gelijk dat by de heilige vaders in de Concilien van Nilkea, Efesen en Chalkedoniën met Schrifts getuigenisse is verklaard. Verfoeyen daarom alle ketterye die met dese leere strijd.

VIII. De Fransche in den XIII. XIV. XV. XVI. Artykel / spreekt vast al op eenen voet als d'onse. Dan in den XIV. de Menschwerdinge verklaard hebbende / verfoeit de dwalingen daar tegen strydende: met namen, seggense / de duivelsche inbeeldingen van Servetus, (Calvin sijn grootste tegenstryder is de schryver) die onsen Heere Jesus Christus eene inbeeldelike Godheid toeschrijft; denselven seggende geweest te zijn een denkbeeld ende schetse aller dingen, ende hem noemende enen vermomden en gefigureerden Sone Gods. En laatstelik, dat hy hemself een lichaam opgemaakt heeft, uit drie ongeschapene hoofdstoffen t'saamgepakt: waar door hy dan de beide in Naturen vermengt, en so te niete doet.

In den XV. seggense: dat sy den Heere Christus so aanmerken in sijne Godheid, datse hem niet en beroven van de Menscheid.

IX. De oude Engelsche / sich in den II. Art. op 't stuk der Menschwerdinge verklaard hebbende op den selfden sin / besluit met Augustinus: dat Christus aan sijn Lichaam majesteit gegeven, maar de natuur eens Lichaams niet benomen heeft; en datmen sijne Godheid stellende, daarmede sijne Menscheid niet ontkennen moet. En voorts met Vigilius: dat Christus ons met sijne Menscheid heeft verlaten, maar met sijne Godheid niet verlaten; en dat hy van ons zijnde door gedaante eenes knechts, nochtans altijd by ons blyve door de gedaante Gods.

In den XVIII. word de Voldoeninge beleden als by ons. In 't XIX. word de Misse / zediglik / en sonder die te noemen / wederleid.

XI. De laatste Swytsersche heeft in het XI. Hoofdstuk dit besonders: dat sy over 't stuk van de Menschwerdinge haar werk voornamelik gemaakt heeft sich so te verklaren; dat sy hare leere van de Ketters / die van ouds daar voor te boek staan / onderscheid. Sodanig noemt sy met versoeyinge Arius, en Servetus, wiens godslasteringe van den Satan door hem uit de Helle zy gehaald. En Hebion, die seide dat de Heere door mans toedoen zy geboren; en Valentinus: welke beide droomden, dat sijn lichaam maar in schyn, en uit den Hemel zy gebraght geweest. Apollinaris; welke seide / dat des Heeren Ziele sonder reden en gevoelen zy geweest. Eunomius, die seide / dat sijn vleesch was geesteloos, en 't lichaam sonder ziel: voorts / dat hy na de Godheid synen Vader / na de Menscheid ons gelyk en medeselfstandig zy. Verfoeit daarby Nestorius, als van eenen Christus twee makende. Verdoemt geheel de sinneloosheid van Eutychus en de Monotheliten, (als of men seide eenwilligen;) of Monophysici (dat is eennaturigen:) om datse hem maar eenen wille of naturen ware toeschryvende. Ontkent / dat syne menscheid na de Hemelvaart vergodet is / of d'eigenschappen so van ziel als lichaam ooit heeft afgelegd / en tot eene selfstandigheid geworden zy; Swenkfelds gevoelens dus met een verwerpende. Verfoeit noch ook de goddelose onsinnigheid der Turken en der Jakobyten, als die verdoemelik van 's Heeren Lyden spreken. Erkent nochtans *Communicationem Idiomatum* mededeelinge der eigenschappen, in sulken sin als het verstaan word: dat de Eigenschappen so der Godheid als der Menscheid door malkanderen aan de persoon van Christus worden toegeschreven / schoon benoemd van ene andere Nature / dan de gene daar 't de eigenschap van is. So spreekt de Schrift. Gods Bloed, hoewel 't syn Bloed niet is dan na de Menscheid: Hand. 20: 28. En / de Soon des menschen is in den Hemel, terwyl hy op der Aarde spreekt. Joh. 3: 13.

XII. De Schotsche Kerk leert in het VI. Artykel van de Menschwording des Heeren kortelik / al even eens als wy: verdoemende dan de verdoemelike en pestische ketteryen van Arius, Markion, Eutyches en Nestorius; terstond geseid. Segt in het VII. dat die vereeniging der twee Naturen uit Gods besluit alleenlik voortgekomen zy. Waar van belydenisse doende in het VIII. spreekt daar in voorts met een van d'uitvoeringe derselve / door bestellen van den Middelaar; waar door Gods Soon in 't vleesch gekomen is / en (so als vorder in den IX. Artykel word verklaard) voor onse sonden heeft genoegh gedaan. Op 't einde seggen sy: dat die ene andere offerhande voor de sonden dryven willen, deselven twyfelen wy niet te verklaren voor lasteraars van Christus Dood, en van d'eewige reiniginge en voldoeninge ons door denselven toegebraght. 't Vervolg is op het X. van d'Opstandinge / en op 't XI. van den Hemelvaart des Heeren / en gevolgde heerlikheid,

XIII. De

XIII. De Belijdenis van Yrland in het VI. Hoofdstuk op den 30. Art. drukt de Menschwordinge aldus uit: dat, Gods Soon / van eewigheid eens wesens zijnde met den Vader, de menschelike natuur heeft aangenomen, in den buik van Maria, uit hare substantie. So dat twee geheele en volkomene Naturen, de Godheid en de Menscheid, onverscheidelik vereenigd zijn in een Persoon, makende eenen Christus, waren God en waren Mensche.

Van de verrightinge sijns Amts word kortelik gesproken in den 30 Art. op den selfden sinn als in de anderen altemaal.

XIV. De niewe Engelsche in 't VIII. Hoofdstuk §. 2. voegt by deselfde woorden / onverscheidelik vereenigd ens. dit ook noch: sonder verandering t'samenvoeging ofte vermenginge. Spreekt voorts seer nett en duidelik van 't gansche werk onser verlossinge; so als van God beschikt §. 1. en 't sijner tijd in 't werk gesteld / §. 3. en door Christus uitgevoerd; §. 4/5. de kraght daar van sich ook tot de voorgaande tijden strekkende. §. 6. En dit van hem gedaan na beide die Naturen; derwelker *Communicatio Idiomatum* mededeelinge der Eigenschappen hier insgelijx beleden word. §. 7.

XV. De Brandenburgsche leert van de Verlossinge als wy / in 't VIII. Hoofdstuk §. 12--16. Van de Persoon des Middelaars. IX. §. 17/ 18. en van sijne tegenwoordige gelegentheid veel breeder; met seer veel bescheidenheid betonende het onderscheid der twee Naturen / en de ware eigenschappen enes Mensche / nu ten dage noch in hem te merken. §. 19--24.

De kraght van Christus Dood word in het X. Hoofdstuk §. 25. so verklaard / dat wel deselve ene versoeninge is voor de sonden der geheele Weereld: maar dat nochtans deselve geenen mensche nutt doet, dan alleen den genen die aan hem geloven. Dit nadert mede tot de genen die van d'Augsburgsche Belijdenisse zyn; hoewel die self daar van niet eens en spreekt.

XXII. ARTYKEL.

Van onſe Reghtveerdigmakinge door 't Gelove aan Jeſus Chriſtus.

Hand. 16: 31.

Geloof in den Heere Jeſus Chriſtus, ende gy ſult ſalig worden.

IN alle ſaken en gelegentheden daar bemiddelinge voorvalt/ is doorgaans van beide ſijden iets te doen. Want buiten 't gene dat de middelaar ſelf toebrengt/ om de twee verſchillende partyen te vereenigen; ſo is het hem te doen om iet/ waarin dat ſy malkanderen te gemoete komen/ en dat de een den anderen of doen of geven ſal. Dit wel te evenaren/ ſo ſy malkanderen gelijk zijn; is de ſorge en het werk des middelaars. Maar zijn ſy ongelijk/ en d'een moet aan den anderen toegeven: ſo moet de minſte ſekerlik iet aan den anderen vertonen/ waarin dat hy te vreden zy. En dan verwacht hy van den meerderen ook iet/ het zy dan gave of gunſte/ daar hy ſich geruſt in ſtelle/ dat de vrede wel getroffen ende hy nu veilig zy. Behalven dit/ ſo is het noch wat anders met het Middelaarſchap tuſſchen God en menſchen. Want mitsdien dat de ſchuld geheel aan onſe kant alleen/ en de voldoeninge onmogelijk is: ſo neemt de Middelaar het alles op ſich/ ſonder dat iet werkelijx van ons te doen zy tot verſoeninge/ maar wel na de verſoeninge. Want uit voorgaande onderwijſinge wel is verſtaan/ dat alles wat tot onſe Saligheid is te bewerken alleen van Chriſtus komt.

Nochtans/ alſo de kraght en maght daar van tot alle menſchen niet en komt; maar die alleen die van den Vader aan den Soon gegeven zijn/ en voor dewelken ook alleen hy ſich tot Middelaar heeft ingeſteld: ſo moet daar iet zijn dat hen van de anderen ook onderſcheid/ waar by dat hyſe kent en ſy hem en henſelve kennen; hem als den genen door den welken ſy de Saligheid verwerven moeſten/ en ook henſelf als die daar toe gereghtigd zijn.

So word in dit Artijkel dan beweerd/ dat ſulx alleenlik het Gelove zy. Want d'order die de Heer in het bewerken onſer Saligheid is houdende/ ſo als deſelve boven pag. 106. in de Belijdenis is aangewe=

geweſen / brengt ons nu hier aan toe. Want de Voldoeninge des Middelaars eens vaſt geſteld / ſo is het eerſte dat daar door verkregen word Reghtveerdigmakinge ; en word in deſe twee Artykelen verklaard : hier / door wat middel ſy verkregen word ; en in het ander wat geluk daar in beſta. Dat Middel word ons in de voorgeſtelde woorden kortelik / en in 't Artykel breeder aangemeld. Die eerſt / navolgens eens geſtelde orden / en daarna de ſake ſelf door de Belydenis verklaard ; ſo ſalmen ſien / dat dit een ſtuk van ſonderlinge nuttigheid ſal zyn.

I.

Paulus en Silas / in de ſtad Filippi / door den oproer van het volk / dat heidenſch / en alſo de predikinge die ſy deden van het Euangelium te kraghtig tegen was / gegeeſſeld / ende in gevangenis geſmeten zijnde : ſo baden ſy met groten yver ; en hun bidden hadde dat gevolg / dat door Gods wonderdaad de deuren der gevangeniſſe in ene aardbeevinge geopend wierden / en ook de banden der gevangenen geſlaakt. De ſtokbewaarder of Cippier hier over al te ſeer ontſteld / en meinende dat de gevangenen dus uitgebroken en ontlopen waren : wil door vertwijfeldheid hem ſelf doorſteken. Maar Paulus doet hem horen en bevinden / datter niet een man af miſte : waar uit hy moeſt begrypen / dat dit werk van die gevangenen niet was geſchied ; maar aan de gevangenen / en dat van God. En aangemerkt / dat dit nu juiſt gebeurde ter eerſte nacht / na dat die beide mannen / hunder leere halven / daar by d'anderen (derwelker miſſchien ſommigen al lange daar geſeten hadden) gekerkerd waren : ſo moeſt hy op ſijns heidens denken / dat dit ſchielijk wonder van dien God was welken ſy verkondigden. Dienvolgens betere / en tevens grotere gedachten van hen krijgende : voelt ſich geraakt om te geloven dat ſy waarheid leerden ; en de wegh ter hoogſte geluksaligheid / die ſeer verſcheidelik by de bedienaars van ſo veelerhande Goden wierd geleerd / by hen veel nader was te vinden / dan hem ooit van enige geſindheid was getoond. Nu dan in die verbaaſtheid / op 't geſight van ſulken wonder / en daar in der hand van deſer mannen God / gedweeger dan hy mogelik van al ſyn leven was geweeſt / om grondige onderrightinge tot boete en bewerkinge van ſyner Zielen welſtand aan te nemen : vraagt / beevende van ſtemme en van gemoede : κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν, ἵνα σωθῶ; van woord tot woord / Heeren, wat ſtaat my te doen, op dat ik ſalig werde ? Wy horen / uit wat grond en oorſaak deſe vrage ſpruit ; waar uit de ſin van 't Antwoord moet begrepen worden. Gelijk de man vraagt na een middel / wat hy doen moet, om te komen tot een ſeker einde / als / op dat hy ſalig werde : ſo is het Antwoord ook tweeledig ; wat hy doen ſal / en wat einde hy dan hebben ſal.

I. Geloof, ſeit Paulus / in den Heere Jeſus Chriſtus. Hy ſtelt hem

voor den God dien hy verkiesen moet / en 't middel om desselven gunst en hulpe te verwerven.

1. Van Jesus Christus had hy buiten twijfel iet gehoord; of hy verstond ten minsten uit dit seggen wel / dat so de God moest heten / welken dese mannen leerden. En 't gene hy daar van nu meer moest weten / dat leerden sy hem voorts: want daar staat / datse 't Woord des Heeren tot hem spraken, en tot alle die in sijn huis waren. Vs 32. Wat ons aangaat / wy hebben niet van node / dat men ons den Heere Christus leere kennen / so wy echte kristenen / en 't gene hier ook in voorgaande vier Artijkelen geleerd is wel indachtig zijn: 't is van 't Gelove dat wy nu te spreken hebben; dat is / nader te verklaren 't gene elk gelovige / (so als wy alle ook daar voor gehouden worden) al behoorde te verstaan.

2. Geloof, is dan alhier hun seggen. Geen woord dat meer gebruikt word in de Schrift: doch niet in eenerleyen sin; alsó hier in de griekschе/ en in andere talen mede/daar het in te pas komt/die verscheidenheid te speuren is. Hier hangt de sin aan dat bywoordeken ἐπὶ epì, 't welk hier vertaald is IN. So dat sy willen/niet dat hy geloven sal wat Christus hem moght komen seggen; want het niet gebeuren soude dat die self hem soude komen spreken: maar iet anders dat ons nu te ondersoeken staat. Ἐπὶ IN of AAN iemant te geloven / is meer dan geloven. Doch wat het zy / en is ten eersten uit het woord niet licht te ramen. Want daar men 't wel 896. maal in 't grieksch Niew Testament bevind: sal 't echter in de selfde tsamenstellinge / als hier / gevoegd met geloven, en geseid op een persoon / niet meer dan ses maal ons ontmoeten; en alleenlik God of Christus tot een voorwerp hebben. Te weten / Hand. 9: 42 en 11: 17 en 22: 19. Rom. 4: 5 -- 24. Hebr. 6: 1. By weereldlike schrijvers weet ik niet dat het ooit in dien sin alsó gevonden word. Nochtans is 't klaar / dat Christus hier als 't voorwerp des Geloofs te pas komt: en dat aan Christus of in Christus te geloven anders niet kan zijn als 't gene daar 't hier om te doen was / ende daar de vrage op sagh. De man was om den reghten wegh der Saligheid verlegen; bevonden hebbende dat hy den reghten God tot noch toe niet eens kende / ende dat deselve van die mannen hem des avonds in bewaringe gegeven / verkondigd wierd. Die stellen hem nu Jesus voor / en seggen dat hy IN of AAN hem moet geloven: 't welk eenvoudig anders niet kan zyn / als dat hy sich ontrent hem so moest dragen als hy was gewoon te doen aan sijne Goden; derselven gunste soekende / en sijn welvaren hen betrouwende. Het was dan / dat hy nu sijn heil by Christus soeken / ende hem alleen vertrouwen moest. Die sinn is klaar; en hebben wy derhalven met so veelerleye andere beduidingen van 't selfde woord ons hoofd niet ydelik te breken: laat ons dan verder horen wat hem dit geloof aan Christus baten sal.

II. Gy

II. Gy sult dan, seit hy/ saligh worden. Die Saligheid laat ons eerst op sich self besien/ en dan met dat Gelove t' samen voegen.

1. Wy noemen salig of gelukkig, of met beide woorden t'samen geluksalig, sulken staat daar in het al na wensch gaat; en sodanige personen die 't so hebben als sy 't gaarne hadden. Oorspronkelik sal salig in het Duitsch so veelte seggen zijn als het genot of deelgenootschap hebben van een ding; en dies dan geluksalig die 't geluk geniet/rampsalig die sijn deel heeft in het quaad. Doch met den tyd/ als 't schynt/ is salig, sonder iet daar by/ in dat gebruik gekomen dat het niet dan goed betekend. In beide Bybeltalen word het woord אשרי aschrej en μάκαρ of μακάριος makarios ook in dien sin verstaan/ en menigmaal op tijdeliken voorspoed in dit leven toegepast. Maar dat woord staat hier niet: de Saligheid daar dit op siet moest in 't Grieksch σωτηρία soteria heeten; 't welk is behoudenisse, σώζειν soodzein behouden en behoeden, en σώζεσθαι soozesthai, behouden worden. Dat woord staat hier: en daar om is 't/ gy sult behouden zijn. Daar hadde dese man ook na gevraagd. De schrik waarmede hy bevangen was deed hem meest omsien na behoudenisse: niet van de straffe die hy hier te vresen hadde/ om 't ontlopen der gevangenen; also hy sagh dat daar niet een van miste: maar van de gene die hem over 't hoofd hing na dit leven; als te voren al is aangemerkt. Het was/ op dat hy moght behouden worden van den toorn des groten Gods; Rom. 5: 9. waar voor dat Jesus Christus is gekomen om der menschen Zielen te behouden. Luk. 9: 56.

2. Nu/ die behoudenis maakt Paulus aan sulk een gelove vast/ dat Christus voor heeft; en also aan Christus als de oorsaak van deselve/ en dat hy alleen. Hy heeft sich maar tot Christus te begeven; so en heeft hy geenen nood meer/ hy is een behouden man. Dat meer is: Paulus sluit'er sijn gansch huisgesin met in; gy en uw huis sult salig worden; verstaande dat ook al sijn volk dat in sijn huis was/ mede onderwesen zynde/ noch deselfde saligheid genieten soude. So dat die man wel van geluk moght spreken/ dat dit so gebeurd was: aangesien dat hy daar door met sijn geheele huis gebraght is op den wegh der eewige behoudenis en saligheid. Men moght hem seggen so als Christus self aan dien Zachæus; heden is dese huise saligheid geschied. Luk 19: 9. Siet ondertusschen/ hoe d'Apostel de behoudenis der zielen enkelik aan Christus stelt: also hy voor dien man noch voor sijn gansche huis van geenen anderen en spreekt; en ook/ om dat hy maar vereischt dat hy aan hem geloven sal; daarmede sal de man behouden zyn. Hy heefter self niet toe te doen; het is/ geloof aanleenlik.

't Is vast op dese wijse dat ons David ook vermaant; vertrowt op den Heere, en hy sal u geven wat u herte begeert; vertrowt op hem,

hem, hy sal het maken. Psal. 37: 3/4/5. Dus word de Saligheid alleen gesteld aan Christus / en 't Geloof als 't eenigst middel om die van hem te bekomen. Dit sullen wy bevinden dat de tale van de gansche Schrift is; en van dese kraght en vrught des saligmakenden Geloofs is 't dat de Nederlandsche Kerk in dit Artykel spreekt.

II.

Reghtveerdigmakinge, of enkeler Reghtveerdiging, is niet te seggen iemant beter of reghtveerdiger te maken dan hy is: maar voor reghtveerdig te verklaren / als een Reghter doet wanneer hy 't vonnis wyst / dat iemant reght heeft / en hem tegen de beschuldiginge vry verklaart. Die sinn en dat gebruik van 't woord is in de Schrift so algemeen; dat niemant / die maar eenigsins belesen is / met reden daar bewys af eischt. Alleenlik staat in acht te nemen / dat wy hier nu spreken van Reghtveerdigmakinge / niet voor de menschelike Reghters / maar voor God. Ook niet van ene die den mensche vry verklaart / dewelke waarlik vry is van de misdaad daar hy van beschuldigd word; maar die geheel een sondaar is. Heeft Christus dat nu uitgereght / dat God / die enen grouwel heeft van menschen welken den godlosen reghtveerdigen / self dat nu doe; gelyk van Paulus ook uitdrukkelik geseid word dat hy doet: Rom. 4: 5. so mogen wy besluiten / dat hem geen ding sal ontstaan. Laat ons dan sien / wat word daar van geseid?

Het opschrift spreekt van een reghtveerdigen door het Gelove aan Christus? Te voren was dit noch wat klaarder uitgedrukt: dat wy alleen door Christus, door 't Gelove aangenomen, gereghtveerdigd worden. Dit word hier eerst gesteld / daar na bewesen / en dan noch wat grondiger verklaard.

I. Het blykt in 't eerst niet aan de woorden in 't begin van dit Artykel / dat het is te doen om de Reghtveerdigmakinge; alsoo die in het voorstel niet genoemd en word. Maar 't slot van het bewys / dat daar aan volgt / komt daar op uit. De saak is dan / dat eerst het einde daar 't na toe gaat / daarna d'oorsaak daar 't van afkomt / en dan 't middel waar door het te wege word gebraght / alhier staat aangewesen.

1. Op 't eerste word geseid / dat het te doen is om ware kennis deser grote verborgentheid te bekomen. Men soude seggen / dat wy eerst die kennis hebben moesten / souden wy geloven: want hoe sullense geloven die'er noch niet van gehoord en hebben. Rom. 10: 14. Maar 't stuk wel ingesien / so is de meininge geensins / dat daar geen kennisse voor af moet gaan; dewelke in den Catechismus op de 21. Vr. al ten eersten in 't Gelove word vereischt: maar dat deselve / en 't vertrouwen des Geloofs dat daar op volgt / de reghte ondervindinge van Gods verborgentheden geeft. Want Paulus het Geloof

in

en die van Efesen voorúitgesteld en daar van roemelik gesprooken hebbende: so wenscht hy echter, dat sy mogen weten, welke zy de hope sijner roepinge, de rijkdom van de heerlikheid van sijne erfenisse in de heiligen, en welke de uitneementheid van sijne kraght zy, aan ons (seit hy) die geloven, en sov. Efes. 1: 18, 19.

2. Doch laat ons sien wiens werk het zy, ons in so diepen kennis der verborgentheden op te leiden. Dat is Gods en geen menschen werk: en vraagt gy nader, 't is de H. Geest; die een opreght Geloof in onse herten ontsteekt. De tweede druk had hier iet ingevoegd; de H. Geest in onse herten wonende. Maar die van Dordreght, dat woord wechgenomen hebbende, maakt en 't wederom so als 't geweest was. Want hy ontsteekt dat vier niet eerst wanneer hy nu al woont, maar gaat eerst wonen in des menschen herte. En niemant weet het gene Gods is dan Gods Geest, die alle dingen, self Gods diepten, ondersoekt. Daarom ontvangen wy den Geest die niet is uit de Weereld maar uit God; op datwe souden weten 't gene ons van God geschonken is: 1 Kor. 2: 10, 11, 12. 't Gelove word dan ook gegeven (als de wijsheid) door den selfden Geest: 12: 8, 9.

3. Niet blotelik maar so een mondgelove, dat niet van 't herte gaat noch uit de werken blijkt: Jak. 2: 18. maar een opreght Gelove. Want ter reghtveerdigheid gelooftmen metter herten: als daar 't Gelove eerst in gewortelt is, dan sal 't belijden metten monde zijn tot saligheid. Rom. 10: 10. 't Is een Gelove daar de herten door gereinigd zyn; Hand. 15: 9. Dewelke daarom ook geopend worden om voor 't Gelove plaats te maken. Hand. 16: 14. Nu, dit Gelove word ons hier beschreven van sijn voorwerp en de werkingen die 't doet.

(1) Dat Voorwerp moet geen ander dan de Heere Jesus Christus zyn. Want niemant anders ooit van God genoemd is, door wien dat wy moeten salig worden. Hand. 4: 12. Ende is gesien uit alles wat van de Voldoeninge geseid is, hoe hem God daar toe heeft voorgesteld, dat hy op de versoeninge door hem geschied reghtveerdig soude spreken die aan hem geloven. Doch is te weten, dat God in 't gemeen voor אל שדי *Eel Schaddaj* den algenoegsamen God wil gehouden zyn; Gen. 17: 1. en van ons wel zyn niets aan ons; maar alles aan hem toegeschreven hebben. Derhalven wil hy voorts, dat wy volkomelik op sijne woorden ons verlaten; gelovende dat hy het doen sal, die sulx maghtig, en getrouw is in het na te komen. 2 Tim. 1: 12. Hebr. 10: 23. Rom. 4: 20, 21. Staat op het volgende dan wel te letten. I. Wat saken 't ook maar mogen zyn, al rakense dit leven slechs; men moet aan God geloven? dat is, hem de sake toevertrouwen die hy ons belooft. Daarom heeft Moses lof, dat hy, noch in Egypten zijnde, de belofte der verlossinge sijns volx geloofde; siende namelik op den onsienliken. Heb. 11: 27. Maar het

bequam hem qualik / dat hy na so vele wonderen niet wel geloven konden datter water uit de steenrots vloeyen soude. Num 20: 10/12. II. Belangende den staat der Saligheid: het zy dat ons daar veel of weinig van geopenbaard zy / en wy daar veel of weinig af verstaan; God rekent dat den mensche tot reghtveerdigheid / dat hy het hem betrowt en dat hy 't by hem soekt. So veel te lofliker getuigenisse hebben d'ouden dan verdiend / die op so luttel openbaringe so vast betrowden; als aan Abraham / en d'anderen die op dat groot register staan / wel klaarlik is te sien. So weinig als het was / dat God voor dien tijd aan hem openbaarde: nochtans geloofde hy den Heere, ende 't wierd hem tot Reghtveerdigheid gerekend. Gen. 4: 18. III. Maar na dat Christus nu geopenbaard / en so omstandig en so duidelik als voor de ogen afgeschilderd is: so word vereischt / hem so te kennen / en so aan te neemen / als hy ons nu voorkomt / door 't geheel niew Testament: niet anders dan dat eene / ene en met onveranderde uitspraak daarin wordende geleerd / dat Jesus is de Christus; en dat wy in hem gelovende, in sijnen naam (dat is / door hem) het eewig leven hebben. Joh. 20: 31.

En dit / dat Jesus is de Christus, brengt ook mede / dat hy ons met alle sijne verdiensten tot een voorwerp des Geloofs moet dienen; gelijk als hier beleden word. Want sonder die is hy de Christus, dat is / Gods Gesalfde, niet; van hem geheiligd tot den Opperpriester en 't Slagtoffer der versoeninge voor ons by God. Waar door hy waarlik veel verdiend heeft. Want ons is hy dus ene oorsaak van de Saligheid geworden, gelijk het boven pag. 310. op Hebr. 5:9. is verklaard: en voor heinselven heeft hy dat verworven / dat God hem daarom uitermaten heeft verhoogd, Filip. 2: 9. gelijk hier na noch volgen sal.

(2) Nu / dit Gelove dan (als uit voorgaande redenen te merken is) zijnde ene sekere gesteldheid van het herte / ontrent het gene ons van God beloofd word; en besonderlik in desen sich gedragende tot Christus: so word het selve kennelijk door sulke Werkingen / als hier nu staat; hem te omhelsen / sich te eigenen / en buiten hem niets meer te soeken. Die werkingen en zijn niet anders dan bewegingen van een gemoed dat so gesteld is; en waarin het wesen des Geloofs bestaat. Van dese past hier maar te spreken: want van andere / die buitenwaarts gekeerd zyn / en sich aan de menschen laten sien / in de manier van leven die uit sulken hert ontstaat / sal op den XXIV. Artijkel van de Heiligmakinge gesproken worden. Laat ons dan d'eerste hier besien.

A. Daar word geseid / dat het Gelove Christus als omhelst; dat is met veel genegentheid en liefde hem voor Saligmaker aanneemt. Want die in hem geloven zijn de genen die hem aangenomen hebben. Joh. 1: 12. En die het woord des Euangeliums / waarin

hy

hy ons woord voorgesteld / aanneemen; die nemen hem voor Saligmaker aan / so als hy hen woord voorgesteld. Hand. 2: 41. Ik segge ook / dat die aanneeminge met veel genegentheid en liefde woord gedaan; als daarna jagende en na hem grypende: als of te vreesen stonde / dat hy ons ontgaan moght; en die gelegentheid niet wederkomende / wy dan voor eeuwig van de saligheid versteken waren. Die dan dat woord niet slaawelik maar geerne aannemen / die zijn om hunne Saligheid begaan / en kraghtig blijde dat deselve hen so klaar en dicht voor ogen staat.

B. Die hem dus aanneemt / sal hem sich ook eigen maken: niet blotelik hem voor den genen die den mensch met God versoent erkennende / en daar voor roemende: maar als iet dat hem aangaat / op hemself toepassende; begeerende en soekende sijn deel daar aan te krijgen; besorgende / dat hy daar van niet uitgesloten / noch verworpelijk en zy; 1 Kor. 9: 27. maar in hem magh gevonden worden, Filip. 3: 9. so wel als hem ook vinden in hem leevende. Die niet alleenlik alle sijne uitverkorenen / maar hem besonderlik heeft lief gehad / en sich voor hem heeft overgegeven. Gal. 2: 20. en 1: 4. Efes. 5: 2. Tit. 2: 14.

C. Die Christus dus hemself geeigend heeft / 't is seker dat hy ook niet anders buiten hem en soekt. Niet anders / dan de Saligheid der Ziele; daar het al op aan komt / en die 't einde des Geloofs is. 1 Pet. 1: 9. En voor al niet buiten hem, alsō de Saligheid in geenen anderen te vinden is. Hand. 4: 12.

II. En 't kan niet anders zyn / of het Gelove moet so / als geseid / omhelsen en sich eigen maken desen Saligmaker: om dat het niemant anders buiten hem en soekt; maar alles in hem acht te vinden dat tot sijne Saligheid behoort. Want het noodsakelik moet volgen (seit nu verder de Belijdenisse) 't gene eerst woord opgesteld; en dan eens nader opgenomen / tot een niew besluit gebraght.

1. Het Opstell is / dat een van beiden niet ontkend magh worden: of, dat niet al wat ons ter Saligheid van noden is, in Jesus Christus zy: of, so het alles in hem is; dat hy die Jesus Christus door 't Geloof besitt sijne geheele Saligheid heeft. Dit spreekt van self; nu laat ons nader sien.

2. Dit nu eens opgenomen zynde / woord geoordeeld / dat in 't eerste lid geseid woord 't gene onbetamelijk om denken is; om reden die daar by staat van een ongeschikt gevolg.

(1) Dat sulx te seggen niet betamelijk en zy / woord dus getoond. Indienmen soude seggen, dat Christus niet genoegsaam is, maar dat'er noch beneven hem iet meer behoeft; dat ware ene al te ongeschikte Godslasteringe. Hoe so?

(2) Want daar uit soude volgen, dat Christus maar een half Saligmaker ware: alsō hy die alleen het werk niet af doet / geen vol-

komen oorsaak van 't gewroght kan zyn. Daarom / die door iet anders buiten ofte nevens hem wil zyn / dien is dan Christus ydel, ende sijn gelove te vergeefs. Gal. 5: 4.

3. So word dan billik dit Besluit daar uit gemaakt / het gene volgt. Daaromme seggen wy met Paulus; dat wy door 't Geloof alleen, of door 't Gelove sonder de werken, gereghtveerdigd worden. Dit seit / dat het Gelove ons reghtveerdigt / en dat het ons alleen reghtveerdigt.

(1) Wy worden gereghtveerdigd, in dien sinn als nu verklaard is / door 't Geloof aan Christus; ende dat sodanig als pag. 126. beschreven is: om dat het gene in ons niet en is / waarom wy souden gereghtveerdigd worden / dat is in Christus. En 't gene dat in Christus is word door 't Geloof het onse; om dat het van die natuur is / als geseid / dat wy daar door onsselven Christus eigen maken. Die eigeninge moght wel iemant sonder reden doen; en 't moest wel vreemd zyn / soude elk dat alles eigen worden dat hy hem self derf eigenen / of voor sich begeeren. Maar hier komt nu Gods wille tusschen / die sulx opentlik verklaren doet door 't Euangelium: als dat een igelyk die maar in hem gelooft, in sijnen naam (dat is / om sijnent wille) vergeevinge der sonden sal ontvangen. Hand. 10: 43. Want God hem ter versoeninge heeft voorgesteld; op dat hy reghtveerdig zy, reghtveerdigende dien die van 't Geloof aan Jesus is. Rom. 3: 25 / 26.

(2) En niet genoeg dat het Geloof dit doet; het doet het ook alleen. Dit seggende beroept sich de Belydenis op Paulus, als of die dat leerde: echter vindmen 't woord alleen by Paulus niet / nocht ergens in de Schrift. 't Behoeft ook niet; noch daar en word ook niet geseid dat hy dat woord gebruikt: maar so als hier terstond verklaard word / door 't Gelove sonder de Werken. En dat seit Paulus wel uitdrukkelik / besluitende uit vorige bewijsen en getuigenissen daar toe bygebraght: dat de mensche door 't Gelove gereghtveerdigd word; sonder de werken der Wett. Rom. 3: 28. So nu de Werken uitgesloten worden / blijft het Geloof alleen. Want daar niet anders dan maar een van beiden in te pas kan komen: of 's menschen eigene gereghtigheid / bestaande in 't doen van sulke werken als de Wett gebied; of die van Christus. Nu / overmits de menschen altemaal / geen uitgesonderd / overtreders van de Wett zyn: so en sal uit de werken der Wett geen vleesch (dat is geen sterflijk mensche) gereghtveerdigd worden. Want door de Wett is de kennisse der sonde. Rom. 3: 20. Gal. 2: 16. Wy hebben aan ons self dan ganseh geen reght / maar 't is genade dat wy gereghtveerdigd worden. Ende indien het door genade is, so en is 't niet uit de werken: andersins is de genade geen genade meer. Ende indien 't is uit de werken, so en is het geen genade meer; andersins en is het werk geen werk meer. Rom. 11: 6. en 4: 4 / 5. Dus weten we dan / dat

dat de mensche niet gereghtveerdigd word uit de werken der Wett, maar door 't Geloof aan Jesus Christus; so als dat nu genoegsaam is verklaard.

III. Of 't evenwel by iemant noch niet wel verstaan mogt zyn; alsó 't geen dagelyx gebruik van spreken is, in menschelike saken, dat wy door 't Gelove gereghtveerdigd worden: so word hetselve noch wat nader uitgelegd, om alle misverstanden voor te komen. Word dan geseid, eerst, hoemen 't niet verstaan moet; en daarna, hoe 't eigentlik verstaan moet zyn.

1. Het eerste word geseid, en wederleid.

(1) Wy en verstaan niet; dat het (om eigentlik te spreken) het Gelove self is dat ons reghtveerdigt. Daar stond eerst; dat het door 't Geloof is, (dat is om des Geloofs wille) dat wy gereghtveerdigd worden: 't welk mijns bedunkens wel so klaar is; en ook nader over een komt met den Catechismus, seggende, op 't antwoord op de 61. Vr. niet dat ik van wege der weerdigheid mijns Geloofs God aangenaam ben. Want dan wierd het maar als een onser werken aangemerkt, die alle sonder onderscheid, om meergemelde redenen uitgesloten zyn.

(2) Waarom is 't evenwel 't Gelove self niet, so daar nader reden af geeischt magh worden? Om dat het maar een Instrument is, waarmede wy Christus onse reghtveerdigheid omhelsen. Want op die wijse is het flus verklaard. Nu kan een instrument of werktuig uit hemself niets doen; maar al de kraght en het beleid is by den genen die 't gebruikt. Wat dan? magh so de werkinge hier ook dan aan den mensch wel toegeschreven worden, die sulk een instrument gebruikt; Geensins: des word nu voorts gesegd, hoe 't met dit werk gelegen zy.

2. En dat is, eerst, wat plaats hier Christus heeft op wien 't Gelove siet; daarna, hoe dat hier in komt; en ten laatsten, wat daar dan uit volgt.

(1) Van Christus word geseid: dat hy ons toerekenende alle sijne verdiensten, ende so veel heilige werken die hy voor ons, ende in onse plaatse (dese woorden, in onse plaatse, staan in de twee eerste drukken niet) gedaan heeft; onse reghtveerdigheid zy. Aldus seit Paulus, dat hy ons Reghtveerdigheid van God geworden zy. 1 Kor. 1: 30.

(2) En van 't Gelove: dat het is (gelyk geseid is) een instrument, dat ons met hem in de gemeinschap sijner goederen houd. Het is geen instrument waar door wy self iet werken, maar waar door wy iets ontvangen: so dat het gansch geen werk maar loutere genade is; behalven dat ook noch 't Geloof ons eigen werk niet is, maar ons van God gegeven uit genade. Want op 't begin getoond is, dat de H. Geest het in ons werkt. Derhalven seggen-

we noch eens met Paulus: uit genade zijt gy salig geworden, door 't Gelove; en dat niet uit u, het is Gods gave. Niet uit de werken; op dat niemant sich beroeme. Efes. 2: 8/9.

(3) So blyft dan/ dat het zijn die goederen van Christus/ dewelke onse geworden zijnde door 't Gelove/ ons meer dan genoegsaam zyn, tot onser vryspreekinge van onse sonden. Die goederen van Christus zijn de Weldaden die wy door hem genieten/ ende hier vervolgens noch meer staan verklaard te worden.

III.

Dit zy hier kortelik tot nodige verklaringe geseid/ op dit gewighrtig stuk/ dat rijk van stoffe is om hem tot veel nuttige gebruiken toe te passen. Ik sal het echter hier niet doen. Maar aangemerkt/ dat het naastvolgende Artykel so met dit verknocht is/ dat desselfs inhoud; in de toepassinge niet wel daar van gescheiden souden konnen worden/ en dat het self noch ook de stoffe daar toe in de hand geeft: so sullenwe dat eerst besien. Alleen dit eene zy tot waarschouwinge alhier geseid.

De vraag is deser jaren eens geweest/ of ook de Liefde tot het wesen des Geloofs behoort. Sulx word aan d'eene kant ontkend; om 't Pausdom genen voet te geven/ die 't Gelove so beschryven/ dat de Liefde 't wesen aan het selve geeft. En waarlik moestmen ook so doen/ indien de waarheid in verwijdering bestaat en de reghtsinnigheid betoond moet worden door den minsten schijn niet te gedogen van genegentheid/ om so te spreken/ dat de genen die van ons verschillen enigsins gemakkeliker mogen werden/ om sich ook na ons te voegen/ of ons beter te verstaan. Doch so van d'andere zijde word getoond/ dat wel de Liefde/ in so verre sy in 't doen van goede werken is bestaande/ niet en zy het wesen des Geloofs/ so als het de Papisten meenen; maar echter wel sulk ene gesteltenis des herten/ die Gods ende Christus liefde t'onswaart/ voorgesteld in 't Evangelium/ met wederliefde aanmerkt en beseft: wie sal ontkennen/ dat sulx tot het wesen des Geloofs behoort; en dat alsoo Gods liefde in onse herten uitgestort is, door sijnen H. Geest dien hy ons heeft gegeven. Rom. 5: 5. 't Gelove neemt den Saligmaker aan; niet met den woorde/ maar wel metter daad. Maar hoe is 't mogelijk/ dat ik iet aan kan neemen 't gene my word aangeboden/ daar ik geenen sin toe hebbe; of dat God dat sal Gelove noemen/ als een mensch iet van hem aanneemt sonder lust of liefde tot hem/ die 't hem aanbied/ of de sake die hem aangeboden word? kan dat Geloof ook in het herte zyn? Die 't sonder liefde aanneemt die begeert het niet/ maar veinst: en die den genen die 't hem aanbied in sulx aan te nemen niet bemint/ moet menen dat hy 't aan hem schuldig zy. Also betrowt hy dan maar op hemself; en stelt verdienst of weerdigheid sijns selfs/ om de ver-

dienst

dienst des Saligmakers te genieten. Is daar dan geen bedrogh in 's menschen geest; en sal sich die verseekeren / dat sijne ongereghtigheid hem niet word toegerekend maar bedekt? Meent hy ook deel of lot te hebben in dat woord, wanneer sijn herte niet opreght en is voor God? Hand. 8: 21. Ik ben verseekerd / dat geen lid noch leeraar onder ons in kerk of schole / welk van beide die gevoelens hy magh hebben / sulx in 't minste seggen of geloven sal. Hoe is 't dan / dat wy d'een den anderen / in voegen als geseid is / niet verstaan? Waar toe malkanderen so liefdeloos bestreden / en de woorden gins en weder liever op het hatelixt misduid / dan in den besten sin genomen; so 't om waarheid niet en is? Waarom 't geschil / dat hier nu is van Liefde / self met Liefde niet behandeld; of deselve so gesoght / dat sy / indien niet in 't Gelove / echter in ons self te vinden zy? Bedroefde staat des kristendoms / en self ook der Gereformeerde kerk: die op 't stuk der Reghtveerdigmakinge / alleenlik door 't Gelove / hare hoofdvesting tegen 't Pausdom bowt; en noch niet eens is / waarin dat Geloof bestaat! Waar is de Liefde / door de welke dan ten minsten (hier in zijnwe 't alle eens) 't Geloof dat ons reghtveerdigt werken / en betoond moet worden: indien deselve noch gesocht word / en so weinig word gevonden in 't Gelove; dat de eene seit / sy isser / en de ander / sy en isser niet? O kristen leeraars / siet wel toe! de Soon des menschen als hy komt, sal hy dus wel Gelove vinden op der Aarde? Luk. 18: 8. Sijn oordeel sal doch op de Liefde vallen / of die ook uit onse werken wel sal blijken op dien dagh: indien deselve in 't Gelove niet en is / hoe komts 'er uit? Wanneer sal 't eens de tijd zyn / om 't Geloof in 't werk te stellen; sowe nu noch twisten over 't gene daar 't door werken moet? wat kraght sal dat in Christus Jesus hebben / in wien geen kennisse noch geen Gelove kraght heeft dan dat door de Liefde werksaam zy? Gal. 5:6. So vele echter als door Gods genade na behoren daar op letten / ende sich eenvoudig aan de voorgestelde leere houden / sullen God met ons van herten danken: die ons sulk ene heilsame leere heeft geopenbaard / dusdanig heilsaam middel aangewesen / om met hem versoend te worden / en ons door 't Geloof daar aan deelachtig maakt. Tot prys van sijne heerlike genade, waar door hy ons in den Geliefden begenadigd heeft; in welken wy nu hebben de verlossing door sijn bloed, de vergeevinge der misdaden, na den rijkdom sijner genade. Efes. 1:6/7. Dies mogen wy dan ook de knieen buigen tot den Vader onses Heeren Jesus Christus; dat hy ons geve, na den rijkdom sijner heerlikheid, met kraght versterkt te werden na den inwendigen mensche. Dat Christus door 't Geloof in onse herten wone, en wy in liefde ook geworteld en gegrondet zyn. Hem nu die maghtig is, om meer als overvloedelik te doen op alles datwe bidden ofte denken, na de kraght die in ons werkt;

hem

Hem zy de heerlikheid in de Gemeinte door Jesus Christus, in alle geslaghte, tot in eewigheid. Amen.

In d'andere Belydenissen is den inhoud der twee volgende Artykelen met dien van desen onder een begrepen; waarom dan ook de vergelykinge van alle drie best sal te samen gaan.

XXIII. ARTYKEL.

Dat onse Reghtveerdigmakinge bestaat (*in den eersten druk is*, alleen bestaat) in de Vergeevinge der sonden, ende Toerekeninge (*in den eersten druk stond*, werkinge) der gehoorsaamheid van Christus.

Rom. 4: 6, 7, 8.

Gelijk ook David den mensche salig spreekt, welken God de Reghtveerdigheid toerekent sonder werken: Salig zijnse welker ongereghtigheden vergeven, ende welker sonden bedekt zyn; salig is de man welken de Heere de sonde niet toerekent.

Gelijk'er voor den mensche gansch geen middel was / door eigene vernuftigheid uit te vinden / of door eigene kraghten aan te leggen / om met God versoend te worden: so en is'er ook geen leerstuk dat so node in den man wil / en daar so veel om getwist word / als het gene ons de Schrift daar van verklaart. Want eensdeels wil de eigenlievende en trotse mensch al met syne eigene waren liefst te merkt; en anderdeels (als of 't hem speet / dat hy so wys niet is om selfs wat uit te vinden) soo wil hy sijn verstand noch al te werk stellen / om nu hy ('t self al niet bedacht heeft) Gods Reght en Genade na sijn hoofd te vlijen.

Daarom was 't niet ondienstig / dat dit stuk hier noch wat na-

der

der wierd verklaard. En die verklaringe schynt ook wel meest te dienen om van dese trostelike leere ene nutte Toepassinge te maken / waar toe het grootste gedeelte van dit Artykel is geschikt. De voorgestelde woorden dienen ook daar toe: also deselve vol zyn van vertroostinge / berustende op de verdiensten van den Middelaar / en daar uit volgende vergevinge der Sonden. Eerst dan de Schrift in bovenstaande woorden / en dan de Belijdenis in dit Artykel sprekende / geopend hebbende: sal ik den Leser tonen / wat al stoffe totgodvrughtige betrachtingen in dese Leere steekt.

I.

D'Apostel / besig in 't bewys der selfde leere die in den voorgaanden nu bevestigd is / betoont in dit Kapittel: hoe dat Abraham alleenlik door 't Gelove gereghtveerdigd zy geweest; om dat de Schrift het seit / en hy de Wet noch niet ontvangen heeft / uit welke van de werken moest geoordeeld worden. Want na 't gevoelen van de Joden was 't de Wett / die ruim 400 jaren na dien tijd door Moses eerst gegeven is / en die so in 't geheel met alle die verscheidene sorteeringen van Wetten / den onderhouder van deselve voor God moest reghtveerdigen: waar van d'Apostel reght het tegendeel beweert. Te weten / dat den genen die niet en werkt, maar gelooft in hem die den godlosen reghtveerdigt, word sijn Geloof gerekend tot Reghtveerdigheid. Vs. 5. En dit bewijst hy nu met Davids woorden uit den 32. Psalm; waar van wy sullen sien / hoe hy die opneemt / en hoe datse luiden.

I. En over 't eerste staat noch nader aan te merken / waar hy daar mede henen wil / en wat hy daar van seit.

1. Sijn oogmerk geeft hy wel te kennen / als hy seit / gelijk ook David: ens. waar uit geblijkt; dat hy met Davids woorden / als met hem staande / sijne leere der Reghtveerdigmakinge bewijsen wil. Maar dat hy seit / gelijk ook David: dat schijnt nochtans seer ongelijk. Want David spreekt van niet toerekenen van 't gene dat is; maar hy van een toerekenen van 't gene niet en is. Ook schijnt / dat David daar niet seggen wil wie dat reghtveerdig zy voor God; maar wie gelukkig zy. Doch hy en seit ook niet / dat David met deselfde woorden spreekt; waarom hy die / om rond te gaan / ook voor den leser open legt: maar wil betonen / dat sijn seggen op het selfde uitkomt / ende tot bewijs verstrekt. Dat staat ons dan te sien.

2. Doch eerst is nodig / dat wy wel begrijpen wat hy eigentlik bewijsen wil. Hy seit / dat God de Reghtveerdigheid toerekent sonder Werken. Hoe / sonder werken? Is 't Gelove dan geen werk? Dit is Gods (of een godlijk) werk, seit Christus / dat gy gelooft in hem dien hy gesonden heeft. Joh. 6: 29. Maar 't is ook al geseid / dat het Geloof niet als een werk / maar als een werktuig hier te

pas komt: doch daarmede is noch alle swarigheid niet wech. Want Paulus / die 't Geloof alleen in de Reghtveerdigmakinge wil laten gelden / heeft hier voor op 't 4. Vs. geseid: dat God den genen die niet werkt, maar slechs gelooft, sodanig sijn gelove rekent tot reghtveerdigheid. Nu seit Jakobus / dat het een dood Geloof is dat sonder werken is. Jak. 2: 17/ 20. En Paulus self vereischt een leevendig Gelove / dat door de liefde werksaam zy. Gal. 5: 6. Nu / 't gene dood is dat en werkt niet: en dat door de Liefde werksaam is / dat doet dan ook de werken van de Wett; also de Liefde, na sijn eigen seggen / is het einde des Gebods. 1 Tim. 1: 5. En die den anderen lief heeft, heeft de Wett vervuld. Rom. 13: 8. Maar laat ons dese dobbelsinnigheid van woorden niet misleiden: 't Geloof reghtveerdigt sonder werken, dat en is niet / een Gelove sonder werken dat reghtveerdigt ons. Het eerste is waar / en 't ander valsch. So Paulus als Jacobus leeren / ons dat een opreght Gelove sonder werken niet en is. Nochtans en zijn 't de werken niet die op de Wett sien; maar 't Gelove / dat op Christus siet / waar door wy gereghtveerdigd worden. De Wett alleenlik op haarselven aangemerkt werkt toorn: Rom: 4: 16. om dat de mensch als overtreder van deselve door deselve overtuigd word als verdoemelijk voor God. Maar het Gelove; 't welk is om dien toorn en vloek te mijden / siet op de vergeevinge der sonden: en op dat gesighte word de mensche gereghtveerdigd / die niets werkt waar om hy soude gereghtveerdigd worden.

II. Nu laat ons Davids woorden overwegen: dewelke Paulus hier (gelijk doorgaans in alle plaatsen van 't Niew Testament / daar iet verhaald word uit het Oude) also verhaalt gelijk deselve in den griekschen Bybel staan; waarin de woorden tweesins iet verschillen van 't Hebreewsch. Want daar is eenerlei manier van spreken in de beide versen / salig is hy: in 't Grieksch / en hier by Paulus tweederley; salig zijn sy, en salig is hy. Ten anderen zijn die drie woorden na malkander in 't Hebreewsch; overtreedinge, sonde, ongereghtigheid; in 't Grieksch eens ongereghtigheid en tweemaal sonde. Doch geen van beiden heeft iets te beduiden / ende en verschilt niets in de sake; daar 't alleen op aan moet komen. So spreekt dan David hier van menschen / welker sonden, ongereghtigheden, overtredingen, van God den Heere vergeven, bedekt, ende hen niet toegerekent zyn. Want dit aan beiden kanten eene selfde meininge heeft; die door verscheidene sprekenswijsen van verscheidene insight word verklaard. Dit is aan beiden lichtelik te sien. Doch moet voor af geseid zijn / dat de gansche Rede in twee deelen rust: also hy spreekt van sekere menschen so gesteld / als 't is; en dat hy sulke menschen salig spreekt.

1. Die menschen moetmen onderscheiden / so als sy beladen waren met gebreken / ende nu daar van ontladen zijn.

(1) Nu: dese Sonden, Ongereghtigheden, Overtredingen zijn om verscheidene redenen alsο verscheidelik genaamd.

A. Eerst Sonden, dat is feilen ofte missingen: om dat het daden zijn die missen van de Wett af/ ofte die deselve mis raken ende niet en treffen daar 't behoort. So leestmen missen, Right. 20: 16. en feilen; Job. 5: 24. daar in 't Hebreeuwsch het selfde woord חטא chatà staat/ anders altijd sondigen vertaald.

B. Ongereghtigheden: om dat sy tegen 't reght zyn/ dat de Wett ons leert.

C. Overtreedingen: om dat de Wetten/ aangemerkt gelijk een paal of schutsel/ om ons binnen seker perk te houden; so zijn het overtreeders die daar tegen doen.

(2) Nu spreekt hier David van vergeven, van bedekken, ende niet toerekenen der sonden.

A. 't Vergeven, in 't Hebreeuwsch נשא en נשה naſà, is in den oorsprong opheffen, of wechdragen; ἀφιέναι afiénai in 't Grieksch loslaten te seggen. Want door vergeevinge der sonden word de mensch gelijk van enen swaren last (so als'er David over klaagt Psal. 38: 5.) verlicht: en word hy/ als een die door misdrijf aan de straffe vast/ en als daar over ook gevangen sitt/ door de vergeevinge van desen prang als los gemaakt.

B. En aangesien dat al wat niet bekend is niet gestraft word: so is 't menscheliker wijse/ dat God onse sonden als bedekt/ om die al willens niet te sien. Daarom bad Nehemias/ als hy wilde dat God sijne vyanden straffen soude; dek hunne overtredingen niet toe Neh. 4: 5. 't Welk op het kraghtigste geseid word op die wijse/ dat God sijns volk sonden in de diepte van de Zee sal werpen. Mich. 7: 19. En 't komt seer wel/ dat dit bedekken eigentlik als met een kleed geschied: 't welk hier dan de gereghtigheid van Christus is.

C. Het niet toerekenen (hier komt'et nu wel meest op aan) is/ dat God 's menschen sonden niet in acht neemt als door eigene schuld begaan/ maar als iet daar over hy niet strafbaar is. Het werde hem niet toegerekend, seide Paulus/ met dit selfde woord; 2 Tim. 4: 16. wanneer hy wilde seggen/ dat hen God daar over niet en soude straffen; als geen rekeninge by hemself daar over makende/ dat sy/ hem in sijne eerste verantwoordinge verlaten hebbende/ daar aan so veel gesondigd hadden. Maar als een ander onse sonden op sijne eigene rekeninge neemt/ gelijk hier Christus doet: so konnense ons niet toegerekend worden/ maar moeten afgeschreven/ ofte uitgedaan; also God niet op eene selfde rekeninge tweemaal betaling eischt.

2. Nu stond noch aan te merken wat David van sulk enen seit/ wiens overtreedinge bedekt/ wiens sonde vergeven/ ende hem niet

toegerekend is. Hy seit / dat sulk een man welgeluksalig is. De sake spreekt van self; en ook dat David hier niet profeteert / maar onderwijst. En dat uit eigene ondervindinge / en met toepassinge van sijn exempel / op elk eenen dien het selfde wedervaren moghte zijn of noch te hopen stonde. Want van hemselven spreekende / so klaagt hy / dat Gods hand om sijner sonden wille swaar op hem geweest was: maar ook roemt hy Gods genade / die de ongereghtigheid of straffe (want het beide in't Hebreeuwsch verstaan word) sijner sonden wechgenomen (dat is dan vergeven) hadde. Hy spreekt dan van besondere betoninge van Gods genade in dit leven / door wech te nemen de verdiende straffe sijner sonden; die daar door nu als bedekt niet meer in rekeninge quamen. Hy weet hoe sulken mensch te moede zy / die God vertoornd / en sijne straffinge voor enen tijd gedragen hebbende: nu wederom daar van bevrijd, (want daarom spreekt hy noch van vrolike gesangen van bevrijdinge vs. 7.) besluiten magh / dat hy met God versoend is. Die saligheid dus in 't besonder in dit leven hem van God bejegend / moght hem rekening doen maken / hoe hy stond met God: en Paulus daar dan billik uit besluiten / dat ene algemeene vergevinge van alle sonden / en bevrijdinge van den toekomenden toorn / den mensch ten hoogsten geluksalig maakt.

II.

Seer wel komt hier nu aanstonds op te passe / dat de Belijdenis in dit Artykel so begint als David daar geeindigd heeft. Want eerst word dese geluksaligheid beleden / dan bewesen / en voornamelik tot veelerley gebruik noch toegepast.

I. Wy geloven dan / so als hier onderscheidentlik beleden word / dat onse Geluksaligheid en Reghtveerdigheid voor God bestaat in de vergeevinge van onse sonden. Merkt wel.

1. Dat onse geluksaligheid gelegen is in de Vergeevinge van onse sonden; om Jesus Christus wille. Dit is volmondig in de voorgestelde woorden / so van David als van Paulus uitgedrukt; op dat na / dat de naam van Jesus Christus hier is bygevoegd.

(1) De saak betreffende: die is van self so klaar / dat elk die maar verstand gebruikt deselve lichtelik begrijpen kan. Want dese stellingen onscheidelik d'eene aan de andere geschakeld zijn. I. Dat de Saligheid / so als dat woord by ons gebruikt word / en hier voor beschreven is / in de volkomene genietinge van Godes gunst bestaat / by wien de fontein des levens is. Psal. 36: 10. II. Dat d'eerste staat des menschen door de scheppinge hem daar in heeft gesteld; invoegen dat men seggen magh dat hy in staat van saligheid van God geschapen is. Uit alles wat daar over pag. 208 -- 211 op den XIV. Artykel ter verklaringe gesegd is / is dat klaar. III. En voorts in 't tegendeel / uit het vervolg / pag. 212 / 213 / 214. dat

dat het is door de Sonde dat de mensche uit den staat der Saligheid tot dien van de verdoemelikheid vervallen is. Derhalven seit hy noch: uwe ongereghtigheden maken ene scheidinge tusschen u lieden ende uwen God; Jes. 59: 2. ende / uwe sonden weeren 't goede van u lieden. Jerem. 5: 25. Psal. 5: 5/6/7. IV. So volgt dan / dat de sonde / als de eenigste hinderpaal van dese Saligheid / eens wechgenomen zynde: de mensche wederkeert in synen eersten staat; so dat hy / met God wederom versoend / als sonder sonde / reght en na Gods Beeld herschapen / nu ten vollen geluksalig zy. Want gereghtveerdigd door het Gelove, hebbenwe vrede met God, ende roemen in de hope van Gods heerlikheid; Rom. 5: 1/2. die daarom ook de onse / te weten ene heerlikheid die voor Gods kinderen te hopen staat / te noemen is. 8: 21.

(2) Doch 't was ten hoogsten nodig / dat Jesus Christus, als de oorsaak deser Saligheid, (Hebr. 5: 9.) navolgens 't Euangelium hier by genoemd moest worden; als daar Paulus tusschen voegt / en op den XX. Artykel / na inhoud van het selve eerst bewesen is / en op de volgenden noch meer bevestigd en verklaard: so dat wy niet van noden hebben hier iets meer daar af te seggen.

2. Nu word noch nader in den tekst van de Belydenis geseid; dat daar in (namelik in de Vergeving der Sonden) onse reghtveerdigheid voor God begrepen is. En dit moet al so seker volgen als het ander. Want word de mensche door vergeevinge van Sonden in den staat van Saligheid hersteld; waar toe een onreghtveerdige niet komen kan: 1 Cor. 6: 9. so volgt / dat hy / door de Vergevinge der Sonden daar toe komende / ook door deselve moet reghtveerdig zyn. II. Ook spreekt de sake self. Want God en siet de ongereghtigheid niet aan, wanneer hy die vergeven heeft; Num. 23: 21. en op dien sinn is de Vergevinge der Sonden ook hier voor verklaard. Daar God geen ongereghtigheid en siet / daar is het al reghtveerdig wat hy siet. Wy sullen echter het bewys daar van in de Belydenis ook eens besien.

II. Dat is / gelijk ons David ende Paulus leeren; welker woorden daar toe worden bygebraght.

1. Wat die van David aangaat / zijnde d'eigene woorden die hier in den Text van Paulus staan: wy hebben die tot noodzust al geproefd / en sulx als hier gesteld is ook daar in gebonden en getoond; verklarende de Geluksaligheid des menschen daar in te bestaan, dat God hem *de Gereghtigheid sonder de werken toerekent.* So neemt 'et Paulus / en so sienwe dat sich de Belydenis daar ook aan houd. Nochtans is onder de geleerden sonderlinge sinlikheid in desen: sommige met Paulus 't selfde seggende; te weten / dat Vergeevinge der Ongereghtigheid en de Toerekeninge van Gereghtigheid maar eene selfde daad zyn: andere scherpsinniger in desen / daar

twee daden in begrijpende: hoewelse weten / dat in God noch twee noch drie / noch enig onderscheid noch t'samenstellinge van daden is; dewijl hy in sijn werken so als in sijn wesen / enkel eenig is. 't Is meest maar woordenstrijd; waar door de sake self / indienmen sich wat diep daar in geeft / lichtelik verloren gaat. En 't is wel klaar te sien / dat Paulus het voor een neemt; op het minst dat hy het een en 't ander tessens stelt: word d'ongereghtigheid den mensch vergeven / so word de gereghtigheid hem toegerekend; alsso degene die niet onreghtveerdig is reghtveerdig is.

2. Laat ons dan 't andere bewijs nu ook eens sien. Deselfde Apostel seit, dat wy *om niet*, of uit *genade gereghtveerdigd zijn, door de verlossinge die in Christus is.* Dit staat Rom. 3: 24. So veel als ons belangt / so is 't om niet; maar van Gods wegen is 't om Christus wille.

(1.) Om niet dat in ons self zy / of van ons gekomen; 't welk tegen onse sonden aangesteld / d'afrekeninge soude konnen maken / om de schuld te effenen. Want uit het XIV. en XV. Artijkel is gebleken / dat in ons niets is dat daar toe helpen magh. En daarom / niet uit u / seit Paulus; maar het is Gods gave, en dat uit genade. Efes. 2: 8.

(2.) Waar op is 't nu dat God dan siet / dat hy ons echter voor reghtveerdig houd? Op de verlossinge die in (of door) Christus Jesus is. Te weten / so als die op de twee naast voorgaande Artijkelen nu al genoegsaam is verklaard. Het is dan / (sult gy seggen) wel om niet, so verre als God van ons in eigene personen geen voldoeninge ontvangt: maar so hy evenwel voor ons door Christus word voldaan / is dat dan wel om niet? Of wordenwe ook uit genade salig / so wy sonder d'uiterste voldoeninge niet salig worden? Tot antwoord zy hier wederom gevraagd: of wy 't dan zijn die Christus in de plaatse van ons self aan God eerst voorgesteld / en ter voldoeninge geleverd hebben: dan of het God niet self is die hem aan ons voorstelt / en die sijnen eigenen Soon voor ons ter dood geleverd heeft? Hy self is dan Gods gave, Joh. 4: 10. om voor ons te lijden; so dat wy hem hebben mogen alswe willen: en dat wy hem hebben / of hem willen hebben door 't Gelove, dat is ook Gods gave; so als hier uitdrukkelik betekend word. So dat wy het begin des ganschen werk van onse Saligheid aan Gods genadig heilbesluit / het midden aan 't beschik des Middelaars / en 't einde aan desselfs vereeniging met ons / verlaten moeten; en met een woord / dat het begin / het midden en het einde is van God. So blijft dan / dat het niet uit ons is / of door iets dat van ons afkomt; maar al uit genade / en alleen van God.

III.

III. Dit alles geeft ons nu veel rijke stoffe / om ons self tot voordeel toe

toe te passen; en de Belijdenis in 't overige deel van dit Artijkel d'aanleidinge daar toe. Wy sullen dat bevinden / sowe maar den draad der rede volgen / en daar 't best te pas komt nogh het een en ander neven stellen dat ten selfden einde dienen kan. Dit onderneemende bevind ik / dat hier eerst de grond geleid / en de bekortte inhoud voorgesteld; daar na 't gebow van kristeliken Troost daar op gevestigd word.

I. Want in de leere van den Middelaar / en de voldoeninge desselfs voor onse sonden / tot hier toe bevestigd en verklaard / word dese vaste Grond gelegd. Wy houden daarom dit fondament altyd (aldus gesteld in plaats van dat'er eerst stond desen grond in eewigheid, als of dat niet so goed en ware) vast: Gode alle de eere geevende; ons verneederende, en bekennende sodanig als we zyn: sonder iet van ons self of van onse verdiensten te vermeten; steunende ende rustende op de gehoorsaamheid van den gekruisten Christus alleen; (dit laatste woord alleen is / als nodig / by de laatste oversieninge 1619. eerst daar in gevoegd) dewelke onse is als wy in hem geloven. Dit steunsel zijnde nu van stuk tot stuk genoegh bevestigd en verklaard / staat onverwrikbaar vast. Het is dan onse plight / daar op alsó te steunen datwe daar op rusten. Niet als op enen rietstok die gekneukt of in hemself te swak is / of in plaats van steunsel ons wel wonden soude konnen geven: maar die wel vast en stevig is / indien wy dien maar self wel vatten en toesetten als 't behoort.

1. Ik segge dat dit werk op sulken grond berust / daar niet behoefd geheid te worden / die niet dan enkel rots is / van beproefden steen; en daarom reght bequaam tot Tsijons Grondsteen, die wel vast gegrondvest zy. Jes. 28: 16. Efes. 2: 20. 1 Pet. 2: 6/7. 't Geheel gebow van Gods geheiligd Huis rust niet alleen / maar rijst ook merkelik op hem / tot aan den Hemel toe. Efes. 2: 21/22. en 4: 12/13/16. Dat byster groot gevaarte van de Babyloniers en maakte sulken vaart niet; want de grond en was niet goed. Het was een werk van menschen kinderen, die dat uit eigene beweeginge bestonden: hun stout bestaan wierd van God afgesneden; en doe was het uit. Gen. 11: 5/6. Maar dit is Gods gebow. 1 Kor. 3: 9. Derhalven magh hier met de grootste reden wel gesegd zijn / dese Leere met die van de menschen / buiten Gods geheiligde openbaringe versonnen / vergelijkende / gelijk een destig dichter die Venetien dus boven Romen stelde:

Illam homines dices, hanc posuiße Deum.

Dat 's menschen werk en waggelt licht;.
Maar dit gebow heeft God gesticht.

2. Maar dese grond so wel gelegd / en van ons wel beproefd en ondersocht; so moet elk toesien hoe hy daar op bouwe. 1 Kor. 3: 10. Ik spreke nu niet van de meesters die God aan 't gebow te werk stelt / als dan Paulus spreekt; dat sal hier na bequamer plaatse vinden: maar van onsselfs opbouwinge; na Judas lesse / bowt u selven op uw aller-

allerheiligst Gelove. Vs 20. En Petrus: So wordet gy ook self als leevende steenen, gebowd tot een geestelijk huis; te weten / op dien leevendigen steen / dewelke Christus is: en hoe? ulieden die gelooft is hy dierbaar; en die in hem gelooft sal niet beschaamd worden. 1 Pet. 2:5/ 6/ 7. Het is dan datwe hem door een opreght gelove daar voor aanneemen/ en dat gansche werk aan hem betrouwen moeten; sonder ergens anders of na iemant anders om te sien. Dat is hier voor pag. 330 -- 333. omstandiglik genoeg betoond.

2. So laat ons hier dan nader overleggen / hoe dat wy (volgens 't gene de Belijdenis ons verder in bedenken geeft) den Heere Jesus door 't Geloof beschouwen moeten / om die genoegsaamheid ter salige vertroostinge in hem te vinden / daar ons gemoed op rusten magh. En op dat dit te klaarder blijke / laat ons 't eene tegen 't ander stellen: den Heere Jesus / met al 't gene dat in hem als daar toe strekkende te vinden is; en ons self / met alles wat wy souden konnen medebrengen / om met God versoend te worden: laat sien / wat wy dan self / na alles wel doorsocht en overleid te hebben / verkiesen souden.

(1.) So seggenwe dan / Volgens de Belydenis / aangaande 't eerste; dat hy genoegsaam is, om alle onse ongereghtigheden te bedekken. ('t woord onse was in de twee eersten drukken niet) Want dat is klaar bewesen op het XXI. Artijkel pag. 316: 317/ 318. Daar sullenwe nu nader vrught van sien; die in haar self / en in hare oorsaak te bespeuren is.

A. Besienwese in haar self; het is om ons vrymoedigheid te geven. Hoedanige vrymoedigheid? by wien? en in wat sake sal dat zyn? Vrymoedigheid (seit Paulus) om te gaan in 't Heiligdom: Hebr. 10: 19. 't welk nooit aan iemant wie hy soude mogen zyn / behalven den Hoogpriester / en dat maar eenmaal 's jaars / was toegelaten; en waar de deuren nu voor open staan aan enen iegeliken die gelooft. Maar hoe? In 't Heiligdom dat al voor 1623. jaren tot den grond toe neergesmeten / en t'sedert nooit herbowd is? Neen: maar in dat Heiligdom / dat duisend duisendmaal meer heilig / en geen werk van menschen handen is; dat is / den Hemel self, Gods Troon. Want d'Aarde hier / met so veel menschelike konings tronen opgeschikt / waar op dat eerste stond / en maar een stipje van besloeg / niet meer dan slechs sijn voetbank is. Jes. 66: 1. Want met sijn ingaan heeft hy ons den wegh daar toe gebaand / en self daar ingeleid. Want aldus bad hy / wien de Vader nooit heeft onverhoord verlaten: Joh. 11: 42. Ik wil, Vader, dat daar ik ben ook die by mijn zijn die gy my gegeven hebt. 17: 25. En so heeft ons de Vader door hem mede in den Hemel al gesett, Efes 2: 6. Dat is / de sake gaat so vast dat wy daar komen sullen / als of wy daar al waren. Want wat belett ons? Of ontbreekt het

ons aan moed / om desen ingang te versoeken? Dit is de vrymoedigheid die wy tot hem hebben; dat sowe iets bidden na sijnen wille, hy ons verhoort. 1 Joh. 5: 14. En dat het sekerlik sijn wille is / dat gaf hy met de daad te kennen / also hy ons den Soon ten opperleidsman geeft. Hebr. 12: 2. Zijn wy dan 't pad niet kundig? Wel: waar ik henen ga, seit Christus / weet gy; ende den wegh weet gy. Wien hoor ik daar dit tegenspreken? die seit / wy weten niet waar dat gy henen gaat; hoe konnen wy den wegh dan weten? Altoos 't is Christus eigen stemme die hem antwoord / dat hy self de wegh, de waarheid en het leven is; en datmen tot den Vader komt door hem alleen. Joh. 14: 4 / 5 / 6. Door hem is 't datwe hebben de vrymoedigheid, en toegang met vertrouwen; 't welk wy krijgen door 't geloof aan hem. Efes. 3: 12. De wegh is voor ons open / kristenen; de wegh is ons volkomelik gebaand: het is geen bypad / noch geen ongemakkelike omwegh; 't is de Heeren strate / 't is een schowbare wegh / 't is een versche levendige, wegh van Christus self gewijd, en door sijn eigen vleesch. Hebr. 10: 20.

B. Maar sal ons iets of iemant op den wegh ook hinderen / of desen toegang stoppen konnen? Wat sal dat wesen / of wie sal dat doen? Want I. het Geloof op Christus rustende / de Conscientien ook vry maakt van de vreese, van verschrikkinge, en van verbaastheid om tot God te gaan; en sonder so te doen gelijk ons eerste Vader Adam, dewelke sich al beevende met vygebladeren bedekken wilde. Dus is het dat ons de Belijdenis hier verder onderreght. En dat ook duidelik na 't eigen seggen van de Schrift. Want gereghtveerdigd door 't Gelove hebben wy vrede by God, door onsen Heere Jesus Christus. Rom. 15: 1. Die vrede kan geen andere dan des gemoeds zyn / om dat het vrede is by God. Want de godlosen hebben desen vrede niet: Jes. 48: 22. maar zijn gelijk de voortgestuwde Zee, die niet kan rusten, ende hare wateren die werpen slijk en modder op. So / de godlosen, seit mijn God, en hebben geenen vrede. Jes. 58: 20 / 21. De wroeginge van het bedreven quaad en laat geen ruste aan den genen die sich schuldig kent / en geen versoeninge en vind. Daarom / so lang als Adam daar geene openbaringe van hadde / so was hy vlughtig voor Gods tegenwoordigheid / en wilde sich al bevende bedekken, al was 't maar met vygebladeren; die sijn lichaam voor lichamelike ogen / die'er niet en waren / en noch weiniger voor God / voor wien het alles open ligt / gansch geen verschuilinge verstrekken konden. Maar nu ons herte ons niet meer veroordeelt / dat wy de verdiende straffe onser sonden niet te vresen hebben; om dat'er God voldoeninge door Christus voor ontvangen heeft: so hebbenwe vrymoedigheid tot God. 1 Joh. 3: 21. Vrymoedigheid / te weten / in den dagh des Oordeels. 4: 17. Vrymoedigheid! Wie soude niet vrymoedig zyn / wien Christus selve moed in 't herte spreekt / en

 hem

hem versekert / dat hy sich daarin niet sal bedrogen vinden. Voorwaar, voorwaar ik segge 't u; (dit seit de mond der waarheid self) die mijn woord hoort en hem gelooft die my gesonden heeft, die heeft het eewig leven: ende komt in de verdoemenisse niet; maar is, (het sal so sekerlik gebeuren als of 't so al ware) hy is, (segt de Heere) van den dood vervaren tot het leven. Joh. 5: 24. En wilse 't kort? Die in hem gelooft en word niet veroordeeld 3: 18. II. Of is 't ook dat ons iemant die gerustheid soude konnen storen of belemmeren; wanneer we anders by ons self op desen grond te vreden zyn? Sal enig schepsel redenen bedenken konnen / om die vryheid van verdoemenis en 't reght ten leven aan ons te betwisten? of sal hy ook gehoor by den versoenden God verkrijgen? Wat sullenwe tot dese dingen seggen? So God nu selff voor ons is: wie kan tegen ons zyn? Wie sal beschuldiginge inbrengen, en voor wien sal hyse brengen? God is het self die ons reghtveerdigt. (Jes. 50: 8.) En wat sal hy inbrengen? Dat ik een sondaar ben? Wie is 't die my daar over nu verdoemen sal? 't is Christus die daar voor gestorven is; Rom. 8: 31/ 33/ 34. en met die eene offerhande van hemself my door 't gelove / eens voor al in eewigheid aan God geofferd en geheiligd heeft. Hebr. 10: 14. So staat dan vast / dat geen verdoemenis te vresen is den genen die in Christus Jesus zyn. Rom. 8: 1.

O salig dan; geen saliger op aarden als de gene wien de ongereghtigheid vergeven, wiens overtredingen bedekt zijn, wien de sonde niet word toegerekend! Welsalig is de man, wien God volkomene gereghtigheid toerekent sonder enige de minste werken, die van hem / en in haar self reghtveerdig zyn? Welsalig is hy die in Christus Jesus is; en salig die gelooft, en door 't Geloof aan hem deelachtig is. Hebt daarom goeden moed / gebrokene van Geest / verslagen door 't gevoelen uwer sonden: gelooft maar in den Heere Jesus, en gy sult salig worden.

Doch ik moet hier een weinigsken ter zijden afgaan: om een droevig misbruik / dat ons desen schonen troost belemmert / aan te wijsen / en met reden te versetten. Men twist nu hevig in de Nederlandsche Kerken over de Vergevinge der sonden / of en hoemen die van God begeeren sal. De vijfde bede in 't Gebed des Heeren / nu so veele eewen lang in algemeen gebruik geweest / word seer verscheidelik verstaan. D'een seit / men magh niet bidden / dat God ons vergeve / in dien sin als 't andere verstaan. En als 't er al op aan komt / so is 't anders niet / dan dat maar om het woord getwist word: of dat eigentlik vergeven zy / so God de sonden voor den tijd van Christus eens voldoende offerhande heeft voorby gegaan; en na dien tijd / uit kraght van die versoeninge nu eens voor al vergeven hebbende / ons echter toepast: en dat die toepassinge nu maar begeerd word / na 't vergeven; gelijk als eertijds de vergevinge

ge voor de versoeninge die noch te doen stond / ende nu so langen tyd al is volbraght geweest. Ik wil 't stuk self nu niet betwisten / om dat ik den twist misprijse; en met name sulken swaren twist / dat daar de predikstoelen noch van dreunen / en de drukkeryen gaande zyn. En aldermeest / I. dat ook de leden van voorname kerken scheuren / van het lichaam afgescheiden worden / afgesonderde vergaderingen maken / en daar over met den ban geslagen worden. Is 't mogelyk? word de gereformeerde kerke so geschudt; en is dat door oneenigheid / om 't gene daar sy meest om uit het Pausdom ging: om de vergeevinge der sonden / by de menschen niet te kopen / noch door middelen van menschen ingesteld te krijgen / maar alleen by God? Verstaatmen nu malkanderen noch niet / of en hoe God daar om te bidden zy? En moet dat ons nu van malkander scheuren / 't gene ons eertyds so eenmoedig maakte om te scheuren van het Pausdom: dat nu lacht om desen twist / terwyl het in sich eens is in de doling / (schoon haarselven ongelijk) met allen yver voor te staan / en tot volherdinge aldus door onsen binnen twist gemoedigd word? O droevige verdeeldheid! die niet sal te helpen zyn / indien men niet met kraght vergadert maar verstrooit. Hoe gaarne deed ik daar het mijne toe! En om 't met vrught te doen: hoe licht waar 't my te tonen / dat so swaren strijd niet is dan enkel woordenstrijd; waarin de een den anderen niet wil verstaan; maar self also verstaan zijn als hy dat begrijpt / en so als hy 't verklaart. II. Dat meer is / de oefeninge des Gebeds word in dit stuk belemmerd. Daar aan laat sich d'apostel Petrus veel gelegen zyn / wanneer hy / van geheel wat anders spreekende / ons echter desen plight te binnen brengt; wel te besorgen / dat (seit hy) uwe gebeden niet verhinderd werden. 1 Pet. 3: 7. Maar toch / hoe sullen wy God reght aanroepen / so we noch niet weten of wy reght in hem geloven? Rom. 10: 14. En sullenwe dat konnen weten / so 't by ons in twijfel staat / wat tot het wesen des Geloofs behoort? En ondertusschen bid elk om Vergeevinge van sonden / na sijne eigene meining: geen van beiden mogelik dus na de meininge des Geestes; in so verre sy met eenigheid des Geestes niet en bidden / die de geest is van 't gebed. Dat ik dit niet vergeefs en segge / sal noch nader blijken uit het gene dat ik op den volgenden Artykel in 't Gebruik daar van vermelden sal.

Wat seg ik dan? O lieve kristenen: behoud doch dese eenigheid des Geestes door den band des vredes; de sake laat my nu niet toe / my self meer uit te breiden of in 't geschil self in te laten. Bidt ernstig om vergeevinge van sonden: na dat gy / na so veel twistens / eindelik bevind / dat gy te samen eens zyt / om te bidden dat u d'offerhande van den Middelaar magh dienen tot verkryginge der saligheid / en dat van God / als met hem lang versoend door 't bloed sijns Soons. Maakt dan (op dat ick dit nu maar besluite) dat Christus door 't

Geloof in uwe herten wone, en dat gy in de liefde moogt geworteld en gegrondet zyn? Efes. 3: 16/ 17. op dat de waarheid niet door twist verloren / maar betraght in liefde, aan des Heeren lichaam sijnen wasdom geve / en ter saligheid beklyven moge. 4: 15/ 16.

(2) Maar houd hem vast / en hoedt u wel / dat gy hier voor u self nocht eenig schepsel enige de minste plaats en laat. Gy sult elendiglik verlegen staan / indienge enigsins maar op uself / of iet dat buiten Christus is / betrouwt; en niet veel eer een nederig gevoelen van u selven hebt / en God de eere geeft.

A. Voorwaar so wy voor God (dit zijn nu voorts de woorden der Belijdenisse) verschynen moeten, steunende op ons self of enige andere schepselen, hoe weinig het ook ware; wy moesten (helaas!) verslonden worden. 't Is voor den mensche 't naast / eerst hulpe by hem self te soeken; alsoo de grootscheid hem niet toelaat anderen daarom te bidden. Nochtans de nood hem prangende / so siet en soekt hy rondom henen / daar hem sijn verstand en sinnen leiden / om den naasten en den maghtigsten daarom te smeken. Maar dat wy om verlossinge van onse sonden / dat is / van derselver welverdiende straffe / op ons self of enig ander schepsel steunen, of in 't minste daarna omsien souden: is gansch ongeraden / ende kan niet wel beslaan.

a. Ik segge / volgens 't gene hier beleden word / dat geen van beiden ons te raden is.

α. Niet op ons self te steunen. Want wat wy aan onsself zyn / is op het XIV. Artykel / van ons onvermogen tot het ware goed, en op den XV. van de Erfsonde, of de aangeborene verdorventheid / genoegsaam duidelik geleerd.

β. Ook niet op enig ander schepsel. Want wie sal my verlossen van het lichaam deses doods? Rom. 7: 24. En so God tegen iemant is, wie sal dan hem af keeren? Job. 23: 13. Tot wien van de heiligen sult gy u dan keeren? 5: 1. Wie is hy die sich voor Gods aangesighte stellen soude? 41: 1. En wie is hy die met sijn herte borge werde, om voor u tot God te naderen? Jerem. 30: 21. Wie kent de sterkte sijnes toorns en sijner verbolgentheid, na dat hy te vresen is? Psal. 90: 11. Wie sal dit alles uitstaan dan die Heilige, die Heerlike, die sterker is dan d'allersterkst gewapende; en die alleen van God daar toe genoemd is / door den welken wy de saligheid verkrijgen moeten? Hand. 4: 12.

b. Het soude dan vergeefs zyn / so buiten Christus wy enige vergeevinge van sonden / of de alderminste hope tot de Saligheid na dit in 't ander leven sochten. Maar dat en is noch 't quaadste niet. Wy mosten wel verslonden worden, so wy 't deden: wy / seg ik / die nu beter weten dan de genen die voor onse tyden hier te lande / of noch heden onder 't blinde Heidendom / van die verborgentheid van Christus nooit het is geopenbaard geweest. Want God besonderlik met

met vlammend vuur ſal wrake doen aan ſulke, die het Euangelium van onſen Heere Jeſus Chriſtus niet gehoorſaam zyn: die ſtraffe ſullen lijden 't eewige verderf; en dat van 's Heeren aangeſight en heerlikheid van ſijne kraght. 1 Theſſ. 1: 8/ 9. 't Heeft reden: want dat is ſo veel/ als Chriſtus wel te kennen als een ſpringader van ons leven; (Joh. 4: 14.) ende echter noch daar nevens bakken uit te houwen die geen water houden: 't welk dobbele boosheid is voor God. Jer. 2: 13. Het is de heilige Drieenigheid in haren raad en achtinge te kort gedaan. Den Vader; als of die ons enen Middelaar gegeven hadde die ons niet genoegſaam ware: den Soon; als of die niet getrouwelik/ al wat tot onſer ſaligheid behoorde/ hadde uitgereght: den H. Geeſt; als of op 't zegel/ daar hy 't mede noch beveſtige/ niet veel ſtaats te maken ware. So dat/ die Chriſtus niet alleen voor ſijnen Middelaar by God erkent/ die heeft aan Chriſtus niet: die heeft den Vader noch den Soon; om dat hy mede niet en heeft den Geeſt des Soons/ door welken God ſijn Vader/ hy ſijn kind en erfgenaam des leevens zy.

B. So veel te verder wijken ſy dan af van God die op hunne gereghtigheid tot hem genaken; ende daarom moet een iegelijk met David leeren ſpreken; *Heere, treed niet in 't gerighte* (of in 't oordeel) *met uwen knecht; want niemant die leeft ſal voor u aangeſighte reghtveerdig zyn.* Pſal 143: 2. Och/ hoe elendig moet dan ſulken menſche niet wel zyn die op hemſelven ſteunt! Ik ſchrikke/ en ſchrome/ dit/ ſo naakt en breed als 't is/ hier voor te dragen: en wil my liever tot de genen wenden/ welke David ſalig pryſt.

Wel ſalig is hy die ſijn ongereghtigheid vergeven is: Welgelukſalig is hy die reght tot den Hemel heeft/ wien God voor kind en erfgenaam erkent; voor erfgenaam van goederen die alle menſchelik ondervindinge/ begryp en kenniſſe te boven gaan. Doch die word ons verkondigd; 1 Kor. 2: 8/ 9. en wy zijn geroepen tot die onverderflike/ onbevlekkelike/ onverwelkelike erfeniſſe/ ende word deſelve in de Hemelen voor ons bewaard. 1 Pet. 1: 4. Och/ die dan in den Hemel ware? Wel ſalig die tot God genaken en by hem verkeeren magh: Pſal. 65: 5. Wy naderen tot God/ en zijn naby gebraght door 't bloed van Jeſus, 't welk ons enen verſchen leevendigen wegh tot God geopend heeft. Efeſ. 3: 13. Hebr. 10: 20. Wy wandelen al in den Hemel met ons herte; die geloven dat ons God/ door 't Bloeds ſijns Soons volkomelik verſoend/ en volgens reght met hem daar in geſett heeft/ Filip. 3: 20. Efeſ. 2: 6. om altijd met hem daar te zyn/ daar hy is; die voor ons gegeven en geſlaght is; die ons Gode met ſijn Bloed gekocht heeft/ de verſoeninge met God gemaakt/ en ons tot ſijne mede erfgenamen tot den Hemel toe verheven heeft. Hem zy daar voor/ met God den Vader en den Geeſt/ dank, eere, heerlikheid en kraght, in alle eewigheid. Amen. Openb. 5: 13.

XXIV. ARTYKEL.

Van de Heiligmakinge des menschen en de goede Werken.

Psal. 32: 2.

Welgeluksalig is de mensche, dien de Heere d'ongereghtigheid niet toerekent; ende in wiens geest geen bedrogh en is.

Wy hebben Davids woorden / die ik hier nu wederhale / op 't stuk der Reghtveerdigmakinge hier voor verklaard; so verre als deselve ook van Paulus zyn gebruikt: maar nu komt ons het slot van 't tweede vers te pas; mitsdien dat wy vervolgens moeten spreken van de Heiligmakinge die daar uit vloeit.

Want dit is (als d'Apostel spreekt) Gods wille, onse Heiligmakinge. 1 Thess. 4: 3. van welke de Reghtveerdigmakinge niet magh gescheiden zyn: also 't Gelove dat ons doet in Christus Jesus, en also voor God reghtveerdig zyn; door Liefde werksaam is / ende doet den mensch als een niew schepsel zyn. Gal. 5: 6. en 6: 15. Eerst valsch / arglistig / vele vonden soekende, Pred. 7: 29. maar nu een geest in welken geen bedrogh en is. Dien laat ons nu dan van naby besien / en 't gene dit Artykel van de Heiligmakinge en goede Werken leert daar by te passe brengen.

I.

Wy sien dat David / nadruks halven / hier het selfde wederhaalt dat hy gesegd had op het 1 vs. Daar was het; salig is de man wiens overtreedinge vergeven, wiens sonde bedekt is: hier nu ook; geluksalig, wien de Heere d'ongereghtigheid niet toe en rekent. Want dat dit beide op een uit komt / is uit Paulus woorden nu genoegh getoond. Doch met die wederhalinge breid sich de text hier breeder uit / en schikt sich in twee leden: van de welken 't eerste wel 't voorseide wederhaalt; maar 't ander voegt 'er iet besonders by / dat niet versuimd moest worden / en sonder 't welk het eerste niet bestaat. Te weten / hy verklaart / hoedanig hy gesteld moet zyn die sich van de vergeevinge der son-

den

den vergewissen wil. Hy moet een man zyn / in wiens Geest dat geen bedrogh en is. Merkt eerst dan / dat het op den geest hier aan komt; en dan / daar 't op aankomt; dat daar geen bedrogh in zy.

I. De Geest des menschen die in hem is, als d'Apostel spreekt / 1 Kor. 2: 11. is het gemoed des menschen / of / so als hy 't elders noemt / de geest des gemoeds; die verniewd moet worden in den genen die met Christus Jesus is. Efes. 4: 23. Ps . 51: 12. Rom. 7: 6. De Geest des menschen is in desen sin (want daar toe hier de veelerleye beteekenissen van dit woord op te hale) desselfs beweeginge in sijn gemoed / begeerte / hertstoght / drift / genegentheid; het zy al waar die sich toe strekt. Dien worden in de Schrift verschelllene eigenschappen toegepast; benaawd. Job. 7: 11. en 32: 18. verdrietig, 21: 4. en verslagen, Psal. 34: 19. Spreuk. 15: 13. en 17. 22. en 18: 14. gebroken, Psal. 51: 19. en verbryseld, Jes. 57: 15. getrow of niet getrow, Spreuk. 11: 13. Psal. 78: 8. bedroefd, Jes. 54: 6. van droefheid overstelpt Jes. 57: 16. besweken, Psal. 143: 4/ 7. hoveerdig of nederig, Spreuk. 16: 18/ 19. en 29: 23. oprysende, Pred. 10: 4. benaawd, Jes. 61: 3. en dwalende, Jes. 29: 24. ontsteld, Dan. 2: 3. verstijfd tot hovaardye; 5: 20. doorsteken; 7: 15. ook veranderd, Hab. 1: 11. en trowloos te zyn. Mal. 2: 15/ 16. Sodanig is daar van de taal in 't Oude / en diergelyke hoortmen mede in het Niewe Testament. So word de mensche in den geest gesterkt, Luk. 1: 80. ontsteken / Hand. 17: 16. vierig 28: 25. Rom. 12: 11. en verquikt, 1 Kor. 16: 18. 2 Kor. 7: 13. vreesachtig ofte kraghtig; 2 Tim. 1: 7. sachtmoedig ende stil genaamd. 1 Pet. 3: 4. En na dat dan de Geest gesteld is / neemt de mensch iet voor in sijnen geest: Hand. 19: 21. gelyk als / daar desselfs beweginge toe strekt / deselve tegenwoordig word geacht; 1 Kor. 5: 3/ 4. en heeft de geest geen ruste, eer dat ook volbraght zy. 2: 19. Uit alle dese plaatsen is te sien / wat door des menschen geest verstaan word / op gelyke wijse als te deser plaatse word te pas gebraght. Op veel meer andere word dit genaamd het herte van den mensche / op denselfden sinn; of in 't gemein gelyke eigenschappen en bewegingen aan sijne Ziele toegepast: gelyk een iegelyk in allen uit d'omstandigheden lichtelik sal konnen sien.

II. Nu / so als dese eigenschappen en beweegingen des geestes veelerhande zijn / so zijnse echter alle goed of quaad. Ik segge / goed of quaad / so als het hier te pas komt: also sy in sich selven geen van beiden / maar natuurlik / en den mensch als mensch uit de eerste scheppinge eigen zijn; in welken allen Christus ook gelyk als wy versocht geweest is / sonder sonde. Hebr. 4: 15. Strekt die beweginge ten quade / ofte rijst sy uit den quaade; sy is quaad: indien ten goede / ofte uit het goede; sy is goed. Maar nu is in het XIV. en XV. Artykel al getoond / dat 's menschen geest of hert / in desen sin / na Adams val niet

als ten quade strekt; van 't quaad sich lichtelik bewegen laat / maar seer beswaarlik van het goed. Gansch niet opreght / maar vol bedrogh is nu des menschen geest; arglistig, dodelijk, so dat men swaarlik weten of doorgronden kan hoe hy het meent: Jerem. 17:9. Ja self bedrieght de mensch hemself met valsche overleggingen in sijn gemoed. Jak: 1: 22. Gal. 6: 3.

So lang als nu de mensch in dien bedriegeliken staat volherd: so kan sy sich / na Davids woorden / niet verseekeren van sijn geluk / dat sijne sonden hem van God vergeven zyn. Want hy vereischt / dat geen bedrogh in sijnen geest moet zyn. Israelyten waren eertyds dat gelukkig volk / wiens ongereghtigheden God vergaf: Num. 23: 21. Psal. 130: 8. maer die was waarlik een Israelijt in wien dat geen bedrogh en was. Joh. 1: 48. En dat is tweesins aan te merken; so als de mensche by hemselven is voor God / en so als hy met andere menschen is. I. Voor God: hemselven met geen valsche overlegginge bedriegende; maer als voor God / die onse herten kent / opreghtelik berouw van sonden hebbende / daar om bekommerd, en sijns ondanks met dien last beladen zynde. Psal. 38: 5/ 19. Matt. 11: 28. Voorts dan ten kraghtigsten begeerig om daar van verlost te worden / gelyk als Paulus: Rom. 7: 24 sal hy de saak opreghtelik so meenen: niet hinkende op tweederley gedachten, 1 Kon. 18: 21. maar Gods genadige aanbiedingen in 't Evangelium met voller herten aanneemende; hemself of eigene kraghten in dat stuk versakende / met al wat buiten Christus is. Matt. 16: 24. Filip. 3: 8/ 9. En is sulk een verlegen met de sonden / en soekt hy in waarheid de verlossinge daar van in Christus: hoe kan 't dan anders wesen / of hy moet ook lust en liefde hebben tot de deugd / en een voornee-men in sijn hert / om Gode welbehagelik te dienen / ja hemself aan hem tot ene offerhande op te dragen? Hand. 11: 23. Rom. 12: 1/ 2. Is daar bedrogh in / dan is 't herte niet opreght voor God. Hand. 8: 21. II. Ontrent de menschen: nademaal hy van Gods wegen aan deselven ook verplight is; so moet het hen leed zijn iets aan iemant ooit misdaante hebben; en dienvolgens al so groten ernst / na desen alle oorsaak van misnoeginge te mijden / en tot vergenoeginge te soeken. En aangesien dat anderen ook tegen hem gesondigd hebben / of ook noch dagelyx misdoen: so is hy daar en boven steeds gereed om sijnen naasten te vergeven / so seer als hy van God sodanige genade voor hem self versoekt. Efes. 4: 31/ 32. Matt. 6: 14/ 15. So dat hy niet bedriegelik en sweert: Psal; 24: 4. of so hy heeft gesworen t'sijner schade, nochtans niet en verandert, maar blyft by sijn woord. 15: 4. In desen deele is dan in den geest van sulken saligen van God geliefden mensche / geen bedrogh.

Hier uit is nu klaarblykelik te sien / dat sulk een die aan God

geloost / en houd dat hy van hem vergeeving der sonden heeft / niet meer en blijft sodanig als hy was; maar dat hy voorts veranderd en verniewd word in den geest des gemoeds, afleggende den ouden / en den nieuwen mensche aandoende. Efes. 4: 22/23/24. Rom. 12: 2. Van die veranderinge of verniewinge is 't dat nu de Belijdenisse spreken sal.

II.

En nademaal een boom of goede of quade vrughten draagt / na dat sijn aart is: Matt. 7: 17/ en 12: 33/ 35. so brengt een goed mensch goede / en een quaad mensch quade vrughten voort / uit enen goeden ofte quaden schatt sijns herten. Het quaad nu heeft hy aan hemselven / maar het goed alleen van God. Self het Gelove / door het welk hy voor God gereghtveerdigd word / en is uit hem niet / maar het is Gods gave; Efes. 2: 8. so als hier voor nu al genoegsaam is gesien. Maar so dit nu den mensch reghtveerdigt / niet om iets dat in hem self maar blotelik alleen in Christus Jesus is: so is de vrage / aan wat plaatse men de goede Werken stellen sal / d'uitwerkelen van sulken geest in welken geen bedrogh en is. Die worden hier tweesins vertoond: so als deselve by 't Gelove / en by de Reghtveerdigmakinge te passe komen.

I. 't Geloof aangaande / word wel duidelik beleden / dat het sonder goede werken niet en zy: so verre / dat het die self mede brengt / en door deselve werkt. Dit word elk in 't besonder duidelik aldus verklaard.

1. Het eerste: door ons te bedieden / op wat wijse het Gelove in den mensch ontstaat / en wat veranderinge 't selve in hem maakt.

(1.) Also geloven wy dat dit waarachtig Gelove in den mensche word gewroght: so dat hy 't uit hemselve niet en heeft. Want dat is niet uit u, seit den Apostel: maar het is Gods gave; Efes. 2: 8. also het door een godlijk middel / en door goddelike kraght veroorsaakt word.

A. Dat godlijk middel: overmits het is door het gehoor van Gods H. Woord. Want het Gelove, segt d'Apostel / is uit het gehoor: Rom. 10: 17. en salig is hy die leest. Openb. 1: 3. Salig zijnse die Gods woord horen, ende dat bewaren. Luk. 11: 28. En dit is die gehoorsaamheid des geloofs, waar toe het Euangelium geopenbaard is en verkondigd word. Rom. 16: 26. Joh. 3: 36. Doch sy en zijn niet alle 't Euangelium gehoorsaam; Rom. 10: 16. en het woord der predikinge doet geen nut, wanneer het niet met het Gelove in de genen die het horen is vermengd. Hebr. 1: 2.

B. Dat middel is nochtans niet werksaam dan door goddelike kraght: also het is (gelijk als voorts beleden word) door werkinge des heiligen Geestes; die de herten opent / om op dese Goddelike woor=

woorden achtte geven. Hand. 16: 14. En dat is ook te voren af geleerd.

(2) Aldus 't Gelove in den mensch ontsteken zijnde / brengt in hem sodanige verandering te wege / welke naawelix door woorden te verklaren is. Doch om het op het naaste evenwel te doen en aangemerkt dat de Natuur daar van geen weerga in haar selven heeft / van waar sy enen eigentliken naam ontleenen kan; so word het door gelijkenis verklaard van het gene dat het is / en 't gene dat het werkt.

A. Te seggen / wat het is: daar toe zyn drie benamingen te vinden in de Schrift.

a. De eerste / dat ontsteken zijnde in den mensch 't Gelove / 't selve hem dan wederbaart. Want dat een werk is van Godes Geest / Joh. 3: 5/6. so dat de genen die door hem herboren zyn uit God geboren zijn. Vs. 8: en 1: 12/13. Nu dit herbaren / of dit werk van Wedergeboorte, also genaamd/ 1 Tit. 3: 5. geschied door 't woord der waarheid, Jak: 1: 10. als uit onverganke likken Zade; dat is door Gods Woord, 't welk leevendig en eewigblyvend is / 1 Pet. 1: 24. en komt met het Gelove tessens aan. Joh. 1: 12/13.

b. Dit maakt den reghtgelovigen ten niewen mensche. Want door 't Gelove reinigt God de herten; Hand. 15: 9. ende word ons Christus so geleerd, dat wy afleggen moeten onse ouden mensche, dat is / onse oude aangeborene verdorventheid; en datwe aandoen sullen enen niewen mensche, verniewd zijnde inwendig in den geest van ons gemoed: Efes. 4: 20/ 22/ 23/ 24. Kol. 3: 9/ 10. de weereld niet meer gelijkformig, maar (om 't selve dus noch eens te seggen) veranderd door verniewinge van ons gemoed; geheel en al gesett om Gods volmaakten goeden, welbehageliken wille te beproeven; aangedaan met lust en liefde om daar na te doen.

c. Dus een niew mensch geworden / doet hem die verandering van binnen ook noch buitenwaarts / bekeeren / om te leiden een niew leven. Want so wil nu d'Apostel / dat wy als in niewigheid des levens wandelen, uit kraght van die gemeinschap die wy door 't Gelove met den Heere Christus hebben. Rom. 6: 4.

Dit alles / aangesien dat het den mensche so geheel verandert / dat hy naawelix hemself / so als hy sondig was geboren / meer gelijkt; en dat het God alleen is die hem dus verniewen kan: word een niew Schepsel en de scheppinge van een rein herte, in de Schrift genaamd. Gal. 6: 15. Psal. 51: 12.

B. Om nu te seggen / welke zy de Werkinge en vrucht van die verniewinge van ons gemoed: die niewigheid des Geestes maakt hem vry van slaverny der sonden, daar hy in geboren was; navolgens 't gene op 't XIV. Artykel / pag. 216/217. is geleerd. Nu / dat ons het Gelove en de Wedergeboorte daar van vry maakt / leert ons Paulus duidelik / wanneer hy seit: vry zijnde van de sonde,

zijt

zijt gy knechten der gereghtigheid gemaakt; ende also / Gode dienstbaar zijnde, hebt gy uwe vrught tot heiligmakinge, en het einde 't eewig leven. Rom. 6: 18/ 22. Men lese vryelijk dat gansch kapittel door / en sie hoe bondig daar d'Apostel dit beweert. Gy sult de woorden self so klaar bevinden / en so duidelijk 't gevolg van sijne redeneeringe; besonderlik in 't gene hier te passe komt / van 't 15. tot het 22. Os: dat ik u die te lesen gebe / in plaats van hier te stellen / of met mijne woorden onvolmaakteliker uit te drukken.

2. Uit het voorseide word nu tweederley gevolg in deser voegen opgemaakt / dat het de vrughtbaarheid van het Gelove toont.

a. Want het is so verre van daar, dat dit reghtveerdigmakend Gelove de menschen soude doen verkouden van een vroom en heilig leven: dat sy daar en tegen sonder 't selve nimmermeer iet doen sullen uit liefde tot God, maar alleen uit liefde haars selfs, ende uit vrese van verdoemd te worden. Dit is die slaafsche vrese / welke met de liefde des Geloofs niet kan bestaan. Daar en is in de liefde geene vrese; maar de volmaakte liefde drijft de vrese buiten. Want die vrese heeft die heeft pijne; ende die vreest en is niet volmaakt in de liefde. 1 Joh. 4: 18. 't Gelove houd my / als die eens verlost ben / door den dood van Christus / van de dienstbaarheid met vrese; Heb. 2: 15. en de geest der aanneeminge tot kinderen en lijd niet sulken geest, die wederom der dienstbaarheid tot vrese zy. Rom. 8: 15. So blijft dan / dat een waar opreght Gelove de eigene oorspronq van de goede werken zy; die uit gelove niet gedaan / niet meer dan sonde zijn. Rom. 14. 23.

b. Nu sal noch nader komen / dat gelijk de goede Werken komen uit een goed Gelove; so ook het Gelove goed zy door de werken. So is het dan onmogelijk, dat dit so heilig een Gelove in den mensche ledig zy: also wy niet en spreken van een ydel Gelove; maar van sulk een 't welk de Schrifture noemt, *een Gelove dat door de liefde werksaam* is: (Gal. 5: 6.) te weten / dat den mensche beweegt, om sich te oeferen in de werken die God in sijn Woord geboden heeft. Want Paulus / hebbende geleerd / wat het zy dat ons voor God reghtveerdigt als hy seit; het Gelove / ende niet de werken: so toont hy daar / hoedanig dat Gelove zy; niet sonder werken / maar seer werksaam; alhoewel het niet regtveerdigt door de werken / so als nu noch nader word getoond.

II. Want also naaw als onse goede werken aan 't Gelove zijn verknocht: so verre zijnse af van de Regtveerdigmakinge / die door 't Gelove word behaald. Sy komen niet in rekening by God / noch wy en steunen daar niet op.

1. By God / die ons regtveerdigt / zijn de goede werken aangenaam / maar niet in rekeninge aangenomen.

(1) Sy zijn, seit de Belijdenisse / goed ende God aangenaam; 1 Tim. 2: 3. en 5: 4. Want die hem vreest ende gereghtigheid werkt,

die is hem aangenaam. Hand. 10: 35. Merkt / op wat voorwaarde / ende uit wat reden dit waarachtig zy.

A. Te weten / alsse voortkomen uit den goeden wortel des Geloofs: dan zijn de goede werken geestelike offerhanden, Gode aangenaam door Christus Jesus. 1 Pet. 1:5. Want die Christus dient, is Gode welbehagelijk, en by de menschen aangenaam. Rom. 14: 18.

B. De reden is: dat sulke werken altemaal door Gods genade zijn geheiligd; so dat God daar in niet anders dan sijn eigen werk en siet. Want hy de genen die geloven tot sijn eigen volk wil reinigen, dat yverig in goede werken zy. Tit. 2: 14. So dat wy hier in ook sijn maaksel zijn, geschapen in den Heere Christus Jesus tot de goede werken; welke God self (letter op) heeft voorbereid, op dat wy in deselve souden wandelen. Efes. 2: 10. Wanneerwe dan al goede werken doen / so zijn het onse goede werken niet / maar Gods; die 't willen en het werken na sijn welbehagen in ons werkt. Fil. 2: 13.

(2) Doch hier en tusschen (en ook om die reden) komen sy hier niet in rekeninge om ons te reghtveerdigen. Dit woord bevestigd uit het gene lang te voren al geseid is; ende leert ons met wat oogmerk wy de goede werken doen.

A. Want in de twee Artijkelen die hier naast voorgaan is genoegsaam aangewesen / en pag. 332/ 333. in 't besonder / dat het alleenlik door 't Geloof aan Christus is dat wy dus gereghtveerdigd worden, ook al eer wy goede werken doen: also God den godlosen, ende niet den genen die reghtveerdig is reghtveerdigt; Rom. 4: 5. gelijk als pag. 337. daar 't eerst te pas quam / ook al is geseid. Die reden kleunt. Want andersins en souden onse werken niet meer konnen goed zyn dan de vrught eens booms goed zyn kan voor dat de boom goed is; hoedanige gelijkenisse Christus self gebruikt. Matt. 7: 17/ 18. en 12: 33.

B. So doenwe dan de goede Werken, niet om te verdienen; ende nochtans op hope van daar voor beloond te worden.

a. Niet om te verdienen. Want hoe soudenwe verdienen? Wy zijnse schuldig / ende nooit ten einde.

α. Wy zijnse schuldig. Want wy zyn in God gehouden voor de goede Werken diewe doen, ende niet hy in ons: aangesien dat hy 't is (als hier voren is geseid) *die in ons werkt het willen en volbrengen* (volgens 't Griekisch so staat'er / so als 't in de niewe oversettinge vertaald is / werken) *na sijn welbehagen*. Filip. 2: 13.

β. En daar en boven raken wy noch nooit ten einde van betalinge. Want laat ons bryelik maar letten op het gene datter staat geschreven; *wanneer gy alles sult gedaan hebben wat u bevolen is, so segt: wy zijn onnutte dienstknechten; want wy en hebben* maar *gedaan het gene wy schuldig waren.* Luk. 17: 10. Sal ook een man Gode profytelyk zyn? Job. 22: 2. Indienge reghtveerdig zyt, wat geeftge hem? of wat ontvangt hy doch uit uwe hand? 35: 7.

b. Doch

b. Doch hier en tusschen; al so weinig als wy doen / so willenwe nochtans niet looghenen, dat God de goede werken loont: ja wy verblyden ons / door de verseekeringe diewe hebben / dat self onse loon sal groot zijn in de Hemelen. Matt. 5: 12. Luk. 6: 23. Want die tot God komt, moet geloven dat hy een belooner is dergenen die hem soeken; ende magh en moet hem dienen / siende op de vergeldinge des loons. Hebr. 11: 6/ 26. Maar (seggenwe daar toe met de Belijdenisse) het is door Gods genade dat hy sijne gaven kroont. Want dat de goede werken diewe doen Gods gaven zijn / is nu bekend. So dat het alles sijn is wat wy doen en wat hy loont: het werken is van hem / het loonen is van hem; uit wien / tot wien / en door wien alle dingen zijn.

2. Wy steunen daarom ook op onse werken niet. Dat is / al is 't dat wy al goede werken doen, so gronden wy doch onse saligheid daar geensins op. Want sy en zijn daar gansch niet na / en ons gelove soekt veel vaster grond.

(1.) Sy zijnder gansch niet na: om datse seer gebrekkelijk; en schoon al niet / nochtans dan noch al niet voldoende zijn.

A. Gebrekkelijk in allen deelen. Want wy en konnen geen werk doen, of 't is noch met ons vleesch besmett. Dat was de klaghte des Apostels/ dat hy als eene wett vond in hemselven / daar de verdorvene natuur hem steeds toe trok: dat als hy 't goed al wilde doen / dat hem het quaad dan bylag. Rom. 7: 21. En daarom zijn ook onse werken straffe weerdig / meer dan loon. Dus dunkt my dat de naaste woorden der Belijdenisse te verstaan zijn; dat dit geene niewe reden of bewijs is / maar als een besluit uit het voorgaande: dat de goede werken diewe doen besmett zijn met het vleesch, en daarom ook strafweerdig; verre dan van daar / dat sy noch loon verdienen souden. Want selfs onse gereghtigheden (wat souden dan de ongereghtigheden zijn?) en zijn voor God niet beter dan slechs een verwerplijk of besoeteld kleed. Jes. 64: 6.

B. En al genomen dat ook onse beste werken niet besmett met sonden noch gebrekkelijk en waren; sy souden echter niet voldoende zijn. Want schoon al konden wy al enig suiver en volmaakt werk voortbrengen; so is doch de gedachtenis van eene sonde noch genoegh, dat het van God verworpen soude worden. Dat wiste Paulus: die / hoe seer hy van God begenadigd was / nochtans hemself verfoeide om dat eene / dat hy (schoon onweetende) al eer nochtans geweest was een vervolger van de Kerk. 1 Kor. 15: 9. Om eene ongehoorsaamheid wierd Saul verworpen; 1 Sam. 13: 13/ 14. ende tot het volk van Israël seit God / uw kalf, Samaria, heeft u verstoten. Hos. 8: 5. Siet / dese eene sonde was genoegh / om in Gods ongenade te vervallen en te blijven.

(2.) Het soude ook in geenerleye wijse ons te raden zijn / op onse beste werken te vertrouwen: alsowy dan altyd in twyfel souden staan,

herwaarts en derwaarts dryven sonder sekerheid: ende onse arme consciëntien souden altyd gequeld worden; indiense niet en steunden op de verdienste van het lyden ende stervan onses Saligmakers. Want hy die kostelike grond- en hoek-steen is, op wien betrouwende / wy geenen nood en hebben van beschaamd te worden. Jes. 28: 16. 1 Pet. 2: 6/7.

III.

Men siet dan / wat de Nederlandsche kerken / diemen noemt Gereformeerde / van de goede Werken leeren. Sy komen niet in rekeninge in 't stuk der Regtveerdigmakinge / en echter is die sonder goede werken niet. Want sy geschied alleenlik / voor so veel als God betreft / om der verdiensten wille van den Middelaar / die ons verlost van alle ongereghtigheid; op datwe de gereghtigheid / dat is / de goede werken / souden doen: en ons aangaande / door 't Gelove / dat is / door hem voor sodanig aan te nemen; welk Gelove niet kan wesen sonder goede werken / maar uit haren aart door liefde werksaam / ende uit de werken kenbaar is. Dienvolgende is lichtelik te merken / wat gebruik van dese leere best te maken zy: alsodeselve buiten twijfel hares selfs verantwoordinge in sich besluit / om allen tegensprekeren den mond te stoppen; en daar en boven 't nut der goede Werken medebrengt / dat wy daar door getroost / en tot de Heiligmakinge noch meer gevorderd werden / waar toewe ook van God geroepen zyn.

I. Men segge dan van ons niet / dat wy leeren 't gene de Godsaligheid te na gaat; als of wy de goede werken / als ter saligheid onnodig / niet in acht en namen: aangesien ons dat met geen meer reght geseid kan worden / dan het Paulus konde worden voorgeworpen; die sulx ook bemerkende / hemselven vraagt / wat sullenwe dan seggen! sullenwe in de sonde blyven, op dat de genade dies te meerder werde? Maar hy beandwoord dat ook selve: dat zy verre: wy die der sonde gestorven zijn, hoe sullenwe noch in deselve leven? Rom. 6: 12. En 't magh ons merkelik vertroosten / dat wy den Apostel self ten voorbeeld hebben / en de tegensprekers deser leere / die in alles met de sijne over een komt / anders niet als die verouderde lastertale weten voor te werpen / die hy so bondig en so grondig in dat gansche hoofdstuk al voor ons weerleid heeft / dat hy 't reght gebruik tot ware heiligmakinge daar uit doet vloeyen; so als elk die 't met opmerkinge doorleesen wil / daarin sal sien. En so daar / volgens 't gene in de Schrift op andere plaatsen breeder is te sien / noch iets is by te doen: so laat hen overwegen 't gene dat ik hier noch seggen sal.

1. Sy konnen / sose niet en willen lasteren / geensins ontkennen / dat wy de Heiligmakinge en goede Werken nodig stellen: also sy sien / dat wy daar van een gansch Artykel in onse eigene Belijdenisse hebben;

den; ende niet alleenlik in den Catechismus de noodsaaklikheid derselve eerst bewysen op de 85. en 86. vrage; maar ook op de 4. volgende noch leeren / wat Bekeering / en goede Werken zijn. Daar blijft'et noch niet by: maar word het gansche derde deel van dien besteed in d'onderwysinge van wel te leven en te bidden / na Gods eigen voorschrift in de Wett der tien geboden en 't Gebed des Heeren. Doen wy dan de Wett noch evenwel te niete door 't Gelove? dat is / dese leere van Reghtveerdigmakinge? Dat zy verre; maar bevestigen de Wett. Want de Wett is onse tuchtmeester geweest tot Christus, op dat wy door 't Gelove souden gereghtveerdigd worden: also het einde van de Wett (het gene daar de Wett op siet) is Christus, tot reghtveerdigheid voor enen iegeliken die gelooft; Rom. 3: 31. Gal. 3: 24. Rom. 10: 4.

2. So wy met alle Kristenen dan daar in eens zijn / dat geen mensche sonder Heiligmakinge God sien en sal; (Heb. 12: 24.) en dat wy die so ruimen plaatse geven in de leere des Geloofs: so is 't verschill alleenlik / waar de reghte plaats van dese leere zy / daar sy den besten grond heeft en de meeste vrught kan doen. En dus betrouwen wy ons niet deselve daar te stellen / daar eerst de Gereghtigheid des sondaars voor Gods vuurschaar word gesocht: also wy klaarlik sien / dat God die maar alleen in Christus stelt; en dat hy niets daar van in ons en vind / gansch geen verdienste maar alleen genade kent. Doch dan bemerkende / dat echter het Geloof / waar door wy die genade maghtig worden / sonder Heiligmakinge of goede Werken niet en is: so soeken wy deselve daar ontrent te plaatsen; niet in 't stuk der Reghtveerdigmakinge / om nevens het Geloof te staan; maar wel onmiddelik naast aan het selve / en als onscheidelik daar aan verknocht / so seer dat d'eene sonder d'andere niet zy: gelijk dit alles uit de drie naastvorige Artykelen / derselver uitlegginge en verklaaringe / is te sien. Hoe kan 't dan wesen / dat door onse leere van 't Geloof en de Reghtveerdigmakinge / den goeden Werken enigsins te kort gedaan / of een godsalig leven hinder / of (dat meer is) tot godloosheid self een vrye toom gegeven werde?

3. Maar sekerlik / de Heiligmakinge en goede Werken dus ter reghte plaatse / als wy doen / gesteld: so segge ik / dat de leere onser protestantsche kerken in dit stuk veel nutter is om de godsaligheyd te vorderen / dan alles dat daar tegen ofte daar van afgaat / minst of meest.

(1) Daar tegen gaatet / somen leert dat de Reghtveerdigheid alleenlik uit de werken / of ('t welk even eens is) door verdiensten word gesocht. Want boven 't gene dat daar van gesegd is / als dat stuk verklaard / en de reghtsinnigheid aan onse kant bevestigd wierd: hoe kan dat iemant tot godsaligheid bewegen / dat hy gelooft hem alles toe te komen wat hem God wil geven? en hoe kan hy Gods

genade-

genade van erkennen / als God alles aan hem schuldig is; of gode saligheten die dus eigensalig (magh men 't noemen) soekt te wesen / als hy in hemself geloost te hebben / ende uit hemself te werken dese salighejd / die wy alleen in Christus soeken / en die buiten hem nooit sal te vinden zijn? Maar so wy 't al aan Gods genade schuldig weten / so wy geen andere gereghtigheid dan die van Christus voor Gods vierschaar brengen / onse eigen als onwaardig en gansch nietig daar versakende: so blijfter anders geene reden over / waarom dat wy God noch willen dienen / en ons hert en levenswandel na de goddelike wetten schikken; dan om dat wy hem beminnen / lust en liefde hebben om na sijnen sin te leven / en hem dankbaarheid te tonen voor de saligheid ons uit genade van hem vry geschonken; en dat wy daar ten vollen in gerust zijn / dat hy ons beloofd heeft sulx als wy noch niet en sien. Dat is godsaligheid / wanneermen dus door Gods genade soekt te komen tot de saligheid; door 't gene dat van hem komt / ende niet van ons / dat is de heiligmaking / dat wy de heiligheid betraghten na sijn voorbeeld / ende na dit voorschrift; weest gy heilig, so als ik ook heilig ben: Ps. 16. en dat zijn goede werken / die men acht door God te werken / van den welken alle goede gave en volmaakte gifte tot ons afkomt / Jak. 1: 17. en die selve in ons werkt het willen en het werken, na sijn welbehagen. Fil. 2: 13.

(2) En 't magh ons niet verschonen / so wy seggen / dat wy geen verdienste noch rechtveerdigmakinge der goede werken stellen / dan so verre als deselve door 't Gelove zijn gedaan / en door de kraght die Christus self ons door den Geest verleent; en dat ook het Gelove self een werk is / en ons werk / hoewel van God in ons gewroght. Want het Gelove / als geseid is / maakt ons niet voor God reghtveerdig / voor so veel 't een werk is; en noch minder als iet waar door wy de Gereghtigheid / die niet in ons / maar enkelik in Christus is / de onse maken / en van God ontvangen. Dit seggen gaat van af van de Reghtveerdigheid die ons de Schrift is leerende; in welke gansch geen werk dan Gods / gansch geen verdienste dan van Christus ons word voorgesteld / door welken wy voor God reghtveerdig zyn. So dan / wy hinken hier op twee gedachten niet: wy soeken God te dienen / en syne heiligheid na ons vermogen na te traghten / alleenlik uit genade: niet sodanig / waar door wy de Reghtveerdigheid verwerven moghten als dus lang noch onseker zijnde / ende welke verder noch eerst door ons te volbrengen staat: maar als volbraght; en dies met vrolikheid des herten seer gewillig zijnde op den dagh van sijne heirkraght in sijne heilige cieraden. Psal. 110: 3. Siet dan / dat zijnde goede Werken / die uit Gods Reghtveerdigheid ontstaan / als eerst van hem gewerkt; en dat is Heiligmakinge / der genen die door Christus Bloed en Geest gewasschen zyn.

II, Siet

II. Siet welken troost ons dan hier uit ontstaat / so wy besessen / dat de Heiligmakinge geen oorsaak maar een vrught is der Reghtveerdigheid / die wy in Christus hebben door 't Geloof! Om niet zijn wy gerekend voor reghtveerdig / sonder insight onser werken / in den staat van sondaars / en geboren vyanden van God. Wy en besluiten uit de goede Werken noch uit de verandering van ons gemoed ten goede / niet / dat wy reghtveerdig sullen worden; maar dat wy reghtveerdig zijn. Aldus is 't dat wy weten dat God reeds in ons is / ende wy in hem; uit sijnen Geest dien wy in ons bevinden door de heiligmakinge. 1 Joh. 4: 13. Daar uit besluiten wy / dat Christus lyden en voldoeninge ons eigen is / en dat wy al volkomelik daar door met God versoend zijn; om dat sijne liefde in onse herten uitgestort is, door den Geest dien hy in ons gegeven heeft. Rom. 5: 5. De Geest der heiligmakinge doet enen iegeliken der gelovigen so spreken als d'Apostel sprak: ik ben met Christus gekruist. Ende ik leve; doch niet meer ik, maar Christus leeft in my. En 't gene ik nu in den vleesche leve, dat leve ik door 't gelove van Gods Soon, die my heeft lief gehad, en hemselven voor my heeft overgegeven. Gal. 2: 20. So is dan Christus niet vergeefs gestorven; so leef ik dan uit sijnen dood; so ben ik met hem opgestaan / en sal dan opstaan ten onsterfliken leven / als ik met myne ogen God sal sien: den welken sonder heiligmakinge geen mensch ooit sien en sal. 1 Joh. 3: 2. Hebr. 12: 14.

III. Dit also zijnde / kristenen / wat valt'er meer te doen / als alle kraghten in te spannen / om goede werken voor te staan; Tit. 3: 8. bemerkende dat wy daar toe so grote reden hebben. Dit heet de heiligmakinge najagen, gelijk hy mede wil dat wy de liefde sullen doen. 1 Kor. 13: 1. De Heiligmakinge: om Gode meer ende meer gelijk te worden / door de vernieuwinge van ons gemoed. Efes. 4: 23. De liefde / om Gods voorbeeld na te volgen / door hem so lief te hebben, om dat hy ons heeft lief gehad; en ook / indien God ons also heeft lief gehad; so zijn wy schuldig ook malkanderen lief te hebben. 1 Joh. 4: 19/ 11. Dit is die kristelike edelmoedigheid / waar in wy boven het gemeen verheven zijn; dit is die redelike Godsdienst en Godsaligheid / waar toe Gods geestelike weldaad ons verplight.

1. Ik segge / dat dit is die kristelike edelmoedigheid / na Gods gelijkenis te staan; als hebbende den Geest der goddelike kindschap / die ons wederbaart / en als der godlike nature deelachtig maakt. 2 Pet. 1: 4. Daarom opschortende de lendenen van uw verstand, hoopt nuchteren volkomelik op de genade die u toegebraght word in de openbaringe van Jesus Christus. Als gehoorsame kinderen, en wordt niet gelijkvormig den begeerlikheden die te voren in uwe onweetenheid waren. Maar gelijk hy die u heeft geroepen heilig is, word ook gy selve heilig in al uwen wandel: daaromme datter is geschreven; zijt heilig,

lig, want ik ben heilig. 1 Pet. 1: 13 -- 16. Dus doende tonen wy/ dat wy veel edelder zijn dan de menschen die van dese weereld zijn, derwelker deel is in dit leven; welker God de buik en welker heerlikheid hunne eigene schande is; die niet dan aardsche dingen en bedenken: Psal. 17: 14. Filip. 3: 19. daar wy tot ene levendige hope zijn herboren, en enes geesteliken levens in de hemelen versekerd zijn. 1 Pet. 1: 3.

2. Ik segge verder/ dat dit is Godsaligheid/ God dienen/ van het sijne en om sijnent wille: en niet alleen heimself; maar ook de sijnen/ die hem even na zijn als wy self. Gelijk als sijne goddelike kraght ons alles wat maar tot het leven en godsaligheid behoort geschonken heeft, door sijne kennisse die ons geroepen heeft tot heerlikheid en deugd. 2 Pet. 1: 3. Dat is dan van sijn eigen/ dat wy so gewillig zijn om hem te dienen/ als van 't gene dat hy ons voor af geschonken heeft. Het is/ om dat wy dus daar toe geroepen zijn: wy zijn verplight om so te doen: wy zijn en blijven altijd schuldenaars in desen; eerst aan God/ en voorts ook aan de gene welken even dierbare beloftenis van God geschonken is. vs. 4.

(1) Want hem aangaande eerst: wat konnen wy ook minder doen als hem betalen met sijn eigen; en hem dienst te doen met alle kraght/ die wy geheel van hem ontvangen hebben? Also wy voor 't ontvangen van deselve hem uit eigene kraghten schuldig waren dank te tonen/ so wy noch iet eigens hadden: gelijk een kranke/ van den arts genesen zijnde/ hem noch van het sijne loont; of ook een arm elendig mensch den rijxten en den maghtigsten die hem heeft wel gedaan/ met eigene kraghten na vermogen dient. Hier is dat niet: maar alles is van God; de weldaad en de dank daar voor/ en so de eene weldaad op de andere: wy self en doender niets met allen toe. Hoe souden wy dan dus geen goede werken doen? God werktse self aan ons: hoe souden wy niet dankbaar zijn? also ons self de kraght om het te konnen zijn daar toe verplight.

(2) En wat de Broederschap betreft: de genen die beneffens ons/ als medekristenen/ deselfde saligheid deelachtig zijn/ of immers daar belijdenis van doen; hoe konnen wy hen laten lief te hebben die God self so lief heeft/ even seer als ons? De grond van liefde eischt dat hier besonderlik: een iegelijk die den genen lief heeft die geboren heeft, die heeft ook lief den genen die uit hem geboren is. En hier aan kennen wy datwe Gods Kinderen lief hebben: wanneer we God lief hebben, ende sijne geboden bewaren. 1 Joh. 5: 1/2. So vast zijn dese beide werkingen der liefde/ als der beider voorwerpselen/ God en Gods kinderen/ aan een verknocht. Dit is met eenen/ navolgers van Christus te zijn. 1 Kor. 11: 1. Hier aan hebbenwe de liefde gekent, dat hy sijn leven voor ons heeft gesteld; ende zijn wy schuldig voor de broeders 't leven ook te stellen. 1 Joh. 3: 16.

Siet/

Ziet / Kristenen / so verre moeten onse goede Werken gaan. Het komt op uiterlike plightbewijsingen niet aan; God noch de Broeders worden door geen menschelike vonden wel gediend; de Broeders zijn daar mede niet geholpen / en God self word noch te meer daar door onteerd. 't Is hem een grouwel / iets voor Godsdienst op te geven dat hy self van onse handen niet en eischt; ja ook / al zijn het anders dingen die hy eischt / wanneer deselve niet gedaan zijn met een reght boetveerdig herte. Jes. 1: 12 -- 16. Jerem. 7: 4/ 5. Daarom/ Geliefde / laat ons lief hebben, niet met den woorde noch met de tonge; maar met de daad en waarheid: als die gelukkigen, in welker geest gansch geen bedroghen is. En dit sal zijn om onse roepinge en verkiesinge noch vast te maken by ons self; so als deselve eens voor al is vast gemaakt by God. Zijt vry versekerd van uws selfs Reghtveerdigmakinge; so gy in Heiligmakinge / door Liefde en goede Werken / uwe herten kont verlekeren voor God. 1 Joh. 3: 18/ 19. 2 Pet. 1: 13. En die versekeringe / van dat wy voor God reghtveerdig zijn / sal ons de sekerheid ook geven onser saligheid; en dus dan van den loon / die namaals in den Hemel te verwachten staat. Op welken siende / so als Moses ook daar op gesien heeft; (Hebr. 11: 26.) niet als eerste oorsaak om ons tot de goede werken te bewegen / maar door Gods genadenrijke weldaad der Reghtveerdigmakinge bewogen zijnde / ons daar door te sterker aan te moedigen: so laat ons God den Heer met kinderlike vrese dienen; ende voor sijn aangesighte met beevinge, in aansien onser swakheid en gebrekkelike werken / echter ons verblijden, dat wy sulken milden gever dienen; die 't voor onreghtveerdigheid sal achten / so hy onse werken ooit vergeten / ofte onsen arbeid in de liefde niet ten rijxten loonen soude. Dus dan / verblijdt u en verheugt u, (seit de Saligmaker / door den welken alles van den Vader tot ons komen moet) want siet uw loon is groot in de Hemelen. Matt. 5: 12. Den welken wel niet siende, en nochtans gelovende; wy ons daar in verheugen met ene onuitsprekelike en heerlike vreugde. 1 Pet. 1: 8. Want hy die 't ons beloofd heeft is getrow. Hebr. 10: 23. Welgeluksalig zijnse alle die niet op hen self of eigene verdiensten / maar op hem betrouwen, Psal. 2: 11/ 12. namelik in sijnen Soon; met welken hier ons leven noch verborgen is in God: tot dat hy sal geopenbaard zijn die ons leven is / en onsen loon sal medebrengen / daar genade sal veranderen in heerlikheid. Daar toe geleide ons God! Hem zy de heerlikheid / en van ons lof en dank geseid in alle eewigheid. Amen.

Vergelijkinge van dese drie Artijkelen met d'andere Belijdenissen.

DAar is niet een Artijkel ofte stuk der Leere / daar alle de Belijdenissen so eenparig en wijdlopig van zijn spreekende; als dit. En ook geen wonder: aangesien het is het Hoofdstuk onser Saligheid / te mogen weten hoe de mensch reghtveerdig zy voor God; als mede / om dat dit ook meest betwist word / niet alleenlik buiten maar ook binnen het gemeene Kristendom. Ik sal / om door wijdlopigheid in desen van so veel Belijdenissen dit bertoog niet al te lang te maken / deselve so veel mogelijk bekorten; en alleenlik 't gene daar besonders of nadrukkelix in voorkomt hier voor ogen stellen.

I. Die van Bohemen in het VI. Hoofdstuk / seit al 't gene tot verklaringe en bevestiginge van 't stuk des Geloofs en der Reghtveerdigmakinge by ons ook al geseid is: en op 't einde / dat dit zy een leerstuk, dat by ons voor 't grootste en gewightigste gehouden word: de hoofdsomme des Euangeliums daar in begrepen zijnde.

II. D'Augsburgsche handelt van 't Geloof en de Reghtveerdigmakinge in 't IV. V. VI. en XX. Artijkel op het breedst / en seit niet anders in den grond als in de onse word geseid. En onder anderen in den IV. Art. dat de vergeevinge onseker soude zijn, so wy geloven moesten, dat de sonden ons dan eerst vergeven wierden, als wy die te voren door onse eigene werken of verdiend, of na behoren daar berow van hadden.

In 't V. Art. D'aankundiginge van Bekeeringe en Vergeevinge der sonden is beide algemeen. Wroegt alle menschen over hunne sonden; belooft ook allen die geloven de Vergeevinge. Niet, dat onseker zy offe vergeven worden: maar op dat alle herten die daar door verschrikt zijn mogen weten, dat hun plight zy te geloven, dat de sonden hen om Christus wille, niet om hunne werken ofte weerdigheid, wel sekerlik vergeven zijn. Dese alle krygen sekerlik vergeevinge van sonden.

Daarna verdoemense de genen welke leeren / dat aan de vergeevinge van sijne sonden twyfelen, geen sonde zy: alsmede sulke Wederdopers en Geestdryvers, die versieren / dat de Geest ook werksaam zy, en word gegeven, buiten 't Woord.

En in den XX. Art. van 't Gelove sprekende / verhaalt drie spreuken daar toe dienende: eene uit Ambrosius en eene uit Augustinus, oude kerken Leeraars; en noch eene uit het Synodus Milevitana: en betoont daarmede / dat die leere der Reghtveerdigmakinge / alleenlik door 't Gelove / sonder werken / oud / en nu niet eerst versonnen is.

Voor 't laatst word daar aanmerkelik geseid: dat dese leere niet zy te beschuldigen, dat sy de goede werken hindert; maar veel eer te

te

te prijsen, datse toont hoe datmen die kan doen. Want sonder het Gelove kan de menschlike natuur op geenerhande wijse doen de werken van het eerste of tweede gebod. Sonder Gelove roept hy God niet aan ens. Merkt / dat hier door het tweede woord verstaan het derde; om dat die van d'Augsburgsche Belijdenisse sich noch aan de verdeelinge der X. Geboden houden die by 't Pausdom in gebruik is.

III. De Swabische spreekt in het III. Hoofdstuk van 't stuk der Reghtveerdigmakinge maar kortelik; doch bondig / en al op denselfden sinn als wy.

IV. De Baselsche in 't VIII. Art. desgelijx. En op de kant: God eischt van ons voor sich Gelove, en voor onsen Naasten Liefde.

V. De eerste Swijtsersche seit alles sonderlinge kort en bondig/in den XII. Artijkel: die derhalven weerdig is alhier geheel van woord tot woord te staan. Dese goddelike weldaden, en ware heiliginge van Gods Geest, bekomen wy door 't Gelove; dat enkelik Gods gave is: en niet door enige onse kraghten of verdiensten. Welk Gelove, zijnde een seker en ontwyfelbaar bestaan en bevattinge van saken die van Gods goedwilligheid te hopen staan; uit sich self voort doet spruiten eerst de liefde, ende voorts de loffelike vrughten aller deugden. Nochtans en schryven wy de Saligheid, by ons verkregen, niet aan dese plightbewysingen, schoon der godsaligen; maar enkelik aan Gods genade toe. Ende is dit so alleen de ware Godsdienst: het Gelove, seg ik, op het hoogste door de Werken vrughtbaar, sonder 't minst vertrouwen op de Werken.

VI. De Sarische in 't III. Artijkel seit besonderlik: dat al van oude tijden af / in alle eewen door de duivelen gestrooid zijn listige bedriegeryen tegen dese Leere; welke God nochtans somwylen wederleid heeft door de goede leeraars van hem daar toe verwekt. Derwelker uiterlike Godsdienstplegingen de menigte daar na gevolgd is / en verbasterd heeft; so als de Joden self na Moses ook / en desgelijx het kristendom na den tijd der Apostelen / veel dingen van hunne eerste instellinge veranderd / en veel niewe hebben ingevoerd. 't Welk God nochtans ook al door echte leeraars nu en dan; en eindelik in desen laatsten tijd in 't algemeen heeft doen ontdekken / ende op den ouden voet herstellen.

Leert ondertusschen verder in het breede / wat het saligmakende Gelove zy / en hoe ons dat regtveerdigt / sonder werken: alles op denselfden sinn / als onse eigene Belijdenisse en de Catechismus daar van spreekt.

Sy seit ook / dat dit d'oude leere van de kerk is: dat wel sommige der oude leeraars / niet seer achtsaam in hun spreken zijnde, wel somtijds niet al te eigentlik daar van gesproken hebben; ende echter wel gelesen zijnde ook wel te verstaan zijn / dat sy anders niet en wilden

seggen dan wy heden doen. Daar toe word Augustinus, uit twee plaatsen / en daar na Bernhardus en Basilius ook bygebraght.

Verwerpt de leere van de Moniken: dewelke leeren / dat de gene die tot God bekeerd zijn moeten twyfelen of sy hem wel behagen. Bewijst dan voorts de sekerheid van de Reghtveerdigmaking. Seit / dat het ongerijmd is, dat wy daar aan souden twyfelen, om dat wy het niet weerdig zyn. Want men heeft niet te twyfelen, of die onweerdigheid mishaagt; maar met opreghre suchtingen te belijden, dat wy onweerdig zijn, en de beloftenis daar by te stellen; die toe te stemmen dat is Gods gebod. De tegenwerpinge uit Pred. 9: 9. word ook weerleid: en aangewesen / dat van menschen oordeel over menschen na 't uitwendig aansien word gesproken / ende niet van 't gene God behaagt; en word sulx door exempelen verklaard. Daar onder vloeit dan de berispinge over 't Synodus van Trenten, om dat daar die doling van te moeten twijfelen bevestigd is.

Daarna berispen sy de genen welke Paulus so verklaren: *wy worden gereghtveerdigd door 't Gelove*, dat is, *door gevormde liefde*, so sy spreken. Want sy het woord *Gelove* alleenlik van de kennisse verstaan: en denken dat de sinn is; *door 't Gelove zijn wy gereghtveerdigd*, dat is, *voorbereid tot de Reghtveerdigheid*; daar door verstaande d'andere deugden / welke de gehoorsaamheid en de vervullinge zyn van de Wett.

Verklaren eindelik / dat sy nochtans niet en verstaan / dat de Vergeevinge der sonden den mensche ledig; sonder enige beweeginge van sijn gemoed, sonder stryd, en sonder een gevoel van troost in waren weedom aankomt: insonderheid ook in die jaren, alsmen 't woord der leere kan verstaan.

VII. De Wirtenburgsche handelt kortelik / met enige andere orden; seggende I. Dat om God aangenamen dienst te doen / Gelove / Hope / Liefde nodig zijn: doch dat de mensche die van God / en niet uit eigene kraghten heeft. II. Dat ook de mensch om deser deugden wille niet reghtveerdig is voor God. III. Maar 't is alleen om Jesus Christus wille / door 't Gelove: niet door verdienst van onse deugden / maar door verdienste van den Heer. V. Dat daarom van den ouden wel geseid is / dat wy voor God worden gereghtveerdigd door 't Geloof alleen. Dit word dan met Schriftuur maar kortelik bevestigd / en met spreuken uit de Vaderen verklaard.

VIII. De Fransche leert in den XIII. Artykel / dat onse geheele Gereghtigheid bestaat in de Vergeevinge der sonden. En in den XX. dat die verkregen word door het Gelove. Den XXI. dat dit Geloof een werk in ons is van den H. Geest. En in den XXII. dat het Gelove door de Liefde werksaam is.

IX. De oude Engelsche heeft over dit Artykel niets dat boven andere aanmerkens weerdig is.

XI. *Reghtvaardigen* (so spreekt de laatste Switsersche Belijdenis) is

is volgens den Apoſtel in 't geſchil van de Reghtveerdigmakinge, de ſonden vergeven, van de ſchuld en ſtraffe vry ſpreken, in genaden aan-neemen, en reghtveerdig verklaren. Bewijſt dat vorder met de Schrift: toont hoe door Christus dat veroorſaakt word; en voorts wat deel 't Gelove daar in heeft; en hoe noodſakelik het zy / dat het opreght en door de liefde werkſaam zy.

XII. De Schotſche kerken hebben hier van geen Artykel; dan den XII. van 't Gelove: doch ſo / dat alles wat daar van geſegd word beter tot het naaſt Artykel van de Heiligmakinge, betrok-ken word.

XIII. Doch die van Yrland doen van de Reghtveerdigmaking en 't Gelove duidelike en beſcheidelike verklaring in het VIII. Hoofdſtuk. Wy worden (ſeggenſe aldaar ten eerſten §. 34.) reghtveerdig voor God gerekend, alleenlik om de verdienſten onſes Heeren ende Saligmakers Jeſus Chriſtus, door 't Gelove toegeeigend, ende niet om onſe eigene wer-ken en verdienſten. Toont daar op nu §. 35. hoe Gods Barmhertigheid en Reghtveerdigheid daar in te ſamen komen: en §. 36. hoe dat Boet-vaardigheid, met Hope, Liefde en Gods vreſe / daar niet buiten / maar in dat Gelove ingeſloten of daar mede vergeſelſchapt zijn; maar dat wy door deſelve niet reghtveerdig zijn. §. 37. Op 't laatſt betuigen-ſe / dat ook beſondere toeeigeninge der genade in dat ſaligmakende Ge-love zy: op ſulke wyſe als ook onſe Catechiſmus op de 21. Vr. ſpreekt.

XIV. De niewe Engelſche Belijdenis in 't XI. Hoofdſtuk ſpreekt daar van §. 1/2. ſeer nett en duidelik; en op het einde §. 6. dit noch / dat alle andere Belijdeniſſen overſlaan. De Reghtveerdigmakinge der gelovigen onder 't oud Teſtament was in alle deſe inſighten deſelfde met de Reghtveerdigmakinge der gelovigen onder 't Niew Teſtament.

XV. Ik ſtel de woorden van de Brandenburgſche hier geheel; op dat de Leſer overwege / of ſy ook iet anders ſeggen dan by alle d'an-deren beleden word. Sy ſeit in 't XII. Hoofdſtuk §. 26. So iemant in Chriſtus gelooft; ende dat hertelijk vertrouwen heeft tot God, dat hy om Chriſtus bloedvergietens wille hem ſijne ſonden heeft vergeven, ende hem ten kind en erfgenaam des eewigen leevens aangenomen: dien ſpreekt God los van alle ſijne ſonden, ende ſchatt hem ſo reght-veerdig, als of hy nooit ſonde gehad noch begaan en hadde. En dit bewijſenſe met Rom. 3: 22/24. D'Apoſtel ſeit / dat God reghtveer-digt den godloſen; Rom. 4: 5. dat is / hy merkt hem aan in ſijnen ſtaat van aangeborene verdorventheid / wanneer hy hem reghtveer-digt: en ſo en kan hy dan noch niet geloven / dat hy tot Gods kind en erfgenaam zy aangenomen; alſo dat een gevolg is van 't Geloove. In 't XIII. Hoofdſtuk §. 27. 28. word getoond / dat dit Geloof door goede werken leevendig en vrughtbaar zy. In 't XIV. §. 30 --- 34. dat de menſch 't Gelove uit hem ſelven niet en heeft / maar van Gods Geeſt door middel van ſijn Woord.

XXV. AR-

XXV. ARTYKEL.

Van 't afdoen der ceremoniale Wett.

Gal. 3: 24, 25.

De Wett is onſe tuchtmeeſter geweeſt tot Chriſtus, op dat wy uit den Gelove ſouden gereghtveerdigd werden. Maar als het Gelove gekomen is, ſo en zijnwe niet meer onder den tuchtmeeſter.

DOen wy de Wett (ſegt Paulus / dan te niete door 't Gelove? Dat zy verre; maar beveſtigen de Wett. Rom. 3: 31. Die woorden brengen ons tot die bedenkinge / dat al het gene dat nu naaſt geleerd is van 't Gelove tot Reghtveerdigmakinge / niets hindert aan het reght der goddelike Wett / als of wy daar niet aan verplight en waren: maar ons te meer verbind om goede werken voor te ſtaan / die ons daar in geboden zijn / en te vermijden alle quaad dat door de Wett verboden is. Dat ſelve is ook in het laatſt Artijkel duidelik genoeg geleerd. Doch dan en ſchijnt daar aan niet wel te kleven 't gene 't opſchrift van dit Hoofdſtuk medebrengt; te weten / dat iets van de Wett zy afgedaan / waar van ons Chriſtus / volgens de verklaringe daar in geſteld / heeft vry gemaakt. Waar nevens wederom bedacht moet worden / dat d'Apoſtel ſelf op diergelijke wijſe 't een ſo wel als 't ander leert: alſo het op de voorverhaalde woorden niet en ſchijnt te voegen 't gene boven aan geſteld is / dat wy door 't Gelove van de Wett / als enen tuchtmeeſter ontſlagen zijn. Dat ſeggen hier dan nu wat nader overweegende; ſo ſullen wy haaſt ſien wat daar van zy: en 't is der pijne waardig datwe 't ſien.

Het Euangelium of leere des Geloofs / is eerſt den Jode, en daarna den Griek (dat is den Heidenen / rondom gelegen / die de griekſche tale ſpraken) aangekondigd. Rom. 1: 16. Want God wel eerſt ſich heeft betoond een God der Joden; maar daarna ook al ſo ſeer der Heidenen te zijn. Daar van was 't dat hy de Beſnydenis (dat is de Joden / die beſneden zijn) regtveerdigde UIT het Gelove; 't welk was volgens de beloſteniſſen die ſy daar van hadden in de Schrift des O. T: en ſo den Voorhuid (dat is / 't Heidendom derwelker voorhuid niet was afgeſneden) DOOR 't Gelove, 't welk ſy gaven aan het woord des Euangeliums; waar van ſy nooit de minſte kenniſſe /

veel min beloftenis ontvangen hadden. Dienvolgens maakt de leere des Geloofs aangaande desen geen verandering omtrent de Wett; also sy die te voren niet en hadden: maar wel belangende de Joden/ die nu dus lang op de vervullinge van die beloften hebbende gehoopt/ deselfde nu geloofden; en dienvolgens met het Evangelium sich anders dan te voren met de Wett bevonden.

D'Apostel zijnde een geboren Jode, en hier schrijvende aan Kristenen die ook van afkomst Joden waren/ of immers helden na den dienst der Wett/ so als voor Christus tijden was geweest: bericht hen beter uit den aart/ den inhoud en het oogmerk van de Wett. En 't gene dus van hem geleerd woord is ook d'inhoud van den XXV. Artykel; welke wy nu na 't verklaren sijner woorden/ ook dan insien sullen/ en het een en 't ander ons te nutte maken.

I.

Om des Apostels meininge wel te begrijpen/ zy daar op gelett/ dat hy hier van de Wet spreekt; en dan in acht genomen wat hy daar van seit.

I. Nu/ 't woord van Wett is over al van eenerley beteekenisse; en volgens die van alle lessen/ leeringen en wetten/ van Gods wege door den dienst van Moses aan de Joden voorgesteld/ en door de volgende Profeten op hen toegepast/ verstaan. Sulx derf ik duidelik verklaren/ na insight aller plaatsen daar Gods Wett genoemd woord in 't geheel Niew Testament/ derwelker meer dan 150. zijn. So datmen volgens 't oogwerk van den Heere Jesus/ sijne Evangelisten noch Apostelen/ noch na 't begrijp der Joden ofte Kristenen in hunnen tijd/ niet soude mogen seggen/ hier woord de zedelike/ daar de ceremoniële of de burgerlike Wett gemeend: gelijkmen na dien tijd bedacht heeft/ om 't gebruik of ongebruik van Moses wetten aan te wijsen; waar van hier na. De goddelike schrijvers spreken altijd van de gansche Wett/ so in haar lichaam aangemerkt: hoewel de eigenschappen en de plighten aan deselve toegeschreven haar alleen in opsight van het een of ander deel of soort van wetten toe te passen zijn. Gelijkmen van den mensch/ uit ziel en lichaam t'saamgesteld/ verscheidene dingen/ welker sommige hem na de ziel en andere na 't lichaam eigen zijn/ in eenen asem seit; als/ dat hy dom of schrander/ vett of mager is: of van een huis uit veelerhande bouwstoff opgemaakt/ dat het woord opgemetseld of verbrand. Wat woordregister sal op desen voet ons leeren/ dat het woord man somtijds voor het lichaam woord genomen; en een huis somtijds de steen en kalk/ somtijds het hout of stroo te seggen zy. En also vreemd als dit/ is 't ook te seggen/ dat door 't woord van Wett somtijds de zedelike/ somtijds de burgerlike of kerkzedelike Wet beteekend woord. Wanneermen t'elker plaatse een besonder deel der Wett of slagh van Wetten wil verstaan: men sal in onvermijdelike swarigheid vervallen/

om verscheidene eigenschappen / werkingen / gebruiken / dikmaals in den t'samenhang van eene selfde rede ons ontmoetende; op dat deel of die soort van wetten welke wy daar onderstellen dat gemeend word / toe te passen. Maar alsmen 't wel besefe / so word door Wett (gelijk geseid) altijd de gansche Wet in haar geheel beslagh / en somtijds wel so breed / dat de geheele Schrift des ouden Testaments daar in begrepen word / verstaan. Doch aangesien de lessen en bevelen in deselve ons ontmoetende niet alle eenerleije aart / gewighte of gebruik en zijn: so word daar van gesproken in verscheiden opsight / dan van 't een en dan van 't ander; niet alleenlik op verscheidene; maar ook wel op deselfde plaatsen / in denselfden draad der rede; so als dat besonderlik in 't 7. kapittel des Briefs aan de Romeinen blijkt. Want op het 6. Vs. spreekt hy noch van deselve in dat opsight / datse kerkelike zeden nopende den vleeschelikeu of lichameliken Godsdienst eischte / daar de Joden nu door Christus komste van ontslagen waren: en aanstonds op het sevende beroept hy sich op een gebod dat van dien aart niet / maar tot de innerlixte deugd behoort / die de begeerlikheid verbied; en stelt dat echter / sonder taalveranderinge aan deselfde Wett. Hy noemtse ook daarna noch geestelijk; V. 14. in opsight namelik sodaniger geboden die so geestelike plighten eischen: en echter elders wederom de Wets de vleeschelikeu gebods; Hebr. 7: 16. in aansien datse vleeschelike of lichamelike diensten eischt. En dit sal 't zijn waar op d'Apostel ook alhier ter plaatse siet; wanneer hy van de Wett so spreekt / gelijk we hier nu horen sullen.

II. Dat zijn twee saken: namelik / haar als noch verbonden / ende van haar vry te zijn; het eerste was voor desen / en het ander nu. Aan beide kanten word de Wett als een Tuchtmeester ofte Kinder leidsman (so als 't grieksche woord παιδαγωγὸς paidagogòs in sijnen oorspRong luid) by den Apostel aangemerkt. Waar uit nu klaarlik blijkt / dat hy haar hier nu aansiet van die kant / daar sy lichamelike diensten voorschrijft / die hy elders ook den naam van eerste beginselen, of boekstaven des weerelds, geeft. Gal. 4: 3. Des Weerelds, dat is daar nu (na hebreeuwschen aart van spreken) weereldlijk; en weereldlijk niet anders dan uitwendig en lichamelijk; gelijk de Tempel 't weereldlijke heiligdom. Hebr. 9: 1.

1. Nu spreekt dan Paulus hier van den voorgaanden tijd / dat doe de Wett hun Tuchtmeester was. Laat sien / hoe dat / en tot wat einde dat het heeft gediend.

(1.) De Wett is onse Tuchtmeester (seit hy) geweest tot Christus. Sy / die van bloede Joden waren / en door 't Gelove kristenen geworden; sy hadden desen Tuchtmeester gehad / tot Christus toe. Twee dingen wederom / die onderscheidentlik hier aan te merken staan.

A. Eerst / dat de Wett aan Israël gegeven is om hen als een Tucht-

meester te zyn. Want doe wy kinderen (dat is/als kinderen) waren, so waren we dienstbaar gemaakt onder die uitwendige kinderlessen: dit seit d'Apostel / siende op den staat des joodschen volx voor Christus tyd; wanneer 't noch in 't begin van die gemeenschap was met God/ die hen verlost had uit Egypten / daar sy waren in de snoodste slavernye; die nu als Gods eigene kinderen gehandeld / maar in tucht gehouden moesten worden. So was dan Israël nu wel Gods kind/ en in verwachtinge syn erfgenaam: maar als onmondig / niet verschillende van enen dienstknecht; so als hy voor eerst / tot op den tyd der mondigheid (niet in het diensthuis van Egypten / maar in Gods eigen huis) gehandeld moeste worden. Sulk een is onder voogden en versorgers, tot op den tijd die van te vóren door den Vader is gesteld. Gal. 4: 1/ 2/ 3. Men heeft wel aan te merken / dat wel de naam van Voogd, Tuchtmeester en Versorger, aan de Wett; maar nergens aan de Leeraars van de Wett gegeven word: en dat derhalven niet de vaderen des vleesches, dat is vleeschelike Vaders, zijn die Paulus also noemt / Hebr. 12: 9. dewelke hen voor enen tijd, en ook na dat henselven goed docht, hadden gekastyd. Want dese Tuchtmeester was het voor so langen tyd/van Moses of tot Christus toe/ 't welk niet min dan 1600. jaren was; en die het volk bestierden na de Wett en deden 't na hun eigen goedbedunken niet. Doch beide past van self op onse eigene Vaders na den vleesche; die in sulk geval meer tegen God / den geestelijken Vader / vergeleken worden. Matt. 7: 11. Joh. 1: 13. Jes. 63: 18. Dit in 't voorbygaan: en om dat het hier te pas komt/ daarwe spreken van den eigentliken Tuchtmeester, onder welken God syn volk gesteld heeft; welke niet en was de gene die de Wett verklaarde / maar de Wett.

Wy merken mede aan / dat men de Wett / so als deselve van Godswegen hen door Moses toegekomen is en voorgeschreven / dit bescheid heeft / datse hen ter tuchtelike leidinge verstrekte: gelykmen aan de kinders doet / in opsight der volwassenen / die vrijeliker onderwesen worden; so als hier na gesegd sal worden. En het geheele niewe Testament en seit niets van de Wet / als wesentlik tot haar behorende / het gene van dese tuchtiging verscheiden zy / of niet bequamelik daar onder kan verstaan zijn / of daar by bestaan. Dit maak ik my nu sterk om hier te tonen: doch dan heb ik eerst het volgende van node te verklaren dat daar by geseid word / tot hoe lang of tot wat oogmerk die Tuchtmeester dienen moeste.

B. Hier van seit Paulus / dat het was tot Christus. εἰς χριςόν, *eis Christón*. Die meester leidde hen na Christus toe: het was om Christus dan te doen. Gelyk daarmen den leerling tot volmaaktheid leidende / terwyl hy noch door kindschap niet bequaam is om aanstonds ter hoogste school besteld te worden: voor eerst den ondermeester overgeeft / die hem door eerste kinderlessen voorbereid / en met-

ter tijd bequaam maakt des Hoogleeraars lessen te verstaan. Al wat dan sulken tuchteling by sijnen ondermeester leert / dat is maar om het andere te doen / het gene by den oppermeester noch te leeren staat. Siet hier die twee dan: Moses als den *Pædagogus*, kindermeester, A B C - leeraar van Gods volk; ende Christus als dien groten Rabbi, die ons de wysheid die van boven is reght uit verklaart. Want de Wett is door Moses gegeven: daarin heeft niemant God gesien, sodanig als hy sich daarna verklaard heeft; als desselfs genade en waarheid ons door Christus is geworden en verklaard. Joh. 1: 17/ 18.

(2) Dit blijkt noch klaarder uit het Einde / daar die tuchtelike leidinge toe dienen moeste. En dat was / op dat wy (seit d'Apostel: dat is / hy met de Joden) door het Gelove gereghtveerdigd worden. Hy seit dan duidelik / dat de reghtveerdigmakinge niet in de Wett als Wet / gesocht moest worden; also deselve daar toe niet gegeven was: maar in het tegendeel also geschikt / dat sy self dien aangaande 't volk tot Christus wees. Want dese Wett niet maghtigh zijnde leevendig te maken; dat is / ten geestelikken leven op te leiden; so konde de reghtveerdigheid ook uit de Wett niet zijn: so als d'Apostel ons hier na te kennen geeft. v. 21. Want ook de Wett, als hebbende alleenlik ene schaduwe der toekomende goederen, en niet het beeld der saken selfs; en konde met deselve offerhande, die sy alle jaren geduriglik toebraghten, degenen die daar toe gingen nooit heiligen. Hebr. 10: 1. Dit waren pligten in de Wett geboden / die sy noch al deden: want als uiterlijk so warense ook wel te doen. Maar andere die geestelijk / en volgens dien inwendig waren / in welker doen volmaaktere gehoorsaamheid bestond / waar door sy hadden konnen gereghtveerdigd zijn: die deden sy doch niet: gelijk d'Apostel toont / dat de Wett self hen hier van overtreedinge beschuldigt; en volgens dien (wel verre van reghtveerdigen) hen self verdoemelijk verklaart. Rom. 3: 9-20. Dus heeft het dan de Schrift al onder de sonde besloten: op dat de belofte uit het Geloof aan Jesus den gelovigen gegeven soude werden. Dit seit d'Apostel hier op 't 23. van voorts aldus: doch eer 't Gelove quam (dat is / die klare leere des Geloofs / ontswachteld van die windselen der Wett) so waren wy onder de Wett in bewaringe gesteld; ende zijn besloten geweest (binnen dat bestek van die uiterlike dienstplegingen) tot op het Gelove, dat geopenbaard soude worden. Dit nu het selfde zijnde met het gene daar nu volgt op 't 24. vs. 't welk wy hier onder handen hebben: so dient het selve tot een klaar besluit / daar uit getrokken; en al 't vorige / om dit so veel te beter te verstaan.

Uit desen allen sien wy klaarlik / wat de Wet geweest zy onder 't Oud Verbond: dat soo genaamd word vergeleken met het Niewe / alhoewel het noch het oudste niet en is. Dat was bevestigd op

Be-

Beloftenissen/ die wel uiterlik in 't Oude/ maar voornamelik in 't Niew Verbond eerst souden nagekomen worden. Want de beloftenissen zijn tot Abraham 400. jaren voor de Wett gesproken. V. 16/17. En die Beloftenissen waren tweederley. De eene uwen Zade sal ik dit Land geven: Gen. 12: 7. dat is 400. jaren na dien tyd geschied; wanneer hen Moses daar aan toe/ en Josua daar in gebraght heeft/ als hy ieder is bekend. De andere: Ik sal u tot enen God zijn, ende uwen zade na u; Gen. 17: 7/8. ende/ in u sullen alle geslaghten der Aarde gesegend worden; 12: 3. en 18: 18. gelijk hier Paulus dat op 't 8. Vs. ook heeft vermeld. Dit is ontrent 1200 jaren later eerst vervuld: wanneer dat Christus/ uit den zade Abrahams gesproten/ in de weereld quam/en het rantsoen betaalde; waar op dat God hun God heeft willen zijn. So dat hy 't Zaad is/ in denwelken alle de geslaghten/ (wel verstaan die onder hen geloven) eewiglik gesegend zijn; en dat (so Paulus seit Vs. 9.) met den gelovigen Abraham. Want alhoewel dat Zaad noch eerst so lang daarna te komen stond: so wierd nochtans 't Gelove/dat hy gaf aan die beloftenis/ hem toegerekend tot gereghtigheid. Gen. 15: 6. Rom. 4: 20/21/22. Was dat doe al/ so lang te voren eer de Wett gegeven wierd; en heeft God driemaal langer/na 't begin der Wett/ sich noch gehouden aan dat eerste woord: so segge ik; het Verbond, so lang te voren al gevest op Christus, word door de Wett, die na 430. jaren ingekomene is, niet kraghteloos gemaakt, om de beloftenisse te vernietigen. Want indien d'erfenisse uit de Wett is/ so en isse niet uit de beloftenisse: maar God heeftse Abraham door de beloftenis genadelik verleend: so als d'Apostel in dit selfde hoofdstuk 't 17. en 18. Vs. op 't bondigste in desen redeneert. So volgt dan ook/ dat d'eerste woorden van de Wetten van God self op Sinaj gesproken/ de wederzydsche voorwaarden van 't Verbond behelsende/ niet op den inhoud van de Wetten die te volgen stonden; maar wel op de Beloftenis aan Abraham gedaan/ gevestigd waren: Ik ben de Heere uwe God; te weten die sich in 't begin geopenbaard had/ als de God van Abraham, van Isaak en Jakob, hunne vaderen; Ex. 3: 6/ en hier vervolgens nu bekraghtigde het gene hy denselven ook beloofd hadde/ dat hy hunnes zaads God na hen soude zijn.

Waar toe was dan de Wett? Sy was om der overtreedingen wille daar by gesteld, seit Paulus hier te voren op 't 19. Vs. I. om die daar uit te konnen sien/ en leeren beteren; (Rom. 3: 20. Psal. 19: 8.) II. Om de versoeninge daarin te soeken/ by verbeeldinge; door onvolmaakte offerhanden; tot dat het Zaad soude komen dien het beloofd was, dat hy alle syns volk sonden door syne eenige offerhande eens voor al versoenen soude. III. Om de overtreedingen te straffen/ so die tegen de uitwendige lichamelike plighten hunder godsdienst-oefeningen/ als d'inwendige en geestelike/ moghten zijn begaan. In desen driederleyen opsigt waren de Geboden/ insettingen en Reghten/ in die Wett begre-

begrepen driederhande: de eerste die van ouds af zedelike, de tweede kerkelike, en de derde burgerlike zijn genaamd. Die sich door dolinge / versuim of misverstand te buiten ging / die moest dat boeten na den eisch der Insettingen van Godsdienstpleginge / daar op gesteld. Die door moedwilligheid aan openbare misdaad schuldig was / wierd na de Reghten daar toe staande in het openbaar gestraft. Dit gansch beslagh van Wetten is van door de hand, dat is den dienst / van Moses / als den Middelaar in desen / onder d'Engelen, het welk in Duitsch niet anders is dan Boden, namelik de Priesters (volgens Mal. 2: 7.) welken dese Wett bevolen wierd / benessens d'Oudsten, dat is Overheden van het volk Deut. 31: 9.) besteld. Dit waren / mijns bedunkens / tweederley bestellingen of ordeningen, goddeliker Boden, door de welke Israel de Wett van hand tot hand ontvangen hadde. Hand. 7: 53.

Door dese Wett aldus besteld / in haar geheel beslagh / wierd Israel van Moses af tot Christus toe getuchtight: als een kind. I. Door kindsche / letterlike onderwijsingen / in vergelijkinge van veel volmaakter kennisse die uit het Euangelium te halen is. II. Door uiterlike lasten / alsmen kinderen pleeg op te leggen / om hen in tucht te houden; also sy de bequaamheid noch niet hebben om door redenen geleid te worden; in welken opsight door het kristendom een redelike Godsdienst is ontstaan. Rom. 12: 1. III. Door hen tot hogere gedachten op te leiden: also sy wel als knechten / in gehoorsaamheid gehouden / maar als kinderen / en in verwachting erfgenamen door belofte / aangemerkt; door de Profeten zijn gebraght tot Christus / om in hem te soeken de reghtveerdigheid die in het doen der Wett niet was te vinden / self na het getuigenisse van de Wett.

2. Wy hebben Israel nu dan gesien so als het onder dien Tuchtmeester is geweest: nu sullen wy 't in vrydom sien. Als het Geloof gekomen is, so en zijnwe niet meer onder den Tuchtmeester. Hy stelt des Tijds veranderinge / en wat veranderinge die ontrent den staat der kerke mede brengt.

(1.) Des Tijds veranderinge is daar in gelegen / dat het Geloof gekomen is. Hoe? was 't Gelove dan te voren niet? en indien ja / hoe segt hy dan dat het gekomen is?

A. 't Gelove self is buiten twijfel lang te voren al geweest; self van den tijd af der Beloftenis. Want Abraham geloofde aan deselve / ende wierd hem dat gelove tot reghtveerdigheid gerekend. Gen. 15: 6. Dit was 't Verbond (gelijk geseid) dat doe al was gevest op Christus; 't welk door de wet, na 430. jaren eerst gekomen niet is kraghteloos gemaakt, om de beloftenisse te vernietigen. Soo oock dan het Gelove niet; also dat die Beloftenissen tot sijn voorwerp hadde. De God van Abraham, doe sich voortaan verklarende den God van Israël; en 't selve tot een priesterlijk koningrijk en heilig volk aan-

neemende;

neemende: Ex. 19: 6. betuigde daar in klaarlik / dat de woorden des Verbonds / (het zy alleenlik de woorden of artijkelen op Sinaji van God self uitgesproken / het zy met een die wetten die in de drie volgende kapittelen begrepen zijn) met offerhande pleghtelik bevestigd; Exod. 24: 6/ 7/ 8. niet waren tot vernietiginge / maar bevestiginge der Beloftenisse; en dienvolgende ook der Reghtveerdigheid / die niet is uit het doen der werken van de wet / maar enkelik uit het Gelove / met het welk sy moesten zijn gedaan. II. Gelijk nu het Geloof niet kraghteloos gemaakt is door de Wett: so is de Wett ook self niet kraghteloos geweest; welk mensch deselve doet, sal door deselve leven. Lev. 18: 5. En 't was geen ydele Beloftenisse: God heeft / het volk geduriglik op dien voet onderhoudende / en nooit op andere wijse van die Wetten sprekende / hen niet met wind gevoed. Noch hy en heeft hen op dien grond geen onbetamelijk verwijt gedaan / dat sy 't Verbond / op sulke Wetten aangegaan / niet onderhouden hadden. Psal. 50: 5/ 7/ ens. Ezech. 20: 13. Hos. 6: 7. Sy souden dan door dese dingen leven: gedurig boete doende en betuigende door Offerhande; met gelove aan dat Zaad dien het beloofd was, dat in hem gesegend souden worden alle de geslaghten van der Aarde. Want het besonderlik wel aan te merken staat / dat die belofte van daar door te sullen leven. Lev. 18: 5. niet en staat gehecht met wetten die men zedelike noemt / en die onmogelijk om te volbrengen zijn: maar aan d'Insettingen en Reghten, door dewelke te verstaan zijn alle Wetten van God ingesteld door Moses / tot de oefeninge van den Godsdienst en de onderhoudinge van dien; waar door 't Verbond / in de Beloftenisse op 't Geloof gemaakt / in stand gehouden en bevestigd wierd.

B. Hoe segt hy dan / dat het Geloof in sijnen tijd noch eerst gekomen is? In sulken sin als d'Erfenisse komt aan 't kind / wanneer het mondig word: of als de sake komt / die lang te voren als van verre door 't Gelove was omhelsd; en de beloftenis verkregen wierd / (Heb. 11: 13/ 39.) die sy so lang te voren al genoten hadden / door 't verkrijgen van de sake die daar in beloofd was: de voldoeninge van Christus / zijnde de versoeninge met God door het beloofde Zaad. 't Is die manier van spreken / met dewelke iets dan word gesegd te zijn of niet te zijn / wanneer het uitsteekt of bedekt is / meer of min. So was de H. Geest noch niet, so lang als Christus niet verheerlikt was: Joh. 7: 39. om dat sodanige uitsteekende gaven / als daar op gevolgd zijn / voor dien tijd niet zijn geweest. So quam doe ook 't Gelove met die gaven: met de welken ook d'Apostelen meest aangedaan verkondigden / niet als geheel wat niews en nooit gehoord: maar na 't getuigenisse self van alle de Profeten, dat een iegelijk die in dat lang beloofde Zaad / dat nu gekomen was / gelooft; vergeevinge der sonden door sijnen naam (dat is / door hem) ontvangen sal. Hand. 10: 43.

(2.) Het

(2.) Het volgende sal dit noch self wat klaarder maken. Wy zijn dan onder dien Tuchtmeester nu niet meer. Dat is: al was 'er in dien tijd Gelove: 't was bedompt en als bestommeld onder aldien last van uiterlike oefeningen; daar so veel aan was te onderhouden en in acht te nemen / dat sy verstand en sinnen schier geheel daar op versleten / en het edelste van het Gelove niet so wel besessen konden. Dat is nu so niet meer. Want daar te voren als een deksel op de herten van het volk lagh in het lesen van de Wet; so is dat nu door Christus wech genomen. So dat wy alle nu met ongedekten aangeghte des Heeren heerlikheid als in enen spiegel aanschouwende: na 't selve beeld veranderd worden van gedaante; en dat van heerlikheid tot heerlikheid, als van des Heeren Geest. 2. Kor. 3: 15/16/18. De vordere verklaringe sal uit den inhoud des artykels volgen.

II.

Het selve sprekende in 't opschrift van het afdoen van de Ceremoniale Wet: geeft daar by te verstaan / dat niet de gansche Wet / maar wel een deel daar van vernietigd / en het ander noch daar van behouden zy.

I. Het gene afgedaan is / word in den Artijkel eerst genoemd; en dan geseid / hoe verre dat zy afgedaan is of niet.

1. Belangende het eerste is 't dat wy geloven: dat de Ceremonien en figuren der Wet opgehouden hebben met de komst van Christus. Hier past het dan te seggen / datmen al van ouds af / om bescheidelik te tonen wat in Moses Wetten tot de Kristenen behoort of niet / deselve in drie soorten onderscheiden heeft; met de basterdnamen van morele, cermoniele, politijke wel bekend. Moréle, in 't Latijn *moralis*, dat is zedelike: Wetten worden seer oneigentlik also genaamd. Want men daarmede meint die Wetten / welke vry wat meer dan Zeden / of een uiterlik gedragh vereischen: te weten die d'inwendige volmaaktheid van den geest betreffen / en den mensche beter maken; daar hem de andere inwendig laten als hy is. Ik hadde die dan liever geestelike, ofte hert bestierende, te noemen; also de Wett in deser aansien geestelijk te achten is. Rom. 7: 14. Die eerste naam past beter op de tweede soort; also die d'uiterlike zeden reguleert. Want *ceremoniales* in 't Latijn / (welk woord van heidenschen gebruike en onsekeren oorsprong is) so veel als godsdienstplightige te seggen is. Die van de derde soort zijn *judiciales* en *forenses*, dat is reghtelike; ende anders politijke, dat is burgelike wetten / in de wandeling genaamd. Uit die benamingen alleen (behalven noch het gene boven daar van is geseid) blijkt nu genoegsaam wat door elke soort van wetten word verstaan. Nu 't zijn die van de tweede / welke de Belijdenisse houd voor afgedaan. Dies willenwe deselve noch wat meer na by besien: om des te beter te begrijpen / hoe 't zy datse nu niet meer bestaan.

Het woord Figuren by dat van de Ceremonien gevoegd / geeft ons het eerste te verstaan: alsoo de Wett in desen aansien hadde dese schaduwen, van welke Paulus spreekt / door welken de toekomende goederen des Niewen Testaments zijn afgebeeld / waar van dat Christus self het lichaam is. Kol. 2: 17. Hebr. 10: 1. En welke toch God heeft tot sijnen dienst door dese wetten afgesonderd en bescheiden ('t welk de Schrift noemt heiligen) besondere Personen / Saken / Handelingen / Tijden ende Plaatsen.

Personen, om den dienst te plegen / anders geene dan die uit den stam van Levi waren; ende tot het Priesterdom besonder / de nakomelingen van Aaron. Ex. 28: 1. Num. 3: 6-10.

De Saken waren de gebouwen huisraad / kleedinge / gereedschap / tot den priesterliken Dienst; Ex. 25: 26. 27. als ook de Tienden. Num. 18: 12/ 13. Deut. 18: 4. tot der selver onderhoud vereischt. Alsmede 't onderscheid van spijsen / Lev. 21: en diergelijke dingen meer.

De Handelingen: de Besnijdenis / Gen. 17: 13--14. Lev. 12: 3. en 't Pasche Ex. 12. met veelerhande Offerhande / meest beschreven in de 9. eerste kapittelen des derden boeks: mitsgaders allerhande waschingen en reinigingen / in verscheidene gevallen dan te doen.

De Tijden waren hunne wekelike / maandelike / jaarlikshe / en jaartijdelike Sabbaten, dat Rusten is te seggen; waar mede God gediend was in dien tijd. Ex. 23: 14--17. Levit. 23. en 25.

De Plaatsen: dat is / daar God wilde dat men d'Offerhanden doen / en de gemeinte tot den Godsdienst tsamenkomen soude; sonder dat hen ergens elders was geoorloofd sulx te doen. Deut. 12: 5/ 6/ 7. en 16: 5/ 6.

2. Dat nu sodanige bepalingen en lasten als figuren op gehouden hebben / is tweesins uit de Schrift te sien; en word in den Artykel ook also geleerd.

(1.) Eerst / dat de selve uit eigenen aart als Schaduwen, een einde genomen hebben. Dat blijkt self I. uit den naam van Schaduwen die hen gegeven word; en welke volgens dien voor 't Lichaam, 't welk is Christus, wijken moesten. Kol. 2: 17. Hebr. 10: 1. II. So ook / dat dese Insettingen so veel geweest zijn als een handschrift dat ons tegen was; also daar door hen de gedachtenis der Sonden t'elkens wierd vernieuwd. Want hen de dagelikshe offerhanden steeds te kennen gaven / datse niet volmaakt en waren: ende als'er een geschiedde die volmaakt was / het dan met de andere gedaan moest zijn. Dit handschrift is dan nu door Christus met sijne eenige volmaakte offerhande uitgewischt. Kol. 2: 14/ 16/ 17. Hebr. 9: 8-11. en 10: 1/ 2/ 3/ 11/ 12. III. Dit gaat so verre / dat so iemant noch die dagen, maanden, jaren onderhield; hy liep gevaar dat hem het Euangelium vergeefs verkondigd was: of so hy sich besnijden liete, dat Christus hem niet nutt en soude zijn. Gal. 5: 2. En aangesien dat hy terstond daar

hy betuigt aan enen iegeliken die sich laat besnijden, dat hy daar door een schuldenaar sal zijn om de geheele Wett te doen: so geeft hy duidelik genoeg te kennen/ dat de Besnijdenis het hoofdstuk was van dese Wett; en dat al 't ander daar van vast is: en volgens dien / als de Besnijdenis ophouden moet / so houd het alles op.

(2.) Derhalven seit nu de Belijdenis noch verder/ dat het gebruik van dien onder de Kristenen moet wechgenomen werden. Dit blijkt / I. also Besnijdenis noch voorhuid (dat is/ besneden zijn of niet) in Christus Jesus van geen kracht en is: derhalven de Besnydenis niet meer dan voorhuid; en dien volgens kraghteloos. Gal. 5: 6. en 6: 15. II. Sulx is ook ter vergaderinge der Apostelen met de Ouderlingen so bepaald: dat uitgesonderd enige weinige dingen / diemen nodig achtte voor dien tijd / men sulk een jok (so noemense daar die schoolmeesterlike wett) op de discipelen of leerlingen van Christus niet moest leggen. De reden was, om dat men nu moest vry zijn van alsulken dienst / die niets en doet ter saligheid: en dat de Saligheid door de genade van den Heere Christus word verkregen; so als wy geloven; Hand. 15: 10/11/20. III. En dat word ook uitdrukkelik genaamd de Vryheid, met de welke Christus ons heeft vry gemaakt; gelijk het ander was een jok van dienstbaarheid, dat geen volwassen kind meer past. Gal. 5: 1. en 4: 1/6/7.

Dit volgende kan hier toe / of ook tot het ander deel van dit Artijkel zijn gebraght. Laat ons het nemen voor beright op het voorseide / als daar toe ook dienende: dat wy dat deel der Wett / dat ons nu niet verbind / daarom voor vrughteloos niet aan en sien. Want ons nochtans de waarheid en substantie van dien (dit zijn de woorden) blijft in Christus Jesus; in den welken sy hunne vervullinge hebben. Dit is het dat de Heere self daar van geseid heeft: dat hy niet gekomen was de Wett en de Profeten te ontbinden, maar die te vervullen. Matt. 5: 17. Die 't Lichaam in de plaats der Schaduw brengt / die eerst voor uit gestrekt was / maakt de plaats niet ledig / maar vervultse. Die dus de Wet te niete doet bevestigt self de wet. Rom. 3: 31. Maar blijft ons van de Wett niet meer dan de substantie van die / so de Belijdenisse spreekt: waar latenwe de Wett der Tien Geboden dan? In onsen Catechismus worden diegenaamd de Wett des Heeren, op de 92 Vrage. So ook in 't Kort Begrijp ter 2 en 3. Vrage. En ginder tot aanleidinge gebruikt/ om onse dankbaarheid tot God te reguleeren; doch hier om onse sonden en elendheid daar uit leeren te kennen. Het Synodus van Dordreght op de 5. stelling over 't III. en IV. van de vijf Artijkelen der Remonstranten / noemt de Wett der Tien Geboden als van God door Moses den Joden besonderlik gegeven. So had ik dan geen ongelijk/ wanneer ik daar ook so van schreef in mijne Vaste Spijse: alhoewel

dat

dat doe noch niet had aangemerkt / noch ook degenen die dat doe in my berispten. De Schrift en noemt deselve nergens X. Geboden van de Wett, maar de X. Woorden dat is / voorwaarden / des Verbonds: en ook de steenen Tafelen / waar inse van God self geschreven waren / nimmer Tafelen der Wet / maar der Getuigenisse. Ex. 31: 15. en 34: 28/ 29. Deut. 4: 13. Want na luid deser woorden hebbe ik (sprak de Heere) een Verbond met Israël gemaakt. Hoewel ook enige van die Tien Woorden in't besonder als geboden worden bygebragt; gelijkse ook elk op sich selve zijn. Matt. 19: 17/ 18. Rom. 13: 9. Want al wat God ten voorwaarde van een verbond met ons bedingt / dat kan niet minder zijn dan een gebod. Wat zijn die X. Geboden dan? Een kort begrijp der zedelike Wett? Neen: want dat stelt ons Christus self / die 't best behoort te weten / in twee andere geboden; voor die beide buiten dese X. en self de maat en regel daar van zijn / waar aan de gansche Wett met de Profeten hangt. Matt. 22: 36-40. Zijn 't dan ook de voorwaarden van 't Verbond der Genade? Dat gaat niet verder dan so als God met sijn volk die niewe huishoudinge in Kanaan besteld heeft: zijnde de voornaamste voorwaarden / met Abraham so lang te voren aangegaan / voorvitgesteld. Die was (gelijk geseid is) het Gelove / ende niet die Werken / ter Reghtveerdigheid. Hoe seggen wy dan best? My dunkt / dat niemant dat noch beter met so weinig woorden heeft geseid / dan ik het lese in de *Aphorismi* (dat is Bepalingen) eens geleerden mans: dat de X. Woorden of Geboden zijn behelsende *radices & fundamenta omnium legum mosaicarum*, de wortelen en gronden van alle wetten van Moses. Dat is / gelijk als ikse pleeg te noemen / *tabulas publicas Rei publicæ judacæ* of de hoofdwetten van den joodschen Staat. Dus aangemerkt / so is 't besluit daar van haast op te maken: dat iets daarom ons niet verbind / om dat het in de stenen Tafelen der X. Geboden staat; maar om dat het met een staat in de vleeschene Tafelen van onse herten, gelijk als Paulus spreekt. 2. Kor. 3: 3. Want op de eerste wijse heeft het Synodus van Dordreght al geseid wat die geboden zijn. En Paulus seit dat ook. Hebr. 12: 18.

Doch van dit alles; van den aart en inhoud der voorseide driederleye wetten / waar aan elke soorte zy te kennen / en hoe verre wy daar aan verbonden zijn: heb ik bescheidelik gesproken in de Fr: Godgel. pag. 263 --- 269. waar henen ik den kristeliken Leser wijsende / op dit stuk hier ter plaatse niet meer seggen sal.

II. Dus verre dan het gene van de Wett is afgedaan. Nu volgt / wat daar van over blyft: 't welk eerst word aangewesen / en daarna 't gebruik daar van getoond.

1. Wy gebruiken ondertusschen noch (seit de Belijdenisse) de getuigenissen, genomen uit de Wett en de Profeten. De boeken so van Moses als van alle de Profeten / al te samen zijnde evenwel Gods

Woord / en ons ter hand gesteld; so staat het ons niet toe die te ver-werpen: en souden 't ook niet willen doen om al wat ons ter wee-reld lief is; ingesien de grote nuttigheid die ons daar van noch ko-men moet / wanneer wy se gebruiken tot dat einde als nu voorts gesegd sal worden.

2. En dat is tweederley: bewijs van waarheid / en gewisse re-gel van Godsaligheid.

(1.) Want het is eerst / om ons in 't Euangeli te bevestigen. Den eersten kristenen / die uit de Joden waren / moest dese waar-heid van het Euangelium uit Moses ende de Profeten eerst bewesen worden: also sy sich vast daar aan houdende als goddelike uytspra-ken hen toebetroud; (Rom. 3: 2.) Geen andere leere aenneemen of voor goddelijk erkennen konden / die daar mede niet in alles over een quam. Hand. 26: 22. en 28: 23. Maar de Heidenen / uit welke wy zijn / hadde al so weinig kennisse van 't oud als van 't niew Testament / de Wett als 't Euangelium. Derhalven als de waar-heid van het Euangelium hen sonder dese Wett bewesen was; so moest die van de Wett / die daar in ondersteld word / hen tot nader overtuiginge dienen. Dus word ons Gods reghtveerdigheid geo-penbaard, wel sonder dese Wett; doch hebbende noehtans getuige-nis van de Wett en de Profeten. Rom. 3: 21. 't Is waar / dat de verborgentheid des Euangeliums in tijden van de Wett verswegen is geweest; in sulker voegen / datse doe maar duisterlik / en als van verre, aangeweesen wierd: (Hebr. 11: 13.) Doch dat deselve na-derhand geopenbaard is, dat is uit de profetische Schriften, (die niet anders dan verklaringen en toepassingen der Wett zijn) aan den dagh gebraght; en dat is na Gods bevel geschied. Rom. 16: 25/ 26. So dat het eertijds seer wel is geseid geweest / dat de Wett heden openbaar is in het Euangelium / gelijk te voren 't Euangeli is ge-weest verborgen in de Wett.

(2.) Het tweede daar de Wett en de Profeten ons toe dienen is / om ook ons leven tot Gods eere, achtervolgens sijnen wetten wel te regulee-ren. En dit is met onderscheid der Wett en der Profeten aan te merken.

De Wett aangaande / in dien sin als voor genoegsaam is ver-klaard; daar in zijn zedelike wetten / lessen en vermaningen / die ons altijd verbinden. De andere / die maar als wetten by dat eene volk / de Joden / en alleenlik tot op Christus toe / verbindende ge-weest zijn; geven echter veelerhande stoffe tot heilsame onderwijsingen: wanneer de billikheid derselven uit d'omstandigheden met dewelke sy beschreven zijn wel ernstig opgesocht / en met den staat waar in wy ons bevinden vergeleken zijnde / wel overwogen werden / ende op ons toegepast. Dit wijst ons d'opperste Wetgever self ook aan / en gaat ons daar in voor: wanneer hy by besondere geboden algemee-ne lessen voegt / tot reden waarom hy het so gebied; als op ver-

schei-

scheidene plaatsen klaarlik is te sien / van welken eene hier genoegh sal zijn. Om ons tot kristelike heiligheid / dat is / een afgesonderd hert en leven tot den dienst van God / uit insight van Gods eigene nature te verplighten: so seit Petrus / dat het is om datter geschreven staat / zijt heilig, want ik ben heilig. 1 Pet. 1: 16. En 't staat geschreven / niet alleenlik daar God zedelike en eewige wetten voorstelt; als Jer. 19: 2. maar ook daar hy een gansch kapittel tydeliker joodscher insettingen verhandeld heeft. 11: 45. of beiderleye t'samenvoegt: een teken / dat de eene al so wel als d'andere tot ware heiligmakinge geschikt zijn. Want sose niet uitdrukkelik daar van en spreken: 't is ten minsten / datse strekken om ons daar toe aan te leiden; uiterlike offerhanden ende reinigingen / om d'inwendige daar door te vorderen / te overdenken en betrachten. 't Verbod van dit of dat te eten geeft Gods reght te kennen over alles; en de vryheid die hy nu tot alles geeft / sijne onbepaalde goedheid t'onswaart / die niet beter zijn dan sy dien het verboden was. Also / de straffe op den Sabbatschender toonde / hoe bestiptelik God wil gehoorsaamd zijn: op dat wy sijne lessen met eerbiedinge en godvrughtigheid betrachten; so als ons d'Apostel dat beduid. Hebr. 12: 28.

Wat de Profeten dan betreft: mitsdien dat sy gesonden zijn geweest om 't volk te onderwijsen / te bestraffen / te vertroosten; met bedreigingen van straffen en beloften van verlossingen en zegeningen; na den eisch der tijden en der zeden / die sy elk beleefden: so en kan 't niet missen / of de selve lessen zijn ons mede dienstig / om in diergelijken staat ons toe te passen; al so seer als ons de brieven der Apostelen op heden zijn / hoewel geschreven aan besondere persoonen of gemeinten van dien tijd. Maar de Voorseggingen op onse tijden uit te leggen; als of de staat der Roomsche en Gereformeerde Kerk in de Profeten en de Psalmen waren afgeschetst: dunkt my so vreemd van 't oogmerk en de kennis der Profeten / en van 't gebruik dat de Belijdenis hier aanwijst; dat ik sonder moeylikheyd daar niet aan denken magh. De redenen / hier al te lang om op te halen / wensch ik dat een onzijdigh leser in mijne Uitlegg. op den profeet Daniël §. 425 --- 434. pag. 283 --- 288. en §. 1220 --- pag. 314 -- geliebe na te sien. Dies heb ik hier dan ook nu niet meer by te doen.

III.

Dus blijft nu over datwe gaan besien / wat nutt het ons kan doen / dat wy verstaan hoe verre dat de goddelike wetten ons verplighten of ons niet verplighten. Het leert ons Onderscheid te maken / ons Reght in desen voor te staan / en so te leven als de Wett der Vryheid medebrengt.

I. Ik segge / dat het ons de Wetten leert behoorlik onderscheiden/

 die

die ons in de Schrift ontmoeten / so des niewen als des ouden Testaments. In 't Oude zijn de wetten eigentlik gegeven ; in het Niewe zijn deselve nader aangedrongen / of verklaard of toegepast.

1. God gaf den volke wetten onder 't Oude Testament : eensdeels door stargewijse openbaringen ; gelijk van d'offerhanden / ende van geen bloed te eten / van 't geboorte reght / van sijnen broeder zaad te verwekken / is te merken ; uit verscheidene plaatsen voor de Wett te lesen / die daar na op Sinaj volstrekt by een gebraght / en door den dienst van Moses aan sijn volk bekraghtigd is. Doch aangesien dat Israël alleen in al dien tijd Gods volk was / van de Wett op Sinaj uitgesproken / (als geseid is) tot den eersten dienst des Evangeliums begonnen / op den Pinxterdagh na Christus Hemelvaart : so leert ons d'inhoud en de staat des niewen Testaments / dat die tot ons in sulken opsight niet behoort als by de Joden is geweest. De gansche Wett / so als door Moses is te boek gebraght / hoedanig ook de eisch van die geboden zy / die heden met den name van moreele , ceremonieele en reghtelike onderscheiden zyn ; en is voor ons geen Wett / uit oorsaak dat deselve daar alsо van Moses is gesteld. Want dan moest elk gebod ons even seer verbinden ; om dat alles van denselfden God / en door denselfden dienst van Moses is besteld.

't Welke ernstig en aandachtig overwogen zijnde / veel geschillen sal beslegten / die noch heden hoog en breed gedreven worden. Ik spreke niet van 't gene schijn van reden heeft tot twijfelinge ; daar de merken van het onderscheid aan sekere wett wat duister zijn / om wel te weten of sulk eene ons ook raakt of niet en raakt. Maar ik beklage den bedroefden staat des Kristendoms ; in opsight van so heete drijften welke sommige betoonen in de Wett te prediken / op stukken daar met duidelike woorden van te lesen staat / dat sy alleenlik voor de Joden zijn gesteld geweest / en by het Krzistendom so weinig als d'uitwendige besnijdenisse konnen staan. Sodanig is dat van den ganschen Sabbath / dat is / alle onderscheid van dagen ; al so wel als van de spijsen / plaatsen of personen : over welken allen sich de Schrift al even eens en even duidelijk verklaart. Waar van ik reden soude hebben breed te spreken / had ik het voor 25. jaren op den Catechismus niet gedaan ; so alsmen in de Fr. Godgel. pag. 300--305. 437--440. 480. 481. 536--439. 547. 548. lesen magh. 't Is van denselfden aart / datmen 't besitt der kerkelike Goederen / eleer in 't Pausdom / op sijn Joodsch / aan sekere personen of bedieningen gehecht ; ook onder ons / als door een godlijk reght wil eigenen aan 't Predikamt / na dat het van 't Paapsch Jodendom gesuiverd is. Alsmede / datmen tegen openbare Leeningbanken / door de wetten van de Magistraat op 't matigste geregeld / in dier voegen yvert / als of die door Moses Wett aan ons verboden ware ; om dat pand en woeker / het zy נשך

neschek

neschek of תרבית *tharbyth* (want beide anders niet dan geldwinst in 't Hebreewsch te seggen is) aan de Joden / uit besonderen insight / onder hen verboden was. Dit alles / en wat van sodanige geschillen meer is / komt voort uit gebrek van onderscheidinge der enkel joodsche van de zedelike wetten / so genaamd; en van den staat des volx en lands / en hunner leevenswijse in hun land: waar op die wetten seker-lik ten eersten zijn gemaakt; en met de welken wy de saken en omstan-digheden die ons aangaan vergelyken moesten / als geseid is / om daar heden na behoren van te spreken.

2. Wanneerwe dan die uitterlike Wetten in het niew Verbond be-merken / als vervuld door Jesus / voor so veel als sy maar schaduwen en waren; die nu voor 't lichaam wyken moesten: so seggen wy daarmede niet / dat hy ons betere Wetten in de plaats gegeven / en door 't onderhouden van deselve de Reghtveerdigheid geleerd heeft in ons self te soeken. Want daar en moght geen ander lichaam komen in de plaats der schaduwen / dan 't gene dat daar door was afgescha-duwd. En so veel wetten als'er lijvig waren (om also te spreken) dat is / die iet wesentlijx behelsden / daar de ware deugd op rust: daar konde geen volmaakter komen / dan die twee geboden, die de hoogste liefde / so tot God als tot de menschen eischen; want de Liefde de vervullinge is van de wett. Rom. 13. Daar was dan niet meer by te doen / so veel als hunnen eisch belangt: maar 't beter onderhouden was de boodschap. Daar toe was klaarder licht en sterker kraght van node / dan God aan sijn volk in al dien eersten tijd gegeven hadde: en ook meerder vryheid / so van die licha-melike diensten / die hen als een lastig jok bewaarden; als insan-derheid van d'oude slaverny der sonde / die den geestelikèn gods-dienst hinderde / so datse meer met vrese dan met blijdschap voor Gods aangesight verschijnen moesten. Dit alles heeft de Salig-maker / so veel nodig / wechgenomen: immers tot die mate toe ver-beterd; dat / die voormaals meer na knechten dan na kinderen ge-leken / nu meer kinderlik dan knechtelik met God verkeeren: en die doe als kinderen in kennisse / aan sulken naawbepaalden Dienst gehouden wierden; nu als volwassene tot mondigheid gekomen / met beter oordeel en met vryer herten in Gods huis verkeeren. Dat geeft hen dan de duidelike leere van het Euangelium: het oogmerk van den vleeschelikèn Dienst vertoonende: als ook de geestelike en volmaakte Wetten met veel niewe lessen op denselfden sin verklarende: waar door de suivere en onbevlekte Godsdienst kraghteliker aangesett / en tot volmaaktheid meer gevorderd word. By dat uitwendig middel werkt de Geest inwendig: mitsdien dat hy daar door 't verstand tot alle waarheid leid / en door 't Geloof de herten reinigt van het aangeboren vuil der sonde; om God welbehagelik te dienen met eer-biedinge en godvrughtigheid. Hebr. 12: 28. Dit is het al dat Chri-stus

stus tot de Wett heeft toegedaan: en dat is vry wat meer dan of hy die met meer geboden opgehoopt / en ons met niewe lasten hadde neergedrukt; die niet en quam om ons met niewe lasten te beswaren / maar van de ouden te verlichten / en de kraght te geven om te dragen.

II. So staat dan in de Vryheid, met dewelke Christus u heeft vry gemaakt; op datge met geen niew jok van noch swaarder dienstbaarheid bevangen werdt. Gal. 6: 1.

1. Dit zy den Pausgesinden eerst gesèid. Want dat is openbaarlik in so grote dienstbaarheid verballen / dat de Joden by hen vergeleken vrye luiden mogen heten. Een man te Romen over heerscht hen met veel groter aansien en gebied dan Israël in 40. jaren ooit van Moses lyden wilde; of hy self begeerde; schoon hy niet als Gods bevelen / niets met allen van het syne voordroeg. Dese doet dat so veel honderd jaren en met so veel wetten / tegen Gods geboden aan / en boven die gesteld. Niet maar alleenlik de personen / so als Moses; maar de herten en de conscientien der menschen trekt hy onder sijn bestier. 't Getal der joodsche feestdagen komt by dat van dese roomsche niet te pas: de dagen van het jaar zijn niet genoeg om voor elk eenen heilig in 't besonder plaats te maken. En dus word ook het volk aan menigte van vreemde en versierde goden dienstbaar; ende niet / gelyk als Israël / alleenlik aan den eenen waren God verplight. Het onderscheid van spysen / niet so als het God self doe gemaakt heeft; Lev. 11. maar op ene niewe wyse / so ook van de priesterlike kleedinge / van veelerley gewaad der Moniken en Nonnen: gaat alle maat te boven; het belemmert en verwert den Godsdienst en verdrukt het volk / verswakt de kraghten en verteert het land. Die veelerhande offerhanden van de Joden vielen niet so lastig als de eene Misse / menigmaal herhaald op elken dagh / in menigte van tempelen; aan welker ieder eene boven d'andere meer kraght van heiligheid word toegeschreven / dan maar aan dien eenen Tempel van de Joden. In plaats der Cherubynen die de Bondkist dekten / zijn oneindige Reliquien (also genaamd) versierde Heiligdommen; die het volk aan velerhande Monikschappen en derselver Afgods tempelen verslaven / om den aflaat hunder sonden daar te soeken. De Biechte / 't diepst geheim der herten van d'eenvoudigsten ontdekkende / dwingt hen tot uiterlike boetbewysingen; so lastig en so menigvuldig: dat sy de wasschingen en reinigingen / die de oude Wet vereischte / merkelik te boven gaan.

2. Om desen slaafschen Dienst is 't meest geschied / dat sich onse ouders in den tyd der Reformatie daar van onttrokken hebben; om in de vryheid van het niew Verbond te leven / ende enen geestelken Godsdienst aan te gaan. Soo staat dan (segge ik nu noch eens / en spreke tot mijn eigen volk) in de vryheid, na dat ons Christus van

dat paapsch Jedendom / (want onder 't ander zijn wy nooit geweest / wy die geen Joden van nature, maar uyt de Heidenen sondaars zijn. Gal. 2: 15.) na dat hy / seg ik / ons daar ook nu van verlost heeft / gelijk 't gelovig Israël doe van de Wett. Ik hebbe reden dit te seggen / mits dat ik sie / dat gy al enigsins / en dat al meer en meer / met een niew jok van dienstbaarheid bevangen word. Want gy verdraagt als mede / so u iemant dienstbaar maakt; 2 Kor. 11: 20. om dat hy 't schongevoelig doet / en gy en merktet niet.

(1) Te weten / dat men heden tot u spreekt en preekt / als of gy noch ten diepsten in de Wett / en noch niet onder de genade waart. En dat verdient by u den naam van boet / en op 't gemoed te prediken: besonderlik indienmen kerkelijk gebruik / om goede reden ingesteld / u voorts dan als van God geboden aanprijst / en sich op de Wett der X. Geboden / als in allen onveranderlijk / beroept; die u van jongs op en ter scholen is geleerd / op elken Sabbath (want so spreektmen ook noch op sijn Joodsch) in 't openbaar word voorgelesen; en u daar door so vast in 't hoofd ligt als iet dat u sekerlik in alles noch verplighten moet / of 't was u te vergeefs geleerd.

(2) En nademaal wy ook die kinderschool des ouden Testaments nu dan al door / en so de plak ontwassen zijn: so past het onsen Leeraars niet ons met den pijniger te dreigen / die uit de Hel sal komen; met welken self de kinders nooit gedreigd en wierden doe sy onder den Tuchtmeester waren. Waar lasmen ooit in enig boek des ouden Testaments van enen helschen geest / die d'overtreders van de Wett hier van Gods wegen plaagde / en hier na tot sich ter hellen slepen soude? En moetmen heden sulken tale horen uit den mond der genen die belast zijn 't goede te verkondigen / en met lieflike voeten aan te komen? Jes. 52: 7. Bedenken sy dan niet / wat taal in 't Oude Testament al is voorseid geweest / dat in het Niewe moest gesproken worden? Te weten / goede woorden, troostelike woorden; Zach. 1: 13. Trooste, troostet mijn volk, sal u lieder God seggen: Spreekt na 't herte van Jerusalem. Jes. 40: 1. Siet nu is het die welaangename tijd; nu is 't die dagh der saligheid. Daarom als medearbeidende vermanen wy u ook / dat gy dan die genade niet vergeefs en moogt ontvangen hebben. 2 Kor. 6: 2 / 1.

III. Wat segge ik dan? dat nu geen sonden meer zijn te bestraffen? of niet als vrede, vrede, tot het volk te spreken; dat geen vrede hebben kan met God / so lang als d'ongereghtigheden noch so swaar en menigvuldig zijn als ieder moet bekend staan datse zijn? Ik sta dat toe / en ik beklage desen droevigen en schandeliken staat des Kristendoms / dat dese vryheid tot een deksel schijnt te nemen van de boosheid; daar ons Petrus hard voor waarschout / willende dat wy maar moeten traghten vry te zijn om Gode dienst te doen. 1 Pet. 2: 16. En 't selve leert ons Paulus mede: doch op sul-

 ken

ken wijse niet als dese doen van wien ik spreke; maar dat hy dese vryheid van den last der Wett en van de Sonde tot bewijs neemt van den dienst denwelken God nu van ons eischt. De sonde moet met ernst bestraft zijn: want Gods saligmakende genade onderwijst ons, datwe de godloosheid ende weereldsche begeerlikheid versaken moeten, om godzaligheid te leven in de weereld. Tit. 2: 11/12. Maar doch dat moetmen dan ook na den stijl des Euangeliums / en niet der Wett / verklaren: op dat de menschen mogen weten in wat tijd sy leven; niet meer nu van de Wett / maar van 't Gelove. Dat is / (om kortelik het einde deser lesse aan 't begin te voegen) men moet de Wett niet meer als den Tuchtmeester/maar als enen sulken Leeraar voorstaan / uit wiens onderschool wy nu tot hoger zijn gevorderd; en van wien dan nu ook so veel meer geeischt word / al de genen die de plak ontwassen / nu geen kinderen meer in 't verstand, noch aan die eerste grondbeginselen meer vast zijn; maar de waarheid in de liefde voorts betrachten, om so in den Heere Jesus op te wassen. 1 Kor. 14: 20. Efes. 4: 15.

Het moet derhalven verre zijn / dat nu meer vryheid soude wesen om te sondigen / nu wy volwassen / ende (so te seggen) self al in 't besitt der geestelike gaven zijn; dan oft wy noch in dienst der sonde waren: also wy dese vryheid (als gesegd is) tot geen deksel mogen nemen van de boosheid, maar ons daar in dragen als dienstknechten Gods. 1 Pet. 2: 16. Die ons van d'eerste slaverny / dat is der Sonde en der Wett / niet heeft verlost / dan om nu self van ons gediend te zijn / met meer vrijwilligheid / met meerder licht en kraght. Indien wy noch door dreigingen zijn te verbaren / en door die verbaardheid maar tot weldoen aan te drijven: so zijnwe vreemdelingen / en geen kinderen; so dienenwe God niet vrywilliglik / maar uit bedwang; so hebben wy dan onsen loon al wech: so is de geest die in ons woont een geest van dienstbaarheid tot vreese; niet der aanneeminge tot kinderen / gelijk het moeste zyn. Rom. 8: 15. En so wy God niet kinderlik ontsien; wat hebbenwe dan van 't getuigenis van sijnen Geest / dat wy sijne erfgenamen sullen zijn? 't Is waar / wy weten ook den schrik des Heeren, door wiens oordeel wy noch eens verschijnen moeten; 2 Kor. 5: 10. wanneer hy met een vlammend vuur sal wrake doen; maar over wien? de genen die hem niet en kennen, en 't woord des Euangeliums, waar door hy sich bekend maakt / niet gehoorsaam zijn. 2 Thess. 1: 8. Maar ik en spreke nu niet tot de genen die God niet en kennen; maar die hem kennen / en de dingen weeten welke die ons van hem geschonken zijn. Daarom beweegt ons dese schrik des Heeren niet; maar wy bewegen door denselven sulke menschen die hem niet en kennen / tot Gelove. 2 Kor. 5: 11. Heeft ons die schrik ook eerst bewogen / doe wy niet geloofden: siet dan/ maar nu geloven wy; en daarom sprekenwe nu ook als wy geloven / met vrij-

vrijmoedigheid des Geestes / na den eisch des niewen Testaments.

Dien eisch / Geliefde / komen wy gewillig en met blijdschap op te volgen: als dankende den Vader / dat hy ons / die nooit met sulken jok van dienstbaarheid bevangen waren; (schoon 't Israël noch voor een weldaad hield / om datse door het selve doe getuchtigd / tot den Middelaar zijn opgeleidt) dat wy niet eerst getuchtigd in de kinderschool / ten eersten tot den Opperleidsman onser Saligheid geroepen en ter vrye schole van dien groten Meester ons bevorderd sien. Nu lesen wy de Wett niet anders / als die eens van buiten sien / hoe dat onse ouder broeder Israël in sijne kindsche jaren eerst op Moses bank gesukkeld heeft / eer Christus hem quam onderwijsen; maar die ons nu ten eersten tot sich neemt en geenen pædagogus meer betrowt. Ons seg ik / die geen Joden van nature / maar eertijds Heidenen geweest; so haast als wy 't verderf dat in de weereld is ontvloden zijn; met geen dreigingen van dood of Duivel meer verbaard gemaakt: maar met de lieselike woorden van belofteniss der Saligheid / nu eens volkomelik verkregen / worden aangehaald. Dit is de Geest die heden noch tot de Gemeinte spreekt; dit is de stemme van den Bruidegom / waar aan de Bruid hem kent; en die deselve niet verstaat / of daar door te bewegen is / die kent hem niet / noch is van hem gekend. Op / kristen ziele / dient den Heere: Rom. 12: 11. laat sijn jok uw sacht zijn; want sijn last is licht. Matt. 11: 30. Daar sal een tijd zijn / dat wy eens voor al van allen last ontheven / en ter vrije heerlikheid van Gods geliefde kinderen verheven zijnde: hem dienen sullen in gemeinschap en 't genot der erfenisse / die hy in de Hemelen voor ons bewaart. Amen / ja Amen.

Vergelijkinge van dit eene Hoofdstuk met de andere Belijdenissen.

I. Die van Bohemen stelt het onderscheid van Wett en Euangelium aldus in 't X. Kap. Het woord of de bedieninge der Wett en van het Oude Testament, is een woord des doods der vrese en der letter, en een woord van toorn en vloek. Maar 't woord des Euangeliums, in 't Niewe Testament, een woord des geloofs, des leevens, en van den geest der klaarheid of der heerlikheid door Jesus Christus: een woord van genade en des niewen Verbonds, een woord der vertroostinge, en boodschap des vredes.

VII. De Wirtenbergsche seit in 't VI. Hoofdstuk / dat sy de X. Geboden houd voor den bekortten inhoud van de Wett; doch die geen mensch volbrengen kan; veel weiniger dat hy iet overtolligs soude konnen doen. En dat de X. Geboden niet en zijn om ons te leeren wat wy konnen / maar alleenlik wat wy moesten doen: en sulx niet konnende; dat sy ons dus na Christus wijsen / om door hem vergevinge van sonden te verwerven. Dat word bevestigd met Schrifture / uit Rom,

Rom. 3: 20/21/22. en 7: 7. en 8: 3. Gal. 3: 24. en met drie lessen uit Augustinus ende eene uit Hieronymus verklaard.

In 't VIII. leert deselve / dat het Euangelium geen eigentlik geseide Wet zy / noch van Christus iet geboden welkers inhoud in het oude Testament ook niet begrepen zy. Want de geboden (seitse) van het Euangelium geen niewe Wett; maar ene uitlegginge der oude zijn. ensov. Daar onder staan twee plaatsen uit de Schrift / Gal. 4: 4/5. en Hand. 15: en eene uit Augustinus / uitgedrukt.

VIII. De Fransche in het XXIII. Art. segt maar noch wat korter 't selfde dat in d'onse word geseid.

XI. De laatste Switserische leert in het XII. Hoofdstuk vast op eenerleije wijse als de Wurtenbergsche / van de Wett; verwerpende alles wat van d'oude en niewe ketters tegen Gods Wett is geleerd.

So mede in 't XIII. van het Euangelium: verdoemende als oude ketters de Ebionijten en de Nazarenen of Minijm also genaamd: van welken word gesegd, dat Christus niet en konde salig maken sonder d'onderhoudinge der Wett. Doch 't heeft nu onlangs een geleerd man uit de Oudheid aangewesen / dat die namen en gevoelens aan de beste kristenen / die uit de Joden waren / door misduidinge zijn toegepast.

XII. De Schotsche spreekt ook van de Wett gelijk de Wurtenbergsche; doch korter: ende in 't besonder / dat God onse onvolmaakte gehoorsaamheid als volmaakt aanneemt, en onse werken die met vele smetten zijn besoedeld met de gereghtigheid sijns Soons bedekt. Wanneer ik over 25. jaren 't selfde schreef / wiert dat ook aangetekend als niet wel geseid / en echter naderhand voor goed gekeurd. Siet Fr. Godgel. pag. 490/ §. LXVI. en 528.

XIII. In die van Yrland staat seer duidelik het gene hier ter sake dient. §. 84. Hoewel de Wett van God door Moses gegeven, als rakende de Ceremonien en Gewoonten, afgeschaft is, om by enigen Staat aangenomen te moeten werden: so word nochtans geen kristen mensche vry gemaakt van de gehoorsaamheid van die geboden, welke zedelike zijn genaamd.

XIV. De laatste Engelsche neemt ook de X. Geboden, als gemeenlik, voor de Wet der zeden, in het XIX. Hoofdstuk §. 2. 3. Seit verder §. 5. dat de Wet der zeden alle menschen voor altoos verbind; en niet alleen in opsight van den inhoud, maar ook van d'autoriteit van God den Schepper diese heeft gesteld. En dat ook Christus die verbintenisse op geenerleye wyse in het Euangelium ontboden, maar noch meer bevestigd heeft. Toont verder §. 6. wat gebruik de Wett nu onder 't Euangelium noch heeft: de plighten des wellevens aan te wijsen / de sonden te ontdekken en den mensch te overtuigen; hem sijne onweerdigheid uit de gedreigde straffen aan te wijsen / en door beloften aan te moedigen / om sich ter onderhoudinge derselve na vermogen te

beduytigen. So dat het goed doen des menschen (seggense) en de intominge van 't quaad, om dat de Wet tot het een aanport en van het ander afschrikt, geen bewys is, dat hy noch onder de Wet, en niet al onder de genade zy.

Het XX. Kapittel spreekt so van de kristelike Vryheid, dat deselve is bestaande in den vrydom der gelovigen van de schuld der sonde, ens. en van den vloek der zedelike Wett; ens. de slavernye des Satans ende heerschapye der sonde; en so voorts dan van de eewige verdoemenisse, daar tegen enen vrye toegang tot God, en gehoorsaamheid aan hem, niet uit knechtelike vrese, maar uit kinderlike liefde. En dit alles (seggense) was den gelovigen onder de Wett ook gemein. Maar onder 't Niew Testament is de vryheid der Kristenen verder uitgebreid, door vrydom van het jok der ceremoniale Wett, ens. en ryker mededeelinge van Gods vrywilligen Geest.

In 't XXI. belydense hun sonderling gevoelen van den Sabbath; dat van geene andere Belydenis bepaald is / en van de gene die daar iets af hebben ook verschilt. Te weten: dat God door een zedelijk, gedurig en geset gebod, welk alle menschen voor altijd verbind tot enen dagh van seven, in 't besonder heeft gesteld tot eenen Sabbath: welke van 't begin des Weerelds af tot op den dagh van Christus, opstandinge de laatste van de weke was; en na de eerste d'opstandinge van Christus in den eersten dagh veranderd is; welke in de Schrift *de dagh des Heeren* word genaamd, en tot aan 's weerelds einde toe, ten Sabbath van de Kristenen moet onderhouden zyn.

XXVI. ARTYKEL.

Van de eenige Voorbiddinge des Heeren Christus.

1 *Joh.* 2: 1.

Indien iemant gesondigd heeft: wy hebben enen Voorsprake by den Vader, Jesus Christus den reghtveerdigen.

GElijk een schuldenaar/ onmaghtig sijne schulden te betalen/ en door de tusschenkomste van gewissen en getrouwen borge uit den nood gered; so hy een eerlijk man is sich geduriglik noch sal bekommeren/ om in geen niewe schulden te vervallen; uit breese dat hy dan/ al even seer onmaghtig aan hemselve blyvende/ so goed geluk niet wederom erlangen maghte: so magh een kristen/ door den Middelaar en Borge Jesus van de schuld van sijne sonden by Gods vuurschaar eens verlost/ met reden wel besorght zijn/ dat hy niet meer sondige/ op dat hem niet wat ergens overkomen maghte. Joh. 5: 14. Want sekerlik/ indienwe willens sondigen, na datwe dese kennisse der waarheid eens ontfangen hebben: so blijfter geen slaghtoffer (so als dat van Jesus/ als een onbevlekt en onbestraffelijk lam 1 Pet. 1: 19.) meer over voor de sonde. Hebr. 10: 29. En ook/ so als wy door het selve zijn getrokken uit de maght der duisternisse en der sonde/ om in het licht van Gods gereghtigheid te wandelen: so waarschout ons d'Apostel hier nu ook; en seght/ dat God een licht is, ende gansch geen duisternis in hem. So wy dan seggen, dat wy met hem wandelen/ en so gemeenschap met hem hebben, ende ondertusschen in de duisternisse wandelen: so liegen wy, en doen de waarheid niet. Nu isset echter so met ons geschapen/ dat indienwe seggen dat we geene sonde meer en hebben; so verleidenwe ons selven/ en de waarheid is in ons dan niet. Dit alles leert d'Apostel in het 1. hoofdstuk op het 5/6/8. vs. Wat raad dan nu voor ene opreghte kristen ziele/ so die nooit kan seggen datse niet gesondigd heeft? sal Christus andermaal/ en telkens voor haar sterven/ om voor haar op 't niew versoeninge te doen? D'Apostel Paulus geeft te kennen/ dat het sonde soude zijn dat maar te denken/ en so veel als Gods Soon wederom te kruissen ende opentlik te schande maken. Hebr. 6: 6.

Wat dan? Des Heeren liefste leerling geeft ons in den selfden draad

der

der rede goeden raad en troost: Indienwe (seit hy op het 9. vs) onse sonden dan belyden: God is so getrouw, en so reghtveerdig, dat hy (volgens eigene beloftenisse) ons de sonden sal vergeven, en ons reinigen van alle ongereghtigheid. Doch wel te weten: dat wy aan de eene zijde ons niet laten voorstaan / datwe die vergiffenisse niet van noden hebben; ons niet konnende verbeelden / datwe nu meer sonde doen. Want dat ware God (die ons dat anders leert) ten leugenaar te maken; en also de grootste sonde die een mensche kan begaan. vs 10. Doch echter ook niet / om dan in de sonde voort te gaan: maar (seit hy nu in dit kapittel) hy schrijft dit / op dat wy niet en sondigen; dat is / ons selven van de sonde na vermogen wachten. En bemerkende dan evenwel / dat het ons wederom gemist is / die met droefheid dan belijden; volgens 't gene dat geseid is. Die so doet / dien is het volgende dan toe te passen: so hy gesondigd heeft; dat hy aan Jesus Christus enen Voorspraak by den Vader heeft.

Hoe dit gelegen zy / is nodig nader te verstaan: waar toe het dienen sal / dat wy de kraght van dese woorden des Apostels overwegen / en den inhoud met die van dit XXVI. Artijkel der Belijdenisse vergelijken.

I.

D'Apostel dan / na vriendelike aanspraak / mijne kinderkens; waarmede hy die troostelike waarheid uit een vaderlijk gemoed op onse herten drukt: betuigt / dat hy ons op die wijse als voorschreven onderrighten wil / om ons so veel als mogelijk te hoeden datwe niet en sondigen. Doch aangesien dat wy / so doende / echter om de onvolmaaktheid die ons by blijft / noch al struikelen in veelen: Jak. 3: 2. so wil hy ons nu troosten met de Voorspraak die we hebben aan den Heere Jesus; om daar over niet mismoedig of wanhopende te zijn. Siet hier dan eerst / wat hy voorondersteltt / waarop die Troost te passen zy / en dan waarin dat die bestaat.

I. Hy stelt / het gene (als geseid is) dikwijls ende dagelix gebeurt: dat een opreght gelovig sich niet alleenlik nimmer vry van sonden kent; maar ook wel duidelik sich in het een of andere te buiten gaat: so iemant (namelik) in sulken sin gesondigd heeft. Want dat het dus verstaan moet zijn / is klaar uit sulx als reeds van hem geseid en van ons aangewesen is. So dat het woord indien geen twijfeling / maar iets dat sekerlik wel so sal wesen / te verstaan geeft; om ons selve daar in geensins te misleiden, als in 't 8. vs. des 1. hoofdstux duidelik geseid is / dat wy sonder sonde souden zijn. Indien dan iemant / hebbende gesondigd, dat bemerkt; en oversulx om troost verlegen is: so heeft hy ons te seggen / waar hy dien uit halen moet. Doch welverstaan / so verre als het iemant onder ons / die kristenen / en onder desen vriendeliken naam van kinderkens begrepen zijn / ge-
beurd

beurd moght zijn dat hy gesondigd hadde: met den welken sich d'Apostel hier gelijk stelt / dat wy tsamene enen selfden Voorspraak hebben / die voor ongelovigen noch onboetveerdigen niet spreekt; gelijkwe dat hier verder hooren sullen in het gene dat nu volgt.

II. Dat is / dat hy ons dan vertroost met enen Voorspraak dien we by den Vader hebben / welken hy ook noemt.

1. Wy hebben enen Voorspraak by den Vader. Met die weinig woorden seit hy ons twee grote saken: hoedanig een ons hier in moet te hulpe komen; en dan / hoe na ons sijne hulpe staat.

(1.) Hier is geen nader noch geen ander raad / dan dat wy enen Voorspraak mogen hebben by den Vader: lett op de woorden; en gy sult in elk een sonderling gewight sien.

A. Een Voorspraak. 't Griekische woord παράκλητος *Parakletos* is hier behoorlik in het duitsch vertaald. Want alhoewel het elders ook een trooster of vermaner is te seggen: so leert de sake / dat sulx hier geen plaats en heeft; also by God geen troost noch geen vermaninge te doen en is.

B. Want by wien is hy onse Voorspraak? by den Vader. Hy meent daar mede God den Vader, wien hy heeft genoemd met sijne Sone Jesus Christus, in het 1. kap. op het 3. Vs en daar na / dat God een licht is / Vs. 5. ende in den selfden draad der rede noemt hy 't bloed van Jesus Christus sijnen Soon. Vs. 7. So spreekt hy dan van enen Voorspraak / die het zy by God den Vader / die ook onse Vader zy: also wy door 't gelove in gemeenschap staan met God den Vader ende Jesus Christus sijnen Soon. Vs. 3. Dat luid dan al ten eersten troostelijk: een Voorspraak die goed spreken heeft; also het is ons eigen Vader wien hy voor ons aanspreekt: God self denwelken wy door onse sonden hebben ongelijk gedaan / is onse Vader; wie twijfelt nu of dese Voorspraak sal 't wel willen doen? En aanstonds horenwe noch iet dat nader klemt.

(2.) Maar is 't voor eerst al seker dat hy 't wel sal willen doen? Wel / soud hy niet? hy is nu reeds al doende by den Vader: want wy hebben, seit d'Apostel / enen Voorspraak / en verwachten hem niet eerst / of hebben nodig enen op te soeken / op 't onseker / of er wel een sal te vinden zijn. Wy hebben enen die al voor ons bid. Rom. 8: 34.

2. Wie is het dan / die so gereed is / by den Vader voor ons arme sondaars een goed woord te spreken. 't Is lichtelik te raden / kristenen: wy hebben Jesus Christus den reghtveerdigen: die opgevaren is tot sijnen en tot onsen Vader / tot sijnen en tot onsen God. Joh. 20: 17. Die is het die daar voor ons bid: in voegen dat hy daar / als in het ware Heiligdom / dat eertyds door 't lichamelijk was afgebeeld / als voor Gods aangesicht voor ons verschijnt: Hebr. 9: 24. so dat hy / om voor ons te bidden, altijd leeft. 7: 25. Doch sienwe dit nu noch wat nader in.

(1) Niet

(1) Niet blotelik geeft ons de naam te kennen / dat hy Jesus Christus, de gesalfde of van God verordineerde Saligmaker is / die voor ons bid; maar 't is de klem / dat hy een woord daar by voegt daar de reden in berust.

(2) Dat is de naam Reghtveerdig: die komt den Heere Jesus toe / in volle kraght / en dat in tweederleyen sinn: ten aansien dat hy aan hem self volkomelik reghtveerdig / en ook als Middelaar van God den Vader gereghtveerdigd is. I. Hy is reghtveerdig aan hem self: om dat hy nooit sonde gedaan, noch ook daar door uit eigene onderbindinge gekend heeft; 1 Pet. 2: 22. noch konde leeren kennen. Want geene sonde noch verdorventheid en is in hem. 1 Joh. 3: 5. Dus heeft hy self regtveerdig zijnde voor de onreghtveerdige geleden, om ons daar door tot God te brengen; 1 Pet. 3: 18. En dat is d'eerste grond van sijne voorspraak by den Vader: hy heeft voor ons geleden / en daar door het reght verkregen om voor ons te spreken. II. En dat noch dies te meer / om dat hem ook de Vader self daar in reghtveerdig heeft verklaard / sijn lyden in de rekeninge voor ons aangenomen; en om sijnent willen voor reghtveerdig ons houd. Dit was alsso voorseid: mijn knecht de Regtveerdige, seit God / die sal der vele reghtveerdig maken; want hy sal hunne ongereghtigheden dragen. Jes. 53: 11. En dat is ook de nadere verklaringe / die ons d'Apostel selve daar van geeft; onmiddelik naast aan de woorden Jesus Christus den reghtveerdigen, op 't tweede vers als tot bewijs daar van: als mede van de bondigheid der voorspraak die hy voor ons doet / ons in gedachten brengende / dat hy is een versoeninge voor onse sonden: willende daar mede seggen / dat uit kraght van die versoeninge, die God voor bondig heeft verklaard in sijnen bloede; hy so groten reght heeft om voor ons te spreken by den Vader / die hem self in 't Euangelium daar toe heeft voorgesteld. Rom. 3: 25.

Dit zy genoegh / alleenlik tot ontledinge van dese korte rede en verklaringe der woorden / hier geseid: de sin derselven en den inhoud van de saken word ons seer bescheidelik in de Belijdenis vertoond.

II.

Deselve sal ons niet alleenlik dese Leere / maar ook het Gebruik daar van voor ogen stellen; gelijk dat mede in den XXI. en XXIII. Artijkel is geschied.

I. De Leere van dit Advocaatschap, (so als eerst in 't opschrift stond / en evenwel het duitsch woord voorbiddinge daar by) die onse Heere Jesus voor ons doet / word eerst hier voorgedragen / en daarna met redenen beweerd.

1. Sy word ons / seg ik / voorgedragen: eerst de sake stellende; en dan den grond betoonende waar op dat sulken stellinge berust.

(1) Dit word dan hier gesteld: dat wy geloven, datwe geenen toegang hebben tot God, dan alleenlik door den eenigen Middelaar ende Voorspraak Jesus Christus. Daar stond in den eersten druk/ door ENEN eenigen Middelaar/ daar hier nu staat DEN eenigen. Doch die verandering is even eens/ als ofmen in de plaats van ENEN Voorspraak, so als in den Text staat/ woude stellen DEN Voorspraak: aangesien dat daar/ en so ook hier/ so wel in 't eerste staat de naam van Jesus Christus als in 't laatste/ daar by uitgedrukt; en oversulx het eerste geen verbysteringe maken konde. Nu dat het waar is 't gene hier beleden word/ blykt uit het gene Paulus seit: dat daar EEN Middelaar Gods en der menschen is, gelyk'er maar een God is/ en geen meer en voorts dat het de mensche Christus Iesus is. 1 Tim. 2: 5. Als ook dat wy door hem vrymoedigheid en toegang hebben tot den Vader, met vertrouwen door 't Gelove aan hem. Efes. 2: 18. en 3: 12. Vrymoedigheid om in te gaan in 't Heiligdom, dat boven in den Hemel is: na dat hy ons daar in is voorgegaan/ (als flus gesеid is) door sijn eigen bloed. Hebr. 9: 12. en 10: 19.

(2) En niet alleenlik word dit so getuigd/ maar ook de grond ons aangewesen uit de Schrift/ waar op dat seggen rust. Want hierom (in den eersten druk stond wat uitdrukkeliker/ om dese oorsaak) is hy Mensch geworden. Dat segt de Schrift wel duidelik: dat Christus Jesus in de weereld is gekomen om de sondaars salig te maken. En dat is een getrouw of seker en waarachtig woord; so als d'Apostel noch daar by voegt/ om het immers met besondere opmerkinge in acht te nemen. 1 Tim. 1: 15. So seit hy dan met reden so nadrukkelik/ een Middelaar, de Mensche Christus Jesus: 1 Tim. 2: 5. van God gesonden, en also geworden uit de Vrouwe; op dat hy ons verlossen soude, en wy tot kinderen aangenomen werden, die door den Geest in synen name roepen, *Abba*, Vader. Gal. 4: 4/5/6. Siet hoe dit alles t'samenhangt: en so het dus niet klaar genoegh begrepen word/ dat de Menschwerdinge des Heeren daar toe heeft gestrekt; het sal dan immers blyken uit het gene volgt.

A. Wat is daar uit ontstaan/ dat Christus Mensche wierd? Dat hy daar door vereenigde de godlike en menschelike Nature. Dat stond dus in den eersten druk/ met vereening Gods ende des Menschen: 't welk in der daad seer wel geseid was/ by aldien het selfde niet geseid wierd in de woorden die so wel daar als in desen laatsten druk terstond daar aan gevoegd staan; en 't gevolgd van die vereeniginge der naturen duidelik te kennen geven: op dat wy menschen &c. Doch in den tweeden druk staat het bequamelik aldus/ vereenigd (dit word hier geseid van Christus mensch geworden: als onmiddelik daar voor gaat) met de goddelike nature; also het den vereischten sin voldoet; en boven dat bequamer schikkinge van woorden is/ de menscheid die nu al genoemd was niet terstond noch eens te noemen/ maar alleen

de

de Godheid / om te seggen dat die twee vereenigd zyn; invoegen als dat op den XIX. Artykel is verklaard.

B. Wat volgt nu 't gene ons betreft uit die vereeniginge der Naturen in den Middelaar? Het was / op dat wy menschen eenen toegang souden hebben tot de goddelike Majesteit. Want dat is te begrypen uit den naam Immanuel, 't welk is te seggen God met ons: dat onse menschelike met syne goddelike natuur in syn persoon vereenigd / ende hy alsó die beiden even na zynde, de reghte Middelaar moest zyn / die God met ons en ons met God te samen voegde. Het kan hem dan in 't bidden voor ons niet ontschieten: want bid hy God / hy bid hem self / alsó hy mede God is; bid hy voor menschen / hy bid voor hemself / alsó hy mede mensch is. Want ook in 't gene hy selve versocht zynde, als mensche / geleden heeft, kan hy den genen die versocht worden te hulpe komen. Hebr. 2: 18. Dus heeft hy ons den wegh bereid tot synen Vader door sijn vleesch. Hebr. 10: 10.

En dat dit ene groote saak is / blijkt uit dien / dat anderfins de toegang ons gesloten ware. Dit was in 't eerste drukfel der Belijdenis wat breeder uitgemeten: als / datwe niet meer toegang tot hem hadden dan de doornen hebben tot den vyere. 't Welk voorwaar wonderlijk seggen is; daar beter voor gepast hadde / dat wy anders tot hem komende niet voor hem souden konnen bestaan / niet meer dan de doornen voor het vuur. Voorts volgde daar noch dese gansche rede aan. Wy hadden door sijner stemmen alleen versonken geworden: ('t welk ieder een wel siet dat geen goed Duitsch is) gelijk als het by Adam blijkt, die voor den Heere vlood al beevende: ende by den Israëlijten aan den berg Sinaj; die enen Middelaar begeerden uit vreese, op dat sy alle niet en storven, om der stemme des Heeren wille. Dat van Adam was te voren / in den XVII. Artykel al gesegd: van Israël quam hier niet wel te pas / daar van het onderscheid des ouden ende niewen Testaments niet meer en valt te spreken; sulx geschied is over den XVIII. en XXV. Artykel / daar het best te passe quam. Doch is daar uit te sien / dat het niet niew is 't gene heden noch by velen voor so seer aanstootelyk word opgenomen; so gering te spreken van de Vaderen des ouden Testaments. Dat is 't gereformeerd Geloof geweest / (indienmen dat na inhoud van de Formulieren schatten moet) 4 jaren lang in 't Walsch / en 19 in 't Duitsch: want so veel tyds verschilt de tweede van den eersten druk. Maar tsedert heeftmen dat in 70. of 80. jaren so niet meer verstaan: alsó die stellinge / eens in het Nationaal Synode tot Middelburg daar uit gelicht / tot heden toe daar uit ook blyft; dat nu al 113. jaren is. Nochtans nu tusschen 40 ende 50 jaren heeftmen wederom begonnen so te spreken; ende metter tijd daarin so veel gevorderd / dat men op de helst der leeraars wel magh rekenen / die dat nu so verklaren; en de andere het aan-

sien/ sonder het voor onreghtsinnig (so sy geerne souden doen) of te verwerpen ofte die so leeren uit te setten. Nochtans word daarom de Belydenisse niet veranderd; ende meenen dese datse van deselve niet verschillen/ leerende dat gene dat voor meer dan 100 jaren daar uit al verworpen is. So schiktmen 't al wanneermen 't schikken wil.

2. Nu wederom den text van dit Artykel volgende/ so sienwe na de redenen/ met welken de voorgaande stellinge bevestigd word. En die zyn vast aan sekere Tegenstellinge die voorgaat/ om den grond daar van te leggen; mits den genen die so even was gelegd/ tot vestinge der eerste stellinge/ daarmede verder uit te setten.

(1) Want zynde nu geseid/ dat wy door Christus menscheid toegang hebben tot Gods majesteit: so word hier tegen wederom getoond/ dat syne Godheid ons den wegh niet afsluit; schoon dat voorgegeven word/ het gene echter so niet is.

A. 't Voorgeeven word aldus verworpen. Dese Middelaar, dien ons de Vader heeft gegeven tusschen hem en ons, moet ons door sijne grootheid niet verschrikken, om ons enen anderen na ons goeddunken (na onse fantasije stond in den eersten ende tweeden druk) te doen soeken. Dit word gesegd/ om dat de genen van de welken slus gewaagd sal worden dit voorwendsel nemen/ om ook voorspraak by de Heiligen te soeken. Nu laat ons hooren wat daar tegen word geseid.

B. Dat is de Liefde onses Middelaars die hy ons toedraagt: zynde wel so groot/ dat al de glans der goddelike Majesteit die niet verdoven kan. De grootheid deser Liefde eerst wel uitgemeten/ en dan klaarlik aangewesen/ sal dese voorgewende swarigheid haast doen vergaan.

a. Het eerste: want daar en is niemant, noch in den Hemel noch op de Aarde, onder de schepselen, die ons liever heeft dan Jesus Christus. Als dit bewesen is/ so en behoefter geen verklaringe altoos.

b. Nu dan 't Bewijs daar van. Dat is/ dat hy, hoewel in Gods gedaante zijnde, nochtans hemselven heeft vernietigd; aanneemende de gedaante eens menschen ende eens knechts voor ons, ende is in alles sijnen broederen gelijk geworden: gelyk dat Filip. 2: 7. en Hebr. 2: 17. uitdrukkelik te lesen staat/ en op den XVIII. Art. na vereisch verhandeld is. Die sich so diep om onsent wille heeft vernederd en gelyk als wechgeworpen/ wat sal die groter dingen tot versekeringe syner liefde doen? Eischt iemant dat/ het sal hem nader blyken uit het gene dat nu volgt.

(2) Want om dit noch bescheideliker aan te wysen/ beroept sich de Belyder op de Gunst des Middelaars tot onswaart/ en de kraght die syne voorspraak heeft by God.

A. Op syne Gunst aldus. Indien wy enen anderen Middelaar soeken

ken moesten die ons goedgunstig ware: wien soudenwe konnen vinden die ons meer beminde, dan hy die sijn leven voor ons gelaten heeft, ook doe wy sijne vyanden waren? Hier volgt noch in den eersten druk; hy die daar rijk was is om onsent wille arm geworden. 't Zijn Paulus woorden / 2 Kor. 8: 9. die hier so qualik niet te passe quamen / dat sy behoefden uitgedaan te worden / en uitgelaten by den tweeden druk. Want die gewillige armoede / om onsent wille van den Heer geleden / wel een groot bewijs van sijne liefde was. En om het andere te willen seggen / hadde by het vorige / daar Paulus van die selfs vernedering des Heeren spreekt / bequamelik zijn bygevoegd geweest / het gene daar onmiddelik aan volgt: (wonder dat dit van de schrijvers of de oversienders der Belijdenisse niet is aangemerkt / alsó 't daar meest op aan komt) dat hy sich vernederd heeft tot in den dood, ja self tot sulken schandeliken dood aan 't kruis. Fil. 2: 8. Want niet alleenlik slechs voor anderen te sterven / maar ook sulken schandeliken en verachten dood te sterven; en dan noch voor sijne eigene vyanden (so als wy alle door de sonde zijn) te sterven: daar in bevestigd God voorseker sijne liefde t'onswaart: Rom. 5: 7/ 8/ 9. de Vader namelik / dat hy so lieven Sone so bezre overgeeft; en dies te duideliker noch de Sone self / die dus hem selven overgeeft. Want daar hy dat voor doet die heeft hy wel ter degen lief. Gal. 2: 20. Siet dan / so lief heeft ons de Vader / dat hy sijnen eengeborenen Sone voor ons niet en spaart. Joh. 3: 16. Sal die ons ook niet alle dingen schenken / die ons 't weerdigste en liefste dat hy heeft alreeds geschonken heeft? Rom 8: 33. En sal hy die al wat hy heeft en wat hy is / dat is hemself / voor ons gegeven heeft / ook weigeren voor ons te bidden / dat de Vader ons dat geve daar hy toe geboren en gestorven is? Siet dan hoe seker dat een reght gelovig kristen op den eenen Middelaar en Hogenpriester Jesus rusten magh / in aansien sijner gunste t'onswaart; die sy kraght iglik gebleken in so veel voor ons te lijden / geensins minder zyn sal om voor ons te bidden.

B. En om nu niet te denken / dat sijn wille wel kan goed zijn / maar 't vermogen niet seer groot: so let nu verder op den Staat daar in hy is / en voorts op sijn Persoon. Het eerste toont ons sijne Maght en Aansien / en het ander ook de Gunste die hy by den Vader heeft.

a. Sijn Staat. Want so wy enen soeken die Maght ende aansien heeft: (daar stond in 't eerste geloof, en in het tweede / credyt, zijnde beide dese woorden hier door dat van aansien nu verklaard) wie isser die des so veel heeft als de gene die geseten is ter reghterhand sijns Vaders, ende die alle maght heeft in Hemel en op Aarde? Dit is sijn Aansien en ook sijn Maght.

α. Syn Aansien is by God so groot als 't wesen kan: alsó hy aan Gods Reghterhand (dat is te seggen) uitermaten is verhoogd;

Hand. 2: 33. waar door hy enen name boven allen naam verkregen heeft. Des moet sich alle knye voor hem buigen. Filip 2: 9/ 10. Hoe is 't dan mogelijk dat hem iet kan van God geweigerd worden / door den welken 't al tot God moet gaan? Die self sitt aan Gods reghterhand en/ voor ons bid: Rom. 8: 34. sulk bidden / of het bidden van sulk enen / is maar eischen. Dat is Godstale al van ouds tot dien Gesalfden; eisch van my, ik sal u geven: ens. Psal. 2: 8. en wie twijfelt nu of onse Voorspraak wel dat aansien heeft by God?

β. Nu siet ook of hy Maght heeft: want hoe meerder iemant van vermogen is / hoe vryeliker hy iet derf begeeren / en hoe lichter 't hem sal worden toegestaan. Insonderheid / indien de maght so groot is / dat hy iemant kan doen hebben 't gene dat hy voor hem heeft begeerd. Nu heeft God alles sijnen voeten onderworpen. 1. Kor. 15: 27. Daar op is 't dat hy self dan rondelik verklaart; alles is my van mijnen Vader overgegeven. Matt. 11: 27. En 't sedert noch so veel bescheideliker; my is gegeven alle Maght in Hemel en op Aarde. Matt. 28: 18. Ja hy en schroomt niet self te seggen / al wat de Vader heeft is mijne. Joh. 16: 15. En daar en is in 't minste geen verschil om tusschen beiden: alsо hy self in syn gebed sprak tot den Vader; al het mijne is uwe, en al het uwe is mijne. Joh. 17: 10. So wil hy dan voor ons van sijnen Vader niet alleenlik bidden / maar hy kan en sal ons ook doen hebben / alles wat ter saligheid van noden is.

b. En of dit Aansien en Vermogen beide niet geneeg en waren/ so komter noch de Gunst en Liefde by / die God de Vader heeft tot desen Soon. Want wie sal eer verhoord worden, (seit de Belydenisse verder) dan Gods eigen welbeminde Soon? die sich in 't bidden / self gedurende noch sijnen tijd op Aarden / daar op ook verliet; en seide / Vader, ik weet dat gy my altijd verhoort. Joh. 11: 41. So ook tot ons: al wat gy van den Vader bidden sult in mijnen naam, dat sal hy u geven. Joh. 16: 24.

III.

II. De Leere dan van de onfeilbare en genoegsame Voorbiddinge van desen eenen Middelaar bevestigd zijnde / so word deselve in 't verbolg van dit Artijkel tot Gebruik gebraght. 't Welk zijnde dan het tweede deel des selfs / sal teffens ook het derde zijn van dit vertoog. Dit onderscheid den text van het Artykel in drie leden: zijnde 't eerste de verwerpinge der doling tegen dese leere strijdende / het ander ene ontruiminge van swarigheid die in den wegh te liggen scheen; en 't laaste ene Opwekkinge / om ons aan desen Voorspraak vast te houden.

1. De Dolinge die hier in 't oge loopt word niet uitdrukkelik geseid: maar daar ontrent alsо gesproken / dat deselve lichtelik te kennen

nen zy. Ook is van self bekend / dat hier in 't Pausdom seer veel om te doen is / dat Maria 's Heeren moeder / d'Engelen als onlichamelike wesens aangemerkt / en menigte van Heiligen / 't zy datse heilig of ten minsten in de weereld zijn geweest of blotelik verdicht / tot Mede-middelaars van voorspraak stelt / en voor sodanig ook aanbid: en dat niet blotelik om slechs voor hen by God den Vader / maar ook self by den Zoon als middelaars te willen zijn. Daar van belijden wy / op 't allersachtst gesproken / dat alleenlik door mistrouwen (in het eerste stonder ongelove, in het tweede wangelove; beide waar / doch 't laaste t'elkens sachter dan het eerste) dit gebruik (met reght een onverschoonlyk misgebruik te noemen) ingevoerd, dat men de Heiligen onteert, in plaats van die te eeren: doende 't gene dat sy nooit gedaan noch begeerd en hebben; maar hebben het volstandig en volgens hunnen schuldigen plight verworpen; als uit der selver schriften blijkt. Die woorden / volgens hunnen schuldigen plight, en stonden in het eerste niet / en in het tweede: volgens hun officie; 't welk in 't Latijn ook is te seggen plight. In dese rede zijn verscheidene bedenkelike saken t'saamgevlochten / die men wel moet ontswachtelen: in voegen dat daar in te onderscheiden zijn / de Naam aan dit bedrijf gegeven / den Oorsprong van het selve / en de Misslagh die daar mede word begaan.

(1) Wy noemen 't met seer veel bescheidenheid een ingevoerd gebruik. Want I. dat het by de Roomsch-gesinden in 't gebruik is / blijkt genoegsaam uit hun dagelykschbedrijf: so groten menigte van kerken / kloosters en altaren tot den dienst der Heiligen gesticht; so vele dagen in het jaar / ter eeren van deselve plightelik gevierd; so velerhande ordens hunder Moniken en Nonnen / Regulieren / Ridderschappen aan besondere Heiligen gewijd: so vele offerhanden en gebeden aan deselve dagelix gedaan; so veel buitenlandsche en binnenlandsche bedevaarden / 't hunder eere ondergaan; so veel segeningen en verlossingen den selven toegeschreven: ja dat meer is so veel zielen die sich stervende aan iemant van de Heiligen bevelen: eindelik (hoewel daar aan geen einde is) so veel diensten aan de Heiligen gedaan / daar sy gerust op zijn / om self daar op te sterven; meer dan datse souden denken op de weerdige verdienste van Gods eigen Zoon. Die dit ontkennen of verschonen wil / door voor te wenden / dat het of niet of so niet als ik daar nu segge word gedaan: die moet geen reghte kennis van het Pausdom of geen schaamte hebben. II. Maar dat dit niet van God is ingesteld / maar ingevoerd door menscheliken vond: blijkt klaarlik uit de boeken van de oudste kristen leeraars / die van sulk gebruik niet wisten; maar in 't eerst daar tegen spraken / tot dat eindelik hetselve metter tijd is doorgebroken / en de gansche kristenheid heeft overstroomd.

(2) Dit blijkt noch meer / wanneer men acht geeft op den Oorsprong van dit misbruik: zijnde een mistrouwen aan den waren Middelaar en Voorspraak Jesus / als of die alleene niet genoegsaam ware; 't welk nu klaarblijkelik betoond is dat hy is. Hier over is op 't XXI. Artijkel / pag. 316/317/318. al geseid wat nodig is.

(3) Doch om hier nader aan te wijsen / wat misverstand of misslagh daar in word begaan; 't is dat men waarlik door sulk doen de ware Heiligen in plaats van hen te eeren grotelix onteert. Dit seggende betuigenwe daarmede / datwe desen dienst der Heiligen niet tegen spreken / om dat wy hen de eere niet en gunnen die hen toekomt: maar veel eer uit yver voor der selver eere / om hen geenen dienst te doen die hen niet aangenaam kan zijn. So dat de lastering / waarmede ons d'aanbidders van de Heiligen bekladden / om door hun vuil ons aan te wrijven schoon te schijnen / hier mede tessens word geweerd. Dat nu de Heiligen met hen alsa te eeren grotelix onteert zijn / blijkt uit redenen: de aanbidders van de Heiligen zijn daar in doende 't gene sy selve nooit gedaan noch begeerd, maar steeds verworpen hebben.

A. Die Heiligen en hebben nooit aan anderen alsa gedaan: dat maghmen brpelik geloven / om dat het nergens uit en blijkt. En 't soude moeten blijken / ware 't ooit geschied: also het gene tot den Godsdienst is behorende noodsakelik op een gebod of voorbeeld moet berusten; sulx in desen geen van beiden in Gods Woord te vinden is. Maar tot het laaste toe dat God sijn Woord heeft laten schrijven / bleef die wett in eeren; den Heere uwen God sult gy aanbidden, en hem alleene dienen. Matt. 4:10. Aanbid God. Openb. 22:9. En is 't geen wonder / daar het gansche Pausdom / daar de griekschekerk in 't Oosten en in 't Zuiden vol af is / daar nauwelix het Protestantsche kristendom alleen van vry is; en dat met so veel beslaghs so algemeen gedreven word: daar af en vindmen taal noch teken in de Schrift. So algemeen is tot op heden de verdorventheid / van wegen te bewandelen die God ons niet en wijst / en leeringen te volgen die van menschen uitgevonden / zijn. Nu maghmen denken / hoe den Heiligen dit magh tot eere zijn: indien wy / door hen te vereeren hen alsa verwijten / dat sy 't anderen / die voor hen zijn gestorven / niet so wel en deden als wy 't hen nu doen; en wy alsa hen in gedienstigheid te boven gaan. Wat onbeleefder Heiligen / die dan niet waardig zijn datmen hen d'eere doe die sy aan anderen geweigerd hebben of versuimd!

B. Maar ook en hebben sy het nooit begeerd: men doet geen ongelijk den genen diemmen niet en geeft het gene hy niet hebben wil. En dat sy 't ooit begeerden / blijkt so weinig uit de Schrift als datse 't deden / of dat sy het leden.

C. Want / om op het ontkennen niet alleen te staan: hoe konden sy begee-

begeeren 't genese volstandiglik verworpen hebben; met een betuigende dat sy so deden volgens hunnen plight; gelijk uit hunne schriften blijkt. Te weten / 't blijkt dat sy so deden / en ook dat het hun plight was so te doen.

a. Dat sy die eere van sich weerden / is gebleken also dikmaals als het blijkt dat hen deselve aangeboden is. Wanneer een heidensch hoofdman / doch nu zijnde op den wegh na 't Kristendom / voor den apostel Petrus nederviel / en met gebeerden slechs aanbad: sta op, seit die apostel welken 't Roomsche volk naast Jesus moeder voor den grootsten heilig houd / ik ben ook self een mensch. En met hoe groten yver en verbaastheid weerden Barnabas en Paulus d'eere / diemen hen als Goden wilde doen met offerhande? Mannen broeders seiden dese Heiligen / wat meugt gy doen? Wy zyn ook menschen, van gelyke beweegingen als gy. Hand. 14: 14. De Engel, dat is Bode / die den jongsten der Apostelen de heerlixte gesighten toonde / desgelijk / den selven siende nedervallen om hem aan te bidden: Siet seit hy / dat gy 't niet en doet; also ik uwe mededienstknecht ben: ens. aanbid God. Openb. 22: 9.

b. Denkt nu niet / Kristenen / dat dit maar uit beleefdheid was / dat sy die aangebodene eere weigerden: navolgens hunne eigene bekentenis so was 't hun plight / I. als dienaars van den God des hemels geene eere aan te nemen / die aan sijne opperhoogheid eigen is / en die hy niemant mededeelen of daar in dulden sal. Ik sal mijne eere (seit hy) aan geenen anderen geven. Jes. 48: 11. en 42: 8. II. Ook moesten sy / als menschen en als mededienaars, sich niet goddelik van huns gelijken / of van enige andere menschen laten eeren: also gelijk met sijns gelijk niet meer dan burgerlike eere / en dat onderlinge / geven kan. Die beide redenen zijn uit den mond van Petrus / en den Hemelbode die Johannes het Gesight vertoonde / so gehoord. III. Sy hebben ook / noch in dit leven zijnde / self de menschen so geleerd / dat sy sich van den dienst der schepselen / als ydelheden, tot d'aanbiddinge des leevendigen Gods bekeeren souden; gelijk als Barnabas en Paulus spraken: verre dan van daar / dat sy nu self afgoden souden wille zijn / God so veel nader zijnde / en daar hen sijne eere so veel meer ter herten gaat.

2. Doch 't menschelijk verstand heeft nooit voorwendselen gebrek: 't welk siende dat in desen ook geschied / so moet eerst alle uitvlught wech genomen / en dan gesien wat hier in staat te doen.

(1) Op 't eerste zy in acht genomen watmen voorwend; en dan 't antwoord dat daar op word toegepast.

A. So seggen we dan eerst met de Belijdenis / dat men hier niet en moet voortbrengen, dat wy 't niet weerdig zijn: al even eens of 't ook uit nedrigheid ware / dat sy God self niet derren bidden; en daarom hem so seer vernederen / als sy de schepselen verheffen; tot de eere die (gelijk geseid is) hem alleen behoort. Is 't Abraham wel in

in den sin gekomen / so gansch onweerdig als hy van hemselve sprak / dat hy maar stof en assche was: dat hy daarom de Heiligen; 't zy Noah, wien God / self voor Daniel en Job als enen groten Heilig roemt; Ezech. 14: 14/ 20. het zy dien goddeliken wandelaar / die binnens tijds ten Hemel voer (Genes. 5: 14.) niet aansprak; en dat met so moeyeliken bede: maar sich onderwinden derde met God self te spreken? als wel duidelik van hem te lesen staat. Gen. 18: 27. Was iemant ooit onweerdiger dan David / als hem Nathan teffens van twee grouwelike sonden overtuigde? Hoe socht die dan geen voorspraak by de Heiligen / maar ging reghtsdraads tot God: niet blotelik maar voor hemselven biddende / maar ook noch voor de Kerk? als in den 51 Psalm klaarlik is te sien. Gevoelde iemant pijneliker sijne onweerdigheid dan Paulus / die van hem self een misdraght maakt / 1 Kor. 15: 8. en sich voor den voornaamsten sondaar kent? 1 Tim. 1: 15. Maar tot wat Heiligen ging hy om voorspraak? Immers tot de Heiligen die op der Aarde zijn; gelijk als David Psal. 16: 2.) als hy de gemeinten bad / voor hem te bidden; en belovende so wederom te doen. Efes. 6: 18/ 19. Rom. 1: 9/ 10. Wanneer Gods volk op 't alleryverigste bid / so seggense; wy alle zijn als een onreine, en alle onse gereghtigheden als een wechwerplijk kleed: en niettemin derft sulken volk tot God noch seggen / Gy zijt onse Vader, en wy alle zijn uw volk. Jes. 64: 6/ 8. En dat is hen genoeg / om alle Heiligen voorby te gaan. Gy, seggense / zijt onse Vader: nochtans hunne eigene vaders waren d'allergrootste Heiligen by God; en daar hy sich na noemde / dat hy de God van Abraham en Isaaks en Jakob is. Doch niet met al: so grote Heiligen als 't waren: Gods volk gaat regelreght tot God. Want Abraham (dit weetense) weet van ons niet, en Israël en kent ons niet; en wederom / gy zijt doch onse Vader; daar haddense te vele vaderlike proeven van op Aarden; om nu aardsche vaders in den Hemel op te soeken; onse Verlosser van ouds af is uw naam. Jes. 63: 16.

B. Om nu de nietigheid van desen uitvlught aan te wijsen / laat ons besien / wat antwoord daar op vorder word gepast / en hoe dat antwoord met de Schrift bestaat.

a. Het antwoord self is: dat het hier de meeninge niet heeft, dat wy onse gebeden op onse weerdigheid voordragen souden, maar alleen op die van Christus.

α. Niet op onse weerdigheid. Want wy en werpen onse smekingen niet neder op onse eigene gereghtigheid. Dan. 9: So dwaas bevond sich nooit Gods volk / dat sy het daar op namen: maar verstonden eerder / dat ene openhertige belijdenis van eigene onweerdigheid de reghte boet was / waar op sy God hadden aan te spreken; hem d'eere geevende / die sy henself benamen: seggende / Gy zijt reghtveerdig;

gy hebt trouwelik, maar wy trowloselik gehandeld. Neh. 9: 33. Men gaat tot God om gunst en niet om reght: men soekt Barmhertigheid; en die bestaat in de vergeevinge der sonden/ die ons sekerlik onweerdig maken. Die dan barmhertigheid versoekt/ bekent dat hy onweerdig is.

β. Wat dan? Wy steunen enkelik op de uitneementheid en weerdigheid van onsen Heere Jesus Christus, wiens reghtveerdigheid door het Gelove d'onse is. Want dat is eens voor al van ons beleden in den XXIII. Artykel.

b. Datselve nu op onsen plight van bidden toe te passen/ so doen we den apostel Paulus eerst/ en dan noch onsen Heere Jesus selve spreken.

α. Van den Apostel leeren wy het gene dat voorwendsel van onweerdigheid tot niete maakt/ en ons onaangesien deselve met vrymoedigheid doet bidden/ niet de Heiligen/ maar God.

א. Want eerst/ daarom d'Apostel, willende dese sotte vrese, ofte veel meer dat misvertrouwen (hier stond ook in den eersten druk als boven/ ongelove) van ons nemen, segt ons: dat Jesus Christus *synen Broederen in alles is gelyk geworden; op dat hy een barmhertig en getrow Hogepriester soude zyn, om de sonden des volx te reinigen. Want daar door dat hy selve versocht zynde geleden heeft, kan hy dengenen die versocht worden te hulpe komen.* Heb. 2: 17. So heeft hy dan voordachtelik hemself in sulken nederigen en verachten staat gesteld: dat hy self als de onweerdigste onder de menschen, (gelyk hem Jesaias 53: 3. noemt) geworden is/ om onse onweerdigheid in 't bidden te gemoet te komen.

ב. Ende daarna, om ons noch meer moeds te geven (seit nu voorder de Belydenisse) om tot hem te gaan, so segt hy. *Dewyle wy dan enen groten Hogepriester hebben*, Jesus den Sone Gods, *die door de hemelen is ingegaan: so laat ons dese belydenisse vast houden.* Hebr. 10: 19/ 21/ 23. en 9: 24. De volgende getuigenissen der Schrifture leggen ons dit nader uit.

(a) De eerste toont den aart van Jesus opperpriesterschap: daar in bestaande/ dat wy (als daar even ook gesegd is uit Hebr. 2: 17.) *geenen Hogepriester hebben, die niet en kan medelyden hebben met onse swakheden; maar die in alle dingen gelyk als wy is versocht geweest sonder sonde*; op dat wy/ noch met sonde zynde/ en daar door versocht/ syn medelyden ook verwerven souden. *Laat ons dan toegaan met vrymoedigheid* (dit voegt'er de Belydenis dan nu noch by) *tot den troon der genade: op dat wy barmhertigheid verkrygen mogen, en genade vinden om geholpen te worden ter bequame tyd.* Hebr. 4: 15/ 16. Hier voegde d'eerste druk tot nadere toepassinge noch by: hy verandert hier den schrikkeliken troon der heerlikheid in enen troon der genade; om ons tot hem te doen komen: 't welk wel ter sake/ maar niet wel bescheidelik geseid is; ende

meer verklaringe behoeft als geest: waarom het ook misschien is nagelaten.

(b) Is dan nu iemant noch so swakgelovig/ dat hem dese reden/met de vorige gevoegd / noch niet volkomelik gerust kan stellen: so sal het dese eindelik noch overhalen. Deselve Apostel seit: dat wy *vryheid hebben* (of vrymoedigheid) *om in te gaan in 't Heiligdom, door Jesus bloed. Laat ons dan toegaan*, segt hy, *in volle versekertheid des geloofs. &c.* Hebr. 10: 19/ 22. Item. Christus heeft een eewig priesterdom; *waar door hy volkomelik kan salig maken de genen die door hem tot God gaan: also hy altyd leeft om voor hen te bidden.* Hebr. 7: 24/ 25. Siet/ alle dese redenen/ so kraghtig om de allerhardgelovigsten te overtuigen/ berusten in des Heilands Opperpriesterschap; navolgens 't gene dat ons in den XXI. Artykel is geleerd.

β. So dit nu alles seker gaat/ om dat het een Apostel is die ons dat leert: Hoort nu te meer/ wanneer de Meester der Apostelen/ d'Apostel ende Opperpriester onser belijdenisse Christus Jesus, so genaamd by desen / Hebr. 3: 1. hier toe seit. Wy seggen/ wat gebrekter meer, dewijle Christus selve dese uitspraak doet. *Ik ben de wegh en de waarheid; en het leven: niemant komt tot den Vader dan door my.* Joh. 14: 6. Siet/ dat is dingtaal: Is dat niet verre genoegh/ indienwe tot den Vader konnen komen? Begeerenwe ook meer/ dan dat God onse Vader/en wy sijne erfgenamen zijn? Siet hoe groten liefde ons de Vader heeft gegeven, datwe sijnen kinderen zijn. 1. Joh. 3: 1. Maar tot den Vader komt men niet dan door den Soon. Waar toe dan souden wy noch enen anderen Voorspraak soeken; daar wy so grote reden sien om 't niet te doen? also het God beliefd heeft, ons sijnen Soone self tot enen Voorspraak te geven? Dat duitsch woord Voorspraak stont hier tweemaal in den eersten druk; waar voor daar na gesteld is het latijnsch woord Advocaat. En achter 't laatste wierd de reden/ also het God beliefd heeft, ens. uit Jesus eigen woorden wederhaald: na dat hy seit, datmen tot sijnen Vader niet kan komen dan door hem. 't Welk wel te seer schijnt ene wederhalinge te zijn; maar echter nader by het stuk blijft/ namelik by de verhaalde woorden van den Soon: also de Vader daar in niet en spreekt/ wien hy tot Advocaat gesteld heeft; maar de Soon verklaart dat hy het is. En dat moet ons genoeg zijn/ ja meer dan genoegh. Want is 't een Voorspraak dienwe soeken by den Vader; en salmen denken dat het iemant kraghtiger sal doen/ dan self de Soon? die boven dien dat hy de Soon is/ noch so veel daar voor gedaan en ook geleden heeft/ het welk hem reght geeft om voor ons te spreken. Heeft iemant van de Heiligen dat wel gedaan? of zijnse niet/ so vele als' er in den Hemel zijn/ door desen eenen wegh daar in gekomen/ die de Soon segt dat hy self is? Of heeft ook sijne Moeder/ of de grootste heilig die der is/ wel sulken uitbod

self gedaan; komt tot my die vermoeid van sonden zijt. (Matt. 11: 28.) Ik ben de wegh; ik ben de ware wegh / ik ben de waarheid self: ik ben de wegh alleen; want niemant komt tot mijnen Vader dan door my. Of isser ook een wegh om op den wegh te komen? of zijnder Middelaars van node om tot den Middelaar te gaan? Een God is 't / en een Middelaar Gods en der menschen; en uit de menschen; (om niet te denken dat hy daar te grootsch toe is) de mensche Christus Jesus. 1. Tim. 2: 5. Dien heeft God self gesteld / die bied hem selven aan / die weet al wat ons deert / die heeft reght om te spreken / die stelt hem selven in / verschijnt voor God geduriglik en bid voor ons.

(2.) Daarom so seggenwe dan nu met reden / achtervolgens het besluit van dit Artijkel / laat ons hem niet verlaten om enen anderen te nemen. Dat (seggense) en doenwe niet: maar om door d'anderen tot desen Middelaar te gaan. Is 't so: door welken wegh? Want daar geen ander is dan hy. En waar toe nodig? Is hy dan swaarhoofdig? moeten hem de Heiligen tot ons gewogen maken, die al met ons bewogen was / om voor ons in den dood te gaan / eer wy eens wisten datwe Voorspraak nodig hadden? Wat hebbense by hem verdiend / op wiens verdiensten sy tot Heiligen zijn aangenomen / dat hy om heurent wille iets soude doen meer dan hy doen sal uit hem self? Zijn 't ook de Heiligen geweest / of sijne Moeder self / die hem verbeden hebben sich voor ons te laten kruissen? of / so hy voor ons is gestorven sonder hunne voorbede / sal die nodig zijn om hem voor ons maar te doen spreken? Is 't spreken swaarder dan het sterven; dat daar noch sulken menigte van Advokaten toe van noden is? Maar sy en souden Jesus / meenense / so niet verlaten; dat wy hen dat also verwijten / also sy Jesus echter houden voor den Middelaar en Voorspraak van sijn volk. Maar doch / hoe houden sy hem dan / denwelken sy niet houden voor den genen die hy is; dat is / den eenigen Voorspreker by den Vader / die geen metgesellen lyd. Nooit heeft het volk van Israël afgodery gepleegd / so verre datse d'Afgoden eerden in de plaats des waren Gods / maar nevens hem. Hy noemt dat evenwel verlaten: My den springader des levens hebbense verlaten, seit hy. Jerem. 2: 13. Die God wil hebben moet hem alleen hebben / of hy heeft hem niet. Doch siet eens of dit niet wel ene dubbelde dwaasheid is.

A. Want enen anderen te nemen tot een Voorspraak staat ook niet aan ons: also wy wel versekerd moesten zijn / dat God den selven / als wy al sulk eenen vonden / self ook sonde willen aannemen; 't welk nu uit al 't voorgaande blijkt / dat geensins te verwachten zy. So komt het dan op onse eigene verkiesinge noch niet eens aan: ofte veel meer (seit de Belijdenisse verder) so wy al enen anderen willen soeken, het sal zijn om hem nimmermeer te vinden.

Want mijn volk (seit God ter voorgemelde plaatse) heeft twee boosheden begaan. De eerste was / hem te verlaten: en welke nu de tweede? dat sulx geschied was om henself bakken uit te houwen; doch die niet dicht te krijgen waren; gebrokene bakken die geen water houden. Wat isser by de Heiligen te halen? wat weten sy van ons / indiense al vermogen hadden om voor ons by God iet te verwerven? Want Abraham (so wijs was Israël dat sy dat wisten) weet van ons niet, en Israël en kent ons niet. Jes. 63: 16. Ja maar / God / seggense / die maakt et hen bekend. So spreekt de paapsche / en met haar de hedendaagsche griekische Kerk. Maar wie heeft hen geseid / dat God hen onsen nood bekend maakt: en met eene/ datwe staan en roepen; Sinte Pieter bid voor ons, heilige Maria bid voor ons. Is Gode dan dat groot en ernstig werk geen ernst? En soude 't self aan aardscher prinsen hoven niet bespottelijk genomen worden; indien de Vorst self moeste seggen tot sijne hovelingen; daar komter een die wil dat gy my voor hem spreken sult: en ondertusschen heeft sijn eigen Soon 't werk lang al aangenomen/ en volbraght! Noch veel bespotteliker soud het staan / so wy met iemant daar ten hove quamen / die daar niet bekend is / of daar uit gebannen / of dien 't hof verboden is: en so we daar in plaats van menschen schilderyen braghten / de gedaante van sodanige of onbekende slechs vertonende / en dat die voor ons bidden souden; of ook de Prins tot die geschilderde personen seggen / die menschen bidden u / dat gy my voor hen bidden sult. So dese sotheid noch op ingebeelden grond berust; te weten / dat de meester schilder van al sulke beelden die daar voor verkocht / en op de venster bank ten toon gesteld / en als een principaal / (gelijk men 't noemt) vertekend heeft: hoe sal 't aan menschen die voor wijs gaan te vergeven zijn? Nochtans die gansche kraam der paapsche voorbiddinge en is anders niet. Men neemt tot voorspraak Heiligen / die sommige nooit in de weereld zijn geweest; en andere van sulke daden in de historien beroemd / die hen onheilig en niet heilig maken / sose reght geoordeeld worden. De eerste zijn maar hersenschilderyen: en beide van den Paus of uit sijn hoofd / of om 't mismaaksel te bedekken / met de gunst van sijn gesagh also geverfd; dat sy tot Heiligen gesteld zijn / diemen dan aanbidden / en die God (so sotte lastering!) daarom ook horen moet. Ik segge nu niet meer / of soude noch van 't Vagevier / van Aflaat en Zielmissen moet spreken: en wanneer soude 't einde zijn?

B. Ons dan maar houdende aan 't gene de Belijdenisse vorder seit / so siet noch ene andere dwaasheid in dat werk. Wy, arme sondige menschen / seggense / hoe souden wy ten eersten so tot God of Christus mogen gaan? Maar wy / wat soud gy doch met Christus doen / so gy geen sondaar waart? en wien is hy de wegh tot God / so 't niet

de sondaars zijn / die met gelovige bekeeringe door hem tot God gaan/ en door welke dat hy bid? Want als God hem aan ons gegeven heeft, so wist hy dat wy sondaars waren; seit de Belijdenis. En dat seit ook de Schrift: dat dit is een warachtig woord, dat Christus Jesus in de Weereld is gekomen om de sondaars salig te maken. 1 Tim. 1: 15. Seg vry / als Paulus daar ook van hemselven segt: dat gy self de voornaamste sondaar zyt; maar dat u daarom ook so veel te meer barmhertigheid geschied, wanneer die grote Voorspraak voor u bid. Hoe groter sondaar dat gy zyt / hoe kraghtiger ook uwe Voorspraak dan moet zijn by God. Betrowt so swaren werk op sulke swakke schouders niet; leunt met so swaren last op sulken kranken rietstok niet: hy moet al vry wat meer vermogen als gemeen / (indiender al een wesen moghte die wat magh) wien sulk een groot werk te betrouwen zy. Leer dit / o sotte Masius; die tusschen Christus en Maria staat en twyfelt; spreekende als een verlegen Priester /

Quò me vertam nescio.

Gaat gy voor wys, en spreekt so mal;
'K weet niet tot wien my keeren sal?

O grote Sot;
Keer dy tot Godt.

3. Dit is 't ook 't gene de Belijdenisse tot besluit van dese sake seit. Daaromme achtervolgen wy 't bevel van Christus self: dat al te sorgelijk zijn soude in alsulken saak als dese / die hemself en sijne hoogste eere op het innerlijkt betreft / hier in den wind te slaan; insonderheid daar sulken heerlike belofteniße nevens gaat.

(1) Na sijn Bevel / so roepen wy den hemelschen Vader aan; en dat door hem / te weten / Christus onsen eenigen Middelaar; (in 't eerste stond hier Voorsprake) gelijk wy in 't Gebed des Heeren geleerd zijn. Gebed des Heeren staat ook in den eersten druk: maar in den tweeden Vader onse; 't welk noodeloos / en daar en boven quaad duitsch is. Want elk een weet welk het Gebed des Heeren zy; en Vader onse is geen seggen in het Duitsch / maar Onse Vader, als een ieder weet. Hoe mislik kannen ook een ding veranderen / dat noch verbeteringe heten sal! Wat ons nu dese aanspraak Onse Vader leert / word in den Chatechismus wel verklaard. Siet op de 120. Vrage / en d'uitbreidinge der leeraars die daar op gemaakt / en elk in handen zijn.

(2) Aangaande de Belofte / doen we dit ook geerne: als versekerd zijnde, dat al wat wy van den Vader maar in sijnen name bidden sullen, ons ook sal gegeven worden. 't Zijn d'uitgedrukte woorden onses Hee-

Heeren self / versegeld met een dubbeld Amen, of voorwaar voorwaar, ik segge 't u. Joh. 16: 24. Na dat hy 't in de selfde rede noch al eens geseid / en met verdubbeling versekerd hadde. So wat gy sult begeeren in mijnen naam, dat sal ik doen; op dat de Vader in den Soon verheerlikt werde. Hoort gy wel / kristenen / dat syner eere aan dit gansche werk gelegen is? Hy wil betonen dat de maght aan hem staat om het ons te doen. En noch eens: Indien gy iets begeeren sult in mijnen name, ik sal 't doen. Joh. 14: 15/16. Siet daar / de Vader sal 't ons geven; en hier / hy selve sal het doen. So wel verstaanse dan malkanderen: wie soude daar niet vast op gaan?

Maar wat het zy in Jesus naam te bidden is lichteliker uit al 't gene nu gesegd is te verstaan / als wat door saken 't zijn die wy in synen name mogen bidden: en 't heeft meer onderrightinge van noden dan hier plaats kan vinden. Derhalven wijse ik mynen Leser tot de beide Biddaghlessen van my uitgegeven; d'eene over Jak. 4: 3. d'andere op 1 Joh. 3: 21/22. En dat daar noch aan ontbreekt / daar wil ik de gelegentheid noch toe verwachten / (so het God wil en wy 't leven sullen) om den yverigen en opreghten bidder na vermogen meer berigt te doen. Wy willen ondertusschen God maar bidden / dat ons ook syn Geest in onse swakheid magh te hulpe komen. Laat ons bzy van ons self sulk een gering gevoelen hebben / dat wy niet en weten wat we bidden so 't behoort: maar ook daar in getroost zyn / dat de Geest self met een onuitspreekelijk suchten voor ons bid. Rom. 8: 26. Laat nu 't afgodisch Pausdom vrylik seggen / maar wie de Heilige te vriende heeft, dat die goed bidden heeft: Wy hebben God den Heiligen van Israël / te vriende; wy hebben synen Heiligen / syn heilig kind te vriende; wy hebben synen heiligen en goeden Geest te vriende: wat willen we noch meer? Dit alles doet ons dese eene Middelaar / door hogepriesterlike voorspraak by den Vader. Die maakt dat ons de Vader 't geeft; die doet ons hebben 't gene wy in synen name bidden / en hy doet ons bidden door den Geest. Wy bidden dan en wy verkrygen wat ons salig is. O geluksalig volk! wien onder 't Heidendom zyn ooit de Goden so na by; wien onder 't Pausdom staan de Heiligen die sy aanroepen so gereed; als ons de grote God en Saligmaker doet? Kust desen Soon; op dat hy niet en torne / so gy aan anderen syne eere geeft. Wel geluksalig zijnse alle die op hem betrouwen! Psal. 2: 12.

Vergelijkinge van dit Artijkel met de andere Belijdenissen.

Het gene dat by d'andere Protestansche kerken op den inhoud van dit XXVI. Artykel word geleerd / slaat vast al op d'Aanbiddinge der Heiligen / als medemiddelaars in 't Pausdom: 't welk sy verklaren strydig met het eenig en volkomen Advokaatschap onses

ses Heeren / als des eenigen volmaakten Middelaars; navolgens 't geene hier nu is geleerd. Ses zijnder die elk een besonder hoofdstuk daar van maken / en twee die slechs in het voorbygaan daar van spreken.

I. Die van Bohemen / in het XVII. hoofdstuk seit eerst / dat alle menschen / ook de beste / in sich selve sondig / ende geen van allen hier volmaakt is: doch dat sommige van God geheiligd en met loffelike deugden begenadigd / daar de Schrift van meld / besonderlik de maagd Maria; by hen in seer hoge achtinge zijn / om hunne daden na te volgen. Sy schromen self niet / dese Maagd te noemen *carissimam per fidem Christi consortem*, ene allerliefste medegenoot van Christus door 't gelove. Maar looghenen des niettemin / dat men haar ofte d'andere Heiligen aanbidden magh: als die door doen of lijden dese eere (God en niemant anders toebehoorende) verdiend souden hebben / en door de weerdigheid sodaniger verdienste by God voor de menschen mogen spreken. Sy wijsen ons dan tot de Heiligen die noch op aarden / ende by ons zijn; om onse liefde aan deselve te betonen / ende hen om hunner deugden wille alle voegelike eere te bewijsen.

III. De Swabische / in den XI. Art. spreekt ook op den selfden sin: en in den XXII. verder van d'aanbiddinge door Beelden; toonende uit het getuigenis der oude leeraars / en met namen Epifanius / datmen in hunnen tijd geen Beelden in de kristen kerken leed. Beantwoord mede de voornaamste behelpselen en tegenworpselen der Beeldendienaars: waar van ik hier (also onse eigene Belydenis in dit Artykel nochte elders daar van spreekt) geen breeder uittreksel maken sal.

VI. De Sarische / in 't XXII. Art. houd mede desen voet: en maakt besonderlik gewagh van enen monik / die den stervenden te voren song:

Maria mater gratiæ,
Tu nos ab hoste protege;
In hora motis suscipe.

Dat is /

Maria, moeder van genade, Die ons de bose vyand doet,
Beschermt ons toch voor alle schade. In stervens ure ons behoed.

Bestraft noch andere bygelovigheid: als / dat de menschen meinen meer of minder kraght in 't eene beeld of 't andere te zijn / om de gebeden voor deselve goed te maken.

Daarna weerlegt sy de aanbiddinge der Heiligen met drie seer kraghtige bewijsen. I. Dat sy denselven goddelike almogentheid toeschrijven moet / of bid hen te vergeefs. Want dat deselve den Messias in 't Oud Testament (als Dr. Luther plagh te seggen) toegeschreven zy / om syne Godheid aan te wijsen / uit dien dat hy aanbiddelyk word voorgesteld.

gesteld. II. Dat sy niet is uit het gelove: also daar geen belofteniſſe van verhooringe is bygesteld. III. Dat dese eere Christus / als den eenigen Middelaar / alleen behoort; 1 Tim. 2: 6. die ons ook self alleenlik tot hemselve roept. Matt. 11: 28. en de verhoringe belooft. Joh. 16: 23. Daar by komt / datmen van aanbiddinge der Heiligen / of diergelijke woorden / Abraham, verhoor my; of / verhoor my, God, om Abrahams wille, in de Schrifture niet en leest.

Sy tonen mede / hoe sy zijn gewoon te bidden: te weten dus. Ik roep u aan, almaghtige God, eewige Vader onses Heeren Jesus Christus, Schepper des Hemels en der Aarde; mitsgaders uwen Sone, onsen Heere Jesus Christus, ende uwen heiligen Geest: wijs, waarachtig, goed, reghtveerdig, vry in alles, suiver, en barmhertig. Ontfermt u over my; ende verhoort my om de wille van Jesus Christus uwen Soon, voor ons gekruist en weder opgewekt; en heiligt my door uwen H. Geest. Alsmede. Ik aanroep u, Jesus Christus; voor ons gekruist en weder opgewekt: ontfermt u over my, en bidt voor my by uwen eewigen Vader; ende heiligt my met uwen H. Geest.

En alhoewel ons Augustinus seit / dat sich de Heiligen in den Hemel ons doen hier op aarden ook ter herten nemen; en sulx ook uit de t'samenspraak van Moses en Elias blijkt: ja self geen twyfel zy, dat ook de Heiligen voor de Gemeinte bidden: daar uit en volgt nochtans niet, datmense aanbidden moet.

VII. De Wirtenbergsche / in het XXIII. kapittel / spreekt deselfde tale: en bewijst in 't korte / dat men hen niet moet aanbidden; om die reden / datter taal noch teken van is in de Schrift / datmen in hen niet en magh noch kan geloven; en dat sy de herten niet en kennen. Besluitende sulx met ses spreuken uit de Vaders; eene uit Epifanius / drie uit Augustinus / en twee uit Ambrosius.

Dan wederleggen sy noch eene en andere uitvlught: toonende / dat sy de Heiligen waarlik aanbidden / so als hunne Litaniën luiden; en ook ontkennende met Augustijn / dat dese Hemelheiligen in God als enen spiegel sien wat ons betreft. Want Abraham en weet van ons niet.

En als de ouden somtyds in het bidden aanspraak deden aan de Heiligen: so was dat maar dat sy 't gemeen gevoelen volgden, sonder netter ondersoek; of wel door sekere manier van spreken, diemen *Prosopoija* noemt, waarmede sy vertonen d'onuitsprekelike suchtingen der Heiligen, al eer op aarden uitgeboesemd in hun lijden; of ook om de saligheid van Gods gelovigen als die noch ook in Gods ooren (so te seggen) klinken. En Epifanius / hoewel een weinig hangende aan de gemeine doling) schrijft echter / dat de Heiligen in de Gemeinte niet gemeld en worden om hen aan te bidden, maar om hem niet aan te bidden: wiens woorden sy dan ook / dien sin wel duidelik medebrengende / uit syne schrift tegen Aretius aldaar verhalen.

IX. De eerste Engelsche bestraft ook in het III. art. kortelik 't aanbidden van de Heiligen / als strydig met het Middelaarschap van onsen Heere Jesus Christus.

XI. De laatste Switserschę verwerpt in 't IV. hoofdstuk / en weerleit den Beeldendienst. In 't V. spreekende van God alleen te bidden / in den naam van synen Soon als Middelaar: verwerpt met eene het aanroepen van de Heiligen. En dat met eenerleye of deselfde argumenten en getuigenissen als de anderen. Erkennen echter mede / dat de Heiligen wel weerdig zijn / dat wy derselven tot hunne eere stichtelike meldinge doen. Besluitende met Augustinus / datmen hen ter navolginge wel eeren, maar niet godsdienstelik aanbidden moet.

Op 't einde spreken sy ook tegen 't eeren der Reliquien, dat is / der Overblyfsels / van de Heiligen: en seggen tot besluit. Wy dan verwerpen in dit alles sulke leere, welke aan de Hemelheiligen te veel is toeschryvende.

XII. De laatste Engelsche seit kortelik in 't XXI. kap. §. 2. De religieuse Dienst moet aan God, den Vader, Soon en H. Geest, besteed worden; en aan hem alleen: niet aan de Engelen, Heiligen, oft enig ander schepsel; ende sedert den Val niet sonder Middelaar, noch door de tusschenkomst van iemant anders als van Christus.

XXVII. ARTYKEL.

Van de algemeine kriſtelike Kerke..

Pſal. 33: 12.

Welgelukſalig is 't volk wiens God de HEERE is, het volk dat ſich de HEERE ten erve verkoren heeſt.

IN 't midden van Salomons Spreuken horenwe hem uitroepen: heb ik u niet heerlike dingen geſchreven van allerleyen raad ende weetenſchap? Spr. 22: 20. 't Woord/ שלישים *ſcheliſchijm* word anders nergens in dien ſin vertaald: maar wel / ten aanſien van den oorſprong / drievoudige; of door afleidinge vorſtelike ſaken. 't Zy datmen 't dus of ſo wil nemen: men hoort hem ſijne leeringen of onderwijſingen aldus verheffen / dat het geene ſlechte noch gemeene ſaken zyn; of dat hy eens / twee / driemaal / dat is menigmaal / deſelfde leſſen dus en ſo heeſt ingeſcherpt. En echter was dit niet maar over een / maar veel en veelerhande ſtukken; als van allerhande raad en weetenſchap. Wy mogen / dus diep nu gevorderd in 't uitleggen van de ſtukken des Geloofs / het ſelfde ſeggen in aanmerkinge van 't gene dus verre is verklaard. Zijn dat geen heerlike / en zijn 't geen vorſtelike ſaken; die wy dus verre van den Heer der heerlikheid / den Vorſt en Heiland Jeſus / nu beleden hebben? Ja driemaal heerlijk / driemaal goddelijk / van allen goddeliken raad en diep verborgene weetenſchap: belangende de ſaligheid des armen ſondaars / door de tuſſchenkomſte van den Middelaar / den Vorſt en Heiland Jeſus; na den eewigen en onveranderliken raad der driemaal heilige Drieeenigheid. Sodanig is de leere die tot hier toe nu verhandeld is / van Jeſus Chriſtus; in den welken alle ſchatt van wijsheid en van kenniſſe verborgen is. Kol. 2: 3. O driemaal heerlijk / 't gene 't oge nooit en ſagh / noch 't oore nooit en hoorde / noch 't verſtand des menſchen ooit verſinnen konde; 't gene God bereid heeſt dien die hem beminnen. 1 Kor. 2: 9.

Wie leeſter die dit leeſt en leert / en die daar door met luſt niet word ontſteken om daar aan ſijn deel te nemen? Wie ſal ſo klein van oordeel of ſo ongevoelig zijn / dat hy ſich niet gelukkig houde / indien hy magh van 't Volk zijn wien die heerlike verborgentheden zijn geopenbaard / wien die bereid zijn / en wien daar 't genot van

te verwachten staat? Welgeluksalig is het Volk wiens God de Heere is, het Volk dat sich de Heere tot ene erve uitverkoren heeft!

Dat Volk dan staat ons nu eens op te soeken / en te beschouwen in den staat daar 't sich nu in bevind en namaals wesen sal. Dit is het derde deel / navolgens d'onderscheidinge hier voor gemaakt / pag. 23. te spreken van de genen voor de welken 't groot werk der Verlossinge door onsen Saligmaker is verright. In elf Artykelen die nu noch overig zijn word dat vierledig uitgebeeld. Te weten / I. van de Kerk / het volk daar wy van spreken / in de ses eerste; II. van de Sakramenten / so genaamd / die dat volk t'samen houden / in de drie volgende; III. van de Overigheid / die hen beschermt / in den eenen 36; en IV. van het laatste Ordeel / dat hen in het vol besit sal stellen / in den 37. of laatsten Artykel.

De Kerk word ons beschreven in haar 1. Lichaam / 2. Leden / 3. Merktekenen / elk in een sonderling Artykel; en 4. in hare Regeeringe / in drie Artykelen achter een.

Hier nu de Kerk dan in haar Lichaam aan te merken: so sienwe / volgens onse eens gestelde orders; eerst de woorden van de Schrift / daarna van de Belydenisse / en eindel k 't Gebruik dat van die beide komen moet.

I.

De gansche Psalm vertoont het onderscheid dat tusschen Gods gelovigen en al 't afgodisch Heidendom te speuren is. Doch sonderlinge hebbende getoond in de twee naaste verssen / hoe slecht de Heidenen daar aan zijn / die met God in hunne aanslagen niet te rade gaan: so stelt hy daar nu tegen hoe veel beter sy het hebben / die met hem vereenigd zijn. En dat met weinig woorden; doch die seer nadrukkelik gesteld / en vol betuiginge van sijnen yver zijn. Om 't welk te sien / laat ons eerst op den Styl / en voorts dan op den Inhoud sijner woorden letten.

I. Belangende den Styl: hoort / welken yver! wel tweemaal seit hy 't Volk; en tweesins noemt en roemt hy dat gelukkig, ende dat door God, wiens uitverkoren erfdeel datse zijn. Die dobbele ophef eener selfde sake / deels met veranderinge / en deels met deselfde woorden; is den Psalmen / boven andere leering-boeken der Schrifture seer gemeen; en komt ons nergens voor / dan daar het nadruk halven so geschied: waar van d'exempelen te lang om te verhalen / ende allen goeden leesers ook gereed voor ogen zyn. Selfs dese Psalm hangt van sodanige spreekwijsen t'samen: en 't moght niet minder zijn / daar sulken ophef was gemaakt om God te loven / als in 't begin met meer weerhalingen staat uitgedrukt. Daar in gekomen zijnde tot dit stuk / dat de voornaamste stoffe daar toe was: so borst de heilige Sanger tot alsulke woorden uit / die de gesteldheid sijns gemoeds op 't kraghtigste verbeelden konden.

 II. Wat

II. Wat nu den inhoud voorts betreft; daar van is aan te merken/ 't Onderwerp daar hy van spreekt/ en wat hy daar van seit.

1. Hy spreekt van enkele personen niet/ maar van een Volk; dat ene menigte of versameling van menschen is/ van eenen stamme afgedaald/ en afgescheiden van de genen die van andere afkomst zijn. Dit volk word hier beschreven van sijn Hoofd/ ende Gemeinschap die het met hem heeft.

(1.) 't Hoofd van dit volk/ wiens volk het is/ dat is de HEERE. Met dit woord/ dus met grote letteren geschreven/ word het Hebreewsch יהוה JEHOVA in 't duitsch vertaald. Dat is de naam met welken sich de ware God self heeft bekend gemaakt: eensdeels om dese ware Godheid/ weesentlik in hem bestaande/ te betekenen; en anderdeels om sich door desen naam als eigen en als van alsulken kraght en sin/ te onderscheiden van al 't gene dat voor God gehouden en geëerd word in de Weereld/ en geen God en is. Exod. 3: 14/ 15. Vogel. met 20: 2. Gal. 4: 8. 1. Kor. 8: 4. 't Gebruik van desen Naam sal uit het volgende wat nader te verneemen zijn.

(2.) En dat is de Gemeinschap van dat volk met desen God: dewelke tweesins aangewesen word/ met tweederleije sonderling gebruik van seggen; derwelker eerste seit/ wat hy hen is/ en d'andere wat hy hen doet.

A. Hy is hun God; manier van seggen/ seer gebruiklijk in de Schrift: en echter eerst ontstaan uit dat gevoelen dat by alle Heidenen altijd geweest ende noch is; van de veelheid en verscheidenheid der Goden/ welker elk sijn volk heeft en sijn land. Sijn volk te weten/ dat hy in sijn hoede heeft; en dat hem eert en dient/ so als hen dat geleerd word/ dat hy wil gediend zijn/ ende in dat land. Dat noemden sy de wyse van den God van dat Land. 2 Kon. 17: 27. Hier over heb ik elders breeder uitlegginge gedaan in mijne schriften die meest in der menschen handen zijn. So is dan iemants God te zijn/ so veel als hem in sijne opsight en beschermінge te houden/ ende ook van hem daar voor erkend te worden en gediend te zijn. Dat sulx nu van d'Afgoden word geseid; indiense waarlik Goden waren/ soude 't eigentlik geseid zijn: alsso sy geen van allen/ self na 't oordeel der Afgodendienaars/ Goden over al/ of algemeene Goden zijn; maar elk van sijn besonder volk of land. Maar aangesien JEHOVA waarlik God is/ en alleen; en dat sijn Koningrijke over alles heerscht: Psal. 103: 19. so sienwe wel/ dat om hem te beschrijven niet van noden is te seggen/ sulken God/ van sulken naam of volk; maar 't is genoeg te seggen/ God. Als echter op die wijse van hem word gesproken; dan is wel te merken/ dat het is om te verklaren/ dat de ware weesentlike God sodanig is: omtrent dat volk/ als andere volkeren van hunne ingebeelde Goden meinen datse zijn. Daarom dan ook een volk wiens God de HEERE is, verstaan moet zijn/ dat het den waren weesent=

weesentliken God te vriendt heest / op hem vertrowt / en hulp en heil van hem geniet. 1. So heeft sich God van eersten af verklaart / wanneer hy seide iemants God te zijn. Gen. 15: 1. en 17: 1. En dat is 't slot van saken mede: ik sal hen tot enen God zyn, en sy sullen my ten volke zyn. Jerem. 31: 33.

B. Dit word noch klaarder uit het ander lid van dese spreuke / seggende wat God de Heere aan dat volk gedaan heeft of waar voor dat hy het houd. En dit word hier met klare woorden uitgedrukt: als dat het is / dat hy dat volk sich tot een erve heeft verkoren. So heeft die gemeenschap van met hem / dat het sijne Erve, en van hem / daar toe verkoren is.

a. Ene Erve of een Erfdeel weetmen in 't gemein dat so veel is / als eigendom dat aangeerfd / of door versterfreght iemant aangekomen is: en daar door (om hier kort te zijn) een wettig en besonder eigendom. Daar quam insonderheid noch by / na eisch van Moses wetten / volgens welke 't koningrijk van David wierd bestierd: dat vaste goederen / by erfreght aangekomen / door koop of schenkinge niet voor altoos vervreemd en wierden; maar na verloop van jaren aan den eersten eigenaar steeds wederkeerden / gelijk by Moses is te sien: Levit. 25: 13 --- 16. Num. 36: 7. waar op een enkel burger steunende / self aan den koning heeft geweigerd sijne erfenisse te verkopen. 1 Kon. 21: 1 / 2 / 3. Nu / dit op seker volk te passen: seer dikmaals word het nageslaght van Israël of Jakob / soon van Isaak / soonssoon van Abraham / Gods erfdeel, erve, erfenis, genaamd: Jakob sijn volk, en Israël sijne erfenisse. Psal. 78: 71. Want des Heeren deel is sijn volk, Jakob het snoer sijner erve. Deut. 32: 9. Dit volk moest aan den schrijver deses Psalms ten beste zijn bekend; also hem God ten voorganger over 't selve / als over sijn Erfdeel, gesalfd hadde. 1 Sam. 10: 1. Het volk dan met dien naam gebonden zijnde; hoe past de saak van Erfenisse op een volk? Dat word ons in de Schrift also beduid: dat God dit volk heeft voor sijn eigendom gehouden boven alle volkeren / om hem een priesterlijk koningrijk en heilig volk te zijn; Ex. 29: 6. hen sijne sonderlinge gunste te bewijsen / met hen te verlossen, weiden, segenen, verheffen; gelijk het David op dien grond van God is biddende. Psal. 28: 9. En daar op ging hy vast. Of 't al gebeurde dat God sijne erfenisse scheen verkocht te hebben / (Right. 4: 1.) ja ook al geleverd: (Psal. 78: 62.) echter 't keerde telkens weder tot den Eigenaar / en 't oordeel tot gereghtigheid; als hem reghtveerdig toegewesen. De Heere sal sijn volk niet vergeten: hoe so? het is sijne Erfenisse; hy en sal sijne Erve niet verlaten. Psal. 94: 14 / 15. So houd hy dan dit volk als erflijk: hy en wil het niet vervreemden / maar hun God zijn; also lange als de Sonne / Maan en sterren / en der selver ordeningen duren sullen. Jerem. 31: 35 / 36 / 37.

b. Doch

b. Toch in die Erfenis is dit besonder / dat deselve niet is aangestorven; maar verkoren; en doe voorts als aangeboren is. Want God hunne Vaderen al lief gehad, ende hun zaad na hen verkoren hadde. Deut. 4: 37. en 10: 15. Waar in het beidegaar begrepen is: 't verkiesen in 't besonder: u heeft de Heer verkoren, om hem tot een eigen volk te zijn; so sprak hen Moses toe. Deut. 14: 6. En d'aangeboorte is daar uit ontstaan / dat God eerst Abraham verkoren heeft, (Nes. 9: 7.) en een verbond met hem gemaakt / om hem te zijn tot enen God en sijnen zade na hem ook. Gen. 17: 10. Die dan door Jakobs linie uit dat geslaght geboren wierd / die was geboren erfgenaam van Gods beloftenissen en voorreghten des Verbonds; en die behoorde tot dat erfdeel / dat God voor hem selven maakte van dat volk. So dat men seide / die en die is daar in geboren: want sy gerekend wierden, in 't opschryven van de volkeren; om selfs van vreemden met goet reght te mogen seggen / dese is aldaar geboren. Psal. 87: 5/6. Dus is dan Israël van ouds een volk / dat Gode als ene Erfenis / niet aangestorven; maar door eigene verkiesinge (dus magh men spreken) aangeboren is.

2. Van sulken Volk word met beweegelike sprekens wyse nu geseid / dat het welgeluksalig zy. Dat woord heeft geen uitlegginge van node: welgeluksalig, salig of gelukkig. (want dan dus dan so word het hebreewsche woord verklaard) is 't gene dat na wensch en tot genoegen is; niet na 't besonder oordeel of geneigdheid van den mensch / maar na den eisch der sake / weesentlik en met de daad. Maar aangesien dat niets ter weereld in dit leven aan den mensche dat genoegen geven kan: so is ook niemant hier volstrekt gelukkig; dan alleenlik vergeleken neffens anderen die 't so volkomelik niet zyn: of nimmers is hy 't wel / in aansien van het leven dat hier namaals te verwachten staat. Nu / siet eens waar in doch dit Volk / aldus beschreven / geluksalig zy. I. In aansien van den God wiens volk sy zyn: om dat het is de HEERE; die voor eerst een ware God en geen verdichtsel is; die voorts een God is / self by andere volkeren ook seer ontsien / wiens name vreeslyk is onder de Heidenen; Mal. 1: 14. gelyk dat aan de Filistynen en d'Assyriers wel eer gebleken is. 1 Sam. 4: 5 -- 8. 2 Kon. 17: 26. Nu / sulken God tot vriend te hebben / moest dan self na der Heidenen gevoelen / die als de Samaritanen sijne gunste sochten / geen gering geluk zijn voor een volk. Daar by quam / dat de HEERE / door geen offerhanden ofte enige andere diensten tot hun God gewonnen; maar sy self van hem uit goeder wille tot sijn volk verkoren zynde: so en wasser lichtelik geen nood van weder uit des selven gunste te vervallen; buiten dat noch dat JEHOVA niet veranderd, daarom worden Jakobs kinderen ook niet verteerd. Mal. 3: 6. II. Indienwe nu ook sien op de gemeinschap die dit Volk heeft met den HEERE als met hunnen

nen God. (1.) Geen Goden zyn / na 't oordeel self van hunne afgodendienaars / hunnen volke so na by, als God JEHOVA dien die hem aanroepen. Deut. 4: 7. Psal. 145: 18. (2.) 't Bestaat ook daar in / dat hen so volmaakte wetten van God zijn gegeven / door derwelker onderhoudinge het eewig leven te bekomen was. Lev. 18: 3. Ezech. 20: 11/ 13. Hoe dat verstaan moet zijn / is boven pag. 475. al geseid. Also en heeft hy geenen volke gedaan; Psal. 147: 20. so dat dit een groot voordeel van de Joden was / Rom. 3: 1/ 2. (3.) Daar by komt / dat sy zijnde 't volk des eenigen en waren Gods / aan wien het staat (en ook aan hem alleen / Mark. 2: 7. de sonden te vergeven: so kan hen dat geluk niet missen / dat sy vergeevinge van ongereghtigheid hebben. Jes. 33: 24. Maar welgelukkig is de mensch wiens ongereghtigheid vergeven is: in enen overloop van groote wateren en sullense tot hem niet raken; dat is / geen water sal dien man te hoge gaan. Psal. 32: 1/ 2/ 6. So dat hy hen dus tot een eigen volk verkiesende; hen boven alle volkeren die hy gemaakt heeft hoog heeft willen setten, tot lof, en tot enen name, en tot heerlikheid. Deut. 26: 19. So spreekt'er Moses / en so spreekt'er David van: de eerste die den Staat en Godsdienst deses volx gegrondvest heeft; en d'ander die de eerste op den troon des Koningryx geseten heeft / op welken het geluk des volx gevestigd is. Die moesten 't beide weten / so het iemant konde weten in dien tijd / wanneer 't geluk van sulken volk op verre na so groot noch niet en was als nu: want ons de saligheid nu nader is. Rom. 13: 11. Dat sal uit volgende verklaringe van dit Artijkel zijn te sien.

II.

Wy geloven ende belyden dan ene eenige katolyke ofte algemeine Kerke: welke zijn de woorden van het IX. Artijkel in het *Symbolum Apostolorum* so genaamd / by ons de XII. Artijkelen van het Geloof. 't Woord Kerke komt na allen schyn van 't grieksch κυριακὴ *kyriakè*, dat des Heeren is / te weten ἐκκλησία, eigentlixt te seggen t'samenroepinge, dat is gemeinte. Daar van is 't dat men ook 't gebow / waar in deselve tot den openbaren Godsdienst tsamen komt / na hedendaagsch gebruik by ons de Kerke noemt. Maar so verstaan als voren / word de Kerke katolyk, καθολικὴ *katholikè*, dat is so veel als algemeen genaamd; ten aansien van den tijd voor de geboorte onses Heeren / wanneer deselve in een volk alleen bestond. 't Gebroken grieksche woord hier uitgedrukt; en ook verduitscht / dient om 't vooroordeel wech te nemen / het welk de Roomsche Kerke bowt op dat woord Katolijk, so sy hen selve noemen / even of sy daarom d'oude Katolijke Kerke waren; 't welk uit na volgende verklaringe wel anders blyken sal. Dit dus voor af tot het verstand der twee onduitsche woorden hier geseid / sal ons nu openinge maken tot ver-

verklaringe van 't gene dat de sake self betreft. Derselve word eerst de beknopte Uitbeeldinge / en dan omstandiger Uitlegginge gemaakt.

I. Die eenige algemeine Kerke word gesegd te zijn / ene heilige vergaderinge van de ware (in den tweeden druk staat der opreghten: noch 't een noch 't ander woord had hier verandering van node) kristgelovigen; alle hunne saligheid verwachtende in Christus Jesus, gewasschen zijnde door sijn bloed, geheiligd en versegeld door den H. Geest. Wy spreken dan van ene menigte der menschen die opreghtelik aan Christus zijn gelovende / en by malkanderen tot hem vergaderd worden / in hope van de Saligheid die na dit leven te beërven staat. In de Belijdenis word onderscheidentlik gesegd / wie datse zijn / en wat hen van 't gemeene slagh der menschen onderscheid.

1. Het is geen enkel mensch noch onderscheidentlike menschen: maar een lichaam uit verscheidene tot een vergaderd / 't gene wy de Kerke noemen. Ook spreken wy hier nu van geen besondere vergaderingen / op dese of gene plaats / die wy elk na de plaats / alwaarse wonen en ten Godsdienst tsamen komen / dat is ter Kerke gaan, (gelijk men spreekt) / besondere namen geven; die ieder maar een deel zijn van 't geheel / en alle t'samen als een lichaam worden aangemerkt: maar van dat gansche Lichaam / dat alsso maar een en algemeen is; in so verre als sy alle / die op so veel plaatsen t'samen komen / in die stukken over een zijn komende daar in de Kerk bestaat. Dat is wel te merken uit de twee benamingen haar hier gegeven / welke haar gelijkelik van alle andere menschen onderscheiden / ende met malkanderen gelijk zijn stellende.

(1) Het eerste is / dat sy ene heilige vergaderinge zijn. Nu heilig, dat is al meermaals nu verklaard so veel te zijn / als afgescheiden van 't gemein / en iemant of tot enig werk of sake in 't besonder toegewyd. So zijn dan dese menschen / tot de Kerk behorende / van andere menschen onderscheiden / voor so verre als sy Gode sijn geeigend; die hemself een eigen volk heeft willen reinigen, dat yverig in goede werken zy. Tit. 2: 14. Want alle d'andere menschen zijn van God geweken en vervreemd, en in de weereld sonder God. Rom. 3: 12. Efes. 2: 12. en 4: 18.

(2) So seer als sy daar in zijn afgescheiden van 't gemeen; so seer zijn sy / als ware kristgelovigen / aan God verplight. 't Geloof is 't al / dat hen Gods eigen volk doet zijn; waar door sy ook sich aan hem overgeven / en der Gemeente worden toegedaan. Hand. 2: 41. en 4: 5. en 5: 14. Doch ware opreghte kristgelovigen; dat is / so verre sy van herten zijn gelovende. Hand. 8: 37. Want metter herten gelooft men tot reghtveerdigheid; Rom. 10: 10. en so wiens herte niet opreght en is voor God, die heeft aan 't reght en

heil van Gods Gemeinte lot noch deel. Hand. 8: 21. Men heeft in desen acht te geven op het gene boven pag. 179/ 180. over Ps. 32: 2. is geseid.

2. Dit word hier ook noch duidelik geleerd / door drie verschei-dene eigenschappen; uitbeeldende de merkelike voordeelen welke dit volk boven andere menschen heeft / en welker een op't ander steunt.

(1.) 't Is datse alle t'samen hunne Saligheid in Christus Jesus zijn verwachtende. De Saligheid is hunne uiterste beoginge / gelovende dat sy van God gesteld zijn tot verkrijginge der Saligheid door Jesus Christus. 1 Thess. 5: 9. Der Saligheid nochtans die in dit leven niet en is / dan maar in hope; Psal. 17: 14. Rom. 8: 24. maar na dit leven eerst geopenbaard sal worden. 1 Joh. 3: 3.

(2.) Daar toe zijn sy gereghtigd / als gewasschen zijnde door sijn Bloed. Wat dit te seggen zy / staat ons hier na besonderliker te verklaren op den XXXIV. Artijkel. Voor af alleenlik / om geen duisterheid te laten in de woorden diewe onderhanden hebben / zy gesegd: dat Christus Bloed sijn lijden ende sterven zy te seggen / waar in hy ook sijn Bloed voor ons gestort heeft; en dat wy dan gereghtveerdigd door sijn Bloed, so veel als afgewasschen en gereinigd zijn van onse sonden. Rom. 5: 9. 1 Kor. 6: 11. 1 Joh. 1: 7.

(3.) Sy zijn ook noch geheiligd, en daar door versegeld van den H. Geest: invoegen datse sich uit sulx als sy in sich bevinden des versekeren / dat sy die Saligheid beerven sullen. Sy zijt afgewasschen en geheiligd, (seit d'Apostel tot die van Korinthen / die hy ook geheiligden in Christus Jesus, en geroepene heiligen noemt / 1: 2.) door den Geest onses Gods; gelijk dat werk hier voor pag. 254. daar het behoorde breeder is verklaard. Dat is met een ook / dat de Geest / aldus getuigende tot onsen geest, dat wy Gods kinderen zijn; ons als versegeld tot den dagh der salige verlossinge: so dat ons dese werkinge des Geestes tot een onderpand verstrekt / waarmede onse roepinge en verkiesinge ter saligheid by ons bevestigd word. Rom. 8: 16. Efes. 4: 30. 2. Kor. 1: 22. 2 Pet. 1: 10.

II. De Kerk / aldus in 't kort beschreven / word vervolgens door twee Stellingen noch duideliker in het licht gesteld: in welken beiden d'Algemeenheid van deselve word vertoond; de eerste in aansien van den Tijd / de tweede van de Plaats en 't volk.

1. Den Tijd aangaande / word gesegd / dat sy gedurig is: dat word bewesen / en door opgeloste swarigheid noch meer verklaard.

(1) Van de Gedurigheid der Kerke / spreken dese duidelike woorden: dese Kerke is geweest van het begin der weereld af, en sal zijn tot den einde toe. Om dit wel te begrijpen is te weten / dat de Kerk gelijk een huis, (waar by deselve ook veel vergeleken word / 1 Tim. 3: 15. 2 Tim. 2: 20. Hebr. 2: 2--6. 1 Pet. 4: 17.) van grond af opwaart rijst / en metter tijd tot een volstrekt gebow gebraght word / dat in 't eerst dan de grond daar van gelegd, op welken het geheel

gebow bequamelik word t'saamgevoegd, so wast het op tot enen heiligen Tempel in den Heere; inmiddels dat daar meer en meer word aangebowd tot Gods woonstede in den Geest. Efes. 2: 21/22. In d'eerste weereld / voor en na den algemenen vloed / bestond de kerk in huisgesinnen: daarna van Moses af tot Christus toe / in een geheel volk; maar ook in dat volk alleen. Nochtans was sy ook nooit in maar een huisgesin of volk so naaw bepaald / of God heeft buiten die ook wel syn volk gehad; als in 't vervolg sal zijn te sien. Van Adam af tot Noah toe / vervolgt d'aantekening der namen van de hoofden der geslaghten voor den Sondvloed / uit de linie van Seth / die in de plaats van Abel quam; daar Kajins nageslaghte tegen over staat: also men al in Enos tyden / die de soon van Seth was / heeft begonnen Gods naam aan te roepen, of sich na Gods naam te noemen; (gelijk daar na Gods kinderen, die sich aan den waren Godsdienst hielden. Gen. 6: 26.) en dat ook Henoch met God wandelde, en door Gods geest gesproken hebbende / (Jud. v. 14.) van God is wechgenomen, op dat hy den dood niet smaken soude; Gen. 5: 22/ 24. getuigenis verkregen hebbende door het gelove, dat hy God behaagde: Hebr. 11: 5. so is 't waarschynelyk genoegh / dat in derselver huisgesinnen Godshuis / dat is syne kerke / wierd bewaard en voortgesett. Doe na den Sondvloed heeft God syn Verbond vernieuwd met Noah / die met God ook wandelde; 6: 9/ 18. en 9: 9. en daarna met Abraham / 15: 18. en 17: 7. met Isaak den Soon van Abraham / 26: 1 -- 4. en met Jakob / soon van Isaak / 28: 11. Nochtans gelijk als Abrahams ouders tot Afgodery vervallen waren / daar hem God heeft uit getrokken: Jes. 24: 2/ 3. so zijn dies tyds ook wel anderen / behalven deser huisgesinnen / in de kenuisse en dienst des waren Gods geweest. Want Melchizedek, Koning over Salem, was ook self de Priester van den Allerhoogsten God. Gen. 14: 18. So was ook Job / die in of voor den tijd van Moses heeft geleefd / so als daar van 't eenparigste gevoelen is: nochtans van Israëls geslaghte niet / noch hy 't alleen die aan den waren Godsdienst hield: maar buiten hem vergaderingen van Gods kinderen; dewelke (so als vele buiten my geloven / en ik buiten twyfel stelle) geene geesten / maar ook menschen waren / als de anderen; gelijk de Tegenstander mede / die daar eens en andermale by verscheen.

Van Moses af tot Christus toe is 't met de kerk gesteld geweest / so als hier voor in de verklaringe van Davids voorgestelde woorden is geseid; en hier is niets om daar meer by te doen. Dus lang en wasser dan geen algemeene kerk.

Maar van den tyd af dat d'Apostelen / ten eersten Pinxterdage na des Heeren Hemelvaart van God daar toe begaafd / eerst door het joodsche land; daar na ook buiten 't selve / doch ook aan de Joden / en doe voorts tot alle vreemde volkeren zijn uitgesonden: so hebben

ben ook derselver vele / ende ongelijk meer dan wel van de Joden selve / (derwelken meeste 't Euangelium verwierpen / en die 't aangenomen hadden hard verbolgden) sich tot Christus meer en meer bekeerd. Van dien tijd af is 't d'algemeene Kerk geweest / en nooit de weereld sonder Kerk. De Roomschgesinden sullen ons hier in te hulpe komen / so datwe geen bewijs daar toe behoeven: also sy self op het vervolg van hunne leeringen en pausen / ende d'afkomst aller Kerken van de Roomsche Kerke roemen; doch welken roem wy hen hier na wel haast beneemen sullen. En wat onse eigene Kerk betreft / so verre als die nu van de Paapsche onderscheiden is; wy sullen dat ook sien. Nu laat ons horen wat ons de Belijdenisse verder seit.

(2) 't Bewijs van de Gedurigheid der Kerke (hoewel uit het verhaalde kennelijk genoegh) blijkt daar uit, alsmen op de reden ook wil sien / dat Christus eewig blijft / en God haar steeds behoed.

A. Wat Christus self belangt / die is een eewig Koning, dewelke (in 't eerste stond / daar uit volgt, dat hy) sonder onderdanen niet kan zyn. Merkt hier twee dingen aan.

a. Hier word een derde Amt aan Christus toegeschreven: het eerste is dat van Opperleeraar en Profeet: het tweede dat van Opperpriester / en het derde Opperwoogd of Vorst en Koning van sijn volk. Dus komt hy meest in de Profeten voor; en onder anderen / de Vorst Messias. Dan. 9: 25. Siet uw Koning komt. Zach. 9: 9. De Heere God send den schepter van sijn Koningryk uit Tsijon, ende seit hem / heersch in 't midden dyner vyanden. Psal. 110: 2. En ook / hy moet als Koning heerschen, tot dat hy alle sijne vyanden onder sijne voeten sal gelegd hebben, 1 Kor. 15: 25. en voorts en sal sijns koningryx geen einde zyn; Luk. 1: 33. so lang / te weten / als de weereld staat. 1 Kor. 15: 24 / 28.

b. Die grond nu vast gesteld / so word met eene op den selven vast gemaakt / dat ook de Kerk nooit einde hebben sal; also die anders niet dan het vergaarde lichaam sijner Onderdanen is. Nu kan geen Koning sonder Onderdanen zijn. Is hy dan Koning / dat is 't hoofd der Kerke / tot aan 't einde van de Weereld: so moet de Kerk / sijn lichaam / ook ten einde toe in wesen zijn; op dat hy met haar zy / en sy met hem / tot de voleindinge der Weereld toe. Matt. 28: 20.

B. En so als Christus met des Vaders wille als Koning heerscht door sijnen Geest: so houd de Vader ook de hand daar aan; hoewel het somtijds anders schijnt.

a. De Vader seg ik / houd self ook de hand aan 't werk: en word also dan dese heilige Kerk van God bewaard ofte staande gehouden. Beschermd en onderhouden seit de eerste druk; de tweede slechs bewaard. De derde seit niet meer: also een woord daar by gedaan / te weten ofte, so veel als het selfde seit; so dat dan 't eerste door het laatste niet verbeterd is. Doch wat de sake self betreft: die godlike bescherminge

is nodig dat geschiede / tegen 't woeden (rasernye staat in 't eerst en tweede) der geheele weereld. Hier volgt noch in den eersten druk / ende en sal nimmermeer te niete gedaan worden: Het welk niet overtollig zijnde / ook bequame t'samenvoeginge maakte met het volgende; waar van hier na. Doch wat de Weereld aanbelangt; dus gaat het / dat de Heidenen gedurig woeden, en de volkeren bedenken ydelheid; de koningen der Aarde stellender sich tegen, en de vorsten plegen tsamen raad. ens. Psal. 2: 1/2. Hand. 4: 25. Maar 't is de Heere die daar over in den Hemel lacht / en 't zijn de sekere beloften van den Saligmaker / dat self de poorten van het graf, (dat is / naar eisch van 't grieksche woord / ᾅδης adees, en den hebreeuwschen styl / de dodelixte aanslagen of 't geweld des doods of grafs) nooit sijne kerke sullen overweldigen. Matt. 16: 18. In alles wat sijn Volk magh overkomen / zijnse meer als overwinnaars, door hem diese wel so lief heeft, dat hy sijnen eengeborenen Soon voor hen gegeven heeft. Rom. 8: 37. God en de Vader heeft dien groten Herder dese schapen toevertrouwd; deselve Vader diese hem gegeven heeft is meer dan alle; ende niemant salse rukken uit de hand des Vaders. Joh. 10: 29. En wat hem aangaat / hy / die de Jehova self is / sal sijn volk niet begeven, noch hy en sal sijne erve niet verlaten: maar 't oordeel, dat so onreghtveerdig scheen / noch wel doen wederkeeren tot gereghtigheid; so dat het elk sal moeten prijsen / dat God wel sijn volk beproefd heeft / doch bewaard. Psal. 94: 14/15.

b. Nu / als geseid was by den eersten druk / dat nooit de kerk tot niet sal gaan: dat houden wy uit kraght van al 't voorschreven staande; al schijntet ons somwijlen anders toe.

α. De kerke schijnt somwijlen enen tijd lang klein, en als tot niet gekomen; (ende schier uitgedaan stond in den eersten druk: als of God self sijn volk verlaten hadde / en dat ook na sijne eigene verklaringe; ik hebbe mijn huis verlaten, ik hebbe mijne erfenisse laten varen. Jerem. 12: 7.) immers in de ogen van de menschen is het anders niet. Het is geweest in Jesaias tijden / dat Tsijons dochter, ('t is te seggen Gods besonder volk in 't rijk van Juda / waar van de hoofdplaats doe te Tsijon was) niet anders meer was aan te sien / dan maar een hutken in den wijngaaard, een nachthutken in den konkommerhof, dan ene belegerde stad. Jes. 1: 8. Niet lang te voren was 't in tijden van Elias noch al erger onder 't rijk van Israël. Want weetenwe niet wat de Schrift ons daar van segt? hoe hy God aanspreekt tegen Israël, seggende: Heere, sy hebben uwe Profeten gedood, ende uwe altaren omgeworpen; ende ik ben alleen overgebleven, en sy soeken mijne ziele.

β. Maar wat segt de godlike antwoorde? vraagt Paulus. Voorwaar in beiden hadde God voorsien. Want Jesaias seit'er aanstonds by: So niet de Heere der Heirscharen ons noch een weinig overblijf-

verblijffels hadde gelaten; als Sodom souden wy geworden zijn, wy souden Gomorra gelijk zijn geworden. Jes. 1: 9. Rom. 9: 29. Gelijk sich ook de Heere (nu vervolgt de Belijdenisse) gedurende dien gevaarliken tijd onder Achab seven duisend menschen behouden heeft, die hunne knieën voor Baal niet gebogen hadden. 1. Kon. 19: 18. Rom. 11: 4. Die woorden / gedurende den gevaarliken tijd onder Achab, zijnder by den tweeden druk eerst ingevoegd; behalven 't woord gevaarliken, dat in den derden druk daar by gekomen is. Het eerste sietmen wel dat tot verklaringe / en 't ander tot meer nadruk dienstig was. Dus verre laat het God wel komen / dat men nauwelix de Kerke meer verneemt; en echter is'er altijd noch / al isse noch so kleen. Want ene naleesinge sal daar in overblijven, gelijk ter afschuddinge des olijfbooms; twee, drie besiën in den top des opperſten twijgs, ende viere, vijve aan sijne vrughtbare takken: spreekt de HEERE, God van Israël. Jes. 17: 6.

2. Nu volgt de tweede Stellinge / betreffende de Plaats / of sekere Personen / aan welken d'algemeene Kerk bepaald of niet bepaald en zy. Op beiden word de uitspraak teffens hier gedaan; in voegen dat deselve echter als drieledig zy. Te weten / I. dat de Kerke niet bepaald / 2. maar overal verspreid / 3. en echter wel vereenigd zy.

(1) So is dan dese heilige Kerke niet gelegen, noch gebonden of bepaald, aan eene sekere plaatse, of aan sekere Personen. Daar was in 't eerst by gevoegd / doch naderhands als overtollig uitgelaten / 't woord gehecht; als siende op de Personen: de twee voorgaande dan alleen maar op de Plaats. Hoe wel de Plaats en de Personen onderscheidene saken zijn; in desen echter moetense t'samen gaan: eensdeels / om dat in 't oude Testament de Kerk aan beiden teffens was bepaald / aan sulken volk in sulken land / te weten Israel in Kanaan; en anderdeels / om dat het Pausdom nu deselve wil bepalen aan de stad van Romen en den pauschelijken stoel. Noch 't een noch 't ander kan met d'algmeenheid van de Kerk noch met het Kristendom bestaan. I. Met d'algemeenheid niet / alſo niet algemeen kan zijn het gene aan sekere plaats of sekere persoonen is gehecht: de Plaats noch de personen / dese of gene / maken hedendaags de Kerk niet; maar de eigenschappen der personen en der Kerke / aan dewelke sy te kennen zijn; so als in 't XXIX. Artijkel noch getoond sal worden. II. Den aart van 't Kristendom en laat ook die bepalinge niet toe. Niet van de plaats: Want den Apostelen is niet gesegd / gaat henen; predikt daar of daar / in sulken stad of land: maar / gaat uit door de gansche weereld; Matt. 28: 19. Mark. 16: 15. ende / gy sult mijne getuigen zijn tot aan 't uiterste der Aarde. Hand. 1: 8. Ook niet om 't Euangelium alleenlik aan sulk of sulk enen te betrouwen / van wien en van wiens nage-

nagesetenen de Kerk het soude moeten hebben: maar / onderwijst alle volkeren; Matt. 28: 19. en / predikt allen schepselen, Mark. 16: 15. 't Was nu de tijd dat blijken moeste / dat de gansche Aarde is des Heeren / ende dat hy Koning over de geheele Aarde moeste zijn: Zach. 14: 9. als ook / dat geen aanneeminge meer van Personen zy by God. Hand. 10: 34. Rom. 2: 11. en 3: 22. en 10: 12. Daar is nu Jode nochte Griek, noch dienstbare noch vrye; dat d'een in desen boven d'anderen soude gaan. Want gy alle zijt een, seit Paulus / in Christus Jesus; Gal. 3: 28. ende een selve is Heere van allen, rijk zijnde over alle die hem aanroepen: Rom. 10: 12. en Petrus; dat in allen volke, die God vreest en gereghtigheid werkt die is hem aangenaam. Hand. 10: 35.

(2) Hier mede staat nu vast / dat dese Kerk verspreid ende verstrooid is door de gansche Weereld; of alle menschen in de weereld moesten in de Kerk / dat is / gelovig zijn. Dit weetenwe nu wel dat niet en is: want sy niet alle 't Euangelium gehoorsaam zijn, dien het verkondigd word; en leert ons d'onderbindinge noch daarenboven / dat hen aan hen allen niet verkondigd word. Het gaat tot allerleye volkeren en menschen; maar noch tot alle volkeren en menschen niet. Dat gaf ons Petrus ook genoegsaam te verstaan / wanneer hy seide / onder alle volkeren de gene die God vresen; wel te weten / soder sulke onder zijn. En dus is te verstaan / dat heden ene grote schare, welke niemant tellen kan, uit alle geslaghten, volkeren en talen, voor 's Heeren troon vergaart; so als Joannes in gesighte wierd vertoond. Openb. 7: 9.

(3.) Maar 't gene nu die wijdverspreidde menigte tot eene Kerke / en gelijk als tot een Lichaam maakt / is / dat deselve tsaamgevoegd is en vereenigd met hert ende wille, in eenen selfden Geest, door de kraght des Geloofs. Dit is het gene wy belijden / de Gemeinschap der Heiligen; en die verklaard word in den Catechismus op de 55. Vr. dat deselve is van alle de gelovigen met Christus ende met malkanderen: waar van men sien magh de verklaringe in mijne Friesche Godgel. pag. 178/179.180. Dit zy hier nu maar kortelik geseid. Een Heere Jesus Christus; een Geloove, door het welke sy hem alle voor den eenigen Verlosser en volmaakten Saligmaker houden; een God, die door hem is de Vader van hen allen; een Geest, door welken sy ook alle eenen toegang hebben tot den Vader; eene hope hunder roepinge, dat sy Gods Erfgenamen en des Heeren Jesus mede erfgenamen zijn / daar 't eewig leven in bestaat. Efes. 4: 4/5/6. en 2: 18. Rom. 8: 16/17. en 6: 23. Joh. 3: 36. En so is 't al een Lichaam, dus vereenigd onder een en 't selfde Hoofd, het welke Christus is; na wien sy alle Kristenen, en tsamen het gemeene Kristendom geheeten zijn.

III.

Dus vele van de Kerk / dat groot en goddelijk gebouw / en echter kort genoegh / gesproken hebbende; sie ik den tijd verlopen / om ons 't selve na behoren toe te passen. Nochtans had ik dien wel geheel van noden / of denselven noch ter selfder lengte uit te rekken; moest ik hier nu al seggen wat daar toe behoort. Doch desen tijd en arbeid sal ons de Belijdenisse selve sparen / door dese twee Artijkelen die volgen: als leerende / (het gene hier nu anders 't naaste ware) hoe een ieder verplight is sich by dese Kerk te voegen / en waar aan die dan te kennen zy.

Bemerkt dan die twee volgende Artijkelen / Geliefden / als 't Gebruik van desen dewelke wy verklarende / daar in ook sullen sien al 't nutt dat uit den tegenwoordigen te halen is: en dat en sal niet weinig zijn. Want wat is nader / dan dat wy / om onse Saligheid te vinden / dese Kerk gaan soeken aan de welke die van God geëigend is; en om haar sekerlik te vinden / na de tekenen en merken sien waar aan sy op het best te kennen zy? Die daar in doolt / die doolt ook van de Kerk / en soekt vergeefs het gene dat daar binnen is. God geve ons een herte om sijn Volk met yver op te soeken / en verstand om toe te sien dat wy niet van de ware Kerk verdolen / maar door de poorten mogen ingaan in de Stad. Openb. 22: 14. De stad des leevendigen Gods, dat hemelsche Jerusalem, (Hebr. 12: 22.) de stad die fundamenten heeft, waar van God self de konstenaar en bowmeester is; gesticht ter woninge van sijn verkoren Volk / en dat voor eewig en altoos. Welgelukzalig is dat Volk, wiens God de Heere is; het Volk dat God sich tot een erfdeel uitverkoren heeft!

 XXVIII. AR-

XXVIII. ARTYKEL.

Dat een iegelijk ſchuldig is hem by de ware Kerke te voegen.

Pſal. 111: 1.

Ik ſal den Heere loven van ganſcher herten, in den raad en vergaderinge der opreghten.

DE Kerk / Gods huis en volk / in tweederleyen opsight aangemerkt / word in 't gemeen gebruik in sightbaar en onsightbaar onderſcheiden. Want alhoewel de menſchen tot de Kerk behorende door geeſtelike dingen onderhouden worden / en hunne geluksaligheid (ſo als nu laatſt geleerd is) in het geeſtelijk beſtaat: nochtans uit ziel en lichaam zijnde t'ſaam geſteld / en door het lichaam sightbaar; ſo en kan 't niet miſſen / of de Ziel betoont in 't Lichaam uiterlik het gene haar van andere menſchen onderſcheid / waar door ſulk een te kennen zy dat hy een lid is van de Kerk. So als hy dan gelooft / ſo is 't ook dat hy ſpreekt. Want uit den overvloed des herten ſpreekt de mond. Matt. 12: 34. En volgens dien ook met het hert gelooft men ter reghtveerdigheid, en met den mond belyd men dat geloof ter zaligheid. Rom. 10: 10.

Hier van is 't dat ook David / met het bloot geloven niet te vreden zijnde / ſich niet ſtil kan houden; maar wil dat in 't openbaar belijden en betuigen / in de tegenwoordigheid van al Gods volk. Pſalm 116: 14/18. Dus voegt hy hier ook hert en mond te ſamen: ſeggende / dat hy God loven wil van ganſcher herten; maar dat hy dat in den raad en vergaderinge der opreghten, en alſo in 't openbaar / wil doen.

Dit is het ſelfde dat in dit Artijkel word geleerd: te weten / dat elk ſchuldig is, ſich by de uiterlike Kerk te voegen. Wat dat de Kerk hier niet inwendig maar uitwendig te verſtaan zy: blijkt uit de Merktekenen / in 't naaſt Artijkel aan te wijſen / die ook uitwendig zijn. Wy ſullen dan eens ſien: wat David in de voorgeſtelde woorden daar van ſeit / en hoe dat voorts in de Belijdeniſſe word verklaard.

I.

Om Davids oogmerk (of desgenen die de ſchrijver is van deſen Pſalm /

Psalm / so 't al een ander moghte zijn) te weten / heeft men maar het eerste woord te lesen : 't welk is *Halelu-Jah* ; en in duitsche spraak te seggen / Looft den HEERE. 't Is dan / om den Heer te loven ; so als mede in het opschrift en den inhoud der twee naaste Psalmen/ desen volgende / begrepen is. En om dat na behoren / so als doe de staat was van Gods kerke / na te komen / haddemen in Davids tijden stofs genoegh : so dat het niet van noden was / tot op den tijd des niewen Testaments te wachten / om van God alsoo te spreken als de volle kraght der woorden / so in desen als in de naastvolgende twee Psalmen medebrengt. De woorden dan / eenvowdig opgenomen / betuigen in dit eerste vers een heilig opsett / om den Heer opreghtelik in 't openbaar te loven : so als dan volgens ook in den geheelen Psalm geschied / tot op het 10. vs ; daar het besluit gemaakt word / om na so veel lofs / als van God in de vorigen gesproken is / denselven met de daad / dat is / in sijne vreese te betrachten. Merkt hier nu aan / het Voorwerp van dien Lof ; en sijn Voornemen daar ontrent.

I. Het is *JEHOVA*, of de HEERE, dien hy voor heeft hier te loven : volgens 't welk hy ook sodanige eigenschappen uit des selfs roemwaardige bekende werken in den Psalm verhaalt / waar door hy sich wel kraghtiglik betoont denselven God te zijn / wiens reghte naam JEHOVA is. Denselven heeft hy doe niet eerst verworven / noch in kraght betoond hem toe te komen / wanneer hy sijnen Soon ten Saligmaker in de Weereld sond ; gelijk het vele heden / hunnen meester volgende / bestaan te duiden : maar volgens 't duidelik verhaal van Moses Exod. 3. en de pleghtelike uitspraak van God self op Sinaj / Ex. 20: 2. doe al / wanneer hy hen verloste uit het diensthuis van Egypte ; en daar door betoonde / dat hy altijd is de gene die hy is / en de beloftenissen aan de Vaderen gedaan op den bestemden tijd vervult. So is het dan op sijn oud Testaments dat hier gesproken word / van God te loven als Jehova ; die hemselven desen naam gaf uit het gene dat hy doe betoonde aan sijn volk : hoewel nu in 't niew Testament met dies te groter reden na te volgen / nadien dat sich Jehova andermaal sodanig heeft betoond ; en dat met so veel meerder rijkdom van genade / als tot op de tijden der verbeteringe was bewaard. So hebbenwe hier dan geen voorsegginge van 't gene dat nu eerst te doen was : maar een voorbeeld dat ons nu staat na te volgen / in de lofsegginge van desen Psalm ; waar van hier 't voorstel word gedaan.

II. Bemerkt dan / hoe hy sijn voorneemen uitdrukt : te weten / wat hy voor heeft ; met hoe groten ernst ; en wat getuigen of geselschap hy daar toe verkiest.

1. Dit heeft hy voor / dat hy Jehova loven wil. Het Duitsch (in desen wel gepast op het Hebreewsch) betoont self met den klank ge-

genoegsaam / dat dit is te seggen / sijnen lof vermelden. Gelijk dat beide woord by een gevoegd: Looft den Heere; want .... de Lof is betamelijk. Psal. 147: 1. Sijn Lof bestaat in de vermeldinge van sijne deugden / 't welk Petrus seit van onsen plight te zijn; 1. Br. 2: 9. en het is loven, alsmen sijne wonderen vertelt. Psal. 75: 2. Dat wil dan ook de goddelike Dichter doen. Doch hoe hy dat wil doen / dat maghmen weten uit so vele Psalmen die van sulken inhoud zijn: betonende / dat hy met bloot vermelden niet te vreden is; maar wil dat altijd met betuiginge van blijdschap doen / door allerleije konstig werktuig van gesang en snarenspel / by een genoemd op 't einde van dit boek der Psalmen; Psal. 150: 3/4/5. Besonderlik voegt hy dat met sijn herte / uit welks overvloed de mond spreekt / en de vingeren het speeltuig handelen / als hy dat opwekt om den Heer te loven: so als hier.

2. Want hy van ganscher herten God wil loven: geen uiterlike stemme / mond- noch hand-gebaar voldoet sijn heilig opsett daar hy so veel ernst in heeft. Waarom hy ook eerst in die plaatse van sijn herte spreekt / eer hy de luit op harpe tot behulp neemt om dat op te sluiten. O God! mijn Herte is bereid: dies ik sal singen, en sal spelen; ook mijne Eere. (dat is / mijne Ziele) Waakt op dan, Luit en Harpe; ik sal opwaken (doch liever sett ik 't over / ik was ontwaakt) al in den dageraad. Psal. 108: 2/3. Dus komt het eerst en 't lest wel overeen; sijn Hert / sijne Eere / was al vroeg tot 's Heeren Lof bereid: dies gaf hem 't hert ook op / dat hy so haast als 't dagh wierd / na sijn speeltuig greep / om met de luit en harp te melden sijn genoegen en vermaak in God. En sekerlik / so David desen Psalm so wel als dien heeft opgesteld / ('t welk met geen reden kan weersproken worden) het past hem boven anderen / die self een man was na Gods herte, (1. Sam. 13: 14.) dat God ook na sijn herte was / wiens Lof hem boven al ter herten ging.

3. En / so als dat gemeenlik gaat / na 't gene nu al eens geseid is; het gene ons meest ter herten gaat / dat blijft in 't herte minst. Wanneer ons 't werk geen ernst is / swijgen wy 't; of doen daar van geen verdere betuiginge met woord of daad / dan so veel nodig is om slechs den schijn te geven voor de menschen / welken wy daar in believen. Maar als het reght gemeend word / so en soektmen niet alleenlik daar van schijn / maar ook volkomen blijk te geven / so algemeen en openbaar als 't komen kan. Wy stellen eere in dat gene te betonen datwe zijn / en datwe doen en denken / als het saak is datwe sulx betamelijk bevinden voor ons self. En Gods Lof is betamelijk, gelijk nu al gehoord is: Psal. 147: 1. Lof betaamt den opreghten. 33: 1. Daar om wil David dat hier ook in 't openbaar betuigen; in den Raad en Vergaderinge der opreghten. 't Hebreeuwsch luit eigentlik: in den Raad der opreghten, in de Vergaringe.

ringe. Siet eerst / wie hy daar door verstaat; en dan / hoe hy hen in des Heeren Lof betrekt.

(1) Hy geeft hen tweederhande naam; van 't gene sy eerst aan henself / en dan ook tot malkander zijn.

A. So veel als 't volk belangt / met welken hy tot 's Heeren lof vergaderen en raad wil houden; hy geeft hen desen treffeliken name van Opreghten: waar door hy de gelovigen verstaat / na het gemeen gebruik des woord ישר *jaschaar* en *jescharym* in vele plaatsen van de Schrift. En 't zijn deselfde welken (als geseid is) desen Lof betaamt. Psal. 33: 1. Gods volk en erve is hem verder niet aan 't herte / dan dat onder 't selve die opreghte zijn van herte, die syn oordeel in gereghtigheid betraghten. Psal. 94/ 14/ 15. Dat zijnse welken d'ongereghtigheid van God vergeven is / in welker geest gansch geen bedrogh en is. Psal. 32: 2. En nademaal het gansche volk / van Israël afkomstig / die in 't Hebreewsch gesegd wierd איש ישר *ysch jaschaar*, dat is / een opreght man, geweest te zijn / Gen. 25. verpligt was de voetstappen van dien vader na te volgen: so word het ook met reden ישרון *jeschuroen*, dat is / opreghtigheidsgesinde of opreghtigheid, genaamd. Deut. 32: 15. en 33: 5. Want die is een opreght Israelijt in welken geen bedrogh en is. Joh. 1: 48.

B. Nu / dien opreghten schrijft hy enen Raad toe / en Vergaderinge. Want ook dit laatste woord behoorlik op deselven word gepast; al is 't dat het in order van 't Hebreewsch (gelyk geseid is) achter aan als op sich selve staat. Want dat kan in de schikkinge van 't vers / na der Hebreen dichtkonst / nu niet meer bekend / also geschied zijn: en de sin der woorden eischt ook / dat wy 't laatste al so wel als 't eerste met het middelste te samen voegen; in den Raad en de Vergaderinge der opreghten. Want die met sulke menschen wil te rade gaan / die wil ook by geen ander volk vergaderen: gelyk de gene die den raad van de godlosen mijd, ook in der spotteren gestoelte niet sal willen sitten. Psal. 1: 1. en 26: 4/ 5. Laat ons dan eerst den Raad / en dan ook de Vergaderinge der opreghten sien.

a. Hun Raad, of סוד *Sood*, geheime raad, is 't overleg van Gods verborgentheden; daar degenen die hem vreesen niet alleen elk by sich self / maar dikmaals met malkanderen / in besig zijn. Doch meest al geeft dat woord so veel te kennen als 't geheim alleenlik dat in overleg gebraght word; en alhier misschien de sake self is / over welke David God wil loven: namelik 't Geheim; dat hy beschrijft van de Opreghten / welken het geopenbaard word / en van de Vergaderinge / waarin hen die openbaringe geschied. In sulker voegen soude d'order van de woorden in 't Hebreewsch natuurlyk zijn. De Leser hebbe dan syn oordeel voor hemself / welk hem van beiden meest behagen magh.

b. Nu / de Vergaderinge, עדה *Eeda* evenwel / (dat woord is ook

getuige of getuigenis te seggen) als openbaar / en open voor elk een; kan wel sodanig zijn / dat ook geveinsden en godlosen sich daar onder mengen: de eersten om daar onder te verschuilen; en de anderen / om op deselven jaght te maken / hen te beledigen of te belemmeren / gelyk 't gemeenlik gaat. Nochtans behoort het den opreghten toe / en komtet van hen af / dat over Gods verborgentheden en getuigenissen ook vergadering gehouden word. En 't zyn Gods kinderen geweest / (so wierden de gelovigen in 't eerst genaamd / Gen. 6:6.) die daar toe vergaderden / om sich te stellen voor het aangesight des Heeren: Job. 1:6. en 2:1. daar hy hen dan (als 't schijnt) verborgentheden openbaarde; gelyk aan Abraham wel alleen geschied was. Gen. 18:17/ 22. Daar uit ontstond dan telkens niewe stoffe / om so tsamen vrolik op te singen en te juichen over Gods volmaakte werken / Job. 38:7. en sijne onuitputtelike goedheid over 't menschelyk geslaght / en sonderling sijn uitverkoren volk. Psalm 33:1. enf. gelyk als hier. Dus heeft hy lof in de Gemeinte sijner gunstgenoten. Psal. 149:1. So is dan 't oogmerk van den goddeliken Sanger / dat hy God ook opentlik wil prysen / en hem danken / in de tegenwoordigheid van al sijn volk: 't welk doe gewoonlik t'samenquam in de voorhoven van het Huis des Heeren, in het midden van Jerusalem. Psal. 116:14/ 18/ 19. Wy hebben daar nu meer niet van te seggen: also de sake self ons uit het naastvoorgaande Artykel al bekend moet zijn / waarin de heilige Vergadering der algemeene Kerk beschreven is. Doch 't gene nu te seggen valt / sal uit den tegenwoordigen Artykel zijn te sien.

II.

Daar in word eerst dan aangewesen / hoe wy die Vergadering begrypen / van de welken wy te spreken hebben; te weten ene versamelinge van de gene die salig worden. Dit voorbedacht / en dus verstaan; sal ons bepalen in 't verhandelen der volgende verklaringen / die hier en in het naast Artykel zijn te doen. Want hier op is ten eersten nu gegrond ene algemeene Stellinge; waar uit dan een Gevolg tot verder onderright getrokken word / dat dan vervolgens word verklaard / en tot een algemeen Besluit gebraght.

I. Want wy belijden, aangesien (so als geseid is) dese heilige Vergadering is een versamelinge van de genen die salig worden; also dan ook / dat buiten haar geen saligheid en is. Want so degenen die de saligheid van herten soeken en verkrygen / alle tot malkanderen vergaderen: 't en kan niet zijn / dat iemant soude salig worden / die niet d'anderen ook niet vergaderd zy. Daar uit is wel te sien / dat de Belydenis hier van d'onsienelike Kerke spreekt: also de sienelike niet bestaat uit enkel uitverkorenen / aan wien alleen de saligheid verseekerd is. Want vele zijn geroepen, maar weinige derselven uitverkoren. Matt. 22:14. 't Is de Vergaderinge der opreghten: of

de algemeene / voor so veel als die opreghten in deselve maar alleen betreft; die dese Saligheid beërven sal. I. Want die opreghten, dat is / reght gelovigen / zijn als een Lichaam; dat alleen van Christus Geest bezield word / om in hem / als hun gemeen en eenigst Hoofd / te samen op te wassen. Efes. 4: 12--16. En so als hy alleen het Hoofd is van dat Lichaam; so en is de Saligheid ook in geen ander Lichaam / al so weinig als de selve buiten hem kan zijn. Hand. 4: 12. II. Sy zijn de Bruid van Christus / sijne eenige; en dat zijn sy alleen: voor welken hy sich heeft geofferd / en voor anders geen Efes. 5: 25. En in de Bruilost van het Lam met dese Bruid bestaat de Saligheid: Openb. 19: 9. III. Sy zijn gelijk een Huis des leevendigen Gods; 1 Tim. 3: 15. 't welk op den eenen hoeksteen / Christus / word gebowd / tot Gods woonstede in den Geest. Efes. 2: 21. 22. IV. En op het breedst en menigvuldigste genomen: so zijn sy echter t'samen eene Stad, op enen Berg gesticht; gelijk een hemelsch Tsijon of Jerusalem, daar God in woont / en buiten haar en woont hy niet. Hebr. 12: 22/ 23. Openb. 21: 1/ 3. En daar sal niemant buiten zijn / der genen welker namen in het Boek des Leevens van het Lam geschreeven staan. vs 27. Dus word dan met de Schrift bevestigd / datter buiten de Vergaderinge der opreghten / als de ware Kerk / geen Saligheid te soeken noch te vinden is.

II. De sake dan aldus gelegen zijnde / so volgt nu wettelik / dat elk sich by de Kerk moet voegen / wil hy salig zijn; en voorts / dat hy sich ook van alles wat daar tegen strijd afscheiden en onthouden moet.

1. Het eerste word by tegenstellinge geseid: wat niet en magh / en wat geschieden moet.

(1) Te weten / niemant, van wat staat of qualiteit hy zy, vermagh sich op hemself te houden, om op sijne eigene persoon te staan. My dunkt dat het in 't eerste duideliker was geseid / hemself afsonderen; of so als in den tweeden druk / te rugge houden: want dat geeft klaarlik te verstaan / dat hy gelegentheid heeft / om sich by de Kerk te voegen. Maar hy kan wel genoodsaakt zijn / sich op hemself te houden, indien daar geen vergadering en is / om by te komen; als ten tijde van Elijas / die niet wiste datter menschen waren buiten hem / die enige vergaderinge der opreghten maken konden. Rom. 11: 2/ 3. 1 Kon. 19: 10.

Geen lesse nodiger in desen tijd. Want wat is meer gemeen / dan datmen menschen vind die op sich selve staan / en geenen Godsdienst noch Vergadering om God te dienen aansien / om daar by te zijn. Doch niet uit eenerleye oorsaak noch met een verstand: sy zijnder sommig te wijs / en sommige te dwaas toe; anderen al te reghtveerdig of godloos. Pred. 7: 16/ 17.

De dwaas seit in sijn herte, daar en is geen God: en is daar door ten uitersten vervaard, en schuwt van het geslaghte der reghtveerdigen,

gen, by 't welke God is. Psal. 14: 1/5. Wat is d'Almaghtige, seit sulk een / datmen hem sal dienen? ja / dat noch meer is / even als of hy met uitgedrukte woorden tot God self moght seggen: wijkt gy van ons; want wy hebben aan de kennis uwer wegen geenen lust. Job. 21: 13/14. Het is voor hen te verr of moeyelijk om na de kerk te gaan: hunne aardsche besigheden laten so veel tijds voor hen niet over; doch die hen nooit begeeft in weereldsche vermakingen / al duren die ook noch so lang. Noch erger sondigen degenen die den raad en de vergaderinge der opreghten tegen staan / vervolgen en verstoren; 't zy met list of met geweld. Ik spreke van de wettige vergadering: en sal hier na wel seggen / daar het pas wil geven / welke dat daar voor te houden zy. Altoos de genen / die sich tegen 't ondersoek der waarheid stellen / met geen andere middelen dan van den vleeschelijken arm; ik segge datse op den wegh der sondaars zijn / en dat hun raad niet is uit God.

Doch andere zijn veel te bott om wijs te worden / of verstand met deugd te soeken: die niet bequaam zijn om van Gods geheim te horen spreken; en derhalven de vergaderinge der opreghten niet en soeken. So na dit leven / dunkt hen / noch een ander leven is; die goed doet sal goed loon ontvangen. En daar zijnse wel gerust in: sonder eens te weten / welk het goed is dat sy moesten doen om loon te hebben: want de sotten, seit de Prediker / en weten self niet datse quaad doen. Pred. 4: 17. Aan sulke menschen is derhalven niets te doen.

Een derde slagh is wederom so veel te wijs als dese sort zijn: wel te weten / wijs in hunne ogen, en verstandig by henselven; over welken Jesaias 't wee uitroept. 5: 22. De dwaasheid (dat wil seggen / de eenvowdigheid/) der predikinge van Gods groot en diep geheim / dat by de wijsen van de weereld / om dat sy 't so niet begrijpen / word voor dwaas geacht: verhindert hen van die voor goddelike wijsheid aan te nemen; 1. Kor. 1: 21. en 2: 14. en volgens dien ook / van te komen ter vergaderinge daar deselve word geleerd. Sy hebben self verstands genoegh / hoe sy God dienen sullen; en daarom niet van noden dat men hen dat leere / of sy sich ter kerke voegen / daar men al te plat van God en goddelike saken spreekt. De Bybel self is al te slecht van styl; en seit seer veel / dat na hun schrander oordeel niet bestaan kan; en sy souden beter Bybel maken / ware dese maght aan hen gesteld. Maar tot sodanige magh dan ten minsten wel so veel geseid zijn / als Job tot sijne eigene vrienden seide: trouwens, om dat gy het volk zijt, soude wel de wijsheid met u moeten sterven. Job. 12: 2.

Het snoodste volk van allen zijn degenen / die hen self te heilig achten om met enige gemeenschap te versamelen. Sy willen eerst verseekerd zijn dat de vergaderinge niet dan uit opreghte kristenen be-

staat/

staat; met niemant aan des Heeren Tafel gaan / die niet na hun gevoelen ook herboren zijn; noch hunne kinderen ten Dope brengen/ daar predikant en volk in hunne ogen niet al suiver zijn. En self en zijnse 't in Gods reine ogen niet: noch in sijne oren te verdragen/ 't gene sy ten minsten met het herte seggen; houd u tot u selven, ende nader tot my niet, want ik ben heiliger dan gy. Want sulke menschen zijn / (seit God) een rook in mijnen neuse, en een brandend vuur den ganschen dagh; Jes. 65: 5. hoedanige manier van spreken de verbolgentheid van sijne heete gramschap toont. Psal. 18: 8/9. en 50: 3.

Ik weet de uitvlughten en voorwendselen van dese vierderleye menschen wel: maar sal die laten tot bequamer tijd en plaatse / om dan alles wech te nemen; 't welk ons het naast Artijkel geven sal. Het dient nu maar by voorraad / om 't vooroordeel dat door sulker lieden tegenspraak verwekt kan worden ons verdacht te maken: datwe na hen niet en luisteren; noch door den minsten indruk van sodanige gedachten onbequaam en werden / om ons tot betrachtinge van 't gene verder hier geleerd sal worden in te laten. Gy hoort wel / Kristenen / dat al sulk volk / en hunne taal in Gods Woord wel bekend is / en seer slecht te boek staat: 't welk voor eerst alleen genoeg is / om nadenkinge aan ons te geven / dat hun doen en meininge gevaarlijk is; om die te myden / en ten minsten onpartydig acht te geven op het gene dat nu voorts beleden word.

(2.) Het gene ons dan volgens dien alhier te doen staat / word tweesins geseid: Vereeniging / en onderhoudinge van Eenigheid met Kristus Kerk.

A. Van allen die de Saligheid beogen word beleden / dat sy alle schuldig zijn, henselven by de Kerk te voegen, en daarmede te vereenigen. Hoe dat geschied / sal noch hier na te passe komen te verklaren / als het tot de leere van de Sakramenten sal gekomen zijn: hier zy 't genoeg te seggen / datmen wel magh onderscheiden 't gene hier genoemd word / by de Kerke sich te voegen, en / daarmede te vereenigen. Want men voegt sich by deselve alsmen ter vergaderinge komt / en blotelik maar hoort en siet; noch nader / somen ook belijdenisse doet van met haar in 't Gelove eens gesind te zijn. Maar men vereenigt sich met haar door de gemeenschap met de Tekenen en Zegelen van haar Verbond met God. En dese nadere vereeniginge maakt ons als tot leden van een selfde lichaam: Want wy dan alle tot een Lichaam zijn gedoopt, door eenen Geest, en alle ook tot eenen Geest gedrenkt; 1 Kor. 12: 13. gelijk dat weinig verder noch wat duideliker staat verklaard te werden. En dat is onse toevergaderinge tot hem, gedurende dit leven: welk woord van Paulus word gebruikt / in opsight sijner laaste komste / 2. Thess. 2: 1. ende ook in aansien van het gene daar wy nu van spreken;

Hebr. 10: 25. Hoewel het daar onderlinge by eenkomst is vertaald / waar van de reden in mijne Versameling van Predikatien, pag. 12/ 13. is te sien. Doch so gy dit nu beide tsamenvoegt / so word de sake dus bequamelik verstaan. Daar is ene ἐπισυναγωγὴ episynagogè of toevergadering gedurende dit leven / op verscheidene plaatsen / tot een selfde kristelyk Geloof en eenen selfden Dienst; en op het einde salder ene algemeine toevergaderinge zijn ten Oordeel; ende tot gemeinschap van de Saligheid hier boven / voor de genen die de proef des oordeels als opreghtgelovigen verdragen hebben. Al even eens by na / als dat een Leger word vergaderd: eerst by rotten en by benden ter bezondere renplaatsen daar toe aangesteld; en voorts dan van die alle tot ene algemeene Legerschouwing by malkander / onder d'ogen van den Opperveldheer voorgesteld.

Dat nu die eerste toevergaderinge nodig zy / is uit die vergelijkinge wel te verstaan: doch het ontbreekt ons ook aan reden niet die ons de Schrift verschaft. I. Het is des Heeren Jesus wille en bedrijf / dat hy gelijk ene henne hare kiekens onder hare vleugelen, alsoo ook Gods verstrooide kinderen tot een vergadere; Matt. 23: 37. Joh. 11: 52. die hy ook tot een lichaam heeft versoend. Efes. 2: 16. De leden mogen hier en daar niet van malkanderen verspreid zijn; maar sy moeten tsamen komen / sal 't een lichaam zijn. Hoe sullen wy / die als verdorde doodsbeenderen op 't open veld verstrooid zijn liggende / met huid en vleesch en zenuwen bekleed / en met den leevendigen geest vereenigd worden: indien daar geen beroeringe in komt / die 't een been tot d'andere doe naderen; gelijk sulx aan Ezechiel (hoewel tot anderen einde) in gesighte wierd vertoond? 37: 1--10. II. Hy heeft ook tot dien einde Herders ende Leeraars aangesteld / (van welken in het XXX en volgens sal gesproken worden) om ons te brengen tot de eenigheid des Geloofs. Efes. 4. 11/13. Waar van dat ook de leeraars al by ouds de meesters der versamelingen zijn genaamd geweest. Pred. 12: 11. Also ook Herders van de schapen, die de selve opsoeken, en vergaderen; ook wel by andere gelegentheid geseid / Ezech. 34: 11/13. doch niettemin de sake reght verklarende daar het bewijs op rust. En dat is al / om hen te brengen tot den eenigen en groten Herder sijner schapen / Christus. III. Daar by komt sijn uitdrukkelyk gebod / al van de tijden onder 't Oude Testament: en self gesette dagen en bestemde plaatsen ter vergaderinge van Gods volk; so als hier voor te sien is op den XXV. Artykel / pag. 337. En daar toe strekte de vermaninge van Paulus: Laat ons onse toevergadering (of onderlinge byeenkomste) niet nalaten; Hebr. 10: 25. waar van de sin en het gebruik ter eerste Predikatie myner Versameling den kristen Leser is verklaard. IV. Daar in zijn ons de eerste kristenen ook voorgegaan: al van des Heeren Hemelvaart sich by malkander schikkende; Hand. 1. en op

den

den eersten Pinxterdagh daar aan eendraghtelik by een vergaderd zijnde / en dat in den tempel / dagelijx. So wierd de menigte dergenen die geloofden als een hert en ziele; Hand. 2: 1/44/46. en 4: 33. en so meer en meer tot eenen selfden sin en een gevoelen tsaamgevoegd, gelijk als Paulus wil dat allerwegen in het kristendom geschieden moet. 1. Kor. 1: 10.

B. Doch al hoe ongelijk de menschen ook gesind zijn; so gebeurtet wel dat sy nochtans by 't een of 't ander toeval / of uit een of ander insight wel te samen komen / ja sich vereenigen. Maar so dat niet behoorlik is geschied / of een genoegsame voorsieninge gedaan; sy sullen haast uit kleine oorsaak wederom verdeeld / of van malkanderen gescheiden zijn: vergesellet u te samen, doch wordet verbroken, wierd tot sodanigen al eer geseid; 't welk verre af is van te mogen seggen / als 't gelovig Israël / maar God is met ons. Jes. 8: 9/10. Derselver plight is / ook die eenigheid te onderhouden, als in de Belijdenisse verder staat. Dat is het gene Paulus leert; sich te beneerstigen tot onderhoudinge van de eenigheid des Geestes, door den band des vreedes. Efes. 4: 3. Dit woord ons hier beduid / waarmede het te doen zy / ende op wat reden het berust: te weten / tweederhande is de Plight en ook de Reden die ons daar toe dient.

a. Want eerstelik is eene Onderwerpinge hier toe nodig: also geen eenigheid en kan bestaan / daar elk so veel is als een ander ende op hem self bestaat; en daar geen wetten zijn die hen verbinden tot een lichaam / dat daar na geboornd zy / en sijn wesen / (so te spreken) daar uit heeft. Sy onderwerpen sich dan aan de Onderwijsinge en Tucht der Kerke: 't welk seggende / belijden wy dat dese beide saken in de Kerke zijn; van welken iet besonderliker hier te seggen soude vallen / so daar toe geen drie geheele Artykelen geschikt en waren / die op een na naast aan desen volgen / welker inhoud ons van alles wat hier toe behoort wel onderrighten sal.

En om daar toe by voorraad hier nu ook al wel bereid te zijn: so word tot nadere verklaringe de Reden van die onderwerpinge geseid: te weten / dat dit evenveel is als den hals te buigen onder 't jok van Jesus Christus. Want al is 't dat wy door onse kristelike vryheid niet meer onder 't jok van Moses wetten dienstbaar zijn / navolgens 't gene in den XXV. Artykel is geleerd; en ook niet als onmondig / maar so als een mondig kind in de bedieninge van 't Euangelium gehandeld worden: so zijnwe daarom niet losbandig / sonder allen opsight of bestieringe; niet meer dan een geselschap van volwassene personen sonder alle ordening of overheid kan zijn. En voorts / gelijk het vryheid is / niet meer van 's Konings amptenaren / maar van den Koning self bestierd te zijn: so hebben wy goed doen / om ons aan Koning Jesus self te onderwerpen / by dat de Joden onder het bedwang van Moses hadden. Want dat een jok was

seer beswaarlijk om te dragen: Hand. 15: 10. maar Christus voert geheel een andere taal van 't sijne / mitsdien dat hy seit: Neemt myn Jok op u; want myn Jok is sacht, en myn last is licht. Matt. 11: 29/30. Hoe nu die Onderwijsinge en Tucht der Kerke zy het jok van Christus / moet uit de volgende Artijkelen terstond gemeld vernomen werden. Altoos hier komt ons de vermaninge te pas / al lang voorseid: Dienet den Heere met vrese, ende verheugt u met beevinge; kusset den Soon, op dat hy sich niet en vertoorne. Psal. 2: 11/ 12. Want het is nu de tijd / dat alle knye sich voor koning Jesus buigen moet. Rom. 14: 11. Filip. 2: 10.

b. En dat ook niet alleen: maar moet sich elk ook buigen na den anderen; als dienende d'opbouwinge der broederen, al na de gaven hen van God verleend.

De Reden daar dit op berust verklaart de sake noch met een: te weten / dat sy dit verplight zijn te besorgen / als die onderlinge Leden van een Lichaam zijn. Want Paulus leert ons / dat wy Christus Lichaam en malkanders leden zyn. 1 Kor. 12: 27. Rom. 12: 5. Dit word hier nu dan voor bekend gesteld. En voorts is die verscheidentheid der Gaven / tot opbouwinge van Christus Lichaam; Efes. 4: 12. gelijk dat breeder op den XXX. Artijkel volgen sal.

Al 't gene dat hier dan geseid werd / so de plight der Kristenen in desen als de reden van die plight / dat is in vorige belijdenis gegrond; en word van Paulus tsamen dus met duidelike woorden voorgesteld. Gelyk wy in een Lichaam vele Leden hebben, en de Leden alle niet deselfde werkingen en hebben: also zyn wy ook vele een Lichaam in Christus; maar elk een zyn wy malkanders Leden. Hebbende also verscheidene gaven, na de genade die ons is verleend: het zy Profezye, na de mate des geloofs; het zy bedieninge, in het bedienen; het zy die leert, in het leeren; het zy die vermaant, in het vermanen; die uitdeelt, in eenvowdigheid; die een voorstander is, in neerstigheid; en die barmhertigheid doet, in blymoedigheid. Rom. 12: 5—8. Dit seit ons Paulus ook in 't korte: dat een iegelyk, gelyk hy gave heeft ontvangen, also deselve aan den anderen bedienen moet; om te betonen datse goede uitdeelers van Gods menigerleye genade zijn. 1 Pet. 4: 10. Dit raakt wel meest de opsienders en voorstanders van de Kerk / dewelke Paulus in 't besonder voor uitdeelers godliker verborgentheden wil gehouden hebben: 1 Kor. 4: 1. doch niettemin eischt de Gemeinschap van Gods heiligen op aarden / dat een ieder sijn talent / sodanig en so groot en klein als 't is / ten beste van 't gemeen besteden moet: waar van de Catechismus op de 55. Vrage leert / en de verklaringe pag. 178/ 179. in mijne Fries. Godgel. is te sien. Want ook en heeft de Heere Jesus niet alleenlik Herders ende Leeraars boven andere gesteld: maar heeft ons ook gemaakt, so veel als 'er geloven / Koningen en Priesters Gode sijnen Vader; Openb. 1: 6.

en

en het geheele lichaam der Gemeinte tot een koninklyk Priesterdom; om sijne deugden te vermelden, die ons heeft geroepen uit de duisternisse tot sijn wonderbaarlyk licht. 1 Pet. 2: 5. Hoe dit nu tsamen kan bestaan / sal uit den XXX. Artijkel zijn te sien: en ondertusschen hier in acht genomen / dat het besonder amt der Herders ende Leeraars met den algemeinen plight der leden van de Kerk gevoegd / die vrught ten vollen moet te wege brengen; dat so 't geheele Lichaam dan bequamelik aan een gevoegd en tsamen vast gemaakt, door alle voegselen der toebrenginge (of lagen) na de werkinge van iegelyk deel in mate, den wasdom des Lichaams bekomt, tot sijns selfs opbouwinge in Liefde. Efes. 4: 16. Nu laat ons kortelik 't gebruik van desen sien.

Men siet dan wel / dat ons het Kristendom niet los maakt van sodanigen / verband als d'eenigheid en wasdom van de Leden tot een Lichaam / en den opbow van een Huis of Stad vereischt: op dat geen tweedraght in het Lichaam zy, maar dat de leden voor malkanderen gelyke sorge dragen. 1 Kor. 12: 25. Het geestelijk Jerusalem moet sekerlijk niet minder dan het aardsche ene Stad zijn die wel zy tsamengevoegd; Psal. 122: 3. so dat wanorder en verwerringe moet verre van haar zijn. Jak. 3: 16. Want God geen God is van verwerringe, maar vrede; gelyk in alle Gemeinten der heiligen. 1 Kor. 14: 33. Waar uit dan mede volgt / dat elk hier voor hemselven niet en is: maar so als ieder lid ten dienste van het lichaam is / so seit d'Apostel insgelijks; een iegelyk en sie niet op het sijne, maar elk sie ook op het gene dat eens anders is. Waar toe hy dat uitneemend proefstuk onses Heeren Jesus voorstelt; die hem selven heeft vernietigd, om ons op te helpen. Hy leert met eenen uit het selfde / datse byster missen die om eigen voordeel het belang van anderen voorby sien: aangemerkt dat ons 't exempel onses Heeren klaarlik leert / dat hy door 't sijn voor eens anders / dat is / voor sijns volx behoudenis te wagen; tot den hoogsten trap der heerlikheid geklommen is. Filip. 2: 4--11. So is het dan de vryheid noch de heerlikheid eens Kristens niet te na / maar aan hem eigen / dat hy sich aan order onderwerpt; en alle ziele die sich in de Kerk bevind sich al so wel daar onder stelle / als het aller plight is aan de weereldlike maghten sich te onderwerpen / voor so verre als sy in de Weereld zijn. Gansch geen gemeenschap kan bestaan daar elk een even veel te seggen heeft; geen eenigheid kan onderhouden worden / daar de een den anderen niet wijken wil. Dies heeftmen ook nooit andere gevolgen van d'oneenigheid gesien / die uit de eigensinnigheid van alle even veel te willen zijn ontstond; dan dat sulk een geselschap of gemeente (so genaamd) van korten duur geweest / en haast verstrooid is en tot niet geraakt. En 't kan niet anders gaan / daar elke lid een oor of oog (om so te spreken) wesen wil. Leest daar in 't brede den Apostel

Paulus van / 1 Cor. 12: 14 -- 26. die dat veel duidelikker seit dan iemant u verklaren sal.

2. Doch die vereeniginge aller Leden tot een Lichaam seit met eene / dat deselve afgescheiden moeten zijn van alle ander lichaam dat daar van verscheiden of daarmede strijdig is: 't welk ook het gene is dat de Belijdenis hier voorder stelt / daarna verklaart / en eindelik besluit.

(1.) Sy stelt: dat / om 't voorschreven des te beter te doen onderhouden; 't amt van alle gelovigen zy, sich af te scheiden van de genen die de Kerke niet en zijn / en te vereenigen met sulke die het zijn.

A. Eerst dan so zijnse schuldig / volgende Gods Woord, sich af te scheiden van de genen die niet van de Kerke zijn. Gods Woord in desen bygebraght / is klaar: 't geval voor onder stellende / dat daar gevaar zy van besmettinge / in die gemeinschap diemen dus lang heeft met anderen / en de gelegentheid daar tegen om sich by gesuiverder vergadering te voegen. Sodanig was de lesse die God aan sijn volk gaf / om uit Babel te vertrekken / ende na hun eigen land te gaan / daar sy den waren Godsdienst vrpelijk betraghten souden. Vertrekt, vertrekt, gaat uit van daar; en raakt niet aan dat onrein is. Jes. 52: 11. het welk by Paulus en Joannes op den algemeinen plight der kristenen word toegepast. 1. Kor. 6: 17. Openb. 18: 4. En so wy die drie plaatsen in derselver t'samenhang wel met malkanderen gaan vergelijken: so salmen daar in onderscheidentlik drie redenen bespeuren / waar op die vermaninge gevestigd is. De eerste siet op de welvoegentheid / en de twee andere op 't nadeel dat daar uit ontstaan moet somen dat niet doet. I. Dewijle dan geen leden tot een Lichaam konnen groeyen / die geensins van eenerleyen aart / maar ganschelik daarinne strijdig zijn: so kan ook geen gemeenschap van geloovigen met ongeloovigen bestaan. Want doch, wat mededeel heeft de gereghtigheid met d'ongereghtigheid? en wat gemeinschap heeft het licht met de duisternisse? En wat tsamenstemminge heeft Christus met Belial? (dat is in duitsch so veel als deugeniet) ofte wat deel heeft de gelovige met d'ongelovigen? of wat tsamenvoeginge heeft Gods Tempel met den Afgoden? En daar op volgt dan 't gene so terstond uit Jesaias is gesegd. 2 Kor. 6: 14/ 15/ 16. II. Indien wy dan met so verscheiden slagh van menschen t'samen komen / en tot hen gewennen: sal ons ook lichtelik 't gevaar belopen / dat wy ook den aart derselver aan ons trekken. Daar op siet dan het gene de Profeet daar by seit: op dat gy niet aan en raakt het gene onrein is; gelijk het Paulus mede niet en swijgt. Doch duideliker seit Johannes / en hy voegt'er 't derde by: op dat gy aan hare sonden geen gemeinschap hebt; ende III. van hare plagen niet ontvangt, dewelke voor en na aldaar verklaard staan. Want het grote Babel is voor God

God gedacht geworden, om den drinkbeker daar te geven van den wijn des toorns van sijne gramschap; als te voren 16: 19. was geseid.

Doch uit dit alles is ook wel te merken/ dat geen andere oorsaak dan d'Afgoderye daar (gelijk ook elders niet) gemeld word/ om de welke/ of ten aansien van de welke die afscheidinge geboden word. Want wat gemeinschap heeft Gods tempel (dit seit Paulus op de eerste reden) met den Afgoden: en dat verklaart hy verder; seggende/ gy zijt Gods tempel, en dat noch verklarende uit Gods beloftenisse aan sijn volk gedaan. So dat al 't ander dat daar voor gesegd was/ van d'ongereghtigheid en duisternis, op den Afgodendienst; gelijk als Belial ook op den Afgod/ en de ongelovigen op den Afgodendienaar/ siet. Dat selfde seit de tweede reden/ en de derde ook: als meldende den wijn der Hoererye, dat is der Afgoderye/ en der Koningen die met haar hebben gehoereerd, vs. 3/9. Want nademaal dat God sijn volk aan sich/ als aan den eenigen waarachtigen God/ als by wege van een trowverbond verplight hield: so doet hy hen d'Afgoderye als hoerery en overspel voor ogen stellen; als insonderheid by Jeremias in het 3. hoofdstuk is te sien. Daarom ook sulken ontrow en afwijkinge in de gelijkenisse van ene hoer en overspelig vrowmensch word verklaard. Ezech. 16. Hos. 1. Of 't nu geoorlofd zy/ en ook hoe verre/ dat men de gemeinschap van den Godsdienst aan ene andere gemeinte ook om andere reden dan van Afgodsdienst ontsegge; sal van self haast blijken/ als we tot de kentekenen der ware en valsche kerk gekomen zijn. Dus verre is echter klaar/ dat die voorseide oorsaak wettig zy: daar uit we dan besluiten mogen/ dat een Kristen niet magh leven in gemeinschap van alsulken Godsdienst daar Afgodery in steekt; noch van een volk of land/ daar anders geen word toegelaten; en noch minder/ daarmen tot gemeenschap met den Afgodsdienst gedwongen word. De smerten der genen die enen anderen God begiftigen sullen vermenigvuldigd werden; ik sal hunne drankofferen van bloed niet offeren, noch hunne namen op mijne lippen nemen. Psal. 16: 4.

So is dit dan genoegh geseid in de Belijdenis/ om te verstaan te geven/ dat onse ouders reden hadden om het Pausdom te verlaten: om dat in het selve openbare Afgodery bedreven word; om dat ook geen ander Godsdienst nogte Leere dan die afgodsdienstige daar in geleden/ en elk een die onder hen verkeert door middelen van dwang daar toe genoodsaakt word. Hunne Afgoderye is in geenerhande wijse te verschoonen/ nademaal deselve dieverowd openbaar is; in de Misse/ in 't vereeren van de Heiligen/ en in den Beeldendienst. En dat sy anders geene leere nochte dienst en dulden/ is van alle tijden en in alle landen daar sy ooit te seggen hadden/ en op heden sonderling in Vrankryk/ openbaar: so van gelijken mede 't gene van den

dwang

dwang gesegd is; die nooit ergens wreeder was dan daar in dese laatste jaren is in 't werk gesteld / en noch niet op en houd van woeden / so sich waar een eenig mensche weigerig ontrent humne afgodsdiensten / of yverig in suivere godsdienstigheid betoont. Het komt dan geensins meer te pas / dat ons de Roomschgesinden nu noch reden willen geven / tot voldoeninge van ons gewisse / om hen weder by te komen. Maar 't gene sy tot noch toe / en insonderheid nu laatst / op dese wijse doen / daar door en word de katolijke, dat is algemeine kristen Kerke / niet vergaderd maar verstrooid.

De fransche vlughtelingen (ik en spreke van geen andere / dan die uit suivere godsdienstigheid / door nooddwang; ende niet door domme drift of door laf hertigheid / of enig ander insight / zijn gevlucht) en zijn derhalven geensins te beschuldigen / dat sy in 't Pausdom niet gebleven zijn. Want hoemen dat bemantelt / sy en konden geenen paapschen dienst versellen sonder sich daarmede te besmetten; en dat is van vele weldoorleerde schrijvers al so naaktelik betoond / dat nu niet meer van noden is daar van bewijs te doen.

B. Daar tegen seit dan de Belijdenisse verder / dat elk lidmaat van de Kerke schuldig zy / sich te vervoegen ter vergaderinge van deselve / 't zy op wat plaatse datse God gesteld heeft: niet wel door uitdrukkeliken last / (want geen bepalinge van plaats in 't nieuwe Testament meer plaats en heeft:) maar door sijne albestuursame voorsienigheid. Want so seit Christus / dat / so ons de eene stad ontseid word wy in d'andere vlieden moeten. Matt. 10: 23. Want al waar 't doode lichaam is, daar sullen d'arenden vergaderen. 24: 28. Want het is nu de ure / dat den Heer aan alle plaatsen een rein reukwerk en spysoffer toegebraght sal worden. Mal. 1: 11.

(2.) Maar of daar over swarigheid ontstond / of geen ontwijk en ware door de weereldlike maght? Al ware 't schoon, dat ook de Magistraten en plakkaten van de Prinsen self daar tegen waren, en dat de dood of enige lichamelike straffe daar aan hinge. Want sulken herte hebbe de gelovigen / die in Gods Woord daar van beroemd zijn / in sodanigen geval betoond. So deden Daniël en sijne vrome metgesellen; Dan. 6: 8/9/10. en 3: 15/16. so deden ook d'Apostelen: Hand. 4: 17/16. en 17: 7. en 18: 13. vast houdende / dat Gods geboden boven die van d'overheden / en self van de gekroonde hoofden / moeten gelden. Ook ligt hen op het herte 't gene Christus / Hoofd en Koning van de Kerk / gesegd heeft. Vreest de genen niet die 't lichaam doden, maar de ziele niet en konnen doden; maar hem die Lichaam ende Ziele beide in Gehemna (dat is by gelijkenis te seggen / met de eewige verdoemenissen) straffen kan. Matt. 10: 28.

Het is dan met geen reden / datmen veinst in 't stuk van Godsdienst / of iet doet uit vrese / 't gene ons gemoed veroordeelt / of reghtdraads daar tegen strijd. Gelijk als / datmen opentlik iet doe dat

dat afgodsdienstig zy / en op geene andere wijse uitgelegd kan worden. Hoewel het daarom mogelik wel soude konnen zijn / dat iemant reden hadde / sonder nood van sijn geloof of godsdienst geene meldinge te doen; of anderen in godsdienstplightige vergaderingen by te staan / (al zijnse afgodendienaars) in so verre als sy met ons eens zijn / ende eenen God en Saligmaker eeren / na Gods eigen voorschrift; al so lang als daar niet mede bykomt iet dat het opreght geloof en goddelike waarheid krenkt. Misschien zijn daar wel menigte van dese vlughtelingen (en tonen 't self ook by gelegentheid) voor welken ik terstond gesproken hebbe / die meer gelopen hebben dan gejaagd zijn; of door onbedreeventheid in 't stuk van Godsdienst wel gemeind te moeten mijden 't gene voor dien tijd / als de vervolginge eerst aanging / wel gedaan had mogen zijn; of ook te doen het gene / sonder 't welk de ware Godsdienst in sich self wel hadde konnen staan. Doch ons bestek en laat niet toe / dit stuk nu verder uit te breiden: 't welk echter nuttelik geschieden soude byaldien ons de gelegentheid eens nader dienen moghte. Het zy hoe 't wil/ dit blijft nochtans / dat alle die met goed verstand en suiveren gemoede / de gemeinschap van den Afgodsdienst (als even eens ook onder welken schijn) geweigerd / en daar voor geleden hebben / in 't getal der bloedgetuigen onses Heeren Jesus moeten aangeschreven worden: als tot dewelken hy door sijnen Geest gesegd heeft: Siet, de verklager, (lasteraar, beschuldiger) sal enige van u in de gevangenisse werpen, op dat gy versocht werd; zijt getrow tot in den dood, en ik sal u de kroon des leevens geven. Openb. 2: 10.

(3) Daaromme (dus besluitenwe dan nu met dit Artijkel) al de genen die sich van de ware kerke afscheiden, ofte niet daar by en voegen, die doen tegen Gods ordinantie; dat is / sijne order of bevel. Dit blijkt uit alles wat hier voor geseid is; ende geeft also te kennen / dat dit stuk in onse keure niet en staat. En so dat niet en is: so moet het onverdragelike tirannye zijn / de menschen door bedreiginge tot sulken Dienst of ook Belijdenis te dwingen / daar hunne conscientie van schrikt / als iet dat hen van God verboden zy. Bescheidene Papisten / ja self aan het hof van Romen en Parijs / die hebben d'onreghtmatigheid daar van gesien; en geen dragonders voor bequame dienaars om de menschen te bekeeren ooit erkend. Doch nademaal dat ik nu niet en spreke tot degenen die daar buiten / maar die binnen de gereformeerde kerke zijn: besluit ik liever met alsulken lesse als my dunkt dat hier noch dienst kan doen.

Want wat wil dit toch seggen / dat men sich moet by de Kerke voegen, volgens d'ordinantie van God? Kan ieder een dat doen wanneer hy wil? Indien hy in Elias tijden leeft; so dat hy geene knyen in sijn land en weet die sich voor Baal nooit gebogen hebben; wat dan? Wat deed Elias self? hy diende God alleen / tot dat

dat de tijden beter wierden / en 't volk sich openbaarde dat met hem den waren God alleen aanbad. Dan is 't Gods ordinantie / dat hy vergaderingen weetende / groot ofte klein / daar God behoorlik word gediend: de onderlinge tsamenkomst of toevergaderinge niet verlaten noch versuimen magh; Hebr. 10: 25. al siet hy dat'er swarigheid in steekt van wegen de vervolginge / die hem dat gaan en komen / en 't by een zijn self / onveilig maakt.

Maar wat sal hy / die van den dienst verstoten is / en blijft; na welken niemant omsiet / die gelijk een vreemdeling is buiten Mesek / die te huis en by sijn eigen volk niet anders dan in Kedars tenten woont? Niet beter dan des grooten Meesters lesse te betrachten / sijne ziele in de lijdsaamheid besittende: gelijk d'Apostelen ook moesten doen / wanneerse van hun eigen volk de Joden / ook om tegenspraak der menschelike vonden / die den waren Godsdienst hinderden / verdrukkinge te lijden hadden / van de genen die in hunne kerkeraden (het zy Synagogen of Synoden / hoemen die wil noemen) 't werk doe meester waren. Luk. 21: 19. De tijd komt eindelik / dat hen de waarheid vry maakt, van die konstelik verdichtte, ongoddelike en oudwyfsche fabelen: Joh. 8: 32. 2 Pet. 1: 16. 1 Tim. 4: 7. en so sal 't oordeel wederkeeren tot gereghtigheid; so verre dat ook alle opreghte van herten de verdrukte waarheid volgen sullen. Psal. 94: 15. En ondertusschen sal hy self sijn huis tot sijne kerke maken: en seggen so als Josua; aangaande my ende myn huis, wy sullen den Heere dienen. Jos. 24: 15. Daar toe ook dan vermanende de genen / die deselve waarheid houdende; nochtans daar over niet verhinderd worden van der Heiligen gemeinschap in den openbaren Godsdienst: om deselve tsamenkomsten (als geseid is) niet uit eigenwilligheid voor by te gaan / noch sich daar af te scheiden; 't welk geen besondere personen om reden van misnoeginge geoorlofd is. En hy die dus van de gemeinschap afgesloten blyft / terwijle niemant na hem omsiet / om hem op te soeken / en den plight der eerste liefde aan hem te betoonen: sal sich dan daarmede troosten / dat sijn God een God des aansiens is / na wien hy altijd omsiet; Gen. 16: 13. en die ook noch na hem sal omsien / in den tijd als 't hem believen sal. Wanneer hy aan de musschen en swaluwen de plaats niet meer benyden sal / die hen daar in vergund word / Psal. 84: 4. en sijn dorstig roepen en verlangen eens een einde nemen / wanneer sal ik ingaan ende voor Gods aangesight verschynen? 42: 3. Gebeurt hem dat hier nu niet: het sal namaals zijn / in Gods gewijden boventempel / ter gemeinte sijner eerstgeborenen, die in de Hemelen geschreven staan; en daar hy sijnen naam gelesen heeft. Dies wacht hy op dien Reghter over allen, die sijn volk niet sal vergeten noch verlaten; maar als de getrouwe Herder sijne schapen tot sich roepen / en gedurig weiden sal. Amen.

XXIX. ARTYKEL.

Van het onderſcheid en Merktekenen der ware en valſche Kerke.

Pſal. 111: 1.

.... den raad en vergaderinge der Opreghten.

Wy hadden ons die voorgeſtelde woorden uit den Pſalm in de voorgaande Leſſe wel wat nader toegepaſt / ſo ver als deſen aart van 't volk betreft / uit welke de Vergadering beſtaat; indienwe dit Artykel niet noch voor behouden hadden. Want nu ſal 't noch beſonderlik te paſſe komen / datwe ſpreken van de reden / waarom dat de goddelike Sanger niet te vreden was met God in 't openbaar te loven ter Vergaderinge; maar dat het de Vergaderinge der Opreghten moeſte zyn. Want daar ook wel vergaderinge van boosdoenders was: doch die hy haatte / en by welken hy niet wilde ſitten; alſo hy geenen omgang maakte met bedekte lieden. Pſal. 26: 5/4. In der godloſen raad was het geſtoelte van de ſpotters; en gingmen op den wegh der ſondaars daar na toe: daar wierd Gods Wett / waarin al ſijn vermaak en luſt was / niet betracht. Pſal. 1: 1/2. Hy ſagh dien ſtoel of dat geſtoelte aan voor ſchadelijk, dat ſich met God niet vergeſelſchapt; maar inſettingen verdicht die niet dan moeite en verwijdering te wege brengen. Pſal. 94: 20.

Men moet dan / ſijn exempel volgende / wel toeſien / uit wat ſlagh van volk dat de Vergadering beſta / in welke wy Gods lof vermelden / dat is / onſen opentliken Godsdienſt oeſenen; of daar Gods Raad wel by is / ende het opreghte lieden in 't gelove zijn. Dit ſal ons de Belijdeniſſe hier nu nader ſeggen: waar van d'Inhoud eerſt verklaard / en dan noch enige Toepaſſinge van alles hier gemaakt moet zijn.

I.

Terſtond dan komende tot den Artykel ons hier voorgeſteld: ſo ſienwe / dat deſelve eerſt een Voorſtel / en dan de Verklaringe doet van dat voorſtel; en ten laatſten een Beſluit maakt / dat ons 't naaſte oogmerk daar van aanwijſt daar dit onderwys op doelt.

1. Het Voorſtel is bekleed met Reden / en alſo tweeledig: wat wy in dit ſtuk geloven; en waarom?

 1. Dat

1. Dat wy geloven is / dat men wel neerstiglik ende met goede voorsightigheid (wysheid stond hier in den eersten druk) uit Gods Woord moeten onderscheiden, welke zy de ware Kerke. In het eerste stond / de reghte en de ware Kerke: doch 't gene beide evenveel / en daarom een van beide woorden obertollig is. Twee dingen worden hier gesegd: datmen de ware kerke met voorsightigheid moet onderscheiden / en datmen 't selve uit Gods woord moet doen.

(1.) Datmen wel neerstelik en met goede voorsightigheid de ware Kerke van de valsche onderscheiden moet / is voor elk eenen lichtelik uit eigen overleg te denken; alsomen self in burgerliken wandel wel sal willen toesien met wien datmen omgang make: hoe veel te meer dan / met wien datmen sich op wegh als na den Hemel geve / en het pad der sonden veiligst myde / daar de gansche weereld van doorkruist is; en so veel bywegen van het reghte spoor afleidende na toe gaan / dat het konst om vinden zy? Doch de Belydenisse sal ons self terstond de reden seggen.

(2.) Dat ondertusschen hier geen onderscheid gesocht en werde / dan na uitwysen van Gods eigen Woord. Want daar uit weetmen / en daar uit alleen / dat hy sulk ene kerk op Aarden heeft / mitsgaders alles wat daar toe behoort. So dan de kerk alleenlik uit Gods Woord bekend is / en Gods Woord ook maar alleen daar voor erkend word in de kerk: so moet wel volgen / datmen uit Gods Woord alleen moet weten welke zy de ware kerke / tot de welke sich een ieder kristen mensche moet verboegen. Gelooft niet enen iegeliken geeste; (dat is / mensche die van sulken ofte sulken geest of kraght of sinnelikheid magh zijn) maar proeft de geesten offe uit God zyn. 1 Joh. 4: 1. Beproeft, (seit Paulus) alle dingen, en behoud het goede. 1 Thess. 5: 24.

2. Want ook de Reden in Gods Woord te vinden is / waarom dit onderscheid so naauw in achtinge te neemen zy: en is deselfde alsmen heden noch bespeurt; dat alle secten die nu in de weereld zijn sich met den name van de Kerk bedekken. Gelijk'er eertijds waren die sich uitgaven voor Joden, ende waren 't niet: Openb. 2: 9. also ook heden die sich kristenen te zijn belijden / ende zijn het niet. Daarom / so iemant tot u seit, Siet hier of daar is Christus, en geloofter niet; Matt. 24: 23. te weten op hun eigen seggen: maar beproeft eerst (als geseid is) of het waar zy. Want sy konden ondertusschen ene Synagoge, of Vergaderinge/ van den Satan, dat is / Tegenstander ofte Vyand / zijn: die sich voor kristenen uitgeevende / in waarheid vyanden van Christus zijn. Filip. 3: 18. En dat komt daar by toe / I. Dat sich de valsche Leeraars opdoen / seggende dat sy Apostelen zijn; ende zijn het niet: maar worden leugenaars bevonden. Openb. 2: 2. Bedriegelike arbeiders noemtse Paulus / sich veranderende in Apostelen van Christus. En dat en is geen wonder: want ook wel de Satan

tan of de Vyand selve ('t hoofd der vyanden van Christus / by uitneementheid alsso genaamd) verandert sich in enen Engel, (dat is Bode) van het Licht des Euangeliums / dat ons geboodschapt word in desen tijd des niewen Testaments. So is het dan niet groots, indien ook sijne dienaars haar veranderen als dienaars der gereghtigheid. 2 Kor. 11: 13/ 14/ 15. De eerste Satan was Herodes: die sich veinsde dat hy Jesus / 't Licht des weerelds / in de weerelds eerst gekomen / ook aanbidden soude: en sijne dienaars / die dat licht / nu schijnende / in schijn van 't hunne daar by aan te steken sochten te verdonkeren. Matt. 2: 8. en 22: 16. Sulk een voorseit d'Apostel dat noch na verschijnen soude / als een oppersatan: namelik een sondig mensche by uitneementheid / en een verdorven soon; die in Gods tempel soude sitten als een God, en sich vertoonen God te zijn; sich ondertusschen tegen stellende en sich verheffende in waarheid / boven al wat God genaamd en ook als God ge-eerd word; ja ook van hemself (gelijk ik denke) om te eeren voorgesteld. 2. Thess. 2: 3/ 4. II. Wanneer nu sulke valsche Leeraars sich vertoonen / so en kan 't niet missen of de Leere word met een vervalscht. Dat ging in Paulus tijden al so verre / dat die van Galatien by na als tot een ander Euangelium zijn afgeleidt. Gal. 1: 6. En die sich al voor geen Apostelen bestonden uit te geven / die konden echter hun gevoelen ende leeren / 't zy door geest, (dat is / gevoelen) of door woord of reden / of door sendbrief als van hen geschreven, aan de kerken pogen smakelijk te maken. Thess. 2: 2. III. Daar door gebeurde 't dan / dat voorts de Dienst vervalscht wierd / en so niet geoeffend als de Heere self heeft ingesteld: so dat als de Korinthers tot des Heeren Avondmaal te samen quamen / so was 't des Heeren Avondmaal niet meer. 1. Kor. 11: 20. IV. En nademaal dat alles echter op de rekening van Christus en d'Apostelen gesteld wierd / wat sy leerden ofte deden in den dienst der kerken; d'een Petrus / d'ander Paulus / en de derde Christus eigen naam daar in gebruikende: so konde dat niet minder zyn / of moesten daar uit Sekten ende ketteryen onder 't volk ontstaan; d'een seggende / ik ben met Paulus; d'ander / ik met Petrus; en de derde / (willende quansuys de beste zijn) ik ben met Christus self / en anders geen; hoewel misschien so verre van desselfs instellinge verwijderd zynde als'er iemant was.

Men siet dan uit dit alles / dat het heden niet wat niews is / dat de kristenheid so seer gedeeld is / en de naam der kristen kerke sich veel wijder uitstrekt dan de kerk. Al dra na der Apostelen overlyden deden sich verscheidene Sekten op: en eer men noch 200. jaren schreef / so scheurde 't Westerkristendom van 't Oosten / alleen maar om den reghten tijd van Paaschen; ende de Victor / bisschop doe tot Romen / om dat klein verschil de griekse kerken in den ban. Om kort te gaan / die kerken / diemen nu de grieksche noemt / hoe

seer zijn die noch tsedert niet gescheurd? De Russen onder het gebied van Polen/ sich in schijn verklarende met die van Griekenland nu eens te zijn; hoe seer verschillen die niet van de Moskowijten/ en die van Armenien. De Jakobijten/ de Nestorianen en Georgianen! en die van Mengrelien insonderheid/en hebben kennisse noch zeden die na 's Kristendom gelijken/ ende schier den naam alleen. Ik swijge van de Kostiers/ die kristenen zijn van Egypten/ en van Abyssijnen/ het vergelegen Morenland. Die al in 't Oosten en in 't Zuiden: seggende/ hier is de Christus/ en in 't Westen is hy niet. Dan onder hen sijn sommige/ so voor als na/die ook den Roomsche Paus erkenden/als opperbisschop van de kerk. Hoewel het door ene andere scheuring is gekomen/ dat de Roomsche bisschop sich voor het hoofd der kerke opgaf/ daar hem die van 't oosten niet voor kenden. Echter hebbende de stoel van Romen het geheele Westen/ van ontrent het jaar 600. af tot 1500. toe/ in 't algemeen bedwang gehouden; tot dat eindelik meer dan de helft die slaverny ontworstelde/ en sich van d'Pausdom self/ mitsdien dat elke orden van derselver Moniken en Nonnen schier de saligheid aan sijne regels hangt/ elkander scheldende en doemende/ en de verdiensten hunnen Heyligen verheffende: so moetmen dan noch seggen/ dat sy die de Roomsche kerk verlaten hebben self niet alle eens gebleven/ of ook al van eersten aan geweest en zijn. Maar in verscheidene gesindheden verdeeld; roemt ieder van deselve dat sy/ en geen andere/ de ware kerke zijn. En om nu maar by huis te blijven: self gaat onse kerk so verre/ dat sy den bejaarden dopeling in 't openbaar afvraagt/ of hy niet alle kettery en dwalinge, met onse leere strijdende, verlaakt. Daarom is 't nodig/ dat wy de kentekenen der ware kerke op 't naawkeurigste bemerken/ navolgens 't gene dit Artijkel ons nu verder seggen sal.

II. Daar in bevindenwe/ dat eerst voor uit bepaald word/ wat wy door de kerk verstaan/ wanneerwe van de Merktekenen derselve spreken; en daarna sodanige Merktekenen der ware en valsche kerke d'eene tegen d'andere gesteld.

1. En die bepalinge seit eerst/ wat hier de meininge niet zy; en dan/ hoe datmen 't selve moet verstaan.

(1.) Wat wy en spreken hier niet van 't geselschap der Geveinsden; (want dat meint het basterd griekisch woord Hypokrijten) welke in de Kerke onder de goeden vermengd zijn, ende hierentusschen van de Kerke niet en zijn, hoewel sy na den lichame in deselve zyn. Want die zijn 't onkruid dat sich onder de gesaaide tarwe in den akker mengt. Matt. 13: 25. En sulk een vyand, als hier boven is genoemd/ saait eerst sulk onkruid onder schijn van vriendschap/ als een bode van het licht; en maakt verdeeldheid in het lichaam van de kerk; dewelke verder gaande eindelik tot scheuring uitberst/ en stelt kerke tegen kerk. So lang als dat noch niet geschied is/ maghmen wel

gewaar-

gewaarschowd zijn / door 't gene Paulus seit: sy zijn niet alle Israël die uit Israel zijn. Rom. 9: 6. En als de scheidinge geschied is / segt dan: sy zijn van ons uitgegaan, maar sy en waren niet uit ons. Want waren sy uit ons geweest, sy souden wel met ons gebleven zijn: maar 't is op dat sy openbaar souden worden, dat sy niet alle uit ons en zijn. 1 Joh. 2: 19. 1 Kor. 11: 19.

(2.) En daarom is het dat wy seggen, datmen 't lichaam ende de gemeinschap van de ware Kerke onderscheiden sal van alle Sekten, welke seggen datse de Kerke zijn. Dit woord Sekten, als ook ketterijen, in 't Griekisch alle beide αἵρεσις *hairesis* verkiesinge geseid; zijn volgens d'eigentlike tale van de Schrift niet buiten / maar noch binnen 't lichaam ende de gemeinschap van de Kerke. Maar die sich afscheiden / worden in de Schrift ἀποστάται *apostatai* (apostaten seggen wy dan ook) dat is / afvalligen genaamd. Hebr. 6: 6. Want in de Kerke tot Korinthen waren scheuringen en ketterijen; ende gingen echter t'samen aan des Heeren tafel. 1 Kor. 11: 18/ 19. Gelyk ook Fariseen ende Sadduceën t'samen in den Joodschen raad vergaderden; hoewel het twee verscheidene sekten waren. Hand. 23: 6. en 26: 5. In desen sin de woorden by den Doop verstaan / so is de meining: datmen sich wil houden aan het gene by ons uit Gods woord na waarheid word geleerd / en d'eenigheid daar by bewaren; maar versaken 't gene in 't besonder daar van afwijkt / om eens anders sinlikheid en eigene verkiesinge te volgen / en daar door verdeeldheid in de Kerk te voeden.

2. Wy komen dan tot d'Onderscheidinge der ware van de valsche Kerk. Eerst sullen wy de eene / en daarna de andere besien.

(1.) En om hier in ook noch met onderscheid te gaan / so stelt ons de Belijdenisse eerst het Lichaam van de Kerk in sijn geheel voor ogen; en daarna de Leden op henselven aangemerkt.

A. De Merkteken om de ware Kerk te kennen worden eerst besonderlik genoemd / daar na te samen tot een hoofd betrokken / en dan als onfeilbaar en noodsakelijk gesteld.

a. Het zijn dan in 't besonder dese drie.

α. So in de Kerk de reine predikatie des Euangeliums geoefend word. Want die uit God is hoort Gods woorden. Joh. 8: 47. Myne schapen (seit de goede groote Herder) hooren myne stemme. 10: 27. So kent men dan daar aan de ware Kerke; so sy blyft in het gelove vast en wel gegrond, en van de hope des Euangeliums niet beweegd en word: Kol. 1: 23. geen menschen woord aanneemende / maar Gods; en dat niet als der menschen, (alhoewel door menschen hen verkondigd) maar, gelyk het waarlik is / als Gods. 1 Thess. 2: 13.

β. Het tweede merk is: so de Kerk gebruikt de reine bedieninge der Sakramenten (in 't XXXIII. Artijkel sal geseid worden wat die zijn) gelijkse Christus self heeft ingesteld. Want by d'instellinge des Doops

Doops aan alle volkeren te bedienen / voegde hy den last / om by denselven ons te leeren onderhouden al wat hy geboden heeft. Matt. 28: 19. D'Apostel gaf d'instellinge des Avondmaals so over / als hy die eerst van den Heere self ontvangen hadde. 1. Kor. 11: 23. En so als nu de beide godsdienstplegingen / des Doops en Nachtmaals / blykt / dat die na Gods instellinge geregeld moeten zyn: so is het openbaar / dat het veel meer de plight is van de Kerk / geen andere behalven die op eigen aansien in te voeren. Want te vergeefs, (seit de Heere) eerense my, leerende leeringen die geboden van menschen zijn. Matt. 15: 9.

γ. Nu volgt het derde: 't welk is / so de kerkelike Tucht gebruikt word om de sonden te straffen. Door Tucht stond in den eersten druk 't latynsch woord discipline, welk eigentlik so veel als schooltucht is te seggen. Ende is dit hier verduitscht om goede reden: aangesien dat schooltucht eigentlik niet past op dat bestuur der Kerken in 't niew Testament; en ook dat de gemeene man 't latynsch woord niet so wel verstaat. Dat blykt insonderheid aan sulken Ouderling als ik'er eenen 't Oosterlittens hadde / die dese kerkelike discipline noemde Kerke pluime: achtende dit een duitsch woord te zyn / en mogelik om dat hy dese kerkelike tucht niet streng / maar sacht bevond gelyk een pluim. Doch dat en komt niet over een met de veranderinge by de Opersienders over 't laatste lid alhier gemaakt: alſo sy stellen / om de sonden te straffen; in plaatse dat'er eerst stond / om de gebreken te beteren. Want beteren veel sachter luid dan straffen, en sonden harder dan gebreken. Doch in den XXXII. Artykel / die daar eerst uitdrukkelik van handeld / sal ons te besien staan welk van beide 't beste zy. Dat nu de ware Kerk aan dese Tucht te kennen zy / getuigt de Schrift / wanneerse segt; dat God geen God is van verwerringe, en dat het eerlik en met order in de Kerk moet toegaan. 1 Kor. 14: 33/40. Om dese reden sprak ook Paulus van de roede, so de ongeregeldheid eens al te hoogh gelopen hadde. 1 Kor. 4: 21. Doch waarin die besta / sal ook eerst uit den XXXII. Artykel te verneemen zyn. Altoos moet vast gaan / dat deselve anders niet dan na het voorschrift van Gods Woord gebruikt magh worden; indiense voor de Roede of den Rykstaf van den Koning Jesus aangemerkt sal worden. Psal. 2: 9. en 45: 7. en 110: 2. Openb. 2: 27. en 19: 15.

b. Dus die besondere Kentekenen dan aangewesen zynde: so word nu alles voorts in een betrokken / mits hier kortelik te seggen waar 't op aan komt. En dat is in alles sich maar aan te stellen na Gods suiver Woord; verwerpende al wat daar tegen is, en Jesus Christus houdende voor 't eenigst Hoofd.

α. Het eerste lid in desen blykt uit sulx / als op een ieder van de drie Kentekenen gesegd is; ende heeft ook desen algemeenen regel / dat

dat Gods Woord alleen de regel en de rightsnoer is van alles watmen in de Kerke leert en doet; so als uitdrukkelik in 't VII. Artykel is geleerd. De Kerk en is geen Kerk/ so sy de Zuil en Zetel van de Waarheid niet en is: 1. Tim. 3: 15. want dat de kraght is van de beide woorden; στύλος *stylos* en ἑδραίωμα *hedraioma* is in den griekschen text. Geensins een steunpilaar of grondvest, daar 't gesagh en aansien van de Schrift op rust/ gelijk het Pausdom wil: maar stijl of zuil/ waar aan die als een opschrift word vertoond; en sitplaats/ daar deselve van God self (als in Gods huis) gevestigd is. De Kerk dan daar dit opschrift aan te sien is/ en geen ander dan Gods eigen hand en werk vertoont/ die is het huis des leevendigen Gods/ die is de ware Kerk.

β. Het ander seit/ dat ook de ware Kerke Christus/ ende niemant anders/ voor haar Hoofd is houdende: 't welk hier noch meer is dan het gene van den aart des geesteliken Lichaams/ pag. 418. 421. en de gemeinschap sijner Leden tsamen met dat eene hoofd/ pag. geleerd is; also 't besonder op den uiterliken stand der Kerke siet. En dat is/ dat sy ook self geen sightbaar hoofd op Aarden heeft/ gelijk de Roomsche Kerk sulk een erkent. Want alle die besondere sightbare Kerken door de gansche Weereld maken tsamen 't lichaam van de ware Kerke niet; maar die daar in opreght gelovig zijn. So hebben die dan tsamen ook geen sightbaar Hoofd van nooden/ ende staat niet eens te denken: dat hen Christus een gegeven hebbe; om dat hy sich aan uitwendige belijders en naamkristenen gansch niet gelegen laat. Die anders niet en zijn die heeft hy nooit gekend: Matt. 7: 22/ 23. en die het waarlik zijn/ die zijn hem ook alleen bekend/ en hy hen wederom. Joh. 10: 14. Doch sy en kennen hem niet na den vleesche; 2 Kor. 5: 16. ende kennen daarom ook geen Hoofd van dat hier met vleeschelike ogen zy te sien. Nooit stelde hy op Aarden dienaars onder hoger tytel en met breder maght dan van Apostelen: maar nooit maar eenen/ die alleen als oppermaghtig sich Apostel noemen konde; die eene Apostel over de geheele Kerke is hy self. Heb. 3: 1. En die daar zijn geweest en noemden sich nooit hoofden/ maar ten hooghsten maar pilaren van de Kerk. En dat noch niet in aansien van hun amt/ of onversettelike maght: maar voor so veel als sommige sich onversetbaar droegen boven anderen/ in hunnen wandel na den regel van het Kristendom/ gelijk de tsamenhang der rede klaarlik toont. Gal. 2: 9.

c. So spreekt dan nu de Nederlandsche Kerke met versekerdheid; hervattende het gene in het eerste voorstel was begrepen/ om hier aan te wijsen/ en ook 't gene op den vorigen Artykel tot besluit genomen was.

α. Navolgens 't eerste voorstel/ so zijn drie Merktekenen der Kerke aangewesen: en word hier dan geseid/ dat door de selve sekerlik

 de

de ware Kerk te kennen zy; het welk ik meine dat nu ook bewe-ſen is.

β. Waar uit dan mede volgt / gelijk in vorigen Artykel is ge-toond / dat elk / die ſijne ſaligheid van herten ſoekt / ſich by de ware Kerke voegen moet: alſo dan ook met reght op 't einde van denſel-ven zy beſloten / dat het niemant toe ſtaat ſich daar af te ſcheiden.

B. Uit alles wat dus verre van de Kerk geſeid is / in haar Lichaam aangemerkt / is nu voorts wel te merken / hoe de ware Leden van deſelve in 't beſonder van de valſche beſt te onderkennen zijn. Des dan ook de Belijdeniſſe vorder ſeit / dat dien aangaande welke van de Kerke zijn, die kanmen kennen uit de Merktekenen der Kriſtenen. Sodanig zijn degene die nu volgen; ſo als ook degene daar tot noch toe van geſproken is (om eenerleye taal te ſpreken) de merk-tekenen geweeſt zijn van het Kriſtendom. Deſelve worden hier nu eerſt wel aangewieſen; maar daar na ook ene aanmerkinge daar by gevoegd / hoe verre dat dit gaat.

a. Het gene dan waar aan de ware Kriſtenen te kennen zijn / is het Gelove / en Bekeeringe / die door 't Gelove in den menſch ont-ſtaat.

α. Te weten het Gelove; alſo daar door de Heere Jeſus Chriſtus tot hun Saligmaker aangenomen word. Dit kan niet anders zijn / alſo de Kerk in een geſelſchap en verſamelinge van gelovigen be-ſtaat. Doch aangeſien 't Geloof is in het herte: ſo en is dat uit-terlik niet af te nemen / dan uit de belijdenis die iemant daar van doet / het zy dat hy het meent of niet en meent. Want in dien ſin geloof-de Simon ſelve, hoewel ſijn herte niet opreght en was voor God. Hand. 8: 13/ 21. So maakt hem die belijdeniſſe dan wel tot een lid der ſienelike Kerke; maar der onſienelike / ſo hy dat van herten doet. En aangeſien dat hem het ſienelijk niet ſalig maakt: ſo word hy uiterlik ook tot geen lidmaat aangenomen / dan met dat be-ding / dat hy van ganſcher herten moet geloven. Ps. 37. So dat hy door gedoopt te zijn / en aan het H. Avondmaal te gaan / niet meer een Kriſten is voor God / als het een Jode door d'uitwendige be-ſnijdeniſſe konde zijn. Rom. 2: 28/ 29. 1. Pet. 3: 21.

β. Doch die belijdenis met woorden uitgeſproken / en bekraghtigd door 't gebruik der uiterlike Tekenen van Gods Verbond; geeft veel meer ſienelijk bewijs / indien het uit de werken blijkt: ſo dat het de Bekeeringe moet zijn / waaraan een Lidmaat van de ware Kerk te kennen zy. Deſelve elders duidelik beſchreven / word hier nu trapswijſe voorgeſteld.

ℵ. De ſonde vlieden en de Gereghtigheid na te jagen. Want die uit God geboren is en doet de ſonde niet: en die de reghtveerdigheid niet doet die en is niet uit God. En merkt wel / dat hy deſe tegen-ſtellinge daar maakt / om de opreghte van de valſche leden wel te onder-

onderscheiden: want hier aan (seit hy) zijn Gods kinderen en die van
den Duivel (dat is boosheids oorsprong / als in 't 8 Vs geseid was)
openbaar. 1 Joh. 3: 9/10.

J. Sy zijn dan voorts daar aan te kennen / sase ook den waren God
en hunnen naasten lief hebben.

(a) God: want sijne saligheid en heeft hy voor geen andere bereid
dan die hem lief hebben. 1 Kor. 2: 9. So wie den Heere Jesus Christus
ook niet lief en heeft, die zy ene vervloekinge, seit Paulus: 1 Kor.
16: 2. hoe hy kan in 't getal der saligen dan zijn? Siet mede 1 Joh.
4: 16/ 19.

(b) So ook den Naasten; en dat zijn de Broeders / medeleden van
de Kerk. Want die zijn ons d'allernaaste om hen boven anderen (hoe-
wel wy alle menschen / en de vyanden self ook beminnen moeten)
liefde toe te dragen ende te betoonen. Want hier aan zijn Gods kin-
deren ook openbaar; die sijnen broeder niet lief en heeft, die en is uit
God niet. 1 Joh. 3: 20. En wat seit hier de mond der waarheid selve
noch? Hier van sullense alle bekennen dat gy myne discipelen zyt, so
gy Liefde hebt onder malkanderen. Joh. 13: 35.

J. Maar dat slechs te beginnen en voldoet de Proeve niet: daar
word volstandigheid vereischt; daar van niet af te wyken noch ter
reghter noch ter slinkerhand. Dat is / d'onwankelbare Belydenis der
hope vasthouden, en d'onderlinge byeenkomsten niet nalaten: Heb.
10: 23/ 25. maar dagelix volherden in den tempel; Hand. 2: 46. en
so niet af te keeren van den wegh der gereghtigheid, na dat die eens aan
hen bekend geworden zijnde / ons ter saligheid allenxkens nader
brengen moeste / dan wanneer we eerst begonden te geloven. 2 Pet. 2:
21. Rom. 13: 11.

7. In die volherdinge ontmoet den Leden van de Kerk op Aarden
strijdende / 't gedurig wederstreven van 't verdorven vleesch; daar van
sy / om daar door niet afgekeerd noch in den loop belett te werden /
ook willen meester zijn. Want sy die Christus toebehooren hebben
't vleesch gekruist, met de bewegingen en begeerlikheden. Gal.
5: 24.

b. Doch dat is nu op 't best; en moet / om misverstand te mij-
den noch wat nader zijn bepaald. Eerst word dan 't Misverstand
ontdekt / en dan de Raad daar tegen dienende verklaard.

α. Het moet dan so niet zijn verstaan / dat noch geen groote swak-
heid in de Leden deser Kerke zy: Want Paulus self / hoe seer hy
ook sijn uiterste vermogen daar toe strekte / verklaarde dat hy 't noch
so ver niet hadde konnen brengen; Filip. 3: 12. en ook Jacobus
van hen self so wel als van de anderen spreekende / beleed / wy alle
struikelen in velen. Jak. 3: 2.

β. Nu dan / in welken sin word het voorseide aan hen toegeschre-
ven? Niet dat sy 't alles hebben / of sodanig zijn: maar alle kragh-
ten dagelix te werke stellen / om het te verkrygen / en al meer en

te werden 't gene sy noch so in alles niet en zijn. Wat doense daar/ en op wat wijse gaanse dan te werk?

R. Sy strijden daar (seit de Belijdenisse) tegen.

(*a*.) Hoedanig is die strijd? Als van God wederboren / (so geleerd is in den XXIV. Art. pag. 354.) door den geest, gedurende de dagen van hun leven. Want vleesch en geest staan tegen malkanderen. Gal. 5: 17/ 24.

(*b*.) En die strijd eindigt als dit leven eindigt / eerder niet: want die gestorven is, die is dan eindelik ook gereghtveerdigd van de sonde: dat is / die wint den strijd / de sonde geest sich eindelik / en hy raakt vry. Rom. 6: 7.

J. En op wat wijse gaat dit in sijn werk? Also / dat hy gestadelik (in 't eerste stond / doorgaans; ook buiten twijfel op den selfden sin verstaan; doch dit is duideliker.) hunnen toevlught neemen tot het bloed, den dood, het lijden, ende de gehoorsaamheid des Heeren Jesus: ('t welk alles aan malkander vast is / ende op een uit komt; volgens de verklaringe daar van gedaan pag. 312--316.) in welken sy vergeeving hunner sonden hebben, door 't gelove aan hem; so als dat mede op den XXII. en XXIII. Artykel is verklaard. Dat dit de wapening en toevlught der opreghte kristenen in desen strijd der onvolmaaktheid zy / betuigt ons Paulus met hemself: Rom. 7: 22--25. die daarna streefde / dat hy maar in Christus moght gevonden werden / ende door hem de gereghtigheid verkrijgen die door het geloof is; daar na jaagde / dat hy dat verkrijgen moghte / en den prijs der roepinge van boven. Filip. 3: 9--14.

(2.) Dus verre dan gesproken zijnde van de kentekenen der ware Kerke / daar het eigentlik is om te doen geweest: so word / tot des te duidliker bevattinge de valsche kerk daar tegen over ook door eigenschappen welke tegen de voorgaande strijden / hier ontdekt; Aangaande dan des valsche Kerke: is daar aan te merken / dat sy haar so tegens God en Christus / als ook tegen d'anderen kristenen gansch niet en draagt so als 't behoort.

A. Niet tegens God: wiens Huis; en Christus / wiens geheiligd Lichaam sy sich roemt te zijn. En dat doet sy genoegsaam blijken in haar dagelijx bedrijf.

a. Want sy schrijft haar en haren ordonnantien meer maghts en autoriteits toe, dan Gods Woord. Het kan de ware kerk niet zijn / die sich stelt boven God. Wee hen / die menschelike leeringen verheffen boven 't swaarste van de Wett. Matt. 23: 29.

b. Sy wil sich ook niet onderwerpen aan het Jok van Christus. Waar in dit Jok besta / en ook hoe sacht het zy om dragen / volgens Christus eigene verklaringe; Matt. 11: 30. is hier voor pag. 374/ 375/ 376. geleerd. Doch 't zijn deselfde lieden / die sich boven God en sijn gebod verheffen / om den menschen lasten op te leggen die

die sy self niet willen dragen: Matt. 23: 4. ende teffens sich ook tegen Christus stellen / seggende als van de genen die sijn Koningrijk bestieren / laat ons hunne banden scheuren; ende hunne touwen van ons werpen, Psal. 2: 3. 't welk d'eerste kristen kerk op hare tegenstanders past. Hand. 4: 25 - 29.

c. Noch meer: Sy en bedient de Sakramenten niet, gelijkse Christus in sijn Woord verordend heeft: maar doet daar af en toe, so als 't haar goed dunkt. Daar kendemen de valsche kerk en valsche leden aan in het begin: die een verouderd Sacrament behouden / en de menschen daar aan binden willen; die een schoon gelaat van 't kristendom betoonden, maar geen vervolginge daar voor en wilden uitstaan / konden 't reghte kristendom niet zijn: en sulke waren 't welke de Besnijdenisse als noodsakelijk dreven. Gal. 6: 12. De genen welken Christus niet meer nutt was / (en dat seit hy van de genen die sich noch besnijden lieten /) konden sekerlik de reghte kristenen niet zijn. En die sulx leerden / by de honden vergeleken; hoe konden die opreghte kristen Leeraars zijn? Filip. 3: 2. Het gaat er ook na toe / wanneer men 't Sakrament / schoon van God onder 't niew Verbond verordineerd / nochtans verandert en vervalscht in het gebruik. So 't Avondmaal te houden / dat en is des Heeren Avondmaal dan niet. 1. Kor. 11: 20. Indienmen dan daar in volherd / en dat so echter voor des Heeren Avondmaal doet houden; sulk ene kerke is dan ook de reghte kerke niet.

d. Sy grondet haar meer op de menschen dan op Christus. Hoe konnen sy de reghte kerk zijn / van den welken 't Hoofd der kerke te vergeefs geëerd word? En sodanige zijn sy / dewelke leeren leeringen die van de menschen maar geboden zijn. Matt. 15: 9. En sekerlik doen sy door hunne insettinge te niete Gods gebod: Mark. 7: 9/ 7 -- 10. hoe souden sy sijn volk dan konnen zijn?

B. En dat het ergste noch van allen is: de valsche kerk vervolgt degenen welke heiliglik na Gods Woord leven, ende haar bestraffen over hare sonden (so staat in den eersten druk; maar in den tweeden slechs gebreken) gierigheden en afgodereyen: welke waarlik swaare sonden / en veel meer dan maar gebreken zijn. Dit deden altijd de Profeten, Wijsen, Schriftgeleerden, die de Heere Jesus tot dien einde uitsond; ende sy gedood, gekruist, gegeesseld hebben in de Synagogen, en van stad tot stad vervolgd. Dies dreigt hy hen / dat hy hun huis daar voor sal doen verwoesten; seggende daarmede dat sy sijn Huis niet en zijn / dat hy nooit woest laat / maar door sijnen Geest en Woord bewoont. Matt. 23: 34. De genen die d'opreghte leeraars en gelovigen in de gevangenisse werpen, en zijn van Christus volk niet: maar de Synagoge van den Satan, dat is vyand ende tegenstander; en het is de Duivel, dat is / lasteraar en vyand van de waarheid die sulx doet. Op. 2: 9/10. En dat is om de dieveryen, hoereryen, en de afgods-offer-

offerhanden, daar sy over zijn bestraft geweest / en van de welke sy sich niet bekeerd en hebben. Openb. 3: 20/21. en 9: 21.

III. Dus blijkt dan uit de Schrift / dat de Merktekenen der valsche kerke wel gesteld zijn: 't welk dan met die van de ware kerke vergeleken / ons met de Belydenisse doet besluiten; dat nu die twee Kerken wel te kennen, ende van malkanderen te onderscheiden zijn. Dat geeft ons nu bequame aanleidinge tot het Gebruik van dese leere; om den inhoud van dit / en met een der naast voorgaande twee Artykelen / ons op het nutste toe te passen.

II.

Wy hebben niet te seggen / dat het onse plight is / ons te voegen by de ware kerk; noch onderrigt te geven / hoe deselve wel te kennen / ende van de valsche te onderscheiden zy: het eerste is in den voorgaanden / en het ander in den tegenwoordigen Art. al getoond. Maar het sal wijsheid zijn / dit in 't besonder toe te passen op die so verscheidene vergaderingen van verscheidene gesindheid / welke sich de kerke noemen / al so wel als d'onse; met wat reght of onreght sulx geschied: op datwe in 't verkiesen van de eene of d'andere niet mis en tasten; het zy in andere als valsche kerken te verdoemen / of ons daar onder te begeven. Tot desen einde sal ik eerst ontdekken / welke klippen hier te myden zijn; daarna / hoe dan ten veiligsten de reghte haven te bezeilen zy.

I. Het eerste eischt / dat wy die weten / daar den grond van peilen / en dan middel vinden daarom heen te komen.

1. Men heeft dan eerst / om 't quaad te myden en te beteren / wel te beseffen waar dat in besta. Het is dat gene dat ons 't ondersoek so swaar maakt / om de ware kerk te vinden; aangesien dat elk die meint te hebben / en de anderen veroordeelt / ja verv]oekt. Niet / dat dit afkeer of oneenigheid in burgerliken wandel maakt: hoewel / als 't op 't gevoelen aankomt / elk het sijne voorstaat tot verderf des anderen; en meint God enen dienst te doen met die te schelden / te vervolgen / en self ook te dooden; sonder schroom van d'uiterste verwoedheid tegen sulke te begaan / van welken niet als eer en deugd te seggen is / alleen om datse niet van een gevoelen in den Godsdienst zijn. Sy sullen met malkander seer gemeensaam handelen / en t'samen suipen / spelen / stelen / en bedriegen; en geen onderscheid van Godsdienst sal hen in den wege zijn: maar als 't op 't oordeel aankomt / sy die tsamen so verdoemelike werken doen / verdoemen en verketteren malkander / om verschillen in gevoelens / die sy nooit de moeite namen self ter dege te verstaan. Hier van is 't / dat dan ook geen onderscheid van Leven / maar alleen van Leere tusschen alle kristen Sekten is te sien: en wat segge ik kristenen? ja self ook tusschen kristenen en Joden / Heidenen / Mahometanen; onder alle vindmen die van goeden en van quaden wandel

zijn /

zijn / en elk der ſelven in ſijne eigene geſindheid even ſeer geruſt. Dit alles maakt nu / datter ſo veel Sekten zijn / en dat het kriſtendom tot d'eenigheid in het Gelove niet en komt.

2. Nu hebbenwe na d'oorſaak van dit quaad te ſien: die my dunkt dat in volgende bedenkingen te vinden zy. I. Om dat de menſchen alle van jongs op / met een vooroordeel in den Godsdienſt van hun land en ouders / opgetrokken worden / eer hun verſtand tot een reghtmatig oordeel ryp is. Onſe vaders (ſeit die ſamaritaanſche vrouwe) hebben op den berg Garizim aangebeden: en dat was genoeg / om 't joodſch gevoelen te verwerpen / dat te Jeruſalem de plaats is daar men moet bidden. Joh. 4: 20. Daar van en hadde ſy de reden nooit gehoord. II. Dat ſy mede al van jongs op tegen d'andere Sekten horen preken ende dikmaal daar van ſpreken met verblaekinge: en ſonder dat ſy die ſelf na behoren kennen / of gelegen of genegen zijn te onderſoeken. Want het is lichter tegen anderen een oordeel op te vatten / dan de moeite nemen van den grond en redenen derſelven na te ſpeuren. Deſelve vrow had mede dat gebrek: als Chriſtus haar tot voorſtand van het joodſch gevoelen beter onderrighten wilde; ſchoof ſy het op de konſte van de Meſſias / die hen ſoude moeten ſcheiden. Vs. 25. Siet ſo vaſt houd elk aan ſijne kerk / dat hem verdacht is al wat iemand van ene andere geſindheid met de beſte reden ſeit. III. Daar by komt / dat gemeenlik d'achtinge der Leeraars in dit ſtuk te groot is / (ſchoon ſy anders in veel dingen wel veel grooter moghte zijn) om iets op hun ſeggen aan te neemen. Want (1) ſelf de Leeraars meeſt in hunne jonkheid geoefend in het diſputeeren: 't welk beſt in de jeugd wil / als een ſoort van vechten zijnde; en dewelke lichtſt valt voor den menſche / als tot tweedraght van nature meer genegen zijnde dan tot vrede. Een proeve hier van zy / dat ſeker hoogduitſch prediker / (ſo my verteld is; immers gaatet ſo gemeenlik) hebbende geheel geſchreven 't gene hy ter inleidinge / tot verklaringe / tot vermaninge / vertrooſtinge / en voorts / op ſtoel te ſeggen hadde: dat deel alleenlik / daar hy de beſtraffinge van ſonden (ſo als hy verſtond) en van de ſekten in begrepen hadde / niet en ſchreef; maar ſtelde (om niet te vergeten) op de kant / Hier ſchelde ich. Dat ſoude dan van ſelf wel vloeyen / als voor ſtroom zijnde / daar in hem de natuur / genegen om te ſchelden / dan wel helpen ſoude. (2) Het volk dan mede van den ſelfden aart / dat deel der onderwijſingen dus ook met meerder kraght van yver dan iet anders aan hen zijnde voorgeſteld: word noch al dies te meer verbitterd tegen andere geſindheid; en daar door ook in hunne eigene (ſchoon ſy des weinig ſelf verſtaan) noch meer verſterkt. Want ſo als 't altijd in het kyven gaat: d'een ſiende op de ſchuld des anderen meer dan ſijne eigene; meent dat hy ſo veel meer gelijk heeft / als hy ongelijk in ſijn partye meint te ſien. IV. Daar

komt

komt noch een groot quaad by: dat de menschen veel meer onderscheid in Leere dan in Leven maken / en voor Religie of Godsdienst houden dit of dat gevoelen in de saken des Geloofs; daar 't Leven by de eene als by d'andere gemeenlik al het selfde is. Dat noemen sy gelovig / Katolijk / of Luthersch of Gereformeerd te zijn; dat sy by so gesinde sich verhouden / en den openbaren Godsdienst oefenen: en volgens dien so houden sy 't dan voor bekeeren / so sy iemant van de eene tot de andere gesindheid overbrengen; sonder 't minste daar op acht te geven / dat die menschen sich tot beter leven schikken; sonder 't welke geen bekeeringe bekend is in de Schrift.

3. De gronden van dit quaad aldus ontdekt / laat sien hoe wy nu best ontwijken mogen. I. De naaste beteringe soude van de Scholen moeten komen: doch die wy in weerde sullen laten / en ter sorge van de Maghten onder welke sy bestaan. Die ook / door de breedsaamste leeraars over Kerk en Scholen te bestellen / dese brught verwerven souden: dat de hevigheden dalende / en de gemoederen geneigd tot brede; ook de Sekten souden minderen / of de verdeelde Kristenheid allenxkens nader tsamenkomen / en so bevorderd werden de gewenschte eenigheid, (die wy betrachten) des Geloofs. Efes. 4: 13. II. Daar soude veel toe helpen / by aldiennen niet dan waarheid sochte; en de waarheid met de liefde paarde; vs. 15. om de genen die van ons verschillen te bekeeren. Die dat beoogt / en sal niet soeken / de gevoelens / leeringen / gebruiken van de genen die van ons verschillen / op het hatelixte / maar gemakkelik te dulden; en sich vlyen / om / so veel als enigsins de waarheid lijden kan / hen nader by te komen: eensdeels / in hen maar toe te staan al wat sy missen konnen; en ook anderdeels / in so te spreken / dat sy minst geërgerd zijnde / geene reden hebben om van onse leere anders te gevoelen dan de waarheid is. So noemde Paulus d'afgodsdienaars tot Athenen met den sachten name van godsdienstige; waarmede hy te lichteliker hunne herten won. Hand. 17: 22/ 34. En dat is met sachtmoedigheid de genen die ons tegenstaan te onderwysen. 2 Tim. 2:25. III. Dan soude'er mede bry wat uitgewonnen zijn/ so wy 't bekeeren van de Sekten eerstgangs op de Zeden namen: hen beduidende / dat sy self na de regelen van hunnen Godsdienst niet en leven / gelijk wy mede lang niet na die van den onsen. Dat soude reght bekeeren zijn / een lidmaat der gereformeerde of der roomsche kerk van een quaad leven tot een beter over brengen: veel meer dan iemant van de valscheid sijner paapsche leere / en de waarheid van de onse te overtuigen. Doorleest my eens de gansche Schrift; en segt my / waar gewaagd word van bekeeringe / die maar by kennisse bestaat / en niet tot betering des leevens strekt. 't Is by na al van sondaars, en seer selden doolende, wien de bekeeringe word toegepast: en self en worden sy niet aangemerkt als

als doolende / met opsigt van 't verstand / maar van het herte; als onder anderen een volk dat dwalende van herten is. Psal. 95: 10. en so doorgaans. Dat is Gods wegen leeren aan de overtreeders, en maken dat de sondaars sich tot hem bekeeren. Psal. 51: 15. En wilt gy / Kristenen / dat ik het al in een begrijpe; hoort wat d'Apostel seit. So iemant van de Waarheid (Siet hier nu de Waarheid / of de Leere / so als gy 't verstaat) afgedwaald is ende iemant hem bekeert: die wete, dat degene die enen sondaar van de dwalinge sijns weghs bekeert (merkt dat die dwalinge in 't sondigen bestaat / en sonde tegen waarheid word gesteld) sal ene ziele van den dood behouden, en menigte van sonden sal bedekken. Jak. 5: 19/ 20.

II. Doch soud ik hier al seggen wat ter sake dienen kan / wanneer soude ik het einde vinden? Ik ga dan tot het ander voort: dat is/ hoe ons te pas maken 't gene van de Merktekenen der ware en der valsche Kerk in de Belijdenis gesteld is; so verre als die in 't besonder op het Pausdom siet. Want het is kennelijk / dat daar het oog op is: en dat Besluit / van die twee Kerken lichtelik te onderscheiden, op de Gereformeerde of Protestansche en de Roomsche word gemeend. De Fransche Kerke 't selfde spreekende / noemt duidelik het Pausdom; als hier achter ook sal zijn te sien. Laat ons derhalven eerst beproeven / hoe het waar zy; en daar na / hoe wy ons hebben te gedragen.

1. Doch hoe de proeven van de ware Kerk op d'onse / en van de valsche op het Pausdom passen; moet eerst wel bepaald / en dan voorts onderscheidelik bewesen zijn.

(1.) So 't een als 't ander / heeft hier sijne trappen / so van suiverheid als van verdorventheid; niet so volkomelik gesuiverd noch verdorven / of daar blijft noch iet aan te verbeteren / of dat noch niet bedorven is.

A. Te seggen / dat de Protestantsche Kerken geen verbetering behoeven / soude tegen alle protestantsche gronden strijden; als belijdende / dat sy der Waarheid maar ten deele kundig / ende ter Godsaligheid noch maar ten deele herbooren zijn. Het eerste hebben wy beleden in den VII. en 't ander in den XXIV. Artykel. Daar/ dat de Kerk / bestaande maar uit menschen / feilbaar / en 't gevaar van doling onderhevig zy; en hier / dat onse werken met het vleesch besmett zijn. So moetmen dan niet meenen / dat de Reformatie (dat is / verbeteringe) van den Godsdienst al ten eersten so ten vollen zy geschied; waar van d'historien genoegsaam ons het tegendeel getuigen: of nu tsedert tot volmaaktheid zy gebraght / dat in de kennisse en bestieringe niet al so wel als in de zeden meer verbeteringe nodig zy. Want ons in 't een geen meer volmaaktheid dan in 't ander hier op Aarden is beloofd: en blijkt noch dagelix / dat ons geleerde mannen in 't uitleggen der Schrifture / of in stijl van onderwijsen / no-

pende de stukken van de Leere / d'een hier d'ander daar / d'een dus en d'ander so / veranderinge maken. Indien het vorige huns oordeels geen verbetering behoefde / waarom en bleevense daar ook niet by? Doch hier van elders meer: hier dientet slechs / om misverstand te mijden; dat men geen vergeessche poginge en doe / om de Merktekenen der ware Kerk / hier voor geleerd / met geen verkeerd bescheid op onse Kerken toe te passen.

B. Soo ook / dat wy de Roomsche Kerke houden voor de valsche Kerk / en is niet datse gansch geen waarheid leeren soude / geene ware Sakramenten hebben / en hun gansche Predikdienst en Kerk bestier onwettig zy: maar dat dit al by hen vervalscht is / en seer veel daar aan door af en toedoen kraghteloos gemaakt. Het is dan ook niet / datmen in de Paapsche Kerk in geenerleye wyse soude konnen salig worden: want wy alleenlik oordeelen die binnen zyn, en laten 't oordeel van die buiten zijn aan God. 1 Kor. 5: 12/13. Maar overmits dat elk den Godsdienst op het suiverste betraghten moet / en dat veelvuldig misbruik en ontheiliging ontdekt is / sonder dat sy 't hebben willen beteren: so heeftmen billik sich daar schuw begonnen van de toonen / en so veel gemijd als mogelik geweest is / sig in verdere gemeenschap met hen in te laten / als een onbevlekt geweten lijden konde. Doch dat en was 't niet al: het Pausdom / niet te vreden met den naam van Kerk / noch met so veel gemeenschap als eens iegelijks gewisse toeliet; wilde voor de Kerk alleen erkend zyn / juist so alsse reedt en staat: en sloot al buiten wat sich daar in 't minst maar tegen stelde. Noch niet genoeg: het dwong terstond de menschen / (en so doet het noch) om sich by haar te houden / of geweeken zijnde wederom te voegen; door geweld van banden / van de strop / en 't vuur en sweerd. In desen sinn is 't dan dat wy van 't Pausdom spreken / als wy 't selve met de Protestantsche Kerken vergelyken / welke dat de ware Kerke zy.

(2.) Nu laat ons dan die beiden / op die wyse als voorseid is / heen en weder / als met eenen opslagh onser ogen gaan besien.

A. Dienvolgens dan / so veel als ons betreft / zijn wy van dit verstand / dat wy deselve by ons vinden / in so verre als de hoofdsaak aangaat / van al 't gene dat den wegh ter Saligheid betreft / dien alle reghtgelovigen betreeden moeten: en ook / dat die by ons op 't suiverste te vinden zy.

a. De Roomsche Kerke self moet wel bekennen / dat wy ons Geloof en Godsdienst na de H. Schrifture schikken: nademaal sy 't ons verwyten / en betwisten; sich beklagende dat wy d'instellingen der Pausen en Concilien / mitsgaders d'overleveringen van de menschen daar niet neven stellen / en de Schrift voor den gemeenen man ten beste geven.

b. Den dienst der Sakramenten insgelijx: hoewel niet overal deself-

selfde omstandigheden in gebruik zijn / moet het Pausdom toestaan / dat so veel als daar in by ons word gedaan / na Gods Woord word gedaan.

c. De kerkelike Dienst en Tucht / also genaamd / al is die mede niet by alle Protestanten eenerley: nochtans en sullen sy niet seggen / dat daar in iet zy dat sy ook niet en hebben; schoon sy veel daar by doen dat wy niet en hebben. Men sal dat in 't besonder in 't verhandelen der ses naastvolgende Artijkelen haast konnen sien. En dus is 't datwe seggen / dat by ons geen ding in 't stuk van leer of godsdienst of bestieringe geregeld word / dan na Gods Woord. So zijn dan de Merktekenen der ware Kerk toepasselijk op ons / wien de Belijdenis hier onder handen eigen is.

B. Nu dan het Pausdom sich also vertonende als daar terstond geseid is / zijn de Tekenen der valsche Kerk aan haar wel haast te sien. Dies laat ons maar eens kortelik de proeven daar van aangewesen overgaan.

a. Ontkennen sy / dat sy Gods Woord beneden menschelike wetten stellen? 't Is Gods wett / die de hoerery verbied; en 't Huwelijk aan allen vry stelt: maar de menschelike wett verbied den Priesteren het trouwen. Wat weegt nu swaarst in 't Pausdom? Indien een Priester sich in hoerery verloopt: voldoet hy de gestelde boete / hy blijft Priester; maar indien hy trowt / hy heeft sijn amt verbeurd.

b. En onderwerpt sy sich het jok van Christus wel: die een oneindelijk getall van swaare jokken op de schouderen der menschen legt / en over 's Heeren erfdeel heerschappye voert; 't welk Petrus allen trouwe herderen ontraad? 1 Pet. 5: 3. De Paus haar Hoofd / hem self verheffende ook boven alle koningen der Aarde; en hare Geestelikheid / (also genaamd) sich nessens hem en onder syne hulde van de maght der overigheid onttrekkende: sal die sich onder 't jok van Christus buigen / die sich den maghten deser weereld onderwierp / en self den Keiser schattinge betaalde en betalen dede? Matt. 17: 24--27 en 22: 17--21.

c. Sy doet vijf Sakramenten (als hierna sal blijken) tot de twee die Christus heeft verordend: en de twee vervalschtse daar en boven / met so veel byvoegselen / van sout en smout / en kruis / en bygelovige belesingen / ontrent den Doop en 't Avondmaal; dat geen van beiden schier gelijkt na 't gene dat wy van den Heere self ontvangen hebben. Insonderheid verkeert de Misse 't Avondmaal des Heeren in ene Offerhande / die daarmede niet bestaan kan; en Afgoderye die alle andere te boven gaat: gelijk het onsen Catechismus op de 80. vr. duidelik genoeg vertoont.

d. Dat sy sich meer op menschen dan op Christus grond: blijkt klaarlik uit den roem dien sy op Pausen ende Cardinalen / en op menigte der menschen die met haar gevoelen / op de overlevering van men-

menschen en d'instellingen der selven / op de Oudvaderen / (so syse noemen) als hen mede stemmende (so 't waar is) de regelen en de besluiten der Conciliën / (alsogenaamd) zijn dragende; en datse 't volk daar na bestierende / Gods Woord onthouden / of niet dan ter bede / ende by vergunninge toelaten om te lesen.

e. Van de Vervolgingen is 't al te klaar voor al de weereld / om daar iets meer van te spreken.

Men moet dan uit so veel bewijs besluiten / dat de Roomsche kerk / dus in haar lichaam aangemerkt / so als sy sich vertoont en draagt / de ware kerke niet en is.

2. Nu laat ons sien / hoe dragen wy ons in 't vermijden van de valsche / en 't verkiesen van de ware kerk.

(1) Eerst moet ik seggen / dat ons Jeremias / eertijds tot de Joden spreekende / ene noodige en nutte lesse geeft: Vertrowt u niet op valsche woorden, seggende; des Heeren Tempel, des Heeren Tempel, des Heeren Tempel zijn dese. Jer. 7: 4. Als ook / dat wy hier door den Heere Jesus self gewaarschowd worden / om wel toe te sien / dat niet andere in 't koningrijk der Hemelen gelaten / en 't selve ons geweigerd werde: Matt. 8: 11/12. of dat ook geen boetveerdige Papisten d'onboetveerdige Gereformeerden daarin voorgaan; Matt. 21: 31. noch de gereghtigheid van den Samaritaan (dies tijds al so gehaat by 't joodsche volk als ons nu die van 't Paapsdom zijn) die van den Protestant te boven ga. Luk. 10: 30--37. Gelooft my / kristenen: het paapsch en is noch al niet uit ons wech / maar neemt in ons weer toe; en 't Pausdom self word als gereformeerd.

A. Het dunke niemant vreemd het gene ik van ons selven se zge. Wy selve seggen 't van malkanderen / die van den selfden naam en eenerleye belijdenisse zijn; want buiten die en wil ik nu niet gaan. In Engeland de Presbyterianen van de Bisschopliken: ende hier in Nederland / die van den Schotschen aart beschuldigen de kerken in 't gemeen dat sy noch al te veel van 't Pausdom hebben; ende meenen / dat sulx in het misbruik van de kerkelike goederen / op namen onder 't Pausdom opgekomen / in 't houden van de Feestdagen / en 't gebruik van so genaamde Formulieren / meest gelegen zy. So maghmen / dan na hun gevoelen die den meesten schijn van yver toonen voor de Reformatie; wel seggen / dat noch van het paapsche suurdeegh veel by ons behouden zy. Doch 't is geheel wat anders daar ik dit om segge / en daar sy misschien wel meest aan vast zijn / die 't op sulke overblijfsels van het Pausdom neemen. Ik meene dat ons meeste volk / so groot als kleen / alleenlik maar gereformeerd zijn op sijn paapsch: dat sy 't maar door opvoedinge en door gewoonte zijn; de Schrift wel hoorende / en seggende Gods Woord te zijn / maar niet verstaande wat de Schrift ons leert; dan slechs dat so gelovende / om dat een Predikant het seit. Die in de daad van

't kerk-

't kerkgaan godsdienst stellen ende in't gebruik der Sacramenten kragt om saligheid te werken: houdende slechs voor gereformeerd het gene sy gewoon zijn / en 't ongewoon als paapsch of anders ook verwerpende; om datse niet en weten wat by andere protestantsche kerken self gebruiklijk is / noch 't gene by ons in 't gebruik is reght verstaan. Ik spreke van de Maght niet die in 't kerkelijk gebruikt word / alhoewel daar toe de ruimste stoffe hebbende: also ik dat bequameliker spare tot den XXXII. Artykel / welks ganschen inhoud ook daar in bestaat.

B. Het moet sich niemant ook verwonderen / so ik de Roomsche kerk met sulke verwen hebbende vertoont/nochtans aan haar noch enige verbetering kan sien. 't Is waar / dat sy van haren wreeden aart / ontrent de genen die van haar zijn uitgegaan / noch niet verliest: maar sy verbetert sich in 't gene dat haar self betreft. En dat wel meest in Vrankrijk / daar sy selst aan 't woeden is. Geleerde mannen onder hen behandelen al meer en meer de Schrift / betwisten 't al te groot gesagh / en sonderling d'onfeilbaarheid van hunnen Paus: de Jansenisten komen onse leere nader by in 't stuk van de Genade; en verscheidene voorname schrijvers maken veel verdrageliker uitleggingen op andere verschillen in 't Geloof. Self 't Roomsche Hof begeeft sich tot verbetering van Zeden / sonderlinge hunder Geesteliken; en de Bygelovigheden neemen dagelix door 't gansche Pausdom af. 't Is waar / de Jesuwijten voeren daarin noch het hoogste woord: maar komen dies te meer by weereldliken en by alle ordenen der geesteliken / in den haat. Sy stichten wel vervolgingen; so tegen Jansenisten als de Quietisten, die op den inwendigen en geesteliken godsdienst dringen: maar des niettemin so blijven d'eersten staande / en de andere die neemen toe. De niewsbedachte grouwelike Zedenleere van de Jesuwijten/word self by de Pausen opentlik veroordeeld; en de Quiëtisten wassen dagelix/ hoewel veroordeeld/en meer verdrukt / so veel te meer noch aan. In 't kort / hunne eigene verdeeldheid en oneenigheid verswakt oogschijnlik het gebind van hun gevaarte: dat de dwang en overheersching / allenx verwonnen door de waarheid; voor haar noch meer en meerder plaatse maken / en 't Kristendom van allen paapschen dwang bevrijen sal.

(2) So wy dan ook maar niet van onse zijde in gebreke blijven; so wy self niet weder Paapsch en worden / op die wijse als gesegd is dat het al begint te gaan: maar doen het gene de gereformeerde Kerk en Leere past. Dat is / daar toe Gods saligmakende genade ons vermaant: dat wy van de godloosheid en de weereldsche begeerlikheid versakende; ook matiglik, reghtveerdiglik, godsaliglik in dese weereld leven moeten; Tit. 2:12. en om so te leven / moeten anderen die buiten ons zijn / en noch meer die binnen zijn / vermanen. Doch onderscheidentlik zy dit op 't Pausdom en op andere gesindheid toe gepast.

A. So wy op 't eerste sien: I. bemerkende dat sy wel in de algemeene Kerk/ lang na de tyden der Apostelen eerst opgekomen; maar echter hier te lande so lang voor ons zijn geweest: so laat ons hen dan niet benijden dese vryheid die sy by ons hebben/ meer dan sy ons gunnen. Maar so ons die in den wegh is/ daar wy self nu in 't besit zijn van de Kerken die door hen gesticht zijn/ en sy andere op eigene kosten moeten houden: laat ons hen dan van hunne dolinge bekeeren na vermogen; of ons schamen sowe daartoe genen yver noch bequaamheid vinden by ons selven; 't welk so veel is als noch self ook niet gereformeerd te zyn. II. Maar die bekeeringe zy eerst en meest op het welleeven aangelegd: hen 't reght gebruik van 't gene by hen goddelijk en goed is aan te wijsen; en self in't gene quaads of menschelijker ordeningen daar met onderloopt/ so lang als sy niet wijser zijn/ hen te vertoonen wat sy noch meer quaads doen door dat te versuimen 't gene sy voor godsdienst houden/ dan door het te doen. Want die iets acht onrein te zijn, dien is het onrein. Rom. 14: 14. III. En eindelik/ (op dat ik hier eens af magh scheiden) dat wy den yver van het bygelovig Pausdom in 't betrachten van den waren Godsdienst volgen: en ons geen ding onverdrageliker dunke/ dan dat sy in 't duister beter gangen souden maken dan wy doen in't licht; het bygelove en den afgodsdienst sich kraghtiger betoonen dan de waarheid, (so sy reght betracht word) tot godzaligheid geschikt/ die door de daad bekend moet zijn: Tit. 1: 1. of wy ons vleesch, (daar wy elkanders medeburgers zijn) dus doende tot jaloersheid eens verwekken, en enigen uit hen behouden moghten. Rom. 11: 14.

B. Belangende de anderen/ ik seide flus/ dat kortheids halven daar van niet en soude spreken: (want het reeds nu al te lang is) daarom ik alleenlik met ene algemeene lesse dit vertoog besluiten sal. Te weten al wat nu geseid is dient/ om ons wel by sodanige gemeinschap in den uiterliken ende opentliken Godsdienst te vervoegen als wy suiverst vinden van den menscheliken dwang en dienst/ en meest geregeld na Gods Woord: maar datwe de waarachtige gemeinschap in den geest alleenlik houden met degenen/ die sich geestelyk betoonen ende God aanroepen in den naam van Jesus/ op wat plaats het soude mogen zijn. Niemant verdoemende in welken wy iet weesentlijx van Christus vinden/ als Bucerus seiden; ende met toegeeventheid in hunne yverige poginge ontmoetende/ die sich niet verre toonen van Gods Koningrijke. Mark. 12: 34. Want die niet tegen ons is, die is voor ons. Mark. 9: 40. Ende vele sullen komen van het Oosten en het Westen, van het Zuiden en het Noorden, en sullen aansitten in Gods Kooningryke. Ende siet, daar zyn laatsten die de eerste sullen zyn, ende eersten die de laatsten sullen zyn. Luk. 13: 29/ 30. O God en Koning Jesus geef dat wy de eersten mogen zijn! Amen; ja Amen.

Verge-

Vergelykinge van den XXVII, XXVIII, XXIX. Artykel met de andere Belydenissen.

OP 't hoofdstuk van de Kerke hebben alle de Belijdenissen / buiten d'allerlaatste / welke is de Brandenburgsche / een geheel Artykel / of ten minsten iets gesteld: het welk wy nu vervolgens gaan besien.

I. Die van Bohemen in het VIII. Hoofdstuk maakt dusdanige beschryvinge. De heilige, algemeine, en tot allen tyden tegenwoordige, Kerk, op der Aarden strydende, is de gemeinschap aller Kristenen, die door de gantsche Weereld hier en daar verspreid is, en door 't heilig Euangelium uit alle volkeren, geslaghten, talen, staten (ofte ordeningen) ende jaren, al in een gelove aan den HEERE Christus of de heilige Drie eenigheid vergaderd word. Sy stelt de selfde kenteekenen der kerke als de onse: en ook / dat elk gelovige verplight is sich daar by te voegen / ende d'eenigheid der selve te besorgen.

Segt voorts / dat geene kerk van dese of gene plaats sich katholyk magh noemen.

II. D'Augsburgsche in den VII. Artijkel / spreekt met weinig woorden op den selfden sin.

III. De Swabische in 't XV. Artijkel / beschrijft de Kerk of de vergadering van Christus (die noch op Aarden van den Heere als uitlandig is, en in het Euangelium Gods Koningryk genaamd word) datse is 't geselschap en vergadering dergenen, die hen self aan Christus geven, ende op desselfs bescherminge sich ganschelik verlaten en berusten. Betoont daar op / met welke heerlike benamingen sy in de Schrift versierd staat; ende dat die eigentlik behooren tot de opreghte leden van de kerk; dewelke te dien aansien ook alleen bestierd word van den H. Geest.

IV. De Baselsche seit in het V. Artijkel. Wy geloven ene kristelike Kerke, dat is Gemeinschap der Heiligen, vergaderinge der gelovigen, in den Geest: dewelke heilig, en de Bruid van Christus is; waar van sy alle borgers zyn die warelik belyden Jesus Christus 't Lam Gods, dat de des weerelds sonden wechneemt; ende dat gelove ook betoonen door de werken. Ende een weinig daar na. Dese Kerk van Christus doet haar best ook, om den band des Vredes en der Liefde in de eenigheid te onderhouden. Ende heeft derhalven met de Sekten en de regelen van orders, tot ene onderscheidinge der dagen, spysen, kleederen, en uiterlike plegingen geschikt, gansch niet te doen. En dit is 't al wat die Belijdenisse daar van seit.

V. De eerste Switsersche stell ik hier om derselver kortheid wille ook geheel / so als sy in den XIV. Artijkel daar van spreekt. Wy houden, dat uit sulke leevendige steenen, deser wyse (als te voren

was geseid) op dese leevendige rots gebowd, de Kerke en heilige versameling van alle Heiligen, die hy gewasschen met sijn bloed, den Vader eens voorstellen sal, word tsaamgesteld. Dewelke God alleen bekend; nochtans door enige uiterlike kerkzeden, van Christus ingesteld, en door Gods Woord, als openbare en wettelike tucht (of leeringe, want in 't Latijn staat *disciplina*) niet alleen gesien word en gekend: maar ook also besteld, dat sonder dese niemant, het en zy door Gods besondere vergunninge, daar in gerekend word.

VI. De Saxische in 't XI. Artykel / verklaart dit stuk in 't breede / waar van dit den inhoud is? Dat God nooit sonder kerk heeft willen zijn; doch dat deselve / wegens d'algemeene verdorventheid / somtijds bykans als uit de weereld is. Dat haar de weereld naawlix; maar sy best haar selven kent; die sich vertroosten in 't belijden des Artykels / ik gelove ene heilige algemeine kristelike Kerke. Dat daar den inhoud dikmaals in Gods Woord van wederhaald. Dat Gods gelovigen en gunstelingen in de kerk / en niet daar buiten / zijn te soeken. En dat de kerk ook sightbaar is en kennelijk / als men daar werk op doet. Doch dat sy is gebonden aan Gods Woord: waar uit sy dan besluiten / datse van de kerke niet en zijn / die op den naam der kerke ietwets stellen / dat daar in of niet of so niet word geleerd. Waar op een lang register sulker stukken volgt / welke in de Roomsche kerk gedreven worden / die dese Saxische voor heidensch en afgodisch houd. Dat dese kerke aan Gods Woord en het gebruik der Sakramenten moet gekend zijn. Het gene volgt / behoort tot de drie volgende Artykelen / als / van den kerkendienst en Tucht.

VII. De Wurtenberghse in den XXXII. Artykel / Wy geloven (seitse) en belijden, datter eene heilige algemeene apostolische Kerke zy; volgens *de Symbola* genaamd der Apostelen en van Nicea.

2. Dat dese Kerk also bestierd word van den H. Geest: dat hy deselve, schoon hier op der aarden wel eens laat verswakken; echter steeds bewaart, dat sy door dolingen noch sonden niet verga.

3. Dat vele bosen en geveinsden hier op Aarden onder dese Kerke zijn vermengd.

4. Dat dese bosen en geveinsden, so sy den Dienst der Kerke wettig hebben aangenomen: geen ongemak en brengen aan de waarheid van de Sakramenten in haarselven; ten zy datse de instellinge verkeeren en ongoddelike dingen leeren.

5. Dat in deselve Kerke de waarachtige vergeevinge der sonden zy.

6. Dat dese Kerke 't reght heeft om getuigenis te geven van de heilige Schriftuur.

7. Dat ook deselve 't reght heeft om van alle leeringen te oordeelen volgens dit, *Beproeft de geesten offe uit God zijn.* (1. Joh. 4: 1.) en, *laat d'anderen oordeelen.* 1Kor. 14: 29.

8. Dat

8. Dat dese Kerke 't reght heeft om de H. Schrift uit te leggen.

Leert voorders, dat de Kerke daar is, daar het Euangelium van Christus in opreghtigheid verkondigd word, en ook de Sakramenten reght na sijne instellinge bediend.

Hier achter voegen sy drie uitgedrukte spreuken uit de Schrift; Joh. 10: 34, 35. en 15: 3. Rom. 1: 16. daarna twee uit Chrysostomus en twee uit Augustinus: verklarende by 't laatste, hoe sy verstaan dat reght der Kerke om de Schrift uit te leggen; niet als meesterschè maar bewaarster van de Schrift. Daar aan volgt wederom Psal. 119: 105. Rom. 12: 4. 2 Pet. 1: 19. voorts eene spreuke uit Origenes, eene uit Jeronymus, en twee uit Augustinus. Dit laatste echter past meer op de volgende dan op de drie voorgaande Artykelen.

VIII. De Fransche in den XXVI, XXVII, XXVIII. Artykel, spreekt vast op denselfden sin als d'onse: dan verklaart sich in den XXVIII. uitdrukkeliker tegen 't Pausdom; als, dat degene die sich in derselver godsdienst mengen, sich van Christus lichaam scheiden. Wil echter niet herdopen die gedoopt zyn in de paapsche Kerk.

IX. De oude Engelsche in den IV. Artykel, met weinig woorden hebbende gesproken van de Kerk: breid sich dan voorts uit op den Predikdienst; doch welke tot de volgende Artykelen behoort.

XI. De laatste Switserschè in 't XVII. Hoofdstuk, handelt van dit stuk bescheidelik en in het breede: waar af dit den inhoud is.

Dat altyd in de weereld is geweest, noch is, en altyd wesen sal, ene uitgeroepene en uitverkorene vergaderinge van gelovigen, ens. alle burgers eener selfde geestelike stad, (of borgerschap) onder eenen selfden Heere en deselfde wetten leevende, in de gemeinschap van een selfde goed: dat dit sy te geloven eene heilige algemeene kristelike Kerke, de gemeinschap der heiligen.

En overmits die algemeene niet dan een is door de gansche Weereld: so verwerpen zy de Donatisten, die de selve in enen hoek van Afrika; en de Papisten, die deselve aan de kerk van Romen binden.

Daar na verscheiden sy de Kerk in strydende, en triumfeerende of zegepralende: de eerste hier op Aarden, hebbende te stryden met het Vleesch, de Weereld en den Duivel, vorst van dese weereld, met de Sonde en den Dood; de andere na d'overwinninge van alles, boven by den Heere in den Hemel. Doch dat die beide met malkanderen gemeenschap hebben en vereenigd zyn.

De strydende bestaat uit veel besondere gemeinten, die tot d'algemeene Kerk behooren. Voor desen was 't de Joodsche Kerk alleen, van alle Heidenen doe onderscheiden. De wyse van bedieninge is wel veranderd en verbeterd onder 't niew Verbond; maar echter al deselfde middelen van saligheid in beiden voorgesteld.

Hier na verhalen sy den den lof der Kerke, so als met de lieselike na-

nien / by verscheiden gelykenissen in de Schrift genaamd word. Seggen voorts / dat Christus daarna 't opperst ende eenigst Hoofd is / na wiens wille sich 't bestier der selve schikken moet: en dat de opperhoofdigheid des Paus verworpen zijnde / daarom echter geen gebrek van order en van eenigheid is in de Kerk; d'oneenigheid so wel te vinden zijnde in het Pausdom / als daar tusschen so veel Sekten is / die nu daar buiten zijn. Want ook van ouds af / en self al ten tijden der Apostelen / verscheidene oneenigheden in de Kerk geweest zijn; die God altijd tot beproevinge der reghtgelovigen / en so tot sijner ere schikt.

Sy stellen ook / dat de Merktekenen der ware Kerke zijn / de suivere verkondiginge van het Evangelium / en de bedieninge der Sakramenten na Gods Woord.

Verstaan niet / dat een mensche met God leven kan / die met de ware Kerk niet in gemeenschap leeft Behoudelik / so iemant of uit swakheid of gebrek van nodige gelegentheid d'uitwendige gemeenschap miste: van den welken sy met enige exempelen bewysen / dat die daarom niet verwerpelijk en zijn; also de Kerk somtijds by na als uit de Weereld is geweest / en echter God altijd de sijnen heeft gekend; 2 Tim. 2: 19. Waarom de Kerk in desen aansien ook onsienlyk word genaamd.

Maar in so verre als sy sienlijk is / so mengen sich ook veel geveinsden met de opreghten; die doch veel meer voor misgewassen als voor ware leden van de Kerk te houden zyn: en op de welken wel te letten staat / dat het gesonde deel des lichaams door deselve niet bedorven werde.

De eenigheid der Kerke (seggense) bestaat so seer niet in gemeenschap van de selfde uiterlike godsdienstpleginge / als in de waarheid en de eenigheid van 't algemeene kristelijke Geloof. Is over onverschillige en min voorname stukken wat verschil: dat moet al metter tijd / door vorderinge tot volmaakter kennisse / gesleeten zijn.

XII. De Schotsche Kerken spreken in 't XVI. Artykel van de Kerk also / als het d'onsienlike betreft: verwerpende besonderlik de meininge / (sy seggen lasteringe) dat al even eens wat godsdienst iemant / heeft hy door deselve na gereghtigheid en billikheid sal salig worden.

Dat dese onsightbare Kerke / boven triumfeerende, en hier noch strijdende met Sonde en Satan / al in een begrepen is.

Daarna in 't XVII. stelt ook de Kentekenen der Kerke nodig / om des Satans wille; dien sy seggen dat sijne eigene schadelike Synagoge / al van den beginne met den tijtel van de Kerke heeft gearbeid te versieren; en de wreedste menschen aangestookt om ook de ware Kerk en hare leden te vervolgen en beroeren: en seggen sulx aan Kajin ende Abel, Ismael en Isak, Esau ende Jakob, alle Joodsche Priesters ende Jesus Christus met de Apostelen, te blijken; sonder meer exempelen van dese by te brengen / by derwelker geene iets in 't minste van den Satan word gerept.

Ver-

Verwerpende als Tekenen de Oudheid / Naam / of Achtervolginge / en Veelheid der belijders; kennen sy daar door geen andere dan al deselfde drie / die in onse eigene Belijdenisse zijn verklaard. Soodanige belijders als aan die kentekenen bekend zijn / seggen sy dat sy in Schotland in de steden en de dorpen der gereformeerde plaatsen hebben.

Verklaren verder / dat de Schrift niet na het seggen van de Kerk / dat is de menschen haar bestierende; maar van de Schrift self / of den H. Geest door de Schrifture sprekende / magh aangenomen werden.

XIII. De Yrsche Kerk in het XIII. Hoofdstuk belijd eerst §. 68. dat de algemeene Kerk, verbattende het algemeen geselschap aller heiligen/ die ooit geweest zijn / zijn / of wesen sullen / te samen tot een Lichaam word vergaderd / onder een hoofd Jesus Christus: hier ten deele strijdende / en ten deele boven triumfeerende / alleen aan God bekend; en daarom ook onsightbaar word genaamd.

Maar §. 69. dat de sightbare en bysondere Kerken veele zyn: bestaande uit degenen welke van 't Geloof belydenisse doen, en onder d'uiterlike middelen ter saligheid zyn leevende. En dat alsulke Kerken, in dewelken meer of min getrouwelik Gods Woord na d'instellinge van Christus word geleerd, de Sakramenten uitgedeeld, als ook de maght der Sleutelen (dat is / de kerkelike Tucht) gebruikt; navolgens meer of min voor suiver en opreght te houden zyn.

XIV. De laatste Engelsche in 't XXV. Hoofdstuk §. 2 / merkt de sightbare Kerk ook aan als de algemeene; en bestaande uit die alle, welke door de gansche Weereld in het waar Gelove staan, en buiten welke ordinaarlik niemant salig word. En 't gene sy dan §. 3/4/5. verder seit / is van den selfden inhoud als de Yrsche spreekt / en sulx wat verder uitgebreid §. 6.

Geen ander Hoofd der Kerke als den Heere Jesus Christus kennende: so en verwerpt sy niet alleen den Paus; maar seit ook rond uit / dat hy is den Antichrist; 't welk in geene andere Belijdenis uitdrukkelik en is gesteld.

 XXX. AR-

XXX. ARTYKEL.

Van de Regeeringe der Kerken door kerkelike Amten.

Filip. 1: 1.

Paulus ende Timotheus dienstknechten van Jesus Christus ..... met de Opsienders en Diakenen.

DE Heere Jesus / willende degenen die hy / noch op aarden zijnde / by sich hadde / niet alleen verseekeren maar ook vertroosten; dat hy hen / schoon uit de weereld gaande / nooit verlaten soude: seide / dat sijn wechgaan hen ook nutt zijn soude; door dien dat hy dan soude senden sijnen Geest / die hen in alle waarheid leiden / en vertroosten soude. Joh. 16: 7/ 13. En dat bevestigt Paulus onder anderen / wanneer hy seit: dat Christus opgevaren in de hoogte aan de menschen gaven heeft gegeven; en alsoo veelsins begaafde mannen / sommige wel tot Apostelen, sommigen ook tot Profeten, sommige Euangelisten, sommige tot Herders ende Leeraars. En dese alle tot volmakinge der Heiligen, tot het werk der Bedieninge; tot opbouwinge van Christus lichaam. Efes. 4: 8/ 11/ 12. Aldus de overste, de goede en de groote Herder sijner schapen (met groot reght also genaamd / 1 Pet. 5: 4. Hebr. 13: 20. Joh. 10: 11.) doende in sijn afzyn sijne kerk geduriglik vergaderen / besorgen en bestieren; houd seer wel syn woord / na dat hy eens beloofd hadde / ik en sal u geene wesen laten. Joh. 14: 16.

De waarheid van dit alles moet ons klaarlik blijken uit den inhoud van de ses Artijkelen die volgen: leerende / dat onse Heer en Herder sulken order op den Dienst der kerken heeft gestelt waar door hy altijd by haar tegenwoordig is; navolgens dese nadere beloftenisse / ik ben met u alle dagen tot aan de voleindinge des Weerelds. Matt. 28: 20. Want in de drie naastvolgende Artijkelen word ons de kerkendienst (also genaamd) beschreven / waar door de kerk gedurig onder sijne opsight staat; en in de andere de Zegelen / door welke hy gedurig met de kerk gemeinschap heeft / en sy met hem.

Van 't eerste handelt dit Artijkel in 't gemeen; beschrijvende den Dienst / hoedanig die van Christus en d'Apostelen verordend is: in de twee dan volgende word van de Dienaars in 't besonder / en 't Bestier dat hen van sijnent wegen aanbevolen is / geleerd.

Den inhoud dan van dit Artykel sal in dese weinig woorden zijn te vinden / welke uit het Opschrift van den Brief aan de gemeinte dies te Filippi / stad in Macedoniën / begrepen zijn: de toepassinge sal best in een / na de verklaringe van dese drie Artykels volgen.

I.

'tGeheele Opschrift van den Brief luid eerst aldus. Paulus ende Timotheus, dienstknechten van Jesus Christus, allen heiligen in Christus Jesus die te Filippi zijn, met d'Opsienders en de Diakenen: genade zy u en vrede, van God onsen Vader, ende den Heere Jesus Christus. Om 't onse hier dan uit te neemen: so bemerkt / dat ons hier tweederley Personen aangewesen worden; en daar na een Wensch / die van de ene aan de andere geschied. Van 't laatste hebben wy nu geen verklaringe te doen: alleenlik 't selfde nu en altyd aan malkander wenschende; also wy leden van deselfde algemeene Kerke zijn / en door denselfden vreede en genade ook bestaan. Doch de Personen in het eerste vers genoemd zijn sy / van welke en aan welken dese Brief geschreven is. Der laasten gaat ons de Gemeinte ook nu niet meer aan; die met den naam van alle heiligen die te Filippi waren hier genoemd zyn: nademaal nu van de Kerk / so algemeene als besondere / in drie Artykelen genoegh gesproken is. So zijn het dan alleen / eersten en de laatsten / van dewelke wy te spreken hebben: namelik / de twee van wien de Brief komt / en de tweederley besondere personen aan de welken die gesonden is.

I. Het zijn dan twee die sich eerst met hunne eigene besondere namen / en dan noch met eenen op hen beiden tsamen passende / beschryven.

1. Hunne eigene namen waren Paulus en Timotheus; die meer met hun beiden t'samen in sodanige opschriften staan genoemd 2 Kor. 1: 1. Kol. 1: 1. Filem. vs. 1. en ook met enen derden noch daar by / Sylvanus. 1 Thess. 1: 1. en 2 Thess. 1: 1. Eens leestmen Paulus ende Sostenes: 1 Kor. 1: 1. voor d'andere brieven sietmen Paulus naam alleen / behalven voor dien aan d'Hebreen welke sonder opschrift is. En is te merken / dat hy ook nooit wy noch ons en seit in enige der Brieven daar syn naam alleen voor staat So dat het buiten twyfel maar een misbruik is / gesproten uit versuim van dit in acht te nemen / dat men op stoel tot de gemeinten spreekende; selfs ook in saken die den spreker in 't besonder aangaan / rakende sijn oogmerk / order in het spreken of gevoelen: den Apostel daar in meint te volgen; seggende wy ende ons, daarmen moeste seggen ik en my. Doch tot de sake. 't Opschrift van de beide brieven aan de Kerk van Thessalonika / daar drie genoemd staan / maakt geen onderscheid; hen enkelik maar noemende: maar over al daar Paulus eenen by sich heeft / het zy Timotheus of So-

stenes, so staat hy met den name van Apostel, en de anderen van Broeder; als uit d'aangetogene plaatsen is te sien. Hier echter worden Paulus en Timotheus Dienstknechten alle beide van den Heere Christus, d'een als d'ander aangemerkt. Dit so voor af geseid / laat ons ook iet van hen in het besonder sien.

(1) Wat Paulus aangaat / die hiet van hemself eerst Saul of Saulus; Hand. 7: 58. en 8: 1. en 9: 1/4/8/11/17/19. en 11: 25/30. en 13: 1/2. en krygt den naam van Paulus eerst / daar sijn besondere yver / den stadhouder Sergius Paulus te bekeeren / tegen Elymas genaamd Bar-Jesus word verhaald. Hand. 13: 9. *Saul* is Hebreeuwsch / en heet gebeden of begeerd; gelyk de eerste koning over Israel / die ook begeerd was van het volk: 1 Sam. 8: 6/10. en 10: 1. en 12: 17. maar *Paulus* in latijn / en daar te seggen klein. Dat hy sodanig zy geweest van lichaam / is 't gemeen gevoelen / en gelykt niet qualik na sijn eigen seggen. 2. Kor. 10: 10. Afkomstig uit de stam van Benjamin / was hy van jongs op onderwesen by Gamaliel: en dat self na de secte van de Fariseen / by de Joden wel voor de bescheidenste geacht / om dat sy boven anderen de Wet (so 't scheen) beyverden; maar tegen Christus en de Kristenen de bitterste verbolgers die sy ooit ervaren hebben. Hand. 22: 3. en 23: 6. en 26: 5. Filip. 3: 5/6. So veel te yveriger was hy dan ook daar voor / na dat hy tot het Kristendom bekeerd / en in 't Apostelschap beroepen was. Hand. 9.

(2) Timotheus / van griekschen vader / doch van joodsche moeder: een leerling en een metgesel van Paulus op de reise; waarom hy hem ook sijnen lieven en opreghten soon in het gelove noemt: 1 Tim. 1: 22. Tim. 1: 2. van goede opvoedinge en van goed getuigenisse. Hand. 16: 1/2/3. 2. Tim. 1: 5/13. Het onderschrift des tweeden Brief aan hem seit / dat hy d'eerste Opsiender t' Efesen, by de gemeinte self daar toe verkoren, zy geweest. Of 't waar zy / gaat so vast niet als het opschrift; dat van Paulus self gesteld is / maar het ander niet / noch men en weet ook niet van wien.

2. Het komt meer op den naam van Christus dienstknecht aan; die desen beiden hier gegeven word. 't Woord δοῦλος *doeulos*, knecht of dienstknecht is gemeen aan allen die in enige bedieninge van Christus en de Kerke zijn; ja self gemeene leden van de Kerk / dewelke Petrus wil dat sich als Gods dienstknechten dragen sullen. 1. Pet. 2: 16. En niet alleen dit woord van δοῦλος; maar ook d'andere; als 't gene hier ook volgt / διάκονος, *diakonos*, θεράπων, *therápoon*, ὑπηρέτης, *hyperètees*, worden in de Schrift al door malkanderen gebruikt. Maar by uitneementheid so waren sy daar voor te houden, die uitdeelers waren van Gods heilige verborgentheden / 1 Kor. 4: 1. dat is / die 't Euangelium bedienden in de Kerk. Doch dese waren doe niet eenerley / gelykse nu ook niet en zijn. Des laat ons

hier

hier eerst sien / hoedanige doe waren in den tijd van desen Brief: de hedendaagsche sal ons de Belijdenisse toonen; en daar uit wel doen sien / hoe veel gemeenschaps die daarmede hebben.

Men vind dan tweederleye namen in de Schrift / waarmede d'ongewoone en gewoone diensten in de Kerk betekend worden. De eerste zijn d'Apostelen, Profeten en Euangelisten, als flus uit Efes. 4: 11. geseid is. Apostelen, dat is / Gesanten / waren sy die eerst het Euangelium verkondigden daar 't nooit verkondigd was: in dat begin des Kristendoms / by Christus self eerst aangesteld / tot twaalf toe; 10: 1. doch daar Judas uitviel / en Matthias in de plaats by 't lot verkoren wierd / na 's Heeren hemelvaart. Hand. 1: 15-- Daarna wierd Paulus uit den Hemel noch daar toe geroepen / Hand. 9. en met hem Barnabas; 13: 2. de welke beide tsamen ook dan als Apostelen genoemd staan. Vs. 50. en 14: 4/14. Profeten waren / die besondere openbaringen van God ontfingen / sonderlinge om te voorseggen; gelijk Agabus: Hand. 21: 10/11. hoewel het schijnt / dat het woord profeten daar Vs. 9. en 2: 17/18. 1. Kor. 14: 1. als mede 1. Sam. 10: 5/10. ende elders / verder strekt. Doch 't komt ons nu niet toe / dat verder uit te leggen; om niet van onsen tekst te gaan. Doch wierden de Profeten ook wel uitgesonden met d'Apostelen / om nessens hen te prediken. Hand. 13: 1/2/5. D'Evangelisten waren anders eigentlik tot hun geselschap ende hulpe in den dienst des Euangeliums: ende wierden mede van deselve uitgesonden daar sy self niet konden komen / zijnde daarom van Theodoretus niet onbillik δευτεραπόστολοι, *deuterapostoloi*, twede Apostelen genaamd.

Wat Paulus en Timotheus nu in 't besonder aangaat: d'eerste was voorseker een Apostel / als nu reeds gebleken is; maar daar benevens ook Profeet / also hy wel uitdrukkelik daar onder staat genoemd Hand. 13: 1. Timotheus was een Euangelist; als uit de lesse blijkt die Paulus aan hem schreef: doet het werk van een Euangelist. 2. Tim. 4: 5. Die beide voegen sich hier dan te samen in den Brief te schrijven aan de kerke te Filippi; so als dit de eerste stad geweest was daar sy tsamen van God selve toegelaten zijn te prediken: hoewel dat van hem niet uitdrukkelik geseid word / maar van Silas; Hand. 16: 1--12/13/19. die doe mogelik / wanneer de Brief geschreven wierd / niet meer by Paulus / of misschien al overleden was. Want die omstandigheden vindmen in de Schrift noch kerkelike historien niet uitgedrukt.

II. Wy keeren ons nu van de schrijvers tot de genen daar sy aan geschreven hebben: welke zijn de gansche Kerke tot Filippi / en met name (daar wy nu alleenlik van te spreken hebben) d'Opsienders en Diakenen: Επίσκοποι *Episkopoi*; en διάκονοι *Diakonoi*, dat is ook Dienaars, in het Grieksch. Het een woord hebben sy vertaald en 't ander

der niet: misschien om dat het griekisch Diakenen door het gebruik nu klaarder te verstaan is dan het duitsche dienaars; 't welk / als algemeen op geen besondere bedieninge gepast kan worden. Maar 't woord Bisschoppen van *Episkopoi* is ook genoeg bekend; en van besonderder beteckenisse dan dat van Opsienders / welke veelerhande zijn / so in het kerkelyk als ook daar buiten. 't Schijnt dat het echter van de Nederlandsche Oversetters so met voordacht is gesteld/ om dat by ons geen Bisschop in 't gebruik is / en het so licht niet soude vallen sich daar tegen aan te stellen / somen Bisschop in den Bybel las. Doch laat ons sien wat hier Bisschoppen, of so als men leest / Opsienders; en wat de Diakenen of Dienaars in de kerke zijn.

1. Opsienders hieten mede Ouderlingen, in het Griekisch πρεσβύτεροι *Presbyteroi*, waar van verbasterd nu geseid word Priester. Want Paulus noemt deselve op eene selfde plaats eerst Ouderlingen, en daar na Opsienders; Titus die bevelende te stellen. Tit. 1: 5/6/7. Den selven geeft hy ook den naam van Herders, in't Latijn *Pastores*, Efes. 4: 11. Dat selve geeft ook Petrus nevens hem te kennen / als sy herdertale spreeken tot de Ouderlingen; hen vermanende Gods kudde of Gemeinte wel te weiden, en daar acht en opsight op te neemen. Hand. 20: 17/28. 1 Pet. 5: 1/2. So blykt dan / dat Opsienders, Ouderlingen, (Bisschoppen, Priesters en Pastoren) al deselfde zijn. Is dat nu anders; in't begin dan was het anders niet. Hun amt was eigentlik / de kerk regeeren; want so noemt het Paulus / 1 Tim. 5: 17. en dat geven ook de woorden van Opsienders, Herders, weiden, opsight hebben, te verstaan. Doch 't blykt ook / dat deselve ook wel Leeraars waren: alsso Paulus eens van Ouderlingen spreekt / die in 't Woord en de leere arbeid deden. 1 Tim. 5: 17. Maar datter altijd zijn geweest die leerden en regeerden al so wel als die regeerden en niet leerden / dat en is so klaar niet: maar veel eer gelooflyk / dat so als daar waren die het beide deden / en die maar alleen regeerden; al so ook die maar alleenlik leerden / ende niet regeerden. Paulus noemtse elk besonder / immers met twee onderscheidelike namen/ Herders ende Leeraas. Efes. 4: 11. En elders voegt hy noch meer andere bedieningen en gaven tusschen beide: 1 Kor. 12: 28. waar uit schijnt / dat daar dan Leeraars waren welke geen regeeringen en hadden. Gelyk de Priesters onder 't oude Testament wel leeraars waren; Matt. 2: 7. (schoon sy nu in het Niewe van de Schriftgeleerden onderscheiden worden) maar geen Ouderlingen van het volk: dewelke altyd als twee onderscheidene / gelyk we weten / in de Schrift staan aangehaald.

2. Nu volgen de Diakenen. Derselver eerste opkomst word wel aangewesen / dat sy eigentlik / of immers / eerstelik de armen in de kerk besorgen souden / om daar d'Apostelen van te verlichten. Hand. 6.

Maar het en blijkt niet / dat sy anders niet te doen en hadden / ende niet met een (om ook d'Apostelen te helpen) tot het predikken gemaghtigd waren. Altoos begaf sich Stefanus al metten eersten tot het leeren en tot disputeeren; Vs. 9/10. en 7: 2--53. en Filippus/ mede een der seven eerstgestelde Diakenen / verkondigde het Woord ook te Samaria; en hebbende den Moorman onderwesen en self ook gedoopt, verkondigde hy 't Euangelium in alle steden. 8: 4/5/26/40. Wierd daarom ook hierna genoemd Euangelist; so 't seker gaat dat hy deselfde man geweest is: 21: 8. of misschien heeft hy ook noch op 't laast een vast beroepen daar toe gekregen. Doch so sy maar alleenlik tot lichamelike sorge voor 't behoef der armen waren: wat was 't noodig dat sy vol van wijsheid ende van den H. Geest moesten zijn / gelijk d'Apostelen so ernstelik bedongen? 6: 3. Ten minsten moesten sy dan tot den Predikdienst bequaam zijn/of sich oefenen om het te worden; 't gene Stefanus al met den eersten / ende dat meer dan gemeen / geweest is. Vs. 5/10. Want ook sy wel gediend hebbende enen goeden opgang ofte vorderinge (als 't schijnt / tot noch weerdiger bedieninge) ende vele vrymoedigheid in't gelove (te belijden / denk ik / of ook te verkondigen) verkrijgen konden. 1 Tim. 3: 13. En 't was ook billijk / dat sy self d'Apostelen ook hielpen in het predikken; na dien dat al so wel d'Apostelen / en ook d'Euangelisten / den Diakenen behulpsaam waren. Want nu reise ik (seit hy) na Jerusalem, dienende den heiligen: en dat was om ene aalmoesse aan hen over te brengen; Rom. 15: 29/27. waar toe hy sich self ook al aangeboden hadde. 1 Kor. 19: 1/3. Ook heeft hy Titus sijnen metgesell en medearbeider, nessens anderen / daar mede uitgesonden; so dat sy tessens Leeraars waren en Diakenen.

En wisten wy bescheidelik genoeg / het gene ons geleerde mannen met veel arbeids willen toonen / hoe de joodsche kerkbedieningen besteld geweest zijn in den tijd van Christus en d'Apostelen; wy souden hier meer lichts in sien: alsoo ik gaarne wil geloven / dat d'Apostelen deselve niet veranderd hebben / dan alleenlik in so verre als iet met den staat des niewen Testaments niet over een te brengen was. 't Bewijs daar van is onder anderen die Engel (dat is Bode; wy souden nu op onse wijse in onduitsch seggen / Commissaris) der Gemeente, daar men achtmaal in de Openbaringe van leest. 1: 20. en 2: 1/8/10/18. en 3: 1/7/14. ende in de oude Synagogen ook met den name van שליח צבור *Schaliah Tsiboer* is bekend geweest. En Paulus is veel beter te verstaan / daar hy de order van het spreken ter vergaderinge leert / 1 Kor. 14: 26/34. wanneermen op de Synagogen van die tijden siet / en nopens welke hy sich ook noch op de Wet beroept. 1 Vs. 34. Want mitsdien dat sy met de Joden eerst begonden 't Euangelium te predikken / self ook Joden zijnde; en daar toe in hunne Synagogen gingen / so verre alsmen hen daar toeliet: so

was 't billijk / datse sich ook na die ordre voegden diese daar in vonden. En dat haddense gemakkeliker so te doen / dan self in saken die by 't Evangelium niet konden staan / voor eerst nochtans veel toe te geven; so als eens te Jerusalem met so veel overlegs besloten wierd. Hand. 15. Sy hebben dan de saken wel gereguleerd die in den Dienst begrepen waren / en aan de Dienaars hunne pligten voorgesteld: maar de bestellinge daar van in sulken vasten order niet geschikt / dat daar in geen verandering te maken ware; om dat sulx beter by de dienstbaarheid van 't Oude Testament dan by de vryheid van het nieuwe past.

II.

Nu laat ons de Belijdenisse sien. Deselve stelt eerst enen algemeenen Regel vast; past dan denselven op besondere Bedieningen der Kerken toe; en toont op 't laatst / hoe sich de Kerke best sodanige bedieningen te nutte maakt.

I. Het is dan in 't gemein dat wy geloven, dat de ware Kerke geregeerd moet worden na de geestelike politie, die ons onse Heere in sijn Woord geleerd heeft. Die algemeene stellinge behelst twee dingen: dat de Kerk na Christus eigen voorschrift geregeerd moet worden / en dan dat die regeeringe geestelijk moet zijn.

1. Het eerste blijkt van self; Gods huis moet na Gods voorschrift geregeerd zijn; Christus Koningrijk na sijne koninglike wetten; en dit geestelijk Lichaam moet sich schikken na sijn eigen Hoofd. De Joodsche Kerk wierd na de Wet van Moses / die niet meer dan maar een Dienaar was / geschikt; hoe veel te meer sal Christus / die de Soon en Heere self is / ordre willen stellen in sijn eigen huis? Hebr. 3: 5/6.

2. Het ander moetmen toesien datmen wel versta. In 't eerste stond'er dit woord geestelike niet; maar na de politie en regeeringe, waar voor daarna gesteld is geestelike politie. Niet dat dit uiterlike Kerkbestier (want van geen ander spreken wy) in geestelike / dat is / onlichamelike werkinge bestaat: want die behoud hy aan hemself; en 't is de heilige Geest / die 't geestelijk in ons van sijnent wege werkt. 1 Kor. 12: 3/11. Maar 't is dat sy hier mede sullen willen seggen / dat het voorwerp deser kerkelike regeeringe geestelijk zijnde / ende niet van dese weereld: daarom deselve ook niet na de wijse deser weereld / die maar op den uiterliken stand des menschen in dit leven siet; maar op ene wijse / die met de beooginge van 't geestelijk en hemelsch goed best over een komt / moet geregeld worden. En dat is 't daar ons ook de Saligmaker self van onderregt. Gy weet dat d'oversten der volkeren over hen heerschappye voeren, en de grooten over hen maght gebruiken. Doch also sal 't onder u niet zyn. Matt. 20: 25/ 26. Mark. 10: 42. Luk. 22: 25. Geen weereldlike maght noch dwang / maar sachte leidinge / betaamt sijn Koninkrijk/

rijk / dat niet van dese weereld is ; gelijk 't geboelen was van alle man dat des Messias rijke wesen soude / en dat Jesus dat ook socht : waarom hy dat ook seide / om Pilatus van bekommeringe te bevrijden / dat hy hem of 't Roomsche rijk te na moght komen; en het ander / om d'Apostelen te leeren / dat sy van hem niet verwachten moesten / tot de minste hoogheid ofte maght van staatsbewind gebraght te werden. Dit seit ook Petrus : niet als heerschappye voerende over 't erfdeel des Heeren ; maar als voorbeelden der kudde geworden zijnde. 1 Pet. 5: 3.

II. Wy sullen dan gaan sien / hoedanige Bedieningen de Heer in sijne Kerk besteld heeft / waar door deselve op ene andere als weereldlike / dat is geestelike wijse / geregeerd moet worden. En die eerst na malkanderen genoemd ; so word daar by verklaard / waar toe dat die bedieningen der Kerke nut zijn / of hoe sy daar door in goeden stand gehouden word.

1. Wat de Bedieningen betreft / der selver vinden wy er drie genoemd : de Dienaars ofte Herders , d'Opsienders en Diakenen ; en elk derselver aangewesen / wat hun doen is in de Kerk.

(1) Der eersten staat ons eerst de Naam / en dan hun Amt te sien.

A. Der Namen zijn hier twee. In beide eerste drukken staat de Dienaars ENDE Herders ; maar by het Synodus van Dordreght 1619. vinden wy 't veranderd / Dienaars OFTE Herders : daar mede buiten twijfel willende te kennen geven / dat die beide namen eene selfde sake seggen / en dat degene diemen Dienaars noemt ook Herders heten in de Schrift. Wel te verstaan/de naam van Dienaars (als gesegd is) so als ook 't woord δοῦλος doeulos word vertald als algemeen ; en 't ander woord van Dienaars , daar in 't Grieksch διάκονος diakonos voor staat/ beduid by ons besonderlik degenen die wy in het duitsch niet zijn gewoon te noemen / maar met desen griekschen naam Diakenen te kennen geven. So wil dan 't woord van Dienaars, hier verklaard door dat van Herders , maar te kennen geven / dat de Kerk veel eer door dienen dan door heerschen geregeerd word / meer door bidden dan door dienen ; 2 Kor. 4: 20. 't welk ook de naam van Herders medebrengt / gelijk dat flus al mede is getoond.

En 't moght wel beter hier in acht genomen worden / 't gene doorgaans onvoorsightelik uit Paulus woorden word getrokken / dat wy als gesanten zyn van Christus wegen ; meinende / dat wy daar door in sulk een groot gesagh en aansien by de menschen moesten zijn van wegen God / als aardscher koningen gesanten van derselver wege zijn ; en daarom so veel meer / als God meer is dan alle koningen der Aarde. En waarom seggense niet / noch al meer ; so veel als 't geestelijk het weereldlijk te boven gaat / en 't hemelsch boven 't aardsch te achten is ? Doch die dit so begrijpen sien drie dingen over 't hoofd. I. Wy zyn 't / seit Paulus ; hy / te weten / en

en Timotheus / die nevens hem in 't opschrift van den Brief genoemd is: een Apostel en Euangelist. Dat die doe waren / dat en zijn wy heden niet. II. Daar staat in 't Griekse ook sulk een woord niet dat Gesanten heet; maar dit / wy zyn gesanten, is begrepen in een enkel woord πρεσβεύομεν preesbéuomen, 't welk is te seggen / wy voeren enen last uit, of gaan in commissie, gelijk wy mede zijn gewoon te spreken: maar dat verschilt veel van sodanige ambassadeurs te zijn / so als elk lichtelik kan sien. 't Is waar / dat griekse woord πρεσβεὺς preesbeus word niet gepast dan op degenen die met enig aansien zijn bekleed: maar dat is groot genoegh in desen door de boodschap diese brengen / en de waardigheid des genen die hen uitsend; al en dragense daarom so heerliken character niet / om als in Gods naam en in sijne plaats te spreken. III. Want als het daar op aankomt / hoort of ons so hogen tale past: die wel van Christus wege, maar nochtans so zijn belast te spreken / als of God voor ons bade; wy bidden maar / seit Paulus / laat u doch met God versoenen. So lagen toon sprak nooit een koninglijk gesant; en dat noch aan sijns meesters eigene onderdanen en weerspannelingen / self die aansoekende om met hem te versoenen.

Dat misverstand moet ook niet steunen op de woorden onses Heeren tot d'Apostelen: die u ontfangt, ontvangt my; en die my ontvangt, ontvangt den genen die my gesonden heeft. Matt. 10:40. Want I. dat was voor die twaalf Apostelen / en voor dien tijd; en magh derhalven op den kerkendienst van desen tijd niet werden toegepast. II. En al genomen dat: wat word hier meer geseid / dan 't gene op den allerminsten bode past? die sijnen last kan toonen / is hy een gereghts of stads / of afgesonden bode / of courier / die ons bevel brengt van dengenen die hem uitgesonden heeft; so als die dan bejegend word / dat word den meester toegepast. Laat ons daarom de Schrift niet anders duiden dan wy 't self verstaan wanneer sy spreekt gelijk als wy.

B. Nu laat ons dan besien / welk eigentlik het Amt van dese Dienaars of Pastoren dat is / Herders zy. Dat is / Gods Woord te prediken, en ook de Sacramenten te bedienen. Wy sullen toonen / dat dit beide moet geschieden: maar dat het beide van deselvige personen moet geschieden / dat blijkt niet uit de Schrift / noch de Belijdenisse seit het niet. Doch dat het Woord te prediken / en nevens dien de Sakramenten te bedienen / kerkelike Amten zijn / van Christus self geboden: blijkt uit alles wat in de verklaringe alreeds geseid is; en besonderliker dus.

a. Gods Woord te prediken: daar stond in 't eerste / om het Euangelium te prediken; in 't ander / sonder iets te noemen / alleen / om te prediken. Misschien om datter meer valt om te prediken dan 't Euangelium alleen. De Wett en magh niet al verswegen worden / sonder

der welke 't Euangelium niet na behoren word verstaan. Doch om dat het latynsch woord *prædicare* meer niet dan verkondigen betekent: so schynt dat by den laatsten druk daar wederom is by gesteld / watmen sal prediken; en dat is in 't gemeen geseid / Gods Woord; waar in dan 't Euangelium voornamelik begrepen / en ook de Wet niet uitgesloten is. Siet daar uit dan met eenen wat een Predikant is / een Verkondiger; en predicatie is de verkondiginge die hy doet: te weten van Gods wille / en tot saligheid dergenen die geloven.

b. De Sakramenten te bedienen word ons wel uitdrukkelik belast. Den Doop: wanneer hy seit / gaat ende doopt alle volkeren; ter selfde rede daar hy hen beveelt te prediken. Matt. 28: 19. Mark. 16: 15. En 't Avondmaal; mits dat hy 't self de eerste maal bedienende / daar hy geseid heeft / doet dat tot mijner gedachtenisse. Luk. 22. 19. 1 Kor. 11: 24/ 25. En vraagt gy / tot hoe langen tijd? d'Apostel seit / verkondigt daar den dood des Heeren by / tot dat hy komt. Vs. 26.

(2) De tweede en derde soort van Dienaars of bestierders in de Kerk / zijn d'Opsienders en Diakenen: van welken nu niet meer te seggen valt / so veel als de benamingen betreft; also dat al geseid is in 't verklaren van den Text. Doch moet in acht genomen worden / aan wat saken of bedieningen / so in 't gemein als in 't besonder / dese beide namen hier gegeven worden.

A. Het gene hen gemeen is met malkanderen / dat hebben sy ook met de Herders; so als het hier verbolgens word verklaard: so zijn die dan tesamen als de Raad der Kerke. Die woorden / met de Herders, stonden in den eersten nochte tweeden druk. De laatste Oversienders / so van d'andere Formulieren als van de Belijdenisse / en hebben niet gesien / dat sy in 't Formulier / waarmede d'Ouderlingen en Diakenen bevestigd worden / de laatsten hebben uitgesloten van den Raad der Kerke: en 't is mijn werk niet dat te beteren. Hier staat / dat d'Opsienders en Diakenen zijn met de Herders als de Raad der Kerke. Daar staat aldus. De Dienaren des Woords ende d'Ouderlingen tsamen maken een Collegie ofte geselschap; zijnde als een Raad der Kerke, en vertoonende de geheele Gemeinte. Vertoonen dese tweederleye Dienaars t'samen de geheele Kerke: so moet volgen / dat dan de Diakenen / als de derde / niet in dat Collegie of in dien Raad begrepen zijn.

B. Doch laat ons nu betrachten / tot wat Saken die bedieningen gerighte zijn / en hoe sy de Kerk te stade komen. Drievoudig worden die hier voorgesteld; het eerste lid raakt meest de Herders / het tweede d'Opsienders / en het derde de Diakenen.

a. De Herders: om door desen middel de ware Religie te onderhouden, ende te doen dat de ware leere haren loop hebbe. Want siet / dit

dit is de last: gaat henen, onderwijst alle volkeren; verkondigt allen schepselen het Euangelium. Matt. 28: 19. Mark. 16: 15. Dien last gegeven aan de Apostelen / bevinden wy daar na voorts ook aan anderen gegeven / om dien Dienst geduriglik te onderhouden. Predik het Woord. 2 Tim. 4: 2. Dat is een vast bestelde dienst; van stad tot stad, door de gesonde leere te vermanen, en de tegenspreekers te weerleggen. Tit. 1: 5/9. De reden is / om dat het Woord des Heeren sijnen loop moet hebben. 2. Thess. 3: 1. Want dat is 't middel om de menschen tot de kennisse ende op den wegh der Saligheid te brengen: also 't geloof uit het gehoor moet komen: en daarom is 't gehoor ook uit Gods woord, dat is / uit sijn bevel; Rom. 10: 17. also het hem belieft / door die eenvoudige (hy noemt het na den schijn en 't oordeel van de weereld / dwale) predikinge salig te maken die geloven. 1. Kor. 1: 21. So worden wy tot dese leevendige hope / en tot een niew leven als herboren, door het Woord der waarheid. Jak. 1: 18. 1. Pet. 1: 23.

b. De Opsienders moeten daar toe dienen / dat ook d'overtreeders (in 't eerste stond hier / sondige menschen: het welk den oversienders mogelik niet so bequaam heeft toegescheenen; om datmen in de Kerk wel vind die nu en dan eens overtreeden / maar niet so lichtelik die van een sondig leven zijn) op geestelike wijse gestraft, en in den toom gehouden werden. So stond ook in den eersten druk / gestraft; maar in den tweeden was 't / gecorrigeerd, dat is / verbeterd, alsmen 't seit in Duitsch. Men magh hier mede vergelijken 't gene ik op den voorgaanden Artykel / daar over 't selfde diergelijk verschil is / pag. 448. aangetekend hebbe. So heb ik mede van de geestelike wyse, die desen Kerkendienst en Tucht word toegepast / hier voor het noodigst onderrigt gedaan. En wat de sake self betreft: 't is ook daar al geseid wat hier vereischt word: en 't voornaamste staat noch eerst geseid te worden op den XXXII. Artykel / die daar besonderlik van spreekt.

c. So komt het dan aan 't derde: 't welk nu de Diakenen besonderlik betreft: te weten / dat ook d'armen en de bedrukten geholpen en getrooſt mogen werden, na dat elk van nooden heeft. Al van 't begin af / van dat God den opentliken Kerkendienst heeft ingesteld / so heeft hy voor de armen en bedrukten ook besonderlik gesorgd. De Wet van Moses geeft daar toe verscheidene middelen aan de hand: alleenlik (seit hy) om datter geen bedelaar onder u sal zyn. Deut. 4: 15. En Christus heeft so haast geen twaalf Apostelen gehad / of heefter eenen tot Diaken van besteld; hoe wel die sich niet na behooren daar in droeg. Joh. 12: 6. en 13: 29. En d'eerste sorge der Apostelen was mede voor den armen: Hand. 4: 34/35. dewelke metter tyd voor hen te lastig vallende / so wierden daar Diakenen besonder toegesteld. Hand. 6. Wy hebben flus gesien;

hoe

hoe sy nochtans daarna die sorge niet verlaten hebben; so dat hen d'armen altijd aan het herte lagen. En dat heeft reden: want die met ons de geestelike gaven als gelovigen deelachtig zijn / is 't niet behoorlik dat wy hen ook de lichamelike dienen? Rom. 15: 27. Sal elk verschuldigd zijn / als medelid van een en 't selfde lichaam / sijne geestelike gaven tot gemeenen nutte aan te leggen / als Paulus ons uitdrukkelik beduid: 1 Kor. 14. en sullenwe dan de lichamelike daar te goed toe houden? De lichamen der gelovigen zijn Christus leden: 1 Kor. 6: 15. eischt dan de waardigheid van Christus niet / eischt sijne liefde t'onswaart niet / dat wy sijn hongerig lichaam spijsen / en sijne naakte leden dekken? Hy neemt het op als aan hem self geweigerd of bestreed / als iet aan sijne armen word onthouden of gedaan. Matt. 25: 40/45.

En dit is / meen ik / ook de reden / Kristenen / waarom dit amt noch heden in de Kerken best behouden word; al is 't dat nu ter tijd / en dat by ons / deselfde nood niet is / die doe was by de eerste Kerk. Want sy doe door gedurige vervolginge de gansche weereld door verarmden / daar wy nu alhier in vrede sitten; ende onder kristen Overheden / daar sy doe de maghten doorgaans tegen hadden: en daar door genoodsaakt hunne armen (die doe door berovinge van goederen en ballingschap noch so veel meerder waren) self na vermogen te besorgen. En 't was ook doe meer geestelyk: (so als wy sien dat de Belijdenis daar onder ook den dienst der armen noemt) alsoo sy meest om Christus wille arm geworden; sonderlinge in 't Gelove te vertroosten waren / door sulk een bewijs van liefde dat hen van de andere leden quam. Men lese Paulus / in het breede daar van sprekende; 2 Kor. 8 en 9. ende in 't besonder dese woorden / daar het meest op aan komt: dat de armen door de beproevinge deser bedieninge God verheerliken, over de onderwerpinge uwer belydenisse onder 't Euangelium van Christus, ende de goeddadigheid der mededeilinge aan hen ende aan allen, ende door haar gebed voor u; welke na u verlangen, om Gods uitneemende genade over u. 2 Kor. 9: 13/14. Siet daar / hoe geestelijk dat die lichamelike bedieninge word door 't gebruik.

III. Op al 't voorseide volgt nu tot Besluit van dit Artijkel; hoemen sich dien drieërleyen Dienst der Kerken sal te nutte maken; en wat daar by moet waargenomen zijn.

1. Te weten / door dit middel sullen alle dingen in de Kerke wel ende ordentlik toegaan. En dat is de lesse des Apostels; Laat alle dingen eerlik ende met orden geschieden. 1 Kor. 14: 40. En is de Kerk hier voor alsoo beschreven / dat sy geen Kerk en soude zijn / indien 't de order die daar in is niet en dede. pag. 474.

2. Doch dat sal zijn / wanneer sodanige Personen maar verkoren worden die getrow zyn, ende na den regel die S. Paulus daar van

geeft in den Brief aan Timotheus. Hier moet ik eerst / als in 't voorbygaan / seggen / dat hier de Belijdenisse noch spreekt na den ouden styl / S. Paulus: door die S. betekenende Sint of *Saint*, het welk in 't Fransch so veel is als by ons H. ofte heilig. Op andere plaatsen hebben sy 't ook so verduitscht: gelijk den heiligen Petrus, in de plaatse van S. Pieter, in den III. Art. de H. Johannes, in de plaatse van S. Jan of Johannes; in den X. en XIV. als ook d'Apostel, of alleenlik Paulus, voor St. Paulus, in den X. en XXIII. Artijkel.

Wat nu dien Regel des Apostels aangaat / dien in 't gros word aangewesen in den brief aan Timotheus: men vind daar meer dan eenen regel van / en dat in beide brieven aan Timotheus / en in den brief aan Titus ook. En onderscheidentlik betreffen dese Regelen den Plight en de vereischte gaven voor de Opsienders ofte Ouderlingen in 't gemein / of in 't besonder de Diakenen.

D'Opsienders: 1 Tim. 3:2--7. 2 Tim. 2:21. Tit. 1: 6--9. bebeelende hoedanige hy moet besorgen dat verkoren werden / ende hen vermanen sich alsso te dragen. Dan voorts verbeeld hy 't selfde in de lessen die hy desen twee Euangelisten voor henselve geeft. 2 Tim. 1: 7/8/13/14. en 2: 14/15/16. en 4: 2/5. Tit. 2: 7/8.

Voor de Diakenen vind gy den regel; 1 Tim. 3: 8/9/10/12/13. navolgens de begaafdheid die ter eerste instellinge van desen dienst daar toe vereischt zijn. Hand. 6: 3. So ook dan de Diakenissen / so genaamd / 1 Tim. 3: 11. en 5: 9/10/11. en ook by ons daar de gemeinten groot zijn in 't gebruik.

Doch tot verklaringe van 't gene in die Regelen gesegd word / waar van nochtans in dit Artijkel niets uitdrukkelik en word gesteld / sal ik dan mede niets met allen seggen: ook daarom / dat ik weinig daar van spreekende / nochtans het selve seer veel soude moeten zijn / in aansien van de kortheid die na mate van dit werk vereischt word. Ik hope de gelegentheid te vinden / om door Gods genade eens opsettelijk daar van te handelen; so als ik van den plight eens Leeraars voor een deel gedaan hebbe / over 2 Tim. 2: 15. in mijne Versameling van Predikatien, pag. 25. Alleenlik / is 't de plight dergenen wien de sorge van 't beroep der Dienaars Ouderlingen en Diakenen bevolen is / na mannen uit te sien die sulke gaven / en in sulke mate van den Heer ontvangen hebben / als tot den Dienst waar toe men hen beroepen wil meest nutt en nodig zijn; so wel als 't is dergenen die beroepen worden / ofte daar na staan / sich self der gaven tot de Dienst vereischt seer wel bewust te zyn. Voor beiden is het ene nutte lesse des Apostels / daar ik dit nu mede sluiten / yvert om de beste gaven. 1 Kor. 12: 31. Dien yver en die gaven geve ons God!

XXXI. ARTYKEL.

Van de Dienaren, Ouderlingen en Diakenen.

Filip. 1: 1.

. . . . . . De Opsienders en de Diakenen.

GElijk als dit Artijkel naawlix van het naast voorgaande onderscheiden is: so en verander ik hier nu ook niet van Text; en dat noch des te minder / om dat ook het gansche Opschrift daar genoegsaam in begrepen is. Want het woord Opsienders hebben wy nu al gesien / dat op de Predikanten en de Ouderlingen t'samen past / in voegen als dat Amt nu onder ons bekleed word; en ook / dat het woord Dienaars van de Predikanten word verstaan. So magh ik hier van ook wel so veel korter zijn in de verklaringe / die over dese bovenstaande woorden des Apostels al geschied is; ende ook al over den voornaamsten inhoud des Artijkels; de Toepassinge van alle drie te samen op het einde daar van sparende: also het alles aan malkander hangt / en vele dingen meer dan eens te seggen souden zijn; indienmen het gebruik van elk Artijkel in 't besonder toonen souden.

Ik sal dan ditmaal niet dan de verklaringe van dit Artijkel doen; waar van het Opschrift ons den inhoud leeren moeste. Doch dat en seit niet anders / dan dat het van de Dienaars, Ouderlingen en Diakenen sal spreeken: ende spreekt daar van / niet watse zijn; (dat is in den voorgaanden al geseid) maar hoe sy tot hunne Amten wettelik beroepen / en ook met wat achtinge daar in bejegend moeten worden.

I. Het eerste word in tweederleyen opsight / tot de genen die 't beroep doen / en degenen die beroepen worden / hier verklaard. Want in dit stuk / daar van Gods wegen iets te doen valt / kan geen mensch iet aanneemen, so 't hem uit den Hemel niet gegeven zy. Joh. 3: 27. Ende niemant neemt hemself die eere aan, maar die van God daar toe beroepen is, gelijk Aaron; also ook Christus selve niet. Hebr. 5: 4/5. Indien dan d'Opperpriester en Opsiender onser Zielen het bewind niet sonder wettelyk beroep aanveerd heeft: wat sal ons / die maar ten hooghsten sijne dienaars zijn / daar toe het minste reght doen hebben / sonder wettelyk daar toe gesteld te zijn? En 't een hanght aan het ander; onse roepinge en sendinge aan die van Christus:

Christus: gelijk (maar niet gelijkerwijs) als my de Vader heeft gesonden, send ik ook u lieden, seide hy tot sijne Apostelen; Joh. 20: 21. en wederom tot die hen volgden/ dat sy voorts van stad tot stad Opsienders ofte Ouderlingen stellen souden. Tit. 1: 5/7. Nu laat ons dan gaan overwegen 't gene nopende de wijse van 't bestellen/ en besteld te worden word geseid.

2. Aangaande 't eerste so geloven wy, dat de Dienaren van Gods Woord (in 't eerste stond het woord van Dienaars, maar alleen; doch word hier nu verklaard) mitsgaders d'Ouderlingen en Diakenen tot hunne Amten (in hunnen Dienst staat in den eersten druk) behooren verkooren te worden door wettelike verkiesinge (ende keurstemmen, stond daar by; 't welk naderhand als overtollig uitgelaten is) der Kerke, met aanroepinge van Gods Naam, ende goede orden, (de tweede druk heeft/ ordinantie: 't welk so veel als bevel of instellinge te seggen is/ en daarom veel verschilt van orden) gelijk Gods Woord het leert. Doch na de woorden goede ordinantie of orden stond in 't eerste/ daarna met Opleggingé der handen in haren dienst bevestigd worden. Waarom dit namaals uitgelaten zy/ in aansien van de Dienaars in het Woord/ en weet ik niet; alſo d'Oplegginge der handen by ons mede in 't gebruik is/ en ons Formulier dat mede brengt. Of 't moeste zijn/ dat het om andere Kerken daar is uit gelaten/ die dat gebruik niet moghten hebben; en de Kerkenordeninge so gemeen te stellen als doenlijk was. Doch dit zy op de Dienaars van het Woord alleen geseid: maar aangesien de Ouderlingen en Diakenen hier met hen staan genoemd/ en ook van hun beroep so in 't gemeen gesproken word; so moest d'Opleggingé der handen uitgelaten worden/ om dat by ons aan d'Ouderlingen en Diakenen niet en geschied. Maar so die echter by de eerste kristen Kerk is in 't gebruik geweest: moght hy wel blijven/ so in de Belijdenis als in de Kerk. Want het moet hier gelijk in alle dingen zijn/ so als Gods Woord het leert; en wel uitdrukkelik hier ook is bygesteld. Nu staat ons te verneemen/ wat Gods Woord ons van dit alles leert. Waar in eerst op degenen ons te letten staat van welker wettelike roepinge wy hier te spreken hebben; daarna van wien; en dan/ hoedanig dese roepinge moest zijn.

(1.) Wy spreken van 't beroep der Dienaars van Gods Woord, der Ouderlingen en Diakenen, te samen/ sonder onderscheid; en ook van die alleen. Want aangesien dat de bestieringe der Kerke in die driederley bedieninge geheel begrepen is; en de Belijdenis op het begin des XXX. Artijkels te verstaan geeft/ van geen andere te handelen dan van de gene daar de Kerk door geregeerd moet worden; so valt hier van geen andere te spreken/ die tot behulp der driederleye Dienaars en den uiterliken Godsdienst zijn. Dersulken

is

is 'er eene groote menigte in de Kerk / al van de tyden der Apostelen af / de eene na de andere gekomen; en so metter tyd gewassen / en door 't Pausdom so verbasterd van het eerste oogmerk en gebruik / dat het daar heden niet meer na gelykt. Wat ons aangaat / wy hebben weinig onderscheidene Diensten in de Kerk / die tot behulp der bovenstaande zyn Kosters / Voorsangers / Leesers / Deurwaarders / ofte diergelyke; van behalven ook welker roepinge wy hier van ook niet spreken / als niet behoorende tot de Regeeringe der Kerk / maar tot den Dienst.

(2.) Die nu 't Reght der beroepinge word toegekend / is hier de Kerk. Wy spreeken van de uiterlike roepinge en verkiesinge: d'inwendige moet van God self zyn / als hier na geseid sal worden. D'uitwendige nochtans was met d'Apostelen / als eerste en onfeilbare leeraas en bestierders van de Kerk; ook niet van menschen / noch door menschen; maar (gelyk als Paulus van hemselve spreekt) door Jesus Christus self. Gal. 1: 1. Die hadde d'eerste twaalf Apostelen self uitgesonden / noch op Aarden leevende: Matt. 10. daar na / ten Hemel opgenomen / Matthias door 't lot aangewesen / op 't voorstel van de Kerk / en haar gebed. Hand. 1: 23--26. Door sonderlinge openbaringe beriep hy Paulus van den Hemel; 9: 22. en 26. en schikte naderhand Gods Geest ook Barnabas benessens hen tot eenen selfden Dienst. 13: 1/2. Doch voorts heeft onse Heer / (so als te voren ook geseid is) opgevaren in de hoogte / sijne gaven altyd aan de Kerk gegeven en gelaten; om de gene die daar mede zyn voorsien / tot sulke diensten als sy door deselve duchtig waren / self dan te beroepen. Want dat sulx van doe af al aan de Kerk stond / geeft d'Apostel in 't berigt / belangende 't gebruik der geestelike gaven / aan die van Korinthen klaarlik te verstaan. 1 Kor. 14. I. Self zyn die eerste Leeraars en Besorgers van de Kerk niet sonder kerkelyk beroep geweest: Matthias (als gesien is) by haar voorgesteld / en met toestemminge verkoren zynde. En de geheele menigte by een geroepen zynde / so verkoren sy ook de Diakenen; derwelker kiesinge God ook bekraghtigde met sijnen Geest. 6: 2/5. En Paulus / van den Heere self geroepen uit den Hemel / wierd nochtans bevestigd met opegginge der handen van een lidmaat der gemeente tot Damascus / Ananias / ook van God daar toe geroepen zynde. 9: 10--19. So ook wierd Barnabas benessens hem self tot Apostel niet geroepen / als met opegginge der handen van de Leeraars en Profeten te Antiochien. 13: 1/2/3. Timotheus / een der Euangelisten / was dat ook geworden met opegginge der handen van het *Presbytéerion*, 't welk daar vertaald is Ouderlingschap. 1 Tim. 4: 14. En dat is wel: maar word getwyfeld / of daar door het amt van Ouderling / of de vergadering der Ouderlingen moet verstaan zyn. Doch is ten minsten seker / dat d'opegginge der handen hem

in de Gemeente / of door eenen uit deselve / is geschied. Dus verre sien wy dan de kerk alreeds in hare roepinge met Gods beroep gevoegd. II. Nu sullen we bevinden / dat d'onmiddelike roepinge ophoudende / de middelike voorts dan aan de kerk besteld / en by de kerk gelaten is. D'Apostelen dan / Paulus ende Barnabas / doorreisende de landen / en in elke Gemeinte, met opstekinge der handen, Ouderlingen verkiesende: betuigden daar in klaarlik / dat dat amt moest onderhouden worden / en voortaan by de Gemeinten self besorgd. Want doe sy daar niet meer en waren / quam 't verkiesen ook tot haren last / so wel als 't reght van toestemminge aan haar gesteld word / welke sy betuigden met d'opsteekinge der handen, in 't Grieksch / *χειροτονία cheirotonia*; welke van de *χειροθεσία*, *cheirothesia* of opleggingе der handen, onderscheiden is. En het moet vast gaan / dat / al even veel wie 't voorstel doet; de genen aan wien en tot welker dienst het selve word gedaan / en wiens goedkenninge vereischt word / om daar door erkend te worden: ook aan denselven 't reght staat / so daar niemant is die hen dat voorstel doen kan / om self uit te sien na eenen die hen daar toe dienstig zy. Daar nu d'Apostelen self niet verschijnen konden / daar gaven sy dan last toe dat door iemant anders wierd besorgd. Want om dese oorsaak (lesen wy dat Paulus schrijft aan Titus) hebbe ik u in Kreta (dat heet heden Kandia) gelaten, op dat gy 't gene dat ontbrak voorts te reghte brengen, en van stad tot stad Ouderlingen stellen soudt, gelijk ik u bevolen hebbe. Tit. 1: 5. Na Titus overlijden hebben 't voorts dan andere moeten doen; so lang als daar de kerk was / moestender ook Ouderlingen, dat is / Opsienders (gelijk het 7. vs. voorts verklaart) in leeringe en regeeringe der kerke zijn. III. Doch staat hier mede seer wel op te letten / dat die bestellinge van Ouderlingen / Leeraars of Diakenen / van welken in die plaatsen word gewagh gemaakt / geschied is in de kerken die vergaderd waren uit de Heidenen. Want tot deselve waren Paulus ende Barnabas gesonden. Hand. 13: 2/3/46. Gal. 2: 9. Sodanig waren mede die van kreta / daar aan Titus de bestellinge der kerkenraden wierd belast: also een heidensch schrijver Epimenides hun eigen Profeet aldaar genoemd word / die van hen gesegd heeft sulx als 1 Tit. 1: 12. staat uitgedrukt; hoewel ook enige uit de besnijdenisse dat is / Joden / sich daar by verhoegden. vs. 10. Ook hebbense dat eerst wel moeten doen; self by de Joden; als sy tot de Synagogen niet en wierden toegelaten of daar uit gedreven; gelijk in d'eerste kristen kerke te Jerusalem / en door het Joodsche land. Maar over al daar sy eerst ingang by de Joden vonden / ende in de Synagogen moghten prediken / daar en bevindenwe niet datse Ouderlingen of Opsienders stelden; maar sy lieten 't by degenen die sy vonden / of veranderden daarin so veel als nodig was / na eisch van desen staat der ker-

ken

ken in 't nieuw Testament; waarin dan sommige bedieningen/ die op de Wett der offerhanden pasten/ met den ganschen priesterliken Dienst geen plaats en hielden. Maar wat de Synagogen aanging/ daarin lieten sy al wat maar blijven konden; of ten minsten tot so lang als de gelegentheid van tijd en plaats het anders eischte/ en by de Gemeinten daarin wierd voorsien; so als hier voren ook al eens geseid is. De overige dingen, (seide Paulus) sal ik ordineeren als ik sal gekomen zijn. 1 Kor. 11: 34. Daar hy dan niet en quam/ of iemant van d'Apostelen/ of van derselver wegen; daar moesten sy het selve doen. So blijft dan/ dat de maght en 't reght om kerkelike Amten te bestellen by de kerk moet zijn.

(3.) Dan staat ons noch te seggen/ op wat wyse nu de kerk dat reght gebruiken/ ende die bestellinge moet doen. Het is: door wettige Verkiesinge; seit de Belijdenis. Van alle leden/ dat en seitse niet. Of van den kerkenraad/ het Presbyterium genaamd/ als flus geseid is? dat verklaartse mede niet: maar wel/ gelijk Gods Woord dat leert. Wat leert hier dan Gods Woord? Dien naam bepaal ik tot de boeken van 't niew Testament niet/ (schoon wy maar den Dienst des niewen Testaments beogen) maar wil daar onder ook begrijpen die van 't Oude. Want/ als geseid is/ sy vernoegden sich met d'ordeningen diese vonden in de Synagogen/ ende maakten geene nodige veranderinge. De eerste kerk des niewen Testaments en was in haren uiterliken stand geen vrye kerk: maar wierd verdreven en verdrukt/ en moest sich redden en behelpen so sy konde. D'Apostelen als eerste stichters/ stelden daarom self Opsienders/ daar sy konden; of belasten anderen daarmede/ so als nu gesien is; of sy lieten de Gemeinte kiesen/ of ten minsten de verkiesinge toestemmen die sy deden. Maar nergens hebben sy verklaard/ of alle leden der Gemeinte/ of derselver Opsienders en Diakenen/ van harentwege die verkiesinge moesten doen. In 't oude Testament heeft David eerst/ so veel men leest/ na Moses tijd/ den kerkendienst geordineerd. 2 Kron. 24. Als koning/ wel te weten; want hy was geen Priester: en hoewel hy een Profeet was/ so en word geen last of openbaringe gemeld (gelijk van Moses telken male) welken hy van God daar toe ontving. En dat noch meer is aan te merken: so veel als hem in die bestellinge by stonden/ waren geene kerkelike mannen/ uit de Priesteren of anders; maar de Oversten van 't heir. Vs. 1. En dit was/ als de joodsche kerk/ (alsoo te spreken) op hare eigene voeten stond. Daar na/ de Persiaansche oppermaght hen oorlof gevende om hunnen Godsdienst wederom te plegen in den Tempel: so was 't Esra/ Priester en met eenen Schriftgeleerde/ en also geheel een kerkelijk persoon; dewelke niet alleenlik order op den Dienst bestelde; maar ook elf Regeerders ende Righters stelde; van den koning Arthasasta

sulx aan hem verboorlofd zijnde; Esel. 7: 11/25. En Nehemia wederom als voorst / met hem te samen alles wat het weereldlijk en kerkelijk betrof; Neh. 8: 10. so als uit beide boeken / dat van Esra en van Nehemia doorgaans breeder is te sien. Waar uit dan blijkt / dat altijd de bestellinge der kerkelike amten van de hoogste Maghten is gereguleerd geweest; wanneer sy waren met de kerk / en 't volk der kerke onder hun gebied. Was 't anders / dan geraakte dat bestel in handen van de genen dit het meest vermoghten om daar in te doen: altijd met goed genoegen van het volk; hoewel niet van degenen die daar by te lijden hadden / en welker ongeregeldheid daar door wierd ingetoomd. So volgt dan / dat de wettige verkiesinge, gelijk Gods Woord ons leert, is / die in elke land en kerk is vast gesteld / en daar de overigheid self van de kerk is / van deselve word gereguleerd. En sekerlik / dan is de staat en vryheid van de kerk op 't best / wanneer 't haar na de profecy van Jesaias gaat. Dat koningen hare voedsterheeren, en vorstinnen hare soogvrouwen sullen zyn. En dat sal doen datmen 'er menigte sal sien / sich nederbuigende ter aarden het stof van hare voeten lekken. Jes. 49: 23. Niet dat die koningen of die vorstinnen 't souden doen: (want dat doet niemant voor degenen welken hy beschermt en voed) maar die door het gesagh der groten / dese kerk beschermende en onderhoudende; haar dies te hoger achten / en te meerder vriendschap toonen souden. En is dan also / gelijk Gods Woord ons leert.

Twee dingen echter leert het ons besonderlik / die by 't verkiesen ook in acht te nemen zijn.

A. Sy moet geschieden met aanroepinge van Gods Naam. Dien plight en vinden wy by desen nooit vergeten; so menigmaal als iets van de verkiesinge tot kerkelike Amten word verhaald. Men sie slechs alle plaatsen na die nu te voren zyn gemeld. Hand. 1: 24/ 25. en 6: 6. en 13: 2/ 3. en 14: 23. En wat daar van de reden zy / en moet my niemant vragen die een kristen zijn wil / of de minste achtinge heeft voor de weerdigheid van desen Dienst. Dewelke van Gods wege / ende tot sijn werk geschikt / tot nutt van 't volk wiens God hy is; ja tot hun eewig nutt / en de verkrijginge van 't hoogste goed: niet goddelyk en soude zijn / indien God daar in niet gekend / en als de Heere van den Oogst gebeden wierd. En dat gebied ons van de Saligmaker ook te doen; Matt. 9: 38. Biddet, seit d'Apostel / dat Gods Woord doch sijnen loop magh hebben, en verheerlikt worden. 1 Thess. 3: 1. En dat en is so niet licht heen / of als iet nevensgaande slechs te doen: maar wel seer ernstelik / met alle biddinge en smeekinge. Dit achteden d'Apostelen noch nodig datmen voor hen self moest doen: dat my het Woord gegeven werde, (seide Paulus) om den mond vrymoediglik te openen, om de verborgentheid des Euangeliums bekend te maken. Efes. 6: 18/ 19. Die

dan

van ook op voorgaande aanroepinge van 's Heeren Naam beroepen word / dien maghmen seggen dat van God beroepen is; als hebbende beantwoord dese bede / wijst ons dien gy uitverkoren hebt. Hand. 1: 24.

B. Het gene voorts geseid word / dat ook de verkiesinge met goede order moet geschieden; is al mede als Gods Woord ons leert. Want dat wil / I. dat degenen diemen kiesen sal / (self de Diakenen) eerst wel beproefd sullen worden; en daar na dienen, sonder onbestraffelijk (verstaat in leere en leven) zyn. 1 Tim. 3: 10. Daarom word ook Timotheus gewaarschowd / niemant haastelik de handen op te leggen. 5: 22. II. Dese Oplegginge der handen is ook iets dat tot die order van verkiesinge behoort / deselve volgende so als 't gebed is voorgegaan; en in de bygebraghte plaatsen ook gemeld. Hand. 6: 6. en 13: 3. en 1 Tim. 4: 14. Doch niet so seer die daad / als 't gene daar die by gebruikt wierd / is het gene tot een wettelijk beroep behoord. Also / dat de verkiesinge als wettelik gedaan zijnde; dan ook de Ordineeringe tot sulken Dienst geschieden moet: door den verkorenen daarin te stellen / sijnen plight te bevelen / en so aan den Dienst des Heeren op te geven. 't Opleggen van de handen gaf te kennen dat God sijnen geest en gaven op hen wilde leggen; Num. 6: 27. so als ook geschiedde in die eerste Kerke / self ook aan degenen die bevestigd wierden in het Kristendom / al wierdense ten eersten niet beroepen tot den Dienst; Hand. 8: 14--18. en 19: 6. hoewel het ook wel sonder dat geschied is. 10: 44. Op die voorseide wyse worden dan de Leeraars / Ouderlingen en Diakenen / de een so wel als d'ander / so verkoren als bevestigd na Gods Woord.

2. Nu staat ons ook te seggen / hoe sich voorts de gene die beroepen is / of te beroepen staat / in desen te gedragen heeft. Daar van seit de Belijdenis / waar hy sich voor te wachten / en wat hy daar tegen te betrachten heeft.

(1.) So moet sich dan een iegelijk wel wachten, door onbetamelike middelen sich in te dringen. Want die niet ingaat door de deure in den schaapstal, (seit de groote goede Herder) maar van elders inklimt, is een dief en moordenaar. Joh. 10: 1. Nu / een dief komt niet dan om maar te steelen. vs. 10. dat is / om des voordeels wille / dat van desen Dienst komt / tot sijns lichaams onderhoud in dese weereld: niet om 't voordeel van de schapen / dat sy moesten trekken uit het voedsel van Gods Woord / 't welk hy hen voordient / of ten minsten voorgeeft so te doen. Ezech. 34: 10. Sodanigen verschilt het niet door welke middelen zy tot den Dienst gevorderd werden / en of die wettelijk en godlijk zijn of niet: also sy niet beoogende het gene Gods is / geen beroep van God verwachten; zijnde sulk slagh als daar God van segt / Ik en hebbe die Profeten niet gesonden, nochtans hebbense gelopen. Jerem. 23: 21. en 14: 14. Want geen reghtschapen

dienaar neemt hem self die eere aan, maar (gelijk gesegd is) die van God geroepen is. Heb. 5: 4.

(2.) Maar hy is schuldig op twee saken acht te geven.

A. Eerst / den tijd te verwachten dat hy van God beroepen werde. So iemant sich bevind van God begaafd / om een Bedienaar van sijn Woord of Opsiender sijner Kerk te zijn: so is het niet genoegh / dat hy daar by volveerdig zy / om 't Euangelium te prediken; maar hy doet wel dat hy den tyd verwacht / als Habbukuk; ik stond, seit die / op mijne wacht om te sien, wat hy in my spreken soude. Hab. 2: 1. Indien hy moest verwachten wat God spreken soude: so moest hy ook wel wachten tot dat God hem sprak; want eer en konde hy niet weten / wat. De meeninge is echter niet / dat niemant sijnen dienst aanbieden magh / of daar na staan. Want hy tot het Opsienderschap wel lust magh hebben, om dat het een voortreffelijk werk is; 1 Tim. 3: 1. en wie en heeft geen lust tot sulx als hy voortreffelijk acht / of geen begeerte tot het gene seer begeerlijk is? Merkt / dat hy 't om het werk / en niet om vuil gewin moet soeken; of als uit nood dwang tot den Dienst gedreven worden: waar voor hy slechten loon te wachten heeft. So magh en moet hy dan daar toe wel seer gewillig zijn: en so God vraagt / wien sal ik senden? en wie sal ons henen gaan? daarop gereed zijn toe te passen; Siet hier ben ik, send my henen. Jes. 6: 8. Want by aldien ik dat gewillig doe, so heb ik loon; maar indien onwillig, de uitdeeling is my evenwel toebetrowd. 1 Kor. 9: 17.

B. Dus dan gewillig zijnde by hemselven tot den Dienst / daar toe bequaam, en sonder in of onderkruipinge ter Kerken wettelik beroepen zijnde: so sal hy by hemself getuigenisse hebben van sodanige beroepinge, en van deselve wel versekerd zyn datse van den Heere is. Want dat na Gods bevel en voorschrift is gedaan / dat is van God gedaan. Aaron was van God beroepen, seit d'Apostel; om dat hy na 't bevel en d'ordinantie van God beroepen was. Ex. 40: 12/ 13/ 16. Lev. 8: 1/ 2/ 5/ 6. En die versekeringe moet een Dienaar hebben / so hy niet beschaamd sal worden in den dagh van Christus: als hebbende in sijnen naam geprofeteerd / en dat hy seggen soude / weeh van my; want ik en heb u nooit gekend. Matt. 7: 23.

II. Dusdanig is de wettigheid; nu volgt de Waardigheid van 't kerkelijk beroep. Daar van word nu gesproken / eerst in opsight van de Predikanten in 't besonder / ende tot malkanderen; daarna van d'achtinge waarin sy met de Ouderlingen by de Leden der Gemeenten moeten zijn.

1. De waardigheid en achtinge der Dienaars onder sich / word hier alleenlik aangewesen nopende de eerste soort; en van deselve dan gesegd / hoedanig dat die zy.

(1) Aangaande dan de Dienaren des Woords, dat is / de Predikan-

kanten / by ons met dien name van de Ouderlingen onderscheiden; is te verstaan het gene dat dan volgt. En dat is mogelik om dese reden / dat by ons de Predikanten mede zijn het gene d'Ouderlingen zijn; en in de kerkelike vergaderingen / in 't stuk van de regeeringe der kerken / even veel te seggen hebben als de Ouderlingen / en noch meer: behalven datse boven d'Ouderlingen maght ontvangen hebben om te prediken; en so de naam van Predikant het amt van Ouderling met een begrijpt.

(2.) Nu / van deselven word geseid / dat sy malkanderen gelijk zijn; en de reden ook / waarom.

A. Want in wat plaatse (staat'er) datse zyn, so hebbense een selfde maght ende autoriteit. Dit is wel te begrijpen / voor so verre als sy Dienaars van Gods Woord zijn: nademaal dat selve syn geloof en achtinge niet van de menschen heeft die dat verkondigen / maar van God self. Sy zijnder alle dan maar boden van / of wel ten hoogsten uitleggers / om 't selve op 't gemoed der menschen toe te passen: also sy geen Apostelen en zijn / door welken God het Woord des Euangeliums ons eerst heeft voorgesteld; daar sich nu ieder leeraar / al so wel als ieder kristen mensch / na righten moet. De Plaats en geeft daar ook niet toe / waar op voornamelik alhier gesien word: om dat nu geen kerk noch maght meer aan ene uitgesonderde voorname plaats gebonden is / alwaar de stapel (so te seggen) van den Godsdienst zy; gelijk het was ten tijde van 't Oud Testament. Met even groot gesagh word nu Gods Woord gepredikt / als sijn Naam ook aangeroepen word op alle plaatse 1 Kor. 1: 2.

De Reden die ons de Belydenisse geeft / siet echter niet op 't gene dat de Predikanten eigen is: maar op het gene dat de Ouderlingen ook zijn / al so wel als sy. Te weten / Bisschoppen, (somen dat gebroken griekisch woord hier gebruiken sal) dat is / Opsienders van de kerk. Want ook de Ouderlingen self in 't naastvoorgaande Artijkel met dien name in 't besonder van de Dienaars ofte Herders onderscheiden zijn. Dus lopen dan die namen door malkander heen. De saak is echter / dat de Predikanten / of die (op wat wyse 't soude mogen zijn) het Predikamt bedienen / in so verre als sy mede Ouderlingen of Opsienders zijn; 't welk hen doorgaans by alle kristenen word toegevoegd / en onder desen naam van Bisschop noch wel meest: malkanderen gelijk zijn / en dat d'een als meerder over d'anderen geen seggen heeft.

B. De saak aldus verstaan / so is dit dan de Reden; datse altesamen Dienaars zyn van Jesus Christus, die de eenige algemeene Bisschop en het eenigst Hoofd der Kerken is. Merkt wel.

a. Sy zijn te samen Dienaars van den Heere Jesus: de Predikanten namelik / als Dienaars van het Woord. De Ouderlingen ook / en de Diakenen niet min. Is daar om een Diaken so veel als

een Predikant? Neen / daar is onderscheid van weerdigheid; maar niet van maght ende gesagh. En dat is 't maar dat hier beweerd word; dat die meer is dan een ander / daarom over hem geen maght en heeft / een minder dienaar staat niet onder sijnen mededienaar / schoon hy meerder is. De Predikers zijn dan wel de eerste Dienaars: d'Ouderlingen zijn de tweede; maar geen Dienaars van de Predikanten: de Diakenen de derde; maar geen Dienaars van de Ouderlingen; maar meeste en minste zijnse alle Dienaars van den Heere Jesus self. In desen zijn self ook d'Apostelen met ons gelijk: als Christus Dienaars, en Uitdeelers der verborgentheden Gods. 1 Kor. 4: 1. Wie is dan Paulus, en wie is Apollos, anders dan maar Dienaars door dewelke gy geloofd hebt? segt d'Apostel self. 3: 5.

b. En die gelijkheid (daar nu wel staat op te letten) is ten aansien van den Heere Jesus Christus, als den eenigen en algemeenen Bisschop, ende 't eenig Hoofd der Kerke. Dat hy sulx is / behoeft nu geen bewijs; na dat het uit den XXVII. Artykel / daar 't behoorde / klaar genoeg gebleken is. Hy is de opperste Apostel onser belydenis, Hebr. 3: 1. De Herder en Opsiender onser zielen. 1 Pet. 2: 25. En sijne Kerk / hoewel op Aarden sightbaar / heeft geen sienlijk hoofd van doen; gelijk als boven is getoond. pag. 421. 449. Nu / daarom konden echter sijne Dienaars d'een wel over den anderen iets te seggen hebben; het zy voor enen tijd of voor altoos / of dat elk daar in beurte hadde: doch dat is meer niet dan maar orders halven; ende geeft aan niemant reght om over sijne gelove heerschappy te voeren; 't welk self de Apostelen sich niet eens aangematigd hebben. Doch hier van noch wat meer hierna.

Het gene nu maar nopende de Dienaars / of 't Opsienderschap van enkele personen over andere geseid is / wierd ook by den eersten druk op het gesagh van eene Kerke over anderen gepast: also daar aan de voorgemelde woorden volgt; En daarom heeft geen Kerke maght noch heerschappye over anderen, om daar over te heerschen. Dit kan ik niet bevroeden waarom dat daar na is uitgelaten; also het even groote reden heeft. Want so als 't eerste op den Paus / als Roomschen Bisschop is geseid / die in het stuk der Leere meer geacht word dan gemeene predikers: also siet dit nu op de Kerk tot Romen; daar de Paus en Cardinalen / boven d'andere Kerken sich verheffende / haar in de Leere wetten stellen. Misschien heeft het den Opsienders toegescheenen / dewijl de Kerk tot Romen uit besondere personen is bestaande: dat derhalven dese maght aan die personen eens ontseid / die van de Kerk met een vervallen moet.

2. Dus veel dan van de even groote maght der Dienaars op malkanderen gesegd; so volgt noch / wat gesagh hen van der Kerken wege toebehoort. En word voor af gemeld / wat insight dat het heeft; daarna verklaard / wat daar in word vereischt.

(1.) Het

(1.) Het is dan / dat Gods heilige ordinantie niet magh geschonden werden, nochte in verachtinge en kome. So 't een gebeurt / gebeurt het ander ook. Die woorden staan niet in den eersten druk. Dat nu de Kerkendienst Gods ordinantie zy / sulx is door al 't voorschreven middaghklaar; en wien is dat ook duister / dat Gods ordinantie niet moet geschonden worden? Want dat voorondersteit d'Apostel / als hy ons de Maght leert vresen; also, dat hy die sich stelt tegen de gestelde Maght, die wederstaat Gods ordinantie. Rom. 13: 2. Dat wierden Mirjam / Kore / Dathan en Abiram wel gewaar; wanneer sy het gesagh van Moses / en de laatsten mede van Aaron / niet verdragen konden. Num. 12: en 16.

(2.) Te desen aansien merkt dan / welk de plight in desen der Gemeente zy; en onderscheidentlik / wien sy te achten hebben / ende hoe.

A. De Dienaars van het Woord en d'Ouderlingen (in 't eerste stond Regeerders) worden hier alleen genoemd; en niet geseid / wat ieder een voor eere aan deselve schuldig zy. Misschien / om dat sy niet in de regeeringe der Kerke zijn; en evenwel zijn sy in 't XXX. daar mede in betrokken / gelijk als boven pag. - - is gesien: doch in de Schrift is wel geen duidelike lesse van de eere diemen den Diakenen sal geven: maar wel van de Diakonessen; op welk siende den Apostel seit: eert de weduwen, die waarlik weduwen zyn. 1 Tim. 5: 3. ens. Daar uit blijkt echter / dat hy 't van Diakenen niet minder so verstaat.

B. De plight nu aan de Opsienders te bewijsen word tweeledig voorgesteld; hoe sy te achten / en met hen te leven zy.

a. Het is dan / datmense in sonderlinge achtinge behoort te neemen. Sodanige / te weten / buiten twijfel / als ons de Opperherder self bevolen / ende sijnen Dienaars toegeeigend heeft. So ik, seit hy / iemant sende: wie dien ontvangt, die ontvangt my; ende wie my ontvangt, die ontvangt hem die my gesonden heeft. Joh. 13: 20. Matt. 10: 40. Luk. 10: 16. Daaromme bidden wy u, broeders: erkent de genen die onder u arbeiden, ende uwe voorstanders zyn in den Heere, ende u vermanen: achtse seer veel in de Liefde: (de reden volgt) om hunnes werx wille. 1 Thess. 5: 12/13. En die reden geeft hier de Belijdenisse ook. En wat is nu hun werk. Dat seit ons dese lesse. Zyt uwen Voorgangeren gehoorsaam, ende weest hen onderdanig. Want sy waken voor uwe zielen; daar sy rekenschap af geven sullen. Heb. 13: 17. En nademaal sy dese achtinge verdienen door den dienst dien sy ons doen / het werk des Heeren werkende, Timotheus so wel als Paulus: (1 Kor. 16: 10.) so volgt ook / dat die 't selve wel doen boven anderen / ook dobbele eere weerdig zijn: te weten / so sy wel regeeren: en voornaamlik / so sy boven dien arbeiden in het Woord en leere. 1 Tim. 5: 17. Want de gelijkheid van de Dienaars met malkanderen / hier voor getoond / neemt echter 't onderscheid

ſcheid van enkele Ouderlingen en die met eene Leeraars zijn niet wech.

En ſo als ons de Schrift leert / dat die 't Euangelium bedienen, ook behooren van het Euangelium te leven: 1 Kor. 9: 11. Gal. 6: 9. ſo is 't de plight ook van de Kerken / daar wel voor te ſorgen / elk na haar vermogen en gelegentheid: waarin groot onderſcheid te merken is / te veel om hier te melden; inſonderheid indien wy 't hedendaags gebruik met dat van d'eerſte kriſten Kerken vergelijken ſouden.

b. Het ander / dat de leden van de Kerk ontrent de Dienaars en de Ouderlingen hebben waar te neemen / is; dat ſy in vrede met hen zyn, ſonder murmureeringe, twiſt ofte tweedracht, ſo veel mogelyk is. Doch eerſt leert ons de Meeſter / dat d'Opſienders t'ſamen breedſaam moeten zijn. Hebt ſout, ſeit hy / in uſelven, en houd vrede onder malkanderen. Mark. 9: 50. En waarſchowt hen voor alle ſtaatſucht / als elk voor den anderen de meeſte in het Koningryk der Hemelen wilde zijn. Mark. 9: 33-37. Matt. 20: 25 / 26 / 27. Daarom Jacobus leert: en zyt niet vele meeſters, myne broeders; weetende, dat wy te ſwaarder oordeel ſullen ontvangen. Jak. 3: 1. En ſucht niet tegen malkanderen, op dat gy niet veroordeeld word. 5: 9. En dit raakt alle Kriſtenen te ſamen: dan voorts / in opſight van de Opſienders / voegt d'Apoſtel noch daar by; acht ſe ſeer veel in liefde, en zyt vreedſaam onder malkanderen. 1 Theſſ. 5: 13. Want ook het ganſche werk der Bedieninge is / om het Lichaam onſes Heeren Jeſus met alle voegſelen aan een te brengen; en ſo op te bouwen. Efeſ. 4: 16. Daarom / leeft in vrede, ſeit d'Apoſtel: 2 Kor. 13: 11. en de God des vredes ſal met u zyn. Filip. 4: 9. Gods vrede dan / die al 't verſtand te boven gaat, beware uwe herten en ſinnen in Chriſtus Jeſus. Amen. vs. 7.

XXXII. AR-

XXXII. ARTYKEL.

Van de Orden en de Discipline ofte Tucht der Kerke.

Matth. 18: 17.

Indien hy de Gemeinte geen gehoor en geeft, so zy hy u gelyk de Heiden en de Tollenaar.

NA so veel overlegs om sich te voegen tot de ware Kerk / die ons in 't XXVII. XXVIII. XXIX. beschreven is; en so veel onderrights van haren staat en eigenschappen en regeeringe / als in den XXX. en XXXI. is voortgebraght: past eindelik / dat wy besien / wat order in Gods huis gehouden word; met wat gesagh de Kerk van God voorsien / en hoe die te gebruiken zy. En dat daarom te meer / also de kerkelike Tucht in 't XXIX. Artykel voor een Merkteken van de ware Kerk verklaard is / daar deselve van de valsche onderscheiden word.

Men past daar op verscheidene plaatsen der Schrifture / welker geen (myns oordeels) beter sluit dan dese: die wy hier dan ook ten grondslagh leggen / en daarom eerst openen; daarna 't Artykel kortelik verklaren; ende eindelik den ganschen inhoud deser drie Artykelen tot leersame betrachtinge gebruiken sullen.

I.

De Heere Jesus / hebbende geseid / dat iemant synen medebroeder eens en andermaal vergeefs tot boete aangesproken / eindelik aan de Gemeinte ter verbeteringe melden sal: so geeft hy te verstaan / hoe groot dat dan 't gesagh / de maght en 't aansien der Gemeinte zy: die wy eerst aan den Name kennen; en dan vernemen moeten / in wat achtinge haar oordeel by de leden der vergaderinge wesen moet.

1. De Saligmaker noemt hier / de Gemeinte, ἐκκλησία, *Ekklesia*; (in 't Latyn *Ecclésia*) so veel te seggen zynde als Uitroepenschap, indien 't gebruik so ware om in Duitsch te spreken. En 't betekent ene uitgeroepene vergadering: niet blotelik by een geroepen / even veel wie daar toe komen moghte / en om allerhande saken te behandelen: maar uit het gros der menschen tot een afgesonderd lichaam t'saam geroepen en vergaderd / om de saken van den Godsdienst /

en geen andere. Dus word daar door in 't Duitsch geseid / de Kerk, of de Gemeinte, in dierboegen als hier voor pag. 417. gesegd is. Doch die oorspronkelike kraght des woords / aldus bequamelikst van alle passende op den staat der kristelike Kerk / of d'afgesonderde vergaderinge des Opsienderschaps: heeft echter ook noch andere betekenisse door 't gebruik. Want sonder onderscheid van geestelijk of weereldlijk / het zy ten aansien der personen of der saken; word ene t'samenkomst van menschen / ordentlik of ook onordentlik by een geroepen / ook dese naam van ἐκκλησία of Gemeinte toegepast: gelijk de schrijver der stad Efesus / een heiden zijnde / denselven geeft aan ene wettige vergadering der burgers / (mede heidenen) daar toe gereghtigd; Hand. 19: 39. en Lukas self / so groten leeraar van de kristen Kerk / aan die geheele menigte des heidenschen gepeupels / door oproerigheid by een geraapt vs. 32/40. Want het woord ἐκκλησία, daar vertaald vergaderinge, op alle die drie plaatsen staat.

Doch de Gemeinte of vergaderinge, die alhier gehoord moest worden / kan geen andere verstaan zijn dan die van Gods volk zy: om dat van de broeders, welker een sich tegen enen anderen besondigd heeft / gesproken word; alsmede dat de Heiden en de Tollenaar (ook heidensch zijnde) daar van uitgesloten / of ten minsten onderscheiden word. Nu / die Gemeinte of vergaderinge, burgerlijk of kerkelijk / (want dat blijft nu noch onbepaald) aan welke het gesegd moest worden / soder iet te straffen viel; is buiten twijfel ook deselve diemen hooren moest. Te weten / even veel of het geheele lichaam der Gemeinte / of dessels Opsienders en Bestierders op derselver name spreken: het is de tale der Gemeinte over welke sy gesteld zijn / en van welke sy gesteld zijn; 't zy alleenlik om der saken ondersoek te doen / of ook het oordeel uit te spreken.

Ook niet te weeten / of sodanige vergadering met burgerlike of kerkelike / of met beyderleye maght voorsien was: na den eisch van 't Kerk- of Staatsbestier der Joden in dien tijd; waar van so veel onsekere als verschillende gevoelens zijn. Sodanig als dan dies tijds de bestellinge der joodsche Kerke was / sodanig was ook de vergaderinge die gehoord moest worden / daar de Saligmaker hier van spreekt. Want hy siet buiten twijfel op den staat der Kerke die doe tegenwoordig was; en volgens dien der joodsche / aan derwelker uiterlik bestier hy sijnen leerlingen / en ook hen self / so veel als met de Wet van Moses enighsins bestaan moght / onderwierp: Matt. 23: 2/3. Joh. 10: 22/23. sullende de Kristelike eerst na sijne Hemelvaart gesticht / en het gelovig Jodendom met haar vereenigd werden. Deselfde lesse dan van desen staat der Kerke tot den volgenden gebraght / moet ook in haar gebruik deselfde zijn.

II. Laat ons nu hooren / welk een aansien en gesagh hy wil dat

aan degenen die hier de Gemeinte zijn bewesen werde. Hy stelt eerst een geval om weigering / en dan 't gevolg daar van.

1. 't Geval is: so hy de Gemeinte niet en hoort. Het spreekt van self / dat hooren hier so veel is als gehoorsaam zyn; en in gevolge van den tsamenhang met het voorgaande / sich te laten overreden of geseggen / alsmen spreekt. Dat is / met redenen sich in gemoede overtuigd bevindende / dat wy aan d'oorsaak der gedane klaghte schuldig zijn / en 't gene ons tot betering word voorgehouden billijk zy; dan voorts den raad en de vermaningen ook volgen / die daar by gebruikt zijn: of / indien het ons als een gebod word voorgesteld / en wy hen kennen voor de genen die daar reght toe hebben; dan ook gewillig zijn om dat te doen. Indien dan de vermaninge of het gebod geweest is van die vrught: so is de saak daar mede afgedaan; so hebt gy uwen broeder eindelik gewonnen. Is 't niet / met de eerste aanspraak van bestraffinge tusschen u en hem alleen; noch met de tweede / tusschen twee of drie getuigen: het is nochtans geschied; en de Gemeinte / die niet lichtelik vergeefs gemoeid moest worden / en heeft de moeite niet vergeefs gedaan. 2 Kor. 2: 6. Maar valt het anders uit / so dat hy de Gemeinte geen gehoor en geeft; dan komt het volgende te pas.

2. Dat zy hy u, seit Christus / als de Heiden en de Tollenaar: manier van spreken die verklaringe behoeft. Lett eerst hier op den Heiden en den Tollenaar; daarna / wat opsight dat die beide hebben tot het gene de Gemeinte seght.

(1.) Wy sien dan twee verscheidene; den Heiden en den Tollenaar: laat ons bevragen wat die beide zijn.

A. Een Heiden word geseid van ἔθνος *ethnos*, dat is volk te seggen: en so ἔθνη *ethnee*, volkeren, dat noemen wy na 't Grieksch nu Heidenen. Doch hier staat ἐθνικὸς *ethnikós*, dat so veel is als heidensch: of (aldien men so moght spreken) volksch; gelijk als turksch van turk, en grieksch van griek. Nu was 't gebruik des joodschen volx / henself het volk te noemen / by uitneementheid; als dies tijds noch alleen Gods eigen en besonder volk; gelijk dat over Psal. 33: 12. pag. 413 / 414 / 415. is getoond. Maar volkeren (of Heidenen, gelijk geseid is) noemden sy dan / tot verkleininge in 't gros / de andere altemaal. En dat was met so merkeliken onderscheid: dat Israël alleen het volk was dat den eenen waren God erkende / en d'andere in 't algemeen hem niet en kenden; dienvolgens alle sonder God en sonder hope zijnde. So word dan iemant / sonder ondersoek van afkomst / of hy uit de Joden is of niet / so verre als hy sich betoont van God vervreemd; met reden als een van de volkeren in 't gros / (dat is dan heidensch) aangemerkt.

B. Nu volgt de Tollenaar; die mede heidensch of niet beter /

in de achtinge der Joden was: alſo die ſeer ongaarne toll of ſchattinge betaalden den Romeinen / onder welker maght ſy waren; en van welke ſy noch hoopten dat hen de Meſſias haaſt verloſſen ſoude. Want daar toe ſtrekte deſe vrage die ſy Jeſus deden / hebbende verſtaan dat hy ſich voor Meſſias uitgaf / of daar voor gehouden wierd; ofmen den Keizer ſchattinge moet geven? Matt. 22: 17. als ook de proeve of hy voor hemſelf die wel betalen ſoude; 17: 24. het welk hen beide uit de giſſing ging. So gy hier by voegt / dat de Tollenaars 't volk dikmaals kneevelden / meer eiſchende dan hen geſett was / of iemant ook iet door bedrogh ontvreemdende: (want anders haddenſe die leſſe van Joannes niet behoeft / noch boete te bewijſen als Zacheus) Luk. 3: 12/ 13. en 19: 8. ſo ſiet gy wel / wat hen ſo ſeer verhaat gemaakt heeft by de Joden / dat ſy hen doorgaans by de openbare ſondaars ſtellen; ſo als dan uit de Euangelien genoegſaam blijkt. En Chriſtus ſelve maakt die vergelijkinge / wanneer hy van de ſnoodſte menſchen ſpreekt. Matt. 5: 46/ 47.

(2.) Nu ſal wel haaſt te vinden zyn / wat Chriſtus met die woorden ſeggen wil / hy zy u als de Heiden en de Tollenaar. Te weten / 't een wel; voor hoedanig ſulk een ongehoorſaam broeder zy te houden: doch het ander ſtaat daar by wel aan te merken; by wien hy voor ſodanig ſal te houden zijn.

A. Dat hy dan ALS de Heiden en de Tollenaar ſal zijn; is te verſtaan / dat hy niet meer (gelijk te voren) als een broeder / als een goed Iſraelyt / als een gelovige / een medelid der kerke / en een deelgenoot van haren godsdienſt / ſal gehouden worden; niet meer dan of hy ſelf een Heiden ware / ſo van afkomſt als gelove; of een Tollenaar / in ſijne levenswyſe / die van deugdelyk geſelſchap wierd gemijd / en wiens verkeeringe met iemant hem in 't oog braght by ſijn volk. Want Chriſtus met hen eetende / (hoewel tot een goed einde / en met groote vrught) moeſt daarom hooren / dat men van hem ſeide: hy ontvangt de ſondaars, ende eet met hen. Luk. 15: 2. en 5: 30.

B. Doch ſtaat ons hier op nu te letten / dat de Heere Jeſus niet en ſeit van ſulken onboetveerdigen / hy zy, ſo in 't gemeen; of / hy zy de Gemeene: maar hy zy U, als de Heiden en de Tollenaar. U / ſeit hy / tegen wien die broeder heeft geſondigd: en die hem beſtraft hebt; eerſt alleen / daar na met twee of drie getuigen / en ten laatſten ſelf door de Gemeinte: hy zy u dan / wien deſe ſaak betreft / gelijk de Heiden en de Tollenaar. Dit raakt dan noch al de Gemeinte niet / dat ſy hem alle voor ſodanig ſullen houden; ſo hy niet tegen de Gemeinte ſelf / gelijk als tegen U / geſondigd heeft / en geen berow betoont.

Dit zy genoeg tot openinge van den Text geſeid; 't gebruik daar van

van sal sich haast openbaren / so wy de belijdenis eerst laaten voorgaan / daar ik nu toe komen sal.

II.

Waarom dit stuk van ordeninge word genaamd de Discipline of de Tucht der Kerke; als in 't Opschrift des Artijkels staat / is boven tot verklaringe geseid. pag. 441. Nu word de sake self alhier verklaard: en dat also / dat eerst in overleg genomen word / hoe verre sich die uitstrekt / of niet uit en strekt; daarna / waar 't eindelik op uit komt daarmen sich aan houden moet.

I. Dit overleg brengt eerst iet voor dat aan te neemen; en daar na / dat te verwerpen is.

1. Het gene voor aanneemelijk verklaard word / dat word eerst wel voorgedragen; doch daar by dan na behooren ook bepaald.

(1.) Hierentusschen (dus begint dan dit Artijkel) so geloven wy; en so dan voorts. Te weten / na dat op het einde des voorgaanden is geleerd / wat achtinge en liefde ieder lid der kerke aan de Dienaars en de Ouderlingen schuldig zy: so komt dit hierentusschen nu te pas; dat daarom sy die so te achten en te eeren zijn/ sich daar op niet verstouten noch versuimen: maar met gematigdheid henself by hun gesagh en achtinge behouden moeten. Wat is 't dan nu dat wy hier van geloven? Dat het nutt en goed is; dat die Regeerders der Kerke zyn onder hen sekere ordonnantie instellen ende bevestigen, tot onderhoudinge van 't lichaam der Kerke. Daar stond in 't eerste / dat den Regeerders der Kerken nutt ende goed is; ens. 't welk so luid / als of sy daar in op hun eigen voordeel moesten sien. Doch dus veranderd alsmen 't nu daar leest / so word alleenlik in 't gemeen gesproken dat het nutt en goed zy: eerstelik (te weten) voor de kerk / en dan ook voor de Dienaars self; also sy sonder vaste ordeninge niet regeeren konnen. Nochtans was dit dus by den tweeden druk noch niet genoeg verbeterd: want daar stond; dat d'Ouderlingen die regeerders der Kerke zyn; ens. sonder daar de Dienaars ofte Predikanten by te noemen. Daarom dan by de derde oversieninge dus in 't gemeen gesteld / die Regeerders der Kerke zyn: so worden sy daar beide by verstaan. Nu tot de sake: die word hier dan dus drieledig voorgesteld; dat onderscheidentlik geseid word / wie / wat / tot wat einde sy het sullen doen.

A. De genen wien de maght alhier gemeld word toegeschreven / zijn daar nu al genoemd / te weten / de Regeerders van de Kerk. En 't paste den Regeerders onser kerken so te spreken / in dien tijd als de Belijdenis van hem is opgesteld; gelijk ook als de kristen kerk in der Apostelen tijd eerst gegrondvest wierd: also sy doe van wege der vervolgingen geen Overigheid en hadde die dat konde doen. Wat anderssins derselver reght in desen zy / is boven pag. 485. 486. al getoond.

B. Wat hebben nu in desen de Regeerders van de Kerk te doen? Sy hebben sekere Ordinantien te maken: 't zy door die te stellen, of ook te bevestigen. D'Apostelen en Ouderlingen te Jerusalem / als d'eersten / hebben so gedaan. Want Paulus ende Silas / t'samen door de steden reisende, so gaven sy de Ordinantien (in 't grieksch staat δόγματα *dogmata*; gelijk dat δόγμα *dogma* was / dat van den Keiser uitging / en aldaar vertaald is een gebod. Luk. 2: 1.) die van d'Apostelen en Ouderlingen te Jerusalem goed gevonden waren om te onderhouden. Hand. 16: 4.

C. En dit tot desen Einde: Namelik / tot onderhoudinge des lichaams van de Kerke. Want daar toe / segt Paulus / moet het alles eerlik of betamelik, (εὐσχημόνως *euschcemónoos*) en κατὰ τάξιν *katà taxin*, volgens order, in de Kerk geschieden. 1 Kor. 14: 40. Dit spreekt van self.

(2.) Doch dese ordinantien der Kerken of derselver Opsienderen moeten blijven binnen sekere bepalinge: dat sy nochtans henself wel moeten wachten, af te wyken van dat gene dat ons Christus onse eenige Meester heeft geordineerd. Want so als hy het opperhoofd en d'Opperleeraar van de Kerk is: so is 't ook met reden van hem tot d'Apostelen geseid; een is uwe Meester, Christus. Matt. 23: 8. Waarom ook self d'Apostelen / het gene sy van hem ontvangen hadden / al so wel de Kerkenordeninge als de leeringen betreffende; so overgaven als sy het ontvingen. 1 Kor. 11: 1/ 2/ 23. en 15: 1. Waar uit dan volgt / dat so daar iets te ordineeren was daar over sy niets van den Heer uitdrukkelik ontvangen hadden: sy seer sorgvuldig waren / om dat door de leidinge van sijnen Geest also te schikken / als met het ontvangene en de gelegentheid van Christus lichaam best was over een te brengen; 1 Kor. 7: 25. so als dat mede uit het gansch beleid en overleg der eerste kerkvergaderinge / daar af men leest dat enig kerkelijk besluit gemaakt heeft / klaarlik blijkt. Hand. 15: 6--28.

2. Dus verre dan de maght die den Opsienderen word toegestaan: dewelke nu noch duideliker word bepaald door 't gene dat in desen te verwerpen is. Want wy daarom (te weten / om dat Christus d'oppermeester is / na wien 't sich alles righten moet) verwerpen alle menschelike vonden. Dit word verklaard / aangaande welke saken; namelik aangaande alle Wetten diemen soude willen invoeren; te weten in de Kerk. Want dit noemt Paulus overlevering van menschen, die maar ydele verleidinge, ende niet na Christus is. Kol. 2: 9. Doch om de Wetten of de Ordinantien der Kerke ook niet naawer te bepalen dan 't behoort; so word een kennelijk bestek daar van gemaakt / wat wetten eigentlik hier ongeoorlofd / en geensins te dulden zijn. En dit siet op het oogmerk dat men daar by voor heeft / en 't geweld dat met die wetten word gepleegd.

(1.) Het

(1.) Het Oogmerk: so dat is / om God daar mede ook te dienen. Want dat moet ons van God self geboden zijn / en niet van menschen: want wie heeft den sin des Heeren gekend? 1 Kor. 2: 16. Daarom seit ook de Heere; te vergeefs eerense my, leerende leeringen die geboden van menschen zyn. Matt. 15: 9. Ende ook / indien maar te vergeefs: want God noch daarenboven dreigt te straffen met verstandeloosheid / die sijn volk na menschelijk verstand bestaan te onderrighten en te leiden / in het stuk van synen Dienst.

(2.) De wijse van sodanige bevelen voor te schrijven maakt deselve noch veel erger / en te malen onverdragelijk. Want het is / om daar door de conscientien te binden, ende te dwingen. Dese woorden / ende dwingen, met de naastaanvolgende / in wat manieren het ook soude mogen zyn; zijn in den eersten druk niet: maar ter tweede oversieninge daar by gedaan; en dat ook (somen wel magh denken) sonder groote reden niet. Want het wat anders is / de conscientien te willen dwingen, of alleenlik maar te binden; so als ik hier dan onderscheidentlik betoonen sal.

A. De conscientien te binden is / die menschelike wetten hen als evenkraghtig met de goddelike voor te stellen; sulx dat degene die deselve niet en onderhoud / daar voor aan God verschuldigd soude zijn; en sonder daar berouw of boete van te toonen / eewiglik verlooren moeten gaan. Dit sietmen klaarlik dat in 't Pausdom so geschied; navolgende daar in het Jodendom / dat aan deselfde misdaad schuldig was. Jes. 10: 1. Matt. 23: 3. Luk. 11: 46. Want maghmen Gods Woord niet als menschen woord verachten; so vermagh ook niemant menschen woorden met Gods Woord gelijk te stellen. Siet 1 Thess. 2: 13.

B. Noch hoger looptet / alsmen daarenboven noch de menschen daar toe dwingen wil / in wat manieren het ook soude mogen zyn. En dat is: door dreiginge, gelijk als den Apostelen geschied is; Hand. 4: 17: 21. door gevangenisse / Hs. 4. en 5: 18. en 16: 24. geesselinge Hs. 22. 2 Kor. 11: 24/ 25. steenigen; Hand. 16: 12. self totter dood: Hand. 7: 59/60. En dat so als het Christus self voorsiende ook voorseid heeft aan de Joden / datse doen; en aan d'Apostelen / dat sy het lijden souden. Matt. 23: 34. Joh. 16: 2. Op dese wijse heeft de paapsche kerk altijd gehandeld / en sy doet het noch; gelijk hier voor ook al / daar 't pas gaf / is getoond. pag. 453.

II. Dus dan de saken over ende weder in betrachtinge genomen / 't een toegestaan en 't ander als ondraaglijk verworpen hebbende: so stelt dan de Belijdenis nu vast / wat Maght dat eigentlik de Kerk in desen heeft. En die is aan te merken in 't gemeen / so verre als sy op alles goede order stelt; en in 't besonder in den Ban: het eerste als iet dienstigs en het ander noodig / in de Kerk.

1. Soo neemen wy alleen dan aan het gene dienstig is: waartoe?

(1.) Om eendraght ende eenigheid) ik sie geen onderscheid in die twee woorden) te voeden ende te bewaren. In 't eerste stand / te onderhouden: doch dat woord komt nu hier na; waar voor misschien die twee / om de weerhalinge so kort op een te myden / zyn gesteld. Daar toe heeft d'eerste ordinantie / en die self van d'Apostelen gemaakt was / maar gestrekt; so als 't geheel verhaal daar van in alle omstandigheeden klaarlik toont. Hand. 15. En daar toe schikt sich de geheele kierkendienst / dat het geheele lighaam der Gemeente magh bequamelik te samen zyn gevoegd; behoudende de eenigheid des geestes door den band des vredes. Efes. 4: 16/ 3.

Gy hoort hier niet vermelden / Kristenen / van ene maght der kierke / om Geloofartykelen te stellen / en die den menschen voor te stellen als ter saligheid noodsakelyk om te geloven; met vervloekinge der genen die so niet gevoelen: nocht ook en leest gy daar van niets met allen in Gods Woord / dat sulke maght den menschen ooit gegeven zy. En 't stryd ook tegen 't gene dat hier word geseid; dat d'ordinantien der kerken maar alleenlik moeten dienen om de eenigheid te onderhouden. Doch wanneer 't geschil door 't stellen van 't een der verschillende gevoelens / en 't verwerpen van het ander / word beslecht: so word de eenigheid niet onderhouden maar gescheurd. Want daar 't verschil is tusschen leeraars van de selfde kierk / (dat zynse sekerlik / so lang als geen vergadering daar om gehouden is / en ook so lang als die noch duurt) daar zynse alle even seer gereghtigd tot dat oordeel; en gelyk heeft over syns gelyken geene maght. Nocht ook geen overstemminge magh hier iet gelden / wanneer 't de saligheid der zielen geld: en 't is niet om de menigte die daar in t'samen stemt / dat daarom iets waarachtig of reghtsinnig in de kierk te houden zy; so als ook in den VII. Art. is geleerd. Maar wil de kierke vergaderinge sich beraden over 't gene dat tot meesten oorbaar van de kierk zy / om het dus of so / op de bequaamste wyse voor te stellen; dat sal tot stichting en tot vrede zyn.

(2) So ook / indien het strekt om alles onder Gods gehoorsaamheid te houden. En dat is reght het gene daar de Dienst toe strekt; dewyle wy (seit Paulus) de overleggingen ter neder werpen, ende alle hoogte die sich verheft tegen de kennisse van God (hoedanig 't ingebeelde Ryk des Duivels / en 't hoogdravende geweld des Pausdoms is) ende alle gedachte gevangen leiden tot de gehoorsaamheid van Christus. 2 Kor. 10: 5.

2. Tot desen einde is dan sonderlinge dienstig / ende word (navolgens de Belydenisse) daar toe dan, als noodig / ook vereischt de Excommunicatie of de Ban. ens. Laat ons besien wat hier door te verstaan zy / en het gene daar aan hangt.

(2.) Den Ban; daar van is eerst te seggen wat die zy; en dan / hoedanig die moet zyn. A. 't La-

A. 't Latijnsch woord / Excommunicatie en is niet wel in Duitsch te seggen so als 't luid: nochtans in desen veel bequamer zijnde om de sake te verklaren / dan het duitsch woord Ban; sal ik 't hier kortelik uit sijnen grond ophalen / dat het elk versta. *Communis* is gemeen te seggen / en *communio* gemeenschap; daarom word ook het Avondmaal des Heeren de Communie genaamd / om dat het de gemeenschap is van 's Heeren lichaam en sijn bloed. 1 Kor. 10: 16. *Communicare* is gemeen maken of gemeenschap hebben; *excommunicare* uit de gemeenschap setten: (want *ex* is uit) en daarom *Excommunicatio* (dit is nu eigentlik het woord) so veel als uitsluitinge van de gemeenschap; en soudemen 't in een woord (als 't Latijn is) moeten seggen; men moghter in Duitsch Uitgemeenschappinge van maken. Dit is de kraght van 't woord: dat klaarder spreekt en sachter luid als Ban; 't welk onder 't strenge Pausdom opgekomen / niet al te voegelik in onse Kerk behouden word.

B. Om nu de sake self te seggen / het is ene afsluitinge van de gemeenschap / die na Gods Woord geschied. Men moet dan hooren wat Gods Woord ons daar van leert. En eerst / in 't Oude Testament / daar ene afsluitinge bekend is die uitroejing genaamd word / niet door doodstraffe uit de weereld; maar uit de vergadering van Israel. Exod. 12: 15/ 19. En dat heet elders / ene uitroeyinge uit sijne volkeren. 30: 31. Gen. 17: 14. Of uit het midden van sijn volk. Num. 15: 30. Of so dit verder ging / so was 't in die twee plaatsen / van sijn deel in 't land van Kanaan versteken worden; en mogelik ook in de laatste plaats wel / met den dood gestraft. Doch dit was dan om geen gemeene misdaad: maar als iemant als met opgehevenerhand, dat is / opsettelijk gesondigd, en also den Heere, God van Israel / gesmadigd, en sijn Woord veracht, en sijn Gebod vernietigd hadde. Ps. 30: 31. Maar in die andere gevallen was 't / om datmen sijn Verbond gebroken hadde; Gen. 17: 14. door een versuim des tekens van God ingesteld om te gebruiken tot betuiginge van datmen van sijn volk was / en daar voor gerekend wilde zijn. Die dan dat teken achterliet / verbeurde 't reght van vordere gemeenschap aan dat volk. En dese uitroeyinge kan 't maar zijn / die tot de Kerk des niewen Testaments moght overgaan; also de dood geen straf is van de Kerk; de Soon des menschen niet gekomen zijnde om der menschen zielen (het blijkt uit het gene voorgaat / dat de ziele hier het leven is te seggen) te verderven, maar om te behouden. Luk. 9: 54/ 56. In tyde van den Saligmaker en d'Apostelen bevinden wy dat by den Joden het gebruik was / iemant om verschil in 't stuk van Godsdienst uit de Synagoge, dat is / de vergaderinge daar de Wet geleerd wierd / uit te werpen: ten minsten dat sy sulx besloten hebben en te werk gesteld / aan de genen die 't met Jesus hielden. Joh. 9: 22/ 34. en 12: 42. en 16: 2. Was dit nu

na de Wet van Moses; 't was een misbruik van deselve en geen goed gebruik. Dies wil ik my ook met der Joden driederleyen Ban of Vloek / van Cherem, Niddui, Sammatha, 't zy voor of na de komst des Saligmakers in 't gebruik gekomen / niet bemoeyen: maar my houden binnen dese palen / die ons de Belijdenisse stelt; so dat ik van die uitsluitinge maar spreke / die na Gods Woord geschied.

En daarom ondersoekende / wat daar van in 't niew Testament beschreven staat: bevindenwe dat Christus self ons daar van 't eerste voorschrift geeft / so als hier voor verklaard is; en d'Apostelen ons voorgaan / met verscheidene lessen en hun eigen doen. I. De Saligmaker spreekt in de verklaarde woorden / (als geseid is) verder niet / dan van een oordeel dat d'een broeder van den anderen magh hebben; so hy / over 't ongelyk hem in 't besonder aangedaan / van de Gemeinte self bestraft / noch geen berow en toont. Doch dat en is de Ban of d'Excommunicatie niet / die van de kerk of de Gemeinte self geschied / om openbare ergernis; gelijk dergenen die in 't oude Testament uit hunnen volke wierden uitgeroeid. Nochtans is 't reght / dat wy uit dese les des Saligmakers desen Bann afleiden die nu in 't gebruik is / so wy willen vast gaan: en dat daarom ook / om dat sich heden (als by ouds) de kerken en derselver leeraars daar al meest op gronden / en die woorden onses Heeren hier op 't 15/ 16/ 17 en 18. vers gesteld / gemeenelik als tot een voorschrift en instellinge der kerkentucht gebruiken. Ja self word ook het formulier daar van in onsen kleinen Catechismus/ 't Kort Begrijp genaamd / ter 63. vrage / al uit deselfde woorden voorgesteld. Degene die daar voor gaan / op 't 15 en 16. Vs. zijn (als geseid is) tot denselfden einde dienende als die van 't 17: maar 't 18. blijkt niet dat daarmede so onscheidelik verknocht is / of het magh wel van wat anders te verstaan zijn. Ik seg / het magh wel: om dat sekerlik het 19. Vs. dat duidelik met het 18. t'samenhangt / door het woord wederom, geheel wat anders seit; en dat sodanig een verband-woord tusschen 't 17 en 18. Vs. niet is gesteld. Ik segge dan noch verder / dat het moet wat anders zijn: om dat het in 't 16. hoofdstuk op het 19. Vs. uitdrukkelik verbonden word met iets / dat van gansch anderen inhoud is dan dit / waar van hy hier spreekt in het 17. Vs. So dat de woorden / al wat gy op aarden binden of ontbinden sult, dat sal ook in de Hemelen gebonden of ontbonden zyn, Matt. 16: 19. en 18: 18. tot den Apostelen; eerst wel alleen tot Petrus / en daarna tot alle t'samen / daar gesproken: niet spreken van de maght / die na derselver tyd / by de verordende gemeene opsienders van de kerk / tot heden toe is in 't gebruik geweest. Noch ook het gene hy na sijne opstandige aan sijne Apostelen / wanneer hy op hen blies, en by dat teken hen versekerde / dat sy den H. Geest,

op ene wijse en mate den verordenden gemeenen leeraars of opsienders na die tijden niet vergund / ontvangen souden: te weten / dat sy iemants sonden 't zy vergevende of ook behoudende; de selfde ook by God vergeeven of behouden moesten zijn. Joh. 20: 21/ 22/ 23. Ik neeme dan den tijd noch moeite niet / om die twee plaatsen te verklaren; also ik dat maar seggen wil het gene hier behoort.

D'Apostelen dan / sulken maght ontvangen hebbende / waarmede Christus hen 't bestell van den geheelen Dienst na sijn vertrek in handen gaf: (want dat blijkt uit de woorden / so als my de Vader heeft gesonden, send ik u) en lieten niet ons dien aangaande goed beright te doen: alsoo sy leeren / dat sich de vergadering / de opsienders / en elk lid der Kerke / van de genen scheiden moet; die ongesond in leer of leven zijnde / des vermaand / daar van niet afstaan maar daar in volherden. En hier is onderscheidelik te merken / wie / op wat wijse / en hoe verre / van de Kerk te scheiden zijn.

Wie? 't Zijn degene die in Leer of Leven sich te buiten gaan. De leere: dat seit Paulus; Rom. 16: 17. Tit. 3: 13. en Johannes. 1 Br. 10. en wat het Leven aangaat / daar van geeft ons al Paulus deselfde lesse; in 't gemeen. 1 Kor. 5: 11. 2 Thess. 3: 6. en 2 Tim. 3: 5. en in 't besonder. 1 Kor. 5: 13. En sy bestraffen ook de leeraars of de Kerken / diese dulden welke van geen goede leere nochte van goed leven zijn. 1 Kor. 5: 1/ 2. Openb. 2: 14/ 15/ 16/ 20. Doch geen van beiden is genoegh / om tot d'affscheidinge te komen; 't en zy dan ook hun ongesonde leer of leven tot ontrustinge der Kerk / of ook tot openbare ergernisse strekt. Want in de leere moet het zijn een kettersch mensche: αἱρελικὸς haireliko̍s is eigentlik een die verkiesing maakt, en sijn gevoelen met verwerpinge der anderen poogt door te setten. Tit. 3: 11. Sulk een / die tweedraght ende ergernisse aanright in de leere: Rom. 16: 17. niet / uit wiens leere blootelik maar ergernis ontstaat; want dan moest Christus self de grootste ketter zijn geweest. Matt. 10: 34/ 35. Also is 't ook gelegen met het Leven. Niet genoeg dat het niet goed zy / maar tot openbare ergernis; indien het boven de bestraffinge / en tot affscheidinge sal gaan: 1 Kor. 5: 11. 2 Kor. 6: 14. en dat sich iemant daarenboven onverbeterlijk betoont. 2 Thess. 3: 14.

Doch staat hier op de wijse wel te letten / hoemen sich van sulke menschen scheiden sal. I. Men moeter altoos eerst op lien, Filip. 3: 2. dat is wel acht op geven. Rom. 16: 17. II. Daar na degenen die bevonden worden niet gesond te zijn van leere / daar van wel te overtuigen / en also den mond te stoppen. Tit. 1: 11. III. En dat geschied: dan evenwel noch niet tot d'affscheidinge te komen / dan na dat de eerste en tweede vermaninge sal zijn geest, dat is / de Ziel / behouden werde. Want so belaste Paulus aan die van Korinthen / over

over enen die in ongemeene hoererye sich verlopen hadde / sodanige als by de Heidenen self niet genaamd wierd, en derhalven te Korinthen voor den righter strafbaar was. En daarom moest sulk een ook uit het midden der Gemeinte worden wechgedaan; om dese schande op sich niet te laden by de Heidenen / dat sulke vuiligheden onder hen geleden wierden; noch 't gevaar te lopen / dat ook andere leden door sodanigen te dulden / met het selfde vuil bemodderd wierden. 1 Kor. 5: 1/2/5/6/7/13. Doch dit al wederom niet / so het quaad door sachter middel is te helpen / eer het daar toe kome. Want so de sondaar / daar op na behooren aangesproken / hertelijk berow betoont: sodanigen is die bestraffinge van velen genoegh; en moestmen hem dan liever voor den Satan of aanklaager soeken te bewaren: op dat hy zijnde heidensch / ende in sijn hert een vyand van de Kristenen, geen voordeel over hen en kreege. 2 Kor. 2: 6/10/11. en so hun goeden naam in Christus / als een deel quaaddoenders zijnde / niet gelasterd wierde. 1 Pet. 3: 16. Want in dien tijd het Kristendom sich rondom onder heidensche overigheid bevindende; so wierd op hen geduriglik geloerd. 1 Pet. 5: 8.

Siet daar nu / Kristenen / den Ban, alsso genaamd / so als wy dien bespeuren konnen in de eerste kristen Kerken na Gods Woord geschied te zijn: en oordeelt daaruit van de hedendaagsche; welke met deselve vergelijkende / wy veel papiers van nooden hadden / om het alles na behooren te beschrijven; met het gene daar aan hangt, so als de laatste woorden van 't Artijkel zijn. Door welken anders niet verstaan kan zijn / dan die omstandigheden van voorgaande en volgende vermaningen / bestraffingen / beklaghten: 't zy dat iemant van de gansche Kerke te dier plaatse; 't zy / alleenlik van den broeder dien hy in 't besonder maar geërgerd heeft / gemijd of afgesneden word. Dat alles hangt aan d'Excommunicatie, hier voor beschreven / welke (als geseid is dat het woord self medebrengt) alleenlik in die daad van uitsluitinge of afsnijdinge bestaat; waar van het einde wechneeminge der ergernis / en de verbetering des doolenden of sondaars is. Men lese mijne Fr. Godgel. pag. 247/252. uitgesonderd § 108. 't welk nu hier boven anders is verklaard.

III.

Nu maak ik geene toepassinge in 't besonder op 't stuk van den Ban; 't welk aan dat van het Predik-amt en Maght der Kerken hangt: ja self ook op die beide t'samen niet / so als het anders was gemeend; om dat ik daar te veel af soude moeten seggen / boven 't gene de gelegentheid des tijds verdragen kan. Daar by komt / dat de leere van de Sacramenten, hier aan volgende / en sonderlinge die van 't Avondmaal; 't welk na de hedendaagsche oefening van

Kerken-

kerkentucht / meest in bedenken komt / ons eerst het einde van dit alles geven sal / daar een gemeen gebruik af sal te maken zijn; en ik my tot besonderheden / om veel redenen / ook niet begeven wil. En wat dan voorts den kerkendienst in het geheel betreft / so volgt noch een Artijkel van het Amt der Overheid; 't welk mijns bedunkens met dat van den kerkendienst moet vergeleken worden / indiennen enige bequame toepassinge tot het gebruik van 't een of 't ander maken sal. Dit meen ik te betoonen als wy daar aan toe gekomen zijn. En uitgenomen ettelike plaatsen / die ik nu op nader ondersoek een weinig anders stellen soude / te weten §. 42--47. 61. en 108. so wijse ik mijnen Leser tot de Fr. Godgel. XXVI. Hoofdstuk van de kerkelike Maght, alsmede pag. 424 -- 432. 493. §. 78. pag. 514. 515. 531. 532. 533. daar ik den inhoud deser drie Artijkelen uitvoerlik voorgedragen hebbe / ende op den staat / en de oefeninge van den kerkentucht in onse Nederlandsche kerken toegepast.

So zy dan hier slechs in 't gemeen geseid / dat wy in achtinge te neemen hebben / hoe wy God / den grooten Herder sijner schapen / danken moeten / voor die trouwe sorge die hy altijd / overal / voor hen betoont / door Herders over hen te stellen diese weiden en geleiden: die de swakken ondersteunen / de gebrokene verbinden en de doolenden te reghte brengen; maar ook de bekende bokken / so veel doenlijk / scheiden uit de schapen; op de wolven / die de kudde niet en sparen / toesien / om die af te keeren. Die de Bruid des Heeren hem als haren Manne toebereiden / om haar onberispelijk hem voor te stellen in den dagh van Christus. Dat wy derhalven den geheelen kerkendienst in hoogster waarde houdende / de menschelike feilen van de Dienaars over 't hoofd sien: en die des te duldeliker dragen / so wanneer ons self besondere oorsaak om te klagen word gegeven; dat de Heere self is onse Herder / die de hoofdelike sorge aan sich houd / en niet so blootelik de schapen aan de Herders toebetrowt; maar self ook toesiet hoe sy die bestieren; haar van 't weiden doet ophouden / so sy dat niet trouwelik en doen; en eindelik / als 't Lam dat voor hen is geslaght geweest / hen weiden en geleiden sal.

Gelukkig is de Herder die van hem niet word verstooten / maar getrow bevonden / om de kerk / so lang als hy de kraght en de gelegentheid noch heeft / is 't met de mond niet / immers met de penne / na vermogen dienst te doen tot stichtinge / en niet tot nederwerpinge: behoudende / so veel in hem is / d'eenigheid des geestes door den band des vredes. Die dus gerustelik de troostelike stemme van den grooten Herder in dien grooten dagh der rekeninge magh verwachten: wel aan, gy goede en getrouwe dienstknecht: over weinigen zyt gy getrow geweest, ik sal u setten over velen. Ga in dan / in de vreugde dynes Heeren. Matt. 25: 21 / 23. Amen, dat zy alſo! Amen.

Vergelykinge van dese drie Artykelen met de andere Belydenissen.

OP dit stuk van den Dienst en de Regeeringe der Kerken / spreken d'andere Belijdenissen meest al met veel meer beslaghs dan d'onse ; ende komen met deselve ende met malkander ook so seer niet over een : waar uit dan blijkt / dat over 't selve geen so duidelijk voorschrift in de Schrift moet zijn / als over d'andere stukken / 't wesentlijkste des Geloofs betreffende. In 't hoofdwerk echter zijnse noch wel eens ; gelijk wy kortelik dan sullen sien.

I. Die van Bohemen leert in 't VIII. Hoofdstuk / datmen in de Kerken wettelik moet stellen / die de kerkelike Amten / van onder op beginnende, en tot de middelbare, en hoogste vorderende, t'elker plaatse hebben waar te nemen. Noemt in 't IX. Hoofdstuk de Bedienaars van de kerkelike amten / Christus stedehouders, als desselven plaats in desen dienst bewarende. Seit / dat deselve uit het volk verkoren / daarna ondersocht, en voorts dan van de Ouderlingen met opleggingе der handen moeten worden aangesteld : sich voorts gedragende tot Paulus brieven aan Timotheus en Titus / daar van spreekende ; en wijst na 't gene Cyprianus mede van de ordineeringe, der Priesteren geschreven heeft.

Sy seggen ook / dat de Diakenen / als dienaars van lagere trap, langen tyd genoeg by hunne Ouderlingen opgehouden en geoefend worden; en dat als na 't exempel van den Heere Christus / die d'Apostelen drie jaren by sichshield / eer hijse verder in den Dienst versond.

Doch dat geen weereldlike maght of dwang in saken des Geloofs gebruikt magh worden.

Dat het geheele volk den Opsienderen / die sich behoorlik quyten / liefde en gehoorsaamheid bewijsen / en hen van onderhoud versorgen moet. Doch dat de gene die bequaam zijn om den kost te winnen / de gelegentheid gebruiken moeten / besonderlik in 't eerst opkomen of herstellen van de Kerken / om den gemeinten niet tot last te zijn.

Indien sy sich in leere of leven / ofte door nalatigheid in hunnen Dienst / te buiten gaan : dat haar de Kerk daarover eerst bestraffen ; en volherdende / dan van den Dienst verlaten sal.

De Sleutelen des hemelryx beschrijft sy in 't XIV. Hoofdstuk op denselfden sinn als onse Catechismus op den XXXI. Sondagh. Doch seit 'er dit besonders van / dat dese maght aan elke Kerke / groot of klein / in het besonder is betrowd. Ja self / dat ieder Kristen dese sleutels, also menigmaal als hy die noodig heeft, 't zy van de Herders, of van de Gemeente daar by lid van is : voor sich begeeren, en gebruiken magh; met so volkomen een vertrouwen, oft hy die van Christus self ontvangen hadde.

Dat

Dat ondertusschen sich de Priesters moeten wachten / dese Sleu-
telen oit anders dan na Christus eigen voorschrift te gebruiken: daar op
passende Matt. 2: 1 / 2. Voorts is dit gansche werk met sulke spreuken
van de Schrift doormengd / als doorgaans op dit stuk te lesen staan.

In 't VIII. Hoofdstuk word ook kortelik iet van den Antichrist
gesegd; niet uit die plaatsen der Schrifture daar die naam staat
uitgedrukt / maar uit 2 Thess. 2: 3 / 4 / 8 / 9. 2 Tim. 4: 3 / 4.
2 Pet. 3: 3. 1 Tim. 3: 1--5. Matt. 24: 9--13. en 18: 7. en 11: 6.

II. De Augsburgsche leert in 't XV. Artykel van de Maght der
Kerkendienaars, dat die niet is om iets te ordineeren tegen 't Evan=
gelium / navolgens ook de Regelen van 't pauselike Reght: *Dist.* 9.
en spreekt voorts van de uiterlike Kerkgebruiken / op dien inhoud
als op 't XXV. Art. pag. 384. den XXIX. pag. 452 / 459. en voorts
op dit Artykel pag. 497--500. is verklaard.

Sy toont ook op den X. dat de kerkelike Maght van God met
geen geweld van uiterlijk bedwang gewapend is. En op den VII.
bestraft sy 't Pausdom / dat den Bisschoppen drieerleye maght /
die haar niet toekomt / geeft: 1. om de Schrift uit te leggen / 2.
den Godsdienst in te stellen / 3. en om wetten voor te schrijven.
Beantwoord ook de redenen daar sy op steunen: ende waarschowt
alle vromen / om sich van Gods Woord niet tot dat van de menschen
af te wenden.

En 't is hier wat besonders / dat sy van den Dagh des Heeren
spreekt / als van de Kerken ingesteld: niet uit den eisch der Wett /
en in de plaats des joodschen Sabbaths; maar uit eigene ver=
kiesinge / om enen vasten tyd ter kristelike openbare godsdienstple=
ginge te hebben. 't Welk lijnreght aanloopt tegen 't gene pag.
388. 389. uit de laatste Engelsche Belydenis is aangehaald.

En van de Kerkentucht / weerlegt wydlopich het bedrijf des Paus=
doms; dat verdienste / tot vergevinge van sonden / in een uiterlijk ge=
dragh van boete stelt / den sondaar van den Priester opgelegd.

IV. De Swabische verklaart in den XIII. dat de goddelke Sendin=
ge alleen opreghte en bequame Dienaars maakt. Die so gesonden
en gesalfd, geheiligd en versierd zyn; ens. die worden ook van onse Pre-
dikers (dit is hun seggen) voor die Bisschoppen daar de Schrift van
spreekt erkend; en moet ieder kristen den bevelen van deselve onder-
danig zyn.

Degenen die daarnevens ook met weereldlike maght en heerschap-
pye zyn voorsien, het zy ook met wat name dat magh zyn: die heb-
ben dat van God. Dienvolgens soude hy Gods ordinantie weerstaan,
die sich daar tegen stelde in hun tijddelijk gebied. Daar op verkla-
ren sy noch nader / datse 't onreght zyn beschuldigd / als of sy de
weereldlike maght der Kerkeliken tegenstonden; ende verontschuldigen
sich over het afstellen van sommige hunner predikers / en 't aan=

stellen van anderen in hunne plaatsen; door dien sulx / om 't onsuiver ofte suiver prediken / so als Gods Woord eischt / was geschied.

V. De eerste Switserische in de XV--XIX. Art. van dit stuk sprekende / belijd al 't selfde dat in onsen XXX. en XXXI. gesteld is. Doch segt besonderlik: dat iemant wettelik verkoren by de Kerk, of die de Kerk daar toe gesteld heeft; waarlik van God self beroepen, ende dat beroep door toestemminge der Kerk en opleggingen der handen van den Priester, word volbraght.

Verwerpt de pauselike Opperhoofdigheid op 't XXVII. Art.

VII. De Wurtenbergsche in den XX. Artijkel maakt haar werk van 't Priesterschap der Roomsche Kerken te betwisten: en dit zijn de redenen die sy daar toe gebruikt. I. Dat alle kristenen door hunnen Doop tot Priesteren geheiligd zijn. II. Dat Christus in de Kerk geen andere dan die het Euangelium verkondigen en de Bondzegelen bedienen heeft gesteld. III. Dat niemant / alhoewel een Priester / (als voorseid) sich buiten wettelijk beroep daar toe begeven magh. IV. En datter eendraghts halven order tusschen de Bedienaars wesen moet. V. Doch dat de Schrift geen sulke Priesters kent / die Middelaars door Offerhanden souden zijn by God. Want 1. sprekt men van den hoogsten / waren Middelaar; 't is Christus: 2. Indien van Middelaars door voorbiddinge; 't is d'eene kristen voor den anderen / door Christus: 3. Indien van offerhanden der versoeninge / 't is Christus bloed alleen: 4. Indien van offeringe ter gedenkenisse sijner offerhande; dat doen de Predikers door 't dagelijx verkondigen van sijnen dood. VI. Dat daarom geene Priesters nutt zijn om te offeren voor leevendigen en voor dooden / VII. en Paulus geen sodanige in 't melden der verscheidene Bedieningen / 1 Kor. 12: 28. Efes. 4: 11. gedenkt. De laatste woorden zijn. Alſo dan Paulus ſchrijft, dat een Opſiender (Biſſchop) moet bequaam zyn om te leeren; en Hiëronymus ons leert, dat Opſienders en Ouderlingen) Biſſchoppen en Prieſters: siet het gene ik pag. 472. 489. daar van aangetekend hebbe) een en deſelfde zyn: ſo blijkt, dat, by aldien een Ouderling (of Prieſter) in de Kerke niet geſteld word tot den dienſt van leeren; hy noch Ouderling (of Prieſter) noch Opſiender (ofte Biſſchop) heeten magh. Hier toe behoort het gene sy op 't XXXI. Artijkel van den Roomschen Paus verklaart / dat hy de maght der Sleutelen / so hy die wel gebruikt; ook nevens andere gemeene Kerkendienaars / maar boven andere niet en heeft.

VIII. De Fransche komt in haren XXV. XXIX. XXX. en XXXI. Art. met onsen XXX. XXXI. XXXII. over een: behalven twee besondere Aanmerkingen die sy daar by doet.

In den XXV. verwerpende de leere der Geeſtdryvers, die den geheelen Predikdienst verwerpen.

En in den XXXI. de wettigheid der ordentlike Roepinge tot desen dienst

dienst vereischende: staat echter toe / dat die maar magh bepaald zijn tot dien staat der kerke / die haar toelaat alles ordentlik te doen; maar by verval / of ongemakken van vervolginge / wel noodsaakt daar so naaw niet op te staan.

IX. De eerste Engelsche in den V. Art. spreekt de pauselike Opperhoofdigheid met kraght van reden tegen; betoonende / dat alle kerkendienaars na de Schrift malkanderen gelijk zijn; en dat de eerste kristenheid die Oppermaght der Pausen niet erkend / maar in het rijsen yverig weersproken heeft.

Betuigt daarna in 't VI. dat sy 't onreght van onordentliken kerkendienst beschuldigd word. Verheft dan voorts in 't VII. de maght der Sleutelen / gegeven aan de kerk; die van de Priesters in 't gebruik der Biecht verwerpende: als ook die van den Paus; denselven in dat stuk niet boven andere / maar nevens anderen erkennende.

XI. De laatste Switserschè in 't XVIII. Hoofdstuk leert eerst / hoe de werkinge des H. Geestes van den uiterliken Dienst te onderscheiden zy.

Betoogt daarna / hoe God denselven / van 't begin des weerelds af tot op den tijd der kristen kerke / onderhouden heeft.

Dan voorts / wat diensten onder 't niew Verbond door Christus en d'Apostelen zijn ingesteld: so datter blijven / Opsienders, Ouderlingen, Herders ende Leeraars. Doch sy verstaan door Herders, de bewaarders van des Heeren Schaapskooy, en die haar besorgen van het gene noodig is: 't welk in de Aantekeningen achter d'*Harmonia Confessionum* op het geestelike word geduid.

Betoonen voorts / hoe vele vreemde kerkelike Amten metter tijd zijn opgekomen; waar mede sy geen doen en heeft.

Verwerpt het Monikdom / en past daar op toe 2 Thess. 3: 11. als gansch ondienstig voor de kerk.

Spreekt so van 't wettelijk Beroep der Dienaars / dat sy alle inkruiping door onbetamelike middelen verfoeit. Alsmede dat men vordert die gansch onbequaam zijn; schoon sy altijd geen geleerdheid noodig acht.

Sy onderscheid den dienst des Priesterdoms / als een besonder Amt / van 't gene allen kristenen betaamt: betoonende dan voorts / dat diergelijken Priesterdom / als onder 't oude Testament geweest is / geen plaats heeft in het niewe; en de hedendaagsche Dienaars in de kerk / maar dienaars / en geen meesters zijn.

Dan vorder handelende van de kerkelike Maght: so onderscheid sy die van Christus / als de meesterlike; van de gene die uit sijnen naam bediend word / door de genen die niet meer dan Dienaars zijn.

Verklaart daarna / dat alle Dienaars in de kerk van even grote

maght zijn: so als ook van Cyprianus en Jeronymus bekend word / welker woorden daartoe worden bygebraght.

De kerkelike Amten brengen sy tot tweederley: het leeren / en 't bedienen van de Sacramenten; daar / na hun gevoelen / alles in begrepen is. Het Leeramt word dan breedelik verklaard; en tot den plight eens trouwen Dienaars afgeleid.

Daarna word echter ook noch van den Ban gesproken; en geleerd / hoe die gematigd / en voorsightelik gebruikt moet worden.

Verfoeyen nevens dien de leeringe der Donatisten; die de kraght der Leere en der Sacramenten aan het leven van de Dienaars hingen; waarop dan ook / om ergernis te mijden / neerstelik te letten zy.

Sy seggen eindelik / dat ook den Dienaars onderhoud besorgd moet worden: en verwerpen so de Wederdopers van dien tijd / sulx ongeoorlosd achtende / en scheldende degenen die het onderhoud genoten.

XII. De Schotsche Kerken hebben hier van geenen eigenen Artijkel: dan alleenlik spreekt hun XX. van de Concilien, of Opperkerkvergaderingen; en beweert met vele redenenen / dat sy feilbaar / ende met gesagh / om wetten of hoofdstukken des Geloofs te maken / of enige uitlegginge der Schriften vast te stellen / niet gewapend zijn. Maar 't reght gebruik der wettige Conciliën / is; om Geloofsbelijdenissen / tot weerlegginge der ketteryen / op te maken / ende om het Kerkbestier te reguleeren.

XIII. De Yrsche in 't XIII. Hoofdstuk segt / §. 71 dat niemant sonder wettige Beroepinge in openbaren Dienst der Kerke treden magh.

§. 72. Noch dien verrighten in ene onbekende tale.

§. 73. Den Ban verklaren sy maar kortelik / gelijk hier voor geleerd is.

§. 74. Vergeevinge van sonden staat niet aan de Dienaars / maar 't verkondigen derselve aan de menschen: sulx d'Oorbiecht dan met een verworpen word.

In 't XIV. handelen sy van de Maght der Kerke / §. 75 niet om iets aan de Gemeinte op te dringen daar Gods Woord van swygt.

§. 76. Concilien en mogen niet vergaderd worden, sonder het bevel der Overheid. Sy konnen dwalen; ende volgens dien is 't gene sy besluiten niet noodsakelijk ter Saligheid.

§. 77. De maght om order op den uiterliken Dienst te stellen / is by iegelike Kerk.

§. 78. De Roomsche Kerke heeft (als andere) wel konnen dwalen / ende heeft gedwaald.

§. 79. De Oppermaght des Roomschen Bisschops / als onwettelik

lik genomen / is met reden in de koningrijken van het groot Brittanjen afgesteld.

§. 80. Deselve is die mensch der sonden, wien de Heere door den geest sijns monds verdoen sal. ens. 2 Thess. 2: 8.

XIV. De laatste Engelsche in 't XXX. Hoofdstuk van de kerkelike Tucht, seit §. 1. dat het kerkelijk bestier van 't burgerlike onderscheiden is.

§. 2. En dat de Maght der Sleutelen de kerk is toebetrowd: der welker wettige bedieninge dan voorts §. 3. en 4. in voegen als hier voor ook al geseid is / word verklaard.

Het XXXI. seit van Synoden en Concilien, §. 2. dat sy / wanneer de Overigheid haar vyand is / van self by een vergaderen / en verschillen in 't Geloof beslegten mogen / tot wechneeminge der twisten; en daarnevens order stellen op den opentliken Godsdienst: als ook / dat de Besluiten van deselve met eerbiedigheid / als van Gods wege / moeten aangenomen worden.

NASCHRIFT.

Op dese vergelijkinge van so veel Belijdenissen / over dit stuk van den Dienst en Maght der kerken / stell ik dese twee Aanmerkingen.

I. Dat sy in dese uiterlike dingen meer dan in het weesentlikste des Geloofs verschillende; daar by te kennen geven / hoe sy hier in minder vryheid hadden / om malkanderens gevoelens aan te neemen / en sich daar in te verdragen: uit insight dat sy d'overigheden daar in moesten na de ogen sien / die ook daar over / ende wel voornamelik / hun seggen hadden; en sich daarin gedroegen na dat sy verstonden dat de tyden of gelegentheden eischten / ofte hen ook vry stond wegens andere maghten / daar sy mede ingewikkeld waren.

II. Dat sommige derselve wel de Opperhoofdigheid des Roomschen Bisschops wederspreken: maar alleenlik de Boheemsche hem verklaart den Antichrist te zijn. De Leser sie daar over mijne Uitl. over Daniel. §. 1239--1245. En alhoewel het heden d'algemeene taal is in de Protestansche kerken / dat is de Paus is d'Antichrist: so en is 't nochtans de taal der Nederlandsche kerken niet; noch in de Belijdenisse / als wy sien / noch in den Catechismus / noch in enig ander Formulier dat van de leeraars onderteekend word. Dienvolgens heeft elk sijn gevoelen hier van vry in 't openbaar teleeren / so als hy 't verstaat.

XXXIII. AR-

XXXIII. ARTYKEL.

Van de Sakramenten.

Rom. 4: 11.

...... Een Zegel der reghtveerdigheid des Geloofs.

HEt is verwonderens en ook aanmerkens weerdig / dat dit hoofdstuk van de Sakramenten so veel hedendaagsche stoffe geeft tot spreken: daar niet eene eenige volledige spreuk in de Schrift is / die daar in 't gemeen van spreekt; ons seggende wat Sakramenten zijn / of dat God iet heeft ingesteld / het gene wy so noemen / tot onse Saligheid of te geloven of te doen. Al wat ons daar van voorkomt is van 't een of 't ander in 't besonder: daar wy van de andere dan uit besluiten moeten by opstapelinge, of so alsmen in de Scholen spreekt / *per inductionem*; en *à pari* of by vergelykinge; dat is / verscheidene saken van gelijken aart / nu hier dan daar / ontmoetende / en de selve t'samenbrengende / de eene met de andere te vergelijken; om daar uit te sien / hoe veel daar van dien aart zijn / wat gemeenschap die dan met malkander hebben / en waar in dienvolgens 't wesen van een Sacrament besta.

Dit is dan ook de reden / waarom dat ik geen bequamer plaats en vinde / dan die ik maar sturgsgewijs hier boven aan gesteld / en tot mijn doel in de verklaringe van dit Artijkel voorgenomen hebbe. Want sy en spreekt niet van de Sacramenten in 't gemein; maar slechs van een / en dat al lang vernietigd is: nochtans veel duideliker / om den aaart en 't wesen van een Sacrament daar uit te leeren / dan dat elders in de gansche Schrift te vinden is. Daarom word ook deselve meest al voorgelesen / wanneer dit stuk der leere in 't gemeen op stoel verklaard sal worden: also het in 't besonder / nopende den Doop en 't Nachtmaal / aan uitdrukkelike plaatsen niet ontbreekt.

Wy sien in dit Artijkel dan het eerste / van den aart en het gebruik der Sakramenten in 't gemeen; de twee die volgen / sullen van die beiden elk besonder spreken. Doch laat ons eerst verstaan wat Paulus seit.

I.

D'Apostel / willende bewijsen / tegen het gemeen gevoelen van de Joden /

Joden / dat het doen der Wett noch de Besnijdenis / waar door sy uiterlik van andere volkeren onderscheiden waren / hen geen voor- reght gaf by God / om daar door voor regtveerdig by hem aangemerkt te werden: toont / dat self Abraham al gereghtveerdigd is geweest / doe hy noch in de voorhuid, dat is / onbesneden / was; Vs. 10. en volgens dien door de Besnijdenisse niet / die na dien tijd eerst inge- steld / en van hem nagekomen is. Want wat segt de Schrift? En Abraham geloofde God, en 't is hem tot reghtveerdigheid gerekend. Vs. 3. Dit eerst verhaald / Gen. 15: 6. so volgt daar na eerst / Is- maels geboorte / doe was Abraham maar 86. Jaren oud. 16: 16. Maar als hem de Besnijdenis belast wierd / was hy 99. jaar. 17: 1 / 10 / 11 / 12. Waar uit dan onweersprekelik moet volgen / dat hem de Besnijdenisse niet gegeven is / om door deselve de geregh- tigheid voor God eerst te verkrijgen / die hem meer dan 13. jaar te voren al was toegerekend. Nochtans is de Besnijdenis op de Reghtveerdigheid gepast / die Abraham verkregen heeft by God; also geen onreghtveerdige of ongelovige / of die van Abrahams ge- slaghte niet en was / daar deel aan hadde. Sy is aan hem en sij- nen Zade na hem / nessens de beloftenis gegeven. Gal. 3: 18. De- gene dan die deel aan Gods Beloftenissen hadde / dat is / die van het volk was welker God hy was; die hadde deel aan de Besnij- denis: so dat die beide t'samen gaan. So is dan nu de vrage / wat gelegentheid en opsight de Besnijdenisse heeft op de Reghtveer- digheid voor God? Hoe heeftse Abraham ontvangen? dat wy het uit den oorsprong mogen sien. Hy heeft (seit Paulus nu) het Teken der Besnijdenis ontvangen, tot een Zegel der reghtveerdigheid des Geloofs, die hem al in de voorhuid toegerekend was. Hy seit / dat de Be- snijdenis een Teken was: so word het by d'instellinge uitdrukkelik genoemd; gy sult het vleesch uwes voorhuids besnijden, en 't sal tot een Teken zyn van 't Verbond tusschen my ende u. Gen. 17: 11. Het was dan iet uitwendig / dat betekende iet dat inwendig was. Doch 't woord van Zegel sluit een Teken in: also geen eigentlike Zege- len ooit anders als uit tekenen bestaan. Wy hebben ons dan maar te houden aan die weinig woorden boven voorgesteld.

Van de Besnijdenis word dan geseid / dat die een Teken zijnde des Verbonds / een Zegel was van de Reghtveerdigheid die des Ge- loofs is. Siet dan hier die Reghtveerdigheid / en 't Zegel dat in de Besnijdenisse daar van was te sien.

I. Van die Reghtveerdigheid, die hier genaamd word des Geloofs, is tot genoegen al belijdenis gedaan in 't XXII. en XXIII. Ar- tijkel / daar alleen van spreekende: so dat ik niet van nooden heb- be / hier ter plaatse iet meer tot verklaringe te seggen. Het woord alleen geeft ons nu te verstaan / den staat des menschen so als die voor God is / door 't Gelove aan den Heere Jesus als den eenigen vol-

volmaakten Middelaar. Te weten / dat hy niet voor sondig / en daar door verdoemelijk gehouden word; so als hy aan hem self is; maar als sonder sonde en volmaaktelik gehoorsaam aan de Wett / en volgens dien reghtveerdig / en reght aan het eewig leven hebbende / en dat in Christus naam.

II. Van die Reghtveerdigheid was de Besnijdenis een Zegel. Dat woord behoeft hier geen verklaringe; also elk een weet wat een Zegel is. Doch staat alleenlik acht te geven / op de reden die het heeft / dat de Besnijdenis / die in haar self geheel wat anders is / een Zegel word genaamd. Het is / om datse hier de plaats eens Zegels heeft / of voor dat gene daar een Zegel eigentlik toe dient in dese saak verstrekt. Want dat is / om versekering te geven van den inhoud des verdraghs / of der verbinteniss of belofte / die de een den anderen gedaan heeft / ofte met hem ingegaan. Dus was het dan met de Besnijdenis gelegen / God had Abraham beloofd / sijn God en sijns Zaads God te sullen zijn; en wat daar voorts aan vast was: en hy maakte met hem een Verbond; waarin hy sich ver- plighte (so te spreken) om dat na te komen / en Abraham / om dat ook te geloven / ende hem getrow te zijn. Nu / Abraham ge- looft den Heere; en dat word hem tot gereghtigheid gerekend / als ge- seid is: Genes. 15:6. dat is / eenvowdiglik / (so veel als hier nu maar behoeft geseid te worden) hy word also van God erkend / in 't reght tot sulx als hem in dat Verbond beloofd was. Om die versekeringe noch meer te bevestigen: geeft God een Teken / daar sy aan te kennen sullen zijn: die in 't Verbond begrepen zijn. God self aan Abraham belastende / om al wat manlijk is in sijn gehee- le nageslaght: op sulken wijse en aan sulken lid te tekenen / ten acht- sten dage na dat sy geboren souden zijn: so was dat evenveel of hy die self getekend hadde / wanneer die last volbraght wierd / als geschied van sijnentwege en uit sijnen naam. En Abraham / of wie 't ook namaals dede / in sijn nageslaght / Gods last in sulx te doen be- trachtende; ontving so menigmaal dat merk / als hy daar mede te- kende de genen die hem toebehoorden. En so was dit dan wederzijds een Zegel, aan dien Brief (om so te spreken) der Belofteniss / die God hem en sijnen Zade eens gedaan en dikmaals wederhaald heeft; en ook der gehoorsaamheid waartoe hy met sijn Zaad ver- plight was / om hem te betrouwen en getrow te zijn. Gen. 17: 1. Also was dit een Teken des Verbonds, gelijk het Moses noemt; en voorts een Zegel der Reghtveerdigheid des Geloofs, gelijk hier Paulus leert. Ik segge nochmaals / der Reghtveerdigheid, en van Gods wege; dat hy hem die so getekend is / gelovende / ook voor reghtveerdig houd: en des Geloofs; om dat die sich so tekent met de sijnen / als hem God belast heeft / daar by duidelik te kennen geeft / dat hy gelooft; en sich aan God verplight. Dus dan ver-

staanwe

staanwe wat de Apostel ons heeft willen seggen: 't gene verder nu sal dienen / om op desen grond den aart der Sacramenten (so als wy die heden noemen) aan te wijsen.

II.

Doch 't schijnt als of wy dus geheel wat anders gaan beginnen / dan wy Paulus daar uit Moses hoorden leeren / van een Teken en een Zegel des Geloofs: dewijle wy van Sakramenten spreken / welke naam ons in de Schrift niet voorkomt in dien sin. Hoewel het griekisch μυςήριον, *Mysteerion* in 't duitsch verborgentheid, in den latijnschen Bybel eertijds *Sacramentum* is vertaald; welk woord van ouds af niet van eenerley betekenis geweest / doch eigentlik so veel als Heiligsel te seggen is. Die naam oorspronkelik dan uit het heiligen ontstaan / wierd dus gegeven dan aan dese dan aan gene saken ofte handelingen / diemen heilig achtte; 't zy by d'oudste heidensche Romeinen / 't zy in latere tijden by deselve onder 't kristendom. Men heeft dan eindelik die Tekenen der heiligmakinge en des Verbonds, gelijkse in de Schrift genaamd staan / Ex. 31: 13/ 17. Gen. 17: 11. mede desen naam van *Sacramenta* Heiligsels, gegeven; als geenen anderen van ouds gebruikelijk in de latijnsche tale weetende/ die so na by quam om de sake uit te drukken. Want *Sacramentum* eertijds 't selfde was met *Juramentum*, 't welk een Eed is: doch besonderlik gepast wierd op den krijgs eed, of den godspenning die op hand gegeven word; ook tot bevestiginge van den eed / waar door sich iemant tot den krijgsdienst heiligt / dat is / overgeest. De Schrift self houd sich van dat woord niet vreemd: heiligt den krijg; Jer. 6: 4. dat is / schikt u daar toe. Nu is daar ook een geestelike krijg / en zijn de kristenen krijgsknechten onder hunnen opperveldheer Jesus. 2 Tim. 2: 3/ 4/ 5. So komt dit woord dan ook al so oneffen niet / gepast op dese Tekenen / waarmede wy ons self verplighten aan den Heere Jesus tot dien geesteliken strijd: en magh derhalven / nu 't in sulken algemeen gebruik is / wel behouden worden / alsmen sich maar hoed van 't misbruik; 't welk is / datmen alles wat aleer by de Romeinen / het zy Heidenen of Kristenen / in hun gebruik ontrent dat woord geweest is / op die Tekenen van Gods Verbond wil passen. Doch dat soude buiten nood zijn / konden wy ons nu noch maar gewennen tot de reghte tale van de Schrift: navolgens welke wy Bondzegelen souden seggen; en daar in met goed duitsch de griekische en latijnsche tale merkelik te boven gaan. 't Vervolg sal ons nu leeren / dat dit een woord alles in heeft wat ter sake / daar wy nu van handelen / behoort.

Daar dan toe komende / so sienwe dat in dit Artijkel eerst gesegd word / wat Gods loslijk oogmerk met de instellinge der Sacramenten zy geweest; daarna / wat; en ten laatsten / welke dat het zijn.

I. Gods Oogmerk word in desen seer breedsprakelik verklaard: eerst

eerst / wat hem als daar toe bewogen heeft; daarna / tot wat gebruik hy ons de Sacramenten heeft verordineerd.

1. Het eerste luid: dat wy geloven, dat de goede God, acht hebbende op onse grovigheid en swakheid, ons verordend heeft de Sakramenten. Dit maghmen vrpelik so stellen / also geen andere reden te bedenken is / waarom het anders kan geschied zijn: aangesien dat God die Tekenen self niet van noden hadde; en dat ons d'onveranderlikheid sijns raads op sijne enkele beloftenis genoeg moest zijn. Maar daar noch seker Teken tot bevestiging toevoegende: so moest dat zijn (gelijk d'Apostel van Gods Eed bewijst) op dat wy door twee onveranderlike dingen, in welken het onmogelijk is dat God liege, ene sterke vertroostinge souden hebben. Heb. 6: 18. En dit dan wel van sijnent wege: maar vermits deselfde grovigheid ons ook belett van onsen God getrouw te zijn; so was het dienstig / dat die mede wierd verbeterd / door ons op die wijse te verpanden door die sienelike tekenen / tot sulken Dienst / als het Gelove dat het ons daar door verzegelt van ons eischt. Want hy ook uiterlike straffe vorderende / van degenen die sich daar in door versuim of misbruik komen te vergrijpen: so toont hy / dat wy met die Tekenen van sijn Verbond besett zijn / waar wy 't henen wenden / om wel op te passen. Gen. 17: 9/ 10/ 14. Ex. 12: 15. 1 Kor. 11: 29/ 30/ 31.

2. Dusdanig dan de reden zijnde / waar om ons God die Sakramenten heeft verordend (want dat die van hem verordend zijn / sal by elk Sacrament besonderlik bewesen worden) so word vervolgens duidelik verklaard / waar toe hy die verordend heeft. En dat heeft tweederley bescheid: so als de Sakramenten op haar self zijn aan te merken / en so als met het Woord gevoegd.

(1.) Bemerktmen dan de Sakramenten in hun eigen self: so hebben sy (na 't gene ik daar effen al eens hebbe moeten seggen) hun sonderling gebruik van Gods en onse zijde; beide evenwel voor ons.

A. Wat God belangt / dat word ook noch tweesins verklaard.

a. Om aan ons sijne Beloften te verzegelen: Door AAN ons staat in beide eerste drukken IN ons: misschien is die verandering geschied / om dat IN ons bequamelikt d'inwendige verzegeling te kennen geeft / die door den H. Geest / als 't onderpand in onse herten word gewroght; 2 Kor. 1: 21/ 22. maar AAN ons past hier beter / daar 't uitwendig handelbaar en sightbaar Zegel word verklaard.

b. So dienen voorts de Sakramenten ook / om te zyn panden van Gods goeden wille en genade t'onswaart, om ons tot enen God te zyn: Gen. 17: 7/ 10. een Teken (seit hy) tusschen my ende u, dat ik de HEERE ben die u heiligt. Exod. 31: 13.

B. Aangaande nu ons self: het dient / om ons Geloof te voeden en te onderhouden: 't welk ik also versta; (indien dit geen verkla=

verklaringe van 't naastvoorgaande is; dat ons Gelove door 't gebruik der Sakramenten in godsdienstigheid en onderlinge liefde werksaam word. Godsdienstigheid: gelyk als door belydenis van sonden, als de Doop vereischt; Matt. 3: 6. Hand. 2: 38. en door den Dood des Heeren te verkondigen, so als by 't Avondmaal geschied. 1 Kor. 11: 26. En Liefde: als malkanders leden; wordende te samen tot een Lichaam, so gevoed en gedrenkt, als gedoopt. 1 Kor. 10: 17. en 12: 13.

(2.) Deselve Sacramenten worden nader aangemerkt / so alsse by het Woord des Euangeliums gevoegd zijn. Want Joannes predikte den Doop. Mark. 1: 4. En by 't Avondmaal des Heeren word sijn Dood verkondigd, als geseid is. Dit is nu / om ons 't gene door het Woord verkondigd word / te beter voor te stellen / ende vast te maken.

A. Eerst staat'er / is 't om ons te beter voor te stellen, 't gene dat hy tot ons spreekt en aan ons doet. Door dit Woord voor te stellen, stond noch ook in den eersten druk / representeeren; 't welk in goed duitsch is vertegenwoordigen, ende waarlik meer dan voor stellen. Want dit ook door woorden kan geschieden; die seer kraghtig moeten zijn / indiense sulken indruk op het herte maken / dat de sake die geseid word ons als tegenwoordig schijnt te zijn: en dat is Christus als voor ogen afgeschilderd sien aan 't kruis. Gal. 3: 1. Maar 't is noch meer / indien wat sightbaars en wat handelbaars daar by komt / dat gelijkenis heeft met de sake die so kraghtiglik met woorden was vertoond / en als in plaats derselve met der daad gegeven word. En noch al meer / gelijk terstond noch volgen sal. Doch 't zijn twee dingen / seg ik / die ons door het Teken by het Woord vertegenwoordigd worden.

a. Het een uitwendig: als te weten / 't gene hy ons te verstaan geeft in sijn Woord: en dat zijn (seit de Catechismus op de 66. Vr.) de beloftenissen van het Euangelium; daar in bestaande / dat hy ons, van wegen Christus eenige offerhande aan het kruis volbraght, vergeevinge der sonden en het eewig leven uit genade schenkt.

b. Het ander is inwendig: namelik / het gene hy inwendig doet in onse herten. Want Gods vaste fondament heeft desen Zegel dat God kent de genen die de sijne zyn. 2 Tim. 2: 19. God dan verzegelt ons in onse herten door den Geest / (gelijk geseid is) de beloofde saligheid. 2 Kor. 1: 21. En daar op staat dan ook 't uitwendig Zegel in het Sacrament.

Van beiden sal ons klaar geblijk gegeven worden by 't verklaren van de beide Sacramenten in 't besonder; ende moet ook daar uit van 't gemeen gebruik en eigenschappen deser Zegelen geoordeeld worden.

B. Behalven die vertegenwoordiginge (want ik kan dit woord) al

al is het uitgemonsterd uit den eersten druk / om sijner kraghtigheids wille so niet laten varen) dienen ook de Sacramenten met het Woord gevoegd / om in ons bondig ende vast te maken dese saligheid die hy ons mededeelt. In 't eerste stond hier / vast ende ongetwijfeld makende: welk woord dan schijnt dat onsen oversienders wat te sterk gescheenen heeft; als achtende dat bondig hier genoeg moet zijn. Altoos (om daar niet om te twisten) 't gaat wel so seker / en is minder nabedenken onderworpen als het ander. Merkt hier de Saligheid / en Bondigheid derselve in het Sacrament.

a. De Saligheid die God ons mededeelt: hoe? teffens met het Teken? Op die wijse hooren wy ook Protestantsche leeraars dikmaal spreken: doch kan hier de sin niet zijn; also hy niet eerst bondig en behoeft te maken door het Sacrament / het gene in het Sacrament is / ende met het selve ons gegeven word. De Catechismus gaat ook verder niet / als tot verstaan te geven en verzegelen: men geeft geen Zegel van het gene iemant geeft; maar van het gene men belooft. Wanneer de sake self geleverd word / dan houd het Zegel op. Ja ook / men geeft de brieven met de Zegelen weerom / of men vernietigtse wanneer de saak geleverd word. Maar door sijn Woord deelt hy ons mede dese Saligheid / ons die daar in belovende: en 't Zegel by dat Woord gevoegd / (want wy hier nu van beide t'samen spreken) bekraghtigt die Beloftenis; gelijk hier voor verklaard is.

b. En dat is nu de Bondigheid / waarmede 't zegel vast maakt, ofte dient tot nadere bevestiginge der Beloftenisse. So dat het is / gelijk de Catechismus op de 67. Vr. spreekt / dat beide 't Woord en de Sacramenten daar toe zyn geright, dat sy wysen op de eenige offerhande van den Heere Christus, als op 't eenigst fondament van onse Saligheid. En dat is in 't begin ook al verklaard.

II. Geseid waar toe de Sacramenten dienen / volgt nu / waar die eigentlik dan voor te houden zijn. 't Zyn sightbare Waartekenen en Zegelen. In 't eerste stond Waartekenen en sienlike Merken; in 't tweede / *Symbola* ende sightbare Tekenen. Doch *symbola* zijn waartekenen; en zegelen, 't voornaamste woord / in beiden uitgelaten: dies dan seer wel te merken / dat het dus nu beter is. Hoedanige waartekenen en zegelen, (gelijkse ook de Catechismus op de 65. Vr. noemt) dat word tweesins verklaard: eerst door beschrijvinge / uitbeeldende der selver aart en kraght; en dan door sekere stellinge die daar uit volgt.

1. Den aart en kraght derselven word dan uit hun voorwerp ende werkinge verklaard.

(1.) Hun Voorwerp is d'inwendige en onsienelike sake, die hier voor verklaard is: en so zijn de Sacramenten / volgens Augustinus / *signa visibilia invisibilis gratiæ*, sightbare tekenen van d'onsightbare genade.

(2.) Doch

(2.) Doch 't gene van de Werkinge der Tekenen gesegd word/ is wel aan te merken: te weten/ dat God in ons werkt door middel van deselve, door de kraght des heiligen Geestes. Dat God werkt door de kraght van sijnen Geest/ is openbaar/ en in den XXIV. Artijkel ook geleerd. pag. 354. Maar werkt hy ook door middel van de Sacramenten? Indien hy door deselve niet en werkt/ so zijnse kraghteloos en sonder vrught: en dat past denselven al so weinig als dat ook sijn Woord niets werken soude. Maar dat sal niet ledig tot hem wederkeeren, spreekt de Heere. Jes. 55: 11. Indien sijn Woord dan doen sal 't gene hem behaagt; en wy daar door als uit een levendig en eewigblyvend zaad herboren worden: (1 Pet. 1: 23.) so moeten ook de Tekenen niet ledig zijn; te weten in degenen die geloven. Want so als het woord der predikinge met gelove niet vermengd geen nutt en doet; (Hebr. 4: 2.) also het Teken mede niet. Al was de voorhuid afgesneden; dat en hielp niet/ so de voorhuid aan het herte bleef. Jerem. 9: 26. Hoe God nu door de Sacramenten werkt/ is uit het vorige wel te verstaan.

2. De stellinge die nu uit desen volgt doet sich tweeledig op.

(1.) Te weten eerst; dat dese Tekenen niet ydel nochte ledig zyn, om ons te bedriegen. Dit meen ik niet dat enige verklaringe behoeft. Ook geen bevestiginge: want het gansch onmogelyk is dat God liege; Heb. 6: 18. God is waarachtig, alle menschen leugenachtig. Rom. 3: 4. So iemant dan hier in bedrogen word/ die moet noodsakelik hemself bedriegen. 1 Kor. 3: 18. om dat sijn hert niet reght en is voor God. Hand. 8: 21.

(2.) Daarna volgt ook de reden: also Jesus Christus is de waarheid van de Sacramenten; sonder welken sy gansch niet met allen souden zyn. Wat Christus in de Sakramenten zy/ is nu genoeg geseid: en datse niet met allen souden zijn/ dat kan met al 't voorseide/ waar uit blijkt dat sy seer veel zijn/ niet bestaan.

III. Nu komt het op 't getal der Sakramenten aan/ hoe veel en welke dat deselve zijn. Doch word hier over eerst de grond gelegd: mits te verklaren/ op wiens tellinge en aanwijsinge wy ons in desen te verlaten hebben; en dan deselve wel geteld en duidelik genoemd.

1. Wy zyn dan (en wy moeten zijn) te vreden met het getal der Sacramenten, die ons Christus onse meester self verordend heeft. Want die en wil met geen geboden ofte leeringen van menschen zijn gediend. Matt. 15: 9. Daarom in 't stuk der Sacramenten Paulus ook niets overgaf/ dan 't gene/ en so als hy 't van den Heere self ontvangen hadde. 1 Kor. 11: 23. Want hy de Heere zijnde van het Huis, (Heb. 3: 7--17.) heeft ook alleen dat reght; als boven is geleerd. En wie kan ook het zegel ordineeren/ dan de gene van denwelken 't goed komt dat aan ons verzegeld word? 2 Kor. 1: 21.

2. Dat

2. Dat eens gesteld / so is de rekeninge haast te maken van 't getal der Sakramenten: welke niet meer zyn dan twee; te weten (die wy konnen vinden dat van Christus self verordend zijn) het Sakrament des Doops ende des H. Nachtmaals onses Heeren Jesus Christus. Dat dese twee dan Sacramenten zijn / moet blijken uit so veel bewijs / als wy van ieder in 't besonder geven sullen; waar toe de twee naastvolgende Artykelen behooren. 't Word ook van geene andere gesindheid eigentlik ontkend. Doch is hier nevens aan te merken / dat wy van geene andere en spreken dan die heden in 't gebruik zijn / ende tot het niewe Testament behoren: was iet van d'andere te seggen / die onder 't oude Testament gediend en t'sedert opgehouden hebben; dat moest geschied zijn in den XXV. Artykel / dat daar van is spreekende. So vraagt ook onse Catechismus maar na die van 't Niew Testament.

Doch als bewesen word / dat die twee daar genoemd opreghte Sacramenten zijn / van Christus ingesteld: sal daar uit volgen / datter anders geen en zijn? of salmen hier op door de Schrift gaan soeken / om te sien of ons iet voorkomt als een Sacrament / meer dan de twee by ons daar voor erkend? Dit soude buiten twijfel seer onbillijk zijn van ons te eischen: om dat so te doen op elk geschill / de gansche Bijbel moest doorlesen worden; (want het een so groote reden heeft als 't ander) en dat het bewijs na reghten altijd aan komt op de genen die iet stellen / niet die het ontkennen. Daarom / so iemant meer dan dese twee voor Sakramenten houd / hy toone ons die self dan in de Schrift. Maar dat sal voor hem niet te doen zijn I. met den naam alleen van *sacramentum* in 't Latijn / daar in 't Grieksch staat *μυστηριον mysteerion* / en het Duitsch verborgentheid; so als d'Apostel spreekt van 't Huwelijk / niet onse / maar van Christus met de Kerk. Efes. 5: 32. Want anders moest het Euangelium self / of de Menschwerdinge van Christus mede al een Sakrament zijn; wil het beide ook *mysteerion* verborgentheid genaamd word in de Schrift. II. Het is ook niet genoeg / so iets bevonden word van Christus ingesteld te zyn; so 't niet en is dat hy het tot een Zegel sijns Verbonds heeft ingesteld: want anders moest de voetwasschinge ook al een Sacrament zijn / volgende; Joh. 13: 3 -- 15. 't welk nochtans in 't Pausdom daar voor niet erkend word / schoon het sommige der Doopsgesinden nu en dan so hier en daar wel hebben voorgestaan. Want sulx als tot het wesen van het Sacrament behoort / moet in de ingestelde saak begrepen zijn / indien 't een Sacrament sal zijn. Hier mede moeten dan van self vervallen / die vijf Paapsche so genaamde Sacramenten: het Vormsel ofte Vroomsel / by hen zijnde de bevestiging in 't Kristendom; het Priesterschap of Ordeninge tot het selve / reeds verworpen door bewijs hier voor gegeven; pag. 318/319. de heimelike Biecht / het Huwelijk /

lijk / en het Olizel; en 't is niet eens der moeite weerdig / op de voorwendingen / waarmede sy die pogen te beweeren / acht te slaan. Die dese gronden vast houd / sal de minste swarigheid niet hebben om deselve op te lossen.

III.

't Gebruik van dese leere / nopende de Sakramenten in 't gemein / kan sulken val niet hebben voor 't verklaren van de beiden in 't besonder / als wel achter na: also wy dan so wel het een als 't ander souden konnen uithalen / en voor ogen stellen 't gene tot betraghtinge van een godvrughtig leven dienen kan. Maar aangesien dat het Artijkel van het H. Nachtmaal seer wijdlopig is; en daarom ons geen plaats wil laten / om veel toepassinge daarvan / en dan noch minder van den Doop daar by / te maken: so ware dit vergeefs daar heen verschoven / en de Leser opgehouden. Doch het sal noch al te passe komen wat voornamelik ter sake dienen kan / wanneer wy maar 't gebruik eerst van den Doop / en dan van 't Avondmaal / in het besonder sien: also al 't gene dat geseid kan worden van de Sacramenten / van een deser beiden / buiten welken geene Sacramenten zijn / geseid moet zijn.

Nochtans is hier noch so niet af te scheiden / sonder God te danken voor die goedheid welke hy daar in betoont / dat hy (gelijk op het begin van dit Artijkel is getoond) so veel aan onse grovigheid noch toegeeft / dat hy ons door Tekenen versekert van sijn Woord (hoewel dat altijd seker aan hemself is / die niet liegen kan. Wanneer wy ons maar leersaam stellen / en niet ongelovig toonen / geeft hy ons so veel versekering als wy begeeren / tot versterkinge van ons gelove tegen alle twijfelingen; als dat bleek aan Gideon. Indien ik nu genade in uwe ogen (seide hy tot God) gevonden hebbe; so doet my toch een Teken, dat gy 't zyt die met my spreekt. Right. 6: 17. Siet die genade / hem in dat stuk eens geschied / op sijn begeeren / doet ons God nu dagelijx / en dat van self. Wy hebben in dat opsight dagh op dagh noch reden om te seggen: met het gehoor der oore hebbe ik U gehoord, en nu siet U ook myn oge. Job. 42: 5. Wy hooren hem in 't Woord / wy sien hem in de Sacramenten: ja wy handelen en tasten hem daar in; hy spreekt ons en hy raakt ons elk besonder aan; hy komt ons dagelix / en blijft ons altijd by; hy toont dat hy sijn woord houd / hebbende geseid / Siet, ik ben met u alle dagen, tot aan de voleindinge des weerelds. Matt. 28: 20.

Wy moesten dan ook maken dat wy by hem bleven / en hem dikmaals quamen sien / so wel als hooren / in die Tekenen en Zegelen van sijne gunste / in die schildery van den gekruisten: en ons niet onttrekken ten verderve, maar betoonen door 't gebruik der Tekenen / dat wy geloven tot behoudenis der zielen. Hebr. 10: 39. Bied

God ons uit hem self / het gene wy niet souden derren denken uit ons selven; de vergeevinge van alle sonden / en het eewig leven; en geeft hy daar noch hand en zegel van: hoe sullen wy 't verschoonen / ja hoe sullen wy ontvlieden syne hoogste gramschap / so wy op so grooten saligheid (op sulken groot geluk) geen acht en geven? Hebr. 2: 3. Maar dit zijn lessen die ons dagelix te voren komen; ik sal derhalven nu daar in niet verder gaan / op dat ik tijd magh hebben iets ten hoogsten noodig hier te seggen / dat van weinigen tot noch toe is geseid.

En dat is / Kristenen / getrouwe waarschouwinge alhier te doen / aangaande waar in dat maar 't misgebruik der leere van de Sacramenten: niet der Sacramenten selve / al te openbaar is / en waar overdagelix bestraffinge gedaan word / en op stoel gedaan is van my self. Maar wie bedenkt met ernst / hoe groot hier 't misbruik van de Leere zy: als niet so seer der leeringe / (om dus met onderscheid te spreken) of der manier van handeling ontrent de Leere; die so reghtstreeks aanloopt tegen 't oogmerk van den Heere Jesus en eisch der Sacramenten / ons bekend. Want wat is die toch anders dan de Eenigheid / van God met ons / en ons te samen met malkanderen; gewasschen en gelaafd met een en 't selfde Bloed des eenigen gekruisten Saligmakers; gespijst met een en 't selfde Lichaam / en tot eenen Geest gedrenkt? Maar waar is meerder twist en tweedraght om / wat houd het Protestantsche Kristendom self meer verdeeld; dan dese leere van de Sakramenten met den aanklebe van dien? 't Is waar / de vijf versierde paapsche Sacramenten / en voornamelik die grouwel van de Misse / ingeschoven in de plaats van 't heilig Avondmaal / heeft eene der voornaamste redenen verstrekt om van hen af te scheiden. Maar heeft ons dat dan onderlinge ook vereenigd / dat wy ons gelykelik ontdeden van het misbruik; of eer tot niewe scheuringe verstrekt? Hoe klagelijk / dat dit maar al te waar is; en 't geheele werk der Reformatie door niewe twisten / en die meest om dese zegelen van vrede / tot op heden toe gestremd! Wat houd de Doopsgesinden nu noch meest van ons verscheiden / na dat sy in so veel sware stukken tot ons meer genaderd zijn? De Doop. Wat houd de scheure langer open / ofte doet die wijder gapen / tusschen ons en die sich noemen Lutherschen; en wat is 't hoofdgeschil / daar al het ander meest op uit komt? over 't Avondmaal. Wat voed d'oneenigheid der Engelsche en Schotsche kerken / boven andere verschillen? 't is d'uitwendige bedieninge van Doop en Avondmaal. En als het dat al niet en is: men maakt bvna van dese zegelen van eenigheid so veel als vlaggen van verdeeldheid: betwistende den Doop by anderen gedaan; verbiedende de Tafel aan de genen die iet andersins gevoelen; elk seggende dat daar de kerk en Christus / is en dat die elders niet

en is / al waarmen met hem geen gemeenschap aan deselfde Sacramenten heeft. Dat is dan niet / deselve te gebruiken om ons den geheelen inhoud van het Evangelium / om ons het hoofdstuk van 't Gelove te versekeren: maar om ons te verplighten tot besondere gevoelens / en tot leeringen dus ofte so bepaald; na 't oordeel van de menschen / ende niet na Christus. Kol. 2: 8. Dat is / de menschen te vereenigen tot eenen Doop en Avondmaal / om dese of gene sekte te belyden / die daar in gemeenschap t'samen hebben / ende d'andere weeren: ende niet om Christus onser allen Heere aan te hangen, en een Geest met hem te zijn; met hem gekruist / begraven en gedoopt. 1 Kor. 6: 17. Rom. 6: 4/6. Is Christus dan gedeeld? 1 Kor. 1: 13. Of worden wy door het gebruik van sijne liefdetekenen verplight / de eenigheid des geestes te behouden door den band des vredes: Efes. 4: 3. so laat ons liever traghten / te bejagen 't gene tot den vrede dient.

Wat dan? Ik mein / geliefde Kristenen / dat dit wijdlopig schrijven en veelwoordig twisten over 't stuk der Sacramenten / de Belydenisse onser Kerken so wijdlopig heeft doen spreken over dese twee Artijkelen: gelijk ook onsen Catechismus / in vijf onderscheidene Sondagen / veel breedspraakeliker dan van enig ander hoofdstuk / van de Sacramenten spreekt. Doch dat en is niet / dat wy daarom ook hier so veel breeder moeten gaan: maar aangemerkt dat de Belydenis / door sich hier breeder te verklaren / voor ons dies te minder werk laat / om daar noch wat by te doen; so sal ik hier so kort zijn als in mijne Vaste Spyse, daar ik alles van de Sacramenten in een Hoofdstuk / en dat ook noch van de langste niet. Want ik liefst wil denken / dat in de voorgaande eewe dit stuk op het kraghtigste gedreven zijnde: de Belydenis en Catechismus / in dien tijd gebooren / veel meer daar van spreken moesten dan het anders noodig was. Want waar toe is het noodig / datmen 't sich om d'uiterlike Zegelen so suur sal maken / daarmen 't in de sake die verzegeld word so wonderlik wel eens is / als wy 't in de Protestantsche Kerken zijn? Is 't oorbaar / daar wy beiderzijds een en het selfde spreken en gevoelen / van 't stuk der Regtveerdigmakinge: dat wy om 't Zegel der Reghtveerdigmakinge so lang en hevig twisten als wy doen? Heeft iemant onder ons het herte / om te seggen dat hy Christus niet en heeft / noch hem gelooft: die juist niet met hem eens is over 't Zegel / of dat wel of niet wel is geslagen; of hoe noodig 't selve zy of niet? Hoe veel of weinig kraghts van Christus in het Zegel zy; het is de kraght van Christus evenwel. Die dan met ons aan Christus houd / en voor hemself aan hem genoegh heeft / Kristenen; heeft die ons niet genoegh? O laat ons dan met vreedsame gedachten tot betrachtinge der beide Sacramenten elk besonder overgaan; in hope dat ons God ter

reghte kennisse daar inde geleiden / en voorts de vrught daar van doen proeven sal. Dat zy also?

Vergelykinge van dit Artykel met de andere Belydenissen.

NIet eene van allen gaat dit stuk voorby: so seer is 't overal te doen / om van den uiterliken Dienst een goed berigt te geven / van al te groote achtinge desselven af te houden / en der menschen herten tot het innerlike op te leiden.

I. Die van Bohemen in het XI. Hoofdstuk / merkt de Sakramenten aan / als uiterlik betekenende en getuigende de geestelike en onsienlike genade.

Geen mensche heeft de maght om Sacramenten in te stellen.

De nuttigheid derselven aangewesen hebbende; bestraft het misbruik en versuim.

Daar de gelegentheid ontbreekt / en 't herte goed is / schaad het ons niet die te missen.

Doch helpen ook in 't minste niet / wanneerse sonder een opreght gelove zijn: maar schaden eerder / somen die onweerdiglik gebruikt.

Nochtans zijn nooit de Sacramenten kraghteloos: also sy in 't gebruik den waardigen versterken en vertroosten / en den onwaardigen overtuigen; het zy dat die van enen goeden ende eerliken Priester, het zy van enen heimeliken sondaar zyn bediend. Die echter self ook moeten toesien wien sy 't heilige bedienen; en 't volk / om het selve niet ten oordeel maar tot heil der zielen te gebruiken.

II. D'Augsburgsche in het VIII. en XIII. Art. spreekt daar kortelijker van: ende heeft niets dat in 't vorige niet al begrepen zy / behalven het verwerpen van de Donatisten; welke leerden, dat het volk den dienst der bosen in de Kerk niet moght gebruiken; zynde die onnutt en kraghteloos. Die in den VIII. Artykel.

In 't XII, doemen sy die fariseesche meininge, dat het gebruik der Sacramenten door 't gewroghte werk reghtveerdigt; sonder goede beweeginge des genen die deselve gebruiken, of sonder dat daartoe 't gelove word vereischt.

III. De Swabische in den XVI. Art. spreekt daar van seer kort; en segt / dat Sacramenten niet alleenlik sightbare tekenen der onsightbare genade zijn: mar ook / dat wy Christus daar door toegewijd, en als met eede zyn verplight.

IV, De Baselsche in 't V. Art. §. 2. noemt maar de beide Sacramenten Doop / en Nachtmaal; seggende / dat die zijn om 't geloof en broederlike liefde te betuigen.

V. De eerste Switsersche in den XX. Art. leert met weinig woorden / welk het Teken / en de Sake die betekend word / in beide Sacramenten zy. Verklaren mede: dat de Sacramenten niet alleen-

lik onderpanden menscheliken geselschaps; maar ook waartekenen god liker genade zyn.

En in derselver nadere verklaringe gedragen sy sich op deselfde wyse als de onse: seggende alleenlik in 't besonder / dat sy nopende de t'samenvoeginge van 't uiterlyk met het inwendig van het Sacrament / niet schromen om te seggen; dat de Dienaar ons bekeert, de sonden vergeeft, de ogen en de herten opent, het gelove geeft en ook den geest. Sy willen ook wel seggen met behoedsaamheid: de Dienaar wederbaart ons door den Doop, en wascht de sonden af; deelt uit, en geeft het Lichaam ende Bloed des Heeren.

Daarna verwerpen sy de Donatisten en de Wederdopers; als die de weerdigheid der Sacramenten na die van de Dienaars schatten.

VI. De Sarische in 't XII. Art. kortelik den aart en kraght der Sacramenten toonende: segt op het einde / dat sy zyn om enen iegeliken in 't besonder toe te passen / 't gene 't Evangelium aan allen voorstelt in 't gemein.

VII. De Wurtenbergsche in 't IX. Art. seit / dat het woord van Sacrament wydlustiger betekenisse zy. Doch om dat sommigen heeft goedgedacht, 't getal daar van tot seven te betrekken, so sullen wy (dit zyn daar hunne woorden) die ieder in 't besonder eens doorlopen, ens.

VIII. De Fransche in den XXXIV. Art. seit gansch niet dat buiten d'onse zy.

IX. De eerste Engelsche in den X. Art. ook niet / dan dat sy verscheidene oude Leeraars noemt die met ons daar in eens gevoelen. Van den aart en kraght der Sacramenten / Tertullianus, Origines, Ambrosius, Augustinus, Hieronymus, Chrysostomus, Basilius, Dionysius: de Sacramenten noemende Figuren, Tekenen, Waartekenen, Voorbeelden, Tegenbeelden, Vormen, Zegelen en Zegelingen, Gelykenissen, Afbeeldsels, Beeltenissen, Gedenkenissen en Gedachtenissen, sienlike Woorden, Zegelen der reghtveerdigheid, Waartekenen der genade. Belangende 't getal der Sacramenten van maar twee / beroepen sy sich op Ambrosius en Augustinus.

XI. De laatste Swytsersche in 't XIX. hoofdstuk / handelt van de Sacramenten in het breede. Ende is daarin het eerste voor ons aan te merken / dat sy in de Sacramenten stellen; 1. 't Woord, 2. het Teken, en 3. de saken die daar door betekend zijn: dat van de onse van verschilt; die 't laatste daarin niet begrypt / maar als het voorwerp van de Sacramenten stelt / daar van sy Sacramenten zyn. Sy en erkennen ook niet meer dan die twee Sacramenten des niewen volks, so als sy spreken / of des niewen Testaments; den Doop en 't Avondmaal: en seggen van de vyf verdichte Sacramenten in de Roomsche kerk; dat sy de Biechte, Ordening der

Dienaars (niet de paapſche; maar de apoſtoliſche) en 't Huwelyk erkennen, als tot nuttigheid van God ſelf ingeſteld, maar niet als Sacramenten, 't Vormſel en het laatſte Oliſel, maar menſchelike vonden zynde, die de Kerke ſonder enige de minſte ſchade miſſen kan; daar van ſy dan ook reden geven.

De hooftſaak (ſeggen ſy nadrukkelik) der Sacramenten is de Saligmaker Chriſtus.

Deſelfde is het ook in beide Teſtamenten / oud en niew.

Nochtans is daar in onderſcheid: dat onſe Sacramenten 1. duurſamer en vaſter 2. van minder omſlagh / en 3. van wyder uitgeſtrektheid zijn; tot alle volkeren behoorende / als ook van meerder kraght / na meerder mate van Gods Geeſt.

Voorts word wat breeder uitgeleid / hoe de gemeenſchap van het Woord / het Teken en de Sake / ſekere manier van ſpreken baart / die ſacramentelyk genaamd word / als den Sacramenten eigen: maar verſekeren / dat geen verandering des tekens in 't betekende geſchied.

Verwerpen mede / die daar meinen dat die Tekenen onnut en overtollig zijn; hoedanig de Meſſalianen waren, ſomen ſeit: en al ſo ſeer het tegendeel / dat het betekende niet van het teken magh geſcheiden zijn / al even veel of iemant weerdig of onweerdig 't Sacrament geniet.

Sy ſeggen eindelik / dat ook de kraght van 't Sacrament niets meer noch minder is ten aanſien van den genen die 't ontvangt: al is 't dat d'ongelovige en onherboorene de ſake ſelf niet aanneemt; God nochtans geeft hem die in het Teken / al ſo wel als hy 't hem aanbied in het Woord.

XII. De Schotſche kerken ſtellen van de Sacramenten drie Artijkelen / waar in ſy van de ſelve in 't gemeen / en van de twee des niewen Teſtaments te ſamen / ſpreken: in dier voegen / dat ſy in het XXI. Artijkel ſtellen / dat in 't oude Teſtament twee Sacramenten waren / de Beſnijdenis en 't Paſcha; ende heden twee voorname zijn (ſo ſprekenſe) in 't niewe / Doop en Avondmaal; deſelve ſo beſchrijvende als uit de vorigen bekend is.

Verdoemen ganſchelik de ydelheid der genen welke dryven, dat de Sacramenten niet dan bloote tekenen en zyn.

In 't XXII. vereiſchen ſy tot wettige bedieninge der Sacramenten, I. Dienaars wettelik beroepen tot het Predikamt / en anders geene. II. ſodanige materialen ende handelingen als van God zijn ingeſteld. Vermijden daarom de gemeinſchap met den Paapſchen dienſt der Sacramenten: 1. dat derſelver Dienaars Chriſtus Dienaars niet en zyn; en dat ſy ook debwijven laten dopen/die in de vergadering niet mogen leeren; 2. dat ſy den dienſt der Sacramenten veel verbaſterd hebben. enſ. III. dat het einde en d'oorſaak van de inſtellinge der Sacramenten niet

min van de dischgenooten (dit siet op het Avondmaal) als van de Dienaars moet verstaan en onderhouden werden; als uit het oud gebruik of misbruik van de offerhanden blijkt. Verwerpen daarom ook de paapsche Sacramenten om des misbruiks wille.

In 't XXIII. beweeren sy den kinderdoop: doch laten niemant tot het Nachtmaal toe, dan die hem self beproeven kan; en ondersoeken, of sulx ook al wel geschied.

XIII. De Yrsche spreekt maar van de Sacramenten van 't niew Testament; en segt in 't XVI. Kap. §. 85. dat God daar door onsightbaarlik in ons werkt. §. 86. Sy stellen ook deselfde twee, §. 87. verwerpen de vijf paapsche §. 88. en vereischen waardige genietinge derselven, so sy sullen kraghtig zijn.

XIV. De laatste Engelsche in 't XXVII. Kapittel, vereischt in de Sacramenten dat besonders, §. 1. datse sonder middel van God self ingesteld, en §. 4. van niemant anders dan van enen dienaar des Woords te bedienen zyn §. 5. dat ook die van het oude Testament, in opsight van de geestelike dingen die daar door betekend en toegediend wierden, deselfde zyn in wesen met die van het Niewe.

XV. De Brandenburgsche seit in 't kort §. 43. het selfde, dat nu breeder op 't begin van dit Artykel pag. 516. tot verklaringe gesegd is; hoe God onse grovigheid daar door te hulpe komt.

XXXIV. AR-

XXXIV. ARTYKEL.

Van den heiligen Doop.

Matt. 28: 19.

Gaat henen, onderwyſt alle volkeren; hen doopende in den naam des Vaders, en des Soons, en des heiligen Geeſts.

DE leere der Dopingen van den Apoſtel onder de beginſelen des kriſtendoms geteld / Hebr. 6: 1/2. was den Hebreewſchen kriſtenen al voor een deel ſelf uit het Jodendom bekend. Want niet alleenlik waren dies tijds onder hen veel waſſchingen en reinigingen in 't gebruik; van menſchen ingeſteld: Mark. 7: 1/3/4. maar ſelf ook na de Wett / verſcheidene waſſchingen en reghtveerdigmakingen des vleeſches (dat is / vleeſchelike of lichamelike ſuiveringen) tot den tijd toe der verbeteringe opgelegd; Heb. 9: 10. hoedanige verbetering van godsdienſt met de komſt des Saligmakers te verwachten was. Dit is ons op den XXV. Artijkel al geleerd. Doch 't gene nu ter ſake komt / die waſſchingen en waren niet alleen van kleedinge / van huisraad en gereedſchap; maar inſonderheid ook van de menſchen ſelf. Num. 14: 8. en 15: 5 - 8. en 19: 7/8. En dat was / om hen uiterlik te reinigen van enige beſmettinge / die hen was aangekomen / ende om alſo tot God en de gemeinte wederom te naderen; als uit die plaatſen is te ſien.

So was het dan niet vreemd / dat / als Joannes predikte / dat nu het Koningryk der Hemelen, met dien tijd der verbeteringe / was na by gekomen, waar toe de menſchen ſich bekeeren moeſten: dat hy hen daar op doopte: Matt. 3: 2. Mark. 1: 4. als te kennen geevende / dat nu die groote waſſchingen van nooden was / waar door de herten voorbereid / tot de volmaakte offerhande van den Opperprieſter naderen / en eens voor al verſoeninge erlangen moghten. Die Doop nu van Joannes uit den Hemel zijnde / alſo de Heere / die hemſelf geſonden hadde om te dopen (Joh. 1: 33.) duidelik te kennen geeft: Matt. 21: 25. ſo was het niet van noden ene taſtelinge des Doops / als van wat niews te maken / om ook ſijne Apoſtelen daar toe te laſtigen / als hy door deſelve ook den Doop bedienen dede / noch op aarden zijnde / aan het Joodſche volk. Joh. 4: 1/2. Maar ſo hy iet beſtond het gene tot op dien tijd toe

noch niet en was in 't werk gesteld / noch last daar toe gegeven: so wierd een niew gebod en sendinge vereischt.

Sodanig was de Doop der Heidenen / dat is / der vreemde volkeren (gelijk dat boven is verklaard; pag. 495) alsó de Heere self niet verder dan aan 't huis van Israel gesonden zijnde; Matt. 15: 24. ook sijne Apostelen uitdrukkelik verboden heeft / dat sy niet verder souden gaan. 10: 5/6. Dat was wanneer hy noch op aarden was verkeerende / en noch den wegh en ingang tot het hemelsch Heiligdom door sijns selfs offerhande niet geheiligd hadde. Maar namaals van den Dood verresen / en gereed ten Hemel op te varen / so sprak hy ruimer taal; Gaat, seit hy / door de gansche Weereld, onderwyst alle volkeren; gelijk het Markus 16: 15. en Mattheus hier ter plaatse / t'samen melden. En dit is het daar wy nu dan van te spreken hebben.

Het zijn de woorden der Instellinge des Doops / om dien te bedienen aan de Heidenen; die eerst hier te verklaren zijn / daarna 't Artijkel van den Doop daarmede vergeleken / en dat dan te samen toegepast.

I.

De last van onsen Heer alhier gegeven aan d'Apostelen is voor het meerder deel wel te verstaan: en sulx te lichter / om dat ons die woorden al van jongs op uit de kinderleer bekend zijn / ende jaarlix van den predikstoel gehoord. Ik sal dan maar iet seggen dat meest dient in acht genomen / mits de rede kortelik ontledende; waarin de Sendinge is aan te merken / en de Last dien hy hen geeft.

I. Hy send hen / als hy seit / gaat henen: en so even eens als ook te voren / als hy hen de eerste maal ook uitsond / Matt. 10: 5/6. met dit woord gaat heenen, so sond hijse henen, Luk. 9: 2. gelijkerwijs als ook de tsebentig. 10: 1.

Hy sond hen dan nu andermaal; doch niet gelijk te voren / aan hun eigen volk alleen: maar so als dat by Markus breeder staat / in de geheele Weereld; en so als by Lukas word verklaard / eerst van Judéen na Samarien, ('t welk hen te voren wel uitdrukkelik verboden was / Matt. 10: 5.) en voorts dan tot het uiterste der aarde. Hand. 1: 8. En dit was ook sijn laatste woord: want als hy dat gesproken hadde wierd hy opgenomen na den hemel, vs. 9: 11. Mark. 16: 19. D'Apostelen nochtans (gelijk hen meer gebeurd was) en verstonden dit doe noch niet wel; noch ook daarna: tot dat uitdrukkelik aan Petrus wierd belast / tot eenen heiden te gaan prediken; Hand. 10. en daar door d'anderen na vele moeplikheid noch eerst begrepen / dat God ook den Heidenen gegeven hadde de bekeeringe ten leven 11: 1--18. Sy meinden dan / dat alle volkeren te seggen was / de Joden onder alle volkeren de weereld door

 ver-

verspreid / en met derselver talen van malkanderen ook onderscheiden: waar doormen seggen moght / dat doe dat eene volk der Joden van alle volke onder den Hemel was. Hand. 2: 5.

II. Dit was de Sendinge; so volgt dan nu hun Last. Die was tweeledig / om te onderwysen en te dopen.

1. Van d'Onderwijsinge en heb ik nu niet sonderling te spreken: also dat lichtelik van self verstaan word dat in de verkondiging des Euangeliums bestaan moest / so als 't Markus verklaard; roept uit, verkondigt, predikt seit hy / 't Euangelium. En ook so hebben wy nu niet van 't prediken te spreken / maar van 't dopen.

2. Merkt dan alhier eerst in een enkel woord een duidelik Bevel; en dan met meerder woorden een Berigt daar by.

(1.) Dit is 't Bevel / Doopt: of / als eigentlik de t'samenstellinge der woorden is / onderwyst alle volkeren, hen doopende. So word de Doop dan met de onderwijsinge gepaard; niet voor noch achter na gesteld: so dat de Doopsgesinden daar vergeefs op staan / dat dopen na het onderwysen volgt. Want ook hier by Mattheus volgt noch achter desen last van Dopen / 't leeren om te onderhouden alles wat hy hen geboden hadde. Of eerst het Zegel of de Brief genoemd word / is om 't even; want het een behoort by 't ander: d'onderwijsinge is als de Brief / en 't Zegel daar van is de Doop.

Wat nu door Dopen te verstaan zy / is te weten uit den oorsprong van het griekische woord / desselfs gebruik / en 't werk dat met dien naam word aangewesen in de Schrift. Het woord βαπτίζειν *baptizein*, dopen, en βαπτισμὸς *baptismòs* of βάπτισμα *baptisma* doop komt beide af van βάπτειν *baptein* dompelen, of doen onder duiken; so dat geen ofte weinig onderscheid van die twee woorden βάπτειν en βαπτίζειν is. 't Gebruik daar van strekt sich nochtans veel breeder uit. Want βάπτισμα *baptisma* en βαπτισμὸς *baptismòs* ook allerleye wasschingen van 's menschen lichaam / huisraad / kleedinge / betekend; en met reden na den eisch der saken so vertaald word. Hebr. 9: 10. 't Is klaar by Markus / daar hy van de Fariseen seit / dat sy / self van de merkten komende / niet eten ἐὰν μὴ βαπτίσωνται *eàn meè baptisoontai*, sose niet gedoopt (dat is gewasschen) zijn: en vele andere dingen die sy aangenomen om hebben te houden; βαπτισμοὺς *baptismoùs*, de dopingen) dat is / gelijk het ook vertaald word / wasschingen) der bekers, kannen, kopere vaten ende bedden. Mark. 7: 4. Dus is dan dopen in 't gemein maar wasschen; 't zy van menschen of van andere saken / en in wat manieren het geschied. Dieshalven kannen uit dit eene woord / alhier van Christus tot d'Apostelen gesproken / niet anders halen; dan dat sy de menschen / dien sy 't Euangelium verkondigden / ook moesten wasschen: sonder te bepalen op wat wijse sy dat souden doen.

Besien

Besien wy nu hoe dat zy in sijn werk gegaan: Joannes en d'Apostelen (want Jesus self en doopte niet, Joh. 4: 2.) gebruikten de gelegentheid / so als die hen best diende. Hy / die wel liefst alleen en van de menschen af was / daar elk by hem quam die by hem wesen wilde / doopte in Enon by Salim, om dat daar vele waters waren: Joh. 3: 23. en wierdense van hem gedoopt in de Jordaan; gelijk ook Christus self / gedoopt zynde uit het water opklom. Matt. 3: 6/16. So ook als Lydia gedoopt wierd / te Filippi; waren sy aan de riviere, daar gewoonlik het gebed geschiedde. Het duidelijkste is dat van Filippus: die / als hy den Moorman doopte / daalden beide af in 't water; so Filippus als de kamerling; en hy doopte hem. Hand. 8: 38. Uit welken allen te besluiten is / dat sy / wanneerse daar gelegentheid toe hadden / en die sy ook sochten / met de menschen in het water gingen / ende hen dan onder duikten. En het blijkt uit de toepassinge die Paulus daar op maakt / dat dit so wel 't gemeen gebruik was in dien tijd: op dat het dus geleke datwe als begraven zynde onder 't water / in den Doop; dan / daar uit komende / als uit den dooden opstaan / so als Christus. Rom. 6: 4. Nochtans / als 't schijnt / so bonden sy hen daar niet aan. Want niet alleenlik wierd Cornelius de hoofdman / en de Stokbewaarder / dese self by nacht) in huis gedoopt; daar so veel waters niet en konde by de hand zijn: maar drie duisend menschen zijn gedoopt op eenen dagh / en dat te Jerusalem / daar geen rivier of beke door en vloeit. Waar uit dan volgt / dat op die eerste wijse niet so hard gestaan wierd / of sy weken daar wel af / wanneer het op ene andere gevoegeliker te verrighten was. Dit dan so veel als 't werk betreft; dat selve woord voor 't gene volgt tot een godsdienstig werk geschikt.

(2.) 't Berigt / hoe dan godsdienstelik te dopen / is geheel wat niews. Want nergens is te voren iets verklaard van desen stijl van dopen / in den naam des Vaders, en des Soons, en des heiligen Geestes: dan wel / dat d'allerheiligste Drieëenigheid sich ook vertoonde by den Doop des Soons. Matt. 3: 16/17. so als ook op het IX. Artijkel pag. 139/140. is gesien. Deselve zijnde hier uitdrukkelik genoemd: so isser reden om te twijfelen / of 't oogmerk van den Saligmaker zy geweest; d'Apostelen aan dese woorden als een voorschrift te verplighten / hoemen by den Doop moest spreken: of alleenlik hen den sin en inhoud van de leere voor te stellen / die ons door den Doop bevestigd word. Want nergens leestmen / dat die woorden by d'Apostelen / wanneer sy doopten / so uitdrukkelik gebruikt zijn: daar nochtans niet sekerlik uit te besluiten is / dat het so niet geschied zy; even alsmen nergens leest dat sy 't gebed gebruikten: daar de Heer uitdrukkelik van seide / doe hy hen dat leerde / bidt aldus. Matt. 6: 9. Doch 't soude ons meer moeite geven / dit

dit te onderſoeken / en d'onſekerheid ons meer belemmeren; indien de Heere taal of teken hadde nagelaten / daar wy uit bemerken konden / dat de kraght des Doops aan uiterlike woorden hing: waar van het tegendeel te wel bekend is / om ons hier in op te houden. Want ook Gods koningryke niet beſtaat in woorden, maar in kraght. Het komt dan op den ſin van deſe woorden aan: wat het te ſeggen zy / te dopen in den naam van deſe drie alhier genoemd. De drie dan eerſt die hier genoemd ſtaan; en daar na / te dopen in derſelver Naam.

A. Wy hebben hier geen uitlegginge te maken op 't ſtuk van de allerheiligſte Drieëenigheid; alſo dat op den VIII. ende IX. Artykel / en vervolgens / is verklaard. Dat dan hier voor bekend geſteld; ſo komt alleenlik in bedenkinge / hoe hier de goddelike perſonen alle drie in de bedieninge des Doops genoemd ſtaan / als de genen welken deſe dienſt betreft. Doch hoe hen die betreft / moet uit het volgende verſtaan zijn / dat gedoopt moet worden in derſelver Naam.

B. In iemants naam dit ofte dat te doen / is die van ſijnentwege doen / het zy daar toe gelaſt of des verſocht. 1 Sam. 25:5/9. Eſth. 2:22. Maar dan is 't ook in 't Griekſch vertaald ἐν ὀνόματι, *en onómati*; Doch hier ſtaat εἰς τὸ ὄνομα *eis tò ónoma*: ſo dat IN, 't zy Latijn / Duitſch of Hebreewſch / in beiderleijen ſin het ſelfde is; maar in 't Griekſch onderſcheiden tuſſchen EN en ΕΙΣ. Dit laatſte ſtrekt den ſin tot die perſoon of ſake die genoemd word; hoewel niet altijd. Doch zijn de exempelen daar van ſo veel en veelerhande: dat wy / om verwerringe te mijden / ons beſt ſullen houden aan twee plaatſen / daar dit εἰς met ὄνομα gevoegd; en ſo als hier / vertaald word / in den Naam. (1.) waar twee of drie vergaderd zijn IN mynen NAAM, (ſeit Chriſtus) daar ben ik in 't midden onder hen. Matt. 1:8/20. Daar is de ſin / dat Chriſtus 't voorwerp hunner t'ſamenkomſte zy. (2.) Enen Profeet ontvangen IN den NAAM eens Profeten, of enen reghtveerdigen, in den NAAM eens reghtveerdigen Matt. 10:41. dat is / hem te ontvangen voor ſodanig / en om dat hy een profeet of een reghtveerdige is. Die beiderleije ſinn is hier ſeer wel te vinden: zijnde d'eerſte ook voor uit geſteld; te weten / dat de Doop uit laſt en volgens d'inſtellinge van God den Vader / Soon en Geeſt geſchied. Want alles wat de Vader doet / dat doet de Soone desgelyx; Joh. 5:19. en neemt de H. Geeſt ook van het ſijne / om het ons bekend te maken. 16:13/14/15. Dit dan ſo zijnde in den Doop / gelijk in alle dingen het beſtell van onſe ſaligheid betreffende: ſo is 't genoeg / dat Chriſtus hier uitdrukkelik den Doop belaſt; om te geloven / dat die uit den naam des Vaders / en des Soons en des H. Geeſts geſchied. So dat wanneer we leſen / dat d'Apoſtelen de menſchen doopten in den naam des Heeren Jeſus: Hand. 10:48. en 19:5. dat is dan volgens deſen laſt van Jeſus / of voor-

gaande

gaande sendinge om sulx te doen / verstaan. Maar hier word nu verklaard / dat dese last gegeven om te Dopen is / om datte doen in aller drieen naam: dat is/ (1.) als het drieeenig voorwerp van den Doop / aan welken hy / die dus gewasschen of besprengd word/ toegeeigend en geheiligd word. En dat is dan: (2.) aan God den Vader, als aan synen Vader / door den Soon; Gal. 4: 4/ 5. Joh. 20: 17/ aan God den Soon, als aan Gods Soon / ons van den Vader tot versoeninge gegeven; Rom. 8: 32. Jos. 3: 16/ 36. en aan den H. Geest, als aan den Geest des Vaders en des Soons: Rom. 5: 5/ en 8: 15/ 16. gelyk sulx alles in de leere van de H. Drieeenigheid/ so veel de sake selfs betreft/ hier voor verklaard is. pag. 173. Dit moest men dan de menschen leeren by den Doop/ dat die voor 't lichaam niet en was: maar geestelik geduid moest worden / op die heilige gemeinschap die een Kristen door 't geloof heeft met de allerheiligste Drieeenigheid; en so geheel Gods eigen wierd / met hem volkomelik versoend / en ook geheel aan hem verplight, Dit beide in dit en drieerleijen opsight / op dat in den Doop een volle troost moght zijn voor 't heilbegeerig herte: dat het rondom schoon voor God staat / door het bloed syns Soons; en die gemeinschap ookzy met den Vader, al so wel als met den Soon, 1. Jos. 4: 3. en de gemeinschap van den H. Geest, met die genade van den Soon en met de liefde van den Vader zy. 2. Kor. 13: 13.

II.

In de Belijdenisse word eerst het reghtsinnig / en daarna het onrechtsinnig oordeel van den Doop vertoond: het eerste duidelik verklaard / en 't ander wederleid.

I. Reghtsinniglik word dan geleerd / wat plaats dat nu de Doop heeft in 't niew Testament / en waar in die bestaat.

1. Het eerste is/ dat nu de Doop de plaats heeft der Besnijdenis. Want dit is eigentlik de stelling / die in 't midden van de rede sich vertoont: dat Jesus Christus .... afgedaan hebbende de Besnijdenisse, ... in de plaats derselve 't Sacrament des Doops verordend heeft. Dus worden dan twee dingen hier gesegd; en 't eene voor/ het ander na / met goede redenen bevestigd / so als volgt.

(1) Dat Christus de Besnijdenis heeft afgedaan: (in 't eerste stond/ wechgenomen) dit is genoegsaam aangewesen op den XXV. Artijkel / van 't afdoen der Ceremoniale Wet van Moses / de Besnijdenis voornamelik begrypende; so als dat pag. 377. 378. in 't besonder is getoond. Doch dit word duidelik geleerd in d' eerste woorden des Artijkels: stellende drie dingen / welker een het ander medebrengt; en waar van twee voor afgaan / en het derde die voorseide stellinge volgt.

A. Dat Jesus Christus is het einde van de Wet. Want dat seit Paulus met deselfde woorden. Rom. 10: 4.

B. Dies heeft hy dan door sijn vergoten Bloed een einde gemaakt van alle bloedstortingen, die men soude konnen ofte willen doen tot versoeninge en voldoeninge voor de sonden (dus wil ik liever seggen / om den sin die hier beoogd word uit te drukken / als der sonden. Want de sonden en voldoen niet ; so en is dan de voldoeninge der sonden niet / maar desgenen die daar voor voldoet.) En dit is ook bewesen op den XXI. Artykel / spreekende van de voldoeninge des eenigen Hoogpriesters Jesus ; en besonderlik pag. 312/412/

C. Nu is het kennelyk / dat de Besnijdenis met Bloed geschied zy; als uit de beschryvinge derselve blykt. Gen. 17. daarom ook seide Tsippora / Bloedbruidegom, om der Besnijdenisse wille. Ex. 4:26. Daar uit moet nu dan volgen / dat deselve / bloedig zynde / 't welk na 't bloedstorten onses Heeren Jesus (als geseid) geen plaats meer heeft / is afgedaan.

(2) Het word nu verder dan gesteld / dat hy in de plaats derselve 't Sacrament des Doops verordend heeft. Hoe hy den Doop verordend heeft / blykt uit het gene tot verklaringe van voorgestelden Text geseid is: maar noch niet / dat hy den selven in de plaatse der Besnijdenis heeft ingesteld. Doch daar toe en behoeft geen uitgedrukte letter / aangesien de saak het self getuigt. Want al wat eertyds de Besnydenisse dede / dat doet nu de Doop: ons van de weereld onderscheidende / en ons versekerende in 't Verbond met God.

A. Die onderscheidinge bestaat in dien / dat wy ontvangen worden in Gods Kerke. Uiterlik ontvangen, lees ik in den eersten druk; doch sie geen reden / waar om dat zy wechgenomen ; om dat het d' uiterlike Doop is van den welken wy te spreeken hebben / als van God ingesteld / om van de menschen uiterlik bediend te worden / en als een werk en veldteken van 't inwendig / 't welk is God tot onsen God te hebben / te verstrekken. 't Inwendig dopen / dat hierna beschreven staat te worden / heeft hy niet bevolen / maar hy doet het self / en geeftet ons door desen uiterliken te verstaan. Voorseker wierde Simon uiterlik maar in Gods kerke aangenomen ; want aan 't inwendig had hy deel noch lot: Hand. 8:21. nochtans was hy so wel gedoopt als alle die daar deel aan hadden. vs. 12/13. Doch hoe wy door den Doop ontvangen worden in de kerk / word door het volgende verklaard: dat wy van alle andere volkeren en vreemde Religien afgesonderd worden. Laat ons wat stil staan: de Besnydenisse maakte onderscheid van volk en volkeren ; maar tot den Doop heeft ieder een in allen volke regt, die God vreest en gereghtigheid werkt. Hand. 10:35. So dat dit nu wel onderscheid van menschen maakt / maar niet van volk. Want de gedoopten altemaal een volk zyn / van wat volk sy zyn: alsoo sy God zijn geheel toegeeigend, syn werk en veldteken

(in

(in 't eerste stond maar teken) dragende. 't Veldteken geeft te kennen / dat sy als ten geestelijken strijd uit alle volkeren genomen zijn ; strijd daar veel in te lijden is : en 't lijden is een seker slagh van Doop. Matt. 20: 22/ 23. Luk. 12: 50.

B. Siet nu den innerliken Doop : want d' uiterlike dient ons ten getuigenisse , dat God eewiglik sal onse God en een genadig Vader zijn. D'Instellinge des Doops / nu so verklaard / geeft dat genoegsaam te verstaan : en 't zijn de uitgedrukte woorden die God sprak by de Besnijdenisse / Gen. 17: 7/ 10. so als te voren is gesien.

So sienwe dan / dat de bedieninge des Doops in 't niew Testament deselfde plaats bekleed / die de Besnijdenis gehad heeft in het oude. Want anders konde Paulus tot die Kristenen / die Heidenen van afkomst / en dienvolgens onbesneden waren / so niet spreken als hy doet ; verklarende / dat sy nochtans besneden waren met ene innerlijke besnijdenisse / die hy de besnijdenis van Christus noemt. En welke doch ? deselfde die ook andersins so veel was als met hem te zijn begraven ; 't een als ene uittrekkinge des lichaams van de vleeschelike sonden , en het ander insgelijx 't vernietigen van 't lichaam der sonde. Wie kan ontkennen dat dit beide eenerley is ? Nademaal dan 't eerste door de Besnijdenis betekend wierd / Deut. 30: 6. Rom. 2: 28/ 29. en het laatste door den Doop : Rom. 6: 4/ 5/ 6. so voegt d'Apostel de Besnijdenisse met den Doop te samen ; seggende so veel / als dat degene die maar wel gedoopt is / ook besneden is. Kol. 2: 11/ 12.

2. Dit sal noch nader blijken uit het gene dat nu voorts gesegd word / waar in eigentlik de Doop bestaat. 't Welk ons bescheideliker aan te wijsen : so word de last van Christus self / gegeven om te Dopen / eerst gemeld ; en dan de sin daar van verklaard.

(1) Die Last en is geen andere / dan welke in de woorden boven aangesteld begrepen ende nu verklaard is. So heeft hy dan bevolen om te Dopen alle die de sijne zijn , *in den name des Vaders ende des Soons ende des H. Geestes* , alleenlik met rein water. Dit laatste staat wel in dien last niet uitgedrukt ; maar blijkt nochtans uit alle plaatsen der Schrifture boven aangetrokken / die van dopen spreken. Het woord alleenlik is er by den tweeden druk eerst ingevoegd ; en dat met reden / om te toonen / dat het niet genoeg is / water te gebruiken / so men sich daar mede niet genoegen laat. So dat al wat benevens / ofte in de plaats van water word gebruikt / geen enkel misbruik ; maar vervalschende des Doops / en ene ontheiliginge van Gods eigene instellinge / door die van menschen / is. Dit mogen wy so vrylik op rekening van 't Pausdom stellen / navolgens 't gene op den XXIX. Artijkel pap. 459. is gemeld.

(2) Nu / de Verklaringe van desen last komt ons in de Belijdenis

nis drieledig voor. Want eerst word d'uiterlike Doop met den inwendigen in vergelijkinge gebraght; daarna dat onderscheid van 't uiterlyk en innerlyk getoond; en dan die uiterlike dienst met Gods inwendig werk gepaard. So dat in ieder lid twee deelen even eens / 't uitwendig en 't inwendig / onderscheidentlik hier aan te merken zijn.

A. Het eerste lid vertoont den uiterliken Doop met Water / en den innerliken / die met Christus Bloed geschied.

a. Den uiterliken Waterdoop / so als die op sich self is aan te merken / weten wy dat anders niet dan maar de vuiligheid des lichaams afwascht (afreinigt ende afwascht, stond in 't eerste) als wy daarmede begoten worden; ende word in de bedieninge des kristeliken Doops op 't lichaam des genen die den Doop ontvangt, gesien. In plaatse van de woorden / die den Doop ontvangt, staat in het eerste / die gedoopt ende besprengd word; maar hier volgt nu na / ende besprengt hem. Ik late aan den Leser 't oordeel / welk van beiden beter zy: het water word gesien op den lyve des genen die gedoopt ende besprengd word; of, het water word gesien op 't lichaam des genen die den Doop ontvangt, ende besprengt hem. Gedoopt ende besprengt, neem ik voor gedoopt ofte besprengd; of / door besprenginge gedoopt; en dan kan 't goed zijn. Maar die besprenginge of dopinge moet eerst geschieden / eermen 't water op 't gedoopte of besprengde lichaam sien kan; en so volgt dan die besprenginge niet op dat sien des waters op 't gedoopte lijf / maar het gaat voor.

b. Dit dan geschiedende in de bedieninge des Sakraments / na dat bevel des Heeren: so geeft hy daarmede te verstaan, dat ook also sijn Bloed het selfde in (of aan) de Ziele doet, (werkt, staat in 't eerste) door den H. Geest. Gods Geest in desen deele self by 't water vergeleken word / Joh. 3: 5. en 4: 38/ 39. En die beduidenisse by den Doop gevoegd / so worden hem die sich laat dopen, ook de sonden afgewasschen, als van Paulus wierd gesegd: Hand. 22: 16. also de Doop niet en geschied dan tot vergevinge der sonden, aan de genen die geloven ende sich bekeeren; Hand. 2: 37. so dat de Doop een Doop der bekeeringe tot vergeevinge der sonden is. Mark. 1: 4. Maar wat is nu die geestelike wasschinge der Ziele? die word door twee spreekwijs en dus verklaard.

α. Dat hy deselve is besprengende en suiverende van de sonden. Want gy zijt daar van afgewasschen, en geheiligd (segt d'Apostel) in den naam des Heeren Jesus, door den Geest onses Gods. 1. Kor. 6: 11.

β. En dit besprengen ofte suiveren der Ziele van de sonden is / van kinderen des toorns (so als wy van nature zijn / Efes. 2: 3.) ons wederbaren tot Gods kinderen; also d'Apostel de vernieuwinge

des

des heiligen Geestes met het bad des wedergeboorte t'samen voegt. Tit. 3: 5.

B. Nu volgt het tweede Lid / het onderscheid betoonende / dat tusschen 't uiterlyk en het inwendig dopen is: daar in bestaande / dat de eigentlike kraght des Doops tot de verniewinge der Ziele maar in een van die beiden is. Dus word het eene slechs geweerd / en 't ander duidelik gesteld.

a. Geweerd / dat sulx door 't uiterlike (in 't eerste staat / niet wel so klaar / materiaal, dat is stoflijk) wat 'er niet geschied. Dat seit ons Petrus: niet die Doop die ene aflegginge van het lichaam is. 1 Pet. 3: 21.

b. Wat dan? Door de besprenginge des dierbaren Bloeds van Gods Soon; 1 Pet. 1: 2. die ons van onse sonden heeft gewasschen in sijn Bloed; Openb. 1: 5. en sijn Bloed reinigt ons van alle sonden, 1 Joh. 1: 7. in voegen dat het reinigt onse conscientien van doode werken, om den levendigen God te dienen. Heb. 9: 14.

Dit word nu noch door sekere Gelykenis verklaard. Te weten dat de Heere Jesus onse roode Zee is, door den welken wy moeten doorgaan; om te ontgaan de tyrannyen van Farao, welke is de Duivel, ende in te gaan in 't geestelijk land Kanaan. De Sondbloed ende roode Zee / als ook de Wolkpilaar / die Israel geleid heeft door de Wildernisse / staan te boek / als Tegenbeelden van den Doop: dat is als hebbende verbeeld deselfde saken / die ons heden door den Doop betekend worden; in dien tyd mede niet alleenlik hebbende gedient als middelen tot de lichamelike / maar ook als tekenen der geestlike behoudenisse: 1 Pet. 3: 20/21. 1 Kor. 10: 2. Hoewel het water van die Zee niet rood is / maar by misverstand alsso genaamd: so word hier echter die benaminge by sinspeelinge gepast op 't roode Bloed des Saligmakers / of ook de bloedroode sonden (so te spreken) daar hy ons van wascht. Jes. 1: 15/18. En so word Kanaan ook by den Hemel vergeleken / Heb. 4: 8/9. als 't geestelyk Tzijon en het hemelsche Jerusalem daar in begrepen zynde. 12: 22. Maar dat Farao de Duivel is, word nergens in de Schrift geseid: dan wel dat het geweld des Doods was by den Duivel; welken Christus heeft vernietigd, Hebr. 2: 14. in dien sinn als op den XVII. pag. 254. is verklaard.

C. De derde vergelykinge van 't uiterlyk met het inwendig is van 't gene hier de Dienaar en de Heere self elk in 't besonder doen.

a. Allso dan geven ons de Dienaars van hunne zyde 't Sacrament en 't gene sightbaar is. Daar stond alleenlik in het eerste / daar nu staat / van hunne zyde. De Leser overlegge dit ook by hemselven / of dit laaste beter past dan 't eerste: namelik of Christus aan de Dienaars heeft belast van hunne zyde, of van sijne zyde ons te dopen; of in den naam van Jesus niet met een aan sijne zyde zy te

 seggen;

seggen; 1 Kor. 1: 13/ 15. en die Gods verborgentheden uitdeelt, sulx niet doet van sijne zijde wiens verborgentheden 't zijn? 4: 1. En voorts dan/ of de Dienaar meer als 't Sakrament. en 't gene sightbaar is, bedient? So niet; of 't dat dan niet alleenlik is? Doen sy iet meer/ dat moet onsighbaar zijn: so is dan 't geestelijk het gene niet gesien word/ niet het werk van Christus of desselven Geest alleen.

b. Nochtans word duidelik geseid/ dat onse Heere geeft het gene door het Sacrament beduid word: te weten (merkt eens of dat iemant anders nessens hem kan doen) de gaven en onsienlike genaden: wasschende, suiverende ende reinigende onse zielen van alle vuilígheden en ongereghtigheden (boosheden staat in 't eerste; ende ook by Jesaias/ daar hy van dit wasschen spreekt. 1: 16.) onse herten verniewende, en deselve vervullende met alle vertroostinge; ons geevende de ene ware versekerdheid sijner vaderlike goedheid, ons den niewen mensch aandoende, en den ouden uittrekkende met alle sijne werken: gelijk dit alles op den XXIV. Art. van de Heiligmaking, en besonderlik pag. 354/ 355. is verklaard.

II. De reghte leere van den Doop aldus verklaard/ so volgt de Wederlegginge der Dolingen der Wederdopers; de welke twee zijn: d'eene die 't herdopen drijft/ en d'andere die den kinderdoop verwerpt. So word dan eerst de Wederdoop verworpen/ en daarna de kinderdoop beweerd. En dit word tusschen beiden duidelik geseid. Hierom verwerpen (in 't eerste staat hier noch een hard woord by/ verbannen) wy de dwalinge der Wederdoperen; die met een eenig Doopsel, dat sy eens ontvangen hebben, niet te vreden zyn, en daarenboven ook verdoemen den Doop van de kinderkens der gelovigen. Het eerste word besloten uit het gene dat daar voor gaat/ en het laatste word bevestigd met het gene datter volgt.

1. Daar gaan dan voor twee duidelike Stellingen/ waar in de reghte waarheid van den Doop begrepen is.

(1.) De eerste word omstandig voorgesteld/ en door gelijkenis bevestigd en verklaard.

A. Het Voorstell is/ dat so wie voorneemt in het eewig Leven te komen, die moet maar eens gedoopt zyn, met den eenigen Doop, sonder denselven immermeer te wederhalen. Dit luit schier/ even of maar eens gedoopt zijn tot het eewig Leven diende/ ende meer dan eens gedoopt zijn dat beletten soude. Doch in den eersten druk is dat maar uitgelaten/ en staat aldus: dat meer is, so wie na het eewig Leven staat, die moet eenmaal, so verre 't eenigsins geschieden kan, gedoopt zyn, ende hem vergenoegen laten met desen eenigen Doop, sonder ens. My dunkt dat dese woorden reght bequaam zijn om de gene die daar nu staan te verklaren. En om dit eerste te bevestigen/ dient dat de Saligmaker segt/ dat wie gelooft ende gedoopt word, die sal salig worden. Mark. 16: 16.

B. Het

B. Het ander word bewesen door gelijkenisse van het gene door den Doop betekend word: want wy ook niet tweemaal konnen geboren worden. Te weten / tweemaal / eerst natuurlik / en dan geestelik; dat is ten uitersten noodwendig tot de Saligheid. Joh. 3: 3. Maar geensins tweemaal op deselfde wijse / het zy natuurlik het zy geestelik; so als het hier is te verstaan.

(2.) De tweede Stelling maakt die eerste vaster; namelik: dieselfde Doop is niet alleenlik nutt so lang het water op ons is, maar ook in allen tijd onses leevens. Daar volgde noch op in den oudsten druk: want anders soudenwe altijd het hoofd in 't water moeten hebben. Waar uit seer klaarlik blijkt / dat d'eerste schrijvers der Belijdenis het onderduiken in den Doop vereischten: anders haddense bequameliker konnen seggen / altijd water op het hoofd te hebben; gelijk slus / op het lichaam; ende hier nu ook / op ons. Doch laat ons nu de tweede Doling sien.

2. Deselve word ontdekt door Tegenstellinge van ons gevoelen / ende door 't Bewijs daar van genoegsaam wederleid.

(1.) De Tegenstelling is / dat wy geloven datmen de kinderkens behoort te dopen. Laat ons dan de Redenen daar van besien.

A. De eerste is hier / datmen de kinderkens met het merkteken des Verbonds behoorde te verzegelen (te tekenen staat in den tweeden druk; so kraghtig niet als dit: maar in den eersten so gelijk als hier. Siet wat verbeteringe die verandering dan in den tweeden heeft gemaakt.) gelyk de kinderkens van Israel besneden wierden, op deselfde beloften die ook onsen kinderen gedaan zyn. De grond / is dat het reght tot het Verbond het reght ook tot het Teken geeft. Dit blijkt genoeg uit d'instelling der Besnijdenis / hier door getoond. Dat meer is / 't reght aan het Verbond verplight den bondgenoot ook tot het teken: en so seer / dat die het laat / met een 't Verbond verlaat. Gen. 17: 14. Maar dat ook onsen kinderen deselvige belofte zy gedaan, schijnt dat op Petrus woorden siet / Hand. 2: 38. die ook in 't Formulier des Doops zijn uitgedrukt. Nochtans heeft Petrus dit doe noch niet verder by hem self verstaan / als van de kinderen der Joden / daar hy tegen sprak / daar te Jerusalem; en van de genen die noch verre waren, in die landen daar doe Israel door heen verstrooid was? Want hy doe noch niet geloofde / dat het Heidendom ook tot Gods Israel bekeerd moest worden; gelijk dat boven is getoond. Doch dat en seit niet / dat Gods Geest / door welken hy dit sprak / het ook niet verder en verstond: niet meer dan de belijdenisse die hy dede / seggende / gy zyt de Soon des leevendigen Gods; Matt. 16: 16. hoewel hy noch niet en verstond wat het voornaamlik zy / Gods Soon te zijn.

B. De tweede reden tot bewijs des kinderdoops bestaat in d'uitgestrekte kraght van Christus Bloed: daar wederom iets voor-

gaat; een gevolg daar uit getrokken / en dat dan door vergelijkinge met iets dat van den selfden aart scheen noch bevestigd word.

a. Het gene voorgaat en met een voorwaar versekerd word / is: Christus heeft sijn Bloed niet min vergoten om de kinderkens der gelovigen te wasschen, als hy gedaan heeft om de volwassene. Dit meen ik sal ook niemant derven looghenen: den selven komt Gods koningrijke toe. Matth. 10: 14. En door wien komt dat / dan door Christus / als den Koning self? gelijk hyse ook omhelsd, de handen opgelegd, en hen gezegend heeft: so als dat mede in ons Formulier des Doops word bygebraght.

.b Hier uit besluiten wy / dat sy het Teken ook behooren te ontvangen, en het Sacrament van 't gene Christus voor hen heeft gedaan. Want wy terstond daar hoorden / dat het Teken des Verbonds niet van 't Verbond magh afgescheiden zijn.

c. En of dat niet genoegsaam ware / om dit ook den kinderkens te geven; so word op de Wet gewesen / als iet diergelijk bevolen hebbende belangende de kinderkens: welk eerst in 't gemeen / op name van een Sacrament geseid; en dan voorts in 't besonder / waar dat in bestond / beduidsaam aangewesen word.

α. So in 't gemeen / dat de Heer in de Wet beval hen mede te deelen 't Sacrament van Christus Lyden ende Sterven, korts na dat sy geboren waren. Nu staat ons dat Bevel dan na te sien.

β. Dat was, te offeren een lammeken: en van die offerhande word geseid / dat het een Sacrament van Jesus Christus was. Dit was ten eersten druk so onbeschroomdelik noch niet gesteld: maar dat het maar een sacramentelijk teken was. Die oversienders dit veranderd hebbende / doen blijken / dat sy 't niet en hebben over 't hoofd gesien; en echter ook de Wet niet nagelesen / daar sodanige offerhande voor de kinderen / die korts noch maar geboren waren / wierd belast. Men vind geen andere dan diemen leest dat aan de kraamvrouw is bevolen; niet voor haar kind / maar voor haar self: dit is de Wet der gene (staat er) die een knechtken ofte meisken gebaard heeft; Lev. 12: 7. te weten / om voor haar versoeninge te doen / mits offerende een jarig lam met ene tortelduive of jonge duive, of een paar tortelduiven of jonge duiven, sonder lam / Es. 6/ 8. Ik ben ten uitersten verwonderd / dat ik niet eenen leeraar onder ons en vinde / die ooit dit bewijs gaf van den Kinderdoop; self Guy de Bres niet / diemen houd dat de voornaamste hand in de Belijdenis gehad heeft. En 't blykt met een dat sy deselve of niet of seer weinig lesen; immers met de minste opmerkinge niet: die hen verplight moest hebben / dit bewijs ook in te brengen / om te toonen dat sy Leeraars der gereformeerde Nederlandsche Kerken zijn. Maresius / de eerste die ene uitlegginge op de Belydenis in druk heeft uitgegeven / maakt hier gansch geen uitlegginge over; maar

seit

seit sleghs *quo, de instituto legali consulatur Levit.* 12: 6. van welke instellinge der wet bericht te halen is uit Lev. 12: 6. Maar onse Oversetters seggen iet op 't 8. vs / dat hier van de Belijdenis niet veel verschilt. Op 't woord Sondoffer, No/ 11. dat dit eigentlik op d'Erfsonde sagh; in welke, gelijk de kraamvrouwe, also ook hare vrught, ontvangen en geboren was; niemant uitgenomen dan alleen onse Heere Jesus Christus. De Leser magh nu self eens overwegen / hoe dit beide over een komt met dien tert: en so hy sich verlegen vind; sich eenigsins behelpen met het gene ik over dese plaats / als mede alles wat hier op den kinderdoop gesegd word / breeder uitgemeten hebbe in mijn Bericht van den Kinderdoop, pag. 24/ 37.

C. Nu volgt de laatste reden. Want noch daar en boven 't gene de Besnijdenis den Joodschen volke deede, 't selfde doet de Doop aan onse kinderen; welke d'oorsaak is, dat Paulus ook den Doop noemt *de Besnijdenis van Christus*: Te weten Kol. 2: 11/ 12. Hoe verre Paulus dit segt van den Doop / is op 't begin van dit Artijkel al getoond. Want de Besnijdenisse eigentlik also genaamd is de Besnijdenis van Christus niet / als iet dat na den tijd van syne komste in 't vleesch van sijnentwegen moest gedaan zijn: verre daar van daan; maar so gy u (seit Paulus) laat besnijden, ik Paulus segge u, dat u Christus niet meer nut sal zijn. Gal. 5. 2. De Doop dan heden de Besnijdenis van Christus zijnde; volgt / dat ook de kinderkens / te voren aangenomen in Gods volk / en aan God opgedragen door Besnijdenis / nu insgelijx in de Gemeinte ingelijfd; en Gode toegeheiligd worden in den Doop.

III.

Hoe kort ik in 't verhandelen van dit Artijkel ben geweest / so is het evenwel te lang geworden / om den inhoud tot gebruik te brengen. Doch so mijn Leser sich die moeite troosten wil / hy lese de Toepassinge die ik make in mijn Bericht van den Kinderdoop van pag. 37. tot het einde toe. Dit wel in acht genomen / sal ons 't nuttelijk gebruik des ganschen Doops te kennen geven. So dat wy nu maar hier gewaarschouwd moeten zijn / dat wy gedoopt in Christus naam / ons niet en dragen als de Joodsche vaders: die al met den selfden Doop gedoopt / en evenwel van God gestraft zijn; om dat sy 't so maakten / dat God in het meerder deel van het geen welgevallen hadde. 1. Kor. 10: 2/ 5. Want doe was noch een tijd op handen van verbeteringe / zijnde de Besnijdenis van Christus in den Doop noch te verwachten; tegens welke so wy willens sondigen / besnijdenis noch voorhuid enige de minste kraght meer heeft, maar een niew schepsel. Gal. 6: 15. Want so als hy den naam van Jode niet verdient / die maar inwendig in het vleesch besneden is; maar die 't inwendig is in 't herte: (Rom. 2: 28/ 29.) so ook is nie-

niemant door den Doop een kristen / die maar uiterlik gedoopt is / of des lichaams vuiligheid heeft afgelegd : maar die de vrage en er goede Conscientie kan uitstaan, door d'opstandinge van Christus: 1. Pet. 3: 21/ 22. Met hem begraven zijnde door den Doop in den dood; op dat, gelijk als Christus opgewekt is tot de heerlikheid des Vaders, wy ook in niewigheid des levens wandelen. Rom. 6: 4. Want so veel als gy in den naam van Christus zijt gedoopt, so hebt gy Christus aangedaan. Gal. 3: 27.

Hoe troostelijk sal 't zijn / Geheiligden in Christus Jesus / dus het leven in den dood te vinden; en tot u te mogen seggen; gy zijt afgewasschen, en geheiligd, door het Bloed des Heeren en door sijnen Geest. 1. Kor. 6: 11. beide rykelijk voor ons en op ons uitgegoten: op dat wy gereghtveerdigd zijnde door desselfs genade, erfgenamen mogen worden na de hope van het eewig leven. Pet. 3: 6/ 7. Hem die ons heeft gereinigd met het bad des waters in het Woord, die ons van sonden heeft gewasschen door sijn Bloed; hem zy de heerlikheid en kraght in alle eewigheid! Amen. Openb. 1: 5.

Vergelykinge van dit Artijkel met de andere Belijdenissen.

I. DJe van Bohemen stelt in het XII. hoofdstuk / dat d'afwasschinge in den Doop geschied / om te betekenen en te betuigen ene geestelike afwasschinge en inwendige reiniginge des H. Geestes, van de siekte der erfsonde en de andere sonden; welker schuld alhier vergeven ende wechgenomen word: en om te verkrygen enen niewen oorsprong van geboorte, of wedergeboorte; waarvan het word genaamd een Sacrament des niewen oorsprongs, dat is der wedergeboorte, of afwasschinge met water in het woord des levens. Want wy geloven, dat al wat ons door den Doop, als een Sacrament by 't Woord des Euangeliums gevoegd, met uiterliken dienst (*ritu*) betekend en betuigd word, dat, seg ik, God sulx alles uitwerkt en bestedigt: sonder datse sulx op 't onderscheid van waardige of onwaardige genietinge des Doops / verklaren.

Sy stellen mede / dat de Doop maar eens / en aan de kinderkens navolgens het bevel van Christus Matt. 18. 3. en andere beloftenissen ook bediend moet worden. Dienvolgens dopen onse Priesters, seggense / sonder enige twyfeling, de kinderkens, in den naam des Vaders en des Soons en des H. Geestes; aangesien dat het bevel daarvan so algemeen is / onderwijst alle volkeren en doopte. ens.

Dus opgewasschen zijnde / is een iegelijk verplight ook sijnen Doop wel te beleven / en sich aan 't H. Avondmaal begeven. En worden sulke dan in dit verbond des H. Doops aangenomen, en de genade in den Doop begrepen met opleggingе der handen hen versekerd (of hen

hen betuigd.) Doch die sijn leven dan daar na niet schikt / dien sal God geensins ongestraft noch ongewroken laten gaan.

II. 't Gene d'Augsburgsche op het IX. Artykel van den Doop / gestelt heeft / is van woord tot woord. Dat die ter saligheid noodwendig zy / (in enen anderen druk staat daar by / als ene pleginge (*ceremonia*) van Christus ingesteld.) Dat Gods genade door den Doop word aangeboden; (*offeratur.*) Datmen de kinderkens dopen moet, en dat deselve door den Doop God opgedragen, (*oblati*: aanbevolen *commendati*, staat in den anderen druk) in sijne genade aangenomen, (dit volgende en staat in alle drukken niet) ende Gods kinderen worden; so als Christus, van de kinderkens in de Gemeinte spreekende, getuigt. Matt. 18: 14. *Het is de wille mijnes Vaders niet die in de Hemelen is, dat een van dese kleinen verloren ga.*

Verdoemen de Herdopers, die den Doop der kinderkens verwerpen, en seggen, dat de kinderkens sonder Doop (daar staat in andere boeken by / en buiten de Kerke) salig worden.

III. De Swabische verklaart met weinig woorden in het XVII. hoofdstuk wat de Doop zy; en stelt ook den kinderdoop: maar en seit niet besonders dat uittrekkinge behoeft.

IV. De eerste Switsersche spreekt hier noch korter / en meest voor den doop der kinderkens; dewijle die uit ons, Gods volk zijnde, gebooren zijn: en daarom onbetamelijk, hen uit de gemeinschap van Gods volk te verwerpen, daar sy so veel als door Gods eigene stemme aangewesen (of betekend) zijn, *designati*; insonderheid om dat men van der selver verkiesinge een godvrughtig vermoeden hebben moet.

V. In hunne nadere verklaringe is geen besondere uitdrukkinge noch stellinge / dan op het einde: dat de dopening ook tot den geestelijken strijd verplight / sijn leven lang, de Weereld en den Duivel en het Vleesch bestryden moet.

VI. De Saxische in 't XIII. Art. seit / dat de Doop is ene geheele daad: te weten, dompelinge; en uitspraak van de woorden, *ik dope u in den naam des Vaders, des Soons, en des H. Geestes.* Derwelker sin sy kortelik verklaren; en daarna berighten / hoe de dopeling syne heilige gedachten daar by heeft te oefenen.

Wy leeren, seggense / dat de Doop noodig zy: en dopen iegeliken ook maar eens, gelijk als de Besnijdenis maar eens aan enen iegeliken wierd gedaan; maar wederhalen dikmaals de betekenis daar van, en ook de nutte leere van het onderling Verbond.

VII. De Würtenbergsche seit in 't X. hoofdstuk. Wy geloven, dat den Doop so wel den kinderkens als den volwassenen, tot aan den jongsten dagh toe, in den naam des Vaders, Soons en H. Geestes moet bediend en in 't gebruik gehouden zijn.

Geloven en belyden ook, dat de Doop die Zee zy, in welks diepte God,

God, als de Profeet seit, (Mich. 7: 9.) alle onse sonden werpt, ende die vergeeft om sijns soons Christus wille, door 't gelove.

Maar dat sommige leeren, dat de sonde na den Doop overblyvende waarlik in haren aart geen sonde zy; sulx houden wy voor schadeliker leere, dan gemeenelik geoordeeld word. Sy word (so als sy het vervolgens dan verklaren en bevestigen) om Christus wille wel vergeven/ maar is echter sonde in sich selve/ volgens Pred. 7: 20. Rom. 7: 33. Gal. 5: 17. 't welk ook uit Augustinus word verklaard.

Sy leeren ook/ dat die gedoopt word, met de geestelike salvinge bestreken, dat is, door 't gelove Christus lidmaat word. ens.

VIII. De Fransche in den XXXV. heeft niets buiten d'onse; seggende noch in den XXXVIII. dat het water, alhoewel vergankelyk, nochtans waarlik ons betuigt d'inwendige afwasschinge onser ziele in het bloed van Jesus, door kraght van den H. Geest.

IX. De eerste Engelsche in den XI. Art. §. 2. segt anders niet/ dan dat de Doop een Sacrament is der vergeevinge van sonden, en der afwasschinge van Christus bloed. En dat daar niemant die den naam van Christus wil belyden, self de kinderkens der kristen menschen niet, om dat sy in de sonde zyn geboren, ende tot Gods volk behooren, van te weeren zy.

XI. De laatste Switjtsersche in 't XX. Kap. verhandelt dit stuk breeder dan de meeste doen; doch meest al op denselfden voet als by ons mede is te sien. Segt in 't besonder/ dat de Doop met recht genaamd word een beginsel-teken (*signum initiale*) van Gods volk: doch dat niet beter te bedienen zy dan die aan Christus ende van d'Apostelen bediend is. Verwerpen daarom de byvoegselen des Pausdoms/ met den Doop der Vrouwen; als ook het gevoelen van de Wederdopers/ in 't verwerpen van den Kinderdoop, en andere derselver leeringen die sy besonder hebben tegen Gods Woord. Betweeren voorts/ dat sy geen Wederdopers zijn, nocht in enige sake met hen enige gemeinschap houden.

XII. De Schotsche kerken leeren 't selfde kortelik in 't XXI. en XXII. Artykel.

XIII. En 't gene die van Yrland in het XVII. Hoofdstuk daar van seggen komt al op het selfde uit.

XIV. De laatste Engelsche in 't XXVIII. Kap. heeft dit uitdrukkelik besonder: §. 3. 't Is niet noodsakelyk, dat de persoon in 't water ingedompeld werde: maar de Doop word reght bediend door uitstorten, of 't water te sprenkelen op de persoon.

De kinderdoop word by hen §. 4. tot de kinderkens der welke beide, ofte een van beide ouderen gelovig zyn, bepaald.

Wil niet seggen §. 5. dat geen mensche sonder Doop kan salig worden/ of gedoopt zynde verlooren gaan.

§. 6. Siet

§. 6. Zeit mede/ dat de kraght des Doops niet aan den tijd als die bediend wordt/ maar aan den tijd van God bestemd/ gebonden zy.
§. 7. Dat ieder mensch maar eens gedoopt magh zijn.
XV. De Brandenburgsche handelt daar van §. 44. 45. 46. op den selfden voet bijkans als d'onse: en §. 47. wie niet en wandelt na vereisch van sijnen Doop / die en is noch niet uit God geboren, al is hy ook gedoopt, volgens 1. Joh. 3. 9/ 10.

Doch van de kinderkens der Kristenen, op ene sonderlinge wijse sprekende §. 4. 8. geloven sy / datmense niet laten magh te dopen, so wanneerse na kristelike ordeninge tot den Doop gebraght worden: Hand. 2: 38/ 39. §. 49. Verstaande door *kristelijke ordeninge*, wanneer men Leeraars ofte Predikanten hebben kan dewelke dopen: want Christus niemant heeft belast te dopen dan degenen dien sy ook bevolen heefr te leeren. Matt. 28: 12. §. 50. Doch in gevalle dat een kind geraken moght te sterven, eer men 't konde brengen tot den Predikant: geloven wy dat het derhalven niet verlooren is; alsoo God ook de God is van ons zaad. Gen. 17: 7. Want die beloftenisse sal hy altijd houden, al is 't schoon dat hy die niet allen ende iegeliken kinde waarlik en verzegelt: en hy kanse houden, om dat hy aan alle kinderen kan doen het gene hy aan Joannes heeft gedaan; van wien hy seggen dede, dat hy noch in moeders lichaam zijnde met den heiligen Geest vervuld soude worden. Luk. 1: 15.

XXXV. ARTYKEL.

Van 't H. Avondmaal.

1 *Kor.* 11: 23--29.

Ik hebbe van den Heere ontvangen 't gene ik u ook overgegeven hebbe. Dat de Heere Jesus, in de nacht in welke hy verraden wierd, het Brood nam. Ende als hy gedankt hadde, brak hy 't, en seide: neemet, eetet, dat is mijn lichaam, dat voor u gebroken word; doet dat tot mijner gedachtenisse. Desgelyx ook den Beker na 't eten des Avondmaals, ende seide: Dese beker is 't niew Testament in mijnen Bloede; doet dat, so dikmaals als gy dien sult drinken tot mijner gedachtenisse. Want so dikwyls als gy dit Brood eeten, en desen Beker drinken sult, so verkondigt den Dood des Heeren, tot dat hy komt. So dan, wie onweerdiglik dit Brood eet, ofte desen Beker drinkt, die sal schuldig zijn aan 't Lichaam en Bloed des Heeren. Maar de mensche beproeve hem selven: ende ete also van het Brood, ende drinke van den Beker. Want die onweerdiglik eet ende drinkt, die eet ende drinkt hem selven een oordeel; niet onderscheidende het Lichaam des Heeren.

VEelvoudig misverstand en misbruik / nopende des Heeren heilig Nachtmaal ingeslopen / en kan niet nutteliker dan uit d'eerste Instellinge verbeterd worden. Want niet alleenlik Paulus ons daar in hier voorgaat / door ons aan te wijsen / hoe dat hy 't ontvangen heeft: maar ook de Heere self / gevraagd aangaande 't huwelijk / beriep sich op 't begin / so als het doe geweest was; daar af scheidende het gene doe so niet en was geweest. Matt. 19: 4/8.

Ik sal derhalven dese woorden / waar in niet alleenlik d'eerste Instellinge van 's Heeren Nachtmaal duidelik begrepen is / maar ook het reght gebruik en misbruik aangewesen; mede tot den grondslagh der verklaringe van dit Artijkel nemen / op gelijke wijse als ik ook met den voorgaanden nopende den Doop gehandeld hebbe.

Doch

doch met alle mogelike kortheid / om de langheid van den Text: en dies ook te meer eenvowdiglik / my houdende sleghs aan de woorden des Apostels / als of ik nooit verklaringe daar van gehoord nochte gelesen hadde. Ik sal gelykerwyse in 't verklaren van 't Artykel doen / als in hem selven seer wydlopig zynde; en van 't laaste deel de Toepassinge maken / sonder self daar iet besonders by te doen.

I.

Belangende 't gebruik en misbruik van des Heeren Nachtmaal stelt d'Apostel een getrow berigt na waarheid / so als hy 't nu opgeeft / en te voren ook had aangegeven. Want die van Korinthen hielden 't Avondmaal des Heeren so / dat het des Heeren Avondmaal niet was of heten moght: Vs. 20. te weten anders dan hy 't hen geleerd / en uit des Heeren eigene instellinge beschreven hadde. Merkt dan drie saken: waar hy dit berigt vooropgeeft / waar het in bestaat; en waar het ook toe dient.

I. Hy geeft het op voor ene trouwe overleveringe / der Instellinge van 's Heeren Nachtmaal.

1. Ik hebbe 't (seit hy) van den Heere ontvangen. Hoe? door onmiddelike openbaringe? dewyl hy de gelegentheid wel hadde om het uit den monde der Apostelen te weten / welke met den Heere d'eerstemaal ter tafel zyn geweest? En dat kan ook wel zyn; doch dat hy nader van den Heere self daar van versekerd is geweest / die hem meermalen uit den Hemel onderwesen heeft. Hand. 26: 16. en 22: 17. Altoos hy hadde 't van den Heer ontvangen / gelyk het gansche Euangelium. 1. Kor. 15: 1/ 3.

2. So als hy 't dan ontvangen hadde / so heeft hy 't ook aan die van Korinthen overgegeven: want Gods Woord te verbalschen was nooit syn gebrek. 2. Kor. 4: 2. Men moet dan denken / dat hy 't selfde seggen sal als in de Euangelien beschreven staat; Matt. 26: 26/ 27/ 28. Mark. 14: 22/ 23/ 24. Luk. 22: 19/ 20. waarmede wy het selve vergelyken sullen / om het beter te verstaan.

II. Den Inhoud dan betrachtende / so als deselve op het 23. 24/ en 25. Vs. verhaald word: siende / dat hy eerst den Tyd der instellinge / en dan de Geschiedenis daar van verhaalt.

1. Den Tyd; het was ter selfde nacht, in welken hy (de Heere Jesus namelik) verraden wierd. Nu / dat verraad is ons niet onbekend: gepleegd door Judas / eenen syner twaalf Apostelen / uit gierigheid en wraakslucht; en gevolgd van syne vangenisse / schyn van te reghtstellinge / en doemenisse by den joodschen Raad / noch al ter selfde nacht; wanneer een doodelike anxt hem korts na 't Avondmaal beving / eer hy noch in de handen van de sondaars quam. Het was dan in die nacht / wanneer hy henen ging om sich ter offerhande voor syn volk te laten binden / slaghten / ende doo-

den / door wiens striemen wy genesen zijn. Mitsdien dat nu die eerste maaltijd / van den Heere self door woord en daad verordend / in de Nacht geweest is; als des Avonds / na der Sonnen ondergang het Paaschlam eerst gegeten was; gelijk terstond noch blijken sal: so word het 's Heeren Nacht- of Avondmaal genaamd. Aan welken tijd de Kerken echter niet bepaald zijn: aangesien dat die omstandigheid besonder was / en nachtvergaderingen / buiten nood / voornamelik daar de gemeinte groot is / ongelegen zijn; en uit dit gansche hoofdstuk ook wel blijkt / dat de Korinthers niet by nacht / maar op den dagh vergaderd waren.

2. Nu dan ter sake. Die bestaat in 't gene dat hy dede ende daar by sprak: 't welk beide in twee handelingen en ook so veel redenen bestond; de eene met het Brood en d'andere met den Wijn.

(1.) De eerste was dan / dat hy Brood nam, so als 't op de tafel lagh; en dat was ongesuurd / in die gelegentheid des tijds; alſo het op het Paaschmaal was / daar ongesuurd brood moest gegeten worden / Matt. 26: 17--20. En dit was nu als ſy aten, vs. 26. en alſo de tafel noch niet opgenomen was. Hy neemt dan Brood; laat sien wat hy daarmede voor heeft / uit het gene hy daarmede doen en daar van seggen sal.

A. Het Brood genomen hebbende / ſo brak hy 't: zijnde sulx ook de gewoonte / in de plaats van snijden; om dat hunne brooden plat / als heden noch der Joden Paaschbrood / waren: en derhalven ook bequamer om te breken dan te snijden. Gebroken hebbende / ſo was dat voor hemself niet: maar doe gaf hy 't om aan ſijne Leerlingen; gelijk d'Euangelisten dat daar by getuigen. Matt. 26: 26. Mark. 14: 22. Luk. 22: 19.

B. De woorden die hy daar by sprak / betekenen wat meininge hy daar by hadde.

a. Eerst / hy en brak het brood niet eer / dan als hy het gezegend hadde; *ἐυχαριςήσας eucharistéesas*: dat is / God gedankt / voor de genade die in dit gebruik des Avondmaals vermeld word; en gebeden / dat het tot dien einde als hy 't opnam / ende brak / om uit te deelen ook gedijen moghte. Hier van wierd al van ouds af 's Heeren Nachtmaal by de griekſche kristenen *ἐυχαριςία eucharistia*, dat is / dankſegginge, genaamd. Nu / buiten twijfel was al eene zegeninge over tafel uitgesproken / over 't Paaschmaal / eer ſy aten: dese was nu / alſſe aten; en dienvolgens ene zegeninge die op iet besonders paste / als hy ons vervolgens nu doen hooren sal.

b. Als dan dit brood / dus andermaal gezegend / en daarna gebroken was: so sprak hy by het uitdeelen sekere woorden / welke door de ongewoonheid sonderlinge opmerkinge verdienden; als te kenn en geevende / dat iets besonders in dit werk verborgen was. De Rede die hy sprak / komt ons drieledig voor: hy bied iets / hy verklaart / en hy gebied.

α. Hy

α. Hy bied hen 't brood aan: seggende slechs / neemt en eetet. Merkt wel / dat hy 't hen niet in den mond stak / oft hy kinderkens voor hadde; maar wel manierlik in de handen gaf / om 't self te neemen / en alsoo te eeten.

β. Mits dien verklaart hy / waarom hy dit so besonder voor dient; daar het brood tot elx believen en behoef op Tafel lagh / om 't self te breken en tot noodruft te gebruiken. Te weten / dat dit niet om 't eeten was / tot lichaams onderhoud; maar iets beduidde. Want / dat is myn Lichaam (seit hy) dat voor u gebroken word. By Lukas staat / gegeven word: de andere twee seggen daar niets by / maar blootelik / dat is myn Lichaam. Merkt wel / hy seit niet / dat AAN U maar VOOR U gebroken of gegeven word. Aan hen wierd brood gegeven / maar voor hen syn lichaam; voor den welken ook het brood gebroken was / om hen te geven. Wat seit dit dan / of op wat wyse salmen dit verstaan? Niet lang te twyfelen / laat ons maar voortgaan; en het sal sich self verklaren / of ten minsten wel wat openinge geven / om van elders licht te scheppen.

γ. En dat begint al door te schynen uit het gene hy gebied: doet dat tot myner gedachtenisse. So wil hy dan voor eerst / dat sy hem dit so sullen na doen / als hy 't hen hier voor doet: namelik / 't Brood nemen / daar den zegen over spreken / dan dat breken / omlangen / en so elk het syne daar van eten. Ten anderen so blykt / dat sy dit niet op desen tyd / als hy dit dede / ook so souden doen: maar namaals / in syn afzyn / tot syner gedachtenisse. En wat gedachtenisse? dat hy syn Lichaam eens voor hen gegeven heeft. Wanneer? als dat gebroken wierd; gelykwe noch al nader hooren sullen / indienwe maar na niemant hooren / die ons dit of dat uit syn vooroordeel seit / maar by den draad van Paulus woorden blyven willen.

(2.) Van 't Brood gaan wy dan over tot den Wyn: waarmede desgelyks als met het Brood geschiedde; so als volgt. Doch hier is eerst iet aan te merken van den Tyd / om dese sake beter te verstaan.

A. Die was na 't Avondmaal: en so seit Lukas ook. En dat met reden: na dat hy verhaald heeft dat de Saligmaker ook al eens te voren / op de selfde maaltyd enen beker omgelangd / en daar by gesproken hadde; 't gene by Mattheus en by Markus achter aan komt / als of 't na 't omlangen van den laatsten eerst gesproken ware. Vgel. Matt. 26: 29. Mark. 14: 25. Luk. 22: 17. Het blykt nochtans / dat Lukas hier de order van den tyd gevolgd heeft. Want het paste by malkanderen / dat Christus synen afscheid eerst nam van het Paaschmaal / dat nu als maar ene schaduwe van hem die 't ware Paaschlam is (1 Kor. 5: 7.) verdwynen mogt: eer hy iets in de plaats verordende; dat hem / als waarlik nu voor ons

geslaght / vertoonen soude. Dit dede hy dan met die reden / welke hy so voor als na 't opneemen van dien eersten Beker sprak. Die was / gelijk deselve achter een verhaald staat. Luk. 22: 15--18. Aangeseten zijnde met de twaalve / seide hy tot hen: Ik hebbe grootelix begeerd dit Pascha (als het laatste) met u noch te eeten, eer ik lyde. Want ik segge u, dat ik niet meer daar van eten sal, tot dat het sal vervuld zyn in Gods Koningryke. Dit op het eten hebbende geseid: so volgt nu ook van 't drinken / namelik / so als by 't Paaschlam wierd gedaan. Want / enen drinkbeker genomen, en gedankt hebbende, seide hy, neemt ende deelt hem onder u: want ik u segge, dat ik nu niet meer sal drinken van de vrught des wynstoks, tot dat Gods Koningryke sal gekomen zyn. Gy merkt / dat hy al even eens hier van het eeten als van 't drinken spreekt; en dat hy eenen selfden tijdpaal stelt / wanneer Gods Koningryk vervuld sal zyn. Die woorden nader te verklaren is mijn werk nu niet; alsо sy hier maar dienen om te toonen / dat de Heere na voleindinge des Paaschmaals / en genomen afscheid met het selve van dat oud gebruik / hier nu wat niews heeft ingesteld. En dat so wel in aansien van het Brood als van den Wijn: also het beide eenerleijen handel heeft / en ook onmiddelik het een op 't ander is gepast.

B. Het gene nu dan te verklaren staat is van den Wijn / dien Christus sijnen leerlingen te drinken gaf. Want dat hy door ποτήριον poteerion, (van πότὸν potòn en ποτῆς potèes drank also genaamd) 't welk in 't gemeen een drinkvat is te seggen / even veel hoe of waar van gemaakt / den drank verstaat / is al te klaar om daar bewijs van by te halen. En dat die drank nu Wijn was / blijkt uit dien / dat hy het gene hy de eerste maal daar in schonk / noemt de vrught des Wynstox, als nu even is gehoord.

a. Nu / so als Paulus hier nu spreekt / so moet de Handelinge met den Beker onder 't woord ὡσαύτως hoosaútoos desgelyx, begrepen worden: te weten / dat hy dien ook nam, en gedankt hebbende gaf aan sijne Apostelen: gelijk Mattheus ende Markus duidelik vermelden; maar Lukas / die het niet uitdrukkelik en meld / het selve mede met dit desgelyks te kennen geeft.

b. De Reden over desen Beker uitgesproken / en word van Paulus niet geheel verhaald. Want dat de Heere hen beval daar uit te drinken / laat hy ons maar by ons selven denken: 't gene echter by Mattheus duidelik gesegd word / dat hy seide / mits dat hy den Beker om gaf / drinkt alle daar uit; Vs. 27. en Markus dat sy alle uit den selven dronken. Vs. 23. Terwijle dit geschiedde / (is uit Markus dan voorts af te neemen) sprak de Saligmaker dese woorden hier verhaald; waar in te sien is / wat hy van dien Beker seit / en wat hy dien aangaande hen beveelt.

α. Hy seit dan: dese Beker is 't niew Testament in mynen Bloede:

Mat-

Mattheus weinig klaarder; is myn Bloed, (gelijk te voren / is myn Lichaam) 't bloed des niewen Testaments, niet als des Ouden; dat der stieren en der bokken was / het welk onmogelik de sonden niet versoenen konde: Hebr. 10: 4. 't welk voor velen, (seggen Markus en Mattheus) en besonderlik voor u (seit Lukas) word vergoten (daar stelt nu Mattheus by) tot vergeevinge der sonden.

β. Dit hebbende geseid / so voegt hy dit bevel of dese onderrechtinge daar by: doet dat, so dikwils als gy drinkt (te weten desen Beker / in dier voegen als geseid) tot myner gedachtenisse. En wat gedachtenisse wederom? Dat hy sijn Bloed gestort heeft / (so als nu na by was dat geschieden soude) tot vergeevinge van onse sonden. So komt dit dan op een uit met het gene hy van 't Brood in aansien van sijn Lichaam seide; 't welk gebloed heeft / als 't gewondt en so gebroken wierd: waarin sijn uiterlyk en uiterst lijden dan bestaande; tot versoeninge / en volgens dien vergeevinge / van onse sonden heeft verstrekt. De sake self is in den XXI. Artijkel al verklaard: die wil de Saligmaker dat wy in gedurige gedachtenisse houden sullen / ende door besondere gemeenschap in 't gebruik van Brood en Wijn / ons selven en malkanderen indachtig maken; gelijk dat nu noch nader blijken sal.

III. Want na sodanig een opreght berigt van 's Heeren Nachtmaal / so als dat van hem is ingesteld / geeft nu d'Apostel ook eene Onderrightinge / om 't selve na vereisch derselve instellinge behoorlik te betrachten. Daar in vertoont hy hoemen 't selve reght gebruiken / ende sich voor 't misbruik hoeden sal.

1. Het reght Gebruik is dit: So dikwyls als gy van dit Brood sult eten, ende desen Beker drinken, so verkondiget des Heeren Dood, tot dat hy komt. v. 26. Die woorden spreken klaar. Merkt / in hoedanigen geval / en wat dan zy te doen.

(1.) Voorondersellende / dat dit gebruik niet maar voor eens / gelijk de Doop; maar meermaals in het werk gesteld sal worden; om dat het gene ter gedachtenis geschied / niet al te veel geschieden kan: so stelt hy niet / hoe dikmaals; maar hy laat het aan de vryheid der gemeinten / om daar na gelegentheid self order op te stellen. Doch hy spreekt van dit Brood, en van desen Beker; namelik te eeten en te drinken, dat tot desen einde ter vergadering word aangerigt: 't welk om den buik noch mage niet te doen is / nochte om den smaak / (want in deselve geen gedachtenisse plaats heeft) maar om voedsel voor de Ziel.

(2.) So seit hy nu dan / wat daar dan te doen zy: en dat is / des Heeren Dood verkondigen; en sulx / tot dat hy komt.

A. Den Dood des Heeren te verkondigen, wat kan dat anders zijn / als van des Heeren Dood alsoo te spreken / als daar nu gesegd is: dat hy daar sijn Lichaam heeft doen breken / dat is quet-

sen en doorwonden / en syn Bloed vergieten / sulx dat self de dood daar op gevolgd is; tot versoeninge van onse sonden: sulx met dank en lofseggingge te melden; in voegen als het David ook verhaalt dat hy voorneemens was te doen; ik sal den beker der verlossingen opneemen, en den naam des Heeren aanroepen, Psal. 116: 13. Liever seg ik hier verkondigen; alsa 't hebreewsch woord beiderleijen sin betekent / en de laatste daar ook in den t'samenhang der rede beter past. Over verlossingen die ons geschied zijn bidmen niet; maar danktmen God / verkondigt sijne deugden / en betaaltmen sijne geloften, gelijk hier David aanstonds by seit dat hy ook sal doen. Vs. 14. D'Apostel dan / ook op deselfde wijse spreekende / wil dat des Heeren Nachtmaal ons geen rouw maar vreugdemaal sal zijn: en 's Heeren Dood met lof en dankseggingge / voor de verlossinge ons daar door toegebraght / verkondigen: waarom die Beker ook de Beker der dankseggingge, die met dankseggingge gezegend word / (so hebben onse Oversetters 't woord εὐλογεῖν eulogein en εὐλογία eulogia daar vertaald) genaamd is. 1 Kor. 10: 16.

B' Dit schikt sich nochte beter by den Tijd / so lang als dit vermelden van des Heeren Dood gepleegd moet worden: namelik / tot dat hy komt. Geen andere komst des Heeren was doe / ofte is noch te verwachten / dan die op den laatsten dagh sal zijn / ten algemeenen oordeel van de leevenden en dooden; van dewelke in het laatst Artijkel sal gesproken worden. So sal de Kerk dan in 't gebruik des Avondmaals volherden tot het einde van de weereld toe; wanneer hy ons de Zaligheid / door sijnen Dood verworven / in volmaaktheid doen genieten sal. En dan sal hy op 't kraghtigste bevestigen het gene hy geseid heeft / ende wil dat wy hier by gedenken sullen; dat hy niewen wyn met ons sal drinken in het Koningrijk sijns Vaders. So dient dan het gebruik sijns Avondmaals / om vrolik te gedenken de verlossinge die ons geschied is door sijn Bloed; so verre dat de sonden ons volkomelik vergeven zijn / en derhalven geen verdoemenis voor ons te vreesen is: en voorts om ons te oefenen in hope der volkomene verlossinge / en het besitt der volle geluksaligheid.

2. Nu volgt dan / dat wy ook gewaarschowd moeten zijn voor 't Misbruik / daar dit weerdig Nachtmaal door ontheiligd word. Hy seit dan eerst / hoe grooten quaad dat zy; daarna wat middel tegen 't selve te gebruiken; en daar op de reden / waarom ons dat ernst behoort te zijn.

(1.) Het eerste op het 27. Vs. alwaar hy eerst het misbruik noemt / en dan het quaad dat daar in steekt.

A. Het Misbruik is / onweerdiglik dit Brood (te weten / dat tot dit gebruik verordend is; en daarom ook het Brood des Heeren magh genaamd zijn) of des Heeren Beker drinkt, Hy onderstelt / dat dit

des Heeren Brood en Beker zijnde / sonderlinge in weerde zijn te houden / en dat het niet evenveel kan zijn hoe sich een mensche daar toe schikt. 't Vervolg sal ons verklaren / wat hier weerdig of onweerdiglik te seggen zy.

B. Maar die onweerdigheid / wat quaad magh daar van komen? Dat sulk een sal schuldig zyn aan 't Lichaam ende Bloed des Heeren. Siet hoe die beide van des Heeren Brood en Beker onderscheiden zijn. Die zijn dan self het Lichaam en het Bloed des Heeren niet; maar hebben echter in dit ingesteld gebruik so veel gemeenschap (seit d'Apostel 1 Kor. 10: 16.) met het Lichaam en het Bloed des Heeren; dat sich iemant daar aan schuldig maakt so hy dit Brood en desen Wijn onweerdiglik gebruikt. Het sal geacht zijn als aan 's Heeren eigen Lichaam ende Bloed geschied / het gene aan dit Brood en aan dien Wijn geschied. Sulx God dan ook dies tijds besonderlik betoonde door verscheidene te straffen met lichamelike swakheid / en self met den dood / Vs. 30.

(2.) Wat middel om dit voor te komen? Dat seit nu d'Apostel op het 28. Vs. ende is tweeledig; 't gene voorgaan moet / en medegaan.

A. Dit moet dan voorgaan: dat de mensch hemselven eerst beproeve. In wat sake? Buiten twijfel in de selfde daar hy hier van spreekt; of hy des Heeren Brood en Wijn onweerdiglik of weerdiglik gebruikt. Want self moet hy dat weten / die sijn eigen herte kent / (1 Kor. 2: 11.) en weet met wat gedachten hy aan 's Heeren Tafel gaat. Dat noemt d'Apostel dan / ons self oordeelen, om daar mede voor te komen / datwe van den Heere niet geoordeeld, dat is / niet gestraft en werden. Vs. 31. Geen andere beproevinge brengt Paulus hier te pas / dan die dus in 't besonder word vereischt. Want dat hy elders in 't gemein spreekt van ons self te ondersoeken en beproeven, of wy in 't gelove zyn; 1 Kor. 13: 6. dat zijn wy altijd schuldig / ende niet alleenlik als wy aan des Heeren Tafel gaan.

B. Dit doende so moet dit dan mede gaan / dat hy also moet eeten van dit Brood en drinken uit dien Beker; also, te weten / met een welbeproefd gemoed / dat hy het niet onweerdiglik en doet. Dit had ik hier noch wel wat nader te verklaren / so het Paulus self niet dede in het gene nu so aanstonds volgt.

(3.) En dat is nu de reden / waarom dit so boos en sorgelijk een misbruik zy van 's Heeren Nachtmaal / so het iemant eet of drinkt onweerdiglik: dat hy des Heeren Lichaam niet en onderscheid. Te weten / dat hy aan die Tafel als ene andere gemeene Tafel komt / daar 't maar om eeten ofte drinken is te doen; en niet en denkt / dat hier het eeten en het drinken op wat hogers siet: dat hier het Brood en Wijn / ten heiligen gebruike dus gezegend / niet

als maar Brood en Wyn / maar als het Lichaam ende Bloed des Heeren te betraghten staat.

Daarmede zyn de woorden des Apostels nu verklaard / so veel als noodig scheen / om enen grond te leggen tot de leeringe / die ons nu verder uit den inhoud der Belydenisse in dit Artykel te betrachten staat.

II.

De order vind ik daar in so geschikt / dat eerst ene uitgedrukte Stellinge gemaakt word / voor hoedanig 't Sakrament des Avondmaals te houden zy; daarna deselve breedelik verklaard; en eindelik 't Gebruik desselfs wat duideliker / uit den aart der Sakramenten in 't gemein vertoond.

I. Word dan gesteld / wat van d'instellinge des Avondmaals te houden zy: en eerst / van wien; daarna / tot welken einde 't selve is geschied.

1. Belangende dat eerste: so geloven en belyden wy, dat onse Saligmaker Jesus Christus 't Sakrament des H. Avondmaals verordend heeft en ingesteld. Dit is ten vollen klaar uit sulx als tot verklaringe van 't 23. Ys. geseid is; en behoeft alſo geen meer bewys.

2. Het Einde / om te voeden en te onderhouden die hy reeds wedergebooren, ende in sijn huisgesin de Kerke ingelyfd (daar stond in 't eerste ingegriffyd) heeft. De waarheid hier van sal ten klaarsten blyken uit het gene dat nu tot verklaringe van 't stuk / met veel omstandigheden / volgen sal.

II. En bestaat in vier besondere Stellingen / derwelke voorste leiden tot de volgende / en van 't gemeen tot het besonder voortgaan; om so den reghten aart des Sacraments in 't licht te stellen. De eerste twee zyn van dat gene daar het Sakrament op siet / en de twee laatste van dat gene daar het in bestaat.

1. Twee stellingen derhalven hier voor aan gesteld / behelsen iets dat voor den grond bestaan magh / daar dit Sakrament op rust; en mogen daar om Onderstellingen genaamd zyn: d'eene van een tweederhande Leven / en de andere van tweederhande Voedsel sprekende / na dat het Leven is dat sulx vereischt.

(1.) Dit tweederhande Leven is dengenen eigen die herboren zyn, en welken ook alleen de Sacramenten toebehooren; als geleerd is op den XXXIII. Artykel.

A. Het een lichamelik en tydelyk, 't welk sy van hunne eerste geboorte mede gebraght hebben: ende is allen menschen gemein; en daarom allen menschen ook bekend. Niet echter / dat dit leeven maar alleen des Lichaams / en ook niet der Ziele zy; of dat een onherbooren mensch geen ander leeven dan de beesten heeft / die sonder redelike Ziele zyn: maar dat hy door den val en de Erfsonde bedorven zynde / na 't lichamelyk en tydelyk genot des Leevens

overhelt / en 't voedsel sijner ziele na behooren niet betraght; so als in den XIV. Artijkel is verklaard.

B. Het ander leeven dan is geestelyk en hemelsch: door het welk de mensche in den geest van sijn gemoed versterkt word: ende is te merken / waar uit en waarin 't bestaa / en wien het selve eigen zy.

a. Waar uit: dat is / uit welke oorsaak / ende door wat middel sulk een leven in den mensch onstaat.

α. De Oorsaak: 't word den mensch van God gegeven in de tweede geboorte; hier voor verklaard / pag, 354.

β. En dat door Middel van het woord des Euangeliums; gelijk daar ook getoond is pag. 353.

b. Dat selve leven nu bestaat in de gemeinschap van Christus Lichaam. Dese woorden zijn hier eerst by de Synode des jaars 1619. te Dordrecht ingevoegd; en de sake self genoegsaam so bewesen als verklaard in 't XXVII. Artijkel / pag. 418. en XXVIII. pag. 433.

c. Ende dit leven en is niet gemein, dan alleenlik aan Gods uitverkoorenen; gelijkwe weten dat den aart van beiden medebrengt. Want die God uitverkoren heeft / die heeft hy uitverkooren om den beelde sijns Soons gelykvormig te zyn; Rom. 8: 29. en die dat niet en is / die is vreemd van Gods leven, volgens die uitdrukkelike tegenstellinge die Paulus maakt. Ef. 4: 18/ 22/ 23/ 24.

(2.) De tweede der twee eerste Stellingen betreft het Onderhoud van beiderhande Leven. En dien aangaande word geseid / welk en hoedanig voedsel ons daar toe gegeven / en op welke wijse dat by ons genooten word.

A. Van 't eerste; om het geestelyk en hemelsch leeven, 't welk de gelovigen hebben, te onderhouden: heeft hen God (van wien ook al 't lichaamlijk voedsel afkomt / Psal. 36: 7. en 104: 27/ 28. en 145: 15/ 16. en die self ons tot het geestelijk leven wederbaart) gesonden een leevendig Brood, 't welk van den hemel neder is gedaald; te weten Jesus Christus: die het geestelyk leven der gelovigen voed en onderhoud. Want dat is sijne eigene verklaringe Joh. 6: 32/ 33/ 35/ 48/ 51. En om wat nader tot dien sin te komen / volgens welken hy in d'instellinge des Nachtmaals daar van sprak / dit is myn Lichaam; so verklaart hy dat daar ook / wanneer hy seit / ik ben het Brood des Leevens, Vs. 48. dat sulx te verstaan is in dien sin / dat hy 't ons geeft / en dat hy ons hemselven geeft; het Brood dat ik sal geven is myn vleesch, 't welk ik sal geven voor het leeven van de weereld. Vs. 51. Hier is het Brood nu Vleesch; en dat is beide Spijse: daar hy dan den Drank noch by voegt / seggende; die myn Vleesch eet, en myn Bloed drinkt, die heeft het eewig Leven. want myn Vleesch is waarlik Spyse, en myn Bloed is waarlik Drank. Vs. 14: 14. So is dan wel te merken / dat hy met dit alles maar

een ding wil seggen: dat hy / door sijn bloedig sterven / ons sijn Lichaam en sijn Bloed (so als hier voor verklaard is) als tot voedsel voor het eewig leven wil doen strekken; kort om / dat hy dus geheiligd zynde door sijn Lyden / ons ene oorsaak van de eewige saligheid geworden zy. Hebr. 5: 9.

B. Sodanig als nu dese Spijse en Drank is / moet ook de genietinge / dat is 't eeten ende drinken zijn. De Heere Jesus dan / die voed en onderhoud ons in dat Leven / als hy word gegeten (en ten aansien van sijn Bloed gedronken) dat is, toegeeigend en ontvangen, door 't Gelove, in den geest. Want die onderrightinge geeft ons de Saligmaker self / dat een ieder die den Soon aanschowt, ende in hem gelooft, het eewig Leven heeft: Joh. 6: 44. na dat hy korts te voren ook geseid hadde; die tot my komt (te weten / door 't gelove) en sal geensins hongeren; ende die in my gelooft (siet hier verklaart hy nu / hoe datmen tot hem komt) en sal nimmermeer dorsten. vs. 35. So dat dit eten ende drinken geestelik is te verstaan: het is de Geest die leevendig maakt; 't vleesch self te eten is niet nutt; de woorden (seit hy) die ik tot u spreke, zyn geest ende leven. Want het de H. Geest is die ons wederbaart / en ons 't Gelove geeft; op onsen geest / dat is de ziele / werkende: die dus gesteld / des Heeren Vleesch en Bloed gelovig eet; niet met den monde namelik / maar met het herte / dat is / den vernieuwden geest van ons gemoeid. Efes. 4: 23. so als te voren is geleerd.

2. Aldus gesien / op welken grond het H. Nachtmaal rust; so volgen nu twee Stellingen / die leeren / waar het in bestaat. En dese zijn seer wel te onderscheiden: spreekende de eene van het gene Christus ons daarmede afbeeld, en de andere van 't gene hy daar mede in ons werkt; want dit de eigene woorden der Belydenisse zijn.

(1.) d'Afbeeldinge die ons het Avondmaal vertoont / is aan te merken in de beeltenis / so als die voor staat / en de waarheid van de uitbeeldinge die daar in te sien is.

A. Om ons dit geestelyk en hemelsch Brood af te beelden, (in 't eerste stond niet so bequamelik / tot desen geesteliken en hemelschen Broode) heeft Christus verordend een aardsch en sienlyk Brood .... ende Wyn. Dit is uit d'Instellinge bekend. En so zijn dit de verven ende schaduwen dan van die geestelike Spijse en Drank: wat beelden ons die uit?

De kristelike Leser zy nu wat opmerkende; dus staat'er: het Brood, 't welk een Sacrament is van sijn Lichaam; ende den Wyn, tot een Sacrament sijns Bloeds. (des Bloeds, heeft hier de tweede druk) Hoe dan? twee Sacramenten in het Avondmaal alleen: 't Brood en de Wijn elk in 't besonder; 't een van sijn Lichaam en het ander van sijn Bloed? Hoe hebben d'Oversienders hier dan toe gesien /

gesien / dat sy drie Sacramenten maken: een van des Heeren Lichaam / en twee van sijn Bloed; het Water in den Doop / en den Wijn in het Avondmaal? 't Stond in den eersten druk so duidelik noch niet: ende den Wyn sijns Bloeds, sonder 't woord van Sacrament, dat by het Brood staat / hier te wederhalen; so als het by den tweeden druk dan ingeslopen / ende by de derden niet verbeterd is. Ook niet in 't Fransch: maar wel in het Latijn van 't jaar 1581/ te Geneve uitgegeven in de Harmonia Confessionum. Want daar staat / *instituit Panem & Vinum, terrenum & visibilem*, (hoewel dit geen gewoon Latijn is) *in Corporis & Sanguinis sui Sacramentum.* So ook in 't Grieksch van Revius / 1623. en alsa vier jaren na 't bekende Synodus van Dordreght uit gegeven: διέταξε τὸν ἄρτον κ̀ τὸν ὄινον γαιώδη κ̀ ὁρατὸν, εἰς σώματος κ̀ αἵματος αὐτῶ μυστήριον. 't Welk beide even eens in Duitsch is luidende; heeft ingesteld het aardsch en sienlyk Brood, ten Sacrament sijns Lichaam ende Bloeds: so dat het Brood en Wijn te samen / ende niet elk een besonder Sacrament genaamd word. Waar uit te sien is / hoe dat dikwijls eens mans arbeid / die sich daar op uitlegt / netter uit komt / dan het gene door gelastigden / en op den name der aansienlixte vergaderingen is gedaan.

B. Nu volgt de waarheid der uitbeeldinge / daar in bestaande / dat ons Christus (om alsa te spreken) waarlik in die beide Tekenen als voor de oogen afgeschilderd is. Want het is / om ons te betuigen, so waarachtelik als wy het Sacrament (in 't eerste staat dat Brood en Wyn) ontvangen en in onse handen houden, ende het met onse monden eeten en drinken: waarmede dan ons leven onderhouden word: dat wy ook so waarachtiglik door het Gelove, 't welk de hand en de mond onser Zielen is (dit laatste is 'er eerst by 't Synodus van Dordreght in gesett) het ware Lichaam ende Bloed van Christus onsen eenigen Saligmaker ontvangen in onse zielen, tot een geestelyk leven. Dit is de reghte meininge / en 't oogmerk sijner woorden: eet, dit is myn Lichaam; drinkt, dit is myn Bloed: gelijk uit alle voorgemelde omstandigheden klaarlik blijkt; so dat ik hier nu niet meer by doen sal.

(2.) De tweede stellinge / gelijk geseid is / geeft ons kennis van de Werkinge der Tekenen / alsa verordineerd en so ontvangen als gesegd is / met het herte / door 't gelove. Deselve sie ik aan als in vier leden onderscheiden / derwelker volgende de naastvoorgaande meer en meer verklaren; in dier voegen / dat ik het bykans niet breeder noch bescheideliker uit kan leggen / en noch min bequamer woorden daar toe vinden / dan de gene met de welke de Belijdenis hier spreekt.

A. Het eerste seit / dat Christus met die Tekenen ons sekerlik iets geeft. Sulx te gestadigen / word eerst iet algemeens voor uitgesteld / en dat dan toegepast.

a. **Voor uit gesteld; als dat** het seker ende ongetwyfeld **is / (dit daar by de Synodus van Dordreght in gevoegd)** dat ons Jesus Christus sijne Sacramenten niet vergeefs bevolen heeft. **In 't eerste stond** aangeboden, **in het tweede** gerecommandeerd; **en in beiden dan daar by /** bevolen. **Dit mein ik / dat elk een sal toestaan / voor so seker als het hier word opgegeven.**

b. **Hier op word nu aldus gebouwd.**

α. So werkt hy dan in ons, al wat hy ons door dese heilige Tekenen voor ogen stelt, **In plaatse van** voor ogen stelt **stond** aanbied en representeert, (**dat is** vertegenwoordigt) **in den eersten druk. De mond der waarheid / ja de waarheid self en liegt niet: so hy ons dan seit /** het is myn Lichaam **of** myn Bloed; **so moet het ook so zijn. En so wy daar ten eersten noch geen voedsel van en hebben / hy sal maken dat wy 't krygen.** Want hy spreekt en 't isser, hy gebied en 't staat 'er; **Psal.** 33: 9. die self de **geestelike** dooden levendig maakt (**Joh.** 5: 25.) **en** roept de dingen die **noch** niet en zyn, als offe waren, **Rom.** 4: 17.

β. **Geen swarigheid /** hoewel de wyse ons verstand **te** boven gaat, ende ons onbegrypelyk **is: Joh.** 6: 60/62. **want** sijne wegen **in 't gemein ons** onnaspeurlyk zyn: **Rom.** 11: 33. Gelyk de werkingen des heiligen Geestes **in 't besonder ook** verborgen ende onbegrypelyk zyn; **na 't duidelik getuigenis des Heeren self. Joh.** 3: 8. **doch dese laatste woorden stonden in de twee voorgaande drukken niet.**

B. **Het tweede lid verklaard nu / wat ons in het Avondmaal gegeven word.**

a. **Te weten /** wy en feilen daar en tusschen niet, als wy seggen, (**hier stond in 't eerste tusschen beiden;** dat het door 't Gelove geschied. So seggen wy dan, ens. **Doch overtollig / aangesien dat dit terstond hier na geseghd word)** dat het gene van ons gegeten en gedronken word, het eigen ende natuurlyk Lichaam, en het eigen Bloed van Christus is. **Want anders moest het naastvoorgaande lid niet waar zijn / als het is.**

b. Maar de wyse, op dewelke wy deselve nutten, is de mond niet, (**dat is** met den mond) maar door 't Gelove. **Dit is hier voor nu al getoond.**

C. **Het derde toont / hoe Christus ons sijn Lichaam / in den Hemel zijnde / doet genieten op der Aarde.**

a. Also dan blyft hy altyd sittende ter reghterhand sijns Vaders **in den Hemelen: die plaatselike tegenwoordigheid sijns Lichaams word in desen niet veranderd. Wy hebben hem hier nu niet op die wijse / maar** verwachten hem van daar. **Fil.** 3: 20.

b. **Nochtans** en laat hy daarom niet, hemselven ons deelachtig **hier** te maken door 't Gelove: **waar door ook** onse wandel in den Hemel is, **Fil.** 3: 20. **en wy hem boven soeken met** het gene boven is; bedenkende dat boven ende niet dat op den aarden is. **Kol.** 3: 1/2.

D. Het

D. Het vierde seit / hoedanig nu dan dese maaltyd zy. Te weten ene geestelike Tafel (want het geestelike spys en drank is. 1 Kor. 10: 2/ 3/ 4.) aan de welke Christus ons hemselven mede deele met alle sijne goederen; ende doet ons aan deselve genieten so wel hem selven, als de verdiensten sijns lydens en stervens; gelijk als God ons sijnen eeniggeboorenen Soon geevende, ook alle dingen met denselven schenkt. Rom. 8: 32. En hoe dan? Voedende, sterkende, vertroostende onse arme troosteloose zielen door het eten van sijn vleesch, ende die verquikkende en vermakende (in 't oudste afdruksel stond / en maaktse dronken; wel te weten / geestelijker wijse / na de Schrift gesproken) door den drank sijns Bloeds. Hoe dit nu alles by gelijkenisse / en nochtans na waarheid / in den geestelijken sin verstaan moet worden / is genoeg verklaard.

III.

III. Wy komen nu dan tot het eigentlijk Gebruik van dit hoogweerdig Avondmaal; 't welk in den vorderen text der Belijdenis drieledig is: onsonderrightende / hoe wy dat met Verseker theid / Eerbiedigheid / en onverbalscht genieten sullen / om de ware vrught daar uit te halen die daar in verborgen is.

1. Versekerdheid: aanmerkt hier wederom ene algemeene stellinge van 't onderscheid der dischgenoten / en de nadere verklaringe van dien.

(1.) Die algemeene Stelling is; dat alhoewel de Sacramenten (dat is / d'uiterlike Tekenen) met de betekende saken zyn te samengevoegd: (vereenigd worden stond 'er eerst) so wordense nochtans met dese twee saken (dat is / so worden die twee saken; of / so wordense nochtans met de saken) niet van allen ontvangen.

(2.) Dit onderscheid maakt het gelove of ongelove van den genen die daar eet of drinkt: alsso / dat de godloose (bose, stond in 't eerste) wel ontvangt het Sacrament: maar 't is tot sijner verdoemenisse. Hoe so? Hy en ontvangt de waarheid niet van 't Sacrament. Dit blijkt uit Judas (namelik Iskariot, die onsen Heer verraden heeft; want noch een ander Judas onder d'eerste twaalf Apostelen geweest is Luk. 9: 16. anders ook genaamd Lebbeus en Thaddeus, Matt. 10: 3. Mark. 3: 28. van welken wy den Sendbrief hebben) ende Simon, bygenaamd den Toveraar: dewelke beide wel het Sacrament ontvingen; (want Judas sekerlik het Paaschlam mede heeft gegeten / al wilmen schoon in twijfel trekken of hy tot d'instellinge des Nachtmaals toe gebleven zy) maar niet Christus, die daar door betekend word; alsso sy deel noch lot en hebben in dit woord of sake, om dat hun herte niet opreght en is voor God. Hand. 8: 21. Nu volgt de reden / welke in de twee voorgaande drukselss niet en staat) het welke (dewelke, namelik Christus /) den geloviggen alleen medegedeeld word. Dat is nu al genoeg geseid. So moet

moet dan elk wel toesien / hoe hy ete ende drinke / of dat in hem met gelove ook vermengd zy; sonder welke 't hem geen nutt sal doen, niet meer dan 't hooren van Gods Woord; Hebr. 4: 2. maar boven dat noch grote schade sijner ziele doen / hem strekken tot ene reuke des doods ter dood, gelijk het is dengenen die verlooren gaan. 1 Kor. 2: 14. Want tot den godloosen seit God; wat hebt gy myne insetttingen te vertellen, ende myn verbond in uwen mond te neemen? Psal. 50: 16. Wat raad dan voor de gene die sich aan het Lichaam ende Bloed des Heeren schuldig maken / niet onderscheidende des Heeren Lichaam van gemeene tafelspijse? Bekeert u, seide Petrus / van dese uwe boosheid, ende bid God: of misschien u dese overlegginge des herten moght vergeven worden. Hand. 8: 22. Want dese dingen zyn ons boven de voorgaande noch beschreven tot exempelen / ter waarschouwinge, op welken nu de einden der eewen, noch so veel te nader als in Paulus tijd / gekomen zyn. 1 Kor. 10: 11.

2. Laat ons dan liever met Eerbiedigheid en Godvrughtigheid hier besonderlik / so als altijd in allen / (Hebr. 12: 28.) daar toe naderen / en des deelachtig zijn. Hoe dan? Het seit ons de Belijdenis / hoe wy daar komen moeten / sal het vrught doen; ende wat voorsorge dan te dragen om also te doen.

(1.) Het word ten laatsten hier tot onderrightinge geseid / dat wy dit heilig Sacrament in de versamelinge van Gods volk ontvangen (hiermede word als in 't voorby gaan dan mispresen / datmen 't aan de menschen t'huis brengt / ende hen dat in 't besonder toelangt / buiten de vergaderinge. Want Paulus seit / als gy te samen komt in de gemeinte, om des Heeren Avondmaal te eten. 1 Kor. 11: 18/ 20.) met ootmoedigheid ende eerbiedigheid (eerweerdigheid stond in den eersten druk) 't welk is de achtinge die men het Sacrament bewijsen moet. Want dat is / des Heeren Lichaam onderscheiden van gemeene spijse en drank / daar wy onse eigene huisen wel toe hebben om te eten en te drinken Vs. 22. En dat sal zijn; mits onder ons te houden ene heilige gedachtenis des Doods van Christus onsen Saligmaker; so als hy ons gebied met dese woorden / doet het tot myner gedachtenisse. Ende sulx met dankseggingе voor de verlossinge van onse sonden ons daar in vertoond; waarom de Beker ook der dankseggingе genaamd word / so als boven is gemeld. So dat wy dan daar doen belydenis van ons gelove ende van den kristelike Religie; welke anders nergens van en weet / dan Christus Jesus ende dien gekruist: 1 Kor. 2: 2. die ons aldaar als voor de ogen afgeschilderd word / als onder ons gekruist; (so magh ik hier wel spreken als Gal. 3: 1.) in het breken van dat Brood / 't welk is sijn Lichaam / en in 't vergieten van dien Wijn / 't welk is sijn Bloed.

(2.) Om dit dan ook voor af wel te besorgen / Kristenen / so onderright ons de Belijdenisse verder / met hoedanige gedachten sich

een ieder wel moet wapenen / eer hy ten Avondmale ga. En dat is / dat niemant daar komt (so stonder in den eersten druk; doch beter dus / om datter menig ook wel anders komt) ten minsten niemant en behoort sich daar toe te begeven, sonder eerst hemselven wel beproefd te hebben; op dat hy dan eetende van desen broode, ende drinkende uit desen Beker, niet en ete ende drinke voor hem self een Oordeel: so als Paulus ons vermaant. In 't eerste druksel stond / sijne verdoemenisse: dat van de eewige verdoemenis verstaan / en is de sin van Paulus woorden niet / die hier van tydelike straffen spreekt; gelijk getoond is / ende uit het volgende vs 30/31/32. genoegsaam blijkt. Nochtans moet eindelik noch volgen / dat die in 't onweerdelik genieten van des Heeren Lichaam en sijn Bloed volherd / hy worde hier daarom dan van den Heere tydelik getuchtigd ofte niet: die sal ten laatsten / om dat hy hem self niet heeft geoordeeld, met de weereld noch veroordeeld werden.

Wat ons aangaat / geliefde Kristenen / (om 't alles kortelik te seggen) so wy ons self betamelik daar toe bereiden / so zyn wy door 't gebruik van dit so heilig Sacrament beweegd, tot ene vierige Liefde tot God ende onsen Naasten. Tot God / die ons so uitneemende heeft lief gehad / dat hy ons sijnen eengeboorenen Soon / en met hem alles / schenkt. En volgens dien tot onsen naasten mede / welk hier de medeleden der Gemeinte zijn: also ons niemant in dit stuk so na kan zijn / als die derselfde Tafel / en daar aan desselfden Lichaams ende Bloeds van onsen Heer / deelachtig zijnde; ook eene selfde Saligheid met ons verwachten in den Hemel; daar wy alle met malkanderen / (om so te spreken) hopen aan te sitten / in het Koningrijk van sijnen Vader. Matt. 26: 29. Luk. 22: 30.

Hoe ruimen veld en had ik hier niet open / Kristenen / om u te leiden tot betrachtinge van uw gelove / in die heilige gemeinschap van des Heeren Avondmaal / indien de tijd my door so korte openinge van dit lang Artykel niet ontschooten ware? Doch dat en soud ik nu niet konnen doen / of moest my selven grootelix ontstellen / door dien ik anderen so predikende / self als een verworpeling gehandeld werde; anderen de broederlike liefde aanbevelende / nu self geen broederlike liefde magh genieten; by anderen de soetigheid van dese geestelikemaaltijd op het smakelixte prijsende / my self daar van versteken vinde. God wille 't hen vergeven die daar van de oorsaak zijn; en geven datse mogen sien / wien sy misdeelen in d'uitdeelinge hen toebetrowd! Inmiddels sal ik my met God te vreden stellen / die mij sijne goedheid niet onthoud. Psal. 16: 5. en 23: en 62: 2/3/6--9/12/13. En u aangaande / Kristenen; nadien dat ons het Formulier des Avondmaals / hier van genoegsaam onderrighten kan; en boven dien ter voorbereidinge en by d'uitdeelinge / als ook daar na ter dankbaarheid / na de gewoonte onser Nederlandsche Kerken / over al gepredikt word; so heb ik

liever my tot dese overbloedige voorsorge te gedragen; en te wenschen / dat de Doop niet met so veel onachtsaamheid by ons bediend en wierde / als men meerder achtinge / (uiterlik ten minsten) voor het Avondmaal betoont. Waar toe de menschen ook noch twee of drie / ja wel vier weken van te voren / opentlik op stoel / en voorts van huis tot huis / genoodigd worden; daar op den Doop het minste ondersoek niet word gedaan / noch opentlik noch in de huisen enige bereidinge gemaakt / ontrent de genen die met hunne kinderen ten Dope komen sullen. Nochtans is 't eene Sacrament so weerdig als het ander / en de Doop noch 't eerste; die ook niet herhaald magh worden / om by volgenden gebruike te verbeteren / het gene dat in 't eerste was versuimd.

3. Ik hadde noch wel vele andere misbruiken aan te wijsen / waar op gewoonlik so geen acht gegeven word; indien 't bestek van dese Predikatie dat lijden konde. Doch sal beneffens mijnen Leser hier te vreden zijn / met blotelik my te gedragen aan het gene dat op 't einde des Artijkels van het misbruik en vervalschinge van 's Heeren Nachtmaal word gesegd. Dat wy verwerpen alle vermengelingen, en verdoemelike vonden, die de menschen by de Sacramenten (dit raakt hier den Doop dan mede) gedaan ende gemengd hebben, als ontheiligingen der selven. Want dus en is 't des Heeren Avondmaal dan niet. 1 Kor. 11: 20. En nademaal de grootste ontheiliginge in de Misse word gepleegd; so laat den Catechismus daar van spreken; op het kortste in mijn Fr. Godgel: aangewesen / pag. 229/ 230. Seggen daarom / 't gene overal moet vast gaan / dat men sich moet laten vergenoegen met de ordeninge, welke Christus ende sijne Apostelen ons geleerd hebben, ende spreken so als sy daar van gesproken hebben; dat is dan / so te doen als ons van hen bevolen is. En dat is / die na desen regel wandelen, dien wensch ik vrede en barmhertigheid, en over 't Israel van God. Gal. 6: 16. Amen.

Vergelykinge met de andere Belydenissen.

Gelijk in onse Nederlandsche Belijdenisse dit stuk van 's Heeren Avondmaal wijdlopiger dan enig ander word verklaard: so ook in alle d'andere Belijdenissen van den Protestantschen Godsdienst. 't Welk my dit uittreksel dies te meer sal doen bekorten / om niet al te lang te zijn: invoegen dat ik 't allerwesentlikxte hier sal stellen / om 't gevoelen van die alle slechs te weten; sonder de verklaringen met de bewijsen uit te halen / daar niet wat besonders word geseid.

I. Die van Bohemen in 't XIII. Hoofdstuk / seit / dat 's Heeren Avondmaal een Sacrament zy / van den Heere Christus self in 't laatste Avondmaal met uitgedrukte woorden ingesteld; dat is, dat hy van

'tBrood

't Brood en den Wyn self verklaard heeft, dat die sijn Lichaam ende Bloed zyn; ende den Apostelen, en so ook teffens de geheele heilige Kerk, ten gedenkteken *(in monumentum)* sijns doods overgegeven, *(traditum)* om dessels gemeinschap wettiglik, tot aan des weerelds einde te gebruiken.

Dat twee onderscheidene saken, **Brood ende Wijn**/ dat gene blyven datse van nature zyn; ende nochtans om de sacramentelike vereeniginge, ofte sacramentelik, ook dat gene zyn dat sy betekenen, en daar van sy getuigen; niet uit eigener aart, ofte natuurlik, maar door instellinge en uitsprake, of getuigenisse van den insteller *(fundatoris.)*

Sy leeren voorts dan/ dat die beide/ Brood en Wijn/ aan alle de gelovigen gegeven; geen van beiden hen onthouden/ noch ten toon gesteld/ noch omgedragen/ nochte aangebeden moeten zijn: met onderrigt/ hoe sy/ na een behoorlijk ondersoek en voorbereidinge/ van enen iegeliken weerdiglik genoten moeten zijn.

II. **D'Augsburgsche/ na den eersten druk van** 1531. **seit:** dat het Lichaam ende Bloed van Christus in des Heeren Nachtmaal waarlik tegenwoordig zyn, ende aan de genen die daar eeten worden uitgedeeld; verwerpende degenen welke anders leeren. **'t Welk by den tweeden druk aldus veranderd is:** dat Christus Lichaam ende Bloed den genen welke eten in het H. Nachtmaal, waarlik met het Brood en Wyn *(exhibeantur)* worden voorgesteld.

Voorts van de Misse in den I. **of (na den anderen druk)** III. **Art. van de Misbruiken.** T'onreght beschuldigtmen onse kerken, dat wy de Misse te niete doen. Want de Misse onder ons behouden, en met groote eerbiedigheid gepleegd word. **Welk stuk verklarende/ sy echter duidelik genoeg te kennen geven/ dat sy door de Misse 't Avondmaal verstaan: vertoonende 't misbruik en misverstand der Misse/ met d'instellinge van Christus/ en de leere en 't gebruik der kristen Kerke/ tot in de eerste** 3/400. **jaren/ strijdende.**

So leeren sy ook in het II. **Art. dat so wel de Wijn als 't Brood aan alle leden van de Kerke moet gegeven werden.**

III. **De Swabische in 't** XVIII. **Hoofdstuk/ verklaart den sin van 't H. Nachtmaal als de onse; verwerpt de Misse/ met al diergelijke redenen als die van Augsburg in het** XIX.

IV. **De Baselsche in 't** IV. **Art. seit/** dat Christus in sijn H. Avondmaal by alle reghtgelovigen tegenwoordig zy; **en verklaart dat op de kant also:** te weten, sacramentelik, en door gedenkenisse des geloofs; 't welk 's menschen ziele *(mentem)* na den Hemel opgeheft; ende hem ten aansien van de menscheid van Gods reghterhand niet af en trekt.

V. **De Eerste Switserseche in 't** XXII. **Art. verklaart ook 't selve stuk (doch breeder) op denselfden sin. Siet dit besonderlik in de nadere verklaringe: 't woord** DIT **in dese spreuke/** *dit is myn Lichaam,* be-

betoont niet alleenlik den lichameliken ogen 't Brood, maar ook den ogen des gemoeds (*animi*) 't Lichaam van Christus self.

VI. De Sarische in 't XIV. Art. stelt d'einden der instellinge van 's Heeren Avondmaal. I. Om als een band van eenigheid der Kerkvergadering te zijn/ die met eerbiedigheid gebruikt moet worden. II. Om de gedachtenis van 's Heeren Lijden ende Dood. III. Om daar de brught van te bevestigen aan elken eenen der gelovigen. IV. Om te betuigen met wat leere en belijdenisse gy het houd. V. Om dankbaarheid voor Gods weldaden aan de Ziele te betuigen. VI. En om de leden onderlinge te verbinden.

Daarna weerleggen sy de Moniken / dewelke in 't genot des Avondmaals verdienste stellen.

Sy seggen ook / hoe sy daar toe niet laten komen die niet eerst wel ondersocht zijn.

In de bedieninge verklaren sy te volgen het gebruik der Griekscher en Latijnsche Kerken: de Winkelmis verwerpende; en toonende / dat sy te onreghte van misbruik beschuldigd worden.

Daarna weerleggen sy de Misse in 't geheel / met diergelijke redenen als in d'Augsburgsche ook te vinden zijn / en meest berusten op de waarheid onser ende hunder leere van de genoegdoeninge des Heeren Jesus; in den XXI. Art.

In den XV. willen sy ook / dat de Beker also wel als 't Brood aan alle Leden van de Kerk gemeen moet zijn.

VII. De Wiirtenbergsche in 't XIX. Hoofdst. / handelt heuschelik met veel toegeeventheid / van Christus tegenwoordigheid in 't Avondmaal; niet vleeschelijk / maar (so als alle d'anderen ook seggen) geestelik en Sacramentliker wijse.

Bewijst ook / dat de beide panden / Brood en Wijn / aan alle ledematen van de Kerk behooren uitgedeeld te worden.

Weerlegt dan volgens dien de Misse / op gelijken grond van Christus eens volbraghte offerhande. Segt in 't besonder / dat de Heere niet belast heeft, dat sijn Lyf en Bloed in 't Nachtmaal Gode, maar de Kerke moet geofferd (dat is / aangeboden) worden. Verwerpt / als d'anderen / de heimelike Misse / en wat verder misgebruiken in de Misse zijn: waar toe sy ook de woorden die daar voor uit Clemens worden bygebraght / door andere / getrokken uit Cyrillus / doen verstaan.

VIII. De Fransche in den XXXVI. XXXVII en XXXVIII. Art. leert niet anders dan in d'onse word geleerd.

IX. De eerste Engelsche leert mede / dat het Brood en Wijn te samen allen ledematen moet verhandreikt worden.

Sy wederlegt de Transsubstantiatie; daar toe tot hulpe neemende Ambrosius / Gelasius / Theodoretus / Augustinus / en Origines: als mede alle grove en lichamelike gedachten in des Heeren Avond-
maal

maal verwerpende / met Cyrillus / het Synode van Niceën / Chrysostomus / en Cyprianus ende Augustinus.

In den XIII. verwerpen sy de gansche miskraam ofte misselike koopmanschap der Misse: besluitende met Augustinus en Origines / al op den voet van Christus eenigste volmaakte offerhande voor de sonden.

XI. De laatste Swijtsersche in 't XXI. Hoofdst. spreekt in 't breede op den selfden sin als d'eerste / volgens 't gene uit de Baselsche by een getrokken staat.

XII. De Schotsche spreekt in 't XXI. Art. tegen de Transubstantiatie; en onderright ons duidelik van 't reght gebruik des Avondmaals / in 't XII. dat alle Leeken alsowel den Beker als het Brood ontvangen moeten; en in het XXIII. dat wel de Doop / maar niet het Avondmaal den kinderen behoort.

XIV. De laatste Engelsche in 't XIX. Hoofd. leert ook al het selfde: onderscheidentlik so van het reght gebruik des Avondmaals / als van 't misbruik der Misse / so als d'anderen al in 't gemeen; seggende voorts eigentlik niets buiten 't gene in de onse is geseid.

XV. De Brandenburgsche / anders korst van allen / handelt hier wat breeder / §. 51. ende dat besonderlik / so verre als tot wederlegginge der Consubstantiatie (also genaamd) meest dienen kan.

XXXVI. ARTYKEL.

Van het amt der Overheid.

Rom. 13: 1.
Alle ziele zy den Maghten over haar gesteld onderworpen. Want daar en is geene Maght dan van God; en de Maghten die daar zyn, die zyn van God geordineerd.

TOt noch toe hebben wy de Kerk / met haar bestier en openbare oefeningen / in negen onderscheidene Artykelen / als op haar selven aangemerkt; gelykse ons in alle plaatsen van de Schrift des niewen Testaments word voorgesteld: in welken van het deel dat daar de Overigheid in hebben soude niets gemeld word; om dat in tyde als dat altemaal geschreven is geen kristen Overigheid en was. In 't oude Testament was 't anders met de Kerk gelegen / die hare eigene Overigheden hadde; ende meesten tyd ook d'opperste / van geene hoger maght af hankelik: doch enen tyd lang mede onder hoger staande; so als 't was over de vyf en ses honderd jaren / tsedert dat het ryk van Israël door de Assyriers / en dat van Juda door de Babyloniers / vermeesterd was. En so was 't Jodendom nu onder 't Roomsche Ryk / en waren beide tegen 't Kristendom / dat (verre van beschermen) door hen hittiglik vervolgd wierd; eerst wel van de Joden / en daarna ook van de Heidenen. Dit onderscheid is boven pag. 485/486. al getoond: en eischt derhalven / dat wy nu eens sien / waar door de Overigheid in aansien van de Kerk te houden zy / wanneer sy mede in de Kerk is; ende wat verandering sulx wederzyds te wege brengt.

Dit sal nu best te doen zyn / so wy eerst het Amt der Overheid / so als het in hemself is / en den Plight der kristenen daar nevens / ondersoeken: ende dan / so als het opsight op de Kerk heeft / daar sy over staat. En sal ons 't eerste blyken uit beschouwinge der Maghten in het Heidendom gesteld / so als deselve waren in den tyd als Paulus dese voorgestelde lesse schreef; het ander sal uit het bestell des ouden Testaments te halen zyn: so als het beide word vertoond in dit Artykel / 't gene echter meest op desen text van Paulus is gegrond. Denselven eerst verklaard / daarna 't Artykel ook bevestigd hebbende: so sal ons ryke stoffe tot toepassinge / van dit en meer Artykelen die desen voorgaan / overschieten.

I. De

I.

De woorden des Apostels zijn 't begin van ene niewe Lesse/ welke met so veel voorgaande/ als in 't vorige Kappittel staan/ niet anders 't samenhangt; dan in so verre als hy dese reeks van heilsame Vermaningen en Zedelessen/ daar op 't eerste vers begonnen/ noch vervolgt; gelijk deselve achter dese noch met andere vervolgd word schier tot aan het eynde van den Brief. Syn oogmerk is niet om de Overheid te onderrighten/ welke doe noch niet en waren in de Kerk tot Romen: maar door de beschrijvinge van derselver maght de Kerk en leden van deselve hunnen plight leeren/ hoe sich nessens sulke wereldlijke maght/ die buiten haar bestier was/ doe te dragen hadden. 't Is waar/ dat dit de gansche Lesse niet en is/ also die sich wel seven versen uitstrekt: maar ons oogmerk/ volgens 't opschrift en den inhoud van 't Artijkel/ zijnde; om van 't amt der Overheid/ en niet der Onderdanen hier te spreken; so sal 't eerste vers alleen genoeg zijn: waar in 't selve/ tot bereedinge der Kristenen/ om sich als getrouwe Onderdanen na behooren neffens dien te kwyten/ word beschreven. Want hy doet in 't gemeen sijn Voorstel/ en dat maakt hy dan ten eersten goed met ene Reden/ dat Gods reght sulx van ons eischt.

I. Sijne algemeine Lesse is/ (die hy daar na vs; --- 7. met enige besondere verklaart) dat alle ziele aan de Maghten over haar gesteld moet onderworpen zijn. Merkt d'algemeenheid van dit voorstel/ desselfs Voorwerp/ en den Plight alhier vereischt.

1. 't Lijd geen uitsonderinge/ als hy dit aan alle ziele voorschrijft. Niemant heeft dit ooit tot alle levendige Ziele so der beesten als der menschen uitgestrekt/ gelijk het elders wel geseid word: maar tot alle menschelike ziele, so als Paulus elders spreekt. Rom. 2: 9. Want zielen word geseid voor menschen; welker 278. zielen op een selfde schip met Paulus waren. Hand. 27: 37. Nu alle ziele is dan evenveel als alle mensche, Hand. 2: 43. en 3: 23. wie hy zy; te weten so hy self niet een van dese maghten zy/ aan welken alle ziele onderworpen word.

2. Na dese noemt hy Maghten over haar gesteld: beide woorden eischen hier verklaringe.

(1.) 't Woord Ἐξουσίαι *Exousiai*, Maghten, is gemakkelik te sien dat van degenen die de maght gebruiken moet verstaan zijn: want so noemt hy ook degenen die hier driemaal/ en hier na noch tweemaal/ met dit woord betekend worden/ ἄρχοντες *archontes*, dat is te seggen oversten, of overheden; of ten aansien van den griekschen oorsprong Vorsten, dat is voorsten, so als Prinssen komt van *Principes*, 't welk ook de voorsten of de eersten in 't Latijn te seggen is.

(2.) Dit

(2.) Dit woord verklaard door 't bygevoegde woord ὑπερέχουσαι, *hyperéchoeusai*, overstaande, ofte so als 't hier vertaald is / over haar gesteld. 't Is waar / terstond hier na seit Paulus dat sy gesteld zijn: maar de kraght van 't woord is niet van stellen, maar van hebben of van houden, ἔχειν *échein*: geevende te kennen dat sy *hyper* over ons iets hebben, daar sy ons door houden; so dat wy in hunne maght zijn / even als het gene dat gedekt of in de hand gesloten is. Het woord op d'opperste maght ook besonderlik gepast 1 Pet. 2: 13. en in 't gemein op alles dat uitneemende verheven is / en het gemeen te boven gaat. Filip. 3: 7/ 8. en 4: 7. So spreekt dan Paulus hier van Overheden in 't gemeen / die over ons te seggen hebben / waar van de naam ook is in 't Duitsch.

(3.) Nu laat ons hooren / wat omtrent deselven onse Plight zy: ὑποτάσσεσθαι, *hypotássesthai*: dat is te seggen / onderworpen zyn, of eigentliker onderschikt: also dan alle ziele onderschikke zich of zy den overstaanden Maghten onderschikt. En dat gelijk sy boven ofte over ons geschikt zyn; na dat woord van Petrus / datmen alle menschelike schikkinge, of (so als het vertaald is) ordeninge, onderdanig zy. 1 Pet. 2: 13. Dat is dan eigentlik te seggen / sich tot hen te schikken / als degenen die door hunne maght bepaald / en daar in als besloten zijn: so dat de wetten door hen voorgeschreven / en d'uitvoeringe derselve in het straffen / als hier na verklaard word / ons in sekere vorm en ordre schikken / daar wy ons in houden moeten.

Hier merke nu mijn Leser / hoe d'Apostel de geheele Kerk / so wel als alle die daar buiten zijn / noch eene sekere ordeninge onderwerpt / die van hare eigene bestieringe verscheiden is. En dat daar in alleen niet dat dit verder / namelik tot alle ziele strekt: maar sonderling / dat dese ordeninge strakker is dan 't Kerkbestier / als uit de woorden blijkt. I. De kerkelike overheden (so te spreken) zijn voorstanders 1 Thess. 5: 12. maar geen overstanders (om al so te spreken) in dien sin als hier verklaard is: voor ons / en niet boven ons gesteld; als Dienaars van den Heere / niet als Heeren van sijn volk. Nochtans zijn d'Overheden dat so wel van Gods besonder volk als sy 't van alle d'andere zijn. II. De kerkelike als voorgangers en voorstanders leiden en vermanen slechts: 1 Thess. 5: 12. de weereldlike κατεξουσιάζουσι *katexoeusiázoeusi* gebruiken maght, het welk / seit Christus / onder u so niet sal zijn. Matth. 20: 28/ 29. Want hem alleen de *exoeusía* maght gegeven is. 28: 18. III. So zijn de Leden van de Kerk den voorgangeren dan ook wel onderdanig, en gehoorsaam, ὑπείκουσι ende πείθονται; in dien sin / datse sich geseggelijk betoonen / wanneer sy hen vermanen ofte onderrighten, νουθετοῦσι, uit het Woord des Heeren: maar sy en zijn hen geensins onderworpen, so dat sy als hunne eigentlike onderdanen souden zijn; sulx word hier echter duidelik in opsight van de Overheid geleerd.

II. Nu

II. Nu laat ons tot de Reden komen / waarom datmen d'Overheden moet gehoorsaam zijn. Dit seit d'Apostel op die wijse / dat hy God als 't oppervoorwerp der gehoorsaamheid / en eersten oorsprong van de Maght / voor oogen stelt. Laat ons die sprekens wijse volgen / en seggen dat de Maght en Maghten zijn van God.

1. De Maght: daar door verstaat hy 't gene eigentlik het woord betekent; of ten minsten magh het so verstaan zijn: even eens als Christus tot Pilatus seide; gy en soud de Maght niet hebben, so die u van boven niet gegeven ware. Joh. 19: 11. So hier / daar is geen Maght dan maar van God. D'Apostel onderstelt / dat alle menschen in henselven even veel zijn / als uit eenen bloede eerst van God geschapen / om dit gansche vlak der Aarde te bewoonen; Hand. 17: 26. en stelt dien volgens / dat de een geen maght heeft over anderen / so die van God niet is. God / namelik / die 't menschelijk geslaght door ordening van tijden en van wooningen bepaald en onderscheiden heeft; die heeft ook onderscheid gemaakt van menschen; stellende den eenen tegen over, en also ook boven / d'anderen.

Het is van oost noch west / dat iemant boven anderen verheven is; maar God vernedert desen en verhoogt genen. Psal. 75: 8. Hier uit besluit d'Apostel dan daar na / dat men de Maght self om der conscientie wille moet gehoorsaam zijn: om dat die van Gods wegen is; en die de maght heeft of gebruikt / deselve als Gods dienaar heeft / die van Gods wege moet gehoorsaamd zijn. Vs. 5/6.

2. De Maghten zijn dan hier als voren te verstaan / de gene die met maght voorsien zyn. Of neemt men 't mede eigentliker: 't zijn de Maghten / de vermogens / 't reght om te gebieden / dat de menschen hebben over anderen; d'Apostel seit / de Maghten die daar zyn die zyn van God geordineerd. Merkt wel / hoe algemeen / en wat hy eigentlik hier spreekt.

(1.) De Maghten die daar zyn, in 't algemeen; dat is dan / geene uitgesonderd. En dat seit hy noch van Maghten onder 't Heidendom / gelijk dat in 't beginn is aangemerkt; so dat het Kristendom de Maght niet wetteliker / maar geregelder / en nutter voor de Kerke maakt.

(2.) De Maghten dan / so vele als 'er zijn / die zyn van God geordineerd. Merkt wel / dat hy niet seit / uitdrukkelik geboden ofte ingesteld; maar τεταγμέναι, *tetagménai*, so geordineerd. Waarom hy ook terstond de Maght Gods ordinantie, διαταγὴν *diatageèn*; (een woord dessefsden oorsprongs) noemt: Niet in dien sinn als wy 't woord ordonnantie gebruiken voor bevel / of regel: maar als 't eigentlik geseid word / ordineeren en gebieden zijn verscheidene dingen; 't een meer seggende dan 't ander aan de eene / ende min aan d'andere zijde. Die iet gebied ofte beveelt / verklaart uitdrukkelik

lik dat hy het wil: maar die ier ordineert / geeft het daarmede wel te kennen; doch besorgt met eene dat het gene hy uitdrukkelik niet en gebied geschieden moet; 't welk op 't gebieden altijd niet en volgt. Daarom word ook Gods bloote schikkinge als sijn bevel verklaard. Psal. 33: 9. en 147: 15. Klaagl. 3: 37. De Maghten dan zijn so Gods ordinantie, dat hy door sijne schikkinge maakt datter Overheden zijn; als Heerscher zijnde over alle koningrijken van de menschen, die daar over stelt wie dat hy wil. Dan. 5: 21. Dit is het dat de hoogste Wijsheid spreekt: door my is 't dat de Koningen regeeren, ende Vorsten gereghtigheid stellen; door my is 't dat de heerschers heerschen, ende Prinsen, alle righters van der aarde. Spreuk. 8: 15/16. Het zy dan door vrywillige verkiesinge van 't volk des lands / (welk wel de beste wegh is) of door de maght van wapenen / met reght of onreght opgenomen / ('t welk d'oudste schijnt te zijn / Gen. 14: 1--4.) of door versterfreght / daar dat eens gevestigd is / Pred. 4: 15. als 't rijk van Israel op David: 2 Sam. 7: 13. Het raakt de kerk als kerk niet / hoe sy aan de maght gekomen zijn; maar dat sy die besitten / en dat God het so beschikt heeft / wiens maght in die maght word afgeschaduwd en sijn wille door haar uitgevoerd.

II.

In dit Artijkel handelt de Belijdenisse / so als 't Opschrift mede brengt / van het Amt der Overheid; te voren stond 'er / van de politische Overheid. Politische, of polityke, is te seggen burgerlike; andere die noement weereldlike overheid; om haar te onderscheiden van de kerkelike, waar door sy de bedienaars en bestierders van de kerk verstaan / van welken in het XXX. en XXXI. gesproken is. Doch flus is aangewesen / dat die eigentlik geen Overheden zijn: en daarom was het woord politische hier niet van node / maar 't woord Overheid alleen genoegh. Nochtans is dus het Opschrift wederom te smal; also 't Artijkel niet alleenlik van het Amt der Overheid / maar ook der Onderdanen spreekt: en daarom seggen wy slechs in 't gemeen / dat het is handelende van de Overheid, te weten / van derselver reght en plight om te regeeren / en der Onderdanen om hen daar in te erkennen. En dit word hier tweesins verklaard: door openinge der gesonde leere / en verwerpinge der dolinge daar tegen strijdende.

I. De waarheid deser Leere seit ons eerst de Nuttigheid / daarna den plight der Overheden / en ten derden ook der Onderdanen.

1. De Nuttigheid aangaande / so geloven wy: dat onse goede God, uit oorsake der verdorventheid van 't menschelyk geslaghte, Koningen, Prinsen (hier stond ook noch tusschen Vorsten, in den eersten druk) ende Overheden verordend heeft. Die twee / drie / eerste namen zijn besondere / op d'opperhoofdige regeeringe gepast: de

laatste

laatste algemeen; also sy alle/ hoog en laege Overheden zijn. So is het dan Gods goedheid, dat wy Overheden hebben; om dat wy/ door de verdorvenheid die in de weereld is/ van nooden hebben geregeerd te zijn. Hoe God nu de Overheid verordend heeft/ is boven kortelikgeseid: en blijkt van Israel sijn eigen volk; daar hy niet blootelik door sijn gemeen bestuur/ maar door besondere sorge Overheden over stelde. Te weten Moses ende Josua als Opperhoofden; Ex. 3:10. Deut. 31: 14--23. ende voorts van Onderoverheden/ Righters ende Amtlieden; Ex. 18: 21. Deut. 16: 18. daar na ook den Koning; 1 Sam. 13: 1/ 14. met besonder onderright/ hoe sy sich ieder in hun amt te dragen hadden. Deut. 16: 19/ 20. en 17: 14. Jerem. 21: 12. en 22: 2/ 3.

2. En dat ons dese ordening ten goede strekt/ sal noch nu nader blijken uit hun Amt/ so als hen dat bevolen is. En dat is tweesins aan te merken: so als 't oorspronkelik is/ tot gemeen gebruik der menschen/ ende voorts besonderlik in opsight van de Kerk.

(1.) Het eerste word eerst onderscheidelik getoond; en dan/ by 't overgaan tot de betrachtinge van 't ander in 't gemeen weerhaald. Dit laatste laat ons eerst/ en dan het eerste/ sien.

A. Hun Amt is dan/ (so als nu reeds gesegd was/ en wy noch eerst hooren sullen) acht te neemen ende te waken over de Polizyen. De sinn hier van was by den eersten druk aldus verklaard: hun amt ende officie is, te bedwingen ende te waken over de burgerlike regeeringe en polizye. Gelijk als amt ende officie het selfde zijn; so ook de burgerlike regeeringe en de Polizye. Doch waarom dat hier acht te neemen is gesteld in plaatse van bedwingen, kan ik niet bevroeden: aangemerkt dat het bedwang het voorste is daar 't amt der Overigheid in word gesteld; so als onmiddelik daar voor gaat/ en ons nu staat na te sien.

B. Dit amt dan is bescheidelik getoond/ in aansien van de Wetten en de Straffen/ die van haar geoefend worden.

a. De Wetten: welker Oorsprong ook aan God word toegeschreven/ en derselver Nuttigheid getoond.

α. Den Oorspronge; aangesien het God so will, dat de weereld geregeerd werde door Wetten ende Politye. Dit laatste woord is grieksch/ beteekenende eigentlik so veel als burgerschap: doch men gebruiktet heden doorgaans in den sinn van de bestieringe na wetten; so als 't hier verstaan word: oft ook anders van beleid in het bestuur der saken/ tot een seker einde dat geheim gehouden/ ende somtijds in ene andere gedaante word vertoond. Het zy ons hier genoeg/ dat wy 't verstaan so als het word gemeend. En dat de Wetten na Gods wille zyn: blijkt uit de gene die God self door Moses aan sijn volk gegeven heeft/ door eigen uitspraak Ex. 20: 1. en door uitgedruk-

ten laſt / dit zyn de Reghten die gy hen voorſtellen ſult. 21: 1. Lev. 26: 46. en 27: 34.

β. De Nuttigheid der Wetten en der regeeringe is tweederley; het quaad te weeren / en het goede voor te ſtaan.

א. Want ſy ten eerſten dienen / op dat de ongebondenheid (in 't eerſte ſtond 'er wulpſigheid) der menſchen magh bedwongen werden. Want als geen Koning was in Iſrael, ſo dede elk wat reght in ſijne ogen was. Right. 17: 6. en 21: 25.

ב. Ende voors / dat alles dan met goede ordinantie (dat is ordeninge) onder de menſchen toega. Dit luidde by den eerſten druk aldus: ende goede ordinantie onder de menſchen aangeright werde. Hier paſte het woord van ordinantie (hier boven ook verklaard) dan al ſo wel: maar niet de ſake; om dat dit niet anders is dan even hier te voren van de Wetten was geſeid.

b. Dit alles word bevestigd met de Schrift / daar ſy van 't ander / dat is / van de Straffen / ſpreekt. Want dit nu wederom in de Belijdenis tweeledig is: Gods inſtellinge / en 't gebruik der ſtraffe; ſo als volgt.

α. Want / tot dien einde heeft hy d'Overheid het ſweerd in handen gegeven; by 't ſweerd met een verſtaande alle andere ſoorten ende middelen van ſtraffe; gelijk het Paulus te verſtaan geeft / dat de Maght het ſweerd draagt als Gods dienareſſe, in dit ſelve gedurig-lik beſig zynde; ſo als het volgt in onſen text. Vs. 4/ 6.

β. 't Gebruik daarvan en is niet ydel; want ſy draagt het ſweerd niet te vergeefs: Vs. 4. en is ten aanſien der verſcheidendheid van menſchen tweederley: ſo als het Petrus t'ſamenvoegt; tot ſtraffe wel der quaaddoenders, maar tot prys der genen die goed doen. 1 Pet. 2: 14.

א. Tot ſtraffe van de boſen: in welken aanſien Paulus van de Maght ſeit dat ſy ene wreekſter is, tot ſtraffe van de genen die quaad doen. Vs. 4. Wilt gy dan de Maght niet vreeſen, ſo doet wel; en gy ſult lof van haar hebben, Vs. 3. Maar indien gy quaad doet ſo vreeſt. Vs. 4.

ב. So ook dan tot beſcherminge der vromen. In 't eerſte drukſel ſtaat om eerbare lieden te beſchermen ende te behouden. Dit ſeit d'Apoſtel kortelik; ſy is Gods dienareſſe / u ten goede: alſo hy tot de Kerk / en volgens dien tot vrome menſchen / ſpreekt.

(2.) Doch ſo als 't gene nu voorſeid is 't amt der Overheden niet alleenlik is; ſo is dat ook 't voornaamſte noch het eigentlijkſte niet daar de Belijdenis op ſiet. Sy wil de Overheid bemerken na 't belang dat daar de Kerk by heeft / en ſegt derhalven / dat derſelver plight is / ook de hand te houden aan den heiligen Kerkendienſt. De eerſte druk ſeit / om te waken over kerkelike ſaken. 't Schijnt dat dit is veranderd / om der Overheid niet al te veel te geven / ende hunne ſorge te bepalen tot den Dienſt; maar die niet

nit te laten tot de saken neffens welke sich de dienst verhoud. Doch laat ons sien. Wat reght de Overigheid in kerkelike saken heeft / heb ik na myn verstand voor 25. jaren eens vertoond / en is te sien in mijn Fr. godgel. pag. 239. 240. 241. 424. 425. 426. 428. 429. 476. §. XXVIII. 477. §. XXX. 514. 531. 532. 533. En hebbe dat daar breeder uitgehaald dan hier nu plaats is om daar van te spreken / om dese Lesse niet na mate van ons algemeen bestek te lang te maken. Alleenlik moet ik seggen / dat ik t'sedert dien tijd meer en meer in acht genomen hebbe / dat de kerk / so als sy in haar self is / op die wyse als ik daar verklare / neffens d'Overheden wel bestaat: maar dat deselve aangemerkt in dien staat / als sy heden door 't geheele protestantsche kristendom bestaat / van d'Overigheid gesticht is / ende door deselve noch bestaat. Doch sonder ons hiermede langer op te houden / de woorden der Belijdenisse sullen ons het selfde seggen: die laat ons nu dan sien. Hun plight ontrent den kerkendienst is tweederley / het quaad te weeren / en het goede voor te staan.

A. Het eerste word op tweederhande wyse uitgedrukt: te weten / in 't gemeen / tot weeringe van Afgodsdienst; en in 't besonder van den Antichrist.

a. Het is dan / om te weeren ende uit te roeyen alle Afgoderye ende valschen Godsdienst. Dit vinden wy geen andere Overheid bevolen / dan wien ook de ware God en Dienst bekend was; ende dat ontrent d'Afgoden van de Heidenen / in 't Land waarin God Israel met een bevolen hadde / alle menschen te verdelgen. Over sulx is / met omsightigheid sulx alles op den staat der kristen kerken en besonderlik in dese Nederlanden / toe te passen: waar van wy hier geen plaats en hebben breeder onderrightinge te doen. Gelijk ook niet wat meer door valschen Godsdienst te verstaan zy; en of alle sekten buiten 't Pausdom daar in te begrijpen zijn: also wy niet bevinden / dat in Israel / ten tijde als 'er sekten waren / de gene die de meerderheid en maght in handen hadden de andere daar door verdelgden of verdrukten; maar wel / dat sy die verdroegen. Want de Fariseen / die de sterkste waren / en daar by seer vies / de Sadduceen by sich leden in den Raad; als uit het wedervaren des Apostels klaarlik blijkt. Hand. 23: 6. En dat de genen die te voren aan Joannes afgesonden wierden uit de Fariseen waren / geeft genoegh te kennen dat sy 't alle niet en zijn geweest. Joan. 1: 19/ 24. Hier wensch ik dat wel op gelet magh worden; om dan overleg te maken / op wat valschen Godsdienst het zy toe te passen / en hoe verre door de Overheid te weeren zijn.

b. Alsmede 't gene nu van 't Ryk des Antichrists gesegd word / dat de Overheid te gronde werpen, (of na den tweeden druk / verbreken) moet. Want ons de Schrift wel van den Antichrist, maar van geen Ryk des Antichrists gewaagt. En aangesien dat niemant

als Joannes desen naam gebruikt / so moet hy ons alleen ook seggen wat hy daar by meent. En ook so seit hy 't duidelik genoeg. Want nademaal het dies tyds in geschil was by de Joden / of de Christus of Messias moght gekomen zyn of niet ; en insgelyks / of Jesus die Messias ware ofte niet: so seit hy / dat de gene die hem daar voor kenden / en alsoo beleden dat de Christus in het vleesch gekomen was / uit God ; maar die dat looghenden en hem daar voor niet kenden / uit God niet en waren ; maar in plaats van kristen Antichrist, dat is / die tegen Christus zyn. 1 Joh. 2: 18/22. en 4: 1/2/3. 2 Joh. vs. 7. En dat het so gebeuren soude / was genoegsaam in de Schrift voorseid / Jes. 8: 14. en 53: 1. en quam doe in den tyd van den Apostel ook al na. 1 Joh. 4: 2. Ik wyse mynen Leser hier dan ook noch tot het gene ik daar van in myne Uitlegg: over Daniel geschreven hebbe. §. 1239 - 1244. Doch nadien datmen t'sedert onse scheidinge van 't Pausdom / den Paus met desen naam van Antichrist betekend heeft ; en door seer veel gelykheid op hem toegepast het gene Paulus / van noch erger vyand dan die by Joannes Antichrist genaamd word / spreekende / voorseid heeft ; 2 Thess. 2: 3--10. dat hy eerder een Antitheos, dat is / Gods vyand en die God self uit de plaats schopt / wesen sal: so heeftmen / dese beide plaatsen vergelykende / het Pausdom 't Ryk des Antichrists genaamd. Dit dan / so verre als het in dien dwang der conscientien bestaat / moet door de maght / waarmede God de Overheid gewapend heeft / bestreden en geweerd / en voor de Onderdanen vrye oefeninge des geloofs verworven worden ; gelyk de Macchabeen eertyds 't volk in vryheid stelden uit de dwinglandye en geloofsdwang van Antiochus. 1 Mach. 2. ens. Maar niet / dat sy sodanige vyanden self met wapenen / oft ander middel van geweld / tot het gelove dwingen sullen : 't welk nergens van godvrughtige en reghtsinnige Overheden onder 't oude Testament gelesen word.

B. Maar 't gene sy ten goede van den waren Godsdienst heeft te doen / dat is / het Koningryk van Jesus Christus (dat van dese weereld niet en is, om het met weereldlike maght of middelen te helpen voorstaan Joh. 18: 36.) te bevorderen, door sulken middel en tot sulken einde a's God in sijn Woord gebied.

a. Dat Middel is / het woord des Euangeliums (so verre als hun gebied strekt) overal te doen verkondigen. So moeten sy dan maken datter Predikanten zyn ; gelyk als David ordende den Priesterliken Dienst 1 Kron. 24: 3-- . en Nehemias ook derselver onderhoud. Neh. 12: 44. Doch 't soude veel te lang zyn / hier maar kortelik te seggen / 't gene tot het reght der Overheid in 't kerkelyk behoord. De tyd sal (hoop ik) de gelegentheid noch wel eens geven / om dat na vereisch te doe..

b. Het Einde magh geen ander zyn / dan op dat God van enen iegeli-

iegeliken magh geeerd ende gediend zyn, so als dat behoort. Want het betamelijk is / dat de genen die door hem in dese hoogheid sijn gesteld / deselve ook tot sijnen dienst en eere na vermogen righten / en de koningen der aarde hunne heerlikheid en eere brengen in het geestelijk Jerusalem. Openb. 21: 24.

3. Doch dit sal maar ten halven / of het sal niet dan maar ydele pogingе der Overheden zijn / indien de Onderdanen mede niet en doen dat hen betaamt. En om dit wel te seggen / sy gemerkt / hoe algemeen derselver plight zy / waar in meest bestaande / ende waar toe nutt.

(1.) So algemeen / dat die gansch geen uitsonderinge lijd; een ieder van wat qualiteyt, conditie of gelegentheid hy zy, is schuldig hem de Overigheid te onderwerpen. Want niemant ruimer tale voeren kan dan Paulus; alle ziele, seit hy / zy den maghten onderworpen. So algemeen is ook het voorwerp als het onderwerp. Zyt alle menschelike ordeninge (om dat sy onder God gesteld / en van de menschen word gepleegd; nochtans Gods ordinantie, gelijk geseid is) onderdanig, om des Heeren wille, die de maght verordineerd heeft. Doch elk na dat sijne maght is: en also den Koning, als de opperste maght hebbende / (dewelke / daar geen enkel hoofd is: by de Staten is) ende den Stadhouderen, als die van hem gesonden worden. 1 Pet. 2:13/14.

Siet hier dan 't Rijk des Pausdoms / dat sich dese Maght niet onderwerpt / maar wil noch ook dat alle maght haar onderworpen zy: misbruikende daar toe de heerlike beloftenis / dat Koningen sich voor de Kerke nederbuigen, en 't stof van hare voeten lekken sullen. Jes. 49: 23. Doch wie heeft dese paapsche Geestelikheid / oft hunnen oppervoogd den Paus / gesegd / dat sy de Kerke zijn. En voorts so is het boven ook al eens geseid / dat het de Heidenen, op 't 22. Vs. genoemd / en niet de voedsterheeren selve zijn / die sich voor hunne voedsterlingen souden nederbuigen/ontsagghelijk geworden voor de ongelovigen / die eerst de koningen en vorstinnen op zijde hadden tot verderf der Kerke; na dat sy die self noch tot voedsterheeren en soogvrouwen eens gewinnen sal.

(2.) De Plighten door de Onderdanen aan de Maghten te bewijsen zijn hier vier te stellen.

A. Het eerste daar sy hunne onderdanigheid by toonen / is / dat sy hen schattinge betalen. (In 't eerste staat tollen en schattingen; die ook d'Apostel beide t'samen voegt op 't 7. Vs.) Want daarom (seit Paulus) betaalt gy ook schattinge; Vs. 6. na dat hy op het 5. Vs. geseid heeft / dat sy noodig aan de maghten onderworpen zijn. De Saligmaker self bewees dat met de daad: Matt. 17: 27. en leerde / geeft den Keiser dat des Keisers is; 22: 21. gelijk als Paulus op het 7. Vs. geeft schattinge dien gy schattinge schuldig zyt.

B. En

B. En dit nochtans niet door bedwang; maar d'Overigheden eere en eerbiedigheid toedragende. In 't eerſte ſtaat / deſelve in eeren en-de weerdigheid (en in den tweeden druk / reverentie, 't welk ook eerbiedigheid te ſeggen is) te houden. Want Petrus ſeit ons / eert den Koning; 1 Pet. 2: 17. en Paulus / 't ſelfde verder ſtrekkende / geeft eere dien gy eere ſchuldig zyt. Vs. 7. En dat heet / (ſo als Petrus meer ſeit Vs. 13.) om des Heeren wille, ende uit eerbiedigheid tot ſijne ordinantie / den menſchelikẽ ordeningen onderdanig zijn.

C. Doch deſe eere word met uiterlike tekenen noch woorden niet voldaan: maar met de daad / van hem gehoorſaam te zyn. Want dit is 't eigentlik daar Paulus toe vermaant / dat wy den Maghten ſullen onderworpen zyn: en Petrus / zyt dan alle menſchelike ordeninge onderdanig, ὑποτάγητε *hypotágete*, het ſelfde woord in 't duitſch / dat elders in het griekſch ὑπείκετε *hypeikete* geſeid is. Hebr. 13: 17.

Maar aangeſien dat ons d'Apoſtel aan de menſchelike maght en ordeninge om des Heeren wille onderwerpt, 1. Pet. 2: 13. om dat die van God is; ſo dat haar te wederſtaan ſo veel is als Gods ordinantie te wederſtaan, alhier Vs. 2: ſo volgt dan onvermijdelik datmen haar geen gehoorſaamheid bewijſen magh / in 't gene dat met Gods geboden ſtrijd; alſomen Gode niet kan ongehoorſaam zijn om ſijnent wille / noch uit kraght van ſijne ordinantie iets doen dat tegen ſijne ordinantie is. Daarom bepaalt hier de Belijdeniſſe die gehoorſaamheid tot alle dingen die niet ſtryden tegen Gods Woord. Want anders gaan ons hier d'Apoſtelen te voren; ſeggende / men moet God meer gehoorſaam zyn dan den menſchen. Hand. 4: 17/ 18/ 19. en 5: 19/ 28/ 29. En daar in volgden ſy 't exempel der drie jongelingen / Dan. 3: 5/ 12/ 16. en van Daniel: 6: 7/ 10. D'Apoſtelen / om niet te laten 't gene God uitdrukkelik geboden hadde; de jongelingen / om niet aan te bidden 't gene God verboden hadde / en Daniel / om 't een ſo wel als 't ander. Doch moet hier elk wel toeſien / dat vooringenomen oordeel en ſtijfſinnigheid hem niet doe meinen Gods gebod te volgen / daar ſulk een uitdrukkelik gebod niet is: of eigene uitlegginge en toepaſſinge van Gods gebod / voor Gods gebod ſelf op te vatten / en ten dekſel van hardnekkige ongeſeggelikheid voor te wenden.

D. Hier toe en ſullen ſy niet licht vervallen / die opreghtelik geſind zijn / deſen vierden plight in acht te nemen: te weten / voor de Overheid te bidden in hunne gebeden, die ſy gewoon zijn te doen / en ſonderling in 't openbaar ter kerken; en op allerleye wyſe / ſo met ſmeekingen, gebeden, voorbiddingen, als met dankſeggingen, ſo als ſy doen voor alle menſchen. Dit dan beſonderlik ook doende voor de koningen en alle die in hoogheid zyn geſteld, na Paulus leſſe 1 Tim. 2: 1/ 2. ſo hebben wy daar tweederleyen inſight by; de eene voor de Overheid en d'andere voor ons ſelf.

a. Wat d'Overigheid betreft / het is met een tot onsen beste so / dat hen de Heere stieren wille in alle hunne wegen. Voor stieren stond beschikken in den eersten druk. Sodanig een gebed behelst de 20. Psalm / en besonderlik het 2/3/en 5. Vs. gelijk de danksegginge in den 21. dewelke schoon op Christus toegepast / den tijdeliken koning David sekerlik ook insluit / of de Psalm heeft geenen sin.

b. Doch dit gaat ons als Onderdanen in 't besonder aan; *dat wy een gerust ende stil leven leiden* (in den eersten druk stond op den selfden sin / maar niet so essen met de woorden des Apostels / dat wy in goeden vrede en gerustheid mogen onder hen leven) *in alle godsaligheid* (dit was daar uitgelaten) *ende eerbaarheid.* (in 't eerste stond hier heiligheid.) Dit zijn de eigene woorden des Apostels. 1 Tim. 2: 2. Om welke reden God ook eertijds wilde / dat sijn volk in ballingschap ook soude bidden voor den welstand van de stad waar sy sich dan bevonden: want in haren vrede sult gy vrede hebben, spreekt de Heere; dat is / als 't haar wel gaat sal 't u mede wel gaan. Jerem. 29: 7. Insonderheid is dat betamelyk voor God onsen Saligmaker; welke wil dat alle menschen salig werden, en tot kennisse der waarheid komen: 1 Tim. 2: 3/4. so de Maghten ongelovig of vervolgens van de waarheid zijn / te bidden dat hen God bekeere / op dat die vervolgers voedsterheeren werden; ende die dat nu al zijn / daar in ten beste van de Kerk voorspoedig zijn. So staat ons dan te bidden om den vrede van de stad / alwaar de stoelen des gerights gesteld zijn; op dat het ons en onsen landgenoten wel magh gaan. Psal. 121: 5/6/8.

II. De ware leere dus bevestigd zijnde / so komtet eindelik nu tot verwerpinge der Dolinge daar tegen strijdig: welke waarlik in den tijd als de Belijdenis is ingesteld / in swank was / maar geen duur gehad heeft tot op desen tyd; ja self in alles tot het Synodus van Dordreght niet. Dienvolgens hebben wy daarmede ons niet op te houden; dan slechs van stuk tot stuk te toonen / wat daar noch van over zy / het gene de Belijdenisse daar van seit.

En dat is eerst iets dat de Doopsgesinden in 't besonder treft; en dan voorts andere gevoelens in 't gemein.

1. Hier over dan verwerpen (en verbannen stond in 't eerste) wy de Wederdopers, ende andere oproerige menschen. Dit laatste stond ook noch niet in den eersten druk. Doch 't is bekend / dat in 't begin oproerige weerspannelingen wederdopers waren; maar wederdopers waren daarom alle niet oproerig: echter kregen met het werk van Thomas Muntzer in den boerenkryg / des jaars 1524. als ook dat van Jan van Leiden / Knipperdolling / en self Rotman / die een Luthersch leeraar was / tot Munster 1536. enen quaden naam. Om dese oorsaak hebben de Gereformeerden sich altijd op 't duidelikste van de Wederdopers willen onderscheiden; om te toonen dat sy vreedsa-

me Onderdanen waren / die met wederspannelingen geen gemeenschap hadden; en daarom dit in de Belijdenis alhier gesteld.

2. Doch 't is van dese niet alleen: maar wy verwerpen in 't gemein alle de gene die iet anders leeren; het zy aangaande 't gene dat de Overigheid regtstreex betreft / of ook de leevens wyse die hare opsight onderworpen is.

(1.) Het eerste word op tweederleye wyse aangewesen: 't een de Regeering / en 't ander het Gezeght betreffende.

A. Het gene de Regeeringe betreft is / de Overheden ende Magistraten te verwerpen. 't Zyn bastardkristenen / ter kerken ingeslopen, Jud. 5: 4. die onder anderen de heerschappyen niet alleen verwerpen, maar ook niet en schromen die te lasteren. Vs. 8. 2 Pet. 2: 10. 't Verwerpen gaat nu by de Doopsgesinden niet so verre: maar wel by die van de secte van Socinus; als van oordeel zijnde / dat een kristen 't amt van overheid niet magh bedienen. Ondertusschen sien wy datse hen gehoorsaam zijn / na alles wat wy self betraghten / en de Apostelen ons hebben voorgeschreven / so als boven is gesien. Dit doet dat ook de Doopsgesinden self voorschrijvens van de Magistraten en de hoogste Maghten / by sodanige die hen so wel kenden / niet zijn voorsien geweest / wanneer de nood het eischte om hen tegens overlast te dekken. Doch 't ware wel te wenschen / dat het lasteren der Overheden self in onse kerken niet gehoord en wierde / en d'oproerigheid gevoed door sulke als deselve meest behoorden te bestraffen.

B. So veel als nu 't Gereght betreft / dat spreekt van menschen welke de Justitie omstooten willen: dat is / die leeren 't gene daar na toe gaat / en waar uit dat volgen soude / somen hen daar in geloofde. En sodanige zijn heden noch de gene die Socinus volgen; in so verre / dat sy niet verstaan dat iemant aan den hals gestraft magh worden. Nochtans draagt d'Overigheid het sweerd niet te vergeefs, na Paulus uitgedrukte woorden op het 4. Vs: en aan Pilatus was de maght gegeven om te dooden, seide hem de Saligmaker self. Joh. 18: 11. Van wien? van boven, seit hy: en dat is so veel als uit den Hemel; 3: 27/31. en 8: 23. en alsο van God.

(2.) Het ander deel der Dolingen is ook in tweeën onderscheiden; 't een raakt den eigendom / en 't ander d'eerbaarheid der menschen; welke beide onder het bestier der Reghteren en Overheden staat.

A. Den Eigendom: invoerende de gemeenschap der goederen. Dit heeft wel een begin gehad / voornamelik in dien oproer tot Munster; maar was ook daar mede haast gedaan: en hedendaags en is geen sekte meer bekend / die daar op toelegt. Doch 't is de wettige gemeinschap van de goederen / die in de eerste kristen kerken plaats greep / in dien tijd van onderdrukkinge; en in het rijklijk geven maar bestond / tot onderhoud der Armen; sonder dat de wa-

re

re eigendom wierd afgestaan / dan van dat gene dat elk self vrywillig overgaf. Hand. 2: 44/ 45. en 4: 32/ 34/ 35.

B. Het ander is 't verwerpen van de Eerbaarheid, die God onder de menschen self gesteld (in 't eerste stond / verordend) heeft. Dit / zijnde duisterlik geseid / kan ik / door vergelijkinge met den latijnschen druk niet anders gissen / of het siet op sulke menschen / als in en omtrent het jaar 1534. t'Amsterdam en elders hier in Holland naakt op straat liepen / mans en vrouwen; seggende / dat sy de naakte waarheid waren. Doch dese hadden geen gevolg; also hunne uitgelatene onsinnigheid terstond aan alle menschen openbaar moest worden. So dat hiermede nu is afgedaan al 't gene dat van die uitspoorigheden hier te seggen was.

III.

Hoewel nu 't grootste deel van dit Artijkel so veel als 't gebruik is van den voorgestelden Text; en dat wy 't daarom hier bykans by laten moghten: echter valt noch wel iets meer te seggen over dese 7. aan een volgende Artijkelen te samen / daar van dit het laatste is. Want d'uiterlike staat der kerke word daar in beschreven / so als die bestierd / bediend en geregeerd word in de weereld: namelik / bestierd door d'Opsienders en Diakenen; bediend door 't prediken en door 't uitdeelen van de Sacramenten; en van de Overheden geregeerd. Nu is het wel te sien / dat het groot onderscheid moet maken nopende dat eerste / of het laatste ook daar by of niet daar by en is. Want by het tweede moet de kerk bestaan. Hoe sy dan nu bestaat / is tweesins aan te merken: in aansien van 't Reght en de Maght der Overheden over haar / en die sijn aan haar self behoud.

I. Die van de Overheden is trapswijse onderscheiden. Al waar in enige vergadering van menschen / in wat land ofte onder wat regeeringe 't ook wesen magh / Gods Woord geleerd en met de Zegelen bevestigd word; daar is de kerk / en daar bestaat de kerk: hoewel met ongemak / indien sy by de Overheden niet geleden maar bestreden word; gemakkeliker / so daar Overheids personen in de kerk zijn; en gemakkelikst van allen / by aldien de gansche maght by kristen Overheden is. Dit laat ons wat besonderliker sien.

1. Indien de kerk de Overheid tot vyand heeft: in dat geval moet sy haar self regeeren; ja haar self ook reghten / so daar enige geringe / dat is tijdelike saken in verschil zijn: om dat ook den ongelovigen / vyanden van de kerk / niet veel reghts voor hen te betrouwen is; en veel twist om lichamelike saken in de kerk / daar buiten ergerlijk moet zijn. 1 Kor. 6: 1 -- 7. So veel te meer moet dan de ordeninge op den geestelikon Dienst by de kerk self geregeld worden; also geen ongelovige Overheid sich met die saken graag bemoeit; gelijk aan Gallio stadhouder van Achaje / en aan Festus den

stadhouder van Judeën / bleek. Hand. 18: 12--16. en 25: 14--19. Ook zijnse dat niet weerdig / noch daar toe bequaam; also de Weereld door de Kerk / en niet de Kerke door de Weereld moet geoordeeld worden. 1 Kor. 6: 2/3. So ook / indien alsulken Overheid voor 't onderhoud der arme leden / noch de kosten tot den uiterliken Godsdienst noodig / niet en sorgt; gelyk sy sekerlik niet doen en sal / maar veel eerder armen maken door vervolginge / en de gemeente self op kosten brengen: so moet die self dan daar voor toesien / en also Opsienders en Diakenen bestellen / die daar het bestier en de bedieninge van hebben; in dier voegen als 't in d'eerste kristen kerken is geschied.

2. Indien dan luiden van regeeringe sich tot de Kerk begeven: sullen die / na dat dan hun vermogen in den Staat of Raad is / ofte hun getall allenxkens toeneemt; ook de Kerk meer ende meer verlossen en bevrijden van verdrukkinge / haar self beschermen / en met hun vermogen ondersteunen. En op die wijse sullen sy hunne heerlikheid dan brengen in het geestelijk Jerusalem / en Voesterheeren van de Kerke zijn / gelijk hier voor gesegd is dat hun aant ook mede brengt / in opsight van hun kristenschap; en aan de Kerk / als ene sonderlinge weldaad / is beloofd. Jes. 49: 23. Openb. 21: 24. Self dede dat een heidensch hoofdman uit genegentheid; Luk. 7: 1--5. wat sal een die een lid is van de Kerke niet wel doen?

3. Maar dese weldaad word by haar in volle kraght genooten / als de leden van de Kerk in de Regeeringe de sterkte zyn. Dat is / wanneer 't getal der Kristenen so toeneemt in den Raad / of dat de maghtigste en hoogste staatsbestierders leden van de Kerk zijn: dat sy 't self alleen / of met gemeene stemmen / of met overstemminge bestieren konnen / om alles wat den uiterliken Dienst betreft (want het inwendige heeft Christus aan geen menschen toebetrowd) te reguleeren / ende haar in alles te versorgen. Dat dit hier 't reght der Overheden zy / is uit den styl des ouden Testaments / en uit den grondslagh van het Protestantsche Kristendom te sien.

(1.) Aangaande 't eerste is hier voor pag. 485. 486. in opsight der bestellinge van Kerkendienaars al getoond / dat David dede / volgens 't gene Moses / eerste stichter van den Joodschen Staat / had ingesteld / in 't reguleeren van den Dienst 1 Kron. 23--26. So dede Salomon navolgens 't gene hem van synen vader David voorgesteld en voorbereid was / tot den bow des Tempels. 1 Kron. 29: 1--9. in het besorgen van de kosten / en in 't stichten niet alleenlik van dat heerlijk kunstgebow / maar ook self van den Dienst. 1 Kon. 6: 7/8. 2 Kron. 4--7. So dede Asa in 't uitroepen van d'Afgoderije / en 't herstellen van den waren Godsdienst. 14: 2--5. en 15: 8--18. En Joas / alhoewel door minderjarigheid tot dat gewightig overleg noch niet bequaam; nochtans op synen naam / als Koning /

Koning / wierd de verballen Dienst hersteld. 23. Hiskija reguleerde alles was tot oefeninge van den Dienst van noode was. 29: 30. 31. Josija / als een tweede Joas / doch in jaren meer gevorderd / volgt het selfde spoor. 34: 3 -- 21 / 29 -- en 35: 1 -- 19. Ende is aanmerkelyk / dat daar gesegd word op het 16. Vs. dat so de gansche Dienst des Heeren na 't gebod des Konings wierd beschikt. Als mede dat een pleghteliken Eed / om in den Dienst getrow te zijn / by het aanvaarden / door de Priesters en Levijten self / aan Esra / als gemaghtigd van den Koning Cyrus tot herstel van Dienst en Tempel / is gedaan. Esr. 10: 5. Daarna / by nadere herstellinge / wierd alles volgens last en ordening van Nehemias / vorst des joodschen volx / verright; Nehem. 7: 1 -- 3. en al wat voorts daar aan te doen was / door hem en Esra tsamen ook gereguleerd. 8: en 9. Waar uit dan klaarlik is te sien / dat daar de Overigheid en 't volk van eenen selfden Godsdienst waren / de openbare godsdienstpleginge in alles door de Overheden is gereguleerd geweest; en hun gesagh gediend heeft / om de kerkendienaars / en de middelen tot onderhoud derselven en der kosten van den Dienst in 't werk te stellen.

(2.) En dit is namaals / als de Keisers kristen wierden / tsedert Konstantijn / terstond also gevolgd; als aan den selven / en aan Karel / beide bygenaamd de grooten, meest gebleken is. Waar van ik breeder spreken soude / so ik hier geen overvloed van stoffe hadde uit de tyden die ons nader zijn / en uit den grondslagh van het protestantsche kerkbestier. Want by 't herstellen van den Godsdienst alles door de kerkeliken self den Paus met sijne gevolmaghtigden benomen / en aan de Overheden opgedragen is: om so de sterke hand tot hulpe te bekomen / tegen 't woeden van de Geesteliken / daar sy alle op verbitterd waren. De Vorsten en de Magistraten namen d'aangebodene eere en 't bewind gewillig aan; 't welk hen van slaven wederom tot heeren maakte: ende wierden door 't gevoel van 't groot gemak / dat daar de kerk van quam / te meer gepresen van de kerkeliken; seggende / dat dit het reght der Overheden noch van ouds was / na Gods woord. Doch overmits het hier geen pas geeft / dat ik daar verhaal af doe / hoe alles dies tyds in sijn werk ging / sonderlinge buiten dese Nederlanden; also ik geen historien en schrijve / maar alleenlik de Belydenisse onser Nederlandsche kerken voor my hebbe: so moet ons genoegh zijn / dat wy weten / dat self onse Reformatie op den voorseiden voet berust. De Staten en de Magistraten die Belydenisse toegedaan / ontledigden de kerken en de kloosters van de Papery; die openende voor den Godsdienst der Gereformeerden: bestelden 't onderhoud der kerken en derselver Leeraars ende Dienaars; regelden 't gebruik der kloostergoederen / en schikten die tot sulken einden als sy best verstonden; stelden order op de

 ker-

kerkenraden / Classen en Synoden / en derselver onderhoud : in voegen dat van alles aan hen rekenschap te doen zy / en geen regelen in 't kerkbestuur geleden worden / dan die by d'Overheid bevestigd zijn.

II. Dit alles geeft genoegsaam te verstaan / dat d'Overigheid niet na behooren onderscheiden word in weereldlijk en kerkelijk : alsoo daar niet alleen geen kerkelike Overheid en is ; maar d'Overigheid by ons deselfde maght heeft in de kerk als buiten / en de maght die in de kerk is uiterlik in haren oorsprong af hangt van de Overheid. Dit heeft een onvermijdelijk gevolg uit alles wat daar van in dit Artijkel word belede / en vertoont sich klaarlik in den staat der kerkbestiering van ons Land.

1. Het volgt uit de Belijdenis. Want word de plight der Overheden uit het oude Testament gehaald / so als gesien is ; wie kan twijfelen of ook derselven Maght rust op denselfden grond ? Indien sy voedsterheden van de kerk zijn / so is ook de kerk hun voesterling. Een voedsterling en heeft geen maght te deelen met de Voogden / maar heeft so veel maghts als hem sijn voogd wil laten ; en geld ook seggen en sijn doen so verre / als de Voogd het goed vind en met sijn gesagh bekraghtigt / verder niet. Gy segt misschien / dat heden d'Erfgenaam niet meer een kind is / dat noch onder Voogden en versorgers staat ; Gal. 4: 1/ 2. so als dat ook in 't XXV. Artijkel is geleerd. Seer wel : so zijn de opsienders onser kerken self dan ook geen voogden / ende konnen daarom hare Overheid niet zijn. Doch 't is aldaar pag. 371. verklaard / hoe niet de Leeraars van de Wett / nocht ene kerkelike Overigheid ; maar de Wett self die Voogd en Tuchtmeester tot op Christus was. Sy zijn dan ook geen eigentlike Voogden van de kerk noch van haar goed : ('t welk beide Christus toebehoort) maar van desselfs bedieninge ; om haar te houden en beschermen by de vredige besittinge en 't genot van 't goed / dat Christus haar verworven heeft / en toedeelt door sijn Woord en Zegelen van sijn Verbond. Is d'Overigheid haar vreemd of vyand : so moet sy haar self daarmede sien te redden so als sy best kan. Maar is de Maght haar toegedaan / ja met haar lichaam self vereend : so heeft sy 't so veel lichter als de Maght van hare sorgen afneemt / en uit kraght van haar gemeen reght over hare onderdanen so veel order stelt op 't kerkelijk als op het burgerlijk ; als beide maar uitwendig zijnde. Want het inwendig hangt onmiddelik alleen van God ; die plant of nat maakt zijn daar beide even veel als niet. 1 Kor. 3: 6/ 7.

2. De staat van 't Nederlandsche kerkbestier vertoont sich ook niet anders. 't Bestel der kerkendienaars en der kerkelike Middelen / de tijden en de plaatsen tot den Dienst / de Ceremonien of Godsdienstplegingen / dus ofte so ; niets word 'er sonder d'Overheid

heid besloten / noch voor wettig in ons land gekeurd. Want daar zijn plaatsen daar gansch geen Diakenen en zijn / maar alle d'armen door de Voogden by de Overheid gesteld versorgd; en andere daar de Diakenen so wel de buitenarmen als de leden hunner kerk besorgen: beide na dat d'Overigheid derselver diensten verder uitstrekt of bepaalt. Daar zijnder daar de Predikanten van de Overheid en kerkelike luiden t'samen / daar zijnder daar die van de Overigheid alleen; maar nergens daarse van de kerkeliken sonder d'Overheden worden aangesteld. Daar zyn by ons geen Ouderlingen noch Diakenen / die van de Predikanten mede niet verkoren / en van hen alleen bevestigd zijn; geen Predikanten (dan maar by oogluikinge) die niet in d'openbare Scholen onderwesen / ende met getuigenissen van derselvers Leeraars / tot het ondersoek ter kerkelike tsamenkomst gebordert zijn; geen Scholen die niet van de Magistraat verordend / nochte Leeraars die niet van deselve zijn gegesteld. De Professoren en Doctoren, dat is Leeraars van de Godgeleerdheid / worden van de Overheden aangesteld; geen kerkelijk persoon heeft als sodanig 't minste daar omtrent te seggen: sy worden opentlyk gepromoveerd, (dat is / gevorderd,) tot Doctoren op den name van de Staaten / als de hoogste overheid in dese landen; ende niet der kerkenraden / Classen of Synoden. Nochtans leert ons het II. Artykel onser kerkenordeninge duidelik / dat deser Professoren of Doctoren amt een van de vierderleye Diensten zy van onse kerk. En buiten dit so siet men / dat in Vriesland ende in de Ommelanden op de Dorpen een gemeene regel van beroep der Predikanten is / die blotelik aan d'uiterlike Maghten hanght / en daar geen kerkelijk persoon als kerklijk het allerminst in te seggen heeft. Uit dese zijn de Classen en Synoden tsaamgesteld; en die daar uit de steden zijn / die zijn gekomen van de Dorpen / daar sy mede so beroepen waren: by dese word een ieder die beroepen is bevestigd / en daar door bekraghtigd van de Predikanten self 't beroep also gedaan. Bekraghtigd? ja self van ook sulke die meest roepen van het Reght der kerke / als iets afgescheiden van de Magistraat / so voor hen self als voor degenen die hen aangaan / ook gesocht by sulke die daar stem in hebben / self ook vrouwen / en geen leden van de kerk maar ook Papisten zijnde: hoewel dat reght den Roomschgesinden lang in Friesland / en in d'Ommelanden onlangs is ontseid. Doch ik bemerke / so ik hier geen einde deser rede make / dat deselve al te verre heen sal lopen / door den overvloed van stoffe die my hier toe by de hand is: sal dan noch maar iets hier by doen / nopende 't gebruik der kerkelike maght / daar 't met die van de Overheden staat so als by ons.

III. Ik segge slechs / by ons: eensdeels om dat ik over de Belijdenis van onse kerken schrijve; en anderdeels / om dat geen andere Maghten so veel aan de kerkeliken toestaan als de onse; 't zy in 't

stuk van de verkiesinge der Kerkendienaars / 't zy in dat van de oefeninge van de Kerkentucht also genaamd. Nochtans erkennen wy die alle voor reghtsinnig / en derselver Diensten en Beroepingen voor wettig / even of sy onder ons beroepen waren. De kerkelike Maght dan over ons / word door dit Reght der Overheid bepaald / dat sy tot sekere personen / handelingen strekt / of niet en strekt ?

1. Personen / daar van laat ons eerst besien / tot welken sich die Maght niet uitstrekt; en daar na / wie dat deselve onderworpen zijn.

(1.) Geen enkel hoofd des volks waar in de Kerk begrepen is; het zy een Oppervorst of Staten van het Land: also de Kerk in haar uitwendig en lichamelijk bestier staat onder hunne maght / en daarom geene maght kan hebben boven haar. Want sy Gods dienaars zijn; heeft Paulus ons geseid: die elders / alhoewel daar van iet anders spreken ons vraagt / wat oordeelt gy eens anders huisknecht ? en antwoord / dat hy sijnen Heere staat of valt. Rom. 14: 4. Die 't Koningrijk bedienen dat van dese weereld niet en is / wat hebben die met saken die van dese weereld zijn te doen ? De tijd sal komen / maar is nu niet / dat de weereld noch van de gelovigen in 't algemeen / maar niet van hunne leeraars in 't besonder sal geoordeeld worden. 1 Kor. 6: 2. Maar d'Opperreghter over leevenden en dooden self bemoeide sich in sijnen tijd op aarden met geen burgerlike saken: mensche (seide hy tot iemant die hem slechs tot scheidsman aansocht) wie heeft my tot enen Righter over u gesteld ? Luk. 12: 14. Hoe sullen dan derselven dienaars in de Kerk sich derren mengen in de saken van 't gereght en van regeeringe: also sy geen Profeten zijn / van God besonderlik daar toe gelast; en volgens dien reghtveerdiglik verdienen sulk bescheid als een van God gesonden onverdiend ontving / heeft men u tot des Konings raadgever gesteld ? 2 Kron. 25: 16.

(2.) Doch daarom heeft een Leeraar van de Kerk niet na te laten / al so wel de Overheden in 't gemein als alle andere stands personen hunne kristelike plighten voor te houden; het zy in 't openbaarlik op stoel / of in 't besonder / daar het voorvalt hen als Christus leerlingen te onderwijsen. Doen sy dan anders / 't is voor hunne rekeninge; de Dienaars hebben sich gequeten / ende moeten lijden dat een amt dat van de Kerk niet afhangt door niet wel bediend te zijn / so nutt niet voor de Kerk zy / als hy heeft te bidden dat het zijn magh; want dit blijft hem dan noch over om te doen / en de gemeente tot gehoorsaamheid te houden / te bewijsen niet alleenlik aan de goede Heeren of Regenten / maar ook aan de harden. 1 Pet. 2: 18.

Maar elk besonder lid van Stads of Staats regeeringe / also hy op hemself alleen geen meesterschap en heeft / noch iets besluiten

kan dan met de stemmen sijner medeleden: kan sich / indien hy ook een lidmaat van de Kerk is / van de maght die by de Kerk is niet onttrekken. Dit is so klaar / dat self een magistraats persoon / lid van een gild of maatschappy van koopmanschappen zijnde / of van sekere gemeenschap onder enige regelen begrepen; derselven regelen en wetten onderworpen is. Dies acht ik dat geen aansien van personen plaats heeft / daar geen onderscheid van Overheid en onderdanen is / maar self de Overheid de plaats eens onderdaans bekleed.

2. Doch dan is 't noch niet even veel wat Saken de Bedienaars van de Kerk tot oorsaak nemen om de leden van de Kerk te straffen.

(1.) Want niet alleenlik saken van Regeeringe / maar ook wel andere / al zijnse strafbaar / zijn de kerkelike Tucht niet onderworpen. I. Geen saken van Regeeringe altoos / of van 't Gereght / derselver raadsbesluiten / vonnissen / of stemmen / dus of so gegeven in den Raad: waar van sy rekenschap te geven hebben / aan dengenen van denwelken sy verordineerd zijn; en dat is aan God. II. So zijnder mede vele ordonnantien / op 't uiterlyk gedragh der menschen / op de neeringen / de schipvaart / koopmanschap / en diergelijke / die op sekere boeten zijn bevolen / daarom ook niet straffen noch bestraffen / daar de Kerk geen kennisse van neemt / noch neemen kan; en dan alleenlik in 't gemeen / so verre 't op de conscientie der menschen aankomt; daar groot onderscheid in is te maken / ende met omsightigheid in moet gehandeld zijn. Want anders zijn die wetten niet om onse conscientien / maar d' uiterlijke levenswijse te bestieren: tot alsulken einde als de Overheid voor het gemeen welwesen goed vind. So kan wel iemant by de magistraat of by 't Gereght in boete zijn vervallen / en echter daarom niet strafweerdig by de Kerk. III. Self zijnder openbare sonden / die de Kerk niet ongestraft kan laten; ende echter niet en oordeelt / maar alleenlik straft: om dat het ondersoek en 't oordeel aan 't Gereght gebraght is / daar de Kerk eerst uitslagh van verwacht. Sodanige zijn overspel en hoererye / dieverye / doodslagh en meineedigheid; ja self ook woordelike al so wel als dadelike schennis van des anders eere of goeden name / daar 't geschil van hangt voor Reghte / en den uitslagh van de Kerk verwacht word / eer sy 't hare daar toe doet. En dat gaat dan op het vonnis van den Reghter aan / so als dat uitvalt: als gewesen op behoorlijk ondersoeke kennisse van saken; die de opsienders van de Kerk aan hare Overheid vertrouwen / welken God deselve heeft betrowd.

(2.) Doch daar zijn sonden welke d' Overheid niet altijd nochte over al en straft: als dronkenschap / gekijf / onvriendeliken ommegang / en langen haat dien d'een laat blijken op den anderen; als mede kennelike gierigheid / of overdaad en praght / lichtveerdigheid in 't spreken / en meer diergelijke onbetamelike saken; daar de Overheden geene kennisse van neemen / als de ruste van 't gemeen daar

door niet word behinderd nogh gestoord. Nochtans moet daar 't Opsienderschap der Kerk op toesien / om so veel als mogelijk is te besorgen / dat elk een der leden sich magh dragen als voor 't geestlijk lichaam van den Heere Jesus past. Te weten / al wat eerlyk en waarachtig is, al wat reghtveerdig, al wat rein is, al wat lieflijk is, al wat wel luid; so als d'Apostel ons vermaant. Filip. 4: 8. So hebben sy dan toe te sien op enen iegeliken die maar ongeregeld wandelt; 2 Tess. 3: 6/11/14. gelijk hier voor belangende de Tucht der Kerken pag. 500 -- 504 ook is geleerd.

3. Ten laatsten heeft men wel in acht te nemen /op wat wijse/ en hoe verre dat de kerkelike Dienst in 't straffen van de sonden plaats heeft; so ontrent de Overheden als ook over hunne onderdanen / beidegaar als leden van de Kerk. Te weten daar de Overheid self van de Kerk is/ en de sonden / maar nochtans niet alle sonden / straft; noch daarin even verre gaat / om iets te laten voor de Kerk of niet. Of ook / so sy sich self te buiten gaat; en door quaad toe te laten / of 't goed te beletten / oorsaak zy van ergernissen onder 't volk.

(1.) Wat hier dan te vermijden zy / moet eerst in aansien van de Magistraat / en dan in opsight van gemeene leden onderscheiden zijn.

A. Sy self en magh niet opentlik ten toon gesteld / maar moet besonderlik om ergernis door haar gegeven aangesproken worden. Want sy als Vaders met eerbiedigheid zijn aan te spreken / maar niet als jongens op de predikstoel te hekelen: also die stoutheid nooit by enigen Profeten self vernomen is; te swijgen dat het den gemeenen Predikanten vry sal staan. Want Nathan predikte niet tegen David / maar quam tot hem in: en sprak noch met omleidinge van woorden / eer hy reght uit seide gy zyt de man. 2 Sam. 12: 1 -- 7. En Samuel / na dat hy Saul op Gods uitdrukkelijk bevel / in het besonder van 't volk afgescheiden / hadde toegesproken: liet dat opentlik niet blijken / maar bewilligde ter bede van den Koning / dat hy hem noch eerde voor de oudsten en ook voor Israël sijn volk. 1 Sam. 15: 12/ 13/ 30/ 31. Het was meer op sijn schouts als bisschops / van Ambrosius / eerst schout / en daar na Bisschop van Milanen: dat hy niet te vreden was / den Keiser Theodosius op 't ernstigste bestraft te hebben (so als hy verdiende) over 't bloedbad binnen Thessalonica door sijn bevel veroorsaakt; maar hem ook noch opentlik van 's Heeren Tafel weerde. Hy was het opperhoofd van alle kristen volkeren; hy was de Voedsterheere van de Kerken altemaal: het hadde dan op 't minst een algemeen Synode moeten zijn / dat hem op name van de gansche Kerk sal mogen tuchtigen; en niet die van Milanen (en besonderlik haar Bisschop) maar alleen. Sijn yver was te prijsen / maar sijn reght en ging so verre niet.

B. So magh dan mede niemant / wie hy zy / indien hy door geen

openbare schande self ten toon staat / door de kerkbestierders openbaar getekend worden; noch den Righter aangegeven / so daar hope zy van hem door sachtigheid te winnen. Sulken enen / als van de eene of andere misdaad overvallen zijnde / moetmen geestelik te reghte brengen met sachtmoedigheid; Gal 6: 1. en niet so haastelik affetten van het lichaam / dat met houwen ende kerven niet te heelen is. Lijfstraffen noch geldboeten hebben hier geen plaats: dat soude 't reght der Magistraat te na gaan / en het sachte jok des Saligmakers gansch niet voegen / dat met overheerschinge niet kan bestaan. De kerkelike Ban magh ook so verre nu niet gaan / als in de tijden der Apostelen / en onder hun gesagh: 't welk niet so groot kan zijn by ons gemeene kerkendienaars als by hen die van God self onmiddelik geroepen / ende met onfeilbaarheid gewapend waren; ende geenen Magistraat en hadde die de sonden strafte welke by de kerk daar voor te houden / maar daar buiten vry geleden waren. So was het met gemeene hoererye tot Korinthen: dies te meer dan strafbaar voor de kerk sodanige hoererye, die self by de Heidenen niet wierd genaamd 1 Kor. 5: 1. Aan iemant openbaringe neeringe of verkeeringe te gunnen ofte te verbieden / is het reght en 't amt der Magistraat. Maar so die iemant daar in duld of toelaat / die een lidmaat van de kerk en des onweerdig is: so magh de kerk / van eigen Overheid ontbloot / hem self dan myden / en elk ander lid hem huis en tafel weigeren; gelijk hier voor getoond is / dat in tijde van d'Apostelen geschied is. pag. 501 -- 504. Waar uit noodsakelik dan ook moest volgen / dat hen 's Heeren Tafel wierd geweigerd / die met de Gemeinte geen verkeeringe en hadden. Maar dat het uitdrukkelik ontseggen van des Heeren Nachtmaal / sonder die onthoudinge van burgerliken ommegang / by den Apostelen zy in 't gebruik geweest; dat heeft noch niemand uit de Schrift getoond.

(2.) So blijft dan over voor de kerk / dat is / voor 't kerkelijk bestier / al wat door ernstige bestraffinge / of liever minsame vermaninge noch is te doen; om 't volk der kerke tot een naawer leven te bestieren dan door het bedwang der wetten kan geschieden / en als het onderscheid der leden van de kerk en die daar buiten zijn vereischt. Voor al staat ons wel toe te sien / dat wy voor d'Overheden biddende / om hier gerust en stil te mogen leven in godzaligheid en eerbaarheid: (1 Tim. 2: 2.) self door inbeeldinge van reght die ruste niet verstooren; noch door oneindig bannen niet en scheuren 't gene wel te heelen ware / somen maar langmoedigheid gebruikte / en sachtmoedigheid betoonden om des Heeren schapen op te soeken / te verbinden / en te weiden / als getrouwe Herders doen. Ezech. 34: 12 / 14.

Gelukkig zijnse die so doen / gelukkig die alsoo gehandeld worden: gelukkig wy / die onder opsight van die beide staan / dat Christus door gelovige Overheden heerscht op sijnen troon, en dat hy Prie-

ter is op sijnen tro on; en dat de raad des vreds tusschen dese beiden is: (als Zacharias dat voorseid heeft. 5: 13.) de Overigheid en kerkendienst. Dat d'eene hand hier d'andere wascht; dat goede lessen en vermaningen door goede wetten ondersteund / en door bequame straffen ook gehandhaafd worden; dat beiderleye Herders op de schapen passen / en de Dienaars van de Overheden aangekweekt en onderhouden worden / de schaapstall hecht en dicht bewaard / en wel van noodruft word voorsien. Wat sulke Herders aangaat / als de opperherder sal verscheenen zyn, so sullen sy de onverwelkelike kroon der heerlikheid behalen. 1 Pet. 5: 4. En voor de Schapen staat niet minder te verwachten / dan dat eindelik het Lam haar self sal weiden, en hun Leidsman zyn tot leevende fonteinen, ter Stad die fondamenten heeft, en wel aan een gevoegd is; daar ook niemant over hen meer heerschen sal dan God alleen; en alle volkeren die zalig worden in haar licht gedurig wandelen: en of dat niet genoeg en ware / self noch als Koningen ook heerschen tot in eewigheid. Amen.

Vergelykinge met d'andere Belydenissen.

Van 't amt der Overheid en Onderdanen spreken alle de Belydenissen / uitgenomen de eerste Engelsche / de Würtenbergsche en de Brandenburgsche: d'andere dan op alsulken sinn als volgt.

I. Die van Bohemen in 't XIV. Hoofdstuk stelt voor af: dat d'Overigheid diemen burgerlike noemt / van God gesteld zy om 't volk te bestieren in die dingen, welke tot dit leven en des lichaams op der aarde zyn behoorende; en daarom van die geestelike bestieringe der kerkelike saken ook word onderscheiden.

Bewyst dan voorts / uit dien dat sy weldadige van Christus in de Schrift genaamd zijn / (Luk. 22: 25) dat sy verplight zijn 't volk by syne reghten te beschermen / tegen allen overlast / besonderlik der Turken. Dat sy nu tot het kristendom bekeerd / en Voedsterheeren van de kerk geworden zijnde: deselve moeten voorstaan / tegen Satan, Antichrist, het Beest, de Hoere; sich vereenigd houden met het Lam / en hunne Kroonen voor het selve nederleggen: besluitende / dat sy daar voor ook grooten loon van God ontvangen sullen.

Daarna word ook de plight der Onderdanen aangewesen / al op den selfden sin (doch breeder uitgelegd) als in de onse word geleerd.

II. D'Augsburgsche in 't XVI. Art. seit / dat Kristenen geoorlofd is, het Magistraats amt te bedienen, reght te houden, uit de keiserlike en andere aanwysende wetten vonnisse te wysen, lyfstraffen reghtelik te ordineeren, met reght oorlog te voeren, en ten oorloge te dienen, na wetten te verdragen, het eigen te behouden, den eed voor d'Overheden

leden, dien vereischende, af te leggen, wettige houweliken te sluiten, konsten door de wetten goed gekeurd te oefenen. Mitsdien so doemen sy dan ook de Wederdopers, die dese burgerlike plighten den Kristenen ontseggen.

Sy doemen ook de genen die ene Euangelische volmaaktheid stelden in 't verlaten van de burgerlike plighten: toonende dat die volmaaktheid geestelijk zy / die 't lichamelijk niet wech neemt / maar bevestigt en volmaakt. Doch / datmen God meer dan den menschen moet gehoorsaam zyn.

In 't XVI. spreken sy noch eens den Wederdopers tegen / die doe Joodsche meiningen strooiden: versierende, dat voor d'Opstandinge de vromen sich des weerelds Koningryken sullen maghtig maken. En hebbende dat kortelik weerleid / uit dien dat de gelovigen den Overheden onderdanigheid bewijsen / maar niet van de regeeringe beroven moeten; dat ook de Kerk hier altijd onder 't kruis moet zijn / en na dit leven eerst verheerlikt worden sal: so sluiten sy / dat sy daarom der Wederdopers dulligheid en duivelsche rasernye ganschelik verdoemen en versoeyen.

III. De Swabische in 't XXIII. Hoofdstuk verklaard rond uit / dat hy de beste Magistraat is, die de beste kristen is: en dat de Magistraats bedieninge het heiligst amt zy dat een mensch van God bekomen kan: en dat sy daarom Goden in de Schrift genaamd zijn. Waaruit ook buiten twyfel is ontstaan, dat eertyds kerkelike mannen by de Keisers ende Koningen tot de uiterlike regeering getrokken zyn: en so sy sich daar in te buiten gingen / het was door dien dat hen die twee bedieningen te samen zijn te swaar geweest / om na behoore te voldoen.

IV. De Baselsche in 't VII. Art. haar gevoelen kortelik verklarende / als / dat de Magistraat van God zy / en den kristenen betaamt: betuigt wel duidelik, dat sy 't oproerig drijven / tegen 't amt der Overheid / als versoeyelyk en lasterlyk verwerpt ende verdoemt.

Seit ook / dat dan de Magistraat eerst is een goede Magistraat, als hy warachtig kristen is.

V. De eerste Swijtsersche in 't XXVI. Art. verklaart het amt der Overheden en den plight der Onderdanen kortelik / en beide op denselfden sin. Schrijft in 't besonder aan de Magistraat de sorge voor de armen toe / als ook de kerkelike gosderen: en billikt dus het gene van my dien aangaande boven pag. 581/582. is geseid.

VI. De Sarische in 't XXIII. Hoofdstuk spreekt wydlopig van het amt der Overheden; ende dat op desen sin.

Eerst toont sy dat het nutt voor het menschelijk geslaghte / ende volgens dien den kristenen geoorlofd zy.

Daarna / hoe God daarin besonderlik sijne Wijsheid / goedheid en Gereghtigheid betoont.

Voorts dan het onderscheid der uiterlike en inwendige gereghtigheid / en hoe die beide word bestierd.

Dan volgt / waar in het amt der kristen Overheid besta. I. De zedelike Wetten voor te stellen. II. De sonden tegen die begaan te straffen. III. Daar andere tot verklaringe / toepassinge en bepalinge van sekere omstandigheden / by te voegen; maar geene die daar tegen strydig zyn. IV. Insonderheid den waren Godsdienst aan te neemen ende voor te staan.

Op 't einde geeft sy 't op verscheidene verklaringen / in haren boeken na te sien / waar uit geblyke / dat sy geen geestdryverye noch oproerige gevoelens voeden.

VIII. De Fransche in den XXXIX. en XL. Art. seggen korter alles wat in desen by de onse word geseid.

XI. De laatste Switsersche spreekt daar wat breeder van/in 't XXX. Kapittel: en met name / dat de sorge van den Godsdienst in 't besonder tot de heilige Overheid behoort. Dat sy de Ketters (die het waarlik zyn) en sich niet beteren, en die niet op en houden van de goddelike Majesteit te lasteren, en de Kerk te beroeren, ja bederven, ook bedwingen moet.

Segt mede dat reghtmatig Oorlog haar geoorlofd / ende God daarin van haar gediend kan zyn.

En voorts dat d'onderdanen 't amt der Overheid voor Gods besondere weldaad houden; haar derhalven ook gehoorsaam / ende tot den dienst des oorlogs / als 't de nood eischt / moet gewillig zyn.

Verdoemt dan laatstelik alle Overheids verachters, wederspannigen, vyanden van den Staat, en oproerige boeven. ens.

XIII De Schotsche in den XXIV. Art. verklaart dit stuk in alles op den inhoud van de onse; ende seit op 't einde daar en boven: dat sy alle die den Prinsen en Regeerders, die getrouwelik in 't uitvoeren huns amts besig zyn, hulpe, raad of bystand weigeren: God, die sulx door de tegenwoordigheid des genen die syne plaatse bekleed, begeert; hen self ook hulpe, raad en bystand weigeren sal.

XIII. De Yrsche kerken in het XI. Hoofdstuk / spreken van dit stuk besonderliker op den voet der Engelsche regeeringe; navolgens welke sy §. 57. ten eersten hunnen Koning voor het opperhoofd so wel der kerkelike als der burgerlike regeeringe verklaren.

Ontseggen hem des niet te min §. 58. de Maght der Sleutelen / met de bedieninge des Woorts en de der Sacramenten.

De 59. en 60. weerspreken d'oppermaght des Roomschen Bisschops; ende sonderlinge / als godloos / dat iemant Vorsten van hem in den Ban gedaan vermoorden magh.

XIII. De laatste Engelsche in 't XXIII. Kapittel leert al 't selfde / doch besonderlik §. 3. dat sich de borgerlike Overigheid niet met de Sleutelen des Hemelryx bemoeyen magh.

XXXVII. ARTYKEL.

Van 't laatste Oordeel.

2 Kor. 5: 10.

Wy alle moeten geopenbaard worden voor den Reghterstoel van Christus; op dat een iegelyk wechdrage 't gene door het lichaam geschied, na dat hy gedaan heeft, het zy goed het zy quaad.

Vier uitersten is men gewoon den mensche / na den inhoud van het kristelijk Gelove toe te schrijven; den Dood / d'Opstandinge / het Oordeel / en het eewig Leven ofte Dood. De drie / zijn ons met d'ongelovigen gemeen: het vierde tusschen ons en hen verdeeld; de Saligheid in 't eewig Leven voor de genen die geloven; maar de Verdoemenisse / welke is de eewige en de tweede Dood / den genen die 't Woord der genade ongehoorsaam zijn. Men noemtse uitersten, om dat / hoewel verscheiden in den tyd / het eerste van de vier ons leven hier op Aarden eindigt / en de andere onscheidbaar daar aan vast zijn; in die voegen / dat elk van deselve in 't besonder in het spreken met den Dood en met malkanderen onmiddelik vereenigd word. D'Opstandinge: want die in 't stof der aarde slapen sullen ontwaken; Dan. 12: 2. de dooden sullen opgewekt worden, 1 Kor. 15: 52. en uwe dooden sullen leven; ook myn dood lichaam het sal opstaan. Jes. 26: 19. Het Oordeel: also het den mensche gesett is, eens te sterven, en daar na het Oordeel. Hebr. 9: 27. Het eewig Leven ofte Dood: want die gelooft en komt niet in de Verdoemenisse, maar is uit den Dood overgegaan in 't Leven. Joh. 5: 24. 2 Kor. 5: 1. D'Opstandinge en 't eewig Leven ofte Dood: want sy ontwaken sullen, d'eene ten eewigen Leven, d'andere tot eewige versmaadheid en afgrysinge. Dan. 12: 2. Deselve worden aan het Oordeel ook onmiddelbaar gevoegd. Want God sal in den dagh der openbaringe van sijn reghtveerdig Oordeel, of het eewig Leven of verbolgentheid en toorn vergelden, enen iegeliken na syne werken: Rom. 2: 5 -- 9. in voegen dat het vonnis uitgesproken zijnde / de onreghtveerdigen in de eewige pyne maar de reghtveerdigen in 't eewig leven sullen gaan. Matt. 25: 46.

Doch ik en vinde in de Schrift niet eene plaats / daar de Opstandinge en 't Oordeel t'samen gaan / de beide middelste van dese Uitersten /

sten / die tusschen 't eerste en het laatste staan: en hebbe daarom moeten kiesen daar het meest op aan komt; zijnde de twee laatsten / 't Oordeel / en het gene daar op sonder einde volgen sal. Daar van spreekt Paulus hier / gelijk ook onse Nederlandsche Kerk in dit Artykel. Doch dat laat hier ook d'Opstandinge voor af gaan: die om de voorseide reden in den text niet is begrepen; maar des niet te min bequamelik daar toe gebraght kan worden; so als wy nu sullen sien. De Toepassinge sal meest al in 't Artykel self te vinden zijn.

I.

D'Apostel / hebbende die van Korinthen in 't voorgaande hoofdstuk moed gegeven / tot verachtinge van 't gene aardsch en tijdlijk is / uit insight van het gene hemelsch ende eewig is: versekerde hen voorts in dit kapittel van des Hemels eewig heil; mits hen vermanende / om sich alhier so aan te stellen / dat sy daar staat op konden maken. Want God en soude hen so blindeling niet in den Hemel neemen; maar voor af wel ter dege schiften die hem sochten te behagen van de genen die daar over niet besorgd en waren. Die schiftinge word in dit vers geleerd dat voor des Heeren Christus Reghterstoel geschieden sal: om welke te verstaan / wy eerst betrachten sullen wat dit voor een Righterstoel magh zijn; en dan / 't Gerighte dat ons daar van te verwachten staat.

I. Van Christus / wie hy zy / u hier te moeten seggen / soude een bewijs zijn / dat al het voorgaande te vergeefs geseid ware / ende gy geen Kristenen tot wien ik spreke. Doch siet hem hier aan in den staat van Righter / en besiet my desen Righterstoel.

1. Siet Christus (seg ik) in den staat van Reghter over leebenden en dooden. Want dit is te seggen / dat de Heere Jesus sich als Righter dragen / en het oordeel over alle menschen spreken sal. Hy is de man die God daar toe bestemd heeft, Hand. 17: 13. ende hem de maght gegeven om gerighte te houden, om dat hy des menschen Soon is; Joh. 5: 27. dat is / de gene dien het eewig Koningrijke toekomt / ende sich in die gedaante eertijds ook vertoond heeft in gesighte. Dan. 7: 13/ 14. Want de Vader al het oordeel aan den Soon gegeven heeft. Joh. 5: 22. So dat dit noch een werk is dat hem staat te doen als Middelaar; en is onscheidelik verknocht aan sijne Opstandinge. Want dat God hem tot Reghter heeft gesteld / daar van heeft hy versekeringe gedaan door dien, dat hy hem uit den dood heeft opgewekt. Hand. 17: 31.

2. Also hy dan na sijne opstandinge ten Hemel is gevaren / so kan sijn Reghterstoel niet meer op Aarden zijn. Het komt dan daar op aan / wat βῆμα beema, Righterstoel, hem hier word toegeschreven. D'Apostel spreekt so elders meer. Rom. 14: 10. Dit woord / dat an-

ders ook Altaar vertaald word / 't welk hier echter niet te pas komt/ staat hier (alsmen uit den t'samenhang gemakkelik te sien heeft) voor het gansch Gerighte/ dat hy houden sal / als Reghter over levenden en dooden: om dat daarin sal geschieden 't gene by de menschen uiterlik gepleegd word op al sulken plaatse daar een stoel staat / daar de Regter op geseten / den gedaagden onderbraagt / getuigen wederzyds verhoort / en 't vonnis wijst. Joh. 19: 13. Hand. 18: 12/16. Want somen Christus iet lichamelijk toeschrijven sal / dat met alsulken uiterliken Reghterstoel gemeenschap heeft; so sullen het de wolken zijn. Matt. 24: 30. Openb. 1: 7. Want hy alſo ſal komen als hy opgevaren is, en dat was dat hem ene wolke wechnam. Hand. 1: 9/11. Of dit noch nader uit te leggen zy / sal ik 't verklaren van 't Artykel zijn te sien.

II. Nu volgt dan het Gerighte dat de groote Righter houden sal / alhier beschreven van de Reghtsplegingе en d'Uitvoeringe daar van.

1. En de Reghtsplegingе word wederom tweesins verklaard: door de Personen die voor 't Reght verschijnen sullen / en door derselver Teregtstellinge voor desen stoel.

(1.) Van de Personen spreekt hy in het algemeen / en segt dat wy daar alle hebben te verschijnen. Die alle konden hier wel alle Kristenen alleen verstaan zijn; om dat hy maar schrijft aan Kristenen: maar de Schrifture leert ons elders / en dat klaarlik / (als hier na sal blijken) dat het alle menschen van de Weereld / leevenden en dooden / sullen zijn. Wy alle moet hier dan van alle menschen te verstaan zijn; of ten minsten / dat daar alle Kristenen verschijnen sullen: om dat voor die vierschaar alle menschen / daar sy mede onder zijn / verschijnen sullen.

(2.) En dit in deser voegen / dat sy daar geopenbaard, en kenbaar sullen worden; wie meer op het tijdelijk en sienlijk goed van dese weereld / of op 't eewig en onsienlijk heeft gesien. 4: 18. wie naakt is of bekleed met de gereghtigheid van desen Reghter; alhier Vs. 3. wie door gelove heeft gewandeld, en beſwaard van wege deses aardſchen tabernakels, ook geſucht heeft om dien dagh wanneer het ſterflyk eens van 't Leven ſal verſlonden worden; Vs. 4/7. wie meer behagen heeft gehad om by den Heere in te wonen, als in het lichaam van hem uit te woonen; Vs. 6/8. wien God daar toe bereid en sijnen Geeſt tot onderpand gegeven heeft. Vs. 5; en wie door desen Geest gedreven / Gode welbehagelyk heeft willen zijn. Vs. 9. Want sy dan alle daar in 't openbaar verschijnen / overtuigd / en 't uitgesproken vonnis hooren sullen. Aldus beschrijft ons Christus self sijn oordeel: ende dat alleen niet; maar ook / dat met een dan openbaar sal maken wat elk mensche zy / de goeden van de quaden onderscheiden / als een herder ſijne ſchapen van de bokken ſcheid. Matt. 25: 32. Dit sal ons mede breeder in 't vervolg ontmoeten;

vorder staat ons hier te hooren welke d'uitkomst hier van wesen sal.

2. Het uitgesprooken vonnis sal te wege brengen (en dit is d'Uitvoeringe van dien) dat elk wechdragen sal het gene door het lichaam is geschied. ens. De duisterheid van dese sprekenswijse op te klaren / staat ons te besessen / hoe hier 't Lichaam by te pas komt / en hoe iegelijk daar in het sijne wech sal dragen.

(1.) Het Lichaam kan hier niet verstaan zijn met uitsluitinge der Ziele / noch by tegenstellinge: maar so dat met die spreekenswijse / in het Lichaam, ook de Ziele teffens daar word ingesloten. Ja dat meer is / 't Lichaam word genoemd / doch so / dat daar de Ziele wel voornamelik by word verstaan. Want elders noemt hy maar de Ziele; dat belooninge van goed en quaad sal over alle Ziele zijn die goed of quaad werkt. Rom. 2: 9. 't Lichaam word hier niet meer dan voor een huis geacht / of minder dan een huis; een aardsch huis dat maar voor een tabernakel, of verblijftente en bouwvallig hutteken verstrekt; waar uit de Ziele / vol geloof / door 't onderpand des Geestes, suchtende verlangt om uit te woonen, en by den Heere in te woonen. Vs. 1/4/8. Want in den lichame of in den vleesche zijn / is even veel te seggen als in dit leven zijn. Filip. 1: 20/22/24. Merkt dan / dat hy hier 't Lichaam niet maar blootelik en noemt / maar spreekt van 't gene in het Lichaam, dat is / als de Ziel noch in het Lichaam was van ons bedreven is.

En dat is goed of quaad. De Saligmaker sal niet komen om alleenlik te beloonen / maar ook om te straffen: of / om alles te beloonen / het sy goed of quaad; alsoo hy enen iegeliken dan vergelden sal na sijne werken. Rom. 2: 6/10.

(2.) Dit onderscheid dan / dat de Zielen in dit leven in hunne eigene lichamen zijnde hebben laten blijken in hun doen / dat sal ook blijken in het Oordeel: daar sy elk wechdragen sullen 't gene in het Lichaam is geschied. Wechdragen namelik den loon of de vergeldinge daar van; te weten van het goede uit genade / en van 't quade na verdienste van eens ieders werk. Het blijkt van self / dat dit de sin van dese woorden is; en willen wy denselven nader horen daar hy van deselfde sake spreekt / hy sal het ons dus onderscheidentlik voor ogen stellen. Na die voorseide woorden op het 6. Vs. verklaart hy eerst het goed, daarna het quaad dat ieder voor die Vierschaar wech sal dragen / na dat in 't lichaam is geschied.

A. Het Goed. de gene, namelik die met volherdinge in goed doen, heerlikheid en eere ende onverderflikheid gesocht sullen hebben / 't eewig Leven: V. 7. en alsoo ook wederom dan heerlikheid en eere en vrede wech te dragen enen iegeliken die het goede werkt V. 10.

B. Het Quaad. Tegenen die twistgierig, en de waarheid ongehoorsaam, maar de ongeregtigheid gehoorsaam zijn, verbolgentheid en toorne:

toorne: Vs. 8. ende voorts verdrukkinge en benaawdheid over alle menschen ziele die het quade werkt. Vs. 9.

Dit is de grondslagh van de sake / die in dit Artykel breeder word verklaard; en so met een het gene verder noodig moghte zijn tot openinge van den sin der woorden des Apostels hier te seggen: weshalven ik tot de Belijdenis nu over ga.

II.

Den inhoud des Artykels wel besiende / so bevinden wy / dat alles op het laatste Oordeel aankomt / daar d'Apostel in den Text van spreekt. Want alhoewel d'Opstandinge die voorgaan / en het eewig leven of verderf / dat daar op volgen sal / daarin met een uitdrukkelik beleden word: so word dat echter beide tot het Oordeel ook betrokken / als het laatste dat den mensch op Aarden te verwachten staat / van alles dat den Middelaar voor ons te doen stond / om het in dien staat te brengen als het eewig blyven sal. Dit is het dan dat wy ten laatsten noch geloven / so als dit Artykel opheft / en dat volgende Gods Woord, gelyk in alle saken des Geloofs; en ook / om dat dit iets is dat wy buiten desselfs openbaringe nooit weten / maar ten uitersten maar gissen moghten. Nu laat ons sien / hoe hier dit stuk verhandeld word. Dit laat sich best verdeelen in drie stukken; waar van het eerste is d'Aanstellinge van dit Gerighte / dan de Reghtpleginge / en voorts d'Uitvoeringe en het gevolg daar van.

I. Nu tot dat eerste moet men brengen de Verschijninge des Righters / en tereghtstellinge van alle die syn oordeel sullen ondergaan.

1. Van die Verschyninge word eerst de Tyd betekend / dan de Wijse / voorts het Einde / en de laatstelik het gene noch ter Voorbereidinge van dese vierschaar dienen sal.

(1.) De Tyd word tweesins aangewesen: tusschen beiden wordende geseid / dat die aan alle schepselen gansch onbekend is. Want God den dagh en ure niemant weten laat; Matt. 24: 36/ 42/ 44. en 25: 13. alleenlik (en dat is geen weten) dat hy onvoorsiens / en als een dief die niet verwacht word / komen sal. 1. Thess. 5: 1 / 2 / 3. 2. Pet. 3: 10.

A. Doch 't gene ons daar van geopenbaard is / dat is een bestemde tijd: want Gode alle sijne werken al van eewigheid bekend zyn: Hand. 15: 18. de tyden en gelegentheden heeft hy in syne eigene maght gesteld; 1: 7. en seit ons van den dagh des Oordeels meer niet / dan dat die in de voleindige der weereld wesen sal; Matt. 13: 39/ 40/ 49. hoedanige voleindinge by onse godgeleerden nu verscheidelik word uitgelegd / waarmede ik nochtans my hier / daar so veel is te seggen / niet bemoeyen sal. Maar so als God ten eersten male sijnen Soone in de weereld sond / wanneer de volheid van den tijd gekomen was: Gal. 4: 4. also sal hy hem ook ten tweedenmale senden / als de

de tyd van hem verordend ſal gekomen zyn. En dat ſy ons genoegh.

B. Of dunkt ons dat wy gaerne noch wat meer daar af te weten hadden; immers / waarom dat die tyd noch niet en is: het is / om dat eerſt het getal der uitverkorenen vervult moet zyn. Want daar op ſiet God in het ſchikken en bepalen van de tyden; om die te verlengen / Openb. 6: 11. of verkorten. Matt 24: 22. Maar wanneer hy ſyn getal heeft / ſal hy ook na allen ſchyn een einde maken; alſo hy al ſo wel beſcheiden heeft de tyden van hem voorverordineerd als de bepalinge der wooningen van alle menſchen. Hand. 17: 26.

(2.) Maar op wat Wyſe deſe groote Reghter dan verſchynen ſal / daar opdient wel aandachtiglik gelett. Want de Perſoon des Reghters is van Paulus al genoemd / dat onſe Heere Jeſus Chriſtus die bekleeden ſal. De Plaats van waar hy komen moet / kan ook geen andere dan den Hemel zyn; waar henen hy is opgevaren / om aldaar te blyven ſitten aan Gods Reghterhand / tot dat hy andermaal geſien ſal worden van de genen die hem hier verwachten / om dit Oordeel uit te voeren. Heb. 9: 25 / 27 / 28. Hy ſal dan uit den Hemel komen: Hoe? dat word tweeledig hier verklaard; hoe in hemſelven / ende met wat toeſtel nevens hem.

A. So als dan ſyne komſte aan hemſelf ſal zyn / dat is lichamelik en ſienlik, ſo gelyk hy opgevaren is. Want dat wierd wel uitdrukkelik by ſynen Hemelvaart geſeid; deſe Jeſus, die van u is opgenomen na den hemel, ſal ſo komen als gy hem geſien hebt na den Hemel varen. Hand. 1: 11.

B. En dat ſal zyn met groote heerlikheid en Majeſteit. Hy ſelf ſeit / als hy komt / dat is met groote kraght en heerlikheid: Matt. 24: 30. en noemt dat ook de komſte van des menſchen Soon in ſijne heerlikheid. 25: 31. Hoedanig die ſal zyn word niet geſeid: maar ons gelaten te bedenken / na de mate ſyner hoogſte waardigheid; als algemeenen opperreghter aller menſchen / nooit van menſchen in dien ſtaat geſien / noch iemant die op duiſend deelen na hem daar in ooit gelyken moght. Om enige verbeeldinge daar van te maken / ſeit hy ende ſeggen ſyne Apoſtelen / dat hy ſal komen op des Hemels wolken, (want dat nu ook al geſegd is) Matt. 24: 30. als den Troon van ſyne heerlikeid, 25: 31. denwelken God hemſelven toeſchryft. Pſal. 104: 1 / 2 / 3. en 18: 8--13. En om ook ſonder hofſtoet niet te zyn / ſo ſullen ſyne vele duiſend heiligen, ſeit Henoch / Jud. vs. 14. (hy ſelf ſeit / alle heilige Engelen of Boden, met hem zyn. Matt. 25: 31. Want niet alleenlik ſyne Apoſtelen, dat is Geſanten; maar ook ſelf de Heiligen in 't algemeen / de weereld / ja de Engelen of Boden mede / oordeelen / dat is / (ten minſten / na 't gemeen verſtand der Schriftgeleerden) Chriſtus in het Oordeel byſtaan ſullen: Matt. 12: 28.

Luk.

Luk. 22: 30. 1 Kor. 6: 2/3. onseker evenwel / of dat van 't laatste Oordeel moet verstaan zijn / of van 't gene dagelix geschied; also de geesten der Profeten den Profeten onderworpen zyn. 14: 22/32.

(3.) Doch ondertusschen dat wy noch den reghten sin daar van verwachten te verstaan / wanneer hy komt; so zyn wy des wel seker/ tot wat einde dat hy komen sal: om namelik sich te verklaren enen Reghter over leevendigen ende dooden. Want Paulus rondelik verklaart / dat Jesus Christus leevenden en dooden oordeelen sal, in sijne verschyninge en sijn Koningryke; 2 Tim. 4: 1. en Petrus / dat hy daar toe al so langen tijd bereid staat; 4: 5. De leevendigen; dat is die ten tijde sijner komste levendig gevonden worden: en de dooden; in dien sin / dat die tot daar aan toe gestorven zyn / eerst levendig gemaakt / en dan met een geoordeeld sullen worden; so als 't vervolg ons nader seit.

(4.) Want om die algemeene vuurschaar aan te stellen / sal hy dese oude weereld eerst in vuur en vlamme setten, om te suiveren. Door suiveren stond in den eersten druk verteeren. Doch of de Weereld in den grond vergaan / dat is verteerd, of maar alleenlik sal versuiverd werden; daar over is 't geschil noch niet beslecht. De leeraars der gereformeerde Kerken houden sich doorgaans aan 't laatste: en beginnen self dat suiveren nu so te neemen / dat het op den staat der Kerke en het leeven van de menschen siet; in welken sin sy die wijdluftige vertooninge van Petrus 2 Br. 3: 10/12/13. ook verstaan. Want ook die niewe Hemelen en niewe Aarde, volgens Gods beloftenisse, daar uit te verwachten staan: en die beloftenisse word by onse Oversetters self op Jes. 65: 17. en 86: 22. den verniewden staat der Kerke in den niewen Testamente toegepast. De Heere Jesus / de verwoestinge van Stad en Tempel en vernietiginge van den joodschen Staat voorseggende / spreekt op gelijke wijse. Matt. 24: 29. so als ook de verwoestinge van Babel met sodanige gelijkenis/ als of de Weereld stonde te vergaan / voorseid is; Jes. 13: 9/10/13. en de verandering die door 't verkondigen des Evangeliums noch moest ontstaan. Joel. 2: 30/31. Hand. 2: 16/19/20. Mal. 4: 1. So wil de Schrift dan anders met sodanige manier van spreken niet te kennen geven/ dan dat des Heeren laatste komste enen ongemeenen ommekeer van saken sal te wege brengen; even of de gansche weereld met het onderste naboven keerde: gelijk een huis / dat schoon gemaakt / met ander volk besett / en tot gansch anderen gebruike word geschikt / het selfde huis niet meer gelijkt.

2. Door dese vreeselike vuurschaar van dien grooten Reghter sal dan dese Daghvaart ofte de Tereghtstellinge geschieden / so als volgens word geleerd: eerst door het duidelik te seggen / en dan door het selve noch bescheideliker uit te leggen.

(1.) Het gene dan ten eersten word geseid / raakt de Persoonen die

die verdaghvaard sullen worden / en de Wyse so als dat geschieden sal.

A. Van de Personen word geseid / dat dan persoonlik voor dien grooten Reghter (Dagh stond in den eersten druk) verschynen sullen alle menschen; (in het eerste stonder creaturen) mannen vrouwen, kinderen; die van den aanbeginne van de weereld af, tot aan het einde sullen zyn geweest. Dit volgt uit sulx als van de leevenden en dooden reeds gesegd is / ende sal noch nader blyken uit het gene dat hier nâ wat breeder word geseid.

B. En dat sal op die Wyse toegaan / datse sullen als verdaghvaard worden door den Archangel, (dat is in goed Duitsch gesproken Opperbode, ende door 't geklank der goddelike (en dienvolgens mede geestelike) Basuine. Hier staat nu in den eersten druk: het schrikkelijk geschrey (dat is geschreew) der Engelen, Archangelen, en der Overengelen, (dat is der Boden en der Opperboden) op welke wijse daar de Schrift van en spreekt; ende het geluid der godliker trompetten. Doch op die eerste wijse spreekter Paulus van: De Heere selve sal in een geroep, en met de stemme des Archangels (dat is Opperbode, maar noch niet verseekerd wie deselve zy) en ook met Gods Basuine, nederdalen van den Hemel. 1 Thess. 4: 16. 1 Kor. 15: 52. Sodanigen geluid wierd ook by Israël in d'uitspraak van de Wett gehoord / met donderslagen ende bliksemen gemengd. Exod. 10: 16/ 19: 16/ 19. en 20: 18. Hebr. 12: 19. by welken toestel hier de majesteit van desen grooten dagh des Oordeels vergeleken word.

(2.) D'Uitwerkinge van dese stemme / ofte goddelike kraght aldus verbeeld / (want geen geluid so sterk dat dooden leevendig kan maken / nochte enig schepsel dat de maght of kraght heeft sulx te doen) sal tweederhande zyn; de Dooden op te wekken en de Leevendigen te veranderen. Want de Basuine sal slaan (seit Paulus) en de Dooden sullen onverderflyk worden opgewekt, ende wy (seit hy / so wilveerdig / als oft hy dan ook noch leeven soude) sullen veranderd worden. 1 Kor. 15: 52. Nu van elks kortelik iet in 't besonder.

A. De Dooden sullen opstaan. Want degene die gestorven sullen zyn, die sullen alle uit de Aarde wederom verrysen; de zielen namelik te samen gevoegd ende vereenigd zynde met hunne eigen lichamen in welke sy geleefd hadden. Want DIT verderflike moet onverderflikheid aandoen, ende DIT sterflike moet onsterflikheid aandoen. 1 Kor. 15: 53. alsο het anders geen opwekkinge van 't gene dat gestorven was/ maar ene niewe scheppinge soude zyn. Voorts word d'Opstandinge der Dooden breed en duidelik bewesen en verklaard van Paulus; 1 Kor. 15. ende is te veel daar van te seggen om het hier te konnen doen.

B. Ende aangaande degenen welke dan noch leven sullen, die en

fullen niet fterven als de anderen; maar in eenen ogenblik veranderd, ende uit verderflyk onverderflyk worden. Het een en 't ander fal in enen ftip des tyd, in enen oogenblik geschieden; dat de Doden opstaan / en dat ook de Leevenden veranderd werden met de Dooden / beide tot onsterfiikheid. 1 Kor. 15: 52. Want dat seit Paulus door het woord des Heeren: dat wy, die levendig overblyven fullen tot op de toekomfte van den Heere, niet en fullen voorkomen degenen die ontflapen zyn. Maar (seit hy) die in Chriftus geftorven zyn (verswijgende degenen die in Christus niet en zijn / om dat hier d'Opstandinge alleen tot troost der vromen ende niet tot schrik der ongelovigen te passe brengt / gelijk het Felix voorquam. Hand. 24: 24.) fullen eerft opftaan. Daar na wy die leevendig overgebleven zyn (maakt dus al mede staat / Geliefde / dat gy 't noch misschien beleven sult / om doch voor al niet onvoorsien te zijn) fullen te famen met hen opgenomen worden; 1 Thess. 4: 15. so als ons dit noch nader sal te hooren staan.

II. Dus verre dan so veel als ons de Schrift van de Reghtsvorderinge / meest verbloemder wijse / te verstaan geeft: laat ons nu de Reghtsplegingе dan ook gaan sien. Die word eerst mede in 't gemeen / en dan noch wat besonderder verklaard.

1. In 't algemeen; dat dan *de Boeken* (volgens 't gene Openb. 20. 12/ 13. by verbeeldinge gesegd word) dat is de confcientien, *geopend* fullen worden; en de dooden (welverstaande na dat sy eerst opgestaan zijn; en de levendigen / die veranderd sullen worden) dan geoordeeld worden, na 't gene dat fy in de weereld gedaan fullen hebben, het zy goed of quaad. Want ook de Dooden in 't Gesighte van Johannes (by voorname schriftgeleerden onder ons nu op een vroeger oordeel in dit leven uitgelegd) geoordeeld wierden uit het gene in die boeken was gefchreven, al na hunne werken. En dat wil seggen / dat God enen iegeliken alles ordentlik voor ogen ftellen fal / als of hy 't uit een boek voor aller menschen ooren oplas. Psalm. 50: 21. Mal. 3: 16.

2. Want ook so sal dit Oordeel seer besonderlik te werke gaan / 't welk ook van groote vrught sal zijn.

(1.) Besonderlik: De menfchen fullen rekenfchap geven van alle onnutte (in het eerste lees ik ydele; en so ook by Mattheus) woorden, die fy gefproken fullen hebben, (Matt. 12: 36.) die de Weereld niet dan voor kinderfpel en tydverdryf is achtende. So dat het enen iegeliken van stuk tot stuk / en tot een stip toe in den sin sal komen / ende hem daar over wroegen: den gelovigen ter salige erkentenis van Gods genade / in hen alles te vergeven; en den ongelovigen / tot overtuiginge van de reghtveerdigheid hunder verdoemenis / door onberouwlijk sondigen by hen verdiend.

(2.) De Vrught van dese wroeginge op elk besonder stuk en stip / sal zijn: dat de verborgentheden en geveinstheden van de menfchen,

opent-

opentlik voor allen ſtaan ontdekt te worden. Want dat is 't oogmerk van den Reghter: daar en is geen ding verborgen dat niet openbaar ſal worden, nochte heimelyk dat niet bekend ſal worden. Luk. 8: 17. en 12: 2. Matt. 10: 26. Mark. 4: 22. Job. 12: 22.

De Rechter ſelf verbeeld ons ſekere maniere van Reghtspleginge / die hy te genen dage houden ſal; Matt. 25: 31. die ſo bekend is / datmen haar magh houden als van woord tot woord hier in gevoegd / waar uit ook 't laatſte Oordeel meeſt al op de tafereelen word verbeeld. Doch hoe dat eigentlik dan weſen ſal / magh d'ongelovige en ſondaar wel met ſchrik / maar de gelovige met vreugd en hope ſyner ſaligheid verwachten; in dien dage dien de Heere maken ſal / om 't onderſcheid te toonen tuſſchen den reghtveerdigen en den godlooſen en den genen die God dient en niet en dient. Mal. 3: 18.

III.

III. En dat is klaarlik te beſpeuren uit het gene dat nu tot Gebruik van deſe Leere in 't vervolg van dit Artykel word geſegd: waar van den inhoud is / dat de gedachteniſſe, (dat is / d'overdenkinge of 't herdenken der voorſegginge) van ſulken Oordeel met reght ſchrikkelyk en (grouwelyk ſtond in het eerſte / maar daarna veranderd in) vervaarlyk voor den boſen en godloſen; doch ſeer wenſchelyk (daar voor ſtond eerſt begeerlyk) ende trooſtelyk den vromen ende uitverkorenen. So dat het na den aart van tweederleye menſchen tweederleye vrught doet: en dat niet alleen / maar ſtrijdig d'eene tegen d'andere; den goeden goed en den quaden quaad. Doch aangeſien dat deſe beide door malkander leevende / de goeden van de quaden hier gequeld zijn: ſo is derſelver ſtraffe tot verlichtinge der vromen/ en hun trooſt in 't leed dat den godloſen te verwachten ſtaat. Daarom en worden de beſonderheden / in de welken deſer trooſt en gener ſchrik beſtaan ſal / niet van elke ſoorte affonderlik verhaald: maar onderſcheidelik alſo vertoond / dat alles tot vertrooſtinge der vromen is geſchied; al even eens als in den Catechiſmus op de 52. Vrage ook is te ſien. Nochtans is hier dit onderſcheid te merken/ dat in 't eerſt hoofdſakelik geſegd word / waar de trooſt der vromen in beſta; daarna beſonderliker aangewesen / hoe deſelve uit de ſtraffen der godlooſen en het heil der uitverkooren te hopen zy.

1. Het Oordeel moet wel ſeer te wenſchen zijn voor de gelovigen / dewyle ſy aldan van allen ramp verloſt zijn / en voorts alle heil genieten ſullen.

(1.) Want huune volle verloſſinge, ſeit de Belijdenis / alsdan volbraght ſal worden. Want het ſal gaan gelijk de Heere eens geſeid heeft; heft uwe hoofden opwaarts, om dat uw verloſſinge na by is. Luk. 21: 28. En volgens Paulus woorden ſuchten wy ook in ons ſelf, verwachtende de verloſſinge onſes lichaams. Rom. 8: 23.

(2.) Dit

(2.) Dit niet alleen: maar sullen daar de vrughten ook ontvangen van den arbeid ende moeite die sy sullen gedragen (in 't eerste stond geleden) hebben. Want sy dan van hunnen arbeid rusten, ende hunne werken met hen volgen sullen. Openb. 14: 13.

2. En dit sal dan te klaarder blijken / als men 't onderscheid sal sien van Gods gelovigen en de godlosen; so als aan de eersten sich vertoonen/ en deselve aan de laatsten self bespeuren sullen: want dit word onderscheidentlik geseid.

(1.) Wat de Gelovigen belangt / sal hunne onnoselheid van of aan allen dan bekend moeten worden. Dit word in 't boek der Wijsheid duidelik verbeeld: dat de Reghtveerdige met veel vrymoedigheid sal staan voor 't aangesight der genen die hem hier verdrukt, en syne moeilikheid verworpen (of sijnen arbeid versmaad) hebben. Wijsh. 5: 1.

(2.) So is dit dan het ander / dat sy sullen sien de schrikkelike wrake, die God tegen de Godloosen doen sal, die hen getyranniseerd, ende gequeld sullen hebben in dese weerelt (dat woord gequeld is in den derden druk daar by gekomen.) Niets word'er duideliker in de Schrift geseid: also het reght is by God, verdrukkinge den genen te vergelden die u nu verdrukken; 2 Thess. 1: 6/8. En om dit dies te klaarder te begrijpen word het ons in twee gedaanten voorgesteld; de wroeginge die de godlosen dan gevoelen / en de straffe die sy volgens dragen sullen.

A. Want sy dan overwonnen sullen werden door 't getuigenisse hunner eigene consciëntien. Dit is die worm die hun gemoed dan knagen sal. Mark. 9: 48. En 't selve word ons wederom seer duidelik verbeeld in 't boek der Wijsheid: dat sy siende de gelovigen staan met vrymoedigheid voor hun aangesighte in 't Gerighte; met sware vreese beroerd worden sullen, ende sich ontsetten over dese onvermeinde saligheid. Ende berow hebbende sullen sy door angst des geestes suchten, ens. en ronduit belijden: wy zyn waarlik van den wegh der waarheid afgedwaald, en 't licht der gereghtigheid en is ons niet bescheenen, en de Sonne der gereghtigheid is ons niet opgegaan. Wy zyn vervuld geworden in de paden des verderfs en ongereghtigheid, en hebben woeste buitenwegen omgereisd; daartegen hebben wy den wegh des Heeren nooit gekend. Wijsh. 5: 2/3/6/7.

B. 't Is waar / dat sy onsterflyk sullen worden; doch tot hun des te grooter nadeel: namelik in sulker voegen, dat het zyn sal om gepynigd te werden in het eewig vuur, 't welk den Duivel en sijnen Engelen bereid is. Want so seit ons de Saligmaker / dat hy de godlosen in den dagh des oordeels sal toespreken; gaat wech van my gy vervloekten, in het eewig vuur, 't welk voor den Duivel (dat is / Lasteraar) en syne Engelen, (dat is te seggen Boden) is bereid. Matt. 25: 41. Om hen te doen verstaan hoe quaad sy 't hebben sullen; so stelt hy hen voor ogen sulke straffen als bereid was voor den Lasteraar en sijn

ſijne Boden: en die ſtraffe noemt hy 't eewig vuur. Hy ſpreekt daar van als iet dat nu bekend was; ſo als ook van 't vuur dat in Gehenna was/ aldaar vertaald het helſche Vuur. 5: 22. So wijſen ons van d'Overſetters op de kant na 't gene Jeſ. 30: 33. word geſegd / dat Tofet al van giſteren bereid was, dat het voor den Koning (daar gemeld) bereid was; hetſelve diep en wyd gemaakt, om ſijns brandſtapels vuur en hout, dat veel was; plaats te maken; denwelken 's Heeren adem ſal aanſteken als een ſwavelſtroom. Die Koning nu was Sanherib / die korts daarna Jeruſalem belegerde door Rabſake / dien grooten Laſteraar / die daar met 185000. man verſlagen wierd; als uit het 36. en 37. kapittel/ en beſonderlik 36: 18/ 19/ 20. en 37: 3/4/10--13/36. is te ſien. 't Aanſteken en verbranden van ſo menig duiſend lijken/ welken Tofet in dat dal van Hinnom tot een graf bereid was / als 't Hizkija van den toeſtel der Afgoderijen ruimde / 2 Kron. 23: 10. maakte buiten twijfel een verbaarlijk vuur. So word die wrake over Sanherib / die daar verbrand wierd als ſijn volk verbrand wierd / (ſo als David met de peſt geſtraft / daar hem ſijn vok van afſtierf 2 Sam. 24/ 12/ 14/ 15.) by d'Engelſche Vertaalders daar verklaard: en op die plaatſe wijſen d'onſen om dien Laſteraar en ſijne Boden ('t heir van Sanherib / van Lachis na Jeruſalem geſonden Jeſ. 36: 2.) aan te wijſen / daar de Saligmaker op geſien magh hebben als hy der verdoemden ſtraffe met ſodanigen benaminge te kennen geeſt. So doet hy mede / als hy ſpreekt van enen worm die niet en ſterft, en van een vuur dat niet word uitgebluſcht. Mark. 9: 48. Want mitsdien dat in geene tale van dit leven eigentlike woorden in 't gebruik zijn / om die ſaken welke na dit leven eerſt gebeuren ſullen uit te drukken: ſo word alles by gelijkenis vertoond / ſo wel in 't gene dat de Saligheid als 't gene de Verdoemenis betreft.

3. Nu volg dan deſe Saligheid der Uitverkorenen / die eerſt in onderſcheidene ſtukken word vertoond / en dan tot een beſluit gebraght.

(1.) En die vertoninge was in den eerſten ende tweeden druk by tegenſtellinge gedaan / met dit woord / ende ter contrarie; maar by den derden dus veranderd / datmen nu leeſt daarenboven. Welk van beiden beſt zy / laat ik gaerne aan den Leſer blijven. Laat ons nu betrachten / wat beſonderheden 't zijn / waarin heil der ongelovigen en uitverkorenen na 't uitgeſproken vonnis ſal beſtaan.

A. Sy ſullen gekroond worden met heerlikheid en eere. Want ſo ſeit Paulus: heerlikheid en eere en vrede, enen iegeliken die het goede werkt. Rom. 2: 10. Die wettelik geſtreden hebben in 't gelove / ſullen dan gekroond zijn; 2 Tim. 2: 5. met ene onverwelkelike kroone der reghtveerdigheid en heerlikheid. 2 Tim. 4: 8. 1 Pet. 5: 4. Want ſy aldan hen Kooningryk beërven ſullen / Matt. 25: 34. en blinken in het Koningryk des Vaders; 13: 43. en wat meer diergelijke ſpreuken zijn / die ons d'uitneementheid verbeelden van dien ſtaat der Saligheid die op dat ſchriklijk oordeel volgen ſal.

B. So

B. So mede / dat Gods Soone hunne namen sal belyden. Matt. 10: 32. voor God sijnen Vader ende Engelen.

a. Ik segge voor den Vader: als desselfs verkorenen; 25: 34. die hem gegeven waren / en die hy gekocht heeft met sijn bloed; en dan sal kennen voor de sijnen / om den Vader tot verkrijginge van het besitt des Koningrijks dan voor te stellen.

b. En dat alleen niet: maar ook voor sijne heilige (dit stond hier in den eersten druk voor aan) en uitverkoorene Engelen, of Boden; welke buiten twijfel zijn de Priesteren, Mal. 2: 7. Profeten, Wysen, Schriftgeleerden, die de Heere Jesus heeft gesonden; Matt. 23: 34. als ook d'Apostelen, Euangelisten, Herders ende Leeraars, Efes. 4: 11. en so vele Engelen of Boden als hy van den Hemel heeft gesonden / aan de genen die de saligheid beerven sullen. Hebr. 1: 14. Ende sulx tot deser allen groote vergenoeginge / dat hunne sendinge en boodschap niet zy vrughteloos geweest; maar kraghtelik gewrocht heeft in de genen die geloven.

C. Deselve sullen dan de kraght en vrught ook sien van hun geloof en lijdsaamheid. Want alle tranen sullen (by manier van spreken) dan van hunne oogen worden afgewischt. God sal dat doen / en sijns volx smaadheid van de gansche Aarde wech neemen; als de Profeten in sodanigen gevalle spreken. Jes. 25: 8. Openb. 7: 17.

D. Want hunne sake, die nu tegenwoordelik (dat was in tijden der vervolginge in dese landen / alsmen de Belijdenis eerst heeft gesteld) van vele Righteren (daar stond eerst voor die Righters, als besonderlik betekenende die de Kerk doe deden lijden) ende Overheden als kettersch en godloos verdoemd word, sal bekend worden de sake van Gods Soon te zyn. Want hy sal seggen / gy hebt MY vervolgd, Hand. 9: 4/5. gy hebtet MY gedaan of niet gedaan. Matt. 25: 40/45.

E. So sal God laatstelik dan / ter genadige vergeldinge, (dat woord genadige is daar in 't laatste by gedaan / om niet te denken dat het uit verdienste zy) sal hen de Heere sulke heerlikheid besitten doen, als 't menschen herte nimmermeer en soude konnen bedenken: gelijk geschreven is; het gene 't oge niet en heeft gehoord, ende in des menschen herte niet is opgeklommen, 't gene God bereid heeft dien die op hem wacht. Jes. 64: 4. 1 Kor. 2: 9.

(2.) Nu dan 't Gebruik / en so met enen het Besluit van 't werk: dat wy daarom verwachten desen groten Dagh (daar stond by / der vergeldinge; dat met den tweeden druk is wechgenomen / ende evenwel schriftmatig is. Job. 34: 11. Psal. 62: 13. Spreuk. 24: 12. Matt. 16: 27. Rom. 2: 6. Openb. 22: 12.) met een groot verlangen, om ten vollen te genieten Gods beloftenissen, ons gedaan in Christus Jesus onsen Heere. Dit is het dat d'Apostel seide: gy hebt lydsaamheid van noode; op dat gy, hebbende gedaan Gods wille, de beloftenis

tenis wech dragen moogt. Hebr. 10: 36. Hier by laat ons dan voegen de vermaninge van twee Apostelen. Dewyle, namelik, dan alle dese dingen noch vergaan; hoedanige behoorden wy te zyn in heiligen wandel en godsaligheid? Verwachtende en haastende tot de toekomste van Gods Dagh, in welken self de Hemelen, als door Gods gramschaps vuur ontsteken zynde, eerst vergaan, en d'elementen brandende versmelten sullen. Maar nu verwachten wy, na sijne beloftenisse, (Jes. 65: 17. en 66: 22.) niewe Hemelen en ene niewe Aarde, daar gereghtigheid in woonen sal. Daarom, Geliefde, dese dingen vast verwachtende, beneerstigt u, dat gy van Hem ook onbevlekt en onbestraffelyk bevonden werdt in vrede. En achtet Gods lankmoedigheid (dat dit noch so lang duurt) voor saligheid: also wy weten dat het gansche schepsel tsamen sucht, en t'samen barensnood heeft tot nu toe; op hope dat het schepsel ook sal vry gemaakt zyn van de dienstbaarheid aan de verderfenisse, tot de vryheid deser heerlikheid van Gods kinderen. Gy dan, Geliefde, wacht u, datge niet door de verleidinge der grouwelike menschen mede afgerukt en word, en uit en valt van uwe vastigheid. Maar wast nu op in de genade en kennisse onses Heeren ende Saligmakers Jesus Christus; denwelken zy de heerlikheid, so nu als in den dagh der eewigheid. 2 Pet. 3: 12 -- 15, 17, 18. Rom. 8: 22, 21.

Doch dit dus in 't gemeen gesegd tot allen, staat ons nu noch wat besonderliker op eens iegeliken handel en beroeps betrachtinge te passen: dat hy alles na dat Oordeel schikke, 't welk geen mensche, hy zy leevendig of dood ontwyken sal. Noch de gemeene man, noch die self Reghters op der Aarden zijn, noch die dit Oordeel allen man voor ogen stellen door den dienst des Euangeliums, magh hier vergeeten zijn.

1. Elk een sie toe, in welken staat, of land of besigheid hy sich bevinde, dat die geene andere magh zijn, dan daar hy voor dien grooten Reghter mede kan bestaan; noch anders aangeleid, dan met gedachten om het tydlijk met het eewig leven te verwisselen: als die by alle besigheden deses leevens (die ons dagelix belemmeren en overvallen) niet eens t'huis, maar noch op wege zijn; die al wat wy hier doen, maar doen om voort te raken, niet om hier te blyven. Daar uit sal volgen, dat wy daarna traghten, daar na jagen sullen, dat wy eeniglins ten minsten mogen komen tot de Wederopstandinge der dooden. Filip. 3: 11. So dede Paulus, en so leerde Petrus, als wy daar te voren hoorden: maar nu spreekt de Heere self, die Reghter over leevenden en dooden. Wacht u selven, dat uwe herten nooit beswaard en werden, so met brassery en dronkenschap, als met sorgvuldigheden deses leevens; op dat die dagh u so niet onvoorsiens en kome. Want hy gelyk een strik sal komen over alle die op den geheelen bodem van der Aarde zyn geseten. Waakt dan altyd,

tyd, en bidt: dat gy moogt weerdig zyn geacht, om te ontvlieden alle dese dingen die geschieden sullen, en te staan voor 's menschen Soon; die in den staat van mensche tot dat godlijk Oordeel eens verschijnen sal. Luk. 21: 34/ 35/ 36. Siet wel toe dat gy niemant onderdrukt als gy hem over meugt: op dat sijn jammerlijk geschrey niet kome tot de ooren van den Heere Zabaoth. Jak. 5: 4. Laat na de dreiginge: als weetende dat uselfs Heer is in de Hemelen, en geen aanneeminge is des persoons by hem. Efes. 6: 9. Sucht mede tegen malkanderen niet, Broeders; op dat gy niet veroordeeld werd. Siet, de Reghter staat voor de deure: Vs. 2. hy moght u/ die so klaagt van 't ongelijk dat u geschied/ self ongelijk doen hebben; hy die na 't aansien noch na 't seggen niet en oordeelt/ maar self tot in 't diepst van ons geweten siet. Maar so u waarlik ongelijk geschied/ wreekt dan uselven niet, Beminde; maar geeft den toorne plaatse. Want daar is geschreven: my behoort de wrake, en ik sal 't vergelden; spreekt de Heere. Rom. 12: 19. Hebr. 10: 30. Deut. 32: 35/ 36. So sal 't de Heere dan wel sien, en soeken, als u ongelijk geschied. 2 Kron. 24: 21/ 22. Doet alles met een suiver herte: ende segt dan vrijelik; God heeft ons niet gesteld tot toorne, maar tot verkryginge der saligheid, door onsen Heere Jesus Christus self/ die ons dan reghten sal. 1 Thess. 5: 9. Draagt gy maar sorge/ dat gy dat volslagen oordeel in gedachten houd; als of gy alles wat gy doet/ of spreekt/ of denkt/ voor sijne ogen deed of dacht/ die alles siet en weet; op dat gy hem in alles welbehagelyk moogt zijn. Laat dese stemme door gedurige gedachten steeds in uwe ooren klinken; als of Gods Opperengel de basuine sloege; staat op gy dooden, ende komt voor 't Oordeel: en dan uw hert in staat zijn om denselven onvertsaagd/ en met vrymoedigheid self tot een antwoord toe te roepen: sta op, o God, oordeel het aardryk; want gy besitt alle natiën Psal. 82: 8.

2. Indien gy echter d'onderdrukkinge der armen, ende de berovinge van het gerighte en gereghtigheid siet in een landschap: en verwondert u om sulk een opsett niet. Want hy die hoger dan de hogen is die neemt'er acht op: ende daar zyn hoger (of daar komt wel eens een hoger) boven hen. Pred. 5: 7. Ten laatsten/ als de groote Reghter sal verscheenen zijn/ so sal het gaan/ gelijk verbeeld wierd aan Joannes; dat de Koningen der Aarde, en de grooten en de ryken, en de oversten der duisenden, en de maghtigen; de dienstknechten, en de vrye luiden; d'een so wel als d'ander/ sa sy schuldig zijn/ sich sullen soeken te verbergen voor dien grooten dagh des toorns, niet konnende daar voor bestaan? Openb. 6: 15/ 17.

Maar daarom ook/ gy Koningen, draagt u verstandelik, en laat u tuchtigen gy Reghteren der Aarde. Psal. 2: 10. God staat in de vergadering der Staten en der Magistraten/ en hy oordeelt in het

midden van de aardſche Goden. 82: 1. Dat alle Overheden / hoog en laeg / met alle Reghters / leeſen / wat hen in dien Pſalm woord voorgehouden. En voorts / indien ſich eenige onſinnig dragen / en geweld voor reden ſtellen; ſegt den onſinnigen, ende den godlooſen; ſteekt de hoornen ſo niet op: enſ. Want God is Reghter; hy vernedert deſen en verhoogt genen. 75: 5/ 8. Hoort welke leſſe Koning Joſafat den Righteren te voren ſtelde. Siet wat gy doet: want gy en houdt het Gerighte niet den menſche, maar den Heere; ende hy is by u in de ſake van 't Gerighte. Nu dan, de verſchrikkinge des Heeren zy op u: neemt waar, en doet het. Want by God en is geen onreght, noch aanneemer des Perſoons, noch ontvangen van geſchenk: het eerſte ſtaat hem niet te dulden / en door 't ander by hem niet te doen. 2 Kron. 19: 6/ 7. Geen beter voorbeeld voor godvruchtige Regeerders / die den algemeenen Rekendagh voor ogen hebben / dan die heerlike Belydenis van David in den 101. Pſalm: en geen kraghtiger beſluit / als dagelix klaar baan te maken / met den onderdanen onvertogen reght te doen; en alle morgens (ware 't mogelyk) door 't ganſche land de godelooſen te verdelgen, en alle werkers van de ongereghtigheid uit 's Heeren ſtad (of ſteden van ſyn volk / daar ſyne Kerk in huisveſt) uit te roeyen. Vs. 8.

3. Och! dat dit ook bedachten alle Engelen of Boden / die ons dagelix dit algemeen / vervaerlyk en reghtveerdig Oordeel uitbaſuinen: die andere menſchen / weetende den ſchrik des Heeren, door den ſelven pogen te bewegen tot Gelove; dat ſy Gode openbaar geworden, ook in onſe conſcientiën geopenbaard zyn moghten. 2 Kor. 5: 11. En dat ſal zyn / dat ſy henſelven niet en prediken, maar Chriſtus; hem / en geen ander fondament en leggen; en voorts wel toeſien, hoe ſy daar op bouwen; bedenkende dat het de dagh noch eens ſal openbaren, en 't vuur de proeve maken van eens ieders werk. 1 Kor. 3: 11/ 13. Dat niemant Chriſtus / als den Reghter over leevenden en dooden / anders Predike / als uit goedwilligheid: maar niet door nyd en twiſt, of onder enig dekſel; 't welk die al doorſiende Reghter lichtelik ontdekken ſal. Filip. 1: 15/ 16/ 17. Dat ſy ſo waken voor de zielen hen betrouwd / als die daar reekenſchap van geven ſullen: Hebr. 13: 17. op dat ſy niet / inmiddels dat ſy anderen Gods oordeel prediken, ſelf enigſins verworpelyk en werden. 1 Kor. 9: 27. Die ſich beneerſtigen henſelven Gode beproefd voor te ſtellen, in dien dagh; arbeiders die dan / als d'onnutte dienſtknecht niet beſchaamd en werden. 2 Tim. 2: 15. Die ſich vaſt houden aan het woord der waarheid / om dat reght te ſnyden / en al 't menſchelyk en by gelovig af te ſnyden: al worden ſy ook voor verleiders aangeſien / nochtans waarachtige voor God; volherdende tot op den Dagh van Chriſtus, en lief hebbende deſſelfs verſchyninge 1 Tim. 6: 14. en 5. 2 Tim. 4: 8. en ſich daar door verſekerende van die onverwelkelike Kroone, welke

D'Opper-

d'Opperherder den getrouwen herders geven sal; navolgens dese belofteniſſe. Zyt getrow tot den Dood; en ik ſal u geven de Kroone des Leevens: Openb. 2: 10. Op uwe Saligheit wacht ik, Heere. Geneſ. 49: 18.

Vergelykinge met andere Belijdeniſſen.

Niet alle, ('t gene vreemd is) maar ſeer weinige der andere Belydeniſſen, ('t welk noch vreemder is) doen enige verklaringe op 't ſtuk van 't laatſte Oordeel; en daar in maar vier, die een Artykel daar van ſtellen; d'andere maar weinig, en als in 't voorby gaan: ongeacht dat dit een hoofdſtuk is daar't al op aankomt, ſonder welken onſe Predikinge en belove ydel is. 1 Kor. 15: 14.

II. D'Augsburſche ſeit'er dit van in den XVII. Artykel: dat Chriſtus op het einde van de eewen tot het Oordeel ſal verſchynen; alle dooden opwekken, en den menſche (namelik den vromen ende uitverkorenen) het eewig leven en gedurige vreugden geven. Maar de godloſe menſchen en de duivelen ſal hy verdoemen, datſe eewiglik gepynigd werden.

Veroordeelen de Origines-geſinden, die verſieren, dat der duivelen en der verdoemder menſchen ſtraffe einde neemen ſal.

Ende in den anderen druk ſtaat daar tuſſchen. Sy verdoemen ook de Wederdopers, welke van gevoelen zyn, dat de verdoemden en de duivelen een einde hunder ſtraffen hebben ſullen. Sy doemen ook noch anderen, die heden joodſche meiningen zyn ſtrooyende: als dat de vromen voor d'Opſtandinge der dooden 't ryk der weereld noch beſitten, ende de godlooſen overal verdelgd zyn ſullen.

IV. Der Baſelſche is dit het IX. Artykel. Wy geloven, dat een laatſte Oordeel zyn ſal; waarin dat ons vleeſch ſal opſtaan, en een ieder van den Reghter Chriſtus wederom ontvangen ſal na 't gene in dit leven van hem is gedaan. Te weten, 't eewig leven; ſo hy uit een waar gelove, met opreghte liefde, vruchten des geloofs die werken der gereghtigheid zyn, uitgegeven heeft: en 't eewig vuur, indien hy ongelovig, ſonder liefde, goed of quaad begaan heeft.

IX. De eerſte Engelſche beſluit het II. Artykel dus: van die plaats (namelik, daar henen hy is opgevaren) ſal na ons gelove Chriſtus wederkomen, om dat openbaar Gerigt te houden; ſo omtrent de genen welken hy noch in het leven vinden ſal, als die geſtorven zyn.

XI. De laatſte Switſerſche meld iets van de verſchyninge der Geeſten in het XXVI. Kapittel: en ſeit eerſt, dat de Zielen der gelovigen uit het lichaam ſcheidende, reghtuit tot Chriſtus gaan; en volgens dien den byſtand en gebeden van den leevenden niet en behoeven. Dat ook de ongelovigen reghtuit ter Hellen varen, van waar door geenderhande dienſt der leevenden voor den godloſen uitkomſt is te maken.

Verwer-

Verwerpen voorts het Vagevuur, uit kraght van den Artijkel. Ik gelove de vergeevinge der sonden, en de spreuken van de Schrift. Joh. 5: 24. en 13: 10.

Wat de verschyninge der Geesten dan belangt, die rekenen wy (seggense) onder de bespottingen, de konsten en bedriegeryen van den Duivel: ens. daar tegen stellende de leere der Schrifture / die het vragen van de doden en gemeenschap met de geesten duidelik verbied/en 't gene Luk. 16: 29/ 30/ 31. word geleerd.

XII. De Schotsche Kerke / spreekende in 't XI. Art. van de heerlikheid des Heeren Jesus in den Hemel / leert voor 't laatste / dat hy sal ten Oordeel komen: ende sonder 't Oordeel te beschrijven / past dat toe tot troost der vromen / en tot schrik der sondaars; als ook tot aanmoeding / om in de gemeinschap onses Saligmakers / tegen alle swarigheden en geweld des weerelds / te volherden.

XIII. By die van Yrland is het laatste of XIX. Hoofdstuk van den staat der zielen na hun scheiden uit dit leven, als ook van de algemeene Opstandinge en het laatste Oordeel: 't welk sy kortelik verklaren / op den sinn als in de onse breeder is behandeld. Verwerpen dan §. 102. 't Voorburg der Vaderen / der kinderen / en 't Vagevuur; d'Aflaten en Gebeden voor de dooden / als te samen strijdig met de Schrift.

§. 104. Wanneer het laatste Oordeel sal geeindigd zyn, sal Christus 't Koningryke sijnen Vader overleveren; en dan sal God alles in allen zyn.

XIV. De laatste Engelsche leert in het XXXII. Kapittel §. 1. dat de zielen onsterflijk zij; en dat die van de reghtveerdigen na 't scheiden uit het lichaam aanstonds na den Hemel en der ongelovigen ter Hellen gaan. En dat de Schrift geen derde plaatse voor de Zielen der verstorvenen en kent.

§. 2. 3. Dat op den laatsten Dagh / de genen die noch leven / maar veranderd; doch de dooden opgewekt / en elk dan met sijn eigen lichaam dat gestorven was vereenigd sullen worden / door de kraght van Christus; den godloosen tot oneere / ende der reghtveerdigen tot heerlikheid.

In 't XXXIV. Kapittel spreekt sy van het laatste Oordeel: seggende §. 1. dat God / op enen dagh daar toe van hem bestemd / door Christus / niet alleen de afgevallene Engelen, (daar vind ik op de kant by aangetekend. 1 Kor. 6: 3. Jud. v. 6. 2 Pet. 2: 4.) Maar ook alle personen die op der aarde geleefd hebben, oordeelen sal. §. 2. En dat sulx zijn sal tot betooninge sijner barmhertigheid in 't eewig lonen sijner uitverkoorenen / en sijner reghtveerdigheid in 't eewig straffen der verdoemden. Doch dat God willens den tijd van dit Oordeel voor den mensch verborgen houd; op dat yt' aller tijd bereid magh zijn. Dat gunne en geve ons God!

N A-

N A-R E D E.

Hebr. 10: 23, 24.

Laat ons de onwankelbare Belydenisse der hope vast houden: want die het beloofd heeft is getrow. Ende laat ons op malkanderen acht neemen, tot opscherpinge der liefde en der goede werken.

VAn alle tijden herwaarts is by Redenaren in gebruik geweest / op het beginn en einde van 't vertoog of schrift / dat sy ten voorschijn braghten / in 't besonder acht te geven. Op het begin; om hunne leesers of toehoorders tot betrachtinge der saken die men hen wil doen begrypen in te leiden; door betoog van redenen / waarom de kennisse derselven hen der moeite weerdig en van sonderlingen oorbaar zy. Want anders weetmen dat onkunde maakt onminne / en dat niemant graag is om sijne ooren ooit te leenen tot iets daar sy anders geene kittelinge toe gevoelen / of van self genegen zijn. Doch al so dienstig is 't / dat ook de menschen de verklaringe en onderwijsinge van saken wel ontouden / en tot hunnen of gemeenen nutte wel besteeden: waarom sy dan op 't einde noch wel eens vermaninge van nooden hebben / om 't genooten onderwijs henselven toe te passen / en sich daar aan so te houden, dat sy t'eniger tyd niet door en vloeyen. Hebr. 2: 1.

Om dese redenen heb ik aangaande 't eerste eene Predikatie ter Inleidinge voor aangesteld; waar uit ik meene dat de Leeser wel gesien sal hebben hoe nutten werk ik ondernam / met de Belijdenis van onse Nederlandsche Kerken te verklaren; 't welk nu / door 's Heeren zegen / is volbraght. En om dat het volbraght is / komt dan 't laatste nu tot mijnen laste; dat ik noch ten afscheid iets daar by moet voegen / 't gene dienen magh om mijnen Leser het gebruik van de geheele Leere toe te passen / welke volgens de Belijdenisse onser Nederlandsche Kerken is verklaard.

Hier toe en vind ik geen bequamer lesse dan de bovenstaande / daar d'Apostel de gelovige Hebreën / dat is joodsche Kristenen / vermaant / om nevens hem vast houdende te zijn aan de belijdenisse van het Kristendom: op desen grond / dat Jesus Christus is de groote Priester van Gods Huis; welk te bewijsen sijn voornaamste werk in desen brief geweest is. Waar op hy sich in 't 19/ 20/ 21. vers. beroepende, daar uit dan de vermaninge tot vierderleye plighten trekt: tot veel

vrymoedigheids in het Gelove / op 't 22 / tot Standvastigheid in de Belydenisse / in het 23 tot bevoeringe der Godsaligheid in 't 24 / en der Godsdienstigheid in 't 25 vers. Het eerste is in de besondere verhandelinge des XXIII. Artykels pag. 344 / 345 / 346. meest van self te pas gekomen; en het laatste elders in ene andere Predikatie van ons betraght: het tweede en derde sal den inhoud deser lesse zyn; die sich derhalven als van self in twee vermaningen als wesentlike deelen onderscheid / dewelke ook deselfde sullen zyn waar na ik dese myne Affscheidlesse schikken sal.

I.

Het eerste dan / waar in hy tot Geloofs volstandigheid vermaant / bevinden we tweeledig; eerst den Plight denwelken hy vereischt; en dan den Grond daar van / die maghtig is ons daar toe moed te geven.

I. Dus laat ons desen Plight dan eerst betraghten: also de eerste grond alreeds daar van gelegd is in de leere / so van den Apostel in den Brief / (gelyk gesegd is) als van ons ter voorgemelde plaatse der Belydenis verklaard. Het is dan / de Belijdenis der Hope vast te houden: waar in ik sie dat eerst het Voorwerp / de Belijdenis der hope; en dan de vereischte Plight / van die te houden, my sal te verklaren staan.

1. En wederom / so kort als dese lesse is / so vol van sinn is ieder woord; derwelker twee hier 't Voorwerp toonende / so wel het een als 't ander onse opmerkinge wel weerdig zyn. Hy spreekt van Hope, als een voorwerp van Belydenisse / en Belijdenisse als ene oefeninge van die Hope: so laat ons dan besien / wat dese Hope / en wat die Belydenisse zy.

(1.) Doch so gy hier maar nadenkt / kristenen / wat ik u van die Hope reeds ter Inleidinge gesegd hebbe / daar ons de Apostel Petrus tot bereidheid om van onse Hope rekenschap te geven insgelyx vermaande: 1 br. 3: 15. pag. 10. so en sal ik nu niet meer van nooden hebben u daar van verklaringe te doen. Want ik en magh nu niet wydlopiger zyn dan ik doe was / als ik noch so veel gelegentheids voor handen hadde om te spreken; daar dit nu de laatste maal is / en derhalven tyd en plaats voor 't overige moet bescheiden zyn. Het is dan kortelik die Hope onser Zaligheid / die uit het waar geloof ontstaat / en daar op rust.

(2.) Het komt hier op d'onwankelbare belijdenisse aan / die ons van dese Hope staat te doen.

A. Belijdenis, dat woord / en ook de sake self / is mede ter Inleidinge genoeg verklaard: pag. 9 / 15 / 16. daar ik u kristelyk geheugen dan na toe sal wysen / en hier dat maar seggen 't gene hier d'Apostel als ene eigenschap van die belydenis vereischt.

B. Die Eigenschap is dan / dat sy onwankelbaar genaamd is; in

in haar self so vast gegrond op het ontwijffelbaar Gelove / dat daar geen de minste oorsaak zy van twijfelinge / welke anders al so wel de Hope als 't Gelove quetst. Want aangemerkt dat Gods beloftenissen de gemeene grond van beide zijn / in welken het onmogelijk is dat God liege: so is dese voorgestelde Hope al so vast te houden als 't gelove. Hebr. 6: 18. 't Is ene sekere verwachtinge der Hope, en ene Hope die ons in 't verwachten niet beschaamt. Rom. 5: 5. Het is dan ene onwankelbare belijdenis / die wel so vast gaat / dat so gy van herten al so seer gelooft, als gy wel met den mond belijd, den Heere Jesus; (want het alles op hem uitkomt) het is seker / dat gy dan sult salig worden. 10: 9.

2. Doch 't gene dus onwankelbaar is in sich selve / dat en moest niet wankelen in ons. Want hoe getrou dat God is; by aldien wy hem nochtans verlooghenen, hy sal ons ook verlooghenen. 2 Tim. 2: 12. Daarom vermaant ons hier d'Apostel / die belijdenis der Hope / die onwankelbaar is in haar selven / ook aan onse zijde vast te houden. 't Woord vast en staat in 't grieksch niet; en is daarom ook in 't duitsch van 't ander met twee haarkens onderscheiden. De kraght nochtans van 't grieksche woord κατέχειν katéchein is ook meer dan blotelik maar houden: ende wil ons seggen / dat men de belijdenis der Hope niet maar houden sal als ietwes datmen doch nu heeft / en sonder oorsaak niet verwerpt; maar dat men houd met ernst en sorge om het nooit te laten varen, schoon daar werk op wierd gedaan / om ons daar af te helpen. Want dat geeft ook het vervolg te kennen; daar hy de Hebreën waarschouwt voor den schadeliken afval; Vs. 26--31. en dan voorts hen in gedachtenisse brengt den aanstoot dien sy voormaals menigwerf geleden hadden / ende echter door Gods goede hulpe nu ontworsteld waren. V. 32/33.

II. Doch eer hy daar toe komt / 't welk is na dat hy ook de vierde lesse van vermaninge heeft voorgesteld; so wil hy ondertusschen hen niet sonder aanwijs laten van den Grond / daar sy vrijelik op steunen moghten / en waar door sy sonderlinge moesten aangemoedigd worden / om by de Belijdenisse eens gedaan ten einde toe standvastig te verblyven. Die Reden is hier niet / gelijk hier na / 't groot nadeel dat sy by 't verlaten der Belijdenis te vreesen hadden: Vs. 26--31. noch ook hun eigen voorbeeld; so sy sich te voren daaraan veel gelegen lieten / om daar voor te lijden en te strijden. Vs. 32/33. Maar het is die reden welke boven alle reden gaat; dat God / die 't voorwerp huns geloofs en der Belijdenisse is / sich so betoont / dat het der moeite seer wel weerdig is sich aan hem vast te houden. Want hy die het beloofd heeft is getrow. Dit is de grootste reden die bedacht kan worden / om wel vast te houden de belijdenis der Hope: God is 't die beloofd heeft dese zaligheid

daar op wy hopen / en hy is getrow om die belofte na te komen. Wie soude sich niet houden aan sodanige belydenisse die so seker gaat? Lett hier dan op.

1. God heeft het ons beloofd: door welken ons de grootste en dierbare beloftenissen geschonken zijn; 2 Pet. 1: 4. Gelijk geschreven is; het gene d'oge niet en heeft gesien, noch de oore heeft gehoord, noch in 't herte van den mensch is opgeklommen, 't gene God bereid heeft dien die op hem wacht of hoopt. En niet alleen bereid; maar ook geopenbaart, en dus door sulx te openbaren kennelik beloofd. 1 Kor. 2: 9/ 10. Jes. 64: 4. Wy hebben dese hope niet dan op den leevendigen God; Hand. 24: 15. 1 Tim. 6: 17. also het is de hope der beloftenisse die al tot de vaderen van God geschied was. Hand. 26: 6. Geen mensche hadde dese goederen in sijne maght dewelke God bereid heeft voor degenen die hem vreesen, en gewroght heeft voor degenen die op hem betrouwen. Psal. 31: 20. Seit David dit van tydelijke weldaad hier op aarden; sekerlik het eewig hemelsch goed is noch veel weiniger in menschen hand om het te geven / en dienvolgens ook om te beloven. Of so het menschen ooit beloofden / sy en konden daar in niet getrow zijn / om hun woord te houden; als belovende het gene dat hun eigen niet en was / en volgens dien ook niet in hunne maght.

2. Maar God die het beloofd is getrow. Dat word met so veel waarheids hier van God geseid / dat het aan alle kanten waar zy / hoemen 't keert of wend. Siet gy op de volmaaktheid van Gods wesen; siet hy is getrow; want hy en kan hemselven niet verloochenen. 2 Tim. 2: 12. God is en blijft waarachtig, al souden alle menschen liegen: Rom. 3. ja alle menschen leugenaars, so datter niemant is dan God alleen / op wiens getrowheid datmen staat magh maken. Psal. 116: 11. Het is om dat Jehova niet verandert, Mal. 3: 6. die t'aller tijd sal zyn en blyven die hy is: dat is sijn naam / by welken hy sich aan sijn volk doet kennen. Exod. 3: 14. hy die altijd leeft; also / dat hy 't alleen is die onsterflikheid heeft, en volgens dien alleen den name draagt van leevendigen God, op wien wy dese hope hebben. 1 Tim. 6: 16/ 17. Siet gy op sijn vermagen: hy is maghtig te behouden ende te verderven; Jak. 4: 12. Matt. 10: 28. en dienvolgens is hy maghtig elk sijn pand dat hy hem wechgelegd heeft te bewaren / tot dien dagh toe als hy enen iegeliken na sijn werk vergelden sal. 2 Tim. 1: 12. Siet gy op sijnen staat van goederen: die is oneindig groot / geen in inventaris is er van te maken; also hy Hemel ende Aarde besitt. Matt. 11: 25. Hy heeft ons niets beloofd of 't is sijn eigen; en dienvolgens voor wanleveringe geenen borge aan den mensch te stellen. Siet gy op sijne gunste: sijn volmaakt bestendig wesen doet dat die opreght zy; Want hy niet gelijk een man is dat hy liegen soude; en sijne wysheid laat daar by

niet toe dat hem iets dat hy eens beloofd heeft ooit berouwen soude. Die so geheel opregt en aller dingen maghtig is; die altyd leeft; so dat hem niets begeven kan; dien alle sijne werken al van eewigheid bekend zyn: Hand. 15: 18. soude die iet seggen ende niet doen? soude die iet spreken ende niet bestendigen? Num. 23: 19. So dan, God die het ons beloofd heeft is getrow: so zijnwe dan versekerd dat hy ons ook doen sal so als hy beloofd heeft / en ons geven in dien dagh het gene hy voor ons bereid heeft eer de weereld was.

Daar hebt gy nu geliefde / Kristenen / de eerste lesse des Apostels / en de reden der vermaninge / om de Belijdenis der hope uwer zaligheid ten einde toe standvastig by te blijven / sult gy salig worden. Gy hebt geen reden om daar af te gaan / so gy ooit reden haddet om die eens te doen. Want wat bewoog u eerst daar toe? Was 't niet de waarheid daar gy u van overtuigd saagt? wel / het is noch waar / en sal nooit leugen worden; God en sal hemselve nooit verlooghenen. Was 't niet met een de grootheid van het goed dat God daarin beloofd heeft? Wel / dat sal nooit minderen / de dieven sullen 't niet besteelen / noch de roest of motte sal 't niet eeten. Matt. 6: 20. Was 't ook niet om dat gy seer wel wist wien dat gy geloofde / van wiens wege 't u beloofd wierd / dat het God is en geen mensche (als hy self spreekt by Hoseas. 11: 9.) wien het soude konnen missen / die sich anders moght beraden / of 't beloofde goed verloren gaan? Hy is en blijft deselfde God / by welken geen de minste schaduw van veranderinge is / Jak. 1: 17. Verandert dan maar self niet / wat u wedervaren magh; alsó gy in dit stuk berust op 't woord des onveranderliken Gods: laat u geen weereldsche verandering die vastigheid benemen / even veel hoe dat het gaan magh / 't zy in voorspoed of in tegenspoed. In voorspoed: dat beloftenissen / ja al ware 't ook een dadelijk genot / van weereldliken rijkdom / maght of heerlikheid / van tijdelijk gemak / vermaak en weelde; welke in de maght der genen niet en zijn die 't u beloven om te geven / noch die 't geven om het te bewaren / als gy op derselver trouwe al moght vast gaan: dat sulx alles / seg ik / u niet af en trekke van de vastigheid der Hope ofte der Belijdenisse eens gedaan; om 't eewig voor het tijdelijk / het hemelsch voor het aardsch / het geestelijk voor het lichamelijk te laten varen. Aanmerkt hoe dat de dingen diemen siet niet meer dan tijdelijk; maar diemen niet en siet / doch door 't gelove hoopt / niet min dan eewig zijn. In tegenspoed: bemerkt ook dat daar geen verdrukkinge so swaar noch lang van duur kan zijn / die niet seer licht en kort en zy te achten by dat seer uitneemend groot gewighte van de heerlikheid die ons beloofd is / en daar op wy hopen en belijdenisse doen. 2 Kor. 4: 17, 18. Wat is'er maghtig om ons daar van af te scheiden? Wat isser daar wy niet noch meer dan overwinners van te wor-

den staan / indienwe de Belijdenis der hope tot den einde toe bewaren om de voorgestelde hope vast te houden? Hebr. 6: 18.

Doch te vergeefs vermaan ik die hier geen bevattinge van hebben als 't behoort: het zy door dien sy de Belijdenis nooit vast en hadden / of niet wel begrepen; of uit ander insight dan op desen grond van Hope / om den menschen / niet om Gode te behagen / daar toe zijn gebraght. Want op sodanige belijders is geheel geen staat te maken: welker herte als een akker die geen diepte van bequame aarde heeft / of als de wegh is / daar het zaad niet wortelen noch veilig blyven kan; of daar 't de Sonne van vervolgingen verdroogt / de vliegende gedachten / als de vogelkens wechstikken / of des weerelds sorgen als de doornen het verstikken. Matt. 13: 19.-22. Onmogelijk dat sulke menschen de Belijdenisse sullen doen / of na behooren doen / of eens gedaan behouden tot den einde toe. Ik sal dit nu noch wat besonderliker seggen / op dat so de Leser sie waar ik nu henen wil.

I. Sy sullen geen belijdenisse doen / die maar alleenlik van de weereld zyn, derwelker buik hun god is; dewijle sy geen hemelsche maar louter aardsche dingen als hun hoogste goed betrachten sullen. Want hoe is 't mogelijk / dat sy Gods heerlikheid besessen sullen / welker heerlikheid hunne eigene schande zy; of dat sy Christus ooit belijden sullen / daar sy vyanden van sijn kruis (dat is van de gemeinschap aan sijn lijden) zijn? Hoe souden sy sich door belijdenisse met Gods volk vereenigen / van welken David / als een hoofd van 's Heeren volk / so groten afkeer hadde / dat hy God bad / om hem te bewaren voor so snoode menschen als die zijn? Psal. 17: 14. Filip. 3: 18/ 19. Och dat wy dit gebed van David noch die klaghte des Apostels nu niet meer van noode hadden! Maar siet eens om: en siet my welken menigte van menschen / die om sulke redenen tot geen belijdenisse zijn te brengen; die geen hope stellen op den leevendigen God die d'onverwelkelike erfenisse aan ons beloofd heeft / maar op d'ongestadigheid des weereldliken rijkdoms, 1 Tim. 6: 17. welken God met buik en spijse sal te niete doen. 1 Kor. 6: 13. O dwaasheid! en hoe kan 't dan wijsheid zijn sich quansuys door belijdenis niet vast te maken aan de eene of andere sekte der belijders / so sy meenen; of daarmede sich ten minste pogen te verschoonen / om vry man te blyven / dat sy sich in geene banden geven: so en hebben sy daarna geen oorsaak / om door naberouw te seggen / laat ons hunne banden scheuren ende hunne touwen van ons werpen. Psal. 2: 3.

2. Maar ook en zijn sy gansch niet wel bedacht / noch sy verstaan den aart noch 't oogmerk der Belijdenisse niet / dewelke meinen door deselve sich aan Paulus of Apollos of aan Kefas in 't besonder te verbinden / als sy Christus dus of so belijden: om dat sy de salig-

saligheid alleenlik stellen in sodanige gesindheid als hen dunkt de beste / dat die daarom ook de enigste moet zijn. Wy hebben boven pag. 454/455/456. op 't stuk van vereeniginge met de kerke al gesien wat daar van zy. En self al ter Inleidinge pag. 16/ 17. getoond / dat nooit het oogmerk van d'instellers der Belijdenissen was / verdeeldheid in de kerk te maken / maar te myden. Want sy belydende ten deele 't gene daar sy eens in waren met de genen die hen rekenschap afeischten ; so betoonden sy daarmede dat sy willens niet verschilden noch tot scheidinge genegen waren. En so verre als sy iets beleden dat verscheiden was van het gevoelen der vervolgers / so betuigden sy dat het niet sonder reden was / en volgens dien d'oorsaak van scheidinge niet in de genen die belijdenisse deden maar de genen diese eischten. En sulx al doende / hebben de belyders van de leere / in de protestantsche kerken aangenomen / door 't instellen van die niewe Formulieren gansch geen niew Gelove willen stellen : maar het oud van niewigheden suiveren / waarmede het beswalkt / en 't volk beswaard was en benadeeld in de vryheid van het niew verbond. Die Harmonia Confessionum, dikmaals van ons bygebraght / waar uit ik ook de vergelijkingen aan 't einde der verhandeling van elk Artykel staande meest getrokken hebbe / betoont genoegsaam / dat so veel verscheidene Formulieren van Belydenisse geen verscheidene Belydenissen zijn. Het is dan niet / dat wy ons moeten houden aan sodanige belydenis der hope als wy eens beleden hebben / om daar door voor sulke of sulke kristenen / maar voor kristenen bekend te worden : veel minder / dat het soude zijn / om door sodanige belydenis alleen daar voor gekend te zijn / als of de andere geen kristenen en waren / of geene hope hadden ; 't welk d'Apostel daar ter plaatse wel van d'ongelovigen / maar niet van sulke die maar ergens in 't gelove doolen / heeft geseid. 1 Thess. 4: 13. Maar / so als pag. 462. van 't verkiesen der gemeinschap met de ware kerk gesegd is / elk moet Christus op het suiverste belyden dat hy vinden kan ; en die belydenis betrachten daar die hope allerklaarst en kraghtigst in verklaard word / welke wy op Christus hebben ; om enen vasten grond te hebben van de dingen diemen hoopt, en ook een klaar bewijs te geven van de dingen diemen niet en siet. Heb. 11: 1. Die dat betraght / sal / alhoewel hy 't niet en siet, also hy 't echter hoopt, met lijdsaamheid verwachten 't gene die getrouwe God beloofd heeft / en also in hope salig zijn. Rom. 8: 24.

3. Doch te vergeefs vertoog ik dit aan sulke die van geen belijdenisse weten / die niet eens en hebben 't gene Paulus ons vermaant te houden : en derhalven ook onsacht van hem gewekt als uit den slaap van diepe onweetenheid / wanneer hy seit / waakt op reght-

reghtveerdiglik ende en ſondigt niet; alſo in ſommigen Gods kenniſſe niet is. Dit ſegge ik u tot ſchaamte; 1 Kor. 15. Ja tot ſchaamte magh ik dit wel ſeggen van ſodanigen / die heden ook niet weten wat ſy hebben te belijden / noch wat hope ſy op Christus moeten hebben / ſo ſy in die hope ſullen ſalig zijn. Die ſich belijden ofte laten noemen van ſodanige geſindheid of van deſe of gene ſo genaamde Kerk te zijn; en de belijdeniſſe van die Kerk niet weten daar ſy ſich van noemen: 't zy om datſe niet met allen weten / 't zy om datſe 't niet beſcheidelik en weten / en wel dikmaals 't een voor 't ander neemen / houdende voor onreghtſinnig 't gene d'eigene leere der Belijdenis van hunne Kerk is / ende voor reghtſinnig 't gene daar in word verworpen en verfoeid. En waarlik hoe is 't wonder / aangeſien ſy de Belijdenis niet kennen dieſe moeſten houden; ja dat naawelix de honderdſte dergenen die ſich leden der gereformeerde Kerke noemen kennis hebben / dat ſodanige Belijdeniſſe als dit formulier behelſt eens in de weereld is. Wat ſeg ik ledematen? weet ik niet hoe weinig datter zijn / die de Belijdenis amts halven neffens d'andere formulieren ondertekend hebben / tot verſekeringe dat ſy die ſelf voor waarachtig houden / en ſich ook in 't leeren daar aan houden ſullen; echter nooit de ſelve eens gewaardigd hebben om te leſen / nochte voor de ondertekeninge noch daar na. En deſe ſullen dies niet tegenſtaande anderen als overtreeders van deſelve derren ſtraffen / en om ſulken oordeel op te maken 't een en ander na den klank der woorden (want de ſaken hebben ſy niet onderſocht) daar uit ten voorſchijn halen dat wat ſchijns en ook niet meer dan ſchijn; vertoont. Geen wonder is het dan / indien men vele dingen in de Kerk belijd of leert / die anders luiden dan in de Belijdenis te leſen ſtaat; ja ſomen ook als voor hoofdleeringen in de gereformeerde kerke drijft / daar de Belijdenis niet een woord van meld: waar van ik veel exempelen ophalen konde / indien 't my luſte anderen meer te beſwaren dan my ſelf te houden aan de leeringe der waarheid die na de godzaligheid daar in begrepen is.

4. Dat ſal ons allen beſt zijn / Kriſtenen; ſo wy dan de Belijdenis der hope willen houden / dat wy die eerſt maken ſelf te hebben / ja wel vaſt te hebben / omſe vaſt te houden: 't welk tweeſins te doen ſal zijn. I. Eerſtelik / door 't Formulier / waar in die is begrepen / tegens onſen Catechiſmus wel te overwegen; beide even ſeer in 't hoofd te brengen / en met de Schrifture vergeleken / daar uit vaſt te maken. En dat moet ons ſelf de vaſtigheid doen hebben van het gene daar in word beleden / als een woord van waarheid en een voorbeeld der geſonde woorden die Gods Woord ons leert. Dan ſullen wy reght weten wat wy hebben te geloven: dan ſullen wy noch edelder dan die van Theſſalonika te achten / en dien

Beroën

van Bereën meest gelijk zijn; ondersoekende de Schriften / of de dingen ter Belijdenis begrepen ook soo zijn gelijkse daar verklaard zijn. En dat doende voor de onderttekeninge: sullen wy daar na ook te bequamer zijn om anderen navolgens die Belijdenis te onderwijsen / en reghtmatig oordeel over andere te vellen / of sy der Belijdenisse en den Formulieren gelijkvormig leeren/ of in 't meest of minst daar van verschillen. So dan ook wel enige manier van spreken of besondere stellinge / begrepen in de Formulieren / hier of daar verbeteringe lyden kan: (so als dat ook verscheidenmalen uit de vergelijkinge van drie verscheidene afdruksels der Belydenisse is getoond /) dat sal de Leser self dan ook wel sien; en niet beschroomd zijn so te spreken als de Schrift spreekt / en deselve te verstaan niet so als sy verklaard word / maar so als men dan bevind dat sy haar self verklaart. Want ook het Formulier niet de Belijdenisse self is: maar alleenlijk een vertoog van de Belijdenisse; welke uit de Schrift getrokken / in het hert begrepen / ende met den mond beleden word. Houd dan / Geliefden / 't Formulier of voorbeeld of uitdruksel (ὑπωτύπωσιν *hypotyposin*, seit Paulus / 2 Tim. 1: 13.) der gesonde woorden; doch so als gy die gelesen en gehoord hebt uit de Schrift. Want die sich aan de Schrift houd / welke vaster is dan enig ander woord; (2 Petr. 1: 19.) die sal ook de Belydenis der hope / met deselve vast gemaakt / te vaster houden, en voor allen wind der leere / uit wat hoek sy moghte waayen; onbeweeglijk staan. II. Om de strengen nochte vaster toe te trekken / laat deselve op het langste uitgehaald / en met so veel meer slingen omgeslagen; dat is / laat de kennisse door neerstig ondersoek vermeerderd werden. Want het lichtelijk gebeuren kan dat door de weinigheid van saken diemen weet / of door de kleinheid der bevattinge / de Hope niet veel vastigheid en krijgt of houd; dan voorts verslaawt / of wel geheel beswijkt. Hoe meerder saken wy in de godvrughtigste betrachtinge te samen voegen / hoe meer het onse roepinge en verkiesinge sal vaster maken. Want dat en sal ons niet onvrughtbaar laten in de kennis onses Heeren Jesus Christus. 2 Petr. 1: 5 --- 10. Indien wy maar besorgen / dat wy 't middelspoor behouden: om niet al te wijd bezyden uit te lopen; of in schijn van seer wydluftige geleerdheid / als de ongeleerde en onvaste menschen / 's Heeren Woord verdraaijen, tot ons selfs verderf. So wacht u dan, Geliefde / dat gy niet door de verleidinge der grouwelike menschen mede afgetrokken werdet, ende uit en valt van uwe vastigheid. Maar wast gy op in de genade ende kennisse onses Heeren ende Saligmakers Jesus Christus: 2 Petr. 3: 16/17. op dat de beproevinge uwes Geloofs, die veel kosteliker is dan des gouds, het welk vergaat en door het vuur beproefd word, bevonden werde te zijn tot lof en eere en heerlikheid, in de openbaringe van Jesus Christus. 1 Pet. 1: 7.

5. Want dit is wel voornamelik / geliefde Kristenen / daar 't nu op aan komt; de Belijdenis der hope vast te houden in de tyden van verdrukkinge / die als het vuur is daar een Kristen sijn geloof moet laten doorgaan; en dat moet hy konnen uitstaan / sal hy in dien dagh bestaan / wanneer de

Reghter over leevenden en dooden enen iegeliken sal vergelden na sijn werk. Want daar op wijst ons Paulus mede in 't verbolg der rede daar wy dese lesse uit getrokken hebben. Het is wel / de Belijdenis der hope vast te houden / als ons niemant daar om lastig valt: maar lyd de waarheid tegenstand / word ons het leven suur gemaakt / om 't ondersoek of de Belijdenis van 't gene wy daar door gevorderd hebben af te staan: so word het noodig / dat wy sorgen om deselve vast te houden. Gelukkig die de proef al eens heeft uitgestaan; op datmen hem mag seggen so als Paulus den Hebreen: die hy doet gedenken der voorgaande dagen, in de welke (seit hy) na dat gy verlicht geweest zijt (met de kennis / wil hy seggen / van het Euangelium / dat sy geloofden en beleden) gy veel strijd des lydens hebt verdragen. Ten deele als gy door versmaadheden en verdrukkingen een schowspel zijt geworden; en ten deele, als gy met de genen die also gehandeld wierden ook gemeenschap hebt gehad; door medelyden / wel te weten / so als hy 't vervolgens dan verklaart. 't Is dan / om de Belydenis der hope vast te houden: als gy daar om lijden moet / word dan met geen kleinmoedigheid bekropen; werpt de vrymoedigheid niet wech; daar de vergeldinge van grooten loon op te verwachten staat. Want gy hebt lijdsaamheid van noode: op dat gy hebbende gedaan Gods wille, de beloftenisse wech moogt dragen. Heb. 10: 32 -- 36. Want die volherden sal ten einde toe, sal salig worden, en anders geen: Matth. 24: 13. Geen tijdgelovige / die 't woord der saligheid maar boven open niet genoegsaam diep en vast in 't herte ligt / sal deel genieten aan de heerlikheid / die den gelovigen belyder te verwachten staat. Indien ook iemant strijd, die en word niet gekroond, so hy niet wettelik gestreden hebbe. 2 Tim. 2: 5. Maar heeft hy dat gedaan; heeft hy den loop geeindigd, en 't geloof behouden: so magh hy vrypelik met Paulus seggen; dat hem de Kroone der regtveerdigheid is wechgelegd, die hem de Heere, als regtveerdig Reghter, in dien dagh sal geven: 2 Tim. 4: 7 / 2. Want hy die 't beloofd heeft is getrow. Doch siet hoe dat het gaan moet / salmen daar toe komen; en wat Wapenoefening tot desen strijd voor de behoudenis van de Belijdenis der hope noodig zy.

II.

En dat is nu het tweede deel van onsen Text: te weten / op malkanderen acht te geven, tot opscherpinge der liefde en der goede werken, gelijk het 24. Vs ons leert. Hy wil dan / dat men op malkanderen ook acht moet geven / ende leert ons waar toe dat dit strekken moet.

I. So is dit dan de tweede Plight dien hy hier van ons eischt: te weten / op malkanderen ook toe te sien. Want dat is wel een hoofdstuk van de plighten die Gods Woord ons voor houd; dat een iegelijk van ons niet op het sijne sie, maar ook op 't gene dat eens anders is: Filip. 2: 4. 1 Kor. 10: 24. So dede Christus self / die gaat ons daar in voor; en dat gevoelen moet in ons zijn dat in Christus was. Vs 5. Want hy en socht hem selve niet / maar ons: dies is 't betamelijk hem daar in na te volgen

gen/ met ook onsen naasten te behagen, doende 't gene hem ten goede en tot stichtinge in het gelove dient. Rom. 15: 1/2/3. En ook de Liefde, ons op 't duurste van den Saligmaker aanbevolen / is van desen aart / dat sy haar selven niet en soekt. 1 Kor. 13: 5. 't Is waar / dat sy wel van haar self begint: maar sy en blyft niet by haar self; sy is meedoogende en mededeelsaam van het goede: en des menschen liefde tot hem self is eigentlik geen liefde / of geen kristelike deugd; maar in den aart van 't schepsel / dat sijns selfs behoudenis en welstand altyd soekt. Want niemant ook sijn eigen vleesch en haat, maar 't selve voed en onderhoud. Efes. 5: 29. Maar Liefde soekt gemeenschap / en 't is de gemeenschap van Gods Heiligen/ die wy geloven en belyden; stellende daar in een deel van onse saligheid: derhalven hopende / dat ook deselve in den Hemel eerst volmaakt sal zijn. En sekerlik / daar salmen eerst in volle kraght gekomen zijn tot d'algemeine vergaderinge en gemeinte van Gods eerstgeboorenen, die in de Hemelen zijn opgeschreven; en in de Hemelen niet ieder op sich selven / maar te samen 't erfdeel daar sy toe beschreven zijn genieten sullen. Hebr. 12: 23. So sulk een groot deel onser saligheid bestaat in die gemeinschap met malkanderen, dewelke tegen 't ongemak der vyandschap / die hier het menschdom jammerlik verdeelt / gesteld is: sullenwe dan ook geen sorge dragen voor malkanderen, en acht slaan op malkanderen, om tot het einde des geloofs en der belijdenis van onse hope voort te gaan?

Siet hoe dat de Belydenis misbruikt word / als elk voor hem self alleen besorgd is / en op synen naasten niet en lett. 't Is wel geseid / gelijk de XII. Artykelen ons driemaal dus doen seggen / IK gelove; wel te weten / als elk op sich self voor God Belydenisse doet. Maar aangemerkt als leden der vergaderinge van Gods volk op aarden/ moet het luiden soo als telkens ook een niew Artykel in dit Formulier begint: niet IK, maar WY geloven, WY belyden. Sullen wy dan 't samen eene tale spreken / sullen wy te samen al tot een gevoelen komen; ende sullen wy dan ook malkanderen daar niet van spreken / en d'een tot den anderen niet seggen/ kennet den Heere, van den kleinsten tot den grootsten toe? Jerem. 31: 34. Voor God sal elk reghtveerdige uit sijn gelove leven: Hab. 2: 4. maar met de menschen leevende/ en met de menigte het woord der hope ende des geloofs van de gemeene saligheid betraghtende; hoe sullen wy malkanderen dan niet versterken in ons onderling gelove? Jud. v. 3. Rom. 1: 11. Hoe yverde de Apostel / en hoe bad hy God / om de gelegentheid te hebben / den gelovigen Romeinen enige geestelike gave mede te deelen, om hem door deselve te versterken? vs. 10/11. En souden wy nu meinen dat het met ons self alleen te doen zy / sonder op eens anders hope of belydenisse acht te geven? Neen: maar wanneer gy sult bekeerd zijn, so versterkt ook uwe broeders. Luk. 22: 32.

En 't komt hier wel te pas / dat Christus seit / wanneer gy self eerst maar bekeerd zyt. Want wat sal hy die self noch niet bekeerd is / die noch

self is sonder dese hope der belydenisse / aan de broeders doen ? Hoe verre is dan sulk een af van 't gene hier geeischt word / datmen ook op anderen acht geven sal / die gansch geen acht geeft op hem selven ; en die weinig leevens hebbende van dese levendige hope / 't overige ook laat sterven / dat hy moest versterken / soude hy behouden zijn ? Openb. 3: 2. Insonderheid hoe sullen sy / wiens eigentlijk beroep het is Gods naam den broederen bekend te maken / en 't voorbeeld der gesonde woorden voor te dragen / sich na behooren quyten van dien plight : indien sy op hunne eigene vorderinge gansch geen acht en geven / noch de minste sorge dragen om ter verantwoordinge bereid te zijn / wanneer men hen eens rekenschap afeischen moghte van de hope; in 't besonder na den inhoud der Belydenisse onser Nederlandsche Kerken/ die sy ondertekend hebben / en daar op sy aangenomen zijn ? Sal een arbeider / die so weinig acht geeft op hem selven / en dies noch te minder op de genen die hem hooren / niet beschaamd staan in den dagh van Christus / als hy het een talent hem toebetrowd winsteloos/ ja met verlies/ vertoonen sal ? Want aangesien dat ook de tyd ons alles toebrengt of verslyt; soo moet de mensch al etende(om soo te spreken) en al werkende te rugge teeren / die niet werkt om iets te winnen / maar uit nooddwang / om dat hem de nood is opgelegd. Wee my , seit Paulus / soo ik 't Euangelium niet en verkondige. 2 Kor. 9: 16. Die daar gerust op zijn / dat sy so predikën als die wel speelen , en seer schoon van stemme (doet'er by / van zierlike gebeerden) zijn, en welker lessen 't volk hoort als een lied der minnen dat de ooren kittelt ; (Ezech. 33: 32.) en waar op sy bloedig werk doen om 't so mooy te krygen / en derhalven wonder schaarts in 't preeken zijn : dat zynse niet die acht op de Belydenis der hope geven / om die vast te houden / en noch weiniger om anderen daar in te helpen ; ende hebben daarom desen roem wel by de menschen daar sy dien by soeken/maar geensins by God.Derhalven hebben sy besonderlik van noode/ dat hen Paulus segge: bedenkt dese dingen zyt hier in besig; op dat uw toenemen openbaar zy aan allen. Hebt acht op u selven ende op de leere, en volherd in desen. Want dat doende sult gy niet alleen u self behouden, maar ook die u hooren. 1 Tim. 4: 15 / 16.

II. Doch niemant meene/dat dit ook slechs maar te doen zy met den inhoud der Belydenisse / by de medeleden der Gemeinte / tot vermeerdering van kennisse te helpen voorstaan en bevorderen ; maar so gy dese dingen weet, seit Christus / salig zyt gy so gy die ook doet : Joh. 13: 17. En dit is 't gene daar d'Apostel mede hier op oogt : dat op malkander acht gegeven werde tot opscherpinge der Liefde en der goede Werken. Merkt hier dan / dat het om de Liefde en de goede Werken is te doen / en om deselve op te scherpen.

1. De Liefde en de goede werken gaan te samen / ende hoewel ongescheiden / moeten echter na behooren onderscheiden zijn. De Liefde in haar selven aangemerkt is in 't gemoed ; de Werken in de daad des menschen : de Liefde self bestaat in sekere genegentheid des herten tot den anderen / om

om aan hem goed te doen; de goede Werken zijn de vrughten van sodanige genegentheid / of de krachtdadigheid der Liefde; en de Liefde wederom de grond en oorsprong van een werk dat opreght goed is / sonder welke dat het meer den schijn heeft als de daad. So dat ons dan de Liefde en de goede Werken eerst elk op haar selven / en daar na te samen te betraghten staan.

(1.) De Liefde heeft eerst God self tot haar voorwerp / zynde d'inhoud van het eerst en grootst gebod der gansche Wett: en dan onsen Naasten; zynde onder den gemeenen hoop der menschen alle die door ons te helpen zijn. Matt. 22: 36--40. Luk. 10: 25--47. 't Schynt dat d'Apostel 't eerste hier voor onderstellende / sijn oog heeft op het laatste: als hy spreekt van onderlinge liefde; ende elders prijst den arbeid hunder Liefde, die sy aan Gods naam bewesen in den dienst der heiligen, dat is gelovigen / den welken sy om synent wille aan hem pleegden. Hebr. 6: 10. Want elk een die God lief heeft welke ons herboren heeft, die heeft ook lief den genen die uit hem gebooren is. 1 Joh. 5: 1. De Liefde dan aldus begrepen / zijnde eene der hoofddeugden nessens 't Gelove en de Hope; en ook de voornaamste van de drie: word daarom van den H. Apostel boven d'andere ons aangepresen / en ter saligheid noodsakelijk gesteld: also hy seit / dat iemant niets is die de Liefde niet en heeft. 1 Kor. 12: 31. en 13: 1 / 13. En waar in toch bestaat d'uitneementheid der Liefde? Daar in / dat daar het Gelove en de Hope maar goed voor ons selfs zijn / doet de Liefde ook den naasten goed: en daar 't Gelove met de Hope na dit leven ophoud; om die reden / dat het gene nu geloofd word dan gesien / en 't gene nu verhoopt wort dan genooten word: so sal de Liefde dan eerst na behooren plaatse grypen ende nimmermeer vergaan. Dat is de reden / waarom ons d'Apostel so vermaant om boven al in Liefde toe te nemen / waar door de heiligmakinge bestaat / en sonder welke niemant ooit den Heere sien en sal; Hebr. 12: 14. en wil derhalven / datmen in Gods vreese syne Heiligmakinge volbrengen sal. 2 Kor. 7: 1. Ten anderen so is dit Gods gebod, dat wy geloven in den name sijns Soons Jesus Christus, ende malkanderen lief hebben; gelijk als Christus self ons mede een gebod gegeven heeft. 1 Joh. 3: 23. Want dat was als sijn laatste Testament: een niew gebod geve ik u, (dat is: ik gebe u dit gebod op 't niew / ende op den niewen grond van 't gene ik voor u doe) dat gy malkanderen lief hebt; gelijk ik u lief gehad hebbe, dat gy ook malkanderen lief hebt. Joh. 13: 23 en 15: 12 / 13. En so is dit de derde reden / dat wy sijn exempel volgen / en door onderlinge liefde die beminnen welke God bemint. Want dit gebod hebben wy van hem, dat die God lief heeft ook sijnen broeder lief hebbe. 1 Joh. 4: 11.

(2.) Nu dese Liefde / nademaal sy geensins met de tonge of met woorden, maar wel met de daad is goed te maken: 1 Joh. 3: 18. moet door de werken blyken; welke hier daar by staan / ende (als geseid) de vrught en kraght der ware liefde zijn. Voorts / goede Werken zijn / die uit een waar gelove / na Gods Wett / en tot Gods eere zijn; gelijk het onse Ca-

techismus op de 91 Vr. allerbest verklaart. En ook gelijkerwys als van de liefde self gesegd is / moeten die voornamelik tot God gestrekt zijn; en om sijnent wille tot de menschen / welken ook d'Apostel hier beoogt. Te weten / goede werken welke goed en nuttig zyn den menschen. Tit. 3: 12. Want wat God self belangt / derselver goedheid raakt niet eens tot hem; hy kan door al ons goed doen niet verbeterd worden: maar tot de heiligen die op der aarde zyn. En daarom moet alle onse lust ook zyn, den selven goed te doen, als huisgenooten des geloofs. Gal. 6: 10. Want op die wyse mein ik dat men David in den Psalm 16: 2/3. verstaan moet; ende late my door geenerhande redenen / die self den schyn van waarheid niet en hebben / tot de niewe uitlegginge / die onlangs so gemeen was / overbrengen. Doch by den Text te blyven: 't schynt genoegsaam door / wanneermen den doorgaanden stijl des Briefs / en des Apostels ook op andere plaatsen wel in acht neemt / dat hy sonderling op 't goed doen aan de armen en bedrukten siet / 't welk hy den arbeid van de Liefde noemt. Hebr. 6: 10. So wil hy mede dat de onsen leeren goede werken voor te staan, tot noodig gebruik, op dat sy niet onvrughtbaar zyn. Tit. 3: 14. In 't griekisch is dat veel klaarder / tot de noodige gebruiken of behoeften, want so is 't woord χρεῖα chreÿa, Rom. 12: 13. ook vertaald. Den reghten aart en kraght der Liefde moetmen sien uit sulke werken / daar geen voordeel voor ons self in steekt / en die uit suivere genegentheid ontstaan.

Nu dan / de Liefde en de goede Werken gaan hier tsamen; om aan d'eene zijde te betekenen / dat goede Werken in de daad alleen bestaande / geensins goed zijn / so sy niet van herten zijn gedaan. Want so ik al myn goed den armen deelde, en myn lichaam overgave om verbrand te werden: 't souden wonderlike groote goede werken schynen; echter sonder Liefde my geen voordeel konnen doen. 1 Kor. 13: 3. En wederom / oft ik al seide dat ik liefde hadde / goede woorden gave / den elendigen beklaagde; en de werken der barmhertigheid hem niet en dede: wat nuttigheid sal 't zijn? Jak. 2: 16. Gelijk dan 't herte in 't gelove / en de mond in de belijdenisse tsamen gaan: also ook het gelove en de werken / de belijdenisse met den mond en met de werken; dat die niet daar tegen stryden / maar getuigenisse geven dat de mond is met het herte / en also de waarheid spreekt.

Dies moet een ieder Kristen daar op wel bedacht zijn / dat hy met den monde God belijdende / hem met de werken niet verlooghene. Want waarlik zijnder / die veel in den mond / en self ook groote kennis hebben; ende echter grouwelijk van leven / de bekende waarheid ongehoorsaam zyn, tot alle goed werken onbequaam. Tit. 1: 16. Het is met seggen niet te doen. Want vele sullen (by manier van spreken) in den dagh des oordeels seggen; Heere, Heere, hebben wy in uwen name niet geprofeteerd? maar ik sal, seit de Heere / hen dan opentlik verklaren, ik en hebbe u niet gekend. Dat is: gy hebt beleden dat gy my erkendet voor den Saligmaker / noemende my uwen Heere; maar ik / die de mijnen so wel kenne / hebbe u echter daar

voor nooit erkend. Ik ſeide anders wel / komt tot my: maar nu ſegge ik u / gaat wech van my. Wat is de reden? deſe / dat gy werkers zyt van ongereghtigheid. Matt. 7: 22/ 23. En ſo ſal 't gaan: geen andere belijdenis als van de Werken ſal de Heer ten jongſten dage eiſchen; en voornamelik der Liefde aan de armen en elendigen beweſen: ſo als blykt uit dat vertoog dat ons de groote Reghter ſelf daar van heeft nagelaten. Matt. 25: 31. Dat geev ik op het herte van de genen die ſo veel van ſaken des geloofs / en van verſchillen in 't gelove kallen / die ſo vies en kieſch in 't kieſen / en ſo heet en ſcherp in 't dryven van partye zijn: en als 't op 't doen van liefde werken aan komt / alle hun verſtand en kenniſſe der Schrift misbruiken / om ſich daar van te verſchonen / en de ſchuld op anderen te leggen / als onwaardig dat men hen ſal goed doen / of in kriſtelike liefde met hen om te gaan. Siet toe gy die ſo wijs zyt by u ſelven / ende ſelf van uwen drek noch niet gewaſſchen zyt: dat die onwaardigen in uwen ogen / u niet voorgaan in Gods Koningrijk; en een Samaritaan de naaſte niet en zy des genen die de hope der Belijdeniſſe houd / en ſekerlik in ſaligheid genieten ſal. Dit ernſtig overdenkende / ſo laat ons hooren 't gene ons d'Apoſtel noch te ſeggen heeft.

2. Hy eiſcht van ons / malkanderen tot Liefde en tot goede Werken op te ſcherpen. Vermanen is hem niet genoegh; noch ook betonen / dat hun plight zy Liefde te bewyſen en de goede Werken voor te ſtaan: dat ſtond by hem al vaſt / en wiſt ook wel dat die Hebreewſche Kriſtenen aan welken hy dit ſchreef niet ſonder Liefde waren; wien hy dat ter eeren nagaf / en daar over ook verſekerde / dat God hen ſulx ten goede wel gedenken ſoude. Hebr. 6: 10. Daarom vermaant hy / dat de broederlike Liefde blyve. 13: 1. Maar aangemerkt dat ſommige daar in / ſo 't ſcheen / begonden te verſlaauwen: ſo vermaant hij hen hier na / de trage handen en de ſlappe knyen weder op te reghten. 12: 12. Want hy al enen wortel onder hen bemerkende van bitterheid, die opwaart ſpruitende beroerte maken konde: vermaant hy hen tot heiligmakinge en vrede, als daar verder is te ſien. Vs 14/ 15. So was 'er dan wel reden / om malkanderen tot Liefde en tot goede werken op te ſcherpen. Want heeft hy 't yſer ſtomp gemaakt, en hy en ſlypt de ſneede niet, ſo moet hy meerder kraght te werke ſtellen. Pred. 10: 10. Daar is niet by den menſche dat men eerder ſlyten ſiet dan Liefde: want wy van naturen hatelijk zyn en malkanderen hatende. Tit. 3: 13. So hy dan eens de Liefde wat begint in 't werk te ſtellen / daar raakt het ſcherp haaſt af / en heeſt opſcherpinge van noden; of daar valt noch veel aan te doen / om ſulke menſchen aan het werk te houden / daar ons de Belydeniſſe aan verplight. Doch magh de wysheid, welke Paulus ons hier leert met reght genaamd zijn ene uitneemende ſake om dit reght te maken. Pred. 10: 10. Die wysheid is gelegen in d'opſcherpinge der liefde en der goede werken: welke in vermaninge beſtaat / die d'een den anderen is doende in onderlinge tſamenkomſt; de welke doe by ſommigen begon verſuimd te worden; ſo als hy verder op het 25. Vs van dit kapit-

kapittel leert. Want ook d'Apostel Petrus sich bemoeide om ons op te wekken door vermaninge. 2 Br. 1: 13.

Doch dit is niet alleenlik om de genen die sich traag en slaaw betonen in de Liefde; maar ook self/ die al hun best doen/ echter noch tot desen plight gedurig aan te setten. Want Petrus niet met eenen brief te vreden was/ maar ook den tweeden schreef/ om self aandachtige gemoederen noch op te wekken. 2 Petr. 3: 1. En dus ook Paulus: want die seit/ vermaant malkanderen, en sticht de een den anderen; (merkt wel) gelijk gy doet. 1 Thess. 5: 11. 't Was dan niet dat sy dit versuimden/ want sy deden self al't gene daar hy toe vermaant: nochtans hoe sy dat meer behertigden/ hoe ook d'opwekkinge door die gedurige vermaninge meer voordeel konde doen. Een peerd dat van hemself gewillig loopt/ behoeft geen spooren: maar is 't sake datter grooten haast is/ en met vreese datmen lichtelik te laat moght komen; wie en brengt niet by al wat hy kan of magh? Nu/ dat seit Paulus/ dat de dagh vast nadert; en het daarom dies te meer nood van is en elkander te vermanen; welke reden ter Versamelinge myner Predikatien pag. 14/ 15/ 20/ 21/ 22. van my is verklaard en toegepast. In andere dingen heeft het sijn bescheid/ dat sich de deugd in middel maat verhoud: maar aan de Liefde is geen maat of einde/ en der goeder werken kan geen mensch te veel doen; namelik die waarlik goed zijn/ en so 't wel verstaan word: 't welk nu geenen tyd om nader te verklaren heeft.

Hier komt nu alles dan op uit: dat wy ons self vast houdende aan de Belydenisse onser hope; malkanderen ook hebben op te scherpen/ om deselve met de oefening van Liefde en bewys van goede Werken te bekraghtigen/ en onse roepinge en verkiesinge tot dese leevendige Hope dies te beter vast te maken. O prysselyke sake! wie en wenscht dat niet? Want wie en soude niet verlangen eens te mogen sien/ dat de Belydenisse meer en meer beleefd/en meer met werken dan met woorden eens bevestigd wierde? Dat dubbeld bolwerk soude buiten twijfel al 't geweld des boosen vyands maghtig zijn te keeren; en die tweederhande wapeningen tsamen aangesett/ den tegenstaander haast verwinnen/ en hem doen belyden/ dat God waarlik onder ons moet zijn. 1 Kor. 14: 35. Maar wat geschied? Het onderscheid van leeren en belyden/ en gelijkheid van beleeven/ tusschen kristen en onkristen/ tusschen so veel sekten in het Kristendom/ ja tusschen die van eene selfde Kerk in name; toonen klaarlik/ dat het noch seer verre af is van dat gene daar d'Apostel ons van spreekt. Ik sal nu/ nadruks halven/ 't gene ik daar segge eens van achteren na vooren toe betoonen/ en den kristeliken Leser self doen sien. I. Wat doet men niet al weer/ om onder ons den kristen leerling tot vermeerdering van kennis op te scherpen, hem in te drukken Gods besondere en verscheidene huishoudingen met sijn volk/ Gods gangen in sijn Heiligdom/ de Tekenen der tyden/ bedieninge van Gods Verbonden/ noodsakelijk gelove van een eigentlijk Verbond der werken voor den Vall/ verwachtinge van noch een heerlijk Koningrijk des Heeren op der aarde/ verbeeldinge van Christus en sijn Rijk/ en 't

Rijk

Rijk des Duivels en des Antichrists door alle boeken der Profeten/het bidden of niet bidden om Vergevinge der sonden : en seer vele diergelijke dingen meer ? En hoe en spannen andere niet alle hunne kraghten in / om dese leeringen voor schadelike niewigheden uit te maken / en derselver leeraars uit te setten ? Ik wenschte wel om God en syner Kerken wille/ dat ik er self aan beide zyden niet het meest van onderbonden hadde. Maar seg my eens ter goeder trouwen / wie gy zijt / die dese hevigheden weet : wat deel heeft daar de Liefde in / en welker leere brengt de beste Werken voort ? Is d'een hier beter als de ander ? Of word de Liefde door die dristen meer gekrenkt / de goede Werken door die werken van het vleesch verachterd; onder welken Paulus ook 't gekyf, den tweedraght en de ketteryen telt ? Want scheuringen en ketteryen zijn / soo als de Schrift spreekt / nimmer buiten maar tot allen tyden in de Kerk / en tusschen sulke die te samen komen tot een selfde Avondmaal. 1. Kor. 11: 18 / 19. Siet daar/ hoe seer dan de vermaninge van Paulus onder ons betracht word / dat wy de Belydenis der hope / tot opscherpinge der Liefde en der goede Werken achtervolgen souden. II. So wy ons self nu willen vergelijken met de genen die in 't Kristendom begrepen / doch van andere Belydenisse zijn: beleeven wy de onse beter dan sy doen ? en hebben wy dan geen gemeenschap aan de selfde sonden ? of is de mate onser ongereghtigheid so groot niet als der andere Protestanten / of der Protestanten tsamen dan der Roomschgesinden en Afgodendienaars ? Word ten minsten niet ons uiterlijk gedragh beschaamd / door d'ingetogentheid der genen die de leere van Socinus volgen : van de welke eens de Leeraars van de hoge School tot Leiden / als hun oordeel van de Staten wierd gevraagd / verklaarden / dat deselve seer na by quam met het Turksch gelove ; en waar op derselver boeken in dit Land verboden zijn ? Ik wil wel toestaan / dat die zedige uitwendigheid somtyds ten deksel van de swaarste sonden strekt : maar dan is 't onderscheid alleenlik / dat met ons niet so veel werks is / om bewys te geven van de boose werken die wy (om niet so geveinsd te schynen) liever openbaarlik doen. En of God gave / dat ook self die onder ons de beste willen schijnen niet de snoodste waren! Want al veeltijds na lang veinsen eindelik 't verholen herte sich ontdekt / en d'ingetoomde lust tot openbare sonden uitspatt / welke heimelik geschiedende ook schandelijk te seggen zijn. III. En als het eindelik dan aankomt op de algemeene Kristenheid : o lieve God! hoe weinig onderscheids vertoont sich tusschen haar en die daar buiten zijn ? Wat yver heeft een Kristen om te leven na de boeken van het Oud en Niewe Testament te samen / welken ook een Jode niet en heeft voor 't Oude Testament alleen ? Wat kraght bespeurtmen van de hope der Belydenisse des Gesalfden / als al lang verscheenen / en voleindigd hebbende 't werk der verlossinge ; die mede niet gesien word in die van 't verhardde Israël / dat noch op syne eerste komste hoopt / daar ons de tweede nu als voor de deure staat ? Wat hapert er aan Turk of Heiden / dat sy niet so wel en souden yveren voor Mahomets of Konfuts

wett of lessen / als wy voor de wet van Christus ? Wat dunkt u Kristenen : is daar wel raad voor ons toe om dit goed te maken / soo lang als 't dus met ons gesteld is als het is ? Och ! dat de naam van Kristen noch gereformeerd u niet bedriege ; dat een Heiden / Jode noch Mahometaan u niet beschaamd en make in dien dagh van Christus / als gy rekenschap sult geven uit de werken van het gene gy gelooft.

So dan Geliefde / siet hoe noodig 't zy / u selven die tweevoudige vermaninge van Paulus neerstig toe te passen. Het word eens tijd / ja 't is nu lang al tyd geweest / na so veel leerens / ondersoekens / disputeerens ; en na so veel bitterheids en hevigheids daar in gepleegd ; op so veel sekerheids van vaste gronden daar wy alle een in zijn / als ook onsekerheid van alles daarmen meest om twist en scheurt : om (seg ik) eindelik te komen tot bedaren / en aan 't werk dat ons bevolen is ; te weten / de een den anderen tot oefening der Liefde en der goede Werken op te scherpen. Dat doende / sal de Hope der Belijdenisse wel zijn vast te houden, welke sonder dat nootsakelik verlooren gaat. Want God die het beloofd heeft is getrouw. En wat heeft God beloofd ? dat hy wel sekerlik beloonen sal / niet de Belijdenisse / maar de werken / na deselve hier van ons gedaan. Toont uw gelove dan / daar gy Belydenis van doet / uit uwe werken ; Jak. 2: 18. en leeft so als gy Christus hebt geleerd. Efes. 4: 20. Jaagt na de Liefde / die de ziele van 't Geloof / de kraght onser Belijdenisse en 't bewijs der Hope van het eewig leeven is. Beneerstigt u om te behouden d'eenigheid des geestes door den band des vredes. Vs. 3. O Leeraars / die der veele moet rechtveerdigen ! draagt sorge / dat die gereghtveerdigd en geheiligd is het noch al meer magh werden. Dan. 12: 3. Openb. 22: 11. Zijt gy maar vreedsaam / en de Kerk sal vrede hebben : houd u aan de Belydenisse onser Kerken daar gy aan gehouden zijt ; en maakt het anderen niet suur / om 't een of 't ander dat niet in de Formulieren is bepaald / om dat sy dat so niet verstaan als gy. Soekt self maar so te leeben als gy leert ; of toont met uwe werken / dat gy groot gelijk hebt in het gene dat gy andersins gevoelt. Laat uw toeneemen openbaar zijn in het leeren / en noch meer in 't doen. So ook dan Kristenen / die met ons eene selfde hope hebbende / ook op deselfde wijse daar belijdenis van doet : traght mede so te leeven / en malkanderen te leeren en tot yver op te scherpen ; dat gy te samen meer en meer moogt komen tot een lichaam in den Heere Jesus Christus / een volwassen Lichaam / van volmaakte leevendige leden ; na de mate syner volheid die ons Hoofd is / en voor wien wy eens te reghte sullen staan. Dan sal het blyken / hoe dat elk geloofd heeft / uit het gene hy geleerd heeft en beleefd ; wanneer in rekenschap sal komen alles wat hy voor de waarheid sal geleden / en hoe wettelik hy voor deselve sal gestreden hebben ; waar van hy in syn eigen herte wel versekerd zijnde / op de onverwelkelike kroone staat kan maken. Want die het ons beloofd heeft is getrow. En ik / die anderen dus predike , wil hopen dat ik selve

niet

niet verwerpelijk magh zyn: 1 Kor. 9: 27. En dese hope hebbende op God, so oefene ik hier in my selven, om altyd te hebben ene onergelike conscientie voor God en voor de menschen: Hand. 24: 15/16. weetende aan wien ik altijd hebbende geloofd / als noch gelove / en met sijne hulpe ook ten einde toe geloven sal: wanneer mijn loop (misschien is dat naby) voleindigd / en mijn strijd volstreden / en 't gelove onvervalscht behouden zijnde; my ende allen die daar na verlangen 't loon der heerlikheid geworden sal. Want God die dat beloofd heeft is getrow. HET ZY DAN SO!

Bescheidene Leser.

Ik hebbe in 't nalesen noch wel eenige Drukfeilen aangemerkt, behalven die voor aan dit werk zijn aangetekend; als besonderlik pag. 617. op de 16. regel van boven, ὑπωτύπωσιν voor ὑποτύπωσιν de (ω) in plaats van (ο): also die kleine letter in de proef so klaar niet stond als ik daar na in 't afgedrukte blad bemerkte. En dusdanige zyn hier en daar misschien wel meer, die ik den Leser overlate uit hem self te merken en te beteren.

E I N D E.

GELOOFS-BELYDENISSE

der Gereformeerde Nederlandsche Kerken, so als op drie verscheidene tyden, in de Nederduitsche taal uitgegeven: eerst in den jare 1563. daar na van wege der Synode Nationaal :ot Middelburg 1582, ende laatstelik in de Synode Nationaal tot Dordreght 1619. oversien; ende alhier neffens malkanderen gesteld, so verre als daar in enige veranderinge is gemaakt.

Bescheidene Leser.

ACHtervolgens het berigt dat ik u geve in mijne eerste Predikatie over dese Belydenisse pag. 20, 21. en in de Voorrede pag. 5, 6; so stel ik hier den uitgedrukten Text derselve geheel, so als volgens het Synode tot Dordreght is gesteld, ter derde plaatse; en de twee andere daar nevens. Die van 1563. op de eerste, en van 1582. op de tweede plaatse; doch niet verder als daar in iet meer of min of anders is te lesen als in dese laatste. Tot des te klaarder verstand, heb ik de plaatsen daar veranderring op valt, met eene en deselfde a, b, c, letters, tusschen haakskens ingesloten, in den text van 1619. en voor de twee andere betekend; de veranderde of ingevoegde woorden met duitsche letters doen drukken; en daar iet niet en staat, het gene op deselfde letter in eene van de andere twee te vinden is, met dusdanig een dwersstreepje aangewesen. ——

I. ARTYKEL.

Datter een eenig God is.

b) ——
c) welk is geheel wys.
d) ——

a) bekennen.

b) ——

WY geloven alle metter herten, ende (a) belijden met den monde, datter is een eenig ende eenvoudig geestelijk Wesen, 't welk wy GOD noemen: eewig, onbegrypelijk, onsienlijk, onveranderlijk, oneindelijk, (b) almaghtig / (c) volkomen wys / reghveerdig, goed, (d) ende een seer overvloedige fonteine aller goeden.

II. ARTYKEL.

a) *Door wat middel* God b) *van ons* bekend word.

c) Wy bekennen dat hy sulx is / ende dat door twee middelen. Het eerste door de Weereld, die hy geschapen heeft, onderhoud ende regeert; welke Weereld is voor onse ogen als een schoon boek, in welken alle Creaturen / kleine en grote, dienen als letteren, om ons d'onsienlike dingen Gods te doen aanmerken.

a) Op wat wyse

b) ——

c) Wy kennen hem op tweederleye wijse &c.

d) stieringe.

e) kraght.

f) onverontschuldelijk te maken.

g) openbaarliker ende klaarliker. | g) klaarder ende openbaarliker

h) in 't welk hy hem den menschen so klaarlik te kennen geeft, als 't in desen leven, —— ende tot haarder saligheid van noden is.

c) WY kennen hen door twee middelen. Ten eersten, door de scheppinge, (d) onderhoudinge ende regeeringe der geheele Weereld: overmits deselve voor onse ogen is als een schoon boek; in welk alle schepselen, groot ende kleine, gelijk als letteren zyn, die ons de onsienlike dingen Gods geven te aanschouwen; namelik sijne eewige (e) mogentheid ende Godheid, als d'Apostel Paulus segt Rom. 1: 20. Welke dingen alle genoegsaam zyn om de menschen te overtuigen, ende haar (f) alle onschuld te benemen. Ten tweeden geeft hy hem selven ons noch (g) klaarder en volkomeliker te kennen door sijn heilig ende godlijk Woord: (h) te weten, so veel als ons van noden is in desen leven, tot sijnder eeren / ende de saligheid der sijnen.

III. ARTYKEL.

Van het geſchreven Woord Gods.

WY geloven, dat dit Woord Gods niet en is geſonden noch voortgebraght door menſcheliken wille: maar *de heilige mannen Gods hebben geſproken gedreven zijnde door den heiligen Geeſt*; gelijk (*a*) den heiligen Petrus ſegt (2 Pet. 1: 21.) Daar na heeft God, door een ſonderlinge ſorge die hy voor ons ende onſe ſaligheid *b*) draagt / ſijnen knechten den Propheten ende Apoſtelen geboden, ſijn geopenbaarde Woord (*c*) by geſchrifte te ſtellen; ende hy ſelve heeft met ſijnen vinger de twee tafelen der Wet geſchreven. Hierom noemen wy ſulke ſchriften heilige ende godlike (*d*) Schrifturen.

a) Sint Pieter
b) heeft /
c) te beſchryven;
d) Schriften.

IV. ARTYKEL.

Kanonyke boeken der H. Schrifture.

WY vervatten de H. Schrifture in twee boeken, des Ouden ende Niewen Teſtaments; welke zijn Kanonyke boeken, daar niet tegen valt te ſeggen. (*a*) Deſe werden aldus geteld in de kerke Gods. De boeken des Ouden Teſtaments: De vyf boeken Moſis: (*b*) te weten / Geneſis / Exodus / Leviticus / Numeri / Deuteronomium: het boek Joſue, der Righteren, Ruth, (*c*) twee boeken Samuels / ende twee boeken der Koningen; twee boeken der Chronyken, genaamd *Paralipomenon*; het eerſte Eſdræ, Nehemias, Eſther, Job, de Pſalmen Davids; drie boeken Salomons, (*d*) namentlik de Spreuken / den Prediker ende * het Hoge Lied. De vier grote Propheten: Jeſaias

a) derwelker getal dit is.
——— *b*)
——— *b*)
c) de vier boeken der Koningen/
d) Proverbia, Eccleſiaſtes ende Canticum.
* het Canticum Canticorum.

e) ———

f) Sint Matheus, Sint Marcus, St. Lucas, St. Johannes; de Werken der Apostelen.
g) St. Pauli g) des heiligen Apostels
h) ———

i) ———

k) van St. Jan den Apostel

saias, Jeremias, Ezechiel ende Daniel. Ende voorts de twaalf kleine Propheten: (e) namelik; Hoseas / Joel / Amos / Obadja / Jona / Micha / Nahum / Habbakuk / Zephania / Haggai / Zacharia / Maleachi. Het niewe Testament. De vier Euangelisten, (f) Mattheus, Marcus, Lucas, Joannes; de Handelingen der Apostelen. De veertien Brieven (g) des Apostels Pauli: (h) te weten; tot de Romeinen / twee tot de Corintheren / tot den Galateren / tot den Ephesien / tot den Philippensen / tot de Colossensen; twee tot den Thessalonicensen / twee tot Timotheum; tot Titum / tot Philemon / tot den Hebreen. De seven Brieven der andere Apostelen: (i) te weten den Brief Jacobi / twee brieven Petri / drie Johannis / den brief Jude / ende de Openbaringe (k) des Apostels Joannis.

V. ARTYKEL.

Weerdigheid ende oorsake der ongetwyfelde aanneeminge der H. Schrift.

a) ———
b) verbat
c) ontvangt/
d) aldermeest/

e) ende ook, om dat sy door haar selven voor sulx bewesen worden, als sy iet seggen, ende dat het also geschied.

Waar van de H. Schrifture haar aansien ende autoriteit heeft.

ALle dese Boeken alleen ontvangen wy voor Heilig ende Canonijk, om ons gelove na deselve te reguleeren (a) daar op te gronden / ende daar mede te bevestigen; ende geloven sonder enige twyfelinge al wat in deselve b) begrepen is. Ende dat niet so seere om datse de Kerke c) anneemt / ende voor sodanig houd; maar d) insonderheid / om dat ons de H. Geest getuigenisse geeft in onse herten datse van God zyn: d) dewijlse ook het bewijs van dien by haar selven hebben; gemerkt de blinde selve tasten konnen / dat de dingen die daar in voorseid zijn / geschieden.

VI. ARTYKEL.

Onderscheid tusschen de Canonijke en Apocryphe Boeken der heilige Schrift. ———

a) ende andere kerkelike boeken.

a) ———

b) leeringe

c) maar sy en magh daar uit geen getuigenisse voortbrengen, om iet van de Wett of Christelike Religie te bevestigen

d) ———..

WY onderscheiden dese heilige boeken van den Apocryphen: (a) ——— (b) als daar zijn het derde ende vierde boek Esdre / 't boek Tobie / Judith / het boek der Wijsheid / Jesus Syrach / Baruch; het gene bygevoegt is tot de Historie Esther; het Gebed der drie mannen in den viere; de Historie van Susanna / van het beeld Bel en den Drake / 't gebed Manasse ende de boeken der Machabeen. Dewelke de Kerke wel lesen magh, ende daar uit ook b) onderwysingen nemen; voor so vele als sy over een stemmen met de Canonyke boeken: c) maar sy en hebben sulken maght en vermogen niet, datmen door enig getuigenisse van dien enig stuk des Geloofs ofte der Christelike Religie mogen bevestigen: d) so verre is 't van daar datse de autoriteit van de andere heilige boeken souden mogen verminderen.

VII. ARTYKEL.

Volkomenheid en genoegsaamheid *der H. Schrifture*, om die ende geen andere voor *een Regel des Geloofs* aan te nemen.

Volkomenheid der H. Schrifture, om alleen te zijn *een Regel des Geloofs.*

a) moet ter saligheid geloven

b) de gansche maniere des Godsdienstes

b) de ——— wijse des Dienstes

WY geloven dat dese heilige Schrifture den wille Gods volkomelik vervat, ende dat al het gene de mensche a) schuldig is te geloven om salig te worden / daar in genoegsaam geleerd word. Want overmits (b) de geheele wijse des Dienstes die God van ons eischt

c) op het langste
d) waar door de menschen (al waren het self Apostelen) andersins niet leeren en mogen
e) als Paulus seit,

c) altemaal in 't lange

e) gelijk Sint Paulus segt,

f) dat bewijst genoegh, dat die leeringe —— seer volkomen is.

(g) Een iegelijk moet hem dan wel wachten / daar iet toe of af te doen / daar mede dat hy de menschelike wijsheid met de goddelijke wijsheid vermengen moghte.

h) tegen stellen
i) het groot getal
k) achtervolginge
l) ende haar wijsheid en kan God niet onderworpen worden/
m) ——

n) gelijk wy geleerd worden door d'Apostelen te doen
o) Hy bewijst dat mense door sijne Schriften kennen sal.

l) ——

n) gelijk ons d'Apostelen hebben leeren doen/
o) ——

aldaar (c) in 't lange beschreven is; (d) is 't den menschen / al waren het self Apostelen, niet geoorlofd anders te leeren / als ons nu geleerd is door de heilige Schrifture; ja al ware 't ook een Engel uit den Hemel, (e) gelijk de Apostel Paulus segt. (Gal. 1: 8.) Want dewyle het verboden is den Woorde Gods iets toe of af te doen: (f) so blijkt daar uit / dat de leere der selver seer volmaakt ende in aller manieren volkomen is. (g) —— Men ende magh ook geener menschen schriften hoe heilig sy geweest zijn, (h) gelijken by de godlike Schrifturen, noch de gewoonte by de waarheid Gods (want de waarheid is boven al) noch (i) de grote menigte / noch de oudheid, noch de (k) successie van tijden ofte personen, noch de Concilien, Decreten ofte besluiten. Want alle menschen zijn uit haar selven leugenaars, (l) —— ende ydelder dan de ydelheid selve. Daarom verwerpen wy (m) van ganscher herten al wat met desen onfeilbaren Regel niet over een komt: (n) gelijk ons d'Apostelen geleerd hebben / seggende, *Beproeft de geesten offe uit God zijn.* (1 Joh. 4: 1.) (o) —— Item: *So iemant tot u komt, ende dese leere niet mede brengt; ontvangt hem in uw huis niet.* (2 Joh. vers. 10.)

VIII. ARTYKEL.

Dat God eenig is in Wesen, ende nochtans *in drie Personen onderscheiden.*

a) ende substantie / maar drie in personen

* onderscheiden in drie Personen

Achtervolgende dese waarheid, ende dit Woord Gods, so geloven wy in een eenigen God, die een eenig Wesen (a) —— is, * in het welke zijn drie Personen; in der daad ende Waarheid, ende van eewigheid onderscheiden, na hare onmededeelbare eigenschappen: name-

b) is genaamd het Woord.
c) wesentlike.
d) ———
e) Ende hier en tusschen en maakt dit onderscheid niet, dat God in drie Goden gedeeld zy.
f) onderscheidene subsistentie of bestandigheid ende sijne eigentheid alleen.
g) ———
h) ———
i) verscheidelik gedeelt.
k) vermischt ofte vermengd.
l) van gelyken eewigheid ende wesen
l) gelyk.

e) Ende nochtans uit sulk onderscheid en volgt niet /
k) in een gesmolten ofte vermengd

namelik de Vader, de Sone ende de heilige Geest. De Vader is de oorsake, oorspronk ende begin aller dingen, so wel sienliker als onsienliker: de Sone (*b*) is het Woord, de Wijsheid ende het Beeld des Vaders; ende de heilige Geest de (*c*) eewige kraght ende mogentheid, (*d*) uitgaande van den Vader ende den Sone. *e*) Also nochtans / dat dit onderscheid niet en maakt dat God in drieën gedeeld zy; aangesien dat de H. Schrifture ons leert, dat de Vader ende de Sone ende de H. Geest elk sijne (*f*) selfstandigheid heeft / onderscheiden door hare eigenschappen: doch also, dat dese drie (*g*) Personen maar een eenig God zijn. So is het dan openbaar, dat de Vader niet en is de Sone, ende dat de Sone niet en is de Vader; dat ook insgelijks de H. Geest niet en is noch de Vader noch de Sone. (*h*) Hierentusschen / dese Personen so onderscheiden zijn niet (*i*) gedeeld / noch ook onder een (*k*) vermengd. Want de Vader en heeft het vleesch niet aangenomen, noch ook de H. Geest; maar alleen de Sone; De Vader en is nooit sonder sijnen Sone, noch sonder sijnen H. Geest geweest: want sy alle drie (*l*) van gelijker eewigheid zijn in een selvige wesen. Daar en is noch eerste, noch laatste; want sy zijn alle drie (*l*) een in waarheid, in mogentheid, in goetheid ende barmhertigheid.

IX. ARTYKEL.

Bewijs van't voorgaande, ende d'onderscheiden eigenschappen *der Personen.*

a) ———

* effecten en de werkingen

Bewijs van den voorgaanden Artykel van de Drieheid *der Personen* in eenen God.

a Dit alles weten wy, so uit de getuigenissender heiliger Schrifture, als ook uit hare * werkingen, ende voornamelijk uit de gene die wy in ons [gevoelen.] De ge-

getuigenissen der Heiliger Schrifturen, die ons leeren, dese Heilige Drievuldigheid te geloven zijn in vele plaatsen des ouden Testaments beschreven: (*b*) welke niet van node is te tellen / maar alleen met onderscheid oft oordeel uit te kiesen. In Genes. 1: 26, 27. segt God: *Laat ons den mensche maken, na onsen beelde ende na onse gelijkenisse, &c. Soo schiep dan God den mensche na sijnen beelde, man ende wyf schiep hyse.* Item, Gen. 3: 22. *Siet Adam is geworden gelijk een van ons.* Daar uit blykt datter (*c*) meer dan een persoon in de Godheid is, als hy segt, *laat ons den menschen maken na onsen beelde*: ende wyst daar na de eenigheid aan; als hy seit, *God schiep.* 't Is wel waar, dat hy niet en segt hoe veel personen datter zyn; maar 't gene voor ons (*d*) wat duister is in den Ouden Testamente, dat is seer klaar in den Niewen. Want als onse Heere gedoopt wierd in de Jordaan, so is de stemme des Vaders gehoord geweest, seggende: *Dese is myn wel beminde Sone:* de Sone werd gesien in 't water, ende de heilige Geest (*e*) openbaarde hem in de gedaante van een Duive. (*f*)(*g*) Ook mede is in den Doop aller gelovigen dese forme ingesteld van Christo: *Doopt alle volken in den name des Vaders, ende des Soons, ende des H. Geestes.* In den Euangelio Luce spreekt de Engel Gabriel tot Marie de Moeder des Heeren aldus: *De Heilige Geest sal over u komen, ende de kraght des Alderhoogsten sal u overschaduwen: ende daarom ook dat Heilige, dat uit u sal geboren worden, sal Gods Sone genaamd werden.* (*h*) Item, *de genade onses Heeren Jesu Christi, ende de liefde Gods, ende de gemeinschap des H. Geestes zy met u.* (*i*) *Daar zyn drie die getuigenisse geven in den hemel, de Vader, het Woord, ende de heilige Geest, ende dese dry zyn een.* In alle dese plaatsen word ons ten vollen geleert, datter dry personen zyn in een eenig (*k*) goddelijk wesen. Ende hoewel dese leere de mensche-

b) ———

c) pluraliteit ofte veelheid der personen

d) ———

e) verschynt

f) En zijnder daar niet Drie? Item.

g) ———

h) Wy sien dat hier de Vader genoemd word de Allerhoogste: daar na de Sone Gods / die van der Maget geboren werd; ende de H. Geest / die de Maget overschaduwet.

i) Ende hier sietmender klaarlik drie genoemd.

i) God

k) ———

i) ——

l) verwachtende derselver vrught ende geniet in den Hemel.

m) Boven dien / ieder persoon der Godheid bewijst haar werkende amt aan ons.

n) ——

o) ——

q) verworpen ende verdoemd

r) Wy ontvangen gewilliglik in dese materie de drie Symbola;

s) door de Concilien

k) nu ter tijd

p) ——

q) verdoemd

schelike verstanden (i) verre te boven gaan: nochtans geloven wy die (k) nu door het Woord, (l) verwachtende tot dat wy de volkomene kennisse ende vrught van dien genieten sullen in den Hemel. (m) Voorts staan ook aan te merken de besondere ampten ende werkingen deser dry personen t'onswaarts. De Vader is genaamd onse Schepper (n) door sijne kraght: De Sone is onse Saligmaker ende Verlosser door sijn bloed: De heilige Geest is onse Heiligmaker door sijn woninge in onse herten. Dese leere van de heilige Drievuldigheld is altijd beweert ende onderhouden geweest (o) by de ware Kerke / van de tijden der Apostelen af, tot nu toe: tegen de Joden, Mahumetisten, ende enige valsche Christenen ende Ketteren; als Marcion, Manes, Praxeas, Sabellius, Samosatenus, (p) Arrius / ende andere diergelijke, die met goed reght van de heilige Vaders zijn q) veroordeeld geweest. (r) Oversulks nemen wy in dit stuk geern aan de drie Geloofssommen; namelijk der Apostelen, van Nicea, ende Athanasii: insgelijks 't gene daar van (s) by den ouden in gelijkformigheid van dien besloten is.

X. ARYTKEL.

Dat Jesus Christus waarachtig ende eewig God is.

a) eenige

c) creature ende schepsel

d) eigen beeld der substantie

f) in al ende overal

g) na den tijd sijner geboorte;

a) eenige

(b) genereerd

c) creature

d) eigen beeld der substantie

e) het schijnsel

WY geloven, dat Jesus Christus na sijne godlike nature de (a) eenig-geboren Sone Gods is, van eewigheid b) geboren / niet gemaakt noch geschapen; (want also soude hy een (c) schepsel zijn) maar eens-wesens met den Vader, mede-eewig, (d) het uitgedrukte beeld der selfstandigheid des Vaders: ende e) den glants sijner heerlikheid, hem f) in alles gelijk zijnde. Dewelke is Gods Sone, niet alleen (g) van die tijd af dat hy onse nature heeft aangenomen;

h) ———
i) Sint Joannes

k) Ende dat Sint Joannes het Woord noemt / dat noemt St. Paulus Sone ; seggende /
l) daarenboven seit St. Paulus /
m) Hy en konde alle dingen door sijnen Sone niet scheppen / of hy moest van doe alrede zijn.

n) ———
o) Hy is d'eerstgeboren van alle creaturen. In den tweeden Psalm. *Gy zyt mijn Soon; ik hebbe dy heden gegenereert. Kust den Sone*, &c.
p) aanbidden ende aanroepen alle de dagen onses levens.

h) wanneerse tegen malkanderen vergeleken worden

o) ———

men ; maar van alle eewigheid ; gelijk ons dese getuigenissen leeren , (*g*) wanneerse (*h*) met malkanderen vergeleken worden. Moses segt, dat God de Weereld heeft geschapen ; ende (*i*) de H. Joannes segt , dat alle dingen zijn geschapen door dat Woord , het welk hy God noemt ; (*k*) d'Apostel segt/dat God de eewen door sijnen Sone gemaakt heeft : (*l*) Item/ dat God alle dingen door Jesum Christum geschapen heeft. (*m*) So moet dan de gene, die genaamd word God / het Woord / de Sone / ende Jesus Christus / doe al geweest zijn / als alle dingen door hem geschapen wierden. Ende daarom segt den Prophete Micheas : Syn uitgang is van aanbeginne ende van eewigheid. (*n*) Ende den Apostel : hy is sonder begin der dagen , ende sonder einde des levens. (*o*) —— So is hy dan de ware eewige God ; die Almaghtige, den welken wy (*p*) aanbidden, aanroepen ende dienen.

XI. ARTYKEL.

Dat de heilige Geest waarachtig ende eewig God is *——
* ende van de twee andere Personen onderscheiden.

a) voortkomt

c) ———

e) ende is een ware ende eewig God. &c.

b) gegenereerd
c) ———

d) van den selven wesen.

WY geloven ende belyden ook , dat de heilige Geest van eewigheid van den Vader ende den Sone (*a*) uitgaat : niet zijnde gemaakt noch geschapen , noch ook (*b*) geboren / maar alleen van beiden uitgaande : welke (*c*) in orden is de derde Persoon der Drievuldigheid ; (*d*) eenes selvigen wesens / majesteits ende heerlikheids met den Vader ende den Sone : (*e*) zijnde waarachtig ende eewig God , gelijk ons de heilige Schriften leeren.

XII. ARTYKEL.

Dat God al wat hy niet en is uit niet geſchapen heeft, ende van de Engelen.

a) deſe eenige God/ na ſijn welgevallen/
b) creaturen van
c) ende geeft elke creature haar weſen * geſtalte ende figure; ende een iegelijk voor hem ſelven verſcheiden officien ende amten,

e) dienſtboden
f) uitgevallen van der hoogheid in de welke &c.

g) in haren eerſten ſtaat volherd ende
h) ———

i) loerende en ſtaande na de Kerke, om deſelve ganſchelik te verderven ende te vernielen/ door haar liſtigheid ende bedrogh. Ja ook ſo verre/ dat

b) creaturen uit

c) fatſoen ende gedaante

d) ophoud

f) uit de uitneementheid ende excellentie in de welke &c. gevallen
h) volherdig ende in haren eerſten ſtaat gebleven. Voorts zijn de Duivelen
k) dagelix verwachtende hare tormenten ende pynen. So vervloeken wy dan
l) uit haar eigen nature quaad, ende niet verdorven zijnde

ſy hen van iegelijk aanbidden doen/ ende beloven den menſchen groote dingen. Ende dat en is geen wonder: gemerkt hy voor Chriſtum heeft derven komen/ om hem van den ſelven te doen aanbidden. (k) ende verwachten hare ſtraffe ende pyne. Ende hier over verwerpen ende verbannen wy &c. (l) ende zijn quaad van haarder eigene nature, ende zijn niet tot eenigen tijd verdorven geworden.

Van de Scheppinge aller dingen, ende met name der Engelen.

WY geloven, (a) dat de Vader/ door ſijn Woord, dat is door ſijnen Sone, den Hemel, de Aarde, ende alle (b) ſchepſelen uit niet heeft geſchapen, als het hem heeft goed gedacht: een iegelik ſchepſel ſijn weſen,* geſtalte ende gedaante, en verſcheidene ampten (c) gevende/ om ſijnen Schepper te dienen. Dat hyſe ook nu alle (d) onderhoud ende regeert na ſijne eewige Voorſienigheid, ende door ſijne oneindelike kraght, om den menſche te dienen: ten einde dat de menſche ſijnen God diene. Hy heeft ook de Engelen goed geſchapen, om ſijne (e) ſendboden te zijn, ende ſijne uitverkorenen te dienen: van welken ſommige (f) van die uitnemendheid/ in dewelke haar God geſchapen hadde/ in 't eewig verderf vervallen: ende de andere zijn door de genade Gods, (g) in haren eerſten ſtaat volherdig ende ſtaande gebleven. De Duivelen ende boſe geeſten zijn alſo verdorven, dat ſy vyanden Gods (h) ende alles goeds zijn; na alle haar vermogen als moordenaars (i) loerende op de Kerke/ ende een ieder lidmaat van dien om alles te verderven en te verwoeſten door hare bedriegeryen: ende zijn daarom door haar eigen boosheid veroordeeld tot de eewige verdoemeniſſe, (k) dagelijx verwachtende hare ſchrikkelike pyningen. So verwerpen en verfoeyen wy dan hier over de dwalinge der Sadduceen: welke looghenen dat 'er geeſten ende Engelen zijn; ende ook de dwalinge der Manicheen, die ſeggen dat de Duivelen haren oorſpronk uit haar ſelven hebben, (l) zijnde uit haar eigen nature quaad, ſonder dat ſy verdorven zijn geworden.

XIII. ARTYKEL.

Dat God door sijne Voorsienigheid alles regeert ende verordent.

a) ——

b) onderhoudse

c) verordeninge;

d) niet en is oorsake noch schuldhebber des quaads.

e) so dat hy ordineert ende werkt seer wel ende reghtveerdeliken, dat de Duivel ende de menschen onreghtveerdelik werken.

f) meer dan ons begryp en vermagh;

g) eerweerdigheid

h) het gene dat hy ons door sijn Woord aanwyst, ende en willen dese palen niet overtreden.

k) dan door de bescherminge onses goeden hemelschen Vaders;

l) ende houd alle creaturen onder hem / also dat ook elk hairken onses hoofdes geteld is;

d) niet schuldig is / noch autheur van 't quade datter

e) dat hy seer wel ende reghtveerdelik sijn werk doet ende ordineert / wanneer ook alreede de Duivel ende godlosen onreghtveerdelik handelen.

f) meer dan wy vaten konnen:

h) 't gene hy ons voorhoud in sijn woord, ende dese palen niet te overtreden

i) want wy leeren uit deselve,

k) maar ter ordinantie onses goedertierenen hemelschen Vaders;

l) houdende alle creaturen onder sijn geweld; also dat geen hair van onsen hoofde (wantse alle tot het allerminste toe geteld zyn) afvallen sal.

Van de Voorsienigheid Gods en de Regeeringe aller dingen.

WY geloven, dat die goede God, na dat hy alle dingen geschapen hadde, deselve niet en heeft (a) laten varen / noch den gevalle ofte fortuine overgegeven: maar (b) stiert ende regeertse also na sijnen heiligen wille, dat in dese weereld niet en geschied, sonder sijne (c) ordonnantie; hoewel nochtans God (d) noch Autheur is / noch schuld heeft van de sonde die daar geschied. Want sijne maght ende goedheid is so groot ende onbegrypelik, (e) dat hy seer wel ende reghtveerdelik sijn werk beschikt ende doet / wanneer ook de Duivelen ende godlose onreghtveerdiglik handelen. Ende aangaande 't gene hy doet boven het begryp des menschelyken verstands: het selve en willen wy niet curieuselik ondersoeken, (f) meer dan ons begryp verdragen kan: maar wy aanbidden met alle ootmoedigheid ende (g) eerbiedinge de reghtveerdige oordeelen Gods, die ons verborgen zijn; ons te vreden houdende, dat wy leerjongers Christi zijn, om alleen te leeren (h) 't gene hy ons aanwijst in sijn Woord / sonder dese palen te overtreden. Dese leeringe geeft ons enen onuitsprekeliken troost: (i) als wy door deselve geleerd werden / dat ons niet by gevalle overkomen kan; (k) maar door de beschikkinge onses goedertierenen hemelschen Vaders: die voor ons waakt met ene vaderlike sorge, (l) houdende alle schepselen onder sijn geweld / also dat niet een hayr van onsen hoofde (want die alle geteld zijn) ook niet een vogelken op der aarden vallen kan, sonder den wille onses Vaders.

m) dat hy den Duivel ende alle onse vyanden gebreideld houd, dewelke ons * sonder sijne toelatinge ende goeden wille niet en mogen beschadigen.
n) opinie
o) niet meer iewers mede bemoeit, &c.

* sonder sijn' consent ende goeden wille
n) opinie

Waar op wy ons verlaten; wetende (m) dat hy de Duivelen in den toom houd / ende alle onse vyanden / die ons / * sonder sijne toelatinge ende wille / niet beschadigen en konnen. Ende hier over verwerpen wy de verdoemelike (n) dwalinge der Epicureën; dewelke seggen, dat hem God nergens mede bemoeit, ende dat alle dingen by gevalle geschieden.

XIV. ARTYKEL.

Van de scheppinge ende den Val des Menschen; ende sijn onvermogen tot het ware Goed.

a) van der aarden: ende heeft hem gemaakt ende geformeerd na
b) ende gansch in alle dingen volmaakt; * die daar konde met sijnen wille in al ende over al metten wille Gods verwilligen ende over een komen.
c) God heeft hem dan geschapen ende gemaakt van twee dingen / van Lijf ende Ziele: het Lijf is van der aarden gemaakt / ende den Geest ende leven heeft hem God ingeblasen; also datmen in den Mensche sulken excellentie ende uitneementheid siet / dat het menschelijk verstand te klein is om dat uit te spreken. Hy is sulx geweest / seit David / dat hem niet meer en gebrak dan God te zijn; hy is *met eeren ende heerlikheid gekroond* geweest. Maar wanneer de mensche in eeren was, so en heeft hy daar niet van geweten / ende en heeft sijne hoogheid niet verstaan; maar is den vee gelijk geworden; en heeft de oore &c.

a) van den slijm der aarden, ende hem gemaakt en geformeerd na
*) ende konde
d) —— Maar wanneer de mensch in eeren was, so en heeft hy 't niet bekend / ende niet aangesien sijne uitneementheid ende excellentie; maar heeft hem selven selfwillig &c. hoorende na het woord des Duivels.

WY geloven dat God den mensche geschapen heeft van (a) het stof der aarde, ende heeft hem gemaakt na sijn beeld ende gelykenisse, goed, reghtveerdig ende heilig, (b) —— konnende met sijnen wille in alles overeenkomen met den wille Gods. (c) —— (d) Maar als hy in eeren was, so en heeft hy't niet verstaan / noch sijn uitnementheid erkend; maar heeft hemselven willens der sonde onderworpen / ende over sulkx den dood ende vervloekinge: de oore biedende den woorde des Duivels. Want het gebod des levens dat hy ontvangen hadde, heeft hy overtreden, ende heeft hem van God die sijn ware leven was, door de sonde (e) af-

e) afgesneden: ende heeft sijne nature ganscheliken verdorven, ende heeft het Lijf ende den Geest schuldig gemaakt des lyveliken en geesteliken doods: ende is geworden boos/ argh verblind van verstande.

f) hoge

h) maar niet om ons goed te doen vinden: (*) aangesien dat al in duisternis in ons veranderd is.

i) daarom noemt St. Jan de menschen *duisterniss.n.*

k) In den Psalm word gesegd: *By u, Heere, is de fonteine des levens, ende in uwen lichte sien we klaar.*

l) Het blijkt hoedanig dat de Vrye Wille des menschen zy, die daar is een knecht der sonden:

m) ———

n) St. Paulus seit/ dat de mensche alsulx is als hem Adam in sijnen val voortgebragt heeft.

o) Denken is veel min dan doen:

p) Daarom met reghte segt den Apostel, dat &c.

q) *Sonder my*, seit Christus/ &c.

---

e) afgesneden

g) vonxkens

h) overmits dat al wat in ons is, in duisternisse veranderd is

k) ———

o) ———

(e) afgescheiden hebbende, sijne geheele nature verdorven; waar door hy hem schuldig gemaakt heeft des lichameliken ende geesteliken doods. Ende in allen sijnen wegen godloos/ verkeerd/ ende verdorven geworden zijnde/ heeft hy verloren alle sijne (f) uitneemende gaven, die hy van God ontfangen hadde; ende en heeft niet anders overig behouden/ dan (g) kleene overblijfselen der selve, dewelke genoegsaam zijn om den mensche allen onschuld te benemen: (h) ——— overmids al het licht dat in ons is, is in duisternisse veranderd; gelijk de Schrift ons leert, seggende: *Het licht schynt in de duisternisse, ende de duisternisse heeft het niet begrepen*; (i) alwaar de H. Joannes de menschen *duisternisse* noemt. (k) ——— (l) Daarom verwerpen wy al dat men hier tegen leert van den vrijen Wille des menschen: aangesien den mensche niet dan een slave der sonden is: ende niet hebben kan/ ten zy dat hem gegeven zy uit den Hemel. (m) Want wie isser die hem beroemen sal iets goeds te konnen doen als uit hem selven/ daar doch Christus segt: *Niemand kan tot my komen, ten zy dat hem de Vader trekke die my gesonden heeft?* (n) Wie sal met sijnen wille voortkomen/ die daar verstaat/ dat *de gesintheid des vleesches is vyandschap tegen God?* Wie sal van sijne wetenschap spreken/ siende *dat de natuurlike mensche niet begrijpt dat des geestes Gods is?* Kortelijk/ wie sal enige gedaghte voorstellen: dewijle hy verstaat/ *dat wy niet bequaam zijn van ons selven iet te denken, als uit ons selven; maar dat onse bequaamheid van Gode is?* (o) ——— (p) Ende daarom 't gene de Apostel segt, behoort met reght vast ende seker gehouden te worden: dat *God in ons werkt het willen ende het volbrengen na sijn welbehagen.* (q) ——— Want daar en is noch verstand noch wille/ den verstande ende wille Gods gelijkformig/ of Chri-

r) Ende Christus seit noch / *die sonde doet is een knecht der sonden:* waar is dan sijnen vryen wille?

Christus heeftse in den mensche gewrocht: 't welke hy ons leert / seggende: (*r*) *Sonder my en kont gy niets doen.*

XV. ARTYKEL.

Van de Erf-sonde, werkinge ende aanklevelikheid der selve.

a) Erfsonde over het menschelyk geslaghte gekomen is.

a) originale of oorspronkelike sonde uitgebreid is over &c.

b) verderbinge

c) als de wortel daar toe dienende. Ja al dit groot gebrek is so schendlijk ende boos / dat

d) niet wechgenomen /

e) ———

e) aangesien datter altijd rivierkens uitvloeijen / als uit een onsalige fonteine:

f) door sijne genade ende barmhertigheid ———

g) begeeren van haren lijve ontslagen te worden.

g) verlangende om van hare lichamen verlost te worden

h) dat dese sonde anders niet dan een nadoen en navolginge zy.

Van de Erf-sonde.

WY geloven, dat door die ongehoorsaamheid Adams, de (*a*) Erf-sonde uitgebreid is geworden over het gantsche menschelyke geslaghte. Welke is een (*b*) verdorventheid der geheeler nature, ende een erffelyk gebrek: waar mede de kleine kinderen selfs besmettet zijn in hares moeders lichaam, ende die in den mensche allerlei sonden voortbrengt, (*c*) zijnde in hem als een wortel der selve. Is daarom so leelijk ende grouwelik voor God / datse genoegsaam is om het menschelyke geslaghte te verdoemen. Sy is ook selfs door den Doop niet (*d*) ganschelik te niete gedaan / noch geheel uitgeroeid: (*e*) aangesien de sonde daar uit altijd als opwellende water uitspringt / gelijk als uit een onsalige fonteine; hoewelse nochtans den kinderen Gods tot verdoemenisse niet toegerekend, (*f*) maar door sijn genade ende barmhertigheid vergeven word. Niet om in de sonde gerust te slapen: maar om dat het gevoelen deser verdorventheid de gelovige dikwyls soude doen suchten, (*g*) verlangende om van dit lichaam des doods verlost te werden. Ende hier over verwerpen wy de dwalinge der Pelagianen, die seggen, (*h*) dat dese sonde niet anders is dan uit navolginge.

XVI. AR-

XVI. ARTYKEL.

Van Gods eewige Verkiesinge.

WY geloven, dat (a) het geheel geslaghte Adams door de sonde des eersten menschen, † in verderffenisse ende ondergank *gevallen zijnde: God hemselven sodanig bewesen heeft als hy is; te weten, barmhertig ende reghtveerdig. Barmhertig: door dien (b) dat hy uit dese verderffenisse trekt ende verlost de gene die hy in sijnen eewigen ende onveranderlyken raad, uit enkele goedertierentheid uitverkoren heeft, in Jesu Christo onsen Heere; (d) sonder enige aanmerkinge harer werken. (e) Reghtveerdig; door dien hy de andere laat in haren val ende verderf, daar sy haar in geworpen hebben. ——

a) nademaal de gansche afkomste Adams (†) in 't verderf ende verdoemenisse, door des eersten menschen schuld also (*) gevallen is &c.

†) in den val ende verderfenis

*) gestoten

b) dat hy verlost ende behoud van desen verderve c) door sijn louter goedigheid uitversien ende verkoren, d) sonder enig aansien (e) Ende mitsdien dat hy de andere laat in haar verderf ende val daar in sy gevallen zijn: Hier mede bewijst hy hem een medelydende ende barmhertig God aan de gene die hy salig maakt, denwelken hy niet schuldig en was: gelijk hy hem ook verklaart een reghtveerdig Reghter, met bewijsinge sijner reghtveerdige strengigheid over de andere. Ende hier en tusschen doet hy haar geen ongelijk. Want dat hy sommige salig maakt, en geschied niet om dat sy beter dan andere zijn: aangesien dat sy alle in een seker verderf gevallen zijn; tot datse God afscheid ende verlosset, door sijn eewig ende onveranderlijk voornemen, dat in Jesu Christo gegrond staat, eer de weereld geschapen was. Na sulk een verstand dan so en kan niemant van hemselven tot deser heerlikheid komen: aangesien wy van ons selven niet bequaam en zijn enig goed te denken, ten zy dat God door sijne genade ende loutere goedheid ons voorkomt; so is onse nature verdorven.

XVII. ARTYKEL.

Van de wederopreghtinge des gevallen menschen.

WY geloven dat onse goede God door sijne wonderlyke wijsheid ende goedheid, (a) siende dat hem de mensche also in den lichaamliken ende geestelyken dood geworpen ende geheel ellendig gemaakt hadde: hem selven begeven heeft om hem te soeken, doe hy al

Van het middel der wederopreghtinge des menschen.

a) na dat hy sagh, dat hem de mensche also in den dood, so wel lyvelijk als geestelijk * geworpen hadde, ende hem gansch onsalig gemaakt:

* gestoten

b) **van der vrouwen geworden** / om het hoofd **des serpents te vertreden**/

b) **gemaakt** van van een vrouwe, om het hoofd der slange **te breken** / ende &c.

al beevende voor hem vlood; ende heeft hem getroostet, belovende hem sijnen Sone te geven, (b) **die worden soude van een vrouwe** / om het hoofd der slange te **vertreden** / ende hem geluksalig te maken.

XVIII. ARTYKEL.

Van de Menschwerdinge Jesu Christi.

a) door den mond van sijne Profeten **verbuld** heeft
b) **eenigen**
c) ter tijd van hem **verordend**; welke aangenomen hebbende de gestalte eens knechts, werd gelyk **als andere** menschen. Heeft voorwaar aangenomen **een ware**/ &c.
d) ———
e) menschliken **geest**
f) **geest / lijf:**
g) **die te gelijk**
i) ———
k) **Hy is** *van eener vrwe*,

* bekennen
b) **eenigen**
h) Daarom **bekennen** wy
i) ———
k) *gemaakt uit ener vrouwe*,

WY * belyden dan, dat God de belofte, die hy den Oudvaderen gedaan hadde door den mond sijner (a) **heiliger** Propheten, **volbragt** heeft, sendende sijnen (b) **enig - geboren** ende eewigen Sone in de weereld, (c) ten tyde van hem **bestemd.** Dewelke eens knechts gedaante aangenomen heeft, ende **den menschen gelijk geworden is; waarachtelik aannemende** een ware menschelyke nature, met alle hare swakheden; (uitgenomen de sonde) ontfangen zijnde in den **lichame** der geluksaliger Maget Maria, door de kraght des heiligen Geestes, sonder mans toedoen. Ende en heeft niet alleen de menschelyke nature aangenomen, (d) **so veel het lichaam aangaat:** maar ook een ware (e) **menschelyke ziele** / op dat hy een **ware mensche** soude zijn. Want aangesien de (f) **ziele** so wel verloren was als het **lichaam:** so was 't van node dat hyse beide aanname, om (g) **deselve beide** zalig te maken. Daarom (h) **belyden** wy (tegen de kettery der Wederdoperen, die loochenen dat Christus menschelyk vleesch (i) **van sijne Moeder** aangenomen heeft; dat Christus *is deelachtig geworden des vleeschs ende bloeds der kinderen;* (Heb. 2: 14.) dat hy een *vrught der lendenen Davids* is na den vleesche; *geworden uit den zade Davids na den vleesche:* (Rom. 1: 3.) een *vrught des buiks Marie.* (Luk. 1: 42.) (k) *geworden uit de vrouwe*, (Gal. 4: 4.) een *spruite Davids*,

l) ———
m) Hy is van Juda uitgeſprooten / afgekomen van den Vaderen * na den vleeſche
o) ———
q) alſo dat hy door deſen middel geworden is onſen Emanuel &c.

m) geboren uit Juda,
n) ende Davids *
p) ——
q) So dat hy aldus is onſen Emanuël &c.

(Jerem. 23: 5.) *(l)* een *ſcheute uit de wortel Jeſſe* (Jeſ. 11: 1.) *(m)* geſprooten uit den geſlaghte Juda, (Heb. 7: 14.) afkomſtig van den Joden na den vleeſche, uit den zade Abrahams: *(n)* —— *(o)* aangeſien hy aangenomen heeft het zaad Abrahams; (Rom. 9: 5.) ende is *ſijnen broederen (p)* in alles *gelijk geworden, uitgenomen de ſonde*: (Heb. 2: 16.) alſo dat hy *(q)* in der waarheid onſen Emanuel is: dat is, God met ons.

XIX. ARTYKEL.

Van de Vereeninge en Onderſcheidinge der twee Naturen Chriſti in een Perſoon.

a) in een perſoon vereenigd, daar een iegelike nature

b) Sy is een creature of ſchepſel gebleven; die daar heeft begin der dagen ende einde des levens: * is geeindigd / ende behoud de eigenſchappen eens waren lyfs/
c) ware
d) ———
e) Deſe twee Naturen zijn alſo te ſamen vereenigd, ende maken eenen perſoon,
f) Het gene hy —— ſijnen Vader beval, dat was

* zijnde van ene eindelike omſchreene nature/

Doch deſe twee Naturen zijn alſo te ſamen vereenigd, makende eenen Perſoon,

WY geloven, dat door deſe ontfangeniſſe de perſoon des Soons onafſcheidelyk vereenigt ende t'ſamen gevoegt is met de menſchelyke nature: ſo dat 'er niet zijn twee Sonen Gods, noch twee perſonen, maar twee naturen *(a)* in eenen enigen perſoon vereenigt: doch elke nature hare onderſcheidene eigenſchappen behoudende. Gelijk dan de goddelyke nature altijd ongeſchapen gebleven is, ſonder begin van dagen of einde des levens, vervullende Hemel ende Aarde: alſo heeft de menſchelyke nature hare eigenſchappen niet verloren, *(b)* maar is een ſchepſel gebleven / hebbende begin van dagen, * zynde ene eindelike nature / ende behoudende al 't gene dat een ware lichaam toebehoort. Ende hoewel hy der ſelvige door ſijn verrijſleniſſe onſterffelikheid gegeven heeft: nochtans en heeft hy de waarheid ſijner *(c)* menſchelike nature niet veranderd; *(d)* dewyle onſe zaligheid ende verrijſeniſſe mede hangen aan de waarheid ſijns lichaams. Doch deſe twee naturen zijn alſo t'ſamen verenigd *(e)* in een perſoon, datſe ook ſelfs door ſijnen dood niet geſcheiden en zijn geweeſt. *(f)* So was

g) ſchied:
h) de Godheid en liet niet in hem verborgen te zijn / gelijk ſy in hem was als hy een klein kind was, ſonder haar voor een weinig tijds te bewijſen/
i) een ware God, ende ware Menſche; een ware God &c.
i) ———
l) ———

g) gink

k) in het vleeſch ſijner ſwakheid.

was dan 't gene hy ſterbende in de handen ſijnes Vaders bevolen heeft een ware menſchelyke geeſt, die uit ſijn lichaam (g) ſcheide: maar hier en tuſſchen bleef de godlyke nature altijd vereenigt met de menſchelyke, ook ſelfs als hy in 't graf lagh: (h) ende de Godheid hield niet op in hem te zijn, gelijkſe was als hy een kleen kind was; hoewel ſy haar voor ſo een kleinen tyd ſo niet en openbaarde. Hierom bekennen wy / dat hy (i) ware God ende ware Menſche is: ware God, om (k) door ſijn kraght de dood te overwinnen: ende ware Menſche, op dat hy voor ons moght ſterven (l) uit de ſwakheid ſijns vleeſches.

XX. ARTYKEL.

Van de *Reghtveerdigheid* en *Barmhertigheid* Gods, in *Chriſto bewesen.*

God heeft ſijne *Reghtveerdigheid en Barmhertigheid bewesen in Chriſto.*

a) geſchied was; om in deſelve te voldoen, ende te ſtraſſen de ſonde door den allerbitterſten dood ende lyden ſijns Soons.
b) die met onſe ſonden geladen was.

a) bedreven was geweeſt; om in deſelve te boeten ende te ſtraſſen door ſijn bitter lyden en ſterven.
b) op den welken hy onſe ſonden geladen hadde.

WY geloven, dat God, die volkomen barmhertig ende reghtveerdig is, ſijnen Sone geſonden heeft, om aan te nemen de nature, in de welke de ongehoorſaamheid (a) begaan was: om in deſelve te voldoen / ende te dragen de ſtraſſen der ſonden door ſijn ſeer bitter lyden ende ſterven. So heeft dan God ſijne reghtveerdigheid beweſen tegen ſijnen Sone, (b) als hy onſe ſonden op hem geleid heeft: ende heeft uitgeſtort ſijn goedheid ende barmhertigheid over ons, die ſchuldig ende de verdoemeniſſe weerdig waren: voor ons gevende ſijnen Sone in den dood, door een ſeer volkomen liefde, ende hem verwekkende tot onſe reghtveerdighmakinge, op dat wy door hem hadden de onſterffelijkheid ende het eewige leven.

XXI. ARTYKEL.

Van de Voldoeninge Christi voor ons door sijn lijden en sterven.

Van de Voldoeninge Christi onses eenigen Hogepriesters *voor ons*.

a) een Hogepriester in eewigheid/

b) gramschap
c) voldoeninge/
d) altaar des kruices,

e) gelijk de spreuken der Profeten verhaten. Esaias schrijft / dat de straffe waar door wy vrede krijgen souden / op den Sone Gods geleid is,
f) met den sondaars gerekend,
g) reghtveerdig voor allen uitgesproken hadde

h) also dat hy smaakt de grouwelike pijne die onsen sonden toequam. Hy heeft Bloed ende Water gesweet.

k) alle troost

d) altaar des Cruices

g) onder de quaaddoenders gerekend, als een quaaddoender. Voordeelt/&c.

h) gevoelende de gruwelike straffe &c.

(i) so dat hy bloed en water gesweet heeft

WY geloven, dat Jesus Christus (a) een eewige Hogepriester is met eede, na de ordeninge Melchisedechs: ende heeft hem selven in onsen name voor sijnen Vader gesteld, om sijnen (b) toorn te stillen met voller (c) genoegdoeninge; hemselven opofferende aan den (d) houte des kruices, ende vergietende sijn dierbaar bloed tot reiniginge onser sonden; (e) gelijk de Propheten hadden voorseid. Want daar is geschreven: Dat de straffe op den Sone Gods geleid is, op dat wy vrede hadden / ende dat wy door sijne wonden genesen zijn: dat hy ter dood geleidet is als een lam: (f) onder de quaaddoenders gerekend: ende als een quaaddoender veroordeeld door Pontium Pilatum, hoewel hy hem (g) onschuldig verklaard hadde. (g) So heeft hy dan betaald dat hy niet gerooft en hadde, ende heeft geleden, hy reghtveerdig voor den onreghtveerdigen, ende dat so wel in sijn lichaam, als in sijn ziele: (h) gevoelende de schrikkelyke straffe die onse sonden verdiend hadden, so (i) dat sijn sweet wierde gelijk druppelen bloeds op der aarden aflopende. (Luk. 22: 44.) Hy heeft geroepen: *Mijn God, mijn God, waarom hebt gy my verlaten?* ende heeft sulks alles geleden tot vergevinge onser sonden. Daarom seggen wy wel ten reghten met Paulo, dat wy *niet anders en weten dan Christum ende dien gekruist*: wy achten 't al *voor drek, om de weerdigheid der kennisse onses Heeren Jesu Christi*: wy vinden (k) allerlerlei vertroostingen in sijne wonden, ende en hebben niet van node eenig ander

l) vinden
m) dan dit alleen ende enig offer, eens geschied.

n) moeste salig-maken.

der middel te soeken of te (*l*) versieren/ om ons met God te versoenen; (*m*) als alleen dese eenige offerhande eenmaal gedaan/ door welke de gelovige in eewigheid volmaakt werden. Dit is ook de oorsake waarom hy door den Engel Gods genaamd is JESUS, dat is Saligmaker, *overmids hy sijn volk* (*n*) verlossen soude *van hare sonden*. Matt. 1: 21.

XXII. ARTYKEL.

Dat wy *door Christum* alleen *door 't Gelove* aangenomen, reghtveerdig gemaakt worden.

Van onse Reghtveerdigmakinge *door den Gelove* in *Jesum Christum*.

a) Wy geloven, dat door de ware kennisse deser hoger verborgentheid, de H. Geest in onse herten ontsteekt een waar Gelove, dat Christum &c.

a) Wy geloven, dat tot ware kennisse deser groter verborgentheid de H. Geest in onse herten wonende/ ons een opreght Gelove geeft/ &c.

b) vat/ende maakt-se sijn

c) heeft / alles heeft, ende en heeft geen gebrek meer.

d) grote grouwelike lasteringe tegens God

d) dat het door het Gelove is, (dat is / om des Geloofs wille) dat wy gereghtveerdigd worden.

WY geloven, dat (*a*) om ware kennisse deser groter verborgentheid te bekomen / de H. Geest in onse herten ontsteekt een opreght Gelove: 't welke Jesum Christum met allen sijnen verdiensten (*b*) omhelst / hem eigen maakt / en niet anders meer buiten hem en soekt. Want het moet noodsakelik volgen, of dat niet al, wat tot onser saligheid van noden is, in Jesu Christo sy: of so het alles in hem is; dat de gene die Jesum Christum door 't Gelove (*c*) besit / sijne geheele saligheid heeft. Nu datmen seggen soude / dat Christus niet genoegsaam en is, maar dat 'er noch benessens hem iet meer toe behoeft / ware een (*d*) al te ongeschikte Godslasteringe: want daar uit soude volgen, dat Christus maar een half Saligmaker ware. Daarom seggen wy ten rechten met Paulo, dat wy door 't Gelove alleen, of door 't Gelove sonder de werken gereghtveerdigt worden. Doch wy en verstaan niet, dat 'et / om eigentlik te spreken, (*d*) 't Gelove selve is / dat ons reghtveerdigt: want het en is maar een instrument, waar mede wy Christum onse reghtveerdigheid omhelsen. Maar Jesus Christus ons toerekenende alle sijne verdiensten, ende so veel hei-

e) ———

f) settet;

g) om ons te absolveeren ende vry te maken.

e) ———

g) tot onser vryspreekinge ———

heilige werken die hy voor ons (e) ende in onse plaatse heeft gedaan, is onse reghtveerdigheid: ende 't Gelove is een instrument, dat ons met hem (f) in de gemeenschap sijner goederen houd; dewelke onse geworden zijnde, ons meer dan genoegsaam zijn (g) tot onser vryspreekinge van onse sonden.

XXIII. ARTYKEL.

a) Reghtveerdigheid alleen

b) werkinge

Dat onse (a) Reghtveerdigmakinge *bestaat in de Vergeevinge der sonden, ende* (b) Toerekeninge *der gehoorsaamheid Christi.*

c) die in Jesu Christo is

d) verbat is; gelijk St. Paulus ende David ons leeren,

e) desen grond in eewigheid

f) glorie

g) ———

g) ———

h) alle —— ongereghtigheden;

h) alle onse boosheden

i) ———

k) te genaken

WY geloven, dat onse gelukfaligheid gelegen is in de vergevinge onser sonden, (c) om Jesu Christi wille / ende dat daar in onse reghtveerdigheid voor God (d) begrepen is; gelijk David ende Paulus ons leeren, verklarende de gelukzaligheid des menschen te zijn, dat God hem *de gereghtigheid sonder de werken toerekent:* Ende deselve Apostel segt, *dat wy om niet, oft uit genade gereghtveerdigt zijn, door de verlossinge die in Jesu Christo is.* Ende daarom houden wy (e) dit fondament altijds vast, Gode alle de (f) eere gevende, ons vernederende ende bekennende sodanige als wy zijn: sonder iet van ons selven of van onse verdiensten te vermeten, steunende ende rustende op de gehoorsaamheid des gekruisten Christi (g) alleen / dewelke onse is, wanneer wy in hem geloven: die is genoegsaam om (h) alle onse ongereghtigheden te bedekken; ende ons vrymoedigheid te geven, (i) de conscientie vry makende van vreese / verbaastheid ende verschrikkinge / om tot God (k) te gaan; sonder te doen gelijk onse eerste vader Adam / dewelke al bevende hem met vygebladeren bedekken wilde. Ende voorwaar indien wy voor God verschynen

nen moeten, steunende op ons selven, of op enige andere schepselen, hoe weinig het ook ware; wy moesten (eilacen) verslonden werden. Ende daarom moet een iegelijk seggen met David: *Heere, tredet niet in 't oordeel met uwen knecht; want voor u en sal geen levendig mensche gereghtveerdigt werden.* (Psal. 143: 2.)

XXIV. ARTYKEL.

Van de Heiligmakinge der menschen ende de goede werken.

WY geloven, dat dit waarachtige Gelove in den mensche gewrocht zijnde, door het gehoor des Woords Gods, ende de werkinge des H. Geestes, hem wederbaart, (*a*) ende maakt tot een niewen mensche/ (*b*) ende doet hem leven in een niew leven, ende maakt hem vry van de slavernye der sonden. Daarom is het so verre van daar, dat dit reghtveerdigmakende Gelove de menschen soude doen verkouden (*c*) in een vroom ende heilig leven: dat sy daar en tegen sonder 't selve nimmermeer iet doen sullen uit liefde Gods, maar alleen uit liefde hares selfs, ende uit vrese van verdoemd te worden. So is het dan onmogelijk, dat dit heilige Gelove ledig zy in den mensche: aangesien wy niet en spreken van een ydel Gelove; maar van sulk een, 't welk de Schrifture noemt, *een gelove dat door de liefde werkt*, dat den mensche beweegt, om hem te oeffenen in de werken die God in sijn Woord geboden heeft. Welke werken als sy voortkomen uit den goeden wortel des Geloofs, (*d*) goed ende by Gode aangenaam zijn: (*e*) overmits sy alle door sijne genade geheiligd zijn. Hier en tusschen komen sy niet in rekeninge om ons te reghtveerdigen. Want het is door 't gelove in Christum, dat wy gereght-

veer-

a) ende maakt hem niewe / maakt hem te leven in een niew leven,

b) hem levendig makende in een niew leven,

c) van enen goeden ende heiligen leven:

d) so zijn sy goed ende by God ontvangen

e) ———

f) ende wy zijn gereghtveerdigd / eer wy de goede werken doen.

g) maar het geschied door sijne genade. —— Ten anderen al is 't dat wy &c.

h) vesten

i) geen werk voortbrengen / ten zy besmett

k) om dat voor God te verwerpen.

l) so sy niet vast en rusteden

i) geen werken doen, of sy zijn besmett

k) om van God verworpen te worden.

veerdigd werden, (*f*) ook eer wy goede werken doen: andersints en souden sy niet meer konnen goed zijn, dan een vrught des booms goed zijn kan, voor dat den boom goed is. So doen wy dan goede werken, maar niet om te verdienen. (want wat souden wy verdienen?) ja wy zijn in God gehouden voor de goede werken die wy doen, ende niet hy in ons: aangesien hy 't is die in *ons werkt het willen ende volbrengen na sijn welbehagen.* Laat ons dan letten op 't gene dat 'er geschreven staat: *wanneer gy alles gedaan sult hebben, dat u geboden is, so segt: wy zyn onnutte dienstknechten, wy hebben gedaan dat wy schuldig waren.* Hier en tusschen en willen wy niet loochenen, dat God de goede werken beloont: (*g*) maar 't is door sijn genade, dat hy sijn gaven kroont. Voorts/ al is 't dat wy goede werken doen, so en (*h*) gronden wy doch onse saligheid niet daar op: want wy en konnen (*i*) geen werk doen/ of ten is besmet door ons vleesch, ende ook strafweerdig: ende al konden wy enig voortbrengen, so is doch de gedachtenisse van een sonde genoeg, (*k*) dat 't selve van God soude verworpen werden. Also dan souden wy altijd in twijfel staan, herwaards en derwaards dryvende sonder enige sekerheid; ende onse arme conscientien souden altijd gequeld werden, (*l*) indien sy niet en steunden op de verdienste des lydens ende stervens onses Saligmakers.

XXV. ARTYKEL.

Van de afdoeninge der —— *Wet.*

Van het afdoen der ceremoniale Wet.

a) in der toekomste Christi,

a) door de toekomste Christi,

WY geloven, dat de Ceremonien ende figuren der Wet opgehouden hebben (*a*) met de komste Christi; en dat alle schaduwen een einde genomen heb-

b) alſo dat ſulk gebruik

c) nochtans blijft ons

d) ter eeren Gods daar na te reguleeren

c) ——

d) tot glorie Gods

hebben, (*b*) alſo dat het gebruik van dien onder de Chriſtenen weghgenomen moet werden: (*c*) nochtans blijft ons de waarheid en ſubſtantie van dien in Chriſto Jeſu / in den welken ſy hare vervullinge hebben. Hier en tuſſchen gebruiken wy noch de getuigeniſſen genomen uit de Wet ende de Propheten, om ons in den Euangelio te beveſtigen, ende ook ons leven te reguleeren in aller eerbaarheid (*d*) tot Gods * eere / volgende ſijnen wille.

XXVI. ARTYKEL.

Van 't eenig Advocaatſchap ende *Voorbiddinge Chriſti.*

a) dan door enen eenigen Middelaar

b) die daar reghtveerdig is / die om deſer oorſake wille menſche enſ.

c) met vereeninge Gods ende des menſchen.

(*d*) anders en hebben wy daar geenen toegank, niet meer dan de doornen en hebben tot den vure. Wy hadden door ſijnder ſtemmen alleen verſonken geworden: gelijk als het by Adam blijkt / die voor den Heere vlood al beevende; ende by den Iſraeliten aan den berg Sinai / die enen Middelaar begeerden uit vreeſe / op dat ſy alle niet en ſtorven / om de ſtemme des Heeren wille. Nu deſe Middelaar &c.

e) verordend

f) na onſe fantaſije te doen ſoeken,

g) te buiten gegaan/

k) Hy die daar rijk was is om onſent wille arm geworden /

l) vinden moeſten, die ons lief heeft;

c) vereenigd met de godlike nature;

e) verordend

f) na onſe fantaſije te ſoeken

h) ——

i) heeft hemſelven *in alles ſijnen broederen gelijk* gemaakt.

l) ſoeken moeſten, die ons goede affectie toedroege;

Van de eenige —— Voorbiddinge Chriſti.

WY geloven, dat wy geenen toegang hebben tot God; als (*a*) alleen door den eenigen Middelaar ende Voorſpraak Jeſum Chriſtum (*b*) den reghtveerdigen: dewelke hierom menſche geworden is, (*c*) vereenigende t'ſamen de goddelike en menſchelike nature; op dat wy menſchen enen toegang ſouden hebben tot de godlyke Majeſteit: (*d*) anderſins ware ons den toegang geſloten. —— Maar deſe Middelaar, dien de Vader ons heeft (*e*) gegeven tuſſchen hem ende ons, en moet ons door ſijne grootheid niet verſchrikken, om ons enen anderen, (*f*) na ons goeddunken / te doen ſoeken. Want daar en is niemand, noch in den Hemel, noch op der Aarden, onder de ſchepſelen/ die ons liever heeft dan Jeſus Chriſtus. Dewelke hoewel hy *in de gedaante Gods was*, nochtans *hemſelven* (*g*) vernietigd heeft, *aannemende de gedaante* (*h*) eens menſchen / ende eenes knechts voor ons, ende (*i*) is *in alles ſijnen broederen gelijk* geworden. (*k*) —— Indien wy nu enen anderen Middelaar (*l*) ſoeken moeſten, die ons goedgunſtig ware / wien ſouden wy konnen vinden, die ons meer beminde, dan hy die ſijn leven voor ons gelaten heeft, ook doe wy ſijn vyanden waren?

m) die daar **geloof** ende maght hebbe :

n) de **enige** welgeliefde

o) **Het ongelove** alleen **heeft dese gewoonte** ingevoerd :

p) ——— verworpen.

q) hier **en braagtmen** niet,

r) **presenteeren :**

t) **dwase** vrese, ofte **eer ongelove**

u) **beteren** moed te geven * om tot hem **te komen**

x) **Hy verandert hier den verschriktkeliken troon der heerlikheid in enen throon der genade/ om ons tot hem te doen komen.**

---

m) die maght ende **credijt** heeft,

o) **So is** dan alleen door **wangeloof dit gebruik** ingevoerd,

* **haar officie** verworpen

r) **presenteeren**

s) **excellentie** ende weerdigheid ——— Jesu Christi,

* ———

Ende so wy enen soeken, (m) die maght ende **aansien** heeft; wie is 'er die des so vele heeft, als de gene die *geseten is ter reghterhand sijns Vaders*, ende die *alle* maght heeft *in den Hemel ende op der Aarden?* Ende wie sal eer verhoord werden, als (n) die **eigen** welbeminde Sone Gods? (o) **So is** dan alleen door **een mistrouwen dit gebruik** ingevoerd, datmen de Heiligen onteert, in de plaatse van die te eeren; doende 't gene sy nooit gedaan noch begeerd en hebben; maar hebbent (p) **volstandelik / ende volgende * hare schuldige plight** verworpen, als blijkt uit hare schriften. Ende hier en moetmen niet voortbrengen, dat wy 't niet weerdig en zijn. Want (q) **het heeft** hier **de meeninge** niet, dat wy onse gebeden op onse weerdigheid souden (r) **voordragen:** maar alleen op de (s) **uitneementheid ende** weerdigheid **onses Heeren** Jesu Christi, wiens reghtveerdigheid de onse is door 't gelove. Daarom d'Apostel, willende dese (t) **sotte** vreese, oft **veel meer dat misvertrouwen** van ons nemen, segt ons: dat Jesus Christus *sijnen Broederen in alles gelijk geworden is; op dat hy ware een Hoge-Priester, barmhartig ende getrouwe, om de sonden des volks te reinigen. Want daar door dat hy selve versocht zijnde, geleden heeft, kan hy den genen die versocht werden, te hulpe komen.* Ende daar na, om ons (u) **noch meer** moeds te geven, * om tot hem te **gaan** / segt hy: *Dewijle wy dan enen groten Over-priester hebben, Jesum den Sone Gods, die door de Hemelen ingegaan is: so laat ons dese belydenisse vast houden. Want wy en hebben geenen Over-priester die niet en soude medelyden hebben met onse krankheden; maar die in alle dingen na de gelijkheid heeft versocht geweest, sonder sonde. Daarom laat ons toegaan met vrymoedigheid tot den troon der genade: op dat wy barmhertigheid krygen, ende genade vinden in den tijd der hulpe:* (x) ——— Desel-

ve

——

y) Wat behoeſter meer?

z) Voorſprake ſoeken; *na dat hy ſeit/ datmen tot ſijnen Vader niet kan gekomen dan door hem: na dat het &c.

*) Voorſprake

a) Voorſprake; gelijk hy ons geleerd heeft door het gebed des Heeren.

x) ——

y) Wat willen wy meer ſeggen?

* ——

a) Middelaar; gelijk hy ons in 't Vader Onſe geleerd heeft.

ve Apoſtel ſegt: dat *wy vryheid hebben tot den ingang des Heiligdoms door 't bloed Jeſu. Laat ons dan gaan*, ſegt hy, *met vrymoedigheid des geloofs*, &c. Item/ *Chriſtus heeft een eewig Prieſterdom, waar door hyſe ten vollen kan ſalig maken, die door hem tot God gaan, altijd levende, om voor hen te bidden.* (*y*) Wat gebreekt 'er meer, dewijle Chriſtus ſelve deſe uitſprake doet? *Ik ben de wegh ende de waarheid, ende het leven; niemand en komt tot den Vader dan door my.* Waar toe ſouden wy enen anderen (*z*) Advocaat ſoeken; * ---- aangeſien het God belieft heeft ons ſijnen Sone tot enen * Advocaat te geven? Laat ons hem niet verlaten om enen anderen te nemen; ofte veel meer, enen anderen ſoeken, ſonder hem immermeer te vinden: want als God hem ons gegeven heeft, ſo wiſte hy wel dat wy ſondaars waren. Daarom achtervolgende het bevel Chriſti, ſo roepen wy den hemelſchen Vader aan door Chriſtum onſen eenigen (*a*) Middelaar / gelijk wy in 't gebed des Heeren geleerd zijn: verſekerd zijnde, dat al wat wy den Vader in ſijnen naam bidden ſullen, ons ſal gegeven werden.

XXVII. ARTYKEL.

Van de algemeine Chriſtelike Kerke.

a) belijden/ datter is eene eenige &c.

b) ende verſamelinge der ware gelovige Chriſtenen

c) dewyle ſy gewaſſchen zijn

e) daar uit volgt dat hy ſonder &c.

a) bekennen —— een

b) —— der oprechten Chriſtgelovigen

d) getekend

WY geloven ende (*a*) belijden —— een enige Catholyke ofte algemeine Kerke, dewelke is ene heilige vergaderinge (*b*) —— der ware Chriſtgelovigen / alle hare zaligheid verwachtende in Jeſu Chriſto, (*c*) gewaſſchen zijnde door ſijn bloed, geheiligd ende (*d*) verſegeld door den H. Geeſt. Deſe Kerke is geweeſt van den beginne der weereld af, ende ſal zijn tot den einde toe: als daar uit blijkt, dat Chriſtus een eewig Koning is, (*e*) dewelke ſonder

f) beschermd ende onderhouden tegen de raserye der ganscher weereld; ende en sal nemmermeer te niete gedaan werden:
g) ende schier uitgedaan. Hierentusschen heeft de Heere * ——— hem seven &c.
h) gehechtet: maar sy is verspreid ende uitgestrooid over de gansche weereld: nochtans metter herten ende met wille versameld ende &c.

f) bewaard tegen de rasernien der ganscher weereld ——— hoewel &c.

* gedurende dien ——— tijd onder Achab

der onderdanen niet zijn en kan. Ende dese heilige Kerke word van God (f) bewaard ofte staande gehouden / tegen het woeden der geheele weereld; ——— hoewel sy somwylen enen tijd lang seer klein, ende (g) als tot niet schijnt gekomen te zijn in de ogen der menschen. Gelijk hem de Heere, gedurende den gevaarlyken tijd onder Achab / seven duisend menschen behouden heeft, die hare knyen voor Baal niet gebogen en hadden. Ook mede is dese heilige Kerke niet gelegen, gebonden of bepaald in een sekere plaatse, of aan sekere personen, (h) ———maar sy is verspreid ende verstrooid door de geheele weereld: nochtans tsamengevoegd ende vereenigd zijnde met hert ende wille in eenen selvenGeest, door de kraght des geloofs.

XXVIII. ARTYKEL.

Dat een iegelijk schuldig is hem by de * ware Kerke * *te voegen.*

a) versamelinge ende vergaderinge

b) hem voor hem selven magh afsonderen / om op sijn eigen persoon te staan:

b) hem behoort te rugge te houden op hem selven, te vreden zijnde met sijn persoon:

c) onder haar leere ende * straffe

* discipline

d) ——— Dit is aller gelovigen schuldige plight

† officie

WY gelooven, aangesien dese heilige (a) ——— Vergaderinge is een versamelinge der genen die zalig werden, ende dat buiten deselve geen saligheid en is: dat niemand, van wat staat ofte qualiteit hy zy, (b) hem behoort op hem selven te houden / om op sijn eigen persoon te staan: maar datse alle schuldig zijn haar selven daar by te voegen / ende daar mede te vereenigen, onderhoudende de eenigheid der Kerke, haar onderwerpende (c) de onderwijsinge ende * tught der selve / den hals buigende onder het jok Jesu Christi, ende dienende de opbouwinge der Broederen, na de gaven die haar God verleend heeft, als onderlinge lidmaten eenes selfden lichaams. (d) Ende op dat dit te beter moghte onderhouden werden: so is het † ampt aller gelovigen, volgende het woord Gods, haar

haar af te scheiden van den genen die niet van de Kerke en zijn, ende haar te voegen tot dese vergaderinge, 't zy op wat plaatse datse God gesteld heeft; al waar 't schoon so/dat (e) de Magistraten ende placcaten der Princen daar tegen waren/ ende dat de dood, of enige lichamelyke straffe * daar aan hinge. Daarom alle de gene die haar van deselve (f) afscheiden/ofte niet daar by en voegen die doen tegen de ordinantie Gods.

e) de Overheid ende der Princen mandamenten ende geboden daar tegen waren.
f) onttrekken/ofte hen daar onder niet en begeven, &c.
* daar na volgen soude.

XXIX. ARTYKEL.

Van het onderscheid ende Merktekenen van de ware ende valsche Kerke.

WY geloven, datmen wel neerstelik ende met goede (a) voorsightigheid/ uit den Woorde Gods, behoort te onderscheiden, welke de (b) --- ware Kerke zy: aangesien dat alle secten, die huidendaags in de weereld zijn, haar met den naam der Kerke bedekken. Wy en spreken hier niet van het gesellschap der Hypocriten, dewelke in de Kerke onder de (c) goede vermengd zijn, (d) ende hier en tusschen van de kerke niet en zijn, hoewel sy na den lichame in deselve zijn. Maar wy seggen, datmen (e) het lichaam ende de gemeinschap der ware Kerke onderscheiden sal van alle (f) Secten, welke seggen datse de Kerke zijn. De merktekenen om de ware Kerke te kennen, zijn (g) dese: So de Kerke de reine predikatie des Evangelii oeffent: Indien sy gebruikt de reine bedieninge der Sacramenten, gelijkse Christus ingestelt heeft: So (h) de kerkelyke * Tucht gebruikt werd, om de sonden te straffen. Kortelik, so men hem (i) aanstelt na het suiver Woord Gods, verwerpende alle dingen die daar tegen zijn, houdende Jesum Christum voor het enige Hooft. Hier door kanmen sekerlik de ware Kerke kennen: (k) ende en

a) wijsheid
b) reghte ende ware
c) vrome
d) ende zijn te samen met desen tytel der kerke bedekt; ende hier en tusschen en zijn sy daar niet in/al is't dat sy &c.
e) ———
f) alle andere sekten
g) alsulke. So de Kerke gebruikt de loutere leere des&c.
h) de christelike * straffe om de gebreken te beteren
* discipline &c.
i) reguleert
(k) ———

l) worden daar aan bekend / dat sy &c.

m) doorgaans

n) in het gelove desselven

o) meer —— autoriteit

p) na den bevelen Christi

q) gelijk als 't haar believt ; sy staat ende grondet

q) na hare eigen fantasie : sy fondeert

r) sonden

en staat niemant toe hem daar van te scheiden. Ende aangaande de gene die van de Kerke zijn, die kan men kennen uit de merktekenen der Christenen : te weten, uit het gelove, ende (*l*) —— wanneer sy aangenomen hebbende den enigen Saligker Jesum Christum, de sonde vlieden, ende de gereghtigheid najagen, den waren God ende haren naasten lief hebben, niet af en wijken noch ter reghter noch ter slinker hand, ende haar vleesch kruicigen met sijne werken. Also nochtans niet als of daar noch geen grote swakheid in haar en zy : maar sy stryden daar tegen door den geest, alle de dagen hares levens ; neemende (*m*) gestadelik haren toevlught tot het bloed, den dood, lijden, ende gehoorsaamheid des Heeren Jesu, in den welken sy vergevinge harer sonden hebben, (*n*) door 't gelove in hem. Aangaande de valsche Kerke, die schrijft haar ende hare ordinantien meer (*o*) maght ende authoriteit toe, als den Woorde Gods, ende wil haar het jok Christi niet onderwerpen : sy bedient de Sacramenten niet, (*p*) gelijk Christus in sijn Woord verordend heeft ; maar sy doet daar af ende toe, (*q*) gelijk als het haar goed dunkt : sy grondet haar meer op den menschen, dan op Christum ; sy vervolgt de gene die heiliglik leven na het Woord Gods, ende die haar bestraffen van hare (*r*) gebreken / gierigheid ende afgoderijen. Dese twee Kerken zijn lichtelijk te kennen, ende van malkanderen te onderscheiden.

XXX. ARTYKEL.

Van de Administratie ende *Regeeringe der Kerken* ——

Van de —— *Regeeringe der Kerke* door kerkelike Amten.

a) na de Politie ende regeeringe

WY geloven, dat dese ware Kerke geregeerd moet werden, (*a*) na de geestelike policie, die ons onse Heere heeft geleerd in sijn Woord: namelik, dat 'er

b) Dienaars ende Herders, om het Woord des Euangeliums &c.	b) Dienaars ende Herders om —— te prediken	dat 'er (b) Dienaars of Herders moeten zijn om Gods Woord te prediken, ende de Sacramenten te bedienen: dat 'er ook Opsienders ende Diaconen zijn, om
c) ———	c) ———	(c) met de Herders te zijn als den Raad der Kerke; ende door desen middel de ware Religie te
d) bewaren		(d) onderhouden / ende te doen dat de ware leere haren loop hebbe. Dat ook
e) de sondige menschen ——— * gestraft	* gecorrigeerd	(e) de overtreders op geestelijke wijse * gestraft werden, en in den toom gehouden: op dat ook de armen ende bedrukte geholpen ende getroost werden, na datse van node hebben. Door desen middel sullen alle dingen in der Kerken wel ende
f) by goede ordeninge		(f) ordentlijk toegaan, wanneer sulke personen verkoren werden die getrow zijn, ende na den regel die S. Paulus daar van geeft in den brief tot Timotheum.

XXXI. ARTYKEL.

Van de Dienaren, Ouderlingen ende Diaconen.

a) ———		WY geloven, dat de Dienaars (a) des Woords Gods / Ouderlingen ende Diaconen,
b) in haren dienst		(b) tot hare ampten behoren verkoren te werden door wettelyke verkiesinge
c) ende keurstemmen der Kerken		(c) —— der Kerke, met aanroepinge des naams Gods,
d) daarna met oplegginge der handen in haren dienst bevestigd worden gelyk &c.	d) goede ordinantie —— gelyk &c.	(d) ende goede orden / —— gelijk het Woord Gods leert. So moet hem dan een iegelijk wel wachten, door onbehoorlike middelen hem in te dringen: maar is schuldig den tijd te verwachten dat hy van God beroepen werd, dat hy getuigenisse hebbe van sijne beroepinge, om van deselve versekerd ende gewis te zijn,
e) dat sy daar toe van God verkoren zijn /		(e) datse van den Heere is. Ende aangaande de Dienaars des Woords, in wat plaatse datse zijn, so hebbense eene selve maght ende authoriteit: zijnde allegaar Dienaars Jesu Christi, des eenigen
f) almaghtigen		(f) algemeenen Bisschops ende des eenigen hoofts der Kerke.
g) Ende daarom en heeft geen kerke enige maght noch heerschappye over den anderen / om schep: Boven dien Dienaars &c.	daar over te heerseen iegelijk moet de	(g) Daar en boven op dat de H. Ordinantie Gods niet geschendet en wer-

wer-

m) Regeerders

werde / ofte in verachtinge kome; so seggen wy / dat een ieder de Dienaars des Woords ende (b) Ouderlingen der Kerke in sonderlinge achtinge behoord te hebben, om des werks wille dat sy doen, ende in vrede met haar te zijn, sonder murmureringe, twist ofte tweedracht, so veel mogelik is.

XXXII. ARTYKEL.

Van de Orden ende Discipline ofte Tucht *der Kerken.*

a) al is 't dat den Regeerders der Kerken nutt ende goed is, sekere &c.

a) hoewel het profytelyk ende goed is, dat de Ouderlingen die Regeerders der Kerken zijn sekere &c.

b) ———

c) te onderhouden

d) te houden

HIer en tusschen geloven wy, (a) hoewel het nuttelik ende goed is, dat, die Regeerders der Kerke zijn, onder haar sekere ordinantie instellen ende bevestigen / tot onderhoudinge des lichaams der Kerke: dat sy nochtans haar wel moeten wachten af te wijken van 't gene ons Christus onse eenige Meester geordineerd heeft. Ende daarom verwerpen wy alle menschelike vonden, ende alle wetten die men soude willen invoeren, om God te dienen, ende doordeselve de conscientien te binden (b) ende dwingen / in wat manieren het soude mogen zijn. So nemen wy dan alleen aan, 't gene dienstelijk is om eendraghtigheid ende eenigheid (c) te voeden ende te bewaren / ende alles (d) t'onderhouden in de gehoorsaamheid Gods: waar toe geëischt werd de Excommunicatie ofte den Ban, die daar geschied na den Woorde Gods, met het gene daar aanhangt.

XXXIII. ARTYKEL.

Van de Sacramenten.

a) ———

b) in ons

b) in ons

WY geloven, dat onse (a) goede God, acht hebbende op onse grovigheid ende swakheid, ons heeft verordend de Sacramenten, om (b) aan ons sijn beloften te verzegelen, ende om panden te

c) goede gunste

d) toegedaan tot

e) te represententeeren ende voor te stellen

f) vast ende ongetwijfeld

g) waartekenen ende sienlike merken

f) bondig

g) *symbola* ende sightbare tekenen

zijn der (c) goedwilligheid ende genade Gods tot onswaart, ende ook om ons gelove te voeden ende te onderhouden: dewelke hy (d) gevoegd heeft by het woord des Evangelij, om te beter aan onse uiterlike sinnen (e) —— voor te stellen, so wel 't gene hy ons te verstaan geeft door sijn Woord, als 't gene hy inwendig doet in onse herten, (f) bondig en vast makende in ons de zaligheid, die hy ons mededeelt. Want het zijn (g) sightbare waartekenen ende zegelen van eene inwendige ende onsienlike sake / door 't middel der welken God in ons werkt door de kraght des H. Geestes. So zijn dan de tekenen niet ydel noch ledig om ons te bedriegen: want Jesus Christus is de waarheid van dien, sonder wien sy niet met allen zijn en souden. Voorder zijn wy te vreden met het getal der Sacramenten, die Christus onse Meester ons heeft verordend; welke niet meer dan twee zijn, te weten het Sacrament des Doops ende des heiligen Avondmaals Jesu Christi.

XXXIV. ARTYKEL.

Van den Heiligen Doop.

a) ——

b) heeft weghgenomen de Besnydenisse, die door het Bloed geschiedde

c) door welke wy uiterliken in de Kerke Gods aangenomen worden.

d) sijn teken ende merke

WY geloven ende belijden, dat Jesus Christus, die het einde der Wet is, door sijn vergoten bloed een einde gemaakt heeft van alle bloedstortingen, (a) die men soude konnen ofte willen doen tot versoeninge ende voldoeninge der sonden: ende hy (b) afgedaan hebbende de Besnydinge, die met bloed geschiedde, in de plaatse der selve heeft verordend het Sacrament des Doops, (c) door 't welke wy —— in de Kerke Gods ontfangen) ende van alle andere volken ende vreemde Religien afgesonderd worden; om geheelyk hem toege-eigent te zijn, (d) sijn merk ende veld-teken dragende:

gende: ende dient ons tot een getuigenisse dat hy in eewigheid onse God zijn sal, ons zijnde een genadig Vader. So heeft hy dan bevolen te dopen alle de gene die de sijne zijn, *in den name des Vaders, ende des Soons, ende des Heiligen Geestes*, (*e*) **alleen** met reinen water. Ons daar mede te verstaan gevende, gelijk 't water de vuiligheid des lichaams (*f*) --- afwascht, wanneer wy daar mede begoten werden; 't welke op het lichaam des genen die (*g*) **den Doop ontfangt** / gesien word, ende besprengt hem: dat also het Bloed Christi 't selve van binnen in der zielen (*h*) **doet** / door den H. Geest; deselve besprengende ende suiverende van hare sonden, ende ons wederbarende uit kinderen des toorns tot kinderen Gods. Niet dat sulks door het (*i*) **uiterlike** water geschied, maar door de besprenginge des dierbaren Bloeds des Soons Gods: (*k*) die onse rode Zee is, door welken wy moeten doorgaan, om te ontgaan de tyrannyen van Pharao, welke is de Duivel, ende in te gaan in 't geestelike land Canaan. **Also** geven ons de Dienaars (*l*) **van hare zyde** het Sacrament, ende 't gene dat sightbaar is: maar onse Heere geeft 't gene door het Sacrament beduidet word; te weten de gaven ende onsienelyke genaden, wasschende, suiverende ende reinigende onse zielen van alle vuiligheden en (*m*) **ongereghtigheden**; ende onse herten verniewende, ende deselve vervullende met alle vertroostinge; ons geevende een ware versekerdheid sijner vaderlyke goedheid, ons den niewen Mensche aandoende, ende den Ouden uittrekkende met alle sijne werken. (*n*) **Hierom geloven wy / dat so wiens voornemen is / in 't** eewige leven **te komen** / die moet maar eens (*o*) --- gedoopt werden met den eenigen Doop, sonder deselve immermeer te herhalen: want wy ook niet tweemaal konnen geboren werden. Doch dien selven Doop en is niet alleen nut so lange het water

e) ———

f) **afreinigt** ende afwascht

g) die **gedoopt ende besprengd word**

h) **werkt**

i) **materiaal**

l) **alleenlik**

m) **boosheden**

n **Dat meer** is, **so wie** na het eewig leven **staat** / die moet eenmaal

o) **so verre het enigsins geschieden kan** / gedoopt worden, **ende hem vernoegen laten met desen** eenigen Doop

p) anders souden-we altijd moeten het hoofd in het water hebben. Hier verwerpen ende verbannen wy alle de dwalinge der Wederdopers;

q) ende versegeld moeten worden met het teken des Verbonds,

q) ende met het merkteken des verbonds te tekenen

r) geboren wierden

s) een sacramentelijk teken J. C. Ende dat meer is het gene &c.

water op ons is, ende dat wy 't water ontfangen, maar ook alle den tijd onses levens. (*p*)—— Hierom verwerpen wy de dwalinge der Wederdoperen, die niet te vreden zijn met een enig doopsel dat sy eens ontfangen hebben, ende daarenboven verdoemen den doop der Kinderkens der gelovigen: dewelke wy geloven datmen behoord te dopen, (*q*) ende met het merkteken des Verbonds te versegelen; gelyk de kinderkens in Israël besneden wierden, op deselve belofte die onsen kinderen gedaan zijn. Ende voorwaar/ Christus heeft sijn bloed niet min vergoten, om de kinderkens der gelovige te wasschen / als hy gedaan heeft om de volwassene. Ende daarom behoren sy het teeken te ontfangen, ende het Sacrament van 't gene dat Christus voor haar gedaan heeft: gelyk de Heere in de Wet beval haar mede te deelen het Sacrament des lydens ende stervens Christi, korts na dat sy (*r*) geboren waren; offerende voor haar een lammeken, het welke was (*s*) een Sacrament Jesu Christi. Daar en boven 't gene de besnydenisse dede den Joodschen volke, 't selve doet den doop aan onse kinderen: welke de oorsake is waarom de H. Paulus den Doop noemt de Besnydenisse Christi.

XXXV. ARTYKEL.

Van 't H. Avondmaal onses Heeren Jesu Christi.

a) ingegriffijd

WY geloven ende belyden, dat onse Saligmaker Jesus Christus het Sacrament des H. Avondmaals verordend ende ingesteld heeft, om te voeden ende te onderhouden de gene die hy alreede wedergeboren, ende in sijn Huisgesin, dewelke is sijn Kerke, (*a*) ingelijfd heeft. Nu hebben de gene die wedergeboren zijn, in haar tweederlei leven: het

b) ———
c) ———

d) ———

e) ———
f) Tot desen geesteliken ende hemelschen Brode heeft

g) ——— sijns Bloeds
h) Dat Brood ende Wyn

i) ———

k) ———

l) ———

m) aangeboden

n) aanbied ende representeert

b) 't welk toegaat

d) ende materiaal

g) tot een Sacrament des Bloeds

m) gerecommandeerd ende bevolen

een lichamelijk ende tijdlijk, 't welke sy van hare eerste geboorte mede gebraght hebben, ende is allen menschen gemeen: het andere is geestelijk ende hemelsch, 't welk haar gegeven word in de tweede geboorte, (b) welke geschied door 't woord des Euangely (c) in de gemeinschap des lichaams Christi; ende dit leven en is niet gemein dan alleen den uitverkorenen Gods. Also heeft ons God tot onderhoudinge des lichamelyken ende aardschen levens, aardsch (d) ende gemeen brood verordend; 't welk daar toe dienstelyk is, ende is allen gemein, so wel als het leven. Maar om het geestelyk ende hemelsch leven te onderhouden, 't welk de gelovige hebben, heeft hy hen gesonden een leevendig brood dat van den Hemel neder gedaald is: te weten Jesum Christum, dewelke het geestelyk leven der gelovigen voed en onderhoud, als hy gegeten, (e) dat is / toege-eigend ende ontfangen werd door 't Gelove in den geest. (f) Om ons dit geestelyk ende hemelsch brood af te beelden / heeft Christus verordend een aardsch ende sienlyk Brood, 't welk een Sacrament is van sijn Lichaam, ende den Wyn (g) tot een Sacrament sijns Bloeds: om ons te betuigen, so waarachtelyk als wy (h) het Sacrament ontfangen ende houden in onse handen, ende 't selve eten ende drinken met onsen mond, waar mede ons leven (i) daar na onderhouden word; dat wy ook so waarachtelyk door 't Gelove, (k) ('t welk de hand ende mond onser zielen is) het ware lichaam ende bloed Christi onses enigen Saligmakers ontfangen in onse zielen tot een geestelyk leven. (l) Nu so is het seker ende ongetwyfelt/ dat ons Jesus Christus sijne Sacramenten niet te vergeefs heeft --- bevolen. (m) So werkt hy dan in ons al wat hy door dese heilige tekenen ons (n) voor ogen stelt; hoewel de wyse ons verstand te boven gaat, ende ons onbegrypelyk is, (o) ge-

o) ———

p) dat het door 't Gelove geschied ; So seggen wy dan/ dat 't gene

q) daar in

r) maaktse dronken

s) vereenigd worden &c. van een iegelijk

t) bose

u) ———

x) eerweerdigheid

y) Ende niemant en komt daar sonder ens.

(*o*) gelijk de werkinge des H. Geestes verborgen ende onbegrypelyk is. Daar en tusschen so en feilen wy niet, als wy seggen, (*p*) -- dat 't gene van ons gegeten ende gedronken word, het eigen ende natuurlijk lichaam ende het eigenste bloed Christi is; maar de wyse, op welke wy deselve nutten, en is niet de mond, maar de geest door 't gelove. Also dan blijft Jesus Christus altijd sittende ter rechterhand Gods sijns Vaders in de Hemelen; ende en laat doch daarom niet hem selven ons sijner deelachtig te maken door 't Gelove. Dese maaltijd is een geestelyke tafel, aan dewelke Christus hem selven ons mede deelt met alle sijne goederen, ende doet ons (*q*) aan deselve genieten, so wel hem selven, als de verdiensten sijns lydens ende stervens; voedende, sterkende, ende vertroostende onse arme troostelose ziele, door het eten sijns vleesches, ende (*r*) deselve verquikkende ende vermakende door den drank sijns bloeds. Voorts hoewel de Sacramenten met de beteekende saken (*s*) te samen gevoegd zijn: so en wordense nochtans met dese twee saken van allen niet ontfangen: de (*t*) godlose ontfangt wel het Sacrament tot sijner verdoemenisse, maar hy ontfangt niet de waarheid van dat Sacrament; gelijk als Judas ende Simon de tovenaar beide wel het Sacrament ontfingen, maar niet Christum, die door het selve beteekend werd, (*u*) het welke den gelovigen alleen medegedeeld word. Ten laatsten, wy ontfangen het H. Sacrament in de versamelinge des volks Gods, met ootmoedigheid ende (*x*) eerbiedinge: onder ons houdende een heilige gedachtenisse des doods Christi onses Saligmakers, met danksegginge, ende doen aldaar belydenisse onses Geloofs, ende der Christelyke Religie. (*y*) Daarom behoort hem niemand daar toe te begeven / sonder hem selven eerst wel beproeft te hebben: op dat hy eetende van desen brode, ende

z) sijn verdoemenisse

ende drinkende uit desen drinkbeker, niet en ete ende drinke (z) hem selve het oordeel. Kortelik, wy zijn door 't gebruik deses H. Sacraments beweegd tot een vyerige liefde tegen God ende onsen Naasten. Daarom verwerpen wy alle vermengelingen ende verdoemelyke vonden, die de menschen by de Sacramenten gedaan ende gemengd hebben, als ontheiligingen der selven: ende seggen, dat men hem moet laten vernoegen met de ordeninge die Christus ende sijne Apostelen ons geleerd hebben, ende spreken gelijk sy daar van gesproken hebben.

XXXVI. ARTYKEL.

Van het Amt der *Overheid.*

a) voortaan

b) Vorsten

c) wulpsigheid

d) aangerighten werden

e) eerbare lieden te beschermen ende te behouden. Ende haar amt ende offitie is niet alleenlik te bedwingen ende te waken over de burgerlike Regeeringe ende Policie; maar ook over (*) de kerkelike saken

g) eischt ende voorderen

*) het heilig *Ministerium*

f) te verbreken

WY geloven, (a) --- dat onse goede God, uit oorsake der verdorventheid des menschelijken geslachtes, Koningen, Princen (b) —— ende Overheden verordend heeft: willende dat de weereld geregeerd werde door Wetten ende Politien; op dat de (c) ongebondenheid der menschen bedwongen werde, ende het alles met goede ordinantie onder den menschen (d) toega. Tot dien einde heeft hy de Overheid het sweerd in de handen gegeven, tot straffe der bosen, ende (e) bescherminge der vromen. Ende haar amt is, niet alleen acht te nemen ende te waken over de Politien, maar ook de hand te houden aan (*) den heiligen kerkendienst: om te weeren ende uit te roeijen alle afgoderije ende valschen Godsdienst; om het rijke des Antichrist (f) te gronde te werpen / ende het Koningrijke Jesu Christi te voorderen, 't woord des Evangely overal te doen prediken, op dat God van een iegelijk ge-eerd ende gediend werde, gelijk hy in sijn Woord (g) gebied. Vorder, een ieder van wat qualiteit, conditie ofte staat hy zy, is schuldig hem den Overheden te onderwerpen, (h) schat-

b) ende dien betalen tollen ende schattingen. Dieselve in eeren ende † weerdigheid te houden

† reverentie
* heiligheid

i) op dat de Heere haar wille beschikken in alle hare wegen, ende dat wy in goed den vrede ende gerustheid mogen onder haar leven /

k)

l) verwerpen ende verbannen wy —— alle de gene

m) de gereghtigheid om te keeren met de goeden gemeen te maken

n) verordend heeft.

(b) --- schattingen te betalen, haar eere ende (*) eerbiedinge toe te dragen / ende hen gehoorsaam te zijn in allen dingen, die niet en stryden tegen Gods Woord: voor haar biddende in haren gebeden, (i) op datse de Heere stieren wille in alle hare wegen, ende dat wy een gerust ende still leven leiden (k) in alle godsaligheid ende (*) eerbaarheid. Ende hierover (l) verwerpen wy de Wederdopers ende ·· dere oproerige menschen: ende in 't gemein / alle de gene die de Overheden ende Magistraten verwerpen, ende (m) de Justitie omstoten willen; invoerende de gemeenschap der goederen, ende verwerpende de eerbaarheid die God onder den menschen (n) gesteld heeft.

XXXVII. ARTYKEL.

Van het laatste Oordeel.

a) verteeren.
b) dagh
c) creaturen

d) ende het schrikkelijk geschrey der Engelen / Archangelen ende Overengelen / ende door het geluid der goddeliker trompetten.

TEn laatsten geloven wy volgende 't Woord Gods, dat als de tijd van den Heere verordend (die alle creaturen onbekend is) gekomen, ende 't getal der uitverkorenen vervuld sal zijn; onse Heere Jesus Christus uit den Hemel sal komen, lichamelik ende sienlik, gelijk hy opgevaren is, met grote heerlikheid ende majesteit, om hem te verklaren een Reghter te zijn over levende ende doode; dese oude weereld in vuur ende vlamme stellende, om deselve te (a) suiveren. Ende alsdan sullen persoonlik voor desen groten (b) Richter verschynen alle (c) menschen / so wel mannen als vrouwen ende kinderen, die van den aanbeginne der weereld af tot den einde toe geweest sullen zijn: verdaghvaard zijnde door de stemme (d) --- des Archangels / en door 't geklank der goddeliker basuine. Want alle de gene die gestorven sullen wesen, sullen uit der aarden verrijsen, die zielen t'samen gevoegd ende vereenigd zijnde met hare eigene lichamen, in welke sy sullen geleeft hebben. Ende aangaande de gene die

dan

c) ydele

f) gansch grouwelyk ende verschrikkelijk
g) begeerlijk

h) geleden

i) heiligen uitverkorenen
k) voor die Righters
l) ———

dan noch leven sullen, die en sullen niet sterven gelijk de andere; maar sullen in een ogenblik veranderd, ende uit verderfelijk onverderfelijk worden. Alsdan sullen de boeken, dat is de conscientiën, geopend, ende de doden geoordeeld worden, na 't gene sy in dese weereld gedaan sullen hebben, 't zy goed ofte quaad. Ja de menschen sullen rekenschap geven van alle (c) onnutte woorden die sy gesproken hebben, die de weereld niet dan voor kinderspel ende voor tijdverdrijf achtet; ende dan sullen de verborgentheden ende geveinstheden der menschen openbaarlik voor allen ontdekt worden. Ende daarom is de gedachtenisse deses Oordeels, met reght (f) schrikkelijk en verbaarlijk voor den bosen en godlosen, ende seer (g) wenschelijk ende troostelijk voor den vromen ende uitverkorenen: dewyle alsdan haar volle verlossinge volbraght sal werden; ende sullen aldaar ontfangen de vrughten des arbeids ende moeite die sy sullen (h) gedragen hebben. Haar onnoselheid sal van allen bekend werden; ende sullen de schrikkelyke wrake sien, die God tegen de godlose doen sal, diese getyranniseert, verdrukt ende gequeld sullen hebben in dese weereld. Dewelke overwonnen sullen werden door het getuigenisse harer eigene conscientiën: ende sullen onsterffelijk worden; doch in sulker voegen, dat het sal zijn om gepynigd te werden in 't eewige vuur, 't welk den Duivel ende sijnen engelen bereid is. Ende daar en boven, de gelovige ende uitverkorene sullen gekroond worden met eerlikheid ende eere. De Sone Gods sal haren naam belijden voor God sijnen Vader, ende sijnen (i) ——— uitverkorenen Engelen, alle tranen sullen van haren ogen afgewischt werden: hare sake die nu tegenwoordelijk (k) van velen Richteren ende Overheden als ketterisch ende godloos verdoemd word, sal bekend worden de sake des Soons Gods te zijn. Ende tot een (l) genadige vergeldinge, sal haar de Heere sulk een eerlijkheid doen besitten, als het herte eens menschen nimmermeer soude konnen bedenken. Daarom verwachten wy dien groten dagh ——— met een groot verlangen, om ten vollen te genieten de beloften Gods in Jesu Christo onsen Heere.

E I N D E.

